ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

XLVII

2010

BUCUREŞTI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom XLVII, 2010

S U M A R

STUDII ŞI ARTICOLE

ISTORIA CULTURII

CLAUDE GILBERT-DUBOIS, *Mythes, fêtes et rites. De la déraison dans la Rome antique* ... 1
OLIMPIA MITRIC, *O însemnare necunoscută a Mitropolitului Petru Movilă, din anul 1629, în biblioteca Mănăstirii Putna* ... 17
CĂTĂLINA VELCULESCU, ***Diaconstvele*** *de la Alba Iulia şi liturghierul lui Antim Ivireanul* ... 23
SORIN GRIGORUȚĂ, *Un doctor ieşean din a doua jumătate a veacului XVIII: Dracache Depasta* ... 33
LEONIDAS RADOS, *Primele studente ale Facultății de Litere de la Universitatea din Iaşi* 49
DUMITRU IVĂNESCU, *Proiectul unei universități româneşti la Sibiu în 1864* ... 73
ALEXANDRU ZUB, *Nicolae Iorga şi istoriologia umană* ... 77
DAN PRODAN, *Gheorghe I. Brătianu şi Franz Babinger. Convergențe* ... 81
MIHAELA TEODOR, *„Studii şi Cercetări Istorice” în perioada 1945-1948 în noi documente de arhivă* ... 97
GABRIEL CATALAN, *Despre sovietizarea arhitecturii româneşti (1947-1955)* ... 107
MIHAI CHIPER, *Memoria culturală – istoria şi implicațiile unui concept* ... 119

RELAȚII INTERNAȚIONALE

ALEXANDRU SIMON, *Populație şi cruciadă în Moldova: primăvara anului 1475* ... 143
CĂTĂLINA CHELCU, *„Fiindu atunci (...) legați cu prieteşugu”: note de terminologie medievală* ... 149
VENIAMIN CIOBANU, *Tentative de „integrare” a Europei Orientale în „structurile” Europei Occidentale în primul sfert al secolului XVIII* ... 159
ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Ruşi şi români: diplomație şi relații matrimoniale în a doua jumătate a secolului XIX* ... 181
HADRIAN G. GORUN, *Regatul României între Aliați şi Puterile Centrale la începutul anului 1918* ... 193
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *Marea Britanie, Franța şi problema „cordonului sanitar”* ... 205
OANA GABRIELA LĂCULICEANU, *Securitatea colectivă în strategia micilor puteri. Considerații pe marginea cazului românesc şi a celui danez* ... 215
FLORIN ANGHEL, *Locuri ale memoriei în disputele diplomatice. Domeniul regal de la Balcic în negocierile româno-bulgare din vara anului 1940* ... 239
PAUL NISTOR, *Diplomații României comuniste în America. Proiecte de propagandă şi informare (1950)* ... 253

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLVII, 2010, p. I–VI, 1–490

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECONOMIE ŞI SOCIETATE

MARIUS CONSTANTIN CHELCU, *O scrisoare din târgul Piatra de acum două veacuri: contribuţii la istoria oraşului* 263
ANDREI FLORIN SORA, *Vers une «communauté» des fonctionnaires publics: l'associationnisme des agents de l'État dans la Grande Roumanie* 283
DUMITRU ŞANDRU, *Viaţa economică din Delta Dunării în perioada interbelică* 301

NUMISMATICĂ

LILIA DERGACIOVA, ANDREI CRIVENCO, *Monede medievale moldoveneşti din colecţii particulare din Republica Moldova* (IV) 321
VIOREL M. BUTNARIU, *Grossus argenteus triplex în Moldova* (I) 327

DOCUMENTE

PETRONEL ZAHARIUC, „*Nu am trecut cu vederea*". *Câteva hrisoave de danie ale domnilor Moldovei pentru mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos* 353
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Noi contribuţii documentare privitoare la anul revoluţionar 1848 în Moldova* 363
DUMITRU VITCU, *Valoarea istorică a unui document statistic din anul 1858* 377
CĂTĂLIN TURLIUC, *Tineretul „României democrat-populare": Rezistenţă şi conformism social* 407

RECENZII

SILVIU VĂCARU, *Diecii Ţării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea* (Sorin Grigoruţă) 417
CONSTANTIN HLIHOR, *Politica de securitate în mediul internaţional contemporan*, vol. I, Domeniul energetic (Cătălin Turliuc) 420
SORIN IFTIMI, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieşene* (Mihai Mârza) 421
UTE SCHMIDT, *Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer* (Flavius Solomon) .. 423
UNIUNEA POLONEZILOR DIN ROMÂNIA (ed.), *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z symposium / Comunitatea popoarelor şi culturilor. În lumea relaţiilor polono-române. Materialele simpozionului* <din anul 2007> (Olimpia Mitric) 424
GH. CLIVETI, *Prolegomene la studiul relaţiilor internaţionale. Epoca modernă* (Veniamin Ciobanu) 426
ŞTEFAN LEMNY, *Les Cantemir: L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Éditions Complexe (Ioana Feodorov) 429
MIHAELA-ELENA CIOCOIŢEI, *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir* (Zamfira Mihail) 432
Pr. IOAN CANCIUC, *Protopopiatul Darabani. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericilor şi învăţământului* (Sorin Grigoruţă) 435
MIHAI COJOCARIU, *Zimbrul şi Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor* (Gheorghe Cliveti) 436

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

LIVIU PILAT, *Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (secolele XIV-XVI)* (Petronel Zahariuc) 439
G. MIHĂILĂ (ediţie îngrijită, traducere, studiu introductiv şi note de), *„Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei" – Letopiseţul lui Ştefan cel Mare* – (Olimpia Mitric) 440
NICOLAE SABĂU, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II (Ion I. Solcanu) 441
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balş (1756-1832)* (Petronel Zahariuc) 442
ALEXANDRINA IONIŢĂ, *Cartea franceză în Moldova până la 1859,* partea I şi partea a II-a (Olimpia Mitric) 444
GEORGE CRISTEA, *Regi şi diplomaţi suedezi în spaţiul românesc. Secolele XVII-XX* (Veniamin Ciobanu) 445
CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Germania, România şi războaiele balcanice (1912-1913)* (Ionuţ Nistor) 446
I. CAPROŞU şi E. CHIABURU (ed.), *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un Corpus*, volumul I: *1429-1750*, volumul II: *1751-1795*, volumul III: *1796-1828* (Olimpia Mitric) 448
ELENA CHIABURU, *Carte şi tipar în Ţara Moldovei până la 1829* (Olimpia Mitric) 449
CORNELIU ISTRATI (ed.), *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831* (Cătălina Chelcu) ... 450
BARRY BUZAN, RICHARD LITTLE, *Sistemele internaţionale în istoria lumii. Reconfigurarea studiului relaţiilor internaţionale* (Veniamin Ciobanu) 451
ION AGRIGOROAIEI, *România în relaţiile internaţionale 1916-1918* (Cătălin Turliuc) 452
DUMITRU CERCEL, *Sovietization in Romania. Political Opposition to Communist Power, 1944-47* (Cătălin Turliuc) 453
SERGIU MUSTEAŢĂ (coord.), *Predarea istoriei. Îndrumar metodic pentru profesori* (Cătălina Chelcu) 454

REVISTA REVISTELOR

„Revista română de istorie a cărţii", III-IV, nr. 3 (2006) / 4 (2007) (Olimpia Mitric) 457
„Argesis. Studii şi comunicări", serie nouă, tom XVI, 2007 (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 459
„Buletinul Muzeului Militar Naţional *Regele Ferdinand I*", serie nouă, tom 5, 2007 (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 459
„Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants", XLVIII (1), 2007 (Adrian-Bogdan Ceobanu) 460
„Museum. Studii şi comunicări", VIII, 2008 (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 461
„Buletinul Muzeului Militar Naţional *Regele Ferdinand I*", serie nouă, tom 6, 2008 (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 462
„Acta Bacoviensia". Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău, III, 2008 (Silviu Văcaru) 462
„Historia Urbana", XVI, 2008, nr. 1-2 (Marius Constantin Chelcu) 463
„Studii şi materiale de istorie medie", XXVI, 2008 (Marius Constantin Chelcu) 465
„Buletin Istoric", nr. 9 (2008), 2008 (Silviu Văcaru) 467
„Acta Moldaviae Septentrionalis", VII-VIII, 2008-2009 (Marius Constantin Chelcu) 468
„Acta Bacoviensia". Anuarul Arhivelor Naţionale Bacău, IV, 2009 (Marius Constantin Chelcu) 470
„Studii şi materiale de istorie medie", XXVII, 2009 (Marius Constantin Chelcu) 471

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" în anul 2009 (Bogdan-Alexandru Schipor) 475

ABREVIERI 489

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE «A. D. XENOPOL»

Tome XLVII, 2010

SOMMAIRE

ETUDES ET ARTICLES

HISTOIRE DE LA CULTURE

CLAUDE GILBERT-DUBOIS, *Mythes, fêtes et rites. De la déraison dans la Rome antique* ... 1
OLIMPIA MITRIC, *Une note inconnue du Métropolite Petru Movilă, de l'année 1629, dans la bibliothèque du monastère de Putna* 17
CĂTĂLINA VELCULESCU, ***Diaconstvele*** *de Alba Iulia et le missel d'Antim Ivireanul* 23
SORIN GRIGORUȚĂ, *Un docteur de Iaşi dans la seconde moitié du XVIIIe siècle: Dracache Depasta* 33
LEONIDAS RADOS, *Les premières étudiantes de la Faculté de Lettres de l'Université de Iaşi* 49
DUMITRU IVĂNESCU, *Le projet d'une université roumaine à Sibiu en 1864* 73
ALEXANDRU ZUB, *Nicolae Iorga et l'historiologie humaine* 77
DAN PRODAN, *Gheorghe I. Brătianu et Franz Babinger. Convergences* 81
MIHAELA TEODOR, *«Studii şi Cercetări Istorice» dans la période 1945-1948 dans de nouveaux documents d'archives* 97
GABRIEL CATALAN, *Sur la soviétisation de l'architecture roumaine (1947-1955)* 107
MIHAI CHIPER, *La mémoire culturelle – l'histoire et les implications d'un concept* 119

RELATIONS INTERNATIONALES

ALEXANDRU SIMON, *Population et croisade en Moldavie dans le printemps de 1475* 143
CĂTĂLINA CHELCU, *«Étant alors (...) liés par accointances»: notes de terminologie médiévale* 149
VENIAMIN CIOBANU, *Tentatives d'«intégration» de l'Europe Orientale dans les «structures» de l'Europe Occidentale dans le premier quart du XVIIIe siècle* 159
ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Russes et Roumains: diplomatie et relations matrimoniales dans la second moitié du XIXe siècle* 181
HADRIAN G. GORUN, *Le Royaume de la Roumanie entre les Alliés et les Pouvoirs Centraux au début de l'année 1918* 193
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *La Grande Bretagne, la France et le problème du «cordon sanitaire»* 205
OANA GABRIELA LĂCULICEANU, *La Sécurité collective dans la stratégie des petits pouvoir. Considérations sur le cas roumain et le cas danois* 215
FLORIN ANGHEL, *Lieux de mémoire dans les disputes diplomatiques. Le domaine royal de Baltchik dans les négociations roumano-bulgares de l'été de 1940* 239
PAUL NISTOR, *Les diplomates de la Roumanie communiste en Amérique. Projets de propagande et information (1950)* 253

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. I–VI, 1–490

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECONOMIE ET SOCIETE

MARIUS CONSTANTIN CHELCU, *Une lettre de la ville de Piatra d'il y a deux siècles : contributions à l'histoire de la ville* 263
ANDREI FLORIN SORA, *Vers une « communauté » des fonctionnaires publics: l'associationnisme des agents de l'État dans la Grande Roumanie* 283
DUMITRU ŞANDRU, *La vie économique du Delta de Danube dans la période de l'entre-deux guerres* 301

NUMISMATIQUE

LILIA DERGACIOVA, ANDREI CRIVENCO, *Monnaies médiévales moldaves des collections particulières de la République de Moldavie* (IV) 321
VIOREL M. BUTNARIU, *Grossus argenteus triplex en Moldavie* (I) 327

DOCUMENTS

PETRONEL ZAHARIUC, *«Nous n'avons pas négligé». Quelques chartes de don des Princes de Moldavie au monastère de Xénophon du Mont Athos* 353
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Nouvelles contributions documentaires sur l'année révolutionnaire de 1848 en Moldavie* 363
DUMITRU VITCU, *La valeur historique d'un document statistique de 1858* 377
CĂTĂLIN TURLIUC, *La jeunesse de la «Roumanie démocrate populaire»: Résistance et conformisme social* 407

COMPTES RENDUS 417

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 439

REVUES 457

VIE SCIENTIFIQUE 475

ABREVIATIONS 489

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CLAUDE-GILBERT DUBOIS

MYTHES, FÊTES ET RITES. DE LA DÉRAISON DANS LA ROME ANTIQUE

«Faire la fête», suivant une expression courante, est, de nos jours et dans notre type de fonctionnement social, un acte de subversion dans une société fortement cadenassée par une logique de l'utilité, subordonnée au principe économique de rentabilité, soumis à son tour à une finalité de profit matériel et financier. C'est là le *logos*, la logique de l'univers du capital. Or, la «fête» brise les cadences du travail, par une parenthèse de repos (c'est un jour «chômé»), par une revendication de liberté (elle appartient, comme on dit, au «temps libre»), et éventuellement par une manifestation volontaire d'illogisme, de paradoxe, de déraison et de folie, qui est une pied-de-nez envoyé, pendant un temps déterminé, à la logique oppressive du quotidien.

La question est alors de savoir si la revendication de rupture, qui est la caractéristique du temps festif, doit être récusée ou refusée, au nom du «toujours semblable» qui innerve la vie quotidienne, et du «toujours plus» qui est le moteur de la productivité. L'expérience montre que la nature humaine manifeste, consciemment ou clandestinement, un besoin d'échappatoire à ce «Dieu! Que la vie est quotidienne», rengaine des jours sans joie[1]. Si on interdit cette indispensable fugue hors du commun des jours, la nature se venge, et la folie ou la déraison, dont on supprime les manifestations expressives sous forme ludique, pénètre avec fracas ou insidieusement, dans la logique sociale sous forme de folie réelle et d'actes de déraison réellement, et non symboliquement, déraisonnables. C'est ce que veut signifier, en particulier, la vengeance de Dionysos, quand il est interdit d'entrée dans la cité.

Les Grecs, puis les Romains ont bien connu ce problème de la valeur thérapeutique et cathartique de la fête, dont l'existence est nécessaire au bon fonctionnement de la société. C'est pourquoi, face aux exigences de rupture, ils ont répondu par l'institution de ruptures officialisées, organisées et balisées de jours festifs. Face aux excès introduits dans les fêtes par la confusion entre le substitutif et le subversif, la représentation et ses dérives où les sens abusés prennent le symbolique pour du réel, entraînant des actes réellement dangereux de déraison, ils ont réagi, sauf cas extrêmes, par une régulation et une dérivation vers la représentation symbolique, un déplacement, plutôt que par une interdiction, une censure qui, ne pouvant le neutraliser, stimulerait plutôt le réfoulé.

[1] Il s'agit d'un vers de Jules Laforgue, remis à la mode en son temps par le général De Gaulle, qui le prononçait, dit-on, les jours où il n'y avait pas de grand problème, digne de sa stature, à régler.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 1–16

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les sociétés modernes, celles du moins qui sont placées sous l'autorité gouvernementale du capitalisme moderne, ont essayé de réintégrer les fêtes dans le temps rentable de l'économie de profit, en faisant de ce qui est considéré par elles comme une survivance ou un archaïsme, un obstacle injustifié au rendement, des moteurs supplémentaires de consommation et des *stimuli* d'excédents du marché, sur le principe du «consommer plus pour produire encore plus». Noël devient la vitrine de vente des enseignes lumineuses, des guirlandes en matière synthétique, des CD et DVD, et des jouets importés de Chine, le jour de l'An celui des SMS par Orange, Bouygues ou Telecom, et des cartes postales en trois dimensions, et le jour de Toussaint a failli être remplacé par un Halloween artificiellement réinventé et exporté, activant le marché des masques en matière plastique colorée. Le problème est qu'il faudrait, pour la réussite de l'entreprise, que les consciences acceptent de se laisser réduire à un rôle de consommatrices d'objets éphémères, qu'elles abandonnent toute propension à cultiver l'ordre des valeurs symboliques, et que le pouvoir d'achat des consommateurs suive les courbes montantes des profits du capital. Il ne semble pas que ce temps soit désormais advenu.

*

* *

Notre mot français «La fête», en tant que substantif, s'exprime en latin par un mot rare et généralement employé au pluriel: *feriae*. Ce substantif à donné *feria* chez nos voisins, chez nous «frairie» dans certains emplois locaux, et l'adjectif «férié», usité presqu'exclusivement dans «jour férié». Notre «fête» vient d'un adjectif qui désigne en latin le jour «férié», *dies festus*. *Festus* veut dire qu'on ne travaille pas ce jour-là; c'est un jour chômé, qui n'est pas le propre de toutes les fêtes. Un compilateur latin, au nom approprié de Festus, dit que certaines fêtes étaient célébrées un jour chômé, et d'autres sans arrêt du travail quotidien: «*Aliae feriae erant sine die festo, ut nundinae, aliae cum festo, ut Saturnalia*»[2]. Les premières sont plutôt des célébrations. Les vraies fêtes supposent une rupture dans la trame de la quotidienneté, un temps d'arrêt dans la chaîne des jours de travail. C'est la première qualité de la fête: la rupture du temps par le repos. C'est ce qu'on appelle aujourd'hui «le temps libre», et la liberté du temps induit d'autres qualités de cette vie libre en marge de la vie habituelle.

L'adjectif *festus* dérive d'un autre adjectif, plus ancien, qui en assure son armature: *fas*, «propice», ou «faste» au sens de «jour faste», dont le contraire est *nefas*, «qui porte malheur», «néfaste». Les jours de fête sont des jours fastes, où l'on prie les dieux d'être favorables. Ce sont des jours de cérémonies propitiatoires, de prières faites aux dieux pour leur demander leurs faveurs. *Fas* est précisément en rapport avec le verbe archaïque et réservé, *fari*, qui signifie «parler solennellement» quand on est un dieu ou un personnage auguste. La parole des dieux, lorsqu'elle est donnée, devient *fatum*, le destin, qui est promesse d'accomplissement inéluctable. Les jours de fête sont des jours où les dieux donnent l'autorisation de faire ce qu'ils n'autorisent pas en temps normal, des dérogations au *fatum*, dans la mesure du moins de leur pouvoir. La fête, c'est, deuxième coupure dans le temps normal, après le repos, une liberté dérogatoire cautionnée par accord divin.

Fas a fourni deux lignées d'adjectifs dérivés. La première est celle de *festus* (fête, festif, festival, festivité) dont nous venons de parler, qui induit repos et liberté. L'autre

[2] Citation fournie par A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1951, article «feriae», p. 403. C'est à cet ouvrage que nous empruntons la plupart de nos informations sur l'étymologie des mots grecs et latins.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

est celle de *fastus*, qui signifie «orgueilleux, présomptueux», avec des sens d'abord négatifs, qui se purifient progressivement en «fastueux», spectaculaire, grandiose, ostensible. La fête, c'est un déploiement de décors somptueux, de dépenses somptuaires. C'est une parade de dépenses et de spectacles: jeux, cirque, théâtre, banquets. Et puis ce sens retombe dans la négativité quand, par une nouvelle dérivation, on passe de *fastus* à *fastidiosus*. A la fin, tout cela est fatigant, fastidieux. La fin des jours de fête traîne avec elle une lassitude, une mélancolie. Elle finit par rendre «las comme après de grandes débauches», pour reprendre une expression de Flaubert dans son roman latino-carthaginois de *Salammbô*.

Ainsi, l'histoire du réseau lexical qui désigne «la fête», dans la Rome antique, dévoile ses degrés divers et hiérarchisés de manifestation. Elle révèle tout ce qu'elle contient en elle de ludique et de festif (repos et liberté), de risques et de dérives (faste trop fastueux qui entraîne le dégoût comme dans les fêtes du *Satiricon* de Pétrone), mais aussi ses rapports avec la vie civique et nationale (elle se célèbre sur la place ou dans des lieux publics, en présence des autorités) et, au dessus de la cité, le lien qui l'unit au divin et au sacré (avec ses célébrations d'un dieu ou d'un événement surnaturel, avec ses rites propitiatoires et l'appel à la faveur des dieux).

Les fêtes, qu'elles soient religieuses ou profanes, se centrent autour d'un personnage ou d'un fait mythique. Sous la république romaine, plutôt puritaine en ses débuts, on dénombrait déjà cependant 45 jours de fêtes religieuses et 60 jours de jeux publics. Sous l'empire, comme nous le révèle Ovide dans ses *Fastes*, il y eut jusqu'à 175 jours de jeux publics. De ce nombre considérable, nous ne retiendrons que ceux qui se signalent par un culte particulier de l'excès et de la dérive, que ce choix soit volontaire et partie constituante de la fête, mais pas toujours bien contrôlé, et appelant par là un contrôle ou une répression des pouvoirs publics, ou qu'il soit le produit d'une dérive elle-même incontrôlable, qui suscite des scandales et des indignations.

Nous retiendrons parmi ces fêtes, pour leur caractère d'illustration exemplaire, les «Lupercales» ordonnées autour d'un génie ancien dénommé *Faunus Lupercus*, les «Bacchanales» en l'honneur du dieu grec Dionysos importé en Italie sous le nom de Bacchus (avec leur prolongement latéral, les «Matralia»), et les «Saturnales», où se concentrent tous les défoulements de fin d'année astronomique et agraire.

Les Lupercales

C'est sans doute la fête romaine dont les origines sont les plus anciennes et les plus étroitement liées à des traditions indigènes qui se perdent dans la nuit des temps. Cet archaïsme persévérant fait que les rites s'en sont perpétués sous leur forme primitive, mais hors de leur cadre originel, se sont enrichis de sens nouveaux au cours de leur histoire, en sorte qu'à la fin ils n'ont plus de sens clair, en raison de la superposition de sens multiples, sauf celui d'exprimer une tradition liée à l'identité et à l'histoire légendaire de la ville.

La fête a lieu originellement le 15 février, puis elle s'est étendue sur plusieurs jours. Il semble qu'il s'agissait au départ d'une fête de purification: février est le mois des «fièvres» (*februarius*). Des hommes faisaient en courant le tour du mont Palatin pour préserver le lieu des mauvaises effluves de février[3].

[3] Sources d'informations: Grimal, p. 265 (art. «Luperques»), 213 («Hirpi sorani») et 362 («Pan»); Bonnefoy, I, 400-401, (art. «Faunus»).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ce rite élémentaire s'est assez vite enrichi de données d'ordre agricole exprimées par des gestes symboliques: les hommes sont assimilés à des loups (*lupi*, *luperci*), armés de fouets à lanières en peau de bouc, avec lesquels ils frappent tous ceux qu'ils trouvent sur leur chemin. Cette flagellation a le pouvoir de rendre fertiles les femmes. Ce rapport entre les hommes armés de fouets et les femmes rendues fertiles renvoie à des données propres aux éleveurs et caractéristiques du phénomène imaginaire de métamorphose par renversement (une *apocatastasis*): le loup prédateur, destructeur du troupeau, se transforme, dans ces gestes symboliques, en bouc producteur, qui fertilise les femelles du cheptel. Il s'agit donc d'un «mimodrame apotropaïque», c'est-à-dire d'une représentation qui mime, pour l'annuler, le risque de prédation des troupeaux par les animaux sauvages, et d'un «mimodrame propitiatoire», qui exprime un voeu en mettant en scène la métamorphose des loups en mâles fertilisants.

Pour renforcer ce caractère propitiatoire, on faisait appel à une divinité protectrice dont on s'attachait les faveurs par le sacrifice d'un animal. La divinité est *faunus*, un faune, génie qui hante les lieux sauvages, bosquets et forêts, mi-humain mi-caprin, affublé parfois de l'adjectif *bicornis* (à deux cornes), ou *lupercalis* (lié aux hommes-loups). Une hypothèse étymologique associe le «faune» à la «faveur» (*faunus, favere*) qu'est ici la protection des troupeau assurée par cette divinité sauvage, dieu-loup, devenue dieu-bouc, protecteur du troupeau. Cette explication serait confortée par une autre étymologie qui associe *faunus* au mot grec *thèrion*, la bête sauvage. Par la suite, le faune va s'enrichir d'une légende qui le rattache aux dieux olympiens, par contamination avec l'histoire d'un autre génie, le «sylvain» (*silvanus*, génie forestier et bocager) et du dieu grec Pan.

Pan est lui aussi un être chimérique, qui tient de l'humain et du caprin. Il passe pour être le fils d'Hermès et d'une «dryade», la fille de Dryops, le roi des chênes, qui le situe toujours dans le réseau forestier et bocager. Sa laideur le fait rejeter par sa mère. Par contre, son père souhaite le présenter aux dieux de l'Olympe. Mais il n'obtient d'eux qu'un rire irrésistible à la vue de cet enfant grotesque (Victor Hugo reprend l'épisode, en le magnifiant, dans son poème du «Satyre»)[4]. Le rire et la joie vont donc être associés à Pan, ainsi que tous les plaisirs sensuels (d'où la signification érotique du «satyre»). Mais ce rire reste à double tranchant: il y a aussi en lui du sauvage et du grotesque. Il fait peur. Il sera intégré plus tard dans le cortège de Bacchus, où il rejoint Silène et d'autres figures grotesques de satyres. Son nom, *Pan*, qui veut dire «tout», sera associé aux joies collectives (il réjouit le coeur de «tous»), puis à tout sentiment collectif, avec son double aspect de liesse, parce qu'il fait rire, et de terreur, parce qu'il fait peur (c'est de son nom qu'on a tiré la «peur panique» ou simplement la «panique»).

A Rome, le maître du collège des prêtres appelés «Luperques» immolait une chèvre dans la grotte appelée Lupercal, au pied du mont Palatin, puis touchait sur le front les autres prêtres avec le couteau ensanglanté. La tache de sang était alors essuyée avec une touffe de poils ou un flocon de laine imbibés de lait. Les Luperques devaient à ce moment pousser un éclat de rire. On se trouve là dans une apparence d'absurdité. Il faut interpréter pour comprendre. L'éclat de rire peut être celui des Olympiens lorsqu'on leur présente le bébé-faune. Cette scène mythique évoque la naissance d'un petit chevreau, devenant lui-même par déplacement métonymique un enfant humain. Le lait renvoie à l'allaitement maternel, qui remplace le sang menstruel, imprimé d'abord sur le front des prêtres, effacé lors de la période de gestation. Toute cette théâtralité

[4] *La Légende des siècles*, XXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

symbolique complexe et ce ritualisme au sens obscur pourrait donc être une cérémonie propitiatoire pour la fertilité des femelles du troupeau et des femmes de la tribu.

Ces rites, comportant des hommes-loups, ont une autre illustration avec les *Hirpi sorani*, les «loups du mont Soracte», au nord de Rome. Ces prêtres célébraient des cérémonies au cours desquelles ils dansaient, pieds nus, sur des charbons ardents. Le mythe originel d'explication de cette coutume incongrue est le suivant. Alors que les habitants de Soracte célébraient un hommage à *Dis Pater* (dieu du monde souterrain assimilé à Pluton, mais également dieu des bonnes récoltes dont il favorise la germination en terre), des loups étaient survenus et avaient dévoré les morceaux de viande placés sur le feu pour le sacrifice. Les hommes avaient poursuivi la meute et avaient vu les loups disparaître dans une cavité, d'où étaient sorties des vapeurs qui asphyxièrent les poursuivants et provoquèrent une épidémie dans la région. L'oracle, consulté pour mettre fin au fléau, dit que pour apaiser les dieux, il fallait se transformer en loups et vivre de rapines. La cérémonie, qui mime un retour à l'âge où l'humanité vivait de prédation, revêt donc un caractère apotropaïque: les hommes qui dansent sur les braises se transforment symboliquement en loups qui viennent piller la viande sur les brasiers. L'oracle veut dire que, si les hommes ne passent pas par cette phase de prédation, fondée sur la chasse, ils ne pourront accéder à la phase d'économie de production agricole, fondée sur le travail de la terre, donnée par le dieu qui fait germer les plantes. Il s'agit donc d'un rappel, qui amène les hommes à revenir symboliquement, à une situation antérieure, s'ils veulent obtenir effectivement et pour le présent les faveurs du dieu de l'agriculture pour de bonnes récoltes, dans une économie de production.

Sur ce fond pastoral, à caractère général, viennent se greffer, dans les fêtes des Lupercales romaines, des données propres à la légende d'origine de Rome. La grotte du Lupercal, au pied du mont Palatin, était identifiée comme celle où se trouvait la louve qui avait recueilli et élevé Romulus et Rémus. Le tour fait en courant du mont Palatin mimerait dans ce cas la prise de possession du lieu sacré par Romulus. Il est un fait que cette fête du Lupercal, sans doute en raison des données historiques qu'elle symbolisait, a longtemps survécu à la mort de la Rome antique. Un décret des papes Gélase ou Félix l'aurait abolie, pour y substituer la fête de la Saint-Valentin, qui rejoint d'une certaine manière les fêtes de la fertilité.

Les Lupercales peuvent paraître comme des vestiges, au sens aboli, de croyances primitives, accompagnées de rites à l'apparence absurde. Ces hommes hirsutes, qui courent par les rues, un fouet en main pour fustiger les passants peut paraître comme une déchaînement de folie. En réalité tous les ingrédients d'une célébration festive s'y trouvent réunis pour énoncer un message très cohérent: on y trouve des éléments ludiques et érotiques, des jeux à faire peur aux enfants, comme en a relevé l'ethnologue Julio Caro Baroja, à propos de coutumes de Carnaval dans un village de Navarre. Là-derrière se jouent des actes en rapport avec la vie économique, pour faire fuir les fléaux et les prédateurs et obtenir de bons rendements. Au-delà, ou plutôt au-dessus, se trouvent évoquées les racines mêmes de la vie collective romaine, l'origine de la ville, ses jumeaux fondateurs, et les dieux qui, par un *fatum*, une volonté énoncée, ont voulu que Rome fût Rome. C'est presque toute l'*Énéide* de Virgile qui est contenue dans ces gestes primaires. Ceux-ci n'apparaissent comme des délires qu'à ceux qui n'ont pas les clés de déchiffrage de cette langue archaïque et cryptée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Les Bacchanales

Le nom de ces fêtes vient du dieu grec Dionysos, importé en Italie sous le nom de Bacchos (un de ses hétéronymes, qui évoque la danse), et latinisé en Bacchus. Le nom de Dionysos a reçu deux explications. L'une est généalogique et géographique: *Dios* («de Zeus») est le nom de son père, et *Nysos* viendrait du mont Nysa, où il a passé son enfance. L'autre est biographique et symbolique: *dios* serait une altération de *dissos*, «deux fois», en raison du caractère très particulier de sa naissance, et *nysos* du verbe *nissô*, «couler», qui renvoie à ses nombreux naufrages et disparitions en mer. Cette deuxième explication reçoit un sens dérivé: Dionysos est le dieu du dédoublement de personnalité (*dios*). Il est le modèle symbolique de toutes les formes de schizes ou de fractures psychologiques, et le verbe plonger (*nissô*) évoque le naufrage de la conscience qui sombre dans la folie. Dionysos est en effet une divinité très inquiétante, dont l'arme principale est de provoquer délires, hallucinations et crises de folie, que confirment ses autres noms, Bacchos (la danse ou la gesticulation) et Iacchos (le cri). Pourtant il est aussi le dieu de la gaîté, de la liesse, de la joie collective que donne l'ivresse.

En 1982, le sociologue Michel Maffesoli, spécialisé dans l'imaginaire de la vie quotidienne, a fait paraître un livre intitulé *L'Ombre de Dionysos*[5]. Il s'agit là d'une analyse de l'imaginaire qui inspire les réunions du vendredi soir, entre jeunes gens, qui s'enivrent à mort et se livrent à des jeux, souvent dangereux, dont on ne peut départager la part du ludique, de la violence et des défis contre la mort. Ces réunions, qui étaient alors encore peu répandues en France, se sont développées et ont donné lieu à de nouvelles analyses.

Il apparaît, d'après ces études, que l'objectif recherché par les participants est double (*dissos*): c'est d'une part une recherche de «dépersonnalisation»; de sortie hors de soi, ou d'*ek-stasis*, de «déstabilisation» vécue comme extatique, et d'autre part une effort de réintégration dans une personnalité «autre» (un «enstase» ou reconstruction). C'est le principe, ramené à une démarche psychologique, de la «nouvelle naissance» des *born again*, qui ont pour modèle l'extase de saint Paul et le «dépouillement du vieil homme», obtenu non par un processus spirituel, mais corporel, par ingurgitation de substances chimiques.

L'autre objectif poursuivi est la «fusion»: fusion avec la communauté (n'être rien, qu'un membre de la bande ou du clan), et fusion dans l'environnement. C'est le rêve de réintégration dans le Grand Tout (*Pan*) qui inspire aussi les mystiques dérivées de l'Orient qui s'expriment, par Schopenhauer interposé, chez Wagner (la «mort d'amour», *Liebestodt* d'Isolde) et le décadentisme fin de siècle (les expériences sophistiquées de Des Essseintes, et le «sentiment océanique» évoqué par André Gide). En arrière-plan de ce défi qui consiste à aller jusqu'à la ligne de démarcation entre la vie et la mort, dans un entre-deux imaginé où vivre avec intensité se confondrait avec mourir avec éclat, se situe sans doute le vieux fantasme selon lequel il n' y a pas de plus grande jouissance que de frôler le contact avec la mort. Sade en avait donné un modèle avec ses strangulations et pendaisons à finalité érotique[6], que semblent reprendre les jeux dangereux, en vogue dans les collèges, du «foulard» ou de la «tomate».

[5] Voir bibliographie, n° 6.
[6] Sade, *Justine ou les malheurs de la vertu*, Paris, J. J. Pauvert, 1957, chap. «Roland», p. 320-323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On remarquera que ces deux objectifs, qui ont une apparence fort ambitieuse, «devenir autre» (comme le disait Rimbaud) et «fusionner dans le tout» (à la manière des rêveries de Rousseau et de «la philosophie de la nature» du XVIIIe siècle allemand, reprises dans le romantisme) peuvent être considérés sous un angle très critique, au nom de la santé de la conscience. Devenir autre, c'est «s'aliéner». L'aliénation est l'autre manière, réaliste, positive et critique, de voir l'extase. Quant à fusionner, c'est se dissoudre dans un état où fusion peut être confusion. Le prétendu itinéraire de surhumanisation y apparaît, par renversement d'image, comme une descente aux enfers, c'est-à-dire, une tentative suicidaire par attirance de la mort.

Pour en revenir à l'Antiquité, c'est sous ce double aspect, exaltant et aliénant, qu'ont été vues les cérémonies et manifestations bachiques, en l'honneur du dieu du dédoublement Dionysos. Vues de l'intérieur, extatiques et mystiques, elles suscitent la recherche d'un état qui se veut supérieur à la conscience commune; vues avec distance, délirantes et confusionnelles, elles donnent lieu à des excès et à des troubles de la conscience individuelle et de l'ordre public.

*

* *

C'est bien ainsi, dans une dangereuse ambiguïté, que ces fêtes ont été perçues à Rome, où elles furent interdites, puis restaurées. Elles avaient fait leur apparition, importées de Grèce, au 3e siècle avant notre ère. Il s'agissait au départ de pratiques de purification et d'exorcisme: apaiser la fureur des Bacchantes (appelées aussi «Ménades», les folles), sortes de démons féminins qui semaient le désordre dans la nature en se livrant à des excès incontrôlés. Pour pallier le désordre de ces créatures imaginaires, on utilisait une méthode homéopathique: des femmes se réunissaient, et parodiant dans un mime la furie des génies maléfiques, détournaient des lieux leur fureur. C'est une technique «apotropaïque» (de détournement) très répandue. C'est pourquoi, dans cette méthode de détournement par moyens mimétiques, le culte de Bacchus était surtout célébré par des femmes, et avait de ce fait – par sa sélectivité – un caractère ésotérique. Au début en effet, seules les femmes étaient admises et se réunissaient la nuit dans un bois appelé *stimula*. Puis, sur décision d'une prêtresse nommée Paculia Annia, les hommes furent admis. Le caractère nocturne et protégé des célébrations, leur aspect ésotérique et leur caractère initiatique, attisa les rumeurs et les soupçons des autorités. On parlait d'orgies nocturnes, et même de meurtres rituels, accusations répandues spécifiquement sur les groupes qui se séparent de la communauté civile (on trouvera les mêmes rumeurs appliquées aux groupes des premiers chrétiens).

Un scandale éclata dans l'année 186 av. J.-Chr., qui ressemble à certaines affaires récentes concernant des groupes sectaires. Une femme, mère de famille, qui participait à ces cérémonies, voulut y introduire son fils, un jeune homme appelé Publius Aebutius, pour le détourner de l'influence qu'exerçait sur lui une jeune femme, du nom d'Hispala Fecenia (nous connaissons tous ces détails par la relation qu'en a faite l'historien Tite-Live)[7]. Celle-ci, une «repentie», (dirions-nous aujourd'hui) lui raconte ce qui se passe dans le groupe. Le jeune homme le rapporte au consul Postumius. Celui-ci fait mener une enquête, qui conclut à l'existence dans le groupe d'éléments subversifs qui fomenteraient des projets de complots contre l'État. Le groupement fut dissous, le culte interdit; il y eut quelques exécutions. On ne parla plus du culte de Bacchus jusqu'à son rétablissement par César.

[7] Tite-Live détaille l'affaire dans la quatrième «décade» (livre XXXIX) de son *Histoire romaine*. La décision du sénat (sénatusconsulte) mettant fin aux réunions bachiques a été retrouvée en 1640.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rome ne plaisantait pas avec tout ce qui concernait la sécurité de l'État. On était, après la fin des guerres puniques, en conflit avec la Macédoine, alliée à Antiochus III, le séleucide qui avait rétabli son pouvoir de la Syrie à la Bactriane. Or c'est de ces terres qu'était venu en Italie le culte de Dionysos, qui jouissait dans toute la Grèce, et notamment à Athènes, d'une popularité liée aux célébrations des jeux et représentations dramatiques organisées en cérémonies publiques à caractère patriotique. Les *anthestéries*, ou «fêtes du renouveau» célébraient le dieu en février-mars. On promenait sa statue sur un char recouvert de plantes vertes, lierre et myrte, qui lui étaient dédiées. Le char avait la forme d'un navire (par allusion à ses nombreux naufrages, et à son retour sur terre, après son sauvetage par les Néréides). La *basilissa*, épouse de l'archonte-roi, se rendait dans son temple, appelé le *boukolion*, pour mimer avec lui une union symbolique, qui devait assurer la fécondité des récoltes.

Dionysos était également célébré sur scène par des pièces de théâtre ou des spectacles féeriques, au cours de fêtes appelées les *Dionysies*. On distinguait les Dionysies «rurales» (en décembre-janvier) et les «Lénéennes» (de *Lénaï*, autre nom des Bacchantes), qui se célébraient en ville (en janvier-février), comme prémices aux «Grandes Dionysies», elles aussi urbaines, de mars-avril. On se rendait en un lieu de la montagne appelé Éleuthères («Libreville») pour chercher le dieu dit «Dionysos Eleutheros» (le Libérateur). On introduisait sa statue dans son temple, près du théâtre qui portait son nom, sur le flanc de l'Acropole. En l'honneur de Dionysos avaient été institués des concours de tragédies, de dithyrambes (hymnes consacrés au dieu), ainsi que des drames satyriques. Ces représentations avaient lieu en présence de toute la population, qui restait plusieurs jours en ville en participant aux festivités organisées par les autorités. À la fin de ces journées, des prix étaient remis aux lauréats, sous la garde du dieu.

Parallèlement à ces célébrations publiques, existaient des célébrations à caractère secret, des cérémonies à «mystères» appelées *teletaï*. L'office s'effectuait par mise en transe et figuration de possession par le dieu. C'est ce mode de célébration qui avait été introduit, puis interdit, à Rome.

*

* *

Toutes ces manifestations, les plus officielles comme les plus secrètes, amènent à s'interroger sur leur signification, et par là sur la situation du mythe dionysien dans la religion gréco-latine. Cette signification se révèle, entre autres, à partir de la manière dont est constitué le cortège du dieu, et d'après les épisodes mythifiés de sa légende, et les effets attendus par les fêtes constituées en son honneur.

Le cortège de Dionysos fait apparaître des personnages symboliques, qui représentent sous une forme apprivoisée, domestiquée, socialisée, l'ensemble des pulsions qui, sans contrôle, mettraient en danger l'équilibre psychologique de la vie individuelle et l'ordre établi dans la vie sociale et l'organisation politique. On y trouve en effet des bêtes sauvages (*théria*), comme des panthères et des tigres (qui ont fait penser à une origine orientale du mythe). Mais elles sont domestiquées et tirent le char du dieu. Il y a également un âne, symbole de l'ignorance, de la sottise et de l'entêtement (c'est ainsi qu'il est vu par Aristophane dans sa comédie satirique des *Grenouilles*). Mais il représente aussi les qualités contraires: le sens de l'écoute (à cause de ses grandes oreilles) et de la patience. On disait que l'âne avait appris à Dionysos la taille de la vigne car, contrairement aux chèvres, qui broutent sans discernement, lui ne mange que ce qui ne nuit pas au développement de la plante. L'âne est aussi le symbole du novice à initier:

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grossier, ignorant, lubrique, il reste néanmoins plein de ressources, lorsqu'on a réussi à éduquer ses pulsions primaires. L'âne (*onos*) allégorise un degré de l'initiation dyonisiaque. Apulée, dans son roman initiatique de l'*Âne d'or*, donne à l'animal un rôle essentiel pour l'introduction aux mystères d'Isis, et Lucien de Samosate en fait un porteur de bonne nouvelle (*evangelion*). Dans le cortège de Dionysos, l'âne est la monture du vieillard Silène.

Silène est un satyre âgé, représenté de manière dérisoire comme un homme ivre, tenant une coupe à la main; et chevauchant cette monture. Les silènes sont des personnages grotesques et débraillés: mais à celui-ci l'âge a fait perdre les folies de jeunesse. Il a acquis expérience et sagesse. Il passe pour avoir été le précepteur de Dionysos, après avoir donné de bons conseils au roi Midas (celui qui avait des oreilles d'âne).

Les Ménades (*Maïnades*, les créatures de la Folie, *mania)*, appelées aussi Bacchantes, se divisent en deux groupes: les Bacchantes célestes dansent et jouent de la cithare et du tambourin, pour exprimer le rythme de la vie à l'état brut (à la manière des *apsara* hindoues, associées aux nuages), celle des sens en liberté, hors de tout encadrement législatif ou rationnel. Les Bacchantes terrestres, femme réelles, les imitent dans les processions en l'honneur du dieu. Là encore on trouve la démonstration d'une volonté de régulation de l'irrationnel, par l'intégration dans le cortège du dieu.

En somme le cortège de Dionysos est une sorte de procession de cirque ambulant, avec sa ménagerie de passions enchaînées, dont l'existence doit être reconnue et honorée, à défaut de quoi elles se vengent. Elles doivent avoir droit de cité, mais avec des précautions pour éviter leurs débordements. Le cortège de Dionysos est une parade de monstres qu'il faut maîtriser, et pour les maîtriser il faut leur donner en pâture un ersatz des passions humaines, dans des mimodrames et des psychodrames, dont la scène théâtrale est la meilleure porteuse. Cette monstration est par là même une démonstration, qui a sa logique: en montrant ce qu'ils sont, on montre aussi comment s'en servir pour éviter qu'ils ne se servent tout seuls, faisant de l'usage un abus. Ce fait permet de rappeler que Dionysos, dieu de l'ivresse et des fureurs en tout genre, est aussi le petit fils d'Harmonia, la dernière née de l'union discordante, mais qui peut être concordante, de l'Amour et de la Guerre, du couple d'Aphrodite et d'Arès. La fille d'Harmonia, Sémélè, a rompu les amarres de l'harmonie maternelle: elle a voulu jouer à un jeu extrême, en demandant à Zeus de se montrer à elle dans toute sa gloire. Zeus s'est montré à elle comme maître de la foudre, et elle a été foudroyée. Harmonia n'avait pour frères que des jumeaux aux vertus antithétiques, comme chaque particule de matière porte en elle son antimatière ou son négatif (Éros et Antéros, Deïmos et Phobos). Harmonia n'a pas d'antithétique visible: elle a pourtant une jumelle qu'elle ne fait pas voir, c'est *Hybris*, l'Excès. Lorsque Dionysos ira rechercher sa mère Sémélè aux Enfers, il ressuscite *Hybris*, car il convient de ne pas ignorer son existence, mais de la conduire par la main, de la ménager, si on ne veut pas «déménager», comme on dit, pour «déraisonner», de la maîtriser, si on ne veut pas qu'elle nous maîtrise, de la conduire si on ne veut pas sombrer dans l'inconduite.

*

* *

Cette leçon – n'ignorez pas qu'il y a en l'homme une part d'inhumanité, mais sachez vous servir d'elle pour l'humaniser –, qui rappelle le dialogue entre Macbeth et son épouse, ces deux être humains aux frontières de l'inhumanité, sur le seuil à ne pas franchir si l'on veut rester humain, ressort également de la vie du dieu, telle qu'elle est

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

racontée dans la mythologie grecque, qui renvoie constamment aux rapports complexes de la raison et de la déraison.

La folie est un leit-motiv intermittent et récurrent de la vie du dieu. Sémélè, prise d'un accès d'orgueil, se fait foudroyer par Zeus, son père, lors du sixième mois de gestation. Le père, obéissant à des sentiments plus raisonnables, le garde enfermé trois mois dans sa cuisse avant de le mettre, contre toute loi naturelle, au monde (on remarquera qu'il en sera de même, pour sa fille, la déesse de la raison, Athéna, née de sa tête). Dès sa naissance, le jeune Dionysos est en proie à la jalousie et à la vengeance d'Héra, l'épouse frustrée de Zeus. Pour le protéger, Zeus donne l'enfant à Hermès qui le donne à Athamas, roi de Béotie, qui le donne en nourrice à sa deuxième épouse, Ino. Hermès demande à Ino de l'habiller en fille (pour déjouer la quête d'Héra): ce vêtement féminin pourrait être l'indice d'une origine phrygienne de la légende. Toujours pour le faire échapper à la vengeance d'Héra, Zeus conduit son fils dans la montagne de Nysa. Il échappe ainsi, pour un temps, à la poursuite d'Héra. A défaut de trouver sa victime, Héra frappe de folie, en raison de leur complicité, Ino, soeur de Sémélè, et Athamas, qui tuent, dans une crise de fureur hallucinatoire provoquée, leurs propres enfants en les prenant pour des animaux sauvages. Ino se précipite dans la mer avec son fils, mais elle est sauvée, et devient, sous le nom de Leucothée ((la déesse blanche) avec son fils, qui prend le nom de Polémon, le secours des marins perdus en mer. On retrouve là la thématique de l'*apocatastasis,* la métamorphose par renversement.

Dans le pays montagneux de Nysa (situé en Afrique ou en Asie, en tout cas loin de portée) Zeus transforme son fils en chevreau et le fait élever par des génies féminins, des nymphes qui deviendront les Hyades, constellation céleste. Dionysos, devenu adulte, découvre l'usage du vin, mais sans en connaître les effets. Héra, qui l'a enfin trouvé, le frappe de folie. Il vient en Phrygie, participe aux mystères de Cybèle et d'Attis, et guérit de son mal. Dionysos est reçu en Thrace. Le roi de Thrace, Lycurgue, essaie de le capturer sans succès, mais il capture des Bacchantes. Celles-ci se délivrent et rendent le roi fou. Dans un accès de démence, il se coupe la jambe et démembre son fils, croyant voir en eux des ennemis. Lorsqu'il revient à la raison, l'oracle lui révèle que son pays, où les habitants sont frappés de stérilité, ne retrouvera sa fécondité que par sa mort. Ses sujets l'exécutent en le démembrant. Dionysos passe en Inde et ramène de ce pays le principe de son escorte. Revenu en Grèce, en Béotie, il introduit à Thèbes la fête des Bacchanales, que le roi Penthée veut interdire. Dionysos rend folle sa mère, Agavé (soeur de Sémélè et d'Ino) qui tue son fils en croyant avoir affaire à un lion (c'est le thème de la tragédie d'Euripide, *les Bacchantes*). II rend folles les filles du roi d'Argos, qui se croient transformées en vaches. Devenues carnivores, elle dévorent leurs propres enfants. Voulant se rendre à Naxos, il loue les services de pirates qui veulent le revendre comme esclave en Asie. Il rend fous les pirates qui se précipitent dans la mer. Métamorphosés en dauphins, ils comprennent leur faute et se font les sauveteurs des marins.

*

* *

Quel enseignement peut-on retirer de ce monceau d'informations hétéroclites, d'où se dégagent pourtant quelques constantes.

On notera d'abord l'importance de l'instabilité, dans l'ensemble des légendes. L'élément marin, fluide, est très présent; les vêtements les plus divers sont portés, qui changent l'identité; les métamorphoses (le chevreau, les dauphins, la déesse blanche) participent communément à la vie. Dans les accès de folie, qui sont renversement

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'identité, on note l'importance du leurre: on prend un objet pour un autre; l'ambiguïté des perceptions modifie les formes, les altère, pour créer une confusion. Les moteurs principaux de l'histoire sont: instabilité, altération, aliénation, confusion.

Parmi ces altérations, la folie, récurrente comme punition, apparaît soit comme le châtiment des complices de la soustraction de l'enfant au regard d'Héra, déesse de la stabilité et de la fidélité, soit comme le châtiment de personnalités arrogantes, trop sûres d'elles-mêmes, comme le furent Sémélè, Lycurgue ou Penthée. La moralité qui en ressort est: «Prenez garde, vous qui faites les fanfarons de la lucidité; la folie est en attente comme une mendiante aux portes de la raison. Si vous ne lui accordez pas une aumône, si vous ne faites pas attention à sa présence, elle va bondir et vous saisir». La nuit est blanche et noire: «Ténèbres, ma lumière», dit l'Ajax de Sophocle devenu fou. Toute conscience est blanche et noire, comme la terre a son temps diurne et nocturne, comme tout objet à son ombre, comme tout endroit à son envers, comme tout être a son non-être existant en lui et actif. On ne peut pas, par acte de raison, évacuer la folie: elle se venge. Il faut l'apprivoiser et lui donner sa place par des concessions raisonnées.

Il est toutefois un autre principe de précaution, c'est de ne pas laisser les forces dionysiaques agir en liberté et prendre le dessus des règles et des lois. Dionysos, le dieu dispensateur de folie, se venge en ouvrant les vannes si on veut le réprimer. Il faut l'admettre, lui reconnaître des droits, et par là éviter ses débordements. Son rôle est négatif s'il engendre des fêtes, non contrôlées, qui entraînent le désordre et la répression. Son rôle est positif, s'il est apprivoisé et honoré, et donne lieu à des représentations tragiques ou comiques, des mimes de la folie humaine, qui racontent en images et en paroles ses faits et ses méfaits, comme si la cité se regardait dans un miroir par son activité culturelle de représentation d'elle-même, et par là prenait ses distances avec elle (ce sont les fonctions mimétiques et cathartiques du drame représenté).

*

* *

En définitive, Dionysos, fils aimé de son père, mais non reconnu par ses frères (Il est le seul dieu, fils de Zeus, qui n'entre pas dans le groupe des Olympiens), est une représentation de l'Autre, de l'altérité, de tout ce qui est en nous et n'est pas reconnu comme tel. Il exprime la demande que soit reconnu, dans la vie psychique individuelle, tout ce qui est en moi et n'est pas reconnu comme moi. Il demande à être intégré dans la vie collective de la cité, en elle, ce qu'elle récuse au premier abord. L'attitude à l'égard de ce moi qui n'est pas reconnu comme moi, de ce nous qui n'est pas reconnu de nous, de cet *alter ego*, dont la reconnaissance crée une altération de l'*ego*, mais dont la non-reconnaissance condamne l'*ego* à l'aliénation, ne peut être reçu que très précautionneusement. Si je le récuse et refuse sa reconnaissance, il se venge en se faisant reconnaître, en me faisant révéler malgré moi cet autre en moi que je ne veux pas accepter. Il me fait devenir autre par altération. Mais si je le laisse pénétrer librement en moi et s'exprimer en toute liberté, si je lui lâche la bride, il prend possession de moi. Cette possession est une autre forme d'aliénation.

La théorisation de ce phénomène, et la recherche d'une thérapeutique est présente dès l'Antiquité: c'est la théorie des *maniaï* ou *furores*, de nature érotique, bachique, poétique ou prophétique. L'âme est possédée par un dieu extérieur, transportée hors de son siège, et inspirée pour procéder à des actes relatifs à la nature du dieu qui s'installe en elle. La mythologie germanique y ajoute la possession par la fureur guerrière: le *wüten*, qui met les combattants hors d'eux pour alimenter leur énergie dans le combat. La mythologie chrétienne a repris ce thème de la possession, en insistant sur son

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambiguïté: l'âme est saisie par l'esprit saint, et dans des transes qui manifestent son état de grâce, exprime la présence de Dieu qui a pris possession d'elle. Mais l'inverse est possible: l'âme est transportée par un démon, qui l'habite et lui fait proférer des paroles et accomplir des actes contre-nature. C'est pourquoi les institutions ont utilisé le principe de précaution à l'égard de ces manifestations du sacré qui peuvent se révéler des stratagèmes du démon. Le montanisme, qui a attiré quelques esprits prédisposés au 2e siècle, a fini par être condamné. Les manifestations de l'Esprit, dans des transes collectives, qui s'expriment par exemple dans les groupes religieux afro-américains, sont regardées avec méfiance, ainsi que les mouvements dits «charismatiques», retours plus ou moins édulcorés du «chamanisme», qui affectent régulièrement toutes les Églises. Pourtant ces manifestations revêtent un caractère révélateur et cathartique, lorsque le sens de la représentation est bien vécu comme tel et non confondu avec une présence réelle: c'est ce qu'expriment les études ethnologiques consacrées à ces phénomènes apparentées au chamanisme par des disciples de Marcel Mauss, Marcel Griaule ou Jean Rouch, le réalisateur des *Maîtres fous*.

L'histoire posthume du dionysisme, sous des formes variées selon les cultures, a démontré sa permanence et son universalité. Ses manifestations peuvent prendre un caractère ésotérique et réservé. Un encadrement s'impose alors dans les règles initiatiques d'intronisation et de progression, comme ce fut le cas à Athènes pour les «mystes» initiés aux mystères d'Éleusis, dédiées à la Grande Déesse Démèter, qui en retiraient un respect accru. Les manifestations exotériques, officialisées et intégrées dans la vie de la cité, constituent un moyen de se protéger de la folie. En la mimant, en la représentant dans des tragédies, en en faisant des psychodrames cathartiques, on désamorce ses effets nocifs. C'est ce qu'a voulu signifier l'introduction des jeux et des fêtes en faveur de Dionysos. Les Romains, qui ont récusé le mimodrame dionysiaque, ont institué plus tard des jeux du cirque où la folie meurtrière, le *furor* qui rejoint le *wüten* des peuples barbares, se donne à voir littéralement, dans des mises à mort réelles, combats de gladiateurs, exposition aux fauves, et autres supplices spectaculaires qui sont passés à côté du sens, en exploitant la littéralité des pulsions de mort, et ont ignoré la fonction du symbolique, dont est porteur le mythe dionysien. Les effets de la non-reconnaissance de la part dévolue au dionysiaque ont été pires.

Appendice aux Bacchanales: les *Matralia*

En marge des manifestations festives ou religieuses en rapport avec Bacchus, la fête des *matralia* célébrée à Rome le II juin, revêtait un caractère étrange[8]. Les matrones romaines apportaient au temple de *Mater matuta* (la déesse-mère du matin, première étrangeté, car l'Aurore est plutôt jeune fille que mère) des enfants, pour qu'elle leur donne sa bénédiction et assure leur bonheur. Rien que de très banal, certes, dans cette demande de protection divine. Mais une nouvelle étrangeté vient de ce que les enfants ne pouvaient pas être ceux des mères qui les apportaient, mais ceux de leurs soeurs, leurs nièces et neveux. En outre, les femmes faisaient entrer dans le temple une servante qu'elles battaient de verges, puis renvoyaient hors du lieu, en dehors de toute raison visible.

[8] Principale source d'information: Bonnefoy, II, 344-345, qui donne toutes précisions sur les sources (Ovide, *Fastes*, et Dumézil, *La Religion romaine archaïque*, 1974).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ovide, dans ses *Fastes*, a fourni une explication de ces rites étranges. Il s'agirait d'une fête de dévotion à l'égard d'Ino, soeur de Sémélè, et nourrice de Bacchus. Ino s'est vue confier la garde de l'enfant de sa soeur, caché dans sa famille et poursuivi par la vengeance d'Héra. La colère d'Héra, ne pouvant s'exercer sur l'enfant recherché, qui lui échappe, lui fait maltraiter les enfants de ceux qui le protègent. Mettant les deux époux du couple protecteur en état de confusion mentale, elle leur fait tuer leurs propres enfants. Ino tue, dans une crise de folie, son fils Mélicerte, et se jette avec son cadavre dans la mer. Les divinités marines, prises de pitié, sauvent la mère et ressuscitent l'enfant. Ino devient alors Leucothée, la déesse blanche, que l'on peut assimiler à l'Aube, et son fils, sous le nom de Polémon, devient le protecteur des marins, auquel sont dédiés les «jeux isthmiques» de Corinthe. On assiste une nouvelle fois à une métamorphose par renversement.

Ovide explique le fait que les enfants soient des neveux, comme le fut Dionysos, et qu'Ino, en tant que Leucothée, peut être assimilée à *Mater matuta*, la déesse du matin. Il n'explique pas la maltraitance apparente de la servante ni le fait que l'Aube, perçue traditionnellement comme jeune fille, soit ici mère allaitant un enfant. Ce rituel a donné lieu, dans les temps modernes, à une nouvelle analyse effectuée par Georges Dumézil, spécialiste du comparatisme dans l'univers des mythologies indo-européennes. Dans le *Rig-véda* des Hindous, la déesse Aurore est représentée allaitant et léchant un petit enfant. Cet enfant est celui de sa soeur, la Nuit (on trouve le même type de parenté dans la deuxième énigme posée à Oedipe par le Sphinx de Thèbes), qu'elle élève en commun avec elle. Cela permet d'expliquer que l'Aube, représentée généralement comme une jeune fille vierge depuis Homère chez les Grecs, peut être «mère» substitutive et mériter son nom de *Mater matuta*. D'autre part, l'Aurore est représentée comme *gradiva*, en marche, et foulant de son pied des personnages incarnant les forces de la nuit, ignorance, danger, ténèbres. C'est cette identification aux forces négatives de la Nuit que représenterait la scène de la servante battue et chassée par l'Aube et le dieu-enfant, que les deux soeurs se repassent pour exprimer la continuité dans leurs effets positifs de préservation de la vie. Pour Dumézil, la fête romaine répondrait au maintien d'un rite, avec occultation du mythe archaïque qui le sous-tend.

Les Saturnales

Le dieu Saturnus est un dieu italique très ancien[9]. Son nom est en rapport avec le verbe «*sero, satum*», qui veut dire «semer, ensemencer». Le dieu des semailles est par là celui des richesses agricoles et alimentaires (*satur*, repu, saturé, *satura*, potée, d'où pot-pourri ou rhapsodie littéraire). Il est représenté avec une serpe à la main, instrument de récolte, qui est l'acte dernier résultant de l'ensemencement. Ce dieu agraire était honoré par des jours de fête, après la rentrée des moissons, quand on commençait à utiliser les réserves, en fin décembre.

Ce dieu local vit sa légende s'enrichir par contamination avec le Titan du panthéon grec Kronos (écrit avec un K initial). La légende remodelée de Saturne dit que Kronos, ayant été chassé de Grèce, lors de la prise de pouvoir par son fils Zeus l'Olympien, était venu se réfugier en Italie, sur le site du Capitole romain. Il fonda là une colonie appelée *Saturnia*, où il fut reçu par un dieu encore plus ancien, Janus, le Portier. Le dieu Kronos, devenu Saturnus, apprit aux hommes l'usage de la serpe ou de la faucille qui est son attribut emblématique de représentation.

[9] Grimal, p. 415; Bonnefoy, I, 89 (art. «Frères Arvales»).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'assimilation de Saturne à Kronos, père de Zeus, renvoyé après avoir été détrôné, fait de lui un *deus otiosus*, dieu mis en retraite, non belliqueux, qui se livre dans sa retraite à la culture de la terre qu'il apprend aux hommes en ces temps reculés appelés «l'âge d'or». Kronos ayant été lui-même assimilé, par ressemblance phonétique, à Chronos, le Temps, Saturne, dieu du temps qui ravage, change alors la serpe pour la faux, et redevient destructeur et mélancolique, perdant, au profit d'une conception destructrice du Temps, les qualités du Saturnus primitif d'Italie. Il passe de l'état de *fastus*, prodigue de richesses, à celui de *fastidiosus*, pénible à supporter.

Les Saturnales, fêtes dédiées au dieu Saturne, se déroulaient du 17 au 21 décembre. Elles furent prolongées jusqu'au 24. Elles s'accompagnaient d'une célébration de la *libertas*, l'acte d'affranchissement des esclaves, qui entraient dans la caste des «hommes libres», *liberi*. Il est possible que cette fête de la liberté renvoie aussi au dieu Liber, qui avait ses propres fêtes, les *Liberalia*. Liber en effet à été assimilé à Dionysos, ou à Silène, le satyre âgé (*Pater Liber*) qui l'accompagne.

Ces fêtes de la liberté (*libertas decembris)* s'accompagnaient de rites célébrés à l'intérieur des *gentes*, les familles dans leur plus large acception. On élisait un esclave, qui recevait le titre de *saturnalis princeps* («le roi des Saturnales») et avait le droit de jouer au maître et de donner des ordres.

Ces fêtes de décembre, précédant immédiatement le solstice d'hiver (placé le 25 décembre suivant le calendrier julien) apparaissent comme un défoulement ordonné, destiné à libérer, pendant un temps déterminé, les règles de vie en vigueur tout au long de l'année astronomique qui s'achève, juste avant le renouveau des jours. On admet un moment (qui resté déterminé en durée et en extension des droits) où on se libère de la rigueur habituelle de la vie. Cette libération est signifiée par un geste rituel: la statue du dieu Saturne, entourée de bandelettes, est déliée et installée à l'extérieur, à la porte de son temple, pendant tout le temps des fêtes. Dans la ville, des rites et offrandes propitiatoires au dieu, pour l'obtention de bonnes récoltes, précédaient un banquet général offert par l'État.

Ces manifestations de liberté s'exprimaient par d'autres gestes symboliques, de la part des participants. On abandonnait le port de la toge, tenue de rigueur, pour la *synthesis*, un vêtement bariolé de diverses couleurs. On portait le *pileus libertatis*, le «chapeau de liberté», bonnet phrygien dont on coiffait les esclaves lors de leur affranchissement. On se barbouillait le visage de suie en se livrant à des facéties.

En raison de leur nature libérale, ces fêtes donnèrent lieu à des débordements, dont rendent compte des auteurs comme Sénèque (Ier siècle), Lucien (2e siècle) et Macrobe (4e siècle), ces deux derniers ayant écrit des dialogues intitulés *Saturnales*, dont l'action se déroule au cours de ces fêtes.

Les *Saturnales* s'achevaient la veille du solstice d'hiver, jour où les soldats, adeptes de la religion de Mithra, importée du front d'Orient, célébraient, par le sacrifice d'un taureau, la naissance du dieu. Cette fête fut officialisée sous Aurélien, comme jour de *sol invictus*, du «soleil renaissant», divinité protectrice de l'Empire qui synthétisait la croyance mithriaque et le culte de Jupiter-Apollon, ou Jupiter-Hercule, le dieu Père et Fils, censé guider par son messager ailé, le *genius*, les décisions de l'Empereur. Venaient ensuite les *Sigillaires* (les «sceaux d'argile»), où l'on offrait des bougies (*cerei*) ou de petits objets de terre cuite (*sigillaria*) aux enfants.

Les *Saturnales* furent abolies lorsque la religion chrétienne prit possession de l'Empire (en 380). Comme elles résistaient, elles furent décrétées cérémonies diaboliques et passibles de sanctions très fortes (édit de Constantinople, 392). Pour compenser leur

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

effacement, elles furent remplacées par la fête des Innocents, qui dévia en «fête des fous»[10], au cours du Moyen Age, accompagnée d'actes de permissivité ou d'extravagance, reprenant ainsi la thématique des Saturnales, et par les parodies carnavalesques, avant le Carême. qui ouvre une période d'austérité[11]. Cette reviviscence, sous d'autres noms, à l'intérieur d'une autre mythologie, montre la nécessité qu'éprouve toute société, organisée et encadrée par des règles, d'avoir des moments d'échappement libre, eux-mêmes protégés par ces parapets qu'on appelle des «garde-fous». Lorsque le *limes*, la frontière de régulation est franchie, les représentants de l'ordre civil interviennent pour maintenir la subversion à l'intérieur des limites permises. Mais le droit de rire et de jouer, sous cette forme contrôlée, reste une nécessité pour toute société qui veut respecter la vie en tous ses états.

Conclusion

Nietzsche a dit, selon Jean Duvignaud, qui le cite: «Autour du héros tout se fait tragédie: autour du demi-dieu, tout se fait satyrique. Et autour du dieu, tout se fait, comment dire?, peut-être monde»[12]. Dans l'échelle montante des identités que reconnaît Nietzsche à Dionysos – héros, demi-dieu et dieu –, on peut lire les strates diverses du décor où évolue la fête, sur la scène du monde. Elle exprime, en des temps où l'agriculture est la première des activités, le cycle des saisons associé aux diverses étapes de l'ensemencement, de la moisson et des récoltes. C'est ce qu'expriment ses dates et ses gestes symboliques de fertilisation. Introduite dans la ville, elle en célèbre l'histoire et les grandes dates de sa croissance et de son évolution. Elle emprunte alors sa matière à la mythologie nationale qu'elle veut célébrer en images vivantes et en tableaux animés. Plus haut encore et dans un degré d'universalité plus marqué, elle ponctue la marche de la vie organisée comme un discours en prose dans ses jours ordinaires, auquel elle apporte, par intermittences rythmées, son grain de poésie. Si nous avons retenu surtout de Dionysos sa part d'ombre, c'est parce que, comme dans la question posée à Oedipe par le Sphinx[13], les deux soeurs, le jour et la nuit, sont inséparables. Il n'est pas vrai qu'elles ne se voient jamais; elles procèdent l'une de l'autre. Qui veut enlever à la nuit sa part de créativité – l'enfant d'une nuit d'Idumée – risque fort, par aveuglement, de s'interdire l'accès à la lumière. Le mode d'expression de l'oracle constitue par ailleurs une parfaite illustration du parcours qui fait passer de l'incompréhensible (l'*anoètos*) à l'affabulation symbolique (le *mythos*), pour dévoiler, en fin d'enquête, sa cohérence de sens (sa logique, son *logos*). Il se présente comme une énigme, à première vue indéchiffrable (deux soeurs énigmatiques, anonymes et inconnues). Il se dévoile en une narration symbolique, où les mots de l'énigme recouvrent d'autres noms plus appropriés (le Jour et la Nuit), et donne un sens cohérent à la formulation première, en réintégrant le lecteur dans un univers qu'il connaît. Il en est de même pour ces rites et fêtes au sens énigmatique qui ne dévoile sa cohérence

[10] Harvey Cox, *The Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy*, Cambridge (USA), Harvard University Press, 1969.

[11] Claude-Gilbert Dubois (sous la direction de), *Carnavalesques*, Bordeaux, LAPRIL-Bordeaux-III, 1980, coll. «Eidôlon», n° 13.

[12] Duvignaud, p. 7.

[13] Il s'agit de la deuxième énigme posée à Oedipe: «Ce sont deux soeurs; elles sont filles l'une de l'autre, et elles ne se voient jamais. Qui sont-elles?». La réponse est: «le Jour (*Hémèra*, féminin en grec) et la Nuit». Cf. Claude-Gilbert Dubois, «*Nox / Lux*, l'épreuve de force entre l'ombre et la lumière», Paris, *Phréatique*, n° 78-79, automne 1996, p. 31-41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

qu'après une enquête archéologique et herméneutique. Au symbole imagé de la vérité qui sort toute nue du puits, on peut opposer l'idée, développée par Mallarmé dans sa poétique, selon laquelle «toute vérité aime à se recouvrir d'arcanes». C'est le cas dans les exemples cités, qui ne dévoilent leur cohérence de sens que par un parcours de l'illogisme à la logique, de la littéralité au symbolisme caché, à travers le gué d'une «mytho-logique»[14].

Bibliographie

Ouvrages généraux

1. Bonnefoy, Yves (sous la direction d'), *Dictionnaire des mythologies*, Paris, Flammarion, 1981, 2 vol.
2. Eliade, Mircea, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, trad. franc., Paris, Payot, 1976-1983, 3 vol., chap. I, XV et II, XX.
3. Grimal, Pierre, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, Paris, P.U.F., 1951

Études particulières

4. Duvignaud, Jean, *Fêtes et Civilisations*, Genève, Weber, 1973.
5. Isambert, François-André, *Le Sens du sacré: fête et religion populaire*, Paris, Éd. de Minuit, 1982 (2e éd., 1988).
6. Maffesoli, Michel, *L'Ombre de Dionysos: contribution à une sociologie de l'orgie*, Paris, Méridiens (Anthropos), 1982.
7. Porte, Danièle et Teysseyre, Michèle, *Fêtes romaines antiques*, Clairsud, 2001.
8. Rouch, Jean, *Les Maîtres fous*, documentaire cinématographique d'ethnologie, 1954.
9. Sauzeau, Paul (sous la direction de), *Bacchanales*, actes des colloques «Dionysos» de Montpellier (1996-1998), Montpellier, P. U. Paul Valéry, coll. «Cahiers du Gita», n° 13.
10. Ternes, Charles-Marie et Motte, André, *Dieux, fêtes, sacré dans la Grèce et la Rome antique* (actes du colloque de Luxembourg, 24-28 octobre 1999), Brepols, 2003.

MYTHS, HOLIDAYS, AND RITES IN ANCIENT ROME
(Summary)

*Keywords***:** Bacchus (Bacchanalia), Dionysos, Ecstasy, Feast, Game, Lupercalia, Rites, Rome, Saturnus (Saturnalia), Sense (and Nonsense), Unreason (Madness)

Daily life, in Rome, during Antiquity, was punctuated by very numerous feasts and games, which often had a commemorative function. But, as the event which founded the commemorative act had come out of the collective memory, the rite which preserved the recollection appeared as having lost all meaning. So it is necessary to trace back to the founding event of the feast or game, in order to discover, under the apparent nonsense (*anoètos*) the mythic affabulation (*mythos*) giving a sense (*logos*) or restoring a meaning, to incongruous ritual gestures. Three cases are here considered: *Lupercalia*, *Bacchanalia* (with their particular prolongation, *Matralia*) and *Saturnalia*.

[14] Cette étude est la transcription écrite aménagée d'une communication orale, faite au cours des journées organisées par l'ACCHLA, à Bordeaux, en juin 2009.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OLIMPIA MITRIC

O ÎNSEMNARE NECUNOSCUTĂ A MITROPOLITULUI PETRU MOVILĂ, DIN ANUL 1629, ÎN BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII PUTNA

După cum se cunoaşte, biblioteca Mănăstirii Putna păstrează un preţios tezaur de valori bibliofile, constituit din colecţiile de manuscrise slavone şi româneşti, de carte tipărită veche, românească şi slavonă.

Începând cu a doua jumătate a secolului XIX, teologi, istorici şi filologi, deopotrivă români şi străini, interesaţi de vechea cultură românească, ne-au lăsat dovezile cercetărilor lor în această bibliotecă: de la menţiuni cu privire la existenţa unor titluri, la volume şi studii închinate cărţii vechi. Fără îndoială, cele mai cunoscute sunt renumitele manuscrise slavone din bogata producţie a scriptoriului putnean, din vremea lui Ştefan cel Mare; urmează preţioasele condici alcătuite şi scrise de Vartolomei Măzăreanu; pomelnicele mănăstirii şi Sihăstriei Putnei, opera ieromonahului Nathanail Dreteanul; unele cărţi româneşti vechi cu însemnări marginale[1].

Mai puţin cunoscută este colecţia de cărţi slavone; ea cuprinde 42 de volume tipărite în centre tipografice din Zabludow, Kiev, Lvov şi Moscova. Cea mai veche carte, o frumoasă *Evanghelie învăţătoare,* din anul 1569, cumpărată „de la popa Matei din Orhei, cu un ughi", provine din tipografia de la Zabludow (gubernia Grodzieńska, Lituania). S-a demonstrat că textul acestei Evanghelii a stat la baza traducerii *Evangheliei cu învăţătură,* tipărită de diaconul Coresi, la Braşov, în anul 1581[2]. De formate şi tematică variată (literatură patristică, omiletică şi liturgică, hagiografii, învăţături morale, scrieri filosofice, epistole), cărţile slavone sunt bogat ornamentate şi ilustrate prin contribuţia unor gravori iscusiţi. Din rândul autorilor, traduşi ulterior şi la noi, îi amintim pe Ioanikie Galeatovski, arhimandritul Cernigovului (cu *Cheia înţelesului, Mesia cel drept)* şi Tuptalo Dimitrii, mitropolitul Rostovului (cu *Vieţile sfinţilor).*

[1] Pentru întreaga bibliografie, a se vedea: Paulin Popescu, *Manuscrise slavone din Mânăstirea Putna,* în BOR, 1962, nr. 1-2, p. 105-145; nr. 7-8, p. 688-711; Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualităţii româneşti la Putna,* Iaşi, 1988, p. 343-486; Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în judeţul Suceava (1643-1830). Catalog*, vol. I-IV, Suceava, 1992-1995; ed. a II-a revăzută şi adăugită, Suceava, 2005; idem, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei,* Bucureşti, 1998, p. 190-234; idem, *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog,* vol. II, Iaşi, 2007, p. 25, 284-308.

[2] K. I. Koliada, *Ivan Feodorov i knigopečatanie nekotorych stran vostočnoj Evropy*, în „Vestnik istorii Mirovoj kul'tury", nr. 1, Moscova, 1958 (articol tradus în româneşte în „Probleme de istorie. Traduceri din revistele sovietice de istorie", III, 1958, p. 32-54); P. Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines,* în *Rsl*, IX, 1963, p. 176-187 (după *Crestomaţia limbii române vechi,* volumul I (*1521-1639*), coordonator Alexandru Mareş, Bucureşti, 1994, p. 30, nota 79).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 17–21

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De mare importanţă sunt însemnările marginale şi ex-librisurile, în limbile română şi slavonă, ce însoţesc filele acestor cărţi. Astfel, pe un exemplar din *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* (Kiev, 1624)[3], ce a aparţinut, după cum vom vedea, mănăstirii Sucevița (ctitoria cea mai importantă a Movileştilor), am identificat, în partea inferioară a primelor file r. ale cărţii, dispusă în două rânduri pe fiecare filă (mai exact, pe p. 3-15, întrucât cartea are numerotate paginile), însemnarea ce face obiectul acestui articol. Avem a face cu o însemnare dedicatorie, din anul 1629, scrisă cu cerneală neagră (astăzi, uşor rădăcinie), în limba slavonă, nesemnalată până în prezent, a lui Petru Movilă, pe atunci conducătorul Lavrei Pecerska din Kiev şi în plină ascensiune a activităţii publicistice, dacă este să ne referim numai la această latură a activităţii sale prodigioase. Lipsa primei file cu începutul însemnării, în care apărea şi numele lui Petru Movilă, ne-a determinat să acordăm mare atenţie particularităţilor grafice ale textului, pe care l-am comparat cu alte însemnări şi ex-librisuri autografe cunoscute ale mitropolitului din volumele ce ne-au stat la îndemână[4]; edificator a fost şi autograful ierarhului, de pe fila unui manuscris grecesc[5], ce cuprinde sintagma „**рѫкою власною**” (cu mână proprie), prezentă şi în însemnarea noastră (fig. 1). Pe alocuri apăsat şi amplificat, scrisul elegant al ilustrului teolog prezintă câteva caracteristici (unele proprii), ce atrag atenţia, în mод deosebit, precum: hastele inferioare şi superioare ale unor litere ce depăşesc rândul; litera **т** suprascrisă, în poziţie finală; tendinţa de evitare a ovalului, de pildă, la litera **р**.

În transcrierea textului însemnării, în concordanţă cu metoda folosită în lucrările de specialitate, am păstrat cuvintele prescurtate marcate prin title, iar literele suprascrise au fost coborâte între paranteze rotunde. De asemenea, s-au introdus majuscule şi s-a folosit punctuaţia modernă.

Redăm în continuare textul însemnării (cu marcarea dispunerii elementelor prin bare), urmat de traducere: **[…] воєводи(х) Зє(м)лъ Мо(л)да(в)ски(х), мл(с)тїю бж̃їего, великїи а(р)хима(н)дри(т) сп̃ои великои чѫдотво(р)ноu / Ла(в)ри Печа(р)скои Кїевскои и въсєѫ Россїи, дарова[6] въ сп̃и( ) монастри(р)и Сѫчеви(ц)кїи родителеи / свои(х), Симєѡна Могили, воєвода и г(с)п(д)рѧ Зє(м)ли Мо(л)да(в)скои и ѫгровлахїискои, и г(с)пжи є(г) Меланїи, / м(с)три своє( ), въ Мо(л)довлахїи, сжщеи въ предѣлѣ Сѫча(в)ско(м), въ памѧ(т) себѣ и родителє(м) свои(м), / да никтожє ѫбо дръзнє(т) по(д) клѧ(т)вою сп̃и(х) […] или себѣ присвоити. Писа(н) в великои Лаврѣ Печа(р)скои Кїевскои, рѫкою вла(с)ною. Лѣ(т) ѡ(т) / създанїа мира ѕ҃рл҃з, ѡ(т) въплъщенїа т̃е х̃ва ѧх̃кѳ м(с)ца ге(н) з̃ дн̃ѧ** (fig. 2).

[…] al voievozilor Ţării Moldovei, din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei mari făcătoare de minuni Lavra Pecerska din Kiev şi a întregii Rusii, a dăruit[7] în sfânta mănăstire Sucevița a părinţilor săi, a lui Simion Movilă, voievod şi domn al Ţării

[3] Colligat cu volumul *Apocalipsul cu tâlcuirea lui Andrei, arhiepiscopul Cezareii* (Kiev, 1625), Inv. 427, cota 1472.

[4] Archim. Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. Estracte din Jurnalul „Biserica Ortodocsa Romana”, pre anul al VII. 1883. Petru Movilă,* Bucureşti, 1882, p. 87; Dr. Nestor Vornicescu, *Sfântul ierarh Petru Movilă Mitropolitul Kievului, al Galiţiei şi a toată Ucraina. Monografie hagiografică, Tipărită în urma hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, din anul mântuirii 1996, ziua 26, luna octombrie,* Craiova, 1999, p. 283, 287, 288.

[5] Victor Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Muzeul de Artă religioasă,* Bucureşti, 1939, planşa IX.

[6] Cuvânt barat de o linie.

[7] Idem nota 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovei şi al Ungrovlahiei, şi a doamnei sale, Melania, mănăstirii sale, în Moldovlahia, aflându-se la hotarul Sucevei, pentru pomenirea sa şi a părinţilor săi, ca nimeni să nu îndrăznească sub blestemul sfinţilor […] sau să-şi însuşească. A fost scris în marea Lavră Pecerska din Kiev, cu mână proprie. Anul de la facerea lumii 7137, de la întruparea lui Iisus Hristos, 1629, luna ianuarie ziua 7.

După cum se poate observa, textul nostru mai prezintă o discontinuitate: a fost decupat rândul ce cuprindea tocmai obişnuita formulă de blestem la adresa celor ce-ar îndrăzni să înstrăineze cartea de la mănăstirea Sucevița, indiferent prin ce mijloace.

Astăzi, în biblioteca mănăstirii Sucevița se mai păstrează şi alte cărţi imprimate la Kiev, în strânsă legătură cu activitatea mitropolitului Petru Movilă[8], şi nu excludem posibilitatea ca unele să fi făcut parte chiar din aceeaşi donație, însă numai exemplarul de la Putna poartă însemnarea de danie autografă. De bună seamă, comunitatea monahală avea nevoie de aceste cărți; Moldova era încă lipsită de activitate tipografică, iar în Țara Românească, din anul 1558, nu se tipărise nici o carte. De aceea, ajutorul de la Kiev va fi binevenit pe tot parcursul secolului XVII[9].

Mai precizăm că volumul kievean nu conține alte însrisuri marginale, care ne-ar fi putut lămuri şi asupra împrejurărilor în care a ajuns la Putna.

Această însemnare, neaşteptată, se alătură celorlalte autografe cunoscute – nu prea multe – ale marelui cărturar şi ierarh român. Deocamdată, mai putem spera că, dintre foile răzlețe din bibliotecă sau dintr-un oarecare registru din bogata arhivă a mănăstirii Putna, s-ar putea ivi, cândva, şi fila cu începutul ei.

UNE NOTE INCONNUE DU MÉTROPOLITE PETRU MOVILĂ, DE L'ANNÉE 1629, DANS LA BIBLIOTHÈQUE DU MONASTÈRE PUTNA

(Résumé)

Mots clés: note dédicatoire, la langue slavone, Petru Movilă, monastère Putna

Dans l'article ci-joint, l'auteur présente une note dédicatoire autographe dans la langue slavone de l'année 1629, pas signalée jusque maintenant, de Petru Movilă (théologien orthodoxe, personnalité complexe culturelle, le fils de Simion Movilă, prince régnant, à tour de rôle, en Valachie et en Moldavie), à cette époque-là, l'abbé de Lavra Pecerska de Kiev. La note a été identifiée sur les feuilles d'un livre slavon (*Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur // Les discours de Saint Jean Bouche d'Or,* imprimé à Kiev en 1624), donné au monastère Sucevița, la fondation la plus importante de la famille de Movilă. Aujourd'hui, le livre se trouve dans la bibliothèque du Monastère Putna.

La transcription du texte, suivie par la traduction, a été réalisée en concordance avec la méthode utilisée dans les ouvrages de spécialité.

[8] Un alt volum colligat cuprinzând *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* (ed. 1623, 1624) şi *Apocalipsul cu tâlcuirea lui Andrei, arhiepiscopul Cezareii* (1625) (Inv. 201); *Învățăturile avvei Dorothei* (1628) traduse din limba greacă de către Petru Movilă, împodobite cu stema arhimandritului, iar prefața îi este dedicată: „Lui Petru Movilă, fiu al voievodului Țării Moldovei" (Inv. 196); *Evanghelie învățătoare* (1637), cu prefața scrisă de mitropolitul Petru Movilă (Inv. 202); *Trebnicul* (16 decembrie 1646), marea operă, în trei părți, a mitropolitului, care-i semnează şi predoslovia; împodobit cu stema Movileştilor este cercetat şi astăzi de cei doritori a afla desfăşurarea amănunțită a ritualului ortodox (Inv. 187).

[9] V., de exemplu, Gabriel Ştrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea,* în „Studii şi cercetări de bibliologie", I, 1955, p. 15-42. Republicat în „Revista română de istorie a cărții", III-IV, nr. 3 (2006)/4 (2007), p. 238-255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

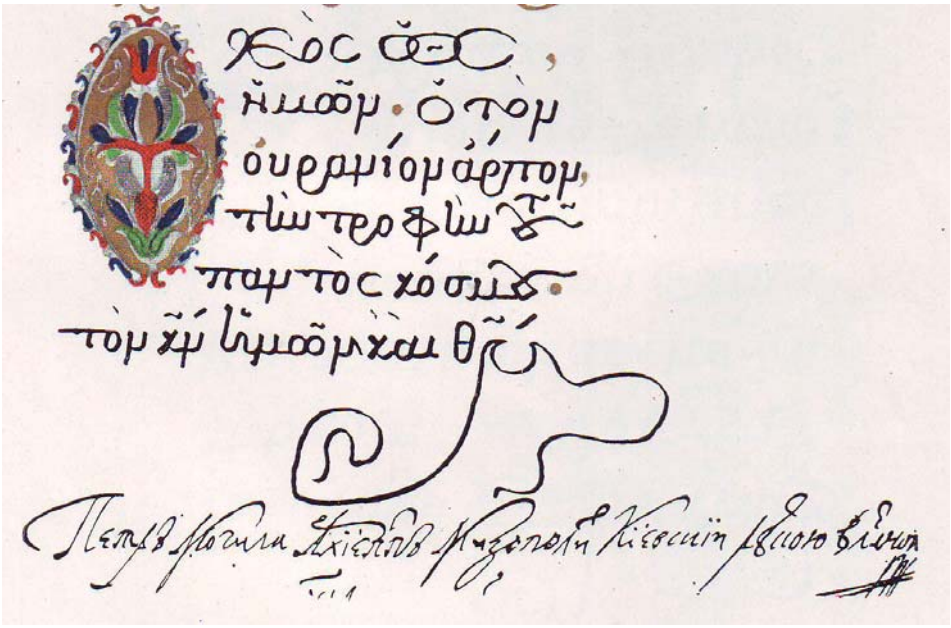

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA VELCULESCU

DIACONSTVELE DE LA ALBA IULIA ŞI LITURGHIERUL LUI ANTIM IVIREANUL[*]

Prima dintre cele trei cărţi tipărite de călugărul Macarie la începutul secolului XVI în Ţara Românească este un liturghier slavon, „o traducere din greceşte, considerată o formă rară între liturghierele slavone”[1].

Urmează liturghierele în slavonă ale lui Şerban, fiul lui Coresi, dar şi controversatul liturghier tradus în română al lui Coresi însuşi[2].

Odată cu molitvelnicul slavon tipărit la Câmpulung în anul 1635 şi cu liturghierul slavon tipărit la Mânăstirea Dealu în anul 1646, în istoria culturii din ţările române intră un model nou pentru aceste cărţi de cult: tipăriturile imprimate la Kiev de Petru Movilă, chiar şi înainte de a fi uns mitropolit, continuând desigur ca întâi-stătător al Bisericii din Ucraina[3].

Manuscrise cu liturghiere în slavonă (sau greacă) au existat într-un număr mult mai mare decât diferitele ediţii[4].

Când anume, în ce manuscris se va fi făcut prima încercare de a traduce „indicaţiile de regie” (tipicul, *rubricum*) în limba română, nu se poate încă preciza. Dar între manuscrisele devenite celebre, cu indicaţiile de mişcare şi comentarii traduse în limba română, se numără fără îndoială *Slujebnicul* comandat de mitropolitul Ştefan al Ungrovlahiei la mijlocul secolului XVII (ms. rom. **1790** la BAR Bucureşti) şi un manuscris similar care a aparţinut cândva lui Timotei Cipariu (ms. rom. **1216** de la filiala BAR Cluj). Specificul acestor manuscrise îl dă (în afară de ilustrarea de primă mână) prezenţa unor paralele în greacă la anumite pasaje repetitive din slavonă. Nu au fost încă găsite copii după textele din cele două manuscrise, în schimb unele dintre imaginile „mari” din ms. **1790** se regăsesc stângaci imitate într-un slujebnic cu text

[*] Documentarea pentru acest articol a fost posibilă datorită unei burse de cercetare oferite de asociaţia *VESTIGIA. Manuscript Research Centre*, de la Universitatea din Graz (Austria).

[1] Bibliografie şi scurtă prezentare la Constantin Teodorovici, *Macarie ieromonahul*, în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979 (în continuare, *Dicţ. 1900*), p. 526-527; *Liturghierul lui Macarie. 1508-2008*, Arhiepiscopia Târgovişte. Biblioteca Academiei Române, 2008; [***]*Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare*, Bucureşti, 2010 (în continuare, *Ms. trilingv*), p. 16-17 etc.

[2] Ion Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia română veche 1508-1830*, vol. I Bucureşti, 1903 (în continuare, *BRV*); Alexandru Mareş (ed.), *Liturghierul lui Coresi*, Bucureşti, 1969; bibliografie şi scurtă prezentare la Constantin Teodorovici, *Coresi diaconul*, în *Dicţ. 1900*, p. 217-219.

[3] Bibliografie şi scurtă prezentare la Zamfira Mihail şi Ovidiu Olar în *Ms. trilingv*, p. 72-95, 173-182.

[4] Bibliografie şi scurtă prezentare la Zamfira Mihail în *Ms. trilingv*, p. 183-206. Zamfira Mihail ne-a atras atenţia că fiecare preot se cuvine să ia cu sine în mormânt exemplarul de *Liturghier* pe care îl primeşte la hirotonire. Circulaţia acestei cărţi nu poate fi deci definită după numărul exemplarelor păstrate.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 23–31

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc şi cu unele paralele în limba greacă, din ultimul an al secolului XVIII, tot din Ţara Românească (ms. rom. **1384** de la BAR Bucureşti)[5].

Mitropolitul Teodosie[6], urmaşul lui Ştefan I, a iniţiat tipărirea în **1680**, la **Bucureşti**, a unui liturghier cu rugăciunile în slavonă, dar cu tipicul tradus (se subliniază: din greacă!) în limba română. Editorii nu au preluat textul deja tradus din manuscrisul de lux al lui Ştefan I (ms. **1790**), mai mult încă, nici nu mai apelează la *Liturghierul* slavon al lui Petru Movilă. În prefaţa semnată de mitropolitul Teodosie, se formulează clar opţiunea categorică pentru păstrarea rugăciunilor în slavonă: ***Iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră şi a o muta, nice am vrut, nice am cutezat*** (subl. n.); *drept mărturisesc pentru multe alte pricini ce m-au înpins, săvai că şi pentru scurtâ limba noastră ce iaste; o am făcut şi pentru lipsa dăscăliilor (cum am zis) ce nu sânt întru ticălos rodul nostru, şi pentru neînţelégerea năroadelor, tainele ce sânt şi ce însemnează, şi şi pentru neobiciaiul besérecii noastre ce până astăzi n-au ţinut*[7].

În *Predoslovie către cititoriu*, iscălită de ieromonahii Inochentie-corectorul şi Chiriac-tipograful, se formulează cerinţa imperioasă de a se folosi ca izvor pentru indicaţii **doar o sursă grecească**: „*multe izvodituri […]* ***sunt afară de treabă, căci nu urmează izvodului grecesc***"; „*având tipicul şi alte rânduiale pre limba rumânească curăţită* ***numai precât iaste în izvodul grecesc***."[8] (subl. n.)

Înţelegem că ignorarea *Slujebnicului* lui Ştefan se datorează nu neapărat necunoaşterii manuscrisului[9], ci şi unei concepţii diferite despre cel mai indicat izvor tipiconal. Probabil că autorii *Predosloviei* citate polemizează aici chiar cu folosirea ediţiilor de la Kiev ale lui Petru Movilă. Aceşti autori amintesc (polemic!) *Ierarhia îngerească* a lui Dionisie Areopagitul şi fac afirmaţii rafinate de typologie biblică[10]. S-ar putea ca semnatarii (Inochentie şi Chiriac) să fi tradus integral textul prefeţei lor, dar s-ar putea şi să fi alcătuit, aşa cum se obişnuia, o parafrazare a vreunui model. Nu se poate încă preciza cât constituie partea lor originală de contribuţie, dar se poate afirma că au alcătuit unele din cele mai frumoase pagini în limba română, din secolul XVII.

Textul liturghierului mitropolitului Teodosie se găseşte, cu unele modificări, în ediţiile de la **Buzău** – anul **1702**, şi de la **Iaşi** – **1715**. Între modificările cele mai

[5] Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Bucureşti, 1981 (în continuare, Mircea Păcurariu, *Istoria*), p. 148, 150; *Ms. trilingv*, cu citarea bibliografiei anterioare. În *Slujebnicul* de la Bucureşti (**1790**), textul liturghiilor este urmat de un molitvelnic complex, unde nu doar tipicul, ci şi unele rugăciuni sunt traduse în limba română.

[6] Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 126-141.

[7] *BRV*, I, p. 234 (cu actualizarea ortografiei). Interesantă este legenda despre împăratul Artaxerxe şi săracul care îi dăruieşte apă, măcar atâta câtă poate căra cu pumnul (loc. cit. p. 235).

[8] *BRV*, I, p. 236.

[9] Necunoaştere reală, aşa cum ar reieşi din afirmaţia făcută în *Epistola dedicatorie*, semnată de Teodosie: *Nu mai mult alta am făcut* (*săvai că gândim că altă dată ca aciasta nu s-au făcut*) *fără cât tipicul ei tot di pe izvod grecesc pre orânduiala lui pre limba noastră am întors* (*BRV,* I, p. 234). Rămâne totuşi de văzut dacă afirmaţia: *altă dată ca aciasta nu s-au făcut* – se referă în general la traducerea tipicului în limba română sau doar la traducerea acestui tipic din greacă în română.

[10] Problema îl preocupa în epocă şi pe mitropolitul Dosoftei. *Psaltirea în versuri. 1673*, ediţie N.A. Ursu, Iaşi, 1974 (în continuare: Dosoftei. *Psaltirea*), p. 17-23, 191-203, 319, 337-338, 357-359, 419-421, 571-573, 603-615, 621-623, 911-913, 921-925, 937, 955, plus comentariile din subtitlurile la mulţi dintre psalmi.

În vremea exilului în Polonia, mitropolitul Dosoftei „a tradus din greceşte în slavo-rusă" una din lucrările fundamentale pentru alegoria spirituală (din care o parte este typologia biblică): *Istorie bisericească şi privire mistică*, de Gherman I, patriarhul Constantinopolului. Puţin mai târziu – 1697 – va fi tipărită la Iaşi *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, „tradusă din greceşte în românește" de Ieremia Cacavela. Vezi Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 105, 108. În aproximativ aceeaşi perioadă (anul 1700), Dimitrie Cantemir avea să scrie despre *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interesante considerăm a fi introducerea pasajului critic *De proscomidia diaconilor*, preluat de liturghierele româneşti anterioare din ediţiile lui Petru Movilă, deci tocmai din sursa considerată neindicată de alcătuitorii liturghierului **Bucureşti 1680**[11]**.**

Înainte cu un an de apariţia liturghierului mitropolitului Teodosie, deci în anul **1679**, fusese imprimată la Iaşi *Dumnăzăiasca liturghie* a mitropolitului **Dosoftei**, cu text integral românesc şi cu o demonstraţie, în prefaţă, nu doar a acceptabilităţii, ci chiar a necesităţii cunoaşterii textelor liturgice în limba vorbită[12].

După iniţiativa lui Coresi (care are doar Ioan Hrisostom), aceasta era prima traducere nu doar a tipicului, ci şi a rugăciunilor. Deşi reeditat în anul **1683**, liturghierul lui Dosoftei nu se impune ca normă tipăriturilor ulterioare, poate şi din cauza atitudinii violent negative a Patriarhiei din Constantinopol faţă de mitropolitul refugiat în Polonia.

Se pare că doar liturghierul lui **Antim** Ivireanul (tipărit în anul **1706** la Râmnic, ca parte a lucrării intitulate *Eucologhion*, reeditat în anul **1713** la Târgovişte) este primul text integral românesc preluat, cu oarecare schimbări, până în zilele noastre de diferitele ediţii de liturghiere ortodoxe[13].

Pr. conf. dr. Dumitru A. Vanca a cercetat şi editat recent *Rânduiala diaconstvelor*, tipărită la Alba Iulia, în anul 1687. Cartea a fost tradusă din slavonă, după cum se spune în foaia de titlu, dar nu se spune şi de cine – s-ar presupune: de protopopul Ioan Zoba din Vinţ. *Textul cuprinde Sfânta şi Dumnezeiasca Liturghie a Sfântului Ioan Gură de Aur, Rânduiala Vecerniei, a Miezunopticii şi a Utreniei*. […] *Această lucrare nu este o simplă colecţie de ectenii,* […] *ci un mic Liturghier*."[14]

În studiul său, părintele Dumitru Vanca demonstrează convingător cât de apropiată este traducerea românească a tipicului din ***Diaconstve*** (anul 1687) de aceea din liturghierul de la anul **1680**, **Bucureşti**.

Noi semnalăm că traducerea românească a rugăciunilor rostite de diacon, de strană sau de preot[15], se apropie în chip evident de traducerea folosită de **Antim** Ivireanul în liturghierul său (**1706**, **1713**). Pasaje întregi se suprapun perfect, dar există şi diferenţe care merg de la inversări de cuvinte, la unele formulări diferite sau chiar la sintagme care lipsesc (vezi Anexa).

Să privim mai îndeaproape posibilele legături între ***Diaconstve*** şi **Antim 1706** & **Antim 1713**.

Tipograful care lucrează în 1687 la ***Diaconstve*** se numeşte Chiriac, **s-ar părea** acelaşi Chiriac care a tipărit **Bucureşti 1680**[16]. Să ne amintim că, la Bucureşti, Chiriac

[11] *Ms. trilingv*, p. 23-25.

[12] Ediţie N.A. Ursu, Iaşi, 1980. Rodica Şuiu, *Dosoftei, mitropolitul*, în *Dicţ. 1900*, p. 296-302; N. A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Mărturii documentare privitoare la viaţa şi activitatea Mitropolitului Dosoftei*, Iaşi, 2003; N.A. Ursu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iaşi, 2003; etc.

[13] Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 148, 151; N.A. Ursu, *Notă asupra ediţiei*, în Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie. 1679*, Bucureşti, 1980, p. XLIX. Bibliografie şi scurtă prezentare în *Ms. trilingv*, p. 25-26. Să ne amintim că Antim a tipărit în anul 1699 *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă.

[14] Dumitru A. Vanca, *Rânduiala Diaconstvelor*. *Liturghia românilor ardeleni în sec. XVII*, Alba Iulia, 2009 (în continuare, Vanca, *Diaconstve*), mai ales p. 35 ş.u. Mulţumesc Părintelui Vanca pentru frumoasa carte pe care mi-a dăruit-o.

[15] Majoritatea acestora sunt rugăciunile rostite cu voce tare, astfel încât să fie auzite de credincioşi. Totuşi *Tatăl nostru*, rostit de *oameni*, şi *Crezul*, rostit de *strană*, rămân în slavonă, precum şi alte mici pasaje (*Diaconstve*, p. 123, 131). Rugăciunilor de taină ale preotului li se indică uneori primele 2-3 cuvinte, în majoritatea cazurilor în slavonă, doar cu foarte puţine excepţii în română (vezi p. 125: *Popa dzice în taină: Aşijderea şi potiriul după cină grăind*).

[16] *BRV*, I, p. 237, 251, 280, 296, 340; *BRV*, IV (I. Bianu, Dan Simonescu, Bucureşti, 1944), p. 25-26; Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 91, 124, 134, 174, 247; Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârşitul secolului al*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnează, împreună cu un corector Inochentie, remarcabilul cuvânt către cititori despre care am vorbit mai înainte. Să fi contribuit ei înşişi la traducerea tipicului imprimat în **1680**? Remarcăm un fapt grăitor pentru procedeul traducerilor, retraducerilor şi remanierilor după izvoare diferite[17]: la Bucureşti se susţine cu tărie că pentru tipic s-a folosit un izvor grecesc, singurul tip de izvor considerat acceptabil. La Alba Iulia se indică un izvor din „limba sloveniască", pentru un text apropiat – ***Diaconstve***, 1687 –, dar nu identic (după cum demonstrează părintele Dumitru Vanca). Probabil că editorii au în amândouă locurile dreptate. Oricum, în Transilvania se pare că, mai presus de orice, izvoarele slavone garantau „pravoslavia".

Am văzut că mitropolitul Teodosie era categoric împotriva traducerii rugăciunilor. A lucrat oare Chiriac, om cult, după câte se vede, şi la o traducere a rugăciunilor rostite cu glas tare? A lucrat oare singur sau în colaborare cu alţi „oameni învăţaţi"? Poate doar a preluat o astfel de traducere?

Dacă acel Chiriac de la Bucureşti este „Moldoveanul", s-ar putea să fi adus cu el convingerea, exprimată şi demonstrată de Dosoftei, că traducerea chiar şi integrală a textelor liturgice nu reprezintă deloc un păcat – dimpotrivă. Dar sub ascultarea mitropolitului Teodosie, nu era de conceput o tipărire în traducere românească a rugăciunilor. Până şi episcopul Mitrofan, discipol al lui Dosoftei, a trebuit să renunţe în cariera sa muntenească la o asemenea năzuinţă[18].

La un moment dat, Chiriac trece – se pare – Carpaţii (din ce cauză? cu ce scopuri? chemat de cine?) şi ajunge să colaboreze cu protopopul Ioan Zoba din Vinţi[19]. Dar este Chiriac de la Alba Iulia acelaşi cu Chiriac de la Bucureşti?

Deocamdată avem o singură certitudine: textele rugăciunilor liturgice din ***Diaconstve*** se apropie într-un chip care reclamă toată atenţia noastră de textele corespunzătoare din **Antim 1706** & **Antim 1713**.

Se pot formula mai multe ipoteze.

a. Cineva – poate chiar tipograful numit Chiriac – a venit în Transilvania cu o traducere manuscrisă a rugăciunilor rostite cu voce tare. Era această traducere forma finală (făcută la Bucureşti) sau a mai contribuit şi Ioan Zoba din Vinţi la îmbunătăţirea ei?

b. Aparţine traducerea din ***Diaconstve*** – dimpotrivă – numai lui Ioan Zoba din Vinţi sau poate altui transilvănean?

Convingerile protopopului ardelean, ca şi ale altor clerici ortodocşi din Transilvania, despre necesitatea trecerii textului liturghiilor (cel puţin al celei mai frecvent oficiate: Ioan Hrisostom) în limba română – difereau de convingerile mitropolitului Teodosie din Ţara Românească, de aceea a şi fost posibilă tipărirea cărţii din 1687. Încă din anul 1675, sinodul de la Alba Iulia, condus de mitropolitul Sava Brancovici, consfinţise „decizia ca slujba să fie făcută integral în limba română"[20].

XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, Brăila, 1998, p. 120, 172; Vanca, *Diaconstve*, p. 35, 38, 49-50, 52-53, 172-173; Alin Mihai Gherman, *Locul unui text în istoria literaturii*, în Vanca, *Diaconstve*, p. 14-15.

[17] Zamfira Mihail, *Retranslating, a Method employed in Romanian Religious Literature*, în *Mnogokratnite prevodi v južnoslavjanskoto srednovekovie*, vol. coord. de Lora Taseva etc., Sofia, 2006, p. 491-502.

[18] Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 172-177.

[19] Pentru puncte noi de vedere asupra acestuia, vezi Ana Dumitran, Ioan Mircea, Gudor Botond, *Noblețe prin cultură*, în „Acta Musei Apulensis", 2000, nr. 2, p. 11-21; Vanca, *Diaconstve*, p. 37-51.

[20] Scurtă prezentare şi bibliografie la Ana Dumitran, *Românii din Transilvania între provocările Reformei protestante şi necesitatea reformării ortodoxiei* (*mijlocul sec. XVI - sfârşitul sec. XVII*)*. Contribuţii la definirea conceptului de reformă ortodoxă*, în „Annales Universitatis Apulensis. S. Historica", 2002, p. I, p. 58 ş.u.; Vanca, *Diaconstve*, p. 17-25, 40-42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se impune compararea rugăciunilor liturgice din ***Diaconstve***, pe de o parte cu manuscrise din Transilvania anterioare anului 1687, pe de alta – cu acelaşi tip de manuscrise din Țara Românească şi – de ce nu? – din Moldova.

Cum a ajuns la cunoştința lui Antim Ivireanul traducerea tipărită în ***Diaconstve***?

A circulat oare această cărțulie la sud de Carpați?

Sau poate că în cercul cărturarilor din jurul mitropoliei de la Bucureşti se păstra vreo copie manuscrisă a traducerii rugăciunilor liturgice, traducere plecată apoi la Alba Iulia?

Liturghierul lui **Antim** a fost tipărit întâia oară la Râmnic, în **1706**, pe vremea când el era acolo episcop, dar la Bucureşti era încă mitropolit Teodosie, adversarul de până aci al traducerii rugăciunilor. S-ar părea că Antim a folosit – pentru textele de tipic – **şi** ediția **Bucureşti 1680** (sau **Buzău 1702**?) a liturghierului lui Teodosie, dar într-un mod diferit de felul cum au făcut-o editorii de la Alba Iulia. Pentru rugăciuni a folosit probabil un text apropiat sau identic cu ***Diaconstve*** – 1687, aducând modificări, ca şi în cazul tipicului. Viitor mitropolit, ca urmaş al lui Teodosie, Antim făcuse un gest de curaj atunci când impusese ca episcop o înnoire fundamentală: **tipărirea** traducerii rugăciunilor liturgice, traducere care apăruse la el într-un stadiu nou față de părțile corespunzătoare din ***Diaconstve***, pentru că dăduse formă românească **şi** rugăciunilor de taină[21]. Antim a mai trăit încă 10 ani (din care ultimii opt ca mitropolit!) după prima ediție a liturghierului său (integral tradus – pe care l-a şi reeditat în anul **1713**), timp în care şi-a susținut gestul înnoitor[22].

S-ar putea că textul traducerii în română (parțiale sau totale) (a) rugăciunilor să fi circulat în copii manuscrise chiar şi anterior tipăririi. Vor fi fost oare preoți (poate Antim însuşi) care să fi rostit **acest** text la oficiere, folosind copiile manuscrise, chiar şi înainte de „autorizarea" prin tipărire?

Editarea şi cercetarea ***Diaconstvelor*** deschide un orizont nou pentru cercetarea modului cum s-a generalizat oficierea liturghiei în limba română. Acest proces pare a fi fost mai degrabă rezultat al muncii mai multor cărturari (răspunzând unei dezvoltări firești a cultului), decât rezultat al unei / unor inițiative particulare, uneori dictatoriale, alteori – dimpotrivă – binevoitoare.

În acelaşi timp nu trebuie să neglijăm nici opoziția tenace la înnoiri, manifestată de personalități precum Dositei sau Hrisant – patriarhi ai Ierusalimului, cu lungi şederi în țările române – dar şi de anonimi mai mult sau mai puțin inculți, precum acel personaj care notează cu slove chirilice nervos şi neîngrijit trasate: ***Să se ştie că această Liturghie nu este bună*** (subl. n.). Însemnarea se găseşte pe un exemplar de la *BAR* din **Antim 1713**, adică pe forma de liturghier integral tradus în română, formă care va deveni textul „oficial" al Bisericii Ortodoxe!

Să nu uităm însă că, „în anul 1698, Patriarhul Dositei al Ierusalimului îndemna pe Mitropolitul Ardealului, Atanasie Anghel (n.n.: cu prilejul hirotonirii ca arhiereu, la Bucureşti), să se nevoiască *cu deadinsul* ca slujba de toate zilele *să se citească toată pre limba slovinească sau elinească, iar* ***nu românește*** (subl. n.) *sau într-alt chip*". Vezi Iustin, Mitropolit al Moldovei şi Sucevei, *Cuvânt înainte*, în Dosoftei, *Psaltirea*, p. XXI. Vezi şi Mircea Păcurariu, *Istoria*, p. 269, 298-299.

[21] Totuşi nu putem uita că Teodosie l-a recomandat pe Antim ca urmaş al său. Dar ce reacție va fi avut bătrânul Teodosie la apariția volumului **Antim 1706**?

[22] Retipărirea în anul **1716** la **Iaşi** (cu blagoslovenia lui Hrisant Nottara, patriarh al Ierusalimului, cunoscut adversar al lui Antim) a liturghierului lui Teodosie – **Bucureşti 1680** (unde doar tipicul era tradus în română) – apare ca un gest polemic față de (re)editarea **Antim 1713** (traducere integrală, **şi** a rugăciunilor de taină, în limba română).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexă

Diaconstve

(**p. 146**) *Pre cea svântă, curată, pre binecuvântată, slăvită, Biruitoarea noastră, de Dumnădzău Născătoare şi pururea Ficioară Mariia, cu toţi svinţii pomenindu-o, înşine pre noi şi unul pre altul şi toată viaţa noastră lui Hristos Dumnădzău să o dăm.*

Preotul dzice văzglaşenia:

Că eşti Dumnădzău bun şi iubitoriu de oameni şi Ţie mărire trimitem […]

Antim 1713

(**f. 13**) *Pe prea sfânta, curata, prea blagoslovita, slăvita stăpâna noastră, de Dumnezeu Născătoarea şi pururea Fecioară Mariia, cu toţi sfinţii pomenindu-o, pre noi înşine şi unul pre altul şi toată viiaţa noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm.*

Strana: Ţie Doamne.

Şi preotul văzglaşeniia:

Că Dumnezeu bun şi iubitoriu de oameni eşti şi Ţie mărire înălţăm […]

Diaconstve

(**p. 152**) *Ascultă-ne* (*pre noi*), *Doamne, Mântuitoriul nostru* (*carele eşti*) *nădéjdea tuturor marginilor pământului şi celora ce sânt pre mare departe. Milostive, să fii milostiv noao pentru păcatele noastre şi ne miluiaşte pre noi. Că eşti Dumnădzău milostiv şi de oameni iubitoriu şi Ţie mărire trimitem, Părintelui şi Fiiului şi Duhului Svânt, acum şi pururea şi în vécii vécilor.*

Antim 1713

(**f. 15**) *Auzi-ne pre noi Dumnezeule, Mântuitorul nostru, nădejdea tuturor marginilor pământului şi a celora ce sânt pre mare departe. Şi, milo*(**15v**)*stive stăpâne, milostiv să fii noao pentru păcatele noastre şi ne miluiaşte pre noi. Că milostiv şi iubitoriu de oameni Dumnezeu eşti şi Ţie mărire înălţăm, Tatălui şi Fiiului şi Sfântului Duh, acum şi pururea şi în vécii vécilor amin.*

Diaconstve

(**p. 161**) *Încă ne rugăm pentru toţi fraţii noştri şi pentru toţi pravoslavnicii creştini. Văzglaşenie*: *Că eşti milostiv şi iubitoriu de oameni* […]

Sv[*i*]*ntei deofiinţă şi făcătoarei de viaţă şi nedespărţitei Troiţe* […]

Antim 1713

(**f. 17**) *Încă ne rugăm pentru toţi fraţii noştri şi pentru toţi pravoslavnicii creştini. Că milostiv şi iubitoriu de oameni eşti* […]

Sfintei şi cei deofiinţă şi făcătoarei (**f. 17v**) *de viiaţă şi nedespărţitei Troiţe*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diaconstve

(**p. 92**) *Diaconul sau preotul: Cu pace Domnului să ne rugăm.*

[…]

Diaconul: Pentru pacea cea de sus şi pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea şi pentru bună tocmirea svintelor besérerecilor a lui Dumnădzău şi pentru adunarea tuturor, Domnului să ne. (sic)

Pentru svânta casa aceasta şi pentru cei ce întră într-însa cu credinţă şi cu bună cucerie şi (**p. 94**) *cu frica lui Dumnădzău, Domnului să ne ru.* (sic)

[…]

(**p. 96**) *Pentru ca să ne izbăvim noi din toată scârba, mânia şi nevoia, Domnului să ne rugăm.*

Antim 1713

(**f. 36**) *Iară diaconul: Cu pace Domnului să ne rugăm.*

Pentru pacea de sus şi pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea şi pentru bună starea sfintelor lui Dumnezeu besérecii şi pentru unirea tuturor, Domnului să ne rugăm.

*Pentru sfânta besére*ca *aceasta şi pentru ceia ce cu credinţă şi cu bună cucernicie şi cu frica* (**36v**) *lui Dumnezeu întră într-însa, Domnului să ne rugăm.*

[…]

Pentru ca să ne izbăvim noi de tot necazul, mânia şi nevoia, Domnului să ne rugăm.

Diaconstve

(**p. 102**) *Prea înţălepciune dreaptă să ascultăm svânta Evanghelie. Pace tuturor.* […]

Diaconul: De la (*imerec*)*svânta Evanghelie cetenie* […]

Iară diaconul începe aşea: Să dzicem toţi din tot sufletul şi din tot gândul nostru, să dzicem toţi.

Strana: Doamne miluiaşte. Doamne a toate ţiitoriule, Dumnedzăul părinţilor noştri, rugămu-ne Ţie ascultă-ne şi ne mi(**p. 104**)*luiaşte.*

Miluiaşte-ne pre noi, Doamne, după mare mila Ta, rugămu-ne Ţie, ascultă-ne şi ne miluiaşte.

[…]

(*Încă ne rugăm pentru bun credincios şi iubitoriul de Hristos, domnul nostru (imerec*). […]

Antim 1713

(**f. 40v**) *Cu înţelepciune direaptă să ascultăm sfânta Evanghelie*. […] *Pace tuturor*. […]

Iară diaconul zice: De la (*cutarele) a sfintei Evanghelii cetenie*. […]

Diaconul […]: *Să zicem toţi din tot sufletul şi din tot cugetul nostru, să zicem.*

(**f. 41**) *Strana : Doamne miluiaşte-ne. Doamne a tot stăpânitoriule, Dumnezeul părinţilor noştri, rugămu-ne Ţie auzi-ne şi ne miluiaşte.*

Miluiaşte-ne pre noi, Dumnezeule, după mila Ta, rugămu-ne Ţie, auzi-ne şi ne miluiaşte.

[…]

Încă ne rugăm pentru bun credinciosul şi iubitoriul de Hristos, domnul nostru (*cutare*). […]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diaconstve

(**p. 106**) *Că eşti milostiv şi iubitoriu de oameni Dumedzău şi Ție mărire trimitem, Părintelui şi Fiiului şi Duhului Svânt, acum şi pururea şi în vécii vécilor.*

Antim 1713

(**f. 41v**) *Că milostiv eşti şi iubitoriu de oameni Dumnezeu şi Ție mărire înălțăm, Tatălui şi Fiiului şi Sfântului Duh, acum şi pururi şi în vécii vécilor.*

Diaconstve

(**p. 110**) *Strana* […]: *Doamne miluiaşte.*

Credincioşii – pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pre dânşii.

Să chéme pre dânşii cu cuvântul adevărului.

Să le descopere lor Evanghelia direptății.

Să înpreunédze pre dânşii cu svânta Sa săbornică şi apostoliascăBesérecă.

Mântuiaşte, miluiaşte, foloséşte şi ne feréşte pre noi, Doamne, cu darul Tău cel bun.

Cei chemați capetele voastre Domnului plecați.

Strana: Ție Doamne.

[…]

Ca să mărescă şi aceia, cu noi, preacinstitul şi de mare cuviință numele Tău […].

Antim 1713

(**f. 41v**) *Strana: Doamne miluiaşte.*

Cei credincioşi pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pre dânşii.

Să-i chiame pre dânşii cu cuvântul adevărului.

Să le descopere lor Evanghelia direptății.

Să-i înpreune pre dânşii cu sfânta Sa săbornicească şi apostolească Besérică.

Mântuiaşte, miluiaşte, apără şi îi păzéşte, (**f. 42**) *Dumnezeule, cu darul Tău.*

Cei chemați capetele voastre Domnului să le plecați.

Strana: Ție Doamne.

[…]

Ca şi aceştea înpreună cu noi să mărescă preacinstitul şi de mare cuviință numele Tău […]

Diaconstve

(**p. 112**) […] *Diaconul le dzice:*

Pentru pacea cea de sus şi pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea şi pentru bună tocmirea svintelor beséricilor a lui Dumnedzău şi pentru adunarea tuturor, Dom. (sic)

Pentru svânta casa aceasta şi pentru ceia ce întră într-însa cu credință şi cu bună cucerie şi cu frica lui Dumnădzău, Dom. (sic)

Pentru ca să ne izbăvim noi din toată scârba, mâniia, şi nevoia, Dom. (sic)

Foloséşte, mântuiaşte, miluiaşte, şi ne feréşte pre noi, Doamne, cu darul Tău cel bun. Prea înțelepciune.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Antim 1713

(**f. 42v**) […] *Diacon zice:*

Pentru pacea de sus şi pentru mântuirea sufletelor noastre, Domnului să ne rugăm.

Pentru pacea a toată lumea şi pentru bună starea sfintelor lui Dumnezeu beséreci şi pentru unirea tuturor, Domnului să ne rugăm.

Pentru sfânta beséreca aceasta şi pentru ceia ce cu credinţă şi cu bună cucernicie şi cu frica lui Dumnezeu întră într-însa, Domnului să ne rugăm.

Apără, mântuiaşte, miluiaşte şi ne păzéşte pre noi, Dumnezeule, cu darul Tău. Înţelepciune.

DIACONSTVELE DE ALBA IULIA ET LE MISSEL D'ANTIM IVIREANUL
(Résumé)

Mots clés: missel; rubricum (typikon) traduit; prieres traduites; traductions et retraductions; sources grecques versus sources slavonnes

Dumitru A. Vanca, prêtre, docteur en théologie et chargé de cours à la Faculté de Théologie Orthodoxe d'Alba Iulia, a fait des recherches et a récemment édité *Rânduiala diaconstvelor* – le Missel des diacres – imprimé à Alba Iulia en l'an 1687. Dans son étude, Père Dumitru Vanca démontre de manière convaincante combien la traduction en roumain du typicon des *Diaconstve* (l'an 1687) ressemble à de celle du missel de l'an 1680, Bucureşti. Nous faisons remarquer que la traduction roumaine des prières entonnées par le diacre, le chœur ou le prêtre se rapproche clairement de la traduction utilisée par Antim Ivireanul – d'Ivir – dans son missel (1706, 1713). Des passages entiers se superposent parfaitement, mais il y a aussi des différences qui vont de l'inversion des mots au changement de formulation ou à la suppression de syntagmes. L'impression et l'étude des *Diaconstve* ouvrent une nouvelle perspective à la recherche concernant la manière dont l'office de la liturgie en roumain s'est généralisé. Ce processus semble avoir été plutôt le résultat du travail de plusieurs érudits (qui répondaient ainsi au développement naturel du culte) que celui de quelque(s) initiative(s) privée(s).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN GRIGORUȚĂ

UN DOCTOR IEŞEAN DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI XVIII: DRACACHE DEPASTA

În încercarea de a reconstitui câteva aspecte referitoare la începuturile asistenței medicale în Moldova, am întâlnit numele a doi doctori ce se aseamănă în mod vădit. Era vorba de doctorul Dăpaste, menționat la Iași în 1741, iar mai apoi, peste mai bine de două decenii, în 1763, de doctorul Drăcachi Dăpaste. Fără a avea la momentul respectiv suficiente informații, ne-am limitat la a aminti prezența celor doi medici în Moldova la jumătatea secolului XVIII, fapt ce ne-a fost util în încercarea de a demonstra că, treptat, doctorii deveneau personaje tot mai des întâlnite în oraşele moldave şi mai cu seamă la Iaşi[1]. Se impunea însă o analiză mai atentă asupra celor două personaje, iar datele strânse în acest scop ne permit acum formularea unor prime ipoteze.

Păstrând ordinea cronologică, ne vom referi, în cele ce urmează, la primul doctor Dăpaste menționat, cel care la 1741 era nevoit să elibereze casele în care locuia în Iaşi, case ce aparțineau lui Manolache Costache mare spătar[2]. Considerăm că acest doctor va fi fost Petru Depasta[3] (Πετρος Δεπαστος[4]), întâlnit în istoriografie şi ca Petrache Depastas[5] sau Petrache Depaste[6]. Este vorba despre unul din medicii lui Constantin Mavrocordat, cunoscut mai ales prin cronica închinată patronului său[7]. Analizându-i opera în *Istoria literaturii române*, N. Iorga îl consideră pe Depasta ca fiind cel de-al

[1] Sorin Grigoruță, *Aspecte privitoare la începuturile asistenței medicale în oraşele Moldovei şi Țării Româneşti*, în *AIIX*, XLVI, 2009, p. 219-226.

[2] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, Ed. „Dosoftei", 2005, p. 44 (în continuare, *Documente Iaşi*).

[3] Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, postfață de Andrei Pippidi, cuvânt introductiv şi arbore genealogic de Constantin Erbiceanu, ed. anastatică, Bucureşti, Ed. Cronicar, 2003, p. 295; N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, *Epoca lui Dimitrie Cantemir, epoca lui Chesarie de Rîmnic*, ed. îngrijită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1969, p. 374.

[4] Tudor Dinu, *Η εικόνα του ηγεμόνος στον Βίο του Κονσταντίνου Μαυροκορδάτου του Πέτρου Δεπάστα Πελοποννησσίον* (*Imaginea principelui în Viața lui Constantin Mavrocordat de Petros Depastas din Peloponez*), în volumul *Ο Ελληνικό κόσμος ανάμεσα στην εποχή του διαροπσμού και στον εικοστό αιώνα. Πρακτικά του Γ' Πανευρωπαϊκού Συνεδριον Νέου Ελληνίκών Σποθδών*, Atena, Ed. Ellinika Grammata, 2008, p. 115-125.

[5] I. C. Filitti, *O pagină din istoria medicinei în Muntenia, 1784-1828*, extras din „Revista Ştiințelor Medicale", Bucureşti, 1929, p. 201.

[6] Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. I, *1382-1775*, Călăraşi, 1935, p. 125.

[7] *Cronicul lui Petru Depasta Peloponesianul asupra vieții domnitorului Constantin Necolai Mavrocordat*, în Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 295-335.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 33–47

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doilea scriitor grec de la curtea lui Constantin Mavrocordat[8] şi afirma că ar fi făcut studii în Italia[9]. Printre puținele informații privitoare la viața şi activitatea doctorului-filosof[10] se regăseşte şi mențiunea întâlnită la Constantin Dapontes, care aminteşte că, la 8 octombrie 1739, dată la care Constantin Mavrocordat era domn în Muntenia, Memich Paşa a trimis domnului o scrisoare prin care-l ruga să-i împrumute doctorul său. A fost trimis doctorul Petrache Depaste[11], care pare să-şi fi dus sarcina la bun sfârşit deoarece, la 1 noiembrie 1739, după ce medicul revenise de la Silistra, seraschierul oferea domnului drept răsplată un cal, iar prin intermediul unei scrisori îşi exprima gratitudinea pentru sprijinul primit[12].

Doctorul Depasta avea să-l însoțească pe domn când acesta era nevoit să renunțe la tronul Țării Româneşti pentru cel al Moldovei, despre prezența sa la Iaşi aflând din jurnalul de călătorie redactat de Markos Antonios Karsaitis. În dreptul zilei de 10 octombrie 1742, Karsaitis lăsa şi câteva impresii în urma întâlnirii cu doctorul Depasta: „m-am dus să-l vizitez pe domnul Depasta, al doilea medic al Alteței Sale, om de mare erudiție şi foarte drag domnului şi care era întreținut cu un salariu de 320 groşi pe lună. Am rămas cu el până seara, conversația fiindu-mi foarte plăcută”[13]. Tot de la tânărul „călător” corfiot aflăm despre unul dintre rolurile doctorului Depasta la curtea lui Constantin Mavrocordat, el fiind cel care adeseori citea domnului[14].

Petru Depasta a fost unul din martorii momentelor de glorie, dar şi decădere ce au caracterizat domnia lui Constantin Mavrocordat. Din cronica sa, putem observa că a împărtăşit soarta domnului mazil din 1749, doar că Depasta rămânea la Constantinopol, pe când Mavrocordat pleca în surghiun în insula Lemnos. Dar nici separarea de „cârmaciul domniei pierdute, în care rezima şi bizuirea pentru fericirea vieții” sale nu avea să-i aducă liniştea dorită, „căci acusatorii şi batjocoritorii noştri […], cu grămada aruncându-se asupra noastră nu încetau a ne acuza şi batjocori”[15]. Suportând cu greu umilințele şi presiunile la care era supus, doctorul Depasta avea să meargă la Lemnos, să-şi vadă protectorul şi să discute împreună eventuale soluții, aşteptând vremuri mai bune pentru amândoi[16]. Chiar dacă Mavrocordat avea să se reîntoarcă pe tronurile de la Bucureşti şi Iaşi, informațiile despre medicul său lipsesc cu desăvârşire. Se pare însă că şi-a însoțit sprijinitorul la Bucureşti, unde a rămas şi după moartea lui Mavrocordat. Acolo avea să-şi găsească el însuşi sfârşitul în anul 1770, fiind îngropat în biserica Mitropoliei. O însemnare din 5 septembrie 1776, datorată lui Samuil eclesiarhul Mitropoliei, atestă faptul că „la păretile despre namiezi, la fereastra din mijloc” se află „mormântul lui Petre Dăpasta doftorul”[17].

Pe lângă Nicolae Iorga, asupra cronicii lui Petru Depasta şi-au concentrat atenția şi Vlad Georgescu, în lucrarea privitoare la *Ideile politice şi iluminismul în principatele*

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 372.
[9] *Ibidem,* p. 375.
[10] Ιατροφιλοσοφου – el însuşi se intitulează astfel la începutul cronicii sale (C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 295).
[11] Constantin Dapontes, *Éphémérides Daces ou chronique de le guerre de quatre ans (1736-1739)*, publiée, traduite et annotée par Émile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. 372.
[12] *Ibidem*, p. 392.
[13] *Călători străini despre ţările române*, vol. IX, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1997, p. 288 (în continuare, *Călători străini*).
[14] *Ibidem*, p. 289.
[15] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 321
[16] *Ibidem*.
[17] BOR, XIV, 1890, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

române[18], dar şi Ştefan Lemny[19], pentru ca, mai recent, Tudor Dinu să analizeze *Imaginea principelui în Viaţa lui Constantin Mavrocordat de Petros Depastas din Peloponez*[20].

Acestea sunt puţinele informaţii pe care le-am descoperit până acum despre doctorul Petru Depasta. Nu ştim încă dacă şi cu cine a fost căsătorit, însă există unele opinii conform cărora un fiu al său „ajunge mai târziu boier mare în Moldova, pe când o fiică se mărită cu un boier muntean”[21]. Mai exact decât I. C. Filitti, autorul acestei ipoteze, N. Iorga precizează că „în 1783 întâlnim pe un Depaste vel spătar care pare a fi acelaşi cu Dracache Depaste”[22].

Dacă despre fiica doctorului Petru Depasta, despre care vorbeşte I. C. Filitti, informaţiile descoperite sunt relativ puţine şi nu foarte relevante, cu totul altfel se prezintă însă lucrurile în cazul celuilalt personaj amintit, anume Dracache Depasta. Fără a descoperi până acum dovada certă a filiaţiei ce-i leagă pe cei doi, considerăm însă că este foarte probabil ca într-adevăr acest Dracache Depasta să fie fiu al doctorului-filozof de la curtea lui Constantin Mavrocordat, deşi nici alte ipoteze nu pot fi excluse.

Din punct de vedere etimologic, prenumele Dracache s-a format din cuvântul grecesc δρακον, care se traduce prin şarpe mare, balaur[23], derivat cu sufixul cu valoare diminutivală *-ache*[24]. Acest sufix a pătruns în limba română din neogreacă spre sfârşitul secolului XVI, însă în cazul de faţă este vorba probabil de chiar numele grecesc şi nu de un derivat autohton[25]. Despre numele Depasta putem doar presupune că şi-ar avea originea în grecescul δεπας – pahar[26].

Prima menţiune privitoare la Dracache Depasta este de la 18 septembrie 1763, dată la care „Iordache Bălăsachi căminar vinde doftorului Drăcachi Dăpaste casele de aici din târgul Iaşi ce se hotărăsc cu mănăstirea Dancu şi cu dumnealui stolnicul Ştefan Ruset, cu loc cu tot, drept 1.500 lei”[27]. Actul de vânzare făcea însă o precizare, prin care a şasea parte din această sumă era dată de către vânzător danie doctorului Drăcachi, „fiindcă dumnealui ne-au făcut mult bine şi agiutor, ostenindu-se cu noi în câte rânduri ne-am bolnăvit, au sărit şi ne-au ajutat şi ne-au căutat la toate boalele noastre”, doctorul plătind astfel doar 1.250 lei[28]. Acest ultim aspect avea să dea naştere unei controverse, iscate peste doi ani între Ioan Cantacuzino spătar şi Toader Cantacuzino ban, pe de o parte, şi doctorul Depasta, pe de altă parte, privind suma care s-a plătit pentru casele postelnicului Bălăsachi. Neînţelegerea, ce avea să-şi găsească soluţionare abia prin „giudecata preaosfinţii sale părintelui mitropolitului şi dumilorsale velitilor boieri”[29], ne permite să aflăm mai amănunţit care a fost desfăşurarea evenimentelor. Se pare că soţia postelnicului Bălăsachi se îmbolnăvise tocmai când acesta trebuia să plece la

[18] Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în principatele române 1750-1831*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972.

[19] Ştefan Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1990, p. 171, 181, 198.

[20] Tudor Dinu, *op. cit.*

[21] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 201.

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 375.

[23] G. Ioanidu, *Dicţionaru elino-românescu*, tradus după al lui Scarlatu D. Bizantie, Bucureşti, 1864, p. 604.

[24] Zizi Ştefănescu-Goangă, *Sufixul -ache*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1962, p. 119.

[25] *Ibidem*.

[26] G. Ioanidu, *op. cit.*, p. 507.

[27] *Documente Iaşi*, VI, *Acte interne (1756-1770)*, 2004, p. 471.

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*, p. 587.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantinopol, aşa că postelnicul s-a văzut nevoit să cheme pe Dracache Depasta „ca să facă osteneală şi silinți ca un doftor la boala postelnicesei", să o supravegheze şi să o îngrijească până la întoarcerea sa. Revenit de la Țarigrad abia după trei luni, nu ştim din ce motiv, Iordache Bălăsache se hotărăşte să vândă casele de lângă mănăstirea Dancu, tocmai lui Dracache Depasta. Numai că, la tocmirea prețului, doctorul a subliniat intervalul mare de timp în care a avut grijă de postelniceasă, fapt pentru care se aştepta la o răsplată de 500 sau chiar 600 de lei[30]. Însă postelnicul Bălăsache nu s-a dovedit atât de recunoscător şi cu atât mai puțin generos față de doctorul Depasta, oferindu-i acestuia doar o reducere de 250 de lei din prețul cerut, sumă „cu care s-a mulțumit şi doftorul, având trebuință de casă"[31].

Fără a şti cu certitudine, putem totuşi presupune un eventual motiv ce-l va fi determinat pe doctorul grec să aibă o aşa mare trebuință de casă: întemeierea unei familii. Despre cununia sa aflăm datorită obiceiului domnilor fanarioți de a avea o evidență cât mai precisă a veniturilor şi cheltuielilor domniei. Mai exact, în sama visteriei Moldovei pe anul 1763, la rubrica destinată cheltuielilor cu botezuri şi cununii, este însemnată, printre altele, suma de 184 lei, necesară la cununia doctorului Dracache[32]. Nu era însă precizat numele soției doctorului, Al. Raicoviceanu şi C.I. Bercuş afirmând că a fost o „moldoveancă", fără a oferi însă detalii[33]. Abia dintr-un document de peste alte două decenii, din 25 august 1785, aflăm cine a fost moldoveanca cu care s-a căsătorit doctorul Drăcache Depasta[34]. Este vorba de Ecaterina Rosetti, fiica lui Iordache Rosetti (Baston) şi a Catrinei Costandachi[35]. Deoarece Iordache Rosetti a încetat din viață la 4 aprilie 1751[36], fiii săi îşi împart averea la 17 iulie 1758[37]. Fiind necăsătorită la acea vreme, Ecaterina primeşte o serie de podoabe, veşminte şi „toate alămurile care trebuiesc", iar „pentru telegarii cu calul de mire şi mărgăritare şi aşternut şi altele ce n-au ajuns s-au socotit din parte a trei fraților şi i s-au dat satul Brătişanii pe Ciuhur"[38]. Aceasta era zestrea cu care Ecaterina Rosetti a contribuit la bunăstarea noii familii ce avea să se întemeieze câțiva ani mai târziu. Se pare că această zestre s-a dovedit un bun punct de plecare, averea familiei sporind. În aceeaşi samă a visteriei pe 1763, doctorul Dracache, enumerat printre boierii greci[39], era scutit pentru 500 de stupi, 1.000 de vedre de vin, 600 de oi, la care se adăugau 1.000 de oi „dar de la gospod"[40]. În

[30] *Ibidem*.

[31] *Ibidem*.

[32] Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*, în *IN*, fasc. 5, 1925, p. 99; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Bucureşti, 1903, p. 85.

[33] Al. Raicoviceanu, C.I. Bercuş, *Un medic din secolul al XVIII-lea, amator de istorie şi poezie: doctorul Iacob Dracachi – alias Dracu Sutzu*, extras din „Viața Medicală", XV, nr. 8, 1968, p. 563.

[34] *Documente Iaşi*, VIII, *Acte interne (1781-1790)*, 2006, p. 397.

[35] R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Bucureşti, 1938, p. 102.

[36] *Ibidem*, p. 78.

[37] Idem, *Cronica Bohotinului*, Bucureşti, 1905, p. 88.

[38] *Ibidem*. Redăm în întregime fragmentul care menționează din ce era compusă zestrea Ecaterinei: „ce s-au venit în partea Catrinei fată mare: o cunună de aur cu rubinuri, un inel, două tâmbare, unul de lastră cu cacom, unul de canovată cu carsac, două rochii, una de vilacoasă în sătronce şi una de lastră, o păreche de pantofi poleită cu zăvat, o părechi şărgi de aur cu mărgăritare, toate alămurile cele ce trebuiesc, o leftică cu hamurile ei de şase telegari, două sălaşuri de țigani, anume Alecsandru cu țiganca, un făt, Toader holteiu, să-i dea țigancă din partea lui Lascarache ce au primit mai mult, 12 boi, şase vaci, 70 matce, 60 oi, iar pentru telegarii cu calul de mire şi mărgăritare şi aşternut şi altele ce n-au ajuns s-au socotit din parte a trei fraților şi i s-au dat satul Brătişanii pe Ciuhur".

[39] N. Iorga, *Documente Callimachi*, II, p. 85.

[40] *Ibidem*, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul următor, 1764, numele doctorului Dracache se regăseşte din nou în sama visteriei, de această dată însă între marii boieri, beneficiind de şase liude scutelnici[41].

În ceea ce priveşte activitatea profesională şi relaţiile doctorului Dracache Depasta cu domnii care s-au perindat pe tronul de la Iaşi nu deţinem informaţii concrete. De asemenea, este dificil de stabilit cu exactitate când a început colaborarea sa cu spitalul Sf. Spiridon, cert fiind doar faptul că la 1 ianuarie 1772 se menţionează plata a 1.380 lei doctorului Dracache; această sumă reprezenta: 500 lei „leafa anilor trecuţi, bez ce au mai luat rânduri şi 820 lei pe un an 1771"[42]. Acestora li se adăugau 40 lei pe luna decembrie 1770, „înnoind măria sa feldmarşal hrisovul", şi alţi 30 lei ce-i primise anterior, el fiind cel care a intermediat oferirea peşcheşurilor reprezentanţilor administraţiei ruse[43]. Se pare că şi-a continuat fără întrerupere activitatea la spitalul Sf. Spiridon până în anul 1776[44], inclusiv, primind o retribuţie lunară de 70 lei. Era cel mai bine plătit dintre doctorii spitalului[45]. Acest fapt îi permite să adune venituri importante, la care se adăugau bineînţeles şi altele, obţinute din eventualele îngrijiri acordate familiilor boierilor şi negustorilor înstăriţi din Iaşi. De fapt, se ştie că era permis medicilor domneşti şi celor de la spitalul Sf. Spiridon să-şi ofere serviciile şi orăşenilor ce-şi permiteau acest lucru[46].

Situaţia materială, pregătirea intelectuală, dar şi înrudirea cu familia Rosetii, par să-l fi adus pe doctorul Dracache Depasta în sfera deţinătorilor puterii, încă din iunie 1776 fiind menţionat ca al treilea spătar[47], pentru ca din februarie 1777 să-l întâlnim în documente cu rangul de mare spătar[48]. Acesta s-a dovedit a fi doar punctul de plecare pentru noul boier, ce avea să urce în ierarhia dregătoriilor moldovene şi să ajungă mai apoi mare vornic (1785-1796), iar în cele din urmă mare logofăt de Ţara de Sus (1796-1803).

Numai că acest *cursus honorum* al doctorului Dracache Depasta nu a fost caracterizat de o evoluţie lină, ci a cunoscut chiar de la început impedimente majore. Căftănit ca spătar în timpul domniei lui Grigore al III-lea Ghica, noul boier avea să fie atras în frământările interne ce cuprinseseră o parte a boierimii moldoveneşti, frământări ce au îmbrăcat uneori forme conspirative, în care N. Iorga avea să identifice chiar idei de inspiraţie francmasonică[49].

La 29 septembrie 1777, un grup de boieri moldoveni a fugit la Hotin, punându-se sub protecţia paşei. Conştient de eventualul pericol reprezentat de aceştia, domnul încearcă să afle detalii în legătură cu cele întâmplate, convocând la spătărie câţiva

[41] Gh. Ghibănescu, *Sămile visteriei Moldovei pe 1764, seria a II-a*, în *IN*, fasc. 9, 1931-1933, p. 48.

[42] *Documente Iaşi*, VII, *Acte interne (1771-1780)*, 2005, p. 21.

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem*, p. 294.

[45] Aşa cum am precizat, pe parcursul activităţii sale la spitalul Sf. Spiridon, doctorul Drăcache Depasta a fost răsplătit cu 70 de lei pe lună. Ceilalţi medici erau plătiţi cu sume mai mici, după cum urmează: doctorul Fotache – 50 lei/lună, doctorul Pandele – 40 lei/lună, doctorul Ianacache – 30 lei/lună (*Documente Iaşi*, VII, p. 84, 145, 198, 294)

[46] Doctorii spitalului au permisiunea ca atunci „când le va prisosi vreme peste obicinuita slujbă a spitalului şi s-ar întâmpla să-i cheme vreun bolnav de aice din oraş, să aibă voie să meargă şi nici atunci să nu aibă vreo supărare de către doctorii domniei" (*ibidem*, VI, p. 219).

[47] *Călători străini…*, vol. X/1, vol. îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2000, p. 208.

[48] *Documente Iaşi*, VII, p. 311, 312.

[49] N. Iorga, *Francmasoni şi conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, extras din *AARMSI*, seria III, tom VIII, 1928, p. 1-4; Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaţionale (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, Ed. Junimea, 1986, p. 209; Al. Duţu, *Mişcarea iluministă moldoveană de la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în *SRdI,* nr. 5, XIX, 1966, p. 911-928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boieri, responsabili probabil cu strângerea de informații[50]. Reprezentantul acestora pare a fi tocmai spătarul Depasta, care mărturisește domnului că el nu crede să se fi petrecut un asemenea fapt, sau, cel puțin, el nu a avusese știri în acest sens[51]. Toate eforturile domnului de a-i readuce pe fugari se loveau de refuzul acestora. Bucurându-se și de ajutorul lui Constantin Moruzi, la acea vreme mare dragoman al Porții, ei aveau să-și finalizeze acțiunea la 1 octombrie 1777 (stil vechi), când Grigore al III-lea Ghica își găsea sfârșitul în casele Beilicului din Iași[52].

Dacă avusese sau nu spătarul Depasta știre despre fuga boierilor și nu îl informase pe domn nu știm, iar în lipsa unor date precise nu putem formula nici măcar ipoteze. Unele semne de întrebare s-ar putea totuși ridica, dacă ținem cont de faptul că, la mai puțin de un an, Dracache Depasta se afla în aceeași tabără cu boierii ce plănuiseră înlăturarea lui Grigore al III-lea Ghica și care, de această dată, complotau împotriva noului domn, Constantin Moruzi. Numai că grupul de boieri condus de Manolachi Bogdan și Ioniță Cuza, sprijiniți de boierii Iordache Dărmănescu[53], Manolachi Romano, Iordachi Cantacuzino, logofătul Constantin Roset-Bălănescu și un armaș din familia Balș[54] avea să fie deconspirat, iar pedeapsa domnului s-a dorit a fi exemplară. Prinși și închiși în beciurile palatului domnesc, participanții la conspirație erau supuși unui sever interogatoriu, condus de spătarul Constantin Caragea[55]. Rezistând cu greu bătăilor, Iordache Dărmănescu îl denunța pe vornicul Manolache Bogdan, care, după mai multe zile de cercetare, recunoștea că arzul trimis la pașa de Bender fusese scris de el, pentru ca alături de fostul spătar Ioniță Cuza să semneze și în numele celorlalți boieri amintiți[56]. Drept urmare, s-a hotărât condamnarea la moarte a boierilor Manolache Bogdan și Ioniță Cuza[57] și izolarea la mănăstire a lui Iordache Dărmănescu[58]. Gravitatea

[50] Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 124.

[51] *Ibidem*, p. 125*; Εφημεριδες ιδιοχειραι Κονσταντινου Καρατζα του πανου*, în *Documente privitoare la istoria românilor, texte grecești privitoare la istoria românească, culese și publicate cu introducere și indicele numelor* de A. Papadopulo-Kerameus, București, 1909, p. 80; *Efemeridele scrise cu mâna sa de banul Constantin Caragea 1777-1811*, în *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837*, culese și publicate în tomul XIII din *Documente Hurmuzaki* de A. Papadopulos-Kerameus, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914, p. 70 (în continuare, *Efemeridele…*).

[52] Nicolae Grigoraș, *Beilicul din Iași și asasinarea domnitorului Grigore al III-lea Ghica (1 octombrie 1777)*, în *CI* (serie nouă), VI, 1975, p. 101-122.

[53] Al Duțu îl încadrează pe Iordache Dărmănescu în „grupul de bibliofili" moldoveni, observând că unii dintre cei mai importanți reprezentanți ai acestui grup, printre care și Iordache Dărmănescu, se regăsesc printre conspiratorii împotriva domnilor fanarioți (Al. Duțu, *op. cit.*, p. 915-917). Același era observat și de Maria Magdalena Székely, care sublinia rolul important reprezentat de circulația cărților și a traducerilor ca factori de introducere în principatele române a noilor ideile revoluționare din Occident, idei atât de prezente în cadrul acestui grup de intelectuali moldoveni din care făcea parte și Iordache Darie Dărmănescu (Maria Magdalena Székely, *Conspirateurs et „initiés" dans la Moldavie du XVIIIe siècle*, extras din *RER*, XIX-XX, 1995-1996, p. 280).

[54] N. Iorga*, Francmasoni…*, p. 1; idem, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea fanarioților*, extras din *AARMSI*, seria III, tom VIII, 1928, p. 4; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 132.

[55] Încă de la 11 iunie 1778, Constantin Caragea a fost numit spătar de către Constantin Moruzi, având datoria „supravegherii tălmăcirii gazetelor, precum și luarea rapoartelor de la cei ce erau trimiși în deosebite locuri pentru cercetare" (P. P. Panaitescu, *Un manuscript al „Efimeridelor" lui Constantin Caragea banul*, extras din *BCMI*, vol. 3, 1924, p. 27).

[56] V.A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774-1786 însoțit de documente cu totul inedite*, București, 1893, p. 174-175; Veniamin Ciobanu, *op. cit*., p. 132-133.

[57] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 209.

[58] N. Iorga, *Francmasoni...*, p. 2. Cu toate că inițial Dărmănescu a fost osândit la tăierea mâinii și exil, în urma rugăciunilor boierilor pedeapsa a fost transformată în trimitere la ocnă, iar ulterior „i-a scăzut pedeapsa și l-au trimis tot acolo, dar la mănăstire".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptei dar şi severitatea pedepsei, aveau să impresioneze pe contemporani, o însemnare de pe un *Apostol* dat de paharnicul Constantin Balş schitului de la Rădeni, fiind grăitoare „însăşi am însemnat că la veleat 1778 august 18 s-au tăiet capul lui Manolache Bogdan biv vel vornic şi a lui Ioniţă Cuza biv vel spătar, vineri spre sâmbătă, noaptea pe la zece ceasuri de noapte în turnul din curte dinspre Bahlui”[59].

În ceea ce-i priveşte pe ceilalţi boieri participanţi la conspiraţie, informaţiile păstrate sunt contradictorii. Un prim scenariu poate fi regăsit într-o notă a lui Kaunitz, din 28 octombrie 1778, care preciza că pentru Iordache Cantacuzino pedeapsa a constat în trimiterea la ocnă, iar pentru boierului Roset-Bălănescu şi doctorul Depasta s-a luat măsura confiscării averilor şi trimiterii acestora către cămara turcească din Constantinopol. Toţi boierii implicaţi au fost consideraţi trădători ai Porţii, pedeapsa fiind confirmată de sultan[60]. O a doua descriere a evenimentelor aparţine spătarului Constantin Caragea care, în ale sale *Efemeride,* preciza „în ziua de joi, 15 august, mitropolitul şi toţi boierii ţării au rugat pe Domn pentru eliberarea boierilor închişi, adică logofătul Roset Bălănescu, spătarul Gheorgachi Cantacuzino şi spătarul Dracachi Depasta, iar auzind rugămintea lor i-a eliberat”[61]. Fiind tentaţi să dăm crezare spătarului Caragea, implicat în mod direct în cercetarea faptelor, nu putem şti cu certitudine dacă această eliberare nu va fi fost urmată totuşi de confiscarea averii sau cel puţin a unei părţi a acesteia.

Nu ne sunt cunoscute motivele participării spătarului Dracache la conspiraţia împotriva domnului, dar se pare că, pe lângă averea confiscată, doctorul avea să piardă şi dregătoria pe care abia o obţinuse[62]. Ce va fi făcut în acest interval şi ce a determinat reabilitarea sa ulterioară este cu neputinţă de ştiut, dată fiind lipsa informaţiilor. Dar se pare că prin intermediul unor împrumuturi[63] şi probabil datorită gestionării eficiente a bunurilor rămase în urma confiscării averii, doctorul Depasta reuşeşte să revină în elita conducătoare a ţării, deţinând dregătoria de mare vornic. Astfel, la 25 august 1785, Dracache Depasta îşi sporea stăpânirea din vecinătatea mănăstirii Dancu, cumpărând împreună cu soţia sa o casă pe locul mănăstirii, lipită „de locul ogrăzii dumisale”[64]. Acestora li se adaugă şi unele stăpâniri ce revin soţiei sale la Bohotin[65], dar şi moşiile

[59] Al. H. Simionescu, *Mănăstirea Agafton din judeţul Botoşani*, Botoşani, 1929, p. 32. S-au păstrat şi alte însemnări asemănătoare, însă redăm doar un singur exemplu: „la 1778, august 18, vineri noapte spre sâmbătă s-au tăiet Manolache Bogdan vel vornic şi Ioan Cuza biv vel spătar în Iaşi, în başca dennăuntru din curte, fiind acolo închişi într-acea noapte. Şi tăindu-li-să capitile, li-au pus pe laviţă la poarta curţii, şăzându de dimineaţă păr-la amiazăzi, văzându-le tot norodul, în zilele mării sale Constantin Moruz voivod. Şi s-au tăiet de un Pavăl căpitan de la Cosăuţ ot Soroca, fiind închis în temniţă cu pricină de vinovăţii călcării de hotar” (*Însemnări de pe manuscrise şi căţi vechi din Ţara Moldovei*, un *Corpus* editat de Ioan Caproşu şi E. Chiaburu, vol. II (1751-1795), Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 292); acestor însemnări se adaugă şi numeroase variante ale unor stihuri asupra pieirii vornicului Manolachi Bogdan şi a spătarului Ioan Cuza (Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate (secolele XVII-XVIII)*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1967, p. 196-220).

[60] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 209.

[61] *Efimeridele…*, p. 80; V. A. Urechia, *op. cit.*, 1893, p. 175; Veniamin Cioabanu, *op. cit.*, p. 135.

[62] Pornind de la mărturiile avute la îndemână, am putut constata că, până în anul 1785, Dracache Depasta nu mai poate fi identificat între boierii ce deţin dregătorii.

[63] *Documente Iaşi*, VIII, p. 160. Într-un inventar din 1783 al averii Bisericii catolice din Iaşi apare menţionat boierul spătar Depaste, cu o datorie de 11 piaştri.

[64] *Ibidem*, p. 397.

[65] R. Rosetti, *Cronica Bohotinului*, p. 117. În urma împărţirii averii răposatului vornic Ştefăniţă Ruset, „142 stânjeni, 3 palme şi 4 parmaci din Bohotin revin clironomilor lui Iordache Ruset. Dumnealui banului Neculai Ruset, cu sora dumisale Catrina Depărtoaea, cumnata dumisale dumneaei băneasa Safta Rusătoae a banului Ştefan Rusăt, fratele dumisale Neculai Rusăt şi nepotul de frate al dumisale banului Neculai, dumnealui căminarul Răducanul Rosăt”. Trupul de moşie Frăţineşti este inclus astăzi în satul Grozeşti, din comuna cu acelaşi nume din judeţul Iaşi; de aceeaşi comună aparţine şi satul actual Colţul Cornii, ce se identifică cu moşia menţionată în documentul de împărţire a stăpânirilor răposatului vornic Ştefăniţă Ruset

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brătășeni şi Copcenii din ținutul Iaşi, pe Ciuhur[66], şi moşia Filipeştii[67] din ținutul Suceava[68].

Avea să dețină dregătoria de vornic vreme îndelungată, de această dată bucurându-se şi de continuitate, indiferent de schimbările de domn survenite pe tronul de la Iaşi. Din cele prezentate până acum, Dracache Depasta se dovedeşte a fi un om al timpului său, perfect adaptat societății în care trăia şi integrat în rândul „noii boierimi”[69] ieşene. Există totuşi un aspect care-l particularizează. După cum am precizat deja, doctorul Depaste a fost cel desemnat să ofere unele „peşcheşuri” reprezentanților administrației ruse, în semn de recunoştință pentru înnoirea hrisoavelor spitalului Sf. Spiridon, prin care erau reconfirmate drepturile acestuia de a-şi încasa veniturile şi de a beneficia de scutirile acordate în trecut de domnii țării[70]. De asemenea, tot el, de această dată ca al treilea spătar, avea să fie alături de hatmanul Vasile Razu, pentru a întâmpina, la 14 iunie 1776, pe prințul Nicolae Vasilievici Repnin, la revenirea acestuia în Iaşi. Aducând o scrisoare din partea domnului Grigore al III-lea Ghica, cei doi boieri moldoveni rămâneau alături de ambasador, fiind invitații acestuia la masă[71]. Nimic neobişnuit în cele două situații în care Dracache Depasta, poate pentru pregătirea sa intelectuală superioară, pare să joace şi un mic rol în relațiile diplomatice moldo-ruse.

Cu totul altfel se prezintă însă situația câțiva ani mai târziu, la începutul ultimului deceniu al secolului XVIII, când, conştientizând probabil avantajul dat de participarea la administrarea statului şi de cunoaşterea limbii greceşti, boierul ieşean Dracache Depasta pare să-şi dorească ceva mai mult decât îi permiteau statutul social şi situația financiară de care se bucura. O dovadă a acestui fapt poate fi desprinsă din corespondența consulului rus în Principate, Ivan Ivanovici Severin[72]. Într-o scrisoare din 17 noiembrie 1793, acesta relata ambasadorului extraordinar al Rusiei la Poartă[73] despre lipsa unor persoane de încredere care să-i furnizeze „informații temeinice”[74]. Tocmai de aceea îl recomandă

(*Tezaurul Toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertorul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, partea I, A. *Unități simple (Localități şi moşii) A-O*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1991, p. 266, 499).

[66] Astăzi cele două foste moşii sunt reunite în cadrul comunei Brătuşeni, raionul Edineț din Republica Moldova (Vladimir Nicu, *Localitățile Moldovei în documente şi cărți vechi. Îndreptar bibliografic*, vol. I, *A-L*, Chişinău, Ed. Universitas, 1991, p. 45).

[67] Fosta moşie Filipeştii este astăzi inclusă în satul Roşiorii din comuna Forăşti, județul Suceava (*Tezaurul Toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertorul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, partea a 2-a, A. *Unități simple (Localități şi moşii) P-30 Decembrie*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1992, p. 1004).

[68] Teodor Codrescu, *Uricariul*, VI, Iaşi, 1875, p. 254. Printr-un hrisov din 10 ianuarie 1804 de la Al. Constantin Moruzi voievod se întărea stăpânirea boierului Dracachi Roset pe moşiile Brătășenii şi Copcenii de la ținutul Iaşi pe Ciuhuru şi pe moşia Filipeşti din ținutul Suceava, ce i le-au lăsat danie mătuşă-sa Ecaterina, soția logofătului Dracachi Dăpasti.

[69] Prin „noua boierime” ne referim la formula introdusă de Gh. Platon şi Alexandru-Florin Platon, prin care cei doi autori doreau să exprime transformarea suferită de boierime pe parcursul secolului fanariot şi modul în care acest grup, ce nu era caracterizat nici de „puritate etnică” şi nici de „unitate ideologică”, a reuşit să se adapteze noilor cerințe impuse de „viața modernă” (Gh. Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea în Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială şi politică (Date statistice şi observații istorice)*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1995, p. 89-90).

[70] *Documente Iaşi*, VI, p. 356, 361-365, 516-517, 713-718; *ibidem*, VII, p. 279; *ibidem*, VIII, p. 387-393.

[71] *Călători străini...*, X/1, p. 208.

[72] *Ibidem*, p. 651. Ivan Ivanovici Severin (1751-1799) este al doilea consul rus în țările române, succesor al lui Laskarev. Şederea sa în Principate, începută la 6 februarie 1783, a fost întreruptă de războiul austro-ruso-turc (1787-1791). După încheierea ostilităților a revenit, de această dată cu sediul principal la Iaşi, unde şi-a asigurat sprijinul mai multor informatori.

[73] *Ibidem*, p. 622. Este vorba despre contele Alexandr Andreievici Bezbordko.

[74] *Ibidem*. Aceeaşi scrisoare şi în *Documente privind istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă), vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770-1796)*, sub îngrijirea acad. A. Oțetea, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962, p. 523.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acest sens pe „marele prieten, vornicul Depasta, om înzestrat" şi care, „deja de multă vreme îmi oferă serviciile sale în folosul cauzei noastre"[75]. În încercarea de a câştiga bunăvoinţa lui Severin, se pare că Dracache Depasta îi mărturisise că se bucura de încrederea ambasadorului rus la Poartă, care îi promisese, în schimbul serviciilor oferite, o pensie anuală de 1.200 ruble „din partea dărniciei Majestăţii Sale imperiale". Severin însuşi o considera necesară „pentru mai bună răsplată şi ataşare a lui" de interesele Rusiei[76]. De când era Dracache Depasta spion rus încă nu ştim, la fel cum nu putem spune dacă atitudinea adoptată de boierul moldovean va fi fost determinată de simţăminte filoruse sincere sau doar de motivaţiile financiare. Însă putem desprinde alte elemente utile încercării noastre de creionare a principalelor trăsături ce l-au caracterizat pe urmaşul doctorului filozof de la curtea lui Constantin Mavrocordat.

Pe lângă cunoştinţele de limbă franceză, pe care le putem bănui, dacă ţinem cont că majoritatea informaţiilor primite de consulul rus erau în această limbă, doctorul Depasta pare să fi fost un bun cunoscător al limbii latine. În noiembrie 1794, el era însărcinat de către domn[77] ca împreună cu Grigore Sturdza şi secretarul Panagioti Kodrica să îl examineze pe A. Winghiewski, profesor de limba latină la Iaşi încă de la 1 noiembrie 1793[78].

Alte aspecte ce ne ajută la conturarea unei imagini cât mai precise a personajului nostru le aflăm de la un alt spion rus, al cărui nume nu ne este încă cunoscut, dar care pare a fi relativ apropiat de boierul Depasta, pe care-l vizitează uneori: „ieri, fiind la logofătul Depasta şi povestindu-i despre circumstanţele întrevederii mele cu domnul"; „alaltăieri am ajuns la uşa lui Depasta. Era ora cinei"; „întâmplarea a făcut să cinez astăzi la boierul Depasta"[79]. De la acelaşi apropiat al boierului Depasta aflăm că acesta din urmă nu accepta vizita viceconsulului francez la Iaşi, Joseph Parant[80], sub pretextul epidemiei de ciumă, activă atunci în oraş[81]. Motivul real era însă altul, Dracache Depasta fiind, ca şi alţi boieri ieşeni, „dezgustat pentru modul în care se comportă" Parant. Nuanţând apoi, face precizarea că Parant îi este „indiferent", dar cu toate acestea, preferă să îl evite deoarece nu vrea „să fie compromis în circumstanţele politice de astăzi"[82].

De asemenea, Dracache Depasta pare a fi foarte bine informat în legătură cu evoluţia evenimentelor politico-militare din vecinătatea ţărilor române, dar nu numai. Edificatoare în acest sens este reacţia sa cu privire la ştirea adusă la Iaşi în seara zilei de 24 mai 1798, despre o apropiată capitulare a Vidinului condus de Pazvantoglu, capitulare pe care Depasta nu o consideră posibilă, ţinând cont de „starea tristă a armatei turce, unde disoluţia este atât de mare"[83]. Previziunea lui Depasta, bazată probabil pe informaţii obţinute din mediul rusesc, interesat în întreţinerea discordiei dintre Poartă şi Pazvantoglu[84], avea să se dovedească corectă. În 1799, pe fondul izbucnirii războiului

[75] *Ibidem*.
[76] *Ibidem*.
[77] La acea vreme Mihail Suţu.
[78] *Documente privind istoria României*, serie nouă, I, p. 609.
[79] *Ibidem*, vol. IV, *Rapoarte consulare ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. A. Oţetea, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1974, p. 69, 163, 183.
[80] Biografia sa în *Călători străini…*, X/2, p. 1295-1301.
[81] *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 163.
[82] *Ibidem*.
[83] *Ibidem*, p. 175.
[84] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu Franța, sultanul se vedea nevoit să-l recunoască pe Pasvantoglu ca pașă de Vidin[85]. Mai mult decât atât, la începutul lui august 1798, Depasta discuta cu Parant – a cărui companie pare să nu mai fi fost la fel de compromițătoare ca în urmă cu trei-patru luni – despre necesitatea campaniei lui Napoleon în Egipt și, în general, despre circumstanțele respectivului război. Dorind să fie cât mai convingător în argumentația sa, viceconsulul francez compară intervenția Franței în Egipt cu faptul că, adeseori, medicul trebuie să forțeze bolnavul să ia medicamentele necesare[86]. Parant uitase însă că avea în față tocmai un medic, care nu ezită să-i răspundă: „dar dacă acest medic, fără a fi chemat, vine să deranjeze bolnavul și să-l forțeze să ia aceste medicamente; nu merită el oare să primească câteva bastoane?”[87].

Trecând însă de la exprimările metaforice la îndeletnicirea primară a logofătului Depasta, se pare că acesta nu renunțase întru totul la practicarea medicinii. Pe fondul epidemiei de ciumă, cunoștințele sale se dovedeau probabil utile cel puțin familiei și apropiaților. Acest fapt ne este confirmat de informațiile dintr-o listă a diferitelor daruri primite de persoanele apropriate de cauza rusă, printre numele menționate regăsindu-se și cel al personajului nostru. La 25 ianuarie 1797, el a primit un pfund[88] de ceai și unul de revent[89]. Această din urmă plantă, cunoscută astăzi sub denumirea de rubarbă[90], considerăm că va fi fost utilizată de Depasta, printre altele, pentru acțiunea sa purgativă: vorbim de vremuri în care substanțele purgative și luarea de sânge erau încă văzute ca remedii împotriva epidemiei[91].

Revenind însă la boierul Depasta, apartenența la protipendada ieșeană și deținerea dregătoriei de mare logofăt puteau să-l coste chiar viața, în contextul manifestărilor antifanariote și al incursiunilor cetelor de haiduci prin țară și în Iași[92]. Casa boierului a fost prădată în noaptea de 31 aprilie / 1 mai 1799, el scăpând cu greu doar datorită intervenției rapide a oamenilor săi[93].

Un moment însemnat în cariera fostului doctor a fost reprezentat de desemnarea sa, la acea vreme ca fost mare logofăt, alături de mitropolitul Iacov Stamate, beizadeaua Scarlat Ghica și același Grigore Sturdza, fost mare vistiernic, pentru preluarea Epitropiei Școlilor din orașul Iași, la 18 martie 1800[94]. Cei menționați au datoria ca „împreună

[85] Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, trad. de Cristina Bîrsan, București, Ed. Bic All, 2001, p. 364, 366.

[86] *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 195.

[87] *Ibidem*. Discuția dintre cei doi a fost reprodusă și de Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 169.

[88] Pfund – unitate de măsură a greutății, 1 pfund – aprox. 0,5 kg.

[89] *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 13.

[90] Revent – plantă erbacee cu frunze mari și flori mici, verzui, cu rădăcina și rizomul cu un gust foarte amar, întrebuințate în medicină ca purgativ; rubarbă (conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, ed. a II-a, București, Ed. Univers Enciclopedic, 1996, p. 923; *Dicționarul plantelor de leac*, ed. a 2-a revăzută, București, Ed. Călin, 2003, p. 174).

[91] Gustav Orraeus, *Istoria ciumei de la Iași din anul 1770*, în *Călători străini…*, X/1, p. 62.

[92] Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *SRdI*, nr. 4, XV, 1962, p. 919-923. Situația grea ce caracteriza populația Moldovei spre sfârșitul veacului XVIII – pe fondul epizootiei din anii 1793-1794, a epidemiei de ciumă și a secetei prelungite, la care se adăugau dările din ce în ce mai mari și mai numeroase – a dus la o serie de manifestări împotriva boierilor și a domnilor fanarioți. O jalbă datată 1 martie 1799, aruncată în curțile mai tuturor marilor boieri din Iași, avertiza că, dacă nu vor acționa, vor avea de suferit „răsplătirea cuviincioasă cu toate chipurile și felurile ci nebunia ne va povățui spre pilda și a altor urmași ai voștri”. Avertismentul avea să fie pus în cele din urmă în practică, mai multe nopți la rând fiind jefuite prăvălii, biserici și case boierești, cazul boierului Depasta nefiind așadar unul singular.

[93] *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 249.

[94] *Documente Iași*, X, *Acte interne (1796-1800)*, 2007, p. 288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adunându-vă la un loc să faceți cuviincioasă cercetare pentru stare şcoalelor", urmând ca rezultatele analizei lor să fie trimise în scris domnului. Dând dovadă de promptitudine, cei trei boieri, împreună cu mitropolitul, întocmeau până la 28 aprilie raportul cerut. Însoțit de o serie de propuneri, acesta a prins formă în *anaforala mitropolitului Iacob II Stamate privitoare la şcolile din Moldova*[95]. Care va fi fost rolul precis avut de logofătul Depasta la întocmirea acestui raport este greu de spus, mai ales că semnătura sa şi a mitropolitului par să fie ulterioare redactării anaforalei, cerneală fiind diferită de cea cu care a fost scris textul şi de semnăturile beizadelei Scarlat Ghica şi a lui Grigore Sturdza[96]. Acest detaliu poate contribui la sprijinirea unei ipoteze conform căreia analiza cerută de domn ar fi fost în fapt realizată de Scarlat Ghica şi Grigore Sturdza, şi abia apoi prezentată logofătului Depasta şi mitropolitului Iacov Stamate. Fiind de acord, cei doi semnau la rândul lor raportul.

Revenind la familia pe care Dracache Depasta şi-o întemeiase alături de Ecaterina Rosetti, se pare că cei doi soți nu au avut copii, iar dacă au avut totuşi, aceştia vor fi murit de mici[97]. În sprijinul acestei afirmații vine şi faptul că cei doi au botezat pe cel de-al doilea fiu al lui Neculai Rosetti, fratele Ecaterinei, numindu-l Dracache[98]. De asemenea, după moartea vornicului Dracache Depasta, moştenitoare a averii sale a rămas o nepoată de soră a sa, Mărioara Depaste[99]. Această ultimă informație, coroborată cu o alta, din 1 ianuarie 1775, potrivit căreia în luna decembrie a anului anterior mănăstirea Sf. Spiridon a dat 15 lei milă „surorii doftorului Dracachi"[100], ne îndreptățeşte să presupunem că Dracache Depasta avusese totuşi o soră. Nu ştim însă dacă este vorba de cea despre care amintea I. C. Filitti că s-ar fi căsătorit cu un boier muntean[101]. Nu putem exclude o asemenea posibilitate, însă se iveşte totuşi o neclaritate determinată de faptul că această nepoată a fostului doctor, Mărioara Depaste, poartă numele de fată al mamei sale. Eventuala explicație a acestei situații ar putea fi reprezentată de decesul tatălui său sau de o eventuală despărțire a celor doi soți.

Nici despre sfârşitul lui Dracache Depasta nu ştim multe aspecte, ultimele informații certe fiind din ianuarie 1803 când, alături de alți boieri, logofătul Depasta semnează anaforaua Divanului Moldovei privitoare la fixarea dărilor în raport cu cele din 1783[102]. Moartea sa a survenit aşadar după ianuarie 1803 şi înainte de 5 decembrie a aceluiaşi an, dată la care casele sale sunt scoase la sultan mezat[103].

Nu ştim ce a determinat moartea logofătului Depasta, dar putem presupune că aceasta va fi survenit din cauza vârstei înaintate, fapt conştientizat probabil şi de bătrânul boier care, din dorința de a pune ordine în cele ce vor rămâne după trecerea sa

[95] N. C. Enescu, *Data anaforalei Mitropolitului Iacob II Stamate privitoare la şcolile din Moldova*, în *MMS*, 47, p. 192-203; Teodor Codrescu, *Uricariul*, III, Iaşi, 1853, p. 12-22; *Documente Iaşi*, X, p. 300.

[96] N. C. Enescu, *op. cit.,* p. 197.

[97] *Documente Iaşi*, VI, p. 471. În zapisul de vânzare a caselor sale de lângă mănăstirea Dancu doctorului Dracache Depasta, căminarul Iordache Bălăsache precizează „să-i fie dumisale şi fiilor dumisale casele moşie în veci". Este foarte posibil însă ca aceasta să fie o formulă de cancelarie şi să nu reflecte neapărat realitatea.

[98] R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, p. 152. Acest Dracache Rosetti s-a născut la 1771, ca fiu al lui Neculai Rosetti şi al Ecaterinei Lupu Costache, fiind căsătorit cu Zoe Sturza, fiica logofătului Dimitrie Sturza.

[99] ANI, *Documente*, XXXV/23.

[100] *Documente Iaşi*, VII, p. 142.

[101] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 201.

[102] *Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 471.

[103] ANI, *Documente*, XXXV/22. Această ultimă informație este desprinsă dintr-un document care, împreună cu alte şase, prezintă foarte detaliat care a fost evoluția stăpânirii logofătului Depasta pe locul de lângă mănăstirea Dancu, nepierzând însă din vedere situația acelui perimetru după decesul acestuia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la cele veşnice, lasă prin diată casele sale nepoatei ce-i purta numele, Mărioara Depaste[104]. Numai că moartea survenită poate mai curând decât ar fi dorit boierul ieşean îl împiedica să-şi achite o serie de datorii, ceea ce-i va face pe clironomii săi să nu aibă prilej de bucurie pentru moştenirea primită: erau însărcinați prin hotărârea Divanului să plătească datoriile rămase în urma moşului lor[105]. Nu ştim la ce sumă se vor fi ridicat aceste datorii, însă par să fi fost destul de însemnate, dacă ținem cont că Mărioara Depaste şi soțul său, banul Teodor Başotă[106], nu au avut altă soluție pentru a le plăti decât scoțând casele moştenite la vânzare prin sultan mezat[107]. Acestea nu s-au vândut în cele 40 de zile rânduite cât au fost strigate la sultan mezat „pi toate ulițele şi în divanul domnesc", perioada mărindu-se până la 10 luni şi 16 zile. Intervalul atât de mare i-a determinat pe moştenitorii logofătului Depasta să caute alte soluții pentru achitarea datoriilor, ei aflând în cele din urmă sprijinul financiar necesar la visterniceasa Ecaterina Ianculeu, numită de Mărioara Depaste „mătuşa mea"[108]. Într-adevăr, cu toate că este îndepărtată, legătura de rudenie între cele două există, Catinca Ianculeu fiind căsătorită cu Lascarache Rosetti[109], văr al Ecaterinei Rosetti Depasta. Şi pentru că casele logofătului Depasta se învecinau cu locul stăpânit de visterniceasa Ianculeu, aceasta avea să le cumpere la sultan mezat prin intermediul vechilului Dimitrie Manu, cu prețul de 13.600 lei[110]. Însă, văzând „greutatea casei" Mărioarei Depaste, Catinca Ianculeu dăruieşte rudei sale încă 1.400 lei, „peste haraciul ce s-au făcut în Divan", astfel că valoarea totală vânzării a ajuns la 16.000 lei[111]. După primirea deplină a banilor,

[104] *Ibidem*, doc. 23.

[105] *Ibidem*, doc. 22.

[106] Mărturiile păstrate cu privire la acesta sunt pe cât de puține, pe atât de contradictorii. Cei câțiva istorici care s-au preocupat de trecutul familiei Başotă nu oferă detalii suficiente pentru a obține o imagine clară asupra personajului în discuție. Încercând să coroborăm diferitele opinii cu cele câteva documente avute la îndemână, putem afirma despre Teodor Başotă că a fost fiul lui Ioan Başotă şetrar (călugărit Iorest) şi a Saftei Bogdan, nepot al lui Pătraşco Zosin Başotă mare stolnic. Căsătorit de două ori, Teodor Başotă a avut de soție pe Mărioara Depaste, nepoata de soră a doctorului Dracache Depasta, şi apoi pe Zoe Calmuțchi (călugărită Asinefta), din cele două căsătorii având următorii copii: Constantin (nobil basarabean din 1821), Anastasia (căsătorită cu medelnicerul Nicolae Aslan), Ilinca (căsătorită cu clucerul Iordache Cariomfil), Maria (căsătorită cu comisul Ioan Mavromati), Ecaterina (căsătorită cu Ioan Bantăş). În Moldova, Teodor Başotă a fost şetrar, ulterior ban, pentru ca apoi să treacă în Basarabia, unde îl găsim atestat la 1814, pentru ca în 1817 să fie menționat în lista nobililor basarabeni. Ultima mențiune cunoscută cu privire la banul Teodor Başotă este din 1821, când, răposat fiind, este distins pentru merite „cu gradul rosienesc de Consilier de Curte". A fost ctitorul schitului cu hramul Adormirea Maicii Domnului, din apropierea satului Băluşeni, a cărui pisanie păstrează data de 1 august 1779. Tot la Băluşeni avea să fie şi înmormântat (Gh. Ghibănescu, *Başoteştii şi Pomârla (studiu genealogic şi istoric)*, Iaşi, 1929; *Familii boiereşti din Moldova şi Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, vol. I (Abaza-Bogdan), coord. şi coautor Mihai Dim. Sturdza, Bucureşti, Ed. Simetria, 2004; Artur Gorovei, *Folticenii. Cercetări istorice asupra oraşului*, Fălticeni, 1938; idem, *Artistul Matei Millo (însemnări biografice)*, extras din *AARMSL*, seria III, tom VI, Bucureşti, 1932; Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. I, *Actele comisiei pentru cercetarea documentelor din Basarabia la 1821*, Bucureşti, 1940, vol. II, Bucureşti, 1943; N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruşi*, Vălenii de munte, 1912; Alexandru Lapedatu, *Documente şi lămuriri istorice cu privire la desfacerea proprietăților moldovene de peste Prut după pierderea Basarabiei 16/28 mai 1812 - 2/14 mai 1814,* extras din „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", Bucureşti, 1916; Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chişinău şi ocupația rusească de la 1806 la 1812*, vol. III, *Amănunte asupra Moldovei de la 1808 la 1812*, extras din *AARMSI*, seria II, tom XXXII, Bucureşti, 1909; Ioana Cristache-Panait şi Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, în *BMI*, 2, 1972, p. 39-59).

[107] ANI, *Documente*, XXXV/22, 23.

[108] *Ibidem*, doc. 24.

[109] R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, p. 83. Cei doi au avut patru fete: Margioala, Smaranda, Pulheria şi Ileana.

[110] ANI, *Documente*, XXXV/22.

[111] *Ibidem*, doc. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clironomii răposatului logofăt Depasta au dat Catincăi Ianculeu, după obicei, pe lângă zapisul de vânzare „şi toate scrisorile casei şi a locului", enumerarea acestora permiţându-ne să observăm care a fost evoluţia stăpânirii acestui loc până la tranzacţia de faţă.

Un aspect precizat şi în cuprinsul actelor de vânzare şi mai apoi de întărire şi pe care îl vom menţiona şi noi se referă la „o parte de loc, în dosul caselor" logofătului ce fusese al mănăstirii Dancul. Pentru această parte, Dracache Depasta plătise bezmăn mănăstirii Dancul în timpul cât o stăpânise, iar acum aceasta nu făcea obiectul vânzării de faţă, ea revenind mănăstirii[112]. Totuşi, situaţia acestui loc a rămas incertă, ea fiind definitivată abia în urma unei judecăţi între egumenul mănăstirii Dancu şi visterniceasa Ianculeu, judecată în urma căreia locul a rămas în stăpânirea mănăstirii[113].

Am văzut astfel, pe baza puţinelor mărturii păstrate, câteva aspecte din viaţa şi activitatea doctorului Dracache Depasta. La finalul acestui studiu, cu speranţa de a clarifica câteva aspecte şi nu de a le complica mai mult, vom prezenta un alt personaj, doctorul Iacob Dracache. Pe parcursul documentării noastre, am întâlnit în câteva rânduri acest nume[114], pentru ca la un moment dat să identific chiar un articol, aparţinând lui Al. Raicoviceanu şi C. I. Bercuş, intitulat *Un medic din secolul al XVIII-lea, amator de istorie şi poezie: doctorul Iacob Dracachi – alias Dracu Sutzu*[115]. Parcurgând cu atenţie rândurile dedicate doctorului Iacob Dracache, am putut observa că, în mare măsură, informaţiile prezentate coincid cu cele expuse mai sus cu privire la viaţa doctorului Dracache Depasta. Tocmai de aceea am urmărit trimiterile bibliografice ale autorilor citaţi pentru a putea desluşi această incertitudine. Dacă în mai toate sursele folosite am putut întâlni doar formula „doctorul Dracache", excepţie face un pasaj preluat de la V. A. Urechia, care în al doilea volum al *Istoriei Românilor* preciza: „Dintre oamenii mai învăţaţi de la curtea lui Grigore Ghica putem cita, după seama de care ne ocupăm pe doctorii Drăcache Iacob, Caragea şi Fotache şi pe dascălul Teodoru"[116]. Informaţia este luată de Urechia din Sama visteriei Moldovei pe anul 1776, numai că o privire mai atentă asupra acestui document, coroborată cu identificarea celorlalte personaje, ne oferă o altă interpretare. Astfel, doctorul Caragea menţionat pare a fi Iacob Caragea, fiu al postelnicului Gheorghe Caragea, ce a studiat medicina la Universitatea din Leyden, Olanda[117]. Este menţionat şi în Sama visteriei cu 4 liudi scutelnici în lunile septembrie, octombrie şi noiembrie ale anului 1776[118]. Celălalt doctor amintit, Fotache, este de asemenea cunoscut, numele său fiind adeseori întâlnit în listele de cheltuieli ale spitalului de pe lângă mănăstirea Sf. Spiridon[119]. Celor doi li se

[112] *Ibidem*, doc. 26. „… să strânge la sultan mezat pe obicei arătatele case cu locul lor, afară de o parte de loc în dosul casălor ci este a mănăstirii Dancului pe care este grajdul şi răposat logofătul acea parte de loc au avut-o cu bezmăn de la mănăstire".

[113] *Ibidem*, doc. 27.

[114] V. Râşcanu, Gh. Năstase, Şt. Bîrsan, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orăşenesc clinic de adulţi din Iaşi în cadrul evolutiv al fostelor Aşezăminte Sf. Spiridon*, vol. I, Bucureşti, Ed. Medicală, 1956, p. 46; Eugen Târcoveanu, Ion Chiriac, Mihai Liţu, Oana Epure, *Epitropia „Sfântul Spiridon" Iaşi. De la origini la glorie, desfiinţare şi noi începuturi*, vol. I, Iaşi, 2000, p. 38.

[115] Al. Raicoviceanu, C. I. Bercuş, *Un medic din secolul al XVIII-lea, amator de istorie şi poezie: doctorul Iacob Dracachi – alias Dracu Sutzu*, extras din „Viaţa Medicală", XV, nr. 8, 1968.

[116] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. II, seria 1774-1786, Bucureşti, 1891, p. 272. Acelaşi fragment poate fi regăsit şi în *Istoria Şcoalelor* întocmită de autorul citat (V. A. Urechia, *Istoria Şcoalelor de la 1800-1864*, tomul I, Bucureşti, 1892, p. 43).

[117] Pompei Gh. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. II, *1775-1834*, Bucureşti, 1938, p. 25; Paul Pruteanu, *Medici în Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, sub îngrijirea V. L. Bologa, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962, p. 235.

[118] Ioan Caproşu, *Sama visteriei Moldovei din 1777 (I)*, în *ArhGen*, IV (IX), nr. 1-2, 1997, p. 129, 137, 144.

[119] Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai adaugă un alt doctor, ce pare să fi scăpat lui V.A. Urechia, anume doctorul Pandeli, care la rândul său beneficia de 4 liudi scutelnici[120]. Însă despre doctorul Dracache Iacob nu am găsit nici o însemnare în paginile sămii visteriei. Este într-adevăr întâlnit numele Dracache[121], dar se pare că este vorba de spătarul Iordache Dracache, căftănit la data de 9 ianuarie a anului 1776[122].

De aceea, credem că e foarte posibil ca în lucrarea lui Urechia să se fi strecurat o eroare de redactare în enumerarea doctorilor de la curtea lui Grigore Ghica, formula corectă fiind de fapt aceasta: doctorii Drăcache, Iacob Caragea şi Fotache. Această ipoteză a fost într-o oarecare măsură observată şi de Victor Gomoiu, care, în al său repertoriu al medicilor preciza, pornind de la aceeaşi enumerare întâlnită la Urechia: „dacă numele Iacob şi Iordache indică una şi aceeaşi persoană? Sau dacă numele de Iacob trebuie anexat lui Drăcache, lui Fotache, sau altcuiva? Nu ştim”[123]. Se pare că prenumele Iacob trebuia adăugat „altcuiva”, anume doctorului Caragea.

Şi pentru a conferi şi mai multă credibilitate celor susținute de noi, vom adăuga un ultim argument pe care-l considerăm hotărâtor. Revenind la documentul din 1805, prin care se întărea Catrinei Ianculeu cumpărarea caselor de lângă mănăstirea Dancul, acolo se aminteşte de zapisul prin care, la 18 septembrie 1763, „răposat Iordachi Bălăsachi biv vel postelnic, fiind atunce căminar, împreună cu soția lui au vândut acesti casă răposatului logofăt Dracachi Depaste, fiind atunce *doftor* (s.n.)”[124].

Ne considerăm astfel îndreptățiți a conchide, pe baza surselor avute la îndemână, că, de la începutul deceniului şapte al secolului XVIII şi până spre începutul secolului următor, avem atestat la Iaşi pe doctorul Drăcache Depaste, probabil fiu al doctorului Petru Depaste, autor al cronicii privitoare la viața lui Constantin Mavrocordat. Căsătorit pe la 1762 cu Ecaterina Rosetti, doctorul Dracache Depasta avea să fie atras ulterior în ierarhia dregătoriilor moldovene, pentru început ca spătar, apoi ca vornic şi în cele din urmă ca logofăt al Țării de Sus. Implicat, mai mult sau mai puțin direct, în conspirații împotriva domnilor Grigore al III-lea Ghica şi Constantin Moruzi, Dracache Depasta se prezintă ca un oportunist, ce vizează atingerea scopurilor propuse – ascensiunea în ierarhia dregătoriilor moldovene şi sporirea veniturilor – fără a ține însă cont de mijloacele necesare. Profitând de apartenența la protipendada ieşeană şi implicit de accesul relativ facil la deciziile domnului şi sfatului său, personajul nostru nu pregetă în a-şi pune serviciile în sprijinul Rusiei, devenind în scurt timp „marele prieten” al consulului acesteia la Iaşi, Severin. În acelaşi timp însă, apetența pentru lux, caracteristică marii boierimi a vremii[125], sesizabilă într-o oarecare măsură şi în cazul logofătului Depasta[126], însoțită probabil de lipsa chibzuinței în administrarea veniturilor

[120] Ioan Caproşu, *op. cit.*, p. 131.

[121] *Ibidem*, p. 127, 135, 142.

[122] Idem, *Sama visteriei Moldovei din 1777 (II)*, în *ArhGen*, V (X), nr. 1-2, 1998, p. 210.

[123] V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, *Repertoriul medicilor, farmaciştilor, veterinarilor din ținuturile românești (înainte de anul 1870)*, Bucureşti, 1938, p. 201.

[124] ANI, *Documente*, XXXV/25.

[125] Neagu Djuvara, *Între Orient şi Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, trad. din lb. franceză Maria Carpov, ed. a VII-a, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2009, p. 119-120. „Boierii fanarioți ajunşi în urma bagajelor domnitorului, şi veniți anume ca să se căpătuiască, sunt, la început, ispitiți de lux; doresc, deşi nu sunt cu adevărat bogați, dar numai ca să fie la înălțimea mândriei trezite de rangurile date de domnitor, să se întreacă în lux cu boierii pământeni.”

[126] Acest fapt poate fi sesizat din cele câteva mărturii păstrate cu privire la personajul nostru, din notele informatorului mai sus-menționat. Reiese că logofătul avea câțiva servitori, deținea o casă cu etaj, mai tot timpul deschisă prietenilor şi chiar străinilor (*Documente privind istoria României*, serie nouă, IV, p. 69, 163, 183, 195).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obținute, par să-i fi adus acestuia o serie de datorii, care, neachitate în timpul vieții, au rămas în sarcina moştenitorilor săi.

De asemenea, pornind de la aceleaşi surse, considerăm că doctorul Dracache Depasta este singurul din Moldova celei de-a doua jumătăți a secolului XVIII ce poartă acest nume. Doctorul Iacob Dracache este un personaj ce nu poate fi atestat istoric, fiind doar o creație istoriografică, rezultată din alăturarea întâmplătoare a numelor a două persoane diferite, după cum am încercat să demonstrăm în rândurile de mai sus.

UN DOCTEUR DE IASI DANS LA SECONDE MOITIE DU XVIIIe SIECLE: DRACACHE DEPASTA
(Résumé)

Mots clés: médecin, grand chancelier, espion, régime Phanariote

Selon notre avis, grâce à cette analyse détaillée de la vie et de l'activité du docteur Dracache Depasta, nous avons réussi à faire ressortir une image relativement exacte d'un personnage peu connu dans l'histoire de la Moldavie de la seconde moitié du XVIIIe siècle. Attesté comme docteur à Iaşi dès le début de la septième décennie du XVIIIe siècle jusque vers le début du siècle suivant, le docteur Dracache Depasta a épousé en 1762 environ Ecaterina Rosetti, la fille de Iordache Rosetti (Baston). Le docteur Dracache Depasta a été progressivement attiré par et engagé dans la hiérarchie des hautes dignités moldaves, où il a commencé par occuper la fonction de porte-épée, ensuite de premier boyard et finalement de grand chancelier du nord de la Moldavie. L'implication, plus ou moins directe, dans les conspirations contre les princes régnants Grégoire III Ghica et Constantin Moruzi, nous donne de Dracache Depasta l'image d'un opportuniste, dont le seul désir est d'atteindre ses buts – l'ascension dans la hiérarchie des hautes dignités moldaves et son enrichissement personnel.

Si on se fie aux mêmes sources, le docteur Dracache Depasta est le seul dans la Moldavie de la seconde moitié du XVIIIe siècle qui a porté ce nom, tandis que le docteur Iacob Dracache est un personnage dont l'attestation historique est impossible et qui est probablement une simple création historiographique, le résultat de l'association accidentelle des noms de deux personnes différentes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS

PRIMELE STUDENTE ALE FACULTĂȚII DE LITERE DE LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI

Preliminarii europene

Procesul admiterii femeilor în învățământul înalt a comportat, dincolo de diferențele cronologice (unele surprinzătoare)[1] între un stat sau altul, în funcție de propria construcție educativă, asemănări în privința etapelor de parcurs. Importante sunt, fără îndoială, şi modificările operate în mentalități, la nivelul structurilor sociale şi acceptarea, în urma presiunilor exercitate de mişcarea feministă, a principiului co-educației, adică a învățământului mixt şi a dreptului egal al sexelor la educație superioară.

Din acest punct de vedere, universitatea a deținut un rol aparte, risipind una dintre preconcepțiile societății, aceea că femeia este inferioară fizic şi implicit intelectual bărbatului[2]. După ce s-a demonstrat că cele două sexe sunt, în condiții similare, egale, societatea a propulsat în prim-plan o altă idee, aceea că femeia instruită ezită să-şi găsească perechea şi se îndepărtează de îndatoririle sale casnice în cadrul familiei. Ambele concepții au fost în măsură a împiedica sau a limita, în a doua jumătate a secolului XIX, accesul sexului frumos în universități şi a nega dreptul femeii la instrucția înaltă[3].

În Europa, prima femeie înscrisă la studii superioare regulate a fost Nadejda Souslova, care a audiat vreme de trei ani, între 1861 şi 1864, cursurile Academiei medico-chirurgicale din St. Petersburg. În 1865 o găsim înscrisă deja la Universitatea

[1] În această ecuație, delimitarea clasică Occident-Orient, cu referire la spațiul european, trebuie privită cu prudență, pentru că, în unele cazuri, universități mai tinere din Răsăritul Europei (este şi cazul Universității din Iaşi) au devansat cu decenii centre de tradiție din Apus în privința înscrierii fetelor.

[2] Promovată tacit de Biserică vreme de secole, teoria inferiorității femeii şi-a aflat adepți care au argumentat-o ştiințific sub forma inferiorității fizice (un corp mai mic decât al bărbatului, mai puțin rezistentă la eforturi deosebite) din care rezultă inferioritatea ei morală şi intelectuală. Paul Julius Möbius şi Cesare Lambroso au efectuat studii comparative ale trupurilor bărbăteşti şi feminine şi au conchis că femeia este cu adevărat o ființă inferioară, situată pe o scară evolutivă undeva între copil şi bărbat. Cel din urmă sublinia faptul că infantilismul, derivat din însăşi poziția femeii, se extinde la mai toate funcțiile acesteia. O altă opinie avea Mantegazza, care atribuia ipotetic, în lipsa verificărilor de laborator, superioritatea intelectuală a bărbatului nu atât diferențelor de greutate corporală şi a creierului, ci dinamismului molecular al celulelor nervoase şi gradului de sinergie atins de centrii cerebrali. Cf. Calypso Corneliu-Botez, *Problema feminismului. O sistematizare a problemelor ei*, în „Arhiva pentru ştiința şi reforma socială", nr. 1-3, 1920, p. 30-31.

[3] Pe lângă problemele care țin de mentalități, procesul a întâlnit şi obstacole instituționale, la fel de greu de depăşit. Este vorba despre însăşi structura învățământului secundar pentru fete, care se limita adesea la o educație în cel mai bun caz de nivelul gimnaziului, cu accent pe artele frumoase, muzică, pictură, literatură, neglijându-se cu deosebire ştiințele exacte. Pentru accesul pe băncile facultăților era însă nevoie de titlul de bacalaureat (sau, în unele zone, măcar de absolvirea liceului), lucru foarte greu de realizat de către tinerele fete.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 49–72

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Zürich, Elveția, acceptată de comunitatea academică locală în urma unor aprinse dezbateri. În numai doi ani ea obține titlul de doctor în medicină, precedentul zurichez obligând şi celelalte *alma mater* elvețiene a-şi preciza poziția. De altfel, în literatura de specialitate se consideră că acerba concurență între Zürich şi Berna a dat naştere unor evoluții favorabile curentului feminist, căci Universitatea din Berna nu putea ignora avantajele financiare (taxele studențeşti) ale unei atitudini mai maleabile[4]. Nu este mai puțin adevărat faptul că peste 80% din studente erau străine (provenite în special din Rusia) pentru care autoritățile universitare nu solicitau dovada absolvirii studiilor secundare sau examene de admitere, iar tinerele elvețience nu au profitat de această deschidere câtă vreme sistemul de educație secundară pentru femei era inadecvat[5].

Rând pe rând, marile universități recunosc dreptul fetelor la educație înaltă şi urmează exemplul instituțiilor elvețiene. Bunăoară, Universitatea din Londra se deschide studentelor în 1878, dar cele două instituții celebre şi exclusiviste, Oxford şi Cambridge, chiar dacă înmatriculau studente, le refuză inițial gradele de Bachelor of Arts şi Master of Arts (după cum s-a petrecut în medievalitate cu o categorie aparte de studenți, anume servitorii aristocraților instruiți acolo). Oxfordul a renunțat mai repede la limitări, sub presiunea unei societăți feministe, „Associatian for the Education of Women", care reuşeşte să deschidă toate examenele şi gradele pentru populația feminină a universității[6].

La Universitatea din Paris debutul îl face Emma Chenu, înscrisă la Ştiințe în 1867, urmată de alte patru studioase înmatriculate în 1868 la Medicină; Literele înregistrează prima studentă la 1871, iar Dreptul, abia în 1885. Nu a fost vorba de o acceptare a dreptului feminin la instrucție superioară fără incidente. Mai mult, după cum sublinia Carole Lécuyer, două termene sunt folosite cu predilecție pentru a descrie în epocă apariția studentelor: „invazie" şi „revoluție", pentru că tinerele „invadează" un teritoriu rezervat până de curând bărbaților şi „revoluționează" moravurile educației tradiționale[7].

Tot în anii '80 începe feminizarea universităților în Belgia, într-o epocă în care existau patru universități (Bruxelles, Louvain, Liège, Gand) la o populație de şase milioane de locuitori. În 1878 institutoarei Emma Leclerq i s-a refuzat în mod repetat înmatricularea la Facultatea de Ştiințe a Universității din Bruxelles, dar, doi ani mai târziu, autoritățile universitare sunt obligate să recunoască dreptul femeilor la instrucție înaltă şi, în toamna aceluiaşi an, trei tinere, Emma Leclerq, Marie Destrée şi Louise Popelin, s-au înscris la Facultatea de Ştiințe[8].

---

[4] Natalia Tikhonov, *Migration des étudiants et féminisation de quelques universités européennes. A la recherce d'une convergence*, in Hartmut Rüdiger Peter, Natalia Tikhonov (Hrsg.), *Universitäten als Brücken in Europa*, Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien, 2003, p. 47-48; idem, *Enseignement supérieur et mixité: la Suisse, une avant-ambiguë*, în *La mixité dans l'éducation. Enjeux passés et présents* (sous la direction de Rebeca Rogers), ENS Editions, 2004, p. 38.

[5] Natalia Tikhonov, *Les universités suisses, pionnières de l'introduction de la mixité dans l'enseignement supérieur (1870-1930)*, în *École et mixités* (sous la direction de Annik Houel et Michelle Zancarini-Fournel), Presses universitaires de Lyon, 2001, p. 29. Vezi şi *A History of the University in Europe* (General editor Walter Rüegg), vol. III, *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800-1945)*, Editor Walter Rüegg, p. 69, 247.

[6] Cf. Tereza Strătilescu, *Studii asupra educației în Marea Britanie*, în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice", vol. IV-V, 1895-1896, p. 542. Studiul era o îndatorire a fostei studente de la Iaşi pentru bursa de doi ani în Marea Britanie, primită de la ministerul de profil în 1893.

[7] Carole Lécuyer, *Une nouvelle figure de la jeune fille sous la IIIe République: l'étudiante*, in „CLIO. Histoire, femmes et sociétés" [En ligne], 4/1996, p. 2-3, varianta electronică. Vezi şi Michèle Tournier, *L'Accès des femmes aux études universitaires en France et en Allemagne de 1861 à 1964*, Thèse de troisième cycle, Université Paris VII, 1972, lucrare pe care nu am avut însă ocazia să o consultăm.

[8] Natalia Tikhonov, *Migration des étudiants*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Spre deosebire de celelalte mari culturi europene, Germania era dominată de un spirit ceva mai conservator în privința rosturilor femeii în societate, așa că studentele nu sunt acceptate decât târziu, în aprilie 1900, când Georgine Sexauer, de origine germană, este înmatriculată la Facultatea de Filosofie a universității din Heidelberg[9].

În Europa de Sud-Est cea mai veche universitate era aceea din Atena, fondată în 1837, și organizată după sistemul german, instituție care se pretează din plin (nu doar datorită apropierii geografice, culturale și a eforturilor de modernizare, ci și a mentalităților asemănătoare) unei comparații cu Universitatea din Iași, motiv pentru care vom insista în câteva fraze. La fel ca în cazul Universității din Iași, chestiunea acceptării femeilor la universitatea elenă a intrat în dezbaterea publică la finele anilor 1870. Formal, instituția nu era închisă sexului frumos (în Regulamentul din 1837 nu apare nicio interdicție în acest sens, după cum nici în statutele Universității de la Iași sau în Legea Instrucțiunii din 1864 nu se face referire la gen), dar existau probleme în asigurarea condițiilor de înscriere: dovada absolvirii gimnaziului, care era însă eliberată exclusiv de gimnaziile publice, acolo unde studiau numai băieții. Fetele care urmau ciclul secundar, învățau în instituții private speciale, care nu erau echivalente gimnaziilor, de unde imposibilitatea înscrierii la Universitate. Exista varianta examenelor de diferență sau echivalare, dar majoritatea școlilor de fete nu aveau programa completă, astfel încât elevele nu se puteau prezenta la examene de echivalare în gimnaziile publice așa cum o făceau elevii care învățau în sistemul privat. Spre deosebire însă de Iași, cel mai important factor care bloca la Atena accesul tinerelor la instrucția înaltă era complexul de mentalități tradiționale transmis Greciei moderne (asemănător cu cel românesc, dar mult mai inflexibil), care dădea femeii un anumit rol în sistemul social și care făcea aproape imposibilă acceptarea sexului frumos la Universitate[10].

Pentru cazul grecesc, definitoare a fost dorința de instrucție înaltă a unor tinere provenite din elită, refuzate de Universitatea din Atena și care se orientează spre studii în străinătate, de unde se întorc licențiate, ceea ce determină autoritățile universitare din țară să se adapteze noului curent și să accepte, după 1890, cu mare greutate și sporadic – nu trebuie uitat că modelul predilect în funcționarea instituției elene a fost cel german, foarte reticent la ideea instrucției superioare pentru femei – prezența studentelor[11].

[9] Ea era urmată de alte trei tinere nemțoaice (Rahel Coitein, Irma Klauser și Else von der Leyen), înscrise la Facultatea de Medicină în același semestru (*ibidem*, p. 48).

[10] În acest context complicat, deputatul Th. Zervos anunța legislativul elen în 1879 de intenția câtorva absolvente de ciclu secundar de a se înscrie la Universitate, unde nu au fost acceptate de autorități, deoarece școala lor (vestita Arsakeio) nu era recunoscută ca gimnaziu. De aceea, el venea cu inițiativa legislativă de a considera amintita instituție echivalentă cu gimnaziul, astfel încât absolventele să se poată înscrie la universitate „pentru învățarea oricărei științe". Evident, propunerea sa este respinsă. A trecut aproape un deceniu, timp în care chestiunea a fost dezbătută în opinia publică (bunăoară feminista Kalliroi Parren întreprindea în „Revista doamnelor" o critică sistematică a concepției care nega dreptul femeii la educația superioară) și astfel prima cerere oficială și concretă este înaintată în 1887 de o absolventă de la Arsakeio pentru înscrierea la Medicină, și aceasta refuzată, din același considerent al insuficienței studiilor, la care se adăuga o motivație etică, fapt care a provocat un protest al unui grup de studenți, care considera jignitor pentru Universitate refuzul principiului co-educației la nivel superior. Vezi lucrarea reputatului istoric elen Kostas Lappas, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα* (Universitate și studenți în Grecia secolului XIX), Atena, KNE, 2004, p. 251-253.

[11] *Ibidem*, p. 254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Realităţile mediului ieşean. De la „porumbiţa albă şi ignorantă” la bacalaureată şi studentă

Inspirându-se din mişcarea feministă europeană şi americană, dezideratele feminismului românesc începuseră a se concretiza în ultimele două decenii ale secolului XIX: în primul rând, emanciparea economică a femeii şi abia apoi dreptul la instrucţie egală cu bărbatul; evident, nu se punea încă problema drepturilor politice. Formulăm un truism când afirmăm că, la acea vreme, singurele ipostaze în care societatea masculină românească vedea femeia erau acelea de mamă şi de soţie[12].

Dealtfel, suportul publicistic, ingredient indispensabil al mişcării feministe, a lipsit până la finele deceniului opt. Cea dintâi revistă feministă din România apărea la Bucureşti, în 1878, sub denumirea de „Femeia română”, dar cu excepţia unor articole vagi care prezentau discuţiile despre oportunitatea înfiinţării liceelor de fete, implicaţiile pot fi considerate mai degrabă modeste[13].

Activista Sofia Nădejde, unde dintre cele mai sonore şi imperturbabile voci în apărarea drepturilor sexului feminin, nota la 1881 că „fiecine ştie că chestiunea femeii la noi e cu totul nouă şi câţiva ani în urmă nici nu se auzise de ea, cu tot zgomotul ce se făcea în alte ţări şi mai cu seamă în America”[14]. La fel de adevărat este că feminismul a prins greu în România, fiind desconsiderat chiar de unele reprezentante ale sexului frumos[15]. De la conducerea revistei „Dochia”, Adela Xenopol descria la 1896 fenomenul în aceiaşi termeni: „la noi nu numai că nu a provocat acel entuziasm nebun, ce atât de uşor se aprinde la noutăţile venite din Apus sau de peste ocean, dar încă femeile de acolo sunt discreditate aici la noi pentru motivul că sunt emancipate”[16]. Situaţia rămânea foarte asemănătoare şi la 1912, când Alex. Velculescu nota că neîncrederea, ironia şi rea-voinţa sunt ingredientele care însoţesc imaginea feminismului în societatea românească[17].

La Iaşi, prima mişcare feministă propriu-zisă este cea iniţiată de Cornelia Emilian (soţia profesorului ardelean de la Universitate, Ştefan Emilian) la 1886, având drept motor societatea „Reuniunea femeilor române”. Ea fondează şi prima şcoală profesională de fete („Şcoala Reuniunii femeilor române”) în încercarea de a le învăţa pe tinere meserii care să le asigure independenţa economică, punct central al strategiei

[12] Asupra chestiunii vezi Ionela Băluţă, *Discours d'homme, paroles de femme. De la construction et de l'incorporation de l'habitus féminin – la fin du XIXe siècle roumain*, în *AUB. Istorie*, XLVIII, 1999, p. 9-22.

[13] Vezi, spre exemplu, ciclul *Instrucţiunea femeii*, în „Femeia română”, an I, 5 ianuarie 1878, care continuă şi în numerele viitoare. Nu este însă de mirare impactul minor al textelor de aici, câtă vreme la 1904 o altă revistă feministă care apărea la Bucureşti („Jurnalul femeii”) avea o atitudine mai moderată, făcându-se remarcată chiar o anumită oscilaţie în direcţie, care punea mai mult accent pe elementele de modă decât pe cele care ţin de instrucţie.

[14] Sofia Nădejde, *Către femei*, în „Contemporanul”, an I, 1881-1882, nr. 1, p. 2-6. Peste trei ani ea nota, indignată de lipsa de reacţie a societăţii, că „de mult tăcerea domneşte despre chestiunea femeilor; nimeni nici nu ne ocărăşte, nici nu ne laudă. Nimic nu omoară mai mult o chestie […] decât tăcerea”. Idem, *Despre femei*, în „Contemporanul”, an III, 1883-1884, p. 666-674.

[15] Discutând într-o seară de noiembrie 1895 cu Teohari Antonescu, Matilda Poni (soţia profesorului Petru Poni), referindu-se la „inteligenţa femeilor”, recunoştea că „oricâtă încredere aş avea în femeie […] n-aş chema un doctor femeie”. Cf. Teohari Antonescu, *Jurnal 1893-1908*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Editura Limes 2005, p. 166.

[16] Adela Xenopol, *Emanciparea femeii*, în „Dochia”, an I, 1896, nr. 1, p. 4-5.

[17] Alex. Velculescu, *Feminismul*, în „Drepturile femeii”, an I, 1912, nr. 2, p. 16-18. Ceea ce nu scutea feminismul românesc, chiar aşa rudimentar cum era, de unele izolări de gen şi radicalisme neproductive, vinovate de îndepărtarea unor bărbaţi altminteri câştigaţi de respectiva filosofie. Vezi idem, *Bărbaţii şi feminismul*, în „Drepturile femeii”, an I, 1912, nr. 6, p. 23-25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

feministe. Aceeaşi militantă pentru drepturile sexului frumos înființează, în 1895, „Liga femeilor române", care îşi propunea să lupte pentru drepturile politice şi civile. Organizația beneficia şi de o publicație („Buletinul Ligii"), dar în 1897, la numai doi ani vechime, atât societatea cât şi organul ei de presă şi-au încetat existența[18].

Dezideratele feministe erau susținute în capitala Moldovei de organizația socialistă, unde Sofia Nădejde, membră marcantă a socialiştilor de aici, se arăta câştigată de cauza emancipării economice a femeilor şi a dreptului la educație solidă[19]. Astfel, oficiosul socialiştilor (revista „Contemporanul") abundă în articole unde inimoasa Sofia Nădejde încerca să combată teorii precum acelea care susțineau inferioritatea intelectuală a femeii sau neonorarea obligațiilor familiale de către femeia instruită[20].

Feminismul românesc insistă la un moment dat pe necesitatea instruirii femeilor, dorind a înlătura stereotipurile considerate jignitoare ce însoțeau imaginea sexului frumos („păpuşă nevinovată", „bibelou", „porumbiță albă şi ignorantă" etc.) şi a limita treptat numărul „buruienilor", adică al fetelor crescute în sistemul tradițional, în care tânăra avea destinul prestabilit de familie[21].

Într-adevăr, sistemul educației secundare pentru femei era unul învechit şi limitativ în întreaga Europă. Acesta era învinuit că pune doar obstacole în calea instrucției tinerelor dornice de învățătură, care trebuie să urmeze „o cale piezişă"[22] pentru a-şi definitiva educația: să absolve institute private, să dea apoi diferențe la liceele de stat, după care să susțină bacalaureatul şi abia la final să urmeze cursurile superioare.

În plus, sistemul pensioanelor tradiționale (cu unele excepții notabile) era la fel de criticat pentru educația „de tot superficială" dată fetelor, care primesc „numai un lustru sub care stau ascunse impresiile rele primite de la nişte crescători interesați, lacomi a se îmbogăți"[23]. Sofia Nădejde sintetiza în puține cuvinte orizontul educativ al fetelor în ultimele decenii ale secolului XIX: „în ce constă educația noastră? În a vorbi franțuzeşte, danță, cântă, în a face oarecari întorsături de fraze comice, dar fără niciun fond

[18] Calypso Corneliu-Botez, *Problema feminismului. O sistematizare a problemelor ei*, în „Arhiva pentru ştiința şi reforma socială", nr. 1-3, 1920, p. 79.

[19] Chiar opinia publică din acea perioadă lega discuțiile despre emanciparea femeii de ideile socialiste. „Degeaba ne tot bate capul socialiştii, că femeia e una cu bărbatul, că trebuie să aibă drepturi egale, că spusele lor sunt spuse de teoreticieni", afirma chiar Al. Philippide într-o şuetă, în fața unei țuici, cu Teohari Antonescu. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 244.

[20] Vezi, bunăoară, în afara articolelor deja amintite: *Emanciparea femeii*, în „Contemporanul", an I, 1881-1882, p. 364-370, un răspuns dat d-lui Teiuleanu; *Răspuns d-lui Maiorescu în chestia creierului la femei*, „Contemporanul", an I, 1881-1882, p. 873-881; *Robirea femeii şi emanciparea ei*, „Contemporanul", an V, 1886, nr. 1, p. 19-25. Nu are rost să insistăm suplimentar. Mai multe date se pot consulta, cu prudența cuvenită şi după înlăturarea balastului ideologic comunist, lucrările: V. Botez, L. Pop, *Literatura pentru emanciparea femeii la „Contemporanul": Sofia Nădejde*, în „Studii şi cercetări ştiințifice. Filologie", an VIII (1957), fasc. II, p. 293-308; Victor Vişinescu, *Sofia Nădejde*, Bucureşti, Editura politică, 1972; Sofia Nădejde, *Scrieri*, ediție de Victor Vişinescu, Iaşi, Editura Junimea, 1978 (mai ales bibliografia operei). Interesant este că, în ciuda evoluției realităților româneşti şi mondiale, ambele teorii persistau încă în apropierea Primului Război Mondial, chiar într-un mod ilogic, când temerea privind inferioritatea intelectuală a femeii fusese infirmată deja de zeci de generații de bacalaureate, absolvente de studii superioare şi licențiate. Vezi, în acest sens, recapitularea problemelor feminismului românesc în articolul programatic *Mişcarea feministă*, în „Drepturile femeii", an I, 1912, nr. 1, p. 1.

[21] „Buruiana este o fată pe care o pui într-un pension […] şi uitată acolo până la vârsta de 18 ani" sau cea care rămâne lângă mama sa, este plimbată cu trăsura, dusă în vizite, „care citeşte jurnale, răsfoieşte romane, convorbeşte cu bărbații şi damele întocmai ca mama ei". Cf. Stela Fabian, *Creşterea fetelor*, în „Jurnalul femeii", an I, 1904, nr. 1, p. 2.

[22] Cf. Valeriu Hulubei, *A sosit timpul*, în „Dochia", an I, 1896, nr. 8, p. 101-104.

[23] Nelly Cornea, *Chemarea femeii*, în „Dochia", an II, 1897, nr. 3, p. 38-40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

serios; poate pe lângă acestea se mai adaugă câteva rudimente de matematică, ştiinţe naturale, istorie, geografie"[24].

Teama societăţii era ca femeia instruită să nu-şi părăsească îndatoririle casnice, să refuze căsătoria şi creşterea copiilor. Răspunsul nu întârzia nici el, vocile feministe afirmând că „o cultură asemănătoare pregăteşte suflete asemănătoare", mai compatibile pentru o căsnicie durabilă[25] sau că femeia ocupată cu propria instrucţie „nu ar mai fi sclava modei, nu ar mai fi sclava amorurilor, căci […] nu ar mai avea vreme să se gândească ce conchete să mai facă, cum l-ar captiva pe cutare"[26].

Se ştie că într-o primă fază, la cumpăna deceniilor 8-9 ale secolului XIX, societatea considera destul de excentrică dorinţa fetelor de a deveni bacalaureate. Dacă legislaţia şi reglementările în vigoare nu făceau referire la sexul studenţilor, pentru a fi înmatriculate în registrele facultăţilor, studentele aveau nevoie de titlul de bacalaureat, lucru valabil şi pentru colegii de sex masculin.

Titlul de bacalaureat se obţinea în urma unui epuizant examen care se întindea pe mai multe zile şi se desfăşura la universitate. Existau două secţiuni, literară şi ştiinţifică, iar fetele, după cum arată documentele de arhivă, le aleg pe ambele de cele mai multe ori. Probele scrise se dădeau la latină, română, matematică şi franceză, în urma cărora se selectau candidaţii admişi să dea probele orale la un evantai mai larg de obiecte: elină, latină, franceză, română, filosofie, istorie, geografie, matematică (algebră şi geometrie), ştiinţe fizice şi ştiinţe naturale; pentru promovare, media generală trebuia să fie minim şase.

După ce Olga Secară, prima femeie ce a trecut cu succes examenul de bacalaureat la Universitatea din Iaşi (1881), a preferat să se înscrie la Facultatea de Medicină a Universităţii din Bucureşti[27], în sesiunea iunie 1883 s-au înscris la examenul de bacalaureat 43 de candidaţi, între care o altă reprezentată a genului feminin, Tereza Strătilescu. Un sfert dintre aceştia au prezentat adeverinţe de pauperitate, fiind astfel scutiţi de plata taxelor care se ridicau la 30 lei pentru o secţiune, sau 50 de lei pentru ambele[28]. Câţiva ani mai târziu, în sesiunea iunie 1888, s-au prezentat la bacalaureat 53 de candidaţi (între care şase fete), dintre care 12 au fost respinşi la proba scrisă, restul de 41 fiind admişi la proba orală; doar 37 au fost proclamaţi bacalaureaţi, între aceştia numărându-se şi cinci fete, dintre care patru viitoare studente la Facultatea de Litere (Cleopatra Atanasiu, Aspasia Negruzzi, Constanţa Burada şi Natalia Davidel)[29]. Proporţia de fete declarate admise creşte doi ani mai târziu, căci în sesiunea septembrie 1890 promovau 44 de candidaţi, dintre care opt fete[30].

Firește, bacalaureatul nu a fost scutit nici atunci de incidente de parcurs, de varii intervenţii şi „favorizări", mai ales că multe dintre candidate erau fiice sau nepoate de profesori universitari (Elisa şi Elena Densuşianu, Octavia Moroianu, Lucia Culianu, Clemansa Climescu, Lucia şi Margareta Poni etc.)[31]; despre deficienţele sistemului şi o

[24] Sofia Nădejde, *Către femei*, p. 2-6.

[25] Cf. Valeriu Hulubei, *op. cit.*, p. 101-104.

[26] Adela Xenopol, *Educaţiunea femeii*, în „Dochia", an II, 1897, nr. 2, p. 18-20.

[27] Tereza Strătilescu, *Universitatea din Iaşi*, în „Unirea femeilor române", nr. 3, 1911, p. 194.

[28] ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat", dosar 504/1883, ff. 4-8.

[29] Idem, dosar 581/1887-1888, ff. 4-7.

[30] Idem, dosar 590/1890-1891, f. 4.

[31] Pe Lucia Poni o favorizase la scris şi la oral în 1895 Teohari Antonescu, fapt care i-a atras, foarte oportun dealtfel, bunăvoinţa familiei fetei, într-un moment în care tânărul profesor avea nevoie de sprijinul lui Petru Poni (pe atunci Ministru al Instrucţiunii) la publicarea fără amânări a concursului pentru catedră. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 165-167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anume selecție a bacalaureatelor în funcție de starea materială şi de „protecțiuni" se vorbea – poate prea categoric – în presa vremii, atât cea feministă, cât şi cea socialistă[32].

După ce reduta bacalaureatului a fost cucerită de tinere, a urmat instrucția înaltă. Acceptarea dreptului femeii la studii superioare s-a făcut treptat, mentalitățile fiind influențate de condițiile concrete din societate şi din sistemul de educație şi invers. Într-o primă fază se considera, cum am văzut, că titlul de bacalaureat este culmea unui *cursus studiorum* feminin. Apoi, societatea a acceptat prezența sexului frumos pe băncile universității şi de regulă fetele urmau unul-doi ani anumite cursuri universitare până ce îşi găseau un post de profesor, renunțând la statutul de student. Abia peste mai bine de un deceniu se înregistrează primele licențiate. Aşadar, o evoluție în trepte, temporizată în mod aproape egal de limitele mentalității vremii şi de neajunsurile educației secundare feminine.

Cele mai vechi informații despre interesul genului feminin pentru cursurile universitare de la Iaşi datează de la începutul deceniului şapte, când B. P. Hasdeu nota, într-o foaie ieşeană, că „până şi damele s-au apucat să urmeze nu numai la prelegeri libere, ci chiar la cursul universitar de istorie, înflăcărându-se de dorința de a auzi în ce mod *populele se resbelesc*"[33]. Exista, mai ales până în deceniul X al secolului XIX, practica legală a înscrierii fetelor ca audiente, fapt pentru care era necesar doar un certificat de absolvire a studiilor secundare; studentele beneficiau de permisiunea de a audia cursurile, nu însă de a se prezenta la examenele parțiale. În fapt însă, audientele erau acceptate chiar şi la examene, mai ales acolo unde existau indicii că tinerele vor promova bacalaureatul, pentru a fi înmatriculate apoi în registre ca studente „ordinare" sau „regulate"[34].

Dar cum se explică tentația fetelor către studiile universitare şi ce anume a spart monopolul masculin în acest domeniu? Încercând a afla răspunsul, Tereza Strătilescu, ea însăşi revenită în universitate după o pauză de câțiva ani de la absolvirea studiilor Facultății de Litere pentru a-şi susține licența (1892, în premieră ieşeană), ajungea la concluzia că nu atât ambiția fetelor de a-şi demonstra capacitatea intelectuală – şi, cu atât mai puțin, căutarea unui potențial soț în rândul studenților – pot explica acest curent, ci speranța unei cariere în sistemul de învățământ. Dacă elementele ce țin de

[32] Nelly Cornea nota în articolul menționat mai sus (*Chemarea femeii*) că fetele „sărace neavând protecții nici nu prea reuşesc la bacalaureat şi concursuri". La fel, un personaj care prefera pseudonimul Veritas descria cu evidentă ironie condițiile bacalaureatului din 1886, unde cei 92 de candidați (între care 13 fete) copie cu binecuvântarea profesorilor, încât ajunge la ideea că „niciodată n-a fost mai uşor de a copia ca anul acesta", unde se fac intervenții, unde chiar tineri profesori universitari „mai buni la inimă şi cu cărțile la îndemână" trimit temele „în locul nenorociților candidați". Toată derularea examenului, dar şi rezultatul final, cu o promovabilitate fără egal până atunci, conducea la o singură concluzie: „unii dintre profesori aveau rude ori ființi recomandate îndeosebi". Cf. Veritas, *Bacalaureat, nu glumă*, în „Contemporanul" an V, 1886, p. 431-444. Amintirile lui N. Iorga, el însuşi candidat la examenul de bacalaureat de la Universitatea din Iaşi în 1889 schimbă registrul, insistând pe subiectivismul dascălilor la examenul oral sau pe ruralitatea unor examinatori precum Gheorghe Erbiceanu, profesor de elină la Seminarul Socola (altminteri prezent în mai toate comisiile de bacalaureat ale perioadei, aşa cum o dovedesc documentele de arhivă), care „din mă şi din tu nu ne scoate". Vezi N. Iorga, *O viață de om aşa cum a fost*, vol. I, *Copilărie şi tinerețe*, Chişinău, Universitas, 1991, p. 146.

[33] Vezi B. P. Hasdeu, *Literatura. Mişcarea literelor în Eşi*, în „Lumina", nr. 12, 1863, p. 12.

[34] Cazul Cleopatrei Atanasiu este emblematic în acest sens; înscrisă ca audientă la Litere în 1883 (după ce audiase *de facto* cursurile din anul 1882-1883), tânăra promovează diverse examene parțiale, dar îşi trece bacalaureatul abia în 1888, pentru a se reînscrie la amintita facultate în toamna acelui an, de data aceasta ca studentă regulată. La fel, pe 9 octombrie 1894 bunăoară, Consiliul Facultății de Litere hotăra că pot fi admise trei audiente pe baza certificatelor de şapte clase liceale, urmând a fi înscrise ca studente regulate imediat ce vor prezenta diploma de bacalaureat. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 35/1894-1895, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contractarea unei căsătorii pot fi înlăturate fără probleme, nu acelaşi lucru se poate spune despre influenţa noii mode a epocii sau despre ambiţia personală; în plus, în cazul tinerelor din familiile de vază, nu putem exclude nici presiunea familiei care dorea să nu rămână mai prejos în educaţia fiicelor decât alte familii concurente. Lucrurile sunt valabile mai ales pentru prima perioadă, de până la 1895, când prezenţa fetelor provenite din zone sociale înstărite este mai consistentă[35].

Pe de altă parte, în epocă profesia de „dăscăliţă" era pentru tinere una dintre ocupaţiile cele mai dezirabile şi, în plus, unanim acceptate de societate[36]. Chiar curentul feminist vedea în profesorat (alături de telegrafie) o oportunitate de luat în seamă pentru emanciparea economică a sexului frumos[37].

Referindu-se la procesul intrării fetelor în universitate, Ion Simionescu accentua meritul pensionului Humpel[38] în această ecuaţie, dar menţiona şi mişcarea femeilor spre independenţă economică şi cultură personală, drept de vot etc., aprinsă de revista „Contemporanul" şi de cei din jurul publicaţiei. Dar, continua explicaţia I. Simionescu, „brazda trasă dintr-un avânt de emancipare a fost continuată mai mult din necesitate decât din trebuinţă pentru o cultură superioară"[39], referindu-se la înăsprirea treptată a condiţiilor pentru ocuparea unei catedre în învăţământul secundar şi la concurenţa din ce în ce mai acerbă de la examenul de capacitate pentru viitoarele profesoare.

Vorbind şi ea despre cronologia pătrunderii genului feminin în Universitatea din Iaşi, Tereza Strătilescu nota că, în 1883, cinci fete din pensionul Emiliei Humpel trec bacalaureatul, iar trei dintre ele se înscriu la cursurile superioare[40]. Lucrurile sunt însă mai complexe, căci trebuie să avem în vedere şi instituţia audientelor. Aşa cum arată „Anuarul Universităţii" şi documentele de arhivă, prima studentă a fost Ana Mănăstireanu-Botta, înscrisă – e drept, ca audientă – la Litere în anul academic 1879-1880[41]. Era urmată, în 1882-1883, de un trio egal distribuit pe facultăţi: Cleopatra Atanasiu (la Litere, tot audientă), de Elena Arapu (la Ştiinţe) şi Anastasia M. Enea (la Medicină)[42], abia după

[35] Referindu-se la realităţile începutului de secolul XX, o fostă studentă (chiar aşa semnează, dorind a-şi păstra anonimatul) nota că mai toate colegele sale erau nevoiaşe şi aveau drept scop profesoratul, căci niciuna nu s-a înscris la Universitate din ambiţie sau din dorinţa excentrică de instruire. Cf. O fostă studentă, *Amintiri din Universitate 1900-1903*, în „Unirea femeilor române", nr. 4, 1911, p. 311.

[36] Marta Trancu, viitor medic de renume (este considerată prima femeie chirurg din România), povestea cum în 1888, la absolvirea externatului de fete din Iaşi, familia sa îşi punea întrebarea dacă este oportun ca tânăra să devină învăţătoare sau poate urma liceul. Vezi Marta Trancu Rainer, *File de jurnal. Mărturii*, Cuvânt introductiv, selecţie de texte şi note de Mihai Neagu Basarab, Bucureşti, Editura Eminescu, 1982, p. 26.

[37] Vezi Adela Xenopol, *Funcţionarismul şi profesoratul*, în „Dochia", an I, 1896, nr. 1, p. 19-21. Autoarea compara chiar importanţa economică a profesiei de educator, pentru femei, cu cea a profesiei de funcţionar, pentru bărbaţi.

[38] Pensionul fusese deschis în 1872 de Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu, bucurându-se treptat de faima unei şcoli cu instrucţie mai riguroasă pentru fete.

[39] I. Simionescu, *Cultura universitară pentru femei*, în „Unirea femeilor române", nr. 4, 1911, p. 298.

[40] Tereza Strătilescu, *Universitatea din Iaşi*, p. 194.

[41] Şi A. D. Xenopol o considera pe Ana Mănăsireanu-Botta prima studentă a Universităţii din Iaşi. Vezi studiul său *Istoricul Universităţii din Iaşi*, în „Anuarul general al Universităţii din Iaşi, tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci de ani", Iaşi, 1911, p. X-XXXI. Citând date de arhivă (Registrul de înscrieri al Facultăţii de Ştiinţe), istoricul D. Berlescu notează faptul că şi Sofia Nădejde, cunoscuta militantă socialistă, a cerut înscrierea sa în anul şcolar 1879-1880 la Facultatea de Ştiinţe, însă nu a fost acceptată, din motive necunoscute. Din păcate, informaţia nu a putut fi verificată, fondul „Facultatea de Ştiinţe" aflându-se în mare parte în curs de legare. Vezi D. Berlescu, *Universitatea din Iaşi de la 1860 la 1918*, capitol din lucrarea *Contribuţii la istoria Universităţii din Iaşi 1860-1960*, volumul I, Bucureşti, 1960, p. 193.

[42] Datele sunt selectate din „Anuarul Universităţii din Iaşi pe anul şcolar 1895-1896, precedat de o privire retrospectivă asupra învăţământului superior din Iaşi", Iaşi, 1897.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceea venind seria amintită de Tereza Strătilescu. Facultatea Juridică a fost evitată de sexul frumos, motivele ținând de lipsa perspectivei de a găsi un loc de muncă. Primele două studente înscrise la această facultate (Tereza Strătilescu, 1883-1884 şi Maria Alevra, 1889-1890)[43] nici nu au frecventat în fapt cursurile, preferând Facultatea de Litere, unde îşi vor obține şi licența, peste ani[44]. An de an numărul studentelor sporeşte, ajungând, la facultăți precum Literele şi Ştiințele, să-l egaleze spre începutul secolului XX pe cel al studenților; cu toate acestea, prezența fetelor în noua calitate, atent valorizată de societate, şi-a păstrat o vreme aerul de inedit[45].

Situația Facultății de Litere

Facultatea de Litere a fost cea mai frecventată de tinerele dornice de o instrucție înaltă deoarece, fără un efort prea mare, absolvirea ei şi mai târziu obținerea licenței putea netezi calea spre o carieră didactică. Cu toate acestea, facultatea nu avea o situație înfloritoare, parte din cauza insuficienței catedrelor, parte din pricina efectivului redus de studenți şi a absenteismului, afecțiune de care sufereau atât profesorii, cât şi studenții.

În noiembrie 1876, I. Caragianni prezenta Rectorului raportul studiilor la Facultatea de Litere, acțiune pe care o vedea drept „o sarcină plăcută dacă starea şcolii […] ar fi înfloritoare", devenită, în situația dificilă vizibilă pentru lumea, o obligație „penibilă". Lipsa catedrelor, efectivul redus de studenți şi slaba frecventare a cursurilor de către aceştia, numărul mic de examene promovate erau indicate drept cauze ale stării de fapt extrem de neplăcute ce caracteriza în acei ani facultatea[46]. Nici măcar bursierii, cei care contează în fapt ca prezență la ore şi trecerea examenelor, nu reuşesc să depună toate examenele anuale (numite şi parțiale), iar Consiliul Facultății, luând în considerare „condițiile precare ale studenților şi nevoile vieții", a decis, de teama depopulării, să fie mai indulgent cu bursierii şi „să nu întindă coarda prea tare"[47].

La 1878, primul Regulament al Facultății de Litere stipula că există o singură secție cu o durată de studiu de trei ani, unde se predau următoarele discipline: Filosofia şi istoria filosofiei, Literatura elină şi istoria literaturii eline, Literatura latină şi istoria literaturii latine, Istoria universală critică, Istoria românilor şi literatura română, Istoria literaturilor moderne. În 1883 se adăuga o catedră de istoria patriei (A. D. Xenopol), iar în anul următor apare o alta de istorie antică, epigrafie şi geografie (P. Râşcanu). An de an numărul catedrelor sporeşte, astfel că în 1893 lui Al. Philippide i se încredința o catedră de filologie română, iar în 1894-1895 apăreau o catedră de arheologie (Teohari Antonescu) şi o conferință de istoria filosofiei contemporane (P. P. Negulescu), transformată în catedră doi ani mai târziu.

[43] *Ibidem*, p. 69 şi 71.

[44] La sfârşitul secolului XIX, în anul şcolar 1899-1900, numărul studentelor aflate în cei trei ani ai Facultății de Drept era de şapte, dintr-un total de 225 de studenți (inclusiv 43 de studenți „vechi"). Vezi „Anuarul Universității din Iaşi 1899-1900", p. 103-105.

[45] Elena Negruzzi, prima femeie avocat din Moldova, sintetiza în câteva cuvinte, alese cu grijă, percepția tinerelor ajunse în lumea universitară de la finalul secolului XIX, asupra noului univers deschis în fața ochilor: „Studentă! Ce magic şi încântător suna acest titlu de glorie la urechea tinerelor eleve ieşite de pe băncile şcolii". Ella Negruzzi, *Amintiri din viața de studentă*, în „Unirea femeilor române", nr. 4, 1911, p. 303.

[46] Potrivit raportului, în anii 1873-1876 s-au înscris doar opt (1873-1874), cinci (1874-1875) şi şase (1875-1876) studenți regulați în anul întâi. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 16, ff. 24-27 (după noua paginație).

[47] ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 16, ff. 24-27 (după noua paginație).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După ani extrem de dificili, în care facultatea a funcţionat la limita legalităţii (neavând programa completă) şi a trecut chiar prin pericolul desfiinţării sau a „unificării" la Bucureşti, ultimul deceniu al secolului XIX a adus cu sine o îmbunătăţire sensibilă şi o anumită stabilitate. Dintr-un raport din 3 ianuarie 1892 al Facultăţii de Litere către Rectorat, unde se prezenta situaţia anului şcolar 1890-1891, aflăm că în perioada 1888-1891 s-au înscris la Litere 102 studenţi (47 în 1888-1889, 30 în anul următor şi doar 25 în 1890-1891). Doar 53 dintre cei 102 studenţi s-au prezentat la examene (au fost 214 examene, din care 205 reuşite şi 9 amânări). În aceeaşi ordine de idei, şapte absolvenţi s-au prezentat la examenul general de licenţă, dar numai cinci au fost admişi[48]. Constatăm că următorii trei ani vin cu o sporire a populaţiei studenţeşti, care urcă la 125, şi cu o îmbunătăţire a frecventării cursurilor şi participării la examene. La acest din urmă capitol evoluţia este notabilă, căci din cele 413 examene (cifră aproape dublă faţă de perioada anterioară), 383 au fost promovate; acelaşi lucru se observă la licenţă, unde s-au înscris 20 de candidaţi, 18 reuşind şi numai doi fiind amânaţi[49].

Potrivit Regulamentului din 1888 (abrogat în 1897), Facultatea de Litere avea două secţii, istorico-filosofică şi istorico-literară (numite însă adesea filosofică şi literară), obiectele de urmat fiind la rându-le comune sau speciale (specifice fiecărei secţii). Cele comune erau în număr de patru: Istoria românilor şi literatura română; Interpretarea din autorii latini; Istoria critică universală; Psihologia cu Pedagogia şi Didactica. Dacă la prima secţie se audiau cursurile speciale de Estetică, Morală, Logică şi Istoria filosofiei, la cea de-a doua studenţii frecventau cursurile de Literatura elină şi istoria ei, Literatura latină şi istoria ei, Epigrafia orientală şi latină, Limba şi literatura franceză cu privire la celelalte literaturi neolatine[50].

În continuare, spre exemplificare, „Programa" Facultăţii de Litere pe anul 1884-1885[51] (tabelul 1) şi, pentru a se observa evoluţia, „Programa" Facultăţii de Litere pe anul 1895-1896[52] (tabelul 2).

Tabelul 1. „Programa" Facultăţii de Litere pe anul 1884-1885

Obiectele	Profesorii	Zilele şi orele
Istoria românilor	A. D. Xenopol	Luni şi Sâmbătă 9,30-11
Istoria şi literatura latină	Aron Densuşianu	Sâmbătă 1-2 p.m., Miercuri şi Vineri 3-4 p.m.
Istoria literaturilor neolatine	Şt. Vârgolici	Marţi, Joi, Sâmbătă 2-3 p.m.
Istoria şi literatura elină	I. Caragianni	Marţi, Joi, Sâmbătă 3-4 p.m.
Psihologia, Pedagogia şi Estetica	C. Dimitrescu	Marţi şi Sâmbătă 4-5 p.m.
Literatura română	A. Vizanti	Luni şi Miercuri 2-3 p.m., Marţi 11-12 dimineaţa
Filosofia şi istoria filosofiei	C. Leonardescu	Marţi, Joi, Sâmbătă 8-9 p.m.
Istoria universală critică	N. Ionescu	Luni, Miercuri 11-12 a.m.

[48] Idem, dosar 30/1888-1889, f. 119.

[49] Idem, dosar 35/1894-1895, f. 28.

[50] Cf. „Anuarul Universităţii din Iaşi 1895-1896", p. 179-190 şi lucrarea editată de Ministerul Instrucţiunii Publice şi a Cultelor, *Colecţiunea regulamentelor, legilor, programelor şi diferitelor deciziuni şi dispoziţiuni generale ale acestui departament de la 1864 la 1901*, adunată şi publicată sub îngrijirea domnilor C. Lascăr şi I. Bibiri, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1901 (în continuare, Lascăr-Bibiri), p. 441-444.

[51] Cf. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 22/1883-1884, f. 5.

[52] Cf. „Anuarul Universităţii din Iaşi 1895-1896", p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul 2. „Programa" Facultății de Litere pe anul 1895-1896

Obiectele	Profesorii	Zilele şi orele
Istoria românilor	A. D. Xenopol	Luni 10-11, Marți 10-11
Istoria şi literatura latină	Aron Densuşianu	Miercuri 9-10, Vineri 9-11
Istoria literaturilor neolatine	Anton Naum (suplinitor)	Miercuri 4-5 p.m., Sâmbătă 2-3 p.m.
Istoria şi literatura elină	I. Caragianni	Luni, Miercuri, Vineri 2-3 p.m.
Psihologia, Pedagogia şi Estetica	C. Leonardescu	Luni 9-10, Joi 10-11
Literatura română	A. Vizanti	Miercuri, Sâmbătă 10-11
Filologia română	Al. Philippide	Luni, Miercuri, Vineri 3-4 p.m.
Logica, Estetica şi Istoria filosofiei	C. Leonardescu	Marți, Joi, Sâmbătă 9-10
Istoria universală critică	A. D. Xenopol	Marți, Joi, 3-4 p.m.
Istoria filosofiei conemporane	P. P. Negulescu	Luni, Vineri 4-5 p.m.
Istoria veche cu ştiințele auxiliare	P. Râşcanu	Marți, Joi, Sâmbătă 4-5 p.m.
Arheologie	Teohari Antonescu	Luni, Joi 8-9

Reacția locală la fenomenul apariției studentelor

Care a fost reacția mediului academic ieşean, ştiut fiind faptul că în numeroase universități europene acceptarea studentelor s-a făcut cu mare greutate? La Paris bunăoară, atitudinea profesorilor față de prezența studentelor a fost mai degrabă una de respingere, mai ales la început. Nu este lipsit de importanță faptul că Paul Sonday, profesor la Sorbona, nota spontan, iritat de prezența damelor într-un câmp rezervat sexului puternic: „Pas de femmes!… La science se fait entre hommes"[53].

Intrarea fetelor în Universitatea din Iaşi nu a produs cutremure în lumea academică, una din explicații, pe lângă spiritul locului, fiind aceea că în Occident fenomenul era deja pe cale de a primi o rezolvare pozitivă. Din datele noastre reiese că profesorii au acceptat relativ uşor, fără convulsii în spațiul public, prezența studentelor, unii mai optimişti crezând chiar în rolul benefic pe care l-ar juca ele în purificarea „moravurilor şcolare" ale băieților[54]; s-a dovedit însă că „minunea" nu a ținut decât în primii ani şi, în loc ca fetele să-i corecteze pe colegi în meteahna copiatului la examene, şi-au însuşit-o cu naturalețe şi rapiditate, începând cu bacalaureatul.

În saloane şi la diverse ocazii mondene sau ştiințifice discuțiile abordau şi teme precum capacitatea intelectuală a sexului frumos, oportunitatea urmării studiilor supe-

[53] Chiar la 1911 mai existau dascăli care nu acceptau uşor „invazia" feminină în educația superioară. Jules Wogue redactase un articol acid în „Le Matin" (*Du rôle des femmes dans l'université actuelle*), unde ajungea la concluzia că studentele au depăşit în aspirațiile lor o limită acceptabilă: „Qu'était-il jusqu'ici? Rien! Qu'aspire-t-il à être? Trop!" Cu toate astea, studenții acceptă mai uşor noua realitate, nu fără excepții însă, precum aceea din 1893 când, bazându-se pe teoria superiorității intelectuale masculine şi văzându-se confruntați cu studentele la examene, studenții protestează. Se adaugă ironiile, comentariile răutăcioase, alte gesturi stângace menite să atragă atenția studentelor asupra lor, specifice mai degrabă gimnaziului decât universității. Vezi Carole Lécuyer, *Une nouvelle figure de la jeune fille sous la IIIe République: l'étudiante*, în „CLIO. Histoire, femmes et sociétés" [En ligne], 4/ 1996, p. 5-6.

[54] „Profesorii ne-au primit bine la Universitate, ba unii chiar cu oarecare optimism", îşi amintea peste ani Tereza Strătilescu (*op. cit.*, p. 197).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioare de către femei, principiul egalității sexelor[55]. Rămâne antologică dezbaterea însemnată (în trei şedinţe) ţinută la „Societatea literară şi ştiinţifică din Iaşi" (cea care se dorea o continuatoare a spiritului „Junimii") sub preşedinţia lui Grigore Cobălcescu (poate chiar în 1889), cu privire la drepturile femeii. Constantin Meisner susţinea că femeia îşi are rostul său în interiorul casei şi ar trebui „să lase şcoala şi universităţile", în vreme ce Ioan Găvănescul credea contrariul. Se pare că cel care a domolit oarecum zelul scepticilor a fost preşedintele Cobălcescu, personaj care, după ce înclinase la început în favoarea primei opinii formulate, îşi arăta spre final ezitarea: „acum însă văd că argumentele d-voastră m-au surprins, aşa că mă simt încurcat şi nu mai ştiu ce să cred"[56].

La fel, filologul Al. Philippide credea că femeia nu poate fi egala bărbatului şi că rostul ei este să fie condusă de partener; în schimb, la facultate se comporta normal cu tinerele studente, fără a le jigni[57], cum o făcea de pildă elenistul Ion Caragianni, cu aluziile sale obscene[58]. De altfel, Sofia Nădejde acuza deschis corpul didactic superior de intenţia stăvilirii procesului de pătrundere a studentelor în universitate căci, observa ea, „de pe catedra Universităţii, profesori meniţi a arunca lumină şi a sfărâma prejudecăţile care încleaştă societatea, în loc se silesc a le hrăni şi a le da material nou"[59].

Cu toate acestea, impresia generală şi, mai important, chiar aceea a grupului de studente, era că profesorii s-au manifestat destul de liberal în chestiunea prezenţei tinerelor, iar eventualele ironii şi „cinisme" ale celor mai reticenţi treceau de regulă neobservate[60]. Deşi an după an populaţia feminină de la Litere (dar şi de la Ştiinţe sau Medicină) înregistrează o semnificativă creştere numerică, iar lumea le privea cu îngăduinţă, încurajare şi optimism.

Raportarea la profesori şi la colegi. Implicarea în viaţa publică

Personalul didactic al facultăţii era perceput de studente prin prisma propriilor relaţii şi experienţe avute cu aceştia. Este dificil a generaliza, mai ales că valoarea dascălilor nu părea pentru toate fetele aceeaşi, mai ales că unii dascăli le erau cunoscuţi încă din timpul studiilor secundare, în vreme ce alţii erau mai puţin prezenţi în viaţa instituţiei. Cu certitudine, în primii ani se remarcă la studente „un sfânt respect pentru Universitate şi profesori", e drept că nu fără nuanţări. Era admirat un bătrân profesor de istorie cu păr alb şi ochi albaştri (P. Râşcanu), neimplicat politic, cunoscut fostelor eleve

[55] Vezi, bunăoară, discuţia lui Teohari Antonescu cu fiica cea mică a lui Aron Densuşianu, Elena, viitor medic şi chiar prima femeie cadru didactic la Facultatea de Medicină. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 195-196.

[56] Scena era povestită de Gr. Buţureanu. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 103.

[57] După incidentul petrecut la pensionul Humpel, când Philippide, exasperat de gălăgia fetelor, a ieşit din sala de curs înjurând birjăreşte şi a refuzat a mai ţine ore acolo (mai mult, i-a trimis un bilet doamnei Humpel, notând „m-am săturat de femeia română"), tinerele nu au putut acuza cu nimic comportamentul dascălului. Vezi Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 138 şi Eleonora Strătilescu, *Amintiri din Universitatea de Iaşi (1893-1897)*, în „Unirea femeilor române", nr. 4, 1911, p. 320.

[58] Caragianni afirmase în repetate rânduri că „femeilor nu li se şade să înveţe" sau că „femeile oricum ar fi fost, femei rămân" şi, de faţă cu studenta Ana Conta, sora filosofului Vasile Conta, fost Ministru al Instrucţiunii, făcuse o aluzie „pornografică", ceea ce o îndreptăţea pe militanta socialistă să considere „explicaţiile ştiinţifice" ale lui Caragianni vrednice „de şedinţele de pe la hăznăli" şi să condamne virulent un asemenea comportament, plauzibil a fi imitat şi de studenţi. Sofia Nădejde, *Şicane bărbăteşti*, în „Contemporanul", an III, p. 312-315.

[59] *Ibidem*.

[60] Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 196. De un asemenea „spirit pe seama fetelor" se făcea vinovat şi Teohari Antonescu, care subliniase că „în teatrul vechi numai sclavii şi femeile erau excluse", dar şi-a dat seama repede de greşeală, odată cu dispariţia studentelor din amfiteatre. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă din liceu[61], a cărui bunătate senină, gravitate şi învățătură subjugau imediat populația studențească. El nu lipsea niciodată de la cursuri, nu întârzia şi se dedica în totalitate propriului curs şi obligațiilor didactice. O fire opusă avea celălalt dascăl de istorie (A. D. Xenopol), vesel, spiritual, glumeț, dar la fel de stimat. Orele sale, deşi extrem de relaxante, semănând mai degrabă cu o recreație, impresionau profund pe cei aflați în bănci şi îi apropiau de profesorul cu suflet cald, incapabil de invidie, mai ales că acolo unde dascălul observa un talent, îl sprijinea şi încuraja în evoluția sa[62].

Între profesorii de la Litere se remarca şi Al. Philippide, considerat de studente drept un erudit filolog[63] sau chiar cel mai valoros reprezentant al Universității[64], cu respect pentru muncă, un model de conştiinciozitate care îşi ținea regulat orele, spre deosebire de alți colegi de profesorat. Tocmai aceşti profesori „mândri", care veneau doar la trei-patru cursuri pe trimestru, erau înfierați cu tărie şi îndepărtați dintre amintirile plăcute ale vieții de studentă la Universitate, cu argumentul că tineretul universitar ieşean avea nevoie mai cu seamă de educatori, decât de „simpli transmițători de ştiință"[65].

La fel de sigur este că Ioan Caragianni, Andrei Vizanti şi Aron Densuşianu nu se numărau printre favoriții corpului studențesc feminin. Primul, din pricina atitudinii sale zeflemiste la adresa fetelor, dar şi a cursului total neatractiv[66], cel de-al doilea din cauza absențelor sale şi a cunoştințelor rudimentare[67], iar ultimul, din cauza intransigenței şi a severității sale considerate „îngrozitoare"[68].

La mijlocul ultimului deceniu al secolului XIX ajunsese la cunoştința studențimii ieşene că la Litere vor veni doi tineri conferențiari, numiți politic de capitală, pentru a combate mişcarea socialistă din rândurile tineretului studios. Studenții se indignează „legitim" şi, nemulțumiți că le sunt destinați dascăli fără experiență, boicotează cursurile celor doi[69]. Era vorba despre Teohari Antonescu şi P. P. Negulescu, ambii protejații lui Titu Maiorescu, în fapt tineri foarte capabili, selectați de marele junimist, trimişi cu burse de stat la studii în străinătate pentru a fi destinați la întoarcere carierei universitare. Dacă primul nu părea conştient inițial de pericolul reacției studenteşti la asemenea zvonuri, privind cu detaşare problema (deşi pe parcursul primelor luni constata cu accese de panică golirea sălii de curs), cel de-al doilea îşi mărturisea, încă înainte de începerea predării, temerea ca studenții „să nu-i facă manifestație"[70]. Mai

[61] Istoria sa este una atipică; fost elev la Ecole de Hautes Etudes din Paris, Râşcanu preda la cursul secundar şi îi mai ținea orele lui N. Ionescu (Istoria universală critică) în timpul absențelor acestuia. Vezi Ion Găvănescul, *Istoricul Facultății de Litere şi Filosofie din Iaşi*, în „Anuarul general al Universității din Iaşi tipărit cu prilejul jubileului de cinci-zeci ani", Iaşi, 1911, p. CII.

[62] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 317.

[63] *Ibidem*, p. 319.

[64] O fostă studentă, *op. cit.*, p. 308.

[65] Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 203.

[66] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 318.

[67] O fostă studentă a lui Vizanti îşi amintea că, „în timp de trei ani cât am urmat cursurile la Universitate, n-a fost decât o singură dată", astfel încât se întreba legitim „cum oare acest individ ajunsese profesor universitar"? Vezi Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 305.

[68] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 316 şi Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 306. Despre corpul didactic al Facultății de Litere de la Iaşi, vezi amintirile, destul de subiective, ale unui fost student: N. Iorga, *op. cit.*, p. 155-178.

[69] „Ce ne trimet profesori aşa tineri? Lasă-i să mai învețe, să se maturizeze şi să-şi ia catedra prin concurs cu alții de seama lor, nu prin protecție", sunt cuvintele care se aflau pe buzele studenților. Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 320. Aceasta deşi conducerea Facultății anunțase, pe 9 octombrie 1894, că studenții sunt obligați să urmeze conferințele celor doi. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 35/1894-1895, f. 15.

[70] Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conştiincioase şi chiar „dornice de nou”, studentele se prezentau regulat la ore, audiind cu atenție cursurile celor doi profesori boicotați de băieți, ceea ce face ca, treptat, lui Teohari Antonescu şi P. P. Negulescu să le fie recunoscute meritele şi să fie acceptați chiar şi de către cei mai reticenți dintre colegii fetelor[71].

Pe fondul atmosferei suficient de relaxate din Universitate, atitudinea studentelor a fost, în general, decentă, în perioada care ne priveşte. Excesele de machiaj sau vestimentație, flirturile erau, se pare, excepții, fetele „vinovate” fiind marginalizate şi îndepărtate din grup de colegele lor[72]. Studentele nu veneau la şcoală „nici cu capete încărcate de păr fals, nici cu obrajii zugrăviți, nici cu buze boite”, îşi aminteşte Tereza Strătilescu, pentru că, subliniază ea, în nici un caz cochetăria nu are ce căuta la Universitate, unde se presupune că indivizii se adună pentru scopuri mai înalte, intelectuale şi morale[73].

Pe de altă parte, faptul că în cursul secundar elevii şi elevele cunoşteau evoluții separate, făcea prezența sexului opus pe băncile Universității să capete şi alte valențe, în afară de colegialitatea academică[74]. Fetele aduc un parfum de erotism, devin un element perturbator, ca „obiect al dorinței”, stârnind curiozitatea studenților[75], care nu ştiu de multe ori cum să reacționeze şi le privesc la început (în anul I) cu rezervă, pentru că nici ei, nici ele nu fuseseră pregătiți pentru o adevărată camaraderie[76]. În general exista o stimă reciprocă între studenți şi studente, iar fetele cereau colegilor o comportare civilizată, cu norme stricte care nu permiteau, notează Eleonora Strătilescu, ca unei domnişoare să i se vorbească cu pălăria în cap sau, mai rău, cu un picior pe bancă[77].

Nicolae Iorga îşi amintea de „atenția firească” acordată de studenți colegelor („mieluşelele pentru care suspinam noi în bănci”) şi de intuiția corectă a Regelui Carol I, aflat într-o vizită la Iaşi, care, uitându-se întâi la studente, apoi la studenți, concluziona că „tumnealor sunt ca să nu înfețe tumnealor”[78]. În aceste condiții, idilele născute între studenți nu constituiau, în ciuda obiceiului de a fi trecute în registrul discreției, fapte rarisime[79]. Ocaziile pentru începutul unei relații între colegi erau diverse, dar cele mai

[71] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 320.

[72] Mai ales că pentru a se „modi” studentele nu aveau nici timp, nici bani. Cf. O fostă studentă, *op. cit.*, p. 308.

[73] Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 202.

[74] Lucrul era constatat în analizele vieții universitare chiar în preajma Primului Război Mondial, aşa încât trebuie să admitem că situația era cu atât mai complexă la finele secolul XIX, când studentele aduceau cu ele un aer de noutate absolută. Vezi, bunăoară, Petre C. Sergescu, *Organizarea vieții universitare la noi. Raport prezentat congresului general studențesc de la Galați în 1915*, Turnu-Severin, Tipografia Luiza I. Niculescu, 1915, p. 8.

[75] Lucrul nu era valabil doar pentru studenți, unul dintre motivele pentru care tinerele sunt sfătuite în toată Europa să vină la ore în ținute decente fiind acela de a permite profesorului să se concentreze asupra îndatoririlor sale şi nu asupra farmecelor feminine. La Universitatea din Iaşi, dascălul cel mai sensibil din acest punct de vedere se dovedea a fi Teohari Antonescu, aşa cum lesne se poate constata din lectura interesantelor sale amintiri, citate adesea aici. Felul în care urmărea cu privirea fetele, fixațiile față de studentele mai atractive, de la Constanța Climescu la Eleonora Strătilescu etc., complexele născute de aici, dau întreaga măsură în care un bărbat aflat la catedră, deci într-o poziție de autoritate, putea fi destabilizat de prezența sexului opus.

[76] Şi aici situația este una comună întregii Europe. În intervenția sa de la Congresul feminist de la Paris, din 1896, Leopold Lacour milita pentru aplicarea principiului coeducației, arătându-se încrezător că acesta va funcționa şi aici, la fel ca în SUA, susținând că „din coeducație se naşte în şcolari solidaritatea sexelor, țintă la care trebuie să tindă lumea, înlăturând cât mai curând antagonismul de azi”. Cf., Valeriu Hulubei, *Activitatea feministă în Occident*, în „Dochia”, an I, 1897, nr. 9, p. 119.

[77] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 313.

[78] N. Iorga, *op. cit.*, p. 154-155.

[79] În scurta şi furtunoasa etapă a studiilor universitare, studentul amintit mai sus, devenit peste ani *factotum* în domeniul istoriografiei, făcuse o pasiune, împărtăşită şi de notorietate, pentru Ecaterina Botez, o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

productive par a fi drumețiile sau excursiile studențești, destul de frecvente spre finele secolului XIX[80]. Cu toate acestea, tentația unei căsătorii, cel puțin în timpul studiilor, era destul de redusă întrucât, după cum povestește una dintre studente, colegii (destul de imaturi de altfel) nu erau nici ei înstăriți și „a face o căsătorie cu un student înseamnă a trage dracul de coadă”[81].

Altfel, studentele absentau mai puțin decât băieții[82], deși unele erau înscrise, după moda impusă de colegi, la două-trei facultăți sau secții. Fetele stăteau separat de băieți în bănci, ele în față, ei în spatele sălii. Segregarea era acuzată cu deosebită maturitate de una dintre fostele studente, care observa cu părere de rău și, totodată, cu realism că „un spirit de corp, cum e prin alte țări”, nu se regăsește în universitățile românești și nici în viitor situația nu se va schimba. Dar nici în interiorul grupului feminin lucrurile nu stăteau mai bine: „Nici pe noi fetele nu ne unea nimic, n-aveam nicio întrunire în care să se fi stabilit niște legături mai strânse. Nicio excursie în comun, nimic. Studenții mai dădeau câte un bal, la care însă noi studentele nu mergeam, cele mai multe neavând cu cine merge și parcă așa, singure, nu ne venea la socoteală”[83].

Cu naivitatea, entuziasmul și dinamismul tinereții, studentele sunt atrase, alături de colegi, în zona adiacentă politicii sau în proiecte generoase, care vizau fie obiective specifice studențești, fie ceva mai largi, cu penetrare în structurile sociale defavorizate economic sau cultural.

Era normal ca, atâta vreme cât prezența studentelor constituia o excepție, vocea lor să fie destul de ștearsă în spațiul public. Din 1885 însă numărul tinerelor sporește constant și încep să fie implicate inclusiv în această zonă. Una din primele mărturii privește vizita Regelui Carol I la Iași, din primăvara lui 1887, ocazie ce a prilejuit agitație în rândul studenților manipulați politic. Astfel, o parte a studențimii își exprima intenția de a manifesta împotriva păstrării liberalilor la putere, în vreme ce altă parte se declara contra acestui lucru. Cei din urmă au publicat o moțiune, semnată și de câteva studente, fapt care a determinat, se pare, protestul unor profesori, care le considerau pe fete incapabile a se pronunța asupra spațiului politic. Potrivit acestor voci, fetele ar fi beneficiat de „grația” dascălilor la intrarea în Universitate și erau amenințate că „de nu se vor astâmpăra, le vor arăta ușa”[84].

---

colegă mai în vârstă de la Litere. Chiar se referea, peste ani, la amorul din facultate („cu o colegă blondă”) ca fiind „mai în pragul uneia din obișnuitele căsătorii de studenți”. N. Iorga, *op. cit.*, p. 167. Lucrurile nu evoluează fericit întrucât A. D. Xenopol, care juca pe atunci rolul protectorului strălucitului său student, intervine ferm și provoacă ruperea relației, găsind-o pe fată nedemnă de atenția viitorului savant. Vezi Lucian Nastasă, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” 1864-1948*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, p. 160.

[80] Amintim cazul lui Garabet Ibrăileanu, care a cunoscut-o pe Elena Carp în 1895, cu ocazia unei asemenea ieșiri pe Ceahlău; galantul, dar timidul june o însoțește apoi în toamna aceluiași an pe Elena la Congresul studențesc de la Câmpulung-Muscel unde viitorii soți părăsesc lucrările pentru lungi plimbări în doi, întorcându-se în Iași nu împreună cu ceilalți membri ai delegației, ci după încă o excursie la Rucăr (*ibidem*, p. 132).

[81] O fostă studentă, *op. cit.*, p. 308.

[82] Mai rezervate decât studenții, fetele de la Litere se prezentau la cursuri chiar atunci când colegii lor inițiau proteste și boicotau orele; așa s-a petrecut în martie 1899, când studenții se aflau într-o grevă motivată de propunerile legislative relative la recrutare, dar și de prevederile proaspătului „Regulament de ordine și disciplină a studenților universitari”. Atunci a fost nevoie de toată puterea de convingere a lui Teohari Antonescu, dascăl care, afișând „un aer serios”, le-a spus studentelor care se mai prezentau la cursuri că „ar fi de datoria dv. să nu veniți cât timp studenții stau la o parte”. Teohari Antonescu, *op. cit.*, p. 236.

[83] O fostă studentă, *op. cit.*, p. 311.

[84] Sofia Nădejde, *Studentele*, în „Contemporanul”, an V, 1887, nr. 11, p. 477-478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evenimentul – o premieră pentru spațiul universitar ieșean – a aprins vreme de câteva zile înflăcărarea unor profesori, căci studentele apar descumpănite, singura care intervine în favoare lor fiind Sofia Nădejde, dealtfel cea care povestește întregul episod. Militanta socialistă le transmitea fetelor că legea le conferă același drept ca și băieților pentru a urma cursurile universitare. În mod logic, dacă ultimii au permisiunea de a se exprima politic, lucrul ar fi valabil și pentru colegele lor; în plus, ezitarea studentelor de a-și folosi drepturile ar echivala cu înjosirea „înaintea studenților, a societății și chiar a lor însele”[85].

Dar orientarea predilectă nu este spre politic, ci spre sfera socio-culturală, acolo unde studentele simțeau că își pot aduce aportul. Astfel, Eleonora Strătilescu intră în rândurile societății „Datoria”, fondată de studenții strânși în jurul lui C. Stere, în scopul ridicării maselor prin cultură. Membrii săi țineau conferințe publice, organizau școli pentru adulți (cum era cea din Tătărași), dar cum studenții nu aveau suficientă experiență, iar mediul ieșean nu era pregătit pentru o asemenea evoluție, eșecul a fost total, societatea desființându-se în scurtă vreme[86].

O experiență apropiată are și Elena Negruzzi, care, alături de alți colegi și colege, ia parte la fondarea unei societăți studențești intitulată sugestiv „Carmen Sylva”. O delegație alcătuită din doi studenți și o studentă iau drumul Bucureștilor, unde obține o audiență la Regină și, ulterior, sprijinul și patronajul acesteia. Societatea scoate și o revistă omonimă care, după bunul obicei al locului, nu mai ajunge la al doilea număr. Cum lipseau fondurile pentru plata chiriei sediului și entuziasmul membrilor scade zi după zi, „Carmen Sylva” este desființată, tabloul donat de Regină cu ocazia audienței de la București fu dăruit Universității[87], iar fondurile împărțite cantinelor școlare[88].

Tinerele de la Universitatea din Iași s-au implicat și în agitația „problemei evreiești”, mai ales că Moldova, și în special Iașul, care adăpostea o numeroasă comunitate evreiască, a fost cu predilecție teatrul acestor manifestări. Studenții și studentele participau, din naivitate sau din ceea ce ei înțelegeau a fi patriotism, la mișcarea antisemită dirijată de politicieni sau de unii profesori ai Universității din „capitala culturală” a țării. Un asemenea moment a fost consumat la Iași, pe 16 mai 1899, gestionat fără maturitatea necesară de „Comitetul național al studenților”, care a răspândit un violent manifest antisemit chemând populația să se adune și să ia poziție pentru apărarea românismului. Adunarea a degenerat și au urmat scene de vandalizare și jaf, asemănătoare evenimentelor din 1897 de la București[89].

[85] Sofia Nădejde nota că studentele sunt datoare să protesteze împotriva felului excepțional în care sunt privite, căci în lipsa unei reacții energice „vor compromite viitorul unui șir întreg de studente” și le sugera să constituie nucleul în jurul căruia „să lupte toate femeile pentru drepturi” (*ibidem*, p. 478).

[86] Viitoarea profesoară își amintește că a fost invitată ea însăși să țină o astfel de conferință populară prin Tătărași, dar, în ciuda eforturilor colegilor săi de a aduna public, nu s-a bucurat decât de prezența a doi auditori „cu nasurile roșii” care ascultau fără interes istoria lui Ion Vodă cel cumplit. Greșește însă numele societății în însemnările sale (o numește „Dreptatea”), ceea ce indică totuși faptul că episodul a fost privit mai mult ca un moft de tinerețe (Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 314). La școala din Tătărași preda lecții de igienă și medicinista Marta Trancu, însă ea se bucura de un public mai „restrâns” decât colega sa de la Litere, căci se deplasa „cu planșele la subțioară, până în Tătărași” pentru un singur bătrân. Vezi Marta Trancu Rainer, *op. cit.*, p. 30.

[87] Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 304.

[88] Despre scurta activitate a asociației, vezi „Anuarul Universității din Iași 1898-1899”, p. 116-117.

[89] Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, traducere de C. Litman, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Hasefer, 2006, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viața academică. Ritmuri ale prezenței feminine la Facultatea de Litere

Mai ales la început, mediul academic ieşean arăta prudență şi observa discret modul în care studentele făceau față cerințelor vieții universitare şi dimensiunile efortului lor de a ține pasul cu majoritatea colegilor[90]. Oricum, se pare că solicitările nu erau chiar atât de mari, cursurile universitare apropiindu-se ca dificultate de cele secundare, mai ales la Facultatea de Litere; în plus, programul era mai relaxat, pentru că aveau obiecte mai puține, dascălii absentau mai mult şi, destul de grav pentru calitatea educației superioare, „modul de lucru" părea acelaşi la liceu şi la universitate[91].

Într-un singur loc fetele erau evident dezavantajate față de colegii lor, anume la Seminarul Pedagogic (apărut târziu, la 1899, organizat de Ioan Găvănescul pe baza Legii Haret), unde nu aveau permisiunea de a ține ore. Numai studenții puteau exersa activitatea de predare, în vreme ce fetele doar asistau, fapt ce le punea teoretic într-o poziție de inferioritate în viitorul lor profesional. Aceasta doar în teorie, pentru că în fapt Seminarul, destul de „slab în Iaşi", nu avea resurse care să permită tuturor studenților, fie ei de sex masculin, să capete experiență didactică, iar orele de predare erau oricum extrem de puține[92].

Pregătirea examenelor la Litere (între 6 şi 10 pe sesiune, în funcție de epocă[93]) nu părea foarte dificilă, spre deosebire de Ştiințe sau Medicină, acolo unde studenții „râdeau de uşurința examenelor celor de la Litere". Eleonora Strătilescu povestea că la Facultatea de Litere era suficient să vii regulat la cursuri, să iei notițe şi nu trebuia decât să citeşti caietul de notițe în chiar ziua precedentă examenului (la unele discipline nici măcar atât) pentru a primi „trei bile albe"[94]. Nu erau necesare lecturi suplimentare, iar pentru studentul care citea în plus, deşi devenea respectat de colegi, dragostea de lectură putea fi fatală la examen, îndeosebi la filosofie, unde putea ajunge „la divergență de opinii" cu profesorul[95].

Conform Regulamentului din 1888, la examenele anuale se prezentau serii de cel mult patru studenți, iar comisia de examinare cuprindea trei profesori[96]. Fiecare comisie avea de examinat candidați la mai multe examene, în funcție de profesorii prezenți. Bunăoară, la comisia stabilită pentru 12 iunie 1892 şi alcătuită din A. D. Xenopol, C. Leonardescu şi P. Râşcanu se prezentau studenți care susțineau examene la Istoria romanilor, Istoria grecilor, Istoria românilor, Istoria filosofiei greceşti şi Istoria filosofiei contemporane[97]. Orele se stabileau în general în funcție de sesiune, vara fiind

[90] Circumspecția era una legitimă, care nu punea neapărat sub semnul întrebării egalitatea intelectuală a celor două sexe, ci avea în vedere precaritatea învățământului secundar pentru fete în ultimele decenii ale secolului XIX, situația în care se afla, de altfel, întreaga Europă. În legătură cu acuta interogație dacă femeia poate asimila o instrucție înaltă, profesorul I. Simionescu remarca, la 1911, faptul că atât colegele din studenție, cât şi studentele sale i-au demonstrat cu prisosință că femeile au aceleaşi însuşiri necesare asimilării cunoştințelor şi pregătirii examenelor şi aceeaşi răbdare la lucrările practice (I. Simionescu, *Cultura universitară pentru femei*, în „Unirea femeilor române", nr. 4, 1911, p. 298).

[91] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 315.

[92] O fostă studentă, *op. cit.*, p. 309.

[93] Regulamentul Facultății de Litere din 1888 stabilea două sesiuni ordinare pentru examenele anuale, anume 10-30 iunie şi 10-30 octombrie; pentru situații speciale, se putea aproba şi o sesiune între 10-25 ianuarie. Cf. Lascăr-Bibiri, p. 441-444.

[94] La Litere, sistemul de notare era cu bile (albe, roşii, negre, căzut fiind cel care primea – la examenele parțiale – două bile negre), spre deosebire de celelalte facultăți, care adoptaseră sistemul punctelor.

[95] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 315.

[96] Potrivit propunerilor pentru modificarea Regulamentului, la mijlocul deceniului X, Facultatea dorea să scadă numărul profesorilor din comisiile examenelor parțiale la doi, pentru simplificarea procedurilor. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 36/1895-1896, ff. 46-47.

[97] Idem, dosar 30/1888-1889, f. 158.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preferate serile (de regulă la orele 20), pentru a evita căldura excesivă, iar toamna, dimineţile sau amiezele (orele 9 sau 14).

Examenele sunt acele momente adânc întipărite în memoria studentelor, trăite diferit de fiecare dintre ele. Toţi studenţii însă, indiferent de sex, se temeau de examenele la latină cu Aron Densuşianu, socotit „teroarea studenţimii" şi vestit pentru exigenţa sa, deşi dascălul le permitea studenţilor să consulte la examenul de latină inclusiv manualele şi dicţionarele. Elena Negruzzi îşi amintea perfect examenul, căci profesorul a căzut-o doar pe ea, dintre toate vechile colege de pension, strategic aşezate alături. Dacă la început resimţea acut ruşinea nepromovării la latină, timpul şi experienţa şcolară i-au închis rana: „de atunci am văzut că adesea se cade… fără ruşine"[98]. Acelaşi examen la limba şi literatura latină, susţinut cu un dascăl „veşnic mânios", şi-l amintea cu frisoane şi Eleonora Strătilescu, care, contrariată de faptul că se putea cădea fie că lucrai serios, fie că nu, exclama iritată: „Grele timpuri! Bine că au apus!"[99]. Împotriva exceselor profesorului ardelean au putut reacţiona studioşii de la secţiunea istorico-filosofică; ei au solicitat Decanatului în 1895, printr-o cerere semnată în egală măsură de băieţi şi fete, reducerea examenelor de la trei la unul singur, argumentând faptul că examenele ar reprezenta „o sarcină pe cât de grea, pe atât de nefolositoare"[100].

Pentru a fi admise la examene, studentele, la fel ca şi colegii lor, trebuiau să prezinte inscripţiunile pe anii respectivi, adică lista cursurilor audiate, cu semnăturile titularilor. Aşadar exista obligativitatea frecventării orelor de către studioşi, numai că aceasta nu a pus total stavilă absenteismului. În plus, numeroase cereri de dispensă pentru prezenţa la ore sunt înaintate Decanatului, în principal pe motiv de boală (însoţite de un certificat medical) sau, mai rar, pe motivul mutării în altă localitate ori chiar a lipsei timpului, în acest din urmă caz petenta fiind obligată să lucreze pentru a se întreţine[101]. Firește, nu lipsea nici obiceiul copierii la examene, care trecea peste deosebirile de gen, fiind adoptat în egală măsură de studenţi şi studente. Lucrul era recunoscut de foste studente, precum Tereza Strătilescu (cu menţiunea că ele personal nu au copiat), dar este probat şi de documentele de arhivă[102].

Registrul se schimba oarecum pentru examenul de licenţă (numit şi general), care putea fi susţinut oricând în timpul anului şcolar şi unde se cerea o comisie alcătuită din cel puţin cinci membri. Regulamentul din 1888 modifica accentele şi întărea latura teoretică şi metodică[103]. Astfel, candidaţii de la secţia istorico-filosofică susţineau trei

[98] Ella Negruzzi, *op. cit.*, p. 306.

[99] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 316.

[100] ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 37/1895, f. 23. În aceeaşi zi (12 decembrie) s-a întrunit Consiliul Facultăţii, care a discutat chestiunea, dar nu a putut ajunge la un acord (erau prezenţi A. D. Xenopol, Al. Philippide, Aron Densuşianu, C. Leonardescu, I. Caragianni şi Teohari Antonescu), hotărârea fiind amânată *sine die*. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 36/1895-1896, f. 29.

[101] Nu ne mai referim la dispensele pe caz de boală, foarte numeroase, dar amintim cazul Eleonorei Neagu, care solicită dispensa pentru audierea cursurilor pe motiv că se mută în capitală, iar aprobarea cererii i-ar permite să dea examenele rămase într-o sesiune extraordinară. Dispensă cerea şi Sarah Schwartz, studentă în anul III şi orfană de tată, pentru a se putea prezenta la postul de institutoare pe care îl obţinuse în provincie, argumentând că ea a rămas singurul sprijin material al mamei. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 45/1899, ff. 90 şi 121.

[102] Pe o cerere semnată de Sarah Schwartz, privind eliberarea unui certificat din care să reiasă examenele trecute, necesară probabil pentru obţinerea unui post în învăţământ, secretarul universităţii notase în dreptul examenului la elină că „s-a prezentat, a copiat la înscris şi s-a retras la oral". Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 45/1899, f. 7.

[103] Vezi Ion Găvănescul, *Istoricul Facultăţii de Litere şi Filosofie din Iaşi*, p. CXXX şi D. Berlescu, *op. cit.*, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probe scrise în maxim trei zile: o disertație dintr-un subiect luat din obiectele speciale, apoi expunerea analitică a operei unui filosof „de care candidatul s-a ocupat mai special" şi, în sfârşit, „o lucrare asupra metodului de a preda în şcolile secundare". Probele orale cuprindeau un examen din filosofii greci, latini sau moderni „de care candidatul va declara în petiție că s-a ocupat mai special" şi un alt examen din doctrinele filosofice contemporane; examinarea unui student nu putea depăşi două ore[104]. Pentru licența la secția istorico-literară, cele trei probe scrise cuprindeau o disertație dintr-un subiect luat din obiectele speciale[105], o retroversiune din limba română în limba elină şi, în fine, o „compunere latină". Probele orale cuprindeau un examen din autorii români, latini şi greci şi altul dintre obiectele speciale, specifice secției (literatura elină şi istoria ei; literatura latină şi istoria ei; epigrafia orientală şi latină; limba şi literatura franceză cu privire la celelalte literaturi neolatine), „de care candidatul s-a ocupat mai special"[106].

Dacă primii licențiați ai Facultății de Litere apar destul de târziu, în 1881-1882, aceştia fiind Ioan Zaremba şi Al. Philippide[107], licențiatele întârzie încă un deceniu[108]. În 1892 îşi trece licența Tereza Strătilescu, întoarsă la universitate „după ani de părăsire", cu motivația clară „de a duce la capăt lucrul început"[109], ea fiind urmată mai apoi de alte studioase la fel de ambițioase: Maria Alevra, Ana Conta, Lucreția Feştilă, Laura Zaharia, Maria Prodrom, Eleonora Strătilescu şi Elisa Densuşianu[110]; evident, cu trecerea anilor, procentul de licențiate creşte, fără a se apropia totuşi prea mult de cel al licențiaților[111].

Precaritatea metodelor de predare şi învățare la Facultatea de Litere era probată de fostele studente care alegeau să îşi continue studiile peste hotare. Eleonora Strătilescu ajunge în spațiul german pentru studii de filosofie (îşi va susține şi doctoratul acolo), dar a fost nevoită să se înscrie în primul an din pricina cunoştințelor superficiale, deşi la Iaşi

[104] Lascăr-Bibiri, p. 441-444. Facultatea propunea în noiembrie 1895 o modificare, introducerea în plus a unui „examen general" de istoria universală şi a românilor. Vezi ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 36/1895-1896, ff. 46-47.

[105] La 1895 facultatea propunea o modificare, anume ca teza să trateze un subiect din istoria universală sau a românilor. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 36/1895-1896, ff. 46-47.

[106] Lascăr-Bibiri, p. 441-444.

[107] Ion Găvănescul, *op. cit.*, p. CVI.

[108] Cu toate acestea, Facultatea de Litere stătea cel mai bine la acest capitol, devansând celelalte facultăți. Exemplul Terezei Strătilescu era urmat la Ştiințe de Maria Cocea, licențiată în fizică la 1893-1894 şi de Eliza Botez, considerată prima femeie doctor în Medicină (1895-1896). Universitatea din Bucureşti o devansase pe cea din Iaşi cu vreo câțiva ani, căci în 1883 era declarată prima licențiată în Litere, patru ani mai târziu prima licențiată în Ştiințe, iar în 1890, prima femeie medic. Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din Bucureşti, 1864-2004*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2004, p. 87.

[109] Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 196.

[110] Conform datelor culese din Anuarele Universității. Ne-am oprit cu enumerarea la anul şcolar 1896-1897. Dintre absolventele despre care s-au păstrat mărturii şi au dorit să se prezinte la licență, Maria Nicolau este singura – după date noastre – care optează pentru susținerea licenței la Universitatea din Bucureşti. Vezi cererea adresată Decanatului la 16 aprilie 1900. Cf. ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 45/1899, f. 93.

[111] În 1895-1896, între cei opt licențiați se numără două femei, deci în proporție de 25%, mult mai mică decât cea de 38% reprezentând studentele aflate în facultate în acelaşi an (25 de fete dintr-un total de 63 de studenți). Vezi lista studenților în „Anuarul Universității din Iaşi 1895-1896", p. 142. Disproporția se păstrează în anul următor, când din cei 12 licențiați, patru sunt femei (aşadar tot 25%), în schimb proporția studentelor aflate în facultate creşte la 46% (din cei 102 de înmatriculați, 47 sunt femei). Vezi „Anuarul Universității din Iaşi 1896-1897", p. 67 şi 72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

absolvise *cum laude*. Plăcut impresionată de „miile de studenți serioşi, atenți şi muncitori" de la universitatea germană, conchide că cele două sisteme de educație erau despărțite de o prăpastie, căci acolo se lucra mult şi conştiincios atât acasă, cât şi la seminarii, locul unde, prin discuțiile savante şi profunde, se elabora ştiința[112].

Pe de altă parte, studentele mai silitoare, avide de învățătură, de noi provocări intelectuale se înscriu la două sau chiar trei facultăți dintre care una era, în mod necesar, Facultatea de Litere. Faptul acesta ne spune multe despre concepția generală a societății şi despre mentalitățile vremii cu privire la rolul femeii de făptură delicată, apropiată mai ales de literatură şi arte. Dacă tânăra alegea un domeniu rezervat până atunci bărbaților, ca dreptul, medicina sau științele exacte, era de preferat să-şi recâştige din feminitate prin urmarea cursurilor de la Litere şi astfel să restabilească echilibrul natural. Dar această explicație, legată de imaginarul perioadei, se coroborează cu alta, mai concretă, care ține de realitatea de la Litere, o facultate ce putea fi absolvită fără mari eforturi. În epocă se pare că era preferată Facultatea de Ştiințe, dar studiile mai riguroase şi solicitante de acolo determină fetele să se orienteze în anii următori spre Litere. Pe Tereza Strătilescu o găsim înscrisă la Ştiințe (dar şi la Drept) în 1883-1884, pentru ca în anul următor să aleagă Literele; Elena Proca se înscrie la Ştiințe în 1885-1886 şi în anul următor la Litere. În 1888-1889 Literele cunosc o adevărată migrație, când patru studente înmatriculate la Ştiințe (Elvira Zamfirescu 1885-1886, Lucia Manolescu 1886-1887, Elena Buznea în acelaşi an şi Natalia Davidel în 1887-1888) aleg şi studiile literare[113].

Spre deosebire de curentul general, tinerele de origine evreiască aleg îndeosebi facultăți precum Medicina sau Ştiințele, cu studii mai aplicate. Mai ales prima opțiune le oferea posibilitatea să aibă ulterior o carieră liber-profesionistă, pe care politicul o putea îngrădi mai greu. Oricum, ambele facultăți contribuiau la formarea unui capital intelectual lesne transportabil în orice altă parte a lumii, facilitate ce nu putea fi oferită de absolvirea Literelor[114].

Urmarea mai multor facultăți nu era singurul exces al vremii care privea populația feminină a Universității din Iaşi. Unele studente nu aveau, cu siguranță, calitățile necesare studiilor superioare şi ar fost mult mai utile societății dacă s-ar fi orientat spre o meserie practică pentru care era suficient liceul sau şcoala profesională şi care le-ar fi asigurat în condiții decente mult-râvnita independență economică[115]. Tereza Strătilescu avertiza că pentru fetele de condiție modestă Universitatea nu este soluția cea mai sigură; dacă ele sunt şi fără posibilități intelectuale, studența pare pierdere de vreme şi, mai grav, aceste tinere cu o pregătire superficială riscă a compromite viața culturală românească, lucru perfect valabil şi pentru colegii lor din aceeaşi categorie[116]. Ideea era

[112] Eleonora Strătilescu, *op. cit.*, p. 321-322.

[113] Lista este lungă şi poate continua. Important este că şcoala nu era atât de solicitantă şi permitea, celor mai conştiincioşi, urmarea cursurilor a două facultăți sau secții, în condițiile în care destule ore nu se țineau din pricina absențelor profesorilor sau studenților.

[114] O înscriere accidentală la Litere era repede corijată, cum este cazul Albertinei Segall, o evreică diligentă, dar de condiție modestă, care a ales inițial această facultate în 1892-1893, pentru a se orienta în acelaşi an către Medicină, pe care a şi absolvit-o şase ani mai târziu, fiind proclamată în februarie 1899 doctor (cu teza *Ablațiunea ovarelor ca tratament al fibroamelor uterine*). ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat", dosar 644/1898-1899, ff. 387 şi 389. Vezi şi Iancu Brauştein, *Evreii în prima universitate din România*, Catalogul documentelor aflate în Fondul Rectorat de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Iaşi 1860-1948, Iaşi, Editura Dan, 2001, nr. curent 1751-1752.

[115] Asupra acestui concept, vezi Emilia Humpel, *O pătrime de secol*, în „Unirea femeilor române", nr. 1, 1909, p. 13-17 şi Ana Conta-Kernbach, *Cele mai recente deziderate privitoare la organizarea învățământului profesional pentru fete*, în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice", nr. 8, 1893, p. 1-4.

[116] Tereza Strătilescu, *op. cit.*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asumată şi de anonima ce se ascundea sub cuvintele „o fostă studentă", pentru care îndeletniciri precum croitorese, modiste etc. ar fi mai potrivite acestei categorii; tinerele erau însă lipsite de o vină evidentă, pentru că nu se puteau împotrivi ambiției părinților, care îşi doreau ca fiicele să ajungă neapărat profesoare[117].

Teoretic, studiile superioare nu erau gratuite în universitățile române, după cum nu erau gratuite nicăieri în Europa. Există însă o modă a certificatelor sau adeverințelor de pauperitate, pe care le prezintă în exces atât studenții care ar fi fost îndreptățiți, cât şi copiii funcționarilor, preoților, medicilor, profesorilor, chiar avocaților etc. O colectare agresivă a taxelor ar fi adus cu sine riscul depopulării Universității, aşa încât problema era tratată cu multă îngăduință pe plan local. Marea majoritate a studenților era totuşi obligată să achite numeroase asemenea impuneri (taxe „de şcolaritate", de examene parțiale, de licență, de eliberare a certificatelor şi atestatelor etc.) [118].

În acelaşi timp, Universității din Iaşi i se acordau destule burse de la Ministerul Instrucțiunii, dar ele erau rezervate exclusiv studenților[119], colegele lor nefiind admise nici înainte, dar nici după Legea Haret (1898), pe considerentul că „aceste burse țin locul burselor fostei Şcoli Normale Superioare", unde fetele nu erau primite[120]. În schimb, ele aveau acces la bursele acordate de Fundația universitară „Carol I", de Academia Română (din fondul Vasile Adamache, după 1892)[121]. De departe, studentele Facultății de Litere erau cele mai defavorizate, căci beneficiau (şi aceasta doar în cazuri de rezultate excepționale la învățătură) doar de cele câteva burse „Carol I".

Trebuie spus că exista o oarecare diversitate socială în procesul admiterii studentelor, în sensul că aflăm tinere provenite din familii cu oarecare posibilități materiale (fiice de profesori, de funcționari, de medici etc.), alături de fete sărace[122], care îşi achită

[117] O fostă studentă, *op. cit.*, p. 309.

[118] În ciuda solicitărilor de la centru, taxele nu s-au încasat niciodată conform proiecțiilor bugetare, dar nici nu a scăzut numărul solicitărilor de scutire de la plata lor. În 1886-1887 spre exemplu, casieria universității încasase taxe de numai 1.493 lei, sumă în care intrau şi taxele de bacalaureat (ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat", dosar 566/1886-1887, f. 113). În anul următor reuşise să colecteze un total de 2.439 lei, deşi taxele rămăseseră la acelaşi nivel: 2,5 sau 5 lei pentru un examen, 25 de lei pentru înmatriculare şi 10 lei, 94 de lei sau 117 lei pentru eliberarea diplomei de bacalaureat, respectiv licență sau doctorat (idem, dosar 583/1888, f. 43-44). Tot astfel, în 1892-1893 Universitatea ar fi trebuit să colecteze din „taxe de inscripțiuni, examene şi diplome la facultate" suma de 6.000 lei, dar la 29 mai 1893 Rectoratul era anunțat că, din datele provenite de la Ministerul de Finanțe, nu s-a adunat decât jumătate din această sumă (idem, dosar 607/1892-1893, f. 223).

[119] Arhivele au păstrat însă un început de timidă contestare a sistemului burselor de stat, dascălilor de la Litere, sistem discriminator față de aproape jumătate din populația studențească a facultății. Membrii în comisia examinatoare pentru cele nouă burse destinate Facultății de Litere (I. Caragianni, Aron Densuşianu şi Al. Philippide) se întrebau retoric, la 9 noiembrie 1898, dacă pot accepta şi trei studente între candidați, fiind de părere că, atâta vreme cât Ministerul nu a specificat dacă aceste burse sunt rezervate doar băieților, pot fi admise „deocamdată şi studente la concurs". ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 42/1898, f. 142.

[120] ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Rectorat", dosar 651/1899, f. 165.

[121] În anul universitar 1896-1897, aflăm între bursierele Fondului Adamachi pe Elena Cancicov de la Ştiințe, iar de la Medicină, pe Marta Trancu, Aspasia Macarovici, Lucreția Moțoc, Maria Anastasescu. Doi ani mai târziu nu mai găsim decât o bursă „Carol I" pentru Litere (împărțită între Iosefina Cazaciuc şi Erifilia Liatris) şi alte trei burse pentru Medicină (Elena Vereanu din anul I, Olimpia Ciudin din anul II şi Ecaterina Ladico din anul III). Consiliul Universității recomandase în şedința din 7 octombrie 1898 atât pe Iosefina Cazaciuc, cât şi pe Erifilia Liatris, studente la Litere, pentru bursa „Carol I" în valoare de 100 de lei, pentru că „ambele petiționare… sunt calificate ca studente asidue la facultate şi având în vedere că ambele sunt lipsite de mijloace". ANI, fond „Universitatea «Al. I. Cuza». Facultatea de Litere şi Filozofie", dosar 42/1898, f. 110.

[122] În general, studentele de condiție modestă aveau o existență mai dificilă decât colegii lor; trebuiau să lucreze pentru a se întreține, dar nu erau acceptate în populare slujbe de funcționari, ca în cazul studenților, şi unde efortul era mai redus, ci doar sporadice ore de meditații în familiile înstărite.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu greu taxele şcolare (atunci când nu sunt scutite de aceste obligaţii financiare, pe baza certificatelor de pauperitate), pentru care promovarea socială avea o importanţă ce nu mai trebuie argumentată. În schimb, nu găsim studente din familiile situate în vârful piramidei sociale sau economice, din diverse motive, cel mai important fiind acela că amintita elită a părăsit în mare parte Iaşul după unificarea administrativă din 1862, pentru a se stabili în Bucureşti. Bineînţeles, ca în multe alte locuri, nu întotdeauna tânăra îşi alege singură facultatea pe care să o urmeze, ci ţine cont mai ales de voinţa părinţilor, aceia care o susţin în şcoală, după cum alegerea putea fi influenţată şi de experienţa fraţilor mai mari care trecuseră prin Universitate.

Ritmurile şi fluctuaţiile prezenţei fetelor în Universitatea din Iaşi sunt revelatoare pentru acceptarea principiului co-educaţiei. Firește, în ecuaţie trebuiesc incluşi şi alţi parametri sau variabile, precum situaţia învăţământului secundar şi capacitatea acestuia de a pregăti elevele pentru bacalaureat, starea materială a familiilor din care provin studentele etc. Până în 1894-1895 (inclusiv) întâlnim aproximativ 150 de înscrieri feminine la Universitate (3 la Drept, 74 la Litere, 61 la Ştiinţe şi 12 la Medicină) dintr-un total de 2.373 de înmatriculări (a se vedea fig. 1); evident, înscrierile studentelor încep, nu odată cu înfiinţarea instituţiei, ca în cazul colegilor, ci din anul şcolar 1879-1880.

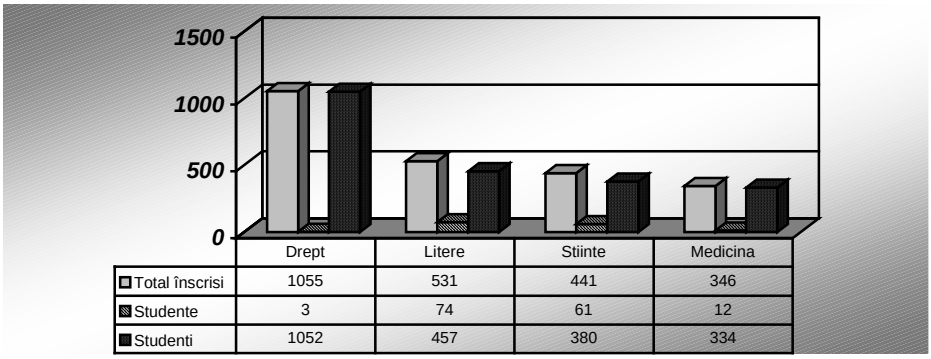

	Drept	Litere	Stiinte	Medicina
Total înscrisi	1055	531	441	346
Studente	3	74	61	12
Studenti	1052	457	380	334

Fig. 1. Înscrieri la Universitatea din Iaşi până în 1894-1895 (inclusiv)

Ne vom ocupa mai amănunţit însă de Facultatea de Litere. Până în 1894-1895 (inclusiv), avem informaţii pentru un număr de 74 studente dintr-un total de 531 studenţi, deci o proporţie de aproape 14%. Proporţia creşte constant în anii următori (augmentarea începuse dealtfel încă din 1885-1886): în 1895-1896 se ridică la 38% (25 de studente din totalul de 63 studenţi), iar în 1896-1897, ajunge la 48% (47 de studente din totalul de 102 de studenţi).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul 3. Numele studentelor Facultății de Litere a Universității din Iaşi (1879-1894)

Anul şcolar	Numele studentelor
1879-1880	Ana Mănăstireanu-Botta
1882-1883	Cleopatra Atanasiu
1883-1884	Ana Conta
1884-1885	Tereza Strătilescu
1885-1886	Agripina Gh. Buțureanu, Elena G. Holban, Elena G. Tiron, Ecaterina Varlaam
1886-1887	Agripina Andriescu, Elena Ciucă, Elena Sevastos-Diodorica, Elena Proca, Ecaterina Cernat, Beatricea Vicol, Octavia Moroianu
1887-1888	–
1888-1889	Ortansa Ardeleanu, Ecaterina Botez, Natalia Davidel, Elena Buznea, Elvira Zamfirescu, Lucreția Teodorini, Lucia Manolescu
1889-1890	Maria Alevra, Eliza Densuşianu, Aglae Alevra, Aspasia Negrutzi, Maria C. Botez, Eliza C. Botez, Dea Suțu
1890-1891	Sofia Muzicescu, Elisa Diamandi, Lucreția Feştilă, Maria Neculau, Lucreția Panaitescu, Profira Cristescu
1891-1892	Olga Buznea, Evanghelina Buşilă, Mira Moisiu, Angelica Holban
1892-1893	Albertina Segall, Maria Prodrom, Ana Damfi, Laura Zaharia, Lucia Culianu, Eufrosina Navasart, Angelina Holban
1893-1894	Lucreția Apostoliu, Eleonora Strătilescu, Viorica Botez, Matilda Castano, Elena Corodeanu, Elena Lepadatu, Elena Densuşianu, Ecaterina Valdman, Elvira Panaitescu, Natalia Ionescu, Maria Anastasescu, Virginia Pilat
1894-1895	Maria Livescu, Henrieta Hențescu, Ecaterina Ladico, Elena Nanu, Aneta Săvulescu, Florica Botez, Maria Lăzărescu, Aspasia Săghinescu, Victoria Constantinescu, Adela Borcea, Adela Vărlănescu, Natalia Zapan, Maria Drăgănescu, Mina Gheorghiu, Maria Caroi, Victoria Tereuzescu

Concluzii

Învingând preconcepții precum acelea că femeia este inferioară fizic şi intelectual bărbatului sau că femeia instruită se îndepărtează de îndatoririle sale casnice, tradiționale, în cadrul familiei, idei argumentate inclusiv de reputați oameni de ştiință din a doua parte a secolului XIX, fenomenul intrării studentelor la Universitatea din Iaşi s-a petrecut într-o oarecare sincronie cu evoluțiile europene în acest registru.

Un rol esențial în acceptarea tinerelor l-a jucat faptul că la Iaşi procesul era văzut ca o nouă realitate (sau modă) europeană, dar nu trebuie să uităm insistența susținerii, de către organizația socialistă din oraş, destul de activă şi cu influență, a dreptului la instrucție egală, sau chiar spiritul local, mai conciliant şi, totodată, mai puțin efervescent decât în alte zone.

Mediul academic ieşean se manifesta inițial cu prudență, observând discret modul în care studentele făceau față obligațiilor vieții universitare; se ştie că solicitările nu erau exagerate, cursurile de la Litere apropiindu-se ca dificultate de cele secundare (inclusiv ca metodologie de lucru), în vreme ce programul era mai relaxat decât la liceu. Astfel, după ezitarea firească din primii ani, când se constată un oarecare decalaj între comportamentul academic al sexelor, tinerele vor dovedi aceleaşi calități şi defecte întâlnite în cazul colegilor.

Pe de altă parte, dacă ritmurile admiterii studentelor în Universitate sunt relevante pentru acceptarea de către societatea ieşeană (şi, în general, românească) a principiilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

co-educației, numărul ridicat al prezențelor feminine de la Facultatea de Litere, îndeosebi spre finele secolului XIX, când tinde a-l egala pe cel al colegilor de sex opus, indică foarte clar preferința pentru profesia de dascăl în sistemul învățământului secundar. Nu se poate explica altfel opțiunea pentru studiile „literare", mai ales că şansa obținerii unei burse era, indiscutabil, mai redusă decât în cazul altor specializări academice, precum Ştiințele şi Medicina, unde fundații private suplineau, într-o oarecare măsură, absența burselor de stat pentru femei. Fireşte, nu excludem în această ecuație alți factori, la fel de credibili, precum orizontul de aşteptare al societății masculine cu privire la domeniul cultural (ştiințific) cel mai adecvat activității feminine sau compatibilitatea sporită a cursurilor de la Litere cu universul spiritual al tinerelor de la finele secolului XIX.

FIRST FEMALE STUDENTS IN THE FACULTY OF LETTERS OF THE UNIVERSITY OF IAŞI
(Summary)

Keywords: University, female student, Faculty of Letters, academic specializations, traditional duties

The process of female students' admission in the University of Iaşi is generally synchronous with the similar processes elsewhere in Europe, with two major preconceptions to overstep: the woman would be intellectually inferior to the man and the instructed woman would neglect her traditional duties as part of the family. In the case of the city of Iaşi, the admission of the young women to University was facilitated by the local less effervescent environment, and by the general impression that this was to represent the new European tendency, an opposition to the trend being meaningless. We should also mention here the wide support that the first female students enjoyed in the pages of the *Contemporanul*, the magazine of the socialist organization of Iaşi, or in the pages of the feminist publications all over the country.

If in Switzerland the first female students' series is dated back to 1865, the first female student registered in the archives of the University of Iaşi is Ana Mănăstireanu-Botta, enrolled as an auditor in the Faculty of Letters in 1879-1880; after her, in the years to come, followed other mates in Sciences, Medicine and Letters. From this point of view, the local University stands higher than other institutions, especially from the German world, where the process of female students' admission was delayed until the beginning of the 20th century; this is a telling element for how hard the principle of co-education and equal rights to higher studies has been accepted.

For the period until 1894-1895 (included) we have data regarding a number of 74 female students in Letters, out of a total amount of 531 students, that is a rate of 14%. The rate consistently rises in the following years: 38% in 1895-1896 (25 female students out of 63 students) and 48% in 189-1897 (47 female students out of 102 students).

The high number of female students in the Faculty of Letters, especially at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, when it almost equals the men's number, clearly betokens a preference for the profession of teacher in the secondary education system; there is no other explanation for the massive inclination to this specialization, especially as the chance to get a scholarship here was smaller than it was in the case of other academic specializations, like Sciences and Medicine. We will surely not exclude from this equation other variables, such as the horizon of expectations of the male society or the increased compatibility of the lectures delivered in the Faculty of Letters with the spiritual universe of the young women at the end of the 19th century.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

PROIECTUL UNEI UNIVERSITĂȚI ROMÂNEŞTI LA SIBIU ÎN 1864

Înfiinţarea unei universităţi româneşti în Transilvania habsburgică a fost cerută la 3/15 mai 1848 pe Câmpia Libertăţii de la Blaj. Punctul 13 al *Petiţiei naţionale*[1] adresată împăratului şi semnată, printre alţii, de episcopii Şaguna şi Lemenyi, dar şi de Simion Bărnuţiu, George Bariţ, A. T. Laurian, I. Popazu, I. Bologa, exprima această dorinţă, reluată ulterior, la 1 septembrie 1849, când o delegaţie a reprezentanţilor naţiunii române, în frunte cu cei doi episcopi, Şaguna şi Şuluţiu, alături de care se aflau T. Cipariu, A. T. Laurian, Avram Iancu, Simion Bărnuţiu şi I. Maiorescu, a solicitat Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii din Viena să deschidă la Blaj o facultate juridică pentru români, pe lângă cea de filosofie şi de teologie existentă[2].

Pretenţiile românilor aveau multiple justificări. Dacă şcoli superioare ungureşti existau, iar la Sibiu o Academie de drept în limba germană funcţiona din 1844, pentru români, populaţia majoritară a provinciei, cu toate promisiunile făcute de autorităţile habsburgice, o instituţie de învăţământ superior întârzia să ia naştere. Mai trebuie spus că, mai ales după 1850, numărul elevilor români a crescut considerabil; celor două licee româneşti existente la Blaj şi Beiuş li s-au adăugat alte două în Braşov şi Năsăud. De asemenea, nu trebuie omis faptul că liceele maghiare din Arad, Tg. Mureş şi Carei sau cele săseşti din Bistriţa, Sibiu şi Orăştie erau frecventate şi de tineri români, ca să nu mai vorbim de acele şcoli maghiare şi germane care aveau catedre de limbă română, precum erau liceele catolice din Sibiu, Braşov, Timişoara, Oradea, Cluj, Sighet şi Satu Mare[3]. Aceste sute de elevi de origine română aveau nevoie de o universitate în care să se predea în limba lor.

Dacă primele demersuri n-au avut succes, un altul s-a produs în 1850, când o delegaţie reprezentând pe românii transilvăneni, în frunte cu Andrei Şaguna[4], i-a cerut împăratului să accepte, sub autoritatea statului, înfiinţarea la Cluj de această dată, a unei facultăţi juridice. În acelaşi an, sinodul Bisericii ortodoxe ardelene, avându-l lider pe Şaguna, revine asupra problemelor învăţământului românesc de toate gradele, inclusiv cel universitar, printr-un memoriu având aceeaşi destinaţie[5]. Din nefericire, efectul nu a

[1] „Foaia pentru minte", 1848, nr. 20; vezi şi Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul*, p. II, Bucureşti, 1929, p. 851; N. Albu, *Problema facultăţii juridice pentru românii din Transilvania după revoluţia din 1848-1849*, în *SUBB*, seria Historia, fasc. I, 1968, p. 60; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate naţională, 1848-1881*, Bucureşti, 1877, p. 109.

[2] Onisifor Ghibu, *op. cit.,* p. 852.

[3] I. Breazu, *Succesul sistemului etimologic în Transilvania,* Sibiu, 1944, p. 5-6.

[4] „Transilvania", 1884, p. 83; vezi şi Onisifor Ghibu, *op. cit.,* p. 852; N. Albu, *op. cit.,* p. 81.

[5] Onisifor Ghibu, *op. cit.,* p. 853.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 73–76

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost cel scontat de români. Anul 1850 a însemnat redeschiderea Academiei de drept din Sibiu, cu limba de predare germană, ale cărei cursuri, întrerupte de revoluție, au continuat până în 1872, iar universitatea românească a rămas un deziderat pentru revendicări ulterioare.

Eşecurile repetate ale românilor în problema unei universități proprii în Transilvania i-au convins pe unii dintre liderii lor că soluția poate fi găsită dincolo de Carpați. Bărnuțiu, Laurian, Aron, Maiorescu ş.a. au ajuns în Principatele Române. Bărnuțiu a fost ales rector al Universității ieşene, Laurian decan al Facultății de litere de la Universitatea din Bucureşti, funcție deținută fără întrerupere timp de 18 ani, iar Aron şi Maiorescu au devenit profesori de istorie la aceeaşi facultate. Şi numărul exemplelor poate continua. Printre cei care au preferat să rămână în Ardeal, Avram Iancu, la 20 decembrie 1850, când îşi redacta testamentul, lăsa „toată averea mişcătoare şi nemişcătoare să treacă în folosul națiunii, pentru ajutor la înființarea unei Academii de drepturi”[6]. Iar doi ani mai târziu, la 15 august 1852, îi scria, plin de speranțe, din Câmpeni, lui Bărnuțiu: „Am înțeles că împăratul se va învoi ca la toamnă să ne înființăm Academia”[7]. Aceasta era singura soluție, credea şi Papiu Ilarian, pentru că numai astfel „dreptul şi politica cu folos pentru națiune, numai la universitatea națională se pot învăța”[8].

Autoritățile austriece, aşa după cum am văzut, nu au respectat promisiunile făcute imediat după revoluție, în anii 1849-1852. Introducerea unui regim liberal în Imperiu a făcut posibilă reluarea, la începutul deceniului 7 a secolului XIX, a problemei unei instituții de învățământ românesc. Adunarea națională ținută la Sibiu în 1861 a cerut, printre altele, urgenta înființare a unei Academii juridice. Mult mai tranşantă a fost însă rezoluția Adunării din 1863, care, la punctul 11, a pretins „înființarea unei Universități peripatetice (cu catedre paralele, româneşti şi germane) pentru provincia întreagă”[9], susținută de stat.

Stăruințele româneşti păreau să aibă succes. Ziarul sibian „Hermannstäder Zeitung” publica, la 25 august 1863, următoarea informație: „Allgemeine korrespondenz află că M.S. Împăratul, prin înaltă rezoluție, încuviințează ridicarea unei Academii (ungureşti) de drept la Cluj şi totodată s-a îndurat a accepta să se facă pregătirile pentru ridicarea unei Universități peripatetice în Sibiu şi proiectele corespunzătoare pentru transformarea Academiei de acolo în astfel de universitate să se aştearnă Majestății Sale; urmează ca docenții de la Academia de drept din Sibiu şi din Cluj, care sunt gata a ține unele colegii şi în limba română, trebuie să li se încuviințeze remunerații de la 200 până la 250 fl.”[10]. Aşadar, proiectul unei universități transilvănene, în care limba română să aibă aceleaşi drepturi cu limba germană, părea realizabil, iar în afară de aceasta se preconiza ca şi la Academia de drept să se predea unele cursuri în limba română.

Măsura luată îi mulțumea pe români dar i-a indispus pe saşi, care ceruseră ca Universitatea Ardealului să fie la Sibiu şi să se predea în limba germană, în timp ce românii militau mai mult pentru Cluj, unde ar fi acceptat ca prelegerile să fie în română şi germană sau în română şi maghiară. Neînțelegerile provocate de această măsură îl determină pe ministrul austriac al Instrucțiunii şi Cultelor, Thun, să declare că statul nu poate face pentru fiecare națiune câte o universitate şi, în consecință, după ce în 1850

[6] „Transilvania”, 1885, p. 78; vezi şi Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală, 1850-1867*, Cluj-Napoca, 1994, p. 12.

[7] Scrisoare publicată de Gh. Bogdan Duică în „Gândul românesc“, 1933, nr. 3-4.

[8] Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1852, p. 245-246.

[9] T. V. Păcățianu, *Cartea de aur,* vol. II, p. 208, 777; vezi şi Onisifor Ghibu, *op. cit.,* p. 853.

[10] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 853.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aprobase redeschiderea Academiei juridice germane de la Sibiu, în 1863 a acceptat înființarea unei asemenea instituții ungureşti la Cluj, românilor amânându-li-se, *sine die*, înfăptuirea proiectelor.

Până la instaurarea regimului dualist din 1867, studiile de specialitate nu mai înregistrează alte inițiative româneşti pentru organizarea învățământului superior transilvănean. Şi totuşi, românii n-au renunțat la idee. Speranțele lor au găsit înțelegere şi sprijin material la românii de peste Carpați. În 1864, Calinic Miclescu, mitropolitul Moldovei, cerea Ministerului Instrucțiunii Publice şi al Cultelor de la Bucureşti un ajutor bănesc pentru studenții ardeleni şi pentru înființarea unei Academii române de drept în Transilvania[11]. Trebuie precizat că demersul său era rezultatul unei lungi corespondențe purtate cu Ştefan Emilian, profesor la Universitatea din Iaşi, şi cu George Barițiu.

Ştefan Emilian, profesor de matematici la Liceul românesc din Braşov, în intervalul 1850-1858, unde l-a cunoscut şi pe George Barițiu, a devenit ulterior profesor de geometrie descriptivă la Universitatea din Iaşi, catedră pe care a ocupat-o din 1860 şi până în 1892. Mare admirator a lui George Barițiu şi susținător al cauzei românilor transilvăneni, a purtat o lungă corespondență cu liderul ardelean, unele din scrisorile lor având ca temă organizarea învățământului superior pentru românii din Transilvania. Dorind să sprijine acest proiect, Ştefan Emilian s-a adresat mitropolitului Moldovei, Calinic Miclescu, una din personalitățile marcante ale clerului din Principatele Unite, iar pentru a-l convinge de adevărata stare de lucruri din Transilvania, profesorul ieşean i-a pus la dispoziție copii după scrisorile lui Barițiu, foarte bogate în astfel de date, care s-au păstrat în arhiva Mitropoliei Moldovei[12].

Într-una dintre scrisori, trimisă din Viena, la 11/23 decembrie 1863, George Barițiu oferă numeroase informații despre demersurile făcute de români, după revoluția paşoptistă, în vederea organizării învățământului superior românesc în Transilvania. Tot de aici aflăm că la acea dată 96 de studenți români urmau studii la Academia juridică germană din Sibiu, iar alți 32 la cea maghiară din Cluj. Cum fondarea unei universități presupunea existența unor sume importante de bani, de care românii nu dispuneau, şi a cel puțin 20 profesori, pentru început proiectul se rezuma la întemeierea unei facultăți juridice la Sibiu, cu patru ani de studii, aşa numita Academie juridică. În acest sens, era solicitat un ajutor, timp de patru ani, câte 500 de galbeni, pentru stipendierea a zece studenți în drept şi pregătirea a patru profesori[13]. După un interval de patru ani, fondurile ce soseau din Principatele Unite urmau a fi gestionate de „Asociația pentru literatura română şi cultura poporului român". Este sigur că o sumă importantă de bani a ajuns în Transilvania, pentru că la adunarea generală a Asociației ținută la Cluj, în 22 august 1867, Iacob Mureşanu, director al Liceului românesc din Braşov şi redactor al „Gazetei Transilvaniei", referindu-se la înființarea unei Academii române de drept invoca contribuțiile primite de la „frații din afară, făcute spre scopul acesta"[14].

Chiar dacă prima universitate românească nu s-a putut realiza sub Monarhia de habsburg, anul 1864 reprezintă un moment important al solidarității româneşti, determinat atât de regimul liberal din imperiu, cât şi de cel reformator patronat de Al. I. Cuza în România.

[11] N. Albu, *op. cit.,* p. 85.
[12] ANI, fond Mitropolia Moldovei şi Sucevei, dosar 79A, f. 2-2v., 77v.
[13] *Ibidem*.
[14] „Transilvania", Braşov, 1868, p. 152; vezi şi Onisifor Ghibu, *op. cit.,* p. 854.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LE PROJET D'UNE UNIVERSITÉ ROUMAINE À SIBIU, EN 1864
(Résumé)

Mots clés: la Révolution de 1848, les roumains de Transylvanie, Université, Métropolite de Moldavie

À l'occasion de la Révolution de 1848, les roumains de Transylvanie ont demandé aux autorités autrichiennes la création d'une université. Projetée initialement à Blaj, ensuite à Cluj et enfin à Sibiu, l'université roumaine aurait pu se réaliser en 1864 avec le support des co-nationaux se trouvant au-delà des montagnes. Des informations inédites valorisées dans le présent article prouvent le fait que le Métropolite de Moldavie, Calinic Miclescu, a joué un rôle très important dans la collection d'importantes sommes d'argent afin de matérialiser ce projet.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ZUB

NICOLAE IORGA ŞI ISTORIOLOGIA UMANĂ

S-ar putea spune că, după o perioadă de exces analitic, stând sub semnul specializării şi al fragmentarismului, secolul XX a redescoperit gustul sintezei şi că cel puţin în istoriografie s-a ajuns, sub acest unghi, la rezultate remarcabile. Deja la 1900, Henri Berr încerca să determine prin *Revue de synthèse historique* o revizuire a statutului istoriei ca ştiinţă, preconizând o reconciliere a perspectivei universaliste cu aceea a recuperării micrografice a faptelor. Erudiţia se cuvenea îndreptată spre filosofia istoriei şi spre sinteză.

Formula *sintezei erudite* ajunge curând o deviză a domeniului[1], una care nu şi-a pierdut încă actualitatea. Ceea ce nu înseamnă că disputa a luat sfârşit. O pendulare între excesul analitic şi o sinteză fără suport stă în chiar firea istoriei ca disciplină, dacă nu a cunoaşterii umane însăşi. Renan intuise deja, pe urmele lui Michelet[2], că dinamica spiritului e o mişcare în trei timpi, de la ansamblul confuz la analiza părţilor şi de aici la recuperarea sintetică a întregului[3].

De fapt, e vorba de o mişcare în spirală, unde analiza şi sinteza coexistă şi deţin pe rând primatul, însă la un nivel superior. Dominaţia excesivă a spiritului analitic a putut crea la un moment dat impresia de criză iremediabilă în istoriografie. Cine nu-şi aminteşte de pesimismul coroziv afişat de un Paul Valéry cu privire la capacitatea acestei discipline de a ieşi din zona mitologicului? Istoricul n-ar fi decât un producător de mituri, iar ştiinţa lui un produs dintre cele mai periculoase socialmente. Nu era decât firesc ca elanul spre sinteză să sufere. „Spaima faţă de marea istorie a ucis marea istorie", observa Edmond Faral, în 1942, la cinci ani după ce N. Iorga lansase, inaugurând Institutul de istorie universală, ideea unei „istoriologii", care să trateze întreaga materie în „unitatea absolută a vieţii omeneşti", întemeindu-se pe similitudini, paralelisme, repetiţii istorice[4].

Un atare proiect nu era imprevizibil, căci autorul publicase deja o masivă istorie universală, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol., 1926-1928), în a cărei prefaţă îşi motiva astfel iniţiativa: „După ce a profesat istoria timp de treizeci de ani, după ce a scris istoria naţiunii sale, pe aceea a Imperiului Bizantin, a Imperiului Otoman, autorul acestei lucrări nu crede a depăşi limitele discreţiei prezentând, mai întâi în lucrări izolate în româneşte, apoi în această retopire în franceză, un sistem"[5].

[1] Henri Berr, *La synthèse en histoire*, Paris, 1911 (1953).
[2] Apud *Interdisciplinaritatea în ştiinţele umane*, Bucureşti, 1986, p. 69.
[3] E. Renan, *L'avenir de la science*, Paris, 1890, p. 301.
[4] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. III, Bucureşti, 1944, p. 216, 217.
[5] Idem, *Essei de synthèse de l'histoire de l'humanité*, I, Paris, 1926, p. V.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 77–80

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sistemul propus atunci nu voia să pară original, dar el cuprindea elementele de bază ale viitoarei istoriologii. Şi acolo Iorga vorbea de permanenţe, analogii, repetiţii, componente statice şi dinamice, corespondenţe etc. şi mai ales de nevoia ca circumscrierea unui fapt sau grup de fapte să aibă în vedere întreaga realitate actuală ce corespunde aceleia a trecutului studiabil[6].

În lipsa unei experienţe practice, a unei implicări în viaţa curentă, istoricul risca să nu înţeleagă mecanisme de un interes vital în sinteza întreprinsă. Metoda de urmat ar fi deci una regresivă, de la *hic et nunc* spre ceea ce a fost, iar plonjeul în viaţa populară cea mai adâncă o exigenţă de comprehensiune şi o garanţie de realism. Dacă nu-i e permis să se complacă în simpla factologie, istoricul nici nu trebuie să cantoneze, ca Lamprecht, în *metaistorie*, înţeleasă ca edificiu situabil deasupra istoriei[7]. El se cuvine să identifice liniile ce străbat întreaga dezvoltare a omenirii, aşa cum încercase Iorga însuşi în sinteza amintită. Istoria, în opinia sa, păstrează acea ambiguitate originară pe care termenul însuşi îl conţine, desemnând deopotrivă realitatea factologică şi reflecţia subiectivă asupra ei. *Qui fecere* şi *qui facta aliorum scripsere* din formula salustiană se regăsesc, la el, într-o fertilă comuniune.

Din sfera realităţii imediate, istoricul se îndreaptă deci spre un moment sau altul din trecut, gestul său recuperator căutând să îmbrăţişeze cât mai mult din teritoriul acestuia. Dacă nu poate stabili *legi*, ca în cutare doctrină simplistă, dacă nu se poate mulţumi să degaje *serii*, ca în „frumoasa operă" a lui Xenopol, el poate ajunge, în schimb, „la similitudini, la paralelisme, la repetiţii istorice, elementele înseşi din care se alcătuieşte istoriologia"[8].

Nu încape dubiu că atunci când inaugura Institutul de istorie universală, la 1 aprilie 1937, Iorga avea deja în minte planul sintezei pentru care pleda. Căci referindu-se atunci la *Essai de synthèse* el declara că are intenţia să o prefacă într-o „mare istorie universală în româneşte"[9]. Principalele lui demersuri oarecum teoretice din perioada care a urmat se şi îndreaptă spre fundamentele noii sinteze. În septembrie 1938, vorbea la Congresul de la Zürich despre *permanenţe* ca temei al sintezei, „care în forma ei cea mai nobilă şi cea mai grea se poate numi *istoriologie*"[10]. La 31 octombrie, acelaşi an, se ocupa, la un curs introductiv, de concepţia istorică[11], făcând aproape concomitent şi o expunere despre evoluţia istoriei universale[12], pentru ca în anul următor să-şi deschidă cursul de la Academia de Comerţ cu o prelegere în care definea istoria în sensul sintezei deja preconizate.

Istoriologia lui Iorga ţine în fond de acea „revizuire generală a istoriei" ce se opera în timpul său, adesea cu rezultate spectaculoase. Mărturisea atunci că, de când şi-a pus în gând să scrie „o a doua istorie universală", citea mai tot cu atenţia îndreptată spre amănuntele revelatoare[13]. Mai pe larg s-a referit apoi la noua sinteză, concepută în multe volume, cu ocazia dării de seamă asupra unei lucrări de Corrado Barbagallo[14]. Nu s-a putut concentra însă asupra ei decât după scoaterea lui de la catedră, în cele câteva

[6] *Ibidem*, p. VII-VIII.
[7] Idem, *Generalităţi*..., p. 216.
[8] *Ibidem*, p. 217.
[9] *Ibidem*, p. 216.
[10] *Ibidem*, p. 239.
[11] *Ibidem*, p. 257-271.
[12] *Ibidem*, p. 273-291.
[13] *Ibidem*, p. 336.
[14] *RI*, 1939, nr. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luni dinaintea dispariţiei sale intempestive şi tragice. Atunci a scris lămuririle preliminare şi a redactat provizoriu fragmente din primul volum. Textul prefeţei a văzut lumina tiparului curând, prin grija lui N. Bănescu[15], fiind inclus ulterior în noua ediţie a *Generalităţilor*[16].

Abia peste un bun sfert de secol aveau să se tipărească însă fragmentele în cauză, cu lămuriri asupra concepţiei şi identificarea unor idei ce vesteau sistemul respectiv chiar şi mai înainte de *Essai de synthèse*[17]. Deja în *Observaţiile unui nespecialist asupra istoriei antice* (1916) se pot decela sugestii consensuale, după opinia prefaţatorului, D.M. Pippidi, dar nu încape îndoială că asemenea sugestii se pot discerne oarecum în lecţia inaugurală din 1894 şi mai ales în discursul de recepţie academică din 1911, unde citim: „Există o *singură* dezvoltare, şi toate manifestările de viaţă se prind într-însa, apărând fiecare la locul ei, hotărât de sensul acelei mişcări, de momentul ivirii faptelor şi situaţiilor, şi având fiecare spaţiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte şi situaţii”[18]. El a vorbit atunci de „mediul firesc de universalitate umană” la care se cuvine trimis orice fapt, orice crâmpei de istorie, a vorbit de „liniile comune” ce persistă de-a lungul duratei, de întemeierea reconstrucţiei istorice pe comparatism[19] etc., elemente regăsibile şi în alte scrieri ale savantului, sistematizate apoi definitiv în prefaţa *Istoriologiei umane*.

Cerând ca „peste despărţiri neorganice” să se caute „perfecta şi admirabila unitate” a lumii, Iorga gândea în sens istoriologic[20]. La fel gândea şi atunci când a preconizat ca istoria contemporană să explice „formarea omului modern”, să pună în lumină „elementele din care s-a alcătuit el: straturi mai vechi, aporturi mai nouă”, trecând de la o ţară la alta, spre a le fixa contribuţia efectivă, măsura în care ele au sporit „capitalul uman”, zestrea milenară a lumii[21]. Sunt idei pe care le regăsim, subliniate, în prefaţa la *Istoriologia umană* asupra căreia moartea l-a surprins lucrând.

Preocuparea istoricului era să grupeze în noua sinteză elementele de construcţie după felul cum ele participă la „acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e viaţa omenească însăşi”[22]. Superbă ambiţie! Nu fapte, nu evenimente, nu eroi, nu imperii, ci viaţa umană în nesfârşita-i complexitate se cuvenea deci zugrăvită de către istoric, iar în această privinţă unele sugestii, puţine, îi veneau de la înaintaşi ca L. Ranke, J. Michelet, H. Gelzer, Ed. Meyer. Se depărta astfel, explicit, de „ştiinţa istorică” profesată de un A.D. Xenopol sau de un Aloys Meister, pentru a concepe o vastă sinteză, în care „elementele caracteristice” sunt folosite într-o *construcţie dinamică*, spre a contura până la urmă însăşi „tragedia acestui neam omenesc”[23]. Rostul său, ca istoric, era să surprindă „viaţa” în curs, pornind de la evenimente, situaţii, psihologii a căror „taină” trebuia să o dezvăluie. Ştia bine că nu e uşor şi că erudiţia, oricât de vastă, nu ajunge pentru aceasta. Era nevoie încă de un discernământ specific şi de acel har narativ, dincolo de care edificiul nu rezistă. „Aş fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent *poietic* pentru a fi

[15] *Academia Română, Buletinul Secţiunii Istorice*, XXII, 1, p. 5-12.
[16] Iorga, *op. cit.* p. 341-348.
[17] D.M. Pippidi, *Cuvânt înainte* la *Materiale pentru o istoriologie umană*, de N. Iorga, ed. Liliana N. Iorga, Bucureşti, 1968, p. VI.
[18] Iorga, *Generalităţi*..., p. 90.
[19] *Ibidem*, p. 91, 96.
[20] *Ibidem*, p. 172.
[21] *Ibidem*, p. 193.
[22] *Ibidem*, p. 343.
[23] *Ibidem*, p. 344.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai aproape de adevăr”[24]. Cu această mărturisire paradoxală, care mai scandalizează încă spiritele ataşate excesiv pozitivismului, îşi încheia N. Iorga explicaţiile preambulare la noua sinteză. În introducerea propriu-zisă, el căuta chiar să revendice precursori întru istoriologie, urcând în timp până la Polybiu şi Plutarh, legându-şi apoi demersul mai ales de perspectiva dinamică a creştinismului şi de ideea filosofică leibniziană[25]. *Materialele* înseşi, câte au putut fi recuperate şi strânse în volum, exemplifică în mod convingător viziunea istoriologică a marelui cărturar, a cărui existenţă fabuloasă se încheie cu această nouă pledoarie *sui generis* pentru *unitatea* şi *umanitatea* istoriei.

Nu putem urmări aici relaţia dintre istoriologia lui Iorga şi alte demersuri contemporane. Ramón Menéndez Pidal preconiza şi el o istorie totală, A. J. Toynbee una bazată pe religii, în timp ce H. Pirenne făcea din comparatism condiţia oricărei sinteze în acest domeniu. Tinzând să devină progresiv o dialectică a permanenţelor, istoria nu se mai putea impune decât prin metoda comparativă şi prin spiritul său integrator, metodă şi spirit atât de bine ilustrate de istoriologia savantului român. S-a pledat în acelaşi timp pentru o „istorie totală” (H. Berr) şi se va insista asupra „globalităţii” în istorie (L. Febvre, A. Toynbee, Ch. Samaran, H.I. Marrou, F. Braudel, P. Chaunu etc.), desigur că fără iluzii cu privire la exhaustivitatea ei. Ceea ce interesează însă e spiritul „totalizant” (R. Mandrou) în care se concepe tot mai mult reconstrucţia istorică.

Istoriologia propusă de N. Iorga, la timpul său, e o operă de pionier şi de mare maestru al sintezei, una asupra căreia s-ar putea reveni cu folos[*].

NICOLAE IORGA ET L’HISTORIOLOGIE HUMAINE
(Résumé)

Mots clés: historiologie, synthèse, condition humaine

Titre d’une nouvelle synthèse, pour laquelle N. Iorga travaillait au moment de sa mort tragique, *Historiologie humaine* est un syntagme définissant toute une pensée, dont l’actualité nous semble évidente. L’historiologie proposée par le grand lettré roumain reste un territoire à explorer *en historien*.

[24] *Ibidem*, p. 348.
[25] Idem, *Materiale…*, p. 9, 10.
[*] Text prezentat radiofonic în 1990. A se vedea, pentru aceeaşi temă, Alexandru Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, 1989, p. 247-255; idem, *Sinteza dinamică a istoriei: N. Iorga*, în vol. *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocşan*, Cluj, 2007, p. 599-604.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN

GHEORGHE I. BRĂTIANU ŞI FRANZ BABINGER. CONVERGENȚE

Între activitățile ştiinţifică şi didactică ale celor doi istorici, medievistul universalist român Gh. I. Brătianu[1] şi orientalistul-turcolog german Franz

[1] Bibliografia consacrată lui Gh. I. Brătianu, fără a fi exhaustivă, oferă totuşi o imagine generală coerentă asupra omului, profesorului universitar, istoricului, academicianului, parlamentarului. Cele mai importante repere bibliografice sunt: Emil Turdeanu, *L'oeuvre de G. I. Brătianu*, în *RER*, t. VII-VIII, 1961, p. 137-152; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, p. 334-359; idem, *Gh. I. Brătianu (1898-1953)*, în *SAI*, nr. XXXVII-XXXVIII, 1978, p. 169-173; idem, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales". Quelques interférences*, în *AUB, Istorie*, XXVIII, 1979, p. 32-40, *passim;* Ştefan Ştefănescu, *Gh. I. Brătianu*, în *EIR*, coord. Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1978, p. 72-73; Valeriu Râpeanu, *Gh. I. Brătianu*, în Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1980 (LXXVI+295 p.), p. V-LXXVI; idem, *Cultură şi istorie*, II, *N. Iorga, Gh. I. Brătianu*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1981, p. 123-216; N.S. Tanaşoca, *Reconsiderarea operei lui Gh. I. Brătianu*, în „Transilvania", IX, nr. 12/1980, Sibiu, p. 13-14; Pompiliu Teodor, *La „Revue Historique du Sud-Est Européen" et le modèle des „Annales"*, în *RRH*, XX, no. 4/1981, Bucarest, p. 773-782; idem, *Gh. I. Brătianu – istoricul*, I. *Dimensiunile operei*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 233-247; idem, *Gh. I. Brătianu – istoricul*, II. *Concepție şi metodă istorică*, în *AIIAI*, XXI/1, 1988, p. 233-245; idem, *Gh. I. Brătianu, istoric al relațiilor internaționale*, în *RI*, s.n., nr. 1-2/1993, p. 33-42; idem, *Gh. I. Brătianu. Istoric şi om politic*, în „Tribuna", V, nr. 6/1993, Cluj-Napoca, p. 1, 3; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1985, p. 159-163, 266-267; idem, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, Ed. Junimea, 1989, *passim*; Vasile Cristian, *Istoria la Universitatea din Iaşi*, Iaşi, 1985, p. 104-108; Lucian Nastasă, *Gh. I. Brătianu la Congrese internaționale de istorie*, în vol. *Românii în istoria universală*, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, II, Iaşi, 1987, p. 731-740; St. Brezeanu, *Gh. I. Brătianu şi istoria medievală*, în Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, ediție îngrijită, prefață, studiu şi note de St. Brezeanu, traducere de Mariana Rădulescu, Bucureşti, E.Ş.E., 1988 (212 p.), p. 8-45; Victor Spinei, *Geneza sintezei lui Gh. I. Brătianu despre spațiul pontic*, în Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, traducere de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de V. Spinei, vol. I, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1988, p. 5-71, ed. a II-a, 1999, p. 13-50; *Confluențe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gh. I. Brătianu*, coord. V. Spinei, Iaşi, 1988, X+549 p.; Calistrat Argatu, *O vastă sinteză istoriografică (Gh. I. Brătianu)*, în „Steaua. Revista Uniunii Scriitorilor", XL, nr. 10/1989, Cluj-Napoca, p. 44-45, 60; Şerban Papacostea, *Gh. I. Brătianu – evocare*, în *RI*, s.n., II, nr. 1-2/1991, p. 105-107; idem, *Gh. I. Brătianu, istoricul şi omul politic*, în *RI*, s.n., IV, nr. 1-2/1993, p. 19-32; idem, *Un program de curs universitar al lui Gh. I. Brătianu*, în *RI*, s.n., nr. 1-2/1993, p. 175-176; Irina Guțu, *Istoricul martir Gh. I. Brătianu, cu pana, cu arma şi viața pe frontul adevărului*, în *RIM*, nr. 3/1991, Bucureşti, p. 34-36; Constantin Bălan, *Gh. I. Brătianu*, în *RA*, LXX, nr. 4/1993, p. 434-447; I. A. Pop, *Adunările de stări ale Transilvaniei în viziunea lui Gh. I. Brătianu*, în „Steaua", XLIV, nr. 10/1993, p. 10-12; Andrei Pippidi, *Un livre qui n'a jamais existé*, în *RER*, XVII-XVIII, 1993, p. 37-71; Al. Florin Platon, *„La Mer Noire" et „La Méditerranée": parallélisme et convergences*, în *RER*, XVII-XVIII, 1993, p. 73-82; idem, *Două concepții istorice înrudite: Fernand Braudel şi Gheorghe I. Brătianu,* în *AIIX*, t. XXXIX-XL, 2002-2003, p. 613-629; V. Spinei, *Reprezentanți de seamă ai istoriografiei şi filologiei româneşti şi mondiale*, Brăila, Ed. Istros, 1996 (415 p.), *sub voce*; Aurel Pentelescu, *Zona Mării Negre în viziunea lui Gh. I. Brătianu*, în *RIM*, nr. 5-6/1997, p. 51-55; Al. Zub, *Gh. I. Brătianu*, în *DL*, IX, nr. 3/1998, Iaşi, p. 1-2; *ibidem*, în *RR*, IV, nr. 1/1998, Bucharest, p. 1-7;

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 81–96

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Babinger[2], profesori universitari şi colaboratori la Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii „Cuza Vodă" din Iaşi (în deceniile III-V ale secolului XX), de la a cărei înfiinţare se împlinesc 150 de ani, există puncte de convergenţă. Identificarea şi prezentarea lor vor contribui la lămurirea unor aspecte deloc sau puţin cunoscute ale evoluţiei istoriografiilor română şi germană, ale racordării scrisului istoric românesc la curentele, tendinţele şi cerinţele istoriografiei mondiale, în deceniile III-V ale secolului XX.

Nu cunoaştem *încă* anul în care cei doi istorici s-au întâlnit direct, personal, prima dată. Este posibil ca ei să se fi cunoscut într-unul din anii intervalului temporal 1920-1935, când ambii s-au impus în lumea Muzei Clio ca istorici de talie europeană. Ori Brătianu şi Babinger s-au văzut abia din octombrie 1935, când turcologul german şi-a început activitatea didactico-ştiinţifică în cadrul Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice

Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu, Studii şi interpretări istorice, coord. P. Teodor şi R. Mârza, Cluj-Napoca, 1999, 132 p.; ****Comemorarea a 50 de ani de la moartea lui Gheorghe I. Brătianu*, în „Erasmus", 2003-2005, nr. 14, Bucureşti, p. 14-20; Aurel Pentelescu, *În faţa istoriei. Gheorghe I. Brătianu (1898-1953),* Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2003, 212 p.; *Gheorghe I. Brătianu în dosarele securităţii. Documente. Perioada domiciliului obligatoriu. Arestarea. Detenţia. Moartea,* selecţia documentelor, studiu introductiv, note şi addenda: Aurel Pentelescu, Liviu Ţăranu, prefaţa: Dinu C. Giurescu, Ed. Enciclopedică, 2006, 337 p.; Iulian Pruteanu-Isăcescu, *Gh. I. Brătianu – Membru al Academiei Române,* în „Chronos", I, 2003, nr. 1, Iaşi, p. 5-15; idem, *Gh. I. Brătianu (1898-1953). 110 ani de la naştere / 55 de ani de la moarte,* în „Chronos", VI, 2008, nr. 2, p. 48-55; Liviu Ţăranu, *Ultimii ani de viaţă ai istoricului Gh. I. Brătianu,* în *Experimentul Ploieşti*, vol. V, *Opresiunea culturii tradiţionale române în timpul dictaturii comuniste*, Piteşti, 2006, p. 233-238; Aurel Pentelescu, Liviu Ţăranu, *Martiriul şi moartea unui savant – Gheorghe I. Brătianu (1898-1953),* în „Orizont XXI. Revistă de istorie", II, 2007, nr. 5, Piteşti, p. 39-51; Constantin Buşe, *Omagiu unui mare istoric adus înaintaşului său de geniu. Gh. I. Brătianu despre N. Iorga şi opera sa,* în *Nicolae Iorga. 1871-1940. Studii*, vol. I, Bucureşti, 2006, p. 9-17; idem, *Gh. I. Brătianu despre N. Iorga*, în *Nicolae Iorga. 1871-1940. Studii şi documente*, vol. II-2, coordonatori C. Buşe şi C. Găucan, Bucureşti, 2006, p. 49-74; Raluca Tomi, *Institutul de Istorie Universală „Nicolae Iorga" în anii directoratelor Gheorghe I. Brătianu (martie 1941 - septembrie 1947) şi Andrei Oţetea (octombrie 1947 - iulie 1948),* în *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", 1937-1948*, coord. Raluca Tomi şi Bogdan Popa, Cuvânt înainte: Ovidiu Cristea, Bucureşti, Ed. Oscar Print, 2009 (319 p.), p. 105-163; *Bibliografia istorică a României, X, 1999-2004*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2005, p. 22-23; *XI, 2005-2006*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2007, p. 8-9; *XII-1, 2007-2008*, coord. Stelian Mândruţ, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2009, p. 10-11.

[2] Despre viaţa şi opera orientalistico-turcologică ale lui Franz Babinger vezi: Fr. Babinger, *Schriftenverzeichnis, 1910 bis 1961*, München, 1962, 51 p.; idem, *Ergänzung 1961-1968*, München, 1968, 9 p.; H. J. Kissling, *Franz Babinger (1891-1967)*, în *SOF*, XXVI, 1967, p. 375-379; H. W. Duda, *Franz Babinger*, în „Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften", CXVIII, 1968, Wien, p. 317-323; Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în *SAO*, VII, 1968, Bucarest, p. 233-235; Dan Prodan, *Din tradiţiile orientalisticii româneşti. Franz Babinger şi Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)*, în *CLSO*, nr. 2, 1993, coordonatori M. Maxim şi B. Murgescu, Bucureşti, p. 164-201; idem, *Franz Babinger – turcolog celebru şi agent secret?*, în *MI*, s.n., XXVIII, nr. 4(325)/aprilie 1994; idem, *Mid-17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berāt and an 'Ahdnāme handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în *TR*, III, nr. 2/ Summer 1994, Cluj-Napoca, p. 127-134; Cristina Feneşan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în *RÉSEE*, XXXII, no. 3-4/1994, p. 313-322; Dan Prodan, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor şi a relaţiilor româno-otomane în evul mediu (secolele XIV-XVII)*, în „Hierasus", X, 1996, Botoşani, p. 119-170; idem, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România, în perioada 1875-1950. Consideraţii introductive*, în *AMS*, I, 1999, Botoşani (p. 7-82), p. 33, 35-36, 39, 55-59, 72, 77; idem, *Învăţământul universitar turcologic în România în secolul al XX-lea*, în *SAI*, LXV, 2000 (p. 237-248), p. 240-242; idem, *Franz Babinger şi Nicolae Iorga. Corespondenţă*, în *AIIX*, XXXVI, 1999, p. 171-202; idem, *Nicoară Beldiceanu par rapport à Franz Babinger*, în „Romano-Turcica", I, 2003, Bucarest-Istanbul, Ed. Isis; idem, *Franz Babinger en Roumanie (1935-1943). Étude et documents*, Istanbul, Ed. Isis, 2003, 337 p.; idem, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România de la Marea Unire la instaurarea regimului comunist (1918-1948)*, în *AMS*, III, 2004, p. 153-166; idem, *Consideraţii generale referitoare la evoluţia turcologiei româneşti la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor*, în vol. *Studii şi cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim*, coordonator Călin Felezeu, Cluj-Napoca, Ed. Tribuna, 2004, p. 162-165; Dan Prodan, *Inventarele inedite ale Bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)*, I-II, în *AIIX*, t. XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 691-708; t. XLV, 2008, p. 431-446.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Bucureşti[3], înfiinţat şi condus de Nicolae Iorga. Indirect însă, cei doi istorici s-au cunoscut prin intermediul articolelor, studiilor şi sintezelor elaborate de ei înşişi, referitoare la spaţiul geografico-istoric oriental ponto-mediteranean / bizantino-otoman, între secolele III-XVII.

1. *Sferele temporale de activitate ştiinţifico-didactică* a celor doi istorici au fost identice: epoca medie universală, cu extensii către antichitate şi epoca modernă (Gh. I. Brătianu) sau doar către secolele XVII-XX (Fr. Babinger). *Arealele geografice* studiate de cei doi savanţi au avut ca element comun Europa centrală şi estică, de la Marea Baltică la mările Mediterană şi Neagră, şi Orientul Apropiat: Nordul Africii, Anatolia, Siria, Palestina, Arabia, Irak, Iran. Gh I. Brătianu a studiat şi evoluţiile istorice din Europa vestică (Anglia, Franţa, Spania, Portugalia) şi, sumar, din Orientul Mijlociu şi Îndepărtat. Fr. Babinger s-a specializat în istoria, cultura şi civilizaţia „Orientului" islamic turco-otoman: Europa centrală şi sud-dunăreană, Anatolia, Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia, Persia Akkoyunlu şi safavidă. Nu intenţionez să analizez în această contribuţie „cazurile particulare", punctuale, ale activităţii ştiinţifice ale celor doi istorici, studii care oricum exced unitatea tempo-geografică delimitată anterior.

În concepţia istorică a lui Gh. I. Brătianu, „Orientul" includea continentul Asia şi teritoriile est-europene aparţinând în secolele XIV-XX unor state islamice (Imperiul Otoman şi *Hānat*-ele tătaro-mongole): Europa sud-dunăreană şi teritoriile nord-pontice, caucaziene şi caspice. Fluxurile şi refluxurile religioase în aceste ultime teritorii au inclus însă o anumită ambiguitate în sfera de cuprindere geografică a termenului „Orient", în accepţiunea lui Brătianu[4].

Datorită specializării sale (orientalist-turcolog), Franz Babinger a decupat Orientul islamic din vasta arie geopolitică a Orientului, primul areal incluzând „ces pays orientaux qui furent entièrement ou partiellement colonisés par les mahométans"[5]. Istoricul german a avut astfel în vedere: Europa sud-dunăreană (Ungaria centrală şi sudică, Serbia, Bulgaria, Bosnia, Herţegovina, Grecia, Albania, Macedonia, Dobrogea), Anatolia, Siria, Palestina, Africa nordică, Irak, Iran, vestul Indiei, regiunile nord-pontice şi caucaziene[6].

Semnificaţia geografico-istorică pe care Brătianu a dat-o termenului „Orient" şi Babinger celui de „Orient islamic" corespundea accepţiunii larg însuşite şi utilizate în lumea ştiinţifică şi în cancelariile politice în deceniile III-V ale secolului XX[7].

---

[3] ANR, DMB, fond Ministerul Educaţiei Naţionale, d. 729/1938, f. 10; D. Prodan, *Fr. Babinger şi N. Iorga. Corespondenţă*, p. 192.

[4] A. Pippidi, *Un livre qui n'a jamais existé*, p. 43.

[5] Fr. Babinger, *Quelques problèmes d'études islamiques dans le Sud-Est européen*, în „L'Europe Orientale", VII-année, no. 34, Paris, p. 95.

[6] *Ibidem*, p. 96.

[7] Edward W. Said, *Orientalism. Western conceptions of the Orient*, ed. I, New York, Pantheon Books, 1978, 370 p.; idem, *Orientalism. Concepţiile occidentale despre Orient*, traducere Ana Andreescu, Doina Lică, Timişoara, Ed. Amarcord, 2001, 399 p.; Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizaţiei în epoca luminilor*, traducere din limba engleză de Bianca Rizzoli, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2000, 544 p.; Maria Todorova, *Balcanii şi balcanismul*, traducere din limba engleză de Mihaela Constantinescu şi Sofia Oprescu, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2000, 400 p.; Giorgios Prevelakis, *Balcanii. Cultură şi geopolitică*, cu un cuvânt-înainte al autorului la ediţia în limba română, traducere, note şi postfaţă: Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Ed. Corint, 2001, 207 p.; Sophie Bessis, *L'Occident et les autres. Histoire d'une suprématie*, Paris, Editions La Découverte et Syros, 2002; idem, *Occidentul şi Ceilalţi. Istoria unei supremaţii*, prefaţa Anton Caragea, traducerea Narcisa Şerbănescu, Bucureşti, Edit. Runa, 2004, p. 19-107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Gh. I. Brătianu şi Fr. Babinger, savanţi aparţinând aceleiaşi generaţii[8], au fost *iluştri reprezentanţi* ai noilor şcoli istorice apărute în România şi Germania prin 1930, influenţate într-o anumită măsură de curentul istoric francez al Şcolii de la „Annales". Însă trebuie să precizăm că, în deceniul 1920-1930, în contribuţiile ştiinţifice ale celor doi istorici identificăm elemente de noutate (de concepţie, de metodă, de abordare a izvoarelor istorice etc.) convergente celor postulate de reprezentanţii Şcolii de la „Annales". Acestea sunt simultaneităţile de manifestare istoriografică, pe fondul evoluţiei curentului critic pozitivist, încă de la începutul secolului XX.

Brătianu a aparţinut generaţiei de tineri istorici români de la 1930 (alături de C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu etc.), împreună alcătuind „şcoala nouă" de istorie, a cărei publicaţie ştiinţifică a fost „Revista Istorică Română" (apărută în 1931). Această grupare dizidentă de istorici a promovat un hipercriticism multidirecţional, faţă de: operele reprezentanţilor generaţiei de la 1900 (în special N. Iorga), editarea izvoarelor istorice şi interpretarea acestora, cercetarea istorică şi modalităţile de realizare a acesteia. Ei au insistat în mod deosebit asupra lărgirii tematicii, perioadelor şi spaţiilor istorice abordate, a restituţiei faptelor, proceselor şi evoluţiilor istorice cât mai obiectiv, impersonal şi „rece", fără sentimente, antipatii sau simpatii personale[9].

Având ca solidă temelie spiritul „Analelor"[10] şi programul „noii şcoli" româneşti de istorie de la 1930[11], Gh. I. Brătianu a lansat una din cele mai îndrăzneţe şi mai ambiţioase iniţiative din sfera cercetărilor şi studiilor de istorie medie universală din perioada interbelică: conceptualizarea, elaborarea şi publicarea unei *noi istorii a evului mediu european*, cu extensie orientală. Această proiectată sinteză trebuia să impună o lărgire a orizontului şi a opticii concepţiei istorice despre perioada respectivă, o repolarizare a centrelor de putere de unde putea fi abordată şi analizată evoluţia istorică complexă a spaţiului europeano-oriental.

Cu o germinaţie de un deceniu, focalizând şi preocupările tinerilor săi colaboratori români (M. Berza, D.M. Pippidi, A.B. Duff, C.I. Andreescu), istoricul român a făcut publică iniţiativa sa în 1937[12]. Acest proiect a constituit şi subiectul comunicării lui Brătianu la al VIII-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice (Zürich, august-septembrie 1938)[13]. Pentru materializarea îndrăzneţului său proiect, Brătianu a mizat pe colaborarea ştiinţifică a istoricilor consacraţi din diferite ţări europene, plus a colaboratorilor săi români[14].

---

[8] Franz Babinger s-a născut la 15 ianuarie 1891, iar Gheorghe I. Brătianu la 21 ianuarie/3 februarie 1898.

[9] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 274-276; idem, *Istorie şi istorici în România interbelică*, p. 170-175; L. Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, p. 234-238; idem, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales"*, p. 31-40; Ştefan S. Gorovei, Petrea Ţurlea, Lucian Nastasă, *„Şcoală nouă" de istorie. Mărturii documentare*, I, în *AIIAI*, XXII/1, 1985, p. 335-376; II, XXIII/1, 1986, p. 355-396.

[10] L. Boia, *Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire": l'oeuvre de G. I. Brătianu*, în vol. *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene*..., Iaşi, 1988, p. 3-12; P. Teodor, *Gh. I. Brătianu şi spiritul „Analelor". Analogii, sincronism şi convergenţe*, în acelaşi volum, p. 25-46.

[11] C. C. Giurescu, *Cuvânt înainte*, în *RIR*, I, 1931, p. 4-5; şi contribuţiile citate *supra* la nota nr. 9.

[12] Gh. I . Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge*, Bucarest, 1937, 21 p.; V. Spinei, *Gh. I. Brătianu – între vocaţia istoriei şi tentaţia vieţii politice*, în vol. *Confluenţe istoriografice*..., p. 312-313; A. Pippidi, *op. cit.*, *passim*; Doru Bădără, *Gh. I Brătianu şi proiectul „unei noi istorii a Europei în Evul Mediu" (Gh. I. Brătianu et le projet „d'une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge")*, în „Analele Brăilei", III, 1999, nr. 3, Brăila, p. 371-383; în limba franceză în *NedH*, X, 2000, p. 155-169.

[13] Gh. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge. La fin du monde antique et le triomphe de l'Orient*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", XVIII, fasc. I, 1939, Bruxelles, p. 252-266.

[14] A. Pippidi, *op. cit.*, p. 58-59, 62-63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Propunând ca centru de greutate al spațiului european–vest-asiatic–nord-african *zona pontică-anatoliană–est-mediteraneană* cu axa, sinuoasă de altfel, Kiev-Constantinopol-Antiohia-Alexandria, Gh. I. Brătianu a precizat că „de prea multă vreme istoria evului mediu a fost văzută numai de la Roma, Aachen sau Paris. Au fost aduse unele corective, privind-o din unghiul Veneției sau al oraşului Palermo. Aici (în noua concepție şi sinteză istorică propuse de savantul român – n.n., D.P.) va trebui să o privim din Constantinopol mai întâi, dar tot atât de bine din Anatolia şi din Alexandria, mai târziu din Kiev sau din Sarai, fără a neglija din acest punct de vedere linia de apărare a creştinătății în zorile timpurilor moderne, ce se sprijinea pe Cracovia, Suceava sau Budapesta”[15].

Această atitudine trebuia adoptată, deoarece ignorarea sau minimalizarea rolului istoric al Europei orientale şi al Orientului în Evul Mediu nu mai trebuia să persiste în istoriografia acelui interstițiu. „Întrucât, a argumentat medievistul român, trebuie să dăm Orientului ce este al Orientului, cu riscul de a exagera şi de a părea plini de partipriuri sau de un complex de superioritate”[16].

Privind istoria Evului Mediului european-oriental de la Constantinopol, Alexandria şi Antiohia, Gh. I. Brătianu a propus noi repere şi diviziuni cronologice ale respectivei epoci istorice, stabilite pe baza evenimentelor complexe, pe diferite planuri, derulate în Balcani şi Orientul Apropiat şi propagate în Europa. Astfel, structura temporală şi tematică a proiectatei sinteze istorice oferă informații prețioase în acest sens. Ampla monografie trebuia să aibă titlul *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566* şi să fie alcătuită din trei volume: I. *Sfârşitul lumii antice şi hegemonia Orientului (293-641)*; II. *Orient şi Occident, creştinătatea şi islamul (641-1095)*; III. *Formarea lumii moderne şi lupta statelor creştine împotriva Orientului turc şi mongol (1095-1566)*[17].

Brătianu a explicat noile repere şi diviziuni cronologice propuse. În anul 293 d.Hr. împăratul roman Dioclețian a instituit sistemul de conducere al *tetrarhiei*, în urma aplicării căruia „Imperiul (Roman) se transformă definitiv, după multe încercări anterioare, în monarhie orientală; (…) atunci începe cu adevărat hegemonia Orientului (asupra Occidentului european – n.n., D.P.)”[18]. O hegemonie politică, militară, economică, cultural-artistică, ce se va accentua în secolele IV-VII. Apariția religiei islamice şi expansiunea arabă în deceniile III-IV ale secolului VII d.Hr. au inaugurat o nouă etapă în istoria antichității târzii a Europei şi a Orientului Apropiat, au dus la individualizarea a trei factori de putere: *Orientul islamic, Bizanțul grec* şi *Occidentul latin*. Dar în acest nou echilibru complex, politico-militar, religios, economic, cultural-ideologic etc., pe cât de precar pe atât de necesar, superioritatea Orientului arabo-islamic a fost evidentă.

Cruciadele europene, inițiate religios în 1095, împotriva Orientului Apropiat arabo-türcico-islamic şi expansiunea politico-militaro-comercială a republicilor maritime italiene în Mediterana estică şi Marea Neagră, cu urmările lor multiple în Europa, au inaugurat *a treia şi ultima perioadă* în istoria medievală a bătrânului continent şi a Levantului. Campaniile militare amintite au constituit un adevărat flux european asupra țărmurilor Orientului Apropiat islamic, ce a determinat o revenire, după opt veacuri, a centrului de greutate al lumii medievale în Occident. Chiar şi după această reaşezare a

[15] Gh. I. Brătianu, *Une nouvelle histoire*, 1937, p. 8.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem, passim*; V. Spinei, *op. cit.*, p. 313.
[18] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 8-9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

centrelor de putere, evoluțiile istorice din Europa orientală şi din Orientul Apropiat au rămas la fel de importante.

Lupta popoarelor din Europa orientală şi central-sudică, printre care şi românii, împotriva expansiunii mongolo-tătare şi turco-otomane, formă de apărare de la „distanță" a civilizației occidentale, a fost o constantă a istoriei Europei în ultima etapă a Evului Mediu. Limita cronologică finală a amintitei epoci istorice a fost, în concepția lui Gh. I. Brătianu, sfârşitul (1566) îndelungatei domnii a sultanului Süleymān I **Kānūnî**-Magnificul, în timpul căruia Imperiul otoman a atins apogeul puterii şi expansiunii sale tricontinentale. Aceste evoluții complexe din sud-estul Europei şi din Orientul Apropiat, cu centrul de putere la Istanbul, s-au suprapus peste cele din Occident, respectiv „intrarea în scenă a capitalismului financiar şi cu expansiunea forțelor economice noi, după cucerirea Mexicului şi a Perului"[19].

Un alt element de noutate propus de savantul român a fost *extensia şi accentuarea analizei* evoluțiilor istorice economice, sociale, cultural-ideologice, religioase etc. în detrimentul celor politico-evenimențiale. În acest sens, Brătianu a precizat: „Ar fi poate mai interesant şi mai fructuos să se dea o amploare mai mare fenomenelor de istorie economică şi socială şi de a integra în narațiunea faptelor şi evenimentelor istoria civilizației şi a gândirii, a literelor şi a artelor. Metoda ar permite să concilieze două tendințe opuse care par să se afirme azi cu mai multă vigoare în câmpul studiilor istorice: cea a istoriei instituțiilor şi a faptelor sociale, în chip necesar colective şi impersonale, şi cea a personalităților care şi-au pus pecetea geniului şi a temperamentului lor asupra secolelor şi le-au văzut născându-se şi acționând"[20].

Din cele trei volume proiectate ale sintezei cunoaştem astăzi în detaliu doar „tabla de materii" (cuprinsul tematic) a primului volum şi numele posibililor colaboratori la acest tom[21]. Cunoaştem, de asemenea, numele unor colaboratori, pentru diferite capitole tematice, la volumul al II-lea. Planul tematic al acestuia nu a fost găsit, deocamdată, printre documentele lui Gh. I. Brătianu sau ale tinerilor săi colaboratori[22].

Despre volumul al III-lea al lucrării, în afară de titlu şi orizontul geografico-cronologic, nu cunoaştem deocamdată nimic. Dar, cu titlul de ipoteză de lucru, lansez supoziția că, pentru elaborarea unităților tematice (capitole, subcapitole etc.) referitoare la istoria, cultura şi civilizația turcilor otomani, definirea conceptelor operaționale, descoperirea, editarea, conservarea şi interpretarea izvoarelor istorice arabo-persano-otomane, metodologia cercetării turcologice etc., putea fi solicitată colaborarea ştiințifică a orientalistului-turcolog *Franz Babinger*. Această colaborare era îndreptățită, plecând de la următoarele premise: contribuțiile ştiințifice turcologice ale lui Babinger; prietenia sa cu Brătianu; activitatea sa ştiințifico-didactică în România, la Bucureşti (1935-1937) şi la Iaşi (1937-1943)[23]; includerea sa în comitetul director (extern) de coordonare a elaborării şi publicării sintezei *Histoire de l'Europe au Moyen Âge*[24].

Dar un complex de cauze a împiedicat materializarea grandiosului proiect. Potrivit formulei lui Andrei Pippidi, „un livre qui n'a jamais existé"!

Dacă eforturile constante ale lui Gh. I. Brătianu în vederea elaborării şi editării sintezei amintite s-au soldat cu un eşec, putem spune că travaliul său pentru finalizarea

[19] *Ibidem*, p. 11.
[20] *Ibidem*, p. 12.
[21] A. Pippidi, *op. cit.*, p. 44-47, 52-53, 62-63, 67-71.
[22] *Ibidem*, p. 62-63.
[23] D. Prodan, *Din tradițiile*, 1993, p. 185-195.
[24] A. Pippidi, *op. cit.*, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monografiei referitoare la *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*[25] a fost o reuşită. Însă una parțială, pentru că nu a avut bucuria să vadă personal această sinteză tipărită.

Întindere de apă între Europa sud-estică şi Orientul Apropiat anatolian, Marea Neagră „s-a dovedit în mai mare măsură un factor de apropiere şi de unitate între ținuturile al căror litoral îl mărgineşte, decât o barieră ce izolează popoarele şi civilizațiile”[26]. Mergând mai departe cu analiza rolului şi locului Mării Negre în istoria universală de-a lungul timpului, Gh. I. Brătianu a apreciat că „ea merită, tot atât de mult ca şi alte mări mai deschise curenților din larg, numele de «placă turnantă» a marelui trafic şi a schimburilor internaționale. Acest caracter de zonă de tranziție şi de răscruce între Europa şi Asia îl imprimă popoarelor şi statelor stabilite pe litoralul ei”[27].

Mării Negre în Evul Mediu, cu limitele şi perioadele cronologice fixate încă din 1937-1938, medievistul român i-a consacrat cea mai mare parte a monografiei, respectiv: cartea a II-a[28], a III-a[29] şi a IV-a[30]. Concluzia la care a ajuns Brătianu, originală şi îndrăzneață, sublinia realitatea că Marea Neagră făcea parte integrantă din megacontinentul euro-asiatic, având o istorie proprie, strâns legată de cea a arealului terestru al cărui prelungire maritimă era. Pe de altă parte, strict geografic, ea delimita Europa sud-estică de Orientul Apropiat anatolian, dar, în acelaşi timp, era o zonă de interferență europeano-orientală, o „intersecție” de căi maritime şi o bază de opțiuni politico-militare, economico-comerciale, cultural-artistice etc.

Autorul s-a oprit cu analiza sa în jurul anului 1500, când procesul de transformare a Mării Negre din „mare internațională” în „lac otoman” era, în linii generale, încheiat. O continuare a sintezei *Marea Neagră*, intitulată sugestiv *Chestiunea Orientului*, din secolul XVI şi până la sfârşitul celei de-a doua conflagrații mondiale, nu a mai fost elaborată de Brătianu, datorită conjuncturii politice din România după 1947 şi arestării abuzive a istoricului de către autoritățile comuniste.

Deşi elaborată cu peste jumătate de veac în urmă, monografia lui Brătianu despre *Marea Neagră* este încă actuală prin concepție, interpretare şi concluzii, chiar dacă izvoarele istorice europene folosite au fost insuficiente, iar cele otomane inaccesibile. Prin lucrarea sa clasică, încă unică în peisajul istoriografic referitor la această temă[31], Brătianu a umanizat Marea Neagră, transformând-o într-un partener al oamenilor din acel vast areal, când prietenos, calm şi liniştit, când agitat, furtunos şi amenințător.

Tot în deceniul V al secolului XX, în Franța, istoricul Fernand Braudel a elaborat şi a tipărit o monografie consacrată unei alte mări: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*[32]. Contribuția savantului francez, sinteză

[25] Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des Origines à la Conquête Ottomane*, München, Societas Academica Dacoromana, 1969, traducere românească de Michaela Spinei, ediție îngrijită, studiu introductiv, note şi bibliografie de Victor Spinei, 2 vol., Bucureşti, Ed. Meridiane, 1988; ed. a II-a, Iaşi, Ed. Polirom, 1999, 503 p.

[26] Idem, *Marea Neagră*, 1999, p. 52.

[27] *Ibidem,* p. 61.

[28] *Ibidem*, p. 151-246.

[29] *Ibidem*, p. 247-346.

[30] *Ibidem*, p. 347-442.

[31] O abordare complementară a realizat Halil Inalcik, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea,* I. *Customs Register of Caffa, 1487-1490*. Harvard University Press, 1995.

[32] Ediția I, Paris, 1949; ed. a II-a, Paris, 1963; ed. a III-a, Paris, 1976; ed. a IV-a, Librairie Armand Colin, Paris, 1979, fiind tradusă în limba română: *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, 6 vol., traducere de Mircea Gheorghe, prefață de Alexandru Duțu, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1985-1986.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paradigmatică în domeniul istoriei mărilor, completa în mod necesar monografia, exemplară şi ea, a medievistului român, alcătuind împreună o „radiografie istorică" a întinderii de apă ce scălda sudul Europei de la Strâmtoarea Gibraltar până la Munţii Caucaz. Au fost subliniate deja paralelismele şi convergenţele între cele două monografii semnate de Gh. I. Brătianu şi F. Braudel[33]. *Marea Neagră* a lui Brătianu rămâne un proiect finalizat al medievistului român în domeniul studiilor sale orientale.

Ca o recunoaştere a valorii ştiinţifice şi metodologice a contribuţiilor sale istorice orientalistice, Gh. I. Brătianu a fost delegat să participe şi a reprezentat Universitatea din Iaşi la Congresul al XX-lea al orientaliştilor, desfăşurat la Bruxelles între 5-10 septembrie 1938, sub preşedinţia lui Vallée Pousin, membru al Academiei regale belgiene[34]. Nu cunoaştem *încă* titlul comunicării prezentate de istoricul ieşean şi nici ecourile acesteia în critica de specialitate.

*

* *

Format la şcoala orientalistică germană de la începutul secolului XX şi aparţinând grupului tinerilor orientalişti germani de la Berlin, *Franz Babinger* şi-a desfăşurat activitatea ştiinţifică şi didactică universitară în amintitul oraş în perioada 1920-1935. Cu îndrăzneală şi spirit novator, Babinger a abordat noi domenii şi teme de cercetare orientalistică, cu un orizont geografico-cronologic tot mai larg: istoria, cultura şi civilizaţia unor regiuni unde s-a răspândit şi s-a înrădăcinat islamismul; evoluţia orientalisticii în general, a turcologiei în special, în Europa, în epocile modernă şi contemporană; izvoarele istorice otomane-orientale: descoperire, conservare, editare, interpretare şi utilizare ştiinţifică[35].

În două contribuţii paradigmice, elaborate şi publicate la 15 ani diferenţă între ele, referitoare la studiile islamice în Asia Mică şi Europa sud-dunăreană otomană, pilonii otomanismului timp de şase secole, Fr. Babinger a expus ideile sale referitoare la subiectul amintit. Discursul ştiinţific şi metodologic al turcologului german propunea colegilor de breaslă o nouă abordare a problemei, începând cu redefinirea statutului orientalisticii şi individualizarea conceptuală, geografică şi cronologică a ramurilor acesteia, în special a turcologiei. Apoi trebuiau eliminate orice idei preconcepute sau păreri subiective referitoare la turco-otomani şi religia islamică. Aceste două entităţi trebuiau studiate inter- şi pluridisciplinar, acordându-se atenţie tuturor categoriilor de izvoare istorice şi utilizării combinate a acestora, conform metodologiei cercetării şi deontologiei profesionale.

Se impunea concentrarea eforturilor orientaliştilor pentru identificarea, conservarea, traducerea şi editarea izvoarelor istorice islamico-otomane în *corpusuri* tematice (documentare, cronistice, epigrafice, numismatice etc.), conform ultimelor cerinţe ştiinţifico-metodologice în domeniu şi în condiţii grafice deosebite. Formarea viitorilor orientalişti trebuia să se realizeze prin activităţi didactice universitare şi post-universitare, prin cercetări sistematice în Orientul islamic şi în zonele învecinate. Cercetarea ştiinţifică turcologică în echipe interdisciplinar constituite trebuie să o înlocuiască treptat pe cea individuală care, oricât de rodnică ar fi fost, se dovedea totuşi insuficientă. Necesitatea înfiinţării unor institute de turcologie sau de studii sud-est europene, care să se ocupe cu „problemele epocii turceşti", devenea astfel evidentă. În cadrul acestor

[33] Alexandru Florin Platon, *op. cit.*, 1993, p. 73-82; Aurel Pentelescu, *op. cit.*, 1997, p. 51-55.
[34] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 3/1938 (*Corespondenţă*), ff. 51-52.
[35] Dan Prodan, *Franz Babinger en Roumanie*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instituţii, o bibliotecă de specialitate oferea celor interesaţi servicii de informare ştiinţifică şi de formare profesională.

Franz Babinger a propus extinderea cercetării ştiinţifice a islamismului şi a statelor islamice de la manifestările politico-militaro-diplomatice la cele religioase-ideologice-culturale. La această direcţie de cercetare era necesar să se adauge studierea fondului local, autohton preislamic, cât şi a influenţelor şi preluărilor reciproce: cuceriţi băştinaşi creştini – cuceritori musulmani[36].

Turcologul german a elaborat diverse contribuţii în direcţiile de cercetare enumerate anterior, de la simpla prezentare de o pagină a unei lucrări de specialitate până la sinteza de 500 de pagini. Majoritatea acestora abordează aspecte inedite sau puţin cercetate de orientalişti, de la evoluţii politico-diplomatice şi conflicte militare la erezii religioase islamice, orientări şi manifestări ideologice, opere istoriografice, creaţii culturale. Programul de cercetare turcologică formulat şi realizat de Fr. Babinger se circumscrie direcţiei trasate de Şcoala franceză de la „Annales", putând fi considerat varianta germană orientalistico-turcologică a acesteia. De altfel, programul de cercetare sintetizat şi asumat de Şcoala de la „Annales" se regăsea, mai mult sau mai puţin coerent şi închegat, în istoriografiile naţionale ale perioadei interbelice, din majoritatea ţărilor europene.

Contribuţiile lui Fr. Babinger reflectau nivelul dezvoltării istoriografiei turcologice din perioada interbelică. Savantul german nu a scris o istorie a Imperiului Otoman, pentru că cerinţele şi stadiul turcologiei interbelice nu permiteau încă o abordare complexă a acestei problematici. Era perioada unor acumulări istoriografice calitative şi cantitative, care vor pregăti terenul sintezelor de istorie otomană elaborate de colective de autori în perioada postbelică. Altfel spus, perioadele berlineză (1920-1935) şi românească (1935-1943) ale activităţii turcologice a lui Babinger s-au situat între sinteza otomană elaborată de N. Iorga[37] şi cea alcătuită de istoricii turci[38].

Babinger a elaborat peste 400 de contribuţii punctuale spaţio-temporale sau referitoare la evoluţii zonale seculare. A abordat problema izvoarelor istoriei otomane, descoperind, publicând şi analizând documente, cronici, descrieri şi jurnale de călătorie, inscripţii etc. Cea mai importantă realizare rămâne, peste decenii, *monografia istoriografiei otomane* (secolul XIV – începutul secolului XX)[39]. Turcologul german nu a reuşit însă să completeze ***G.O.W.*** cu propria sa *Geschichte der osmanischen Literatur*, sinteză ce trebuia să abordeze scrisul otoman din punct de vedere al fenomenului literar-artistic şi ideologic-propagandistic[40].

Deşi a scris numeroase articole referitoare la „probleme otomane", mărunte, de amănunt, Franz Babinger a avut totuşi, precum Gh. I. Brătianu, *vocaţia sintezei istorice*. A elaborat sintezele referitoare la istoriografia otomană (***G.O.W.***) sau la unele personalităţi ale istoriei otomane (*şey*-ul Bedr ed-dîn Mahmūd[41], sultanul Mehmed II

[36] Franz Babinger, *Der Islam in Kleinasien. Neue Wege der Islamforschung*, în *ZDMG*, LXXVI, Jahrg., 1922, Leipzig, p. 126-152; idem, *Quelques problèmes d'études islamiques dand le Sud-Est européen*, în „L'Europe Orientale", VII-e année, no. 34, 1937, p. 95-110.

[37] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach der Quellen dargestellt*, I-V. Bandes, Gotha, 1908-1913.

[38] *Osmanli Tarihi (Istoria otomană)*, vol. I-IV (elaborate de I. H. Uzunçarşili), Ankara, 1947-1959; vol. V-VII (elaborate de E. Z. Karal), Ankara, 1955-1962.

[39] Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, 477 p.

[40] *Ibidem*, p. VII.

[41] Idem, *Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn der Richters von Simāw*, în *Der Islam*, XI. Band, 1921, Berlin, p. 1-106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fātih[42]). Turcologul german nu a finalizat însă proiectata şi anunţata sa *Istorie a literaturii otomane*, şi nici colaborarea sa la *Histoire de l'Europe au Moyen Âge*, iniţiată de Brătianu, nu s-a materializat. Poate Babinger ar fi oferit astfel liniile generale ale unei sinteze istorice otomane (prima parte, secolele XIII-XVI) la nivelul informaţional şi conceptual-metodologic al anului 1940. În perioada 1962-1969 au fost publicate cele trei volume ale culegerii de studii turcologice ale lui Franz Babinger, intitulată *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*. Prin structură şi titlu, această culegere poate fi considerată *o istorie* a Europei sud-dunărene şi a Orientului Apropiat otomane, în locul sintezei pe care Babinger nu a scris-o niciodată.

Precum Gh. I. Brătianu, care a vizitat Turcia şi cea mai mare parte a litoralului Mării Negre şi Peninsula Balcanică, Franz Babinger a călătorit, ca un adevărat *Globetrotter*, pe jos, călare, cu automobilul, cu trenul sau cu avionul prin întregul spaţiu istoric fost otoman: Europa central-sudică, Anatolia, Orientul Apropiat.

3. Ambii savanţi au înţeles că *istoria* Europei centrale şi estice, în general, a românilor, în particular, începând cu secolul XIV, *nu se mai poate scrie obiectiv şi integrator* fără a nu lua în consideraţie istoria turcilor otomani. *Istanbul* a fost un centru de putere iar *Imperiul Otoman* un factor de putere de importanţă mondială, adânc implicat în marile decizii şi evoluţii istorice universale între secolele XVI-XIX. Pentru a studia istoria otomanilor şi a relaţiilor complexe româno-otomane (secolele XVI-XIX), Brătianu şi Babinger au înţeles necesitatea şi au sprijinit procesul universitar didactic de formare a unor turcologi români (istorici, filologi, etno-folclorişti) în România şi de specializare ulterioară a acestora în Turcia sau într-o ţară europeană cu vechi tradiţii didactico-ştiinţifice în această ramură orientalistică. Profesori universitari la Iaşi şi Bucureşti, Gh. I. Brătianu (catedra de istorie medie universală) şi Franz Babinger (catedra de istorie otomană şi a relaţiilor româno-otomane) au atras atenţia studenţilor şi celor interesaţi asupra izvoarelor istorice (documente, cronici, jurnale de călătorie, inscripţii etc.) şi a bibliografiei orientalo-otomane, au încercat să-i facă curioşi pe aceştia în legătură cu istoria otomanilor şi a Orientului Apropiat.

O altă caracteristică comună a concepţiilor istorice ale celor doi savanţi a fost conştientizarea necesităţii şi promovarea cercetării ştiinţifice în echipe inter- şi pluridisciplinare de specialişti, în cadrul unor institute de profil. Brătianu a propus înfiinţarea unui *Institut românesc de cercetări istorice şi arheologice la Istanbul*, în 1933. El a argumentat astfel demersul său: „Dacă este vorba să organizăm mai temeinic cercetarea trecutului naţional şi a legăturilor atât de strânse ce le-au avut ţările noastre cu Răsăritul apropiat, e un centru care se impune de la sine atenţiunii cercetătorilor, atât prin situaţia sa geografică cât şi prin rolul său în istoria medievală şi modernă a Europei orientale: am numit *Constantinopolul*. (…) Din toate punctele de vedere, înfiinţarea unui institut românesc de cercetări la Constantinopol se impune ca o necesitate a dezvoltării şi progresului ştiinţei noastre istorice, [deoarece] istoria Imperiului Otoman constituie (…) un domeniu de cel mai mare interes pentru toţi istoricii perioadei moderne şi contemporane (subl. n., D.P.)"[43]. Idei ce se regăsesc şi în proiectul de Istorie

[42] Idem, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, ed. I, München, 1953, XVI+592 p.; ed. a II-a, München, 1959; traducerea franceză: *Mahomet le Conquérant et son temps. Une peur du monde au tournant de l'histoire*, Paris, 1954, 636 p.; traducerea italiană: *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, 797 p., traducerea englezească de W. Hickman, *Mahomed the Conqueror and his Time*, New York, 1978.

[43] Gh. I. Brătianu, *Pentru un Institut românesc de cercetări istorice şi arheologice la Constantinopol*, în *RIR*, III, 1933 (p. 317-323), p. 318, 320-321; idem, *De la nécessité d'un Institut roumain d'histoire et d'archéologie à Constantinople*, în idem, *Études byzantine d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 275-279.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a Europei în Evul Mediu a lui Brătianu din 1937-1939. Din varii motive, institutul românesc la Istanbul nu a fost înfiinţat.

Mai mult succes a avut Brătianu la Iaşi, unde a înfiinţat, în cadrul Facultăţii de Litere şi Filosofie în 1935, *Institutul de Istorie Generală*, al cărui director a fost în perioada 1935-1940[44]. Sub egida institutului a fost publicată lucrarea lui G.D. Balascef[45], pe care Brătianu a prefaţat-o. După transferul său la Universitatea din Bucureşti (de la 1 octombrie 1940) şi după moartea lui N. Iorga, Brătianu a devenit director al *Institutului de Istorie Universală „N. Iorga"* (1941-1947)[46]. La publicaţia acestui institut a colaborat şi Fr. Babinger, prezentând opiniile sale despre Istria în secolele XVI-XVII[47].

Franz Babinger a avut o contribuţie importantă la înfiinţarea *Institutului de Turcologie* din cadrul Facultăţii de Litere şi Filosofie de la Iaşi, la 1 aprilie 1940. Această instituţie a funcţionat „în vreme de război" între anii 1940-1945. Turcologul german a alcătuit programul de activitate didactico-ştiinţifică şi schema organizatorică ale institutului (aprilie-mai 1939), al cărui director de studii a fost în perioada 1940-1945[48]. În cadrul institutului, Babinger a editat monografii istorice[49] şi izvoare biografice otomane[50].

În cadrul eforturilor sale susţinute de a pune bazele unui învăţământ superior orientalistic-turcologic în România, N. Iorga l-a invitat oficial şi l-a angajat cu contract pe turcologul german Fr. Babinger, în august 1935, la *Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice* din Bucureşti, pentru a desfăşura o activitate didactico-ştiinţifică de profil[51]. La 30 septembrie 1937, amintitul contract a expirat, nefiind reînnoit. În aceste condiţii, Gh. I. Brătianu şi-a manifestat interesul ca Babinger să colaboreze oficial cu institutul ieşean pe care-l conducea. Între timp, cei doi istorici medievişti exprimaseră puncte de vedere istorice comune şi deveniseră prieteni.

Încă din iunie 1937, ca urmare a propriei sale propuneri scrise, Gh. I. Brătianu a fost însărcinat, de Consiliul Profesoral al F.L.F. din Iaşi, „de a invita pe D-ul profesor Franz Babinger, cunoscut orientalist german, (…) să facă unele prelegeri la Facultatea noastră asupra *Istoriei Imperiului Otoman*, ale cărei izvoare le cunoaşte atât de desăvârşit"[52]. Dar turcologul german nu a putut onora această primă invitaţie a istoricului ieşean. După încetarea colaborării cu institutul lui Iorga, Brătianu i-a propus lui Babinger angajarea cu contract la amintita facultate ieşeană, pentru a desfăşura o activitate didactico-ştiinţifică turcologică. Având acceptul lui Babinger, Brătianu i-a propus oficial decanului F.L.F. din Iaşi, la 27 octombrie 1937, angajarea cu contract a savantului german la acea facultate „(…) pentru a face un curs regulat din această

[44] V. Spinei, *Gh. I. Brătianu…*, 1988, p. 311; Al. Zub, *Istorie şi istorici*, 1989, p. 181, 326.

[45] G. D. Balascef, *Împăratul Mihail VIII Paleologul şi statul oguzilor pe ţărmul Mării Negre*, ed. Gh. I. Brătianu, Iaşi, 1940.

[46] V. Spinei, *op. cit.*, p. 328-332.

[47] *Ibidem*, p. 330; Fr. Babinger, *Histria (Istros) au XVIe siècle*, în *RHSEE*, XVIII/1, 1941, p. 137-139; idem, *Histria (Istros) au XVIIe siècle*, în *RHSEE*, XVIII/2, 1942, p. 449-450.

[48] Dan Prodan, *Din tradiţiile…*, 1993, p. 179-195.

[49] M. M. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timūr en Anatolie (1402)*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, VIII+180 p.+1 hartă.

[50] *Die Vita (Menāqibnāme) des Schejchs Bedr ed-dîn Mahmūd, gen. Ibn Qādî Samauna, von Chalîl bin Ismā'îl…*, I. Teil: *Urtext…*, herausgegeben von Fr. Babinger, O. Harrassowitz, Leipzig, 1943, 124 p.

[51] Vezi *supra* nota nr. 3; Giafranco Giraudo, *Hammer-Purgstall, Iorga, Babinger. Un piccolo divertissment,* în *Quaderni Nicolae Iorga. Atti del Convegno italo-romeno N. Iorga*, Bucarest, 2000, p. 128-134; republicare în *Quaderni della Casa Romena di Venetia*, 2001, no. 1, p. 128-134.

[52] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 5/1937, f. 45; Dan Prodan, *Din tradiţiile…*, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

materie (Istoria Imperiului Otoman – n.n., D.P.), cu specială privire la legăturile turcilor cu ţările noastre; în această direcţie a publicat chiar în limba noastră o serie de lucrări”[53].

Acceptând propunerea lui Gh. Brătianu la 30 octombrie 1937[54], decanul Iorgu Iordan l-a invitat oficial la 11 noiembrie pe Franz Babinger să predea la facultatea ieşeană „un curs asupra istoriei Imperiului Otoman, cu specială privire la legăturile turcilor cu ţara noastră”[55]. După asigurarea fondurilor necesare salarizării savantului german[56], la 12 noiembrie 1937 s-a încheiat contractul de colaborare didactico-ştiinţifică turcologică între Franz Babinger şi Gh. I. Brătianu, ca director al Institutului de Istorie Generală din cadrul F.L.F. de la Iaşi[57].

După intervenţii şi discuţii ce au durat şapte luni, Ministerul Educaţiei Naţionale a aprobat introducerea cursurilor şi seminariilor prof. Franz Babinger în statele de funcţii ale F.L.F. din Iaşi, asigurând şi salariul lunar al turcologului german[58]. În aceste condiţii, la 1 iulie 1938 s-a încheiat contractul de colaborare didactico-ştiinţifică între M.E.N. şi Fr. Babinger. Ministerul amintit a încredinţat turcologului german „ţinerea unui curs asupra *istoriei Imperiului Otoman, cu specială privire la legăturile turcilor cu ţara noastră* (…) la Facultatea de Litere a Universităţii din Iaşi şi în cadrul Institutului de Istorie Generală al acestei Universităţi (subl. D.P.)”[59]. Consiliul Profesoral al F.L.F. din Iaşi a hotărât, la 22 noiembrie 1937, ca „D-l Prof. Gh. I. Brătianu să prezinte publicului pe D-l Prof. Franz Babinger, în ziua deschiderii cursului său”[60], evenimentul petrecându-se în una din zilele săptămânii 23-28 noiembrie 1937.

În perioada 1940-1943, în relaţiile prieteneşti, de colaborare, dintre Gh. I. Brătianu şi Franz Babinger au intervenit elemente noi, ce au sporit intensitatea acestor legături. Astfel, la 1 aprilie 1940 şi-a început activitatea didactico-ştiinţifică *Institutul de Turcologie* de la Iaşi, turcologul german fiindu-i director de studii[61]. Gh. I. Brătianu s-a transferat, de la 1 octombrie 1940, la F.L.F. din Bucureşti, ca profesor titular la catedra de istorie universală[62], de la 1 martie 1941 a fost numit director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga” din capitală[63], iar în perioada decembrie 1941 - 1 decembrie 1943 a îndeplinit, „cu deosebită destoinicie”, funcţia de decan al F.L.F. din Bucureşti[64].

În cadrul activităţii efective (1940-1943) a Institutului de Turcologie, s-au derulat demersuri oficiale pentru transferarea sa de la Facultatea de Litere din Iaşi la cea similară din Bucureşti. Astfel, în a doua decadă a lunii octombrie 1941 Brătianu a solicitat decanului F.L.F. din Bucureşti, prof. Alexandru Marcu, discutarea în cadrul şedinţei Consiliului Profesoral a propunerii sale de transferare a amintitului institut de la Iaşi la Bucureşti. Petentul a argumentat că „(…) în capitala ţării (Institutul de Turcologie) ar putea concentra şi îndruma mult mai bine activitatea tuturor cetăţenilor

[53] *Ibidem*, f. 45; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 172.
[54] ANR, DAICB, fond M.E.N., d. 729/1938, f. 9.
[55] *Ibidem*, f. 11.
[56] *Ibidem*, f. 12.
[57] *Ibidem*, ff. 8-8v., 1-1v., 7-7v.
[58] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 13/1943, f. 250.
[59] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 1/1938, ff. 209-209 v.; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 173-174.
[60] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 8/1939, ff. 57-57 v.; idem, DAICB, fond M.E.N. d. 729/1938, ff. 3-3v., 4-4 v.; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 174-175.
[61] ANR, DJI, fond U.I., R., d. 1966/1940, ff. 239, 240; d. 2101/1941, f. 153; fond U.I., F.L.F., d. 2/1940, ff. 84, 87.
[62] V. Spinei, *Gh. I. Brătianu…*, p. 324.
[63] *Ibidem*, p. 328.
[64] *Ibidem*, p. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care ar dori să se specializeze în studiul acestei probleme (de turcologie)". Brătianu atrăgea atenția asupra „(…) importanței ce o prezintă pentru toate ramurile învățământului nostru istoric existența unui asemenea Institut (de Turcologie – n.n., D.P.)"[65].

Consiliul Profesoral al facultății bucureştene, în şedința din 22 octombrie 1941, a avizat favorabil această propunere, fiind susținută de C.C. Giurescu, N. Bănescu, Al. Rosetti, T. Capidan, V. Grecu, împotrivă pronunțându-se doar I. Petrovici[66]. Ca urmare, Decanatul a intervenit la ministerul tutelar pentru rezolvarea cererii în cauză. De asemenea, a înaintat dosarul problemei, în noiembrie 1941, Decanatului similar de la Iaşi, pentru consultare şi precizarea poziției oficiale[67].

Întrunit în şedință la 3 decembrie 1941, Consiliul Profesoral al F.L.F. din Iaşi a analizat dosarul problemei transferului şi s-a pronunțat „(…) împotriva transferării la Bucureşti a Institutului de Turcologie", motivând temeinic această poziție[68]. Respectiva hotărâre a fost comunicată oficial ministerului tutelar la 4 decembrie 1941[69]. Aceeaşi poziție a adoptat Consiliul Profesoral al facultății ieşene şi la 16 iunie 1943, precizând că „nu vede oportunitatea imediată a unui transfer al acestui Institut (de Turcologie – n.n., D.P.) la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti. (…) D-l Prof. Fr. Babinger, Directorul Institutului de Turcologie, şi-a exprimat dorința de a rămânea deocamdată la Iaşi"[70]. Decizia a fost comunicată forurilor tutelare: Rectoratului[71] şi ministerului[72].

În aceeaşi lună, în iunie 1943, Fr. Babinger a fost mobilizat din nou în armata germană, părăsind România pentru totdeauna. Problema transferului şi-a pierdut astfel actualitatea.

Propunerea transferului a fost o inițiativă comună Brătianu-Babinger, în care demersul sau acceptul turcologului german a avut un rol important. Babinger se deplasa săptămânal la Bucureşti, unde efectua cercetări la instituțiile depozitare de bibliografie şi izvoare istorice otomane. În mediul intelectual bucureştean, activitatea didactico-ştiințifică turcologică în cadrul institutului cu acest profil s-ar fi desfăşurat în condiții mult mai bune decât la Iaşi. Ambii istorici implicați în problema transferului au subliniat în mod expres această realitate. Iradierea preocupărilor de turcologie la nivel național s-ar fi realizat mai intens de la Bucureşti. Pe de altă parte, Babinger ar fi fost mai aproape de prietenul şi colaboratorul său Brătianu, bucureştean din octombrie 1940.

4. Considerații bilanțiere

4.1. Unitățile de timp istoric abordate ştiințifico-didactic de Brătianu şi Babinger au fost identice: epoca medie universală, cu extensii către antichitate şi epoca modernă (universalistul român) sau către secolele XVIII-XX (turcologul german). Interdependența şi intercondiționarea istorică universal-național au fost bine reprezentate în concepțiile şi contribuțiile istorice ale celor doi savanți. Spațiile geografice studiate de cei doi istorici au avut ca element comun Europa centrală şi estică, de la Marea Baltică la mările Mediterană şi Neagră, şi Orientul Apropiat islamic.

---

[65] ANR, DJI, fond U.I., R., d. 11/1941, f. 133; document publicat şi de Lucian Nastasă în grupajul epistolar *„Şcoala nouă" de istorie. Mărturii documentare (III)*, în *AIIAI*, XXIV/2 1987, p. 429-430.

[66] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 340/1939-1943, f. 233; copie în idem, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 11/1941, f. 134.

[67] ANR, DJI, fond U.I., F.L.F., d. 11/1941, ff. 132, 133, 134.

[68] *Ibidem*, d. 13/1943, ff. 312-313.

[69] *Ibidem*, d. 12/1941, f. 151.

[70] *Ibidem*, d. 13/1943, f. 431, 429; d. 3/1943, f. 258; idem, fond U.I., R., d. 2251/1943, f. 55.

[71] Idem, fond U.I., F.L.F., d. 6/1943, f. 186; fond U.I., R., d. 2251/1943, f. 773.

[72] Idem, fond U.I., R., d. 2251/1943, f. 773; pentru întregul „dosar" al transferului, vezi şi Dan Prodan, *Din tradițiile*…, p. 196-197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4.2. Gh. I. Brătianu şi Fr. Babinger, savanţi aparţinând aceleiaşi generaţii, au fost iluştri reprezentanţi ai noilor şcoli istorice germinate anterior şi individualizate în România şi Germania prin 1930, influenţate într-o anumită măsură de curentul istoric francez de la „Annales". Având ca solidă bază teoretică spiritul „Analelor" şi programul „noii şcoli" româneşti de istorie de la 1930, *Brătianu* a lansat una din cele mai îndrăznețe şi mai ambiţioase iniţiative din sfera cercetărilor şi studiilor de istorie medie universală din perioada interbelică: conceptualizarea, elaborarea şi publicarea unei noi istorii a Evului Mediu european, cu extensie orientală: *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566*. Contând pe colaborări ştiinţifice interne şi internaţionale, Brătianu a făcut publică iniţiativa sa în 1937-1938. Sinteza a fost concepută în trei volume: I. *Sfârşitul lumii antice şi hegemonia Orientului (293-641);* II. *Orient şi Occident, creştinătatea şi islamul (641-1095);* III. *Formarea lumii moderne şi lupta statelor creştine împotriva Orientului turc şi mongol (1095-1566)*. Dar cauze obiective şi subiective au împiedicat materializarea acestui îndrăzneț proiect istoriografic.

Brătianu a elaborat monografia, publicată postum, referitoare la *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, în care a realizat o „radiografie" geografico-istorică a acestei întinderi de apă, subliniind tranşant caracterul ei de „placă turnantă", de zonă de tranziţie şi de răscruce între Europa şi Asia. Sinteza istoricului român este contemporană şi soră bună cu o altă contribuţie paradigmatică în domeniu, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II (1949)*, elaborată de Fernand Braudel.

Pe baza unui program de cercetări ştiinţifice şi activităţii didactice turcologice bine conceput şi articulat (1922, 1937), *Franz Babinger* a elaborat în perioada interbelică peste 250 de contribuţii turcologice referitoare la Europa sud-estică şi Orientul Apropiat islamice între secolele XIV-XX. Lucrările turcologice ale lui Babinger aveau aspecte cantitative diferite, de la recenzia de carte de 2 pagini până la sinteza istorică de 500 de pagini. *Precum Gh. I. Brătianu, turcologul Babinger a avut vocaţia sintezei istorice.* Astfel a elaborat sinteze referitoare la evoluţia istoriografiei otomane (*Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, 1927), la *şeyh*-ul Bedr ed-dîn Mahmūd (*Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simāw*, 1921), la sultanul Mehmed II Fātih (*Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, 1953). Culegerea de studii turcologice *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante* poate fi considerată ca o sinteză a lui Babinger despre istoria, cultura şi civilizaţia islamică din teritoriile precizate în titlu.

4.3. Brătianu şi Babinger au înţeles necesitatea şi au sprijinit procesul universitar didactic de formare a unor turcologi români (istorici, filologi, etno-folclorişti) în România şi de specializare ulterioară a acestora în Turcia sau într-un centru turcologic european. De asemenea, ei au promovat cercetarea ştiinţifică turcologică în echipe inter- şi pluridisciplinare de specialişti, în cadrul unor institute de profil. Astfel, Brătianu a propus înfiinţarea unui *Institut românesc de cercetări istorice şi arheologice* la Istanbul (1933), iniţiativă nematerializată însă. Brătianu a înfiinţat totuşi la Iaşi *Institutul de Istorie Generală* (1935), al cărui director a fost în perioada 1935-1940. Aceeaşi funcţie Brătianu a îndeplinit-o la *Institutul de Istorie Universală* „N. Iorga" din Bucureşti (1941-1947).

Gh. I. Brătianu a iniţiat şi sprijinit efectiv invitarea şi angajarea cu contract a lui Fr. Babinger la F.L.F. din Iaşi, pentru a susţine cursuri şi seminarii tematice, referitoare la istoria *Imperiului Otoman şi a relaţiilor otomano-române (secolele XIV-XVII)*. În paralel cu activitatea la catedra universitară (1937-1943), Babinger a fost iniţiatorul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

logistic (1939) şi directorul de studii al *Institutului de Turcologie* de la Iaşi (1940-1945). Inițiativa comună Brătianu-Babinger de transferare a acestui institut de la Iaşi la Bucureşti (1941-1943) nu s-a realizat.

Abrevieri

ANR, DAICB	Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iaşi;
ANR, DJI	Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Iaşi;
ANR, DMB	Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului Bucureşti;
AMS	*Acta Moldaviae Septentrionalis,* Botoşani*;*
CLSO	*Caietele Laboratorului de Studii Otomane,* Bucureşti;
DL	*Dacia Literară,* Iaşi;
EIR	*Enciclopedia Istoriografiei Româneşti*, Bucureşti;
F.L.F.B.	Facultatea de Litere şi Filosofie – Bucureşti;
F.L.F.I.	Facultatea de Litere şi Filosofie – Iaşi;
RIM	*Revista de Istorie Militară,* Bucureşti;
RRH	*Revue Roumaine d'Histoire,* Bucarest;
RR	*Romanian Revue,* Bucarest;
SAO	*Studia et Acta Orientalis,* Bucarest;
TR	*Transylvanian Review,* Cluj-Napoca;
U.B.	Universitatea din Bucureşti;
U.B.R.	Universitatea din Bucureşti – Rectoratul;
U.I.	Universitatea din Iaşi;
U.I.R.	Universitatea din Iaşi, Rectoratul;
ZDMG	*Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft,* Leipzig.

GHEORGHE I. BRĂTIANU AND FRANZ BABINGER. COMMON POINTS
(Summary)

1. *The historical time units* scientifically and didactically analyzed by Brătianu and Babinger *were identical*: the universal medieval epoch with extensions to the antiquity and modern epoch (the Romanian universalist) or to the XVIIIth-XXth centuries (the German turkologist). The historical interrelationship and interconditioning between the universal and the national were very well represented in the historical concepts and contributions of the two scholars. The geographical spaces investigated by the two historians had a common factor: *the Central and Eastern Europe*, from the Baltic Sea to the Mediterranean and Black Seas, and the Islamic Near East.

2. *Gh. I. Brătianu and Fr. Babinger*, scholars of the same generation, *were famous reprezentatives of the New History schools*, previously germinated and individualised in Romania and Germany around the 1930s and being influenced to a certain point by the French historical current from the "Annales" and the program of the Romanian "New School" of History from 1930, Brătianu began one of the most daring and ambitious initiatives from the domain of research and studies of the universal medieval History of the inter-war period: the conceptualisation, elaboration and publishing of a new history of the European middle age, with Eastern extension: *Histoire de l'Europe au Moyen Âge, 293-1566.*

Relying upon internal and international scientific contributions, Brătianu published his initiative/project in 1937-1939. The synthesis was divided into three volumes: I. *La fin du monde antique et l'hégémonie de l'Orient (293-641)*; II. *L'Orient et l'Occident, le Christianisme et l'Islam (641-1095)*; III. *La formation du monde moderne et la lutte des états chrétiens contre l'Orient turc et mongol (1095-1566)*. However, objective and subjective causes have prevented materialization of this daring historiographical project.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Brătianu drew up a monograph, posthumously published, referring to the *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, in which he realized a geographical and historical "radiography" of this enormous stretch of water, directly underlining its character of "revolving plate", of transition and turning-point between Europe and Asia. The synthesis of the Romanian historian is contemporary and "a good sister" to another paradigmatical contribution in the domain, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), written by **Fernand Braudel**.

Having as basis a very well drawn up and articulated research program and also didactical activities in turkology, **Franz Babinger** elaborated during the inter-war period over 250 turkologycal scientific papers referring to the South-East Europe and the Islamic Near East between the XIVth-XXth centuries. Babinger's turkologycal papers had different quantitative aspects, from the two pages book review to the 500 pages historical synthesis. The same as Gh. I. Brătianu, Babinger had the gift of historical synthesis. So, he elaborated synthesis referring to the evolution of the Ottoman historyography (*Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, 1927), to the Seyh Bedr ed-dîn Mahmūd (*Schejch Bedr ed-dîn, der Sohn des Richters von Simāw*, 1921) or to the Sultan Mehmed the IInd Fātih (*Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltstürmer einer Zeitenwende*, 1953). The collection of turkologycal studies *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Sudösteuropas und der Levante (1962-1969)* can be considered to be a Babinger's synthesis on the Islamic History, culture and civilization living on the territories mentioned in its title.

3. *Brătianu* and *Babinger* have understood the necessity and have supported the *didactical university process of formation* in Romania of Romanian turkologists (historians, philologists, etno-folklorists) and their subsequent specialization in Turkey or other European turkological centers. Also, they have promoted turkological scientific research in inter- and multi-disciplinary teams of specialists, as part of some specialized institute. Thus, Brătianu suggested the foundation of a *Romanian Institute for historical and archeological research* in Istanbul (1933), an initiative which wasn't materialized, though. However, Brătianu founded in Iaşi the *Institute of General History* (1935), the director of which he was between 1935 and 1940. Brătianu had same role at the *Institute of Universal History "N. Iorga"* from Bucharest (1941-1947).

Gh. I. Brătianu initiated and supported the *invitation* and hiring with a contract of *Franz Babinger* at Faculty of Philology and Philosophy from Iaşi, in order to give thematical lectures and seminars referring to the History of the Ottoman Empire and the relationship between the ottomans and the Romanian people (XIVth-XVIIth centuries).

At the same time with his activity at the University of Iaşi (1937-1943), Babinger was the material initiator (1939) and the head of studies of the *Institute of Turkology* from Iaşi (1940-1945). The common initiative Brătianu-Babinger to transfer the Institute from Iaşi to Bucharest (1941-1945) couldn't be realized.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAELA TEODOR

„STUDII ŞI CERCETĂRI ISTORICE" ÎN PERIOADA 1945-1948 ÎN NOI DOCUMENTE DE ARHIVĂ

„Studii şi Cercetări Istorice", continuarea buletinului „Cercetări istorice. Revistă de istorie românească" a Seminarului de Istoria Românilor întemeiat de Ilie Minea în 1925, a fost în perioada 1925-1948 una dintre principalele reviste de specialitate din România. Revista s-a transformat, sub direcţia profesorului Alexandru Boldur, într-o publicaţie periodică oficială a Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" din Iaşi, începând cu volumul XVIII (1943)[1], volum dedicat memoriei profesorului Ilie Minea. „Studii şi Cercetări Istorice" a cunoscut un final nefericit, fiind suprimată în martie 1948, alături de alte reviste culturale şi ştiinţifice din perioada interbelică, în contextul înnoirii culturale şi al reorganizării vieţii ştiinţifice româneşti.

Apariţia ultimelor două volume ale buletinului s-a realizat într-o perioadă deosebit de dificilă, având în vedere situaţia economică grea a instituţiilor de cultură, dar mai ales prefacerile politice din perioada postbelică. Cu efortul susţinut al directorului Al. Boldur şi al comitetului de redacţie, aşa cum dovedesc documentele de arhivă găsite în fondul Ministerul Propagandei Naţionale din Arhivele Naţionale Istorice Centrale, rezultatele cercetării colectivului Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol", din perioada 1944-1947, au putut fi publicate în cele două volume, XIX/1946 şi XX/1947 (vol. II şi III din seria nouă).

Dosarul nr. 1091[2] din fondul amintit conţine mai multe documente, cereri şi adrese, înaintate de conducerea Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" din Iaşi către Direcţia Presei din cadrul Ministerului Propagandei Naţionale (Ministerul Informaţiilor), în perioada noiembrie 1945 - martie 1948, în vederea obţinerii aprobării pentru apariţia volumelor XIX-XXI din „Studii şi Cercetări Istorice" a agrementului Comisiei Aliate de Control (Sovietică), dar şi a autorizaţiei de apariţie permanentă.

După semnarea Convenţiei de Armistiţiu, s-a impus obligaţia obţinerii autorizaţiilor speciale de apariţie, eliberate de Cenzura Militară Centrală a Presei[3] şi, în plus, a

[1] Dorina N. Rusu, *Cercetări istorice, 1925-1947. Bibliografie*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. X-XI. Volumul XVIII sau volumul I seria nouă a apărut în 1943 în Iaşi la tipografia Liga culturală, având 516 pagini. În 1943, sub direcţia lui Al. Boldur, revista era pregătită pentru publicare de comitetul format din: secretari de redacţie, N. Grigoraş, D. Constantinescu şi A. Andronic; membri, Paul Nicorescu, Emil Diaconescu, L. T. Boga, Nicolae Corivan şi Dan Simionescu.

[2] Dosarul nr. 1091 din partea structurală Presă Internă a fondului Ministerul Propagandei Naţionale, având 113 file, conţine cereri, adrese, memorii şi fişe de publicaţii ale mai multor ziare şi reviste, trimise în perioada 1945-1948 către Direcţia Presei, pentru obţinerea aprobării de apariţie. Documentele din dosar sunt ordonate cronologic şi în ordine alfabetică, literele S şi T. Dosarul a fost văzut în perioada 1968-1990 de către şase cercetători, dar până acum nu cunoaştem să fi apărut vreun studiu sau articol despre documentele referitoare la „Studii şi Cercetări Istorice", filele 31-44.

[3] Înainte de 23 august 1944, Serviciul Central al Cenzurii funcţiona pe lângă Marele Stat Major – autoritatea care exercita cenzura preventivă asupra presei, prin acordarea autorizaţiilor de apariţie. Acest organism a

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 97–106

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrementului C.Al.C. (Sovietică), care superviza aceste autorizații. Comisia Aliată de Control (Sovietică) avea posibilitatea de a refuza aprobarea apariției și de a retrage autorizațiile de funcționare emise de către autoritățile românești în cazul publicațiilor care dăunau relațiilor cu Națiunile Unite. Conform Convenției de armistițiu, articolul 16, toate publicațiile, de orice natură, erau trimise la C.Al.C. (Sovietică) pentru obținerea agrementului după ce, în prealabil, era obținută aprobarea cenzurii militare române, și abia apoi puteau fi tipărite.

Cele 13 documente, cereri și adrese, fișa de publicație și memorii ale Institutului „A.D. Xenopol" și adrese de răspuns ale Direcției Presei sunt dovada situației deosebit de dificile în care au apărut publicațiile culturale și științifice în perioada 1944-1948, când s-au pus bazele aparatului birocratic de cenzură și propagandă comunist. Principalele obstacole în calea apariției unei publicații erau: îndeplinirea tuturor formalităților necesare obținerii aprobării Direcției Presei și a agrementului C.Al.C. (Sovietică), obținerea vizei „bun de imprimat" de la cenzură, obținerea hârtiei necesare tipăririi și găsirea tipografiei.

Până la 6 martie 1945, circuitul unei cereri de autorizare a apariției unei publicații periodice era: înaintarea cererii către Cenzura Militară Centrală a Presei pentru aprobare, apoi cererea împreună cu fișa specială de publicație erau trimise către Direcția Presei și Informației din cadrul Ministerului Afacerilor Străine pentru a fi solicitat agrementul C.Al.C. (Sovietică). Cererea, tradusă în limba rusă, era înaintată către șeful Biroului Cenzurii de pe lângă C.Al.C. (Sovietică)[4], cel care își dădea acordul asupra apariției publicației și elibera autorizațiile permanente. Pentru a simplifica formalitățile, care îngreunau apariția publicațiilor periodice necotidiene, Direcția Presei propunea, în ianuarie 1945, Comisiei Aliate de Control (Sovietică), ca publicațiile științifice notorii să urmeze regimul publicațiilor neperiodice[5]. Acest regim era diferit de cel al publicațiilor periodice: cererea de autorizare se trimitea la Secția politică din cadrul C.Al.C. (Sovietică) prin Direcția Presei, însoțită de trei exemplare ale cărții tipărite, urmând ca aprobarea să fie dată și cenzura să fie făcută de către cenzorii sovietici, care-și rezervau dreptul de suprimare a cărții întregi sau numai a unor pasaje. Aceste reguli au fost schimbate după reapariția Ministerului Propagandei, în martie 1945, având ca titular pe Petre Constantinescu-Iași[6]. Reînființarea ministerului și reorganizarea sa vizau o

continuat să funcționeze până în octombrie 1944, sub conducerea colonelului G. Stavrică, apoi a fost reorganizat. Printr-o decizie a Președinției Consiliului de Miniștri, din 19 octombrie 1944, se hotărau primele norme relative la reorganizarea cenzurii militare a presei (Deciziunea Președinției Consiliului de Miniștri, nr. 38 din 19 octombrie 1944, publicată în *MOf*, partea I, an. CXII, nr. 243, din 20 octombrie 1944, p. 6770-6771): centralizarea serviciului cenzurii presei din fostul Minister al Propagandei, care funcționa provizoriu în cadrul Direcției Presei și Informațiilor din Ministerul Afacerilor Străine, într-un serviciu unic, pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, sub numele de Cenzura Militară Centrală (Deciziunile de numire a președintelui Cenzurii Centrale Militare și a membrilor comitetului consultativ, ale Președinției Consiliului de Miniștri, nr. 44 și respectiv 43, din 2 noiembrie 1944, publicate în *MOf*, partea I, an. CXII, nr. 255, din 3 noiembrie 1944, p. 7073).

[4] Cererile pentru obținerea agrementului erau înaintate în 1944 către maiorul S. Dangulov, prim adjunct al Consilierului politic de pe lângă C.Al.C. (Sovietică) și consilier de presă de pe lângă Legația Sovietică. Acesta a fost înlocuit în 1945 de maiorul Levin, șeful Biroului Cenzurii de pe lângă C.Al.C. (Sovietică), pentru ca în 1946 șeful acestui birou să fie numit maiorul A.S. Cebanenco.

[5] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale. Presă Internă (în continuare prescurtat M.P.N.), dosar nr. 1065, f. 1; este o adresă a Directorului Presei din Ministerul Afacerilor Străine, R. Hillard, din 30 ianuarie 1945, către Comisia Română pentru aplicarea Armistițiului în care se cerea o intervenție pe lângă C.Al.C. (Sovietică), în vederea modificării regimului aprobării publicațiilor periodice necotidiene.

[6] Idem, fond M.P.N. Studii și documentare, dosar nr. 320, f. 1-5, Decret-Lege pentru înființarea Ministerului Propagandei Naționale, copie nesemnată datată 19 martie 1945. Ministerul a fost condus între aprilie 1945 și noiembrie 1946 de Petre Constantinescu-Iași, vicepreședinte al PNP. În martie 1946, s-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regrupare a tuturor serviciilor de control şi de cenzură a presei, dispersate în subordinea diverselor instituţii.

Prin decizia ministrului Propagandei din 19 martie 1945, se instituia o nouă comisie pentru avizarea autorizaţiilor de apariţie a publicaţiilor, în cadrul Direcţiei Presei, prin preluarea vechii comisii de pe lângă Cenzura Militară. Colonelul magistrat Traian Ulea, şeful Cenzurii Centrale Militare a Presei, rămânea preşedinte al noii comisii, iar ca membri erau numiţi Al. Bogdan, ziarist şi secretar de presă în Direcţia Presei, şi Ştefan Tita, ziarist. Începând cu martie 1945, autorizaţiile de apariţie vor fi aprobate doar de către comisia de autorizaţii[7] din cadrul Direcţiei Presei, direcţie condusă de Grigore Preoteasa, autorizaţiile eliberate de Cenzura Militară sau, ocazional, de prefecturi, nemaifiind valabile.

Aceeaşi Direcţie a presei se ocupa de obţinerea agrementului C.Al.C. (Sovietică) şi de cenzura presei. Cenzura Centrală Militară a Presei trecea, prin decizia ministrului Propagandei, în subordinea acestei Direcţii, urmând să aibă ca principală atribuţie cenzura preventivă a presei[8]. Pretextul centralizării cenzurii presei şi a controlului asupra apariţiei tuturor publicaţiilor era cel al executării stricte a articolului 16 din Convenţia de Armistiţiu şi al păstrării ordinii interne şi a siguranţei statului. Până la începutul anului 1946 pentru cenzură, materialul imprimat era trimis, în trei exemplare, de către publicaţiile periodice Direcţiei Presei, cenzura făcându-se la nivel central şi fiind supervizată de Biroul de cenzură de pe lângă C.Al.C. (Sovietică).

Formalităţile de aprobare şi cenzura publicaţiilor periodice necotidiene erau foarte dificile, întârziind apariţia celor mai multe publicaţii cu caracter pur ştiinţific, fără substrat politic. Acestea erau şi condiţiile în care au apărut ultimele două volume ale buletinului „Studii şi Cercetări Istorice".

În noiembrie 1945, directorul Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol", Al. Boldur, trimitea prima cerere pentru obţinerea aprobării de apariţie a buletinului şi a agrementului C.Al.C. (Sovietică) către Direcţia Presei din Ministerul Propagandei Naţionale şi – după cum vom afla din cererile ulterioare – începea demersurile pentru obţinerea autorizaţiei permanente de apariţie. Cererea[9] Institutului, aflat sub autoritatea Ministerului Culturii Naţionale şi al Cultelor şi a Universităţii „Cuza Vodă" Iaşi, este datată 24 noiembrie 1945, semnată fiind de Al. Boldur şi N. Iordăchescu, directorul şi respectiv secretarul Institutului şi al buletinului. De pe antetul cererii este tăiată adresa sediului temporar din timpul refugiului, „Zlatna, Jud. Alba, casa Farmaciei", ceea ce dovedeşte că Institutul îşi reluase activitatea în Iaşi – considerăm noi încă de la începutul anului 1945 – şi îşi reorganizase sediul în cadrul Universităţii din Iaşi, strada Carol, nr. 24, după cum dovedeşte fişa de publicaţie anexată cererii.

Conducerea Institutului anunţa Ministerul de hotărârea de a relua editarea buletinului său, „Studii şi Cercetări Istorice", amintind, în acelaşi timp, trecutul publicaţiei:

---

transformat în Ministerul Informaţiei şi din noiembrie 1946 până în aprilie 1948 a fost condus de Octav Livezeanu, membru al Frontului Plugarilor. La 13 aprilie 1948, ministerul este reorganizat şi devine Ministerul Artelor şi Informaţiilor, fiind condus până la desfiinţarea sa, în mai 1949, de Octav Livezeanu.

[7] Idem, fond M.P.N. Personal, dosar nr. 164, f. 110, decizia nr. 2939 de instituire a unei noi comisii de autorizare a apariţiei publicaţiilor. Decizia a fost publicată în *MOf*, partea I, an. CXIII, nr. 67, din 22 martie 1945, p. 2146.

[8] Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 877, f. 88-89. Decizia nr. 3395 din 20 martie 1945 a ministrului Propagandei Naţionale, P. Constantinescu-Iaşi, de reorganizare a Cenzurii Centrale Militare, publicată în *MOf*, partea I, an. CXIII, nr. 67, din 22 martie 1945, p. 2146.

[9] Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 31, cererea nr. 53 din 24 noiembrie 1945 a Institutului de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" Iaşi către ministrul Propagandei Naţionale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înregistrarea la registrul publicațiilor de pe lângă Tribunalul Iași, secția III, nr. 3/1943[10] și specificația că acest volum era o continuare a revistei „Cercetări istorice" a profesorului I. Minea. În cerere sunt date și informații despre ultimul volum apărut, vol. XVIII, care fusese editat în noiembrie 1943. Volumul XIX era – potrivit cererii – pe cale să apară în noiembrie 1945, lipsindu-i doar autorizația de apariție. Odată cu solicitarea de aprobare au fost trimise pentru cenzurare și trei exemplare din noul volum, așa cum prevedeau regulile în vigoare, unul dintre ele fiind trimis prin Direcția Presei la Biroul de cenzură de pe lângă C.Al.C. (Sovietică).

Acest nou volum era consacrat – după cum afirmă directorul Al. Boldur în adresa către ministrul Propagandei – „colaborării științifice ruso-române în domeniul științei istorice". Noua orientare a revistei către colaborarea ruso-română, subliniată în cerere pentru a fi ușor vizibilă celor în măsură a da aprobarea, este o dovadă a înțelegerii, de către conducerea buletinului și a Institutului, a noii situații politice din România. În acea perioadă, publicațiile periodice dedicate colaborării româno-ruse beneficiau de o aprobare rapidă și de ajutorul Direcției Presei pentru obținerea agrementului C.Al.C. (Sovietică), exemplul publicației oficiale a A.R.L.U.S, „Veac Nou", fiind concludent. Profesorul Al. Boldur a reluat în prefața volumului XIX din 1946 a buletinului „Studii și Cercetări Istorice" ideea „apropierii între știința istorică română și sovietică" ca o prioritate a cercetării istorice ieșene postbelice, schițând chiar un program de colaborare în acest sens.

Cererea de aprobare era însoțită, potrivit regulilor stabilite de Direcția Presei, de fișa de publicație[11], conținând următoarele date generale: titlul – „Studii și Cercetări Istorice"; localitatea și adresa exactă – Iași, Carol nr. 24, Localul Universității; numele proprietarului – Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol"; numele directorului – Al. Boldur, profesor la Facultatea de Litere Iași; numele redactorului sau girantului responsabil – în dreptul acestei rubrici nu apare nici o mențiune; numărul de înregistrare la tribunal și tipografia – Tribunalul Iași, secția III, no. 3/1943 și Tipografia Alexandru Terek Iași, deși volumul XIX va apărea în București la Tipografia Cărților Bisericești; vechimea și periodicitate publicației (zilnic, săptămânal, lunar, bilunar, trimestrial etc.) în dreptul căreia apare mențiunea: de două ori pe an – aceasta fiind intenția conducerii Institutului; calitatea și numărul abonaților, arealul de difuzare, rubrică la care este trecută informația „difuzare direct specialiștilor, prin schimburi și prin librării", nefiind o publicație adresată publicului larg; date despre aspectul tehnic și formatul revistei.

La rubrica privind componența corpului redacțional și numele colaboratorilor permanenți, precum și calitatea acestora (redactori, reporteri etc.) apare doar mențiunea „personalul științific al Institutului de Istorie Națională «A. D. Xenopol» și diferiți specialiști din învățământul superior, profesori secundari etc.", fără a fi numiți principalii colaboratori. Se cunoaște faptul că, în perioada 1945-1947, buletinul era editat, sub conducerea lui Al. Boldur, de un comitet de redacție format din: N. Iordăchescu și A. Andronic ca secretari de redacție, P. Nicorescu, D. Simionescu, N. Corivan, N. Grigoraș și D. Constantinescu, toți cadre didactice ale Universității din Iași, ca membri ai comitetului[12].

[10] *Ibidem*, dosar nr. 1088, f. 10, model de decizie de înscriere a unei publicații în Registrul publicațiilor de pe lângă Tribunal, în care erau trecute datele publicației: titlul, periodicitate și tiraj, proprietar, director și redactor responsabil, sediul, scopul apariției, tipografia.

[11] Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 33, fișa de publicație a buletinului „Studii și Cercetări Istorice". Deși fișa nu este datată, considerăm că aceasta a fost trimisă în noiembrie 1945, odată cu prima cerere.

[12] Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. XII-XIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fişele speciale cerute de către Direcţia Presei pentru evidenţa publicaţiilor conţineau două rubrici în care se solicita specificarea caracterului publicaţiei (religios, literar, politic, economic, etc.) şi a culorii sau apartenenţei politice (indep., FND, PCR, PSD, PNL etc.). În funcţie de caracterul şi culoarea politică, publicaţia primea cu rapiditate sau nu primea autorizaţie, i se aproba cota de hârtie cerută şi chiar i se livra, sau se intervenea imediat pe lângă C.Al.C. (Sovietică) pentru obţinerea agrementului. Caracterul ştiinţific al buletinului Institutului „A. D. Xenopol" şi lipsa unei culori politice explică greutatea cu care i s-a aprobat cererea de apariţie, în pofida colaborării ştiinţifice ruso-române pe care o promova.

În fişa de publicaţie a buletinului „Studii şi Cercetări Istorice" apar şi date despre cantitatea aproximativă de hârtie necesară. Conducerea Institutului „A. D. Xenopol" cerea, în noiembrie 1945, o cotă de 45.000 coale, prin Rectoratul Universităţii Iaşi, fără a specifica tirajul publicaţiei. Nu este cunoscută cota de hârtie repartizată, pe fişa de publicaţie fiind trecută menţiunea „aşteptăm răspunsul", dar credem că aceasta nu a coincis cotei cerute de vreme ce volumul XIX nu a apărut decât cu 252 de pagini faţă de cele 516 de pagini ale volumului din 1943. Comisia centrală de repartizare a hârtiei produsă în ţară din cadrul M.P.N.[13], reorganizată prin decizie a ministrului în martie 1945, având ca preşedinte pe Gh. Stancu, repartiza cotele de hârtie de ziar pe judeţe. La nivelul judeţelor erau organizate de către prefecturi comisii locale de repartizare a hârtiei, încă din mai 1945. Componenţa acestor comisii era stabilită pe criterii politice. Preşedinte al comisiei era prefectul judeţului, reprezentant al guvernului FND; câte un delegat al fiecărui partid politic din cadrul FND, un delegat al ziarelor neutre şi un delegat al lucrătorilor tipografi formau comisia. În comisiile de repartizare a hârtiei nu erau incluşi reprezentanţi ai partidele istorice şi nici reprezentanţi ai sindicatelor profesionale. În aceste condiţii, fixarea corectă a cotelor de hârtie putea fi pusă la îndoială, fapt care a determinat, în foarte multe cazuri, protestul publicaţiilor. Astfel sunt explicabile situaţiile în care revistele culturale şi ştiinţifice, fără apartenenţă politică „justă", nu beneficiau de o cantitate suficientă de hârtie care să le permită apariţia în condiţii normale.

Un alt obstacol în calea apariţiei celor mai multe dintre revistele ştiinţifice era obţinerea cu greutate a agrementului C.Al.C. (Sovietică), atât pentru apariţia temporară, cât mai ales pentru apariţia permanentă. Conducerea buletinului „Studii şi Cercetări Istorice" cerea, încă din 1945, intervenţia Direcţia Presei pe lângă C.Al.C. (Sovietică) pentru obţinerea agrementului. Pe cererea din 24 noiembrie apare, scrisă de mână, rezoluţia Direcţiei Presei în acest sens: „s-a intervenit la C.Al.C. (Sovietică) cu (adresa – n.ns.) nr. 2738", rezoluţie datată 29 noiembrie 1945[14]. Intervenţia Direcţiei Presei pe lângă C.Al.C. (Sovietică), credem noi, a rămas fără răspuns. Aflăm, din cererile pentru editarea volumului următor, că agrementul pentru apariţia permanentă nu s-a obţinut, şeful Biroului Cenzurii din cadrul C.Al.C. (Sovietică), maiorul Levin, şi-ar fi pus apostila de cenzurare, „bun de imprimat", direct pe volumul trimis odată cu cererea de aprobare, dar urmând ca un răspuns oficial să fie dat ulterior. Răspunsul C.Al.C. (Sovietică) nu a mai fost trimis, şi credem că nici nu a fost emis, de vreme ce, în 1946, Institutul „A. D. Xenopol" face noi demersuri pentru obţinerea agrementului în vederea

[13] A.N.I.C., fond M.P.N. Personal, dosar nr. 160, f. 3, decizia nr. 320 din 12 aprilie 1945, de numire a preşedintelui comisiei de repartizare a hârtiei produsă în ţară din cadrul Direcţiei Presei din M.P.N. În locul lui Mircea Brătucu a fost numit Gh. Stancu, în baza legii de organizare a M.P.N. din 22 martie 1945.

[14] Data exactă a adresei Direcţiei Presei este indescifrabilă pe cererea din 24 noiembrie 1945. O dată corectă o aflăm din adresa din 20 iunie 1946 a aceleaşi Direcţii către Biroul Cenzurii de pe lângă C.Al.C. (Sovietică).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apariţiei permanente. Răspunsul Direcţiei Presei la cererea din 24 noiembrie 1945 nu s-a păstrat la dosar şi aflăm din cererile din cursul anului 1946 că pentru volumul XIX s-a obţinut doar aprobarea „directă" – credem noi verbală – a directorului Gr. Preoteasa, ceea ce a permis editarea volumului XIX în prima jumătate a anului 1946.

Odată apărut acest volum, Institutul de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" reia demersurile pentru a obţine aprobarea de apariţie pentru volumul XX şi autorizaţia permanentă, cererea fiind înaintată către biroul regional Iaşi la 12 iunie 1946[15], în conformitate cu noile dispoziţii. În 1946, odată cu reorganizarea la 1 martie a Ministerului Propagandei, denumit de acum înainte Ministerul Informaţiilor[16], se înfiinţează Serviciul Regionalelor, urmărindu-se instituirea unui control mai strict asupra presei din provincie. Serviciul Regionalelor, condus de G. Ivaşcu, avea în subordine cenzori şi personal administrativ, bine organizat la nivel local, pentru a putea ţine evidenţa publicaţiilor. Odată cu organizarea birourilor regionale, cererile de autorizaţie se trimiteau de către acestea la Direcţia Presei, în schimb, cenzura materialului se făcea la nivel local, materialul cenzurat fiind păstrat la dosarul personal al publicaţiei cenzurate. Birourile regionale nu puteau elibera autorizaţii de apariţie, nu puteau suprima sau suspenda organe de presă, puteau da doar avertismente, fiind obligate a semnala toate abaterile de la reguli către Direcţia Presei.

Începând cu martie 1946, circuitul unei cereri de aprobare se modifică, publicaţiile din provincie înaintând cererile către Direcţia Presei prin intermediul birourilor regionale de cenzură, însoţite de fişa de publicaţie. În cazul buletinului „Studii şi Cercetări Istorice", dosarul conţine doar cererea de aprobare, nu şi fişa de publicaţie, aceasta din urmă fiind anexată doar cererii din 1945. În adresă sunt repetate informaţiile despre trecutul revistei, înregistrarea la Tribunalul Iaşi, dar sunt date şi informaţii despre condiţiile de apariţie ale volumului XIX şi despre situaţia volumului XX. Primele articole din acest ultim volum fuseseră deja trimise Tipografiei Terek din Iaşi pentru a fi culese, apoi biroului regional de cenzură pentru a fi verificate.

Cererea Institutului este trimisă către Direcţia Regionalelor din Ministerul Informaţiilor de către consilierul de presă din Regionala Iaşi, C. Nicuţă, împreună cu adresa[17] din 14 iunie 1946 în care se cere aprobare de apariţie a volumului XX din „Studii şi Cercetări Istorice" şi nu autorizaţie permanentă. Consilierul regional informează forurile superioare că volumul XX al buletinului se dorea a fi tipărit la Iaşi, fiind deja prezentate biroului de cenzură local două articole pentru a primi „bun de imprimat"; acesta intervine pentru aprobarea buletinului cerând un răspuns favorabil: „vă rugăm să binevoiţi a dispune să se rezolve favorabil cererea de mai sus, având în vedere caracterul ştiinţific al acestei reviste". În aceste condiţii, consilierul cere şi instrucţiuni privind cenzura preventivă a publicaţiilor necotidiene, în care sunt incluse şi publicaţiile ştiinţifice, dată fiind modificarea normelor de cenzurare după transformarea ministerului[18].

[15] A.N.I.C., fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 36, Adresa nr. 106 din 12 iunie 1946 a Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" Iaşi către Direcţia Presei din Ministerul Informaţiilor pentru obţinerea aprobării de apariţie a volumului XX din buletinul „Studii şi Cercetări Istorice".

[16] Legea de organizare a Ministerului Informaţiilor, nr. 130 din 5 martie 1946, publicată în *MOf*, partea I, an. CXIV, nr. 54, din 5 martie 1946, p. 2151.

[17] A.N.I.C., fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 35, adresă a consilierului de presă din Regionala Iaşi, C. Nicuţă, nr. 168 din 14 iunie 1946, către Direcţia Regionalelor din Ministerul Informaţiilor, prin care se solicită aprobare de apariţie pentru volumul XX din „Studii şi Cercetări Istorice".

[18] Idem, fond M.P.N. Propagandă, dosar nr. 2915, f. 80-81, instrucţiuni trimise de Serviciul Regionalelor din cadrul Ministerului Informaţiilor către birourile regionale privind cenzura presei din provincie. Aceste indicaţii erau: nu se permiteau atacuri împotriva guvernelor marilor Naţiuni Unite şi nici critici la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Directorul Al. Boldur insistă în cererea din 12 iunie asupra faptului că începuse, încă din noiembrie 1945, demersul necesar obţinerii autorizaţiei de apariţie permanentă. Dorind „să înscrie revista «Studii şi Cercetări Istorice» pe lista publicaţiunilor periodice (permanente – n.ns.)", Al. Boldur obţinuse promisiunea verbală a Directorului Presei. Până în iunie 1946, nu i se comunicase, în mod oficial, numărul autorizaţiei. În aceste condiţii, directorul Institutului cerea consilierului regional să intervină pentru a i se comunica numărul autorizaţiei, crezând că aceasta fusese emisă deja. Pentru aprobarea definitivă sau autorizaţia permanentă era obligatoriu ca, odată cu cererea de autorizare, să fie trimis şi un memoriu asupra istoricului, caracterului şi intenţiilor publicaţiei, a activităţii politice şi publicistice din trecut a directorului şi colaboratorilor principali ai publicaţiei. Aceste memorii cuprindeau aproximativ aceleaşi date ca fişa de publicaţie[19]: titlul, localitatea, adresa, culoarea politică, autorizaţia existentă, numele directorului şi redactorului responsabil, numele colaboratorilor şi ocupaţia, trecutul publicaţiei, activitatea în timpul şi înaintea colaborării româno-germane, caracterul şi tirajul, sancţiunile primite. În dosarul buletinului „Studii şi Cercetări Istorice" nu s-a găsit un astfel de memoriu. Fie el a existat şi nu s-a păstrat, fie nu a fost trimis Direcţiei Presei. Sau, cel mai probabil, Direcţia Presei nu a cerut publicaţiei completarea dosarului în vederea emiterii autorizaţiei permanente.

Adresa biroului regional, împreună cu cererea originală a Institutului, odată ajunsă la Bucureşti la Serviciul Regionalelor, este înaintată, la 17 iunie 1946, cu o adresă[20] de însoţire a directorului Regionalelor, G. Ivaşcu, către directorul Presei, Gr. Preoteasa. La Direcţia Presei urma să fie decisă situaţia cererii Institutului „A. D. Xenopol", din 12 iunie, de către comisia de autorizaţii. Această decizie a fost luată la 19 iunie şi transmisă direct Institutului de Istorie Naţională, fără a mai parcurge acel traseu greoi al birocraţiei comuniste. Adresa[21] Direcţiei Presei, din 19 iunie, semnată de Gr. Preoteasa, dădea cererii Institutului un răspuns ambiguu, rezolvând problema apariţiei volumului XX, dar nu şi pe cea a autorizaţiei permanente: „vi se admite tipărirea volumului XX, între timp urmând a se face formele legale pentru obţinerea agrementului Comisiei Aliate de Control". Într-adevăr, Directorul Presei intervine, la 20 iunie, printr-o adresă[22] către noul şef al Biroului Cenzurii de pe lângă C.Al.C. (Sovietică), maiorul A.S. Cebanenco, pentru obţinerea agrementului. Se cerea comunicarea rezultatului cu privire la cererea pentru autorizaţia permanentă a buletinului „Studii şi Cercetări Istorice ", al cărui ultim număr se afla la tipar cu avizul Direcţiei Presei.

Cererea Direcţiei Presei rămânând fără răspuns, justifică repetarea adresei către C.Al.C. (Sovietică) la 3 iulie 1946[23], în care se cerea, din nou, emiterea agrementului pentru apariţia buletinului „Studii şi Cercetări Istorice" sub formula: „Direcţiunea Presei

adresa Convenţiei de Armistiţiu; se cerea controlul ştirilor transmise prin radio; nu se permiteau atacuri sau critici ale actelor de guvernare; nu se permitea punerea în discuţie a hotarelor României; nu erau admise atacurile antisemite sau rasiste; nu se admitea propaganda fascistă sau susţinerea regimurilor fasciste din alte ţări; nu puteau fi tipărite ştiri cu caracter militar – decât cele transmise pe cale oficială –, iar declaraţiile membrilor guvernului trebuiau să fie autentice şi autorizate de ei personal pentru a fi tipărite.

[19] Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1088, f. 29-30 model de memoriu.

[20] *Ibidem*, dosar nr. 1091, f. 34, adresa nr. 29 din 17 iunie 1946 a Serviciului Regionalelor către Direcţia Presei.

[21] *Ibidem*, f. 37, adresă de răspuns nr. 496 din 19 iunie 1946, a Direcţiei Presei la adresa Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" Iaşi.

[22] *Ibidem*, f. 38, adresă din 20 iunie 1946 a Direcţiei Presei către Biroul Cenzurii de pe lângă C.Al.C. (Sovietică).

[23] *Ibidem*, f. 39, adresa din 3 iulie 1946 a Direcţiei Presei Biroul Cenzurii de pe lângă C.Al.C. (Sovietică).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avizează favorabil şi vă roagă a-i comunica dacă Comisia Aliată de Control are de făcut vreo obiecţiune în cauză". De data aceasta, C.Al.C. (Sovietică) a emis agrementul pentru apariţia buletinului, fără a specifica dacă este de acord cu apariţia permanentă, după cum aflăm din adresa de răspuns trimisă de Direcţia Presei către Institutul de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" din Iaşi, la 11 iulie 1946[24]. Conducerea instituţiei era anunţată de soluţionarea favorabilă a cererii din 12 iunie 1946: „Direcţiunea Presei a aprobat continuarea apariţiei buletinului" sub direcţia lui Al. Boldur în baza agrementului C.Al.C. (Sovietică). După toate aceste demersuri, a fost posibilă tipărirea şi punerea în circulaţie, în 1947, a volumului XX al buletinului „Studii şi Cercetări Istorice", ultimul din seria nouă, deşi acest lucru nu era anticipat de către directorul revistei, care a considerat aprobarea din 11 iulie drept autorizaţie de apariţie permanentă.

Anul 1947, a adus o nouă modificare a regimului publicaţiilor din România. Odată cu reorganizarea Ministerului Informaţiilor, sarcina principală a structurilor acestui minister era, de acum înainte, „ridicarea nivelului politic şi cultural al presei din capitală şi din provincie"[25] prin diverse metode: controlul zilnic al presei, prelucrarea politică a direcţiilor publicaţiilor, organizarea de conferinţe de presă, ameliorarea aparatului de cenzură, strângerea colaborării cu sindicatele profesionale, organizarea de cursuri şi şcoli de gazetari, centralizarea informaţiilor oficiale, instituirea controlului asupra serviciilor de presă din diversele instituţii şi ţinerea unei evidenţe stricte a publicaţiilor autorizate să apară. Se impunea, după semnarea Tratatului de pace, o reorganizare a serviciului de cenzură a presei, care presupunea supravegherea şi controlul total al presei şi publicaţiilor din ţară, şi eliminarea acelor publicaţii fără „ţinută democrată". Limitarea prin cenzură a libertăţii presei, sub motivul împiedicării oricăror manifestări nedemocratice ale „elementelor extremiste de dreapta, legionare şi profasciste", a continuat până la distrugerea publicaţiilor de tradiţie.

Politica de supraveghere ideologică a permis, în timpul anului 1948, suprimarea celor mai multe dintre ziarele şi revistele culturale şi ştiinţifice din perioada interbelică. În spiritul acestei strategii culturale, Ministerul Informaţiilor dispunea, în februarie 1948, obligaţia înnoirii autorizaţiilor de apariţie pentru toate publicaţiile periodice. Această regulă viza instituirea unei evidenţe corecte a publicaţiilor din ţară şi eliminarea celor nedorite, printr-o metodă simplă, refuzul înnoirii autorizaţiei.

Institutul de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" trimitea, la 14 februarie 1948, prin biroul regional Iaşi, o adresă[26] către Ministerul Informaţiilor prin care solicita, în conformitate cu ultimele instrucţiuni, înnoirea aprobării de apariţie a buletinului „Studii şi Cercetări Istorice". Noua conducere a Institutului, directorul Al. Boldur fiind schimbat din funcţie şi înlocuit de Ion Radu Mircea, considera aprobarea nr. 1277 din 11 iulie 1946 ca autorizaţie permanentă şi nu avea nici o intenţie de a mai face demersurile pentru aprobarea apariţiei volumului XXI, dovadă surpriza şi tonul revoltat cu care a primit instrucţiunile Direcţiei Presei. Aflăm că acest volum se afla deja dat la tipar în momentul sosirii ultimelor instrucţiuni privind „reorganizarea" vieţii culturale şi

[24] *Ibidem*, f. 40, adresa nr. 1277 din 11 iulie 1946 a Direcţiei Presei către Institutul de Istorie Naţională „A.D. Xenopol" Iaşi privind aprobarea apariţiei volumului XX din „Studii şi Cercetări Istorice".

[25] Idem, fond M.P.N. Studii şi documentare, dosar nr. 333, f. 15, plan de lucru stabilit pe perioada 1 noiembrie 1947 - 1 aprilie 1948 de către Direcţia Presei prin care se propunea ridicarea nivelului politic şi cultural.

[26] Idem, fond M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1091, f. 41, adresă a Institutului „A.D. Xenopol" către ministrul Informaţiilor, din 14 februarie 1948, prin care se cere înnoirea autorizaţiei de apariţie a buletinului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ştiinţifice româneşti: „Dispoziţiunile Dvs de sistare a tipăririi ne-au surprins la coala 10-a deja tipărită din vol. XXI".

În acel moment, revista se afla sub conducerea a două comitete: comitetul „supra-redacţional", cum este numit în cerere, cel care se ocupa de partea ştiinţifică şi comitetul redacţional tehnic. Cererea cuprinde informaţii privind numele, funcţia, gradul didactic şi apartenenţa politică a fiecărui membru al comitetului „supra-redacţional": D. Tudor, prof. univ. suplinitor, membru P.C.R.; Gh. Agavriloaiei, prof. univ. suplinitor, membru P.C.R.; C. Nicuţă, asistent definitiv, membru P.N.P., fostul consilier al Biroului Regional Iaşi; N. Corivan, prof. univ. suplinitor şi conf. definitiv, membru P.N.P.; N. Grigoraş, şef lucrări definitiv, membru P.C.R.; D. Ciurea, prof. univ. suplinitor şi conf. definitiv, membru P.N.P.; G. Istrate, asistent provizoriu, membru P.C.R.; A. Andronic, asistent provizoriu, membru P.C.R. Acest comitet era compus din profesori, conferenţiari, şefi de lucrări şi asistenţi ai Facultăţii de Litere din Iaşi, majoritatea având calitatea de suplinitor. Erau nou promovaţi în funcţii, ca urmare a măsurilor de epurare şi „democratizare" a învăţământului superior. Comitetul redacţional tehnic era format, totuşi, din vechii colaboratori ai directorului Al. Boldur: N. Corivan, redactor şef; A. Andronic, redactor principal; N. Grigoraş, redactor adjunct.

Cererea pentru aprobarea apariţiei, semnată de N. Corivan şi N. Grigoraş, a ajuns prin Direcţia Judeţenelor, fostul Serviciu al Regionalelor, la Direcţia Presei din Ministerul Informaţiilor. Aceasta era însoţită de o copie a adresei[27] Consiliului Cultural Iaşi, fosta Regională Iaşi, datată 15 martie 1948. Consilierul regional, Constantinescu, şi secretarul cultural, Boghiceanu, anunţau că avizul biroului judeţean pentru apariţia buletinului „Studii şi Cercetări Istorice" era favorabil. Acest aviz fusese dat de biroul Iaşi în urma referatului cenzorului, Scheghrer Otto, după consultarea „forurilor culturale judeţene competente", adică a Judeţenei de partid. Structurile locale de presă şi propagandă ale P.C.R. supervizau activitatea birourilor Ministerului Informaţiilor din teritoriu, a Consiliilor Culturale.

Consilierul regional solicita reînnoirea autorizaţiei de apariţie pentru buletinul Institutului „A.D. Xenopol". Pentru că solicitarea din 15 martie nu a primit răspuns, Consiliul Cultural Iaşi a reînnoit adresa[28] către Direcţia Presei la 19 martie 1948. Abia la 25 martie 1948 a fost trimis un răspuns oficial Institutului. Adresa[29] Direcţiei Presei, semnată de G. Ivaşcu, noul director al presei, anunţa conducerea Institutului că „Direcţiunea Presei, în conformitate cu dispoziţiunile în vigoare, nu reînnoieşte autorizaţia de apariţie a revistei «Studii şi Cercetări Istorice» din Iaşi". Fără o motivaţie întemeiată, buletinul era suprimat printr-o formulă vagă, „respectarea dispoziţiile în vigoare", dispoziţii care vizau aplicarea politicii de înnoire culturală. În aceste condiţii, materialele deja trimise spre publicare au fost editate, în acelaşi an, ca broşuri separate, sub titlul Publicaţiile Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol".

Atât cererile repetate de înnoire a aprobării de apariţie din perioada februarie-martie 1948, cât şi răspunsul negativ nejustificat dovedesc modul arbitrar în care au fost suprimate foarte multe dintre revistele culturale şi buletinele ştiinţifice româneşti, în cadrul proiectului comunist de reorganizare şi reînnoire a vieţii culturale. Dintr-o

[27] *Ibidem*, f. 42, copie a adresei nr. 1377 din 15 martie 1948, a Consiliului Cultural Iaşi către Direcţia Judeţenelor pentru Direcţia Presei din Ministerul Informaţiilor.

[28] *Ibidem*, f. 43, adresei nr. 2421 din 19 martie 1948, a Consiliului Cultural Iaşi către Direcţia Presei din Ministerul Informaţiilor.

[29] *Ibidem*, f. 44, adresă nr. 1195 din 25 martie 1948 de răspuns a Direcţiei Presei la cererea Institutului din 14 februarie 1948, refuzul înnoirii autorizaţiei de apariţie pentru „Studii şi Cercetări Istorice".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situaţie a publicaţiilor periodice din Iaşi, trimisă la 16 noiembrie 1948 de către Serviciul Cultural Iaşi către Direcţia Presei din Ministerul Artelor şi Informaţiilor[30], aflăm că, în 1948, pentru două dintre revistele ieşene nu s-a mai dat aprobare pentru reapariţie: „Vremea Şcolii", revista învăţătorilor din Iaşi şi „Studii şi Cercetări Istorice". În adresa Serviciului Cultural Iaşi găsim şi menţiunea „nu apare nici o revistă literară", ceea ce dovedeşte distrugerea publicisticii literare ieşene care era, în perioada interbelică, foarte bine reprezentată. Dintre revistele şi buletinele ştiinţifice ieşene din perioada interbelică au supravieţuit următoarele: „Buletin d'Ecole Politechnique de Jassy"; „Buletinul Institutului de Filologie-Română «Al. Philippide»"; „Annalles scientifiques de L'Universite de Jassy"; Revista „V. Adamachi"; „Revista de Neurologie, Psihologie şi Endocrinologie"; „Revista de Pediatrie"; „Revista Medico-Chirurgicală" şi revista „Mitropolia Moldovei".

Suprimarea buletinului „Studii şi Cercetări Istorice" şi aprobarea Buletinului Institutului de Filologie-Română „Al. Philippide", având ca redactor responsabil pe Gh. Agavriloaiei, fost membru al comitetului „supra-redacţional" al buletinului Institutului „A.D. Xenopol", anunţau dispariţia Institutului ca instituţie de sine stătătoare odată cu reforma învăţământului şi cu reorganizarea Academiei Române în 1948. Planul de reorganizare prevedea strângerea institutelor de cercetare româneşti, după model sovietic, în institute mari, centralizate şi cu activitate planificată, puse în subordinea Academiei Române. În aceste condiţii, Institutul de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" devine, începând cu anul 1949, secţie a Institutului de Istorie şi Filologie a Academiei R.P. Române – Filiala Iaşi. Începând cu anul 1950, o serie a buletinului „Studii şi cercetări ştiinţifice" a fost editată de Filiala Iaşi a Academiei Române, ca serie comună tuturor specialităţilor, din care s-a desprins, în 1954, seria de ştiinţe sociale. Abia în 1956 se editează o serie a buletinului de istorie, cu apariţie bianuală, căreia i-a succedat, în 1964, Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol". Din 1990, acesta apare sub numele Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol".

«STUDII ŞI CERCETĂRI ISTORICE» DANS LA PERIODE 1945-1948 DANS DE NOUVEAUX DOCUMENTS D'ARCHIVES

(Résumé)

Mots clés: «Studii şi Cercetări Istorice», la censure, la revue supprimée, la nouvelle politique culturelle.

La publication périodique officielle de l'Institut d'Histoire Nationale «A. D. Xenopol», «Studii şi Cercetări Istorice», a été une des principales revues roumaines de spécialité de la période d'entre les deux guerres mondiales. Les documentes trouvés dans les Archives Nationales Historiques Centrales le fonds Ministère de la Propagande Nationale sont la preuve de la situation plus que difficile dans laquelle ont apparus les deux derniers volumes de la revue, le XIX-ème et le XX-ème. En mars 1948, dans le contexte du début de la politique de régénération culturelle et de réorganisation de la vie scientifique roumaine du nouveau régime, la revue a été supprimée en même temps que plusieurs publications périodiques culturelles et scientifiques roumaines.

[30] Idem, M.P.N. Presă Internă, dosar nr. 1130, f. 57-58, adresa nr. 1690 din 16 noiembrie 1948 a Serviciului Cultural Iaşi către Direcţia Presei din Ministerul Artelor şi Informaţiilor cu situaţia publicaţiilor periodice din Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL CATALAN

DESPRE SOVIETIZAREA ARHITECTURII ROMÂNEŞTI (1947-1955)

Atenția de care s-a bucurat arhitectura încă de la începutul regimului comunist (regimului de „democrație populară") a fost maximă datorită importanței sale sociale deosebite.

Pentru a descrie specificul acestei arte, G. M. Cantacuzino, unul dintre cei mai de seamă arhitecți români, scria în 1947-1948: „Dintre toate artele în arhitectură se poate urmări mai clar interdependența între societate şi creația operei de artă, în primul rând fiindcă arhitectura este cea mai tehnică dintre arte şi totodată cea mai socială, având drept menire a crea, a armoniza şi a organiza cadrul social"[1]. Şi tot el, parcă prevăzând evoluția atitudinii arhitecților sub comunism, adăuga: „Artistul cel adevărat ştie să-şi găsească libertatea fără a înfrunta legile comunității în care trăieşte"[2].

Reorganizarea domeniului era presantă. La 10 noiembrie 1947, Societatea Arhitecților Români s-a afiliat la Asociația Generală a Inginerilor din România, arhitecții fiind asimilați cu tehnicienii, apoi organizația şi-a modificat statutul, a înființat un cerc de studii şi un centru de documentare pentru arhitectură şi urbanism în care 30 de arhitecți prestau 60 de ore de muncă voluntară, a organizat conferințe, a editat un buletin (cu apariție sporadică), a inițiat colaborări cu A.R.L.U.S., Institutul pentru Ştiință şi Tehnică de la Societatea Politehnică, Consiliul Național de Cercetări Ştiințifice al Academiei Române[3].

În 1948, Societatea Arhitecților din România şi Colegiul Arhitecților Români sunt desființate, publicațiile editate de acestea îşi încetează apariția, iar arhitecții devin membri ai Asociației Ştiințifice a Inginerilor şi Tehnicienilor.

Chestiunea reconstrucției țării şi a implementării unui conținut principial, nou (comunist adică), vechilor forme tradiționale devine prioritatea teoretică cea mai stringentă, la care aderă practic toți arhitecții români, mulți cerând un program unitar, mijloace şi metode standard, coordonate de stat[4].

---

[1] *Artistul şi libertatea*, în „Simetria. Caiete de artă şi critică", VIII, 1947, p. 103.

[2] *Ibidem*, p. 107.

[3] Vezi *Darea de seamă asupra activității Societății Arhitecților, pe anul 1947*, pe care am studiat-o, laolaltă cu alte articole, studii, colecții de reviste şi volume de specialitate, grație ajutorului generos al d-lui arh. dr. Peter Derer, președintele Uniunii Arhitecților din România, căruia îi mulțumim şi pe această cale atât pentru accesul la biblioteca şi arhiva U.A.R., cât şi pentru informațiile furnizate direct.

[4] Vezi U.N. Semenov, *Bazele de proiectare pentru reconstrucția oraşelor*, în „Problemele actuale ale urbanismului", Moscova, nr. 1/1947, tradus în „Revistele Tehnice AGIR, seria Arhitectură-Construcții Civile", nr. 3/1949, p. 113; apud Oliver Velescu, *Ideologia „Restructurării urbane". 1944-1972* (I), în „„Arhivele Totalitarismului", nr. 4/1997, p. 72.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 107–118

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Modelul sovietic se impune şi în arhitectură: „A clădi cu toată experienţa trecutului pentru a depăşi acest trecut, iată care a fost principiul dominant al şcolii arhitecţilor din U.R.S.S. […] Efortul arhitecţilor din U.R.S.S. e o temă demnă de a fi meditată de către amatorii de modă, de improvizaţii şi de sloganuri”[5]. Sub acest pretext ideologic, studenţii sau tinerii absolvenţi arhitecţi învăţau aproape numai de pe cursuri sovietice şi erau trimişi la studii de specializare exclusiv în Uniunea Sovietică.

Ulterior, din 1948 începând, realismul socialist este agresiv promovat, fiind condamnate, inclusiv în primele cursuri universitare de specialitate, diversele forme „amăgitoare şi goale de conţinut” ale cosmopolitismului arhitectonic: constructivismul, funcţionalismul, formalismul, purismul şi nudismul[6].

Deşi este invocată ca scuză necesitatea „satisfacerii materiale a nevoilor practice urgente”, sunt criticate chiar şi realizările din primii ani de după 23 august 1944 deoarece „a[u] continuat să dăinuiască aproape toate trăsăturile caracteristice curentelor moderniste de tip cosmopolit”, fiind parţial neglijate „problemele ideologice legate de conţinutul şi forma în arhitectură”[7].

Priorităţile ideologice din acea perioadă impuneau condamnarea oricăror rămăşiţe şi influenţe burgheze ale arhitecturii occidentale calificate drept: „decadente, capitaliste, imperialiste, cosmopolite şi inumane”, formele avangardiste şi cubismul fiind vehement respinse.

Aşa se explică de ce în 1951 pentru sectorul arhitectură nu a fost acordat Premiul de Stat pe anul 1949 (prima ediţie) nici uneia din lucrările prezentate / realizate, primele proiecte de construcţii premiate fiind, la sfârşitul anului 1952, Casa Scânteii (arhitecţii Horia Maicu şi Nicolae Bădescu) şi termocentrala Doiceşti (colectivul condus de arhitectul Aurel Doicescu), lucrări realizate în anii 1950 şi 1951[8].

Printre construcţiile demne de remarcat ale perioadei 1944-1949/1950 (unele începute chiar mai înainte) se numără: lucrările legate de refacerea şi dezvoltarea transporturilor (viaductul Caracău, 8 poduri peste Mureş refăcute, 2 tuneluri de cale ferată pe linia Războieni-Cluj şi căile ferate Bumbeşti-Livezeni şi Salva-Vişeu; aerogara Băneasa – arh. Mircea şi Cleopatra Alifanti, Nicolae Bădescu, Ascanio Damian, Theodor Iconomu, Pompiliu Macovei şi Alexandru Şerbescu – 1948), clădirile cu caracter social-cultural ori sportiv (Teatrul de vară din Parcul Herăstrău şi un club pe malul Lacului Herăstrău – 1945-1946, arh. Octav Doicescu; clubul-cantină al Fabricii de confecţii A.P.A.C.A. – 1948; Spitalul de copii „Emilia Irza” de pe Bd. Lacul Tei – 1946-1949, iniţial conceput ca un cămin săptămânal de copii mici, apoi mărit şi adaptat în 1950, arh. Gr. Ionescu; Pavilionul Industriei Grele Sovietice, devenit apoi Pavilionul [B] de expoziţii din Parcul Herăstrău – 1949-1950, arh. G. Gusti, A. Damian, H. Stern; Complexul Sportiv Florească din Capitală – 1948-1950, arh. Titu Evolceanu, Sofia Ungureanu şi Willy Juster; Institutul de Ftiziologie din Bucureşti – 1949-1950, arh. H. Marcus; Pavilioanele româneşti la Târgurile de la Paris şi Milano – 1948, Poznan şi Praga – 1949, Viena – 1950, arh. Dorian Hardt şi de la Leipzig şi Plovdiv – 1950, arh. Ascanio Damian; clubul funcţionarilor Ministerului Agriculturii – 1948, arh. Radu Udroiu; Complexul sportiv „Dinamo” de pe Şos. Ştefan cel Mare din Bucureşti – 1948-1950,

[5] G.M. Cantacuzino, *Despre o estetică a reconstrucţiei*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1947, p. 15-16.

[6] Grigore Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii româneşti din cele mai vechi timpuri până în ziua de azi*, [Bucureşti], Editura de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii, 1954, p. 138-139.

[7] *Ibidem*, p. 139-140.

[8] ***, *Înalta preţuire a Partidului şi Guvernului*, în „Arhitectură şi urbanism”, nr. 12 (dec.)/1952, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arh. Harry Stern şi Nicolae Medilanski; Facultatea de Drumuri şi Poduri de pe Bd. Lacul Tei din Bucureşti, concepută iniţial cu destinaţia de cămin studenţesc, apoi reprofilată – 1950, arh. Gr. Ionescu; Institutul de Oncologie, Spitalul „Filantropia" Bucureşti şi Sanatoriul de noapte din Hunedoara – 1950, arh. Henriette Gibory Delavrancea), edificiile administrative (blocul de birouri I.P.R.O.C., fost Banloc, din Calea Victoriei, Bucureşti – 1943-1947, arh. O. Doicescu; Palatul Ministerului Afacerilor Externe, apoi al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri – 1944-1945, refăcut în 1947-1948, arh. D. Marcu şi Nicolae Sburcu; Palatul Direcţiei Generale Autonome a Căilor Ferate, azi sediul Ministerului Transporturilor – 1947, arh. D. Marcu, Ştefan Călugăreanu, Paul Miclescu; sediul C.C. al P.C.R. din Aleea Modrogan, azi al M.A.E. – 1946, arh. Dorian Hardt; Banca Naţională, aripa nouă cu faţada principală spre Str. Doamnei, Ministerul Finanţelor – 1940-1952, arh. Radu Dudescu şi N. Cretzoiu; Institutul de proiectare pentru construcţii [I.S.L.G.C.] de pe Str. Tudor Arghezi din Bucureşti – 1950, arh. Horia Maicu, S. Daniel, S. Sebastian; pavilion administrativ Hunedoara – 1950, arh. Cezar Lăzărescu), cele industriale (Fabrica de confecţii A.P.A.C.A. Bucureşti – 1947-1948, arh. M. Alifanti, I. Ghica-Budeşti, V. Krohmalnic, Ascanio Damian, I. Şerban şi Harry Stern; abatorul din Bacău – 1948, arh. Duiliu Marcu; reconstrucţia fabricii de vagoane „Steagul Roşu" din Braşov – 1949, arh. Nora Călinescu şi Constantin Pruncu; termocentrala Doiceşti / jud. Dâmboviţa – 1950, arh. Aurel Doicescu; depoul de tramvaie Dudeşti / Bucureşti – 1950, arh. Gr. Ionescu şi Vlad Iliescu), cele cu destinaţie de locuinţă (trei blocuri cu creşă şi grădiniţă în extremitatea Căii Rahovei din Bucureşti pentru salariaţii Administraţiei P.T.T. – 1944/1945-1948, arh. Haralamb Georgescu, emigrat în SUA în 1947; ansamblurile de blocuri cu trei etaje din cartierul Ferentari – 1946-1948, arh. Gh. Popov, H. Hornstein şi V. Cristodulo; cartierele muncitoreşti de case sau blocuri din Hunedoara, prima localitate ce a avut un plan comunist de sistematizare – 1947-1948, arh. Gustav Gusti, Corina Gusti, Dorian Hardt, Cezar Lăzărescu [proiect iniţial de G. Gusti, Anton Moisescu şi Vladimir Perceac] şi respectiv din Braşov, Steagul Roşu / Tractorul – 1948-1949, arh. Nicolae Nedelescu, Florin Teodorescu, Titu Elian şi V. D. Marinescu)[9].

În timpul primului plan cincinal (1951-1955), priorităţile din arhitectură au fost legate mai ales de construcţiile industriale (multe întreprinderi de utilaj greu, inclusiv un nou centru siderurgic, zeci de fabrici de confecţii, încălţăminte, sticlărie, produse alimentare, termocentrale şi hidrocentrale, uzine electrice, staţiuni de maşini şi tractoare şi centre mecanice, ferme de stat, aerogări şi porturi, poduri şi şosele, ateliere, garaje), iar în secundar de construirea de locuinţe muncitoreşti (îndeosebi în Bucureşti, Reşiţa, Petroşani – Valea Jiului, Braşov / Oraşul Stalin, Ploieşti – Valea Prahovei, Bacău, Oradea, Iaşi, Baia Mare, Craiova, Reşiţa, Galaţi, Cluj, Constanţa şi în oraşele de pe traseul Canalului: Cernavodă, Medgidia, Poarta Albă, Năvodari) şi de edificii social-culturale adiacente lor (spitale şi dispensare, băi, sanatorii şi maternităţi, creşe, grădiniţe, şcoli, cantine, parcuri, case de cultură, teatre, cinematografe, institute de cercetări şi institute universitare, posturi şi studiouri regionale de radioemisie)[10].

[9] *Ibidem*, p. 140-141; Grigore Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1969, p. 9-48, *passim*; Gheorghe Curinschi Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1981, p. 309, 327-328, 352, 372; Vasile Ţelea, *Arhitectura secolului 20. Dicţionar cronologic 1890-2000*, Bucureşti, Editura Capitel, 2005, p. 62-66, 268-283; Pompiliu Macovei (coord.), *Arhitectura în R.P.R.*, f.l., f.e., 1952 (album).

[10] ***, *Planul cincinal*, în „Arhitectura", nr. 1 (ian.)/1951, p. 1-2; Arh. S. Daniel, *Blocuri de locuinţe la Galaţi*, în „Arhitectura", nr. 6 (iun.)/1951, p. 3-8; Conf. Arh. D. Vernescu, *Proiectarea complexă a locuinţelor*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre construcţiile deosebite care au fost realizate sau doar proiectate în acea vreme, fiind considerate ori destinate să fie cele mai mari realizări în domeniu, se numără: Combinatul Poligrafic al Casei Scânteii (Horia Maicu, Nicolae Bădescu, Ludwig Staadeker, Mircea Alifanti ş.a. – 1955), Casa Radiofoniei (Tiberiu Ricci, Mihai Ricci, E. Beral şi Leon Garcia – finalizată abia în 1960), Opera de Stat / Teatrul Muzical / Teatrul de Operă şi Balet (Octav Doicescu[11], Valentin Iorga, Paraschiva Iubu, Nicolae Cucu, Aurel Teodorescu, Dan Slavici – 1953), Centrul Cinematografic de la Buftea (proiect tehnologic sovietic; Nicolae Cucu, Ştefan Bortnovschi – dat în folosinţă în 1957), Termocentrala „Gheorghe Gheorghiu-Dej" din Doiceşti (Aurel Doicescu ş.a. – 1950), Fabrica Electroputere din Craiova (Iosif Popescu, Victor Hagiu, Gabriela Donciu şi Lucian Stor – 1955), Combinatul Metalurgic Câmpia Turzii (George Cristinel – 1955), Hidrocentrala „V.I. Lenin" de la Bicaz (N. Nedelescu, T. Elian, D.V. Marinescu, Fl. Simionescu – inaugurată în 1960), Fabrica de Confecţii „Gheorghe Gheorghiu-Dej" / A.P.A.C.A. (M. Alifanti, I. Ghica-Budeşti, V. Krohmalnic, Al. Şerbescu, A. Damian, Ignat Şerban, H.H. Stern – 1948), Clubul şi Parcul Sportiv Dinamo (Harry Stern şi Nicolae Medilanski – 1950), Complexul Sportiv Floreasca (Titu Evolceanu, Sofia Ungureanu şi Willy Juster – 1950), Parcul de cultură şi odihnă „I.V. Stalin" (extindere şi modernizare – 1950), Aerogara Băneasa (Mircea şi Cleopatra Alifanti, Nicolae Bădescu, Ascanio Damian, Theodor Iconomu, Pompiliu Macovei şi Alexandru Şerbescu – 1948), Complexul de sporturi de iarnă de la Poiana Stalin / Braşov (Gh. Trifu şi G. Porumbescu – 1951), Casa de odihnă din Snagov (Richard Bordenache – 1951), Institutul de Ştiinţe Economice şi Planificare (Politehnic) din Iaşi (Richard Bordenache, Ştefan Catina, Nicolae Grigorcea, Anton Moisescu – 1951), Cinematograful „Înfrăţirea între popoare" din Bucureştii Noi (Dan Bacalu, Nicolae Porumbescu, Traian Stănescu – 1953), Parcul de cultură şi sport „23 August" (G. Filipeanu, Willy Juster, G. Aznavorian, Anton Dîmboianu – 1953), Teatrul în aer liber „N. Bălcescu" din Bucureşti (Paul Em. Miclescu şi Dan V. Marinescu, Victor Agent – 1953), Spitalul de copii „Emilia Irza" din Bucureşti (Grigore Ionescu – 1950), Institutul de Mecanică din Braşov / Oraşul Stalin (Nicolae Pruncu, Victor Sebestyén, Nicolae Kepeş – 1949-1950), Sanatoriul Olăneşti (Gheorghe Petraşcu, R. Alexandru, M. Horn, Liliana Dinescu ş.a. – 1950), Ambasada României la Varşovia (Marcel Locar, Ascanio Damian, Horia Maicu, Ludwig Staadeker şi Robert Voll – 1952), metroul (anunţat în 1952-1953, a rămas la stadiul de proiect până în timpul lui Nicolae Ceauşescu), Canalul Dunăre – Marea Neagră (început în 1949, dar abandonat în 1953) şi Canalul Dunăre – Bucureşti (proiect neînceput, reluat de Nicolae Ceauşescu, dar neterminat), amenajarea şi transformarea în canal navigabil a râului Dâmboviţa, cu lacul artificial Ciurel (proiect început abia pe vremea lui Nicolae Ceauşescu), noul şi marele centru universitar din Bucureşti – zona

din bazinul carbonifer al Văii Jiului, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 3-7; Arh. Mircea Dima, Arh. Dinu Hariton, *Proiecte de locuinţe muncitoreşti în Valea Jiului. Locuinţe muncitoreşti din oraşul Vulcan. Locuinţe muncitoreşti din oraşul Petroşani*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 8-12; Arh. Gh. Popescu-Negreanu, Ing. N. Laszlo, *Problema industrializării construcţiilor*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 13-14; Arh. G. Porumbescu, *Proiectarea locuinţelor muncitoreşti de la Hunedoara*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 15-19; Arh. Bergleiter, Arh. L. Aldan şi Arh. P. Horjescu, *Locuinţe muncitoreşti proiectate în conformitate cu H.C.M. Nr. 758/1951*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 29-35; Arh. Cezar Lăzărescu, *Din practica proiectării oraşelor*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 16-25.

[11] Pentru acest edificiu a primit Premiul de Stat pe anul 1953, în acelaşi an fiind decorat cu Ordinul Muncii clasa a II-a (vezi Octav Doicescu, *Despre arhitectură. Scrieri, cuvântări*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1983, p. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grozăveşti, conceput pe malurile Dâmboviţei după modelul moscovit (Duiliu Marcu, Mihai Ricci, Sofia Ungureanu – rămas la stadiul de proiect), precum şi noile cartiere muncitoreşti din Hunedoara, Braşov, Galaţi, Medgidia şi Bucureşti („23 August", Ferentari, Vatra Luminoasă, Grivița Roşie, Bucureştii Noi) sau centrele civice şi ansamblurile edilitare de tip sovietic din localitățile Ştefăneşti – Ilfov, Florica – Argeş şi Tohan – Braşov[12].

Însă, cea mai mare realizare arhitecturală românească de la începuturile comunismului, care a rămas puternic întipărită în memoria colectivă, din pricina dimensiunilor monumentale, inspirate de volumele tipice arhitecturii sovietice a vremii, a fost Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii" din Bucureşti, edificiu realizat în anii 1950-1955 de către o echipă de arhitecți condusă de Horia Maicu şi Nicolae Bădescu (secondați de Marcel Locar, Ludwig Staadeker, Mircea Alifanti, Valentin Iorga, Nicolae Sburcu ş.a.)[13].

Decizia construirii unui „centru modern de industrie poligrafică" a fost luată de Biroul Politic al C.C. al P.M.R. la 25 iulie 1949, după o discuție între Stalin şi Gheorghiu-Dej, amplasamentul fiind stabilit de cel din urmă pe locul unui fost hipodrom, exact în axa Arcului de Triumf. Ansamblul arhitectural respectiv, al cărui corp central are înălțimea de 103 metri, era inspirat de „clădirile înalte" de la Moscova (Universitatea Lomonosov, Hotelul Leningradskaia, clădirea Kotelnicheskaia, sediul Ministerului Afacerilor Externe, Hotelul Ucraina, clădirea Kudrinskaia), la fel ca Palatul Culturii din Varşovia, dar avea, totodată, o serie de elemente specifice arhitecturii tradiționale românești (coloane, ferestre, turnuri, ornamente interioare şi exterioare), iar proporțiile nu erau la fel de gigantice[14].

Colectivul de arhitecți români a vizitat de mai multe ori Moscova, sfătuindu-se cu specialiştii sovietici, o rotativă imensă a fost achiziționată din Uniunea Sovietică şi inaugurată de Ana Pauker la 8 mai 1951, iar „Scânteia" s-a mutat, în octombrie 1951, în noua sa casă, după finalizarea unei părți din ansamblul arhitectonic (patrulaterul din spate); corpul central a fost terminat în 1954, dar finisajele au durat până în 1956-1957[15].

---

[12] ***, *Planul cincinal*, în „Arhitectura", nr. 1 (ian.)/1951, p. 1-2; Marcel Locar, *Pe drumul unei noi arhitecturi în R.P.R.*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 1-2 (ian.-febr.)/1952, p. 3-16; ***, *Expoziția „Arhitectura în R.P.R." la Moscova*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 3-20; ***, *Hotărârea Comitetului Central al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R. cu privire la construcția şi reconstrucția oraşelor şi organizarea activității din domeniul arhitecturii*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 11 (nov.)/1952, p. 1-3; ***, *Hotărârea Comitetului Central al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R. cu privire la planul general de reconstrucție socialistă a oraşului Bucureşti*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 11 (nov.)/1952, p. 4-6; ***, *Hotărârea Comitetului Central al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R. cu privire la construirea metroului din oraşul Bucureşti*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 11 (nov.)/1952, p. 7-8; ***, *Sarcini măreţe stau în faţa arhitecților*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 1-2; Prof. Arh. Duiliu Marcu, *Perspective luminoase sunt deschise de Hotărârile Partidului şi ale Guvernului*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 3-4; Conf. Arh. R. Laurian, *Reconstrucția socialistă a oraşului Bucureşti*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 6-15; Gr. Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, p. 10-49, *passim*; idem, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1981, p. 608-644, *passim*; V. Ţelea, *op. cit.*, p. 62-63, 65-66.

[13] Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1981, p. 616.

[14] Florentina Ţone, *Operațiunea „Casa Scânteii"*, în „Adevărul", 08.06.2009, p. 16; idem, *Cum s-a construit „Casa Scânteii"*, în „Adevărul", 09.06.2009, p. 16; ***, *Construcțiile înalte şi metropolitanul din Moscova (prezentare)*, în „Arhitectura", nr. 7 (iul.)/1951, p. 18-21; Prof. Arh. Horia Maicu, *Despre folosirea moştenirii trecutului în arhitectura „Casei Scânteii"*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 4-5 (apr.-mai)/1952, p. 9-14; Conf. Arh. H. Stern, *Clădirea înaltă a Universității de Stat din Moscova. O nouă cetate a ştiinței celei mai înaintate*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 4-5 (apr.-mai)/1952, p. 15-22.

[15] F. Ţone, *Operațiunea „Casa Scânteii"*, p. 16-17; idem, *Cum s-a construit „Casa Scânteii"*, p. 17; Prof. Arh. H. Maicu, *Despre proiectarea „Casei Scânteii"*, în „Arhitectura", nr. 1 (ian.)/1951, p. 3-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Finanțarea ridicării uriașului edificiu destinat să fie „casă de lumină pentru poporul muncitor" s-a făcut nu doar de la bugetul de stat şi cu sprijin sovietic, ci şi prin subscripție națională, toți „oamenii muncii" fiind obligați să contribuie „voluntar" cu sume de 20, 30 sau 100 de lei din salariu, în schimbul cărora primeau tichete valorice, oficiosul Partidului publicând zilnic articole, afişe, reportaje, anunțuri şi îndemnuri în acest sens. De asemenea, pe lângă muncitori civili, pe şantierul de construcție au lucrat şi militari (recruți, concentrați), iar din cauza dificultăților financiare majore, după moartea lui Stalin, s-a renunțat la unele părți din proiectul inițial (închiderea corpurilor laterale rămase în formă de „U", sculpturi, basoreliefuri, coloane învelite în marmură, steaua roşie în cinci colțuri aşezată în vârful săgeții de pe corpul central etc.), astfel încât se poate afirma că ansamblul n-a fost nici finalizat, nici inaugurat (nici cartierul de locuințe învecinat pentru salariații Combinatului Poligrafic nu a fost terminat)[16].

Devenită pentru circa două decenii cea mai mare (şi cea mai înaltă) construcție din Capitală, „Casa Scânteii" a reprezentat emblema arhitecturii comuniste româneşti, propaganda folosind-o intens (inclusiv pe reversul bancnotei de 100 de lei emise în 1952) ca imagine-simbol a realizărilor regimului „democrat-popular"[17].

Trebuie remarcat faptul că au existat câteva victime reale în rândul arhitecților români sub regimul comunist, Ioan D. Enescu şi G. M. Cantacuzino, care au suferit detenția politică, fiind cazurile cele mai semnificative. Însă aceştia reprezintă excepțiile. Cei mai mulți dintre colegii lor de breaslă consacrați au fost recuperați aproape total, mai devreme sau mai târziu, dar niciunul dintre ei nu a reuşit niciodată să mai ajungă la nivelul profesional (inclusiv estetic) individual atins prin creațiile arhitectonice dinainte de era comunistă.

În acest sens, amintim faptul că însuşi Petre Antonescu (1873-1965), cel mai titrat arhitect român de atunci, tradiționalist ca orientare artistică, a fost marginalizat constant de comunişti. Era unicul arhitect academician şi fusese ales membru de onoare la 30 mai 1936 şi membru titular al Academiei Române în ziua de 19 mai 1945, dar abia la data de 5 iunie 1947 şi-a citit discursul de recepție *Meşteri şi arhitecți în trecut*, în care elogia atât arta populară şi cea medievală românească, cât şi pe fondatorii şcolii de arhitectură românească modernă, în frunte cu Ion Mincu. A mai reuşit în perioada imediat următoare (1947-1948) să execute etajarea Primăriei Capitalei[18], pe care tot el o construise în anii '30, dar a fost curând epurat, fiind exclus din noua Academie a RPR, deşi – sau poate tocmai pentru că – de la 28 mai 1948 ocupase funcția de vicepreşedinte al Secției literare[19]. În schimb, în 1949 arhitectul modernist Duiliu Marcu a devenit membru corespondent al aceluiaşi for cultural-ştiințific suprem[20]. Acelaşi Duiliu Marcu a fost desemnat de comunişti pentru a ocupa, cel dintâi, funcția de preşedinte al Uniunii Arhitecților din R.P.R. / R.S.R. între anii 1952 şi 1966 (anul morții sale), iar în 1955 a fost promovat membru titular al Academiei[21]. De asemenea, în august 1959 era decorat

[16] F. Țone, *Operațiunea „Casa Scânteii"*, p. 16; idem, *Cum s-a construit „Casa Scânteii"*, p. 16-17; Arh. C. Lăzărescu, *Din practica proiectării oraşelor*, în „Arhitectură și urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 23-24.

[17] F. Țone, *Cum s-a construit „Casa Scânteii"*, p. 17.

[18] Cea mai probabilă explicație a menajamentelor arătate, totuşi, de comunişti față de Petre Antonescu este apartenența acestuia în tinerețe la mişcarea socialistă, în timpul studiilor sale la Paris fiind membru al unei societăți a studenților români socialişti (vezi ANIC, fond I.S.I.S.P. – Fototeca Portrete, A/63).

[19] Dorina Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, <ediția a II-a>, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997, p. 265, 305, 317, 321, 364; „Simetria", VIII, 1947, p. 185; V. Țelea, *op. cit.*, p. 272, 279.

[20] V. Țelea, *op. cit.*, p. 280.

[21] D. Rusu, *op. cit.*, p. 341.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu „Steaua R.P.R.” cl. a III-a, alături de alți intelectuali prestigioşi, ca răsplată a serviciilor aduse regimului comunist[22].

Ioan (sau Ion) D. Enescu, fostul preşedinte al Asociației Arhitecților, a murit în detenție la 21 iunie 1949, după ce trecuse prin infernul penitenciarelor Jilava, Văcăreşti şi Aiud, fiind arestat şi condamnat la 6 martie 1948 la 10 ani de temniță grea pentru că ocupase postul de subsecretar de stat la Ministerul Muncii, Sănătății şi Ocrotirii Sociale sub regimul dictaturii militare antonesciene (de la 5 iulie 1943)[23].

La rândul său, George (sau Gheorghe) Matei Cantacuzino a fost arestat în 1948, după ce „a încercat să fugă la familia sa, refugiată în Occident (cu o barcă dorea să ajungă inițial în Turcia)”, fiind condamnat în 1949 la 5 ani de închisoare / muncă silnică şi închis la Jilava, Midia (Canal) şi Aiud (unde „a stat 9 luni la secret”)[24]. Apoi, a fost internat pe baza unei măsuri administrative la Penitenciarul Piteşti timp de mai mult de un an (25.04.1953-21.07.1954) pe motiv că „a fost membru P.N.L. şi F.R.N., a favorizat şi a dat ajutor unor organizații subversive”[25]. Cicerone Ioniţoiu susține (în mod hazardat, fără dovezi, deci necredibil, considerăm noi) că G. M. Cantacuzino ar fi fost arestat din nou în 1959 şi ar fi murit la Capu Midia în 1960, în timp ce site-ul Facultății de Arhitectură din cadrul Universității Tehnice „Gh. Asachi” din Iaşi (din 1990 până în 2003 la universitatea ieşeană a existat doar un departament de arhitectură), facultate ce poartă din noiembrie 1992 numele prestigiosului arhitect, nu aminteşte de vreo altă detenție politică a acestuia şi înclinăm să-i dăm crezare[26].

Au existat şi câțiva arhitecți care au emigrat în Occident înainte ca regimul comunist să se consolideze şi care au cunoscut acolo atât gustul libertății (inclusiv de creație), cât şi succesul profesional. Cel mai renumit dintre aceştia a fost Haralamb H. (Bubi) Georgescu (Harlan Georgescu), discipol şi partener al lui Horia Creangă, care s-a stabilit în SUA în anul 1947, unde a avut o prolifică activitate în domeniu: didactică (a fost profesor asociat la Şcoala de Arhitectură de la Universitatea Nebraska până în 1951) şi practică (proiecte şi construcții moderniste deosebite, între care locuințe tip reşedință, inclusiv una personală / familială, clădiri de apartamente şi restaurante în California, dar şi lăcaşuri de cult ortodoxe precum Biserica „Sf. Maria” din Cleveland / Ohio şi Catedrala „Sf. Gheorghe” din Southfield / Michigan; totuşi, Casa Pasinetti din Summitridge Drive, Beverly Hills, Los Angeles / California, realizată în anii 1957-1959, reprezintă capodopera sa principală)[27].

Deşi realizase singur sau în colaborare cu Horia Creangă mai multe lucrări importante din România interbelică (Hotelul „ARO Palace” din Braşov, Blocul „ARO” din Bucureşti, mai cunoscut sub denumirea de „Patria”, Halele Obor din Bucureşti, sediul

[22] „Buletinul Oficial al R.P.R.”, nr. 25/17 septembrie 1959, apud Pavel Ţugui, *Scriitori şi compozitori în luptă cu cenzura comunistă*, Bucureşti, Editura Albatros, 2006, p. 404.

[23] Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar*, vol. 3, *Dicționar D-E*, lucrare revizuită de dr. Mihaela Andreiovici, Bucureşti, Editura Maşina de scris, 2002, p. 220; Ion Diaconescu, *Temnița, destinul generației noastre*, Bucureşti, Editura Nemira, 1998; apud Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Iaşi, Editura Polirom, 2008, p. 528.

[24] C. Ioniţoiu, *op. cit.*, vol. 2, *Dicționar C,* lucrare revizuită de dr. Mihaela Andreiovici şi prof. univ. Florin Ştefănescu, Bucureşti, Editura Maşina de scris, 2002, p. 22.

[25] http://www.crimelecomunismului.ro/ro/fise_detinuti_politici/fise_detinuti/; http://82.79.233.22/fisapenala.php?file=d%3A\web\Fise+matricole+penale+-+detinuti+politici\C\C1.+Caba+-+Cararus\Cantacuzino+Gheorghe+N%2FP1390217.JPG, accesat 12.05.2009.

[26] C. Ioniţoiu, *op. cit.*, vol. 2, *Dicționar C,* p. 22; http://www.ce.tuiasi.ro/~arhitect/_cantacuzino.html, accesat 10.05.2009.

[27] http://en.wikipedia.org/wiki/Haralamb_H._Georgescu, accesat 25.08.2009; www.georgescoart.com, accesat 29.08.2009; Corneliu Ghenciulescu, Ştefan Ghenciulescu, *Haralamb Georgescu*, în „Arhitectura”, nr. 64, mai 2008, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Societății Române de Asigurări de Viață din București, Restaurantul „Pescăruș" din Herăstrău, Restaurantul „Mon Jardin" și Barul / Clubul de noapte „Melody" din Capitală, reședința de vară a Regelui Mihai de la Snagov și Clubul său de Yacht din Eforie), fusese membru în comitetul de redacție de la revista „Simetria" (în care a publicat o serie de articole prin care se distanța de linia moderat-conservatoare ce încă domina arhitectura vremii) și chiar primise Premiul I pentru proiectul de reconstruire a Teatrului Național din București (1946), Haralamb Georgescu (1908-1977) a rămas în România aproape necunoscut, cel puțin până în anul 2007 când a fost descoperit și mediatizat de către Tim Braseth, dezvoltatorul imobiliar american devenit noul proprietar al rezidenței Pasinetti, abia la 15 mai 2008, cu ocazia împlinirii centenarului de la nașterea lui, Universitatea Națională de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu" organizând la București, în colaborare cu The Getty Research Institute, care tocmai achiziționase arhivele personale ale arhitectului, un simpozion și o expoziție intitulate „Un arhitect român în SUA", catalogul cu același titlu editat atunci fiind considerat în România „cea mai bună carte de arhitectură din anul 2008"[28].

De semnalat faptul că mulți arhitecți renumiți din țara noastră au fost marginalizați deseori, în primele două decenii de comunism românesc, mai ales, din cauza concepțiilor, simpatiilor și acțiunilor lor politice anterioare (Constantin Iotzu[29], Constantin Jora, Ștefan Balș, George Matei Cantacuzino[30], Petre Antonescu[31]), în timp ce aceia care aveau un trecut ilegalist comunist[32] ori simpatii politice bolșevice (mulți erau și de origine etnică evreiască: Gustav Gusti, Micu Goldenberg, Ascanio Damian, Harry Stern, Dorian Hardt, Marcel Locar ș.a.) și/sau au devenit membri ori chiar activiști de partid au preluat frâiele și avantajele domeniului, unii dintre aceștia ajungând chiar nomenclaturiști (Pompiliu Alexandru Macovei[33], Gustav Gusti, Micu Goldenberg, alias Horia Maicu, Nicolae Bădescu[34], Octav Doicescu[35], Ascanio Damian,

[28] *Ibidem*; Jeffrey Head, *Haralamb Georgescu's midcentury Pasinetti house renovated*, în „Los Angeles Times", 17.01.2009, http://www.latimes.com/features/la-hm-pasinetti17-2009jan17,0,3386034.story, accesat 30.08.2009; Craig Nakano, *In case you missed it: the Pasinetti house in the hills*, în „Los Angeles Times", 26.01.2010, http://latimesblogs.latimes.com/home_blog/2010/01/pasinetti-house-los-angeles-haralamb-georgescu.html, accesat 05.02.2010.

[29] Fusese conducătorul Școlii de Arhitectură „Ion Mincu" din București între anii 1940 și 1944.

[30] Eliberat din detenție la 21 iulie 1954, s-a dedicat restaurării de monumente istorice, în special a bisericilor și mănăstirilor din nordul Moldovei, fiind angajat la Direcția Monumentelor Istorice și publicând unele cronici și articole de specialitate. În 1956 a reușit să deschidă pentru câteva zile o expoziție de pictură în sala de expoziții din Parcul Herăstrău, la deschiderea căreia a vorbit însuși Tudor Arghezi. Ulterior, și-a pierdut postul de la Direcția Monumentelor Istorice, fiind acuzat că este un inamic al poporului și a reușit să supraviețuiască din banii primiți de la mitropolitul Moldovei pentru pavilioanele ansamblului arhitectural al Palatului Mitropoliei din Iași la care a lucrat în anii 1957-1959, iar la 1 noiembrie 1960 s-a stins din viață, fiind înmormântat în cimitirul ieșean „Eternitatea".

[31] Decanul Institutului Național de Arhitectură din București în 1932-1939; l-a elogiat adeseori pe regele-autoritar, apoi dictator, Carol al II-lea.

[32] De pildă, Nicolae Bădescu era membru de partid din 1942 – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 87.

[33] Membru de partid din ianuarie 1945, el a devenit secretar general adjunct al ARLUS în 1946, arhitect șef al orașului București la 18 noiembrie 1952, apoi din 1958 a lucrat în diplomație, ajungând adjunct al ministrului Afacerilor Externe în 1963-1965 și delegat permanent, cu rang de ambasador, al RSR pe lângă UNESCO din 1971; a fost și deputat în Marea Adunare Națională între 1969 și 1975, membru supleant (1965-1969) și membru al C.C. al P.C.R. (1969-1974) – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, p. 369.

[34] Pe lângă cariera didactică și cea profesională de arhitect, el a făcut o carieră strălucită în politică, fiind numit adjunct al ministrului Construcțiilor (1957-1958), după ce fusese director general în același minister încă din 1947, fiind ales deputat al Marii Adunări Naționale (1957-1975) și membru al C.C. al P.C.R. (1965-1974) – vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, p. 87.

[35] Membru al Asociației „Amicii U.R.S.S.", care s-a înființat în 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Harry Stern, Dorian Hardt, Marcel Locar, Grigore Ionescu[36], Cezar Lăzărescu, Mircea Alifanti)[37].

Treptat şi în anumite limite, în funcţie de caz, regimul comunist a căutat, totuşi, să-i atragă spre colaborare pe toţi arhitecţii prin integrarea lor în sistemul centralizat de control pe care-l crease în domeniul acestei profesii şi în întreaga societate, în general.

Teza stalinistă principală a esteticii epocii era sintetizată prin formula: „conţinut socialist în forme naţionale", concepţia realist-socialistă fiind singura acceptată, iar „glorioasa experienţă arhitecturală sovietică" fiind ridicată la rang de unic model, cu acceptarea unor mici inserţii ale elementelor „progresiste şi democratice" provenite din arhitectura clasică şi din cea tradiţională (populară) naţională[38].

Bineînţeles că acest aspect nu excludea creşterea permanentă a influenţei modelului arhitectonic din U.R.S.S., ci dimpotrivă: „publicarea materialelor sovietice cu privire la arhitectură şi urbanism se înscrie în politica binecunoscută de sovietizare a României" (avem în vedere îndeosebi revistele „Arhitectura i Stroitelstvo", adică în traducere „Arhitectura şi construcţia", şi „Arhitectura U.R.S.S.", diferite articole de specialitate din *Enciclopedia Sovietică*, studii, articole sau chiar volume specializate traduse în limba română), manifestată şi printr-o „campanie de intimidare a corpului de arhitecţi, urmată de o copiere mecanică a arhitecturii «realismului socialist»"[39].

---

[36] A fost primul decan al Universităţii de Arhitectură „Ion Mincu" din Bucureşti sub comunism (1944-1952), fiind urmat de Nicolae Bădescu (1952-1953).

[37] Vezi interviul acordat nouă de arh. dr. Alexandru Z. Budişteanu (pensionar, 79 ani) în 1-6 mai 2007 (casetele audio, ce totalizează şapte ore de înregistrări, se află în Arhiva de istorie orală a Fundaţiei Academia Civică din Bucureşti), căruia îi sunt profund recunoscător pentru îndrumarea acordată în cursul investigaţiilor mele asupra temei de faţă.

[38] Vezi „Arhitectura", nr. 4 (apr.)/1951, p. 2; nr. 7 (iul.)/1951, p. 29-30; „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 2; nr. 12 (dec.)/1952, p. 3, 15, 34.

[39] O. Velescu, *op. cit.*, p. 73; Prof. Arh. H. Maicu, *Arhitectura sovietică*, în „Arhitectura", nr. 8 (aug.)/1951, p. 10-21; Arh. H. Marcus, *„Arhitectura i Stroitelstvo" – recenzie*, în „Arhitectura", nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 176-182; idem, *„Arhitectura i Stroitelstvo", nr. 2/1950 – prezentare*, în „Arhitectura", nr. 1 (ian.)/1951, p. 32-38; idem, *„Arhitectură şi construcţii", nr. 4-11/1950 – prezentare*, în „Arhitectura", nr. 3 (mart.)/1951, p. 22 şi urm.; [***], *Arhitectura* (articol din Marea Enciclopedie Sovietică – vol. III, ed. I-a, 1950, Editura Marea Enciclopedie Sovietică), în „Arhitectură şi urbanism", nr. 9 (sept.)/1951, p. 1-4; Arh. A. Moisescu, *„Arhitectura URSS", nr. 1, 2, 3/1952 (Recenzie)*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 4-5 (apr.-mai)/1952, p. 67 şi urm.; idem, *„Arhitectura URSS", nr. 4 – Aprilie 1952*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 43-47; idem, *„Arhitectura URSS", nr. 6/1952 – Recenzie*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 11 (nov.)/1952, p. 34-39; idem, *Metropolitanul Moscovei*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 35 şi urm.; N. Bâlinkin (m.c. al Academiei de Arhitectură din U.R.S.S.), *Activitatea Academiei de Arhitectură din U.R.S.S. pe anul 1952*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 42; Arh. N. Sburcu, *Arhitectul rus Bajenov*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 11 (nov.)/1952, p. 25-33; [***], *Conţinut de idei şi măestrie în creaţia arhitectului (Traducere din „Arhitectura U.R.S.S., nr. 3/1952)*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 36-41; Prof. Arh. Dr. L. Adler şi Arh. Z. Solomon, *Problemele de arhitectură a construcţiilor industriale sovietice de după război*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 9 (sept.)/1951, p. 10-18; idem, *Arhitectura ansamblelor industriale în cel de al doilea şi al treilea plan cincinal stalinist*, în „Arhitectura", nr. 7 (iul.)/1951, p. 7-13 şi 30-31; idem, *Reconstrucţia marilor uzine în perioada celui de al doilea şi al treilea plan cincinal în U.R.S.S.*, în „Arhitectura", nr. 6 (iun.)/1951, p. 9-17; idem, *Desvoltarea arhitecturii industriale în Uniunea Sovietică*, în „Arhitectura", nr. 4 (apr.)/1951, p. 16-22; Arh. Dr. L. Adler, Arh. Z. Solomon, Arh. A. Mihăilescu, *Arhitectura construcţiilor industriale în cursul primului plan cincinal stalinist*, în „Arhitectura", nr. 5 (mai)/1951, p. 9-19; [***], *Apariţia agro-oraşelor sovietice*, în „Arhitectura", nr. 4 (apr.)/1951, p. 29; Arh. R.O. Laurian, *Arhitectura parcurilor în U.R.S.S.*, „Arhitectura", nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 153-160; [***], *Revista presei sovietice*, în „Arhitectura", nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 189; [***], *Problemele învăţământului arhitecturii în desbaterea sesiunii a X-a a Academiei de Arhitectură a U.R.S.S.*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 1-2 (ian.-febr.)/1952, p. 33-39; [***], *Prezentarea revistei „Arhitectura U.R.S.S." nr. 1 – Noembrie 1951*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 1-2 (ian.-febr.)/1952, p. 55-58; M. Rzianin (membru activ al Academiei de Arhitectură a U.R.S.S.), *Arhitectura în R.P.R.*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 21-25; S.E. Cernâşev (vicepreşedinte al Academiei de Arhitectură a U.R.S.S.), *Arhitectura unui popor liber*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 26-29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Printre arhitecții sovietici elogiați în R.P.R. ca fiind foarte pricepuți şi un exemplu demn de urmat se aflau: Joltovski, Fomin, Şciusev, Rudnev, Mordvinov, Bâcova, Taranov, Dadaşev, Ghelfreich, Ioffan, Kolli, Arkin, Zaharov, Râşkov, Andreev, Trapeznikov, Pasohin, Mexenţev, Uscinov, Poliacov, Baburov, Lebedev, Svaricov, Markelov, Loveiko, Zaslavski, Steller, Stramentov, Zvezdin[40].

Rolul consilierilor sovietici a fost (şi în acest domeniu) esențial pentru acțiunea de sovietizare. Încă din 1949, guvernul comunist de la Bucureşti cerea ajutorul „fratelui mai mare" de la Moscova pentru proiectele de (re)construire a Teatrului Național din Bucureşti şi a studiourilor cinematografice de la Buftea, solicitând specialişti în astfel de construcții, printre care tehnicieni, ingineri şi câte un arhitect pentru fiecare din cele două obiective. Arhitectul, specialist în ambele tipuri de proiecte, trimis în R.P.R., a fost consultantul sovietic Gh. L. Lavrov. El era secondat de „tehnologi specialişti" conaționali, care urmau să ajungă în capitala României „democrat-populare" „pentru a ajuta colectivul de arhitecți şi tehnicieni români la întocmirea planurilor definitive ale acestor construcții"[41]. Cu acelaşi prilej, executivul român adresa celui sovietic rugămintea „ca arhitecții români care lucrau la aceste proiecte să meargă în U.R.S.S. pentru a prezenta anteproiectele şi a primi pe loc consultările şi îndrumările necesare", fiind propuşi pentru această vizită arhitecții Pompiliu Macovei (din colectivul de lucru pentru proiectul Teatrului Național), G. Pătraşcu şi Ioana Grigorescu (din colectivul de lucru pentru proiectul Studiourilor Cinematografice)[42].

De asemenea, în martie-aprilie 1950, la propunerea responsabilului de proiect – arhitectul şi inginerul Horia Maicu şi în baza convenției bilaterale din 5 februarie 1950 privind detaşarea specialiştilor (consilierilor) sovietici în România, autoritățile române cereau Kremlinului specialişti tehnicieni sovietici pentru lucrările de construcție a Casei Scânteii, inclusiv „cunoscători în problemele actuale de apărare pasivă", după ce, în prealabil, un colectiv de la Comandamentul Apărării Pasive se consultase cu „tovarăşii consilieri sovietici de la Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului"[43].

Totodată, Ministerul Construcțiilor (şi al Materialelor de Construcții) şi Comitetul de Stat pentru (Arhitectură şi) Construcții de pe lângă Consiliul de Miniştri cereau anual guvernului român să intervină pe lângă guvernul sovietic (direct sau prin Ministerul Comerțului Exterior) pentru a obține acordul acestuia în privința prelungirii perioadei de rămânere în R.P.R. a acestor specialişti sovietici, arhitecți şi/sau ingineri constructori ca Ivan Andreevici Zvezdin şi Teodor Stefanovici Kastanov sau a înlocuirii lor cu alți consilieri sovietici specializați profesional în domeniul arhitecturii, sistematizării şi construcției oraşelor ori ingineriei, buni cunoscători ai problemelor organizatorice şi de funcționare specifice Comitetului de Stat pentru Arhitectură şi Construcții al URSS şi Direcției de Arhitectură a RSFSR[44].

Din anul 1948 a început acțiunea de standardizare, de tipizare în proiectare şi de introducere a metodelor industriale în construcții, astfel că primele prefabricate de beton au apărut în 1949[45].

---

[40] Vezi „Arhitectură şi urbanism", nr. 6-7 (iun.-iul.)/1952, p. 41; nr. 9-10 (sept.-oct.)/1952, p. 6.

[41] ANIC, fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, Alfabetic, dosar 6 U/1944-1951, f. 78.

[42] *Ibidem*, f. 78-79.

[43] *Ibidem*, f. 108-113; Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu (editori), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2009, p. 257 (doc. 53); Romulus Rusan (coord.), *România în timpul războiului rece. Scurtă cronologie a evenimentelor, instituțiilor şi mentalităților (1945-1989)*, Bucureşti, Editura Fundației Academia Civică, 2008, p. 29.

[44] Vezi, de exemplu, H.C.M. nr. 2304/11 iulie 1953, H.C.M. nr. 3014/8 septembrie 1953, H.C.M. nr. 3768/6 noiembrie 1953 şi H.C.M. nr. 4029/3 decembrie 1953.

[45] Gh. Curinschi Vorona, *op. cit.*, p. 336, 342, 344-346, 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Planul anual de stat din 1949 a adus şi înfiinţarea Institutului de Proiectări Industriale şi a Institutului de Proiectări de Construcţii, iar printr-o hotărâre a Comitetului Central al P.M.R. şi a Consiliului de Miniştri al R.P.R. din mai 1949 s-a decis sistematizarea şi construcţia unor ansambluri de locuinţe în oraşele dobrogene (mai ales la Cernavodă, Medgidia şi Năvodari) de pe linia Canalului Dunăre-Marea Neagră, al cărui şantier tocmai se deschisese (pe care liderii comunişti români şi sovietici îl concepuseră şi pentru a grăbi exterminarea deţinuţilor politici, între care s-a aflat şi G.M. Cantacuzino, care a cunoscut direct acest infern numit „Canalul")[46].

Printre contribuţiile teoretice în spiritul internaţionalismului proletar şi revoluţionar, anticosmopolitismului şi marxism-leninismului în proiectare, sistematizare şi urbanism, le menţionăm pe cele de la prima conferinţă a institutelor de proiectare din 5-6 august 1949 de la Bucureşti (Marcel Locar, *Aspecte ideologice în proiectare* şi N. Ghica-Budeşti, *Problemele urbanismului*), ca şi altele prezentate la diverse conferinţe şi congrese sau la manifestările din cadrul cercurilor şi colectivelor de arhitecţi din institute, întreprinderi de profil, asociaţii etc. (Institutul de Proiectări de Construcţii – IPC, Institutul de Proiectări Metalurgice – IPROMET, Institutul de Proiectare a Construcţiilor, Lucrărilor Edilitare şi Urbanism – IPCLEU, Asociaţia Ştiinţifică a Inginerilor şi Tehnicienilor – ASIT/AST, ARLUS, Sovromconstrucţia) şi uneori publicate ulterior (N. Bădescu, *Impresii din călătoria de studii în U.R.S.S.* – 1950, *Împotriva cosmopolitismului şi arhitecturii burgheze imperialiste* – 1950 şi *Forma naţională în arhitectura socialistă* – 1951; Gustav Gusti, *Trăsăturile noului oraş socialist în proiectarea urbanistică din R.P.R.* – 1950 şi *Proiectarea economică a lucrărilor de construcţii* – 1951; Horia Maicu, *Despre proiectarea Casei Scânteii* – 1950; M. Bercovici, *Realismul socialist în arhitectură* – 1950; Pompiliu Macovei, *Probleme de creaţie în arhitectura R.P.R.* – 1952; M. Locar, *Pe drumul unei noi arhitecturi în R.P.R.* – 1952)[47].

De-a dreptul demagogice şi demne de veritabili politruci erau unele editoriale şi materiale semnate de Gustav Gusti[48], Titu Evolceanu[49], Pompiliu Macovei[50], Cezar Lăzărescu[51], R. Laurian[52] şi Duiliu Marcu[53].

În 1952, în urma altor hotărâri ale partidului-stat, datate 13 noiembrie, „cu privire la construcţia şi reconstrucţia socialistă a oraşelor şi organizarea activităţii în domeniul arhitecturii şi construcţiilor", a fost reorganizat întreg domeniul şi s-au înfiinţat Comitetul de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii[54] (din 1959, Comitetul de Stat pentru Arhitectură, Construcţii şi Sistematizare, prescurtat C.S.C.A.S.), cu o reţea de instituţii regionale şi orăşeneşti („Secţiuni de arhitectură şi sistematizare", respectiv o Direcţie pe lângă Sfatul Popular al Capitalei) în subordine; funcţia de arhitecţi şefi ai oraşelor; un

[46] Gr. Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, p. 18-19 şi 46-47.

[47] O. Velescu, *op. cit.*, p. 74; „Arhitectura", nr. 4-5 (apr.-mai)/1950, p. 132; nr. 1 (ian.)/1951, p. 2; nr. 6 (iun.)/1951, p. 1-2; nr. 7 (iul.)/1951, p. 29-30; „Arhitectură şi urbanism", nr. 1-2 (ian.-feb.)/1952, p. 3-16 şi 53-54 şi nr. 9-10/1952, p. 30-58.

[48] *Aniversarea a 30 de ani de luptă glorioasă a Partidului*, în „Arhitectura", nr. 5 (mai)/1951, p. 1-3.

[49] *Electrificarea ţării, urbanismul şi arhitectura*, în „Arhitectura", nr. 5 (mai)/1951, p. 5-8.

[50] *Deschiderea expoziţiei „Arhitectura în R.P.R." la Moscova*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 4-5 (apr.-mai)/1952, p. 65-66.

[51] *Din practica proiectării oraşelor*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 16-25.

[52] *Reconstrucţia socialistă a oraşului Bucureşti*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 6-15.

[53] *Perspective luminoase sunt deschise de Hotărârile Partidului şi ale Guvernului*, în „Arhitectură şi urbanism", nr. 12 (dec.)/1952, p. 3-4.

[54] Anterior se numea Comitetul de Stat pentru Construcţii de pe lângă Consiliul de Miniştri al R.P.R., iar preşedintele său era şi a rămas din 1952 până în 1955 Nicolae Bădescu, cel care din 1949 era şi director adjunct al Institutului de Proiectări din Ministerul Construcţiilor (vezi *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicţionar*, p. 87).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

institut special pentru proiectarea oraşelor şi a construcţiilor publice şi de locuit (I.S.P.R.O.R.), plus altul special înfiinţat pentru Capitală – „Proiect Bucureşti"; unul de învăţământ superior – Institutul de Arhitectură (pe baza Facultăţii de Arhitectură a Institutului de Construcţii din Bucureşti) şi altul de cercetare – Institutul Ştiinţific de Arhitectură (în cadrul Academiei R.P.R.), precum şi Uniunea Arhitecţilor din R.P.R. (pe lângă care funcţionau Casa Arhitectului şi Fondul de Arhitectură), instituţii socio-profesionale având ca scop centralizarea şi controlarea întregii activităţi a arhitecţilor[55].

Pentru a stimula „întrecerea socialistă" desfăşurată între institutele de proiectare din toate ramurile de producţie din toată ţara, la propunerea Consiliului Central al Sindicatelor din R.P.R. şi a Comitetului de Stat pentru Arhitectură şi Construcţii, Secretariatul C.C. al P.M.R. aproba, în 1955, instituirea unui steag roşu care urma să se acorde semestrial institutelor de proiectare fruntaşe[56].

În concluzie, putem afirma că şi în arhitectură, la fel ca în toate artele şi, în general, în toate domeniile societăţii româneşti, sovietizarea s-a produs prin aceleaşi practici totalitare şi instituţii centralizate şi politizate, subordonate partidului-stat comunist, un rol esenţial avându-l nu doar nomenclatura şi consilierii sovietici, ci şi arhitecţii politruci, câţiva chiar foşti ilegalişti, care activau intens pentru trasarea şi aplicarea noilor direcţii şi metode inspirate sau direct copiate după modelul sovietic.

ABOUT THE SOVIETIZATION OF ROMANIAN ARCHITECTURE (1947-1955)
(Summary)

Keywords: architecture, socialist realism, propaganda, Soviet model

The Stalinist transformation of the Romanian culture and society was the consequence of the military Russian occupation of the country and of the political actions of the new government leaded by Romanian Communist Party, who imposed the Soviet model by force, terror and propaganda.

Since 1947/1948 the architecture are under the control of the economic and agitation and propaganda sections of the Central Committee of the Romanian Communist Party. Also, the communist government had a department of architecture, constructions and urbanism.

The socialist realism, the architectural style (for example, the block-buildings of Jiului Valley, Medgidia, Braşov and Bucharest, the bridges, the gas pipe Agnita-Botorca, the tunnels and railways like Bumbeşti-Livezeni, the factories, the Danube-Black Sea Channel, the National Theatre or Spark/Press House), the soviet counsellors and specialists, the anti-cosmopolite campaign, the lectures, textbooks and published works, the design offices, town planning institutes and branch associations, the exhibitions and projects, all that were presented as phenomenal achievements of the new era, according to the Soviet model.

Very few architects are suffered or died in the jail (George Matei Cantacuzino, Ioan D. Enescu), many others choose to adopt a wait and see policy and finally are marginalized (Petre Antonescu, Ştefan Balş, Constantin Iotzu, Constantin Jora), some make the choice to go in the exile (Haralamb Georgescu is the best example) but the absolute majority is formed of the Party activists and even members of the Nomenklatura, many of them with Jewish origin (Pompiliu Alexandru Macovei, Gustav Gusti, Micu Goldenberg, alias Horia Maicu, Nicolae Bădescu, Octav Doicescu, Ascanio Damian, Harry Stern, Dorian Hardt, Marcel Locar, Grigore Ionescu, Cezar Lăzărescu, Mircea Alifanti).

Like all the arts and sciences, under communism, architecture knows the same totalitarians practices and values.

[55] Gr. Ionescu, *Arhitectura în România. Perioada anilor 1944-1969*, p. 19-20; „Arhitectură şi urbanism", nr. 11 (nov.)/1952, p. 1-3.

[56] ANIC, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 111/1955, f. 1-5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI CHIPER

MEMORIA CULTURALĂ – ISTORIA ŞI IMPLICAȚIILE UNUI CONCEPT

Memoria a devenit un concept fundamental al noii istorii culturale. Folosită în contexte şi cu sensuri diverse, noțiunea de memorie îşi află un denominator comun: modalitățile prin care oamenii şi societățile îşi construiesc un sens al trecutului[1]. În ultimele trei decenii, toate grupurile sociale sau etnice au suferit o profundă schimbare în ceea ce priveşte relația tradițională cu trecutul lor. Schimbarea a cuprins multiple forme, depinzând de fiecare caz în parte: o critică a versiunii oficiale a istoriei, reclamarea urmelor trecutului care fuseseră şterse sau confiscate, cultul „rădăcinilor", un interes deosebit pentru practicile comemorative şi conflictele care însoțesc rolul simbolic al monumentelor, proliferarea muzeelor, un ataşament pentru ceea ce în spațiul anglo-saxon desemnează *heritage*, iar în cel francofon *patrimoine*. Din punct de vedere ştiințific, memoria a devenit un punct de întâlnire al preocupărilor antropologilor culturali, psihologilor, teoreticienilor literari, sociologilor şi istoricilor, dornici să completeze un puzzle alunecos şi derutant. Astfel, termeni precum „obicei", „tradiție", „amintire", „uitare", „comemorare", „patrimoniu", considerați altădată componente separate ale unor discipline distincte, au ajuns parte a unui proiect interdisciplinar comun, tocmai datorită cercetărilor dedicate memoriei[2]. Aceasta ne arată că trecutul nu este fixat, stabilit o dată pentru totdeauna, ci un subiect al schimbărilor şi negocierilor permanente. Atât reconstituirea evenimentelor, cât şi înțelesurile acordate acestora sunt într-o permanentă stare de transformare[3]. Amintirea trecutului este un proces activ şi constructiv, nicidecum o simplă operațiune de a regăsi şi a ordona informațiile. Însuşi actul aparent dezinteresat al reamintirii poate fi rezumat deseori ca o acțiune, conştientă sau nu, de a plasa o parte a trecutului în serviciul nevoilor şi concepțiilor prezentului[4].

Domeniul are propria lui istoricitate. Redescoperirea memoriei de către istorici – parte a unui *cultural turn* în istoriografie – reflectă o importantă schimbare epistemologică şi o semnificativă modificare a relației dintre trecut şi prezent pe care o resimt societățile. Accelerarea, fragmentarea, democratizarea şi privatizarea istoriei sunt, în opinia lui

[1] Alon Confino, *Collective Memory and Cultural History: Problems of Method*, în „American Historical Review", 1997, vol. 102, nr. 5, p. 1386; Allan Megill, *History, memory, identity*, în „History of the Human Sciences", 1998, vol. 11, nr. 3, p. 37-38.

[2] Astrid Erll, *Cultural Memory Studies: An Introduction*, în *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. Astrid Erll and Ansgar Nünning, Berlin / New York, de Gruyter, 2008, p. 3.

[3] *Contested Pasts: The Politics of Memory*, ed. Katharine Hodgkin, Susannah Radstone, New York, Routledge, 2003, p. 23.

[4] Barry Schwartz, *The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory*, în „Social Forces", 1982, vol. 61, nr. 2, p. 374.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 119–142

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pierre Nora, responsabile pentru emergența memoriei şi una dintre cele mai importante câştiguri ale dezbaterilor ştiințifice actuale. Interesul istoricilor în problema memoriei a fost determinat, într-o măsură importantă, de cercetătorii francezi, derivând din studiile despre mentalitățile colective, care trataseră chestiuni specifice culturii populare. Pierre Nora remarca faptul că problematica actuală a memoriei a luat locul dezbaterilor istoriografice care, în urmă cu o generație, erau preocupate de mentalitățile colective[5].

Termenul utilizat inițial de istoriografie a fost acela de „memorie colectivă", preluat de la sociologul francez Maurice Halbwachs[6]. El a întemeiat realmente domeniul prin lucrarea sa *Les cadre sociaux de la mémoire* (1925)[7]. Halbwachs susține că fiecare memorie individuală este susținută de grupul social din care individul face parte. În prezent, termenul „memorie colectivă" mai este încă utilizat pentru a desemna reunirea amintirilor individuale în cadrul comemorărilor oficiale, a reprezentărilor colective şi trăsăturile constitutive ale identităților. Se acceptă că memoria colectivă este localizată în mărturiile personale, în istoria orală, în tradiții, mituri, limbaj, artă şi cultură populară[8]. Pierre Nora conceptualizează un denominator comun pentru toate acestea: *lieux de mémoire* şi îi defineşte exact relația cu istoria. *Memoria* publică, „un corp de credințe şi idei despre trecut", nu trebuie confundată cu *istoria*. Prima este fluidă, nestatornică, şi, peste toate, contestabilă. Memoria, potrivit lui Pierre Nora, este un fenomen în permanență actual, o legătură continuă cu prezentul. Istoria, pe de altă parte, este o reprezentare statică a trecutului, o reconstrucție întotdeauna problematică şi incompletă. Funcția istoriei este să reconstruiască ceea ce nu mai este. Scopul memoriei publice nu este, totuşi, trecutul. Ajutând societatea să se înțeleagă, acest proces cognitiv impune numeroase discuții despre natura puterii, structura societății, despre loialitatea individuală sau de grup față de stat[9].

Pierre Nora dezvoltă în amănunt o viziune antagonică memorie-istorie: memoria este viață, evoluează permanent, fiind deschisă unei dialectici între amintire şi uitare; inconştientă de propriile deformări succesive, vulnerabilă la manipulări sau la oricare dorințe de o acapara; susceptibilă de a rămâne în amorțire mult timp, dar trezindu-se brusc în momente neaşteptate. Istoria este reconstrucție, totdeauna problematică şi incompletă a ceea ce nu mai este demult, este o reprezentare a trecutului[10]. Memoria, în măsura în care rămâne afectivă şi „magică", acceptă numai evenimentele care îi convin; alimentează evenimente care nu mai sunt în centrul atenției ori evenimente particulare şi

[5] Patrick H. Hutton, *History as an Art of Memory*, Hanover and London, University of Vermont, 1993, p. 1; apud Pierre Nora, *Memoire collective*, în *La Nouvelle Histoire*, ed. Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978, p. 398.

[6] Alon Confino aduce în discuție mai vechiul concept de „memorie socială", utilizat pentru prima oară de istoricul de artă Aby Warburg (1866-1929), pentru a descrie transmiterea şi influența motivelor şi simbolurilor societăților primitive şi antice asupra Renaşterii din Florența. Vezi Alon Confino, *op. cit.,* p. 1390-1392. Halbwachs face distincția dintre *memoria autobiografică*, *memoria istorică*, *istorie* şi *memorie colectivă.* Memoria autobiografică este memoria acelor evenimente pe care noi înşine le-am experimentat direct, în timp ce memoria istorică ajunge la noi numai prin intermediul textelor şi documentelor istorice. Istoria este trecutul reamintit, cu care noi nu avem nici o relație directă, trecutul care nu mai este de multă vreme o parte importantă a vieților noastre. Dimpotrivă, memoria colectivă este o formă activă a trecutului, care ne modelează identitățile.

[7] Pentru o prezentare detaliată, vezi Patrick Hutton, *op. cit*., p. 73-90.

[8] Jeffrey K. Olick, *Collective Memory: The Two Cultures*, în „Sociological Theory", 1999, vol. 17, nr. 3, p. 336.

[9] John Bodnar, *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 15.

[10] Pierre Nora, *Entre Mémoire et Histoire. La problematique des lieux*, în *Les Lieux de mémoire*, sous la direction de Pierre Nora, Paris, Édition Gallimad, 1997, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simbolice, răspunzând oricărei cenzuri, oricărui mod de a fi comunicată sau încadrată ca fenomen. Istoria reprezintă un produs intelectual şi secular, cerând să fie analizată şi privită într-un mod critic. Memoria fixează amintirile personale în interiorul sacrului, pe când istoria este totdeauna prozaică; memoria rămâne inertă la orice, cu excepția grupului pe care îl cizelează[11]; cu alte cuvinte, aşa cum spunea Maurice Halbwachs, există atâtea amintiri câte grupuri sunt, iar memoria în sine este multiplă şi, în acelaşi timp, specifică, plurală şi totuşi individuală. Istoria aparține tuturor şi nimănui în acelaşi timp, în acest mod proclamându-şi autoritatea universală. Memoria se înrădăcinează în concret, în spațiu şi gesturi, imagini şi obiecte, pe când istoria este legată puternic de continuități temporale, de progresii şi relaționări între epoci. Memoria este absolută, istoria nu percepe decât ceea ce este relativ[12]. Istoria este un discurs critic împotriva oricărei amintiri de tip spontan. În mod constant, istoria este suspicioasă față de memorie, misiunea ei fiind de a o anihila şi distruge. Scopul sau ambiția istoriei nu este să exalte, ci mai degrabă să anihileze ceea ce s-a petrecut în realitate. O istorie critică va reuşi, fără nici o îndoială, să păstreze muzee sau monumente, altfel spus materialul necesar pentru activitatea ei. Dar va neglija ceea ce pentru noi reprezintă mai exact „locurile memoriei”[13]. Aşadar, memoria este selectivă, transmisă, persecutată şi recuperată. Istoria este complicată, inteligentă. Memoria este experimentală, existențială, generațională, autentică, comemorată, gestuală, consumată. Istoria este abstractă, academică, construită, explicativă, interesată de cauze sau contexte.

Istoricii au tendința să discearnă între memorie şi istorie prin funcțiile distincte şi modurile în care acestea operează. Ceea ce diferențiază memoria de istorie nu este într-o mare măsură conținutul, cât perspectiva. Dacă obiectivul istoriei este să fie scrisă la persoana a treia, memoria este întotdeauna povestită la persoana întâi. De aceea, o memorie individuală este „povestea mea” ori „a noastră”, ori a „lor”[14]. Narațiunile memoriei au întotdeauna un cert caracter teleologic. În formele cele mai crude, precum şi în istoriile naționale pe care le învățăm la şcoală, memoria colectivă promovează un episod al luptei naționale şi un eventual triumf[15]. Faptul că memoriile sunt transmise la prima persoană arată că nu se reduc la o simplă nuanță epistemologică. Este, de asemenea, şi normativă, explicând de ce memoria colectivă stabileşte agenda morală a prezentului[16].

Prin urmare, combinația dintre relevanța socială şi provocarea intelectuală susține popularitatea acestei teme de cercetare. Dacă memoria este un concept câştigat al ştiințelor umane, rămâne neclar până unde se poate susține metodologic această încercare. Potrivit lui Wulf Kansteiner, acest spațiu interdisciplinar poate fi chestionat luând în considerare trei dificultăți majore[17]. Avem în vedere, în primul rând, un apel facil şi derutant la metodele psihanalitice şi psihologice derivate din studiul memoriei individuale, abordare care oferă o perspectivă greşită asupra naturii şi dinamicii memoriilor colective. În al doilea rând, studiile despre memoria colectivă acordă o atenție în general redusă problemei *recepției* în termeni de metode şi surse. Din acest

[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem*, p. 25.
[13] *Ibidem.*
[14] Ross Poole, *Memory, history and the claims of the past*, în „Memory Studies”, 2008, nr. 1, p. 159.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*
[17] Wulf Kansteiner, *Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies*, în „History & Theory”, 2000, nr. 41, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motiv, studiile despre memoria colectivă nu reuşesc deseori să facă lumină asupra bazei sociologice a reprezentărilor istorice. Nu în ultimul rând, trebuie avut în vedere că o parte din aceste dificultăți pot fi depăşite, dacă se dezvoltă metode similare celor din studiile despre comunicare şi receptarea anumitor mesaje, coduri şi semnificații[18].

Terminologie

Nu toți cei care au adoptat conceptul sau termenul de „memorie colectivă" îmbrățişează teoria care îl susține[19]. Am văzut că Pierre Nora deschide o direcție pe care o agreează mulți istorici, opunând memoria colectivă istoriei, prima acoperind aria proiectată anterior de mit. Amos Funkenstein încearcă să evite conflictul dintre memorie şi istorie cu ajutorul conceptului de „conştiință istorică", înțeles ca un mediator dintre memoria colectivă şi istoriografie[20]. Funkenstein argumentează că, împreună, memoria colectivă şi istoriografia susțin ceea ce numeşte „conştiință istorică", toate trei alcătuind o „mentalitate colectivă", care se manifestă în fiecare individ. Însuşi Nora vorbeşte despre istorie ca despre o „neîncredere perpetuă a memoriei"[21]. Tensiunea dintre memorie şi istorie se păstrează chiar printre adepții lui Halbwachs[22]. Pentru a găsi alternative la concepția sociologică a memoriei colective, cercetătorii au inventat termeni precum: memorie comunicativă / memorie culturală (Jan Assmann)[23], memorii colecționate (James Young)[24], proces de amintire colectivă (David Middleton, Derek Edwards)[25], amintirea colectivă (Jay Winter, Emmanuel Sivan, subliniind acțiunea socială)[26], comemorare (John Gillis[27], Gerald Sider, Gavin Smith[28]), contramemorie

[18] *Ibidem.*

[19] Vezi Yosef Hayim Yerushalmi, *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*, Seattle, University of Washington Press, 1999, p. 5-6.

[20] Amos Funkenstein, *Collective Memory and Historical Consciousness*, în „History & Memory", 1989, vol. 1, nr. 1, p. 5-26.

[21] Pierre Nora, *op. cit.*, p. 25.

[22] Hutton, de exemplu, crede că Halbwachs a evitat să recunoască, referitor la opoziția dintre memorie şi istorie, că înşişi istoricii sunt ghidați de o perspectivă a tradiției. Tradiția aduce amintirile vii ce o susțin în atenția istoricului. Din acest punct de vedere, Hutton susține că amintirea colectivă oferă un context în care evenimentele se desfăşoară. Vezi Patrick Hutton, *The Role of Memory in the Historiography of the French Revolution*, în „History and Theory", 1990, vol. 30, nr. 1, p. 59.

[23] Jan Assmann, *Collective Memory and Cultural Identity*, în „New German Critique", 1995, nr. 65, p. 126-127.

[24] În încercarea de a evita noțiunea unei singure memorii hegemonice, James Young susține reunirea memoriilor colecționate („collected memory"), care subliniază multiplicitatea şi, într-o mare măsură, marchează fragmentarea inerentă, colecționată şi caracterul lor individual. *Collected memory* devine opusă *memoriei colective*. Vezi *James E. Young*, *The Texture of Memory*. *Holocaust*. *Memorials and Meaning*, New Haven, Yale University Press, 1993, p. XI.

[25] *Collective Remembering*, ed. David Middleton, Derek Edwards, London, Sage, 1990. Nuanțând paradigma halbwachs-iană, autorii argumentează că posibilitatea indivizilor de a înțelege memoriile lor prin intermediul conceptelor, narațiunilor şi stereotipurilor este dată de parametrii moşteniri socioculturale. Amintirea colectivă poate explica modalitățile prin care comunitățile, familiile şi alte grupuri, culturile sau organizațiile sunt create, susținute şi transformate. De asemenea, examinează căile prin care ceea ce este de amintit sau uitat poate deveni, din punct de vedere retoric şi ideologic, o responsabilitate pentru trecutul, prezentul şi viitorul vieții sociale.

[26] Jay Winter, Emmanuel Sivan, *Setting the Framework*, în *War and Remembrance in the Twentieth Century*, ed. Jay Winter, Emmanuel Sivan, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 6-39.

[27] John R. Gillis, *Memory and Identity: The History of a Relationship*, în *Commemorations: The Politics of National Identity*, ed. John R. Gillis, Princeton, Princeton University Press, 1994, p. 3-24.

[28] *Between History and Histories: The Making of Silences and Commemorations*, ed. Gerald Sider, Gavin Smith, Toronto, University of Toronto Press, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Michel Foucault[29], James Young[30]), *heritage* (David Lowenthal[31]) *patrimoine* (Pierre Nora), conştiinţă istorică (Amos Funkenstein; Jörn Rüsen: *Geschichtsbewusstsein*)[32], memorie istorică, reprezentări istorice (John Gillis[33], Andreas Huyssen)[34], memorie națională (Pierre Nora), nostalgie (Michael Roth[35], Charles Maier[36], Peter Fritzsche[37]), memorie oficială (Henry Rousso[38]), memorie publică şi vernaculară (John Bodnar[39]), istorie populară (Roy Rosenzweig, David Thelen)[40], post-memorie (Marianne Hirsch)[41], memorie scrisă (Benedict Anderson)[42], memorie socială (Paul Connerton[43], James Fentress, Chris Wickham[44], Peter Burke[45]), topografie sociomentală a trecutului, tradiții mnemonice (Eviatar Zerubavel)[46], inventarea tradiției (Eric Hobsbawm)[47], memorii tranzacționale (M. Wegner)[48] sau respingând total noua terminologie în favoarea învechitului concept al „mitului" (Noa Gedi, Yigal Elam)[49]. Multe dintre studii gravitează conceptual în jurul termenului de „memorie culturală", care dezvoltă accentul pus de Halbwachs pe materialitatea memoriei[50].

[29] Michel Foucault*, Language*, *Counter-Memory*, *Practice*, ed. Donald F. Bouchard, Ithaca, Cornell University Press, 1977. Foucault distinge între o memorie dominantă şi o contra-memorie, ca formă de rezistență.

[30] James Young, *Memory and Counter-Memory. The End of Monument in Germany*, în „Harvard Design Magazine", 1999, nr. 9, p. 1-10.

[31] David Lowenthal, *Fabricating Heritage*, în „History & Memory", 1998, vol. 10, nr. 1, p. 5-24.

[32] Amos Funkenstein, *op. cit.,* p. 5-26; *Theorizing Historical Consciousness*, ed. Peter Seixas, Toronto, University of Toronto, 2004, p. 1-20.

[33] John Gillis, *op. cit.*

[34] Andreas Huyssen, *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*, New York, Routledge, 1995.

[35] Michael S. Roth, *The Time of Nostalgia. Medicine, History and Normality in 19th-Century France,* în „Time & Society", 1992, vol. 1, nr. 2, p. 271-286.

[36] Charles S. Maier, *A Surfeit of Memory? Reflections on History, Melancholy and Denial*, în „History & Memory", 1993, vol. 5, nr. 2, p. 136-151.

[37] Peter Fritzsche, *The Case of Modern Memory*, în „The Journal of Modern History", 2001, vol. 73, nr. 1, p. 87-117.

[38] Henry Rousso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944*, Harvard, University Press, 1991. Pentru Henry Rousso, memoria oficială cuprinde aria comemorărilor, discursurilor guvernamentale şi istoriilor oficiale. Vectorii memoriei încorporează diferite produse culturale – filme, beletristica, arta, întrucât difuzarea memoriei presupune receptarea mesajelor acesteia de către opinia publică.

[39] John Bodnar, *op. cit.*

[40] Roy Rosenzweig, David Thelen, *The Presence of the Past*: *Popular Uses of History in American Life*. New York, Columbia University Press, 1998.

[41] Marianne Hirsch, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory,* Cambridge, Harvard University Press, 1997.

[42] Benedict Anderson, *Comunități imaginate*, Bucureşti, Editura Integral, 2000.

[43] Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

[44] James Fentress, Chris Wickham, *Social Memory,* Oxford, Ed. Blackwell, 1992.

[45] Peter Burke, *History as Social Memory,* în *Memory: history, culture*, *and the mind*, ed. T. Butler, Oxford, Ed. Blackwell, 1989, p. 97-113. Când se referă la istorie, Peter Burke o defineşte drept „memorie socială": o convenabilă piesă de stenografie care rezumă mai curând procesul complex al selecției şi interpretării.

[46] Eviatar Zerubavel, *Time Maps*: *Collective Memory and the Social Shape of the Past,* Chicago, University of Chicago Press, 2003.

[47] *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

[48] D. M. Wegner, *Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind*, în *Theories of group behavior,* ed. B. Mullen & G. R. Goethals, New York, Springer-Verlag, 1986, p. 185-208.

[49] Noa Gedi, Yigal Elam, *Collective Memory – What is it?*, în „History & Memory", 1996, vol. 8, nr. 1, p. 30-50.

[50] Vezi *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, ed. Mieke Bal, Jonathan Crewe, Leo Spitzer, Hanover, University Press of New England, 1999; *Cultural Memory and the Construction of Identity*, ed. Dan Ben-Amos, Liliane Weissberg, Detroit, Wayne State University Press, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Multitudinea termenilor şi perspectivelor indică faptul că tema memoriei se leagă indiscutabil de problema coeziunii sociale. Funcția publică a memoriei colective, sub forma comemorărilor şi muzeelor, sau evocarea amintirilor traumatizante pentru colectivitate, suscită o dezbatere aprinsă într-un spectru larg de câmpuri de analiză, în direcția ştiințelor cognitive şi politologiei, sociologiei, istoriei şi alte discipline ale ştiințelor sociale[51]. Iar una dintre cele mai importante contribuții ale studiilor despre memorie a fost aceea că a permis explorarea practicilor prin care se realizează construcția trecutului, printr-un proces de invenție şi reasumare, influențând relațiile de putere din interiorul unei societăți. Astfel, conceptul de „politici ale memoriei" înțelege memoria ca o experiență subiectivă a unui grup social care, în mod esențial, are funcția de a susține raporturile de putere. Sintetizând, am putea spune „cine dictează cine şi ce îşi aminteşte şi din ce motiv"[52]. Definită în termeni ai politicii şi ai utilizărilor politice, memoria colectivă ajunge un instrument facil. Ea este folosită pentru a întreține o anumită cultură politică (liberalism, socialism, regionalism, fascism) printr-un proces de antrenare şi exploatare a trecutului de către partide ori lideri instituționali, alături de intelectuali, jurnalişti, oameni de stat, publicişti[53]. Memoria mobilizată în scopuri politice poate developa „lupta pentru putere şi control". Văzute din aceasta perspectivă, conflictele politice nu sunt despre „bine" împotriva „răului". Mai degrabă este vorba de o relație dialectică, o decizie care reflectă „o negociere a istoriei în care o narațiune este mai puternică decât cealaltă, nu pentru că este adevărată, ci pentru că este mai populară"[54].

Ruptura între memorie şi istorie: critica paradigmei lui Pierre Nora

Dezvoltare a istoricismului secolului XIX, moştenirea lui Halbwachs antrenează o polemică deseori sterilă, prin dezvoltarea polarității dintre istorie şi memorie[55]. Studiile despre opoziția dintre istorie şi memorie sunt adesea pline de contrarii binare, de o încărcătură afectivă cum ar fi opoziția bine-rău, organic-artificial, viu-mort, dedesubt-deasupra, înainte-după. E destul de neclar ceea ce termenul de „istorie" (ca singular colectiv) ar putea însemna în aceste condiții: memorie selectivă, plină de înțeles *vs*. totalitatea de evenimente istorice neinteligibile? Memorie lipsită de un regulament metodologic şi strâns legată de ideea de identitate *vs*. istoriografia ştiințifică, aparent neutră şi obiectivă? O memorie autentică – produs al unei comunități restrânse *vs*. imagini oficiale tensionate ideologic despre memorie? Martori ai trecutului *vs*. istorici academici? Marea problemă a opoziției dintre istorie şi memorie este, pur şi simplu, o abordare nu prea productivă a reprezentării trecutului din punct de vedere cultural. E un capăt de drum pentru studiile despre memorie şi în acelaşi timp un „călcâi al lui Ahile"[56].

Distincția lui Nora dintre „memorie" şi „istorie", prezentată ca o despărțire dintre premodern şi modern, este, în sine, influențată de schematism. Cu toate acestea, are o afinitate cu structurile în schimbare ale temporalității analizate de istorici ai istoriei inte-

[51] Jeffrey Andrew Barash, *Qu'est-ce que la mémoire collective? Réflexions sur l'interprétation de la mémoire chez Paul Ricoeur*, în „Revue de Métaphysique et de Morale", 2006, vol. 2, nr. 50, p. 185.
[52] Alon Confino, *op. cit.*, p. 1393.
[53] *Ibidem.*
[54] Joshnia Foa Dienstag, *The Pozsgay Affair: Historical Memory and Political Legitimacy*, în „History & Memory", 1996, vol. 8. nr. 1, p. 53.
[55] Astrid Erll, *op. cit*., p. 6.
[56] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lectuale precum Reinhart Koselleck, Richard Terdiman şi James Chandler. Koselleck argumentează continua vehiculare a „noului" şi a „diferitului" în ultimele trei secole cu trimitere la noțiunea de timp modern[57]. În zorii modernității, „prezentul şi trecutul erau prinse într-un plan istoric comun", în care figurile Renaşterii credeau despre ele că sunt animate de acelaşi univers politic şi moral ca strămunii greci şi romani, invocând exemple ale antichității clasice pentru a conferi sens dilemelor contemporane. Regimurile politice absolutiste ale secolelor XVII şi XVIII, cu toată diversitatea lor, rămâneau limitate la un set limpede de variabile şi motivații, acela că istoria era comparativ statică[58]; potrivit lui Koselleck, imaginația nu putea anticipa producerea unui fapt ieşit din comun[59]. Revoluția Franceză şi inovațiile tehnologice au aruncat în aer logica istoriei liniare, mărind dramatic aşteptarea dintre „orizontul de aşteptare" şi diversitatea experiențelor. Această ruptură bruscă a devenit „condiția fundamentală a relațiilor sociale" în timpurile moderne. Anticiparea viitorului a funcționat fără să se mai aibă în vedere, în primul rând, autoritatea reamintirii[60]. De la începutul secolului XIX, susține Koselleck, a fost consacrată o structură modernă a temporalității, una care admitea periodicitatea în cadrul timpului liniar şi recunoaşterea prezentului ca o stare de tranziție către un viitor nesigur, unul care a condus la o standardizare fără precedent a experienței istorice. Contemporanii au împărtăşit, pe o scară din ce în ce mai largă, certitudinea naşterii unui nou timp şi, prin urmare, au putut, retrospectiv, să confere unor evenimente, precum Revoluția Franceză, o semnificație universală. A însemnat trecerea de la lipsa de cauzalitate a referințelor la *markeri* precum „1789", „'89", noua ordine temporală[61]. Un proces de lungă durată precum expansiunea controlului statului, regularizarea educației şi serviciului miliar, şi tehnologiile de comunicație şi transport au făcut posibilă sincronizarea timpului pe spații largi[62].

Accentul este pus pe sensibilitate şi percepție, iar Koselleck subliniază categoriile imaginative care au făcut posibilă înțelegerea lor. Teoriile au fost dezvoltate de Matei Călinescu în jurul noțiunii de modernitate, definită ca „timp irepetabil"[63]. Argumentul lui Koselleck este compatibil cu analiza lui Richard Terdiman, care promovează o metodă pentru „istoricizarea memoriei" şi „teoretizarea reamintirii"[64]. Terdiman afirmă că în anii ce au urmat Revoluției Franceze „oamenii au experimentat insecuritatea legăturii culturii lor cu trecutul, neliniştea legăturii cu propria lor moştenire". O îngrijorare despre *status*-ul trecutului corespunde eforturilor intense de a-i da acestuia un sens. Terdiman se plasează aproape de Nora şi se bizuie pe aceeaşi ruptură de bază la cumpăna secolului XIX. El enunță cu limpezime că „pierderea este ceea face imposibilă memoria noastră despre trecut"[65]. Terdiman insistă că atât metoda istorică cât şi operațiunea reamintirii sunt, în mod distinct, practici moderne care au apărut în urma crizei memoriei din secolul XIX.

[57] Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Cambridge, MIT Press, 1985, p. 12; idem, *The Temporalisation of Concepts*, http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201997/Koselleck%201997.pdf

[58] Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, p. 15.

[59] *Ibidem*, p. 4, 15.

[60] *Ibidem*, p. 18.

[61] *Ibidem*, p. 19.

[62] Peter Fritzsche, *op. cit.*, p. 94.

[63] Vezi Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, Bucureşti, Editura Univers, 1995, p. 24-28.

[64] Vezi Richard Terdiman, *Present Past: Modernity and the Memory Crisis,* Ithaca, Cornell University Press, 1993, p. 3-73.

[65] *Ibidem*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cea mai fundamentată explorare a identităților temporale în secolul XIX[66], James Chandler alături de Koselleck identifică o schimbare fundamentală în percepția timpului în jurului anului 1800. În timp ce dezbaterea politică din anii 1790 tindea să se structureze în termenii unor distincții: rațiune-pasiune, libertate-sclavie, starea naturală-starea societății, dezbaterea politică după Waterloo includea argumente despre evenimentele istorice, necesitățile istorice etc. Concepte milenare lăsau loc punctului de vedere conştient de realitatea schimbărilor de la o epocă la alta[67]. Abilitatea contemporanilor a fost aceea de a se concepe pe sine ca produse istorice ale unei perioade specifice, deschizând astfel calea de a gândi că ei înşişi sunt agenți activi. Apoi, operațiunile naționale de „auto-datare" (self-dating) ori „redatare" (redating) implică de asemenea autocreare națională sau recreare[68]. Narațiunile naționale au avut un efect crucial în recunoaşterea şi validarea particularităților culturale ale cetățenilor. Afirmațiile lui Chandler sunt extrem de provocatoare: numai printr-o construcție narativă, „istoria a găsit o cale de a se înfăptui pe sine prin ea însăşi"[69].

Conştiința istorică pe care Koselleck, Terdiman şi Chandler o identifică la începutul secolului XIX era bazată pe dramatizarea diferenței în timp şi spațiu, permițând identificarea unor perioade şi contexte distincte. În acelaşi timp, specificitatea istorică ține alături o recunoaştere reciprocă a unității între grupuri. Devine posibil de a gândi în termenii integrității unei singure generații în secolul XIX în modalități care nu erau posibile în secolul XVIII.

Trecutul – prizonier al prezentului, prezentul – moştenitor al trecutului

Barry Schwartz identifică două modele teoretice care organizează majoritatea studiilor de memorie colectivă[70]. Prima direcție, deschisă de Halbwachs (1941), priveşte trecutul ca o construcție socială configurată de concepțiile şi necesitățile prezentului[71].

[66] James Chandler, *England in 1819: The Politics of Literary Culture and the Case of Romantic Historicism*, Chicago, University of Chicago Press, 1998.

[67] *Ibidem*, p. 24.

[68] *Ibidem*, p. 5.

[69] *Ibidem*, p. 89.

[70] Barry Schwartz, *Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington*, în „American Sociological Review", 1991, vol. 56, nr. 2, p. 221-223. Schwartz argumentează, la rândul său, că opoziția radicală dintre istorie şi amintire colectivă nu este una fericită, ea presupunând că ceea ce nu este „istoric" trebuie „construit", „elaborat" ca atare; ceea ce transformă studierea memoriei colective într-un tip cinic de cercetare.

[71] Aici trebuie făcută distincția între aspectul „instrumental" şi „cultural" al prezenteismului, primul subliniind deliberata şi adesea manipulativa „memorie a antreprenorilor", iar ultimul inevitabila selectivitate a memoriei, dat fiind faptul că aceasta este întotdeauna regăsită şi invocată în contextul cadrelor contemporane de interes. Vezi Jeffrey K. Olick, Joyce Robbind, *Social Memory Studies: From Collective Memory to Historical Sociology of Mnemonic Practices*, în „Annual Review of Sociology", 1998, vol. 24. p. 105-140. Cazul memoriei paşoptiste prevede o bogată evidență a celor două tipuri de procese – o încercare deliberată de a mobiliza trecutul pentru scopuri prezente şi mai puțin procesul deliberativ şi mecanismele care guvernează selectivitatea memoriei. În acelaşi timp, cazul oferă evidența limitelor „prezenteismului instrumental", adică limitele perspectivei analitice ce subliniază manipularea interesată a trecutului prin invenția „falselor" tradiții. Posibilitățile antreprenorilor memoriei rămân condiționate şi constrânse de natura şi structura „trecuturilor disponibile" (vezi Michael Schudson, *The Present in the Past Versus the Past in the Present*, în „Communication", 1989, vol. 11, nr. 1 p. 107). Sunt trecuturi făcute „valabile" pentru a fi siguri de încorporarea lor ulterioară în tradițiile comemorative. Olick observă că prezenteismul „include nu numai istoria ce trebuie comemorată, ci şi succesiunea acumulată de comemorări". Vezi Jeffrey K. Olick, *Genre Memories and Memory Genres: A Dialogical Analisis of May, 1945. Commemorations in the Federal Republic of Germany,* în „American Sociological Review", 1999, vol. 64, nr. 3, p. 383.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Presupoziția că trecutul este construit din punctul de vedere al nevoilor prezentului a devenit contextul teoretic al unei largi serii de cercetări despre memoria colectivă[72]. „Noi vedem memorializarea culturală ca o activitate care se produce în prezent, în care trecutul este în mod continuu modificat şi rescris în timp ce continuă să influenţeze viitorul", sintetizează Mieke Bal şi Jonathan Crewe perspectiva acestei direcții[73]. Alături de alții, Hobsbawm şi Ranger[74] au avut o importantă contribuție, prin sistematizarea opiniilor despre fabricarea deliberată a ritualurilor, tradiția ajungând o invenție conştient proiectată să aibă de-a face cu problemele prezentului[75]. Deşi au mize diferite şi demonstrații foarte diverse, aceste cercetări utilizează acelaşi registru argumentativ: conținutul trecutului este prizonierul prezentului. Bine fundamentată empiric, o asemenea abordare oferă, de fapt, doar o jumătate de perspectivă[76]. Teoriile construcționiste ale trecutului stabilesc, de fapt, importanța prezentului relativ la trecut. Un curent de gândire conservator, pe linia deschisă de Edmund Burke, în *Reflecții asupra Revoluției Franceze*, vede tot ceea ce avem drept o moştenire de la strămoşi[77]. Memoria colectivă devine, astfel, îndreptată într-o direcție diferită: trecutul este cel care influențează înțelegerea noastră, mai degrabă decât cealaltă variantă[78]. Indiferent de atmosfera politică şi culturală, de ideologia dominantă, fiecare societate simte nevoia unei continuități cu trecutul, relație care poate fi susținută doar prin prezervarea memoriei. Continuitatea şi unitatea unei societăți ar fi subminată în cazul în care credințele despre trecut ar înceta. Paradigma durkheim-iană apreciază că înțelegerea şi concepția despre trecut sunt cultivate de rituri comemorative periodice, a căror funcție nu este să transforme trecutul, aservindu-l prezentului, ci de a reproduce trecutul, pentru a-l reînvia, a-i conferi o valoare exemplară[79]. Memoriile stabile fortifică societățile, prin crearea unor legături între cei în viață şi cei dispăruți, promovând concordia peste timp. Consensul este elastic, deoarece memoriile creează bazele pentru propria lor perpetuare. Memoriile nu sunt credibile, afară dacă ele se conformează unui corpus preexistent de convingeri despre trecut: un „trecut valabil" pe care oamenii să-l accepte ca pe un dat şi care să posede o inerție de autosusținere[80]. În plus, o comunitate este reală în măsura în care îndeplineşte condiția de a fi o „comunitate a memoriei", al cărei trecut este păstrat prin repovestirea aceleiaşi narațiuni constitutive, prin pomenirea oamenilor care au întruchipat şi au exemplificat valorile ei morale[81].

[72] Barry Schwartz, *The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory*, în „Social Forces", 1982, vol. 61, nr. 2; Barry Schwartz, Yael Zerubavel, Bernice M. Barnett, *The Recovery of Masada: A Study in Collective Memory*, în „Sociological Quarterly", 1995, vol. 27, nr. 2, p. 147-164; David R. Maines, Noreen M. Sugrue, Michael A. Katovich, *The Sociological Import of G. H. Mead's Theory of the Past*, în „American Sociological Review", 1983, vol. 48, nr. 2, p. 161-73; David Lowenthal, *The Timeless Past: Some Anglo-American Historical Preconceptions*, în „Journal of American History" vol. 75, nr. 4, p. 1263-1280; idem, *Trecutul e o țară străină*, Bucureşti, Editura Curtea veche, 2002; Howard Schuman, Jacqueline Scott, *Generations and Collective Memories*, în „American Sociological Review", 1989, vol. 54, nr. 3, p. 359-381.

[73] *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, p. VII.

[74] Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *op. cit.*

[75] Barry Schwartz, *Social Change and Collective Memory: The Democratization of George Washington*, p. 221.

[76] *Ibidem*, p. 222.

[77] Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța,* Bucureşti, Editura Nemira, 2000, p. 70-72.

[78] Barry Schwartz*, op. cit*. p. 222.

[79] Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iaşi, Polirom, 1995, cap. III, *Riturile reprezentative sau comemorative*, p. 340-350. O analiză lămuritoare este oferită şi de Barbara A. Misztal, *Durkheim on Collective Memory*, în „Journal of Classical Sociology", 2003, vol. 3, nr. 2, p. 123-143.

[80] Barry Schwartz*, op. cit*. p. 222.

[81] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relaţia istoricilor cu memoria

Istoricii sunt interesaţi de memorie din două puncte de vedere diferite. În primul rând, ei au nevoie să studieze memoria ca pe o sursă istorică, să producă opinii critice despre valabilitatea amintirilor conform criticii tradiţionale a documentelor istorice. În al doilea rând, istoricii privesc memoria ca pe un fenomen istoric, ce poate fi denumit drept „istorie socială a amintirii". Dat fiind faptul că memoria socială (la fel ca memoria individuală) este selectivă, istoricii trebuie să identifice principiile selecţiei, să stabilească cum variază ele de la un grup social la altul şi cum se modifică în timp. Fiind adaptabile, memoriile trebuie cercetate cum sunt ele formate şi de către cine, precum şi limitele acestei adaptabilităţi[82]. Paşii investigaţiei istoriografice sunt, la prima vedere, stabiliţi. Însă, tocmai pentru că-i provoacă graniţele, perspectiva istoricilor asupra memoriei influenţează, bineînţeles, relaţia studiilor despre memorie cu istoriografia „clasică". Halbwachs a formulat un punct de vedere îndelung folosit: istoria este memorie moartă, un mijloc de a păstra trecutul cu care nu mai avem o relaţie experimentală directă[83]. La suprafaţă, o asemenea înţelegere a distincţiei dintre memorie şi istorie contrazice imaginea de sine a istoriografiei, de a fi cea mai importantă ori adecvată atitudine faţă de trecut. Pretenţiile epistemologice ale istoriei sunt devalorizate în favoarea semnificaţiilor memoriei. La nivel mai profund, distincţia favorizează însă istoricii tradiţionalişti: numai istoria este angajată în căutarea adevărului. O asemenea distincţie dintre memorie şi istorie poate fi înţeleasă, susţin Jeffrey K. Olick şi Joyce Robbins, ca o afacere de „putere disciplinară" mai degrabă decât privilegiu epistemologic. Ce argumente se iau în calcul? Istoria este scrisă de oameni pentru scopuri particulare, iar selecţia şi interpretarea surselor este întotdeauna un act arbitrar. Afară de acestea, dacă experienţa este întotdeauna încorporată, ea nu poate fi abordată ca un fapt istoric susceptibil să fie reconstituit fără mediere.

Acceptăm că „istoria" nu poate fi echivalentă cu „memoria." Dar, nici nu pot fi total separate în spaţii sociale distincte, aşa cum Nora şi Ricœur susţin. Jay Winter preferă să plaseze „spaţiul creativ" între istorie şi memorie[84]. La fel ca rememorarea, amintirea liturgică sau cea familială, amintirea istorică (*historical remembrance*) reconstruieşte trecutul, dar o realizează într-o manieră în aşa fel încât recunoaşte influenţa pe care afectul o are asupra memoriei şi a istoriei deopotrivă. Este o cale de mijloc între istorie şi memorie. Istoria fără memorie este imposibilă, fiindu-i extrem de greu să capteze publicul. Memoria fără istorie este incapabilă să scape din miturile despre trecut. De aceea, spaţiul dintre cele două este atât de viu, încât istoricii nu trebuie să prezume că ocupă o poziţie *au-dessus de la mêlée*. Istoricii sunt în *mêlée,* nu în afara ei. Introduc afect şi amintire în cercetarea lor, cu toate că ea este întotdeauna supusă nevoii de a dovedi şi a respinge ipoteze, dacă asta spune documentul[85].

Ceea ce trebuie să limpezim, prin urmare, este rolul istoricilor, ca antreprenori ai memoriei, în procesul de reamintire socială. Cum îl definim şi care îi sunt limitele? Care îi sunt implicaţiile etice şi responsabilităţile sociale? Evident, amintirea trecutului şi scrisul despre el nu mai par nişte activităţi inocente. Nici memoriile şi nici istoriile nu pot fi considerate „obiective". Istoricii nu sunt deasupra selecţiilor conştiente sau

[82] Peter Burke, *op. cit*., p. 100.
[83] Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *Social Memory Studies*, p. 110.
[84] Jay Winter, *Historians and the politics of memory*, în „Histoire@Politique. Politique, culture, société", 2007, nr. 2, www.histoire-politique.fr, p. 3.
[85] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inconştiente, nu sunt în afara interpretărilor şi distorsiunilor. În ambele cazuri, procesul selectării, interpretării şi distorsiunii sunt condiţionate sau cel puţin influenţate de grupurile sociale şi nu reprezintă doar o activitate a individului izolat[86]. Ambiţiile scientiste ale istoricilor – ca rezultat al stăpânirii unor tehnici şi metode de chestionare a trecutului, al utilizării unui limbaj specializat – au fost supuse unei erodări constante în ultimele decenii, fiind practic forţaţi să-şi regândească identitatea lor profesională. În timp ce mulţi cercetători încă mai pretind că, din nevoia de probitate, istoricii trebuie să se situeze într-o clară opoziţie faţă de memorie, există motive de a pune sub semnul întrebării opoziţia epistemologică dintre reprezentările academice şi non-academice asupra trecutului[87]. Abordările recente din interiorul istoriografiei pun la îndoială o asemenea înţelegere a relaţiei dintre istorie şi memorie. Pe măsură ce istoriografia şi-a extins aria de interes de la nivelul oficial la cel social şi cultural, memoria a căpătat o evidenţă indiscutabilă. Istoricii acceptă acum că, frecvent, memoria angajează istoria în serviciul ei. Istoricii de profesie găsesc adesea o legitimare politică pentru discursul naţionalist şi participă frecvent la construcţia şi imaginarea identităţilor naţionale, culturale sau de grup[88]. În secolul XIX, istoricii erau în fruntea acestui trend. De aici, capacitatea şi posibilitatea istoricilor de a fi „obiectivi", dar şi însăşi noţiunea obiectivităţii sunt puse, evident, în discuţie, aşa cum de pildă o face, într-un mod fascinant, Peter Novick[89]. De altfel, pe urmele deschise de postmodernism, care a zguduit pretenţiile de adevăr ale istoriografiei prin chestionarea distincţiei dintre cunoaştere şi interpretare[90] – şi, în mod derivat, dintre istorie şi memorie –, filosofii au arătat că istoriografia construieşte la fel de mult precum descoperă şi dezvăluie „adevărurile" pe care le caută[91].

„Plauzibilitatea" este „adevărul" însuşi pentru public. Deşi istoricii realizează că istoria atenuează adevărul, dincolo de spaţiul academic această deficienţă este puţin cunoscută. Credinţa publicului rămâne aceea că trecutul poate fi redat de nişte istorici imparţiali şi infailibili. Istoricii ştiu, de cele mai multe ori, că nu pot fi un model de virtute şi repudiază pretenţia de perfecţiune. Dar dezaprobarea lor eşuează în a dezavua încrederea populară în istorie, ca revelator al adevărului ultim. Credinţa în istorie este inseminată în procesul educativ, în care tinerii învaţă istoria ca pe o ştiinţă, cu subiecte limitate, având răspunsuri adevărate sau false. Multe scrieri istorice sunt redactate ca şi cum autorii lor nu ar exista, ei părând doar instrumentele docile ale unei inteligenţe supreme, care le dictează adevăruri indubitabile[92]. Istoricii sunt deprinşi să realizeze că nu există amănunte lăsate libere, legate numai de martori. Cei neavizaţi ignoră astfel rolul divers al mărturiilor şi admit textele şi ceea ce le spun istoricii ca fapte incontestabile. De fapt, istoricii problematizează sau pledează adesea pentru conştientizarea *bias*-ului, dar explică rar felul cum îl recunosc. Abilitatea de a vedea textele ca

[86] Peter Burke, *op. cit.,* p. 98.

[87] Wulf Kansteiner, *op. cit*., p. 184.

[88] Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *op. cit*., p. 110.

[89] Peter Novick, *That Noble Dream: The „Objectivity Question" and the American Historical Profession.* Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

[90] Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, Johns Hopkins UP, 1973; Paul Veyne, *Writing History: Essay on Epistemology*, Manchester, Manchester University Press, 1984.

[91] Vezi Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge,* Hanover and London, University Press of New England, 1997, p. 134-140; Jeffrey K. Olick, Joyce Robbins, *op. cit.*, p. 110.

[92] David Lowenthal, *History and Memory*, în „The Public Historian", 1997, vol. 19, nr. 2, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

instrumente alunecoase, evazive, variabile, slujind unor scopuri sociale ori interesele personale ale autorilor sunt chestiuni nepomenite în sistemul educativ. Din cauza unei asemenea lipse de pregătire, mulți consideră adevărul un scop bine conturat şi iau propria prejudecată ca pe un fapt, condamnând punctele de vedere ca false *bias*-uri[93]. Istoricul trebuie să-şi amintească sieşi că aceste înregistrări ale trecutului nu sunt acte inocente ale memoriei, ci mai degrabă încercări de a convinge, de a forma memoria celorlalți. De asemenea, el trebuie să-şi însuşească atitudinea unui critic literar: când citeşte scrierile cu caracter memorial, este uşor să uite că nu citeşte memoria propriu-zisă, ci reprezentarea ei scrisă.

În ce măsură istoricul este capabil şi reuşeşte să se smulgă influenței mnemonice a societății? Există răspunsuri plurale. Anita Shapira[94] răstoarnă relația dintre memorie şi istoriografie din perspectiva unui pozitivism raționalist, susținând că cercetarea istorică de astăzi, în ciuda faptului că utilizează metode îmbunătățite, nu are efect asupra formării memoriei colective. Dimpotrivă, memoria colectivă influențează activitatea istoricilor. În loc să vorbească despre memoria colectivă, Shapira se referă la stereotipuri, remarcând că istoricii sunt într-adevăr predispuşi sau captivi unor fixații ideologice ori imagini convenționale. Atât timp cât suportăm termenul „stereotip" mărturisim o slăbiciune, o limitare în munca unui istoric, ceva ce-l stăpâneşte; ceva ce niciodată nu va obține un statut de cercetare critică[95]. Totuşi, când introducem termenul de „memorie colectivă", introducem în ecuație ceva care să prezinte potențial pentru cercetarea istorică. Potrivit viziunii lui Shapira, istoricii, împreună cu politicienii şi elitele sociale, alcătuiesc o întreagă linie de „agenți ai memoriei". Ei formează imaginea trecutului în concordanță cu nevoile şi agoniile prezentului şi, mai departe, proiectează această imagine către cercetarea istorică, care nu poate să se elibereze de ei[96]. Prin urmare, putem înțelege că scrierile istoricilor pretind doar că se bazează pe o cercetare imparțială. Decât să reconstruiască un trecut, istoricii preferă să formeze o memorie istorică sigură. Din acest punct de vedere, termenul „memorie colectivă" se lasă înlocuit de „memorie istorică".

Însă impulsul cel mai semnificativ în dezbaterile actuale despre natura şi practica istoriei în secolul XX vine din afara lumii istoricilor, stimulând crearea unei diviziuni între diferite tipuri de memorie: sugestia că există o altă cale prin care memoria şi transmiterea identității operează simultan şi în competiție cu istoria şi anume memoria colectivă[97]. Pentru Susan A. Crane, diferența dintre memoria colectivă şi memoria istorică marchează separația dintre experiența trăită, într-un sens bergsonian[98], şi păstrarea experienței trăite, obiectivarea ei. Evită astfel marcarea unei demarcații rigide între cele două forme de conştiință istorică. Memoria istorică este o formă pentru conținutul memoriei colective, dar în acelaşi timp memoria colectivă este cadrul în care amintirea istorică se produce. Diferența dintre formă şi cadru pare să rezulte din profe-

[93] *Ibidem*, p. 37-38.

[94] Anita Shapira, *Historiography and Memory: The Case of Latrun 1948*, în „Alpayim", 1994, vol. 10. p. 9; apud Noa Gedi, Noa Gedi and Yigal Elam, *Collective Memory-What is it?*, în „History & Memory", 1996, vol. 8, nr. 1, p. 41.

[95] *Ibidem.*

[96] *Ibidem*, p. 42.

[97] Susan A. Crane, *Writing the Individual Back into Collective Memory*, în *AHR*, 1997, vol. 102, nr. 5, p. 1372.

[98] Bergson înțelege memoria mai mult ca o acțiune care se petrece în prezent şi mai puțin ca un element material arhivat într-un colț al creierului. Henri Bergson*, Materie şi memorie*, Iaşi, Editura Polirom, 1996, p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sionalizarea istoriei[99]. Astfel, Crane susține că dezbaterile despre valorile diferite ale memoriei colective sau istorice pot eclipsa ce este mai important în ecuație – conştiința istorică valabilă, în interiorul ambelor cadre ale memoriei. Utilă în înțelegerea perspectivei este contribuția lui Amos Funkenstein[100], referitoare la conştiința istorică. Pentru Funkenstein, conştiința istorică occidentală nu contrazice memoria colectivă, ci este mai curând o formă dezvoltată şi organizată a ei, care aparent pune egalul între conştiința istorică şi memoria istorică. Ca termen de mijloc, conştiința istorică ar trebui să denote dorința pentru experiența de a fi înțelese şi interpretate istoric[101].

A scrie istorie în afara tradiției şi a influențelor memoriei

Pentru un istoric, dificultatea esențială survine din încercarea de a clarifica relația dintre memoria colectivă şi înțelegerea istorică. Pentru cea din urmă, memoria este o tradiție care aduce evenimentele trecutului în sfera de activitate a istoricului. Comemorările ne determină să reconsiderăm relația dintre rememorarea trecutului şi înțelegerea lui din punct de vedere istoric[102]. Patrick H. Hutton observă dificultatea extraordinară a istoricului de a scrie în afara unei tradiții, oferind ca exemplu moştenirea Revoluției Franceze. Imageria republicană şi ritualurile civice din secolul XIX au modelat identitatea Franței moderne. Chiar dacă referințele la revoluție au dispărut din discursul politic, evenimentele şi personalitățile ei au rămas un obiect de venerație, născând „locuri ale memoriei" prin intermediul cărora terminologia politicii franceze se defineşte încă. Din acest motiv, chiar în secolul XX, era destul de dificil să se scrie despre Revoluția Franceză fără a se adopta aceeaşi atitudine față de tradiția vie, prin intermediul căreia era rememorată[103]. Problema relației dintre Revoluția Franceză şi tradiția ei revoluționară aduce în discuție însăşi natura tradiției. Dintr-o perspectivă prezenteistă, Hutton duce mai departe teoriile lui Halbwachs. În tradiție, trecutul este evaluat relativ la nevoile prezentului, pare mai sensibilă la similarități, şi nu la diferențe. Cu ajutorul memoriei construieşte o legătură emoțională cu trecutul, nereuşind o perspectivă critică asupra lui[104]. Pentru că foloseşte memoria colectivă în avantajul proiectelor prezente, tradiția devine un subiect al dezbaterilor politice. Modalitatea în care trecutul este adus la zi depinde de puterea grupului care îşi constituie propria memorie. Tradiția consolidează prezentul politic, este o armă formidabilă în arsenalul tacticilor de legitimare. Potrivit lui Hutton, Halbwachs sugerase că, prin intermediul tradiției lui, un grup colonizează trecutul prin plasarea imaginilor valorilor proprii, în peisajul timpului, la fel cum un stat-național colonizează un teritoriu prin arhitectura cu ajutorul căreia reconfigurează topografia. Cel mai puternic grup domină tradițiile grupurilor competitoare ori le reconfigurează conform propriilor concepții[105]. Scopul lui Halbwachs, conchide Hutton, este acela de a ne arăta cum o tradiție nedemnă de încredere poate să ajungă un ghid spre trecut. Preocupat de modalitatea în care memoria hrăneşte o lectură anacronică a trecutului, Halbwachs pune accentul pe diferențele dintre o înțelegere a trecutului, transmisă de tradiție şi una dobândită în cursul cercetării

[99] Susan A. Crane, *op. cit*., p. 1372.
[100] Amos Funkenstein, *Collective Memory and Historical Consciousness*, p. 5-26.
[101] Susan A. Crane, *op. cit.*, p. 1373
[102] Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 56.
[103] *Ibidem*, p. 57. O asemenea perspectivă comportă asemănări cu situația paşoptismului românesc.
[104] Patrick H. Hutton, *op. cit.*, p. 58.
[105] Halbwachs exemplifică prin politicile memoriei construcția (reinventarea) de către pelerinii creştini a relicvelor creştine medievale provenite din Țara Sfântă. Vezi Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992, cap. *The Legendary Topography of the Gospels in Holy Land*, p. 193-235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice[106]. În fapt, Halbwachs alimentează o concepție susținută pe larg de istoriografie, anume că istoria începe acolo unde se sfârşeşte memoria. Dar împărtăşesc ele un fond comun? Intenția lui Halbwachs a fost aceea de a atrage atenția asupra distorsiunilor pe care memoria le plasează în trecut. Dar, în acelaşi timp, el nu lua în calcul faptul că istoricii nu analizează fără un cadru conceptul derivat din propria tradiție istoriografică proprie. Distincțiile făcute de el între memorie şi istorie sunt, prin urmare, prea strident puse în evidență, adesea fiind observată o tradiție care îi seduce pe istorici, orientându-i cu predilecție spre un anumit subiect.

Tradiția poate furniza istoricului un punct de plecare în cercetarea sa, marcând locurile unde perspectivele memoriei şi istoriei se încrucişează şi se suprapun. Astfel concepută, relația dintre memorie şi istorie devine dialogică, nu mutual exclusivă[107]. Important este că memoria colectivă propune un context pentru evenimente pe care istoricul le întâlneşte în decursul investigațiilor sale. Un istoric, chiar cu o abordare extrem de critică a trecutului, nu reuşeşte să ignore tradițiile prin intermediul cărora memoria evenimentelor a fost transmisă vremurilor prezente. Tradițiile pot fi modificate, dar numai rareori sunt inventate altele cu totul noi. Cu toate ca „memorialiştii" revizuiesc tradiția în mod continuu, în lumina nevoilor schimbătoare ale prezentului, tradițiile duc mai departe un cadru al reamintirii evenimentelor ori al personalităților trecutului pe care le onorează. Istoricii pot învăța de la o asemenea tradiție, fără să accepte presupunerile care o susțin. Crearea sensului prin care o tradiție evoluează poate fi o sarcină preliminară, esențială pentru înțelegerea evenimentelor comemorate[108].

Cum trebuie să receptăm stadiul actual al istoriografiei legate de 1848? Pentru François Furet, istoriografia asociată cu o tradiție revoluționară nu poate fi o sursă de inspirație şi nici un obiect al respectului comemorativ. Mai degrabă devine o povară. Furet consideră că trebuie spart cercul vicios al istoriografiei comemorative[109]. Ghidul lui Furet pare să fi fost Tocqueville, care minimalizase semnificația revoluției ca revoltă socială şi chiar negase eficacitatea insurecției populare. El observase trenduri lungi, care contribuiseră la apariția statului modern, în special la centralizarea puterii politice. Teza lui este că schimbările pe care Revoluția Franceză le-a dezvăluit s-au produs înainte ca evenimentele să se petreacă efectiv[110]. Revoltele populare au fost inconsecvente în efectele lor[111]. Din acest punct de vedere, argumentează Tocqueville, revoluția priveşte consolidarea statului modern, nu producerea unei revoluții sociale[112]. Astfel, prin adoptarea perspectivei lui Tocqueville, centrată pe puterea statului într-o măsură mai mare decât pe insurecția populară, Furet a fost capabil să se disocieze de tradiția istoriografică, lansată de Jules Michelet. Şi aceasta în ciuda faptului că tradiția fusese înnobilată cu autoritate ştiințifică de către François-Alphonse Aulard şi succesorii săi[113].

[106] „Memorialiştii" vor revizui imaginile cu care ei percep trecutul potrivit concepțiilor prezente. Istoricii încearcă să-şi reevalueze concepțiile lor conform cu evidențele pe care le descoperă, existând însă îndoieli că s-ar putea sustrage, total, influenței tradiției. Pentru „memorialişti", trecutul este reconstruit ca un tablou maleabil, în timp ce pentru istorici este conceput ca o explicație durabilă, bazată pe fapte empirice. Vezi Patrick H. Hutton, *op. cit.,* p. 58-59.

[107] *Ibidem*, p. 59.

[108] *Ibidem*.

[109] Jack R. Censer, *The Coming of a New Interpretation of the French Revolution*, în „Journal of Social History", 1987, vol. 21, nr. 2, p. 295-309.

[110] Alexis de Tocqueville, *Amintiri*, traducere, studiu introductiv şi note de Cristian Preda, Bucureşti, Editura Nemira, 2007, p. 49-51.

[111] *Ibidem*, 176-178.

[112] Patrick H. Hutton, *op. cit*., p. 65.

[113] *Ibidem*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tocqueville a fost capabil să îşi plaseze propria operă în poziția unei alternative istoriografice, una care valoriza mai mult filonul libertarian (orleanist) decât pe cel republican (jacobin)[114]. Cu toate acestea, tot el a fost obligat să explice de ce memoria revoltei popoarelor a contribuit atât de puternic la istoriografia revoluției. În consecință, el completează exegeza lui Tocqueville cu aceea a lui Augustin Cochin, un istoric uitat al începutului de secol XX, care a analizat efectele subversive ale retoricii societăților iacobine[115]. Cheia de interpretare propusă de Augustin Cochin este că jacobinismul a însemnat o nouă cale de a vorbi despre politică. Puterea lui consta în modul de a vorbi, de a aduce în dezbaterea publică un subiect anume. Aceasta este o propoziție de bază a discursului deconstrucționist pe care-l avansează Furet, în sensul că descrie iacobinismul ca pe una dintre cele mai importante moşteniri ale revoluției. Ceea ce pentru Michelet era o memorie încarnată în tradiția revoluționară, iar pentru Alphonse Aulard amintirea luptei între partide, pentru pregătirea unui nou regim, devenea în gândirea lui Furet un vocabular menit să codifice o agendă morală, valabilă în discuțiile politice ale viitorului.

Responsabilitatea față de trecut

„Prezenteiştii" atribuie memoriei şi o valoare morală. Rolul memoriei colective nu este, cum ar fi uşor de acceptat, acela de a furniza indivizilor un acces cognitiv la trecut, cum îşi propune istoria. Cunoaşterea nu este deloc primul ei obiectiv. Ross Poole argumentează, de pildă, că prin intermediul ritualurilor comemorative, societățile întrețin posibilitatea ca responsabilitățile pentru evenimentele trecutului să poată fi transmise prezentului. Rolul memoriei nu este numai de natură epistemologică, ci şi una normativă: ea informează asupra obligațiilor şi responsabilităților asumate în trecut, care trebuie să inspire comportamentul prezent al societăților[116]. Prin memorie, indivizii transformă trecutul într-o prezență tangibilă, impunând-o în agenda politică şi morală curentă. Dacă ei fac o promisiune, au responsabilitatea să şi-o amintească şi să o onoreze la un moment potrivit. Memoria este legată de acele aspecte care rămân afaceri neterminate – este cazul comemorărilor[117]. Iar conştiința indivizilor are funcția de a deplasa responsabilitățile trecutului spre dorințele prezentului. Este sarcina societății, prin educație şi aculturație, de a promova o „tehnică mnemonică"[118].

Din perspectiva responsabilităților morale, Peter Burke observă paradoxalul efect al introducerii memoriei în ecuație: istoria este uitată de învingători[119]. Printr-o formulare împotriva locurilor comune ale istoriografiei, Burke explică insistența „învinşilor" de a reține evenimentele traumatizante ale trecutului: este vorba de suferințele pe care ei nu vor să le accepte şi sunt condamnați să trăiască cu ele. Sunt obligați să le pună în evidență şi să mediteze cât de diferit ar fi putut fi destinul lor colectiv, dacă viața şi-ar fi urmat cursul pe care ei îl prefigurau. Era situația în care se regăseau „învinşii" anului 1848, comunitățile de exilați şi cercurile de intelectuali care îşi văzuseră proiectele zădărnicite de forțele contra-revoluționare. Istoria oficială le devenea ostilă în anii de exil. Excluşi şi expulzați din pozițiile dobândite, ei vor medita şi vor cultiva o memorie

[114] Alexis de Tocqueville, *op. cit.,* p. 41-43.
[115] Patrick H. Hutton, *op. cit*., p. 66.
[116] Ross Poole, *op. cit*., p. 152.
[117] *Ibidem*, p. 160.
[118] *Ibidem*, p. 154.
[119] Peter Burke, *op. cit*., p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paralelă a revoluțiilor din 1848, alta decât cea oficială. Astfel, memoriile oficiale şi neoficiale ale trecutului pot fi nu doar diferite, dar şi surprinzător de multe. „Memoriile neoficiale", cărora le-a fost acordată o atenție relativ mică, devin uneori *forțe istorice* care îşi exercită drepturile.

O altă explicație la care ne trimite Burke ar putea fi formulată în termenii rădăcinilor culturale. Când indivizii pierd aceste rădăcini, ei resimt nevoia să le regăsească. Este o reacție vizibilă nu numai în cazurile pierderilor teritoriale, politice pe care le resimte o comunitate aflată sub ocupație, ci o atitudine a oricărui grup politic, etnic, social, ce a suferit o pierdere de statut simbolic, cultural, social sau militar. Istoria oficială presupune un act de reprimare a memoriei unor asemenea grupuri. Dată fiind multitudinea identităților sociale şi coexistența memoriilor rivale, este avantajos să gândim în termeni plurali, la diferitele păreri despre ceea ce ar fi semnificativ ori demn de păstrat în memorie. Criticul literar american Stanley Fish a creat fraza „comunități interpretative" cu scopul de a analiza conflictele apărute în jurul interpretărilor textelor. Într-un mod similar, poate fi util să gândim la diferite „comunități ale memoriei" în cadrul unei societăți date[120]. Este important să ne întrebăm cine vrea să îşi reamintească, ce anume şi de ce? Care versiune despre trecut este înregistrată şi păstrată? Disputele dintre istorici reflectă deseori profunde conflicte sociale[121].

Transmiterea memoriei

Una dintre direcțiile de cercetare pe care istoricii au dorit să o limpezească şi să o exploateze a fost adoptarea memoriei individuale de către memoria colectivă. De regulă, în cadrul demersurilor istoriografice, a fost aleasă cu predilecție paradigma Halbwachs[122]. Kansteiner consideră că memoria colectivă ar trebui conceptualizată ca un rezultat al interacțiunii dintre trei tipuri de factori istorici. În primul rând, *tradițiile culturale şi intelectuale* care formează toate reprezentările noastre despre trecut, în al doilea rând *producătorii (antreprenorii) memoriei*, care adoptă selectiv şi manipulează aceste tradiții, şi *memoria consumatorilor* care folosesc, ignoră ori transformă asemenea artefacte în concordanță cu interesele lor[123]. Activiştii memoriei constituie adesea puternice grupuri solidare, bazate pe experiență; ele acționează, se află în dispută, se susțin unele pe altele. La un moment dat, legăturile lor sunt suficient de puternice încât să le putem numi „înrudiri fictive". Aceste înrudiri ale grupurilor sunt agenți-cheie ai reamintirii[124]. De aici şi întrebarea fundamentală: care sunt modalitățile, procesele prin care experiențele individuale ajung să facă parte din memoria colectivă? Kansteiner observă că micile grupuri ai căror membri au experimentat evenimente, de regulă traumatice, au şansa de a forma memoria națională, dacă îndeplinesc anumite condiții: posedă mijloacele de a exprima şi promova perspectiva experienței lor; viziunea lor se

[120] *Ibidem*, p. 109.
[121] *Ibidem,* p. 110.
[122] Halbwachs apreciază că învățăm să ne amintim aspecte ale propriului nostru trecut numai în măsura în care învățăm că anumite obiecte sau practici publice reprezintă un trecut comun tuturor celor cu care interacționăm. Numai învățând să ne plasăm propria experiența în cuprinsul memoriei colective suntem capabili să ne amintim propriul nostru trecut. În mod evident, nu noi inventăm aceste structuri de semnificare pentru noi înşine. Le dobândim prin aculturație, educație şi interacțiune cu ceilalți. Noi învățăm că „trebuie să ne amintim". Aşa cum dobândim o memorie, tot astfel învățăm ce este faptul de a ne aminti. Vezi şi Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă*, Iaşi, Editura Institutul European, 2007, p. 49-94.
[123] Wulf Kansteiner, *op. cit*., p. 180.
[124] Jay Winter, *Remembrance and Redemption: A Social Interpretation of War Memorials*, în „Harvard Design Magazine", 1999, nr. 9, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conjugă cu obiectivele politice şi este compatibilă social cu viziunea altor grupuri (elite politice ori partide). Evenimentele trecutului pot fi amintite într-un cadru colectiv, dacă sunt prinse în orizontul de interese al contemporanilor[125].

Astfel, în ceea ce priveşte relația dintre memoria individuală şi cea colectivă, ajungem la problema principală: cine îşi aminteşte, individul sau grupul? Dacă memoria de zi cu zi pare localizată în mod sigur la nivelul individului, noțiunea de memorie colectivă, culturală poate fi localizată oriunde. Memoria poate fi localizată în artefacte, în monumente, ritualuri şi practici sociale, în codurile de comportament, în retorica politicienilor, în cuvintele creatorilor de opinie care încearcă să mobilizeze opinia publică într-o anumită direcție[126]. Pe urmele lui Halbwachs, Nancy Wood tratează memoria colectivă sau „națională" ca esențial performativă, una care se distinge prin posibilitatea că ajunge să existe la un moment dat şi loc prin intermediul a diferite tipuri de activități memoriale[127]. Wood utilizează termenul de „vector", relansat de Henry Rousso[128] pentru a desemna conduita acestei performativități care poate lua forma comemorărilor, narațiunilor istorice, dezbaterilor politice, ori alte forme culturale. Media funcționează ca un vector-cheie al memoriei culturale şi este cea mai prolifică sursă de imagini şi narațiuni despre trecut. Putem credita presa cu capacitatea de a stimula dezbaterile publice despre memorie[129].

Relația dintre memoria privată şi cea colectivă este, de fapt, transpunerea unei întrebări mai vechi într-un context nou: individul a precedat societatea sau viceversa? Se discută intens despre existența a două culturi ale memoriei[130], plecând de la deschiderea teoretică formulată de Halbwachs: memoriile individuale, determinate social, pe de o parte, şi reprezentările colective, comemorative şi urmele mnemonice, de cealaltă parte[131]. Primul fel de memorie este bazat pe principiile individualiste: memoriile individuale ale membrilor unui grup. Presupoziția principală este că indivizii sunt centrali, doar ei îşi amintesc, deşi o pot face singuri sau împreună şi oricare simboluri valabile în public sunt interpretabile numai în măsura în care se obține o reacție într-un grup de asemenea indivizi[132]. Fireşte, indivizii care îşi amintesc sunt valorizați diferit de grup, memoriile unora atrăgând atenția mai multora. Dar o parte dintre aceste strategii funcționează democratic şi redistributiv; aşa sunt proiectele de istorie orală, care deseori încearcă să recupereze memoriile pierdute ori neglijate. Din acest punct de vedere, al „memoriilor colectate", noțiunea de memorie colectivă, privită ca o structură profundă, care transcende individualul, riscă să alunece într-o metafizică a mentalului colectiv[133].

[125] Wulf Kansteiner, *op. cit.*, p. 188.

[126] Ross Poole, *op. cit.*, p. 151.

[127] Nancy Wood, *Vectors of Memory: Legacies of Trauma in Postwar Europe*, New York, Ed. Berg, 1999, p. 2.

[128] Henry Rousso*, op. cit.*; Rousso analizează o serie de practici culturale şi politice care au organizat reprezentările despre *les années noires* din perioada postbelică legându-le de dimensiunea afectivă a memoriilor despre Vichy, asumate de viața publică franceză. Russo evidențiază importanța unor „vectori" ai memoriei franceze: discursurile politice, ritualurile comemorative, filmele şi noile istorii despre Vichy, mărturiile supraviețuitorilor, proceselor, nuvele.

[129] *Ibidem*, p. 3.

[130] Jeffrey K. Olick, *Collective Memory: The Two Cultures***,** p. 333-348.

[131] *Ibidem*, p. 336. „Memoriologiştii" adoptă, evident, a doua variantă. Deşi sunt obligați să admită că numai individul singur suportă constrângerea apăsării memoriei, enunțul lor este că memoriile singulare sunt, de fapt, formate într-un context social. Este exact opinia sociologului francez Halbwachs, care a elaborat teoria „cadrelor sociale ale memoriei".

[132] *Ibidem*, p. 338.

[133] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ajungem la următorul paradox: cadrele sociale determină ceea ce-şi amintesc indivizii, dar, în definitiv, numai indivizii pot fi capabili să-şi amintească. Simbolurile împărtăşite şi structurile profunde capătă cumva propria lor viaţă.

Kulturelles Gedächtnis în viziunea cercului de la Heidelberg

Conceptul de memorie culturală (*Kulturelles Gedächtnis)*, aşa cum a fost el dezvoltat în cadrul Institutului de egiptologie din Heidelberg coordonat de Jan Assmann, a avut un succes fulgerător, devenind rapid o achiziţie cu ample aplicaţii şi servind drept centru de gravitate interdisciplinar pentru iniţierea de proiecte. Din acest punct de vedere, iniţiativa de la Heidelberg are multe trăsături comune cu *École des Annales*[134], comunitate de reflecţie academică ce a reuşit o reformulare a gândirii istoriografice şi a provocat interes similar în ştiinţele sociale. Ca orice concept folosit pe scară largă, pretabil la demersuri foarte diverse, el atrage în capcana unei confuzii semantice. Limbajul, ca registru al memoriei colective, exercită o forţă creativă care modelează obiectele *Kulturelles Gedächtnis*[135]. Dietrich Harth observă dificultăţile semantice ivite în dezbaterile care au teoretizat domeniul. *Kulturelles Gedächtnis*, elaborat în cadrul grupului de la Heidelberg, desemnează altceva decât englezescul *cultural memory*. Prin urmare, o minimă precauţie necesară ar fi ca traducerea în limba română a termenului să fie însoţită obligatoriu de explicarea referinţelor sau opţiunilor metodologice. Pe când în spaţiul anglo-american *culture* desemnează un termen colectiv pentru idei, tradiţii şi artă în contextul societăţii şi civilizării, cuvântul german *Kultur* se referă la realizările intelectuale, artistice şi creative ale comunităţii, fiind folosit pentru a exprima un grad de dezvoltare importantă a umanităţii[136]. Aleida Assmann[137] pleacă de la analizarea memoriei culturale prin circumscrierea atentă a semanticii care fundează termenul de „cultură": „memoria unei societăţi care nu este genetic transmisă"[138], ci prin intermediul simbolurilor exterioare. Astfel, oamenii creează, prin intermediul culturii, un cadru temporal care transcende anvergura vieţii individuale, realizând legătura dintre trecut-prezent şi viitor[139]. În reamintirea, iterarea, citirea, comentarea, critica, discuţia despre ceea ce a fost depozitat în trecutul îndepărtat sau recent, oamenii participă la orizonturile extinse ale producerii de sensuri. *Gedächtnis* şi *memory* nu sunt foarte diferite morfologic şi etimologic, însă subtilitatea lor semantică trebuie subliniată: *memory* ca forţă, proces ori loc de arhivare, se referă în primul rând la reproducerea şi reamintirea cunoaşterii. *Gedächtnis,* totuşi, nu cuprinde doar capacitatea de a stoca ceea ce a fost învăţat, ci şi impresiile senzoriale şi procesele mentale.

În mod asemănător, importante diferenţe se observă în comparaţia făcută între *mémoire collective* şi *Kulturelles Gedächtnis*. Maurice Halbwachs se plasa deasupra tuturor încercărilor de a pune în evidenţă discrepanţa cognitivă dintre reconstrucţia academică a trecutului şi varianta sa experimentată, trăită de comunităţi, capabilă să ia forma tradiţiei. Conceptul lui Assamann se referă la condiţiile intermediare şi la struc-

[134] Dietrich Harth, *The Invention of Cultural Memory*, în *Cultural Memory Studies…*, ed. cit., p. 88.
[135] *Ibidem*, p. 87.
[136] *Ibidem*.
[137] Aleida Assmann, *Canon and Archive*, în *Cultural Memory Studies…*, ed. cit., p. 97.
[138] Lotman Jurij M, Boris A. Uspenskij, *The Semiotics of Russian Culture*, ed. Ann Shukman, Michigan, Slavic Contributions 11, Ann Arbor: U of Michigan P, 1984, p. 3.
[139] *Kultur* trebuie înţeles ca un univers de semnificaţii autorizat şi autoritar, codat simbolic. Memoria este un repertoar şi generator de valori care transcend răstimpul unei vieţi obişnuite şi creează identitatea. Vezi Dietrich Harth, *The Invention of Cultural Memory*, p. 89-90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

turile sociale de organizare pe care grupurile şi societățile le utilizează pentru a se conecta la depozitul obiectivat al reprezentărilor culturale, valabil în forme diferite (scrieri, imagini, arhitectură, liturghii) bune să construiască pattern-uri pentru auto-interpretări legitimate de trecut[140].

Pentru o mai bună circumscriere a *memoriei culturale* şi delimitare de *memoria colectivă*, Assmann introduce termenul de *memorie comunicativă*. Ultima este asociată conceptului elaborat de Halbwachs, în timp ce *memoria culturală* în viziunea lui Assmann este o formă de memorie colectivă, în sensul în care este împărtăşită de un număr de indivizi şi exprimă pentru ei o colectivitate, reuşind, din punct de vedere cultural, să procure o identitate. Dacă Halbwachs a fost atent să-şi țină conceptul separat de zona tradițiilor, transmiterii şi transferului a ceea ce astăzi se numeşte memorie culturală, Assmann include sfera culturală în studierea memoriei, fără a înlocui memoria colectivă, ci doar pentru a distinge între cele două *modi memoriandi*, căi de reamintire[141].

Schema interpretativă propusă de Assmann în diferențierea memoriei comunicative de cea culturală ia în considerare cinci aspecte[142]: a) conținutul: memoria comunicativă este istoria în cadrul memoriei autobiografice, trecutul recent; memoria culturală cuprinde istoria mitică, evenimentele plasate *in illo tempore*; b) formele memoriei comunicative cuprind tradițiile informale şi genuri ale comunicării cotidiene despre semnificațiile trecutului, fiind caracterizată de instabilitate, dezorganizare şi nespecializare, similară comunicării orale[143]; prin contrast, *memoria culturală* include un înalt grad de formare şi o comunicare ceremonială referitoare la corpul textelor reutilizabile, imaginilor, ritualurilor specifice fiecărei societăți în epoci diferite, a căror cultivare serveşte la stabilizarea şi reproducerea imaginii de sine a societății[144]; c) aspectul media: memoria comunicativă este vie, comunicată într-un limbaj vernacular, pe când cea culturală apelează la medierea prin texte, imagini, ritualuri şi la un limbaj clasic şi puternic formalizat; d) structura temporală: memoria comunicativă nu trece orizontul a 80-100 de ani, în limita a trei generații; prin definiție, ea este influențată de contemporanii evenimentelor în discuție; precum un patrimoniu autorizat al unei societăți, memoria culturală este una de lungă durată, se referă la un trecut „absolut" la un timp mitic, primordial, într-un orizont de până la 3.000 de ani; e) structura participării sociale este difuză în cazul memoriei comunicative, cu diferențe importante între calitatea şi intensitatea amintirilor indivizilor ori a informației transmise celor tineri; nu există specialişti ai memoriei comunicative, informale, cunoaşterea fiind transmisă în interacțiunile zilnice, însuşită de către membrii grupului împreună cu competențele lingvistice şi sociale[145]. Participarea unui grup la memoria culturală, prin contrast, este, întotdeauna, puternic diferențiată şi are o inerentă tendință spre elitism. Acest lucru se verifică în special în cadrul societăților egalitariste sau orale. Păstrarea memoriei culturale a unui grup era la începuturi sarcina poeților, a agenților specializați, aproape forțați să-şi dovedească gradul de pregătire, să treacă de examene formale, cum ar fi aptitudini lingvistice etc. Alții rămâneau sistematic excluşi de la această „distinsă" cunoaştere, cum ar fi în societățile moderne clasele de jos[146]. Analfabetismul, stăpânirea

[140] *Ibidem*, p. 91.
[141] Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, în *Cultural Memory Studies…*, ed. cit., p. 110.
[142] *Ibidem*, p. 117.
[143] Jan Assmann, *Collective Memory and Cultural Identity*, p. 126-127.
[144] *Ibidem*, p. 132.
[145] Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, p. 117.
[146] *Ibidem*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inadecvată a cuvântului scris şi incompetenţa hermeneutică pot exclude largi majorităţi din toate categoriile sociale de la participarea la *Kulturelles Gedächtnis* şi de la recompensele creării identităţii. Aceasta ridică întrebarea referitoare la distincţiile sociale pe care este bazată distribuţia inegală a capitalului simbolic şi care oferă numai câtorva grupuri posibilitatea să-şi satisfacă nevoile lor de a se orienta printr-o memorie culturală ancorată instituţional, ţinută în viaţă de constanta grijă a erudiţilor[147]. Memoria culturală are întotdeauna specialiştii ei. Această reţea include preoţii, profesorii, artiştii, clericii, oamenii de ştiinţă pentru agenţii specializaţi ai memoriei[148].

Inadecvarea aparentă a noţiunii de memorie culturală, aşa cum este ea teoretizată de Assmann, ar fi aceea că poate fi considerată operaţională doar pentru perioade de timp îndelungate, plecând de la referinţe istorice îndepărtate, care au testat o serie de conexiuni cu alte civilizaţii şi culturi, fiind în centrul unor construcţii intelectuale diverse de-a lungul secolelor. Cu alte cuvinte, observatorul care teoretizează noţiunea sau analizează implicaţiile ei a fost capabil să vizualizeze diversitatea interacţiunilor trecutului cu diferite prezenturi istorice. Acest prag se plasează, obligatoriu, cum s-a specificat, dincolo de 80-100 de ani, adică trei generaţii.

Memoria culturală este, aşadar, teoretizată de Assmann ca un gen de instituţie. Este exteriorizată, obiectivată şi depozitată în forme stabile, care pot fi transferate de la o generaţie la alta, de la un context la altul. Sunt luate în considerare obiectele externe purtătoare ale memoriei ce joacă un rol la nivelul memoriei individuale, fiindcă aceasta există numai printr-o interacţiune constantă, nu numai cu ceilalţi, dar şi cu alte „lucruri", simboluri exterioare: artefacte, obiecte, aniversări, sărbători, simboluri, peisaje. Termenul „memorie" nu este doar „o metaforă, ci o metonimie", bazată pe contactul dintre mintea care îşi aminteşte şi obiectul amintit[149]. Obiectele nu au memorie prin ele însele, dar ele pot activa memoria, deoarece ele poartă memoria cu care au fost învestite. Caracterul instituţional nu se aplică în ceea ce Halbwachs numeşte memorie colectivă, iar Assmann denumeşte memorie comunicativă. Memoria comunicativă este „non-instituţională"; ea nu este susţinută de nici o instituţie legată de învăţare, transmitere şi interpretare; nu este cultivată de specialişti şi nu este convocată sau celebrată în ocazii speciale. Totuşi, există cadre, „genuri comunicative", tradiţii de comunicare şi tematizare şi, deasupra tuturor, legăturile afective care susţin familiile, grupurile ori generaţiile[150].

Diferenţele dintre diferitele forme de memorie trimite la imaginarea unei structuri, ceea ce este eronat. Ele funcţionează dinamic, creând tensiuni şi tranziţii între diferiţi poli şi, de multe ori, se suprapun. La toate nivelele, memoria este un sistem deschis. Cu toate acestea nu este în totalitate deschis şi difuz; există, totodată, cadre care leagă memoria de orizonturi specifice ale timpului şi identităţii la nivel individual, generaţional, politic şi cultural. Când această relaţie este absentă, nu avem de-a face cu memoria, ci cu cunoaşterea. Memoria este cunoaşterea cu un index al identităţii, este cunoaşterea despre noi înşine, ceea ce, având în vedere identitatea noastră diacronică, poate fi individuală sau socotită parte a unei familii, generaţii, comunităţi, naţiuni, tradiţii religioase sau culturale[151].

[147] Dietrich Harth, *op. cit*., p. 93-94.
[148] Jan Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, p. 114.
[149] *Ibidem*, p. 111.
[150] *Ibidem*, p. 112.
[151] *Ibidem*, p. 113-114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Canonul şi arhiva

O contribuție teoretică importantă elaborată de cercul de la Heidelberg se referă la potențialitatea memoriei culturale. Ea devine potențială atunci când reprezentările trecutului ajung să fie stocate în arhive, biblioteci şi muzee, într-o stare latentă, aşteptând contextul favorabil în care să fie (re)descoperite. Două caracteristici au o semnificație structurală şi trebuie menționate. Una priveşte tranziția de la memoria comunicativă şi autobiografică la memoria culturală. Alta se referă la mutările care au loc, prin intermediul memoriei culturale, din spatele scenei, în prim-plan, de la periferie în centru, din starea de latență ori potențialitate la manifestare sau actualizare şi viceversa. Aceste schimbări presupun obstacole care trebuie trecute: limita dintre memoria experimentată direct şi formele mediate ale memoriei ori, mai departe, limita dintre „canon" şi „arhivă".

Dinamica memoriei culturale nu poate fi înțeleasă în absența uitării, normală la nivel individual, cât şi la cel cultural. În cazul ultimului, societățile iau precauții costisitoare sub forma instituțiilor culturale. Ca şi uitarea, amintirea are un rol pasiv şi activ. Instituțiile memoriei active păstrează *trecutul ca prezent*, în timp ce instituțiile memoriei pasive păstrează *trecutul ca trecut*[152]. Tensiunea dintre trecutul trecutului şi prezența lui este o importantă cale de a înțelege dinamica memoriei culturale. Aceste două moduri de manifestare a memoriei culturale sunt ilustrate de Aleida Assmann prin dispunerea obiectelor în sălile unui muzeu: cele prestigioase vor fi prezentate vizitatorilor cu intenția de a capta atenția şi de a lăsa o impresia durabilă. Acelaşi muzeu poate aglomera artefacte în săli improprii şi marginale ori, pur şi simplu, în depozite unde publicul nu are acces. Prima variantă, memoria frecventată activ pentru a ține trecutul prezent, formează *canonul*, iar memoria stocată pasiv care prezervă trecutul trecutului este definită drept *arhivă*[153]. Relația dintre cele două este mai bine prinsă în grila de lectură propusă de istoricul de artă Jakob Burckhardt pentru două categorii de artefacte provenite din perioade istorice îndepărtate: „mesajele" şi „urmele". Prin „mesaje" trebuie înțelese textele şi monumentele care sunt adresate, destinate posterității, în timp ce „urmele" nu au o asemenea intenționalitate[154]. Modificând oarecum perspectiva şi generalizând distincția lui Burckhardt, putem afirma că *memoria culturală conține un număr de mesaje culturale care sunt adresate posterității pentru continua repetiție şi reutilizare*[155]. Însă numai un număr redus din categoria artefactelor culturale câştigă acest statut privilegiat printr-o procedură complexă denumită „canonizare". La celălalt capăt al spectrului, există un depozit al relicvelor culturale. Acestea sunt neintermediate, nemediate; ele şi-au pierdut adresabilitatea imediată, fiind doar decontextualitate şi deconectate de la cadrele anterioare care le pot autoriza sau le pot determina semnificațiile. Ca parte a arhivei, artefactele acestei categorii sunt doar deschise unor noi contexte şi predispuse la noi interpretări.

Dimensiunea activă a memoriei culturale susține identitatea colectivă, fiind construită pe un mic număr de texte normative şi formative, locuri, persoane, artefacte,

[152] Aleida Assmann, *op. cit.*, p. 98.

[153] *Ibidem*.

[154] Burckhardt priveşte cu neîncredere „mesajele", fiindcă sunt de obicei scrise şi puse în scenă de deținătorii puterii, considerându-le tendențioase şi, prin urmare, înşelătoare. Urmele neintenționale, pe de altă parte, au calitatea de a fi mărturii ale unei epoci trecute care ne pot spune o contra-istorie față de cea oficială propagată de conducători.

[155] *Ibidem*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi mituri care sunt intens vehiculate şi comunicate în noi prezentări. Practic, memoria culturală reţine şi reproduce capitalul cultural al unei societăţi care este continuu reciclat şi reafirmat[156]. Orice se transformă într-o memorie culturală activă trece prin rigurosul proces de selecţie al „canonizării", înţeles în sensul de „sanctificare"; pentru a conferi un statut sanctificator textelor, persoanelor, artefactelor şi monumentelor, acestea trebuie extrase, diferenţiate de cele considerate obişnuite, printr-o operaţiune care urmăreşte atribuirea celor mai înalte semnificaţii şi valori[157]. Vorbim, implicit, de standardizarea auto-imaginilor acceptate colectiv printr-un proces de „sacralizare" (canonizare) cuprinsă în tradiţiile religioase, istorice şi literare. Trei nuclee aparţin memoriei culturale active: religia, arta şi istoria. Ceea ce a fost demult canon religios poate fi transferat, prin intermediul artelor, în modernitatea secularizată, ajungând un canon clasic. Acest canon al artei este deschis la schimbări şi la schimburi, însă rămâne o unealtă indispensabilă pentru educaţie; fără el, câmpul academic nu poate fi stabilit, curricula universitară nu poate completă. În plus, canonul nu este numai învăţat de la o generaţie la alta, ci este performat pe scenele teatrelor şi în sălile de concerte, în sălile de expoziţie unde artefactele sunt prezentate în mod repetat. Numai un foarte mic segment al vastei istorii a artelor au privilegiul unei prezentări şi recepţii care asigură o anumită autor şi suport al statusului canonic[158]. O a treia dimensiune a memoriei culturale active este istoria. Statele naţiune produc versiuni narative ale trecutului pe care le adoptă oficial şi se referă la ele ca la autobiografia lor colectivă. Istoria naţională este învăţată prin intermediul textelor şcolare, descrise adecvat ca „arme ale instrucţiei în masă"[159]. Istoria naţională este, de asemenea, prezentată în arena publică în forma monumentelor şi datelor comemorative. Pentru a participa la istoria naţională, individul trebuie să cunoască evenimentele cheie ale istoriei naţiunii, să-i îmbrăţişeze simbolurile, şi să se conecteze la datele festive.

În concluzie, demersului de faţă apreciem a fi utile consideraţiile schiţate de către Astrid Erll. În primul rând, Astrid Erll pledează pentru utilizarea conceptului de „memorie culturală" în locul termenului de „colectivă" ori „socială"[160]. Media, prac-

[156] Memoria culturală este bazată pe două funcţii separate: prezentarea unui număr restrâns de texte sacre, capodopere artistice, ori evenimente istorice cheie într-un cadru temporal; în al doilea rând, păstrează documentele şi artefactele trecutului la care nu se regăsesc standardele canonului, dar nici nu sunt total neinteresante ori neimportante încât să dispară destinate unei totale uitări impuse (*ibidem*, p. 101).

[157] Elementele canonului au trei calităţi: selecţia, valoarea şi durata. Selecţia presupune luarea deciziilor şi lupta pentru putere; atribuirea valorii înzestrează aceste obiecte cu aura unui status sacrosant; durata în memoria culturală este ţinta principală a procedeului. Un canon nu este un cap de listă; este mai degrabă independent de schimbările istorice şi este imun la schimbările gusturilor sociale. Canonul nu este construit în timpul fiecărei generaţii; dimpotrivă, el supravieţuieşte generaţiilor şi le reinterpretează potrivit referinţei lui. O asemenea interacţiune constantă cu o mică selecţie de artefacte îl ţine într-o circulaţie activă şi menţine, pentru acest segment restrâns al trecutului, o prezenţă continuă (*ibidem*, p. 100).

[158] *Ibidem*, p. 101.

[159] Charles Ingrao, *Weapons of Mass Instruction: Schoolbooks and Democratization in Multiethnic Central Europe*, în „Educational media, Memory and Society", vol. 1, nr. 1, 2009, p. 180-189.

[160] Potrivit teoriilor antropologice şi semiotice, cultura poate fi privită ca un cadru tridimensional, cuprinzând socialul (indivizii, relaţiile sociale, instituţiile), cadrul material (artefacte şi media) şi aspectele mentale (cultural definite ca mentalităţi). Înţeleasă din această perspectivă, memoria culturală poate servi ca un termen acoperitor, care cuprinde „memoria socială", de la care pleacă studiul în cadrul ştiinţelor sociale, „memoria materială", punctul de interes în studiile media şi cele literare, şi memoria cognitivă, teren de expertiză al psihologiei şi neuroştiinţei. Asemenea distincţii sunt, desigur, doar teoretice. De fapt, cele trei dimensiuni sunt implicate în producerea memoriilor culturale, care transcend graniţele lor. Vezi Astrid Erll, *op. cit.*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ticile, miturile, monumentele, istoriografia, ritualul, amintirea conversațională, configurația cunoaşterii culturale pot fi subsumate termenului de memorie culturală[161]. Memoria culturală accentuează legătura cu memoria, pe de o parte, şi contextul socio-cultural, pe de alta. Pentru a-i asigura cuprinderea, termenul de „cultural" trebuie înțeles în contextul tradiției germane a studiului culturii (*Kulturwissenschaft*) şi pe antropologie, unde cultura este definită ca mod specific de viață al comunității, lăsată să se desfăşoare în propriul univers de semnificații. Astfel, într-un sens larg, memoria culturală suportă o definiție temporară „al unui joc combinat al prezentului şi trecutului într-un context socio-cultural"[162]. O asemenea înțelegere a termenului include un larg spectru de fenomene ca posibile obiecte ale studiilor de memorie culturală, plecând de la actele individuale de amintire într-un context social, al unui grup (familie, prieteni, partid) şi ajungând până la memoria națională, cu tradițiile ei inventate sau la cea transnațională, cum ar fi Holocaustul. Totodată, studiile despre memoria culturală nu se reduc doar la analizarea acelor modalități de producere, performate prin intermediul narațiunilor, şi care merg mână în mână cu modelarea identităților. Câmpul cercetării rămâne deschis analizei căilor neintenționale şi implicite ale reamintirii culturale, şi chiar inerent non-narative, cum ar fi corporalitatea şi gesturile[163]. Rezumând, memoria culturală se referă la practici organizate cultural suplinind modalități de înțelegere a lumii, capabile să furnizeze indivizilor credințe şi opinii menite să le ghideze acțiunile[164]. Memoria culturală, ca memorie care este împărtăşită dincolo de căile cunoaşterii istorice formale, este prinsă în mrejele productelor culturale şi îmbibată de înțelesuri culturale[165].

Aceste forme culturale sunt distribuite prin intermediul instituțiilor şi artefactelor culturale, dar memoria culturală este de asemenea cuprinsă în practicile regulatorii repetitive, precum comemorări, ceremonii, festivaluri şi ritualuri[166]. În timp ce individul este purtătorul practicilor sociale ale memoriei, memoria culturală poate exista independent de sprijinul său. Ea se referă la memoria oamenilor construită prin intermediul formelor culturale valabile pentru uzul celor interesați să-şi construiască o relație cu trecutul.

[161] *Ibidem,* p. 3.
[162] *Ibidem,* p. 2.
[163] *Ibidem.*
[164] Barbara A. Misztal, *Theories of Social Remembering*, Maidenhead Philadelphia, Open University Press, 2003, p. 12.
[165] Marita Sturken, *Tangled Memories: The Vietnam War, the AIDS Epidemic, and the Politics of Remembering,* Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1997, p. 3.
[166] Barbara A. Misztal, *op. cit.*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CULTURAL MEMORY – THE HISTORY AND IMPLICATIONS OF A CONCEPT
(Summary)

Keywords: cultural memory, anthropological and semiotic theories, socio-cultural context, paradigm

The study represents a review for the Romanian public of the key points in the debates with a terminological and epistemological aspect, which took place in the past two decades, regarding the urgency of a study concerning memory in the historiography field. We will take into account the compatibilities, the consummations, as well as the dissensions or the semantic pitfalls available in three large academic directions of theoretical elaborations: the French direction – *mémoire collective* (Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Henry Rousso, Paul Ricoeur), the Anglo-Saxon direction – *collective memory, cultural memory* (Barry Schwartz, Paul Connerton, Patrick H. Hutton, Jeffrey K. Olick, David Lowenthal, John Bodnar, Jay Winter, Richard Terdiman, John R. Gillis, David Lowenthal, Andreas Huysse, Eric Hobsbawm) and the German direction *Kulturelles Gedächtnis* according to Heidelberg circle (Jan Assmann şi Aleida Assmann, Dietrich Harth, Jürgen Reulecke etc.). The study is proposing to analyse the break between memory and history: a critique of Pierre Nora paradigm; the past as the prisoner of the present and the present as the inheritor of the past, the relation between historians and the memory; the true meaning of posing the challenge to write history outside traditions or any influence memory would excercise. The present commentary is insisting on the considerations brought by Astrid Erll and Ansgar Nuenning (Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook, 2008) and is in favour of using the concept of "cultural memory" replacing this way the term of "collective" or "social" regarding memory. According to the anthropological and semiotic theories, culture can be defined as three dimensional, involving the social aspect (the individuals, social relations, institutions), the material (artefacts and media), and mental aspects (defined culturally speaking as mentalities). If seen from this perspective, cultural memory can represent an encompassing term for the "social memory", as a primary study source for social studies, for "material memory", the main point of interest for the media and literary studies, as well as for cognitive memory, the terrain for psychological and neuroscience expertise. These nominations are of course only theoretical. However, the three dimensions are thoroughly involved in the creation of the cultural memory transcending thus their own limitations. Media, practices, myths, monuments, historiography, ritual, the conversational memory, the structure of cultural knowledge can all be resumed as cultural memory. Cultural memory emphasises its relation with memory on the one hand and the socio-cultural context on the other.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU SIMON

POPULAȚIE ŞI CRUCIADĂ ÎN MOLDOVA: PRIMĂVARA ANULUI 1475

În decurs de mai puțin de trei ani, Veneția l-a ridicat, susținut şi finanțat ca stâlp al ei în Răsărit pe Ştefan III cel Mare. Domnul Moldovei a fost adesea mai mult *atletul* ei, decât *atletul* Romei, căreia dogele şi senatul venețian îi cereau să nu-i retragă căpitanului din est titlul de atlet după campania lui Mehmed II de la 1476. Asocierea dintre Veneția şi Suceava s-a impregnat atât de bine în practica şi conştiința politică a epocii, încât deceniul de „semi-tăcere" intervenit în relațiile dintre cele două după pacea veneto-otomană de la 1479 nu a putut să desfacă legătura. La 1492, Ştefan III a reapărut, ca şi cum timpul s-ar fi oprit la 1476-1477, drept *căpitan general* al Veneției pentru părțile de la marginea orientală a Europei. Deşi ambii parteneri aveau numeroase alte contacte în vecinătatea celuilalt, pentru Ştefan, Apusul, *Italia* în particular, însemna în primul rând Veneția, iar pentru republică domnul Moldovei aduna Răsăritul şi mai ales divizata lume *valahă*. Relația strânsă dintre republică şi domn era folosită ca argument în negocierile cu ei, inclusiv de către cei care ar fi trebuit să fie – şi frecvent le şi erau – adversari. Unul dintre ei a fost ambițiosul patriarhul ecumenic de Constantinopol Maximos III Christonymos[1].

El s-a adresat Veneției imediat după încheierea păcii dintre aceasta şi Poartă la începutul lui 1479. Încercând să convingă Veneția să fie mai tolerantă față de creştinii de rit grec din teritoriile ei, patriarhul a insistat asupra faptului că inclusiv domnul Moldovei (al *Valahiei Mari*) a încetat recent să-i mai persecute pe armeni, odată ce sultanul otoman, cel foarte tolerant față de creştini, indiferent de Biserica lor, a intervenit în favoarea acestor armeni. Datorită contextului şi mizelor demersului său, exemplul invocat de patriarh avea cel puțin un sâmbure de adevăr, la fel cum trebuie să fi avut şi o altă sursă despre relațiile religioase ale lui Ştefan III. Sursa a prins glas tot în spațiul venețian. La nici două decenii de la moartea domnului, un învățat evreu din domeniul venețian al Cretei, Elie Capsali, afirma că sursa războiului dintre Ştefan şi Mehmed au fost evreii. Persecutați de Ştefan din rațiuni financiare (probabil asemănătoare cu cele care au stat la baza conflictului dintre el

[1] În general: Şerban Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, a cura di Agostino Pertusi, I-2, *Storia-Diritto-Economia*, Firenze, 1973, p. 599-625; Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ştefan cel Mare în documente inedite venețiene*, Bucureşti, 2004; Dan Ioan Mureşan, *Girolamo Lando, titulaire du Patriarcat de Constantinople (1474-1497), et son rôle dans la politique orientale du Saint-Siège*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", VIII (2006), p. 153-258 (aici p. 177-184); Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori Susana Andea, Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 159-169; idem, *De la porturile Italiei la porturile ungurului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie şi politică în estul şi vestul spațiului românesc,* editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev şi Sorin Şipoş, Chişinău-Oradea, 2009, p. 31-56.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 143–148

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi armeni), ei au găsit sprijin la sultan care a şi pornit împotriva tiranului de la Suceava (demn de remarcat este, în acest sens, şi faptul că supusul evreu al republicii venete nu menţionează explicit sursa disputei dintre Ştefan III şi negustorii evrei de pe teritoriile sale, ci precizează doar că domnul Moldovei le-a cerut acelor negustori să se răscumpere). Explicaţia cretană surprinzătoare şi chiar supărătoare vine oricum să întregească o imagine interconfesională şi inter-religioasă contemporană, puţin favorabilă a domnului, acuzat de opresiune (tot financiară înainte de toate) şi de către husiţii, adăpostiţi iniţial de către el[2].

În fapt, disputa cu evreii, indiferent de amploarea şi de urmările ei, nu făcea altceva decât să întregească o altă imagine a domnului, glorioasă mai ales în lumea de rit latin, imaginea de braţ cruciat, de rit grec, al Bisericii Romei. *Ab ovo* cruciada îşi dezvoltase o dimensiune antisemită pregnantă. Reuşitele otomane „i-au transformat" pe evrei într-o altă coloană a V-a a noii puteri, asocierea fiind deja atât de puternică la 1456, încât se vorbea despre evrei ca paznici, în numele Semilunii, ai Constantinopolului. Ştefan, noua speranţă antiotomană a Romei şi Veneţiei, putea cu greu să fie desprins de problema evreiască, întreţinută de războaiele sfinte şi de administraţiile creştine şi musulmane. Noii şi vechii cruciaţi aveau mare nevoie de bani. Nu toate cheltuielile puteau fi acoperite prin jafuri şi accidente fericite, precum cel al corabiei cu prada personală a sultanului, care a ajuns în mâinile lui Ştefan III după căderea Caffei. Mai mult, căile de finanţare antiotomană erau complicate de disputele dintre Veneţia, Ştefan şi Matia Corvin, „titularul" tradiţional al misiunii cruciate de la linia Dunării. Nici presiunea fiscală nu putea fi mărită la nesfârşit, chiar şi pentru o cauză sfântă (*tirania*, sinonimă în limbaj medieval cel mai adesea cu *impozitarea excesivă*, a dus la abandonurile interne greu depăşite de Ştefan III la 1476)[3].

Nici promisiunile (coroane, teritorii, titluri) nu puteau ţine loc de bani, sigur nu în mod constant. Veneţia căuta astfel să găsească şi să argumenteze rezolvări pe măsură,

[2] Mayer J. Halévy, *Les guerres de Etienne le Grand et d'Uzun Hasan d'après la Chronique de la Turquie du candiote Elie Capsali (1520)*, în „Studia et Acta Orientalia", I (1957), p. 189-197 (aici p. 190-193); Maria Crăciun, *Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996, p. 21, nota 27 (husiţii şi Ştefan III); Al. Simon, *The Arms of the Cross: Stephen the Great's and Matthias Corvinus' Christian Policies*, în *Between Worlds*, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (= *Mélanges d'Histoire Générale*, New Series, I, 1), edited by László Koszta, Ovidiu Mureşan and Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 45-86 (aici p. 48-50, 55-63); Al. Simon, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Venice in a Venetian Document of 1480,* în *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei,* editori Ionel Cândea şi Dumitru Ţeicu, Brăila, 2008, p. 587-600. Identificarea *Valahiei Mari* din scrisoarea lui Maximos a oscilat între Ţara Românească, variantă susţinută de Petre Ş. Năsturel (*L'attitude du Patriarcat oecuménique envers les Arméniens des Pays Roumains (fin XIVe-début XVIe siècle)*, în *L'Arménie et Byzance. Histoire et culture* (=*Byzantina Sorbonensia*, XII), Paris, 1996, p. 145-158, aici p. 150, nota 27), şi Moldova, identificare sprijinită de către Andrei Pippidi (*Byzantins, Ottomans, Roumains: le Sud-Est européen entre l'héritage impérial et les influences occidentales,* Paris, 2006, p. 36-37). Din punct de vedere terminologic, balanţa interpretativă înclină în favoarea Ţării Româneşti. Până la afirmarea lui Ştefan, hegemonul valah (a se vedea Ş. Papacostea, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare: opţiunea polonă (1459-1472)*, în *SMIM*, XXV (2007), p. 13-27, aici p. 22-25), ea era Valahia Mare. Din punct de vedere politic şi contextual însă, balanţa înclină spre Moldova (ulterior *Valahia Mică* avea să devină Oltenia).

[3] Orientativ: Steven J. Mc Michael, *The End of the World, Antichrist, and the Final Conversion of the Jews in the* Fortalitium Fidei *of Friar Alonso de Espina (d. 1464)*, în „Medieval Encounters: Jewish, Christian and Muslim Culture in Confluence and Dialogue", XII (2006), 2, p. 224-273; Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XLVI (2007), 1-4, p. 25-39; idem, *The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: Documents on the Case of Moldavia (1475-1477)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XLVIII (2009), 1-2, p. 42-45; idem, *Infama eliberare a Constantinopolului (august 1456)*, în *RI*, XXI (2010), 1-2, sub tipar. De remarcat este, în comparaţie, situaţia foarte bună a evreilor din Ungaria sub Matia Corvin, altfel decât în vremea celor mai mulţi dintre predecesorii săi, mai ales după sfârşitul secolului XIII (Al. Simon, *Ştefan cel Mare şi Matia Corvin. O coexistenţă medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 279-280). Matia avea şi un corp de oaste evreiesc (cum şi Ştefan III avusese un corp de oaste armean la 1476), care a defilat pe străzile Vienei la intrarea triumfală în oraş a regelui în vara lui 1485).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă din zilele în care triumful militar de la Vaslui reverbera în Peninsula Italică (aceea care, anterior, se îndoise de victoria moldavă, date fiind şi „invențiile" deja operate de Veneția în favoarea lui Ştefan III). La mijlocul primăverii lui 1475, trimisul Veneției la Roma, Paolo Mauroceno, era instruit să prezinte nu doar soluțiile militare (realiste), ci şi financiare (ca bază de negociere) pentru sprijinirea atât a lui Matia Corvin, cât şi a lui Ştefan, *voievodul Serbiei şi Moldovei*, în lupta cu *turcii*. Ca la scara întregii Creştinătăți, evreii din Ungaria şi Moldova reprezentau o rezolvare financiară foarte utilă. Mai ales că nici puterile italice, nici vecinii catolici ai lui Matia Corvin şi Ştefan III nu se arătau dispuşi, în ciuda înțelegerilor încheiate, să participe substanțial la lupta în numele Crucii.

> […] *Et perche stante le firmitra fra la Maiesta Imperiale* [Frederic III de Habsburg], *li Re de Polana* [Cazimir IV Jagiello] *et de Boemia* [Vladislav <II> Jagiello], *et il Re de Ungaria* [Matia Corvin] *et/ temendo loro, che ogni auctione et grandeza de forze che li habea ad dare el pon. Luy le habea ad/ volgrie contro de loro, non e da credere ch'el dicto Re* [Matia Corvin] *posse may usire del suo regno per andare contro el/ Turco, se ad questo non sia facto debito proveditione. Se ricorda che a casone, ch'el dicto Re de Ungaria/ possi andare ad resistere allo inimicho et sucorere alle cose cristiane con gente utile et experta/ ch'el pontifice* [Sixt IV] *li provedi, et manda quanto havera ricevuto delle decime de Chiexesi* [i.e. membrii clerului] *et vigessime de Zudei in/ Italia. Mediante li quali, et le decime et vigessime de* <Chiexesi et de> *Zudei del suo regno, el* [Matia Corvin] *possi fare quello pui numero de bona et experta gente* <proveniente [?] *del suo stato et de Valachia, ch'el potra/ al meno fin al numero de 25^{m} in zoia* […] *dale contributione de decime et vigessime de Zudei, drino contradire li Signori de Italia, essendo* […] *ci fermo de loro questa pocha summa, et essendo loro subvenuti dal pon delle vigessime de li seculari delli loro stati.* [pasaj din „jumătatea financiară" a instrucțiunilor date lui Paolo Maoroceno, în primăvara lui 1475, cel mai probabil în cursul lunii aprilie]

Banii pe care Matia Corvin trebuia să-i primească de la Roma pentru Ungaria şi Moldova (drept al căreia suzeran, fie şi numai în materie cruciată, trecea de dinainte de tratatul de la Iaşi, încheiat ulterior în vara aceluiaşi an) trebuiau suplimentați prin contribuția evreilor din ariile supuse regelui ungar. Contribuția acestora era suficient de mare ca *domnii Italiei*, reticenți față de asemenea cofinanțări, să poată păstra vigesimele supuşilor lor laici[4].

Sumele necesare plății a (cel puțin) 25.000 de soldați sub comanda lui Matia erau considerabile. Dacă aplicăm tarifele ungare medii (3 florini soldă lunară pentru un călăreț şi 2 pentru un pedestraş) pentru corpuri de oaste – eminamente călare în astfel de proiecte, trimise în campanie timp de măcar trei luni – sumele depăşeau 170.000 florini (ducați). Iar conform celeilalte „jumătăți" a instrucțiunilor venețiene ale lui Mauroceno, numai regele Matia Corvin urma să comande 25.000 de oşteni, alți 5.000 de luptători fiind conduşi de domnul Ştefan III (necesarul financiar cruciat depăşind astfel 200.000 florini).

> […] *Exercitus igitur hoc ordine conficiendus/ bellumque quatripartito inferrendum opera precium arbitrantur, quo celerrime maxima/ Europae parte pellendum hostem non dubitant.*

[4] Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sfozesco/ Archivio Visconteo-Sforesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Venezia*, cart. 381, *Giugno-Dicembre 1493*, fasc. 4, *Settembre*, nn. Demn de remarcat este şi faptul că „prima jumătate" a instrucțiunilor venețiene din acea primăvară pentru experimentatul diplomat Paolo Mauroceno, un apropiat al cardinalului Bessarion (a cărui nepoată s-ar părea că a fost şi Maria de Mangop), a fost rătăcită şi plasată greşit din punct de vedere al inventarului arhivistic (pentru acestea şi alte date privind misiunile romane ale lui Maoroceno: Al. Simon, Cristian Luca, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review", XVII (2008), 3, p. 87-88). Pentru context, a se vedea şi Naghi Pienaru, *Proiectul scitic. Relațiile lui Ştefan cel Mare cu Hoarda Mare*, în *RI*, serie nouă, XXIV, 2003, 5-6, p. 121-136; Eugen Denize, *Stephen the Great and his Reign*, Bucharest, 2004, p. 105-114. Pentru evreii din Țările Române, a se vedea Ş. Papacostea, *Jews in the Romanian Principalities during the Middle Ages*, în „Shvut: Studies in Russian and East European Jewish History and Culture", XVI (1993), p. 59-71 (mai ales p. 61-65).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Polonous namque Serenissimus Rex [Cazimir IV] *facile ex-/pertioribus bello Polonis ac Boemis vigintiquinque millium conflabit exercitum,/ sumptoque simul Stephano Servie sive Mundavie Vayvoda cum quinque millibus,/ transacto Danubio per Bulgariam per hostem invadant. Ungarie vero Serenissimus Rex* [Matia Corvin]*/ cum vigintiquinque millibus ex suis militia aptioribus et experist per Serviam/ et iuxta Bossinam partier aggrediantur hostem.* [„jumătatea militară" a instrucțiunilor primite de către Paolo Mauroceno în latină, formă în care ele au fost prezentate în fața curiei papale, după discuțiile purtate pe baza „jumătății financiare" a instrucțiunilor sale, date de către republica venetă în italiană pentru a facilita negocierile].

Era o forță expediționară cruciată, calculată şi argumentată solid. Adesea, inclusiv în paralel, se vorbea şi de peste 100.000 de oameni din Regatul Ungariei, Țara Românească şi Moldova, sub comanda regelui Matia Corvin. Acestui construct expediționar cruciat îi aparținea nu doar cu numele sau prin scopul comun, ci şi prin structura ei financiară de susținere, domnul Moldovei. Mai mult decât utilizarea decimelor, folosirea *vigesimelor* evreilor pentru sprijinirea călăreților valahi ai lui Ştefan III arată că domnul aparținea de drept (cel puțin din punctul de vedere al Romei şi al Veneției) structurii juridice politice şi militare a *creştinătății* apusene, constituind vârful oriental al organismului ei cruciat[5].

Calculele venete indică şi că evreii din Moldova nu erau o realitate neglijabilă, din punct de vedere financiar (în primul rând), sau şi din punct de vedere demografic (în cazul în care presupunem că, în Moldova anilor 1470, populația evreiască nu era redusă doar la o elită comericală, restrânsă însă din punct de vedere numeric). Dacă păstrăm raportul de 5 la 1 dintre oastea lui Matia şi cea a lui Ştefan, conform planurilor Veneției (raport care respectă parțial şi pe cel dintre populația Ungariei de cel mult 3.000.000 locuitori şi cea a Moldovei de aproximativ 450.000-500.000 de suflete înainte de campania otomană de la 1476), şi luăm în calcul numărul estimativ „mediu" al evreilor din regat (50.000, fiecare evreu aducând aproape 1 florin pe an în visteria coroanei), este posibil ca numărul evreilor din Moldova la 1475 să fi fost de 8.000-10.000 (de 5-6 ori mai mic decât în Ungaria). O bună parte dintre ei trebuie să fi fost originari din regatul ungar, ei fugind peste munți (practic odată cu Bogdan I) în urma persecuțiilor regelui Ludovic I de Anjou din deceniul şapte al secolului XIV. Mai mulți evrei din Moldova par să fi fost provenit din sud şi din est, din spațiile supuse de puterile musulmane (şi în special de sub autoritățile tătare, cu care ei au colaborat şi care au controlat pentru cel puțin jumătate de secol centrele urbane de la Gurile Dunării şi ale Nistrului). Un alt mare grup evreiesc din Țara Moldovei se trăgea din regatul polon, aceşti evrei întinzându-se spre sud odată cu rivalii lor armeni (vechii protejați ai stăpânitorilor moldavi de la începuturile statului de la est de Carpați)[6].

[5] ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Illiria, Polonia, Russia, Slavonia*, cart. 640, fasc. 2, nn [aprilie-mai 1475]; Gyula Rázsó, *Military Reforms in the Fifteenth Century*, în *A Millennium of Hungarian Military History*, edited by László Veszprémy, Béla K. Király, New-York, 2002, p. 70, 76; Al. Simon, *The Walls of Christendom's Gate. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the Late 1400s*, în „Quaderni della Casa Romena, Venezia, III, 2004, p. 205-224; Benjamin Weber, *Lutter contre les Turcs. Les formes nouvelles de la croisade pontificale au XVe siècle* (teză de doctorat), Toulouse, 2009 (mss), p. 296-297, 376-377.

[6] Pentru problemele de demografie medievală românească: Ş. Papacostea, *Populație şi fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în *RdI*, XXXIII (1980), 9, p. 1779-1786; idem, *Din nou cu privire la demografia Țării Româneşti în secolul XV*, în *RdI*, XXXVII (1984), 6, p. 577-581. Evreii şi celelalte comunități urbane din Țările Române la Matei Cazacu, *La tolérance religieuse en Valachie et en Moldavie depuis le XIVe siècle*, în *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale,* éditeurs Chantal Millon Delsol et Michel Maslowski, Paris, 1998, p. 109-125 (aici p. 114; din păcate, sursa pentru refugierea evreilor în Moldova în anii 1360 nu este indicată cu claritate); Laurențiu Rădvan, *At Europe's Borders: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Leiden-Cologne-Boston, 2010, p. 439-442. Evreii din Ungaria: András Kubinyi, *Zur Frage der Toleranz im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, în *Toleranz im Mittelalter*, herausgegeben von

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comunitățile evreieşti, eminamente urbane, puteau astfel reprezenta în jurul a 20% din totalul populației târgurilor şi oraşelor din Moldova (populație care, ca în restul regiunii, nu depăşea 10% din totalul populației statului; aceasta dacă nu luăm în calcul, ca în cazul Ungariei spre exemplu, posibilitatea, verificată la nivel european, ca şi în Moldova populația urbană să reprezinte mai curând 5-6% din totalul populației statului). O asemenea pondere i-ar fi aşezat pe evrei la acelaşi nivel de putere comercială urbană cu armenii, germanii (saşii) sau *italienii* (genovezii în special) din Moldova (şi probabil deasupra *valahilor* şi a *ungurilor*). Textul lui Capsali are astfel o altă greutate. Evreii nu au stat la originea luptelor lui Ştefan cu Mehmed (decisive au fost disputele genoveze şi valahe ale domnului, eşecurile antiotomane ale Veneției, planurile Romei şi ale diasporei bizantine şi acțiunile lui Uzun Hassan). În schimb, date fiind şi calculele venete de după Vaslui, este de acceptat că (şi) evreii, banii lor, au dat substanță conflictului dintre Ştefan III şi Mehmed II în ajunul confruntării directe din vara anului 1476 (Elie Capsali accentua tocmai legătura dintre persecuția lui Ştefan şi campania sultanului). Urmările interne ale situației sunt greu de estimat, deoarece, prin poziția urbană a evreilor, ea atinge direct soarta porturilor Moldovei. În iarna lui 1474-1475, ele s-au supus otomanilor. În verile lui 1475 şi 1476, porturile, reluate de Ştefan după Vaslui, au rezistat. La 1484, au căzut pentru totdeauna. Lista acuzaților pentru acest dezastru a fost lungă de la bun început[7].

Alexander Patschovsky und Harald Zimmermann, Sigmaringen, 1998, p. 187-206 (aici p. 191-196). Pentru populații şi structuri sociale: Simon, *Ştefan cel Mare şi Matia Corvin*, p. 238-246, 279-280. O posibilă metodă de calculare a numărului evreilor ar fi pornind de la cei 1.000 de aspri de persoană pe care, conform lui Elie Capsali, Ştefan III i-ar fi cerut ca răscumpărare de la negustorii evrei. Suma era destul de mică, între 20 şi 25 de ducați venețieni / florini ungari (în anii 1470 cursul aspru-ducat fluctua între 1/40 şi 1/50). Dacă socotim că acel corp de oaste de 5.000 de soldați cu care, conform proiectului prezentat de Paolo Maoroceno la Roma în primăvăra anului 1475, Ştefan III trebuia să participe la campania antiotomană costa spre 35.000 ducați, şi dacă luăm în calcul posibilitatea ca Elie Capsali să se fi referit la o taxă valabilă pentru toți locuitorii evrei de pe teritoriile lui Ştefan III, numărul minim al comunității evreieşti din Moldova ar fi de 1.500 de suflete. Aceasta ar însemna între 3% (în cazul în care considerăm că populația urbană reprezenta 10% din populația statului moldav) şi cel mult 6% (în cazul în care socotim că populația urbană constituia abia 5% din sufletele Țării Moldovei). Din punct vedere interpretativ, ar fi probabil cea mai sigură opțiune, pusă însă sub îndoială tocmai de caracterul tardiv (la aproape cinci decenii după evenimente) al mărturiei cronistice a lui Elie Capsali şi de unitatea monetară de măsură folosită de către învățatul de pe domeniul ducatului (pentru „cursurile valutare" ale epocii: Şevket Pamuk, *Money in the Ottoman Empire, 1326-1914*, în *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, *1300-1914*, edited by Halil Inalcik, with David Quataert, Cambridge, 1994, p. 951-956; pentru „urbanizarea medievală": Wijnand W. Mijnhardt, *Urbanization, Culture and the Dutch Origins of the European Enlightenment*, în *The International Relevance of Dutch History* (= „The Low Countries Historical Review", CXXV, 2-3), edited by Klaas van Berkel, Leonie de Goei, Amsterdam, 2010, p. 141-177, aici p. 143-144).

[7] Orientativ: Ş. Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)*, în *Atti del Colloquio Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV*, a cura di Ştefan Pascu, Bucureşti, 1977, p. 150-152; Al. Simon, *The Limits of the Moldavian Crusade (1474, 1484)*, în „Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", IX (2007), p. 193-244. Trei aspecte se cuvin surprinse. Ponderea de 20% a evreilor în totalul populației urbane a Moldovei pare să se potrivească mai mult raporturilor din secolul XIX decât imaginilor medievale convenționale ale Moldovei. În al doilea rând, altfel decât în cazul lui Ştefan, relația lui Matia cu evreii nu pare să se fi deteriorat în urma impozitării lor antiotomane. Dimpotrivă, ei au beneficiat în continuare de protecția regală. La aceasta a contribuit şi faptul că tezaurarul regelui şi unul dintre cei mai importanți sfetnici era un evreu convertit, Johann (János) Ernuszt. În acest sens, trebuie reținut (ca al treilea aspect), că vistiernicul lui Ştefan din ultima treime a domniei, după pierderea porturilor şi pacea cu Poarta (1484-1486), a fost Isac, unul dintre cei mai longevivi *magnați* moldavi (fără vreo ascendență cunoscută), ale cărui origini ne-moldave (fie evreieşti, mai probabil, fie „greceşti" din Crimeea) par destul de clare, la fel ca şi cele maghiare ale portarului şi cumnatului lui Ştefan III, Şandru / Şendrea (în acest ultim sens, vezi şi Ştefan Andreescu, *Amintirea lui Ştefan cel Mare în Țara Românească*, în *RI*, serie nouă, XV, 2004, 3-4, p. 7, nota 13, pe baza analizei lui N[icolae] A[lexandru] Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 7). Astfel, şi problema evreiască în Moldova lui Ştefan ca problemă antisemită trebuie privită cu prudență şi echilibru. Este posibil ca după 1484 sentimentele antisemite să se fi intensificat (acesta ar putea fi sensul unei reprezentări

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

POPULATION AND CRUSADING IN MOLDAVIA: THE SPRING OF 1475
(Summary)

Keywords: Sultan Mehmed II, Stephen III of Moldavia, Jews, Venice, Trade, Crusading

In spring 1475, Venice was searching for solutions to finance the anti-Ottoman fights in order to make the most out the recent Moldavian victory over the Ottoman army of Albania and also out of the very soon to be concluded Ottoman-Venetian six months. Taxes on the Jews were to be levied in order to support these fights and also in order to reduce the financial involvement of the Italian states, very reluctant otherwise to contribute with their own finances to crusading. One of the main beneficiaries of these taxes, to levied namely in Hungary and Moldavia, was to be Stephen III of Moldavia, Venice's favorite and eastern spearhead. The taxes seem to have led to a conflict between Stephen III and the Jewish communities in Moldavia. According to a Venetian-Jewish chronicle of the early 1500s, the persecutions in Moldavia triggered Mehmed II's subsequent Moldavian campaign of 1476. Newly found sources tend to substantiate this view and the conflict whose implications touched the very delicate problem of the Moldavian harbors, apparently inhabited by a significant number of Jewish communities.

putnene de pe o dveră de la mijlocul primăverii anului imediat următor cuceririi otomane a porturilor din sudul Moldovei; a se vedea în acest context interpretativ imaginea şi datele din *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, editor Mihai Berza, Bucureşti, 1958l, no. 89, p. 295-296).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA CHELCU

„FIINDU ATUNCI (…) LEGAȚI CU PRIETEŞUGU”: NOTE DE TERMINOLOGIE MEDIEVALĂ

În una din contribuțiile noastre privitoare la statutul juridic al instituției domniei în Moldova veacului XVII[1], am atras atenția asupra folosirii de către Grigore Ureche a termenului de „prieteşug”, pentru a ilustra relațiile Moldovei cu Polonia de la întemeierea țării şi până în prima jumătate a secolului XVI, identificând sensul acestui cuvânt în scrierea cronicarului. În cele ce urmează, vom semnala prezența lui în cronicile lui Grigore Ureche (aducând câteva îndreptări şi completări la contribuția amintită), Miron Costin şi Ion Neculce; în cazul celei din urmă vom reține, deocamdată, numai evenimentele petrecute în secolul XVII, urmând ca, ulterior, să extindem cercetarea asupra întregii cronici.

Potrivit *Dicționarului Limbii Române*, ediția apărută la Editura Academiei, în 1984, înțelesurile termenului *prieteşug* sunt: prietenie, dragoste, iubire; există însă şi un sens învechit, anume „legătură strânsă între grupuri sociale, țări, popoare, națiuni etc. bazată pe aspirații, năzuințe, interese comune, prietenie”[2]. Este o formă a cuvântului *prijateli* (*prijaten*), de origine slavă (**приятель** = „prieten”), rezultând, în limba română, ca urmare a fenomenului de bilingvism, cuvântul *prieten*[3]. Citindu-i pe cronicari, observăm că în spatele acestei semantici se ascunde, deliberat sau involuntar, o altă realitate decât cea dovedită de alte izvoare istorice. Părtinitor s-a dovedit a fi în acest sens Grigore Ureche, cu unele acte politice, în special acelea care îl au în centru lor pe Ştefan cel Mare. În cazul lui Miron Costin, prieteşugul între două persoane, în speță doi conducători de state, indică relații de bună vecinătate, încheierea unei alianțe sau a unui armistițiu. Coroborarea cu alte surse istorice dovedeşte veridicitatea faptului relatat de cărturar. Pe de altă parte, pentru a ilustra starea conflictuală, dușmănia, vrajba, cărturarul foloseşte antonimul termenului: neprieteşug, neprieten.

O caracteristică întâlnită în cele trei cronici este prezența construcției „prieten”-„neprieten” când este vorba despre relații personale. Prietenia sau neprietenia avea, în epocă, substrat pecuniar sau politic. Timpul istoric în care scrie Grigore Ureche este acela al domniei celei mai stabile din veacul XVII, dar şi unul în care cronicarul resimțea

[1] Cătălina Chelcu, *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova oglindit în izvoare narative româneşti şi străine (sec. XVII)*, în vol. *Raportul putere centrală – factori politic interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, coordonat de Veniamin Ciobanu, Iaşi, Editura Junimea, 2006, p. 15-51.

[2] *Dicționarul limbii române* (DLR), vol. VIII, partea a 5-a, Litera P, Bucureşti, 1984 (forme ale termenului: prientişug, prienteşug, priinteşug, prientineşug, priiateşug etc.).

[3] Academician Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române. (Sec. VI-XII)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1954, p. 42.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 149–157

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acut starea de nelinişte şi de nesiguranţă a Moldovei, determinată de opresivitatea regimului suzeranităţii otomane după numirea lui Ştefan II Tomşa ca domn al Moldovei (1611-1615). Domniile Movileştilor – Ieremia (1601-1606) şi Simion (1606-1607) – şi a fiilor lor erau, pentru cronicar, doar o amintire. Dezamăgirea provocată de declinul politic şi economic constituie, pentru boierul şcolit în Polonia, un îndemn spre refacerea ţării prin apelul la trecutul glorios al Moldovei de altădată[4]. Din stilul scriitorului se degajă o adâncă nostalgie pentru acele vremuri, al căror centru de greutate îl reprezintă domnia lui Ştefan cel Mare. Faptul recunoscut de mulţi istorici, de la P. P. Panaitescu încoace, este acela cu privire la eludarea de către cronicar a unor informaţii dintr-unul din izvoarele pe care le foloseşte, anume cronica lui Ioachim Bielski – intitulată de Ureche şi „letopiseţul leşesc" – şi înlocuirea lor cu altele, tocmai pentru a sluji acestui obiectiv[5]. Aceasta mai cu seamă atunci când este vorba de relaţiile de vasalitate-suzeranitate ale domnilor români cu Republica Nobiliară, pe care Ureche le prezintă folosind termenul de „prieteşug"[6]. Astfel, depunerea de către Alexandru cel Bun a omagiului personal (jurământul vasalic) lui Vladislav Jagello – eveniment petrecut la 1 august 1404, la Cameniţa, după ce îi făgăduise supunere doi ani mai devreme – şi reînnoit în 1407, la cererea regelui Vladislav Iagello[7], este prezentat astfel de Ureche: „Alexandru vodă făcu priiteşug mare cu leşii şi legătură tare, ca să fie la ce treabă unul pre altul să agiutorească"[8]. Era o „legătură" în baza căreia oştenii domnului moldovean vor face „mare izbândă" la Grunwald, în iulie 1410 (aflaţi fiind în tabăra regelui polon), împotriva cavalerilor teutoni (Ordinului Teutonic) cu care Vladislav Jagello se afla într-un permanent conflict. Tot „priiteşug cu leşii"[9] făcuse şi Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, la 3 iunie 1433, atunci când s-a încheiat pacea între domnul Moldovei şi rege. Iliaş punea astfel capăt acţiunilor antipolone în care fusese implicată Moldova, alături de marele duce al Lituaniei, Swidrigaillo, încă de pe vremea tatălui său. La fel este comentată de către cronicar şi lupta dintre cei doi fraţi, Iliaş şi Ştefan, pentru ocuparea tronului, fiecare încercând să şi-l apropie pe regele polon pentru a-l susţine: „s-au dus Iliaş la craiul leşescu, la Vladislav Iagello şi au poftitu ajutoriu, să-l ducă la domnie şi să i se plece toată ţara"[10]; tot aşa cum, de partea cealaltă, Ştefan nădăjduia acelaşi lucru, „făgăduindu să fie plecatu şi el lui crai"[11]. Cu acelaşi sens, al ajutorului aşteptat, apare şi expresia folosită de Ureche atunci când aminteşte de încercarea lui Iliaş de a dobândi tronul ţării evadând, aşa cum se ştie, din castelul din Sieradz, unde era închis împreună cu familia sa şi unde „nu-i sosiia pita craiului"[12]. „Legătura şi mai mare" cu regele polon de care pomeneşte Ureche[13] se referă, de fapt, la jurământul de vasalitate depus de Iliaş la Liov, la 18 septembrie 1436, regelui polon Vladislav al II-lea, după ce cei doi fraţi se împacă şi transformă domnia Moldovei într-o „adevărată diarhie"[14]. Relaţiile de

[4] P. P. Panaitescu, *Introducere* la Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1955, p. 15.
[5] Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 314.
[6] Panaitescu, *op. cit.*, p. 16; Dumitru Velciu, *op. cit.*, p. 315.
[7] C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)*, Iaşi, Editura Junimea, 1984, p. 243.
[8] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 73. C. Cihodaru: „Actul încheiat cu această ocazie este un tratat de alianţă al celor două ţări îndreptat împotriva duşmanilor comuni" (idem, *Alexandru cel Bun*, p. 242).
[9] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73-74.
[10] *Ibidem*, p. 75.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*, p. 76.
[14] Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vasalitate ale lui Ştefan cel Mare faţă de regele Cazimir al IV-lea sunt ilustrate, la cronicar, folosindu-se acelaşi termen, atât în 1459, când *condiţia* recunoaşterii acestei suzeranităţi a fost îndepărtarea lui Petru Aron de la graniţele poloneze[15]: „Pre aceaia vreme, având priiteşug cu leşii, au trimis din dobânda sa craiului leşescu, pen solii săi"[16], fapt petrecut după lupta de la Baia din 1462. După înfrângerea lui Radu cel Frumos în 1473, lângă cetatea Dâmboviţei – reuşită încheiată şi cu alungarea domnului muntean care „au năzuit la turci, ca să-şi poată scoate ajutoriu de la împăratul turcilor şi să-şi răscumpere domniia cu puterea lui"[17] – şi înlocuirea lui cu Basarab Laiotă, „Ştefan vodă, dacă au sosit la scaunul său, la Suceava, au trimis la craiul leşescu sol, vestindu-i de războiu cu noroc ce au făcut împotriva Radului vodă (…). Şi au trimis şi la craiul din dobânda sa, nu pentru că doară i-au fostu datoriu să-i trimiţă, cum zic unii că au fostu supus leşilor, ci pentru să-l aibă prieten la nevoie şi la treabă ca aceia, de-i va veni asupră, cum s-au şi tâmplatu că atuncea i-au venitu veste cum Radul vodă au întratu în Ţara Muntenească cu oastea turcească. Şi aceştia au trimis şi alţi soli, de au poftitu oaste într-ajutor împotriva Radului vodă"[18]. Ajutorul polon nu întârzie să apară, printre oştenii ce-i înfrâng pe turci la Vaslui, pe 10 ianuarie 1475, găsindu-se şi cei „2.000 de leşi" trimişi de regele Cazimir şi conduşi de Buceaţchi[19]. Felul în care Grigore Ureche prezenta depunerea de către Ştefan a omagiului de vasalitate faţă de regele Cazimir Jagello la Colomeea, la 15 septembrie 1485, a fost interpretat, de asemenea, ca o evitare premeditată de către cronicar a oricărei ştiri care ar fi atentat oricât de puţin la gloria şi prestigiul Moldovei de odinioară[20]. Intrarea lui Ştefan în Pocuţia, în 1490, a dus la un conflict cu Ioan Albert, fiul regelui defunct Cazimir. Reacţia regelui polon împotriva domnului moldovenesc solda, finalmente, cu înfrângerea oştilor polone la Codrii Cosminului. Ureche condamnă uitarea de către cel dintâi a „priiteşugului tătâne-său ce avea cu Ştefan vodă" şi începerea ostilităţilor de către acesta, într-un moment în care stăpânirea otomană se apropiase de Moldova, mai ales după cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe: „şi nu făcea oaste împotriva păgânilor, carii în toate părţile fulgera şi tuna cu trăsnetul armelor sale, vărsând sângele creştinilor şi stropşindu volniciia tuturora, înmulţindu legea lui Moamet cea spurcată, ci gândi ca să-şi arate vitejia asupra Moldovei…"[21]. Acelaşi termen, „priiteşug", îl foloseşte Ureche şi în cazul reînnoirii legăturii de suzeranitate cu regele polon de către Ştefăniţă vodă: „au trimis solii săi, ca să-i întărească priiteşugul…"[22]. Dacă aşa stăteau lucrurile sub raport juridic, în termeni practici tratatul era „de fapt, un tratat de prietenie, de alianţă, cu obligaţii reciproce, între care şi ajutorarea împotriva «neprietenilor»"[23].

Termenul de „prieteşug" este folosit de cronicar şi în cazul acordului semnat de Ioan Zápolya şi Ferdinand de Habsburg de la Oradea, la 24 februarie 1538, ce consacra dreptul de succesiune al celui din urmă la coroana ungară: „şi având nemţii priiteşug cu ungurii…"[24]. Cât priveşte centrul puterii noului stat, care avea să devină principat

[15] *Ibidem*, p. 61.
[16] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 86.
[17] *Ibidem*, p. 90.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*, p. 94.
[20] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16; D. Velciu, *op. cit.*, p. 316.
[21] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 100.
[22] *Ibidem*, p. 136.
[23] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 78.
[24] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sub suzeranitatea otomană, cu capitala la Alba-Iulia („Belgradul cel Nou" din cronică), acesta urma a fi condus de Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zapolya, numit de turci.

De la 1538 înainte, termenul „priiteşug" nu mai apare în cronică. Ureche ştia, cu certitudine, ce se întâmplase în toamna acelui an, „unul din anii de mare cumpănă pentru Moldova"[25]. Pentru el, „negura" ce „toată lumea acoperea"[26] – adică turcii – aducea prima impunere a unui domnitor moldovean după bunul plac al sultanului. Acesta era Ştefan Lăcustă, cel pe care izvoarele diplomatice l-au reţinut, aşa cum şi-a dorit, ca fiind fiu al lui Ştefan cel Mare. În realitate, era doar un nepot al său, Petru Rareş fiind nevoit să părăsească domnia[27]. Cu alte cuvinte, „ţara iaste suptu mâna turcului"[28].

Pentru Grigore Ureche, care trăieşte în prima jumătate a secolului XVII, regimul nobiliar din Polonia constituia un model şi pentru organizarea politică a ţării sale[29]. Polonia contemporană lui Miron Costin, cu Jan Sobieski mareşal şi mare hatman de pe la 1666, apoi rege al Coroanei din 1674, avea un anume rol istoric, prin sprijinul pe care l-ar fi putut acorda Moldovei. În omul politic Miron Costin, Sobieski avea un susţinător important, întrucât politica orientală a Republicii Nobiliare viza înlăturarea stăpânirii otomane printr-o ofensivă către Dunăre şi chiar mai departe[30]. Mai mult, admiraţia pentru familia domnitoare a Movileştilor, susţinuţi permanent de poloni, cu care se şi înrudea prin soţia sa, Ileana, fiica lui Ioan Movilă şi nepoată a lui Simion vodă Movilă[31], îi întărea speranţa în ajutorul venit din partea vecinului de la nord.

Se ştie că, între izvoarele istorice folosite de Miron Costin în scrierea cronicii sale se află, alături de informaţiile de provenienţă poloneză, şi letopiseţul lui Grigore Ureche, însă doar pentru fapte anterioare epocii tratate în cronică[32]. Plecând de la asemenea surse, Miron Costin aminteşte de instalarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei cu sprijinul Republicii, la sfârşitul anului 1595, după înlăturarea lui Ştefan Răzvan, adus de Sigismund Bathory, principe la Transilvaniei: „Vădzindu leşii c-au pus Bator de la sine domnu în Moldova şi o scria leşii Muldova iaste crăiei leşeşti soţiie, după nişte legături ce făcusă leşii cu vodă cel Bun la Colomiia"[33]. Ideea o are, aşa cum arată mai jos, de la Grigore Ureche: „precum scrie Ureche vornicul"[34]. Înţelesul pe care îl dă P. P. Panaitescu, în acest caz, cuvântului „soţie" este acela de vasală, aliată[35]. Alăturarea celor două sensuri este însă contradictorie, pentru că, în textele medievale, cuvântul are, pe lângă accepţia domestică, şi înţelesul de aliat, părtaş, tovărăşie[36], foarte

[25] Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş (1527-1538; 1541-1546)*, Bucureşti, Editura militară, 1982, p. 140.

[26] Grigore Ureche, *op. cit*., p. 64.

[27] Pentru condiţiile impuse de sultan, la 1538, v. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 155-157.

[28] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 142.

[29] Eugen Stănescu, *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc. Miron Costin şi problema regimului boieresc*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965, p. 310.

[30] Tahsin Gemil, *Ţările Române în contextul politic internaţional (1621-1672)*, Bucureşti, 1979, p. 213.

[31] Miron Costin, *Opere*, ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1958, p. 356.

[32] *Ibidem*, p. 350.

[33] *Ibidem*, p. 44.

[34] *Ibidem*.

[35] P. P. Panaitescu, *Glosar*, în Miron Costin, *op. cit.*, p. 514.

[36] *Micul dicţionar academic* (MDA), vol, IV, Literele Pr-Z, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2003, p. 544. V. mai sus DLR şi Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, II, Bucureşti, 1997, p. 162. Termenul este unul obişnuit în textele medievale; în actele juridice, de pildă, care se încheiau între negustori sau chiar în cele de înfrăţire la comiterea unor furturi (*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, volumul V, *Acte interne (1741-1755)*, editate de Ioan Caproşu, Iaşi, Editura „Dosoftei", 2001, p. 145, nr. 264 şi p. 162, nr. 299).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropiat de sensul termenului „prieteşug". Contradicţia dintre cei doi termeni reiese şi mai mult în evidenţă dacă avem în vedere şi faptul că Miron Costin aproape că reproduce informaţia din letopiseţul lui Ureche, referitoare la relaţiile Moldovei cu Polonia în momentul Colomeea 1485. Şi exprimarea destul de ambiguă „nişte legături", pe care s-ar fi întemeiat condiţiile juridice ale statutului de aliată, indică aceeaşi deformare, involuntară de această dată, a faptelor petrecute în septembrie 1485.

La Miron Costin termenul „prieteşug" (cu variantele: „priietinşug", „priietenşug", „priitinşug") cuprinde o semantică mai largă decât în cazul lui Ureche: de la relaţii de bună vecinătate, la alianţe între state întemeiate. Menţionăm faptul că alte categorii de izvoare istorice (diplomatice, narative etc.), precum şi bogata literatură istoriografică au contribuit la identificarea înţelesurilor termenului respectiv în diversele situaţii în care este folosit de către cărturar. De pildă, bătălia de la Ţuţora (septembrie 1620), dintre oastea polonă (condusă de hatmanului Zolkiewski, la care se alăturase un corp de oaste moldovean avându-l în frunte pe Gaspar Graţiani) cu turcii, îşi avea originea în schimbarea opţiunii politice a domnului Moldovei. El rupsese legăturile cu Poarta şi devenise, făţiş, aliat al Poloniei, facilitând astfel intrarea armatei polone în Moldova: „Leşii încă să nu lase înşelatu pre Gaşpar vodă cu priietinşugul (alianţa, chiar şi nepecetluită) lor şi să-ş tocmască Jolcovschii smentelele cele dintâi, au purces şi el cu oastea şi au trecut Nistrul la Hotin în 22 de dzile a lui avgustu"[37]. Speranţele turcilor în „restabilirea dominaţiei lor exclusive în Moldova"[38], prin numirea ca domn a lui Gaşpar Graţiani, la 4 februarie 1619, în virtutea dovezilor de „mare credinţă"[39] date cât timp fusese tergiman (adică tălmaci) la Constantinopol, se prăbuşiră. Graţiani îşi dăduse consimţământul la proiectata coaliţie antiotomană, cunoscută sub denumirea de „Milice Chretienne"[40]: „îndată s-au aşedzatu cu gândul spre părţi creştineşti"[41], spune Costin. În spiritul aceluiaşi „prieteşug", domnitorul moldovean facilitează intrarea armatei polone conduse de hatmanul Stanislaw Zolkievschi în Moldova. La 19 septembrie, la Ţuţora, turcii înfrâng pe poloni şi pe cei „600 de oameni" cu care venise „sprintin"[42] Gaşpar vodă în tabăra polonă. El va fi însă ucis de hatmanul Şeptilici şi de postelnicul Goia.

Lupta de la Ţuţora şi asedierea, fără succes, a cetăţii Hotin de armata otomană condusă de însuşi sultanul Osman II au lăsat urme nu numai pe teritoriul Moldovei, răvăşit de război, ci şi în ceea ce priveşte rezolvarea „problemei esenţiale a contradicţiilor dintre Republica nobiliară şi Poartă, anume exercitarea controlului asupra ţărilor române, în primul rând a Moldovei"[43]. Soluţia găsită de cele două părţi beligerante a fost, cum se ştie, doar una de moment, înţelegerii din 9 octombrie 1621, mediată de Radu Mihnea, domn în Ţara Românească la acea dată (căreia istoricii au numit-o fie armistiţiu, fie acord, fie chiar pace[44]), urmându-i o altă etapă de tratative, la începutul anului 1623. Miron Costin înfăţişează amănunţit aceste evenimente; în locul lui Alexandru Iliaş, fiul lui Radu Mihnea domn în Ţara Românească la acea dată, este readus Ştefan II Tomşa „peste voia leşilor", „că era în mare vrajbă cu dânşii şi pre

[37] Miron Costin, *op. cit.*, p. 69.

[38] Apud Tahsin Gemil, în Veniamin Ciobanu, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea (Ţările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice, 1601-1634)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1994, p. 176.

[39] Miron Costin, *op. cit.*, p. 66.

[40] Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 179.

[41] Miron Costin, *op. cit.*, p. 66.

[42] *Ibidem*, p. 69.

[43] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 48.

[44] Constantin Rezachevici, *Politica internă şi externă a Ţărilor Române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea* (I), în *RdI*, 38, nr. 1, 1985, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Radul vodă ave iar mare nepriietin. Însă siliia Ştefan vodă să nu dea ceva pricină leşilor, fiindu atunci de curundu legaţi cu priietenşugu nou împărăţiei”[45]. Ştefan II Tomşa este atestat domn în actele diplomatice din octombrie 1621. Costin aminteşte apoi şi despre reluarea discuţiilor privitoare la situaţia provizorie – aşa au considerat-o ambele părţi implicate în conflict[46] – a înţelegerii dintre Polonia şi Imperiul otoman. El vorbeşte despre încheierea unei „păci legate între Împărăţiia Turcului şi între crăiia leşască”[47] sau „cuvântul ce-l legasă <polonii> la Hotin”[48], iar ca limită temporală aminteşte de năvălirea în Ţara Românească a tătarilor din Bugeac: „Nu aşea cu multu după pacea legată între Împărăţiia Turcului şi între crăiia leşască, au lovitu ordele lui <Cantemir paşa> pe la Sneatin, toată Pocutiia, fără veste şi au făcut mare robiie şi plean. Şi după aceia pradă a leşilor, curundu au lovit şi în Ţara Muntenească, până la Buzău, de au făcut pradă la munteni”[49]. Pustiirea ţării de la sud de Carpaţi s-a întâmplat în toamna anului 1623[50].

Un alt exemplu, „marele priietinşug” dintre Matei Basarab şi Gheorghe Rakoczi I („avea Matei vodă şi cu megieşii mare priietinşug, ales cu ungurii”[51]), ce relevă un alt fapt dovedit şi de alte surse istorice, anume alianţa dintre cei doi, oficializată în vara anului 1635[52]. Nici „prienteşugul”[53] lui Vasile Lupu cu cazacii nu scapă cronicarului. El semnifică înţelegerea dintre Bogdan Hmielniţki şi Vasile Lupu petrecută într-un moment foarte greu pentru Moldova. A fost o înţelegere „sub ameninţarea sabiei”[54], cum s-a spus, făcută în urma incursiunii cazacilor şi tătarilor care pârjoliseră Moldova în vara anului 1650.

Precizăm faptul că în textele narative aflate în atenţia noastră apare şi sensul contrar al termenului de prieteşug, adică duşman, inamic, concurent, contracandidat la obţinerea domniei, adversar politic fie intern, fie extern. Cu aceste înţelesuri foloseşte Miron Costin cuvintele „neprieten”, „neprieteşug”. Gabriel Bethlen era „mare nepriiatin leşilor”[55] din cauza ostilităţii manifeste faţă de politica antiotomană şi faţă de aliaţele polono-imperiale (habsburgice); de altfel, ia parte la campania din 1616 iniţiată de Skender paşa de Silistra împotriva armatei moldo-polone; Radu vodă Mihnea era, pentru Ştefan II Tomşa, „mare nepriietin” pentru că cel din urmă pierduse prima domnie din cauza uneltirilor lui Radu Mihnea la curtea sultanului; Vasile Lupu este „nepriatinul” lui Miron Barnovschi, de vreme ce îl pârâse pe nedrept la Poartă, cu prilejul reluării de către Barnovschi a domniei (1633 aprilie - iunie): că ar fi „iscoadă a leşilor”, iar „ţara Moldova va fi cu leşii totuna”[56]; Matei vodă Basarab este, la Costin şi nu numai, „nepriietinul vechiu”[57] al lui Vasile Lupu din cauza permanentelor „svade”

[45] Miron Costin, *op. cit.*, p. 86.
[46] Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p. 202.
[47] Miron Costin, *op. cit.*, p. 91.
[48] *Ibidem*, p. 93.
[49] Miron Costin, *op. cit.*, p. 91.
[50] *Istoria României în date*, elaborată de Horia C. Matei, Florin Constantiniu, Marcel Popa, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 134.
[51] Miron Costin, *op. cit.*, p. 113
[52] La acest moment face referire Miron Costin, pentru că descrierea respectivă continuă cu prezentarea conflictului din 1636 dintre cei doi domni români.
[53] Miron Costin, *op. cit*., p. 167.
[54] Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan voievod (1653-1658)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 73.
[55] Miron Costin, *op. cit.*, p. 65.
[56] *Ibidem*, p. 102.
[57] *Ibidem*, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(conflicte) pe care Vasile vodă le-a pricinuit domnului de la sud de Carpați, de unde şi „marele neprieteşug”[58] şi „marea netocmală”[59] (neînțelegere) ce i-au despărțit pe cei doi domni.

La 1648, Miron Costin se afla încă în Polonia, martor al evenimentelor legate de răscoala lui Bogdan Hmielnițki, începută la 1648, pe care le descrie, aşa cum remarcă P.P. Panaitescu, „cu amănunte ce nu se găsesc în alte scrieri”[60]. De aceea, cronicarul ştie, între multe altele, despre relația dintre hatmanul polon Condrațchi şi Timuş Hmielnițki cu ai săi cazaci: „acestu nepriietin”[61] cum îl consideră hatmanul polon, din cauza beligeranței apărute în urma răscoalei căzăceşti; despre relația cu polonii, Costin remarcă şi un alt episod, în care hatmanul Hmielnițki se plânge hanului Crimeii de legătura cu polonii: „nepriietinul tău şi călcătoriul de volniciile noastre” este leahul pentru cazac[62]; „nepriietinul” fiind Islam Ghiray, aflat la conducerea hanatului Crimeii între 1644-1654, „foarte interesat în lovirea Poloniei”, ceea ce ar fi constituit o piedică în formarea unei coaliții creştine de către Polonia şi Rusia. Cea din urmă îşi făcuse cunoscută politica ofensivă în bazinul pontic şi dunărean, amenințând, astfel, stăpânirea hanului în aceste teritorii[63]. Cei doi, Hmielnițki şi Ghiray, vor încheia o alianță ce îi va duce, în primăvara anului 1648, la victorie în lupta cu polonii; Miron Costin califică înfrângerea armatei polone drept „năprasnica turburarea crăiei leşeşti”[64]. Către sfârşitul cronicii, îl aflăm şi pe Gheorghe Rakocki II drept „nepriietenul”[65] turcilor care trimit, în mai 1660, o armată condusă de Săidi paşa pentru a-l înlătura de la conducerea Principatului Transilvaniei şi pentru a-l impune pe protejatului lor, Acațiu Barcsai.

Deşi fusese contemporan cu multe din faptele relatate sau chiar participant direct, Miron Costin era în mod vădit preocupat de obiectivitatea scrierii sale. Până la data terminării letopisețului (înainte de 31 august 1675[66]), Miron Costin luase de multe ori calea armelor, precum şi pe aceea a diplomației. Concomitent, urca şi treptele sfatului domnesc ajungând, la 1669, al doilea în ierarhie după marele logofăt. În anul definitivării letopisețului, 1675, va ocupa şi această dregătorie. Toate acestea au constituit premisele unei informări temeinice din partea cărturarului, şcolit, în tinerețe, în Podolia, la colegiul iezuit de la Bar. Abundența detaliilor impresionează. De aceea, cronica lui Miron Costin rămâne o sursă fundamentală pentru desluşirea istoriei Moldovei de la mijlocul secolului XVII.

Apărut în textele scrise în limba română în secolul XVII, cuvântul „prieteşug” continuă să aibă aceeaşi semnificație şi în literatura istorică din veacul ce urmează. *O samă de cuvinte* şi *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* ale lui Ion Neculce confirmă acest lucru. Au stat în atenția noastră relatările cronicarului privitoare la istoria Moldovei din a doua jumătate a secolului XVII, întemeiate, cum susține autorul, pe „nişte izvoade ce au aflat la unii şi alții şi din auzitele celor bătrâni”, precum şi pe baza propriilor constatări, fiind contemporan cu evenimentele de la a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678-1684).

[58] *Ibidem*, p. 112.
[59] *Ibidem*, p. 113.
[60] P. P. Panaitescu, *Comentarii, variante, Interpolații şi Adaosuri*, în Miron Costin, *op. cit.*, p. 356.
[61] Miron Costin, *op. cit.*, p. 160.
[62] *Ibidem*, p. 128.
[63] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 127-128.
[64] Miron Costin, *op. cit.*, p. 130.
[65] *Ibidem*, p. 199.
[66] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 357.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De pildă, cuvântul „priiatin" are, la Neculce, ca şi la Miron Costin, în majoritatea cazurilor sensul de susținător, protector, dobândit ca urmare a interpunerii factorului pecuniar între persoane. Cu alte cuvinte este vorba despre o „prietenie" cumpărată. Ilustrativ în acest sens este un episod din domnia lui Vasile Lupu, confruntat cu apariția unui pretendent la scaunul Moldovei în persoana unui fiu al lui Radu Mihnea, care avea un „turcu mare priiatin la Poartă". „Şi să ruga acel turcu vizirului totdeauna pentru acel beizadea <fecior de domn> a Radului vodă să-l facă domnul în Moldova în locul lui Vasilie-vodă" [67]. Motiv pentru care turcul devine, în relatarea lui Neculce, „nepriiatin" lui Vasile Lupu[68]. Pentru rezolvarea problemei vodă apelează la „tăria pungii"[69]: douăzeci de mii de galbeni de aur îl costă pe Vasile Lupu păstrarea scaunului domnesc. Iar concluzia cronicarului este una pe măsură: „Aşea țin turcii prieteşugul, pentru voia banilor"[70]. Atitudinea lui Neculce o percepem şi ca pe un moment de răbufnire a omului ce trăia vremuri grele, vizibile mai ales prin decăderea domniei, prin înlocuirea domnilor de țară cu domni străini trimişi de la Constantinopol, prin incapacitatea acestora de a apăra țara de incursiunile polone şi tătare.

Semnificația de „bună vecinătate" a termenului se întrevede şi în corespondența dintre Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban, de la începutul domniei celui din urmă. Politica celor doi a fost una oscilantă[71], relația lor cunoscând multe inconsecvențe[72] în timpul cât au domnit în Moldova, respectiv Țara Românească. Astfel că, la rugămințile lui Constantin Cantacuzino stolnicul, domnul muntean îi scrie lui Gheorghe Ştefan să-i elibereze pe rudele, pe boierii Toma şi Iordache Cantacuzino, captivi la Buciuleşti, pe malul Bistriței, împreună cu familia lui Vasile Lupu. În caz de refuz, Constantin vodă Şerban se va pregăti de război: „Iar de-i va omorî, vor strica prieteşugul, şi să fie gata de războiu"[73]. Salvatoare a fost, pentru prizonieri, scrisoarea venită de la curtea domnească din Târgovişte, pentru că trimisul lui Gheorghe Ştefan să îi ucidă, Grigore Hăbăşescu mare armaş, refuzase de două ori să îndeplinească porunca.

În timpul unei noi incursiuni a regelui polon Jan Sobieski în Moldova, în noiembrie 1691, când nord-vestul Moldovei era ocupat de poloni, iar cetatea Neamțului rezista timp de trei zile, Ion Neculce se afla în Moldova; se înapoiase de un an din Țara Românească, unde stătuse împreună cu mama sa, Catrina Iordăchioaia, şi cu fratele său, viitorul Iordache stolnicul[74]. Cronicarul înfățişează consecințele pătrunderii „oştilor grele"[75] ale lui Sobieski şi respingerea lor de către armata moldoveană condusă de Constantin vodă Cantemir, dar ajutată de tătari, aliați ai turcilor. Un amănunt interpus de cronicar în legătură cu cele întâmplate în timpul luptelor ne-a atras atenția, dat fiind subiectul pe care îl dezbatem aici – refuzul tătarilor de a-i ataca pe poloni mai sus de Criveşti: „Îndemnatu-i-au Cantemir-vodă pe tătari să margă înainte că, de-r hii mărsu, i-ar hi luat pe toți de grumadzii. Numai tătarâi n-au vrut să margă"[76]. Explicația o ştie şi o redă Ion Neculce în continuare: „Dzic că Sobiețichii s-au fostu agiunsu cu tătari, de au

[67] Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediție critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 179.
[68] *Ibidem*.
[69] Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 70.
[70] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 180.
[71] Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 538.
[72] *Ibidem*, p. 215.
[73] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 184.
[74] Gabriel Ştrempel, *Introducere* la Ion Neculce, *op. cit.*, p. 18.
[75] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 330.
[76] *Ibidem*, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost tot una. Numai la videala leşilor s-arăta neprietin”[77], pentru că „el ave prieteşug cu dânşii încă din hătmănie”[78]. „Prieteşugul” de care pomeneşte Neculce se referă la alianța crimeeano-polonă încheiată în octombrie 1667, timp în care Jan Sobieski era mare hatman al Coroanei polone.

După cum anunțam de la început, selectarea cuvântului „prieteşug” şi a derivatelor acestuia din cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin şi Ion Neculce am considerat-o un bun prilej pentru a deschide o nişă spre înțelegerea felului în care aceşti autori au surprins modificările de statut juridic pe care le-a suferit Țara Moldovei până la sfârşitul veacului XVII. Dacă „prieteşugul” din textul lui Grigore Ureche – folosit mai cu seamă atunci când sunt invocate relațiile dintre Moldova şi Polonia, până la 1538 – ascunde dorința autorului de a zugrăvi vremurile de glorie ale țării, în cuprinsul cronicilor lui Costin şi Neculce termenul îşi lărgeşte semnificația, acoperind o multitudine de situații politice sau militare. Aşadar, termenul „prieteşug” are, la origine, un înțeles de alianță, diluat, însă, pe măsură ce statutul Moldovei suferă modificări din cauza accentuării dominației otomane.

“BEING THEN (…) BOUND BY FRIENDSHIP”: NOTES OF MEDIEVAL TERMINOLOGY (Summary)

Keywords: friendship, meanings, chronicler’s writing, 17th century Moldavia, alliance

In one of our papers on the juridical status of the institution of the princely Court in 17th century Moldavia we called attention to the term “prieteşug” (friendship) used by Grigore Ureche to illustrate the relationships between Moldavia and Poland since the foundation of the country to the first half of the 16th century, and identified the meaning of the word in the chronicler’s writing. In the current text we analyze the presence of this term in the chronicles of Grigore Ureche (with some corrections and additions to the previous paper), Miron Costin and Ion Neculce; in the last example, we focused, for the time being, on the events of the 17th century, with the intention to extend the research to the whole chronicle in a future study.

The word itself appears in other medieval texts as well (juridical documents). According to the *Romanian Language Dictionary* (1984, Editura Academiei) the meanings of the word are: friendship, love, but it also has an obsolete meaning of “tight relationship between social groups, countries, peoples, nations, etc., based upon common aspirations, aims, interests, on friendship”. Behind this rich semantics, sometimes, in the case of the chroniclers’ writings, deliberately or involuntarily, hides a reality that differs from the one mirrored by other historical sources. Grigore Ureche turns out to have been biased, from this point of view, as regards some political documents, especially those where Stephen the Great plays a central role. In the case of Miron Costin, the ‘prieteşug’ between two persons, two state rulers or two states in this case, indicate good neighbouring relationships, the signing of an alliance or armistice. The corroboration with other historical sources proves the veracity of the fact told by the chronicler. On the other hand, in order to illustrate a conflicting situation, enmity, dissension, the chronicler uses the antonym of the term: ‘neprieteşug’, non-friendship, non-friend.

The choice of the word ‘prieteşug’ and of its derivates in the chronicles of Grigore Ureche, Miron Costin and Ion Neculce is, in our opinion, a good opportunity to open a niche to the comprehension of the manner in which these authors seized the modifications of juridical status that occurred in Moldavia until the end of the 17th century. If the ‘prieteşug’ of Grigore Ureche’s text – mostly used when the relations between Moldavia and Poland until 1538 are brought forward – hides the author’s desire to illustrate the country’s glorious times, in Costin’s and Neculce’s chronicles the term has a wider meaning, spanning a multitude of political or military situations. We could conclude, as a result of our research, that the term ‘prieteşug’ had, originally, the meaning of alliance, which was gradually diluted, as Moldavia’s status was modified while the Ottoman domination increased.

[77] *Ibidem*.
[78] *Ibidem*, p. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

TENTATIVE DE „INTEGRARE" A EUROPEI ORIENTALE ÎN „STRUCTURILE" EUROPEI OCCIDENTALE ÎN PRIMUL SFERT AL SECOLULUI XVIII

În perioada delimitată de păcile de la Karlowitz (1699), care au marcat metamorfozarea „problemei otomane", în „problema orientală", şi Congresul de la Viena (1814-1815), care a deschis o altă fază a evoluției celei din urmă, manifestarea pe plan politic şi ideologic a conceptului de „Europa" s-a concretizat, înainte de toate, în tentativele de „integrare" a Europei Orientale, în „structurile" celei Apusene. Pentru Orientul European, „integrarea" însemna ieşirea din *sistemul politic otoman* – cu regulile şi principiile sale, străine *spiritului european*, existent, fie şi în *formă latentă*, în unele cazuri, – al popoarelor creştine, din cuprinsul Imperiului Otoman. Formele acelei „integrări" au fost, însă, condiționate de marile puteri europene, în funcție de interesele lor, în *problema orientală*. Cele propuse de Rusia erau, totuşi, mai puțin acceptabile, în ansamblu, deoarece, între sistemul politico-instituțional rus şi cel apusean, exista un decalaj dramatic, în defavoarea celui dintâi, fapt ce nu ar fi favorizat o evoluție normală, către o *veritabilă „integrare europeană"* a Europei Orientale, în sensul apropierii de standardele ce guvernau sistemele politico-instituționale ale statelor Europei Apusene. Calea *anexării* – viziunea feudală, preconizată şi de acele state, nu era nici ea mai fericită, date fiind consecințele care ar fi *jenat* modernizarea structurilor socio-politico-economice ale popoarelor respective. Calea *modernă* a „integrării europene", cea a acordării *independenței*, chiar şi sub *protectoratul internațional*, la început, ca o formă de *tranziție*, către cea *deplină*, deşi a fost avansată de unii gânditori politici ai epocii, nu era, încă, pregătită, nici la începutul secolului XIX.

Procesul de integrare a Europei Răsăritene în „structurile ordinii vest-europene" a intrat într-o nouă fază, evidentă încă în primele două decenii ale secolului XVIII. Deoarece, aşa cum s-a constatat, „die großen Friedensschlüsse von 1713 bis 1721 schaffen ein neues europäisches Staatensystem und leiten eine Friedenszeit ein, die, mit kleineren Unterbrechungen, bis 1740 dauert"[1].

Prima din seria păcilor încheiate în această perioadă a fost cea semnată la Utrecht, la 13 aprilie 1713, de Spania şi Franța, pe de o parte, şi de Anglia, Olanda, Prusia, Savoia şi Portugalia, pe de altă parte. A urmat, la scurt timp, cea de a doua serie de „große Friedensschlüsse", şi anume tratatul de la Rastatt, încheiat la 7 martie 1714, între Franța şi Spania, pe de o parte, şi Imperiul Habsburgilor Austrieci, pe de alta, care punea capăt războiului cunoscut în istorie sub denumirea de *Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei*, izbucnit în anul 1701[2].

[1] Fritz Wagner, *Europa im Zeitalter des Absolutismus 1648-1789*, Verlag F. Bruckmann, f.a., f.l., p. 177.
[2] *Ibidem*, p. 160-161.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 159–180

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noul echilibru de forțe stabilit de tratatele de pace încheiate între anii 1713 şi 1714 a fost astfel conceput, încât nici una dintre fostele combatante nu putea pretinde „să-şi impună hegemonia pe continent, nici măcar Franța sau Austria”[3]. De altfel, Franța nu şi-a putut reveni multă vreme din epuizarea financiară, provocată de efortul de război. Slăbiciunea sa internă, inclusiv pe plan religios, era la sfârşitul războiului mult mai accentuată, decât fusese atunci când Ludovic al XIV-lea şi-a inaugurat domnia personală. Astfel încât, „die Einheit Frankreichs war trügerisch”, în comparație cu cea a Marii Britanii care şi-a fixat ca obiectiv prioritar consolidarea economică[4]. În ceea ce o priveşte pe competitoarea sa la hegemonia continentală, Austria, sistemul creat la Utrecht şi Rastatt i-a atribuit, ce-i drept, rolul de mare putere „die gegen Frankreichs Imperialismus Posten zu stehen hatte aus ureigenen Interesse heraus”[5]. Ceea ce avea să aibă, însă, o mare relevanță pentru derularea procesului de „includere” a Răsăritului în „structurile ordinii europene”, a fost faptul că acelaşi sistem a făcut din Austria şi „*eine Macht mit weit entfernten Schwerpunkt im Südosten Europas*” (s.n.)[6].

După cum se ştie, odată cu preluarea moştenirii Regatului Ungar, la jumătatea secolului XVI, Habsburgii Austrieci s-au văzut implicați, direct, mai întâi în problema otomană, apoi, de la începutul secolului XVIII, în *problema orientală*, problemă care, de altfel, a imprimat şi *caracterul specific* al procesului de „integrare” a Răsăritului în „structurile ordinii europene”, cel puțin până la Congresul de la Viena (1814-1815), când a fost instaurată, aşa cum am menționat, o nouă „ordine europeană”. Fiind vorba, deci, de o *continuitate,* întreruptă, temporar, de Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei, politica orientală a Imperiului a dobândit noi valențe, conferite de echilibrul de forțe realizat de păcile de la Utrecht şi Rastatt. De aceea, la scurt timp după încheierea războiului, împăratul Carol al VI-lea a considerat că se creaseră condițiile pentru realizarea politicii orientale a Casei de Austria. În consecință, a denunțat tratatul de la Karlowitz, din anul 1699, şi a intrat în război, împotriva otomanilor, în anul 1716, alături de Veneția, ce fusese atacată de otomani, cu doi ani mai înainte (1714), mai ales că tratatele de la Utrecht şi Rastatt confirmaseră, e drept, implicit, anexarea Transilvaniei de Habsburgii Austrieci[7].

Noul război, al doilea, pentru otomani, în ordine cronologică, din primele două decenii ale secolului XVIII, după cel purtat cu Rusia (1710-1711), s-a desfăşurat pe fondul unor tentative, e drept timide, în comparație cu gravitatea şi complexitatea problemelor cu care era confruntat, de modernizare instituțională a Imperiului Otoman. Primele încercări datează din anul 1703, când tronul a fost ocupat de sultanul Ahmed al III-lea, iar demnitatea de mare vizir, de Râmi Mehmed paşa, cel ce fusese plenipotențiarul otomanilor la tratativele de pace de la Karlowitz. Împreună cu sfetnicul său personal, Nefiyoglu, el a devenit conducătorul unei mişcări culturale, cunoscută în istoria otomană sub denumirea de „epoca lalelei”. În vederea cunoaşterii realităților Europei apusene şi a posibilităților de adaptare a realizărilor ei tehnice la specificul otoman, „ambasadori” otomani au vizitat câteva din marile capitale europene, precum Parisul, Londra, Berlinul, Viena, Madridul, Sankt Petersburgul. Acest efort de

[3] *Histoire de l'Europe*, sous la direction de J. Carpentier et F. Lebrun, 1992 (ediția în limba română), Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 228.

[4] Fritz Wagner, *op. cit.*, p. 163.

[5] *Ibidem*, p. 163.

[6] *Ibidem*, p. 161.

[7] Veniamin Ciobanu, capitolul I, *1699-1815*, din vol. *România în relațiile internaționale, 1699-1939*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deschidere spre exterior şi de spargere a monopolului ideologic al Islamului, în interior, prin înfiinţarea de tipografii şi fondarea de publicaţii periodice, a eşuat, însă, fiind curmat de o mare răscoală, izbucnită în anul 1730, în Istanbul şi cunoscută în istorie ca răscoala lui Halil paşa. În urma acesteia, sultanul Ahmed al III-lea a fost detronat, iar marele vizir de atunci, Damad Ibrahim paşa, susţinătorul cel mai ardent al programului în discuţie, şi-a pierdut viaţa[8].

În acest context, planurile Habsburgilor nu puteau rămâne neobservate de către otomani, mai ales că nu era pentru prima dată când făceau cunoştinţă cu ele. În împrejurările deosebit de critice în care se afla Imperiul Otoman, create de condiţiile ce-i fuseseră impuse la Karlowitz şi care au putut fi doar într-o măsură insignifiantă îmbunătăţite de păcile impuse Rusiei, în anii 1711, 1712 şi 1713, amintitele planuri erau deosebit de periculoase: puneau sub semnul întrebării, într-o formă mai acută ca oricând, perpetuarea controlului exclusiv al Porţii Otomane asupra Principatelor Române – Moldova şi Ţara Românească. Altfel spus, asupra zonei nord-dunărene, devenită, după Karlowitz şi după prăbuşirea Poloniei, ca mare putere europeană, singura *zonă de protecţie* a intereselor Porţii în Europa Est-Centrală, în faţa tendinţelor, tot mai evidente, ale puterilor europene de includere a ei în sfera lor de influenţă. Or, amintita tendinţă putea fi considerată, pe bună dreptate, ca o fază preliminară a instaurării, aici, a „ordinii europene", care era în flagrantă contradicţie cu „ordinea otomană", ce ar fi fost, astfel, înlăturată, cu consecinţe uşor de imaginat, chiar şi pentru cercurile conducătoare otomane. De aceea, s-au grăbit să preîntâmpine pericolul, instaurând, la sfârşitul anului 1715 şi la începutul celui următor, regimul fanariot şi în Ţara Românească, după ce, în prealabil, procedaseră, din aceleaşi motive, dar sub imperiul conflictului militar cu ruşii, la fel, şi în Moldova (1711).

Cum românii înşişi îşi dezvăluiseră, fără echivoc, dorinţa ca ţările lor să fie sustrase „ordinii otomane", pentru a fi incluse în „structurile" celei europene, măsura amintită viza tocmai împiedicarea unei astfel de eventualităţi.

Modificarea, atât de dramatică, a statutului juridic al Principatelor Române, a căror autonomie a fost drastic restrânsă, nu numai că nu a descurajat, ci chiar a dat un nou impuls procesului de „integrare" şi a acestui spaţiu în structurile „ordinii europene", dar *din perspectiva intereselor Casei de Austria*, care erau departe de a fi fost identice cu cele ale celorlalte puteri europene. De altfel, este de presupus că realizarea acelui obiectiv ar fi oferit Habsburgilor Austrieci posibilitatea de a pune în discuţie, cu mai multe şanse, însuşi sistemul echilibrului european, aşa cum fusese stabilit la Utrecht şi la Rastatt, dacă împrejurările ar fi reclamat-o. De aceea, cred că aici este locul să se facă observaţia, valabilă, în linii generale, pentru întreg intervalul de timp, delimitat de păcile de la Karlowitz (1699) şi Congresul de la Viena (1815), că, în ceea ce-i priveşte pe români, procesul de „integrare europeană" a cunoscut două mari faze, determinate de specificul statutului lor juridic: prima, *pasivă, prin excelenţă,* corespunzătoare, în general, primei jumătăţi a secolului XVIII, a fost dominată de eforturile cercurilor conducătoare otomane de a împiedica, prin orice mijloace, *integrarea spirituală* a românilor în Europa, considerată, şi nu fără temei, drept un grav pericol pentru stabilitatea poziţiilor Imperiului Otoman la Nord de Dunăre. De aceea, trebuia înlăturat, recurgându-se, în acest scop, la întreruperea forţată a contactelor, pe toate planurile, ale

[8] Idem, *Die Europa Rezeption in den rumänischen Fürstentümern des 18. Jahrhunderts*, in Harald Hepner (Hg.), *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zum Gegenwart,* Wien-Köln-Weimar, Bölau Verlag, 1997, p. 65-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spațiului românesc extracarpatic cu restul Europei, scop căruia i-a servit, în egală măsură, amintita deteriorare a statutului juridic al Principatelor, prin introducerea *regimului fanariot*. Astfel că, după anul 1711, data la care se consideră că regimul fanariot a început să funcționeze în Principate, imaginea românilor despre apartenența lor la Europa s-a estompat, treptat, fiind subminată de politica exponenților regimului fanariot, vizând integrarea Principatelor Române în sfera de cultură şi de civilizație orientale. De aceea, legăturile cu Europa, deşi au fost menținute, au fost mai mult *livreşti, adică, prin intermediul cronicarilor* care şi-au redactat operele, în prima jumătate a secolului. Nu mai puțin adevărat este, însă, că au existat şi cercuri mai largi, aparținând boierimii instruite, ce aveau capacitatea de a evalua direcțiile de evoluție a raportului de forțe de pe Continent şi să tragă concluziile care se impuneau, încercând să descifreze, astfel, viitorul țărilor lor.

Or, încă din această fază, se contura, tot mai limpede, ideea că acel viitor nu putea fi asigurat, decât dacă se susträgeau „ordinii otomane" şi se integrau în „structurile" celei europene. Conjunctura internațională, mai ales cea din primele decenii ale secolului XVIII, nu permitea, deci, să se ia în considerare decât *calea indirectă, pasivă,* de „integrare", prin intermediul Rusiei sau cel al Austriei. Evoluția aceluiaşi echilibru de forțe de pe Continent, începând, îndeosebi, cu cea de a doua jumătate a secolului XVIII, a lărgit şi câmpul de acțiune a factorilor politici români care au înțeles să profite de orice împrejurare favorabilă, pentru a se implica, *activ, printr-o vastă acțiune politică şi diplomatică, dar oficioasă*, în derularea procesului de „integrare" a Estului, în „structurile ordinii europene". Căci, nici în această fază, românii nu au putut depăşi *handicapul statutului juridic* al Principatelor, motiv pentru care calea lor către „integrarea" în „structurile europene" trecea, în mod inevitabil, prin „furcile caudine" ale obiectivelor *politicii orientale* a Rusiei, Austriei, Franței, Angliei şi, chiar, ale Prusiei[9].

Aşadar, urmărind să valorifice avantajul oferit de sistemul politic european şi să profite, totodată, de eşecul tentativei lui Petru I de a sustrage, în avantajul exclusiv al Rusiei, Principatele Române din sistemul politic otoman, aşa cum funcționa la Nordul Dunării, Curtea Imperială a lansat programul politicii sale orientale, vizând, într-o primă etapă, „integrarea" aceloraşi Principate în sistemul său politic, deci în avantajul său exclusiv. Or, punctul de plecare în realizarea acelui vast program politic l-a constituit tocmai pericolul reprezentat de modificarea statutului juridic al Principatelor Române, starea de spirit antiotomană a locuitorilor fiind un element care, exploatat cu abilitate, putea înlesni, în mod considerabil, derularea programului. Iar acea tendință şi-a găsit *expresia ideologică* în argumentele cu care s-a căutat să se fundamenteze necesitatea imperioasă a intrării Imperiului în războiul contra otomanilor, alături de Veneția. Ele ilustrează, deci, şi preocuparea cercurilor conducătoare imperiale de a justifica, probabil pe plan intern, mai ales, dar şi pe cel extern, implicarea Imperiului într-un alt război. Ipoteza unei astfel de intenții este sugerată de faptul că Imperiul abia ieşise din unul, destul de îndelungat – adică cel pentru succesiunea la tronul Spaniei – şi fusese confruntat, concomitent, şi cu o gravă criză internă. Este vorba de bine cunoscuta răscoală a nobilimii maghiare, cu sentimente antihabsburgice, sub conducerea lui Francisk al II-lea Rákóczi, denumită şi „ răscoala curuților". Este, de asemenea, bine cunoscut şi faptul că, în acele din urmă evenimente, au fost implicate şi Principatele Române, în maniera specifică statutului lor juridic. Din inițiativa Porții Otomane, prin

[9] Cf., pentru detalii, idem, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea),* Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1999, p. 13 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmare, incitată, la rândul ei, de diplomația franceză, cu intenția creării unei puternice diversiuni împotriva imperialilor şi pentru a-i obliga, astfel, să-şi disperseze forțele pe care le utilizau pe frontul antifrancez, în războiul spaniol.

Prin urmare, este posibil ca tocmai această implicare a otomanilor în „răscoala curuților" să-i fi determinat pe cei solicitați să fundamenteze *strategia politică* a Imperiului[10] să pornească de la constatarea că denunțarea de către sultan a păcii de la Karlowitz constituia doar o chestiune de timp[11]. Pentru ca afirmația să fie cât mai convingătoare, se insista asupra specificului sistemului politico-instituțional otoman, fondat „*su' piedestali di parti si torbidi e feroci",* încât, *„il Turco non potrà star longo tempo senza guerra*"; aşa că, „*terminando la guerra con uno, e doppo incominciarla con altro*" (s.n.)[12]. De aici trebuia trasă concluzia, deosebit de importantă pentru strategia politică a Casei de Austria în Europa Est-Centrală, potrivit căreia războaiele externe erau pentru cercurile conducătoare otomane singurul mijloc de a le evita pe cele interne[13]. Deoarece, „i Turchi quasi tutti sono soldati, molto pochi sono quelli, che attendono alle arti, ed all'agricoltura"[14]. Cele două ocupații, care ar fi putut plasa şi societatea otomană pe alte coordonate de evoluție, apropiate, cel puțin, de cele ale societăților europene, erau lăsate, însă, pe seama „supuşilor creştini" ai Porții[15].

Iată pentru ce responsabilii politicii orientale a Habsburgilor trebuiau să pornească, în dimensionarea acesteia, de la premisa că „*la guerra dunque è vita al Turco, e la pace morte*" (s.n.)[16]. În această perspectivă, politica imperială de „integrare", adică, de fapt, *de anexare* a unor spații strategice din Europa Orientală, putea fi grav afectată. Mai mult decât atât, era ameninţată însăşi integritatea Imperiului, în granițele stabilite la Karlowitz şi recunoscute, chiar dacă tacit, în unele componente ale sale, cum a fost amintita Transilvanie, de *sistemul politic european*, creat de păcile de la Utrecht şi Rastatt. Căci, era limpede că otomanii, de îndată ce ar fi încheiat victorioşi războiul cu venețienii, ar fi declanşat altul, „e piu credibile con Cesare, *per occupar l'Ongheria*" (s.n.)[17].

O astfel de tentativă fusese, deja, făcută, nu cu mult timp înainte, cercurile conducătoare imperiale fiind invitate, în acest mod, să-şi reamintească pericolul ce planase asupra Imperiului, concretizat în sprijinul acordat de otomani lui Francisk al II-lea Rákóczi, pentru a scoate Ungaria din sistemul politic imperial[18]. Şi, dacă, atunci, otomanii nu au mers până la capăt, explicația trebuia căutată în contradicția fundamentală care opunea *lumea creştină celei otomane*. Se sugera, în context, că otomanii nu excludeau eventualitatea, deşi statele europene se aflau, la acea dată, în plin război, ca acestea să încheie, totuşi, pacea, desigur, pentru a oferi Austriei posibilitatea să facă

[10] *Ibidem.*

[11] Fundamentarea acelei strategii a făcut obiectul unui întins memoriu, rămas anonim şi fără dată certă, putând fi elaborat în perioada cuprinsă între încheierea păcii de la Rastatt (1714) şi intrarea efectivă în război a Imperiului (1716), cu titlul *Riposte in sei capi divise cò commentari sopra il quesito proposto, se Cesare hà giusta e legitima causa di mover guerra al Turco, adesso che s'è publicata la guerra contro i Veneziani* (cf. *Documente privitoare la istoria românilor,* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, volumul VI, *1700-1750*, Bucureşti, 1878, p. 141-146 (în continuare, colecția va fi citată: Humuzaki, *Documente*…).

[12] *Ibidem*, p. 141.

[13] *Ibidem*.

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem*, p. 142.

[17] *Ibidem.*

[18] Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române*, p. 23-24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

față, cu sprijinul unei largi coaliții, ce putea fi patronată de însuşi Papa, pericolului reprezentat de o nouă încercare a otomanilor de a se instala în Centrul Europei[19].

O eventualitate ce era interpretată forțat, cu scopul de a risipi orice îndoială asupra adevăratelor intenții ale Porții. Întrucât, chiar şi în cazul în care ar fi apărut o astfel de idee, transpunerea ei în practică era ca şi imposibilă, fie numai dacă se au în vedere eforturile diplomației franceze de a determina Imperiul Otoman să atace Austria. Adevărata cauză a reținerii otomanilor a constat, aşa cum o sugerează şi memoriul, în perpetuarea crizei interne a Imperiului Otoman[20], dar, mai ales, în agravarea *crizei orientale,* determinată de tensionarea raporturilor otomano-ruse, pe fondul războiului nordic, în care erau încleştate Suedia şi Rusia. Mai ales comunitatea de religie a Moscovei cu „*i Greci suoi sudditi*" exercita asupra Porții o adevărată teroare[21].

Sub denumirea generică de *„i Greci"*, memoriul în discuție îi avea, însă, în vedere, în context, pe românii din cele două Principate care erau, în concepția vremii, de religie „greacă", adică *ortodoxă*. Aceştia erau cei care „*assuevato nelli costumi, ed aguerrito nell'arte militare degl'Europei*", deşi, „cosi rozzo come fu prima", totuşi, „*confederato co'l Polaco*"[22], puteau răspândi, aşa cum au făcut-o, nu o dată, panică printre otomani. Aşadar, românii erau considerați *compatibili* cu o acțiune de „europenizare", îndeosebi în domeniul *artei militare*, domeniu în care îşi etalaseră, deja, „virtuțile europene", cu prilejul luptelor purtate, alături de polonezi, împotriva otomanilor.

„Integrarea" spațiului extracarpatic, îndeosebi, în structurile Imperiului Habsburgilor Austrieci avea, însă, o motivație ce constituia *leit-motivul* tuturor formulelor avansate, anume, de consolidare a integrității Imperiului în granițele stabilite la Karlowitz şi recunoscute la Utrecht. Punctul nevralgic îl constituia Ungaria, unde stăpânirea Habsburgilor era contestată, încă, de o mare parte a ungurilor care erau dispuşi să colaboreze cu otomanii, pe care îi incitau să declanşeze un nou război împotriva imperialilor, de îndată ce vor fi terminat războiul cu venețienii şi vor fi reocupat insula Morea[23].

Prin urmare, turcii trebuiau împiedicați să-şi consolideze pozițiile în imediata vecinătate a posesiunilor Casei de Austria. În acest context, a fost, deci, readusă în discuție problema statutului juridic al Moldovei şi al Țării Româneşti. Acesta fusese, deja, grav deteriorat, mai ales din punctul de vedere al intereselor imperiale, prin introducerea de „*nuove costituzioni di Governo in Moldavia e Valachia*" (s.n.), adică a regimului fanariot, măsură care era conjugată „con nuove fortificazione", adică a cetăților Bender şi Hotin[24]. De aceea, cele două cetăți reprezentau „*due punti cosi delicati, sone due cose cosi importanti, che per le circonstanze e consequenze, che portano seco, dovrebbero considerarsi con tutta considerazione e ponderazione, e non trascurarsi alla cieca*" (s.n.)[25]. Şi, pentru a sublinia, o dată în plus, obligativitatea adoptării unei atare atitudini, în context se făcea o interesantă paralelă între sistemul de fortificații construit de Franța, pe Rin, şi cetățile fortificate de otomani, pe teritoriul

[19] Hurmuzaki, *Documente,* VI, p. 142.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*; prima fusese fortificată în anul 1706, iar a doua a fost scoasă din granițele Moldovei, în anul 1713, şi transformată în „raia" sau „caza", ambele măsuri având ca obiectiv consolidarea frontierelor nord-vestice ale Imperiului otoman (Veniamin Ciobanu, capitolul I, în vol. *România în relațiile internaționale,* p. 17-18).
[25] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Principatelor Române. Ideea era că, între cele două sisteme, exista o deosebire flagrantă, din punctul de vedere al valorii lor strategice. Deşi, „*il Rè di Francia facesse fabricare qualche piccola torre nel Reno, che non si comprendesse nell'istromento di pace*", reacţia Europei a fost promptă şi vehementă, deoarece le considera ca fiind „*la porta e la strada per condur il Rè di Francia all'aquisto della Monarchia universale*" (s.n.)[26]. În schimb, „il Turco" construise fortăreţe puternice „ne'i confini de' Christiani", adică la graniţele răsăritene ale posesiunilor Habsburgilor, acţiune care constituia o gravă infracţiune din domeniul lui *jus publicum europaeum*[27]. Deoarece, „*non è compreso nell'istromento di pace*" (s.n.)[28], adică în tratatul de pace austro-turc de la Karlowitz, ce fusese reconfirmat, în anul 1706.

Adevăratele intenţii ale turcilor nu erau, însă, greu de descifrat, de vreme ce „*col pretesto di dette fortezze s'estende, ed occupa i luoghi della Moldavia, e mette Turchi per abitarli*" (s.n.)[29]. De aceea, cu totul surprinzătoare era, în opinia celor ce au inspirat memoriul, atitudinea „creştinilor", adică *a Europei occidentale*, deoarece, „*nè lo considerano, nè si curano, mè s'adormentano, come se non fosse niente*" (s.n.)[30].

Nemulţumirea provocată de pasivitatea Europei Occidentale faţă de progresele înregistrate de turci în procesul consolidării poziţiilor lor în Estul Continentului sublinia, însă, o dată în plus, ideea unei *dezvoltări neunitare* a procesului de „integrare" a Orientului European, în structurile „ordinii europene". În consecinţă, împăratul trebuia să acţioneze pe cont propriu şi în acest domeniu, argumentele invocate, în continuare, în memoriul analizat, reliefând locul deosebit de important pe care îl deţineau Principatele Române în *problema orientală,* în general, în *sistemul defensiv imperial*, în special. Or, acesta le era conferit nu numai de poziţia lor strategică, ci şi de potenţialul lor economic, care consta în abundenţa produselor alimentare – agricole şi animaliere; atuuri care erau, totuşi, deosebit de dăunătoare intereselor imperiale în zonă, atâta timp cât Principatele rămâneau sub controlul nemijlocit al Porţii. Neputând îndeplini rolul de „contraforţi" la graniţele sud-estice ale Imperiului, întrebarea care se punea nu era, câtuşi de puţin, retorică: anume, „*potrà allora Cesare dominare la Transilvania con quiete?*" (s.n.)[31]. Răspunsul nu putea fi decât negativ, iar constatarea, cu atât mai îngrijorătoare, cu cât prezenţa masivă a otomanilor la Est şi Sud de Carpaţi constituia o ameninţare directă şi la mereu invocatul *statut juridic al Ungariei*. Căci, cei în drept să decidă trebuiau să-şi pună o altă întrebare, decurgând din cea dintâi: „*potranno gl'Ongheri star quieti per la vicinanza del Turco essercito sempre pronto ed all'armi in queste Provincie* (Moldova şi Ţara Românească – n.n.), *e non ribellarsi?*" (s.n.)[32]. Fireşte că nu, şi argumentele pentru susţinerea negaţiei erau suficiente şi probatorii, fie numai dacă se invoca doar amintirea, încă recentă, la acea dată, a sprijinului logistic de care au beneficiat răsculaţii, conduşi de Francisk al II-lea Rákóczi, din Principatele Române, *din dispoziţia şi sub directa supraveghere* a Porţii Otomane.

Iată, aşadar, suficiente motive care impuneau necesitatea modificării statutului juridic al Principatelor Române şi ajustarea lui la parametrii corespunzători intereselor

[26] *Ibidem*, p. 142-143.

[27] În legătură cu acest concept şi acţiunea sa în domeniul relaţiilor internaţionale, vezi Dieter Wyduckel, *Recht, Staat und Frieden im Jus Publicum Europaeum*, în „Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit", Herausgegeben von Heinz Duchhardt, 1991, Böhlau, Köln, Wien, p. 185 şi urm.

[28] Hurmuzaki, *Documente,* VI, p. 143.

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem.*

[32] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imperiale la Dunărea de Jos. Punctul de plecare trebuia să-l constituie însuşi specificul *sistemului politic* otoman, aşa cum funcţiona în spaţiul extracarpatic, mai precis, *esenţa* raporturilor româno-otomane. Aici era, de fapt, considerau autorii memoriului, „*călcâiul lui Achile*" al amintitului sistem şi către *această zonă* trebuiau îndreptate eforturile de „integrare" în sistemul politic al Imperiului. Pentru că, „*i Valachi e'i Moldavi non s'erano assogettati tanto nel giogo Tiranico de' Turchi, come gl'altri Sudditi Christiani Greci* (adică de religie ortodoxă – n.n.), *mà hanno i loro patti, le loro convezioni colla Porta Ottomanna, i loro Privileggi, e la loro libertà*" (s.n.)[33]. Altfel spus, otomanii nu beneficiau de *dreptul de stăpânire* ce-l conferea ocuparea lor, *efectivă*, prin forţa armelor, drept ce guverna, încă, detaşat, relaţiile internaţionale.

În această interpretare, acele „nuove constituzione di Governo", introduse de turci în Moldova şi în Ţara Românească, constituiau un *abuz*, comis, prin încălcarea „pactelor" şi a „convenţiilor" pe care le aveau cu Poarta, precum şi a „privilegiilor" ce le fuseseră asigurate de către amintitele acte internaţionale. Că aceasta era situaţia, *de drept*, autorii memoriului încercau să o dovedească, invocând interpretarea similară dată de polonezi statutului juridic al Principatelor. De aceea, „i Polachi per l'avanti considerando meglio le cose per la loro conservazione, in tutti l'istrumenti di pace, che facevano co'i Turchi, come lo vediamo nell'istorie", s-au străduit şi au reuşit să-i determine pe turci „*di lasciar queste due Provincie nella loro libertà secondo gl'accordi, e patti fatti co' Moldavi, e Valachi, quando si riservo al dominio Turco*" (s.n.)[34]. Iar grija permanentă a diplomaţiei poloneze a făcut ca turcii să respecte una din cele mai importante „libertăţi", decurgând din acele „acte internaţionale", adică, „*di metter sempre in detti Principati Prencipi Christiani*", dar, mai ales, „*colla saputa del Rè di Polonia*" (s.n.)[35].

Îndeosebi această din urmă precizare prezintă o importanţă aparte, deoarece permite sesizarea elementelor avute în vedere, pentru fundamentarea strategiei imperiale de „integrare" a spaţiului extracarpatic şi care a fost dezvoltată, explicit, în paginile aceluiaşi memoriu. Se sugera că, veghind ca domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti să fie numiţi numai cu asentimentul regelui, Polonia îşi asigura mijlocul cel mai eficace de a-şi exercita controlul asupra statutului lor juridic. Un precedent, deci, care nu trebuia ignorat, chiar dacă procedeul nu dăduse rezultatele scontate de polonezi. Căci, eşecul nu se datorase lipsei de valoare a demersului, ci numai gravelor deficienţe ale sistemului politic-instituţional al Republicii Nobiliare Polone care a făcut inoperante toate tentativele, şi din acest domeniu[36].

Ca urmare, apărea cu totul bizară indiferenţa cu care a tratat diplomaţia imperială această problemă, mai ales cu prilejul tratatului pe care l-a negociat la Karlowitz. Deoarece, stăpânirea de către împărat a Ungariei şi a Transilvaniei reclama din partea acestuia întreprinderea tuturor măsurilor, „*accioche il Turco, ch'è suo vicino, non stabilisca ed accresca il suo dominio coll'oppressione totale di queste Provincie*" (s.n.)[37].

Ajuns în acel punct, memoriul dezvăluia adevărata raţiune a demonstraţiei: atitudinea Curţii Imperiale era cu atât mai condamnabilă, cu cât, omiţând să introducă, în tratatul de la Karlowitz, „vreuna menzione per sollievo di queste due Provincie", ea nu numai că a ignorat asigurarea securităţii Transilvaniei, „come era obligata per la

[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vicinità di fare", dar a uitat „*il jus, che hà Cesare soprà queste Provincie, che sono membri del Regno d'Ongheria*" (s.n.)[38].

Aşadar, se avea în vedere, de fapt, „reintegrarea" spaţiului extracarpatic, prin promovarea unor *pretenţii juridice*, pe care împăraţii habsburgi le moşteniseră de la Coroana Ungară. Aspiraţia Habsburgilor rămăsese, până la acea dată, doar în stadiul de deziderat. Sistemul politic european, apărut după încheierea Războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei, părea să asigure imperialilor victoria în războiul cu otomanii, condiţia *sine qua non* a depăşirii acelui stadiu. Aşa se explică, deci, insistenţa cu care s-a demonstrat necesitatea şi justificarea, din punctul de vedere al lui *jus publicum europaeum*, a denunţării de către împărat a tratatului de la Karlowitz. Un tratat ce putea fi considerat ca fiind, deja, caduc, de vreme ce turcii înşişi îl încălcaseră, până la acea dată, prin nesocotirea multora dintre stipulaţiile sale, inclusiv a celor inserate în cuprinsul articolului XI, privind interzicerea pentru părţile contractante să acorde sprijin rebelilor şi răufăcătorilor sau să-i tolereze, în zonele de frontieră ce separau cele două Imperii. Or, atitudinea pe care o adoptaseră turcii faţă de răscoala ungurilor, condusă de Francisk al II-lea Rákóczi, probase, cu prisosinţă, „reaua credinţă" a Porţii[39].

Suficiente motive, deci, pentru ca imperialii să nu piardă o nouă ocazie care apărea ca fiind deosebit de favorabilă înfăptuirii politicii lor orientale. Şi, într-adevăr, chiar de la începutul declanşării ostilităţilor armate, imperialii au înregistrat succese care deschideau diplomaţiei vieneze un larg câmp de acţiune. În orizontul apropiat se aflau Principatele Române, a căror „integrare" în sistemul politic imperial constituia, deja, prima şi cea mai importantă etapă a programului imperial de politică orientală. Dintre ele, o importanţă specială o avea, în împrejurările de atunci, Ţara Românească, de unde prezenţa otomană trebuia înlăturată, cu scopul imediat al asigurării logisticii necesare armatelor imperiale. De aceea, s-a luat în considerare necesitatea instalării pe scaunul domnesc de la Bucureşti a unui alt domn, în locul celui numit de sultan, în persoana lui Ioan Mavrocordat. În caz că manevra ar fi reuşit, rezultatul ar fi fost modificarea radicală a statutului juridic al Principatului, în sensul că împăratul ar fi luat locul sultanului, *în calitate de suzeran al domnului* şi, prin intermediul acestuia, ar fi controlat întregul spaţiu românesc, din Sud-Estul Carpaţilor[40].

Mai exista, totodată, un alt motiv major care dicta măsura în discuţie. El era reprezentat de noua conjunctură politică, creată în Europa de Est şi de Nord-Est, în urma evoluţiei, atât de favorabilă pentru Rusia, a Marelui Război Nordic, dar şi a aplanării conflictelor Rusiei cu Imperiul Otoman. Ambele i-au înlesnit lui Petru I să instaureze preponderenţa rusă în Polonia, asigurându-şi, astfel, controlul asupra unei însemnate zone strategice, situată nu numai în imediata vecinătate a graniţelor nord-vestice ale Imperiului Otoman, ci şi a posesiunilor nord-estice ale Imperiului Habsburgilor Austrieci. Profitând, apoi, şi de comunitatea de religie cu românii, era lesne de imaginat că nu ar fi aşteptat decât momentul prielnic instaurării controlului rus şi asupra Moldovei şi a Ţării Româneşti. Or, o astfel de eventualitate îi îngrijora, în mod deosebit, pe imperiali; deoarece, odată intrate în sfera de influenţă exclusivă a Rusiei, dispărea orice posibilitate de a mai fi „integrate", într-o formă oarecare, în cea habsburgică. De aceea, într-o atare împrejurare, imperialii ar fi fost, aşa cum constata ambasadorul

[38] *Ibidem*, p. 144.
[39] *Ibidem*, p. 145-146.
[40] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, I, *1716-1725*, Bucureşti, 1913, p. 116 şi urm; vezi şi p. 150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

francez de la Istanbul, „*bien plus fâché que de voir ces provinces* (Moldova şi Ţara Românească – n.n.) *rester entre les mains de Turcs*" (s.n.)[41], de unde mai existau speranţe să le scoată, date fiind complexitatea şi profunzimea crizelor cu care era confruntat Imperiul Otoman şi care, credeau imperialii, îi făceau incapabili să le opună o rezistenţă serioasă şi de lungă durată.

Rezistenţa otomanilor s-a dovedit a fi fost, totuşi, mai viguroasă decât se aşteptau ei. Ea era stimulată nu numai de valoarea politică şi strategică pe care le aveau cele două Principate, în sistemul politic otoman, ci şi din sursă ideologică. În această din urmă categorie, locul principal îl deţinea pretenţia, potrivit căreia Imperiul Otoman era singurul moştenitor legitim al Imperiului Roman, pretenţia similară a Imperiului Roman de Naţiune Germană, reprezentat de dinastia Habsburgilor Austrieci, fiind considerată un fals grosolan, deci, *nulă şi neavenită, de drept*[42]. De vreme ce „*Romanum imperium esse hodiernum Ottomanicum*"[43], tentativa lui Carol al VI-lea de a numi un domn în Ţara Românească nu putea fi finalizată pe nici o cale de care ar fi putut dispune, atunci, împăratul. Curtea Imperială nu era, totuşi, în postura de a renunţa atât de uşor, la un plan ce deţinea un loc atât de important în strategia imperială de „integrare" a Europei Orientale, motiv pentru care s-au căutat alte modalităţi de înfăptuire a lui. Una a fost sugerată de Eugeniu de Savoia care propunea transformarea Ţării Româneşti într-un „stat tampon", între Imperiul Habsburgic şi cel Otoman, ca o primă etapă a procesului de instaurare a controlului imperial în această zonă. Cea de a doua a fost avansată de însuşi împăratul Carol al VI-lea. Pornind, probabil, de la sugestia prinţului Eugeniu de Savoia, pe care a evaluat-o, însă, în perspectiva raportului de forţe dintre Imperiul său şi cel al sultanului, dar, mai ales, în cea a implicaţiilor asupra sistemului politic european, instituit de păcile de la Utrecht şi Rastatt, ce puteau fi generate de o eventuală instaurare unilaterală a dominaţiei imperiale în spaţiul sud-est carpatic, Carol al VI-lea a optat pentru o altă cale. Deoarece, i se părea mult mai conformă cu realităţile politice din zonă şi care, în plus, constituia şi un vechi deziderat al Casei de Austria, şi anume, punerea Moldovei şi a Ţării Româneşti sub „suzeranitatea colectivă" habsburgo-otomană. Numai că noua conjunctură şi-a pus în mod vădit amprenta asupra formulării ideii. În secolul precedent, regimul „suzeranităţii colective" habsburgo-otomane fusese imaginat după modelul celui polono-otoman, ce funcţionase, în anumite perioade, îndeosebi asupra Moldovei şi, incidental, şi a Ţării Româneşti; adică, domnii celor două ţări să fi fost numiţi de împărat şi doar confirmaţi de sultan. De data aceasta, sugestia imperială conţinea o nuanţă semnificativă, în sensul că viitorii domni ai celor două Principate urmau *să fie aleşi de către factorii politici interni, din fiecare Principat, şi doar confirmaţi, printr-un procedeu juridic ce urma a fi stabilit, de comun acord, de către Curtea Imperială şi de Poarta Otomană*[44].

Nici această formulă de compromis nu s-a dovedit, însă, viabilă, din motivele enunţate, în bună parte, în rândurile anterioare[45]. De aceea, Imperiul a trebuit să accepte

[41] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 403.
[42] Hurmuzaki, *Documente,* Supliment I_1, p. 425.
[43] *Ibidem.*
[44] Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române*, p. 31-32.
[45] Altele, tot de natură ideologică, au fost sesizate de lordul Sutton, ambasadorul englez de la Constantinopol şi mediator al păcii de la Passarowitz. El era convins că pretenţiile imperialilor asupra întregii Ţări Româneşti, fondate pe pretinsa apartenenţă a acesteia la Regatul Ungariei, erau de-a dreptul nerealiste. „Car – preciza el – *on peut être sur que dans quelque péril que les Turcs se trouvent, ils ne céderont point la Valachie*"; deoarece, explica lordul Sutton, „*la Constitution et les Maximes de leur Gouvernement, aussi bien que les égards que le Grand Seigneur et les Ministres doivent avoir pour le Peuple et les Milices*, sont

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să-şi împingă graniţele la Nordul Dunării doar până la râul Olt, încorporând, astfel, vestul Ţării Româneşti, adică provincia Oltenia, cu cele cinci districte ale sale, „qui sont les meilleurs et les plus Considérables de toute la Province (Ţara Românească – n.n.)"[46], aşa cum, pe bună dreptate, o caracteriza acelaşi foarte bun cunoscător al realităţilor din spaţiul extracarpatic, lordul Sutton. Dar, chiar şi în aceste limite, tratatul de pace pe care l-a impus Porţii Otomane la Passarowitz, la 21 iulie 1718, consfinţea realizarea unui important punct din programul Imperiului de „integrare" a Europei Orientale[47].

În ansamblul concepţiilor asupra necesităţii şi modalităţilor de extindere a „ordinii europene" către Răsărit, care au dominat gândirea politică europeană, în primele decenii ale secolului XVIII, se cuvine a mai fi inventariată încă una, deoarece se detaşează prin „utopia" sa „umanitară". Este vorba de celebrul „*Projet de paix perpétuelle*", redactat de nu mai puţin cunoscutul lui autor, Irénée Castel, abate de Saint-Pièrre, în anul 1713. În esenţă, abatele de Saint-Pièrre vedea „integrarea europeană" prin constituirea unei *Republici Universale*, al cărei liant principal trebuia să-l constituie o *religie universală*. Numai astfel considera că se puteau „*concilier le christianisme avec le mahométanisme, les Moscovites avec les Calvinistes*". Ea avea să constituie, deci, rezultatul firesc al *contradicţiilor ideologice*, care aveau să zguduie, într-o primă fază a existenţei sale, *Republica Universală*. Astfel că, „*on peut s'assurer que la vraie religion, qui est la seul raisonnable, deviendra peu à peu, dans la suite des siècles, la religion universelle*" (s.n.)[48].

Abatele de Saint-Pierre şi-a propus să extindă „ordinea europeană", aşa cum şi-o imagina el, chiar şi asupra turcilor, din întreg cuprinsul Imperiului lor, şi nu numai în Orientul European. În ce-i priveşte, mijlocul de integrare preconizat, era determinarea acestora să adopte *sistemul european de educaţie*, care ar fi dus, în cele din urmă, la *creştinarea* lor. Concret, turcii trebuiau să-şi însuşească „*les méthodes des Etats chrétiens pour l'éducation de la jeunesse et pour l'avancement des arts et des sciences*" (s.n.)[49]. Ca urmare, „*l'Eglise y gagnerait, en ce que plus les Mahométans auraient de lumière, moins ils seraient attachés à leurs dogmes et plus il seraient disposez a sentir la beauté et la perfection de la religion chrétienne*" (s.n.)[50].

Proiectul lui Saint-Pièrre de „integrare europeană" era, aşadar, atât de *utopic*, încât nu a putut fi inclus în nici una din *ecuaţiile politice* ale Cabinetelor europene, care erau preocupate numai de aflarea unor *soluţii practice*, de „integrare europeană". Rolul educaţiei şi al culturii, dar de o cu totul altă factură, decât cele preconizate de abatele de Saint-Pièrre, ca mijloc de extindere a „ordinii europene" către Răsărit, a fost sesizat şi la

notoirement de telle nature, qu'ils n'osent pas faire les Cessions, dont il est question, même pour prévenir les digraces les plus évidentes. Ils sçavent que la fureur, où le peuple s'en mettroit, seroit si grande, qu'ils s'attiroient infailliblement par là les derniers malheurs. *Ils aimeront donc mieux s'exposer à toute sorte de risques dans la continuation de la Guerre, que de se précipiter certainement par des cessions qu'ils estiment honteuses, quoiqu'ils en puisse arriver à leur Empire*" (s.n.) (Hurmuzaki, *Documente,* VI, p 223).

[46] *Ibidem.*

[47] Idem, IX$_1$, p. 621. „Die Friede von Passarowitz – nota Karl Pröhl – bedeutete eine erneute Schwächung der Pforte und machte Österreich zur stärksten Macht auf dem Balkan"; mai mult, chiar, „auch die französische Einfluß auf dem Balkan ging zurück"; ca urmare, „*die Verhältnisse im Orient kehrten sich um, denn nun wurde des Abendland eine zunehmende Gefahr für die Pforte. Die orientalische Frage ließ die europäischen Mächte sich in geographischen Räumen engagieren, in denen sich die Osmanen nicht mehr behaupten konnten*" (s.n.) (idem, *Die Bedeutung preußischer Politik in der Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1871*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Bern, New York, f.a., p. 55).

[48] T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914, p. 249.

[49] *Ibidem*.

[50] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curtea Imperială de la Viena. El a fost experimentat în Oltenia, anexată de la Țara Românească, în anul 1718. Este vorba de proiectul împăratului, din anul 1733[51], care includea, în linii generale, măsuri care nu puteau să fie decât *benefice* pentru românii din noua provincie imperială şi este uşor de presupus că ele ar fi *iradiat* şi dincolo de graniţele ei, în primul rând în restul teritoriului Țării Româneşti, rămasă în sistemul politic otoman. El a fost subminat, însă, de faptul că întregul *sistem educaţional* era subordonat, *necondiţionat*, *convertirii românilor la religia catolică*, deoarece, pentru imperiali, Europa nu putea fi decât *catolică*; un motiv care a contribuit, alături de altele – de natură fiscală şi administrativă – la respingerea de către români a *modelului austriac* de „integrare europeană".

Succesele înregistrate de austrieci în războiul cu otomanii, care le-au adus Oltenia, unde au putut face amintitul „experiment" de „integrare europeană", deşi nu acoperea anvergura *politicii orientale* a Casei de Austria, îi asigura, totuşi, o poziţie avantajoasă faţă de rivalul cel mai serios, încă de la acea dată, al acelei politici, adică Rusia. Avantajul în discuţie se datora, însă, în mare măsură, faptului că Rusia era angrenată, după cum se ştie, în războiul din nordul Europei care îi acaparase majoritatea covârşitoare a forţelor militare, a resurselor economice, precum şi a energiilor politice şi diplomatice. Deoarece, acolo avea de rezolvat una din problemele vitale, de care depindea, în mare măsură, soarta istorică a statului rus, adică accesul la Marea Baltică. Căci, aşa cum s-a constatat, „Rußlands Schicksal ist mit keinem der Meere, an das es im Laufe seiner Geschichte stieß, enger verbunden gewesen als mit der Ostsee"[52]. Acolo avea de înfruntat, însă, o forţă pe care ţarii ruşi, predecesorii lui Petru I, nu reuşiseră să o slăbească, într-o manieră care să le permită să-i pună în discuţie hegemonia pe care o exercita în întregul bazin al Mării Baltice, şi anume Suedia, devenită mare putere europeană, în urma Războiului de 30 de ani[53]. Decizia lui Petru I de a-şi concentra toate forţele în această direcţie a fost determinată de convingerea, căpătată din experienţa pe care o acumulase, ca membru al Ligii Sfinte, că Europa şi, în special, Austria nu erau dispuse, câtuşi de puţin, să-i susţină planurile de a include Rusia în relaţiile comerciale continentale, prin obţinerea libertăţii de navigaţie pe Marea Neagră şi prin Strâmtori, obiective care au fost conjugate, la un moment dat, cu ideea de a cuceri Constantinopolul, ca obiectiv final al politicii orientale ruse. Ca urmare, importanţa covârşitoare pe care o acorda Petru I comerţului extern i-a declanşat o adevărată „febră a mărilor", sintetizată în sintagma „*Drang zum Meer*", forţându-l, deci, să se îndrepte spre zona care oferea, la acea dată, adică sfârşitul secolului XVII şi începutul secolului XVIII, condiţiile cele mai favorabile realizării obiectivelor sale, adică bazinul Mării Baltice. Acolo, Suedia provocase, prin politica sa hegemonică, mari şi perene rivalităţi, din partea Danemarcei, în primul rând, dar şi a altor state riverane. Acestora li se adăugau ambiţiile personale ale lui Friedrich August al III-lea, electorul Saxoniei, devenit, din anul 1697, cu sprijinul Rusiei şi al Austriei, şi rege al Poloniei, sub numele de August al II-lea. Iată, deci, tot atâţia „aliaţi naturali" pe care Rusia putea conta, deoarece avea posibilitatea de a-i manevra, potrivit propriilor sale interese, în primul rând[54]. Or, acele interese ţinteau mult mai departe decât cele ale adversarilor baltici ai Suediei. Căci, în timp ce aceştia urmăreau doar reducerea dimensiunilor imperiului baltic suedez, Petru I

[51] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, vol. III, Bucureşti, 1944, p. 12.

[52] Walter Mediger, *Rußland und die Ostsee im 18. Jahrhundert*, in *JGO*, Neue Folge, Band 16, Jahrgang 1968, Heft 1, p. 85.

[53] *Ibidem*, p. 6.

[54] *Ibidem*, p. 89-91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

considera că stăpânirea Rusiei asupra posesiunilor pe care vroia să i le anexeze, îndeosebi asupra Ingriei, rămânea discutabilă, atâta timp cât Suedia îşi păstra forma de guvernământ monarhică. Pentru că putea menține coeziunea internă a statului, conferindu-i, astfel, forța de a se opune, cu mai multă vigoare, atacurilor din exterior. De aceea, susținea Petru I, era în interesul aliaților ca „monarhia suedeză să fie abolită şi statul suedez, despuiat de cuceririle sale, să fie transformat într-o republică"[55]. Întrucât, pretindea el, „*Republics were less dangerous to their neighbours*" (s.n.)[56].

Acelaşi principiu a guvernat şi politica poloneză a Rusiei. Este adevărat, Polonia nutrea aceeaşi adversitate față de covârşitoarea dominație suedeză în spațiul baltic. Nu mai puțin reale şi profunde erau, însă, şi rivalitățile dintre Republica Nobiliară Polonă şi statul moscovit, generate de contradicțiile dintre interesele lor şi în acea zonă, astfel încât, în politica externă a Moscovei, se poate vorbi de o veritabilă „*anti-Polish fixation*" (s.n.)[57]. Petru cel Mare a moştenit această stare de lucruri din raporturile ruso-poloneze şi nu a ezitat să profite tocmai de Marele Război Nordic, în care a dorit să o aibă ca aliată, pentru a desăvârşi procesul de decădere a Poloniei, din rangul de mare putere europeană. Deoarece, țarul considera „*als seine Lebensaufgabe: die Kräfte seines Volkes zu entbinden, damit es sich zu dem gebührenden Platz unter den europäischen Nationen erheben und die ihm zukommende weltgeschichtliche Rolle spielen könne*" (s.n.)[58].

În această perspectivă, Marele Război Nordic poate fi considerat, prin urmare, ca declanşând *un alt tip de proces de „integrare" a Europei de Răsărit în structurile ordinii europene*. Singularitatea consta în aceea că procesul a fost pornit din zona răsăriteană a Continentului şi a vizat realizarea unor obiective specifice acesteia. O altă caracteristică, comună, însă, şi celui similar, demarat din Europa Apuseană şi Centrală, a fost imprimată de faptul, la fel de obiectiv ca şi în celălalt caz, că procesul în discuție a trebuit să includă, în etapele sale, şi zona Dunării de Jos. Deoarece, datorită poziției sale geostrategice, reprezenta o cale de uscat, pentru pătrunderea în cealaltă parte a Continentului, care nu putea fi ocolită.

În sfârşit, ceea ce singularizează, de fapt, acest proces, în comparație cu celălalt, aparținând Europei Apusese, sunt *conexiunile şi interferențele* care s-au stabilit, în cadrul lui, cu eforturile conducătorilor politici ai celor două Principate – Moldova şi Țara Românească – de a le „integra", *ei înşişi*, în structurile ordinii europene. Poziția lor geografică, dar, mai ales, apartenența lor la Biserica de rit ortodox au făcut ca viziunea „integratoare" a amintiților exponenți să fie guvernată de convingerea că numai Rusia, *marea putere ortodoxă* din Europa Răsăriteană, le putea scoate din sistemul politic otoman şi să le încadreze în cel european, dar, repet, *de factură ortodoxă*.

De aceea, românii nu au agreat strategia de „integrare" a Europei Răsăritene, în structurile celei Central-Apusene, adoptată de Suedia lui Carol al XII-lea; cu atât mai mult cu cât, în acea strategie, Principatele Române trebuiau să rămână, în continuare, în sistemul politic otoman, ca o *condiție esențială* a obținerii colaborării Porții împotriva Rusiei. Tocmai din această cauză, acțiunile întreprinse de Carol al XII-lea au exercitat o puternică şi durabilă influență asupra modalităților de concepere şi aplicare a mijloacelor de sustragere a Principatelor Române de sub dominația otomană. Ea a fost resimțită,

[55] Ragnhild Marie Hatton, *Russia and the Baltic*, in vol. *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution*, Edited by Taras Hunczak with an introduction by Hans Kohn, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press, 1974, p. 120 (în continuare, se va cita *Russian Imperialism).*

[56] *Ibidem.*

[57] Walter Leitsch, *Russo-Polish Confrontation*, în *Russian Imperialism*, p. 152.

[58] Walter Mediger, *op. cit.,* p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încă de la începutul Marelui Război Nordic şi a devenit tot mai prezentă în toate demersurile, *efective sau, numai, proiectate*, la Bucureşti şi la Iaşi, pentru realizarea acelui obiectiv. Altfel spus, ele au fost nuanţate, pe măsură ce politica regelui suedez contribuia, totodată, la agravarea *problemei orientale*, a cărei rezolvare, în favoarea sau defavoarea Principatelor Române, depindea, în primul rând, de rezultatul confruntării dintre Suedia şi Rusia[59].

În acel context, deci, Carol al XII-lea a intrat în contact direct cu românii din cele două Principate – Moldova şi Ţara Românească – care, datorită motivelor enunţate, deja, în paginile anterioare, nu au agreat politica orientală a acestuia, întreaga lor activitate – politică şi diplomatică – firește, *oficioasă,* desfăşurată, încă în primele două faze ale Marelui Război Nordic (1700-1709), fiind stimulată de necesitatea ca Rusia să-şi adjudece victoria împotriva Suediei[60].

Retragerea lui Carol al XII-lea, la Tighina (Bender), în luna iulie 1709, după dezastrul suferit la Poltava, staționarea pe teritoriul Moldovei a restului trupelor sale şi ale armatei poloneze a aliatului său, regele impus de el, în anul 1704, pe tronul Poloniei, în locul lui August al II-lea, şi anume, Stanislaw Leszczynski, care au comis cele mai inimaginabile abuzuri, au contribuit, în mod categoric, la deteriorarea imaginii românilor despre acel „*Leu nebiruit*", cum mai era apelat Carol al XII-lea, în epocă. În concepția românilor, capabili să înțeleagă consecințele cursului evenimentelor, declanşate de Marele Război Nordic, asupra viitorului politic al Principatelor, regele Suediei era judecat din perspectiva colaborării sale cu „dușmanul de moştenire" al *Creştinătății*, adică cu Imperiul Otoman. De aceea, geniul său militar nu avea, în ochii lor, nici o valoare, de vreme ce nu era pus în slujba *Creştinătății*, concept prin care aceştia înțelegeau nu numai *Creştinătatea de rit ortodox*, ci şi cealaltă *Creştinătate*, adică întreaga *Europă*. Deoarece, el era incriminat, în egală măsură, şi pentru agresiunea comisă şi împotriva altor „*principi creştini*", precum regele Danemarcei, cel al Prusiei şi a lui August al II-lea, regele Poloniei[61]. Şi nici nu puteau să aibă o altă imagine şi alte sentimente, de vreme ce *agravarea problemei orientale*, de care se făcea vinovat, în mare măsură, „Leul nebiruit" al Nordului, s-a repercutat, în mod direct şi dezastruos, asupra statutului juridic al Principatelor Române, concretizată, aşa cum am menționat, în instaurarea de către Poarta Otomană *a regimului fanariot*, împiedicându-se, astfel, pentru mai bine de un secol, procesul firesc de „integrare" a spațiului românesc în structurile ordinii europene.

Tratatul de la Altranstädt, din 24 septembrie 1706, pe care Carol al XII-lea l-a impus lui August al II-lea, a modificat, cel puțin din punct de vedere juridic, raportul de forțe de pe teatrul Războiului Nordic. Deoarece, condiția cea mai încărcată de consecințe, pe acest plan, pe care fusese nevoit să o accepte August al II-lea, era cea a renunțării definitive la tronul Poloniei, în favoarea lui Stanislaw Leszczynski, precum şi la alianța cu Petru I[62]. În condițiile în care August al II-lea nu mai putea conta ca un

[59] Pentru detalii, vezi Veniamin Ciobanu, *Les Pays Roumains au seuil du XVIIIe siècle. Charles XII et les Roumains*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1984, p. 5 şi urm.

[60] Pentru detalii, vezi idem, *Politische und diplomatische Aktivitäten der Rumänen zu Beginn des 18. Jahrhunderts: Hintergründe und Zielsetzungen (1700-1709),* in *SOF*, Band 52, 1993, p. 1 şi urm.

[61] Idem, *Imagini ale străinului în cronici din Moldova şi din Ţara Românească (secolul XVIII),* în vol. *Identitate şi alteritate în spațiul cultural românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1996, p. 126 şi urm.

[62] Andrzej Kaminski, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poaltransztadzkim 1706-1709*, Wroclaw, Zaklad Narodowy Imienia Ossolinskich Wydawnicwo Polskiej Akademii Nauk, 1969, p. 17; idem, *Poczatki antyszwedzkiego sojuszu. Ze stosunków polsko-rosyjskich 1704-1706,* în „Przegland Historyczny", Tom. LX, Zeszyt 2, Warszawa, 1969, p. 291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aliat eficace, la care se adăuga pierderea Lituaniei, ca punct de sprijin în Polonia, diplomația rusă a fost silită să imagineze scenarii, pentru evitarea pericolului ca regele suedez să taie orice contact al Rusiei cu Europa. În acel context, s-a confirmat din nou faptul că atât Petru I, cât şi Carol al VI-lea erau stăpâniți de aceeaşi idee a includerii Europei Răsăritene în structurile „ordinii europene", şi că fiecare dintre ei o imagina ca realizându-se, *în strictă corelare cu interesele lor specifice*. Acele interese erau, însă, *profund contradictorii*, tocmai în acest spațiu, ceea ce a putut contribui, alături de situația general-europeană, creată de cele două mari teatre de război – cel spaniol şi cel nordic – la eşuarea tratativelor, pe această temă, între Rusia şi Imperiu[63].

Victoria decisivă obținută la Poltava i-a permis lui Petru I să-l readucă pe tronul polon pe August al II-lea, cu care, în scopul de a-l ataşa şi mai strâns intereselor Rusiei, a încheiat o nouă alianță, la 20 octombrie 1709[64]. O alianță care, potrivit opiniei diplomației lui Carol al XII-lea, formulată, e drept, patru ani mai târziu, prin intermediul unui memoriu prezentat de ambasadorul său la Istanbul, Thomas Funck, lui capudan paşa, în anul 1713, putea crea un nou raport de forțe în Europa Est-Centrală, deosebit de periculos nu numai pentru Suedia ci, în egală măsură, şi pentru pozițiile Imperiului Otoman, în această zonă. Deoarece, acea alianță „pourrait encore être d'autant plus dangereuse que le Roi d'Auguste se trouve en même temps *Electeur et un puissant membre de l'Empire Romaine*" (s.n.)[65]. Reliefarea acelei duble calități era menită să avertizeze Poarta asupra faptului că August al II-lea era „obligé de devoir et d'inclination de soutenir les intérêts de L'Empereur Romain"[66], firește, pe seama celor ale Porții. Se profila, astfel, pericolul creării unei triple alianțe, formată din Polonia, Rusia şi Imperiul Habsburgilor Austrieci, posibilitate ce nu trebuia câtuşi de puțin ignorată, de vreme ce „l'on peut conclure de cela que ces trois alliés agiront toujours ensembles quand quelques occasions se présenteront, ou qu'on formera quelque dessein contre l'un ou l'autre de leur voisin"[67], cei vizați neputând fi alții decât Suedia şi Imperiul Otoman. La data probabilă când a fost redactat memoriul, o astfel de alianță nu se constituise şi, cum a demonstrat evoluția evenimentelor, nici nu se putea realiza. Aceasta nu avea, totuşi, nici o importanță pentru Carol al XII-lea care urmărea să refacă vechiul sistem de alianțe, înfăptuit de cardinalul de Richelieu, în secolul precedent, aşa numita „Barrière de l'Est". Dar, dacă obiectivul urmărit de marele om politic francez era cel al consolidării poziției Franței în Europa Răsăriteană, ca o contrapondere a celei a Imperiului, Carol al XII-lea voia să-l reactiveze, în scopul promovării propriilor sale obiective de politică orientală. Ca urmare, Poarta trebuia să contribuie la scoaterea Poloniei din alianța cu Rusia, prin sprijinirea lui Stanislaw Leszczynski să revină la tronul acestei țări, în locul lui August al II-lea. Dacă se urma sugestia, Poarta „trouvera aussi un sincère amie dans la Majesté Polonaise (Stanislaw Leszczynski – n.n.) qui vivra toujours avec Elle dans une bonne intelligence"[68]. Cum şi regele Suediei ar fi beneficiat, în egală măsură, de restabilirea „ordinii de drept" în Polonia „*l'amitié entre la Porte, la*

[63] Franz G. Bengtson, *Karl XII. 1682-1707 (Bis zum Auszug aus Sachsen)*, traducere din limba suedeză de prof. Konstantin Reichardt, Zürich, Sperber Verlag, f.a., p. 470; Otto Haintz, *König Karl XII von Schweden*. Erster Band. *Der Kampf Schwedens um die Vormacht im Nord-und Osteeuropa (1697-1709)*, Berlin, Zweiter Auflage, 1958, p. 159, 165-168; 174; Andrzej Kaminski, *Konfederacja sandomierska*, p. 68, 71.

[64] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 153.

[65] Sveriges Riksarkivet, *Turcica,* Thomas Funck Koncept, 1711-1713, vol. 12; documentele din acest fond nu sunt paginate; am respectat ortografia originală.

[66] *Ibidem.*

[67] *Ibidem.*

[68] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pologne et la Suède tiendra toujours la balance avec l'Allemagne, et la Moscovie de ce coté là qui sont leur plus considérable voisins dans la Chretienté" (s.n.), adică în Europa[69]. Pentru Poartă, câştigul ar fi constat în aceea că „*la Republique Polonaise… joindra volontairement ses sabres aux ceux de l'Empire Ottomane contres les Moscovite si cela était nécessaire*" (s.n.)[70].

Pentru ca argumentele lui Carol al XII-lea să fie cât mai convingătoare, memoriul lui Thomas Funck a fost însoţit de o hartă care, rudimentar schiţată, sugera, totuşi, disproporţia flagrantă dintre Imperiul Otoman şi posibila coaliţie dintre „Moscovia", Polonia şi „Germania"[71], dar, cu toate acestea, nu mai puteau fi luate, *atunci*, în considerare. E drept, Poarta urmărise, cu atenţie, evoluţia evenimentelor de pe fronturile Războiului Nordic. Deşi, încă din anul 1707, a intrat în legătură directă cu Carol al XII-lea, ale cărui victorii împotriva lui Petru I nu putea decât să le salute cu satisfacţie, totuşi, s-a abţinut să se implice direct în război, chiar dacă însuşi Carol al XII-lea îi sugerase, la acea dată, aşa ceva. Regele suedez a contat, totuşi, pe o astfel de colaborare şi s-a emis ipoteza că, dacă nu ar fi fost sigur pe diversiunea tătară, promisă de marele vizir de atunci, Ciorlulu Ali paşa, Carol nu ar fi riscat bătălia de la Poltava, deoarece era conştient de inferioritatea forţelor sale, în comparaţie cu cele ale lui Petru I[72]. Îngrijorarea Porţii Otomane a apărut odată cu includerea, tot mai vădită, a Poloniei în sistemul politic preconizat de Petru I, în Europa Est-Centrală, deoarece îşi vedea ameninţate, direct, poziţiile în Moldova şi în Ţara Românească. Reacţia otomană s-a concretizat în războiul declarat Rusiei, în toamna anului 1710 (20 noiembrie), care s-a încheiat cu pacea impusă lui Petru, pe Prut, în Moldova, în vara anului următor, la 22 iulie 1711[73]. În cazul în care s-ar fi perpetuat, pacea otomano-rusă ameninţa să-i zădărnicească lui Carol al XII-lea planul implicării, cu orice preţ, a Imperiului Otoman în războiul său împotriva Rusiei. Iată pentru ce a refuzat să plece de la Bender (Tighina), de unde a reuşit, chiar, să determine Poarta să declare, în două rânduri, consecutiv, război Rusiei. Nu, însă, cu rezultatele scontate de el. Deoarece, prima declaraţie de război a Porţii, cea din 11 noiembrie 1711, a fost urmată, în scurt timp, datorită intervenţiilor ambasadorilor Puterilor Maritime la Istanbul – Sir Robert Sutton şi, respectiv, Jacob Colyer – şi retrocedarea, de către Rusia, a cetăţii Azov, în luna februarie 1712, de o nouă pace otomano-rusă, încheiată la Istanbul, în luna aprilie 1712. La fel de puţin profitabilă pentru Carol al XII-lea a fost şi cea de a doua declaraţie de război a Porţii, din 19 noiembrie 1712, deşi sultanul Ahmed al III-lea a luat în considerare o colaborare militară între Poartă şi Suedia, împotriva Rusiei. Cu condiţia, însă, ca regele să fi plecat, în grabă, în Pomerania, unde debarcaseră, la mijlocul lunii septembrie 1712, trupe suedeze, sub comanda generalului Magnus Stenbock, cu care trebuia să atace Rusia, dinspre nord-est, în timp ce armata turco-tătară ar fi atacat-o dinspre sud. Carol al XII-lea a descoperit, însă, un complot căruia urma să-i cadă victimă în Polonia, şi a refuzat din nou, să plece. Indispoziţia creată Porţii, amplificată de ştirea despre eşecul lamentabil înregistrat de corpul expediţionar suedez în Pomerania a avut, de acea dată, urmări de-a dreptul tragice pentru Carol al XII-lea.

[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem.*
[71] *Ibidem.*
[72] Walther Björkman, *Die schwedisch – türkischen Beziehungen bis 1800*, în vol. *Festschrift Georg Jakob*. Zum siebzigsten Geburtstag 26 Mai 1932. Gewidmet von Freunden und Schülern. Herausgegeben von Theodor Menzel, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, p. 13.
[73] Cf. Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Luând act de noul său refuz de a părăsi teritoriul otoman, sultanul a poruncit să fie scos cu forța. Pus în fața acelei alternative, regele a luat o decizie, conformă, de altfel, trăsăturilor sale de caracter: anume, de a opune forței, forța. În acele împrejurări, a avut loc cel mai straniu episod din cursul Războiului Nordic, rămas în istorie sub denumirea de „calabalâcul de la Bender", când ienicerii au declanşat atacul asupra reşedinței oaspetelui, de până atunci, al padişahului. Cu toată bravura, fără sens, de altfel, de care a dat dovadă, Carol al XII-lea a fost „capturat" de către atacanți, la 12 februarie 1713, şi transportat în localitatea Demotica din apropierea Istanbulului[74].

„Calabalâcul de la Bender" a fost urmat de o serie de evenimente majore care configurau, însă, noul raport de forțe din Europa. În primul rând, încheierea păcii de la Utrecht, din 13 aprilie 1713, care a antrenat, aşa cum am menționat, o modificare radicală în structurile politice de pe Continent; apoi, capitularea lui Magnus Stenbock în fața danezilor, la 16 mai 1713, ceea ce a contribuit la consolidarea pozițiilor lui August al II-lea în Polonia şi, de fapt, ale Rusiei în Europa Răsăriteană. La toate acestea, s-a adăugat puternica răscoală antiotomană, izbucnită în Mesopotamia. Ca urmare, noul mare vizir, Gin Ali paşa, care îi luase locul lui Mola Ibrahim paşa – destituit, la scurt timp, după numire, la 4 aprilie 1713, şi, după aceea, ucis, datorită *ataşamentului său total față de politica franceză şi cea suedeză, în problema orientală, şi a adversității față de Rusia* – a decis să încheie o nouă pace cu Rusia, semnată la 24 iunie 1713, la Adrianopol. Şi în noul act internațional se regăseau, integral, aceleaşi clauze stipulate în cel de la Vadul Huşilor, din 22 iulie 1711, între care obligația Rusiei de a-şi retrage trupele din Polonia, în termen de două luni, de la semnarea păcii, şi de a garanta retragerea, în deplină securitate, a lui Carol al XII-lea prin Polonia, ce urma a fi asistat de o escortă otomană[75].

Nici de acea dată, Petru I nu s-a grăbit să pună în aplicare clauzele pe care le-a acceptat. Pe fondul profilării unei noi crize în raporturile otomano-ruse, Poarta a considerat că putea încerca o „veritabilă" lovitură de teatru în Polonia. Ca urmare, în luna august 1713, a decis să-l instaleze, cu forța armelor sale, pe tronul Poloniei, pe Stanislaw Leszczynski, ce se afla, încă, la Bender. În compensație, aceasta ar fi trebuit să-i cedeze cetatea Camenița şi Ucraina poloneză. Pe lângă efectul, pe planul raporturilor de forțe din Europa Răsăriteană, favorabil Porții, realizarea planului ar fi rezolvat şi problema ce se dovedise atât de încâlcită, a retragerii, prin Polonia, a lui Carol al XII-lea[76]. Proiectului otoman i s-au opus, însă, datorită implicațiilor pe care le-ar fi avut şi asupra sistemului politic european, nu numai polonezii, care au refuzat să se insurecționeze împotriva lui August al II-lea, aşa cum sperau Stanislaw Leszczynski şi sultanul, ci şi Rusia, Imperiul şi Puterile Maritime[77]. Opoziția acestora din urmă trebuie pusă, desigur,

[74] Pentru aceste evenimente, vezi Alexandru Amira, *Cronica şederii în Bender a lui Carol al XII-lea, regele Suediei,* în N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* vol. IX, Bucureşti, 1909, p. 59 şi urm.; N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare şi Țările noastre (1709-1714)*, în *AARMSI*, seria II, tomul XXXIII/1910-1911, 1911, p. 72 şi urm: Al. Grigorovici, *În jurul „Calabalâcului" de la Bender (febr. 1713),* în *CC*, X/1936-1939, 1940, p. 190 şi urm; V. Mihordea, *Carol al XII-lea la Tighina*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXV, 1942-1943, p. 452 şi urm.

[75] Veniamin Ciobanu, *Carol al XII-lea şi românii / Charles XII et les Roumains*, ediție bilingvă româno-franceză, versiunea franceză de Radu Crețianu, Bucureşti, Editura Domino, 1999, p. 111-112 / 265-266, şi indicațiile bibliografice.

[76] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 428; Jósef Feldman, *Polska a sprawa wschodnia 1709-1714*, Kraków, 1926, p. 123; Wladyslaw Konopczynski, *Polska a Turcja 1683-1792*, Warszawa, Nakladem Instytutu Wschodniego w Warszawie, 1936, p. 70-72.

[77] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 429; idem, IX_1, p. 514-515; Jósef Feldman, *op. cit.,* p. 125-126; Wl. Konopczynski, *op. cit.,* p. 72-76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în legătură cu dorința lor de a *monitoriza* procesul de includere a Europei Răsăritene în structurile „ordinii apusene", proces care, atât prin mijloacele preconizate, cât şi prin finalitatea sa era fundamental contrar celui preconizat de Poartă, de încorporare a unei cât mai mari părți a acesteia în sistemul politic otoman. Ca urmare, probabil spre a nu oferi un nou pretext Porții, pentru o nouă agresiune, de data aceea, Petru I nu a mai întârziat ratificarea tratatului de la Adrianopol, punându-şi semnătura pe el, în luna septembrie 1713[78]. În consecință, Poarta a fost nevoită să ia act de noua situație şi să accepte şi normalizarea raporturilor cu Polonia, prin recunoaşterea lui August al II-lea ca rege legitim al acesteia. Astfel că, la 22 aprilie 1714, a fost reînnoită pacea otomano-polonă de la Karlowitz, în virtutea căreia August al II-lea a fost recunoscut de Poarta Otomană ca rege legitim al Poloniei, căreia i-a mai recunoscut şi stăpânirea asupra Ucrainei poloneze[79]. La rândul ei, Polonia se obliga să-şi însuşească stipulațiile tratatului otomano-rus de la Adrianopol, privind retragerea trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Nobiliare Polone şi neamestecul țarului în treburile lor interne. S-a convenit, de asemenea, asupra condițiilor retragerii în Suedia a lui Carol al XII-lea[80].

Regele Suediei nu a mai urmat, însă, traseul prin Polonia. Plecat, la 1 octombrie 1714, din Demotica, a traversat Țara Românească, Transilvania, Ungaria şi statele germane, spre Suedia. La rândul său, Stanislaw Leszczynski s-a retras tot în Suedia, dar prin Transilvania şi Ungaria[81]. Lăsau în urma lor o amintire deloc de invidiat. Pe fondul tulburărilor provocate de Marele Război Nordic, românii din cele două Principate au intrat într-o nouă fază, cea mai dificilă din zorii istoriei lor moderne, concretizată în instaurarea de către Poarta Otomană a menționatului, deja, *regim fanariot*.

Evenimentele politice şi militare care s-au derulat între anii 1709 şi 1714 au demonstrat, o dată în plus, că, în conjunctura internațională de atunci, Rusia nu-şi putea realiza întregul său program de *politică orientală*, ce constituia, de fapt, cum am mai menționat, o formă de concretizare a *procesului de integrare a Răsăritului în structurile „ordinii europene"*. De aceea, Rusia trebuia să-l pregătească mai temeinic, fructificând, înainte de toate, poziția pe care şi-o consolidase în Polonia. În primul rând, această țară trebuia adusă în situația de a nu mai constitui, niciodată, un concurent, fie, chiar, şi de rang secundar, al Rusiei în spațiul baltic, dar nici în cel pontic. Probabil şi în ideea de a reduce zona teritorială de contact a Republicii Nobiliare Polone cu țărmurile Mării Baltice, Petru I a refuzat să-şi respecte angajamentul, asumat, în anul 1711, ca, în cazul în care Suedia ar fi fost înfrântă, Letonia avea să revină Poloniei, sau, mai curând, lui August al II-lea, ca fief personal, pe care dorea să-l folosească, în scopul consolidării dinastiei sale, în Polonia – hotărâre pe care țarul a făcut-o publică, în anul 1718[82].

Polonia se străduia, totuşi, să-şi promoveze şi programul de politică orientală care viza, în continuare, restaurarea pozițiilor pe care le pierduse în spațiul extracarpatic. Se încerca să se profite de angajarea Imperiului Otoman în războiul cu veneții şi imperialii, pentru a obține, prin mijlocirea Curții de la Viena, dreptul de a anexa Moldova, invocând, în sprijinul acestei cereri, tocmai prevederile tratatului polono-otoman de la Karlowitz. În caz contrar, cercurile conducătoare poloneze ar fi acceptat şi o modificare parțială a statutului Moldovei, în sensul transformării ei în „stat tampon", între Polonia şi Imperiul Otoman. Ambele obiective au rămas, însă, tot în stadiul de

[78].Veniamin Ciobanu, *Carol al XII-lea*, p. 112, 226-227.
[79] Idem, *Relațiile politice româno-polone între 1699 şi 1848*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 50-52.
[80] *Ibidem*, p. 52.
[81] *Ibidem*, p. 53.
[82] Walter Leitsch, *op. cit* , p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deziderat, deoarece nici împăratul şi, bineînţeles, nici sultanul nu erau favorabili vreunui proiect care viza modificarea statutului juridic al zonei Dunării de Jos, în alţi parametri, decât cei preconizaţi de cercurile conducătoare ale statelor lor. Ca urmare, otomanii nu numai că au reuşit să evite includerea în tratatul de pace de la Passarowitz a vreuneia din cererile poloneze, ci şi-au consolidat poziţia în Moldova, prin extinderea, în chiar anul 1718, a cazalei Hotin, constituită în anul 1713, prin includerea a încă 45 de sate moldovene, inclusiv punctul vamal de acolo. Fără rezultat au rămas şi încercările Poloniei, din anul 1718, de a înfiinţa un consulat în Istanbul, avându-se, se pare, în vedere precedentul creat de clauza din tratatul de la Passarowitz care oferea Austriei posibilitatea de a înfiinţa consulate oriunde interesele sale comerciale în Imperiul Otoman ar fi reclamat-o. În ceea ce priveşte tentativa poloneză, refuzul Porţii a fost justificat, prin invocarea volumului scăzut al comerţului otomano-polonez care nu necesita măsuri suplimentare de siguranţă, în afara celor oferite de firmanele sultanilor[83].

Iată, aşadar, tot atâtea motive care pot fi luate în considerare, pentru explicarea consecvenţei cu care a urmărit Petru I paralizarea instituţiilor statului polonez ce trebuiau să funcţioneze sub stricta supraveghere a autorităţilor ruse, în speţă a ambasadorului rus din Varşovia. În aşa fel, încât, dezastruoasele – prin efectele lor asupra ansamblului vieţii statale poloneze – „libertăţi de aur" ale nobilimii poloneze aveau să fie perpetuate, sub directa protecţie a Rusiei. Ingerinţele politice, ca şi prezenţa militară masivă, ce nu a fost nici măcar redusă, conform prevederilor tratatelor încheiate cu Poarta Otomană, au declanşat, totuşi, un val de proteste antiruse în Polonia. August al II-lea, ce fusese confruntat cu o puternică opoziţie, concretizată în Confederaţia de la Tarnogród, constituită în anul 1715[84], a profitat de acea stare de spirit, pentru a determina retragerea trupelor ruse, făcând în acest scop apel la sprijinul împăratului Carol al VI-lea şi la regele Angliei, George I[85]. De altfel, Anglia urmărea cu nelinişte progresele ţarului în Polonia şi, mai ales, intenţia sa de a-şi instaura controlul direct şi exclusiv asupra Gdansk-ului şi a Elblag-ului. Interesele Angliei în comerţul cu Gdansk-ul datau încă din prima jumătate a secolului XIV. Din anul 1700, avea un consul acolo, iar şase ani mai târziu (1706), a încheiat o convenţie comercială cu oraşul liber Gdansk, motiv pentru care Marea Britanie manifesta interes deosebit faţă de securitatea oraşului, indiferent din ce parte ar fi venit ameninţarea – Suedia, August al II-lea sau Rusia. Interesul activ al Angliei în zonă este ilustrat, de altfel, şi de faptul că tratatul de la Utrecht (13 aprilie 1713) i-a garantat comerţul nestingherit cu Gdansk-ul, avantaj de care mai beneficiau, prin acelaşi tratat, şi Franţa şi Spania. Războiul Nordic diminuase, însă, considerabil comerţul său prin Gdansk, fapt ce afecta, îndeosebi, posibilităţile de procurare a materiilor prime necesare industriei sale navale. La fel de dornică era şi Olanda ca să împiedice instaurarea preponderenţei ruse, datorită aceloraşi interese pe care le avea în comerţul baltic[86]. Iată, deci, una din cauzele pentru care Anglia a dat curs solicitării lui August al II-lea, Petru I fiind nevoit să-şi retragă trupele din Polonia[87].

Cedarea a fost doar circumstanţială, ţarul dovedind, încă o dată, că realiza perfect importanţa pe care o avea Polonia în programul său de „integrare" a Rusiei în structurile „ordinii europene". Cum colaborarea regelui cu nobilimea era foarte periculoasă în acea

[83] Veniamin Ciobanu, *Relaţiile politice româno-polone*, p. 55-58.
[84] *Ibidem*, p. 55.
[85] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 154.
[86] L. R. Lewitter, *Russia, Poland and the Baltic 1697-1712*, în „The Historical Journal", XI, 1, 1968, p. 20 şi urm.
[87] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perspectivă, s-a grăbit să-i pună capăt, dezvăluind polonezilor negocierile secrete ale regelui lor cu regele Prusiei, Friedrich Wilhelm I, pentru o eventuală împărțire a Poloniei. Efectul a fost cel scontat, țarul redobândindu-și aureola de „protector" al Republicii Nobiliare Polone și al „libertăților de aur" ale nobilimii. Și, desigur, pentru a împiedica Prusia să intre în orice alte combinații vizând Polonia, altele decât cele urmărite de el, la 6 februarie 1720, Petru I a încheiat o înțelegere cu regele Prusiei, privind „protecția comună" a „libertăților de aur" poloneze. Tot în același scop, a cooptat și Suedia, în baza tratatului încheiat cu ea, în anul 1724, și, apoi, Curtea din Viena, prin tratatul din anul 1726[88]. Totuși, Petru I nu a luat în considerare ideea împărțirii Poloniei cu vecinii săi. Din contra, „it seems that the distant goal for which Peter strove was the incorporation of the entire country into the Russian Empire. *Until this should be achieved, Poland was to remain a Russian protectorate*" (s.n.)[89].

Polonia nu a fost, totuși, singurul teren în care Rusia a intrat în contradicție cu puterile europene care aveau interese majore de apărat în spațiul nord-estic al Continentului. Urmărind, cu consecvență, programul integrării Rusiei în structurile ordinii europene, Petru I a adoptat o strategie care s-a dovedit a fi nu numai originală, ci și perspicace, pe care a aplicat-o în două din țările baltice: Estonia și Letonia. El a profitat de aversiunea populației acelor țări față de absolutismul suedez, pe care l-a înlocuit cu un regim, se poate spune, *liberal*, restituindu-le libertățile și privilegiile de care se bucuraseră înainte de anul 1680, și a evitat rusificarea acestora. Astfel, „the Baltic provinces *as whole were to serve as the Russian window to the West*" (s.n.)[90]. Iar „*its urban inhabitants would form an avant-garde through whose influence Russia itself would be transformed into a commercial and industrial state on the Western pattern*" (s.n.)[91].

În această perspectivă, Petru I nu se putea mulțumi doar cu stăpânirea colțului nord-estic al Mării Baltice, unde își mai crease o solidă bază de acțiune, prin protectoratul pe care l-a instaurat asupra Curlandei, în urma căsătoriei nepoatei sale, Anna, cu ducele acestei țări. Cum ducele a decedat la foarte scurt timp, după oficierea căsătoriei, care a avut loc la Moscova, Anna a început să guverneze Curlanda „in accordance with Tsar Peter's directions", fapt ce a sporit temerile „of a permanent Russian vassal state inside the Commonwealth" polono-lituanian[92]. El țintea, deci, mult mai departe, în sensul că urmărea să creeze o bază vestică pentru comerțul rus. Or, el a atribuit acest rol ducatului de Mecklenburg-Schwerin, preferat celuilalt stat nord-german, Holstein-Gottorp, care se oferise să-i permită construirea unui canal, prin Schleswig, pentru a se lega Marea Baltică de Marea Nordului – deoarece forma „die Brücke zwischen der Ostsee und der Nordsee", pentru comerțul și vasele ruse[93]. Valorificând situația politică din ducat, ostilă ducelui Karl Leopold, a încheiat cu acesta, la 19 aprilie 1716, o alianță pe care a pecetluit-o, prin căsătoria ducelui cu o altă nepoată a sa, Katharina Ivanovna, și a ocupat cu trupe Mecklenburg-ul.

Reacția Angliei a fost promptă. Ocuparea Mecklenburg-ului amenința securitatea Hanovrei, fieful regelui George I. În plus, stăpânirea de către Rusia a porturilor baltice

[88] Pentru alte informații, vezi *ibidem.*
[89] *Ibidem*, p. 155.
[90] Ragnhild Marie Hatton, *op. cit.,* p. 122.
[91] *Ibidem.*
[92] *Ibidem.*
[93] Walter Mediger, *op. cit.*, p. 93; „*Diese verführerische Angebot eröffnete Peter die Aussicht, sien Werk zu krönen, Astrahan über Petersburg und Wismar mit Hamburg das Kaspische Meer mit der Nordsee, mit dem Ozean durch eine vollkommen unter russischer Kontrolle stehende Wasserstraße zu verbinden*" (*ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezvăluise planul lui Petru I de a controla aprovizionarea Marii Britanii cu materiile prime necesare înzestrării forțelor sale navale[94]. Ca urmare, diplomația anglo-hanovriană a intrat în acțiune. Cum prezența militară rusă în Mecklenburg amenința şi securitatea Imperiului, Anglia a reuşit să încheie, în anul 1719, o alianță între Hanovra, Saxonia şi împărat, îndreptată împotriva Rusiei şi a Prusiei, cu stipularea garantării integrității frontierelor Poloniei, în cazul unei potențiale agresiuni din partea celei din urmă. În consecință, Petru I a fost nevoit să-şi retragă trupele nu numai din Polonia, ci şi din Mecklenburg[95]. Astfel că, în ultima fază a Marelui Război Nordic, Suedia nu a mai fost adversarul real al Rusiei, ci Anglia, conflictul transformându-se „in ein Ringen Englands mit Rußland um die Gestaltung der Besitzverhältnisse in Ostseeraum, d.h. und die Kontrole über Ausfuhr der Schiffbaumaterielen"[96].

Aşadar „this general European fear of Russian expansion brought forth plans to limit Tsar Peter's gains from Great Northern War"[97]. De aceea, urmaşa lui Carol al XII-lea, Ulrika Eleonora, ca şi soțul său, Friedrich I, care a preluat domnia în Suedia, în anul 1720, după abdicarea Ulrikăi, au fost constrânşi să încheie, între 1719 şi 1720, păcile cu Hanovra, Danemarca şi Prusia, în speranța că Anglia, Franța, Spania şi Imperiul „would actively help in restoring a balance of power within the Baltic region", prin recucerirea de către Suedia cel puțin a unei părți din Estonia sau Letonia, cu porturile Reval sau Riga[98]. Împrejurările internaționale nu au permis, însă, contracararea programului țarului de includere a Rusiei în structurile „ordinii europene". Suedia a fost sacrificată acelui program, pacea pe care i-a impus-o Petru I la Nystad, în luna august 1721, răpindu-i posesiunile sale baltice, în care erau incluse Estonia şi Letonia, o mare parte a Kareliei şi a Finlandei[99]. Victoria lui Petru I a avut, însă, un revers, cu implicații profunde şi deosebite asupra sistemului politic european şi, implicit, asupra procesului de „integrare" a Răsăritului European, în structurile europene apusene. Deoarece, „*by pushing Russia deep into Europe and excluding Sweden as a meaningful partner in the pattern of alliance, Peter permanently entangled Russia in the web of European alliances and counteralliances which was to generate war after war of no conceivable benefit to Russian national interests, but from which Russia dared not withdraw for fear of an unfavourable power alignment*" (s.n.)[100].

[94] *Ibidem*, p. 94-95.

[95] Walter Leitsch, *Der Wandel der österreichischen Russlandpolitik in den Jahren 1724-1726*, în *JGO*, N.F., 6, 1958, p. 42-43; vezi şi Walter Mediger, *op. cit.*, p. 95.

[96] Walter Mediger, *op. cit.*, p. 95.

[97] Ragnhild Marie Hatton, *op. cit.,* p. 124.

[98] *Ibidem.*

[99] *Ibidem*; vezi şi Walter Mediger, *op. cit.*, p. 95.

[100] Henry R. Huttenbach, *The Origin of Russian Imperialism*, în vol. *Russian Imperialism*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TENTATIVES D'«INTEGRATION» DE L'EUROPE ORIENTALE DANS LES «STRUCTURES» DE L'EUROPE OCCIDENTALE DANS LE PREMIER QUART DU XVIIIe SIECLE
(Résumé)

Mots clés: paix, question orientale, «intégration», l'Europe Occidentale

Les paix qui ont été conclue entre les années 1713 et 1721, c'est-à-dire à partir d'Utrecht et Rastadt, jusqu'à celle de Nystadt, ont marqué une période distincte de manifestation du concept de «l'intégration européenne». Cependant il est à remarquer que ce concept doit être abordé seulement de la perspective de l'évolution de la question orientale. Parce que le phénomène a imprimé un contenu spécifique tant au concept, comme aussi aux formes concrètes, politiques et idéologiques, de manifestation des tendances de soi-disant «intégration» de l'Europe Orientale dans les structures de l'Europe Occidentale.

Les protagonistes de cette «tentatives» ont été dans cette période l'Autriche et la Russie qui ont cherché de promouvez leur propre programme de politique dans l'Europe Orientale. Entre ces deux tendances se sont trouvé les Roumains qui habités la Moldavie et la Valachie et qui ont cherché à leur tour d'exploiter la conjecture politique internationale pour se soustraire au système politique Ottoman afin de «s'intégrer» dans celui de l'Europe Occidentale. Parce que ils le considéraient comme le seul cadre propice pour leur futur développement historique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU

RUŞI ŞI ROMÂNI: DIPLOMAŢIE ŞI RELAŢII MATRIMONIALE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Raporturile între români şi ruşi în secolul XIX au constituit un subiect de cercetare constant în istoriografia românească şi nu numai, care merită, în continuare, numeroase investigaţii din partea istoricilor. De aceea, în cele ce urmează, ne propunem să prezentăm câteva aspecte ale relaţiilor matrimoniale dintre români şi ruşi, cu accentul pus pe diplomaţii acestor ţări, încercând să observăm dacă în numirea agenţilor diplomatici aceste relaţii de rudenie au avut vreo importanţă. De altfel, acest subiect al căsătoriilor şi al relaţiilor matrimoniale româno-ruse a stat în atenţia istoricilor[1], dar numai pentru prima jumătate a secolului XIX. Pentru acea perioadă, Paul Cernovodeanu remarca faptul că ruşii au găsit necesar să contracteze căsătorii cu pământece pentru a obţine poziţii înalte şi mai ales influenţă în Principate[2]. În majoritatea lor, ofiţerii şi funcţionarii căsătoriţi la noi erau de origine străină sau naturalizaţi ruşi (protestanţi baltici sau germani, catolici levantini sau nobili francezi, ortodocşi greci sau sârbi) şi mai puţin „curaţi ruşi”[3], aceştia din urmă fiind în minoritate. Mai mult, se poate observa prezenţa masivă a elementelor alogene în elita conducătoare a statului rus, ceea ce nu a convenit istoriografiei ruseşti (atât celei ţariste, cât şi celei sovietice), ce a încercat să minimalizeze rolul jucat de străini în cadrul Imperiului Rus. Acest aspect, al prezenţei străinilor în societatea rusă, se poate observa şi din studierea componenţei Ministerelor din timpul lui Alexandru al II-lea, în care regăsim polonezi, sârbi, georgieni şi armeni[4].

În ceea ce priveşte prezenţa românească în Rusia, se pot distinge trei etape ale procesului de emigrare a boierilor din Moldova şi Ţara Românească: prima etapă, anterioară epocii lui Petru cel Mare, în care emigrarea a fost individuală şi din diverse motive (cum ar fi: persecuţii politice, o eventuală situaţie materială mai bună, nevoia de oameni în aparatul de stat rusesc: cazul lui Nicolae Milescu), a doua etapă a avut loc în timpul domniei lui Petru I, atunci când odată cu Dimitrie Cantemir s-au refugiat în

[1] Paul Cernovodeanu, *Strategii matrimoniale ruse în societatea românească din perioada regulamentară* în *ArhGen*, anul IV (IX), 1997, nr. 3-4, Iaşi, p. 243-252; idem, *Ruşi şi români: Politică şi încuscrire secolele XV-XVIII,* în *MI*, martie 1996, p. 39-44; aprilie 1996, p. 63; mai 1996, p. 69-73, p. 80; iunie 1996, p. 64-68; Emanoil Hagi-Mosco, *Căsătorii ruso-române din trecut*, în *Bucureşti. Amintirile unui oraş. Ziduri vechi. Fiinţe dispărute*, ediţie îngrijită de Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995, p. 282-294.

[2] Paul Cernovodeanu, *Strategii matrimoniale ruse*..., p. 244.

[3] Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.,* p. 283.

[4] A se vedea în acest sens William Bruce Lincoln, *The ministers of Alexander II : A survey of their backgrounds and service careers,* în *CMRS*, XVII, 1976, nr. 4, p. 467-483; Mihai-Dimitrie Sturdza (coord.), *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, generalogică şi biografică,* vol. I, Bucureşti, Editura Simetria, 2004, p. 540-562.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 181–192

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusia aproximativ 4.000 de persoane, şi cea de-a treia etapă, petrecută la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, deschisă mai întâi de războiul ruso-turc din 1768-1774, apoi de anexarea de către Rusia a teritoriului dintre Bug şi Nistru, iar în 1812 a Basarabiei[5]. Astfel încât, pe parcursul mai multor generaţii, unii români au reuşit să se integreze treptat în societatea rusă.

Într-o primă fază, un rol însemnat în dezvoltarea relaţiilor româno-ruse l-a avut înfiinţarea consulatelor[6] de la Iaşi şi Bucureşti, la sfârşitul secolului XVIII. Pe lângă activitatea lor politică, consulii ruşi sau rude ale acestora au reuşit să pătrundă prin diverse căsătorii în societatea românească. Este cazul baronului Petru Ivanovici Rückman, consul general al Rusiei în Principate (1835-1839), care s-a căsătorit cu Maria, una din fiicele boierului muntean Constantin Bălăceanu (1793-1858). Maria a fost despărţită, din motive politice, după trei ani de căsătorie, de soţul ei, Constantin Glogoveanu, tocmai pentru a se căsători cu baronul Rückman, mult mai în vârstă decât ea. Consulului rus i „s-au aprins călcâiele" după tânăra boieroaică la un bal, iar pasiunea a fost întreţinută de către factorii politici interni şi consfinţită de Biserică[7]. Un alt diplomat rus cu legături în societatea românească a fost N. Giers[8], consul general al Rusiei la Bucureşti, care a fost căsătorit cu Olga Cantacuzino, fiica lui Gh. Cantacuzino. Ar mai fi de amintit şi Wilhelm von Kotzebue (1813-1887), fratele consulului Rusiei la Bucureşti, în perioada 1847-1850, Carol von Kotzebue. Wilhelm von Kotzebue, diplomat rus, scriitor, membru de onoare al Academiei Române, s-a căsătorit în 1839 cu Aspasia Cantacuzino[9], fiica lui

[5] Matei Cazacu, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XV-XIX siècles*, în *CMRS*, XXXIV (1-2), janvier-juin 1993, p. 211-226. Despre prezenţa românească în Rusia a se vedea şi Gh. Bezviconi, *Români în Rusia*, în „Din trecutul nostru", anul IV, nr. 31-34, 1936, p. 149-167; Lucian Lefter, Ludmila Bacumenco, *Neamuri de boieri români în Rusia. Între istorie şi heraldică,* în *Românii din afara graniţelor ţării. Evoluţie istorică şi situaţie prezentă în perspectiva integrării României în Uniunea Europeană*, volum coord. de Mircea-Cristian Ghenghea şi Iulian Pruteanu-Isăcescu, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 45-62.

[6] Sosit la Constantinopol pe 20 iunie 1780, pentru recunoaşterea oficială şi eliberarea de către Poartă a beretului corespunzător, Serghei I. Laşcariov, primul consul general pentru cele două Principate, era unul dintre protejaţii lui Grigori Alexandrovici Potemkin, preşedintele Colegiului Afacerilor Străine. Negocierile cu Poarta au fost foarte dure, astfel încât abia peste un an şi jumătate, pe 2/13 februarie 1782, S.I. Laşcariov a plecat spre Bucureşti înfăţişându-se domnului muntean, Nicolae Caragea. După o perioadă scurtă de timp petrecută la Bucureşti, consulul rus a plecat spre Iaşi pentru a se prezenta lui Constantin Moruzi şi pentru a-l instala în calitate de viceconsul pe Ivan Salonski. Aceste consulate de la Iaşi şi Bucureşti trebuiau să fie un mijloc eficient de informare asupra situaţiei politice şi economice a Moldovei şi Ţării Româneşti (Marian Stroia, *Racordarea societăţii româneşti la modele europene: înfiinţarea consulatelor străine în Moldova şi Ţara Românească,* în „Revista Institutului Diplomatic Român", anul II, nr. II (IV), semestrul II, Bucureşti, 2007, p. 403-407).

[7] Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.* p. 282; Dan Dumitru Iacob, *Balurile înaltei societăţi din Principatele Române,* în *Oraşul din spaţiul românesc între Orient şi Occident. Tranziţia de la medievalitate la modernitate,* editor Laurenţiu Rădvan, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2007, p. 317.

[8] N. Giers a ajuns pentru prima dată în Moldova la sfârşitul anului 1841 şi a ocupat până în 1847 funcţia de consul la Iaşi. Memoriile sale referitoare la perioada petrecută la Iaşi sunt interesante nu atât din punctul de vedere al comentariilor politice, cât mai ales al aspectelor referitoare la traiul dus de boieri sub protectoratul Rusiei. Editorii memoriilor sale surprindeau faptul că diplomatul rus „devenise parte a societăţii pe care o descria" (*The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, Edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, 1962, p. 123).

[9] Această alianţă politico-matrimonială a pornit de la surorile Molly şi Emilia von Kusküll. Prima dintre ele a fost soţia lui Karl von Kotzebue, în timp ce soţul Emiliei a fost Leon Cantacuzino, fiul lui Gh. Cantacuzino şi al Elenei Gorceakova. Una dintre surorile lui Leon a fost Aspasia. Cele două familii s-au stabilit în Moldova în anii '30 ai secolului XIX. În anul 1839, Wilhelm von Kotzebue a sosit în Moldova şi s-a căsătorit cu Aspasia Cantacuzino. Pe lângă înrudirea cu familia Gorceakov, el a devenit cumnat şi cu N. Giers prin căsătoria acestuia cu sora Aspasiei. Acest aspect i-a uşurat şi reintrarea în diplomaţie (Bogdan Popa, *Wilhelm von Kotzebue, sau despre textul literar ca argument politic,* în „Studii şi materiale de istorie modernă", tom XXI, 2008, p. 20-21).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gheorghe Cantacuzino. El a trăit la o moşie a soţiei sale în Moldova, până în 1857, când a reintrat în diplomaţia rusă[10].

Un rol important, însă, în dezvoltarea relaţiilor politice dintre România şi Rusia l-a reprezentat înfiinţarea agenţiilor diplomatice ale acestor ţări la Bucureşti şi Sankt-Petesburg. Astfel, în anul 1874, a luat fiinţă agenţia diplomatică propriu-zisă a României în Rusia, în sensul că, încă din 1869, era numit un agent diplomatic, în persoana lui Ludovic Steege, pentru a reprezenta România la curţile din Berlin, Viena şi Sankt-Petersburg; iar reşedinţa o avea în capitala Prusiei. În 1874, era numit ca agent diplomatic George C. Filipescu (1840-1902)[11], fost adjutant al domnitorului Al. I. Cuza, apoi mareşal al Curţii lui Carol I în perioada 1864-1874. El a ocupat funcţia de agent diplomatic până în anul 1877. Tatăl său, postelnicul Constantin Filipescu, a fost secretarul particular al lui Pavel Kisellef şi a avut ca soţie pe Aristia Balş, fiica lui Constantin Balş din Moldova, cu care a avut doi copii: Maria, care a fost soţia senatorului rus Catacaz, şi George Constantin, care a fost căsătorit de două ori: o dată cu Natalia Ghica şi a doua oară cu Lidia Hangeri[12]. Despre unul dintre fraţii lui Constantin Filipescu, unchiul lui George, Dadu Filipescu, Constantin Bacalbaşa povestea că la intrarea ruşilor în Bucureşti, după Războiul de Independenţă, „un bătrân încărcat de ani, ce fusese ofiţer de cavalerie în armata moscovită", îşi comandase o uniformă de colonel şi îmbrăcând-o „în fiecare zi îl vedeau bucureştenii trecând pe jos pe Podul Mogoşoaiei, puţin cam încovoiat şi târând piciorul". Era privit cu mirare deoarece atât prin vârsta lui cât şi prin uniformă era „un fel de strigoi care redeştepta în minţi o epocă de înjosire şi de toate umilinţele naţionale"[13].

În legătură cu prezenţa lui George Filipescu[14] la Sankt-Petersburg ne-a atras atenţia un eveniment petrecut chiar la începutul anului 1874, atunci când, conform uzanţelor diplomatice, agentul român a făcut cerere pentru audienţe la toţi ambasadorii din capitala Rusiei. Dintre cei prezenţi, doar unul a refuzat să-l primească pe George Filipescu, şi anume ambasadorul Imperiului otoman, Kiamyl paşa, pe motiv că el fiind ambasadorul sultanului otoman, suzeranul Ţării Româneşti şi al Moldovei, nu acceptă în aceeaşi calitate un alt diplomat[15]. În cele din urmă, după discuţii între oficialităţile ruse şi ambasadorul turc, Filipescu a fost primit într-o nouă audienţă, care de această dată s-a desfăşurat după toate regulile protocolului.

Următorul agent al României în capitala Rusiei a fost Iancu Ghica, ce a ocupat această funcţie între anii 1877-1881. Acesta s-a născut la Iaşi în octombrie 1833 şi era al doilea fiu a lui Grigore Ghica voievod din căsătoria acestuia cu domniţa Elena, fiica lui Ioan Sandu Sturdza voievod. A făcut studii superioare la Geneva, iar în luna decembrie

[10] Wilhelm de Kotzebue originar din provinciile baltice, vorbitor de limbă germană, a fost ministru plenipotenţiar rus la Karlsruhe, Dresda şi Berna, murind în Rusia, la Reval (G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, p. 398).

[11] Gh. Cazan, *Înfiinţarea reprezentanţelor diplomatice ale României la Sankt-Petersburg*, în *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 195.

[12] Octav-George Lecca, *Familiile boiereşti române, istorie şi genealogie,* ediţie îngrijită de Alexandru Condeescu, Bucureşti, Editura Libra, 2000, p. 281.

[13] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată,* vol. II (1878-1884), ediţie îngrijită de Aristiţia şi Tiberiu Avramescu, Editura Eminescu, 1993, p. 27-28.

[14] Sigiliul personal al lui George Filipescu era marcat de deviza „POTIUS MORI QUAM FOEDARI" („Mai bine moartea decât dezonoarea"). Pe hârtia de corespondenţă întrebuinţa o stemă simplificată: „un scut oval, cuprinzând iniţialele sale înlănţuite, bordure scutului imită o centură de aspectul jartierei ordinului englez anonim, pe care este înscrisă deviza; scutul este timbrat cu coroana de conte" (Cătălina Opaschi, *Sigilii şi steme ale familiei Filipescu*, în *ArhGen*, III (VIII), 1996, nr. 3-4, Iaşi, p. 89-106).

[15] Gh. Cazan, *op. cit.,* p. 197-198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a anului 1861 s-a căsătorit cu Alexandrina Blaremberg, născută la 5 martie 1835. Mama ei, Pulcheria Ghica, fusese căsătorită cu Nicolae Mavros[16], diplomat rus, de care se despărţise în 1819. Tatăl ei era colonelul Vladimir Blaremberg[17], născut la Moscova, cetăţean rus şi ofiţer în armata rusească, care se căsătorise cu Pulcheria Ghica în 1830[18]. Iancu Ghica a fost ataşat extraordinar al guvernului român pe lângă ţarul Alexandru II în timpul Războiului de Independenţă, iar în octombrie 1878 a fost numit şef al Legaţiei române de la Sankt-Petersburg. A murit la sfârşitul lunii martie 1881[19] în capitala Rusiei, fiind „secerat de o aprindere de plămâni provenită dintr-o răceală", pe care o „căpătase" la înmormântarea ţarului Alexandru II[20].

În 1881, a fost numit ca ministru plenipotenţiar la Sankt-Petersburg Nicolae Kretzulescu, funcţie pe care a ocupat-o până în 1886. Nici numirea acestuia în Rusia pare a nu fi întâmplătoare. Născut la 1 martie 1812, la Bucureşti, acesta a urmat cursurile Facultăţii de medicină din Paris[21], iar în anul 1846 s-a căsătorit cu Sofia Iacovenko, fiica lui Ignatie Iacovenko. Acesta din urmă a fost secretar al consulatului rusesc din Bucureşti, apoi director al Poştelor din Principate, căsătorindu-se, în anul 1829, cu Elena Caracaş[22]. N. Kretzulescu a publicat în 1878 o broşură[23] în care critica felul cum acţionase Guvernul, Parlamentul şi reacţionase presa în afacerea Basarabiei, prin articole ostile Rusiei, prin care „ne-am înstrăinat simpatiile naţiunii vecine puternice"[24]. Diplomatul susţinea că politica guvernului român în acele momente a fost una „puţin serioasă", care urma să aibă repercusiuni la viitoarele tratative. Pe parcursul şederii sale la Sankt-Petersburg, el câştigase „simpatia şi încrederea împăratului Alexandru III şi a ministrului său Giers"[25]. Se pare că s-a retras din cauza unor neînţelegeri cu guvernul liberal, condus de I.C. Brătianu. Tot în această perioadă, prim-secretarul Legaţiei Române din Rusia era Alexandru Em. Lahovary[26], cel care s-a căsătorit în

[16] Nicolae Mavros, vorbitor de limbă rusă, franceză şi greacă, a fost unul dintre cei mai activi agenţi ai Rusiei de la începutul secolului XIX. (Pentru detalii legate de activitatea acestuia, a se vedea Andrei Pippidi, *Nicolae Mavros, locul său în viaţa politică şi intelectuală,* în *SCIVA*, tom 43, Bucureşti, aprilie-iunie 1992, p. 107-118).

[17] După căsătoria cu Pulcheria Ghica, Vladimir Blaremberg a rămas în Ţara Românească, unde a devenit mare proprietar datorită zestrei soţiei, ce cuprindea mai multe moşii. În timpul şederii în Valahia, el a menţinut o legătură permanentă cu consulii ruşi de la Bucureşti, iar ataşamentul faţă de Rusia este surprins şi de faptul că cei trei fii ai săi au primit numele împăraţilor ruşi Alexandru şi Nicolae şi al fratelui acestora, marele duce Constantin (Mihai-Dimitrie Sturdza, *op. cit.,* p. 558-559).

[18] Radu Rosetti, *Corespondenţa generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877 - 8 aprilie 1878*), Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1930, p. 5-6.

[19] În ziua de joi, 19/31 martie, Carol I primea vestea că generalul Ghica era grav bolnav, pentru ca sâmbătă 21 martie / 2 aprilie 1881 să fie anunţată moartea acestuia (*Jurnal. Carol I al României*, vol. I, 1881-1887, traducere şi studiu introductiv de Vasile Docea, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 59).

[20] *Memoriile regelui Carol I de un martor ocular*, vol. XVII, Bucureşti, Editura Universul, 1912, p. 74.

[21] A. D. Xenopol, *Nicolae Kretzulescu, viaţa şi faptele lui,* Bucureşti, Editura Socec, 1915, p. 14-20.

[22] Una dintre surorile Elenei Caracaş, Eftimia a fost căsătorită cu ofiţerul rus, Nojin (Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, Bucureşti, Ed. ALL, 1998, p. 83-84; Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.,* p. 285).

[23] La momentul publicării broşurii, martie 1878, se poate constata, urmărind presa vremii şi discuţiile din Parlament, că părerea lui Nicolae Kretzulescu este una singulară în contradicţie cu manifestaţiile antiruseşti. În paginile broşurii se poate observa spiritul pragmatic al diplomatului, ce susţinea că România acelor vremuri trebuia să dea dovadă de mai multă modestie şi să fie mai atentă în relaţia cu Marile Puteri (N. Kretzulescu, *Cugetări asupra retrocedării judeţelor din Basarabia*, Bucureşti, 1878, 11 p.).

[24] *Ibidem*, p. 8.

[25] A. D. Xenopol, *op. cit.,* p. 134.

[26] Alexandru Em. Lahovary s-a născut la Paris pe 21 decembrie 1856 şi a fost fiul lui Manolache Lahovary şi al Olimpiei, a doua fiică a lui Apostol Arsache, lider conservator din perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza. În Amintirile sale diplomatice a consemnat, în legătură cu numirea socrului său, Nicolae Kretzulescu, ca ministru plenipotenţiar în Rusia următoarele: „Alegerea lui N. Kretzulescu era făcută

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1882 cu Ana, fiica lui Nicolae Kretzulescu. În capitala Imperiului Rus, tânărul secretar al Legației l-a cunoscut pe reprezentantul Germaniei, în Rusia şi mai apoi în România, Bernard von Bülow, care conform amintirilor lui Al. Em. Lahovary „se împrietenise cu socru meu, Nicolae Kretulescu. Bülow stima mult pe socru-meu, pentru tăria lui de caracter şi avea mare încredere în judecata lui dreaptă şi sigură, datorită unei lungi experienţe de om de stat"[27]. Pentru o perioadă scurtă de timp (între 1886 şi 1889), ministrul plenipotenţiar al României la Sankt-Petersburg a fost Gheorghe M. Ghica, fiul lui Mihail Ghica şi al Ecaterinei Faka[28], căsătorit cu Zoe Cantacuzino, fiica lui Grigore Cantacuzino şi al Luxiței Kretzulescu. Şi în familia lui Gheorghe M. Ghica (mai ales în rândul surorilor) se pot observa relaţii matrimoniale în mediul rusesc. Astfel, sora sa Elena (cunoscută şi sub numele Dora d'Istria) a fost căsătorită cu cneazul Alexandr Kolzov-Massalski, născut la Moscova în 1826. O altă soră, Sofia, a fost căsătorită cu ofiţerul rus Nikolai O'Rurke, în timp ce Olga Ghica a fost căsătorită cu Grigore Mihail Sturdza[29], cunoscut în anii de după Războiul de Independenţă ca fiind filo-rus.

În perioada anilor 1889-1895, România i-a avut ca miniştri plenipotenţiari pe Emil Ghica (1848-1911) şi Alexandru Catargiu. Primul dintre ei a aparţinut ramurii cantacuzine, zisă Brigadier, a Ghiculeştilor moldoveni; atât tatăl său, cât şi bunicul său au făcut parte din armata rusă, ca generali de brigadă. Născut la 27 decembrie 1848, la Iaşi, Emil Ghica a făcut studiile la Paris, iar în 1874, când a fost deschisă agenţia diplomatică română din Rusia, a fost numit ca prim-secretar al agenţiei. A fost căsătorit cu Ecaterina, fiica generalului Ioan Emanuil Florescu şi a Valentinei Bibescu. Sora generalului, Zoe, s-a căsătorit în 1849 cu generalul rus Filip baron de Krusenstern[30], în timp ce Emil Ghica a fost fiul lui Ion Ghica şi a Efrosinei Filipescu. Fratele său, Gregore, a fost căsătorit cu Maria Keşco, al cărei tată Pavel Keşko a fost colonel rus. Mama sa, Efrosina Filipescu, a fost sora lui Dadu Filipescu şi a lui Constantin Filipescu, postelnicul, deci mătuşa primului agent diplomatic, George C. Filipescu[31]. Emil Ghica[32] a stat în această funcţie până în anul 1891, când a fost înlocuit cu Alexandru Catargiu.

---

cu multă chibzuială, deoarece acest om politic era pe de o parte strâns legat de N. Giers, Ministrul de Externe de atunci al Rusiei, fost Consul general la Bucureşti, iar pe de alta, încă din februarie 1878, adică atunci când în opinia publică românească animozitatea împotriva Rusiei era la culme, avusese curajul să publice o broşură prin care arăta consecinţele periculoase pe care le putea avea această atitudine şi foloasele unei înţelegeri cu Imperiul ţarilor. Numirea lui N. Kretzulescu a fost privită la Petersburg într-un mod foarte favorabil şi s-a bucurat acolo de o primire cordială…" (Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice: Constantinopol 1902-1906. Viena 1906-1908,* vol. I, ediție îngrijită de Adrian Stănescu şi Laurenţiu Vlad, Studiu introductiv, selecţia documentelor, note, comentarii şi indice de Laurenţiu Vlad, Iaşi, Institutul European, 2009, p. 130-131).

[27] *Ibidem*, p. 79.

[28] Ion Mamina, *Diplomaţia românească modernă şi reprezentanţii ei – portretele unor Ghiculeşti,* în „Studii şi Materiale de Istorie Modernă", tom XXI, 2008, p. 79.

[29] Octav-George Lecca, *op. cit.,* p. 302.

[30] Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.,* p. 273.

[31] Octav-George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1911, p. 45b.

[32] „Era un ironic şi un sceptic. El privea lumea ca un mare furnicar care îl interesa, dar nu-l pasiona. Spectacolul zvârcolirilor omeneşti era o distracţie pentru spiritul său veşnic observator şi excita ironia cu care natura îl înzestrase (…) Sub aparenţele unui om obişnuit, Emil Ghica era de fapt un original. El disprețuia cultura, cultura care se toarnă în tipare uniforme şi se întâlneşte la toate răspântiile. El obişnuia să spuie că cetirea face pe oameni să judece prin capetele altora, în loc să judece prin prisma inteligenţei şi a propriei lor personalităţi, şi n-avea decât o grijă: aceea de a păstra necontaminată de contagiunea banalităţilor curente ale civilizaţiunii moderne, originalitatea profundă a spiritului său. Glumeţ, spiritual, el a fost pretutindeni iubit şi stimat. La Belgrad, la Petersburg şi mai ales la Viena, unde ne-a reprezentat atâta vreme, el n-a lăsat în urma lui numai servicii, ci a lăsat după el simpatii şi regrete („Viitorul", nr. 1.297, 11 septembrie 1911, *apud* Ion Mamina, *op. cit,* p. 81-82).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numirea acestuia pare surprinzătoare din punct de vedere al relațiilor matrimoniale, însă nu şi din punct de vedere politic. Născut în iulie 1839, Alexandru Catargiu[33] s-a înrolat în armată ca soldat şi a ajuns până la gradul de căpitan în 1869. A demisionat din armată în 1871, devenind unul dintre cei mai activi membri ai Partidului Conservator. De altfel, perioada şederii sale la Petersburg coincide cu perioada în care s-au aflat la conducerea Guvernului junimiştii şi conservatorii. Momentul venirii liberalilor la putere, în 1895, sub conducerea lui D. A. Sturdza reprezintă şi momentul în care Alexandru Catargiu demisionează[34]. Relația cu Rusia pare interesantă în condițiile în care, înainte de a fi numit ca ministru plenipotențiar, era văzut plimbându-se, pe Calea Victoriei, la braț cu Hitrowo, reprezentantul Rusiei la București, într-o perioadă în care se cerea tot mai mult demisia lui I. C. Brătianu, iar rușii „păreau că își găsiseră în conservatori prieteni de nădejde”[35].

Din 1895 şi până în anul 1911 ministrul plenipotențiar al României în Rusia a fost Gh. Rosetti Solescu (1853-1916), fiul lui Constantin Rosetti şi al Ruxandrei Ventura. Gh. Rosetti Solescu a făcut studii juridice la Paris şi a intrat în diplomație în 1880, fiind imediat înaintat secretar de clasa a II-a la Legația română din Rusia, unde nu a stat decât un an, reîntorcându-se în anii 1885-1886, în calitate de secretar de Legație clasa I, pentru ca, din 1895 să ocupe funcția cea mai înaltă[36]. A fost căsătorit[37] cu Olga Nikolaevna Giers, fiica ministrului de externe N. Giers.

Ca o primă concluzie, putem afirma că în numirile reprezentanților României la Sankt-Petresburg, pe lângă considerentele de ordin politic, un rol important l-au avut şi relațiile matrimoniale. Majoritatea agenților au avut contact cu familiile ruse prin diferite alianțe, dacă nu direct, atunci prin intermediul membrilor familiei, astfel încât în momentul trimiterii în misiune în capitala Rusiei cunoşteau probabil destul de bine limba rusă şi mediul politic rusesc. De altfel, în momentul trimiterii rapoartelor către Ministerul Afacerilor Străine se poate observa că aceştia cunoşteau foarte bine cercurile politice ruseşti, oferind spre citire şi pasaje întregi din ziarele ruseşti[38], evident traduse.

În ceea ce priveşte diplomația rusă în a doua jumătate a secolului XIX, aceasta a fost inevitabil conectată la realitățile româneşti, dacă e să ținem cont că domniile lui Alexandru al II-lea (1855-1881) şi cea a lui Alexandru al III-lea (1881-1895) se identifică cu perioada când în fruntea Ministerului de Externe s-au aflat A. M. Gorceakov şi N. Giers. Primul cunoştea situația din Principate (mai apoi România), dat fiind că sora sa, Elena Mihailovna Gorceakova, era căsătorită cu Gh. Cantacuzino, cu care a avut trei copii: Leon, Gheorghe şi Olga. Cea din urmă, născută la 26 decembrie 1830/7 ianuarie 1831, era căsătorită cu N. Giers, ministrul rus de externe între 1882-1895, cu care a avut mai mulți copii: Mihail Nikolaevici Giers, ministru al Rusiei la București în perioada 1902-1912, şi Olga Nikolaevna, căsătorită cu Gh. Rosetti Solescu. Totodată, nepotul de

[33] Alexandru Catargiu a fost fiul lui Costin Catargiu şi al Smarandei, născută Balş (Octav-George Lecca, *Familiile boiereşti române*…, p. 216-217).

[34] Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor din România (1800-1918),* ediținea a II-a, îngrijită de Dan Jumară, Iaşi, Editura Alfa, 2004, p. 72.

[35] Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu*, Bucureşti, Editura Universul, 1933, p. 341.

[36] Dimitrie R. Rosetti, *op. cit.*, p. 219.

[37] Cina organizată cu ocazia căsătoriei celor doi a avut loc la 1 septembrie 1886 la Hotelul „Königsvilla”, iar printre invitați s-a numărat şi Nicolae Kretzulescu (Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale – în continuare, DANIC –, fond Kretzulescu familial, dosar 139/ 1881-1886, nepaginat).

[38] A se vedea, în acest sens, telegramele trimise de Gh. Rosetti Solescu către ministrul român de externe pentru anii 1895-1896, în care sunt prezentate fragmente din ziare ruseşti precum „Новое Время”, „Гражданинь”, „Новости”, referitoare la situația din Balcani, dar şi ştiri cu privire la România (AMAE, fond Problema 21, vol. 75, f. 72-322).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

frate al ministrului, Alexander Alexandrovici Giers[39], a fost consul al Rusiei la Iaşi între 1891 şi 1899[40]. Era un bărbat „înalt, frumos, cu o barbă mare neagră, foarte impunător", iar în perioada cât a stat la Iaşi, la sediul Consulatului rus, „iarna între orele 5-7 seara se dădeau ceaiuri, la care era invitat tot ce Iaşul avea pe atunci mai deosebit, servindu-se cele mai alese bunătăţi, aduse direct de Giers din Rusia"[41]. Ar mai fi de menţionat şi faptul că Maria, o fată ce era „ca fratele ei frumuşică, ca tatăl ei deşteaptă, şi ca mamă-sa strângătoare de arginţi"[42], fiica lui Mihai Vodă Sturdza, din a doua căsătorie cu Smaranda Vogoride, s-a căsătorit în 1868 cu principele rus C. Gorceakov, fiul cancelarului.

Referindu-ne la agenţia diplomatică a Rusiei la Bucureşti, aceasta a fost deschisă în anul 1868 (până în acel moment a funcţionat drept consulat general), iar primii săi agenţi diplomatici au fost baronul Henric Henricovici Offenberg, în perioada 1868-1872, apoi Ivan Alexeevici Zinoviev[43], din 1872 până în 1876. Din 1876, a fost numit ca agent diplomatic baronul Stuart, cel care a fost căsătorit cu Bazilewska. Tatăl său, Teodor, a fost căsătorit cu prinţesa Ruxandra, fiica dragomanului D. Moruzi, în timp ce fratele baronului Stuart, Alexandru, nobil basarabean, a fost căsătorit cu Ecaterina G. Catargi[44]. În octombrie 1878, baronul Stuart a fost numit ministru rezident al Rusiei la Bucureşti, funcţie pe care a deţinut-o până în februarie 1879, când din cauza neînţelegerilor privind chestiunea Arab-Tabiei[45] a fost rechemat.

În locul său, a fost numit Alexandru Iacobson. Tatăl acestuia era Arnold Iacobson, pe care îl găsim în aprilie 1830 ca aghiotant al generalului Kiseleff, avansat locotenent-colonel, iar mai apoi comandant al garnizoanei ruseşti din Bucureşti. Soţia sa, Ana, născută Karpov, rusoaică, a fost prima directoare a „Pensionului Domnesc de Demoazele", devenit în 1864 Şcoala Centrală de Fete. În ceea ce îl priveşte pe Alexandru, acesta a făcut Liceul românesc la Brăila, după care a intrat în diplomaţia rusească. S-a căsătorit în 1863 cu o româncă, Eliza, fiica clucerului Mihalache Pencovici, director al Poştelor din Valahia[46].

Funcţia oficială (din primăvara anului 1879 şi până la începutul anului 1881), ocupată de Alexandru Iacobson, a fost de însărcinat cu afaceri, fiind chemat de mai multe ori la prinţul Carol I în această calitate. Ulterior, a fost numit ministru plenipotenţiar prinţul Leon Uruzov[47]: „om civilizat şi cam şters, dar foarte bogat, plăcut

[39] Printre activităţile sale, în perioada cât a stat la Iaşi, se numără şi cea pentru istoria consulatului rus din localitate, aducând în acest sens precizări referitoare la data înfiinţării acestuia şi a primilor consuli din Principate (A. de Giers, *Din trecutul consulatului Rusiei în Iaşi*, în „Arhiva. Organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi", anul VIII, noiembrie-decembrie 1897, nr. 11-12, p. 640-654).

[40] Paul Cernovodeanu, *Nikolai Karlovici Giers 1820-1895*, în „Diplomaţi iluştri", vol. V, Bucureşti, Editura Politică, 1986, p. 225.

[41] Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară,* vol. II, Iaşi, Editura Viaţa Românească, 1928, p. 420-421.

[42] C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe,* vol. III, ediţie îngrijită de Victor Leahu, Iaşi, Editura Junimea, 1973, p. 149.

[43] Pe parcursul şederii sale în această funcţie a purtat corespondenţă şi cu episcopul Melchisedec în diferite chestiuni (Paul Mihai, *Legăturile culturale ale episcopului Melchisedec cu Rusia. Corespondenţa din anii 1849-1892,* în *MMS*, anul XXXVII, nr. 3-4, martie-aprilie 1961, Iaşi, p. 261-296).

[44] Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru,* vol. II, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1943, p. 163.

[45] Pe lângă acest motiv, se poate adăuga şi faptul că baronul Stuart a fost chemat în februarie 1879 să ocupe funcţia de director al Arhivelor Ministerului Rus de Externe (DANIC, fond Casa Regală, dosar 9/1879, f. 1-2).

[46] Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Un danez şi un francez în armata munteană şi urmaşii lor,* în *ArhGen*, an 2 (VII), 1995, nr. 3-4, p. 79.

[47] Leon Uruzov a fost primit oficial de către Carol I pe 29 decembrie/10 ianuarie 1881, moment în care a ţinut o „cuvântare foarte simpatică". Câteva zile mai târziu a fost oferit şi un dineu de gală la care au

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prieten, cu o soție nervoasă şi capricioasă până la exces"[48], dar şi „om de lume şi bine educat"[49]. Soția sa era fiica proaspăt numitului ministru de finanțe Al. Abaza şi locuia la Paris pentru a se ocupa de educația copiilor. Diplomatul german Bernard von Bülow a cunoscut-o la Paris în 1883 şi a lăsat următoarea însemnare: „Monia Uruzov era foarte originală, cam excentrică, ceea ce nu e neobişnuit la rusoaice, dar era o idealistă în adevăratul sens al cuvântului. Avea o educație solidă. Nu era nici frumoasă şi nici elegantă, nu era nici măcar îngrijită, aşa încât nici nu putea fi vorba de a-i face curte. Soțul ei, un admirator al lui Lev Nicolaevici Tolstoi, a considerat, după ce citise Sonata Kreuzer, că e de datoria lui să înceteze să mai întrețină relații intime cu soția"[50]. În 1908, pe când era reprezentantul Rusiei în Austro-Ungaria, „păstrase toată simpatia pentru România şi îi plăcea să primească pe compatrioții noştri, în trecere prin Viena"[51].

Revenind la familia soției prințului Uruzov, aceasta se număra printre familiile plecate (din familia Abaza nu au plecat toți, ci numai o parte) din Moldova în Rusia la începutul secolului XVIII, fiind înscrisă în partea a patra (familii de obârşie străină) din cărțile nobilimii de la Harkov. După 1850, proprietară a mai multe latifundii, familia Abaza a pătruns în marea aristocrație rusă, iar unul dintre cei mai importanți membri a fost Alexandru (1825-1895), ministru de finanțe în anii 1881-1882[52]. Prințul Leon Uruzov a stat în această funcție până spre finele anului 1886, perioadă în care am putut să-l identificăm ca secretar al Legației Ruse pe principele Moruzi, mai precis Constantin A. Moruzi (1848-1913), ce a fost şi secretarul Legației ruse în capitala Suediei[53], după ce fusese nevoit să plece din capitala României în urma unui incident mai puțin plăcut.

În anul 1884[54], D.A. Sturdza s-a plâns însărcinatului cu afaceri al Rusiei la Bucureşti, Isvolski[55], apreciat ca fiind „talpa iadului"[56], iar Nicolae Kretzulescu lui N. Giers de comportarea incorectă a secretarului Legației Ruse, principele Moruzi, astfel încât N. Giers a hotărât să-l mute pe Moruzi la Stockholm[57]. Conflictul diplomatic s-a iscat în contextul manifestațiilor privind revizuirea Constituției[58], ce îl aveau în frunte pe George Bibescu, care ar fi primit şi sprijin rusesc, în noaptea de 10/11 mai, când era observat acolo şi secretarul Legației ruse. De altfel, un moment asemănător s-a petrecut şi la începutul anului 1888, pe 14/26 martie, atunci când Palatul Regal a fost ținta unei puternice demonstrații, iar la fața locului a fost prezentă întreaga Legație Rusă, în afară de

participat aproximativ 40 de persoane (*Jurnal. Carol I al României*…, p. 47.). Născut la Varşovia, Leon Uruzov a trăit între anii 1839-1928 şi a mai fost reprezentantul Rusiei în Belgia, Luxemburg, Italia, Franța şi Austro-Ungaria (http://www.rusdiplomats.narod.ru/ambassadors/urusov-lp.html).

[48] Sabina Cantacuzino, *op. cit.,* p. 189.

[49] *Memoriile regelui Carol I de un martor ocular,* vol. XVII, Bucureşti, Editura Universul, 1912, p. 60.

[50] Apud *Jurnal. Carol I al României*…, p. 558.

[51] Alexandru Em. Lahovary, *op. cit.,* p. 80-81.

[52] Mihai-Dimitrie Sturdza, *op. cit.,* p. 41.

[53] Florin Marinescu, *Moruzi, o familie fanariotă. Evoluție istorică*, în *ArhGen*, an 2(VII), 1995, nr. 3-4, Iaşi, p. 52.

[54] Încă de la începutul anului 1884, ministrul plenipotențiar britanic, W. A. White, în raportul său către Contele de Granville, secretarul de stat pentru Afacerile Externe ale Marii Britanii, sugera faptul că, în România, exista convingerea conform căreia Legația rusească sprijinea opoziția, împotriva guvernului condus de I. C. Brătianu (Sorin Liviu Damean, *Diplomați englezi în România*, Craiova, Editura Universitaria, 2009, p. 103).

[55] Al. Isvolski a ocupat şi funcția de prim-secretar al Legației ruse din Bucureşti în perioada 8/20 ianuarie 1881- 8/20 mai 1885 (AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera I/2, nepaginat).

[56] Sabina Cantacuzino, *op. cit.,* p. 189.

[57] Gh. Cazan, *România şi Tripla Alianță 1878-1914*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979, p. 141.

[58] Principalele puncte au fost: modificarea legii electorale şi libertatea presei. Discuțiile în contradictoriu au dus la ruperea relației de prietenie între I.C Brătianu şi C.A. Rosetti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ministru; secretarul Legației, Lermontov, a fost chiar uşor rănit[59]. Şi aceste exemple pot continua, dar putem aprecia că diplomația țaristă a folosit diferite mijloace, printre care şi relațiile matrimoniale de care dispuneau membrii şi agenții săi, pentru a-şi exercita influența în teritoriul statului român, politică de altfel fără prea multe şanse de reuşită spre sfârşitul secolului XIX.

De la sfârşitul anului 1886 şi până la finele anului 1891, reprezentantul Rusiei la Bucureşti a fost M. Alexandrovici Hitrowo[60], care „trebuie să fi avut în vine sânge căzăcesc, pe lângă cel muscălesc sau cerkez", în timp ce soția sa „avea un aer asiatic". Se pare că bunicul diplomatului a fost generalul Kutuzov (1745-1813), comandant al armatei ruseşti în timpul războiului din anii 1806-1812, care a avut două fiice: Ecaterina şi Elisabeta; cea din urmă a fost căsătorită de două ori: prima dată cu contele Tiesenhausen şi apoi cu generalul Hitrowo, tatăl diplomatului[61]. În acea perioadă se specula faptul că Legația rusă avea cel mai frumos local, dar stăpânii „aveau ceva sălbatic şi ca fizic şi ca mentalitate"[62]; iar diplomatul nu putea fi trecut cu vederea prin „talia lui înaltă, barba lungă, zburând în avântul dansului, jucând marea mazurkă poloneză cu Zoe Davila sau cu domnişoara Maria Catargi" într-un bal la palat[63].

Pe tot parcursul şederii sale, a încercat prin diferiți agenți să tulbure situația internă a României, aşa cum s-a întâmplat în anii 1888-1889[64], când relațiile româno-ruse au fost încordate din cauza arestării şi expulzării din România a unor vânzători de icoane ruşi, considerați propagandişti în favoarea Rusiei țariste, ceea ce a dus la protestul Legației ruse[65]. De altfel, regele Carol I îl numea „conspirator oficial, dar din cauza poziției sale nu putem să luăm nici o măsură severă"[66]. Plecarea sa din acest post, la Lisabona, a fost considerată ca o „retrogradare" în adevăratul sens al cuvântului, coroborată şi cu faptul că nu a mai putut fi ținut în această funcție doar prin „efortul protectorului său marele duce Vladimir", şi a unor cercuri influente din Rusia; totodată, activitatea sa nu a fost pe placul lui N. Giers[67].

Ultimul deceniu al secolului XIX îl găseşte ca reprezentant al Rusiei la Bucureşti pe Nicolae Antonovici de Fonthon[68]. Acesta[69] era descendent al unei familii franceze de

[59] Sorin Cristescu, *Carol I şi politica României (1878-1912)*, Bucureşti, Editura Paideia, 2007, p. 62, 93.

[60] M. Alexandrovici Hitrowo a intrat oficial în această funcție la 3/15 noiembrie 1886 şi a ocupat-o până la 2/20 aprilie 1891 (AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera H1, nepaginat). A mai fost reprezentant al Rusiei în Portugalia, pentru o perioadă mai scurtă de timp, şi apoi în Japonia (http://www.rulex.ru/01220161.htm).

[61] Gh. Bezviconi, *op. cit.,* p. 177.

[62] Sabina Cantacuzino, *op. cit.,* p. 187.

[63] *Ibidem*, p. 188.

[64] Într-un raport din 13/25 aprilie 1888 al ministrului plenipotențiar britanic, Frank C. Lascelles, către secretarul de stat pentru Afacerile Externe ale Marii Britanii, Marchizul Salisbury, acesta transmitea faptul că ministrul rus era acuzat de către presă (se face referire la ziarul „Telegraful") de propagandă religioasă în zonele rurale. În urma articolului apărut, ministrul rus i-ar fi sugerat lui P. P. Carp ca guvernul român să îl protejeze împotriva atacurilor presei. Răspunsul politicianului român a fost acela că presa din România este liberă şi că guvernul nu are nici o „putere" asupra publicațiilor (Sorin Liviu Damean, *op. cit.,* p. 148).

[65] Gh. Cazan, *op. cit.,* 1979, p. 178-179.

[66] Sorin Cristescu, *Corespondența personală a regelui Carol I (1878-1912)*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2005, p. 257.

[67] AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera H1, nepaginat (după un articol preluat din „Neue Freie Presse", Viena, 19 aprilie 1891).

[68] A ocupat această funcție între 12/24 iunie 1891 şi 1/18 noiembrie 1901 (AMAE, fond Reprezentanți străini, dosar nr. 16, litera F1, nepaginat).

[69] În anul 1898, Nicolae Antonovici de Fonthon era decanul Corpului diplomatic străin de la Bucureşti şi susținea că, în acel moment, Rusia şi-a recăpătat influența în România, Bulgaria şi în Peninsula Balcanică, în general (Sorin Liviu Damean, *op. cit.,* p. 256).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

emigranți, ai cărei membri au ocupat mai multe funcții în diplomația rusească. În această familie de diplomați îl regăsim şi pe Mihail Lvovici de Fonthon, căsătorit cu Anastasia, fiica lui Grigore Filipescu[70], care a fost între 1857 şi 1862 guvernatorul Basarabiei.

Putem observa faptul că, referitor la diplomații ruşi, relațiile matrimoniale nu au fost chiar aşa de evidente ca în cazul diplomaților români, legăturile de familie mergând foarte mult înapoi spre începutul secolului XIX. Cu toate acestea, diplomații ruşi cunoşteau foarte bine realitățile româneşti, deoarece dispuneau de o rețea bună de agenți sau de simpatizanți.

În finalul prezentării noastre, ne vom opri atenția asupra câtorva aspecte din căsătoria celor mai importanți membri ai casei regale din România, pentru a doua jumătate a secolului XIX, în speță Carol I şi Ferdinand.

Într-unul din numeroasele sale studii[71] referitoare la casa regală din România, Vasile Docea surprindea că după instalarea ca prinț al României a lui Carol au fost 16 tentative matrimoniale ale principelui, până la urmă fiind aleasă căsătoria cu Elisabeta de Wied în 1869. În acest sens, familia sa a dus numeroase tratative cu diverse case princiare europene. Printre posibilele soții ale lui Carol I s-a numărat, într-o primă fază, şi prințesa Eugenia de Leuchtenberg, o nepoată a țarului Alexandru al II-lea şi rudă apropiată a casei regale prusiene. Această căsătorie nu a mai avut loc atât din cauza ezitărilor lui Carol I, cât şi din pricina atitudinii țarului, ce considera poziția lui Carol I precară, pronunțându-se pentru o amânare a negocierilor. În cele din urmă, la începutul lunii decembrie 1867, a avut loc logodna între prințesa Eugenia şi prințul Alexandru de Oldenburg.

O altă variantă de căsătorie pentru Carol I a fost cea cu marea ducesă Maria, fiica țarului Alexandru al II-lea, în acest scop fiind trimisă (1868) şi o misiune diplomatică[72] la Sankt-Petersburg, formată din episcopul Melchisedec şi Ioan Cantacuzino[73]. La acea vreme, ducesa Maria avea 14 ani, astfel încât i s-a transmis lui Carol I că până la vârsta de 17 ani „se pot întâmpla multe”[74]. Mai concludent ni s-a părut alt mesaj trimis de tatăl fetei: „Aş fi mândru să-mi dau fata după un Hohenzollern, dar după un vasal al Porții nu!”[75]; astfel, proiectul rusesc a eşuat, Carol I căsătorindu-se cu Elisabeta, iar Maria s-a căsătorit în 1874 cu Alfred, prinț de Marea Britanie şi Irlanda, duce de Edinburgh, fiu al reginei Victoria. Una din fiicele ei, Maria, s-a căsătorit cu Ferdinand de Hohenzollern. Şi asupra acestei căsătorii se pot face mai multe interpretări.

[70] Emanoil Hagi-Mosco, *op. cit.,* p. 285.

[71] Vasile Docea, *Proiectele matrimoniale ale Principelui Carol I al României,* în *ArhGen*, an 4 (IX), 1997, nr. 3-4, Iaşi, p. 271-295.

[72] Dincolo de acest aspect al unei eventuale căsătorii, misiunea diplomatică a celor doi a avut şi alte semnificații. Astfel, episcopul Melchisedec a discutat cu demnitarii ruşi mai ales chestiuni bisericeşti, în care aceştia au insistat ca statul român să rezolve diferendul cu Patriarhia de la Constantinopol. Pe de altă parte, Ioan Cantacuzino s-a ocupat de problema jurisdicției consulare, înaintându-se în acest sens chiar o convenție care să reglementeze pe bază de reciprocitate poziția supuşilor celor două țări (a se vedea, în acest sens, Gh. Cazan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Pedagogică, 1984, p. 145; *Memoriile regelui Carol I al României de un Martor Ocular,* vol. I, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Scripia, 1992, p. 218-225).

[73] Trimiterea celor doi în Rusia nu a fost întâmplătoare. Episcopul Melchisedec a studiat la Academia Teologică de la Kiev şi a avut mai multe contacte culturale bisericeşti cu Rusia; Ioan Cantacuzino a fost căsătorit cu Maria Mavros, fiica diplomatului rus Nicolae Mavros. Căsătoriile Cantacuzinilor în mediul rus sunt însă mult mai numeroase (Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani,* Bucureşti, Editura Albatros, 1996, p. 268-300).

[74] Vasile Docea, *op. cit.,* p. 288-289.

[75] Sorin Cristescu, *Carol I şi politica României (1878-1912)*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La finalul anilor ’80 şi începutul anilor ’90 ai secolului XIX, familia regală a fost marcată de scandalul Văcărescu, datorat idilei dintre Elena Văcărescu şi principele Ferdinand. O idilă ce nu s-ar fi putut transforma în căsătorie atât datorită opoziţiei interne[76] cât mai ales din cauza lui Carol I, care a făcut tot posibilul pentru a o evita, trimiţându-l pe Ferdinand la Sigmaringen în 1891. Pare interesantă în această conjunctură poziţia reginei Elisabeta, care la început a fost de acord cu propunerea lui Carol pentru una din fiicele ducelui de Edinburgh, datorită şi rudeniei ruseşti. Simpatiile ruseşti ale reginei erau „notorii” şi se datorau „şederii” mai multor ani la Sankt-Petersburg, la ducesa Elena, ce era şi naşa ei[77]. Însă treptat, poziţia Elisabetei s-a schimbat, regina susţinând-o pe Elena Văcărescu şi punându-se chiar problema unui eventual divorţ de Carol I, cauzat de această problemă. De altfel, regina a plecat la Veneţia în 1891, pe motive medicale, fiind însoţită şi de Elena Văcărescu, care apoi, mai ales la insistenţele lui Carol I, a plecat definitiv la Paris[78]. Aşadar a apărut calea liberă spre căsătoria lui Ferdinand cu Maria, moment din care şi relaţiile româno-ruse s-au îmbunătăţit; un exemplu ar fi prima vizită oficială a lui Carol I în Rusia peste câţiva ani, în 1898.

În concluzie, se poate aprecia faptul că, în numirile agenţilor diplomatici ai României la Sankt-Petersburg, respectiv ai Rusiei la Bucureşti, un rol important l-au avut şi relaţiile matrimoniale. Având legături de rudenie în societatea românească, respectiv cea rusească, diplomaţilor le-a fost mult mai uşor să se integreze în realităţile cotidiene ale vremii. Trebuie totuşi menţionat faptul că diplomaţii ruşi au avut un mic avantaj, beneficiind de sprijinul unor personalităţi politice şi familii din Moldova, gata să ofere oricând informaţii preţioase în schimbul unor „presupuse” avantaje administrative.

RUSSIANS AN ROMANIANS: DIPLOMACY AND MATRIMONIAL RELATIONS IN THE SECOND HALF OF THE XIXth CENTURY
(Summary)

Keywords: Russian diplomacy, matrimonial relations, royal family, Romanian Principalities

The concerns between Romanians and Russians in the nineteenth century have been a constantly research point in the Romanian historiography and not only, which still deserves to be investigated by the historians. In this paperwork I would like to put forward some of the matrimonial relations aspects between Romanians and Russians, focusing on the diplomats from these countries and trying to observe if these relationships had anything to do with their nomination as diplomatic. For the first half of the nineteenth century, Russians thought to be necessary to make a match with local women to obtain high positions and especially influence in the Romanian Principalities. Following the nominations of Romanian representatives at Sankt-

[76] În presa centrală se specula chiar ideea că, în ultimele zile din viaţă, Mihail Kogălniceanu ar fi scris copiilor săi o scrisoare în care condamna căsătoria principelui Ferdinand cu Elena Văcărescu, considerând-o drept un dezastru „ce ar nimici munca noastră naţională de 25 ani” („Voinţa Naţională”, anul VIII, 6/18 iulie 1891, p. 1).

[77] Sorin Cristescu, *Carol I şi politica României (1878-1912)*, p. 113.

[78] *Ibidem*, p. 118-120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petersburg, we can say that besides political interests, matrimonial relations have also had an important role. The majority of the agents had a contact with the Russian families by different alliances, if not directly, through the members of families, so that when they have been sent to the Russian capital, they've already known quite well the language and the Russian political environment. Russian diplomacy from the second half of nineteenth century was connected to Romanian realities under the circumstances that Foreign Affair ministers, A. M. Gorceakov and N. Giers, had connections with the Romanian society through matrimonial relationships. Regarding the Russian minister plenipotentiary from Romanian capital, the matrimonial relationships were not as clear as in the Romanian diplomats' case, family connections were heading back at the beginning of the nineteenth century. At the end of our research, we focused our attention on the marriages of the Romanian royal family, especially Carol I the first and Ferdinand. If Carol I had two attempts to marry women related to Alexandre the 2nd, Ferdinand married the tsar's niece, Maria.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HADRIAN G. GORUN

REGATUL ROMÂNIEI ÎNTRE ALIAȚI ŞI PUTERILE CENTRALE LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1918

Perioada cuprinsă între toamna anului 1917 şi primăvara lui 1918 a fost una deosebit de dificilă pentru România şi pentru factorii decizionali de la Iaşi care răspundeau de destinele țării. Situația României era extrem de complicată şi ingrată, întrucât oficialitățile de la Iaşi se confruntau cu presiuni atât din partea aliaților din Antantă, cât şi din partea inamicilor. Cei dintâi manifestau exigențe ieşite din comun, susținând ducerea până la extrem a rezistenței armatei române. Germania şi Austro-Ungaria exercitau presiuni în sens opus, insistând pentru încheierea păcii separate de către România. În caz contrar, Puterile Centrale amenințau cu continuarea luptei până la zdrobirea completă a statului român. România se găsea într-o situație limită, iar misiunea autorităților – care trebuiau să aleagă practic între două alternative inconvenabile – era una cu adevărat ingrată. După succesul revoluției bolşevice din Rusia, aceasta a încetat să mai reprezinte un aliat, îngroşând chiar numărul duşmanilor statului român. România se afla izolată complet de aliații săi. Franța a tins să prevină cu orice preț un armistițiu al României, care în concepția Parisului nu putea fi decât un preludiu la o pace separată. Bunăoară, la începutul lui decembrie 1917, preşedintele republicii franceze, Raymond Poincaré, reînnoia asigurările de prietenie pentru România, anunțând că guvernul de la Paris tocmai a deschis reprezentanților săi de la Iaşi credite nelimitate, în scopul ameliorării aprovizionării armatei române. Şeful statului francez şi-a exprimat speranța că armata română va depune armele doar în clipa victoriei depline a Aliaților[1].

Chiar anterior defecțiunii complete a Rusiei, trupele române au fost constrânse să acopere vidul lăsat de militarii ruşi prin plecările lor frecvente de pe front şi să reziste singure. Preşedintele Consiliului de miniştri, Ion I.C. Brătianu, anunța guvernele aliate şi în legătură cu jafurile comise pe teritoriul românesc de către ruşii aflați în retragere[2].

La începutul lui decembrie 1917, regele Ferdinand a avut inițiativa convocării unui consiliu de coroană, care să examineze situația creată prin armistițiul încheiat de Rusia sovietică la Brest Litovsk. În eventualitatea în care armata rusă nu producea o defecțiune completă, s-a luat în calcul colaborarea cu efectivele ruse încă de încredere, împreună cu care forțele române urmau să se retragă pe Prut. Dacă din contră, armata rusă abandona în totalitate partea de front pe care acționa, consiliul de coroană a decis că România nu rămânea mai puțin fidelă aliaților săi. În atare împrejurare excepțională, armata avea să fie demobilizată după ce va fi distrus întregul material de război. Apoi,

[1] Raymond Poincaré, *Au service de la France*, Paris, Librairie Plon, 1928, vol. V, p. 401.

[2] George Cipăianu, *La răscruce (Toamna anului 1917 – primăvara lui 1918). Marea Britanie şi încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 60-61.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 193–204

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urma să plece împreună cu regele şi curtea regală în Rusia. Întrucât nu sesizaseră încă o bolşevizare completă a trupelor ruse din Moldova, deşi acestea erau reticente la ideea continuării luptei, autoritățile române presupuneau că atâta vreme cât vor fi hrănite corespunzător, respectivele trupe nu vor părăsi în întregime frontul[3]. Cu toate acestea, preşedintele Consiliului de miniştri, Ion I. C. Brătianu, a opinat că, în cazul retragerii dezordonate şi ostile a armatelor ruse prin Moldova, rezistența armată a României în fața Puterilor Centrale ar cauza prejudicii enorme atât țării cât şi Aliaților, putând fi fatală pentru ființa statală românească. Indirect, Antanta ar fi afectată iremediabil[4].

Spre deosebire de guvernul său, care a avut o atitudine intransigentă, ministrul francez de la Iaşi, contele Charles Auguste de Saint-Aulaire, a manifestat un puternic simț al realității, apreciind că armistițiul era inevitabil, iar guvernele Antantei vor trebui prin urmare să dea circumstanțe atenuante României în starea deplorabilă în care se afla[5]. Însă miniştrii titulari ai legațiilor statelor Antantei la Iaşi nu erau în măsură să acționeze din proprie inițiativă, fiind obligați să se mențină în limitele directivelor care le erau trasate. Or, ele se opuneau oricărui armistițiu şi păci separate. În consecință, prin încheierea armistițiului de la Focşani, guvernul României a acționat oarecum împotriva voinței Antantei. Fiind la curent cu starea de lucruri din România şi de pe frontul românesc, Saint-Aulaire a atras atenția ministrului de externe Stephen Jean-Marie Pichon că, după ce a consimțit să recurgă la sacrificii imense, România nu se găsea între un inamic şi un aliat, ci între doi inamici, dintre care unul reprezenta anarhia, trădarea şi foametea[6]. Chiar dacă referința nu era directă, aluzia la Rusia este cât se poate de clară şi de evidentă. În consecință, reprezentanții diplomatici ai Antantei la Iaşi s-au arătat mai îngăduitori, mai permisivi față de armistițiul României decât executivele de la Paris, Londra, Washington sau Roma.

După încheierea armistițiului de la Focşani, guvernul francez şi-a multiplicat eforturile pe lângă cabinetul Brătianu, pentru ca întreruperea ostilităților să nu conducă ulterior la o pace separată, întrucât Aliații ar fi pierdut concursul unui partener important. În plus, dacă Puterile Centrale ar fi izbutit să obțină pacea pe întregul front de est, şi-ar fi deplasat un mare număr de trupe pe cel occidental, unde ar fi intensificat presiunea militară. Şeful diplomației franceze, Stephen Pichon, a contactat la scurt timp după încheierea armistițiului pe ambasadorii Franței de la Washington, Londra şi Roma, precum şi pe ministrul de la Iaşi, cerând ca guvernului român să i se prezinte mereu ideea rezistenței împinse până la limite extreme. În acest scop, Antanta a decis să sprijine şi să susțină România prin toate mijloacele posibile. Saint-Aulaire a primit recomandarea de a se menține în legătură permanentă cu şeful misiunii militare franceze, Henri Mathias Berthelot, cu care trebuia să îşi concerteze toate demersurile în direcția încurajării tuturor elementelor capabile să reziste asalturilor pacifiste şi destabilizatoare ale maximaliştilor[7]. Armata română trebuia reorganizată, ea constituind, conform aprecierilor diplomaților şi cercurilor militare ale Antantei, singurul nucleu solid al frontului oriental[8]. Preşedintele Consiliului de miniştri francez, în acelaşi timp ministru de război, Georges Clemenceau, considera la 16 decembrie 1917 că, pentru a fi în stare să reziste, armata română trebuia să aibă spatele asigurat în Rusia de sud. Acesta desemna singura

[3] Arhivele Naționale ale României, fond Microfilme, Belgia, rola 12, cadrul 218.
[4] Idem, Anglia, rola 257, cadrul 411.
[5] Archives du Ministère des Affaires Etrangères Français (în continuare, AMAEF), Série Guerre 1914-1918, Sous-Série Roumanie, Dosar 356, fila 224.
[6] *Ibidem*, f. 264-265.
[7] *Ibidem*, f. 284.
[8] *Ibidem*, f. 286

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

regiune de unde trupele regale ar fi fost în măsură să se aprovizioneze şi eventual să se sprijine pe grupările nesupuse autorităţilor maximaliste[9]. Era vorba, în principal, de ofiţerii încă fideli ţarismului şi de cazacii aflaţi sub autoritatea lui Kaledin.

Cel puţin la modul declarativ, Franţa şi-a reînnoit simpatiile pentru România, Georges Clemenceau transmiţând ministrului României la Paris, Victor Antonescu, că nu se îndoia de bunele intenţii ale cabinetului Brătianu[10]. Generalului Berthelot îi revenea misiunea de a îndepărta unele asperităţi care, totuşi, mai persistau în raporturile dintre cabinetul Brătianu şi guvernul Clemenceau. Dar, totodată, premierul român nu dorea transformarea liderului misiunii franceze din colaborator tratat cu recunoştinţă într-un tutore[11]. Sondând atitudinea guvernelor Antantei în ceea ce îl privea, Brătianu s-a arătat chiar dispus să solicite regelui înlocuirea sa în cazul în care încrederea investită de către Aliaţi nu mai era deplină. Dar oricare ar fi fost noul preşedinte al Consiliului de miniştri, el trebuia să păstreze în privinţa chestiunilor româneşti o autoritate în concordanţă cu gravitatea situaţiei.

În 18 decembrie 1917, Saint-Aulaire relata că regele şi guvernul român se opuneau unei păci separate. Totuşi, această soluţie – etichetată drept a efortului minim şi care ralia majoritatea opiniei publice – ar risca să aibă câştig de cauză dacă nu era respinsă de către Aliaţi cu toată energia[12]. Ministrul României la Paris, Victor Antonescu, a acţionat pentru a conştientiza cabinetul francez asupra situaţiei deosebit de dificile a României şi pentru ca ţara lui să beneficieze în continuare de susţinerea Franţei. Prezentând starea de lucruri din România ministrului de externe Stephen Pichon, pledoaria reprezentantului român s-a bucurat de succes. Pichon a declarat că Franţa se simţea mai solidară ca niciodată cu România şi regele ei. În opinia guvernului republicii franceze, oricare ar fi tragismul situaţiei, armata română trebuia să continue să lupte apărând teritoriul ţării. Regele nu trebuia să rămână în nici un caz izolat de guvernul său şi de armată, chiar şi în eventualitatea (doar ipotetică, ce e drept) retragerii în Rusia meridională. În caz contrar, germanii puteau proclama un alt rege[13]. În acele circumstanţe cu totul potrivnice, pentru cercurile conducătoare de la Iaşi esenţial era să câştige timp pentru a adopta măsurile destinate să stopeze debandada care cuprinsese trupele ruse[14].

Îngrijorarea Antantei a crescut înspre sfârşitul anului 1917, ultimele evenimente din Rusia ameninţând să facă din această ţară aliata ori mai degrabă vasala Germaniei. În atare condiţii, factorii de decizie din România credeau tot mai puţin în victoria Aliaţilor, de aici luând naştere ezitarea de a lua hotărâri care implicau un grad de risc ridicat. Diplomaţia Antantei propunea desfăşurarea unei vaste activităţi de propagandă în rândul românilor, care trebuiau convinşi că triumful final va fi de partea puterilor aliate şi asociate. Urma să fie analizată şi posibilitatea de a trimite trupe aliate în Rusia[15]. Bun cunoscător al realităţilor româneşti, Saint-Aulaire a propus o soluţie de compromis la 25 decembrie 1917. În cazul în care România nu ar fi în măsură să continue rezistenţa armată şi nici să organizeze evacuarea armatei, a guvernului şi a curţii regale, Antanta trebuia să recunoască că aliatul său şi-a onorat complet îndatoririle şi că a îndeplinit cu loialitate toate angajamentele asumate[16].

[9] *Ibidem*, D. 357, f. 27.
[10] AMAE, fond Paris, vol. 36, f. 52.
[11] *Ibidem,* f. 56-57.
[12] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 357, f. 40.
[13] AMAE, fond Paris, vol. 36, f. 76.
[14] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 348, f. 182.
[15] *Ibidem*, D. 357, f. 119.
[16] *Ibidem*, f. 137-138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Premierul Brătianu şi-a manifestat îngrijorarea în privinţa evoluţiei ulterioare a evenimentelor. În cazul în care acţiunea de restabilire a ordinii (prin intermediul măsurilor îndreptate împotriva trupelor ruse dedate la acte de agitaţie şi brigandaj) ar fi fost sortită eşecului şi ar fi antrenat un război între ruşi şi români, în mod concomitent cu un atac din partea trupelor germane, România nu ar mai fi fost capabilă de alte sacrificii utile Antantei. Era recomandabil ca aceasta din urmă să anunţe că România a întreprins tot ceea ce i-a stat în putinţă pentru a-şi îndeplini obligaţiile de aliată, în condiţiile în care expunerea sa la alte privaţiuni nu aducea nici un fel de avantaj nimănui, existând chiar primejdia distrugerii armatei şi a dispariţiei statului român. Conform opiniei lui Saint-Aulaire, preşedintele Consiliului de miniştri al României înţelegea să obţină de la Aliaţi un consimţământ formal pentru o pace separată, fără a renunţa la angajamentele sale[17]. Saint-Aulaire a atras atenţia lui Brătianu asupra necesităţii absolute de a evita tot ceea ce ar risca să consolideze aspiraţiile tot mai puternice către încheierea păcii, manifestate în ţară. Un mijloc de a acţiona împotriva tendinţelor pacifiste consta în măsuri energice adoptate împotriva maximaliştilor[18].

În principiu, guvernul Brătianu era decis să lupte până la capăt alături de Aliaţi, această hotărâre având menirea de a forţa armata română să se retragă în Rusia pentru a continua să combată. O atare operaţiune însă ar fi delicată, cu precădere iarna, căci în toată regiunea sudică a Rusiei existau doar drumuri deseori impracticabile. Mai mult, nu a fost constituit în acea regiune nici un depozit de rezerve. Armata regală s-ar putea chiar intersecta cu trupe ruse anarhice şi prădalnice, rezultând eventuale conflicte armate. Oricare ar fi decizia adoptată ulterior de România, ea avea tot interesul să păstreze neafectată o armată solidă şi numeroasă. În vederea garantării alimentării regulate a militarilor, Berthelot a propus crearea de stocuri de provizii în Basarabia. De asemeni, el a trimis la Kiev o misiune franceză care să intre în legătură cu autorităţile ucrainiene pentru a ameliora aprovizionarea frontului românesc[19]. Aflat atât sub presiunea Aliaţilor, care îl îndemnau la o rezistenţă armată dusă la extrem, cât şi sub cea a Puterilor Centrale şi a bolşevicilor, Brătianu şi-a prezentat concepţia şi strategia sa într-o convorbire cu Saint-Aulaire, la sfârşitul lui decembrie 1917. Brătianu a afirmat că, în situaţia atât de critică a României, era esenţial să câştige timp şi să se abţină de la orice act care ar risca să fie interpretat de către inamic drept o provocare[20].

Deşi mereu a combătut orice aluzie la pacea separată alături de celelalte cercuri diplomatice şi militare ale Antantei, ministrul francez în România a reclamat instrucţiunile de rigoare, neobţinute până în acea clipă, în cazul în care pacea separată ar fi devenit o realitate imposibil de prevenit[21]. Exista posibilitatea ca puterile aliate să se afle în faţa uneia dintre următoarele două variante: *pace separată legal încheiată* de către regele actual şi de către un guvern desemnat de suveran sau *pace încheiată de către un guvern instalat de către germani*. Partizanii celei dintâi alternative susţineau că pacea separată legală trebuia făcută de comun acord cu Aliaţii, ei evitând astfel să lase câmp liber germanilor în România. În cea de-a doua eventualitate, guvernul şi familia regală aveau să părăsească ţara, protestând împotriva stării de fapt. Saint-Aulaire a înclinat înspre varianta secundă întrucât s-ar preveni efectul moral deplorabil pe care l-ar

[17] *Ibidem*, f. 142-143.

[18] *Ibidem*, f. 146.

[19] Sérvice Historique de l'Armée de Terre (în continuare, SHAT), Série Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, Analiza raportului nr. 24, din 30 noiembrie 1917, al generalului Berthelot, realizată la 27 decembrie 1917.

[20] *Ibidem*, telegrama nr. 849, din 30 decembrie 1917, semnată Saint-Aulaire, trimisă la Ministerul Afacerilor Externe şi la Comitetul de război; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 348, f. 182 şi 184.

[21] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 348, f. 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produce pacea legală obținută de către Germania[22]. Prin urmare, al doilea tip de pace, fiind opera unor complici ai Puterilor Centrale, nu ar schimba aproape nimic în situația militară din Rusia, unde deja nu mai exista o armată organizată în stare de beligeranță. Saint-Aulaire şi-a dezvoltat pledoaria în favoarea continuării luptei (sau la nevoie, în favoarea încheierii păcii de către un cabinet instituit de către Puterile Centrale), subliniind că o pace care s-ar bucura de aprobarea şi promulgarea regelui României ar plasa în afara cauzei aliate o armată română mai puternică ca niciodată şi ar legitima într-un anumit fel starea de fapt de pe frontul oriental[23]. Dacă regele Ferdinand şi guvernul condus de Ion I. C. Brătianu ar fi semnat pacea cu Puterile Centrale, statul român ar fi pierdut avantajele teritoriale consimțite anterior de către Quadrupla Alianță prin convenția politică din 4/17 august 1916. România ar fi încălcat clauza cu privire la obligația de a încheia pacea numai împreună şi simultan. În atare circumstanțe, Antanta putea renunța la angajamentele sale, considerându-se dezlegată de orice obligații dacă aliatul său ar fi ratificat pacea separată cu duşmanul. Era vorba de ceea ce îşi propuneau Puterile Centrale, anume obținerea unei păci generale pe întregul front estic, pentru ca apoi să încheie socotelile şi cu puterile occidentale, adjudecându-şi victoria finală. Acest obiectiv ar fi fost cu siguranță lesne de realizat prin deplasarea unor efective masive şi a unei mari cantități de materiale de război pe frontul apusean.

Interesant este însă că şi după ce armistițiul a devenit un fapt împlinit, diplomația franceză – care de altfel s-a plasat mereu în avangarda diplomației Antantei – încă îşi exprima încrederea în capacitatea combativă a românilor prin vocea lui Saint-Aulaire. Sau cel puțin dorea să acrediteze această idee, desigur supralicitând forța armatei române, a cărei aprovizionare din deficitară a devenit practic nulă, după ce puterea sovietică a trecut la interceptarea şi blocarea oricărei livrări de armament, muniții şi provizii. Avem de-a face însă cu o eludare a realității premeditată sau involuntară, dat fiind faptul că țara se găsea înconjurată de inamici reali (Puterile Centrale) sau prezumtivi (Rusia bolşevică) şi, în acelaşi timp, izolată complet de aliați. În urma defecțiunii ruseşti, nici din punct de vedere al numărului efectivelor în măsură să se opună inamicului nu mai existau motive întemeiate de optimism.

La începutul anului 1918, situația era de-a dreptul îngrijorătoare. Nepărăsind linia sa intransigentă pe care a urmat-o cu consecvență, Georges Clemenceau susținea că era just ca în acele momente curajul tuturor să servească scopului comun. În opinia sa, existau şi speranțe de ameliorare a situației din Rusia. În atare condiții, ar fi deprimant ca România, în jurul căreia se depuneau uriaşe eforturi de refacere a moralului, să recurgă la o defecțiune. Ca urmare a acestei luări de poziție, Victor Antonescu a transmis cabinetului de la Iaşi că „trebuie să rezistăm până la capăt şi prin toate mijloacele". Ministrul român a dobândit impresia că dacă România ar dezamăgi aşteptările Aliaților, opinia publică din statele aliate ar fi influențată în rău, iar acest fapt s-ar repercuta asupra acțiunii guvernelor respective[24].

Generalul Berthelot a rămas de asemenea fidel opțiunii sale de a se opune oricărei păci separate: „Desigur, noi cunoaştem dificultățile României, […] dar nu ar trebui ca bunătatea noastră să antreneze o slăbiciune culpabilă şi să permitem României, acordând concesie după concesie, să încheie o pace separată fără onoare şi fără luptă"[25].

[22] *Ibidem*, f. 193.
[23] *Ibidem*, f. 195.
[24] *Ibidem*, f. 110.
[25] Jean Noël Grandhomme, Michel Roucaud, Thierry Sarmant, *La Roumanie dans la Grande Guerre et l'Effondrement de l'armée russe*, L'Harmattan, 2000, Edition critique des rapports du Général Berthelot, chef de la mission militaire française en Roumanie (1916-1918).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Contele de Saint-Aulaire a sondat chiar atitudinile unor membri marcanți ai guvernului Brătianu, precum Take Ionescu, vicepreşedinte al Consiliului de miniştri. Liderul Partidului Conservator Democrat i-a declarat categoric că pacea separată a României era iminentă dacă Antanta nu îi opunea vetoul său. Quadrupla era datoare să îşi prezinte formal şi oficial poziția împotriva unei păci separate *legale* şi să invite regele şi cabinetul român să întreprindă totul pentru a se retrage în Rusia cu concursul Aliaților. Această soluție încă mai părea posibilă în viziunea vicepremierului român. Partizanii păcii separate, care exploatau tăcerea Antantei din acele clipe, ar fi fost nevoiți să renunțe la acțiunile lor, în caz contrar Take Ionescu amenințând el însuşi cu retragerea de la guvernare. Apoi, vicepremierul a expus cu îngrijorare toate consecințele care le-ar fi avut pentru puterile aliate o pace separată legală: efectul moral dezastruos, luarea în stăpânire a României de către Germania pe termen lung, imposibilitatea de rezistență pentru armata rusă şi de reorganizare pentru cea rusă. Saint-Aulaire era conştient la rândul său de necesitatea urgentă a pronunțării vetoului Aliaților față de pacea separată legală, solicitând în acest sens permisiunea de a-l rosti în numele guvernului pe care îl reprezenta[26].

Discursul lui Stephen Pichon din Cameră, cu privire la România, a produs în această țară efectul cel mai benefic, conform opiniei cercurilor franceze. Declarațiile liderului de la Quai d'Orsay ar contribui la revigorarea încrederii. Reprezentantul diplomatic al Franței la Iaşi manifesta optimism, socotind că afirmarea publică a menținerii angajamentelor Franței era menită să îi reducă la tăcere pe aceia care pretindeau că situația din Rusia ar fi invocată de către Antanta pentru a-şi eluda promisiunile. Rămânea să se stabilească faptul că puterile aliate nu aveau să îşi acorde acceptul pentru o pace separată legală. Era important să se pună capăt fără întârziere oricărui echivoc în această chestiune[27].

Ministrul de externe al Franței s-a adresat ambasadorilor de la Londra, Petrograd, Roma şi Washington şi ministrului de la Iaşi, anunțând că diplomația franceză va întreprinde totul pentru a preveni o pace separată între România şi Puterile Centrale. În cazul în care situația materială a României, înconjurată fiind de duşmani, nu îi permitea să reziste până la capăt presiunilor exercitate asupra sa, Antanta trebuia să facă tot ceea ce îi stătea în putință pentru a îndepărta posibilitatea unei păci separate. Franța nu îşi dădea consimțământul în acest sens, iar ceilalți aliați urmau să acționeze într-un mod similar. Quai d'Orsay-ul a luat, de asemenea, în calcul ipoteza ca Aliații să asiste la o pace încheiată de către un executiv de conjunctură, impus de către germani după ce familia regală şi guvernul în exercițiu vor fi părăsit în prealabil țara. Astfel, România şi-ar dovedi până la capăt loialitatea față de Aliați, iar aceştia erau dispuşi să îi acorde întregul sprijin pentru a obține revizuirea acestei păci provizorii, cu ocazia conferinței de la finalul conflagrației mondiale. Pichon l-a îndemnat pe plenipotențiarul francez la Iaşi să facă guvernului român o declarație în conformitate cu indicațiile primite de la Paris şi să remită preşedintelui Consiliului, Brătianu, o notă care să specifice limpede că autoritățile republicii franceze respingeau orice pace separată legală. Liderul de la Quai d'Orsay a adăugat că va susține aceleaşi idei cu prilejul întrevederilor cu Victor Antonescu[28].

[26] Contele de Saint-Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003, p. 208-209; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 31-34.

[27] *Ibidem*, D. 349, f. 28.

[28] *Ibidem*, f. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Generalul Berthelot a dispus organizarea unei întruniri la care au mai participat generalii români Constantin Prezan, Constantin Iancovescu, Eremia Grigorescu, Arthur Văitoianu şi Alexandru Averescu. Şeful misiunii franceze a căutat să arate că armata română era în măsură să organizeze o rezistenţă serioasă, cu atât mai mult cu cât, pe de o parte, trupele inamice din faţa acesteia erau în dezorganizare completă, iar pe de altă parte transportul unor noi efective reclama un timp îndelungat[29].

Prim-ministrul Clemenceau l-a contactat, în prima decadă a lunii ianuarie 1918, pe omologul său de la Iaşi, dezaprobând panica care cuprinsese cabinetul României, panică care putea împinge ţara la pace separată: „Ne-aţi solicitat încredere, iar noi v-am acordat-o fără nici o rezervă, neprecupeţind nici un efort pentru a vă veni în ajutor. Noi vrem încă să menţinem această încredere în pofida semnalelor Şefului Misiunii noastre militare care nădăjduim să fie exagerate. Vă cerem doar să vă gândiţi bine înainte de a vă precipita în ireparabil. Ceasul la care sentimentul naţional rus este pe punctul de a se regăsi ar fi în mod straniu ales pentru o defecţiune românească”[30]. Este imposibil să nu remarcăm în aceste rânduri tonul ameninţător al preşedintelui Consiliului de miniştri al Franţei. Chiar dacă nu era exprimat în mod explicit, avem de-a face cu un îndemn imperativ pentru continuarea luptei. Autorităţile de la Paris încă mai sperau să reunească în Rusia meridională toate forţele ostile comisarilor poporului şi bolşevismului. Speranţele au rămas însă deşarte, iar exigenţele la adresa României erau fundamentate pe o cunoaştere inexactă şi defectuoasă a realităţilor. Sau poate că Parisul dorea un sacrificiu suprem din partea armatei române, subestimând şi subevaluând aceste realităţi doar pentru a-şi menaja propriile forţe de pe frontul de vest. Poziţia radicală a lui Clemenceau l-a marcat destul de evident pe prim-ministrul Brătianu, care ulterior nu a ascuns intenţia de a se retrage de la putere în cazul în care Aliaţii nu-i mai acordau credit, reiterând totodată vechea sa voinţă de a păstra colaborarea cu statele Antantei[31]. Afectat de cele declarate de preşedintele Consiliului de miniştri al Franţei, Brătianu a condiţionat continuarea colaborării cu Antanta şi menţinerea la guvernare de investirea sa cu o încredere permanentă. Dacă rezistenţa română devenea imposibilă, el prefera unei ocupaţii complete a ţării de către germani pacea înfăptuită de către suveran şi un guvern legal. Inamicul ar fi instalat un suveran docil şi un cabinet favorabil, compus din principalii lor adepţi, rămaşi la Bucureşti. Fiind nevoiţi să se menţină în limitele instrucţiunilor venite de la miniştrii de externe ai statelor pe care le reprezentau, agenţii diplomatici ai Antantei la Iaşi au insistat pe lângă cercurile diriguitoare româneşti asupra interesului vital pe care îl avea România pentru a rezista până la capăt şi a-şi asigura sprijinul fără rezerve al puterilor aliate cu ocazia păcii generale. Semnalele nu erau însă prea încurajatoare, întrucât România căpătase deja sentimentul unei izolări desăvârşite. Oamenii politici români erau aproape convinşi că, în starea de anarhie profundă pe care o traversa Rusia, eforturile tardive ale Aliaţilor pentru încheierea, în timp util, a unei baze de rezistenţă nu vor fi încununate de succes[32].

Generalul Berthelot a continuat să se arate optimist, dar nu putem şti cu certitudine dacă era vorba de o convingere personală sau dacă doar supralicita dorinţele şi pretenţiile superiorului său, ministrul de război Clemenceau, ale cărui recomandări imperative era obligat să le pună în practică. Şeful misiunii franceze era de părere că

[29] Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice din războiu (1916-1918),* Bucureşti, Editura „Cultura Naţională”, 1935, p. 243.

[30] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 38; G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 88.

[31] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 64.

[32] *Ibidem*, f. 70-74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

armata română era în măsură să reziste până la finele lunii aprilie, chiar şi lipsită de concursul militarilor ruşi. Berthelot a stabilit că inamicul nu ar fi fost în stare să înainteze dacă trupele aliate ar fi fost distribuite cu grijă. El considera că germanii ar fi fost nevoiți să aducă încă 10 divizii competitive pentru a lua cu asalt linia întărită a Siretului şi a-i respinge pe români în Rusia[33].

În cadrul Antantei, se impunea cu pregnanță atitudinea Franței. Saint-Aulaire se plângea ministrului său de externe că dintre reprezentanții puterilor aliate în România, el continua să dețină monopolul demersurilor amenințătoare, luând astfel naştere o situație foarte dificilă pentru legația şi misiunea militară franceză. Ele se expuneau resentimentelor şi indignării adepților păcii al căror număr creştea progresiv[34].

Miniştrii aliați se pronunțau pentru trimiterea unor contingente sârbe din Rusia în Basarabia, pentru a asigura acolo paza liniilor ferate şi securitatea aprovizionărilor româneşti. În scopul ameliorării situației, cei patru miniştri mai propuneau ocuparea bazelor navale în Rusia, instituirea unui control asupra căilor ferate care realizau legătura între respectivele baze şi Rusia Meridională, dar şi între ele şi România. Apoi, se impunea trimiterea unor forțe aliate destul de puternice pentru materializarea celor de mai sus şi pentru a se constitui nucleul trupelor ruse favorabile Antantei. În ultimul rând, agenții diplomatici ai Antantei au propus demersuri pentru ameliorarea situației în Balcani, fie prin încheierea unei păci separate cu Turcia sau Bulgaria, fie printr-o ofensivă energică în Macedonia sau în zona europeană a Turciei. Se spera în obținerea unui nou efort din partea României, care ar fi urmat să fie combinat cu cel întreprins în sudul Balcanilor de trupele aliate. Miniştrii Antantei nu se puteau pronunța asupra posibilităților de executare şi reuşită a celor propuse de ei. Ei numai se mărgineau să reflecte aspectele grave legate de România, aşa cum apăreau ele la fața locului şi să indice mijloace susceptibile să aducă oarecare remedii[35].

Diplomații francezi care nu aveau cunoştință de starea de lucruri din România înclinau să manifeste o intransigență dusă la extrem. Astfel, ambasadorul Franței la Roma nu a fost de acord cu declarația lui Brătianu, potrivit căreia situația țării sale era mai critică decât a oricărei alte puteri aliată a Antantei. Camille Barrère l-a acuzat pe preşedintele Consiliului de miniştri român că a omis soarta Belgiei şi Serbiei, state care, deşi ocupate de către inamic, nu se gândiseră la o pace separată, rămânând fidele cauzei comune a Aliaților[36]. Realitatea însă era cu totul alta, fiind reliefată de către Saint-Aulaire în corespondența sa cu Quai d'Orsay-ul: „Faptul că nici trimiterea scontată a diviziilor cehe nu mai părea posibilă dă impresia unei izolări totale şi definitive. Nu economisim nici un efort pentru a reacționa contra acestui curent [pacifist – n.n.]. Dar pe de o parte evenimentele din Rusia, iar pe de alta imposibilitatea oricărui ajutor direct al puterilor aliate fac situația fără ieşire şi fără precedent. Prin urmare, ea nu poate fi asimilată situației Belgiei şi Serbiei, care se află în contact imediat cu Puterile aliate"[37].

Dificila situație în care se afla România a fost semnalată de factorii militari responsabili. Generalul Dmitri Şcerbacev, comandantul trupelor ruse de pe frontul românesc, şi mai ales generalul român Constantin Prezan, şeful Statului-Major al armatei, au căzut de acord, în 27 ianuarie, asupra catastrofei iminente care se abătea

[33] *General Henri Berthelot and Romania*, Edited by Glenn E. Torrey, New York, Columbia University Press, 1987, p. 140-141; *apud* G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 64.
[34] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 85.
[35] *Ibidem*, f. 75-77.
[36] *Ibidem*, f. 89.
[37] *Ibidem*, D. 358, f. 254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra armatei române în ziua în care tot mai probabila pace a Ucrainei o va îndepărta de centrele sale de aprovizionare cu materiale de război şi echipamente militare. Cele două personalităţi militare şi-au afirmat voinţa de a acţiona contra curentului pacifist din ce în ce mai activ din cadrul cercurilor oficiale, al armatei şi al opiniei publice. Numai că evenimentele din Rusia şi imposibilitatea oricărui ajutor direct din partea Antantei complicau situaţia într-un ritm accelerat şi într-o manieră implacabilă[38]. Miniştrii aliaţi la Iaşi au fost neplăcut surprinşi în principal de cele spuse de Prezan, din moment ce până atunci optimismul său rămăsese inalterabil[39]. Pentru a mai salva aparenţele şi pentru a imprima o anumită doză de încredere, reprezentanţii puterilor aliate încercau să convingă guvernul de la Iaşi asupra şanselor minime de declanşare a unei ofensive austro-germane puternice pe frontul românesc[40].

La 1 februarie 1918, preşedintele Consiliului de miniştri, Ion I. C. Brătianu, a făcut o prezentare exhaustivă a situaţiei generale a României. Preşedintele Consiliului de miniştri a constatat cu regret şi amărăciune că ultimele şanse pentru ca România să rămână fidelă aliaţilor săi s-au risipit. „Cartea ucraineană", jucată până atunci, nu mai putea reprezenta o soluţie viabilă. Intenţionând, înainte de toate, să se sustragă anarhiei bolşevice, Ucraina era dispusă să se arunce în „braţele" Germaniei. Brătianu şi-a continuat pledoaria, afirmând că ţara era lipsită de vecini favorabili, în timp ce numărul inamicilor crescuse: Odessa era controlată de maximalişti, iar trenurile destinate aprovizionării României nu mai soseau. Prim-ministrul român se arăta dezamăgit că aliaţii occidentali se rezumau la încurajări sterile. În România, domnea foametea. Mai mult, muniţiile se dovedeau insuficiente pentru o campanie de lungă durată. O bună parte din materialele de război rămăsese în depozitele din Rusia şi din Ucraina. Pentru a scoate ţara din situaţia ei extrem de delicată, Brătianu a iniţiat unele demersuri pe lângă generalul Berthelot spre a obţine acordul tacit al Franţei pentru deschiderea negocierilor cu Germania. Ca să fie mai convingător pe lângă şeful misiunii militare franceze, premierul cabinetului de la Iaşi s-a angajat să tergiverseze cât mai mult tratativele cu inamicul[41]. Situaţia din Rusia anihila orice speranţă de rezistenţă şi de retragere pentru trupele române. Saint-Aulaire s-a angajat ca împreună cu colegii săi aliaţi să intervină pe lângă Brătianu pentru a-l obliga măcar să câştige timp în tratativele provocate de Mackensen şi să decline orice propunere de pace[42].

Cursul evenimentelor s-a precipitat. În 2 februarie 1918, generalul Constantin Prezan, şeful Statului Major, a primit din partea generalului Mackensen o notificare în conformitate cu care, din pricina ruperii relaţiilor României cu guvernul rus şi ca urmare a plecării forţelor ruse de pe frontul românesc, menţinerea convenţiei de armistiţiu între statul român şi Puterile Centrale, din 9 decembrie 1917, a devenit imposibilă. Comandantul trupelor germano-austriece a reclamat trimiterea unor delegaţi în vederea negocierilor, în cadrul cărora era nevoie să se ţină seama de starea actuală a respectivului front. Atitudinea germanilor a fost determinată de convingerea că Ucraina fie se supunea unei păci sub dominaţie austriacă, fie se expunea anarhiei sub influenţa

[38] SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, telegrama nr. 206 din 27 ianuarie 1918, semnată Saint-Aulaire, trimisă ministrului afacerilor externe şi Comitetului de război; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 358, f. 264.

[39] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 358, f. 264.

[40] *Ibidem*, f. 276.

[41] J.-N. Grandhomme ş.a., *op. cit.*, p. 407-408.

[42] SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, telegrama nr. 230, din 2 februarie 1918, semnată Saint-Aulaire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maximalistă. Preşedintele Consiliului de miniştri de la Iaşi considera că în cele două ipoteze de mai sus, Nistrul şi regiunea din vecinătate se va transforma în front inamic[43].

Toate acestea se petreceau într-un moment în care, pe teritoriul românesc, se aflau 200.000 de soldaţi ruşi potrivnici. Potrivit unor informaţii serioase şi verosimile, erau pe picior de concentrare în Bucovina mai multe corpuri de armată ruse, pentru a servi drept avangardă trupelor austriece, în vreme ce o parte importantă a efectivelor româneşti acţiona înspre Bălţi şi Bender, în Basarabia. Mai mult, concomitent cu atacurile sovieticilor, românii se puteau aştepta şi la un atac din partea austro-germanilor.

Pornind de la aceste considerente, Ion I. C. Brătianu socotea de cuviinţă că aliaţii occidentali să nu aibă pretenţii care să implice distrugerea totală a ţării sale. În pofida sentimentelor de solidaritate pe care Antanta le arăta României, ea nu era în măsură să intervină cu succes la Petrograd pentru ca guvernul bolşevic să nu pună regatul român în cea mai nefastă postură. Puterile aliate trebuiau să stabilească, din punctul de vedere al intereselor generale, dacă România, plasată între frontul german şi o Rusie potrivnică, ar merita „condamnată sinuciderii la care ar conduce o acţiune militară pe două fronturi”[44]. În lipsa oricărei posibilităţi de ajutor, o atare acţiune se solda, desigur, cu o capitulare a armatei române şi cu înlocuirea regelui. Pentru conferinţa păcii generale, cabinetul Ion I. C. Brătianu înţelegea într-o manieră cu totul legitimă să conserve drepturile dobândite[45].

Însă miniştrii aliaţi la Iaşi i-au adresat premierului Brătianu o scrisoare colectivă în care precizau: „Guvernele noastre ne-au confirmat deplina lor încredere că România, fidelă tradiţiilor sale nobile şi intereselor sale vitale, va continua lupta cu aceeaşi energie ca în trecut şi nu îşi va separa soarta de cea a aliaţilor săi”[46]. Reprezentanţii Antantei erau însă îngrijoraţi de varianta în care România ar fi fost confruntată cu o ofensivă germană sau cu o ofertă avantajoasă de pace. Cel mai bun mijloc de a acţiona împotriva tendinţelor pacifiste ar fi fost, pe cât posibil, operaţiunile militare pe celelalte fronturi[47]. În primele zile ale lui februarie 1918, guvernul francez a expediat o notă pentru ambasada Angliei din Paris, prin care i-a adus la cunoştinţă că Franţa i-a învestit pe ministrul său la Iaşi şi pe generalul Henri Berthelot cu toate atribuţiile necesare pentru a desfăşura o acţiune eficace, menită să oblige Ucraina la o atitudine amicală faţă de România[48]. Dar planurile Aliaţilor legate de acest aspect au eşuat, deoarece Ucraina a încetat să mai joace rolul de zonă-tampon pentru statul român de îndată ce a semnat pacea cu Puterile Centrale. Dădea astfel foştilor adversari posibilitatea de a învălui complet flancurile noastre şi de a încercui în totalitate România. În 10 februarie, bolşevicii au invadat teritoriul ucrainean şi au ocupat Kievul[49]. De la Paris, Victor Antonescu i-a telegrafiat lui Brătianu că generalul Tabouis, reprezentant al guvernului francez pe lângă Rada de la Kiev, primise ordin să protesteze şi să declare că Franţa considera drept nule şi neavenite toate stipulaţiile respectivei convenţii de pace[50].

Din alarmantă, situaţia a devenit de-a dreptul disperată, critică. La 7 februarie 1918, preşedintele Consiliului de miniştri al României îi convoca pe agenţii diplomatici

[43] AMAE, fond Paris, vol. 37, telegrama trimisă de la Iaşi în 31 ianuarie 1918, semnată Brătianu; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 358, f. 306.
[44] AMAE, fond Paris, vol. 37, telegrama trimisă de la Iaşi în 31 ianuarie, semnată Brătianu.
[45] *Ibidem*.
[46] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 180.
[47] *Ibidem*, f. 181.
[48] *Ibidem*, f. 319.
[49] G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 78.
[50] AMAE, fond Paris, vol. 37, f. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aliați pentru a le rezuma starea generală de lucruri. Ion I.C. Brătianu şi-a informat interlocutorii că, prins între dilema păcii imediate şi a războiului fără ieşire, prefera să se angajeze la tratative pentru a temporiza. În cazul în care miniştrii din cabinetul său nu aderau la tactica pe care intenționa să o adopte, nu îi rămânea altă variantă decât demisia din funcție[51].

În continuare, Brătianu conchidea: „Forța lucrurilor este de aşa natură încât este aproape sigur că succesorii noştri, în legătură cu alegerea cărora nu cunosc încă intenția Majestății Sale Regele, vor încerca să câştige timp prin negocieri, ceea ce atitudinea conservatorilor nu mi-a permis să încerc eu însumi […] I-am ținut la curent pe aliații noştri în privința tuturor tratativelor de la Focşani, iar depeşele mele au indicat caracterul acestora. Totodată i-am ținut la curent asupra dificultăților noastre interne şi trebuie să constat că instrucțiunile de a se opune oricăror negocieri pe care le-au primit au contribuit la imposibilitatea continuării guvernării noastre”[52]. Din ultima frază reieşea cât se poate de transparent intenția nedisimulată a lui Brătianu de a demisiona.

Quai d'Orsay-ul şi guvernul francez au persistat în intransigența lor față de România. Astfel, Stephen Pichon l-a rugat pe Victor Antonescu să comunice lui Brătianu că Parisul nu putea accepta din partea României nici pace separată şi nici discuții în această direcție. În condițiile în care şansele puteau fi de partea armatei române, autoritățile franceze contau pe fermitatea lui Brătianu şi a cabinetului de la Iaşi. Pichon a recomandat ca premierul român să fie încurajat de către miniştrii aliați să reziste atât „tentațiilor de pace negândită cât şi în fața unei amenințări germane”[53].

Evoluția evenimentelor nu lăsa să se întrevadă nimic pozitiv. Armistițiul semnat de către România pe 9 decembrie 1917, la Focşani, urma să expire la 14 februarie 1918. Dacă nu era denunțat cu şapte zile mai devreme, urma să fie prelungit automat[54]. Între pacea separată, ruptura imediată cu Puterile Centrale şi tratativele de pace cu scopul de a câştiga timp, Brătianu respingea categoric primele două variante, ținând eventual să păstreze puterea doar dacă membrii Consiliului de miniştri, care făceau parte din cele două partide, s-ar fi pus de acord asupra soluției discuțiilor de pertractare. El mai avea, posibil, o mică speranță legată de eventualitatea producerii unui fapt fericit, precum o ameliorare tardivă a raporturilor cu maximaliştii ori o agravare a crizei în Austria-Ungaria[55].

Cu toate acestea, miniştrii aliați la Iaşi au reiterat o declarație anterioară, potrivit căreia Antanta se pronunța împotriva tratativelor de pace. Agenții diplomatici ai Antantei au adăugat că, de fapt, existau numai două soluții în acel moment, pacea sau războiul, orice negociere aşa-zisă *dilatorie* putând duce la încheierea păcii separate în scurt timp[56]. La 9 februarie 1918, prim-ministrul României Ion I.C. Brătianu a remis demisia sa regelui Ferdinand I[57]. Monarhul l-a însărcinat pe generalul Alexandru Averescu să formeze un cabinet, care s-a constituit imediat. Noul guvern nu prezenta în componență personalități de mare notorietate, dar toți membrii erau favorabili mai mult sau mai puțin păcii separate. Generalul Averescu a ținut să mărturisească, cu prilejul

[51] J.- N. Grandhomme ş.a., *op. cit.*, p. 411.
[52] *Ibidem*; AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 206.
[53] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 204.
[54] G. Cipăianu, *op. cit*., p. 81.
[55] SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, telegrama identică nr. 248, din 8 februarie 1918 a miniştrilor Italiei, S.U.A., Franței şi Angliei la Iaşi.
[56] *Ibidem.*
[57] J.N. Grandhomme ş.a., *op. cit*., p. 412.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluării funcției de președinte al Consiliului de miniștri, că perspectiva păcii îi părea inevitabilă şi prin urmare va proceda la negocieri. Adăugând că nu își va pune semnătura pe o pace dezonorantă, el nu a menționat însă ce înțelegea prin această sintagmă[58]. În cel din urmă ceas, răspunzând unei solicitări exprese a lui Saint-Aulaire, Stephen Pichon l-a autorizat pe ministrul său din capitala română să ofere asigurări guvernului român că tot ce va fi întreprins pe teritoriul invadat va fi considerat nul şi neavenit. În plus, Antanta va încerca, cât îi va sta în putință, să aplaneze conflictul dintre România şi comisarii poporului[59]. Totul venea prea târziu, noul cabinet dându-şi consimțământul pentru a participa la negocieri de pace cu Puterile Centrale.

Prins între presiuni imposibil de îndurat din partea agresorului şi intransigența uneori aproape absurdă a Aliaților occidentali, guvernul Brătianu s-a văzut plasat în imposibilitatea de a-şi continua activitatea. Mai mult, fostul aliat rus a devenit un inamic mai primejdios şi mai imprevizibil decât însuşi Puterile Centrale, iar după ce Ucraina a semnat pacea, România avea în preajma sa numai duşmani, izolarea şi încercuirea fiind complete. Executivul condus de către Ion I. C. Brătianu a fost aşadar nevoit să renunțe la guvernare, în favoarea cabinetului condus de către generalul Alexandru Averescu, înclinat să angajeze discuții pentru pace. În aceste circumstanțe cu totul nefaste, a fost exprimat punctul de vedere oficial al guvernelor aliate, conform căruia, în eventualitatea unei păci separate româneşti, clauzele acceptate prin cele două convenții din 1916 deveneau caduce.

THE ROMANIAN KINGDOM BETWEEN THE ALLIES AND THE CENTRAL EMPIRES (THE BEGINNING OF 1918)

(Summary)

Keywords: Romania, armistice, Soviet Russia, peace, Central Empires, army, resistance, Ion I. C. Brătianu.

At the end of 1917 and at the beginning of 1918, the situation of Romanian Kingdom was particularly difficult because of unfavorable external circumstances. Under the influence of Bolshevik ideology, Russian soldiers have refused to fight since the fall of 1917. The armistice of Brest Litovsk, signed by Soviet Russia in early December 1917 placed Romania in a desperate situation. It will be surrounded by hostile forces. Ukraine, which had served as a buffer zone for the Romanian state, signed, in turn, separate peace with Central Empires, on 9 February 1918. Although the Romanian army needed military aid, war material and ammunition, and faced the pressures of Central Empires, the Allies asked for resistance. The government led by Ion I.C. Brătianu had to resign in favor of the cabinet led by Alexandru Averescu. The latter wanted to negotiate peace. In these circumstances, the Allies might give up the commitments assumed in the summer of the year 1916.

[58] *Ibidem.*
[59] AMAEF, Guerre, Roumanie, D. 349, f. 228.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

MAREA BRITANIE, FRANȚA ŞI PROBLEMA „CORDONULUI SANITAR"

Odată cu sfârşitul „Marelui Război", Marea Britanie s-a întors la politica sa tradițională, de neintervenție în Europa de Est. Acest fapt nu a însemnat un abandon total al problemelor politice europene, însă britanicii au încercat să evite oferirea de garanții sau implicarea în alianțe pe bătrânul continent. Mai târziu, în anii '30, situația politică din Europa a început să se modifice, astfel încât Marea Britanie a fost nevoită să-şi reconsidere tot mai mult poziția.

Europa rămânea, chiar şi după încheierea Primului Război Mondial, un spațiu dominat de alianțe. Dacă Marea Britanie nu s-a implicat în constituirea acestora, Franța a făcut-o, cu precădere în estul Europei, încercând astfel să creeze un nou echilibru continental, să elimine amenințarea germană şi să țină departe pericolul bolşevic. S-a născut astfel „cordonul sanitar" al Europei, în care România şi Polonia jucau un rol de prim rang.

Motivația Parisului în această direcție pare destul de clară. Atunci când a izbucnit Primul Război Mondial, în 1914, marile puteri continentale din Europa erau Franța, Germania, Italia, Austro-Ungaria şi Rusia, Marea Britanie fiind doar simbolic implicată. Ea trimitea în luptă, inițial, numai aproximativ o sută de mii de soldați, spre deosebire de celelalte, care au trimis milioane. Totul s-a schimbat pe măsură ce războiul s-a prelungit, britanicii constituind, la rândul lor, o armată de masă pe frontul occidental. Acest efort a venit însă prea târziu pentru a mai salva Rusia şi frontul din răsărit. Dezastrul militar, amplificat de cele două revoluții din 1917, a scos Rusia din război şi a dus la încetarea existenței ei ca mare putere, în avantajul Germaniei, care se confrunta acum în răsărit cu un amalgam de state mici, dincolo de care se afla neantul[1].

În acest context, Franța a luat în calcul, încă de la sfârşitul anului 1916 şi începutul celui următor, contraponderea pe care o Polonie unită o putea constitui în fața Germaniei. Această idee a fost reluată în toamna anului 1917 şi a rămas ca o preocupare constantă a Ministerului de Externe francez, în primul rând datorită şefului Departamentului Politic, Pierre de Margerie[2]. La 26 noiembrie 1917, el a pregătit pentru cabinetul francez un lung memorandum, argumentând faptul că Polonia devenea tot mai mult o problemă de importanță vitală pentru aliați, în general, şi pentru Franța, în

[1] A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, traducere şi note de Lucian Leuştean, postfață de I. Ciupercă, Iaşi, Polirom, 1999, p. 29.

[2] Kalervo Hovi, *Cordon Sanitaire or Barriere de L'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917-1919*, Annales Universitatis Turkuensis, SARJA, Ser. B OSA, Tom. 135, Turku, Turun Yliopisto, 1975, p. 72.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 205–213

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

special. Potrivit acestui document, din punct de vedere politic, o Polonie reconstituită în urma acțiunilor aliate putea deveni, în Europa de Est, cel mai bun zid de apărare împotriva germanismului şi, cu ajutorul României Mari, împotriva tentativelor de expansiune germane şi austro-ungare către răsărit. Chiar şi în cazul în care alianța cu Rusia se menținea în timpul războiului şi după aceea, o Polonie unită, având acces la mare, ar fi constituit cea mai eficace barieră între Germania organizată şi o Rusie slăbită sau poate divizată. Din aceste motive, Pierre de Margerie considera necesar ca Aliații să adopte cât mai repede cu putință o atitudine definitivă în chestiunea poloneză, eventual prin intermediul unei declarații colective[3].

La 5 ianuarie 1918, Pierre de Margerie şi-a reînnoit punctul de vedere în privința politicii țării sale față de Polonia, într-o declarație făcută ambasadorului Belgiei la Paris. La acea dată, guvernul francez, la fel ca şi Ministerul de Externe, era convins de faptul că Rusia, care până atunci asigurase echilibrul est-european în fața Germaniei, avea să cadă ea însăşi în sfera de influență germană. Pentru a preîntâmpina acest lucru, Franța trebuia să sprijine independența Poloniei. Însă o Polonie singură nu era suficient pentru a se opune Germaniei, astfel încât Franța era pregătită, în acest sens, să sprijine România, Cehoslovacia şi chiar Ucraina şi Bielorusia. Acest plan, aprobat nu doar de Stephen Pichon, ci şi de Clemenceau şi Foch, însemna practic faptul că diplomația franceză intenționa să înlocuiască alianța cu Rusia printr-un soi de „barieră estică", având ca element de bază Polonia. Scopul principal al acestei „bariere" era acela de a se opune expansiunii germane către est şi nu bolşevismului, cel puțin deocamdată[4].

Mai mult decât atât, planurile franceze vizau încorporarea statelor baltice şi a Finlandei în această „barieră estică", obiectivul principal rămânând, la momentul respectiv, combaterea influenței germane, mai degrabă decât acela de a crea o zonă tampon eficientă împotriva Sovietelor, chiar dacă o asemenea politică implica riscul unei rivalități economice şi politice cu Marea Britanie[5].

Spre deosebire de Franța, politica tradițională a Marii Britanii a fost aceea de a evita orice implicare directă în estul Europei, însă o atitudine asemănătoare caracteriza politica Londrei față de Europa ca întreg[6]. Cu toate acestea, liderii politici ai statelor din Balcani, la fel ca şi cei din Cehoslovacia sau Polonia, au căutat în permanență să obțină sprijinul britanic față de cauza lor. Lipsa entuziasmului britanic față de micile state din estul Europei se baza pe concluzia pragmatică a Londrei că, oricât de instabile erau, cele trei imperii din centrul şi estul Europei – cel Austro-Ungar, cel Rus şi cel Otoman – erau de preferat noilor state certărețe, agresive şi instabile. Datorită acestei atitudini, statele din estul Europei au interpretat politica britanică drept una care se opunea intereselor lor, iar preocuparea predominantă a Londrei față de problemele Imperiului sau cele interne, aproape ca un semn de ostilitate. Doar nişte angajamente militare directe şi concrete, dublate de o implicare economică serioasă ar fi putut convinge statele din estul Europei, care se simțeau el însele lipsite de securitate şi divizate, că Marea Britanie nu era ostilă intereselor lor[7].

Pentru Marea Britanie, ca şi pentru Franța, Italia ori Statele Unite, victoria a fost obiectivul esențial al războiului, indiferent de motivațiile care au determinat intrarea ei

[3] *Ibidem*, p. 72-73.
[4] *Ibidem*, p. 75.
[5] *Ibidem*, p. 82; vezi şi p. 159-165.
[6] Anita J. Prazmowska, *Eastern Europe and the origins of the Second World War*, Macmillan Press, 2000, p. 29.
[7] *Ibidem*, p. 31-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în război. Linia politică ce avea să fie adoptată ulterior nu putea fi decât rezultatul acestei victorii. Din acest punct de vedere, anul 1918 s-a dovedit decisiv. Germania, deşi a reuşit să învingă Rusia în est, a fost, la rândul ei, înfrântă pe frontul apusean de către puterile occidentale şi forțată să încheie un armistițiu la 11 noiembrie: o situație care avea să aibă repercusiuni profunde asupra evoluției relațiilor internaționale în perioada interbelică[8]. Mai mult, în perioada confuză premergătoare Conferinței de pace de la Paris, Puterile Aliate şi Asociate învingătoare au înțeles că trebuie să se grăbească, nu doar din cauza iernii care începea să se facă simțită sau din cauză că milioane de oameni sufereau de foame în diverse regiuni ale Europei, ci şi pentru că influența bolşevismului, considerat a fi o maladie letală, putea să se extindă spre vest, în contextul unui vid de putere generat de prăbuşirea imperiilor continentale[9].

Spre deosebire însă de Congresul de la Viena, de pildă, la Conferința de pace de la Paris puterile învinse nu au fost admise. În consecință, lunile de negocieri şi tergiversări au generat, în Germania, dar nu numai, o anumită nesiguranță şi unele iluzii. Cele paisprezece puncte ale preşedintelui american erau deja bine cunoscute, astfel încât germanii au sperat că hotărârea finală a aliaților avea să fie una relativ indulgentă[10]. Tratatul de la Versailles, pe care reprezentanții Germaniei l-au semnat, în cele din urmă, la 28 iunie 1919, conținea destule prevederi dure, sau cel puțin aşa păreau ele celor mai mulți dintre germani. Însă el era practic rezultatul înfruntării dintre Marea Britanie şi Statele Unite, pe de o parte, a căror atitudine era influențată de faptul că mările le separau de Germania şi Franța, pe de altă parte, ale cărei temeri legate de propria securitate erau amplificate de lungimea apreciabilă a frontierei sale cu Germania. Mai mult decât atât, dacă britanicii urmăreau să obțină distrugerea flotei de război a Germaniei, în Europa ei nu aveau încredere în Franța şi încercau deja să revină la tradiționalul echilibru, prin care să se asigure de faptul că nici o putere, nici măcar Franța, nu avea să domine continentul. Pe de altă parte, liderii francezi, şi în special Clemenceau, care în timpul vieții sale a cunoscut două invazii germane asupra Franței, erau conştienți de faptul că, de una singură, Franța nu va avea sorți de izbândă într-un nou conflict cu Germania[11], iar din acest punct de vedere, intențiile Parisului de a-şi face aliați la frontierele de est şi de sud ale Germaniei sunt uşor de înțeles.

Dificultățile francezilor în această direcție au fost amplificate de faptul că la Paris nu s-a stabilit nimic din ceea ce ar fi putut implica Rusia. Atunci când s-a încheiat Conferința, Finlanda, de exemplu, a fost recunoscută ca stat, dar zona sa de graniță cu Rusia din Karelia era încă un câmp de luptă; situația statelor baltice nu fusese pe deplin reglementată[12], iar frontierele de est ale Poloniei nu erau fixate. Abia în octombrie 1920 a fost trasată granița finlandeză din Karelia. Cele trei republici baltice, Lituania, Letonia şi Estonia au fost recunoscute oficial în 1921 şi 1922, iar frontiera ruso-polonă a fost

[8] A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 28.

[9] Sally Marks, *The Illusion of Peace. International relations in Europe 1918-1933*, London and Basingstoke Associated companies in Dehli, Dublin, Hong Kong, Johannesburg, Lagos, Melbourne, New York, Singapore and Tokyo, The Macmillan Press LTD, 1981, p. 7.

[10] Henry Kissinger, *Diplomația*, traducere din limba engleză: Mircea Ştefancu, Radu Paraschivescu, București, Editura All, 1998, p. 208.

[11] Sally Marks, *op. cit.*, p. 11.

[12] La Ministerul de Externe al Franței a circulat un memorandum, care, plecând de la ideea că Germania a încercat, în est, să creeze mai multe state independente, care să o separe de Rusia, sugera faptul că Franța trebuie să se opună acestei încercări, prin crearea a cât mai puține state slave, dar cât mai puternice posibil. În consecință, Franța trebuia să oblige statele baltice fie să formeze împreună o alianță, fie să revină la Rusia ori Polonia sau, parțial, la amândouă. Vezi Kalervo Hovi, *op. cit.*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilită abia după conflictul dintre cele două țări, prin Tratatul de la Riga, încheiat la 18 martie 1921[13]. Mai mult decât atât, România părea să aibă, inițial, pentru Franța, doar o valoare politică relativă. Faptul că România încheiase o pace separată cu Puterile Centrale, în 1918, determinase o atitudine ambivalentă a Franței față de statul român, perpetuată chiar şi după semnarea armistițiului cu Germania, de la Compiègne. Din această cauză, România nu a fost inclusă inițial în planurile Ministerului de Externe francez, care vizau crearea unei bariere împotriva Germaniei, în decembrie 1918. Treptat însă, pe măsură ce expansiunea bolşevismului spre vest se prefigura din ce în ce mai clar, odată cu limitarea posibilităților de intervenție din partea Aliaților, România – şi datorită faptului că se învecina cu Rusia – apărea tot mai clar, alături de Polonia, ca al doilea element principal al „cordonului sanitar" al Europei, în fața amenințărilor din Răsărit[14].

Exista însă şi o altă motivație a atitudinii franceze față de România. Un memorandum al Statului Major francez din 23 noiembrie 1918 consemna faptul că România Mare avea şanse să devină un factor de putere important în Balcani, influențând astfel şi situația politică a Europei Centrale. Din această poziție, statul român, alături de Polonia şi Cehoslovacia, putea contribui decisiv şi la eficacitatea barierei estice contra Germaniei[15].

Polonia rămânea însă „cheia de boltă" în planurile franceze care vizau această construcție politică est-europeană. Din punctul de vedere al Parisului, esențial rămânea ca statul polonez să acționeze ca un factor politic de echilibru în estul Germaniei, ca o zonă tampon între Rusia şi Germania, să aibă ieşire la Marea Baltică, granițe naturale uşor de apărat, vecinătate cu România, iar eventualele diferende de frontieră cu Cehoslovacia, Rutenia, Bielorusia ori Lituania să fie rezolvate cât mai just, astfel încât eventualele surse de conflict şi animozități să fie eliminate[16].

În timpul Conferinței de pace de la Paris, Franța a năzuit, totuşi, mai mult decât la orice edificiu politic est-european, la obținerea unor garanții concrete de securitate din partea Marii Britanii şi a Statelor Unite sau, ca alternativă, la o slăbire a Germaniei până la un nivel care să ofere certitudinea că nu va mai reprezenta pe viitor un pericol pentru statul francez. Însă atât Statele Unite, cât şi Marea Britanie erau rezervate în ambele privințe. Soluția pe care Franța a adoptat-o s-a restrâns la presiunile constate în direcția dezmembrării statului german, în primul rând prin crearea unei zone tampon demilitarizate pe Rin, eventual prin înființarea unei republici renane. Doar aşa britanicii şi americanii au putut fi convinşi să ofere Franței garanții. Refuzul Senatului american de a ratifica Tratatul de la Versailles le-a făcut însă caduce, Londra profitând de ocazie pentru a le retrage la rândul ei[17].

Promisiunea anglo-americană a unei garanții colective a determinat însă Franța să cedeze în multe privințe. Ca urmare a insistențelor americane, sprijinite şi de către Marea Britanie, Germania a pierdut puține teritorii în urma Tratatului de Pace de la Versailles, cu excepția coloniilor. Astfel, granița de sud a Germaniei nu a suferit modificări, iar în partea de nord, Germania a fost nevoită să cedeze doar o fâşie din zona Schleswig către Danemarca. În vest, districtele Eupen şi Malmédy au fost cedate Belgiei şi, inevitabil, Alsacia şi Lorena către Franța, regiunea carboniferă Saar rămânând sub

[13] Sally Marks, *op. cit.*, p. 23-24.
[14] Kalervo Hovi, *op. cit.*, p. 176-177.
[15] *Ibidem*, p. 177-179.
[16] *Ibidem*, p. 175.
[17] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 209-215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mandatul Ligii Națiunilor pentru 15 ani, la sfârşitul cărora un plebiscit avea să-i decidă destinul. Zona renană trebuia să rămână permanent demilitarizată şi sub ocupația temporară a Franței. Cele mai serioase pierderi teritoriale germane erau însă cele din est. Oraşul port Memel urma să revină Lituaniei, Danzigul devinea Oraş Liber, sub mandatul Ligii Națiunilor[18], o parte însemnată a Sileziei Superioare era cedată Cehoslovaciei – chiar dacă o treime din această parte a revenit, finalmente Poloniei – şi, mai mult decât orice, un coridor trebuia să separe Prusia Orientală de restul Germaniei pentru a asigura accesul Poloniei la mare[19]. În plus, Germania urma să fie dezarmată până la un nivel la care să nu mai constituie un pericol[20] şi să plătească o sumă exorbitantă ca reparații de război[21] – ultima ajungând să fie o problemă dominantă a primului deceniu interbelic. Toate aceste clauze i-au determinat pe germani să considere Tratatul ca pe un adevărat *Dictat*, însă cel mai important a fost că el era încheiat de către învingători cu o Germanie unită, fapt care avea să asigure revirimentul ei ca mare putere pe scena politică europeană[22].

În aceste condiții, lipsită fiind şi de garanții, Franța a căutat, aproape cu disperare, o alianță cu Marea Britanie. De la Londra însă, lucrurile se vedeau cu totul altfel. Britanicii începeau să considere statul francez avid de securitate drept potențiala putere dominantă în Europa, fapt care, în conformitate cu linia politică tradițională a Albionului, trebuia contracarat. Mai mult decât atât, odată obținută victoria, fiecare dintre învingători şi-a urmărit propriile interese, iar din acest punct de vedere, britanicii considerau că îşi îndepliniseră deja obiectivele: Germania era înfrântă, preluaseră flota şi coloniile acesteia, iar dominația navală a Marinei Regale în apele europene era mai mare decât fusese vreodată şi, evident, mult mai clară decât în 1914[23].

Cu toate acestea, o Europă stabilă şi paşnică, rămânea, şi pe mai departe, un obiectiv esențial al politicii britanice, la fel ca şi o colaborare limitată cu Franța, dar nu fără condiții. Iar cea mai importantă dintre condiții era aceea ca Parisul să renunțe sau să-şi limiteze serios interesele de la răsărit de Rin. Marea Britanie dorea astfel să se asigure că nu va fi atrasă în vreun conflict pentru apărarea unei țări est-europene sau să

[18] Asta doar la insistențele lui Lloyd-George şi împotriva punctului de vedere susținut de Franța şi Statele Unite, care propuseseră ca oraşul, deşi locuit în majoritate de germani, să fie inclus în granițele noului stat polonez. Vezi A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 33.

[19] Vezi *Tractat* (sic!) *de Pace între Puterile Aliate şi Asociate şi Protocol*, Semnate la Versailles la 28 iunie 1919, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1920, partea a II-a, *Fruntariile Germaniei*, art. 27-30, p. 10-12. Vezi şi partea a III-a, *Clauzele Politice Europene*, secțiunile I-XIV, art. 31-117, p. 12-37; Sally Marks, *op. cit.*, p. 11-12.

[20] Începând cu data de 31 martie 1920, armata germană nu trebuia să aibă mai mult de şapte divizii de infanterie şi trei de cavalerie, cu un total al efectivelor care să nu depăşească 100.000 de militari, dintre care 4.000 de ofițeri. I se interzicea, de asemenea, Germaniei, să dețină nave de război cu un deplasament mai mare de 10.000 de tone, submarine, aviație militară şi armament ofensiv – tancuri şi artilerie grea – şi, în plus, statul major al armatei, instituție reprezentativă a tradiției militare prusace, a fost dizolvat. Vezi *Tractat* (sic!) *de Pace între Puterile Aliate şi Asociate şi Protocol*, Semnate la Versailles la 28 iunie 1919, partea a V-a, *Clauze Militare*, *Navale şi Aeriene*, secțiunile I-V, art. 159-213, p. 42-51.

[21] Inițial, în 1919, suma finală nu a fost precizată, însă ulterior, în 1921, ea a fost stabilită la 132 miliarde mărci aur (aproximativ 323 miliarde de dolari, la valoarea actuală) – vezi Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 232-233 –, în condițiile în care rata de schimb era, în epocă, de patru mărci aur pentru un dolar şi douăzeci mărci aur pentru o liră sterlină. Suma trebuia plătită atât în bani lichizi, cât şi mărfuri (cărbune, cherestea, produse chimice ş.a.m.d.). Procentele care urmau să revină țărilor învingătoare au fost stabilite la Conferința de la Spa, în iulie 1920, şi au fost fixate la 52% pentru Franța; 22% pentru Marea Britanie şi Imperiul Britanic; 9,5% pentru Italia, 8% pentru Belgia; 3,5% pentru Iugoslavia şi 5% pentru toate celelalte state. Vezi Sally Marks, *op. cit.*, p. 38-39.

[22] A.J.P. Taylor, *op. cit.*, p. 31.

[23] *Ibidem*, p. 38-39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se implice în divergențe susceptibile să apară bunăoară în cazul Sileziei Superioare, Danzigului, Poloniei sau al oricărui stat est-european cu care Franța încheiase ori intenționa să încheie tratate[24].

Aceste diferențe de opinie şi viziune au determinat apariția disensiunilor între cei doi foşti aliați, iar la Conferința de pace Marea Britanie şi Franța s-au contrat în aproape toate privințele, de la problema submarinelor la chestiunea Sileziei, de la situația Turciei la problema Tangerului sau de la reparațiile pentru Rusia la statutul zonei renane, chiar dacă uneori s-a ajuns şi la consens[25]. Stabilirea granițelor statului polonez nu a făcut excepție, deoarece, spre deosebire de Franța, Marea Britanie şi Statele Unite susținuseră inițial ca frontierele Poloniei să țină cont de elementul etnic[26] şi să-i asigure accesul la mare[27]. Ulterior, în timp ce Franța, susținută de Italia[28], dorea o Polonie puternică, David Lloyd George, prim-ministrul britanic, era sigur că statul polonez putea deveni cu uşurință o entitate politică periculos de instabilă, aşa încât a încercat să-l mențină cât mai mic cu putință[29].

Mai mult decât atât, în ceea ce priveşte zona baltică, britanicii considerau, cel puțin până la mijlocul anilor ’20, că ambițiile franceze reprezentau principala amenințare imediată la adresa stabilității. Din punctul de vedere al Londrei, şi aici, ca mai peste tot, francezii presau în direcția impunerii unei păci punitive în locul uneia care să reflecte ceea ce britanicii considerau a fi realitatea de putere. Din aceste motive, Marea Britanie s-a opus politicii franceze a „cordonului sanitar”, iar Londra nu numai că a criticat cu destulă duritate înmulțirea consilierilor militari francezi în țările din estul Europei, dar s-a şi opus cu vehemență includerii statelor baltice în alianța franco-poloneză şi asta pentru ca nu cumva cele trei state sau chiar Finlanda să fie atrase într-un soi de „vârtej al imperialismului pan-galic”[30]. Mai mult chiar, câțiva membri ai misiunii militare britanice care a vizitat Finlanda în 1924, sub conducerea generalului Sir Walter Kirke, declarau că nu au făcut un secret din aversiunea lor față de francezi şi chiar îi sfătuiseră pe finlandezi să-şi orienteze politica externă către Germania[31].

Cu toate acestea, la fel ca şi Franța într-o anumită măsură, Marea Britanie era interesată de îngrădirea Uniunii Sovietice şi a bolşevismului, însă politica Londrei în această direcție a suferit modificări importante între 1917 şi 1924. Dacă la început s-a încercat eliminarea regimului bolşevic prin intervenția directă în războiul civil, alături de ajutorul oferit Estoniei, Letoniei şi Finlandei pentru eliberarea propriilor teritorii de trupele sovietice sau pro-sovietice – fapt care nu avea să rămână fără consecințe şi de

[24] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 228.

[25] Sally Marks, *op. cit.*, p. 24; vezi şi p. 34-35.

[26] În conformitate cu punctul 13 din cele 14 ale preşedintelui american Woodrow Wilson. Vezi Oxford Pamphlets on World Affaires No. 6, *The Fourteen Points and the Treaty of Versailles*, by G.M. Gathorne-Hardy, Oxford at the Clarendon Press, 1939, p. 10; pentru mai multe detalii, vezi *ibidem*, p. 32-34.

[27] Kalervo Hovi, *op. cit.*, p. 74-75.

[28] Sprijinul italian pentru acest obiectiv al Franței nu a fost unul întâmplător. Prin aceasta, italienii nu doreau decât să creeze un precedent de care să se folosească în a-şi susține propriile lor pretenții teritoriale. Vezi Sally Marks, *op. cit.*, p. 10.

[29] *Ibidem*.

[30] Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 223.

[31] Idem, *British Security Interests in Scandinavia and the Baltic 1918-1939*, în Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, 3, *The Baltic in International Relations between the two World Wars*, Simposium organized by the Centre for Baltic Studies, November 11-13, 1986, University of Stockholm, Frescati, Editors: John Hiden and Aleksander Loit, Stokhlom, Almquist & Wiksell International, 1988, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care sovieticii aveau să-şi amintească în 1939 –, Marea Britanie s-a mulţumit ulterior să izoleze regimul bolşevic, exercitând presiuni asupra statelor scandinave pentru ca acestea să rupă relaţiile diplomatice cu noua putere din Rusia, la sfârşitul anului 1918[32].

Cu toate acestea, în pofida faptului că a condus campania de izolare a Rusiei, Marea Britanie a fost prima putere occidentală care a conştientizat necesitatea coexistenţei cu Sovietele. Drumul întortocheat spre o deplină recunoaştere diplomatică a fost însă strâns legat de problema relaţiilor economice anglo-sovietice, iar din acest punct de vedere, o primă etapă a debutat la începutul anului 1920, atunci când o misiune comercială britanică ajungea la Moscova şi se încheie odată cu semnarea unui acord comercial[33], la 16 martie 1921. Momentul marca, în realitate, recunoaşterea britanică *de facto*[34] a guvernului sovietic[35].

Ulterior, Lloyd George a încercat să amplifice şi să îmbunătăţească relaţiile economice cu Rusia sovietică, în timpul Conferinţei economice mondiale de la Genova, din 1922, având ca obiectiv principal readucerea Rusiei în structura economică europeană şi împiedicarea unei eventuale apropieri sovieto-germane[36]. Cu toate acestea, refuzul sovieticilor de a plăti datoriile acumulate în timpul războiului de Rusia ţaristă faţă de puterile occidentale şi, mai presus de toate, încheierea, la 16 aprilie 1922, a tratatului de la Rapallo[37], cu Germania – chiar în timp ce Conferinţa de la Genova era în

[32] Idem, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

[33] Printre altele, acest document stipula faptul că cele două părţi se obligau să se abţină de la orice acţiuni sau iniţiative ostile celeilalte, de la o orice formă de propagandă oficială, în afara graniţelor proprii, îndreptată direct sau indirect împotriva instituţiilor Imperiului Britanic sau, respectiv, a Republicii Sovietice Ruse (sic!) şi, în mod particular, că guvernul sovietic se va abţine de la orice încercare militară, diplomatică sau de alt gen privind încurajarea popoarelor din Asia la acţiunile ostile intereselor britanice, cu precădere în India şi Afganistan. În schimb, guvernul britanic îşi asuma angajamente similare faţă de guvernul sovietic în statele care făcuseră parte din Imperiul Rus şi care deveniseră acum independente. În plus, guvernul sovietic îşi recunoştea, în principiu, obligaţiile faţă de civilii din Marea Britanie, care nu fuseseră încă plătiţi pentru mărfuri livrate Rusiei în timpul războiului. Pentru mai multe detalii, vezi textul integral al acordului în Richard H. Ullman, *The Anglo-Soviet Accord,* Princeton University Press, 1972, p. 474-478; vezi şi Alan Farmer, *Marea Britanie: politica externă şi colonială, 1919-1939*, traducere Simona Ceauşu, Bucureşti, Editura All, 1996, p. 28.

[34] A fost doar o recunoaştere *de facto*, deoarece nici Marea Britanie şi nici alte state nu doreau să ofere guvernului condus de Lenin o recunoaştere *de jure*. Vezi Sally Marks, *op. cit.*, p. 44.

[35] Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.

[36] Sally Marks, *op. cit.*, p. 44-45.

[37] Potrivit textului acestui tratat, Germania şi Uniunea Sovietică se declarau de acord, în mod reciproc, să renunţe la pretenţiile care priveau recuperarea cheltuielilor din timpul războiului sau la orice fel de pretenţii vizând despăgubiri de război, să stabilească relaţii diplomatice şi consulare şi să reglementeze relaţiile economice bilaterale pe baza principiului naţiunii celei mai favorizate. În plus, cele două state îţi exprimau acordul de a preîntâmpina şi de a satisface, pe cât posibil, nevoile economice reciproce, iar în plus, guvernul german se obliga să ofere întregul suport necesar firmelor private germane care puteau să sprijine nevoile economice sovietice. Tratatul propriu-zis, care cuprindea şase articole şi era semnat de Rathenau şi Cicerin, a fost însoţit de o *Înţelegere suplimentară*, încheiată la Rapallo, tot la 16 aprilie, dar semnată la Berlin, la 5 noiembrie 1922, între guvernul german şi Ucraina, Bielorusia, Georgia, Azerbaijan, Armenia şi Republica Extremului Orient (sic!) şi conţinea prevederi similare cu textul tratatului propriu-zis de la Rapallo. Textele tratatului de la Rapallo, precum şi al *Înţelegerii Suplimentare*, pot fi consultate, în traducerea în limba engleză a Secretariatului Ligii Naţiunilor – aşa cum apar în *League of Nations Treaty Series*, volumul 19, 327L, 1923, p. 250 şi urm., respectiv volumul 26, 327L, 1924, p. 391 şi urm., la adresa de internet http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/interwar/rapallo.htm, iar la aceeaşi adresă se regăseşte şi textul Tratatului de la Berlin, din 1926. Mai important însă decât litera tratatului de la Rapallo a fost faptul că acesta a netezit calea unei colaborări militare „clandestine”, dacă o putem numi aşa, între cele două state. *Reichswehrul* – aşa cum s-au numit forţele armate ale Republicii de la Weimar – a avut astfel posibilitatea să trimită în Uniunea Sovietică un număr de ofiţeri, atât pentru a instrui Armata Roşie, cât şi pentru a câştiga ei înşişi experienţă în utilizarea şi tactica armelor interzise Germaniei prin Tratatul de la Versailles, în primul rând a tancurilor şi avioanelor. Vezi Oxford Pamphlets on World Affaires No. 41, *The Origins of the War*, by E. L. Woodward, Oxford at the Clarendon Press, 1940, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plină desfăşurare şi adeverind astfel temerile lui Lloyd-George – au făcut ca eforturile britanice de îmbunătăţire a relaţiilor cu Rusia să devină, cel puţin pentru moment, inutile[38]. În plus, se părea că sovieticii nu respectau nici măcar acordul din 1921, ei fiind acuzaţi în mod constant de către oficialii britanici, printre care s-a remarcat îndeosebi lordul Curzon[39], de încălcarea prevederilor referitoare la promovarea unei propagande ostile celeilalte părţi contractante. În cele din urmă, acordul comercial din 1921 a supravieţuit datorită mai ales unor replici conciliatoare din partea sovieticilor[40].

În 1924, odată cu venirea la putere în Marea Britanie a Partidului Laburist, noul guvern, condus de Ramsey MacDonald, cel care deţinea şi portofoliul externelor, a recunoscut oficial Uniunea Sovietică, în februarie 1924[41], şi aproape imediat a demarat negocieri pentru încheierea unui nou acord comercial cu Moscova, prin care se spera că Marii Britanii avea să i se asigure o mare piaţă de desfacere. Proiectul acestui tratat a fost definitivat în august 1924 şi prevedea, în eventualitatea unei rezolvări echitabile a problemei împrumuturilor britanice din timpul războiului, ca guvernul Maiestăţii Sale să gireze un împrumut de 30 de milioane de lire pentru Rusia sovietică. În acest context, *The Times* şi *Daily Mail* au publicat, la 25 octombrie 1924 – cu patru zile înainte de alegerile generale din Marea Britanie –, celebra scrisoare semnată de Gregori Zinoviev, pe atunci preşedinte al Prezidiului Cominternului şi Arthur McManus, reprezentantul Partidului Comunist Britanic pe lângă Comintern, adresată Comitetului Central al Partidului Comunist Britanic, şi în care erau subliniate perspectivele favorabile pe care acordul bilateral anglo-sovietic le oferea acţiunilor subversive necesare declanşării luptei de clasă în Marea Britanie[42].

Publicarea acestui document, indiferent dacă a fost sau nu un fals, a contribuit la eliminarea posibilităţii încheierii unui acord cu sovieticii de către Marea Britanie, în 1924. În plus, guvernul laburist a căzut la finele aceluiaşi an, iar noul guvern, conservator, condus de Stanley Baldwin, a considerat ameninţarea sovietică drept una reală, astfel încât a retras recunoaşterea Uniunii Sovietice şi a rupt relaţiile diplomatice cu Moscova[43].

Până la sfârşitul anilor ’20, alte două incidente au marcat relaţiile Marii Britanii cu Uniunea Sovietică. Este vorba despre o donaţie substanţială a Moscovei acordată federaţiei minerilor în timpul grevei generale din Marea Britanie, din 1926, şi rezultatul unei percheziţii efectuate în 1927 la birourile Societăţii Ruse de Cooperare din Londra – pe scurt A.R.C.O.S. –, suspectată de a fi reprezentat centrul spionajului sovietic din Marea Britanie. Venirea din nou la putere a laburiştilor, în 1929, a determinat reluarea relaţiilor diplomatice şi încă o dată a fost luată în discuţie problema unui acord comercial, însă pentru tot restul perioadei interbelice relaţiile Marii Britanii cu Moscova au fost caracterizate de răceală şi neîncredere[44].

Se poate spune, aşadar, că nici măcar în ceea ce priveşte relaţiile cu Rusia sovietică, aşa cum s-au desfăşurat ele în anii ’20, interesele Marii Britanii şi ale Franţei nu au fost complementare. Dacă Parisul a încercat formula „cordonului sanitar”, Marea

[38] Alan Farmer, *op. cit.*, p. 29.
[39] Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.
[40] Alan Farmer, *op. cit.*, p. 29.
[41] Patrick Salmon, *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*, p. 224.
[42] Bentley B. Gilbert, *Britain Since 1918*, New York and Evanston, Harper & Row Publishers, 1967, p. 53. Textul scrisorii poate fi regăsit în Michael Lynch, *Stalin şi Hruşciov: U.R.S.S., 1924-1964*, traducerea Roxana-Aura Duma, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 93-94. Pentru alte detalii legate de acest subiect, vezi şi Sally Marks, *op. cit.*, p. 57.
[43] Michael Lynch, *op. cit.*, p. 94.
[44] *Ibidem*, p. 94-95. Vezi şi Alan Farmer, *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Britanie a încercat să evite orice angajamente europene şi a mizat pe posibilitatea co-existenței. Nici una dintre variante nu a reuşit pe deplin, dar au contribuit semnificativ la amplificarea animozităților franco-britanice. De aceea, nu a fost poate întâmplător faptul că, la sfârşitul anului 1921, lordul Curzon declara că în aproape orice colț al globului, în Silezia sau Bavaria, în Ungaria sau în Balcani, în Maroc sau Egipt, Turcia sau Mesopotamia, reprezentanții Franței desfăşurau o politică neamicală față de Marea Britanie sau interesele britanice[45].

La rândul lor, în Europa cel puțin, francezii erau neliniştiți în cel mai înalt grad de intențiile Marii Britanii privind reluarea relațiilor economice cu Germania şi Rusia sovietică, în timp ce britanicii, la rândul lor, erau în egală măsură neliniştiți de anvergura forțelor aeriene şi de submarinele franceze. Această stare de anxietate reciprocă mergea până acolo încât s-a pus problema, în Marea Britanie, dacă nu cumva următorul război va fi împotriva Franței. Cu toate acestea, atunci când, la sfârşitul anului 1921, britanicii examinau avantajele şi dezavantajele unei alianțe cu Franța, a fost luat în calcul argumentul conform căruia, dacă Franța putea deveni următorul inamic, o alianță anglo-franceză ar fi eliminat această posibilitate[46]. Aranjamentul realizat câțiva ani mai târziu, la Locarno, în aparență mulțumitor pentru toată lumea, punea capăt animozităților franco-britanice, însă în acelaşi timp a reprezentat un fel de capăt de linie pentru politica franceză a „cordonului sanitar” european, atâta vreme cât Parisul părea că obținuse, în sfârşit, garanția sprijinului britanic în cazul unui reviriment al Germaniei.

GREAT BRITAIN, FRANCE AND THE ISSUE OF THE “CORDON SANITAIRE”
(Summary)

Keywords: Great War, peace, *cordon sanitaire*, Great Britain, French-British animosities

Once the peace was signed at the end of the “Great War”, Great Britain went back to its traditional policy of non-intervention in the Easter Europe. This fact did not imply a total abandonment of the European political problems, but the British tried to avoid to offer guaranties or to get involved into alliances on the old continent. Later, in the ’30s, the political situation in Europe began to alter, so Great Britain had to reconsider its position more and more. But Europe remained, even after the end of World War I, a space dominated by alliances. If Great Britain did not get involved in their making, France did, mostly in Easter Europe, thus trying to create a new continental balance, to eliminate the German threat and to keep away the Bolshevik menace. This is how Europe’s *cordon sanitaire* was created, in which Romania and Poland played a major role. Moreover, the French plans aimed to include the Baltic countries and Finland in this “Eastern barrier”, the main objective remaining, at that time, to fight the German influence, rather than to create an efficient buffer zone against Soviet states, even if such a policy involved the risk of economical and political rivalry with Great Britain.

Unlike France, the traditional policy of Great Britain was to avoid any direct involvement in Eastern Europe, but a similar attitude characterized London’s policy towards Europe as a whole. The lack of British enthusiasm towards the small states in Eastern Europe was based on the pragmatic conclusion that no matter how unstable they were the three Empires in Central and Eastern Europe were preferable to the new, quarrelsome, aggressive and unstable states.

Finally, as regards the relations with Soviet Russia, as they developed in the ’20s, the interests of Great Britain and France were not complementary. If Paris tried the *cordon sanitaire* formula, Great Britain tried to avoid any European engagements and bet on the possibility of co-existence. None of the alternatives succeeded fully, but both contributed significantly to the amplification of the French-British animosities.

[45] Sally Marks, *op. cit.*, p. 34.
[46] *Ibidem*; vezi şi Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 229.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OANA GABRIELA LĂCULICEANU

SECURITATEA COLECTIVĂ ÎN STRATEGIA MICILOR PUTERI. CONSIDERAȚII PE MARGINEA CAZULUI ROMÂNESC ŞI A CELUI DANEZ

Apărută din necesitatea de a găsi o cale pentru evitarea izbucnirii unui nou război mondial, securitatea colectivă a reprezentat în perioada interbelică, cel puțin pentru unele state ale Europei, aproape unica opțiune de politică externă care părea viabilă pentru apărarea intereselor naționale.

În 1919-1920, în timpul conferinței de la Paris, a apărut ideea înființării Societății Națiunilor, concepută ca un instrument de menținere a păcii şi securității internaționale, de promovare a cooperării interstatale. Principalul mijloc prin care Liga urma să asigure menținerea păcii era un sistem de securitate colectivă, cel puțin în Europa, bazat pe principiul „toți pentru unul". Conform acestui principiu, toate statele trebuiau antrenate în garantarea reciprocă a păcii şi securității internaționale. Acest concept a fost inclus atât în Pactul Societății Națiunilor, cât şi în tratatele de pace.

Problema creării unui sistem de securitate colectivă a preocupat în special statele mici şi mijlocii. Neavând capacitatea de a se apăra singure în fața unor posibile agresiuni din partea unor mari puteri, pentru aceste state sistemul securității colective constituia unica soluție de apărare. De aceea, statele mici şi mijlocii au fost cele mai active din punct de vedere al susținerii eforturilor Societății Națiunilor de menținere a păcii. Atitudinea lor față de această problemă s-a dovedit a fi crucială atât în privința perspectivelor forului de la Geneva, cât şi în privința perspectivelor păcii.

Danemarca şi România făceau parte dintre aceste state, ambele fiind interesate să-şi apere ființa națională şi unitatea statală. Un sistem internațional ce urmărea menținerea păcii corespundea pe deplin intereselor lor naționale. Ele luptau pentru statuarea unor norme de conduită internațională, care să le asigure o dezvoltare pașnică într-o lume dominată încă de politica forței. Totodată, sperau ca prin Societatea Națiunilor să-şi poată face auzite punctele de vedere de către opinia publică internațională.

Odată cu sfârşitul Primului Război Mondial au survenit şi o serie de schimbări ale poziției şi statutului ambelor țări în cadrul sistemului internațional, schimbări care le-au impus în atenția continentului. România dobândise un nou statut şi rol pe plan european prin constituirea statului național unitar român. Țara îşi dublase teritoriul şi trecuse de la stadiul de mică putere la acela de țară mijlocie. Ea a pătruns pe scena politică internațională alături de marile puteri, fiind percepută acum ca un partener puternic şi viabil în menținerea *statu-quo*-ului internațional. Aderarea la Societatea Națiunilor era pentru România o cale de a întări garanțiile incluse în tratatele de pace referitoare la unitatea sa națională. Acest pas era cu atât mai necesar, cu cât situația sa geopolitică era foarte complicată. La scurt timp de la încheierea păcii, începuseră să se facă auzite vocile

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 215–237

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statelor nemulţumite de noua situaţie creată de aceasta, voci care exprimau vădit pretenţii revizioniste la adresa graniţelor româneşti. România avea motive de îngrijorare foarte întemeiate, ea fiind una din ţintele acestui curent revizionist emanat de trei dintre vecinele sale: Ungaria, Bulgaria şi URSS.

La rândul său, datorită poziţiei sale strategice extrem de importante, Danemarca era ca şi vecinele sale scandinave, interesată de susţinerea acestui nou organism internaţional având drept scop menţinerea păcii pe continent[1]. Deşi a reuşit să-şi menţină neutralitatea în timpul Primului Război Mondial, Danemarca a simţit pentru multă vreme lipsa unor garanţii efective de securitate. Pe timpul războiului a fost nevoită să cedeze cererii germane de a mina Marea Centură la 5 august 1914, la o zi după intrarea Marii Britanii în război. Astfel era blocat accesul Marii Britanii în Marea Baltică. Această măsură a fost adoptată de teama unei eventuale ocupaţii germane, în pofida sentimentelor de prietenie care-i legau pe danezi de Marea Britanie, tradiţionalul lor partener comercial.

După război, Germania nu mai era percepută ca o ameninţare iminentă. Existau însă voci care prevesteau o revenire a Germaniei la statutul său de putere dominantă în Europa. În plus, Germania era un potenţial adversar al securităţii daneze datorită diferendului teritorial asupra Slesvigului de Nord[2].

Aderarea Danemarcei[3] la Societatea Naţiunilor era firească din moment ce apartenenţa la acest organism oferea securitate statelor mici. Iar Danemarca suferise mult timp datorită faptului că fusese vecinul mai mic al Germaniei, la bunul plac al acesteia şi lipsită de orice sprijin extern. Intrarea în Ligă a reînnoit importanţa sa în relaţiile internaţionale şi i-a oferit prilejul de a se implica mai activ în politicile europene. Pe de altă parte, Danemarca nu putea refuza invitaţia de a deveni membră a Societăţii Naţiunilor, prin excelenţă un instrument al marilor puteri învingătoare, care la Conferinţa de Pace de la Versailles susţinuseră cauza daneză în privinţa Slesvigului de Nord. Totodată, după război, Danemarca, la fel ca şi celelalte ţări scandinave, a militat pentru protejarea

[1] Dacă înainte de 1910 mişcarea pentru pace din Scandinavia viza în principal crearea unei insule a păcii în Nordul Europei, consecinţele Primului Război Mondial au arătat ţărilor din această regiune a continentului necesitatea concentrării asupra problemei păcii mondiale şi a creării unui sistem internaţional mai bun. Încă din 1917, guvernele statelor scandinave au fost preocupate de posibilitatea înfiinţării după terminarea războiului a unei organizaţii internaţionale bazate pe principii de drept internaţional. În cadrul dezbaterilor comune a fost elaborat un plan pentru o Ligă a Naţiunilor, publicat în ianuarie 1919. Acesta a fost întocmit ţinându-se cont de poziţia specială a ţărilor scandinave, ca mici puteri neutre, care doreau evitarea implicării într-un eventual conflict în Europa (Jones S. Shepard, *The Scandinavian States and the League of Nations*, New York, Greenwood Press Publishers, 1969, p. 33, 41). El prevedea crearea unei Înalte Curţi de Justiţie, organizarea unor conferinţe internaţionale periodice, crearea unor consilii de mediere şi a unor comisii de studiu a problemei dezarmării şi a aplicării sancţiunilor (Peter Munch, *La politique du Danemark dans la Société des Nations*, Geneve, 1931, p. 8).

[2] Relaţiile germano-daneze deveniseră tot mai încordate în urma războiului din 1864 când Danemarca a pierdut Slesvigul şi Holsteinul în favoarea Austriei şi Prusiei. În urma unui plebiscit din 1920, partea de nord a Slesvigului a revenit Danemarcei. Acest fapt a fost consemnat în tratatul de pace de la Versailles, semnat de Germania cu ţările Antantei şi într-un tratat semnat separat, la Paris, la 5 iulie 1920 de către Danemarca şi ţările învingătoare în Primul Război Mondial. Germania a refuzat să recunoască oficial suveranitatea daneză asupra Slesvigului de Nord, nesemnând tratatul din iulie 1920. Acest fapt a devenit un motiv de veşnică îngrijorare pentru Danemarca în special după venirea lui Hitler la putere, când Germania avea un guvern care respingea Tratatul de la Versailles, singurul act prin care se recunoştea suveranitatea daneză asupra Slesvigului de Nord.

[3] La 27 februarie 1920, Parlamentul danez a aprobat în unanimitate aderarea la Liga Naţiunilor (Holbraad Carsten*, Danish neutrality – A study in the foreign policy of a small state*, Oxford, Clarendon Press, 1991, p. 54).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statutului ţărilor foste neutre în lumea postbelică şi a văzut în Liga Naţiunilor un instrument propice pentru atingerea acestui obiectiv.

Activitatea desfăşurată de România şi Danemarca în cadrul organizaţiei de la Geneva a reprezentat o componentă esenţială a politicii lor externe. Geneva a devenit atunci locul unde se decidea soarta statelor mici şi mijlocii. Ne propunem aşadar să analizăm atitudinea celor două ţări, în calitatea lor de exponente ale statelor mici şi mijlocii, raportate la Societatea Naţiunilor şi la principiile promovate de aceasta, în special cel al securităţii colective. Considerăm că modul în care state ca România şi Danemarca şi-au circumscris politica externă la aceste principii s-a răsfrânt în mod nemijlocit asupra eficienţei şi autorităţii Ligii Naţiunilor. Acest fapt face cu atât mai interesantă relevarea factorilor care au determinat politica celor două state în cadrul forului de la Geneva.

De îndată ce marile puteri au început negocierile asupra viitoarei Societăţi a Naţiunilor, atât România cât şi Danemarca şi-au concentrat atenţia asupra modalităţilor prin care ar fi putut influenţa redactarea convenţiei ce urma să constituie baza viitorului organism supranaţional. Fiecare a conceput propriul proiect pentru Pactul Ligii care reflecta dezideratele lor în privinţa atribuţiilor acestei instituţii. Analiza acestor proiecte indică existenţa unor prevederi comune, a unor interese şi nevoi similare, dar şi o serie de puncte de vedere diferite în ceea ce priveşte atitudinea celor două ţări faţă de Liga Naţiunilor. În general, aşteptările lor de la forul de la Geneva corespundeau cu cele ale celorlalte state mici şi mijlocii care doreau o Societate a Naţiunilor puternică, eficientă, în care toate statele să fie egal reprezentate, să aibă aceleaşi drepturi şi obligaţii, prin care să-şi apere independenţa, suveranitatea şi drepturile legitime.

Existau însă importante deosebiri de vederi între România şi Danemarca în privinţa obligaţiilor pe care statele membre urmau a şi le asuma faţă de Ligă şi căile de prevenire a războiului. De asemenea, cele două state aveau viziuni diferite în ceea ce privea autoritatea pe care Societatea Naţiunilor urma să o exercite asupra statelor membre. Concepţia daneză era similară cu cea anglo-americană, conform căreia puterea Ligii va sta în forţa sa morală, în vreme ce România dorea, ca şi Franţa, o organizaţie mondială solidă, dispunând de o forţă militară cu care să poată impune respectarea dreptului internaţional. Aceste aspecte vor fi analizate pe larg în cele ce urmează.

1. Dezarmarea ca mijloc de asigurare a păcii

Principalele instrumente prin care Societatea Naţiunilor putea asigura securitatea colectivă erau articolele 8-16 din Pactul său. Articolul 8 prevedea, în scopul menţinerii păcii, necesitatea reducerii armamentelor naţionale, în funcţie de „situaţia geografică şi condiţiile speciale ale fiecărei ţări până la minimul necesar apărării ordinii interne". Prevederile Pactului stipulau sancţionarea eventualilor agresori prin măsuri de ordin economic şi militar. Le lipsea însă un element esenţial: procedura de aplicare a acelor sancţiuni. Acest fapt le reducea la nişte declaraţii de principii având o pură valoare teoretică. În pofida scopurilor sale nobile, Pactul Societăţii nu stipula ilegalitatea folosirii războiului ca mijloc de soluţionare a conflictelor interstatale. Astfel s-a creat în rândul statelor membre suspiciunea că sistemul instituit de Liga Naţiunilor nu era destul de eficient şi nu oferea garanţia respectării regulamentului său de către toate statele. Ca urmare, a apărut ideea dezarmării drept soluţie pentru a înlătura neîncrederea între state şi a reduce astfel şansele izbucnirii unui război.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Problema dezarmării se punea însă în mod diferit pentru statele lumii. Deosebiri în acest sens existau nu numai între statele mari şi cele mici, ci chiar în rândul statelor mici. Astfel, unele dintre acestea, printre care şi România, se simţeau într-o stare de insecuritate şi nu doreau o reducere a înarmării. Aceste state susţineau ideea organizării armatelor naţionale în funcţie de situaţia fiecărei ţări, prin luarea în calcul a poziţiei geostrategice şi a gradului de vulnerabilitate al statelor. Altele, ca Danemarca, nesimţindu-se ameninţate, considerau inutile cheltuielile militare, dorind suprimarea armatelor.

Prin urmare, deşi atât România cât şi Danemarca au fost printre susţinătorii dezarmării, ele au făcut acest lucru de pe poziţii diferite. În vreme ce Danemarca susţinea teza engleză conform căreia securitatea nu constituia un mijloc ci un scop, iar singurul mijloc prin care se putea obţine era dezarmarea, România se pronunţa în favoarea celei franceze conform căreia dezarmarea nu era posibilă fără asigurarea în prealabil a securităţii internaţionale.

Cel care a trasat coordonatele politicii româneşti în direcţia dezarmării a fost Nicolae Titulescu. Principiul dezarmării progresive şi cel al controlului constituiau elemente inseparabile în concepţia lui Titulescu asupra dezarmării, iar egalitatea în drepturi a statelor era unul dintre factorii de bază ai soluţionării acestei probleme. Concepţia românească asupra dezarmării a fost exprimată de D. Negulescu la prima sesiune a Adunării Generale a Societăţii Naţiunilor. România susţinea dezarmarea cu condiţia ca Societatea „să dispună de un organ permanent de control şi investigaţie pentru a se asigura de buna credinţă a celorlalte state”[4]. Totodată, dezarmarea trebuia să fie realizată şi de statele nemembre ale Societăţii Naţiunilor. Reprezentanţii României la Conferinţa de la Geneva au susţinut reducerea şi limitarea cheltuielilor militare şi a armamentului, dar numai prin luarea în considerare a situaţiei speciale a fiecărei ţări şi anume poziţia geostrategică, intenţiile şi puterea vecinilor, stabilitatea frontierelor[5]. Această opinie se datora faptului că România avea trei state vecine – Ungaria, URSS şi Bulgaria – care exprimau pretenţii revizioniste asupra graniţelor sale şi reprezentau o ameninţare la adresa securităţii naţionale. Dezarmarea trebuia abordată numai în strânsă corelaţie cu garanţiile de securitate şi sistemul de sancţionare a agresorului. Atâta timp cât frontierele îi erau contestate, România nu putea discuta cu folos despre dezarmare.

Danemarca a fost unul din susţinătorii constanţi ai reducerii înarmării, considerând că războiul putea fi evitat prin metode paşnice. Neutralitatea sa tradiţională era considerată incompatibilă cu înarmarea şi pregătirea pentru război. De altfel, toate statele scandinave considerau că armele nu erau mijloace adecvate pentru asigurarea securităţii. Pacea mondială depindea de abolirea vechiului sistem al „diplomaţiei pumnului” care condusese la catastrofa din 1914. Armamentul şi cursa înarmării erau adevărate ameninţări pentru pacea lumii.

Politica de apărare naţională daneză era o expresie a acestei concepţii. Printr-o serie de legi adoptate în anii 1922, 1932 şi 1937, forţa de apărare a Danemarcei a fost redusă într-o asemenea măsură încât rezistenţa sa la un eventual atac străin a devenit imposibilă[6]. Capacitatea Danemarcei de a-şi îndeplini obligaţiile ca membru al Ligii Naţiunilor a ajuns să fie pusă la îndoială, iar liderii săi au fost acuzaţi că nu au ţinut seama de obligaţiile internaţionale ale ţării lor. Politica defensivă a ţării se limita la

[4] Petre Bărbulescu, *România la Societatea Naţiunilor*, Bucureşti, Ed. Politică, 1975, p. 38

[5] Mihai Iacobescu, *România şi Societatea Naţiunilor. 1919-1929*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1988, p. 168.

[6] Carsten Holbraad, *Danish neutrality – A study in the foreign policy of a small state*, Oxford, Clarendon Press, 1991, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măsuri de protejare a Copenhagăi împotriva unui posibil atac aerian şi apărarea graniţei de sud împotriva trecerilor ilegale. Filosofia din spatele acestei slabe politici defensive se baza pe ideea că oricât de puternică ar fi fost armata, ţara nu se putea apăra singură împotriva unei agresiuni externe şi nici nu putea conta pe sprijinul vreunei mari puteri. Prin urmare, orice efort de consolidare a puterii sale militare era considerat inutil de către conducătorii danezi[7].

„Politiken", ziarul oficial al Ministerului Afacerilor Externe danez, semnala în 1935 incapacitatea Danemarcei de a se apăra în cazul unui război dacă nu primea sprijinul marilor puteri. „Politiken" oferea exemplul României, care participase la Primul Război Mondial bazându-se pe incapacitatea Germaniei de a trimite trupe semnificative pe frontul românesc şi pe sprijinul rapid al Aliaţilor. Rezultatul a fost o înfrângere rapidă a rezistenţei româneşti şi ocuparea teritoriului său, datorită intervenţiei ruseşti tardive. Acelaşi ziar a publicat fragmente din cartea *Regina Maria a României. Povestea vieţii mele*. Concluzionând, se afirma că România fusese unul din cele mai tragice exemple din istorie care arătase ce se întâmpla statelor mici când „se joacă de-a războiul cu cele mari"[8].

Politica de slabă apărare a Danemarcei şi-ar putea găsi o justificare până la începutul anilor '30, când nu se întrevedea nici o ameninţare la adresa siguranţei naţionale, iar măsurile de combatere a efectelor crizei economice mondiale necesitau economii ce puteau fi mai uşor realizate prin reducerea cheltuielilor militare. Din 1933 însă, ascensiunea lui Hitler la conducerea Germaniei şi apariţia primelor semne ale politicii sale agresive au provocat temeri în rândul danezilor care se simţeau acum direct ameninţaţi de noul statut al vecinului lor de la sud. În aceste împrejurări, prim-ministrul social-democrat, Thorvald Stauning, a început să exprime îndoieli vizavi de viabilitatea politicii urmate până atunci în privinţa apărării naţionale, încercând să-i aducă unele îmbunătăţiri. Iniţiativele sale au fost însă stopate de ministrul de externe Peter Munch, un anti-militarist radical, care considera că o întărire a forţelor militare nu ar diminua ci, din contră, ar spori vulnerabilitatea statului danez[9]. În opinia sa, transformarea Danemarcei într-un „vacuum de forţă militară" i-ar fi permis să-şi păstreze neutralitatea, pentru că, în caz de război, ea nu ar fi putut fi privită nici ca aliat, nici ca duşman de vreunul din beligeranţi.

Lipsa de apărare a regatului danez era semnalată şi de presa din România. Ziarul „Excelsior" publica în iulie 1937 un articol intitulat *O ţară dezarmată – Danemarca*, în care era subliniată importanţa pe care o are o armată puternică în menţinerea unui stat în afara conflictelor militare. Franţa lui Ludovic al XI-lea, Prusia lui Wilhelm I erau oferite drept exemple în acest sens. Articolul concluziona că „statele conduse de bărbaţi care cunosc bine istoria, niciodată nu vor consimţi la dezarmare"[10]. Vizavi de această afirmaţie, trebuie menţionat faptul că liderii danezi au condus politica externă a ţării lor tocmai pe baza experienţei istorice a Danemarcei din anul 1864, când aceasta a rămas singură în faţa Germaniei şi Prusiei, fără a primi vreun sprijin din partea vecinelor sale scandinave. Atunci devenise clar faptul că danezii nu puteau face faţă singuri unui atac străin, oricât de înzestrată ar fi fost armata lor.

[7] Peter Munch, (expose par), *La Société des Nations et la question du désarmement*, 1925, p. 6.
[8] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 800/22.04.1935, Gh. Assan pentru M.A.S., f. 190.
[9] Carsten Holbraad*, op. cit.,* p. 67.
[10] „Excelsior", 10 iulie 1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Sancțiunile ca instrument de asigurare a securității colective

Securitatea colectivă a fost în general asociată cu politica de sancțiuni, garanții şi pacte de asistență mutuală. Anumite state, printre care şi cele scandinave, au considerat că securitatea lor era mai bine asigurată prin reducerea decât prin extinderea sancțiunilor prevăzute de Pactul Societății. Articolul referitor la aplicarea sancțiunilor era o sabie cu două tăişuri din punct de vedere al intereselor daneze. Relațiile danezo-germane se puteau deteriora uşor dacă Danemarca ar fi fost obligată să ia parte la sancțiuni împotriva unor agresiuni germane. Liderii danezi se confruntau cu o dilemă majoră: aceea a compatibilității între două concepte – cel al neutralității şi cel al solidarității cu statele membre ale Ligii Națiunilor, care presupunea obligația de a contribui la menținerea şi consolidarea ordinii internaționale[11].

Eşecul impunerii sancțiunilor în cazul Italiei a încurajat statele pentru care participarea la sancțiuni presupunea anumite riscuri, să-şi impună punctul de vedere în cadrul Ligii, declarând că-şi rezervau dreptul de a hotărî dacă vor să aplice sau nu articolul 16 al Pactului. Din rândul acestor state au făcut parte Danemarca, Norvegia, Suedia, Olanda, Spania, Elveția şi Finlanda. Ele şi-au justificat gestul prin faptul că şi alte prevederi ale Pactului, precum dezarmarea, nu fuseseră puse în aplicare[12].

Deşi această declarație ar putea fi uşor înțeleasă ca o denunțare comună a Societății Națiunilor şi abandonarea ei ca instrument de securitate colectivă, Danemarca nu şi-a pierdut complet încrederea în forul de la Geneva, cel puțin în ceea ce privea rolul de moderator între statele membre[13]. La 15 octombrie 1937, Peter Munch a susținut în fața Folketingului danez că declarația din iulie 1936 nu însemna renunțarea la sprijinirea Ligii şi nici o înlocuire a sa prin politica de neutralitate. El a arătat că acea declarație nu era decât o subliniere a principiilor aplicate de țările nordice în politica lor externă şi nu constituia o bază a revizuirii politicii daneze de apărare sau inaugurarea unor acorduri politico-militare defensive[14].

În iulie 1939, la câteva luni de la ocuparea Austriei de către germani, miniştrii de externe ai Danemarcei, Suediei, Finlandei, Belgiei, Olandei şi Luxemburgului s-au întâlnit la Copenhaga pentru a clarifica relația lor cu Societatea Națiunilor. Reprezentanții celor şapte state au declarat că, începând din acel moment, vor considera neobligatoriu sistemul sancțiunilor prevăzute de Pactul Societății Națiunilor. A fost o denunțare colectivă a Ligii Națiunilor şi o revenire la tradiționala lor politică de neutralitate[15].

Atitudinea statelor nordice față de articolul 16 al Pactului a stârnit îngrijorare în cercurile geneveze, fapt sesizat de ministrul României la Geneva, George Crutzescu, într-un raport al său către Ministerul român al Afacerilor Străine din august 1938. Această atitudine nu putea decât să contribuie la o diminuare a prestigiului şi aşa destul de compromis al Ligii. Reacțiile pe care le putea genera gestul statelor nordice erau decisive pentru viitorul instituției de la Geneva. Crutzescu compara atitudinea țărilor nordice cu aceea a unui „om dotat cu sânge rece şi prezență de spirit care în momentul

[11] Hans Mouritzen, *Finlandization – Towards a general theory of adaptive politics*, 1988, p. 95.

[12] Henrik S. Nissen, *Scandinavia during the Second World War*, Mineapolis, The University of Minnesota Press, 1983, p. 42.

[13] „Curentul", 11 iulie 1939, articolul intitulat *Ne vom menține politica noastră externă orice s-ar întâmpla.*

[14] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 3, raport nr. 3961/1.11.1937, Copenhaga, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 270.

[15] Carsten Holbraad, *op. cit.*, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

când îi arde casa, în loc să încerce zadarnic a stinge un incendiu, caută să salveze ce mai e de salvat. O poate face fie coborând lucrurile încet pe scară, fie aruncându-le de la fereastră şi spărgându-le în bucăţi. Aceasta e calea apucată de ţările nordice"[16].

În timp ce statele scandinave solicitau reducerea obligaţiilor prevăzute în Convenţia Societăţii Naţiunilor, ţări precum Franţa, Cehoslovacia şi România doreau o întărire a acestor obligaţii. În opinia românească, securitatea nu putea fi asigurată fără aplicarea de sancţiuni, fie ele de ordin economic sau militar. Necesitatea utilizării sancţiunilor ca metodă coercitivă în vederea respectării regulamentului stabilit de Societatea Naţiunilor a fost foarte sugestiv explicată de către Nicolae Titulescu prin următoarele cuvinte: „Nu există religie durabilă dacă ea nu creează un Paradis şi un Infern. Dacă eşti întotdeauna sigur că vei intra în Paradis, poţi fi sigur că religia nu va fi niciodată respectată"[17].

România considera injuste prevederile articolului 16 al Pactului Ligii care permiteau ca unele state să-şi dea parţial sau condiţionat adeziunea ori chiar se puteau abţine total de la acţiunea de pedepsire a agresorului. În acest caz, releva I. Gh. Duca, „nici un stat interesat în mod sincer în organizarea şi menţinerea păcii n-ar putea să-şi asume obligaţiile de reducere a armamentelor dacă nu ar obţine garanţii reale şi eficiente de siguranţă"[18].

Aşadar, problema sancţiunilor a reprezentat o chestiune în raport faţă de care România şi Danemarca s-au situat la antipozi. Acest fapt s-a datorat în principal poziţiei lor geopolitice diferite care implica grade diferite de risc privind posibilitatea implicării într-un eventual conflict continental.

3. Susţinerea aplicării principiilor Societăţii Naţiunilor

Odată cu ieşirea Germaniei din Ligă, eşuarea Conferinţei Dezarmării şi denunţarea germană a clauzelor militare ale tratatului de la Versailles, speranţa reducerii imediate a înarmării a pierit, iar statele mici şi mijlocii au avut de înfruntat eşecul unui efort pe care-l susţinuseră vreme de 15 ani.

Danemarca şi România, în calitate de membre ale Consiliului Ligii, au susţinut în continuare aplicarea principiilor aflate la baza Pactului Societăţii Naţiunilor. Reînarmarea Germaniei a provocat mare îngrijorare în Danemarca, mai ales că această acţiune putea fi urmărită chiar de pe teritoriul său. Bombardierele germane întreprindeau raiduri nocturne pe deasupra oraşelor daneze din Slesvigul de Nord[19].

Statele scandinave au încercat adoptarea unei poziţii comune faţă de rezoluţia propusă în cadrul Consiliului Societăţii Naţiunilor de către Anglia şi Franţa privind încălcarea germană a prevederilor tratatului de la Versailles. Cum Danemarca reprezenta în Consiliu toate ţările scandinave, ministrul său a dorit să afle punctele lor de vedere, înainte de reuniunea Consiliului la Geneva. O conferinţă a miniştrilor de externe scandinavi a fost convocată la Copenhaga, pentru a discuta atitudinea ce urma a fi adoptată faţă de această chestiune. Încercarea de asociere a tuturor statelor foste neutre la o eventuală acţiune scandinavă a eşuat[20]. Sandler, reprezentantul Suediei a avut o

[16] A.D.M.A.E., fond Geneva, vol. 250, anexă la nota nr. 576/26.08. 1938, Geneva, G. Crutzescu pentru M.A.S., f. 41.

[17] Nicolae Titulescu, *Politica externă a României 1937*, Bucureşti, Fundaţia Europeană Titulescu, Ed. Enciclopedică, 1994, p. 254.

[18] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 160.

[19] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 910/1.06. 1935,G. Assan pentru M.A.S., f. 279.

[20] *Ibidem*, nota nr. 724/4.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atitudine mai intransigentă vizavi de hotărârea germană de reînarmare, dar norvegianul Koht şi ministrul danez, Peter Munch, au arătat că o condamnare fermă a Germaniei nu ar fi în interesul ţărilor lor. Aceştia încă mai sperau în posibilitatea revenirii Germaniei în Societatea Naţiunilor. Deoarece nu se cunoştea încă felul în care urma a fi formulată rezoluţia Consiliului Ligii, miniştrii nordici nu au putut stabili cu exactitate ce atitudine urmau să adopte, astfel încât ministrului danez îi rămânea o mare libertate de decizie în exprimarea unei poziţii la Geneva.

Înainte de a merge la Conferinţa de la Geneva, Munch a declarat că „o ţară riguros neutră ca Danemarca nu vrea să supere nici una din părţi" şi spera într-o înţelegere din partea Angliei şi Germaniei a „situaţiei dificile a Danemarcei"[21]. În final, Munch s-a abţinut de la votul asupra rezoluţiei adoptate în Consiliul Societăţii Naţiunilor care condamna reînarmarea germană. Pentru a-şi justifica atitudinea, el a declarat că „jucând rolul unei curţi de justiţie şi condamnând acţiunea Germaniei, Consiliul crea dificultăţi în calea unei negocieri reuşite necesare în impasul existent în politica internaţională şi pentru a asigura universalitatea Ligii". În opinia sa, condamnarea Germaniei făcea imposibilă revenirea ei în cadrul Societăţii Naţiunilor şi ajungerea la un acord cu Franţa şi Marea Britanie[22].

Organul de presă al guvernului danez, „Social Demokraten" motiva înarmarea Germaniei prin neîndeplinirea de către Aliaţi a angajamentului de dezarmare[23]. Oricum, în urma acestui episod, deşi ministrul de externe norvegian şi-a exprimat aprobarea pentru abţinerea de la vot a lui Munch, Suedia s-a detaşat de poziţia exprimată de ministrul danez, subliniind că aceasta reprezenta exclusiv punctul de vedere danez. Într-un articol din 4 aprilie 1935, ziarul suedez „Svenska Dagbladet" observa că în privinţa chestiunilor supuse întrunirii extraordinare a Consiliului Societăţii Naţiunilor, Danemarca avea o „poziţie specială", întrucât făcea parte din statele direct atinse de Tratatul de la Versailles şi era reprezentată în Consiliu[24].

Marcel Romanescu, ataşatul de presă al României la Copenhaga, raportând despre eşuarea încercării de coalizare a statelor scandinave în această chestiune, afirma că aceste state se fereau să creeze impresia unei unităţi politice scandinave care ar fi atras atenţia celorlalte ţări într-un mod nedorit[25].

Adoptarea acestei decizii a situat Danemarca într-o poziţie delicată generând discuţii privind retragerea sa din Liga Naţiunilor, de vreme ce apartenenţa la aceasta nu-i mai aducea nici o protecţie. Acest lucru nu s-a întâmplat, dar ministrul său de externe, Peter Munch, a continuat eforturile de reformare a Ligii în speranţa revenirii Germaniei printre membrii acesteia[26]. Liderii politici danezi erau de părere că organizarea păcii internaţionale nu era posibilă fără participarea Germaniei şi soluţionarea nemulţumirilor tuturor ţărilor învinse în Primul Război Mondial.

Un test şi mai relevant de loialitate faţă de principiul securităţii colective atât pentru România cât şi pentru Danemarca a fost conflictul italo-etiopian din 1935-1936. Criza etiopiană a reprezentat fără îndoială un moment crucial în evoluţia internaţională din ajunul celui de al Doilea Război Mondial, din cel puţin două motive: consecinţele

[21] *Ibidem*, nota nr. 737/11.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 189.
[22] Susan Seymour, *Anglo-Danish relations and Germany*, Odense University Press, 1982, p. 68.
[23] A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 710/1.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 143-151.
[24] *Ibidem*, raport nr. 730/9.04.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 170.
[25] *Ibidem*, nota nr. 724/29 aprilie 1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 161.
[26] Susan Seymour, *op. cit*., p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra raportului de forţe pe plan internaţional şi transformarea ei într-un test de eficienţă a sistemului de securitate colectivă preconizat de forul genevez. Astfel se explică interesul sporit cu care statele mici şi mijlocii au urmărit desfăşurarea evenimentelor legate de acest conflict. Pentru un anumit grup de ţări printre care atât România cât şi Danemarca, victime potenţiale ale unor acte agresive asemănătoare celui săvârşit de Italia împotriva Etiopiei, deznodământul conflictului a dobândit o importanţă capitală. Înfrângerea Etiopiei şi victoria Italiei reprezentau un precedent periculos în relaţiile internaţionale. Acest fapt a fost semnalat Adunării Ligii atât de către reprezentanţii Danemarcei, cât şi ai României, care au susţinut că un stat membru al Ligii nu putea dispărea prin ocuparea teritoriului său de către un alt stat[27]. Cele două state şi-au dovedit buna credinţă solicitând îndeplinirea obligaţiilor prevăzute de Pactul Societăţii Naţiunilor. Guvernele lor au înţeles că încă o înfrângere pentru Ligă ar fi demonstrat în mod convingător incapacitatea acesteia de a-şi îndeplini misiunea pentru care fusese creată.

Propunerea Angliei de sancţionare a Italiei ca stat agresor a primit sprijinul ţărilor scandinave şi al altor state mici şi mijlocii revoltate de politica de forţă a Italiei. România a adoptat aceeaşi poziţie demonstrându-şi pe deplin fidelitatea faţă de Ligă în condiţiile în care aliata sa, Franţa, şi-a exprimat o opinie diferită[28]. În faţa încălcării de către Italia a Pactului prin recurgerea la război, Adunarea Ligii a stabilit constituirea Comitetului celor şase care urma să analizeze actul săvârşit de Italia. În acest comitet, România şi Danemarca au fost alături de Franţa, Marea Britanie, Portugalia şi Chile şi au calificat acţiunea italiană drept agresiune împotriva tuturor membrilor Ligii, conform prevederilor Pactului. Comitetul a hotărât aplicabilitatea articolului 16 în privinţa Italiei[29].

La 10 octombrie 1935, s-a constituit un Comitet de Coordonare care să asigure aplicarea sancţiunilor. Atât reprezentanţi ai României (Nicolae Titulescu, M. Antoniade, Constantin Vişoianu), cât şi ai Danemarcei (P. Munch şi M.W. Borberg)[30] au fost membri ai acestui comitet. Propunerile Comitetului cuprindeau un embargo asupra exportului de arme, muniţii şi echipament de război destinate Italiei, anumite măsuri financiare, o prohibiţie a importului de bunuri din Italia, un embargo asupra anumitor exporturi către Italia, o organizare a sprijinului mutual între statele aplicatoare ale sancţiunilor. Trebuie menţionat totuşi că Danemarca şi-a exprimat poziţia în acest caz cu destule rezerve. Atât aplicarea, cât şi neaplicarea sancţiunilor împotriva Italiei puteau crea un precedent dezavantajos pentru ea. Dacă mai târziu Germania ar fi ocupat Austria, Danemarca s-ar fi văzut obligată să participe la sancţiuni împotriva sa. Pentru Danemarca ar fi fost convenabil ca, în cazul crizei abisiniene, statele vecine Italiei să fie scutite de obligaţia de a participa la aplicarea sancţiunilor împotriva acesteia. Se crea astfel un precedent care ar fi putut fi invocat de Danemarca în situaţia în care i s-ar fi solicitat mai târziu sancţionarea vreunei acţiuni germane.

Problema aplicării sancţiunilor a provocat ample dezbateri în rândul opiniei publice şi al presei daneză. Cercurile radicale considerau aplicarea sancţiunilor împotriva Italiei „o necesitate a politicii imperiale britanice". Ziarul radical „Ekstrabladet"

[27] A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 2, raport nr. 2836/21.01.1937, *Danemarca în 1936*, M. Romanescu pentru M.A.S., şi Gh. Buzatu (coord.), *Titulescu şi strategia păcii,* Iaşi, Ed. Junimea, 1982, p. 205.

[28] Aceasta din urmă a susţinut Italia ca recompensă pentru sprijinul italian oferit invaziei trupelor franco-belgiene în Ruhr (Mihai Iacobescu, *op. cit.,* p. 180).

[29] Gh. Buzatu (coord.), *op. cit.*, p. 209.

[30] Statens Arkiver-Rigsarkivet, København, Privatarkiver-Munch, Peter Rochegune, Pakke no. 62, Folkeforbundet, Komitee af koordinering, Geneva, 12.10.1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 21 septembrie 1935 arăta că atitudinea Marii Britanii în chestiunea etiopiană se datora intereselor sale economice şi nu fidelităţii sale faţă de principiile Ligii Naţiunilor. Ţările nordice nu trebuiau să aplice sancţiunile contra Italiei doar pentru a satisface interesele imperialiste britanice. Politica de la Geneva slujea interesele marilor puteri care deţineau puterea de decizie[31]. Ideea a fost reluată şi în decembrie 1935 de „Social Demokraten", oficiosul guvernului danez, care arăta că, sub presiunea statelor imperialiste, Liga Naţiunilor era pe cale să se transforme într-un instrument de război în slujba intereselor statelor mari[32]. La rândul său, „Politiken" arăta că Danemarca s-ar fi putut abţine de la aplicarea sancţiunilor declarându-se neutră. Se recunoştea totuşi că statele care ar fi adoptat o asemenea poziţie ar fi putut rămâne fără sprijinul Societăţii Naţiunilor atunci când acesta ar fi fost necesar[33].

În pofida tuturor acestor rezerve, Danemarca a optat pentru susţinerea aplicării sancţiunilor împotriva Italiei hotărâte de Adunarea Societăţii Naţiunilor şi a sistat imediat exporturile în Italia[34]. Istoricul danez Sjøqvist explică această atitudine prin faptul că Danemarca nu dorea să se împotrivească dorinţei unei majorităţi de a cărei susţinere ar fi putut avea nevoie mai târziu[35]. Pe de altă parte, Danemarca vedea aplicarea sancţiunilor susţinute de Marea Britanie drept o implicaţie a faptului că, în cazul în care Germania ar fi încercat să anexeze Slesvigul de Nord, Anglia nu ar rămâne impasibilă, ci i-ar veni în ajutor[36].

Decizia de mai târziu a Societăţii Naţiunilor de a anula sancţiunile împotriva Italiei a nemulţumit profund statele mici. Reacţia fostelor state neutre – Danemarca, Spania, Norvegia, Suedia, Olanda şi Elveţia – nu a întârziat. Reprezentanţii lor au declarat în cadrul Adunării Ligii Naţiunilor că aceste state „sunt dispuse să contribuie la opera comună atât timp cât Societatea va servi scopurile colectivităţii naţiunilor şi cât nu va deveni instrument al intereselor particulare" denunţând totodată „aplicarea cu eclipse" a Pactului[37]. Aceste ţări şi-au proclamat dreptul de decizie asupra participării la sancţiunile impuse de Ligă. A fost un moment de cotitură în ceea ce priveşte atitudinea lor faţă de instituţia de la Geneva. Opinia publică din aceste state, neîncrezătoare în eficacitatea securităţii colective în faţa noilor realităţi politice, s-a întors către izolaţionism[38]. În schimb, guvernul danez şi-a îndreptat atenţia către cooperarea cu guvernele celorlalte state nordice pentru a păstra neutralitatea tradiţională a statelor scandinave. La întâlnirile de la Oslo, miniştrii de externe ai celor patru state au hotărât ca ţările lor să rămână în afara coaliţiilor europene rivale şi a unui posibil război.

Ocuparea zonei renane de către Germania, la 7 martie 1936, a fost o nouă încălcare a tratatului de la Versailles primită cu mare îngrijorare de atât de România cât şi de Danemarca. Îngrijorarea Danemarcei se datora sentimentului de insecuritate sporit în urma încheierii acordului naval anglo-german din 18 iunie 1935[39]. Prin acest acord,

[31] A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, anexa la raport nr. 1253/21.09.1935, Copenhaga, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 481.

[32] *Ibidem*, vol. 11, raport nr. 1620/1.01.1936, Copenhaga, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 209.

[33] *Ibidem*, vol. 1, raport nr. 1264/27.09.1935, Copenhaga, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 491.

[34] *Ibidem*, vol. 15, nota nr. 3545/12.07.1937, Însărcinatul cu Afaceri a.i. al României la Copenhaga pentru V. Antonescu, f. 51-54.

[35] Hans Mouritzen, *op. cit.*, p. 25-26.

[36] Susan Seymour, *op. cit*., p. 61.

[37] Petre Bărbulescu, *op. cit.*, p. 357.

[38] Keith Hitchins, *The Oxford History of Modern Europe, Romania 1866-1947*, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 260-262.

[39] A.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 1131/7.08.1935, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 385.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Germania obținuse dreptul de a deține o forță navală egală cu 35% din flota britanică şi tot atâtea submarine câte aveau britanicii. Acordul pecetluia principiul reînarmării germane şi dădea o lovitură grea Societății Națiunilor şi în special statelor mici pentru care reînarmarea germană constituia un pericol real. În acest fel, Germania a devenit o putere maritimă importantă în Marea Baltică. Balanța puterii în apele teritoriale daneze fusese complet răsturnată. Această schimbare putea avea consecințe neplăcute pentru Danemarca. Până atunci, în caz de război, Danemarca şi Suedia puteau decide închiderea strâmtorilor Mării Baltice pentru a evita implicarea în conflict. Acordul oferea Germaniei controlul efectiv asupra strâmtorii Kattegatului şi Mării Baltice. Danemarca şi apele teritoriale daneze au devenit parte a sferei de influență germane. Şansele ca Danemarca să-şi poată menține neutralitatea în caz de război se diminuau astfel considerabil.

Înainte de a pleca la Geneva, unde urma să fie discutată acțiunea germană, Peter Munch i-a declarat ataşatului român de presă de pe lângă legația României la Copenhaga, Marcel Romanescu, faptul că spera să-l întâlnească acolo pe Nicolae Titulescu, probabil pentru a se consulta asupra atitudinii ce trebuia adoptate vizavi de această chestiune. Munch avusese o întâlnire şi cu miniştrii statelor scandinave împreună cu care ajunsese la concluzia că nu era necesară invocarea articolului 16 al Pactului, pe motiv că Germania nu invadase o altă țară. Munch declara că singurele state care ar fi trebuit să aplice sancțiuni Germaniei ar fi fost statele semnatare ale Pactului de la Locarno[40].

România a condamnat energic ocuparea zonei renane care reprezenta o încălcare flagrantă a prevederilor tratatului de la Versailles. În şedința Consiliului Ligii Națiunilor în care s-a analizat această chestiune, Nicolae Titulescu a declarat: „Dacă repudierea unilaterală a tratatelor ar putea fi acceptată fără consecințe, aceasta ar fi sfârşitul nu numai al securității colective şi al Societății Națiunilor. Am intra într-o lume din care ne credeam ieşiți pentru totdeauna şi care ar fi guvernată nu de forța dreptului, ci de dreptul forței…”[41].

Aşadar, diplomatul român a susținut necesitatea sancționării ferme a acțiunii germane. Punctului său de vedere i s-a opus cel al Danemarcei şi al altor state, precum Chile şi Polonia care au adoptat o atitudine mai puțin intransigentă, susținând în Consiliu o teză ce o „favoriza pe cea germană”[42] şi urmărind a satisface dorința Germaniei de începere a negocierilor asupra propunerilor sale.

În final însă, România şi Danemarca au adoptat o poziție comună, votând pentru rezoluția Consiliului Ligii care declara încălcarea de către Germania a Tratatului de la Locarno prin marşul în zona renană. În acest caz, poziția Danemarcei a fost determinată şi de faptul că însăşi Germania recunoscuse încălcarea tratatului în cauză, astfel că ea nu-i putea suspecta pe danezi de a fi partizanii adversarilor săi[43].

În urma eşecurilor suferite de Liga Națiunilor în fața politicii agresive a Germaniei, liderii danezi au considerat că aceasta nu mai oferea Danemarcei nici o garanție de securitate. Prin urmare, au hotărât să se alăture Norvegiei, Suediei, Olandei, Spaniei şi Elveției în încercarea de a găsi o soluție pentru ieşirea din această situație. Potrivit declarațiilor lui Peter Munch din mai 1936, față de ministrul român la

[40] A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 6, telegrama descifrată nr. 1821/9.03.1936, Copenhaga, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 2-3.

[41] „Dimineața” din 20 martie 1936.

[42] Petre Bărbulescu, *op. cit*., p. 329.

[43] Susan Seymour, *op. cit.,* p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Copenhaga, statele respective luau în considerare chiar modificarea statutului Ligii, precum şi reducerea înarmării[44].

Izbucnirea războiului sovieto-finlandez a reprezentat un moment de maximă tensiune în nordul Europei. În Danemarca, existau temeri că marile puteri occidentale ar putea profita de acest pentru a ocupa Scandinavia sub pretextul dorinței de a sări în ajutorul Finlandei. O atare întreprindere ar fi putut atrage apoi intervenția Germaniei pentru a o contracara, ceea ce ar fi putut însemna chiar ocuparea teritoriului danez[45]. Cu aceste supoziții în minte, ministrul de externe danez, Peter Munch, s-a opus unei medieri a conflictului sovieto-finlandez de către Societatea Națiunilor, de teamă că aceasta ar fi putut legitima o intervenție militară vestică în Scandinavia[46].

Evoluția conflictului sovieto-finlandez era urmărită cu acelaşi interes şi de către România aşa cum arăta şi ministrul danez la Bucureşti, într-un raport către ministerul său de externe în octombrie 1939. Interesul românesc pentru această chestiune era lesne de înțeles deoarece Rusia sovietică ar fi putut oricând emite asupra Basarabiei pretenții similare cu cele referitoare la teritoriul finlandez. Exista teama că o slabă rezistență din partea Finlandei ar fi încurajat U.R.S.S.-ul să-i solicite cedarea Basarabiei[47].

Refuzul Danemarcei de a acorda sprijin Finlandei în conflictul cu U.R.S.S. a stârnit dezaprobarea regelui Carol al II-lea. În momentul invadării Danemarcei de către armata germană, acesta nota în jurnalul său: „O veche zicătoare zice: «De ce ți-e teamă nu scapi». N-au voit să ajute Finlanda tocmai de teama unei acțiuni germane şi iată că n-a slujit la nimic, tot au fost atacați…”[48].

4. Sisteme regionale de securitate colectivă

a. Grupul țărilor nordice

Deşi după Primul Război Mondial Danemarca şi-a pus mari speranțe în Liga Națiunilor ca instrument de asigurare a securității sale, spre sfârşitul anilor ’30, a înțeles că Liga nu mai era în măsură să-i ofere nici o garanție a acestei securități. De altfel, guvernul danez şi-a exprimat încă de la început îndoiala că sistemul de securitate al Ligii Națiunilor va funcționa în cazul unui nou conflict între Marile Puteri. În vreme ce Liga înregistra eşec după eşec în exercitarea propriei autorități şi asigurarea păcii, Danemarca încerca să-şi găsească noi aliați şi protectori. Evident, şi-a îndreptat atenția mai întâi asupra vecinelor sale scandinave. De acestea o legau originea comună şi o serie de similarități privind limba şi cultura, toate datorate unei îndelungate istorii comune[49].

Avantajele oferite de cooperarea statelor nordice în timpul Primului Război Mondial a făcut dezirabilă în anumite cercuri extinderea ei şi în perioada postbelică. Întâlnirile regulate ale miniştrilor de externe ai țărilor nordice, devenite o practică

[44] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 6, telegrama descifrată nr. 24899/7.05.1936, Copenhaga, de la M. Romanescu pentru M.A.S., f. 4-5.

[45] Hans Mouritzen, *Danish foreign policy 1935-1940. Concessions, invisibility and invisible concessions*, Institute of Political Studies, University of Copenhagen, 1984/1, p. 44.

[46] *Ibidem*, p. 45.

[47] Statens Arkiver-Rigsarkivet, UM 1909-1945, jnr. 5 L. 46, Rumænien-Sovjetrusland, nota nr. 8/20.10.1939 de la legația daneza din Bucureşti, f.f.

[48] Carol al II-lea, *Note zilnice*, vol. III, p. 588.

[49] În secolul XVI, după o lungă perioadă de convieţuire de aproape două secole în cadrul Uniunii de la Kalmar, țările scandinave au constituit două monarhii care-şi vor disputa hegemonia asupra regiunii baltice. Ulterior, ele au fost înfrânte de Rusia şi Prusia, pierzându-şi mare parte din teritorii şi influență în nordul continentului. La acea vreme, a apărut ideea realizării unei unități mai strânse între țările scandinave bazate pe originea comună şi afinitățile culturale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obişnuită în timpul Primului Război Mondial, au fost reluate în 1932 după o pauză îndelungată. Conflictul dano-norvegian privind Groenlanda a dus din nou la întreruperea lor. Au fost reluate în 1936, la inițiativa suedeză, continuând cu regularitate până în aprilie 1940[50]. În cadrul acestor întâlniri, s-au depus eforturi în vederea unei mai strânse colaborări pe plan economic, prin reducerea concurenței dintre state în limite rezonabile. Neputând constitui un cerc economic închis, fiecare stat era orientat către piețele de desfacere din țările mari, dar încercau să țină cont pe cât posibil de interesele economice comune[51].

Încercarea de a realiza o cooperare la nivel politic s-a lovit de reticența unora dintre state. Norvegia suspecta Suedia de dorința de a-şi impune hegemonia asupra întregii Scandinavii. Temerile acesteia nu erau neîntemeiate. Suedezii priveau nordul ca o unitate strategică în cadrul căreia Suedia trebuia să dețină rolul de conducător[52].

Unul din impedimentele unei colaborări politice mai strânse între statele scandinave îl constituia diferența de vederi personale ale miniştrilor lor de externe. Acest fapt era sesizat de către Peter Munch într-o discuție cu ministrul României la Copenhaga, Barbu Constantinescu. El îl vedea pe ministrul de externe norvegian, Mowinkel, un teoretician, cuprins de o „apatie politică nejustificată". Munch arăta totuşi că existau condiții favorabile pentru realizarea unei bune cooperări pe plan politic între țările scandinave şi spera totodată la o extindere a acesteia cu toate statele care aveau interese similare cu acest grup[53].

De-a lungul perioadei interbelice, statele scandinave au fost percepute ca un grup omogen datorită poziției comune pe scena internațională şi a ideilor similare de politică externă. Capacitatea lor de găsi soluții viabile pentru problemele lor interne făcând apel numai la metode democratice le-a adus un prestigiu sporit pe plan internațional. În ceea ce priveşte relațiile internaționale, statele scandinave sprijineau în mod unitar ideea de pace şi justiție internațională. În anii 1925-1926, cele patru state scandinave au semnat o serie de tratate de arbitraj pentru ca disputele dintre ele să fie soluționate de către un tribunal internațional de arbitraj[54].

Liga Națiunilor a constituit un mediu propice colaborării statelor nordice. Şi în cadrul acestei instituții, ele erau percepute ca un grup unitar datorită poziției comune adoptate în aproape majoritatea problemelor aflate în dezbatere. Acest fapt nu a fost însă întotdeauna valabil. În fața eşecului înregistrat de Ligă în asigurarea păcii, în iulie 1936, statele scandinave au făcut o declarație comună în privința participării la sancțiunile impuse de Ligă prin articolul 16 al Pactului, exprimându-şi dreptul de a nu participa la sancțiuni împotriva vreunui agresor. Totuşi atitudinile țărilor nordice vizavi de această chestiune au fost inițial diferite. Finlanda ar fi dorit menținerea caracterului obligatoriu al aplicării articolului 16 deoarece acesta o situa la adăpost de un eventual atac din partea U.R.S.S. Norvegia nu dorea participarea de nici un fel la sancțiuni. Danemarca şi Suedia au adoptat o poziție moderată, pledând pentru menținerea caracterului opțional al aplicării sancțiunilor[55]. Decizia finală a țărilor nordice s-a datorat conştientizării riscurilor pe care le prezenta participarea la sancțiuni.

[50] Patrick Salmon, *Scandinavia and the great powers, 1890-1940*, Cambridge University Press, p. 198.
[51] A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 234/20.10.1934, G. Assan pentru M.A.S., f. 35.
[52] Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 196.
[53] A.D.M.A.E. fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 1715/15.11.1933, Copenhaga, de la Barbu Constantinescu pentru M.A.S., f. 25-28.
[54] T. K. Derry, *A History of Scandinavia – Norway, Sweden, Denmark*, *Finland and Iceland*, London, 1979, p. 317.
[55] Henrik S. Nissen, *op. cit.*, p. 42-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul anilor ’20, ideea unei alianțe defensive scandinave a fost îmbrățișată în special de Finlanda pentru care obținerea sprijinului Suediei împotriva Rusiei era de mare importanță. În Danemarca, în 1937, au fost de asemenea avansate în cercurile din opoziție propuneri pentru o alianță defensivă, dar au fost respinse de liderii săi politici. Peter Munch nu credea că Suedia sau Norvegia ar interveni pentru apărarea Danemarcei în cazul unei agresiuni germane.

Însă prim-ministrul danez, Th. Stauning, avea o părere diferită asupra colaborării statelor nordice. În octombrie 1933, acesta a făcut o tentativă de a atrage sprijinul vecinilor nordici pentru apărarea graniței de sud daneze în cazul unui atac german. El a declarat că aceasta era granița întregii Scandinavii şi, prin urmare, un atac asupra acestei granițe ar fi însemnat o agresiune asupra tuturor statelor nordice. Apelul său la solidaritate nordică în această chestiune a întâlnit refuzul Norvegiei unde existau încă resentimente față de Danemarca datorită pierderii Groenlandei şi o atitudine rezervată din partea Suediei. Ministrul de externe al celei din urmă a replicat că frontiera Nordului de care vorbea Stauning aparținea în exclusivitate Danemarcei. Edificatoare pentru concepția suedeză asupra relațiilor scandinave este declarația lui Sandler făcută ministrului român la Copenhaga, Barbu Constantinescu. El arăta că o colaborare scandinavă într-o formă diferită de cea economică şi culturală, nu era în Suedia un subiect de actualitate, deşi evoluția ideilor politice ale celorlalte țări nordice era interesant de urmărit [56].

La rândul ei, Norvegia avea o profundă antipatie pentru orice fel de uniune care-i amintea de secolele de supunere față de danezi şi suedezi. Poziția sa geografică îi permitea să rămână neutră față de conflictele de pe continent[57]. Stauning a declarat ulterior că nu se gândise la o alianță defensivă a statelor scandinave, ci doar la sprijinul moral al acestora[58]. În ianuarie 1935, el a înlocuit însă retorica unității nordice cu formula „neoscandinavismului muncitoresc”, care se reducea la „o atmosferă comună de tradiții democratice, de progres social, întemeiat pe comunitatea de rasă, de aspirații, pe asemănarea limbilor nordice, pe dorința manifestă de pace şi libertate”[59]. Această comunitate de interese putea fi adâncită printr-o colaborare liberă în toate domeniile, dar ar fi riscat să fie compromisă dacă ar fi existat acorduri care ar fi stânjenit libertatea de acțiune a fiecăruia[60]. La rândul său, Sandler a declarat, în octombrie 1936, în prezența lui Stauning că solidaritatea statelor nordice nu trebuia să însemne renunțarea la independență ci „crearea unei puteri morale întemeiate pe înrudirea limbilor şi a culturilor nordice”[61].

În august 1936, la întâlnirea miniştrilor de externe ai statelor nordice de la Copenhaga s-a pus pentru prima dată în mod oficial problema unui pact regional nordic sub auspiciile Ligii Națiunilor. Ideea a fost primită cu foarte puțin entuziasm. Suedia nu era dornică să se angajeze necondiționat în apărarea Danemarcei sau a oricărui alt stat nordic. Danemarca şi Norvegia ar fi acceptat ideea acestui pact cu condiția includerii Marii Britanii. Doar Finlanda a susținut în mod necondiționat ideea unei cooperări

[56] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 1878/1.12.1933, Copenhaga, de la Barbu Constantinescu pentru M.A.S., f. 29-31.

[57] *Ibidem*, fond România – Arhiva politică, vol. 412, Conferința despre Țările scandinave susținută de Ion T. Magheru la M.A.S., 12.03.1935, f. 345.

[58] Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 187.

[59] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 916/6.06.1935, G. Assan pentru M.A.S., f. 292.

[60] *Ibidem*, raport nr. 458/1.01.1935, G. Assan pentru M.A.S., f. 68-69.

[61] *Ibidem*, raport nr. 1418/1.11.1935, M. Romanescu pentru M.A.S., f. 557.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

militare nordice[62]. Ulterior, în martie 1937, se pare că şi Stauning a ajuns la aceeaşi părere ca şi ministrul de externe Peter Munch. Într-un discurs rostit în oraşul Lund, unde era prezent şi prim-ministrul suedez Per Albin Hansson, Stauning şi-a exprimat dezamăgirea că o alianţă între ţările nordice nu era posibilă datorită intereselor geostrategice diferite ale acestora[63]. El a avertizat că Suedia, care refuzase sprijinul Danemarcei în 1864, nu trebuia să se aştepte acum ca Danemarca să fie „câinele de pază al Nordului" în cazul unui atac german asupra graniţei sale sudice[64].

Într-adevăr, dorinţa menţinerii unei neutralităţi stricte în Suedia şi Norvegia şi necesitatea apărării cu arma în mână o frontieră ameninţată în Danemarca nu erau interese comune şi nici compatibile pe plan politic. Acest episod a oferit suedezilor prilejul de a arunca vina asupra Danemarcei pentru imposibilitatea realizării unei cooperări defensive nordice. Ideea a fost exprimată atât în presa suedeză, cât şi în ziarul „The Times" al cărui corespondent scandinav, Thomas Barman, era influenţat de ideile suedeze. Istoricul danez Sjøqvist respinge însă această acuzaţie, arătând că Danemarca a refuzat cooperarea defensivă nordică, pentru că nu se aştepta la nici un ajutor din partea Norvegiei sau a Suediei[65].

În pofida atitudinii glaciale a vecinelor scandinave, Munch a mai făcut în aprilie 1938, la Oslo, o încercare de a atrage sprijinul diplomatic al acestora la Berlin în cazul izbucnirii unui conflict cu Germania. Nici de data aceasta nu a primit un răspuns satisfăcător. În toamna lui 1938 şi în februarie 1939, Munch a propus instituţionalizarea cooperării politice nordice prin înfiinţarea unui fel de consiliu nordic cu participare non-guvernamentală. Propunerea a întâmpinat refuzul Norvegiei şi lipsă de interes din partea celorlalte ţări nordice[66]. Prin aceasta, Munch urmărea să creeze impresia unei solidarităţi nordice care ar fi putut constitui o barieră în calea unui posibil atac german asupra Danemarcei. Cât despre o alianţă defensivă nordică, Munch considera că aceasta ar fi fost o provocare pentru Germania şi nu reprezenta prin urmare o chestiune de interes pentru el.

Lipsa de coeziune în cadrul grupului nordic a fost evidentă în 1939, când Danemarca a fost singura ţară din nordul Europei care a acceptat propunerea lui Hitler de a încheia un Pact de neagresiune. Era primul act prin care o ţară nordică îşi asuma în mod oficial obligaţia de a evita implicarea în orice acţiune de securitate colectivă prevăzută în Pactul Ligii Naţiunilor[67]. Încercările Danemarcei de a-şi convinge vecinele scandinave să accepte propunerea germană au primit refuzul acestora datorită faptului că încheierea unui astfel de pact era în contradicţie cu statutul lor de ţări neutre. De fapt, o politică militară unitară scandinavă ar fi adus beneficii în cea mai mare parte Danemarcei, care nu putea oferi însă compensaţii satisfăcătoare Suediei sau Norvegiei, în cazul în care acestea s-ar fi angajat în apărarea graniţelor sale. Dezamăgirea produsă de refuzul vecinelor scandinave demonstrează, totuşi, că Munch acorda o anumită importanţă cooperării nordice în faţa presiunilor marilor puteri. Ideea unei apărări nordice comune a mai fost adusă în discuţie abia în martie 1940, dar de această dată Danemarca nu a mai fost inclusă în planurile statelor nordice deoarece era clar că autorităţile de la Copenhaga nu mai erau interesate[68].

[62] Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 199.
[63] T. K. Derry, *op. cit.*, p. 326.
[64] Patrick Salmon, *op. cit.*, p. 200
[65] Susan Seymour, *op. cit.*, p. 60.
[66] Henrik S. Nissen, *op. cit.*, p. 49.
[67] „Curentul", 11 iulie 1939.
[68] Susan Seymour, *op. cit.*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, încercarea de coalizare a statelor nordice într-un front comun în materie de politici de securitate a fost sortită eşecului datorită intereselor divergente ale acestor ţări. Trebuie avut în vedere şi faptul că ţările nordice se aflau în sfere de influenţă diferite. Politica de apărare a Suediei era concentrată spre est, cea a Norvegiei spre vest, iar a Danemarcei spre sud. Ele nu dispuneau de resursele necesare constituirii unui bloc militar independent decât în asociere cu una sau mai multe mari puteri.

b. Grupul de la Oslo

O alternativă la alianţa cu statele nordice în vederea întăririi securităţii sale era pentru Danemarca aşa-numitul grup de la Oslo din care făcea parte alături de Norvegia şi Suedia. Grupul se constituise în decembrie 1930 la iniţiativa prim-ministrului norvegian, Johan Mowinckel. Grupul cuprindea alături de Ţările scandinave, Belgia, Olanda, Luxemburg şi din 1933 şi Finlanda. Aceste state urmăreau eliminarea barierelor comerciale şi sprijinirea eforturilor Ligii de combatere a efectelor crizei economice. Ele au stabilit bazele unei cooperări economice mutuale care, în caz de război, le-ar fi permis să-şi păstreze independenţa economică în pofida încercărilor ţărilor beligerante de a restricţiona şi controla comerţul neutrilor. La început, scopul primordial al acestei alianţe era, prin urmare, cooperarea pe plan economic. Avantajele nu s-au dovedit prea semnificative, mai ales pentru ţările scandinave ale căror economii erau similare din punct de vedere structural, ceea ce le transforma în competitori pe piaţa internaţională. În plus, criza economică a obligat unele state să adopte măsuri protecţioniste care au cauzat neplăceri celorlalte state.

După invadarea Etiopiei de către Italia şi ocuparea germană a zonei renane, când pericolul unui nou război se prefigura deja pe plan internaţional, aspectele politice au devenit predominante în cooperarea grupului de la Oslo. Membrii grupului împărtăşeau o serie de puncte de vedere comune în privinţa Societăţii Naţiunilor. În consecinţă, au încercat găsirea unei soluţii pentru a asigura compatibilitatea între apartenenţa lor la această organizaţie şi dorinţa de a rămâne neutre în eventualitatea izbucnirii unui nou război. De asemenea, în urma eşecului înregistrat de Ligă în soluţionarea crizei italo-etiopiene, statele de la Oslo au dezvoltat o politică unitară în privinţa sancţiunilor, declarând că nu mai considerau obligatorie aplicarea lor, până când nu se realiza o reformare a Pactului Ligii în vederea adaptării lui la noile realităţi internaţionale[69]. Ele şi-au declarat întreg spijinul pentru organizarea Conferinţei dezarmării şi au încercat să medieze relaţia Germaniei cu oponenţii săi din dorinţa de a evita izbucnirea unui nou război.

Încă de la începutul anilor ’30 unele state membre ale grupului, precum Belgia şi Olanda, şi-au manifestat interesul pentru extinderea caracterului politico-militar al cooperării membrilor grupului de la Oslo[70]. Acest deziderat a fost imposibil de pus în practică datorită opoziţiei statelor scandinave, care au preferat întoarcerea la tradiţionala lor neutralitate. Deşi participarea Danemarcei la acţiunile acestui grup i-a oferit un anumit sprijin moral, pentru ministrul său de externe, Peter Munch, grupul de la Oslo nu reprezenta o alianţă sau o înţelegere, ci o asociere de state pe care le lega numai dorinţa de pace şi de neimplicare în conflictele internaţionale[71].

[69] Ger van Roon, *Small States in Years of Depression. The Oslo Alliance 1930-1940*, Van Gorcum, Assen, Maastricht, The Netherlands, 1989, p. 157.

[70] *Ibidem*, p. 140.

[71] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 7 (Presa), notă de la Legaţia României din Copenhaga despre Conferinţa statelor nordice, f. nr., pentru M.A.S., f. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grupul de la Oslo nu era atât de unitar pe cât crease impresia în rândul statelor europene. Deşi toate ţările din cadrul grupului îşi declaraseră dorinţa de menţinere a neutralităţii în cazul izbucnirii unui război, nu a existat o unitate de vederi a lor în privinţa tipului de neutralitate care urma a fi adoptat. Astfel, Belgia susţinea că în caz de război dorea să-şi păstreze libertatea de decizie, dar în acelaşi timp dorea să-şi respecte obligaţiile faţă de Societatea Naţiunilor, ceea ce încălca principiul neutralităţii absolute. Ţările de Jos voiau să-şi păstreze libertatea deplină[72]. Danemarca era complet dezarmată, astfel că i-ar fi fost imposibil să-şi mai îndeplinească chiar şi obligaţia de a se apăra pentru a-şi menţine statutul de ţară neutră. Dincolo de o dorinţă sau alta a acestor state, menţinerea neutralităţii lor depindea în mare măsură de situaţia lor geopolitică.

Coeziunea grupului de la Oslo a fost afectată şi de unele acţiuni cu caracter subversiv germane. Germania considera periculoasă cooperarea tot mai strânsă a statelor de la Oslo. Aceste state erau deosebit de importante pentru economia de război a Germaniei. De aceea, a încercat să le influenţeze politica folosind metode de presiune şi de infiltrare în alianţă, fie prin N.S.D.A.P., fie prin legături bancare, industrie, politicieni, fie prin contacte culturale, politice şi militare[73]. Cert este că din punct de vedere al politicii de securitate, statele de la Oslo nu au reuşit decât o coordonare a eforturilor de apărare a statutului lor de neutralitate.

Activitatea grupului de la Oslo s-a bucurat de o atenţie deosebită şi în România. Semnarea Convenţiei de la Oslo din decembrie 1930 prin care se puneau bazele cooperării economice statelor membre era apreciată în presa românească drept „un nou pas făcut înspre mult visata federaţiune europeană”[74]. Dacă din punct de vedere politic, alianţa de la Oslo era considerată binevenită, din punct de vedere economic constituirea ei putea avea implicaţii negative asupra comerţului exterior al României. Opoziţia statelor de la Oslo faţă de adoptarea regimului de tarife preferenţiale solicitate de statele agrare în 1930 pentru cerealele lor, le transforma într-un grup de state cu interese economice opuse faţă de cel din sud-estul Europei.

c. Mica Înţelegere şi Alianţa Balcanică

Liderii politicii externe româneşti au fost conştienţi încă de la început de slăbiciunile Societăţii Naţiunilor, dar în absenţa unei alternative la aceasta, au luptat pentru perfecţionarea ei prin întărirea Pactului Ligii, respectarea cu strictеţe a principiilor sale în speranţa unei reuşite a sistemului securităţii colective. Eşecul înregistrat de Societatea Naţiunilor în confruntarea cu acţiunile agresive ale statelor ostile principiilor promovate de aceasta a fost primit nu fără dezamăgire de către opinia publică din România.

În noiembrie 1936, problema asigurării securităţii colective prin Liga Naţiunilor a stârnit dezbateri intense în Camera Deputaţilor şi Senatul României. O serie de politicieni şi-au exprimat dezamăgirea faţă de incapacitatea Ligii de a-şi impune autoritatea în misiunea sa pacificatoare. Romulus Seişanu condamna încrederea prea mare acordată de către liderii români forţei şi autorităţii Societăţii Naţiunilor şi securităţii colective, întemeiate pe „o ideologie seducătoare dar irealizabilă în practică pentru că nesocotea realitatea”. M. Manoilescu numea securitatea colectivă „o garanţie generală şi formală” care s-a dovedit a fi „marea iluzie de după război” şi o pierdere de vreme pentru România[75].

[72] *Ibidem*, decupaj din „Le Temps”, 26 iulie 1938, f. 228.
[73] Ger van Roon, *op. cit.*, p. 162.
[74] „Argus”, 12 februarie 1931, p. 1.
[75] A.D.M.A.E., fond România, vol. 357, Discursurile lui Romulus Seişanu, Gr. Iunian şi M. Manoilescu din Camera Deputaţilor şi Senat, f. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De altfel, încă de la începutul anilor ’20 România simţise nevoia de a crea instrumente suplimentare de securitate care să acţioneze în completarea mecanismelor Societăţii Naţiunilor. România şi-a construit o reţea de alianţe, asociindu-se cu acele state mici şi mijlocii ce aveau interese similare cu ea şi a semnat acorduri şi tratate cu statele mari care-i garantau integritatea teritorială. Această întreagă politică de alianţe era în perfectă concordanţă cu principiile de securitate colectivă şi regională promovate de Liga Naţiunilor. Aici se înscriu cele două alianţe regionale cu caracter defensiv din sud-estul Europei, Mica Înţelegere (1921) şi, respectiv, Alianţa Balcanică (1934) în care România a deţinut roluri-cheie.

Cele două alianţe erau definite de Nicolae Titulescu drept asocieri de state „având drept scop menţinerea păcii prin crearea unei forţe colective, impunătoare, pusă în slujba practicilor internaţionale cele mai corecte şi mai amabile”[76]. Spre deosebire de grupul de la Oslo şi cel al ţărilor nordice, aceste două grupări de state, din care România făcea parte, aveau un caracter politico-militar bine definit, bazat pe o serie convenţii militare încheiate între statele membre. Astfel, în cadrul Micii Înţelegeri, au fost încheiate asemenea convenţii între România şi Cehia (2 iulie 1921), Cehia şi Iugoslavia (2 august 1921) şi România şi Iugoslavia (23 ianuarie 1922). La fel, Pactul Înţelegerii Balcanice era dublat de convenţii militare secrete încheiate între statele membre, ce vizau apărarea comună în cazul unei agresiuni externe. Aceste convenţii stabileau un plan comun de operaţiuni militare care urma a fi pus în aplicare ce către statele semnatare în caz de război. Mai mult decât atât, s-a încercat o armonizare a planurilor de operaţii ale Micii Înţelegeri cu cele ale Înţelegerii Balcanice în cazul unui conflict general. Iugoslavia şi România s-ar fi concentrat asupra Ungariei, iar în spaţiul balcanic un rol esenţial urma a fi îndeplinit de armata Turciei care trebuia să combată atacurile Bulgariei[77].

Dincolo de planurile reprezentanţilor statelor membre ale acestor alianţe privind cooperarea pentru menţinerea *statu-quo*-ului teritorial în sud-estul Europei, cele două sisteme de alianţă au fost lipsite de omogenitatea şi forţa necesare îndeplinirii acestui deziderat. Colaborarea României cu statele Micii Înţelegeri a fost însă deosebit de fructuoasă în cadrul Ligii Naţiunilor. Coordonarea deciziilor adoptate în privinţa diverselor probleme aflate pe ordinea de zi a Genevei era o practică obişnuită a delegaţiilor lor. Au existat totuşi momente în care reprezentanţii Micii Înţelegeri au avut puncte de vedere diferite. Astfel, faţă de problema reînarmării germane, România a avut o poziţie mai fermă, condamnând disponibilitatea altor state, printre care şi Cehoslovacia, de a acorda Germaniei drepturi egale de reînarmare.

Totodată, propunerea lui Nicolae Titulescu de extindere a Micii Înţelegeri prin includerea Poloniei a întâlnit opoziţia lui Beneş şi a lui Jeftici care se temeau că, în acest fel, alianţa ar fi putut dobândi un caracter anti-german[78]. În urma ocupării de către armata germană a zonei demilitarizate renane, Nicolae Titulescu a simţit nevoia lansării unei declaraţii comune a statelor Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice care să exprime dezaprobarea vizavi de acest act. Prin urmare, la 11 martie 1936, el a făcut o declaraţie angajantă în numele celor două alianţe prin care exprima hotărârea acestora de „a apăra cu toate mijloacele tratatele, inclusiv cel de la Locarno”[79]. Profund

[76] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 581.
[77] Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VIII, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 2003, p. 490.
[78] M. Iacobescu, *op. cit.,* p. 191.
[79] Ioan Talpeş, *Coordonate ale politicii militare româneşti 1935-1939*, în *Probleme de politică externă a României 1919-1940*, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

descurajate de spiritul concesiv al Marii Britanii şi Franţei faţă de politica agresivă a Germaniei, o parte din ţările membre ale celor două alianţe au găsit prea angajantă declaraţia lui Titulescu. Turcia şi Grecia s-au desolidarizat chiar public de conţinutul ei. Acest gest a reprezentat o mare înfrângere pentru liderul politicii externe româneşti, care încercase să arate statelor europene solidaritatea statelor membre ale celor două alianţe sud-est europene.

Acţiunile grupurilor de state din sud-estul Europei s-au aflat permanent în atenţia liderilor politici şi a presei daneze. În mai 1935, ziarul „Berlingske Tidende" evidenţia atitudinea fermă adoptată de aceste state, cooperarea lor în cadrul conferinţei de la Bucureşti, eforturile pentru menţinerea tratatelor şi consolidarea păcii[80].

În 1936, într-un raport al legaţiei României la Copenhaga, se semnala cu satisfacţie Ministerului român al Afacerilor Străine că Mica Înţelegere începea „să pătrundă în conştiinţa scandinavă". La serbarea anuală a Societăţii dano-iugoslave, la care participase şi ministrul român de la Copenhaga, reprezentantul Danemarcei, Hans Ulrichsen, a apreciat solidaritatea Micii Înţelegeri şi eforturile sale pentru crearea unei stabilităţi politice în Europa centrală. De asemenea, în noiembrie 1935 în cadrul societăţii dano-cehoslovace, politicianul danez I. Host, fost ministru al Danemarcei la Praga şi Varşovia, susţinuse o conferinţă „de mare succes" asupra politicii unitare a Micii Înţelegeri[81]. I. Host a subliniat contribuţia lui Nicolae Titulescu la organizarea eforturilor Micii Înţelegeri de menţinere a păcii în regiunea Balcanică[82]. Totodată, ministrul danez arăta lipsa de temei a opiniei potrivit căreia Mica Înţelegere ar fi reprezentat un „instrument de război", subliniind că, dimpotrivă, „ei se datoreşte în primul rând menţinerea păcii în Europa Centrală" şi că, „asigurându-şi un loc în cadrul Societăţii Naţiunilor, izbutind să potolească în mod paşnic tendinţele revizioniste, colaborând efectiv la opera de destindere a Genevei, Mica Înţelegere a cucerit pe plan mondial prestigiul de mare putere, ea meritând recunoştinţa tuturor spiritelor pacifice"[83].

În acelaşi an, cu prilejul unei întrevederi cu ministrul român al Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor Richard Franasovici aflat în vizită la Copenhaga, Peter Munch, ministrul de externe danez, îi mărturisea acestuia că se inspirase din modelul Micii Înţelegeri în organizarea cooperării statelor nordice, prin programarea de întruniri politice anuale, dublate de conferinţe economice[84].

Atitudinea adoptată de statele Micii Înţelegeri faţă de sancţiunile împotriva Italiei era urmărită cu interes în Danemarca. Presa daneză semnala intervenţia lui Nicolae Titulescu în numele Micii Înţelegeri, pentru ca „negocierile de pace să aibă loc la Geneva" şi să nu fie lăsate în seama marilor puteri. Ziarul „Politiken" deducea de aici că Mica Înţelegere se opunea „oricărei încercări de a lua din mâinile Societăţii Naţiunilor soluţia conflictului"[85], fapt care era în asentimentul principalilor lideri danezi. Ameninţarea germană asupra independenţei naţionale şi a integrităţii teritoriale a ţărilor balcanice era sesizată şi în presa social-democrată din Danemarca. De pildă, ziarul „Social-

[80] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, nota nr. 855/15.05.1935, de la G. Assan pentru M.A.S., f. 232.
[81] *Ibidem*, raport de la M. Romanescu, Copenhaga, pentru M.A.S., f. 595.
[82] ANIC, fond M.P.N., Presa externă, dosarul nr. 24, Referat al Legaţiei române din Copenhaga din 25.11.1935 pentru N. Titulescu, f. 79-80.
[83] *Ibidem*, f. 80.
[84] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 2, raport nr. 2836/21.01.1937 *Danemarca în 1936*, întocmit de Marcel Romanescu pentru M.A.S., f.f.
[85] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 1, raport nr. 1427/4.11.1935, Copenhaga, de la Romanescu pentru M.A.S., f. 558.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Demokraten" scria despre eforturile Germaniei de a distruge coeziunea alianţelor politice regionale din care făceau parte România şi Iugoslavia, pentru a le îndepărta protectorul lor tradiţional, Franţa[86]. Acelaşi ziar comenta despre sprijinul acordat de către membrii Gărzii de Fier politicii germane în România[87].

Deosebirea de opinii în ceea ce priveşte rolul Societăţii Naţiunilor nu a alterat natura relaţiilor româno-daneze. Din informaţiile disponibile în arhive, rezultă că Societatea Naţiunilor a constituit un cadru important de relaţionare a reprezentanţilor României şi Danemarcei. În cadrul şedinţelor Societăţii s-au cunoscut cei doi miniştri de externe, P. Munch şi Nicolae Titulescu, între care se pare că au existat relaţii foarte cordiale, fapt pe care-l deducem din mesajele transmise de primul lui Titulescu, prin intermediul ministrului român la Copenhaga. Cei doi miniştri au colaborat adesea la soluţionarea problemelor prezente pe ordinea de zi a Societăţii Naţiunilor. Aşa de pildă aflăm dintr-un raport din 1936 al legaţiei române de la Copenhaga despre acţiunea lor comună în vederea aplanării unui conflict apărut între Uruguay şi URSS[88].

Eforturile pacifice ale diplomatului român au creat un ecou favorabil în presa daneză a timpului, care i-a consemnat adesea în termeni elogioşi declaraţiile şi intenţiile. Toate acţiunile sale în cadrul Micii Înţelegeri, organizaţia care se apropia foarte mult de grupul statelor nordice prin scopurile sale pacifice şi ideile democratice, erau urmărite cu deosebit interes şi comentate în presa daneză.

Momentul înlăturării lui Titulescu de la conducerea afacerilor externe ale României a provocat ample comentarii ale jurnaliştilor danezi. Astfel, oficiosul diplomaţiei daneze, „Politiken", avea pe prima pagină, la 30 august 1936, cu litere mari titlul *Fascismul pune mâna pe putere în România*. Remanierea guvernamentală din Bucureşti avea caracterul unei lovituri de stat, ascensiunea fascismului conducând la retragerea forţată a şefului diplomaţiei române. Evenimentul a primit o interpretare similară şi în „Berlingske Tidende" din 31 august în articolul „Titulescu trântit printr-un complot"[89].

Activitatea diplomatică a ministrului român era prezentată în termeni laudativi în ziarul „Berlingske Aftenavis" din 31 august. Titulescu era definit drept unul din actorii principali ai scenei europene, „spiritual, impulsiv şi prompt, plin de temperament, orator uluitor şi un cap remarcabil". Fusese un colaborator apreciat şi un adversar de temut înlăturat ca urmare a unor divergenţe de ordin intern. „National Tidende" se referea pe larg la întrevederea dintre Carol al II-lea şi Goga, cel care a adus dosarul Titulescu întocmit de serviciile secrete germane[90].

Comunitatea de interese dintre statele mici din nordul Europei şi statele din sud-estul continentului a dat naştere unor planuri de cooperare între grupul statelor de la Oslo şi ţările Micii Înţelegeri, inclusiv România. Astfel, în iulie 1938, în cadrul grupului de la Oslo a fost lansată ideea formării unei coaliţii împreună cu alte state sau grupuri de state, în vederea asigurării unei poziţii mai puternice vizavi de Marile Puteri. Printre posibilii parteneri ai statelor de la Oslo se numărau ţările membre ale Micii Înţelegeri, statele Baltice, Elveţia şi Bulgaria[91]. Pe de altă parte, o serie de alte state îşi manifes-

[86] ANIC, fond M.P.N., Presa externă, dosarul nr. 24, Referat al Legaţiei române din Copenhaga, din 27.09.1935, pentru N. Titulescu, f. 75-77.

[87] *Ibidem*.

[88] A.D.M.A.E., fond Danemarca, vol. 2, raport nr. 1664/20.01.1936, Copenhaga, de la Romanescu pentru M.A.S., f. 14.

[89] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa externă, dosar nr. 839, Legaţia regală a României, Copenhaga, raport nr. 2404/31.08.1936, Romanescu, f. 4-5, 7-12.

[90] *Ibidem*, Legaţia regală a României, Copenhaga, raport nr. 2414/2.09.1936, Romanescu, f. 158-163.

[91] Ger van Roon, *op. cit.*, p. 235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taseră interesul pentru colaborarea cu grupul de la Oslo. Potrivit afirmațiilor ministrului danez de externe, P. Munch, la întâlnirea de la Oslo din decembrie 1939, printre acestea se număra şi România[92].

Regele Belgiei a propus o mai strânsă cooperare cu statele mici ale Europei prin crearea unei piețe comune. El făcuse o propunere în acest sens şi regelui României, Carol al II-lea, în timpul vizitei acestuia la Bruxelles în 1939[93]. La Conferința de la Bruxelles, din 22 august 1939, statele de la Oslo au lansat un apel comun de pace către statele cu intenții războinice. Inițial şi România fusese invitată să participe la această conferință. Ea nu a participat în cele din urmă, datorită dorinței statelor scandinave ca apelul să fie lansat exclusiv de către statele din grupul Oslo[94].

Cu toate acestea, în noiembrie 1939, în urma unei conferințe a reprezentanților statelor de la Oslo desfăşurate la Copenhaga, unul din participanții la aceasta şi-a exprimat față de şeful legației române, Emilian Berea, regretul că România, deşi îşi anunțase dorința de a-şi menține neutralitatea pe timpul războiului, nu avea o colaborare mai strânsă cu statele de la Oslo[95]. Berea a transmis de îndată Ministerului român de Externe relatarea acestei discuții împreună cu ordinea de zi a conferinței amintite, care în opinia sa ar fi prezentat interes pentru România. Totodată, Berea lansa propunerea ca la următoarea întrunire a membrilor conferinței respective să fie trimis şi un reprezentant al României care să culeagă informații cu privire la eforturile depuse de grupul statelor neutre de la Oslo în vederea apărării intereselor lor pe timpul războiului[96]. Evident, în împrejurările dificile create de izbucnirea războiului, când la Bucureşti se depuneau mari eforturi de a menține țara în afara conflictului, informațiile referitoare la strădaniile similare ale altor state mici erau de mare interes.

În momentul izbucnirii celui de al Doilea Război Mondial, România a optat pentru acelaşi statut de neutralitate pe care Danemarca îl adoptase începând din 1936. Liderul politicii externe româneşti de la acea vreme, Grigore Gafencu, vedea în țările nordice neutre un model de cooperare pe care ar fi trebuit să-l urmeze şi statele din sud-estul Europei[97]. Urmărind menținerea țării în afara conflictului, liderii români au încercat constituirea în această regiune a continentului a unui mare grup de state neutre, asemănător celui nordic. Importanța acordată grupului statelor neutre de la Oslo e dovedită de consemnarea în presa românească a tuturor conferințelor acestor state şi a poziției lor față de evenimentele internaționale.

*

* *

Câteva concluzii se impun în urma acestui studiu al politicii de securitate colectivă româneşti şi daneze de-a lungul tumultuoasei perioade interbelice.

Securitatea a reprezentat marea problemă a statelor mici şi mijlocii în perioada interbelică. Principiile generale ale securității colective înscrise în Pactul Societății Națiunilor, la fondarea acesteia în 1919, au fost apreciate pozitiv de majoritatea dintre ele. La sfârşitul deceniului al treilea al secolului XX, în Europa se promovau însă, în

[92] Ole Karup Pedersen, *op. cit.*, p. 357.
[93] Ger van Roon, *op. cit.*, p. 235, 284.
[94] *Ibidem,* p. 287.
[95] ANIC, fond P.C.M., dosar nr. 269/1939, telegrama nr. 71111/14.11.1939, Copenhaga, de la E. Berea pentru M.A.S., f. 177.
[96] *Ibidem.*
[97] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domeniul securității, trei tipuri de angajamente: alianțele tradiționale, garanțiile speciale de tipul Pactului de la Locarno, medierea Ligii Națiunilor pe baza principiilor securității colective. Modul în care a fost aplicat principiul securității colective a cunoscut o serie de variații în funcție de interesele și poziția internațională a diferitelor țări. Aceasta se explică prin faptul că necesitatea securității nu era simțită într-o egală măsură de către toate statele. Astfel, necesitatea și prioritatea securității s-au manifestat diferit în cazul Danemarcei în comparație cu România. Danemarca a beneficiat de o poziție geografică avantajoasă ce-i permisese să-și păstreze neutralitatea în timpul Primului Război Mondial și securitatea nu-i era pusă în primejdie de vreunul din statele vecine, cel puțin în primele două decenii postbelice. În schimb, România era înconjurată de trei state inamice care așteptau momentul prielnic pentru a-i știrbi integritatea teritorială, ceea ce explică opțiunile diferite în problema dezarmării și a sancțiunilor ca instrumente de asigurare a securității colective.

În eforturile lor pentru susținerea Societății Națiunilor în utilizarea instrumentelor de securitate colectivă, Danemarca și România au apelat la strategii diferite alese în funcție de o conjunctură sau alta. Uneori au ales o strategie dură, hotărâtă, în scopul apărării Pactului Societății Națiunilor și pentru apărarea păcii generale, din spirit de solidaritate europeană și pentru apărarea valorilor fundamentale proprii, ca de pildă în cazul crizei italo-etiopiene. Alteori au fost nevoite să apeleze la o strategie a concesiilor pentru a-și păstra valorile fundamentale legate de apărarea statului. De asemenea, o strategie a neutralității a servit aceluiași ultim scop, în cazul Danemarcei după eșuarea sistemului securității colective începând din anul 1935.

Sistemul de securitate colectivă al Societății Națiunilor a avut o serie de puncte slabe, care în cele din urmă au dus a eșuarea lui. Aceste slăbiciuni au fost sesizate încă de la început atât de România, cât și de Danemarca. De aceea, ele au încercat găsirea unor alternative la mecanismele Societății Națiunilor de asigurare a securității colective. România a pus bazele unor sisteme regionale de securitate, iar Danemarca a încercat să-și găsească aliați în rândul celorlalte state nordice pentru ca mai apoi să opteze pentru statutul de neutralitate. Însă evoluția raportului de forțe pe plan internațional și a relațiilor dintre Marile Puteri a condus în cele din urmă la izolarea politico-militară a ambelor state față de restul Europei.

Se poate considera că eșecul securității colective promovate de Societatea Națiunilor s-a datorat, într-o bună măsură, și faptului că statele mici și mijlocii, deși își puseseră mari speranțe în Societatea Națiunilor, nu au avut o politică unitară în cadrul acestei instituții. Acest fapt a avut repercusiuni negative asupra autorității Societății. De exemplu, România și-a concertat acțiunile cu cele ale Franței sprijinindu-i pozițiile adoptate și în unele cazuri chiar subordonându-se direcțiilor de exprimare ale Parisului. Aceasta s-a datorat faptului că Franța era singura mare putere în care România vedea un garant ferm al menținerii în vigoare a prevederilor Tratatelor de Pace de la Paris, ceea ce echivala cu menținerea existenței și unității sale naționale. Pentru Danemarca însă, garantul independenței sale era reprezentat de Marea Britanie și, de aceea, în politica sa externă și cea de la Societatea Națiunilor urma toate deciziile impuse de aceasta.

Totodată, în vreme ce România a condus o politică constantă vizavi de Societatea Națiunilor, susținând eforturile acesteia de menținere a păcii, Danemarca a avut o atitudine ambivalentă în ceea ce privește securitatea colectivă. Pe de o parte, spera că securitatea colectivă îi va oferi protecție împotriva Germaniei, iar pe de altă parte, se temea că obligațiile față de Ligă ar putea să o arunce într-un conflict militar. Indiferent de strategiile practicate și de modul în care au aplicat principiul securității colective,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambele ţări au sfârşit prin a fi izolate de restul continentului, lipsite de orice sprijin extern şi puse în postura de a găsi în mod individual o cale de a ieşi cu cât mai puţine pierderi din conflictul în care aveau să fie implicate.

THE COLLECTIVE SECURITY AND THE STRATEGY OF THE SMALL POWERS. SOME CONSIDERATIONS ON THE ROMANIAN AND DANISH CASES
(Summary)

Keywords: strategy of neutrality, collective security, Denmark's case, League of Nations

During the interwar period, the collective security represented nearly the unique option of foreign policy for certain European states, in order to secure their national interests. The establishment of the League of Nations who proposed a system of collective security as a peace keeping solution, preoccupied especially the small and medium powers who did not have necessary the force in order to defend themselves in case of an external aggression. Denmark and Romania were among these states, both of them being interested in defending their national and territorial integrity. Therefore their activity inside the League of Nations was an essential element of their foreign policy.

In this article we analyze the approach of the two countries as representatives of the small and medium powers of the principles promoted by the League of Nations, especially that of collective security. We believe that the way in which states like Denmark and Romania applied these principles had an essential impact on the efficiency and the authority of the League. This fact makes more interesting revealing of the factors which determined their policy at Geneva. The way the collective security principle was applied varied according to the different countries` interests and international position.

In their support for the use of the instruments of collective security, Denmark and Romania resorted to different strategies according the international context. In some cases they chose a determined and tuff strategy in order to defend peace and their personal values as in the case of the italo-ethiopian conflict. Other times they needed a strategy of concessions in order to keep their territorial integrity. The strategy of neutrality was also useful for the same goal, as was Denmark's case after the failure of the collective security starting from 1935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FLORIN ANGHEL

LOCURI ALE MEMORIEI ÎN DISPUTELE DIPLOMATICE. DOMENIUL REGAL DE LA BALCIC ÎN NEGOCIERILE ROMÂNO-BULGARE DIN VARA ANULUI 1940

1. Balcic – simbol politic şi proiect cultural naţional identitar[1]

Structurat pe de-a întregul ca un loc privilegiat al memoriei şi ca un simbol politic[2], Balcicul şi-a început povestea într-o zi destul de caldă, de octombrie, în 1924, în timpul unei excursii cu automobilul prin Dobrogea sudică: Regina Maria, însoţită de principele Nicolae, după o scurtă oprire la capul Caliacra, a ajuns, mergând pe coastă, într-o localitate lipsită până atunci de orice importanţă. În memoriile sale, editate la şapte decenii mai târziu[3], Nicolae nu face referire la momentul fondator: de altfel, vizitele lui la proprietăţile regale de pe litoral au fost întotdeauna rare şi scurte. Suverana, însă, a avut presimţirea acelei *coupe de foudre* despre care îi va marca existenţa. Balcicul – se confesează Regina într-un text autobiografic – „a trezit în mine un fior cu totul deosebit: am avut ca o simţire că locul acesta ori mă aşteptase de totdeauna pe mine, ori că eu trăisem totdeauna în aşteptarea lui”[4].

Două dintre cele mai complete biografii occidentale dedicate Reginei Maria – alcătuite de Hannah Pakula[5] şi Guy Gauthier[6] – au trecut cu destulă pudoare peste începuturile ctitoririi uneia dintre cele mai complete istorii simbolice interbelice. Într-o abordare analitică modernă, suverana este privită, în cheia discursului mitizant, drept „singura femeie care a cunoscut ascensiunea pe culmile cele mai înalte ale mitului”[7],

[1] O variantă a acestui subcapitol a fost publicată, în România şi în Bulgaria, sub titlul *Teritorii sacre: Balcic. Construirea unei geografii simbolice a identităţii naţionale în perioada interbelică*, în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiţă (coord.), *Români şi bulgari. Provocările unei vecinătăţi*, Bucureşti, Editura Cartea Universitară, 2007, p. 245-256 şi, respectiv, *Balchik-Building a Symbolical History of National Identity in the Romanian Inter-War Period,* în Krassimira Mutafova (ed.), *Balkanite-Ezik, Istoriia, Kultura. The Balkans-Languages, History, Cultures*, Veliko Tarnovo, University Press „St. Cyril and St. Methodius”, 2008, p. 321-329.

[2] În istoriografia română, acest tip de discurs este de dată foarte recentă. Un bun exemplu în acest sens: Andrei Pippidi, *Despre statui şi morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Iaşi, Editura Polirom, 2000.

[3] Prinţul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra Coroanei României*, ediţie de Gheorghe Buzatu, Iaşi, Editura Moldova, 1991.

[4] Regina Maria, *Casele mele de vis,* în „Boabe de Grâu”, an I, nr. 2, aprilie 1930, p. 66-67. Relatări privind această întâlnire cu Balcicul se regăsesc şi în alte două texte autobiografice ale Reginei: *Cum am ajuns la Tenha Juvah*, în „Analele Dobrogei”, Cernăuţi, VIII, 1927, p. 1-4 şi *Ce înseamnă marea pentru mine,* în „Cele trei Crişuri”, Oradea, XIX, iulie-august 1938.

[5] Hannah Pakula, *Ultima romantică. Viaţa Reginei Maria a României*, Bucureşti, Editura Lider, 2004.

[6] Guy Gauthier, *Missy. Regina României*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000.

[7] Maria Bizomescu, *Un mit feminin: Regina Maria,* în Lucia Boia (editor), *Mituri istorice româneşti*, Bucureşti, Editura Universităţii Bucureşti, 1995, p. 171-198.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 239–252

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„regală şi democratică”[8] deopotrivă, „o spărgătoare de reguli care a prefigurat o lume în care femeile vor fi mai libere şi conducătorii mai apropiaţi de cei conduşi”[9], expresie a unui „romantism extravagant”[10], care a construit un *stil propriu.* „Maria – scrie Lucian Boia într-unul dintre textele sale – a combinat în România o formă specifică de *art nouveau*, îmbinând, într-o manieră foarte personală, elemente decorative celtice, bizantine şi româneşti, scăldate în auriu, ca în bisericile ruseşti. *Poate să placă sau nu, dar nota de originalitate e certă* (s.n., F.A.)”[11].

Locul ales – devenit repede un simbol politic şi, imediat, un centru al istoriei intelectuale interbelice – a avut şansa voinţei regale. Căci, funcţie de percepţii interioare sau interese, Balcicul nu a fost privit, de la bun început, drept o provocare a proiectelor simbolice şi naţional – identitare. Alte naţiuni estice, centrale şi sud-est europene au, la rândul lor, istorii naţionale simbolice similare. Victorii şi înfrângeri trecute, trădări ale puterilor mai mari, misiuni civilizatoare pentru cei care aparţineau altor confesiuni religioase şi profunde sentimente de victimizare reprezintă caracteristici ale regiunii. Un astfel de exemplu îl reprezintă atitudinea polonilor faţă de ceea ce putem denumi *teritoriu sacru.* Părintele şi codificatorul „naţiunii culturale” polone a fost poetul romantic Adam Mickiewicz: mai mult din cauza lui *Vilnius (Wilno)* şi nu Varşovia sau Cracovia a devenit capitală a sentimentului identitar polon[12].

Naţiunile şi statele „întârziate”[13] – inclusiv românii şi bulgarii, cu independenţă obţinută abia în a doua parte a secolului XIX, – s-au format după o îndelungă pregătire a unei conştiinţe naţionale anticipative, diseminate prin propagandă, principalii actori fiind intelectuali şi, în unele cazuri, oamenii politici. *Balcicul* – ca idee a *teritoriului sacru, simbolic,* reprezentând totodată şi voinţa menţinerii între frontierele din 1913/1918 – este o creaţie aproape exclusivă a Reginei Maria. Când a descoperit Balcicul, în 1913, pictorul Al. Szathmáry l-a găsit drept „un orăşel ignorat, adâncit în somnolenţa uitării, pe care îl ţineau în viaţă doar soarele şi apa”[14]. Mai precis decât viziunea artistului, arhiepiscopul romano-catolic Raymond Netzhammer, obligat să poposească aici, nu-şi reţine o clipă repulsia: „la Balcic, totul era aşa de scârbos şi de murdar, încât furăm siliţi să ne spălăm la fântâna în aer liber”[15]. Şi Nicolae Tonitza, vizitator timpuriu care a redat locul în zeci de ipostaze pline de culoare, nu avea dubii când scria că oraşului „doar pictorii i-au dat viaţă” căci, altminteri, „murea ca o plantă fină”[16]. Camil Petrescu, mare amator de vacanţe îndestulate, se dovedea şocat de „înspăimântătoarea lipsă de confort a

[8] Adrian Silvan Ionescu, *Statele Unite văzute de o regină,* în *MI*, 7 (364), iulie 1997, p. 34.

[9] Lucian Boia, *Regina Maria,* în idem (editor), *România, ţară de frontieră a Europei*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2002, p. 221.

[10] Hannah Pakula, *op. cit.,* p. 5.

[11] Lucian Boia, *op. cit.,* p. 221. Într-o cheie identică, Lucian Boia, *Mitologie feminină. Regina Maria,* în idem (editor), *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 317-322. O biografie bine documentată, în aceleaşi tipare, la Nicolae Pepene, Emil Stoian, *Inima Reginei Maria*, Braşov, Editura Illustratis, 2005. Despre intenţia declarată a Reginei Maria de a clădi la Balcic un castel, presa dobrogeană aminteşte câteva luni după excursia din toamna anului 1924: *M.S. Regina în Dobrogea*, în „Dobrogea jună”, Constanţa, an XIX, nr. 165, 10 mai 1925, p. 1.

[12] O discuţie relevantă în acest sens la Ilya Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Ukraine and Russia,* Cambridge, Cambridge University Press, 1997, p. 12-37.

[13] Cazul polon este analizat la Irena Grudzinska Gross, *Mickiewicz şi problema teritoriului sacru,* în Sorin Antohi, Vladimir Tismăneanu (coordonatori), *De la utopie la istorie. Revoluţiile din 1989 şi urmările lor*, Bucureşti, Editura Cartea Veche, 2006, p. 579-593.

[14] Apud Balcica Măciucă, *Balcic*, Bucureşti, Editura Universalia, 2001, p. 42.

[15] Apud Ion Dimitriu-Snagov, *Amintirile arhiepiscopului Netzhammer*, în *MI*, 6, iunie 2000, p. 80-81.

[16] Apud Balcica Măciucă, *op. cit.,* p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestui orăşel”[17]. Într-un articol exclusiv, deloc elogios, el crede că „o cameră curată în care să te odihneşti şi un restaurant care să-ţi dea furculiţă şi şervet la masă s-ar putea împăca poate cu frumuseţea mării şi fesurile localnice”[18].

Două decenii de eforturi financiare şi administrative, până în vara anului 1940, au schimbat îndeajuns arhitectura, infrastructura şi viaţa cotidiană a Balcicului, nu puţine fiind realizările de excepţie. Îndeosebi sub mandatul ultimului primar român, Octavian Moşescu, lucrările edilitare conţin o notă de modernitate absolută a spaţiului public: electrificarea localităţii, canalizare, utilităţi medicale şi administrative[19]. Chiar şi aşa, însă, până în 1940 Balcicul a reuşit să concentreze eforturile întregii elite intelectuale româneşti în proiectul de a configura una dintre cele mai mari realizări culturale identitare, în extrem de variate domenii artistice. Nu există nume important – sau oarecare, astăzi uitat – în anii ’20 sau ’30 – care să nu fi lăsat măcar o mărturie despre acest loc. Un proiect editorial relativ redus în timp – câteva numere, în 1928-1929, sub conducerea lui Octavian Moşescu – aşa cum a fost cel al publicaţiei „Coasta de Argint”, editată chiar la Balcic[20], a reuşit să adune, fără eforturi, în ciuda apariţiilor sporadice, aproape tot ceea ce putea oferi elita momentului mai bun: Regina Maria[21], N. Iorga[22], Mihail Sadoveanu[23], Camil Petrescu[24], Adrian Maniu[25], Ion Simionescu[26], Emanoil Bucuţa[27]. Motivul Balcicului se regăseşte, constant, în întreaga pictură românească interbelică, uneori cu reuşite extraordinare[28]. Arta plastică a găsit, acum şi aici, puterea de a construi un adevărat proiect identitar, primul din istoria ei unitară: practic, translaţia dinspre „şcoala de la Baia Mare”, de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, la Balcic a reprezentat, între multe altele, *expresia în artă a realizărilor politice de stat.* Laolaltă, o bogată literatură de ficţiune şi memorialistică a lăsat pagini inegalabile despre „oraşul alb” de pe malul Mării Negre[29].

[17] Camil Petrescu, *Balcicul,* în „Coasta de Argint”, Balcic, an I, nr. 3, 23 aprilie 1928, p. 2.

[18] *Ibidem.*

[19] I. Tudor, *Mari lucrări edilitare la Balcic*, „Răsăritul”, Constanţa, an I, nr. 18, 20 noiembrie 1939, p. 1; *Balcicul se modernizează,* în idem, 30 noiembrie 1939, p. 1.

[20] O cercetare a evoluţiei revistei la Corina Apostoleanu, *O revistă din Dobrogea de Sud: „Coasta de Argint”*, în „Tomis”, Constanţa, nr. 11, noiembrie 2003, p. 5-6.

[21] *Câteva gânduri despre Balcic*, an I, nr. 1, 2 aprilie 1928, p. 1.

[22] *Pe Coasta de Argint,* an I, nr. 1, 2 aprilie 1928, p. 2.

[23] *Bazargicul*, an I, nr. 4, 10 mai 1928, p. 1.

[24] *Balcicul,* an I, nr. 3, 23 aprilie 1928, p. 3.

[25] *Pe ţărmul alb al Mării Negre,* an I, nr. 8, 1 august 1928, p. 1.

[26] *Balcic,* an I, nr. 6, 1 iulie 1928, p. 1.

[27] *Podul Balcicului,* an I, nr. 10, 30 august 1928, p. 1.

[28] O retrospectivă generoasă a acestor lucrări la Doina Păuleanu, *op. cit.* Vezi, la fel, H. Blazian, *Balcicul în artă,* Bucureşti, Atelierele Adevărul, 1931; Florica Cruceru, *Artele în Dobrogea 1877-1940. Mărturii. Documente. Imagini*, Constanţa, Editura Muntenia, 2000. Ar fi de amintit: Constantin Artachino, Hrandt Avakian, Lucia Dem. Bălăcescu, Marius Bunescu, Henri Catargi, Cecilia Cuţescu-Storck, Ştefan Dimitrescu, Micaela Eleutheriade, Dumitru Ghiaţă, Lucian Grigorescu, Petre Iorgulescu Yor, Iosif Iser, Kimon Loghi, Rodica Maniu Mützner, Paul Miracovici, Samuel Mützner, Theodor Pallady, Take Papatriandafil, Gheorghe Petraşcu, Ştefan Popescu, Vasile Popescu, Magdalena Rădulescu, Alexandru Szathmáry, Jean Al. Steriadi, Francisc Şirato, Ion Theodorescu Sion, Nicolae Tonitza, Ion Ţuculescu.

[29] Vezi Emanoil Bucuţa, *Maica Domnului de la mare*, Cella Serghi, *Pânza de păianjen*, Pia Alimănişteanu, *Dobrogea*, Oscar Walter Cizek, *Tătăroaica.* Se adaugă jurnalele lui Mihail Sebastian, Balcica Măciucă, Jeni Acterian, Alice Voinescu, Agatha Grigorescu Bacovia (*Terase Albe*), Cecilia Cuţescu Storck (*Fresca unei vieţi*). Ion Pillat, a cărui vilă se mai păstrează şi astăzi („Casa Albă”), a publicat un volum de poeme intitulat *Balcic,* tipărit de Editura Scrisul Românesc din Craiova, în primăvara anului 1940, cu ilustraţii semnate de soţia sa, Maria Pillat Brateş. Despre această realizare, imediat după cedarea Cadrilaterului, a consemnat Constantin Fântâneanu, *Ion Pillat – Balcic, monografie lirică,* în „Universul literar”, an XLIX, nr. 42, 12 octombrie 1940, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Complexul regal de la Balcic – fundamentul istoriei simbolice de față – însumează ceva mai mult de 24 de hectare de construcții (inclusiv vila principală), grădini şi lacuri amenajate, toate concepute de arhitectul E. Guneş. *Tenha Juvah* (*Cuibul liniştit*) este vizibilă din cea mai mare parte a oraşului, în special datorită turnului îndrăzneț în formă de minaret, a fost construită (până în 1929) de către firmele italiene „Agostino Fabro" şi „Giovanni Tomasini", sub directa supraveghere a secretarului particular al Reginei, Gaetan Denize[30]. Ei i s-au alăturat o vilă numită „Mavi Dalga" („Pavilionul Principelui Nicolae"), mai multe pavilioane – „Casa Intendentului", „Pavilionul de odihnă", „Pavilionul Administrației", „Clădirea Corpului de Gardă", „Izbânda" (salon cinematografic), „Ciuperca", „Pavilionul Grănicerilor", „Principesa Ileana", „Cara Dalga" – şi o „lojă romană" pe coloane de piatră[31]. Ansamblul este completat de o foarte mică biserică ortodoxă, în stil bizantin, denumită „Stella Maris", pictată în 1930 de către Anastase Demian şi Take Papadriandafil[32] şi unde, în 1938, a fost depusă caseta cu inima Reginei.

Personalitatea copleşitoare a suveranei, cu întreaga investiție emoțională şi financiară în construirea, dezvoltarea şi promovarea istoriei simbolice a domeniului regal de la Balcic, laolaltă cu infuzia de interes – în special artistic, turistic şi monden – din partea celei mai rafinate elite de care dispunea societatea românească au făcut ca, încet dar sigur, orăşelul de pe litoralul Mării Negre, absolut necunoscut până la mijlocul anilor '20 ai secolului trecut, să acceadă spre treptele cele mai înalte ale ierarhiei locurilor memoriei naționale. Regina Maria a exploatat, inclusiv politic, mitologia aferentă proprietății sale / locului desemnat pentru a-i sugera puterea asupra supuşilor, insistând, în testamentul său, ca inima – după moarte – să îi fie depusă în capela ortodoxă minusculă a domeniului. „Cu trupul – scria suverana la 29 iunie 1933, la Tenha Juvah, în Balcic – voi odihni la Curtea de Argeş, lângă iubitul Meu soț, Regele Ferdinand, dar doresc ca inima Mea să fie aşezată sub lespezile bisericii ce am clădit-o"[33]. Reşedința de la malul mării – simbol politic şi artistic, deja – era, pe de altă parte, materializarea universului său spiritual, locul care, considera Regina, „avea ceva înrudit cu adevărata temelie a ființei mele, cu pace şi frumusețe", „locul cel înfăptuit"[34].

Fără îndoială, om politic de prima mână, Maria a luat în calcul şi obligația profundă pe care ar fi rezervat-o viitoarei Românii în efortul de a păstra Cadrilaterul, sau cea mai mare parte a lui, în disputa teritorială necontenită cu Bulgaria, declanşată cu şi mai multă vioiciune după semnarea Tratatului de pace din 1913.

Funeraliile şi ceremoniile oficiale şi religioase derulate la Balcic au conturat, prin discurs şi prin relevarea întregului sistem de valori simbolice, întreaga imagine a mitului

[30] Narcis Dorin Ion, *Castele, palate şi conace din România*, vol. I, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 141.

[31] *Ibidem,* p. 141-142; Doina Păuleanu*, op. cit.,* p. 96; Alexandăr Lambov, *Castelul de la Balcic,* Varna, Editura Slavena, f.a. (într-o limbă română rudimentară, deficitară). O prezentare romanțioasă şi la Regina Maria, *La palatul „Tenha – Juvah"*, în „Cele Trei Crişuri", Oradea, XIX, iulie- august 1938.

[32] Regina Maria, *Stella Maris, cea mai mică biserică din țară,* în „Boabe de Grâu", an I, nr. 9, noiembrie 1930; Doina Păuleanu, *op. cit.,* p. 95-96. O relatare apropiată, referitoare la întregul complex de la Balcic şi la ilustra lui locatară, vezi la Odette Arnaud, *Regina Maria în micul său Regat de la Balcic,* în „Dobrogea junã", an XXXV, nr. 63, 18 iulie 1939, p. 1-2. Din punct de vedere al arhitecturii / valorii ei, complexul a fost analizat în amănunt în *Castelul Balcic,* în „Arhitectura", nr. 1, 1941, p. 126-127 (prezentarea componentelor principale). Cadrul general poate fi relevat de Gheorghe Vâlsan, *Coasta de Argint a României,* București, Tipografia Carageale, 1930. La fel, Doina Păuleanu, *Balcicul Coastei de Argint,* în *MI*, nr. 10 (475), octombrie 2006, p. 69-73.

[33] *Testamentul Reginei Maria,* în „Universul", nr. 205, 31 iulie 1938, p. 1.

[34] Nicolae Pepene, Emil Stoian, *op. cit.,* p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proiectat în timpul vieții. *Inima,* cel mai de impact simbol al unei imagini – publice şi/sau politice – a devenit factorul central al acțiunii: o procesiune impresionantă, navală, a dat culoarea necesară gestului. La 29 octombrie 1938, distrugătorul „Regina Maria" (concidență?!) aducea inima suveranei la Balcic, aşteptată fiind de către Regele Carol al II-lea, prințul Mihai, Mare Voevod de Alba Iulia, prințul Nicolae, prințul Anton de Habsburg, Prințesa Elisabeta şi Prințesa Ileana[35]. Ulterior, în vara anului 1940, *inima* a devenit elementul central al discursului simbolic, al argumentului în favoarea păstrării oraşului, în condițiile evidentei cedări a Cadrilaterului. Astfel, la 18 iulie 1940, (la comemorarea a doi ani de la moarte) viceamiralul Petre Bărbuneanu, ignorând toate indiciile diplomatice şi militare, îl asigura pe Carol al II-lea că, „în această zi de reculegere sufletească, marinarii veghează la postul de unde cea mai duioasă Regină scruta întinsul mării rugându-se pentru ei şi cu adânc devotament declarăm Majestății Voastre că pământul va fi apărat pe apă cu prețul vieții noastre, ca să nu fie subjugat de graiuri străine, chiar de va fi semăna cu baionete frânte şi cimitire de eroi"[36]. Chiar înainte de finalizarea – cu rezultate previzibile – a tratativelor de la Craiova privind cedarea teritorială, media româneşti mai credeau că unicul argument pentru păstrarea demnității (şi, inclusiv, a unor teritorii care au căpătat valoare simbolică) era acela al *inimii*.

„*Balcicul reginei Maria* – scria Romulus Dianu la 24 august 1940, în preajma cedării – *este punctul nevralgic al durerii.* Dintr-un golf lipsit de importanță, care niciodată nu a fost bulgăresc, ci o regiune turcească, *a devenit o valoare numai prin ceea ce omul a creat revent acolo*"[37]. Un tip de ritual, neobişnuit dar complet prin forța de sugestie, este acela oficiat a doua zi după semnarea Tratatului de la Craiova, la Balcic, într-o prezență exclusivă şi edificatoare: autoritățile româneşti care plecau definitiv, cele bulgare care erau desemnate abia, ataşații militari ai Germaniei şi Italiei la Bucureşti. În prezența lor, ca într-o ceremonie religioasă, caseta cu inima Reginei a fost scoasă din capela *Stella Maris*. Iar aghiotantul suveranei, generalul Eugen Zwiedinek, a urcat inestimabilul tezaur la bordul distrugătorului „Regina Maria", acelaşi care îl adusese doi ani mai înainte[38].

Inima*,* singură, şi voința politică ale Mariei au constituit debutul unei destul de îndârjite argumentații a clasei politice şi a opiniei publice la ideea cedării oraşului de pe malul mării, când devenise evident că nimic din Cadrilater nu mai putea fi salvat. Pentru a accentua opoziția, la Balcic se oficiau ritualuri religioase simbolice[39], menite a contura cât mai vizibil importanța acestui teritoriu pentru mitologia istoriei naționale. Mai mult, prezența inimii Reginei la *Stella Maris* s-a dorit arma supremă a dezbaterilor politico-diplomatice (cu Germania, Italia şi Bulgaria) în favoarea păstrării oraşului, în orice formulă, indiferent cât de bizară sau inconsecventă ar fi fost. Ideea, imediat răspândită în media, a fost promovată cu obstinație. Un cotidian de mare tiraj şi influență scria, la 24 august 1940, că „Balcicul trebuie să rămână României, *ca oraş liber, deschis, sub pavilion românesc.* Poporul bulgar trebuie să fie concesiv şi *să respecte cauza sufletului românesc*"[40]. Se pretindea, chiar într-un cotidian foarte respectabil, precum „Universul",

[35] *Ibidem*, p. 153. Vezi şi, în epocă: *La Balcic s-a închis o inimă de Regină,* „Dobrogea nouă", Bazargic, nr. 128, 9 noiembrie 1938; Const. N. Sarry, *Regina Maria la Tenha Juvah. Inima de la Balcic,* „Dobrogea jună", an XXXV, nr. 64, 21 iulie 1939, p. 1.

[36] *Marina de gardă la inima Reginei Maria,* în „Marea Noastră", an IX, nr. 7-8, iulie-august 1940, p. 253.

[37] Romulus Dianu, *Balcicul reginei Maria,* în „Curentul", nr. 4502, 24 august 1940.

[38] Nicolae Pepene, Emil Stoian, *op. cit.,* p. 163.

[39] De exemplu: *Doi ani de la moartea Reginei Maria,* în „Dobrogea jună", an XXXVI, nr. 73, 20 iulie 1940, p. 1.

[40] Romulus Dianu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că şi Radio Sofia ar fi făcut apel, în 10 august 1940, la „datoria bulgarilor de a păstra pentru totdeauna regiuni atât de frumoase precum Balcic, Cavarna şi capul Caliacra”[41].

„Soarta acestui orăşel de ape – profetiza, în 1931[42], Emanoil Bucuța –, care nu e românesc decât din 1913, pare pentru multă vreme hotărâtă”[43]. Locul de excepțională rezonanță simbolică – obținut din a doua parte a anilor ’20 – a conferit valențe fără precedent în negocierile diplomatice din august 1940, pentru rezolvarea diferendului teritorial româno-bulgar.

2. Balcicul în negocierile româno-bulgare din august 1940

Când, la sfârşitul lunii mai 1913, cele două Camere ale Parlamentului României au început dezbaterea acordului Marilor Puteri, urmare a încheierii Primului Război Balcanic, privind cedarea din teritoriul bulgar, către România, a oraşului Silistra şi a unei zone înconjurătoare de maxim trei kilometri, afectat de ineditul situației şi al realităților politico-etnice, conservatorul P. P. Carp nu s-a abținut să replice, spre deliciul şi exasperarea guvernanților şi al opoziției: „E ridicol! Nici măcar cât moşia mea Țibăneşti!”[44]

În august 1940, diplomația românească, devastată instituțional şi strategic de ingerințele necontenite ale regelui Carol al II-lea şi de prăbuşirea sistemului tradițional de alianțe, implicit a frontierelor din 1918, se confrunta cu necesitatea de a păstra, teritorial, cât mai mult dintre regiunile decise a fi cedate. Între ele, se aflau Balcicul şi Silistra care, laolaltă, nu ar fi reuşit să compenseze proprietatea bravului om politic conservator.

Încurajată de decizia U.R.S.S. de a o sprijini dacă nu ar fi găsit înțelegere la Berlin[45], Bulgaria a pretins, încă din începutul lunii iulie 1940, rezolvarea definitivă a diferendului teritorial. Prim-ministrul Bogdan Filov, într-o prezentare a coordonatelor politicii externe a noului său cabinet, făcută presei belgiene la 16 martie 1940, insista asupra faptului că „dorim o rezolvare numai pe cale paşnică a revendicărilor noastre”[46]. În continuarea discursului lui Filov, şeful diplomației bulgare, Ivan Popov, îi declara fără echivoc, la 11 iulie 1940, lui N. Krupenski, consilier al Legației române la Sofia, că „raporturile Bulgariei cu România pot deveni foarte strânse numai cu condiția ca România să cedeze Bulgariei Dobrogea de Sud”[47]. Cele două precizări – dar şi multe alte semnale, de la Londra, Berlin, Roma şi Moscova – îl asigurau pe ministrul de Externe, Mihail Manoilescu, de justețea absolută a strategiei predecesorului său la Palatul Sturdza, Grigore Gafencu. În mai 1940, acesta îi avertiza pe colaboratorii săi că „*Bulgaria*, ieri încă un vecin suspect, a cărui colaborare se putea, totuşi, spera să fie câştigată sau forțată, *a devenit un obstacol de netrecut*”[48].

---

[41] „Universul”, nr. 219, 11 august 1940.

[42] Emanoil Bucuța, *Balcic*, Craiova, Editura Ramuri, 1931.

[43] Idem, *Oraşe şi locuri de artă româneşti. Balcic*, Bucureşti, Editura Cronicar, 2003, p. 45.

[44] C. Gane, *P.P. Carp şi locul său în istoria politică a țării*, vol. 2, Bucureşti, 1936, p. 481.

[45] Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 şi 1940,* Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 161. U.R.S.S. a propus, în fapt, o *frontieră comună* cu Bulgaria. Vezi, în acest sens, şi Florin Constantiniu, *Uniunea Sovietică şi problema Cadrilaterului (1940),* în Florin Anghel, Mariana Cojoc, Magdalena Tiță (coord.), *op. cit.,* p. 313-318.

[46] AMAE, fond 71/1920-1944 Bulgaria, vol. 82, f. 362-366; raport nr. 798 din 18 martie 1940 de la Eugen Filotti, ministru al României la Sofia, către Grigore Gafencu, ministru de Externe.

[47] Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie-august 1940)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991, p. 174.

[48] Grigore Gafencu, *Preliminarii la războiul din Răsărit*, Bucureşti, Editura Globus, 1991, p. 215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Berlinul a mărit presiunile diplomatice asupra României pe măsură ce momentul unei discuții cu reprezentanții Bucureştilor şi Sofiei devenea iminent: la Salzburg, la sfârşitul lunii iulie 1940, Adolf Hitler a trasat definitiv contenciosul teritorial. Înainte, însă, Mihail Manoilescu ştia, deja, de la ministrul său la Sofia că germanii susțineau categoric „restituirea Cadrilaterului". Ministrul german Richtoffen nu se eschiva de la depăşirea uzanțelor diplomatice în momentul în care opina că „România nu are nici un drept" asupra acestei provincii şi că „situația devine critică şi impune soluții cât mai grabnice"[49]. În acelaşi sens, avea să fie redactată şi scrisoarea lui Adolf Hitler, din 31 iulie 1940, către Ion Gigurtu şi Mihail Manoilescu[50], îndemnând la cedare fără condiții.

Lipsa oricăror divergențe în opiniile Marilor Puteri (Germania, U.R.S.S., Marea Britanie, Italia) privind viitorul Cadrilaterului, alături de obsesia diplomației bucureştene de a privi exclusiv spre pericolul reprezentat de Ungaria, au convins pe primul ministru, Ion Gigurtu, alături de ministrul său de Externe, Mihail Manoilescu, să identifice, cu riscuri proprii asumate, soluții pentru păstrarea *Balcicului* (ca loc al memoriei de o valoare simbolică excepțională) şi *Silistrei* (din motive strategice şi istorice). Mesagerul proiectului alcătuit de Mihail Manoilescu a fost ambasadorul României la Belgrad, Victor Cădere, care, între 3 şi 5 august 1940, s-a întâlnit cu majoritatea factorilor de decizie de la Sofia. Planul Bucureştilor pornea de la premisa inevitabilității pierderii Cadrilaterului şi a menținerii autorității în cele două oraşe: *Silistra*, drept punct nodal în infrastructură (viitoarea autostradă, proiectată, între Bucureşti şi Constanța, ar fi trecut prin Silistra şi Călăraşi) şi strategic de apărare, şi *Balcicul.* Un plan maximal, de la care partea română ar fi dorit să plece discuțiile, prevedea păstrarea a cel mult 2.000 km^2 din cei peste 14.000 km^2 ai Cadrilaterului. *Balcicul* reprezenta, totuşi, formula de compromis ce trebuia avansată în cele mai complete moduri: „am lăsa mai departe României Balcicul – îi menționa Manoilescu lui Cădere, pentru a sublinia interlocutorilor bulgari – de care este legat sentimental atâta lume, spre bucuria înşişi a bulgarilor din Balcic, care s-au deprins cu bunul trai şi cu largheța românească"[51].

Răspunsul alcătuit de trimisul special, elaborat în urma lungilor discuții cu primministrul Bogdan Filov şi cu ministrul de Externe, Ivan Popov, a fost unul intransigent, pornind de la considerentul, fundamental, al reparării unei nedreptăți. Cei doi demnitari sofioți insistau pentru frontiera anterioară anului 1913, ca „frontiera păcii definitive", soluția fiind exclusiv aceea a restituirii integrale a Cadrilaterului[52]. Bogdan Filov admitea, limpede, că „regiunea Balcicului nu are nici o valoare deosebită pentru Bulgaria" şi că oraşul Constanța „are nevoie de un mai mare litoral pentru dezvoltarea sa"[53]. Ivan Popov, la rândul său, insista în a i se transmite omologului de la București că realitatea etnică, avantajoasă pentru bulgari, trebuia să constituie singurul argument în discuțiile referitoare la viitorul Silistrei[54]. Era, fără îndoială, clipa de glorie a demnitarului bulgar: fost diplomat la Legația de la Bucureşti fusese nevoit, nu o singură dată, probabil, să trimită la Sofia relatări ale opiniilor politice şi publice româneşti referitoare la poporul său. Şi, desigur, nu puține dintre aceste aprecieri vizaseră oraşul Silistra, disputat – de regulă – de istoriile simbolice ale celor două țări.

[49] Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 175.
[50] *Ibidem.*
[51] *Ibidem*, p. 176.
[52] AMAE, fond 71/1920-1944 Bulgaria, vol. 94, f. 322; raport nr. 2293 din 8 august 1940 de la ambasadorul extraordinar şi plenipotențiar al României la Belgrad, Victor Cădere, către ministrul de Externe, Mihail Manoilescu.
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eşecul misiunii diplomatice a lui Victor Cădere la Sofia – şi lipsa oricărei speranţe în obţinerea vreunei concesii – l-au determinat pe Mihail Manoilescu să apeleze – ca ultimă instanţă – la bunăvoinţa omologului său german, Joachim von Ribbentrop. La 6 august 1940, la Wilhelmstrasse era trimis un *Memoriu* privind Cadrilaterul: guvernul de la Bucureşti accepta, în totalitate, condiţiile puse de Germania, la întâlnirea de la Salzburg, din 28 iulie, privind retragerea. În textul acestuia, nici măcar Silistra nu mai este pomenită; *Balcicul*, ca atare, cu domeniul său regal, era singura concesie cerută Reichului. De altfel, documentul face apel şi la starea emoţională – „Balcicul prezintă pentru noi un interes cu totul special şi nu are pentru Bulgaria nici o valoare”[55] – şi la o posibilă criză politică, de vreme ce se afirmă, fără echivoc, că *România dorea să facă totul* pentru a obţine satisfacţie în această problemă. Cum Ribbentrop a refuzat să primească *Memoriul,* amintind, doar, că poziţia germană este clarificată[56], prim-ministrul Ion Gigurtu şi Mihail Manoilescu au decis, de comun acord, să încerce o soluţionare directă, cu Sofia, a viitorului Balcicului.

La 12 august 1940, cei doi l-au invitat pe ministrul bulgar la Bucureşti, Stoian Petrov-Ciomakov, pentru a-i comunica un mesaj pentru prim-ministrul Bogdan Filov şi ministrul de Externe, Ivan Popov. Manoilescu a vorbit despre „recomandarea cu caracter de cvasi-arbitraj a Führerului”[57], în urma căreia România „consideră sudul Dobrogei ca fiind deja retrocedat Bulgariei”[58]. Sofiei i se cerea, fără ocolişuri, „un gaj de prietenie”, adică să accepte să lase vecinului ei „o porţiune din Cadrilater”, mai precis Silistra şi Balcic. „*Preferinţa noastră merge mai ales pentru Balcic*”[59] – preciza Manoilescu. *Dacă Balcicul ar rămâne României* – continua gazda lui Stoian Petrov-Ciomakov – „cedarea Cadrilaterului s-ar face într-o atmosferă de prietenie şi cu solemnităţi menite a marca începuturile unei noi ere în relaţiile noastre”[60].

Demersul a fost trimis, spre dezbatere, guvernului bulgar: după o discuţie de mai bine de zece ore, poziţia prim-ministrului Bogdan Filov a avut câştig de cauză, şi anume lipsa oricăror rectificări de graniţă în cedarea provinciei. Răspunsul, fără alte explicaţii, a fost primit de Manoilescu la 14 august 1940[61]. Regele Carol al II-lea, informat imediat de decizia guvernului bulgar, s-a arătat oarecum uşurat că a scăpat din starea de tensiune maximă – indusă şi de previzibilul eşec al tratativelor cu Ungaria, de la Turnu Severin –, evitându-se un conflict, diplomatic sau chiar militar. „Mi-e teamă – scrie suveranul, la 16 august 1940, în jurnalul său – că bulgarii nu vor ceda nici asupra Silistrei, nici asupra Balcicului, ceea ce este foarte dureros, dar cam miop din partea lor. În orice caz, aşa este conjunctura, cel puţin cu aceşti vecini de la Sud ne putem împăca, plătind scump, este adevărat, dar, în acelaşi timp, degajându-ne de o grijă pe această graniţă”[62]. Nu pare a fi o mâhnire în rândurile aşternute în jurnal, mai degrabă am percepe o resemnare

[55] Idem, fond 71/1939, vol. 234, f. 3-4.

[56] Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 178.

[57] AMAE, fond 71 / Tratatul de la Craiova, vol. 1, f. 299; Notă asupra convorbirii dintre Ion Gigurtu, Mihail Manoilescu şi Stoian Petrov-Ciomakov, 12 august 1940. Relatări, până acum inedite, asupra ultimelor încercări româneşti de a convinge Sofia să accepte cedarea Balcicului în favoarea României, în *ibidem*, fond Conferinţa păcii din 1946, vol. 119 (Victor Papacostea, *Problema frontierei româno-bulgare în Dobrogea*) şi *ibidem* (Horia Grigorescu, *Revendicări româneşti la graniţa dobrogeană*). Pentru o perspectivă editată completă, *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinţei de pace de după cel de-al Doilea Război Mondial (1942-1944),* ediţie de Petre Otu, Bucureşti, Editura Militară, 2006.

[58] AMAE, fond 71 / Tratatul de la Craiova, vol. 1, f. 299; Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 178.

[59] *Ibidem.*

[60] Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 178.

[61] *Ibidem.*

[62] Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937-1951,* vol. III, Bucureşti, Editura Scripta, 1998, p. 277.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

degajată: regele fusese informat, evident, de decizia laconică a lui Adolf Hitler din 29 iulie 1940, potrivit căreia „Bulgaria trebuie să revină la graniţele ei din 1912”[63].

Nu este reflectat aici nici interesul strict personal: Carol al II-lea primise, conform testamentului mamei sale, cea mai mare parte a domeniului regal de la Balcic. La 19 mai 1939, prin mijloace nu dintre cele mai politicoase, a obligat-o pe sora sa, Ileana, să cedeze, contra unei sume modice (două milioane lei), şi restul proprietăţii, devenind singurul stăpân[64].

Resemnarea suveranului – din teama de a nu provoca Reichul după umilirea categorică aplicată Franţei – explicabilă pare de înţeles în momentul începerii tratativelor de la Craiova (19 august 1940), şi pentru exaltatul şef al diplomaţiei: ministrul plenipotenţiar al U.R.S.S. la Bucureşti, A. I. Lavrentiev, raporta la Moscova, la 19 august, că Manoilescu, întrebat fiind de „stadiul negocierilor româno-bulgare” a răspuns că „acestea vor începe astăzi la Craiova şi problema poate fi considerată reglementată”[65].

Cele mai multe proiecte elaborate la nivelul Ministerului român de Externe prevedeau divizarea Cadrilaterului printr-o linie de frontieră în diagonală, care lăsa României spaţiile nord-estice, lăsând Bulgariei părţile sud-vestice. Dacă Silistra era oraşul sud-dunărean la care românii erau cel mai puţin dispuşi să renunţe, Bazargicul şi împrejurimile sale rurale se situau, din acest punct de vedere, la polul opus. Un document redactat la Secţia 3 Operaţii a Marelui Stat Major român, în iulie 1940, pus în circulaţie de către istoricul George Ungureanu, conţinea trei variante de împărţire. În toate cele trei variante, zona Bazargicului şi localitatea Ecrene (de frontieră, la Sud de Balcic) reveneau Bulgariei (la fel, şi oraşul dunărean Turtucaia). Silistra şi Cavarna rămâneau ambele în România, în toate cele trei variante. În ceea ce priveşte Balcicul, el ar fi rămas României doar în cea mai optimistă şi mai îndrăzneaţă variantă de partajare a Dobrogei de Sud[66].

Eşecul categoric al Bucureştilor în a obţine şi cea mai neînsemnată concesie în ceea ce priveşte Balcicul a obligat diplomaţia română să discute doar despre posibilitatea de a garanta un viitor administrativ strict domeniului regal, căutând soluţii ultimative, prin care să obţină, cu implicare emoţională, o rezolvare favorabilă. Manoilescu – evident, cu acceptul regelui Carol al II-lea – a considerat că un demers direct pe lângă ţarul Boris al III-lea ar putea aduce un câştig în ceea ce priveşte Balcicul, înainte de încheierea tratativelor de la Craiova. Astfel, la 16 august 1940, ministrul român la Sofia, Eugen Filotti, primea instrucţiuni pentru a cere o audienţă urgentă la Palatul Regal în care să exprime, cât mai puţin diplomatic, îngrijorarea României privind viitorul Balcicului. Ţarului trebuia să i se reamintească „amănuntul” gestului făcut de regele Carol I, „care a renunţat în 1913 la o graniţă mai largă pentru a cruţa castelul regal de Euxinograd”[67]. Astfel, domeniul regal de la Balcic a devenit, înaintea încheierii tratativelor de la Craiova, singurul obiectiv reperabil al diplomaţiei române în negocierea statutului frontierelor sudice.

Nu era posibilă, în zilele lui august 1940, o simplă rescriere rapidă a conceptului de loialitate naţional-statală pentru aceia care acceptau / acţionau pentru cedarea

[63] Apud Tatiana Solcan, *op. cit.,* p. 259.

[64] Nicolae Pepene, Emil Stoian, *op. cit.,* p. 138.

[65] *Relaţiile româno-sovietice. Documente,* vol. II, 1935-1941, ediţie de Vitalie Văratic, Dumitru Preda, Stelian Obiziuc, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 2003, p. 380-381.

[66] George Ungureanu, *Chestiunea Cadrilaterului. Interese româneşti şi revizionism bulgar (1938-1940)*, Bucureşti, Editura Ars Docendi, 2005, p. 68.

[67] Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 322-323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Balcicului*:* s-a dovedit, acum, limita exactă a propagandei conținând sintagma *pentru totdeauna* (termen permanent uzitat de câte ori se aducea în discuție viitorul teritorial al *Patriei*[68]*,* și care se regăsește și în textul *Testamentului* Reginei). Pentru valorizarea simbolică a identității prin rezistență – în august 1940 se pot face, deja, referințe directe la acțiunile Mariei din Primul Război Mondial, de păstrare a oricărui teritoriu național – România pare pregătită să cedeze aproape orice și să convină asupra oricărei situații. Astfel, în același text din 16 august 1940, Manoilescu îi preciza, ultimativ, lui Filotti, pentru urechile țarului Boris al III-lea: „în ceea ce privește castelul regal, în cazul în care Balcicul ar fi definitiv pierdut, ar fi bine dacă ați încerca să relevați posibilitatea de a fi considerat ca o anexă a Legației române din Sofia și să se bucure de statutul de extrateritorialitate”[69].

Neacceptarea inevitabilului / ireversibilului se relevă și din schimbul de mesaje, din 20 august 1940 (data începerii propriu-zise a negocierilor bilaterale), dintre șeful delegației române la Craiova, Al. Cretzianu, și ministrul de Externe, Mihail Manoilescu. Cu totul nerealist – ca și mai târziu, la Viena, în 30 august –, ambii așteptau gestul purificator al salvării simbolului și demnității, printr-o acțiune diplomatică deja emoțională. „În problema Balcicului – telegrafia ministrul de Externe – să se insiste pe lângă partea bulgară ca orașului să i se acord un statut aparte, prin care românii să se bucure de drepturi speciale”[70]. „Este de văzut dacă nu s-ar mai putea încă încerca să se creeze pentru întregul oraș Balcic o situație particulară – continua Manoilescu – făcând din acest oraș fie un condominiu, fie un oraș în care românii s-ar bucura de drepturi speciale ca într-un oraș liber, nesupus întocmai regimului bulgar.”[71] „Orice gest de înțelegere cu privire la Balcic – completa Cretzianu, în aceeași zi – ar fi apreciat de noi ca o condiție esențială a prieteniei de viitor”[72]. Un raport al Marelui Stat Major – intitulat *Asupra traseului noii frontiere a Dobrogei de Sud* – dorea să întărească proiectele diplomaților. „Obligați să trasăm o altă frontieră decât cea actuală – relatează acest text –, călcăm peste evidența istorică. Totuși, sunt două puncte asupra cărora renunțarea noastră este imposibilă: Silistra și Balcicul. (…) Balcicul este strâns legat nu numai de teritoriul român, dar și de sufletul fiecărui locuitor al țării, pentru considerentul că, ales reședință a Reginei Maria, acolo este îngropată inima ei[73].

Universul discursiv bipolar dominat de geografia simbolică a Balcicului – îndeosebi a domeniului regal – a individualizat, în cele din urmă, *falia:* momentul pare a fi nu neapărat rezultatul tratativelor de la Craiova cât discursul rostit de țarul Boris al III-lea, la 17 august 1940, în fața ministrului României, Eugen Filotti. Două lumi paralele rivale și o separare care construia o graniță atât fizică dar, mai ales, una psihologică – acesta este mesajului țarului către clasa politică de la București. În debutul audienței excepțional de lungi – o oră – suveranul de la Sofia a insistat asupra faptului că „are toată înțelegerea pentru poziția guvernului român”, dat fiind că, de la preluarea conducerii țării, a încercat să impună elitei politice bulgare idei care să imprime moderație și conciliere. Cererile diplomației române – de retrasare a frontierei pentru salvarea unui

[68] Despre obiectivele și mijloacele de propagandă instituționalizată, după 1939, la Mioara Anton, *Propagandă și război. Campania din Est, 1941-1944,* București, Editura Tritonic, 2007.

[69] Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 322-323.

[70] AMAE, fond 71/1939, vol. 235, f. 132.

[71] Corneliu Mihail Lungu, Ioana Alexandra Negreanu (red.), *România în jocul Marilor Puteri (1939-1940),* ediția a II-a, București, Editura Curtea Veche, 2003; Declarația oficială și recomandările transmise de conducerea Ministerului Afacerilor Străine către delegația română de la Craiova, 20 august 1940, p. 354.

[72] AMAE, fond 71/1939, vol. 237, f. 69.

[73] George Ungureanu, *op. cit.,* p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loc al memoriei creator de identitate – nu ar putea fi acceptate la Palatul Regal deoarece fiul – el, Boris – nu a uitat că, în 1913, tatălui său – ţarul Ferdinand – i s-a făcut o nedreptate impunându-i-se o graniţă, la Nord de Varna (e drept, cu Euxinograd în teritoriu bulgar), care s-a dovedit, apoi, „o eroare funestă". „Ideea restituţiei integrale – a subliniat ţarul, accentuând sintagma, puţin devoalată istoric, de *restituire* – a prins rădăcini în gândirea poporului bulgar, încât nici o soluţie parţială nu mai este posibilă. A admite soluţii intermediare, a lăsa în afară o parte cât de mică a teritoriului luat în 1913, ar crea cele mai mari primejdii pentru viitorul ambelor state"[74]. Bulgaria nu dorea să renunţe la Balcic şi la domeniul regal – valoarea simbolică excepţională poate fi utilizată, adesea, şi de către rival / adversar – şi spera „că acest lucru va fi înţeles şi la Bucureşti"[75]. La Balcic – a promis ţarul, ţinând să respecte importanţa sa prin situarea, în agenda discuţiei, pe locul cel mai de impact – şi, mai ales, la castelul regal şi la capela „Stella Maris", „Bulgaria va face tot ce este dictat de respectul datorat memoriei Reginei Maria şi de sentimentele de pietate ale poporului român"[76]. Boris al III-lea transmitea la Bucureşti mesajul lipsit de orice echivoc potrivit căruia „soluţia propusă de Bulgaria este singura care poate asigura un viitor sigur pentru ambele state"[77].

Ţarul şi-a păstrat promisiunea, în ciuda poziţiei categorice a guvernului său şi a incapacităţii cronice a elitei politice româneşti de a gestiona situaţia de criză şi a găsi sprijin pentru păstrarea (propaganda carlistă utiliza permanent termenul „pentru totdeauna") unui *spaţiu sacru pentru crearea memoriei identitare.* Astfel, la 7 septembrie 1940, Svetoslav Pomenov îl înştiinţa pe Al. Cretzianu că guvernul sofiot (cu acordul şefului statului) a decis ca vilele construite lângă Balcic, spre Ecrene, pe malul mării, proprietate a cetăţenilor români, să nu fie considerate drept proprietăţi rurale şi, drept urmare, să nu fie expropriate conform textului Tratatului de la Craiova[78].

În plus, după 7 septembrie 1940, domeniul regal de la Balcic a rămas în administraţia Casei Regale române, sub jurisdicţie bulgară[79]. Deşi regele Mihai I al României putea decide numirea unor administratori cetăţeni români ai domeniului regal, nu obţinea şi dreptul de a interveni în vreun fel peste hotărârile administraţiei bulgare. Colonelul Gheorghe Stavăr, Carol Guttman şi Constantin C. Constantinescu au rămas administratori ai domeniului până la începutul anului 1944[80]. În ianuarie 1944, consulul general al României la Varna, Mihail Oncescu Beştelei, prelua şi sarcina de a se ocupa de proprietatea de la Balcic. Situaţia financiară precară dar, mai ales, dezinteresul manifest al guvernului român pentru domeniu l-au determinat pe Oncescu Beştelei să intervină, tăios, direct la Mihai Antonescu, la 28 iunie 1944, informându-l despre batjocura aplicată de către administraţia bulgară dar, mai ales, despre obtuzitatea guvernului de la Bucureşti. „Este ultimul apel – insista textul raportului consulului general la Varna către ministrul român de Externe – pe care îl fac pentru salvarea acestei creaţii româneşti (domeniul regal de la Balcic – n.n., F.A.), iar cercurile răspunzătoare trebuie să înţeleagă că nu se poate administra în străinătate un bun românesc care are un buget anual de cheltuieli de circa 1.500.000 leva, fără a se trimite la timp fondurile necesare. Pe de altă parte, cum socotesc că ar fi o dezonoare de a abandona în

[74] Mihail Manoilescu, *op. cit.,* p. 322-323.
[75] *Ibidem.*
[76] *Ibidem.*
[77] *Ibidem.*
[78] George Ungureanu, *op. cit.,* p. 118.
[79] Narcis Dorin Ion, *op. cit.,* p. 151.
[80] Ştefania Ciubotaru, *Palatul Regal de la Balcic – „casă de vis" a Reginei Maria,* în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbuchea (coord.), *Unirea Dobrogei – 130 de ani*, Bucureşti, Editura Semne, 2008, p. 205-206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mâinile străinilor o rezidență regală, legată de amintirea celei mai scumpe regine, am rugămintea de a interveni pentru a găsi o soluție urgentă chestiunii salvării Palatului Balcic"[81]. Suveranul român a asistat neputincios la încartiruirea, în 1942, în vila „Isbânda" (fosta proprietate a principesei Ileana), a unor ofițeri germani (care au devastat şi „Tenha Juvah") şi, în 1945, la decizia primăriei Balcicului de a arenda viile şi grădinile domeniului[82].

Din vara anului 1946, administrația domeniului a demarat ample lucrări de refacere: astfel, la 30 octombrie 1946, a intrat în reparații chiar clădirea principală, „Tenha Juvah", continuate până în vara anului 1947. La 20 noiembrie 1947, a fost propus drept administrator al domeniului un român rămas la Balcic, Virgil Vasilescu, aflat în bune relații cu autoritățile bulgare[83]. La acel moment, după arestarea şi expulzarea tuturor lucrătorilor, lipsit complet de personal administrativ, domeniul regal de la Balcic nu mai dispunea de niciun fel de pază şi, în această situație, a rămas până la sfârşitul lunii decembrie 1947, odată cu abdicarea regelui Mihai I[84].

Domeniul regal a fost cedat oficial, în mod gratuit, de către Republica Populară Română prin *Convenția specială* încheiată la Sofia, semnată la 29 mai 1948 de către Paul Cornea, consilier al Ambasadei R.P.R. la Sofia, şi Karlo Lukanov, adjunct al ministrului de Externe al R.P. Bulgaria. Doar cinci camere din Palat rămâneau la dispoziția Ambasadei române. Problema imobilelor aflate în proprietatea statului român în Bulgaria – deci şi a domeniului de la Balcic – s-a rezolvat diplomatic definitiv în ianuarie 1962, la Varna, când delegațiile de partid şi de stat din cele două state au convenit ca R.R. Română să cedeze R.P. Bulgaria toate aceste proprietăți în schimbul sumei de 600.000 leva, din care a fost construită noua clădire a Ambasadei de la Sofia. Printr-un Decret al Consiliului de Stat al R.P. Române, nr. 1057 din 31 decembrie 1962, bunurile imobile româneşti, între care şi domeniul de la Balcic, au fost cedate statului bulgar, cu titlu definitiv[85].

Mai trebuie amintit şi amănuntul că – după ceremonia din 8 septembrie 1940, de repatriere a inimii Reginei – domeniul regal de la Balcic a intrat efectiv sub stăpânirea administrației bulgare la 23 septembrie 1940[86], la mai bine de două săptămâni după semnarea Tratatului de la Craiova. Problema domeniului – deşi, la un moment dat, singurul obiect al negocierilor diplomatice bilaterale – nu se regăseşte nici în textul propriu-zis al documentului, şi nici în vreuna dintre anexele sale. O clarificare se găseşte în nota lui Svetoslav Pomenov, preşedintele Delagației bulgare la Craiova, care insista pe lângă omologul său român, Alexandru Cretzeanu, să se accepte punctul de vedere potrivit căruia „în dorința de a păstra Balcicului caracterul de oraş de vilegiatură, Guvernul Regal bulgar a hotărât să nu considere vilele clădite în împrejurimile acestui oraş, şi mai ales înspre Ecrene, drept proprietăți rurale, supuse exproprierii. În felul acesta, proprietarii lor, supuşi români, vor putea dispune de ele după libera lor voință"[87].

Ceea ce memoria a înregistrat, în legătură cu ultima zi a stăpânirii româneşti asupra Balcicului, este furtuna năpraznică abătută peste oraş, în noaptea dinaintea

[81] *Ibidem.*
[82] Narcis Dorin Ion, *op. cit.,* p. 151.
[83] Ştefania Ciubotaru, *op. cit.,* p. 208.
[84] *Ibidem.*
[85] Aurel Preda-Mătăsaru, *Tratatul între România şi Bulgaria, semnat la Craiova la 7 septembrie 1940. Trecut şi prezent,* Bucureşti, Editura Lumina Lex, 2004, p. 85-86.
[86] Al. Lambov, *op. cit.,* p. 33.
[87] *Tratat între România şi Bulgaria semnat la Craiova la 7 septembrie 1940,* Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1940, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

predării. Balcica Măciucă, fiica ultimului primar român, Octavian Moşescu, îşi aminteşte precis: „toţi românii părăsiseră oraşul, care părea pustiu. În noaptea dinaintea plecării fusese o furtună, valurile se izbiseră înnebunite de stânci toată noaptea. *Era în spargerea aceea a lor un urlet de disperare, parcă şi oraşul îngenunchease în faţa mării dezlănţuite, implorând îndurare*”[88].

Prăbuşirea regimului politic al lui Carol al II-lea şi intrarea României în Axă – adică schimbarea fundamentală de obiective, strategii şi mijloace de politică externă, acum circumscrise intereselor germane – au determinat şi o repoziţionare a raporturilor cu Bulgaria. Deşi nu au existat, în perioada septembrie 1940 - august 1944, momente de intimizare a legăturilor dintre Bucureşti şi Sofia, presiunile permanente ale Berlinului şi participarea militară la războiul din Răsărit au mai îndulcit mare parte din asperităţile evidente. Ţarul Boris al III-lea s-a pronunţat repetat pentru o apropiere bilaterală prin susţinerea comună a intereselor economice, politice şi culturale[89]. Trauma – politică, strategică, financiară şi psihologică – a cedării Cadrilaterului nu a fost repede, nici uşor, trecută cu vederea în reuniunile la nivelul oamenilor de stat. Noua conducere politică a României – aceea instaurată după eliminarea legionarilor de la putere, în ianuarie 1941 – nu a făcut un secret partenerilor săi strategici (Croaţia) şi conducătorilor Axei (Germania, Italia) că doreşte *revizuirea teritorială,* după catastrofa din vara anului 1940. Aceasta deşi existau deja opinii potrivit cărora ea nu ar mai fi necesară; în octombrie 1943, ministrul Culturii şi Cultelor, Ion Petrovici, declara în faţa presei bulgare şi a omologului său de la Sofia că „dintre toate graniţele noi ale României, noi o socotim pe cea din Dobrogea ca pe cea mai dreaptă şi mai bună. Opinia publică din România, intelectuali şi personalităţi conducătoare, aprobă fără rezerve întoarcerea Dobrogei de Sud la Bulgaria. Această întoarcere a fost pentru noi o mare uşurare. Acest pământ nu este românesc. În el nu trăiesc români. Marele nostru istoric N. Iorga n-a vrut niciodată să viziteze Cadrilaterul pentru că socotea că acest pământ nu este românesc. Puteţi comunica că aceasta e concepţia mea şi aceea a tuturor din România”[90].

La reuniunea aniversară a Axei, de la Berlin, desfăşurată la sfârşitul lunii noiembrie 1941, la nivelul miniştrilor de externe, în contextul victoriilor categorice de pe frontul din Răsărit şi al ocupării – cu mare impact mediatic şi propagandistic – de către trupele române a Odessei, Mihai Antonescu a abordat curajos pe omologii săi bulgar, Ivan Popov, şi croat, Mladen Lorković. El a reluat nemulţumirea veche, insistând asupra faptului că „guvernul român contează pe o retrocedare a oraşului Balcic”[91]. Vestea, deloc liniştitoare, a provocat imediat îngrijorarea partenerilor: Zagrebul, unul dintre cei mai apropiaţi aliaţi ai României în perioada 1941-1943, s-a oferit să medieze, cu orice riscuri, eventualele discuţii dintre Bucureşti şi Sofia, deoarece considera că „nu ar fi oportun să se ridice astfel de chestiuni în momentul de faţă, când sforţările noastre comune trebuie îndreptate împotriva Ungariei”[92]. Croaţia credea că putea acţiona, blocând o discuţie despre Balcic, împotriva „dezvoltării unor sentimente şi raporturi nesincere între români şi bulgari”[93].

[88] Balcica Măciucă, *op. cit.,* p. 143.

[89] Mioara Anton, *op. cit.,* p. 42.

[90] *Ibidem*, p. 287.

[91] AMAE, fond 71/1920-1944 Croaţia, vol. 3, f. 44; telegrama nr. 4 din 4 decembrie 1941 de la Dimitrie Buzdugan, ministru al României la Zagreb, către Mihai Antonescu, ministru de Externe.

[92] *Ibidem.*

[93] *Ibidem*. Despre relaţiile privilegiate dintre România, Croaţia şi Slovacia, în perioada 1941-1943, care puteau premerge o alianţă de tipul *Micii Înţelegeri* interbelice, vezi Florin Anghel, *O alternativă de*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eşecul de pe frontul de Răsărit – cu precădere catastrofa de la Stalingrad – şi modificările geopolitice substanţiale care au urmat au anulat orice speranţe din partea Bucureştilor de a mai deschide, chiar şi formal, vreun canal de negociere diplomatică privind viitorul *Balcicului.* Inapetenţa autorităţilor sovietice de ocupaţie – din România şi din Bulgaria, din vara – toamna anului 1944 – pentru orice simbol legat de familiile regale / monarhii a reprezentat, de asemenea, un factor decisiv în inhibarea oricăror demersuri referitoare la o posibilă schimbare, fie ea doar administrativă, în ceea ce priveşte soarta *domeniului regal* de la malul Mării Negre.

SITES OF MEMORY IN DIPLOMATIC DISPUTES. THE ROYAL DOMAIN FROM BALCIC IN ROMANIAN-BULGARIAN NEGOTIATIONS IN THE SUMMER OF 1940
(Summary)

Keywords: Queen Maria, Royal domain, national memory's places, Cadrilater, Summer 1940

The overwhelming personality of Queen Maria, with the whole emotional and financial investment in the construction, development and promotion of the symbolic history of the Royal domain in Balchik, together with the infusion of interest – especially artistic, touristic and of the high society –from the most refined elite that Romanian society possessed have slowly but surely made possible that the little town on the Black Sea's shore, absolutely unknown until the middle of the '20s, got access to the highest steps in the hierarchy of the national memory's places.

Queen Maria exploited, in a political manner included, the afferent mythology of her property/the place designed to suggest her power over her subjects, and insisted, in her will and testament, that her heart – after her death – should be placed in the minuscule orthodox chapel of the domain. Undoubtedly, being a first-class politician, Maria took into account, and not lastly, the profound obligation that she would have reserved to the future Romania, in the effort to maintain the *Cadrilater*, or most of it, in the relentless territorial dispute with Bulgaria, triggered with even more vigor after the signing of the Peace Treaty of 1913.

The heart itself and Maria's political will power have constituted the beginning of a fairly bitter argumentation of the politicians and of the public opinion at the thought of ceding the town on the seashore, when it had become obvious that none of the *Cadrilater* could be saved any more. So as to strengthen the opposition, symbolic religious rituals were carried out in Balchik, meant to outline as visible as possible the importance of this territory to the mythology of national history. Furthermore, the presence of the Queen's *heart* in *Stella Maris* little church was to be the supreme weapon of political and diplomatic debates (with Germany, Italy and Bulgaria) in favour of keeping the town, in any form, regardless of how bizarre or inconstant it would have been.

The idea, immediately diffused in the media, was obstinately promoted from part of diplomats in Summer 1940, both in negociations with Bulgarians but with Germany and Italy, too.

colaborare în interiorul Axei. Spre o nouă Mică Înţelegere, 1941-1944, în *RI*, 3-4, 1997, p. 233-257; idem, *Diplomaţie clandestină. Eşecul proiectului noii Mici Înţelegeri, 1941-1943*, în Iulian Oncescu, Silviu Miloiu (coordonatori), *Istoria: contribuţii în căutarea unui nou mesaj*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 250-260; Petre Otu, *Relaţii militare româno-slovace (1940-1944),* în vol. *Structuri politice în secolul XX*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2000, p. 368- 383; Gheorghe Zbuchea, *Problema maghiară în relaţiile bilaterale. Tentativa de refacere a Micii Înţelegeri şi de stabilire a unei graniţe comune*, în vol. *Structuri politice în secolul XX*, ed. cit., p. 384-411.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR

DIPLOMAȚII ROMÂNIEI COMUNISTE ÎN AMERICA. PROIECTE DE PROPAGANDĂ ŞI INFORMARE (1950)

Restabilirea relațiilor diplomatice dintre România şi Statele Unite, întrerupte de cel de-al Doilea Război Mondial şi zdruncinate de nerecunoaşterea internațională a guvernului Groza, a părut că ia un curs firesc după alegerile din toamna lui 1946. Americanii s-au mulțumit să transmită, pe diferite canale, neîncrederea lor în corectitudinea acelor alegeri, şi s-au raportat într-o anumită manieră la un guvern român devenit „legitim" după un scrutin electoral, dar care „nu poate fi privit decât în lumina neregulilor ultimelor alegeri şi a încălcării acordurilor de la Yalta"[1]. În plus, Washingtonul începea să aibă o viziune completă asupra a ceea ce se putea întâmpla într-un Est ocupat de armatele sovietice, şi încadra România în schema mai largă a zonei de securitate pe care încerca să şi-o creeze URSS-ul[2].

Totuşi, în toamna lui 1946, noul ministru român de la Washington, Mihail Ralea, se deplasa în America pentru a prelua clădirile şi arhiva Legației României de la reprezentanții Suediei, care o gestionaseră până atunci. Tot Ralea lua primele măsuri organizatorice şi superviza configurarea unei comunități diplomatice româneşti la Washington[3]. El va încerca să justifice în fața secretarului de stat interimar, Dean Acheson, trucarea alegerilor în România de către P.C.R. Nu se va da în lături de la acea tragicomedie cu celebrele formule „Nu ne lăsați, domnule secretar, în spatele Cortinei de Fier!", „România are nevoie de S.U.A., iar partidele politice româneşti şi poporul doresc relații mai bune şi mai complete"[4]. Lamentațiile sale erau, probabil, doar o meditație la circumspecție pentru Departamentul de Stat, atât timp cât opinia profesioniştilor de acolo era una cât se poate de clară: „fiecare partid comunist din lume nu era doar structurat după modelul celui din U.R.S.S., dar era şi instrumentul slugarnic al Moscovei"[5].

Deşi poza într-un admirator al Vestului, Mihail Ralea era gata să inițieze o diplomație ideologizată, din care nu erau excluse minciunile, şantajul, supravegherea conaționalilor aflați pe teritoriul american. Pentru 1947, cele mai importante obiective ale diplomaților români din S.U.A. au fost obținerea de credite pentru achiziționarea de cereale în contextul foametei din România şi facilitarea unui vot pozitiv pentru

[1] Arhivele Naționale ale României (A.N.R.), Microfilme S.U.A., rola 666, *Memorandum of Conversation*, Department of State, p. 1.
[2] Beatrice Heuser, *Western containment policies in the Cold War*, New York, Routledge, 1989, p. 35-42.
[3] AMAE, fond S.U.A., Telegrame Washington, martie-aprilie 1948, f. 79.
[4] *Memorandum of Conversation…*, p. 2-3.
[5] Charles E. Bohlen, *Witness to History (1929-1969)*, New York, W.W. Norton&Company, Inc., p. 261.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 253–262

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

admiterea în O.N.U.[6] Pe canale „neoficiale" însă erau transmise cereri de acțiune în direcții care interesau mult mai mult pe liderii P.C.R.-ului. Astfel, deocamdată, diplomații Bucureștiului trebuiau să surprindă acțiuni americane ostile față de Uniunea Sovietică, să evalueze contextul social din S.U.A. și modul în care se putea colabora cu păturile defavorizate; și, în special, să supravegheze pe foștii reprezentanți ai clasei politice „burgheze" din România, acum emigrați peste ocean. De cealaltă parte, americanii sesizau foarte bine jocurile stranii ale noii puteri politice românești, dar continuau relațiile diplomatice pentru a-și proteja investițiile economice din România și pentru a menține un post important de observație în Balcani și Est[7].

La doar câteva luni de la reactivare, Legația României își găsea timp să alcătuiască două rapoarte care indicau în clar preocupările „subterane" ale diplomaților români. „Raport asupra posibilităților de propagandă și informare în S.U.A." și „Măsuri absolut necesare în vederea bunului mers al muncii Legației și consulatelor din S.U.A.", trimise către conducerea de partid de la București, făceau o analiză a situației interne din Statele Unite și evaluau posibilitățile Legației de a stabili anumite conexiuni utile în societatea americană sau în rândurile coloniei românești din Statele Unite[8]. De observat că aceste documente nu au fost trimise către centrala Ministerului Afacerilor Străine, unde exista un ministru necomunist, Gheorghe Tătărescu, ci direct la cancelaria C.C. al P.C.R. De altfel, în aceste texte, erau semnalate și presupusele pericole care veneau pe linia P.N.L.-Tătărescu, în special cele care priveau dorința liberalilor de a prinde posturi simbolice în diplomație, precum cele de la O.N.U. sau în Statele Unite.

Tehnicile de propagandă și informare nu erau străine epocii. Ele fuseseră puse în practică din ce în ce mai eficient începând cu Primul Război Mondial și duse spre o rafinare cinică de către sovietici și naziști în perioada interbelică. Existau deja articole și cărți care teoretizau activitățile de propagandă, cunoscându-se multiple metode practice, cu efecte verificate. Personalități precum G. Plehanov, Lenin, Stalin, Goebbels, Hitler, pentru regimurile totalitare, și Harold D. Lasswell, Edward L. Bernays, Leonard W. Doob, Harwood L. Childs, Aldous Huxley, pentru lumea anglo-saxonă, formulaseră deja o întreagă sferă conceptuală în jurul ideii de propagandă[9]. Și E.H. Carr, unul din fondatorii științei relațiilor internaționale în Vest, considera în 1939 că propaganda, echivalând cu puterea asupra opiniei publice, era foarte necesară guvernelor și liderilor politici. Aceasta trebuia să fie un instrument al politicii naționale și nu putea fi disociată de alte forme de putere, puse în slujba interesului național[10].

Revenind la activitățile curente ale diplomaților comuniști, să prezentăm viziunea lor asupra modului în care trebuia pusă în practică o asemenea tehnică. „Raportul asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A." se deschidea cu o „scurtă privire asupra situației politice". Românii identificau trei elemente principale care caracterizau evoluția Americii: apropierea unei crize economice severe în epoca postbelică, încercarea cercurilor imperialiste americane de a domina întreaga lume și pregătirile pentru alegerile prezidențiale din 1948[11]. Evident, analiza diplomaților români suferea

[6] Paul Nistor, *Înfruntând Vestul*, București, Editura Vremea, 2006, p. 149.

[7] Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane (1940-1990)*, Iași, Institutul European, 2002, p. 79-80.

[8] A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, f. 51-59.

[9] Nicholas J. Cull, David Culbert, David Welch, *Propaganda and Mass Persuasion: a historical encyclopedia, 1500 to the present*, Santa Barbara, California, ABC-CLIO, Inc., 2003, p. 319-320.

[10] E.H. Carr, *Propaganda in international politics*, Oxford, Clarendon Press, 1939, p. 12.

[11] A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, 1947, dosar 10, *Raport asupra posibilităților de informare și propagandă în S.U.A.*, f. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de o excesivă ideologizare, iar societatea americană era văzută prin filtre marxist-leniniste. Astfel, după cum vedeau diplomații români, se constata o creștere zilnică a prețurilor articolelor de mare consum, „lupta clasei muncitoare pentru mărirea salariului și ieftinirea costului vieții și lupta cercurilor conducătoare americane, care reprezintă monopolurile și trusturile, de a-și menține profiturile enorme pe care le-au realizat în timpul războiului”[12].

În plan politic, se făcea o diferență clară între cele două partide mari ale Statelor Unite. Președintele Truman și membrii guvernului, „deși sunt oameni ai Wall Street-ului”, mai făceau unele eforturi pentru a controla prețurile, „a ieftini traiul” și chiar pentru a reduce efectele unor dure „legi anti-muncitorești” (Legea Taft-Hartley), votate de Congres. În schimb, republicanii care „erau de acord cu subvenționarea cercurilor reacționare și fascizante din Europa” ar fi mimat că doreau reducerea impozitelor[13]. Românii mai credeau că „majoritatea reacționarilor americani” se îndoiau de eficiența politicii externe a Americii și de rezultatele Planului Marshall, mai ales după pierderea Chinei și escaladarea războiului civil din Grecia.

Proiectelor americane în plan internațional li s-ar fi opus dorințele de libertate ale popoarelor, iar în plan intern s-ar fi anunțat „o colosală radicalizare a maselor americane”. Diplomații români credeau că izbucnirea unei crize violente în Statele Unite era doar o chestie de timp și aproape că vedeau întrunite pe continentul american condițiile revoluționare din Rusia Revoluției Bolșevice. Acest lucru se petrecea cu atât mai mult cu cât grupările politice americane ar fi intenționat să evite un astfel de moment chiar „printr-o serie de măsuri teroriste: legea Taft-Hartley, legea de loialitate a funcționarilor publici, activitatea comitetului antiamerican al lui Thomas și Rankin, activitatea teroristă a bandelor fasciste din statele din Sud, activitatea polițistă împotriva comuniștilor și a progresiștilor în genere, dirijată de Edgar Hoover – șeful F.B.I.”[14].

După ce analiza românească aproape spunea că statul american era un stat terorist și fascist, erau descoperite și forțele binelui: unele cercuri intelectuale și de liber profesioniști, mari organizații sindicale precum C.I.O., „progresiștii de la Hollywood”, opinia publică americană. Aceste grupări veneau să confirme că exista o speranță de schimbare, chiar și în America, prin nașterea de contrareacții violente față de „măsurile teroriste” și prin organizarea unui nou curent politic. O „mișcare progresistă”, condusă de Henry Wallace, din care făcea parte și Partidul Comunist American, „a crescut în influență, prestigiu și capacitate de conducere”. Totuși, presiunile la care era supusă făceau ca o parte din activitate să fie conspirativă. Numărul membrilor partidului comunist, care se temea foarte tare de trecerea în ilegalitate, era de aproximativ 100.000, concentrați în regiunile industriale Detroit și New York. Dar se considera că împreună cu simpatizanții militanți cifra putea urca până la un milion[15]. Un succes al mișcării progresiste nu ar fi fost însă posibil pe termen scurt din mai multe motive: încă nu era prevăzută o eventuală candidatură a lui Henry Wallace în alegerile prezidențiale din 1948, „clasa muncitoare” era dezbinată, iar cele două mari sindicate – C.I.O. și A.F.L. – nu găsiseră încă o cale de acțiune comună. De asemenea, exista un număr mare de „progresiști” înregistrați în Partidul Democrat, iar ei nu erau prea convinși de necesitatea unui al treilea partid politic mare, cu nuanță de stânga[16]. Muncitorimea, așadar, și

[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, f. 52.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem*, f. 53.
[16] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intelectualii consideraţi progresişti intrau în atenţia diplomaţilor veniţi din sistemul sovietic. Pe ei se miza când se avea în vedere o viitoare schimbare de sistem în Statele Unite. Din miopie politică, diplomaţii români căutau în societatea americană germenii unui viitor stat comunist şi cu ajutorul unei puternice crize economice considerau posibilă desfiinţarea treptată a capitalismului în America.

Până la acel moment, de altfel utopic, erau trecute în revistă şansele candidaţilor la cursa prezidenţială ce urma a fi în 1948. Cei mai importanţi oameni politici care se puteau înscrie erau Taft sau Dewey de la republicani, Truman de la democraţi, generalul Mac Arthur „care este sprijinit de cele mai războinice şi fasciste cercuri americane", precum şi generalul Eisenhower care devenise preşedintele Universităţii Columbia şi care, datorită popularităţii sale, avea şanse să învingă în alegeri orice alt contracandidat[17]. Părerea finală a raportului trimis către C.C. al P.C.R. părea una destul de solid argumentată: „Preşedintele Truman, în urma acţiunilor sale demagogice de aparentă opunere la legile anti-muncitoreşti şi de campanie pentru micşorarea preţurilor şi fixarea preţurilor maximale, are cele mai mari şanse de reuşită"[18].

Într-un alt raport, semnat Al. Lăzăreanu, şi intitulat „Scurtă privire asupra situaţiei politico-economice a Statelor Unite", concluziile erau cam aceleaşi. Trecerea dificilă de la o economie de război la una de pace ar fi trebuit să aducă o criză iminentă, „poate mai puternică decât cea din 1929". Existau, pasămite, câteva planuri şi măsuri anticriză, dar ele păreau să rezolve problema internă cu riscul translării pericolelor către mediul internaţional: continuarea înarmării şi crearea de noi baze militare americane în lume, menţinerea de forţe armate puternice care să absoarbă un număr crescut de şomeri, crearea unor debuşee în străinătate pentru produsele americane[19]. Analizele lui Lăzăreanu sunt oarecum contradictorii, deoarece el vedea o politică de pace / război a Washingtonului care să îmbine armonios cele două situaţii. Referitor la măsurile anticriză pomenite mai sus, Lăzăreanu nota că, pentru a pune în aplicare primele două scopuri, „se duce campania de întreţinere a unei atmosfere de nesiguranţă internaţională, de aţâţări anti-sovietice, de încurajare a diplomaţiei militaristo-imperialisto-atomică". Al treilea scop „presupune, dimpotrivă, crearea unei atmosfere de pace, de reluare normală a transporturilor şi redresarea economică a ţărilor distruse de război, pentru a le face capabile să plătească produsele americane"[20].

Într-o analiză a grupărilor care puteau fi sprijinite de diplomaţia Estului intrau sindicatele, Partidul Comunist şi aripa de stânga a Partidului Democrat. Al. Lăzăreanu vedea o confruntare între aceşti „progresişti" din Partidul Democrat – Henry Wallace, senatorul Pepper, care doreau ca Statele Unite să participe la redresarea economiei mondiale, şi o grupare războinică, formată mai ales din republicani (Vandenberg, Taft, Connally), care optau pentru restricţionarea relaţiilor economice ale S.U.A. la ţările controlate de Washington. În acest context, se exprima speranţa ori a câştigării şefiei Partidului Democrat de către aripa de stânga ori pur şi simplu a coalizării forţelor „progresiste" într-un al treilea mare partid politic[21]. Analiza continua cu detalii foarte precise despre situaţia aşa-zisei „clase muncitoare" din S.U.A., pe care, probabil, mizau statele aliate cu Moscova. Astfel, se alocau spaţii importante pentru comentarea relaţiilor dintre patroni şi muncitori, pentru descrierea unor greve sau pentru identi-

[17] *Ibidem*, f. 53-54.
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem*, *Scurtă privire asupra situaţiei politico-economice a Statelor Unite*, f. 2-3.
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem*, f. 4-6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ficarea unor conducători trădători ai muncitorimii[22]. Acest tip de optică ni se pare azi nu doar impregnat de ideologie, dar şi foarte rudimentară. Ea nu se aseamănă cu rapoarte diplomatice clasice, ci trimite mai mult cu gândul la o acțiune de identificare de germeni „pro-comuniști", care apoi să fie folosiți într-o revoluție socială pe teritoriul american.

Raportul lui Lăzăreanu transmite aproape exclusiv cazuri care să pună într-o lumină proastă statul american şi care să confirme teoria îndrăgită de comuniştii de la Bucureşti: superioritatea sistemului sovietic față de cel capitalist. Astfel, erau transmise cazuri sau suspiciuni de corupție din Departamentul de Stat, situații de intimidare a negrilor de către politicieni, împrumuturi internaționale oneroase. Tabloul era întregit de descrierea prigoanei dusă de stat contra comuniştilor americani: „o teroare foarte puternic resimțită este îndreptată împotriva tuturor comuniştilor, a tuturor prietenilor Uniunii Sovietice. Cine este bănuit numai că este «red», «pink» sau «pinkish» (bătând în roz) este imediat dat afară din orice funcție pe care o ocupă în stat sau în multe întreprinderi particulare. Legal, această teroare se dezlănțuie pe baza unei legi aşa-zise împotriva acțiunilor antiamericane"[23].

În finalul raportului avem şi câteva date despre România – post 1946. Astfel, Departamentul de Stat nu-şi făcea iluzii că Maniu ar fi putut câştiga alegerile, dar i s-a transmis ambasadorului M. Ralea necesitatea de a fi acordate opoziției de la Bucureşti 35-40% din mandatele din Parlament. „Dacă însă guvernul iese cu majoritatea zdrobitoare, vom fi nevoiți să rupem relațiile", au spus americanii[24]. Se pare însă că aceasta era doar o amenințare de fațadă şi, chiar înainte de schimbarea Secretarului de Stat James Byrnes cu generalul Marshall, „americanii nu s-au gândit niciodată în mod serios la ruperea relațiilor cu țara noastră". În plus, ziarul „Evening Star" din Washington punea degetul pe rană şi explica cum Casa Albă nu ar risca niciodată întreruperea relațiilor cu România, deoarece acest gest ar fi însemnat şi pierderea unui „important post de observație în răsăritul Europei"[25].

Având în vedere această atmosferă din Statele Unite, considerată sumbră de către diplomații Bucureştiului, încercările de constituire a unei rețele de contacte şi sprijin pe teritoriul american se făceau cu maximă precauție. Existau două riscuri. Românii puteau fi acuzați de imixtiuni în afacerile interne ale S.U.A., pe de o parte, iar pe de altă parte, i-ar fi expus la măsuri neplăcute pe cetățenii americani cu care veneau în contact. De aceea, aşa cum explica şi „Raportul asupra posibilităților de informare şi propagandă în S.U.A.", în urma „teroarei dezlănțuite împotriva progresiştilor americani, care au fost de multe ori acuzați de a fi agenți ai unei puteri străine", „activitatea noastră în rândurile progresiştilor trebuie dusă cu foarte mare prudență"[26]. Deja putem spune că se instaurase în America acea gândire maniheistă care separa Vestul şi Estul în Bine şi Rău, şi care va da posibilitatea lumii libere să uzeze de o retorică fascinantă a libertății, în cadrul acelui mare „război al minții" care era înfruntarea ideologică[27].

Cu toată această reținere autoimpusă, contactele politice ale diplomaților români în rândul aliaților „naturali" din societatea americană au crescut treptat-treptat. Astfel, Legația României din Washington întreținea relații cu senatorii H. Wallace, Taylor,

[22] *Ibidem*, f. 5-6.
[23] *Ibidem*, f. 17.
[24] *Ibidem*, f. 11.
[25] *Ibidem*, f. 10.
[26] *Ibidem*, *Raport asupra posibilităților de informare şi propagandă în S.U.A*., f. 54.
[27] Philip M. Taylor, *Munitions of the mind. A history of propaganda from the ancient world to the present day*, Manchester, Manchester University Press, 2003, p. 250-252.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Morse şi deputatul Marcantonio – cei mai mulţi din Partidul Democrat, „uneori direct, alteori prin secretarii lor". O serie de legături importante au fost realizate prin intermediul avocatului Martin Popper, vicepreşedintele organizaţiei „progresiste" National Lawyers Guild. Alte relaţii cultivate erau cele în direcţia unor profesori, scriitori şi artişti americani, precum şi a unor ziarişti, în special de la ziare considerate mai liberale, ca „P.M." şi „Chicago Sun". Legaţia nu se dădea înapoi de la a menţine contacte utile „şi cu unii jurnalişti mai mult sau puţin cinstiţi, care lucrează la ziare conservatoare"[28]. De altfel, utilizarea străinilor pentru a rezolva probleme care ţineau de interesul Bucureştiului era o tactică veche, exersată de statul român cu succes încă în secolul XIX sau în perioada interbelică[29].

Activitatea zisă „de propagandă" era încă departe de a fi perfecţionată şi adeseori se limita la informări despre situaţia din România, scrise sau spuse în cheie pro-guvernamentală. În primii ani de după reactivarea Legaţiei României din Washington s-a văzut lipsa de profesionalism a comunităţii diplomatice. Mulţi membri nu ştiau limba engleză, nu aveau studii superioare sau veneau din medii obscure muncitoreşti. Apoi, existau mari greşeli de gramatică în rapoartele şi telegramele trimise către ţară. Putem spune totuşi că se încerca o propagandă „albă", în care se exagerau realizările guvernului Groza şi o propagandă „neagră" care răspândea minciuni despre Iuliu Maniu, P.N.Ţ. şi alţi adversari ai Partidului Comunist Român[30]. Rapoartele diplomatice cuprindeau chiar mici semne de satisfacţie când se reuşea introducerea în presă, cu ajutorul legăturilor personale, a unor articole cu note care, fie că răspundeau acuzelor aduse de diverşi jurnalişti guvernului Groza, fie că îl „demascau" pe Maniu (chiar şi în „New York Times") sau pe diplomaţii „burghezi" care dezertau de la Legaţia României, fie că reflectau recepţiile şi activităţile organizate la sediul Legaţiei[31]. Supravegherea ziarelor americane şi colectarea informaţiilor negative despre România, pentru a le potrivi într-un puzzle conspiraţionist, dar şi încercarea de a publica articole favorabile Bucureştiului, au devenit o constantă, din momentul în care toată lumea realiza influenţa pe care o aveau ziarele asupra purtării noului tip de război, cel rece[32].

O importanţă aparte pentru diplomaţii Bucureştiului avea colonia română din America, în jur de 140.000 persoane grupate în special în Nord, în centrele industriale. Şi românii stabiliţi în Statele Unite erau împărţiţi în progresişti şi reacţionari, iar primii erau chiar folosiţi în activităţi de propagandă a guvernului român. În special grupul „progresist" din Fraternala societăţilor româno-americane, care scotea ziarul „Românul American" şi care avea în frunte pe George Vocilă, Harry Făinaru şi Maria Mila, colabora cu Legaţia. Astfel, în timpul proceselor intentate liderilor P.N.Ţ., „Românul American" a primit materiale de la Direcţia Relaţiilor cu Străinătatea, de la Bucureşti, şi le-a publicat pentru „a combate calomniile răspândite de reacţionari"[33]. Mai mult, ziarul se vindea şi mai bine din momentul în care a început să preia texte şi date venite din ţară.

[28] A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secţia Relaţii Externe, 1947, dosar 10, *Raport asupra posibilităţilor de informare şi propagandă în S.U.A*, f. 53-54.

[29] Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României mari (1918-1940)*, Editura Alternative, 1998, p. 52-54.

[30] Garth S. Jowett, Victoria O'Donell, *Propaganda and Persuasion*, Newburry Park, London, Sage Pubications Inc., 1992, p. 9.

[31] A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secţia Relaţii Externe, 1947, dosar 10, *Raport asupra posibilităţilor de informare şi propagandă în S.U.A*., f. 55.

[32] John Jenks, *British Propaganda and News Media in the Cold War*, U.K., Edinburgh University Press, 2006, p. 30-34.

[33] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt mijloc de propagandă erau buletinele de presă, emise şi tipărite într-un număr de 200-500 exemplare, precum şi buletine ale Legației, mai consistente, scoase în aproape 3.000 exemplare, şi distribuite către membrii Congresului şi ai Administrației, către presă, diplomați străini, reprezentanții Națiunilor Unite şi ai coloniei române[34]. Pentru propria informare, Legația alcătuia un buletin de ştiri, doar pentru uz intern. Erau decupate zilnic 10-12 ziare mai importante, 30-40 de reviste săptămânale şi lunare, dar se urmăreau şi buletinele zilnice de ştiri ale Associated Press şi France Presse[35]. Autoinformarea se mai făcea şi cu ajutorul legăturilor personale pe care diplomații le aveau în rândul politicienilor americani, al jurnaliştilor şi al diplomaților străini acreditați la Washington.

Lucrurile nu mergeau tocmai bine şi, în spiritul autocriticii comuniste, se recunoştea că, „în ciuda unor succese obținute în muncă, există încă foarte mari lipsuri care trebuie remediate urgent". Lipsurile se refereau la incapacitatea organizării unei arhive politice care să cuprindă date despre evenimente şi probleme politice, personalități americane cu biografiile lor, sau se refereau la reacțiile întârziate în fața dinamicii extraordinare a evenimentelor din relațiile internaționale ale vremii[36]. Responsabilă pentru aceste probleme curente nu părea doar comunitatea diplomatică de la Washington, ci chiar centrala M.A.S. Astfel, Mihail Ralea, ministrul României în S.U.A., considera că sunt total insuficiente şi neprofesioniste canalele de comunicații cu țara şi chiar cifrul diplomatic era considerat unul nesigur. Suplimentar, se adunau şi alte detalii negative: „Nu primim decât extrem de rar telegrame cu privire la evenimentele din țară. Nu avem posibilitatea de a urmări la Radio, deoarece posturile româneşti sunt prea slabe. Primim ziare neregulat şi cu întârziere de 4-6 săptămâni. În aceste condițiuni a trebuit în foarte multe cazuri să ne orientăm singuri, având ca elemente numai telegramele, de multe ori denaturate, ale agențiilor străine"[37].

Probleme importante surveneau şi din slaba finanțare a Legației de către Bucureşti, precum şi din trimiterea la Washington a unui personal insuficient calificat. Numărul diplomaților era prea mic față de sarcinile încredințate Legației şi din acest motiv M. Ralea se plângea că era obligat la diferite activități suplimentare, care îl încărcau foarte mult[38]. Existau şi greşeli copilăreşti care arătau că detaliile diplomației erau în acel moment prea complexe pentru noul guvern comunist. De exemplu, documente diplomatice importante au fost expediate din România, prin poştă, fără însoțitor, şi americanii „au putut pune mâna pe unele din ele". În final, o precizare care friza ridicolul: „De asemenea, a trebuit să îndeplinesc şi funcția de traducător, deoarece traducătorii trimişi de la Ministerul de Externe nu ştiau englezeşte"[39].

Pentru asigurarea obiectivelor profesionale fixate de Bucureşti, Mihail Ralea propunea introducerea unor minime îmbunătățiri în activitatea cotidiană. Acestea priveau îndeosebi introducerea unui nou cifru, înființarea unui curier lunar între Bucureşti şi Washington, expedierea zilnică, prin avion, a principalelor ziare din țară, înlocuirea personalului care era „nesigur politiceşte", angajarea a minimum 4 interpreți-dactilografi (pentru serviciile de presă / cultural, politic / administrativ şi protocol) care să ştie bine limba engleză[40]. Pentru acțiuni directe de propagandă, Ralea cerea

[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem*, f. 56.
[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureştiului un fond minim de 2.000 dolari pe lună, ce urma a fi administrat de serviciul de presă şi cultural. Aceşti bani trebuiau să aibă diverse destinaţii, de la „micile cadouri şi mese oferite ziariştilor şi altor americani, pentru a putea obţine de la ei diverse servicii", până la sprijinirea ziarului „Românul American" (proiectat să iasă de măcar de trei ori pe săptămână cât ziarul concurent românesc, de dreapta, „America"). De asemenea, era prevăzută tipărirea de către Legaţie a unor broşuri prin care să susţină pe teritoriul american „cauza" comunismului şi a civilizaţiei româneşti: un buletin de informare, broşuri care să-i defăimeze pe membrii P.N.Ţ. şi care să prezinte „minunatele proiecte ale guvernului Groza şi chiar culegeri de texte care să-i cuprindă pe scriitorii români"[41].

După cum atestă documentele Legaţiei României, Ralea şi ceilalţi diplomaţi erau obsedaţi de faptul că trebuiau să răspundă campaniei negative făcute Bucureştiului de emigraţia română din America, prezentând „realităţi" atractive din noua Românie condusă de P.C.R. În viziunea noii diplomaţii estice, propovăduirea „adevărului" şi a bunelor intenţii marxist-leniniste era un crez care avea prioritate înaintea unor chestiuni curente, economice sau politice. Obsesia pentru o bună imagine a unui regim politic tânăr era vizibilă şi în acest caz şi ea trebuia impusă prin orice mijloc. După cum observa un autor român, propaganda era un instrument indispensabil regimului comunist din România, iar propaganda externă era „mult mai calculată, cu mai multă subversitate subtilă" decât cea internă[42].

Un raport separat – „Măsuri absolut necesare în vederea bunului mers al muncii Legaţiei şi consulatelor din SUA" – detalia schimbările pe care le dorea şeful comunităţii diplomatice româneşti de la Washington. În primul rând, cerea înlocuirea unor diplomaţi şi funcţionari (P. Ripoşanu, Costică Negoiţă, Iacob Rosenthal, Violeta Zunbcov şi Luca) pe motiv de incompetenţă sau colaborare cu americanii. Apoi, insista pentru „numirea imediată a trei tovarăşi de încredere în cele trei posturi cheie ale legaţiei şi anume: a) primul consilier de legaţie (locţiitorul ministrului), numit de Ministerul Afacerilor Străine; b) şeful serviciului de presă şi cultural, numit de Ministerul Informaţiilor; c) şeful serviciului economic, numit de Ministerul Economiei Naţionale"[43]. Rezolvarea problemei personalului trebuia să fie dublată de rezolvarea chestiunilor salariale. Se doreau sume anticipate, pe 6 luni, de la Ministerul Informaţiilor şi Economiei, pentru salariile celor ce erau în subordinea acestor entităţi, precum şi pentru fondurile de rulment necesare cheltuielilor de birou, deplasare, reprezentare şi propagandă, pentru serviciile din America ale celor două ministere"[44].

Nu numai că diferite ministere erau angajate în activităţi de informare şi propagandă în Statele Unite. La fel de hotărât se solicita şi un nou episcop ortodox român „care să fie în stare să reunească bisericile despărţite şi să îndrepte acţiunea bisericilor în sensul sprijinirii guvernului"[45]. Importantă era şi stabilirea unui cod mai sigur de comunicare prin telegrame. În raport se spunea clar că unele telegrame „cu un anumit semn" trebuiau predate de cei de la Externe către Preşedinţia Consiliului de Miniştri, „la serviciul tovarăşului Bodnăraş"[46]. În acest fel, era asigurată legătura directă cu P.C.R.,

[41] *Ibidem*, f. 57.
[42] Tiberiu Troncotă, *România comunistă. Propagandă şi cenzură*, Bucureşti, Editura Tritonic, 2006, p. 23.
[43] A.N.R., fond C.C. al P.C.R., Secţia Relaţii Externe, 1947, dosar 10, *Măsuri absolut necesare în vederea bunului mers al muncii Legaţiei şi consulatelor din S.U.A.*, f. 58.
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raportându-se nucleului comunist coordonator, în chestiuni sensibile care nu priveau conducerea liberală a Ministerului Afacerilor Străine.

Ultima parte a documentului ne lămureşte întru totul în ceea ce priveşte încercarea P.C.R. de a controla Ministerul Afacerilor Străine, peste capul lui Gh. Tătărescu. Textul se referea la strategiile liberale de obținere a unor posturi importante: Franasovici la O.N.U., un consul liberal la Cleveland şi un ministru în Canada (unde urma să se înființeze o reprezentanță diplomatică). În plus, peste tot Ralea vedea conspirații antisovietice şi pro burgheze, numind Canada – „un important centru al intrigilor sovietice" şi Clevelandul – „un centru al reacțiunii româneşti"[47]. Sfaturile lui Lăzăreanu aveau în vedere blocarea liberalilor pe toată linia, chiar prin neînființarea unei Legații româneşti în Canada sau prin mutarea consulatului din nordul Statelor Unite, de la Cleveland la Detroit, deoarece „având la Detroit o mişcare de stânga mai puternică, activitatea consulului ar putea fi mai uşor supravegheată"[48].

Din câte se poate vedea în acest raport, problemele interne, de organizare a legației, erau mult mai sensibile decât cele la care ar fi trebuit să se raporteze românii, prin însăşi natura meseriei de diplomat. Reprezentând o țară aflată într-o tranziție de regim, de la unul democratic şi monarhic la unul republican şi totalitar, Legația României era şi ea cuprinsă de agitațiile reorganizării. Abia după ce P.C.R. a câştigat întreaga putere în stat, în decembrie 1947, diplomația a fost totalmente reorientată ideologic şi îndreptată spre atingerea unor obiective „de clasă" şi „de bloc", cu susținerea Uniunii Sovietice şi a păturilor defavorizate din Occident. Prin însăşi natura contextului internațional, se ajungea la începutul Războiului Rece la un război total în diplomație şi la aplicarea dură a unor formule de metapropagandă, când tot ceea ce provenea de la inamic, sau tot ceea ce îl caracteriza pe acesta, era pus sub semnul îndoielii[49].

Deşi proiectele de viitor ale Legației României din Washington erau destul de ambițioase, în primii 2-3 ani după reluarea activității diplomatice în Statele Unite nu s-au înregistrat rezultate spectaculoase. Mai multe detalii au concurat spre concretizarea acestei situații: lipsa de fonduri, amatorismul diplomaților români, inexistența unor conexiuni anterioare în societatea americană, care să fie exploatate cu succes. Din aceste motive, acțiunile româneşti s-au autolimitat la câteva direcții prioritare: supravegherea coloniei şi a emigrației româneşti din S.U.A., informări referitoare la politica internă şi externă a Americii, precum şi a detaliilor despre activitatea O.N.U., încercări timide de a strânge relațiile cu alți diplomați de la Washington şi cu elemente de stânga din societatea americană.

[47] *Ibidem*, f. 59.
[48] *Ibidem.*
[49] Cătălin Hentea, *Propaganda fără frontiere*, Bucureşti, Editura Nemira, 2002, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE DIPLOMATS OF COMMUNIST ROMANIA IN AMERICA. PROPAGANDA AND INFORMING PROJECTS (1950) (Summary)

Keywords: Romanian diplomats, Soviet Union, American society, foreign policy

For the year of 1947 the most important objectives of the Romanian diplomats in the USA were the acquiring of credits for purchasing cereal in the context of the famine in Romania and the facilitation of a positive vote for the admittance in UNO. Nevertheless, demands for taking actions were being transmitted through "unofficial" channels regarding directions in which the leaders of the PCR were most interested. Thus, the diplomats in Bucharest had to discover acts of American unfriendliness towards the Soviet Union, evaluate the social context in the USA and the way in which one could collaborate with the under-privileged masses and, especially, watch the former representatives of the bourgeoisie political class from Romania who had emigrated over the ocean. On the other side, the Americans were grasping very well the strange games played by the new Romanian political leadership but were still maintaining the diplomatic relations in order to protect their economical investments in Romania and keep an important observation post in the Balkans and the East.

Although the projects to be of the Romanian Legation in Washington were rather ambitious, during the first 2-3 years after re-starting the diplomatic activity in the United States, no spectacular results were recorded. A number of details concurred to the appearance of this situation: the lack of funds, the Romanian diplomats' amateurism, and the inexistence of previous contacts with the American society which could have been successfully exploited. That is why the Romanian actions were limited by some main directions: watching the colony and the Romanian emigrants in the USA, delivering informative reports regarding the American domestic and external policy, as well as details about the activity of UNO, shy attempts at strengthening the relations with other diplomats in Washington and with leftist elements belonging to the American society.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MARIUS CONSTANTIN CHELCU

O SCRISOARE DIN TÂRGUL PIATRA DE ACUM DOUĂ VEACURI: CONTRIBUȚII LA ISTORIA ORAŞULUI

„Cu mult(ă) plecăciun(e) sărut cinstit(a) mâna dum(itale) cucoani spat(are).

Eu nu am putut să purced di ploai, şi stându astăzi la vorbă cu unii din târgoveț(i) au arătat că au pus la cali, pornindu acaftistu, denii şi alti rugăciun(i), pi la toat(e) bisericile din pregiur, şi acum vei auzi şi dum(neata) clopotile la bisericile din târgu. Şi numai întru giudecata ci au cu dum(neata).

Şi eu am fost şi sînt slugă dum(itale), măcar di m-au şi miluit mărie sa vodă, dar tot slugă sînt dum(itale), şi încă mi să cadi a ti sluji şi mai bine. Dar ca o slugă ci sînt, di vei primi dum(neata) sfătuire me, eu aş sfătui pi dum(neata) sî faci paci cu un norod, că mai bini ar fi”[1].

Astfel îi scria, la începutul secolului al XIX-lea, pitarul Costin Surtan protectorului său căruia, singur recunoaşte, îi era mai îndatorat decât lui vodă. Tonul emoționant al epistolei dezvăluie, întâi de toate, spaimele omului atunci când, în cântărirea faptelor lumeşti, este invocată mijlocirea lui Dumnezeu.

Dar cine erau părțile şi cât de gravă era pricina încât, pentru lămurirea ei, judecata omenească părea neîndestulătoare?

Boierii[2]

Destinatarul scrisorii era boierul Dimitrie Bogdan, spătar la acea vreme. Acest coborâtor din familia boierilor Bogdan ar fi fost beizadea dacă visul de domnie al tatălui său nu l-ar fi curmat sabia lui Constantin Moruzi, la 18 aprilie 1778[3]. Şi cum, în acele vremuri, de la mărire la nenorocire se trecea aproape fără băgare de seamă, la fel de repede sunase ceasul deznădejdii şi pentru familia vornicului Manolache Bogdan, al cărui cap desprins de trup a fost înfățişat la poarta curții domneşti din Iaşi spre pilda altor uneltitori. Cei trei copii, între care se număra şi Dumitrache, au rămas în grija mamei, Maria, născută Costachi, şi a celorlalte rude. Atunci, în timpuri de cumpănă, familia îşi dezvăluie adevăratul rost: dacă în acel veac domnii se perindă fără contenire pe scaunul țării, familiile boiereşti dau sentimentul stabilității prin solidaritățile care se

[1] ANI, Documente, CCC/59.

[2] Vezi spița genealogică de la sfârşitul acestui studiu.

[3] Probabil Manolache Bogdan s-a crezut o clipă îndreptățit prin legăturile vechi de rudenie să pretindă scaunul Moldovei. Era, pe linie feminină, strănepotul lui Constantin Cantemir; vezi Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească*, vol. I, *Abaza – Bogdan*, Bucureşti, 2004, p. 582-583.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 263–282

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

formează şi care funcţionează cu scopul de a-şi conserva patrimoniul. Astfel, odraslele celui care s-a hainit împotriva domnului nu au căzut în sărăcie, ci au fost crescute şi rostuite aşa cum o cerea rangul. Dumitrache Bogdan, cu siguranţă minor, ca şi fraţii săi, atunci când părintele lor şi-a pierdut viaţa, a crescut sub protecţia rudelor şi s-a căsătorit, la începutul celui de-al nouălea deceniu al secolului XVIII, cu Smaranda[4], fiica lui Lascarache Ruset şi a Ecaterinei Ianculeu[5]; iar din zestrea primită de la socrul său făcea parte şi un loc dintre moşia Mărăţei şi vatra târgului Piatra[6]. Această bucată de pământ va reprezenta mărul discordiei între noul stăpân şi orăşeni.

Dar înainte de a continua să vorbim despre Dimitrie Bogdan şi despre motivele care au condus la ascuţirea conflictului cu târgoveţii, până a se ajunge la situaţia invocată în răvaşul pe care l-am redat la început, va trebui să zăbovim mai întâi asupra ramurii Ruseteştilor cu care el se va înrudi prin căsătoria cu Smaranda. În felul acesta, vom afla şi cum au reuşit aceşti boieri să se înstăpânească pe o parte din moşia târgului.

Actele cuprinse în voluminosul dosar al unui proces care se întinde pe mai bine de jumătate de secol ne dezvăluie că moşia boierească avea să se formeze până la 1790, din mai multe surse. Pământul fusese domnesc şi s-a aflat în folosul târgoveţilor până spre mijlocul acelui secol, atunci când domnia, într-un ritm accelerat, va face numeroase danii din ce-i mai aparţinea în târguri şi în preajma acestora[7]. În acest context, boierii din familia Ruset au căpătat o parte din moşia târgului Piatra în urma unui schimb de moşii, a unei danii domneşti, precum şi prin cumpărarea unor mori şi livezi de la orăşeni[8].

Cea mai importantă parte a ceea ce va deveni moşia Ruseteştilor de la Piatra a fost desprinsă din cea domnească a târgului de Constantin Racoviţă voievod, în 1756, atunci când a dăruit-o schitului cu hramul Intrarea în Biserică a Maicii Domnului sau Vovidenia, schit aparţinător mănăstirii Neamţ[9]. La acel schit, din 1749, episcopul Ionichie al Romanului[10] se aşezase în rândul ctitorilor construind o biserică din lemn cu acest hram[11]. Poate pentru a ne arăta cum destinul oamenilor şi locurilor se pot reîntâlni peste timp, actul domnesc de miluire a fost întocmit cu învăţătura marelui logofăt de atunci, Ioan Bogdan, bunicul lui Dimitrie Bogdan[12].

---

[4] *Ibidem*, p. 588. Vezi şi imaginea unui tablou ce o înfăţişează pe vorniceasa Smaranda Bogdan.

[5] R. Rosetti, *Familia Rosetti. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 110.

[6] În luna noiembrie 1791, cei doi erau căsătoriţi, iar socrul lui Dimitrie Bogdan, Lascarache Ruset, încerca să lămurească diferendul de hotar pe care îl avea cu târgoveţii din Piatra. Locuitorii târgului refuzau să recunoască stăpânirea boierului asupra locului de pe Cuejdi şi pretindeau că nu a fost nicicând înstrăinat de domnie, ci s-a aflat în folosinţa târgoveţilor (ANI, Documente, CCC/35).

[7] D. Ciurea, *Noi consideraţii privind oraşele şi târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în *AIIAI*, 1970, VII, p. 43. Se menţionează că şi în Polonia vecină, în aceeaşi perioadă, veniturile unor oraşe sunt preluate de particulari, acesta fiind socotit un proces de „agrarizare" a oraşului.

[8] Referiri la acest episod din trecutul oraşului Piatra aflăm în studiul lui C. Şerban, *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Românească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea*, (II), *B. Lupta pentru eliberarea moşiei şi vetrei oraşelor din dependenţa feudală*, în *SRdI*, anul XIV, nr. 3, 1961, p. 644-647; precum şi în recenzia semnată de I. Caproşu la Vasile Gherasim, Ionel Marin, *Piatra Neamţ. Monografie*, 1972, 365 p., în *AIIAI*, X, 1973, p. 515-516.

[9] Este perioada în care acest domn dăruieşte părţi sau chiar întreaga vatră a unor târguri, precum Baia, Bârlad, Vaslui, Tecuci, Târgu Ocna sau Târgu Neamţ, unor aşezăminte monahale; vezi D. Ciurea, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 45.

[10] Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996, sub voce.

[11] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 600.

[12] Actul se păstrează într-o copie la ANI, Documente, CCC/2, iar numele marelui logofăt care a învăţat este greşit scris: „Costandin".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu după multă vreme, episcopul Ionichie va renunța la această înzestrare, considerând probabil că locul de la Piatra nu îi era folositor schitului şi de aceea îl va da în schimb lui Vasile Ruset[13]. Boierul, o fire pioasă, era la rândul său ctitor şi epitrop, printre altele, al aşezământului Sfântul Spiridon din Iaşi, şi cel care, după numeroase gesturi creştineşti, la sfârşitul vieții se va călugări sub numele de Varlaam[14]. Acest schimb de moşii pare să fie primul pas făcut de Ruseteşti în moşia domnească a Pietrei.

În bună măsură, originea disputei cu târgoveții o aflăm în actul de danie destinat schitului Vovidenia. Acolo, locului desprins de Constantin Racoviță din moşia târgului, „pentru hrana şi chiverniseala călugărilor", nu i se preciza suprafața ci îi erau indicate doar limitele[15], măsurătorile urmând să fie făcute ulterior împreună cu megieşii[16].

Hotărârea lui Vasile Ruset de a clarifica şi acest aspect prin aflarea întinderii în stânjeni a noii sale stăpâniri va provoca, la scurt timp, dispute de hotar cu târgoveții[17]. În 1765, hatmanul era chemat la judecată de către aceştia, fiind acuzat că s-a întins asupra locului târgului, stăpânind fără drept şi imaşul dinspre moşia Mărăței. Grigore Alexandru Ghica, cerând atunci părților să se înfățişeze la proces cu actele în baza cărora îşi susțin pretențiile, hotărăşte că dreptatea aparține târgoveților. Se dovedeşte că într-adevăr boierul a încălcat şi locul ce mai rămăsese în folosința orăşenilor, fiindcă în urma cercetărilor se constată că el stăpâneşte doar o bucată din moşia domnească a târgului, şi anume aceea dinspre Tătăraşi. Totodată, i se aminteşte hatmanului Ruset că dijma pe care o pretinde de la târgoveți o poate strânge doar de la cei care locuiesc şi se hrănesc pe locul pe care el cu drept îl stăpâneşte[18].

În anul următor, în 1766, au fost stabilite şi hotarele dintre Mărățeii lui Vasile Ruset, în fapt a acestui loc primit în schimb de la schitul Vovidenia, şi Dărmăneştii mănăstirii Bistrița[19]. Prin acelaşi act, erau delimitate şi hotarele munților de dincolo de Bistrița, urmând ca mănăstirea să stăpânească valea Agârciei, iar hatmanul valea Doamnei[20]. Acest loc dinspre munte îi fusese dăruit boierului de către Ioan Teodor Calimah în 1760 şi reprezintă cea de-a doua sursă a formării moşiei de la Piatra a Ruseteştilor[21]. Oricum, şi în acest caz trasarea hotarelor a fost considerată arbitrară de către târgoveți, deoarece, susțin ei, călugării şi Vasile Ruset şi-au împărțit şi locul pe

[13] În izvodul scrisorilor moşiei Mărăței din ținutul Neamț este menționată o „țidulă de scrisori" (întocmită la 19 iunie 1757) dată de „Episcopia Romanului", de fapt de către Ionichie episcop de Roman, ctitorul schitului, în urma schimbului, precum şi un zapis de schimb cu aceeaşi dată (ANI, Documente, CCC/46).

[14] Gh. Băileanu, *Fondarea Epitropiei Sfântul Spiridon*, în *CI*, V-VII, 1929-1931, p. 10-11.

[15] ANI, Documente, CCC/2. În această copie este lăsat loc liber acolo unde ar fi trebuit să se indice numărul stânjenilor pe care îi însuma în lung şi lat locul dăruit schitului Vovidenia. O dovadă pentru faptul că locului domnesc dăruit schitului Vovidenia nu i s-au precizat şi măsurile o reprezintă textul unui act de judecată din 1765, unde dania este menționată iar hotarnica este citată, inclusiv cu locurile libere din dreptul numărului de stânjeni (ANI, Documente, CCC/11).

[16] Acea bucată de pământ se întindea „în lat din apa Cuejdiului, în jos, spre amiază-zi, pe sub dealul Pietrii, şi pe de amândouă părțile Cuejdiului cât ține moşiia aceasta şi cu vaduri de mori în Cuejdi. Iar lungul pe sub dealul Pietrii, până unde să sfârşăşte la câmp locul gospod" (ANI, Documente, CCC/2).

[17] Se păstrează copia unei scrisori a lui Ioanichie, episcopul Romanului, destinată lui Vasile Ruset. În acea scrisoare, ierarhul recunoştea că hotarele locului de la Piatra nu au fost bine delimitate (ANI, Documente, CCC/47).

[18] ANI, Documente, CCC/11.

[19] *Ibidem*, CCC/12. Hotarul începea din culmea unui deal, mai sus de Turtureşti, moşia mănăstirii Bisericani, din locul cunoscut sub numele de „cireşii lui Zabulică", şi se îndrepta apoi spre pârâul Frăsinelului şi spre Cuejdi, peste care trecea pentru a ajunge la Bistrița.

[20] *Ibidem*, CCC/12.

[21] *Ibidem*, CCC/47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care „l-au stăpânit strămoşii şi moşii şi părinţii" lor[22]. Locuitorii din Piatra îşi întemeiau pretenţiile asupra spaţiului cuprins între văile Doamnei şi Agârciei, mărturisind că înaintaşii lor au făcut acolo poieni şi curături cu topoarele şi toate acele locuri erau numite, precizează ei, „după poreclele noastri şi a părinţilor noştri" fiind făcute pe loc domnesc[23].

Preocuparea lui Vasile Ruset din aceşti ani de a-şi hotărnici stăpânirile ce le dobândise în preajma târgului Piatra se explică prin dorinţa de a-şi pune ordine în considerabila avere pe care o va împărţi prin testament urmaşilor şi lăcaşurilor ridicate prin a sa osteneală, atâta vreme cât mai era, cum singur aminteşte, „în cunoştinţă şi simţire"[24] şi înainte de a se călugări la mănăstirea Dolješti[25].

Moşia de la Piatra va fi lăsată fiului său, Iordache Ruset[26], şi era compusă, în 1767, din locul ce aparţinuse schitului Vovidenia care se prelungea dincolo de Bistriţa, cu poienile dinspre munte, dăruite de Ioan Teodor Callimah, în 1760[27]. Lui Iordache, care era călugăr şi purta numele de Iorest în momentul în care tatăl său şi-a întocmit testamentul[28], îi încredinţa, pe lângă această moşie, doar câteva lucruri şi o sumă de bani, amintind că s-a socotit la întocmirea diatei şi ce luase el mai înainte din averea părintească; iar de îndrăznea să ceară mai mult urma să cadă sub pedeapsa unui aspru blestem[29]. El nu va înstrăina locul de la Piatra lăsându-l mai departe fraţilor săi: iniţial lui Ilie[30], pentru ca după moartea acestui să-i revină fratelui mai mare, Lascarache[31], socrul lui Dimitrie Bogdan. În plus, va cumpăra, pentru a-şi spori veniturile, mori şi livezi care în trecut aparţinuseră târgoveţilor. În acest fel, ajungem să vorbim şi de cea de-a treia parte care compunea moşia primită zestre de Smaranda Ruset la căsătoria ei cu Dimitrie Bogdan.

Cum a ajuns călugărul Iorest Ruset să stăpânească vaduri, mori şi livezi situate pe locul încă domnesc al târgului, aflăm din cuprinsul câtorva zapise.

În vremea în care tatăl boierului călugărit, hatmanul Vasile Ruset, făcea schimb de moşii cu episcopul Romanului şi primea danie de la domnie o bucată de loc în munţii de peste Bistriţa, pe locul care mai rămăsese domnesc al târgului, orăşenii îşi vindeau

[22] *Ibidem*, CCC/17.

[23] *Ibidem*.

[24] Ioan Caproşu, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, Iaşi, Editura Dosoftei, 2004, p. 671, nr. 768.

[25] Iulian Marinescu, *Două documente relative la schitul Dolješti (Roman)*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", VIII, 1929, p. 61-65, unde este publicat şi documentul din iunie 1765, prin care Vasile Ruset este recunoscut ctitor al mănăstirii cu hramul Sfintei Treimi, alături de călugărul Dionisie Hudici.

[26] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 69 şi 85.

[27] Ioan Caproşu, *Documente Iaşi*, VI, p. 671, nr. 768.

[28] În iunie 1765, la întocmirea actului destinat mănăstirii Dolješti, în şirul martorilor îi aflăm şi pe fiii hatmanului Vasile Ruset: Lascarache, Ilie şi călugărul Iorest Ruset, vezi Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 64.

[29] Ioan Caproşu, *Documente Iaşi*, VI, p. 671, nr. 768.

[30] În acelaşi pachet de documente s-a păstrat şi o scrisoare, de la sfârşitul anului 1774, adresată de paharnicul Ilie Ruset unui mare dregător prin care cerea să se intervină pe lângă domnie pentru a primi isprăvnicia ţinutului Neamţ. Ilie promitea că dacă i se va împlini această cerere îi va da celui cu a cărui ajutor va dobândi dregătoria un heleşteu cu peşte şi cu moară bună, acoperită cu şindrilă, situat la coada târgului Piatra, înspre Mărăţei. Heleşteul nu este altul decât acela pe care fratele său, călugărul Iorest, îl cumpărase anterior de la târgoveţi (ANI, Documente, CCC/20). Tot Ilie Ruset mai cumpăra în 1776 o căsuţă mică cu pivniţă. Căsuţa era ridicată din lemn de brad dar lipseau uşile şi podelele (ANI, Documente, CCC/24). A murit fără urmaşi, iar stăpânirile de la Piatra au fost moştenite de fratele mai mare, Lascarache (vezi spiţa de la sfârşitul acestui studiu).

[31] La 17 martie 1777 era întocmită o mărturie hotarnică pentru locul de livadă cu meri şi vadul de moară din lunca Bistriţei pe care Lascarache Ruset îl avea de la răposatul său frate, Iorest Ruset (ANI, Documente, CCC/25).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între ei vaduri, poieni şi livezi. Astfel de lucruri a cumpărat în acei ani Zaharia Vicol logofăt din Iaşi, ai cărui înaintaşi au fost locuitori ai târgului Piatra.

În toate actele de vânzare se menționează că târgoveții au stăpânit şi vând aceste livezi logofătului fiindcă le este lor „răzeş" şi au fost sădite pe loc domnesc curățit de ei cu toporul „de ş-au făcut moşie cu munca şi cu banii" lor acolo unde înainte a fost „pădure şi schini"[32]. În ciuda nemulțumirilor şi greutăților întâmpinate din partea unora dintre orăşeni, urmaşi ai lui Pavăl Mazăre, logofătul îşi apără noile stăpâniri pe care le va rotunji prin cumpărarea şi a altor livezi de la megieşii săi târgoveți[33]. Cel care în anii trecuți era numit „vechi răzeş cu noi aice în târgul Pietrii" aparținea deja categoriei boierilor şi, asemenea lor, era conştient de valoarea pe care o aveau înscrisurile pentru temeinicia unei stăpâniri. Logofătul va obține astfel, în 1760, o mărturie hotarnică de la Costin Darie, fost mare stolnic, şi de la şoltuzul şi târgoveții din Piatra pentru moşia compusă atunci din livezile şi moara din toplița târgului, cumpărate în anii anteriori de la târgoveți şi, de asemenea, moara cu casă, pivniță şi livadă pe care logofătul o moştenise de la înaintaşii săi[34]. Niciunde în acea hotarnică nu se aminteşte că o parte dintre livezi şi poieni se află pe loc domnesc. În plus, formula „cu tot venitul" ne sugerează că logofătului i-ar fi fost recunoscute drepturile depline asupra acestui teren. Era un prim pas spre înstrăinarea altei bucăți din locul domnesc al târgului. Nu ştim dacă în urma acestei mărturii Zaharia logofăt a căpătat şi o confirmare domnească pentru stăpânirile sale de la Piatra. Actele ulterioare nu amintesc acest lucru[35].

Această moşie, inclusiv cea moştenită de la părinții săi, o va vinde Zaharia călugărului Iorest, fiul hatmanului Vasile Ruset, care la cumpărare a beneficiat, fără îndoială, de dreptul de preemțiune pe care îl avea în calitate de megieş[36]. Dar atât el, cât şi fratele său Lascarache Ruset, socrul lui Dimitrie Bogdan, vor reclama că suferă acolo dese încălcări din partea târgoveților. Neclaritatea situației poate fi explicată doar prin statutul incert pe care l-a avut o perioadă acest loc stăpânit de Zaharia Vicol şi vândut ulterior călugărului Iorest Ruset. Târgoveții continuau să-l socotească domnesc, al târgului; chiar şi dregătorii îl socoteau la fel, în timp ce noii stăpâni ai vadului, morilor şi poienilor de acolo încercau să obțină drepturi depline „cu tot venitul"[37].

Am insistat asupra conținutului acestor acte deoarece această bucată de pământ situată la vărsarea pârâului Cuejdi în Bistrița, va căpăta, odată cu extinderea teritorială a oraşului, începând din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, un caracter comercial pronunțat, iar accentuarea disputei dintre orăşeni şi boierii pentru stăpânirea acelei zone se justifică tocmai prin sporirea importanței ei economice[38]. Târgoveții vor susține în

[32] ANI, Documente, CCC/7.

[33] *Ibidem*, CCC/7 şi CCC/25.

[34] *Ibidem*, CCC/8.

[35] *Ibidem*, CCC/47. Este izvodul scrisorilor moşiei Mărăței de la ținutul Neamțului primite spre cercetare într-un proces, din 1801, cu mănăstirea Bistrița. În acea listă actul din 15 martie 1760 este menționat ca „o mărturii hotarnică de parti unui Zaharii logofăt ce ave în topliţa Pietrii".

[36] Vasile Ruset a fost cel care a început să cumpere livezi de la logofătul Zaharia. În 1761, hatmanul cumpăra o livadă cu meri, peri, perji, nuci şi cireşi pe care logofătul o cumpărase în anul precedent de la urmaşii lui Neculai Motrăcală, cel care sădise livada într-o curătură făcută de el în pădure, în hotarul satului Mărăței, în coasta Pietricicăi (ANI, Documente, CCC/7 a).

[37] Confirmarea deplină a acestei schimbări de statut al acelui loc va veni la sfârşitul anului 1778; atunci Constantin Dimitrie Moruzi voievod îi va întări hatmanului Lascarache Ruset stăpânirea asupra locului de la Piatra, rămas de la fratele său, călugărul Iorest, dându-i voie „să-şi ia şi tot venitul din toate cele ce vor fi pe acest loc, după obicei şi după hotărâre ponturilor" (ANI, Documente, CCC/27).

[38] Acea zonă şi-a păstrat până în prezent funcția comercială dobândită la sfârşitul secolului XVIII, acolo funcționând şi astăzi Piața Centrală a municipiului Piatra-Neamț. Pentru lămuririle şi informațiile topografice privitoare la acea zonă îi mulțumim doamnei Lavinia Astanei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

permanență că în acel loc boierii din familia Ruset stăpânesc deplin fără a avea acest drept.

Orăşenii

Conținutul aceloraşi acte ni-l dezvăluie şi pe celălalt actor al procesului, care va atinge punctul critic în vremea în care a fost scris răvaşul adresat lui Dimitrie Bogdan.

Încercarea de reconstituire a imaginii acestui personaj colectiv, orăşenii nemțeni din a doua jumătate a secolului XVIII, este mai dificilă decât aceea a redescoperirii trecutului unor personaje singulare sau a unor familii boiereşti. Tagma târgoveților se dezvăluie fragmentar, detaliile umbrind adesea elementele care unesc întregul. Această jumătate de veac corespunde unor schimbări ce se produc în spațiul urban. Referindu-ne doar la perspectiva socială, constatăm că în acest interval faptele pioase ale domnilor fanarioți, menite să susțină vocația filantropică a aşezămintelor monahale[39], îşi află tot mai clar un adversar în atitudinea târgoveților, care se unesc în dorința de a nu mai fi înstrăinat ceea ce mai rămăsese al domniei şi care era destinat folosului lor. Procesul dintre Dimitrie Bogdan şi pietreni aparține unei mişcări mai ample care include, cu nuanțe diferite, toate oraşele moldoveneşti din acea vreme. Vom vedea aşadar cum ia naştere o atitudine solidară pentru a se ajunge, spre sfârşitul acelui secol şi, mai cu seamă, în cel următor, la ideea stăpânirii depline a vetrelor târgurilor de către orăşeni.

Se ştie că târgoveții aveau doar dreptul de folosință asupra locului domnesc aparținător târgului, nu şi dreptul de stăpânire; ei erau stăpâni doar ai livezilor, poienilor şi prisăcilor deschise prin defrişare sau ai morilor construite, dar nu şi asupra pământului care rămânea al domniei. Aceasta fiind regula, ea ajunge uneori să nu mai fie respectată în condițiile în care domnia înstrăinează, aşa cum am văzut, unor boieri sau, cel mai adesea, unor mănăstiri, veniturile pe care le obținea ca stăpân al vetrelor târgurilor şi al unor terenuri arabile sau păşunilor din jurul acestora[40].

Extinderea suprafețelor cultivabile din jurul oraşului prin despădurire şi îndiguirea unor cursuri de apă, sunt elemente care ne sugerează o sporire a nevoilor de hrană ale populației din acel spațiu şi, implicit, o creştere demografică şi o expansiune teritorială a târgului Piatra încă înainte de jumătatea secolului XVIII. Această luptă pentru „cucerirea" unor noi terenuri era încurajată prin recunoaşterea de către domnie a dreptului de folosință pentru cei care s-au ostenit să despădurească, să desțelenească sau să îndiguiască, acelaşi drept fiind rezervat şi urmaşilor lor. Obştea târgoveților era conştientă de acest drept şi de aceea ținea să menționeze felul în care au fost dobândite imaşurile, livezile sau vadurile de mori atunci când o familie înstrăina către un megieş o astfel de moşie. Spre sfârşitul acelui secol, orăşenii vor spune judecătorilor că ei au avut „poieni făcute din curături pentru fânațu de la părinții şi moşii lor, cum şi locuri de arături" şi că „această moşie a fost toată domnească, cum şi târgul Pietrii domnesc"[41]. De cealaltă parte, replica va fi la fel de categorică, amintindu-se că: „poate părinții şi moşii lor (ai târgoveților) or fi stăpânit arând şi cosind, cine pe unde apucasă din

[39] Pentru o prezentare a formelor pe care le capătă gestul caritabil în secolul XVIII, vezi Ligia Livadă-Cadeschi, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească şi Moldova în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Nemira, 2001, p. 99-136.

[40] Corneliu Istrati, *Condica lui Mavrocordat*, III, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 2008, p. 378, nr. 2769. În 1742, erau trimise 14 porunci adresate ispravnicilor de pe moşiile domneşti îndemnându-i să ia zeciuiala „din pâini, din fânețe, din grădini, din prisăci, din tot locul", după obicei. Între aceste porunci, una era destinată şi slugilor domneşti din ținutul Neamț pentru a strânge dijma de la Târgu Neamț şi de la Piatra.

[41] ANI, Documente, CCC/32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bătrâni, ca pe un loc domnesc, iar după ce s-au dăruit moşie de domni cui au socotit că i să cade, aceluie au rămas şi moşie, şi acum fiind această moşie a dumis(ale) vist(iernic-ului)[42], dată cu hrisoave şi alte întăriturі domneşti, are să o stăpânească ca pe o dreaptă moşie a dumis(ale), după cum şi alţii îş(i) stăpânesc moşiile fără nici o împiedecare dinspre nime"[43].

Din această confruntare, la început difuză, caracterizată prin inconsecvenţa târgo-veţilor şi perseverenţa celor care se înstăpânesc pe terenurile unde în urmă cu câteva generaţii se întindea pădurea, se va ajunge la o înfruntare mai aspră în condiţiile în care orăşenii devin conştienţi că doar solidarizarea cu scopul apărării sau dobândirii unor drepturi le va sluji interesele.

Şi astfel îi aflăm pe locuitorii din Piatra, la mijlocul acelui veac XVIII, adunaţi în jurul fruntaşilor din rândul cărora îşi aleg reprezentanţii. Aceştia, şoltuzul[44] şi pârgarii, sunt păstrători ai sigiliului târgului, sigiliu care, în virtutea tradiţiei, mai are reprezentat în câmp un ţap şi legenda **Печѣт(ъ) <тръг Пѣт>ри ѫ҃зѣ** (Pecetea târgului Piatra 7005/1497)[45]. Însă, din deceniul al şaptelea, acea reprezentare heraldică va lăsa locul alteia, dovedind şi prin acest detaliu că viaţa urbană începe să traverseze o perioadă a schimbărilor. Astfel, un zapis de vânzare din 1776 şi o mărturie hotarnică din anul următor poartă amprenta unui nou sigiliu, ce înfăţişează în câmp imaginea Sfântului Ioan Botezătorul flancată la stânga de ţapul preluat din vechiul sigiliu al oraşului şi legendă „† Această pecete a târgului Pietri(i) de la Ştefan vod(ă) ѫ҃зка <7021/1513>"[46].

Trecuse multă vreme de când nu mai avea obiect rostul iniţial al târgoveţilor, cel de întreţinere a curţii domneşti, îndatorire care le justifica dreptul lor de a folosi pământul vetrei şi hotarului târgului. Curtea domnească de la Piatra se risipise demult[47],

[42] Este vorba de Lascarache Ruset vistiernic a cărui vechil, Ştefan Pisoschi, se judecă, în 1789, cu târgoveţii pentru că cei din urmă, asimilaţi la acea dată ţăranilor din Mărăţei, refuzau să plătească dijma cuvenită stăpânului.

[43] ANI, Documente, CCC/32.

[44] În această perioadă, până în anul 1797, apar în această funcţie Enache Şoldan (ANI, Documente, CCC/1, 3 şi 4), Toader Orza (ANI, Documente, CCC/8), Vasilie (ANI, Documente, CCC/13), Ioniţă <Şoldan> fiul lui Enache Şoldan (ANI, Documente, CCC/13 şi CCC/17), Neculai (ANI, Documente, CCC/17), Cozma, fiul său, Costandin cumpăra în 1816 un loc de casă (G. T. Kirileanu, *Ştiri vechi din târgul Pietrii*, în „Avântul", Piatra-Neamţ, nr. 179, 16 iulie 1939, p. 2).

[45] Această reprezentare heraldică este asemănătoare cu cea din secolul XVII; vezi şi Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *DIR*, *Introducere*, vol. II, p. 478, şi D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *SCSI*, an. VII (1956), fasc. 2, p. 162 şi planşa II; în legendă apărând însă denumirea în limba română a târgului şi nu în cea slavonă ca în reprezentările din secolul anterior. Pe documentele studiate de noi, acest tip de sigiliu apare imprimat în cerneala cu care au fost scrise mărturiile acordate logofătului Zaharia în anii 1757 şi 1758 (ANI, CCC/3 şi CCC/4; vezi fig. 1 şi 2 de la sfârşitul acestui studiu).

[46] ANI, Documente, CCC/23 şi CCC/25 (vezi fig. 3 şi 4 de la sfârşitul acestui studiu). Un sigiliu corespunzând întocmai cu această descriere a fost găsit la sfârşitul secolului XIX la Primăria din Piatra, împreună cu actele din arhiva Bisericii domneşti şi a fost semnalat şi trimis Academiei Române împreună cu întreaga arhivă a acelei biserici de către V. A. Urechia, *Sigiliul târgului Pietrei (judeţul Neamţ). Notiţă istorică*, în *AARMSI*, s. II, t. X, 1887-1888, p. 236-238 (vezi fig. 6). Acelaşi sigiliu a fost aplicat şi pe o mărturie a târgoveţilor din 16 iulie 1779 menţionată de Emil Vârtosu în *op. cit.*, p. 480. Autorul bănuia, iar supoziţia se confirmă, că tiparul sigilar era mai vechi şi că ar fi fost aplicat de epitropii Bisericii domneşti. Ultima afirmaţie este însă eronată, de vreme ce putem vorbi de epitropia acestei biserici abia după înfiinţarea, prin decizie domnească, a acestei instituţii. După 1797 sigiliul având-l reprezentat pe Sfântul Ioan a fost considerat tot sigiliul târgului, dar era păstrat la Biserica domnească. Acest sigiliu a fost imprimat şi pe un act din 12 septembrie 1815 prin care târgoveţii mărturiseau că preotul Iordache de la biserica Sfântul Gheorghe a plătit o sumă de bani cu ocazia reînnoirii hrisovului din 1797 pe care obştea târgului îl avea de la Alexandru Callimah voievod (ANI, Documente, DCCCLXVII/6; vezi fig. 5 de la sfârşitul acestui studiu).

[47] Constantin C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 258-260.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar dizolvarea ocolului acelei curți s-a petrecut în ritm accelerat, în a doua parte a secolului XVI şi în cel următor[48]. Acum, la mijlocul secolului XVIII, pietrenii se confruntă cu ameninţarea înstrăinării locului ce mai rămăsese în jur şi chiar a vetrei târgului. Dorința lor de a împiedica acest lucru trebuia să se sprijine şi pe alte argumente decât păstrarea unor obiceiuri. Adoptarea în stema oraşului a imaginii sfântului al cărui hram îl prăznuia Biserica domnească dovedeşte că orăşenii aflaseră calea prin care îşi puteau motiva cererea de a li se respecta vechile drepturi[49]. Subordonarea imaginii animalului din vechiul sigiliu al târgului de către cea a patronului Bisericii domneşti anticipează un fapt care se va petrece abia după două decenii, în 1797. Atunci, Alexandru Callimah voievod va dărui orăşenilor tot locul ce mai rămăsese al târgului Piatra, cu obligația din partea acestora de a purta de grijă Bisericii domneşti cu hramul Naşterii Sfântului Proroc şi Înaintemergător Ioan[50]. Acest program mărturisit prin adoptarea unui nou sigiliu este o dovadă a existenței unei conştiințe proprii[51]. O conştiință ce se manifestă şi atunci când orăşenii se adună ca martori la vânzarea sau cumpărarea unor locuri de pe moşia târgului sau, din ce în ce mai des, atunci când cer domniei să îngrădească încercările stăpânilor din jur de a-şi întinde hotarele către vatra târgului. Din cuprinsul documentelor păstrate în acest dosar aflăm de existența câtorva familii de târgoveți ce s-au aflat în acea vreme în fruntea obştii. Membrii unora din aceste familii pot fi urmăriți pe parcursul a două sau chiar trei generații. Îi amintim, pe lângă cei din familia Mazăre, şi pe cei din familiile Şoldan[52] şi Orza[53], din rândul cărora au fost aleşi şoltuzi[54]. Pe preoții de la bisericile târgului regăsim, de asemenea, printre orăşenii de frunte[55]. Între martori aflăm mulți preoți şi diaconi slujitori pe la bisericile din târg. Dintre aceştia îi amintim pe Vasile preotul de la Biserica domnească, Ion Țile şi ginerele său, preotul Ion, Toader Cracalie, Ion Baronce armean, precum şi diaconii Timofte, Sandu, Lupul Blaga şi Toader Covrig[56]. Adesea această ocupație era transmisă unora dintre urmaşi, dar sunt şi cazuri în care fiii de preoți urmau o altă cale. Negustorul armean Mane Baronce[57]

[48] Pentru înstrăinarea ocolului târgului Piatra, vezi D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova. Sec. XIV-XVIII*, în *AIIAI*, 1965, II, p. 225-226, şi Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 258-260.

[49] La începutul secolului XIX, atunci când vor fi cercetate toate actele vechi cu scopul întocmirii unei hărți în care să fie marcate hotarele dintre moşia Mărăței a lui Dimitrie Bogdan şi locul târgului, sigiliul având în câmp chipul Sfântului Ioan va fi socotit nu al oraşului ci al Bisericii domneşti (ANI, Documente, CCC/51). Sunt însă şi acte din aceeaşi perioadă în care se menționează că a fost aplicat „sigiliul târgului Sfântului Ioan". Această formulă descrie mai bine modificarea petrecută după înființarea epitropiei, atunci când şi fruntaşii obştii şi epitropii bisericii alcătuiesc conducerea oraşului; G. T. Kirileanu, *Ştiri vechi din târgul Pietrii*, în „Avântul", nr. 179, 16 iulie 1939, p. 2.

[50] *Documente privitoare la istoria economică a României, Oraşe şi târguri. Moldova*, seria A, vol. II, sub redacția lui Gh. Ungureanu, Gh. Dăscălescu, M. Gheorghiu, Gh. Robu, Bucureşti, 1960, p. 26-27, nr. 18, text după o copie de la Arh. Naționale Bucureşti. O altă copie se află şi la ANI, Documente, CCC/43; în continuare, se va cita *Documente economice*, A, vol. II.

[51] Pentru manifestările unei conştiințe de sine a acestei categorii, vezi la Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observații preliminare*, în *AIIAI*, 1988, XXV, 1, p. 256.

[52] Iordachi Şoldan, urmaş al şoltuzului Enachi Şoldan, iscăleşte la începutul secolului XVIII legământul prin care târgoveții jurau să rămână uniți la judecata pe care o aveau cu Dimitrie Bogdan; vezi *Documente economice*, A, vol. II, p. 44-45, nr. 29.

[53] Casa şi puțul lui Toader Orza, şoltuzul târgului Piatra la mijlocul secolului XVIII deveniseră repere în trasarea hotarului dintre moşia lui Dimitrie Bogdan şi cea a târgului (ANI, Documente, CCC/51). Tot atunci, pe urmaşii săi Marin şi Enache, fiii lui Mane Orza, îi aflăm printre târgoveții ce se judecă pentru încălcarea hotarelor târgului dinspre Dărmăneştii postelnicului Iordache Darie (C. Turcu, *Pe urmele strămoşilor*, în „Avântul", nr. 167, 23 aprilie 1939, p. 2).

[54] Vezi mai sus nota 66.

[55] Corneliu Istrati, *Condica lui Mavrocordat*, II, p. 686-687, nr. 1508.

[56] ANI, Documente, CCC/1, CCC/3, CCC/4, CCC/5, CCC/7.

[57] *Ibidem*, CCC/28. Apare şi în catagrafia din anii 1772-1774 în rândul armenilor locuitori ai târgului Piatra; în *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea II, *Recensămintele populației Moldovei din anii*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aparţinea familiei preotului Ion Baronce, iar cel puţin fiul cel mai mare al diaconului Timofte Covrig, Vasile Covrig, va fi negustor[58]. Tradiția familiei cântărea mult în îmbrăţişarea unor ocupaţii, iar o dovadă în acest sens o reprezintă existența, încă de la jumătatea secolului XVII, a unei poieni făcute de un popă Covrig[59], cu siguranță un înaintaş al diaconului din secolul următor. Transmiterea din tată în fiu a hainei preoţeşti a fost susținută, pe lângă tradiția familială, de avantajele fiscale de care beneficia clerul şi care asigurau acestei categorii un statut special în rândul târgoveților. Înainte de a se fi înfiinţat epitropia Bisericii domneşti, clerului de acolo i-au fost acordate şi confirmate periodic scutiri de dări, scutiri de care vor beneficia, în cele din urmă, toți preoții de pe la bisericile târgului[60].

Majoritatea târgoveților erau meşteri şi negustori şi pe aceştia îi aflăm grupați în funcție de ocupații în bresle. Avem ştiri, încă de la jumătatea secolului XVII, că locuitorii din Mărăței se specializaseră în prelucrarea lemnului, şi avem informații despre existența atunci a unei bresle a butnarilor[61]. Specializarea locuitorilor din Piatra în prelucrarea lemnului a fost stimulată de materia primă ce o aveau la îndemână. Pe Bistrița se deplasau dinspre munte plutele care, după un popas, îşi continuau drumul până la Galați. O parte din cheresteaua transportată pe Bistrița era prelucrată la Piatra de către butnari sau alți meşteri lemnari. Iată şi două exemple în care au fost implicate şi personaje de care ne ocupăm în studiul de față. În 1743, înaintaşul Ruseteştilor, vornicul Iordachi Ruset, în calitate de ispravnic de Neamț, primea de la domnie o scrisoare prin care târgoveților din Piatra li se poruncea să facă 100.000 de şindrile pentru acoperirea mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi, iar întreaga cantitate urma să fie plătită cu 100 de lei[62]. Mai târziu, în 1772, călugărul Iorest Ruset se va judeca cu târgoveții, învinuindu-i pe aceştia că le-ar fi dat bani pentru a-i face nişte catarge ce urmau a fi transportate la Galați, dar acea comandă nu i-a fost împlinită[63]. Lemnul reprezenta materia primă şi pentru meşteşugul stolerilor. Nu întâmplător stolerii apar ca martori alături de butnari avându-şi probabil grupate atelierele în aceeaşi zonă a târgului[64].

În aceeaşi perioadă, aflăm despre un Arhip Gurău staroste de soronari martor la o vânzare din 1757[65]. Soronarii, meşteri prelucrători ai pieilor de animale[66], din cauză că

1772-1773 şi 1774, publicate de P.G. Dimitriev, Chişinău, 1975, p. 48, nr. 1 (în continuare, se va cita: *Moldova*).

[58] Cercetarea din 1774 a împărțirii între frați a averii rămase de la diaconul Timofte Covrig este făcută de breasla negustorească (ANI, Documente, CCC/18-19). Pavăl, Toader şi Ioniță Covrig sunt înregistrați şi în recensământul din 1774, în *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 47, nr. 133-135. În aceeaşi catagrafie, un Toader Covrig apare în şirul armenilor din Piatra, vezi *ibidem*, p. 48, nr. 6.

[59] C. Stoide, *Documente şi regeste nemțene de la Dabija Vodă*, în „Anuarul liceului „Petru Rareş", Piatra Neamț, 1935-1936, p. 171-172, nr. XXVII. Poate este acel Ionaşco Covrig, martor în 1650 la vânzarea către mănăstirea Bisericani a unui loc de la Turtureşti din hotarul târgului (*Catalogul documentelor moldoveneşti*, II, p. 416, nr. 2148).

[60] Corneliu Istrati, *Condica Mavrocordat*, II, p. 686-687, nr. 1508. În anul 1742, Constantin Nicolae Mavrocordat confirma celor doi preoți Ion şi Lupul, unui diacon şi unui țârcovnic de la biserica ctitorită de Ştefan vodă cel Bun scutirile de dări acordate şi altor preoți. De asemenea, confirmă acelei biserici dreptul de a lua vama cea mică de la toți negustorii şi meserciii şi de la toți oamenii „în ziua care vor veni în ziua târgului cu negoț, sau cu băuturi, sau cu peşti, sau cu alte bucate, de la toți să ia vamă pentru a fi de lumini şi tămâie şi de alte trebi la sfânta biserică". Iar în catagrafia întocmită din inițiativa autorităților ruseşti în Piatra sunt declarate scutite opt case de preoți şi şase de diaconi, vezi *Moldova*, VII, partea II, p. 47, nr. 1-14.

[61] Constantin Turcu, *Breasla butnarilor din Mărăței*, în „Avântul", nr. 156, 5 februarie 1939, p. 2.

[62] Corneliu Istrati, *Condica Mavrocordat*, III, p. 507-508, nr. 3183.

[63] ANI, Documente, CCC/16.

[64] *Ibidem*, CCC/42.

[65] *Ibidem*, CCC/3, CCC/4.

[66] Ştefan Olteanu, Constantin Şerban, *Meşteşugurile în Țara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 268, se amintește că tăbăcarii din Piatra îşi aveau atelierele pe malul Cuejdiului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meşteşugul lor punea probleme de salubrizare, îşi practicau meseria la periferia oraşului, în apropierea unor cursuri de apă unde erau deversate deşeurile[67]. În aceleaşi surse aflăm şi alte meserii practicate de locuitorii târgului Piatra precum morari, pitari, casapi, ciubotari, cojocari, blănari, croitori, trăistari, săpunari, olari, argintari sau pietrari[68].

Activitatea meşteşugărească s-a desfăşurat în condiţiile favorabile oferite de târgul de pe Bistriţa, un punct de tranzit unde o parte din mărfurile şi materiile prime ce veneau pe plute din amonte erau descărcate şi continuau de aici să fie transportate mai departe pe căile terestre, sau după un scurt răgaz îşi continuau drumul pe apă[69].

Aceleaşi elemente au susţinut şi activitatea comercială. În 1774, breasla negustorească era condusă de Tudor Dragnea şi era formată din ortodocşi, armeni şi evrei[70]. Printre negustori aflăm membri ai familiilor Baroncea, Covrig sau Orza, dar majoritatea martorilor sunt menţionaţi în acte doar cu numele de botez şi felul negustoriei practicate, precum Năstase bacal, Mihalachi bacal, Tănasie bacal, Paraschiv bacal, Petre crâşmar, Hriste braşovean şi alţii[71]. În astfel de cazuri, este dificil să identificăm apartenenţa lor confesională, ei putând fi atât ortodocşi, cât şi armeni[72]. Negustorii evrei ţineau în acelaşi timp şi de breasla jidovilor din Piatra condusă de staroşti precum Herşcu[73] sau Leiba[74]. Comunitatea evreiască nu era foarte veche, fapt dovedit şi de menţionarea cimitirului acesteia în hotarul locului aflat în stăpânirea Ruseteştilor, la marginea de atunci a oraşului[75]. Am văzut că, în a doua jumătate a secolului XVIII, evreii stabiliţi în Piatra exploatau morile din topliţa Bistriţei sau erau deţinători de dugheni şi crâşme, unele dintre acestea fiind construite pe locul lui Lascarache Ruset. Dintre negustori în lista celor care plăteau bezmen boierului erau menţionaţi Solomon, Izdrail, Migdali, Calman Băcăoanu, precum şi alţi evrei ale căror ocupaţii nu sunt precizate, dar care îşi construiseră case pe acel loc[76].

Aceste referiri la compoziţia populaţiei urbane din Piatra în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea ne înfăţişează un corp eterogen din perspectiva ocupaţiilor, al statutului social şi apartenenţei confesionale. În ciuda acestor diferenţe, orăşenii vor fi, în câteva momente, capabili de acţiuni solidare, mai cu seamă atunci când vor reclama abuzurile celor care au obţinut sau urmăreau să obţină dreptul de stăpânire asupra vetrei şi locurilor rămase în jurul acesteia. În mod firesc renunţarea domniei la veniturile pe care anterior le obţinea de pe moşiile târgurilor prin acordarea dreptului de a strânge

[67] În recensămintele din anii 1772-1773 şi 1774 apare menţionat în şirul armenilor pietreni şi un Toader tăbăcar, vezi *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 48, nr. 31. Iar în 1785 un loc de livadă de pe Cuejdi, cumpărat de Hriste braşoveanul, se mărginea cu locul unui Neculai dubălar (ANI, Documente, CCC/21).

[68] *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 45-48, precum şi ANI, Documente, CCC/9, CCC/10, CCC/17, CCC/28, CCC/42.

[69] Într-o tipologie urbană având ca reper căile de transport şi activitatea comercială, Piatra era considerat un „oraş de popas"; la D. Ciurea, *Noi consideraţii…*, în *loc. cit.*, p. 23.

[70] ANI, Documente, CCC/18-19.

[71] *Ibidem*, CCC/18-19, CCC/21, CCC/31, CCC/36.

[72] În 1774, erau înregistrate în Piatra 31 de case de armeni. Dintre acestea pe lângă familia Baroncea, de care am amintit, numeroasă era şi familia Misir, vezi *Moldova*, VII, partea II, p. 48. Ei erau nu doar negustori, ci şi meşteri.

[73] Acesta este cel care, împreună cu fratele său, Marcu, i s-a dat voie să construiască o moară pe locul socotit domnesc dar care ulterior s-a dovedit că aparţine familiei Ruset (ANI, CCC/13 şi CCC/16).

[74] ANI, Documente, CCC/47.

[75] *Ibidem*, CCC/11.

[76] *Ibidem*, CCC/28. În recensămintele din anii 1772-1773 şi 1774 erau înregistrate 14 case de evrei. În cazul a patru capi de familie este indicat prin nume şi locul de obârşie: Leiba Leahul, Leiba Agiudean, Iancul Ieşan, Izrail Botoşan. De asemenea, sunt menţionate în câteva dintre cazuri şi ocupaţiile de băieşi şi croitori; în *Moldova*, vol. VII, partea II, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceste venituri unor boieri şi, cel mai adesea, unor mănăstiri nu ar fi trebuit să afecteze starea orăşenilor. Dacă teoretic aceste danii domneşti nu însemnau decât o modificare a numelui stăpânului, îndatoririle orăşenilor rămânând aceleaşi, în fapt lucrurile nu au stat întotdeauna aşa. Cei care preiau de la domnie dreptul de a strânge veniturile de pe locurile târgurilor au tendința să nu respecte vechile drepturi ale orăşenilor şi, în plus, caută ca acele venituri să le rotunjească prin sporirea taxelor pe care târgoveții trebuie să le plătească. De cealaltă parte, orăşenii devin tot mai conştienți de necesitatea asocierii lor cu scopul de a rezista acestor presiuni considerate nedreptăți şi încălcări ale vechilor privilegii.

Agravarea conflictului

Între cele două părți pe care am încercat să le prezentăm anterior, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, neînțelegerile de hotar se transformă într-un proces de lungă durată, presărat cu gesturi de nesupunere şi cu represalii. Inițial, îl vedem pe Lascarache Ruset preocupat să pună ordine în averea cu care urma să o înzestreze pe conița Smaranda[77] pe care o va mărita cu Dimitrie Bogdan. La fel procedase două decenii mai devreme şi tatăl său, înainte de a-şi întocmi testamentul şi a împărți averea urmaşilor.

În acei ani, vistiernicul Lascarache Ruset îl are vechil la moşia de la Piatra pe căpitanul Ştefan Pisoschi. Acesta, hotărât „să nu-l păgubească pe stăpân", prin firea lui autoritară va abate asupra sa nemulțumirea locuitorilor din Mărăței, care se plâng că nu-i lasă să se hrănească de pe acea moşie, amintind că până atunci ei au putut cosi în poienile făcute din curături pentru fânaț de părinții şi moşii lor. În plus, Ioniță[78], vornicul satului, s-a plâns că a fost bătut de vechil „fără nici o vinovăție şi dreptate, din care bătaie ar fi zăcut şase săptămâni şi i s-a pricinuit mare pagubă şi sărăcie. Că din pricina boalei n-ar fi putut să-şi caute de trebuințile sale"[79]. De asemenea, i-ar fi fost ucişi 20 de porci în țarină, iar lui Iordache şi Neculai Bejan[80] le-ar fi întors vechilul semănăturile de porumb pentru a semăna ovăz. În privința locurilor de fânaț, Ştefan Pisoschi spune judecătorului că, atunci când el a vândut dreptul de a se aduna fânul din poienile de pe moşie, aceşti locuitori au fost primii întrebați dacă vor să cumpere pentru acel an, însă nu s-au învoit să plătească suma pe care ar fi dat-o alții. Ispravnicul ținutului Neamț, ascultând argumentele celor două părți, va da dreptate vechilului[81].

Atât atitudinea vechilului cât şi hotărârea ispravnicilor nu țineau seama de dispozițiile unui act din 1759, prin care Ioan Teodor Callimah voievod, în urma plângerilor locuitorilor din Piatra, recunoştea acestora dreptul de a-şi paşte vitele oriunde vor dori, numai să fie loc sterp, iar pentru cât vor ara sau cosi pe locul aflat în stăpânirea

[77] Pentru o mai bună întemeiere a acestui scop, la 10 noiembrie 1785, va primi de la Alexandru Ioan Mavrocordat voievod o carte de stăpânire pentru moşia Mărăței, împreună cu o delimitare mai clară a hotarului acesteia dinspre târgul Piatra. Ea va fi adesea menționată în actele ulterioare, vezi ANI, Documente, CCC/33; şi *Documente economice*, A, vol. II, p. 14-15, nr. 9. Această întărire venea în urma unei judecăți de hotar cu târgoveții.

[78] Acest Ioniță făcea parte din familia Şoldan. El dă o mărturie, în 1799, pentru hotarul dintre moşia Dărmăneşti şi vatra târgului; G. T. Kirileanu, *Un proces de hotar la Valea Viei*, în „Avântul", nr. 161, 12 martie 1939, p. 2, aici el semnează „Ioniță Şoldan din Mărăței, ce am fost şi vornicel".

[79] *Documente economice*, A, vol. II, p. 12-13, nr. 8.

[80] Cei doi aparțineau unei familii de târgoveți. În 1759, Toader Bejan împreună cu soția sa, Urâta, şi cu fiul lor, Toader, vindeau logofătului Zaharia trei meri domneşti mai sus de livada lui Neculai Vârlan (ANI, Documente, CCC/5). Acei pomi au intrat în stăpânirea Ruseteştilor în urma vânzării pe care a făcut-o logofătul Zaharia călugărului Iorest.

[81] *Documente economice*, A, vol. II, p. 12-13, nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ruseteştilor să plătească dijmă, precum şi câte 20 de parale pe an bezmen pentru locurile caselor ce le vor avea acolo[82]. Prin nesocotirea acestei prevederi, cei care, în trecut, despăduriseră locurile de fânaţ şi arătură primind din partea domniei încuviinţarea de a le folosi atât ei, cât şi urmaşii lor, se văd deposedaţi de vechile drepturi. Stăpânul moşiei, căutând să-şi sporească veniturile, încuviinţează ca fânul să fie adunat de cei care oferă mai mulţi bani, menţionând că la această „licitaţie" au participat şi urmaşii târgoveţilor care în trecut au transformat acele terenuri din pădure în suprafeţe arabile sau păşuni.

Dacă în privinţa folosirii terenurilor agricole situaţia, precum am văzut, este uneori tensionată, neînţelegerile vor deveni şi mai profunde în jurul locului de pe malul pârâului Cuejdi, acolo unde orăşenii acuză în permanenţă că Ruseteştii s-au extins abuziv. Tocmai într-acolo se va întinde oraşul aflat în expansiune demografică şi teritorială în ultimele decenii ale secolului XVIII. Veniturile moşiei boiereşti au sporit mai cu seamă după ce Lascarache Ruset a primit dreptul de a organiza, pe malul acelui pârâu, târg permanent şi iarmaroace. Iarmaroacele se ţineau în ziua Sfinţilor Arhangheli şi în cea a Sfinţilor Teodori[83]. În aceste condiţii, târgoveţii vor fi obligaţi să-şi construiască dughenile şi să-şi vândă produsele pe moşia boierească. Se păstrează o socoteală a bezmenului încasat din martie 1785 până în martie 1786, de la negustori pentru dughenile ridicate pe moşia sa pe prundul Cuejdiului, la Mărăţei, în hotar cu vatra târgului[84].

Cu acea ocazie, alături de alţi târgoveţi, îi aflăm şi pe Stoica, Lupul şi Vasile Buţuică. Această familie de negustori se va afla în fruntea celor care, în anii următori, se vor opune stăpânilor moşiei încercând să obţină o uşurare a taxelor şi, în acelaşi timp, vor cere domniei recunoaşterea unor drepturi. Stoica ţinuse în 1785, împreună cu Vasile Ghine, patru stânjeni de loc pe prund, Lupul trei stânjeni, iar Vasilie avea o casă şi o cârciumă pentru locul cărora plătea anual doi lei chirie[85]. În anul următor, Vasile Buţuică se numără printre negustorii care se tocmesc cu Lascarache Ruset să-i plătească boierului pentru vânzarea vinului în dughenile aşezate pe moşie, pe lângă chiria cuvenită locului, şi o taxă pentru vânzarea băuturilor[86].

În toamna anului 1791, după căsătoria Smarandei Ruset cu Dimitrie Bogdan, diferendele dintre noul stăpân al moşiei şi târgoveţi izbucnesc cu mai multă înverşunare[87].

Vechil la Mărăţei rămâne tot căpitanul Ştefan Pisoschi. Acesta scrie isprăvniciei că în fruntea nemulţumiţilor se află Buţuiceştii. Căpitanul se plânge că, de câţiva ani, târgoveţii încalcă înţelegerea pe care au avut-o cu Lascarache Ruset şi nu mai plătesc nimic pentru vinul pe care îl aduc şi îl vând acolo. Ca răspuns la această acuzaţie Vasile

[82] ANI, Documente, CCC/40. În 1792, orăşenii din Piatra prezentau ca probă la judecata cu Dimitrie Bogdan şi acest act. Se dovedeşte că acesta a suferit în două locuri adăugiri „cu alt condeiu", unde era scris „ţarina" a fost adăugat „dinspre răsărit", iar după cuvintele „vatra târgului a rămas nedată" a fost alăturat „şi Mărăţei". Documentul nu va fi considerat fals, ci doar „tocmit" în cele două locuri, el va fi luat din mâna târgoveţilor şi dat boierului pentru ca, pe viitor, partea adversă să nu-şi mai întemeieze pretenţiile prin acest act. În 1801, este menţionat în lista documentelor moşiei Mărăţei; vezi ANI, Documente, CCC/47.

[83] *Ibidem*, CCC/28.

[84] *Ibidem*.

[85] *Ibidem*.

[86] *Ibidem*, CCC/30.

[87] Ginerele vistiernicului Lascarache nu era cu totul străin de târgul Pietrei. El stăpânea, încă înainte de căsătorie, o crâşmă pe loc domnesc, de cealaltă parte a Cuejdiului, în faţa moşiei cu care va fi înzestrat. În plus, credem că nu întâmplător zapisul din 1785, prin care Hriste braşoveanul cumpără o livadă cu pomi situată mai sus de locul crâşmei lui Dumitrache Bogdan, se află printre actele moşiei Mărăţei. Probabil nu după multă vreme negustorul a vândut acea poiană boierului (ANI, Documente, CCC/21).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buțuică declară că, în trecut, negustorii „de frică ar fi făcut acea tocmală şi ar fi dat acel zapis, şi cum că cu cătani s-ar fi împlinit de la dânşii acel adetiu”[88].

Chiar dacă negustorii creştini, armeni şi evrei formau, după cum am văzut, o singură breaslă, interesele diferite îi făceau vulnerabili, dovedindu-se uneori dezbinați atunci când se confruntau cu presiunile stăpânului moşiei. În noiembrie 1791, vechilul va scrie caimacamilor că nu este posibilă o înțelegere cu negustorii din pricina nestatorniciei acestora, unii refuzând cu îndârjire să respecte vechile tocmeli, iar alții spunând că vor plăti întocmai taxele pentru băutură[89]. Un lucru asemănător se întâmplase şi cu locurile de fânaț, acolo unde unii negustori au oferit un preț mai mare decât erau dispuşi să plătească urmaşii celor care deschiseseră noi terenuri pentru agricultură prin defrişări. Acestora din urmă, la sfârşitul secolului XVIII, li se mai recunoaşte doar dreptul de preemțiune la înțelegerea ce avea loc anual între vechilul moşiei şi cei care urmau să adune fânul[90].

După cercetarea acestor pricini de către ispravnicii ținutului Neamț, apoi de către boierii caimacami ce aveau scaunul de judecată la Roman, în primăvara anului 1793, Alexandru Moruzi voievod hotărăşte ca Dimitrie Bogdan, logofăt al treilea, să-şi strângă venitul de pe acea moşie şi să împlinească de la târgoveți şi sumele pe care aceştia nu le-au plătit în anii trecuți[91]. Controversa nu s-au oprit în urma acestei sentințe. Dovada continuării procesului o reprezintă o carte domnească din luna ianuarie 1794, acordată de Mihai Suțu voievod vistiernicului Lascarachi Ruset. Pe acesta îl împuternicea să-şi apere hotarul moşiei Mărăței, mai cu seamă dinspre locul domnesc al târgului Piatra care rămăsese nedăruit, deci tocmai acel loc de pe prund unde funcționa târgul şi se organizau iarmaroacele. Boierului îi era confirmat dreptul de a-şi lua zeciuiala din câmp, țarină, fânețe, stupi, livezi şi grădini de negustorie şi să perceapă de la negustori câte doi bani de vadra de vin şi un ban de oca de rachiu[92]. Acest act ne dovedeşte că între stăpânii moşiei şi târgoveți intervenise o nouă aşezare a taxelor pentru băutura vândută acolo şi, de asemenea, ne arată că Dimitrie Bogdan nu a avut controlul deplin asupra moşiei cu care fusese înzestrat.

După moartea socrului său[93], Dimitrie Bogdan va încerca o reaşezare a veniturilor. Noua rânduială stârneşte vechi neînțelegeri cu megieşii, inclusiv cu târgoveții din Piatra, aşa cum se întâmplase şi în trecut, când Vasile sau Lascarache Ruset şi-au propus să afle şi să îndrepte starea în care se găsea moşia[94]. Dimitrie Bogdan poate

[88] ANI, Documente, CCC/33.

[89] *Ibidem*, CCC/34. Într-un act emis de isprăvnicia Neamțului, unde era expusă aceeaşi pricină, se menționează în încheiere că „unii din jidovi să primăscu să plătească adetiul numai să aibă voie a vinde” (*ibidem*, CCC/33).

[90] *Documente economice*, A, vol. II, p. 12-13, nr. 8.

[91] ANI, Documente, CCC/39.

[92] *Ibidem*, CCC/41.

[93] Lascarachi Ruset a murit în primăvara anului 1798; vezi R. Rosetti, *Familia Rosetti*. La 22 mai 1801, Dimitrie Bogdan anunță pe domn că el şi soacra sa au judecată pentru moşia Mărăței cu mănăstirea Bistrița (ANI, Documente, CCC/45).

[94] În acelaşi interval Dimitrie Bogdan, alături de soacra sa, se va judeca pentru hotar şi cu mănăstirea Bistrița. Cu acea ocazie, la 18 iunie 1801 a fost întocmit un izvod al scrisorilor moşiilor Mărăței ce le-a primit spre cercetare Manolache Fote sulger (ANI, Documente, CCC/46 şi CCC/47). Cele două acte sunt aproape identice, cel de-al doilea având reprodusă la finalul listei documentelor şi copia unei scrisori adresate în 1761 de Ionichie, episcop de Roman, lui Vasile Ruset. În acea scrisoare, erau descrise greutățile întâmpinate de cele două părți cu ocazia schimbului de moşii ce intervenise între ei. Episcopul aminteşte că locul domnesc dăruit de Constantin Racoviță schitului Vovidenia, ctitoria sa, nu a avut dintru început hotarele bine lămurite (ANI, CCC/47 şi CCC/62).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoştea sfatul pe care bunicul său, logofătul Ioan Bogdan, l-a dat urmaşilor în 1762 atunci când şi-a întocmit testamentul. Bătrânul logofăt îşi îndemna vlăstarele astfel: „Iubiți-vă unul cu altul atât voi frați între voi, cât şi pe megieşii şi răzeşii voştri, să nu vă lăcomiți să luați pământul şi țarina lor, ci încă de vă dă mâna să-i agiutoriți”[95]. Se pare că uneori o astfel de povață creştinească era greu de urmat, mai cu seamă atunci când locuri precum cel care se afla în litigiu cu târgoveții din Piatra era aducător de venituri însemnate.

Dacă socrul său primise de la domnie încuviințarea de a organiza la Mărăței târg şi iarmaroace, Dimitrie Bogdan mai adăuga un venit moşiei, primind de la Alexandru Ipsilanti, în 1801, dreptul de a încasa mortasipia, taxă percepută din vânzarea vitelor în zilele de târg şi iarmaroc[96]. Acest drept îl căpătase boierul ca răspuns că „i să calcă moşie fără a avea vreun folos”[97]. Ştim că ceva foloase avea el în condițiile în care strângea anual bezmenul pentru locurile de case şi dugheni la care se adăugau şi taxele pentru vânzarea băuturilor.

De cealaltă parte, în aceeaşi perioadă, în urma actului de la 8 mai 1797, târgoveții îşi vor consolida poziția în disputele pe care le aveau cu stăpânii moşiilor din jur. La acea dată, Alexandru Callimah voievod a împlinit voința mai veche a orăşenilor şi i-a „milostivit cu tot locul domnescu de la târgul Pietrii, atât acel cât este cu dugheni şi casă pe dânsul, cât şi tot locul slobod ce mai este afară de târgu”[98], cu obligația acestora de a îngriji de Biserica domnească şi de clerul acesteia.

Din punct de vedere juridic, acest loc rămânea în continuare al domniei, însă actul numit „de danie şi de miluire” reprezenta garanția că ce era acum dat pentru întreținerea Bisericii domneşti se va conserva spre folosul orăşenilor şi acel venit nu va mai fi cedat, aşa cum se întâmplase în trecut, unor boieri sau mănăstiri[99].

Această recunoaştere a drepturilor îi va îndemna pe orăşeni să afirme tot mai răspicat că, mai înainte, Ruseteştii şi mai nou ginerele lor, Dimitrie Bogdan, s-au extins abuziv asupra vetrei târgului. Litigiul privea mai cu seamă spațiul unde se ținea târgul şi se organizau iarmaroacele, pe prundul de la vărsarea Cuejdiului în Bistrița, acolo de unde boierul îşi strângea o mare parte din venit de pe urma taxării activităților negustoreşti[100]. Orăşenii îl acuză pe boier că ar fi intrat pe locul domnesc al târgului cuprinzând în hotarul moşiei cu care fusese înzestrat şi casele şi dughenile lor după ce ar fi mutat matca pârâului Cuejdi[101].

Pentru lămurirea situației a fost trimis hotarnic vornicul Gavril Conachi care, la 26 iunie 1805, îi scria domnului că, în urma cercetării făcute la fața locului prin confruntarea mărturiilor ambelor părți, precum şi a înscrisurilor pe care acestea le au, a

[95] Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *op. cit.*, p. 588.

[96] *Documente economice*, A, vol. II, p. 29-30, nr. 21. Anterior acest venit revenea domniei, iar acum vameşilor de la chervasara li se porunceşte să nu încalce această danie.

[97] *Ibidem*.

[98] *Ibidem*, p. 26-27, nr. 18.

[99] În actele de la începutul secolului următor, atunci când târgoveții vând case sau locuri din vatra târgului, se menționează că acestea se află pe loc domnesc. În 1810, atunci când sulgerul Manolache Fote cumpăra de la doi evrei trei dugheni de pe pârâul Cuejdi se menționa că acestea sunt făcute pe loc domnesc; vezi G. T. Kirileanu, *Ştiri vechi din târgul Pietrii*, în „Avântul”, nr. 180, 23 iulie 1939, p. 2.

[100] Valoarea acestui loc este amintită şi într-un document. Era locul unde cu câteva decenii înainte erau doar poieni şi livezi, iar locuită era doar partea dinspre Mărăței, acolo unde erau doar câteva case. Odată cu extinderea teritorială a târgului, acest loc a fost populat atât cu locuințe dar, mai cu seamă, cu dugheni şi crâşme (ANI, Documente, CCC/40). În recensământul din 1774 erau înregistrate doar zece case în Mărăței de peste vale; vezi *Moldova*, VII, partea II, p. 48.

[101] ANI, Documente, CCC/50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

constatat că acuzația târgoveților că ar fi fost mutată matca pârâului nu este întemeiată. În această soluție a cântărit felul cum s-au prezentat cele două părți la proces. S-a consemnat atunci de către judecători că mărturiile târgoveților sunt contradictorii, iar aceste nepotriviri „nascu prepus la giudecata unui cugit curat", şi „Pravila şi cugetul curat nu suferă mărturii cu împotriviri unii alteia asupra pricinilor celor mai gingaşe"[102].

Această rezolvare şi felul în care a fost ea fundamentată ne dovedeşte că, în ciuda evoluției spre o mai temeinică solidarizare între diferitele categorii de târgoveți, aceştia erau şi la începutul veacului XIX vulnerabili în confruntarea cu stăpânii moşiilor din jur. Pentru aceştia din urmă, actele pe care le păstrau şi le transmiteau de la o generație la alta dădeau un mai bun temei pretențiilor de stăpânire decât memoria colectivă a târgoveților care suferea, în timp, distorsiuni ce stârneau suspiciunea judecătorilor[103].

Bănuim că acesta este momentul în care a fost scris răvaşul redat la începutul acestui text. Scrisoarea nu are dată, bănuim că a fost scrisă de pitarul Costin într-o zi ploioasă din primăvara anului 1805. Atunci preoții de la toate bisericile din târg au citit Acatistul şi s-au rugat pentru apărarea credincioşilor şi îndrumarea pe calea cea dreaptă a vrăjmaşilor.

Autorul scrisorii îi ura în încheiere spătarului Dimitrie Bogdan să-i „lungiască milostiv(ul) Dum(ne)zău viiața" şi să-i dea gândul cel bun fiindcă „giudicat să rămâi <dumneata> pren rugăciuni nu-i bini"[104].

Nu ştim cum l-a judecat Dumnezeu pe Dimitrie Bogdan în urma rugăciunilor târgoveților; cunoaştem doar că, în ciuda răspunsului negativ primit din partea judecătorilor lumeşti, orăşenii nu vor renunța să-şi caute dreptatea înfățişând de fiecare dată actul de danie pe care îl primiseră în 1797 de la Alexandru Callimah. Pentru recuperarea a tot ceea ce considerau că era din veac lăsat spre folosul lor, se vor judeca nu numai cu Dimitrie Bogdan, ci şi cu alți stăpâni ai moşiilor din preajma târgului[105]. Mai mult decât atât, ei devin conştienți că doar prin acțiuni care să le probeze coeziunea vor putea să-şi susțină cererile. Pornind pe această cale orăşenii, în toamna anului 1807, vor hotărî să nu mai plătească bezmen boierului pentru locul de pe malul Cuejdiului. Această atitudine nu era una nouă, o adoptaseră şi în trecut atunci când stăpân al Mărățeilor era socrul lui Dimitrie Bogdan dar, după cum am văzut, fără efecte din cauza dezbinării dintre membrii obştii. Acum, pentru a evita repetarea acelei situații, încheie între ei un act prin care se obligă „să stăm cu toți la un cuvânt, cu unire, la toate pricinile ce s-ar întâmpla; să sărim cu toții, unul pentru altul, netrăgându-ne într-o parte când ne-a trage la vreo judecată, pe vreunul din noi, să avem a merge şi a răspunde cu toții într-un cuvânt, măcar orice s-ar întâmpla, una să fim". Cel care ar fi încălcat acest legământ „făcând vreo iconomie de a se ajunge cu dumnealui Dimitrachi Bogdan, sau cu vechilii dumisale, dând bezmăn" urma să îndure „pedeapsa a tot târgul, a-l ucide cu pietre, şi să

[102] *Ibidem*, CCC/51. Cu acea ocazie a fost întocmită şi o hartă în care erau marcate punctele de hotar care despărțeau moşia boierească de cea a târgului.

[103] În 1806, Alexandru Moruzi voievod va hotărî ca Dimitrie Bogdan să stăpânească hotarul moşiei de la Piatra, urmând punctele stabilite prin anaforaua întocmită în urma cercetării făcute în anul precedent de vornicul Gavril Conachi (ANI, Documente, CCC/52).

[104] ANI, Documente, CCC/59.

[105] După 1797 nu doar cu stăpânul Mărățeilor au avut neînțelegeri de hotar locuitorii din Piatra, ci şi cu ceilalți vecini, schitul Gârcina şi cu Iordache Darie, stăpânul moşiei Dărmăneşti. Pe aceştia, târgoveții i-au reclamat că le-au încălcat locul numit Borzogheanul şi Avramul curățit din pădure de înaintaşii lor şi unde ei aveau livezi. În 1799, se stabilesc hotarele dintre moşia târgului şi Dărmăneştii lui Iordache Darie. Actele au fost publicate de G. T. Kirileanu, *Un proces de hotar la Valea Viei*, în „Avântul", nr. 157-163, februarie-martie 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie sub blăstămul Sfântului Ioan şi a tuturor sfinţilor"[106]. Între cei care subscriu actul legământului găsim atât nume noi, dar şi membri ai vechilor familii de târgoveţi precum Şoldan, Buţuică şi Motrăcală; aflăm negustori dar şi mulţi meşteri, iar după iscălituri ei sunt creştini şi evrei[107].

Hotărârea celor două părţi de a tranşa diferendul de hotar pare să conducă, în primul deceniu al secolului XIX, la soluţionarea grabnică a conflictului. Nu a fost însă aşa. Procesul pentru stăpânirea locului dintre Mărăţei şi Piatra a continuat şi după ce Dimitrie Bogdan şi-a înzestrat, la rândul său, cu această moşie fiica, Maria[108], şi ginerele, Teodor Balş[109]. Pentru ca după încă o generaţie Ana, căsătorită cu Iordache Costache Boldur Lăţescu[110], să moştenească de la părinţii ei nu doar veniturile moşiei[111], ci şi neînţelegerile de hotar[112]. Încheierea va sosi abia după ce această nepoată a lui Dimitrie Bogdan, Ana, născută Balş, va vinde în 1867 Consiliului Comunal şi negustorului Ion Gheorghiade din Tecuci moşia alcătuită din partea bezmenară cu dugheni şi schele, 550 de fălci[113] de arătură şi fânaţ, muntele Pietricica, precum şi muntele Cernegura de cealaltă parte a Bistriţei[114]. Ulterior, la delimitarea de stăpânire ce o vor avea cu tovarăşul lor, negustorul Gheorghiade, pietrenii vor opri toată partea cu dugheni şi schele şi 150 de fălci de teren agricol, adică tocmai acea bucată de loc pentru care se judecaseră decenii la rând cu boierii, susţinând că aceştia o uzurpaseră[115].

Dar poate că abia în 1876 o fi auzit şi Dumnezeu clopotele ce au bătut, într-o zi din primăvara anului 1805, pe la toate bisericile din Piatra, dăruindu-le urmaşilor aşezarea ce nu le-a putut-o da părinţilor.

În concluzie, iată cum, publicarea unei epistole scrisă de un dregător în primii ani ai secolului al XIX-lea şi adresată boierului Dimitrie Bogdan, stăpân al unei părţi a teritoriului oraşului Piatra, ne-a oferit prilejul unei prezentări a evenimentelor care s-au petrecut timp de aproape un veac în spaţiul urban.

Cercetarea întreprinsă acum pe baza a aproximativ şaptezeci de acte păstrate în colecţia Documente de la Arhivele Naţionale din Iaşi, prin apelul la contribuţiile anterioare legate de istoria acelui oraş, precum şi la lucrări generale pe teme de istorie urbană românească, am socotit-o necesară punând astfel în discuţie câteva schimbări şi evenimente care au avut loc în zorii modernităţii.

Vechea organizare a orăşenilor, solidarităţile create anterior între aceştia, drepturile pe care ei le invocă în relaţiile cu puterea centrală şi cu alţi stăpâni de pământ,

[106] *Documente economice*, A, vol. II, p. 44-45, nr. 29, unde textul a fost editat cu greşeli şi omisiuni.

[107] ANI, Documente, CCC/54.

[108] Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *op. cit.*, p. 292. În amintirile ofiţerului rus Liprandi, care o văzuse la Chişinău în timpul Eteriei, ea „era o femeie de 30 de ani, destul de frumoasă, spirituală şi vorbăreaţă; vorbea bine franţuzeşte şi era pretenţioasă". În acea societate amestecată, acelaşi ofiţer spunea că lui Puşkin, aflat atunci în exilul său basarabean, „îi plăceau mult conversaţiile de salon şi acestea, pe atunci, se ţineau numai cu ea".

[109] *Ibidem*, p. 292-296.

[110] Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *op. cit.*, p. 257.

[111] Alexandru I. Gonţa, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 156, menţionează înţelegerea care intervine, în 1836, între negustorii aşezaţi în târgul de la Mărăţei şi Iordache Costache, subliniind importanţa acestor venituri pentru stăpânii unor moşii.

[112] *Documente economice*, A, vol. II, p. 211-212, nr. 128.

[113] La 1864 falcea avea aproape un hectar şi jumătate sau mai exact 14.323 m^2 (Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 138).

[114] A. Semaca, *Privire în trecutul târgului Piatra* , Bucureşti, 1938, p. 17.

[115] *Ibidem*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acestea sunt doar câteva din aspectele care suferă acum modificări şi nasc frământări. Renunţarea din partea domniei la rolului anterior de stăpân al teritoriului oraşelor a însemnat nu doar o schimbare juridică, ci şi una economică. Drepturile de stăpânire asupra oraşelor acordate unor particulari (boieri sau mănăstiri) însemnau şi avantaje economice, precum încasarea zeciuielii de pe terenurile cultivate, a chiriilor de pe locurile de casă şi prăvălii şi a taxelor ce însoţeau vânzarea unor produse în târgurile permanente şi periodice organizate pe terenul asupra căruia se exercita stăpânirea.

Aceste modificări şi tensiunile care le însoţesc sunt consecinţe ale avansului economiei din apusul şi centrul Europei în defavoarea relaţiilor vechi dominate de monopolul otoman. Prinşi în acest proces orăşenii, nu doar cei din Piatra, de la mijlocul secolului al XVIII-lea până spre jumătatea celui următor, traversează o etapă în care raportarea la ceilalţi actori sociali este rediscutată, iar această reaşezare străbate un drum sinuos presărat cu incertitudini, cu invocarea repetată a trecutului şi chiar cu violenţe.

A TWO-CENTURY OLD LETTER FROM THE TOWN OF PIATRA: CONTRIBUTIONS TO THE TOWN HISTORY
(Summary)

Keywords: Piatra town territory, Romanian urban history, modernity, rights of property

The publication of a letter written by a princely dignitary around the year 1800 and addressed to boyar Dimitrie Bogdan, the owner of part of the Piatra town territory, represents an opportunity to make an attentive investigation on the events occurring at that time in the urban area. The whole paper relies upon a number of seventy documents, preserved in the Documents fund of the National Archives of Iasi, out of which a small part was published in a volume entitled *Documents regarding the economic history of Romania, Cities and Towns. Moldavia*, series A, vol. II, edited by Gh. Ungureanu, Gh. Dăscălescu, M. Gheorghiu, Gh. Robu, Bucureşti, 1960, IX + 549 p. + 6 plates.

The research made on the mentioned fund of documents and by resorting to the previous contributions related to the history of that town, as well as to those studies elaborated on topics of Romanian urban history in general, is a necessary research, as it questions a number of changes occurring in the urban area at the beginnings of modernity.

The old organization of the townspeople, the solidarity previously created between them, the rights they invoke in their relations to the central power and to other land owner are just a few aspects that are now submitted to modifications and raise convulsions. The prince's renouncing the previous role of master of the town territories was not only a juridical modification, but also a practical, economic one. With the private individuals (either boyars or cult establishments) taking over the rights of property upon towns, economic advantages emerged; first of all, they started levying tithes on the cultivated lands, rents on the house and shop places, as well as taxes for the selling of goods in the permanent and periodical fairs.

All of these are reactions of a society confronted with the signs of modernization, in a period when the market of Moldavia must be reassessed – in the second half of the 18th century – in relation to the impulse of growth that the economy of Central and Western Europe starts to get in the confrontation to that of the Eastern Europe and of the Ottoman Empire.

Caught in this process, the townspeople of the 18th century and of the early 19th one cross a phase when the relation to the other social actors is revaluated. This revaluation follows a sinuous, insecure path, marked by the repeated invocation of the past and even by violence.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXE

Fig. 1. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1757 (7265) august 30

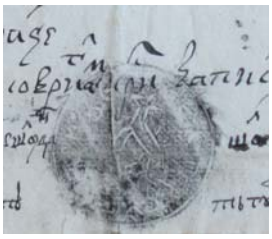

Fig. 2. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1758 (7266) iunie 10

Fig. 3. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1776 aprilie 20

Fig. 4. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1777 martie 17

Fig. 5. Sigiliul aplicat pe documentul cu data: 1815 septembrie 12

Fig. 6. amprenta sigiliului semnalat de V. A. Urechia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

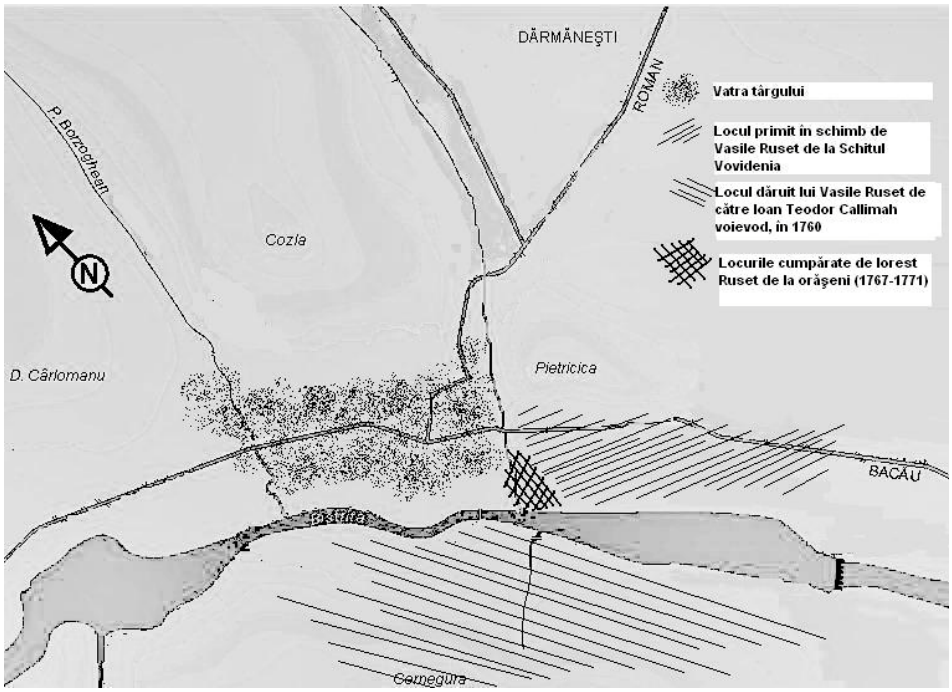

Fig. 7. Vatra oraşului Piatra şi suprafeţele stăpânite de Ruseteşti în preajma anului 1800

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Stăpânii Mărăţeilor, a locului de peste Bistriţa şi a unei părţi din vatra târgului Piatra[116]

Vasile Ruset = 1. Ilinca Ilie Catargi; 2. Safta Iordache Balş
n. ~1711 † 17.XII.1767
† mănăstirea Dolješti
(călugărit cu numele de Varlaam)
mare paharnic 1743-1744;

Lascarache Ruset = Ecaterina Ianculeos
† înainte de 15.III.1798

Ilie Ruset = Măriuţa Iordache Cantacuzino
† înainte de 25.X.1778
(fără urmaşi)

Iordache Ruset
† înainte de 17.III.1777
(călugărit cu numele de Iorest, fără urmaşi)

Smaranda Ruset =
n. ~1770 † 27.IV.1847
(zestre moşia de la Piatra)

înainte de 21.XI.1791 **Dimitrie Bogdan**
(fiul marelui vornic Manolache Bogdan, cel decapitat în 1778 din porunca lui Constantin Moruzi voievod)
† 1820

Maria Bogdan =
n. ~1791† Iaşi, 24.III.1873
(zestre moşia de la Piatra)

23.X.1819 **Teodor Balş**
† Iaşi, 2.III.1867
mare hatman;

Ana Balş
n. 1820 † Iaşi, 24.XI.1875
(zestre moşia de la Piatra;
pe care o vinde, în 1867, Consiliului comunal şi negustorului Ion Gheorghiade din Tecuci)

= 1835 **Iordache Boldur-Lăţescu** (div.)
= **Iacov Palladi** (div. 1846)

[116] La baza realizării acestei spiţe au stat atât informaţiile cuprinse în actele folosite la realizarea acestui studiu, cât mai ales cele din lucrările: R. Rosetti, *Familia Rosetti. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, vol. I, Bucureşti, 1938; Mihai Dim. Sturdza (coordonator), *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească*, vol. I, *Abaza – Bogdan*, Bucureşti, 2004; şi http://www.ghika.net/ realizat de Mona şi Florian Budu-Ghyka.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANDREI FLORIN SORA

VERS UNE «COMMUNAUTÉ» DES FONCTIONNAIRES PUBLICS: L'ASSOCIATIONNISME DES AGENTS DE L'ÉTAT DANS LA GRANDE ROUMANIE

Nous avons besoin d'un personnel bien documenté, lié non seulement par les mêmes conceptions, idées ou sentiments; dans le sillage de la nouvelle époque historique du temps présent, il est nécessaire de créer une communauté d'intérêts. Le personnel administratif nous apparaît comme une communauté théologique, qui travaille pour un but déterminé et qui veut le bien de la collectivité, en créant une communauté de sentiments et de nouvelles idées… (I. M. Dragomirescu [1])

Le développement d'une conscience commune chez les fonctionnaires publics, leur rassemblement dans de grandes associations a provoqué l'inquiétude et le mécontentement des autorités étatiques, qui craignent que l'ordre public soit menacé et leur pouvoir atteint. Bref, on peut considérer que deux forces principales, interdépendantes, se situant en général sur des positions antagonistes, ont participé au processus de cristallisation du corps des fonctionnaires publics: le pouvoir étatique et les fonctionnaires. L'intervention de l'État était commentée par un haut fonctionnaire, C. Z. Popazolu, de la manière suivante: «il dépend beaucoup des gouvernements de former une catégorie saine et une couche protectrice et isolatrice, le corps des fonctionnaires, séparant ainsi notre puissance nationale des forces occultes et malveillantes, qui cherchent à nous affaiblir»[2] . En ce qui concerne les fonctionnaires, Popazolu pensait que: «on ne peut pas parler de solidarité, les fonctionnaires publics ne se sont pas manifestés comme un corps, on observe seulement des groupes isolés, agissant par des actions disparates, ayant des tendances opposées, il n'y a que les parties d'un organisme et non pas l'organisme tout entier»[3].

Jusqu'au lendemain de la Grande Guerre, les fonctionnaires publics se sont contentés de militer pour plus de droits, en présentant aux gouvernements des mémoires et des projets de loi pour changer leur statut ou faisant connaître leurs mécontentements dans la presse. La fin de la Première Guerre mondiale a marqué la radicalisation des agitations contre le pouvoir, notamment à gauche. Les mouvements des fonctionnaires publics se sont rapprochés de plus en plus des organisations ouvrières. Il ne s'agissait

[1] I. M. Dragomirescu, *Funcţionarul public (Perseverenţă şi devotament)*, deuxième édition, Bucarest, 1930, p. 5-6.

[2] C. Z. Popazolu, *Funcţionarismul public sub raportul profesional, administrativ şi social naţional*, Bucarest, 1922, p. 18.

[3] *Ibidem*, p. 16.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 283–299

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pas seulement de l'application par les fonctionnaires des stratégies utilisées par les ouvriers (les grèves) pour obtenir plus de droits et privilèges, mais aussi de plus de liens, y compris des actions communes. Faute d'études récentes, l'historiographie sur ce sujet reste tributaire des recherches entreprises avant 1989, qui semblent trop évaluer l'influence communiste dans tout mouvement syndicaliste.

À cause du danger socialiste et de la grande révolte paysanne de 1907, a été adoptée la loi du 20 décembre 1909 contre les syndicats, les associations professionnelles des fonctionnaires de l'État, des départements, des communes et des établissements publics. Par cette loi, le gouvernement se montrait soucieux que le fonctionnement et même la souveraineté de l'État ne soient menacés à l'intérieur de l'organisme bureaucratique. Les fonctionnaires, les employés et les ouvriers, n'importe quel «salarié de l'État, des départements, des communes et des établissements publics» ne pouvaient être membres d'une association professionnelle sans l'autorisation du ministère auquel ils appartenaient, et ils n'avaient surtout pas le droit de grève[4]. Dans les archives, nous avons trouvé des déclarations par lesquelles les «employés de l'État devaient promettre qu'ils n'étaient pas et ils n'allaient pas devenir membres des associations interdites ou de celles autorisées qui ne respectaient pas leurs programmes»[5]. Par la même loi de 1909, en espérant limiter des contestations à venir, par une sorte de compensation des éventuelles contestations, la liberté du travail a été garantie. Avant 1918-1919, l'État a réussi à limiter et à contrôler les mouvements et les demandes contestatrices des fonctionnaires publics.

En 1929, le nombre total de fonctionnaires publics était d'environ 455.000 personnes, sans compter les contractuels[6], le nombre de fonctionnaires de l'administration locale étant d'environ 110.000 personnes[7]. Beaucoup de voix admettaient que le nombre de fonctionnaires était plus grand que celui fourni par les chiffres officiels[8].

Dans les premières années d'après la fin de la Première Guerre mondiale, l'État roumain a été confronté à une vague de revendications et de mécontentements de ceux qui considéraient que leurs efforts et privations pendant la guerre devaient être enfin récompensés. La masse des fonctionnaires, très hétérogène du point de vue du niveau d'instruction, de l'affiliation politique et du salaire, a fait connaître ses revendications. La révolution russe et les autres mouvements socialistes européens ont servi, tant aux contestataires qu'au gouvernement, comme exemples de ce qu'il pouvait se passer en Roumanie aussi. Les fonctionnaires ne légitimaient pas seulement par des raisons économiques leur activité contestatrice, mais aussi par le droit à une sorte de réparation morale de leur effort pendant la Grande Guerre, y compris leurs activités sur le front.

Dans une période de recrudescence des mouvements contestataires – des grèves des ouvriers et de certaines catégories des employés d'État – a été adoptée une nouvelle loi sur les syndicats professionnels[9]. La loi du 26 mai 1921[10] précisait que les syndicats

[4] *Codul general al României*, vol. VII, supplément III, Bucarest, 1910, p. 59-60.

[5] Nous avons rencontré des déclarations des employés dans le corps des sergents de la ville de Turnu Severin, ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Divizia administrației centrale* (330), dos. 4/1911, *passim*.

[6] I. V. Gruia, *Problema reducerii numărului funcționarilor publici*, in «Revista de Drept Public», VI, 1931, p. 258.

[6] «Revista Funcționarilor Publici», VII, 3-4, 1932, p. 3.

[7] I. V. Gruia, *op. cit.*, p. 258.

[8] *Ibidem*.

[9] *MOf*, no. 41, 26 mai 1921. Nous avons utilisé le texte de loi publié dans le *Codul General al României*, vol. IX-X, 1919-1922, p. 603-612.

[10] Dans le chapitre XII, intitulé *Dispositions transitoires* a été précisé que les précédentes formes des syndicats, «la *breasla* et la *corporația* créées par la loi sur l'organisation des métiers, du crédit et des

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

professionnels étaient ouverts «à tout individu et aux personnes morales, qui exercent la même profession, professions similaires ou voisines»[11]. D'après cette loi: «les syndicats professionnels ont comme objet l'étude, la défense, elles participent à l'affermissement des intérêts professionnels, sans poursuivre des bénéfices [financiers]»[12]. Pour qu'il n'y eût pas d'ambigüités, cette loi précisait que le droit de fonder des syndicats était également accordé aux professions libérales et à tous les travailleurs [lucrători], salariés de l'État, des départements, des communes et d'autres services publics. En ce qui concerne les fonctionnaires publics, on mentionnait que les conditions demandées pour exercer le droit d'association professionnelle des fonctionnaires publics devaient être précisées dans la future loi sur le statut des fonctionnaires[13]. Le Statut de 1923 (par le chapitre VII, les articles 24-32, de la loi sur le Statut et les articles 53-66 du Règlement), adopté peu de temps après les grèves des fonctionnaires, a tracé les nouvelles normes, en s'efforçant de maintenir le contrôle de l'État et limitant leur activité politique[14]. Le droit d'association des fonctionnaires publics a été reconnu et garanti avec la condition que ces formes de rassemblement aient des objectifs culturels, économiques et défende les intérêts professionnels[15]. Les associations des fonctionnaires publics ne pouvaient ni discuter, ni prendre des résolutions à caractère politique[16]. Une autre loi, appelée la loi sur les personnes juridiques du 6 février 1924 a tracé la création et le fonctionnement des associations et des fondations[17], le Statut de 1923 restant valable en ce qui concernait les associations des fonctionnaires.

À la radicalisation politique, visible partout en Europe au lendemain de la Grande Guerre, se sont ajoutées les demandes formulées par les fonctionnaires roumains des nouvelles provinces intégrées en 1918, qui auparavant jouissaient d'un statut social et professionnel supérieur aux fonctionnaires du Vieux Royaume. En bénéficiant de capacités intellectuelles et souvent du soutien des politiciens de la Transylvanie, les fonctionnaires roumains ont su s'organiser très rapidement et établir des liens avec les organisations professionnelles du Vieux Royaume. En Transylvanie et en Bucovine, les fonctionnaires roumains qui avaient été actifs antérieurement dans l'administration hongroise et autrichienne constituaient un groupe réduit, mais assez homogène. Les liaisons antérieures, une culture administrative et une formation intellectuelle différentes ainsi que l'opposition vis-à-vis des fonctionnaires du Vieux Royaume ont joué un rôle important dans la fondation de journaux et d'organisations.

Dès l'instauration de l'administration roumaine en Transylvanie, les notaires et les autres fonctionnaires roumains se sont organisés dans des associations départementales et régionales. L'un des premiers organismes unitaires des fonctionnaires roumains dans les territoires nouveaux a été *La Réunion des notaires communaux et d'arrondissement de Transylvanie, Banat et des régions hongroises attachées*. Celle-ci fonctionnait déjà en 1921 et a changé son nom et son rapport géographique en devenant *l'Union générale des notaires communaux et d'arrondissement de Roumanie*. Cette association comptait

assurances ouvrières de 1912, sont supprimées». La fonction de fournir des assurances sociales aux ouvriers, confiée auparavant aux corporations, devait revenir aux Caisses d'assurances. Voir Loi du 26 mai 1921, art. 1, in *Codul General al României*, vol. IX-X, 1919-1922, Bucarest, [1922], p. 611-612.

[11] *Ibidem*, art. 2, p. 603.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, art. 3, p. 603.

[14] «Revista Funcţionarilor Publici», VI, 1931, no. 11-12, p. 15.

[15] Loi du 19 juin 1923, art. 24, in *Statutul funcţionarilor publici*, Bucarest, 1923, p. 8.

[16] *Ibidem*, art. 26, p. 9.

[17] *Codul General al României*, vol. XI-XII, 1922-1926, Bucarest, [1926], p. 244-261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

également des fonctionnaires appartenant aux minorités ethniques. À la suite de l'assemblée générale du 4 avril 1922, son présidium comprenait trois Hongrois sur 11 individus, dont un vice-président, alors que dans le conseil d'administration il y avait plusieurs Hongrois et Allemands. À partir de 1921, cette association a commencé à éditer la revue «Administrația română». En 1922, pendant quelques numéros, la revue a été publiée en roumain et en hongrois.

La radicalisation du discours est perceptible aussi dans les appellations de quelques organisations de fonctionnaires. Un tel essai, qui marque la rupture avec un passé conciliant et timide de rassemblement, est l'apparition juste après 1918 d'associations appelées *Syndicats professionnels-nationaux des salariés d'État, département et commune*, groupés dans une Union générale. Chaque syndicat avait son organisation propre et fonctionnait en conformité avec les statuts votés dans leurs assemblées générales»[18]. L'usage en Roumanie du terme syndicat n'était pas neuf, on le rencontre dès la fin du XIXe siècle pour désigner les mouvements et les formes associatives des ouvriers et des contremaîtres du privé. Même s'il existe des rassemblements des fonctionnaires appelés par leurs membres du nom générique de syndicat, ceux-ci restent néanmoins des phénomènes limités et fortement contrôlés par l'État. Pourtant, on ne peut pas parler d'une véritable syndicalisation de la fonction publique. Apparemment, l'État n'a pas reconnu ces organisations sous cette forme et composition.

Il est certain que les dirigeants des organisations des fonctionnaires ont compris que l'action commune était nécessaire pour que leurs objectifs s'accomplissent. Les organisations des fonctionnaires des nouvelles provinces devaient tenir compte du fait que les autorités avec lesquelles il fallait négocier se trouvaient à Bucarest. Un congrès général qui essayait de rassembler tous «les fonctionnaires salariés d'État, département et commune sur l'ensemble de la Roumanie» s'est tenu à Bucarest le 18 et le 19 juillet 1920. Son principal organisateur a été *l'Union générale des Syndicats professionnels-nationaux des salariés d'État, département et commune*, mais y ont participé également les représentants de la *Société des fonctionnaires publics* et du *Syndicat général des Chemins de fer*, organisations indépendantes. Le président du Congrès, Nicolae C. Schina, un des plus connus défenseurs des droits des fonctionnaires, a vivement critiqué, y compris dans un télégramme adressé au roi, les «mesures prises par le gouvernement d'empêcher le Congrès, en faisant appel à l'armée, une mesure qui ne respectait pas la Constitution». On a critiqué aussi le ministre de l'Intérieur, Constantin Argetoianu, qui avait appelé les fonctionnaires «paresseux et fripons»[19]. Même si finalement la Police n'a pas réussi à empêcher ce congrès, elle a au moins pu réduire son ampleur[20]. Toutefois, ces manifestations, ainsi que les grèves des fonctionnaires pendant l'été 1922[21] et en avril 1923 restèrent limitées, elles ont eu un impact inférieur à ce qui s'est passé dans les pays occidentaux dans la même période.

[18] *Proiectul de statut al funcționarilor*, in *Congresul general al tuturor funcționarilor publici din zilele de 18 și 19 iulie 1920*, Bucarest, [1920], p. 12. Cette brochure se trouve aux ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 3, r. 393.

[19] *Télégramme à sa Majesté le Roi de la Roumanie*, in *Congresul general al tuturor funcționarilor publici din zilele de 18 și 19 iulie 1920*, Bucarest, Editura Curierul Judiciar, 1920, p. [44].

[20] Le Congrès devait se tenir dans le centre de Bucarest, dans une grande salle (Eforie). L'intervention de la police a provoqué le changement de la location avec la salle de la société *Locomotiva* des cheminots, devenue dans les années 1920-1930 le lieu favori de rassemblement des fonctionnaires, notamment dans le cas des mouvements antigouvernementaux.

[21] À l'occasion des grèves déroulées pendant l'été 1922, Nicolae Schina, considéré instigateur contre l'ordre public, a été licencié de la fonction publique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Au lendemain de la Première Guerre mondiale, une autre organisation s'est efforcée de représenter les intérêts de tous les fonctionnaires publics: *l'Union générale des fonctionnaires*, ayant son siège à Cluj[22], devenue peu de temps après *l'Union générale des fonctionnaires* et des retraités publics. Au-delà de son nom, cette organisation, à l'instar des autres (*l'Union des fonctionnaires publics*[23]), ne représentait, dans les années 1920, que les intérêts d'une minorité de fonctionnaires. En 1922, à la direction de l'Union des fonctionnaires publics étaient deux fonctionnaires appartenant aux minorités ethniques: Armin Grunwald en tant que président et Alexandru Hirsch, président administrateur[24].

Dans les années 1920 se sont développées également les organisations des retraités. Il y avait un *Cercle des retraités* («Cercul pensionarilor»), reconnu comme personne morale en 1929, mais fonctionnant depuis 1902[25], *l'Association solidaire des retraités civils* («Asociația solidară a pensionarilor civili»)[26], *la Société centrale des retraités publics* («Societatea centrală a pensionarilor publici din țară»)[27].

La première société de fonctionnaires (exceptant le corps enseignant) qui ait acquis la personnalité juridique, en 1883, est *la Société des fonctionnaires publics*, fondée en 1882 à l'initiative des fonctionnaires du ministère des Finances.

La Société des fonctionnaires publics était une institution bien organisée, hiérarchisée, avec un personnel nombreux et relativement bien payé[28]. À partir des années 1920, la Société s'est dotée d'une organisation proche de celle des corporations professionnelles. Suite à la Loi sur l'organisation de la Société des fonctionnaires publics, publiée dans le Moniteur officiel le 7 avril 1931, et à ses statuts de 1932, la Société a été organisée au niveau local dans des comités départementaux, en préservant ses organes centraux à Bucarest. Ces bureaux locaux devaient avoir chacun entre 5 et 7 membres recrutés dans les administrations financières, «les inspectorats industriels, commerciaux ou miniers», les tribunaux, les préfectures, les mairies, les Chemins de fer[29].

La coutume d'associer comme membres honorifiques et comme présidents d'honneur des personnalités importantes, dont des membres de la famille royale, a assuré à la Société des fonctionnaires publics une certaine ouverture dans les cercles

[22] *Statutele Uniunei Funcționarilor din România*, [1922]. Cette brochure se trouve aux ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 3.

[23] Cette organisation était forte en Transylvanie, ayant comme membres non seulement des Roumains, mais également des minoritaires. Nous avons trouvé des fiches d'inscription dans l'organisation, probablement de 1927, rédigées dans les langues roumaine, hongroise et allemande. ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 34, r. 393, c. 184.

[24] *Statutele Uniunei Funcționarilor din România*, [1922], p. 10.

[25] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 114.

[26] Dans les années 1920 à la tête de cette organisation était Gheorghe A. Drăghici, ancien procureur général de Cour d'appel.

[27] Un document interne, issu de la direction de cette société (Présentation de la société, le 1er janvier - le 31 décembre 1930), nous indique le chiffre de 1.804 sociétaires en 1929 et 1.020 en 1930. Cette chute du nombre de sociétaires a eu comme principale cause la sécession de la section de Cernăuți. À la fin de l'année 1930, la structure de cette organisation rassemblant les retraités était la suivante: le centre principal à Bucarest et des sections à Brăila, Călărași, Caracal, Câmpulung, Ismail. Voir *Dare de seamă de la 1 ianuarie 1930 la 31 decembrie 1930, prezentată la adunarea generală convocată la 1 sau 8 martie 1931*, Bucarest, 1931, p. 3, ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România*, dos. 16/1924, vol. I, f. 172 r.

[28] En 1931 le nombre des employés payés de la Société était de 39 individus, leur salaire étant plus grand que celui payé par l'État. Le directeur général de la société touchait en 1931 un salaire de 29.200 lei par mois et un *commis* (*impiegat*) – il y avait 14 – 5.000 lei par mois. «Revista Funcționarilor Publici», VII, 3-4, 1932, p. 22.

[29] «Revista Funcționarilor Publici», VII, no. 11-12, 1932, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politiques. Cette entrée de leurs dirigeants dans les cercles de la haute société n'a pas seulement assuré plus de prestige, à côté des contributions des membres fonctionnaires, il y a eu également des dons et donations. Un des présidents honorifiques, Alexandru G. Cantacuzino a enrichi la société avec un immeuble à Sinaia et un autre à Bucarest. Nous rappelons aussi son imposant siège central, le Palais de la Société des Fonctionnaires publics bâti dans la Place Victoria, d'après les plans de l'architecte Nicolae Mihăescu, détruit lors du tremblement de terre de 1940[30]. D'autres immeubles de la société destinés au repos des fonctionnaires étaient à Ciucea et à Covasna. Les membres de cette société et leurs familles sont arrivés à avoir leurs propres médecins et même leur clinique propre[31]. Parmi les sources de revenu provenant de donations ou de cotisations des membres, la Société des fonctionnaires publics a su augmenter son budget, en louant à bail une partie de l'espace dans son «palais» Place Victoria.

Même si la Société s'est proclamée le défenseur et le porte-parole des petits et des moyens fonctionnaires, les plus frappés par l'arbitraire des chefs et bénéficiant dans la majorité des cas d'un traitement insatisfaisant, ceux-ci étaient peu représentés dans le comité directeur. En 1932, la direction (qui avait comme structure un président, deux vice-présidents, dix conseillers et trois censeurs) comptait deux directeurs généraux du ministère des Finances, deux du ministère de l'Intérieur, trois du ministère de l'Industrie et du Commerce, deux inspecteurs généraux aux Chemins de fer avec la fonction de sous-directeurs, un directeur des ministères de l'Intérieur, du Travail et la Santé, des Finances et un directeur dans la mairie de Bucarest[32]. Dans les années 1930, la Société des fonctionnaires publics est rentrée dans l'ombre, situation due notamment au fait qu'elle n'a pas su ou n'a pas voulu devenir le véritable représentant des intérêts des tous les fonctionnaires publics, et notamment des petits fonctionnaires, qui commençaient dans cette période à lutter par tout moyen pour plus de droits. Le maintien de bonnes relations avec le pouvoir a été l'autre cause de son déclin. Dans le sillage du Statut de 1923, pour demander plus de droits il semblait nécessaire pour les fonctionnaires de développer un autre type de discours plus radical et s'adressant à la grande majorité des salariés publics. Les contacts assez réduits avec d'autres organisations de salariés publics semblent avoir contribué aussi à la perte de puissance de la Société des fonctionnaires publics. Nous ne pouvons omettre non plus le conflit interne qui a provoqué le départ vers une organisation rivale d'une des personnalités de la Société, son président de 1921-1928, Stancu Brădişteanu.

La féminisation de la fonction publique de l'entre-deux-guerres est visible aussi dans l'effort des femmes de créer des formes associatives propres[33]. Notamment dans les administrations centrales des ministères, les femmes commencent à avancer dans la

[30] Narcis Dorin Ion, *În căutarea Micului Paris*, Bucarest, Tritonic, 2005, p. 28.

[31] Le programme de la Clinique (ayant le siège dans la rue Buzesti, donc près du Palais de la Société) était présenté dans les années 1930 à chaque numéro dans la *Revue des Fonctionnaires Publics*, à la dernière page. Nous pouvons ainsi nous faire une opinion sur le type de maladies traitées: il y avait des docteurs pour les maladies internes, génito-urinaires, gynécologie, ORL et aussi une femme médecin pour les enfants.

[32] «Revista Funcţionarilor Publici», VII, 9-10, 1932, couverture II.

[33] Sur le territoire qui après la Première Guerre mondiale constituera la Roumanie, la fondation d'organisations créées par les femmes fonctionnaires pour défendre leurs propres intérêts date de la fin du XIXe. Ainsi, en Hongrie dès 1896 fonctionnait l'*Union Nationales des Femmes Fonctionnaires* (*Nőtiszviselők Orszagos Egyesülete*) qui entretenait des liens étroits avec l'*Union des féministes* avec laquelle elle a fusionné en 1919. Voir Lőnhárt Tamás, *Asociaţiile femeilor maghiare din Transilvania în prima jumătate a secolului XX*, in Ghizela Cosma, Virgiliu Ţârău (dir.), *Condiţia femeii în România în secolul al XIX-lea. Studii de caz*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 65-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hiérarchie administrative et à être nommées dans des postes autrefois interdits, mais pas encore dans des hautes fonctions. En compensation, le pouvoir est détenu par les femmes dans les organisations qu'elles fondent: *l'Association des dactylographes d'État* (dirigée dans les années 1930 par Elvira «ingénieur» Teodorescu) ou *l'Association générale des femmes fonctionnaires*. Le rôle de ces organisations et de leurs dirigeantes dans la constitution d'une identité des femmes fonctionnaires, de leur encouragement à opter pour la fonction publique n'est pas négligeable. En 1922, l'accès des jeunes filles dans les services administratifs a été encouragé par la création à Bucarest d'une École de secrétaires, d'où en dix ans de fonctionnement sont sorties 1.150 filles élèves, dont 400 obtinrent un emploi dans les services de l'État[34].

Les objectifs étaient presque les mêmes pour toutes les organisations des fonctionnaires. Au-delà de cette effusion de mouvements associatifs des fonctionnaires et des retraités, les années 1920 n'ont pas apporté la constitution des véritables unions ou fédérations des salariés publics. Plus d'une décennie après, pour expliquer l'insuccès des grèves des fonctionnaires de 1923, ainsi que des grèves des ouvriers de 1920 et 1921, le mémoire de 1936, dont nous avons eu l'occasion de parler, mettait en cause «le manque de dirigeants clairvoyants et capables», «l'entrée dans une période de stabilité provisoire et relative» et même une «défection» des chefs[35]. Le texte suggère qu'à partir de 1923, jusqu'à la crise économique, seules ont survécu les organisations des fonctionnaires qui n'avaient pas pris part à la grève[36].

Dès le début du XXe, le personnel de la Société des Chemins de fer a attiré l'attention des organes de sûreté de l'État. Pour les autres sociétés, la modalité d'organisation des cheminots était un bon exemple à poursuivre, alors que pour l'État, elle était perçue comme une atteinte à sa sûreté. La grande partie des salariés de la Société des Chemins de fer étaient encadrés dans la catégorie des fonctionnaires publics, mais ils n'ont jamais formé un corps unitaire. Cette diversité des salariés et des services administratifs représentait à une échelle réduite le corps des fonctionnaires publics et de l'administration de la Roumanie moderne. Une première tentative de rassemblement des fonctionnaires de la Société des Chemins de fer s'est produite en 1919 par la constitution de l'Union des Syndicats des ouvriers de Chemins de fer. La Fédération des associations et des syndicats professionnels de la Société des Chemins de fer s'est constituée en 1930 par l'union de neuf associations[37] du personnel de la Société des Chemins de fer. Un acte, dit constitutif de cette fédération des cheminots, établi en mai 1932[38], contient le nom et la profession des membres des organismes directeurs. Parmi les quinze membres du comité et les neufs suppléants, à l'exception de deux personnes (un médecin et un avocat) on comptait de petits et quelques moyens fonctionnaires. Le président de la Fédération était Constantin Carcali avocat, ancien chef du service contentieux des Chemins de Fer, qui, on le suppose, devait jouer un rôle d'interface avec le gouvernement. Il est intéressant de noter que Constantin Carcali (Carcalli) était

[34] Ghizela Cosma, *Aspecte privind mişcarea feministă din România în perioada interbelică. Anii '30*, in Ghizela Cosma, Virgiliu Țârău (dir.), *op. cit.*, p. 88-89.

[35] ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 8, r. 393, c. 807-808.

[36] *Ibidem*, f. 8, c. 808.

[37] ANIC, fonds *Federația asociațiilor și sindicatelor profesionale C.F.R.* (2987), r. 471, l'acte constitutif du 5 décembre 1930, dos. 1 (c. 263-264), le statut dans le dos. 2 (c. 267- 271).

[38] Même si cet acte constitutif date de 1932 la Fédération était plus ancienne, idem, dos. 6, r. 471, c. 294-303.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un militant socialiste de longue date, même membre du Parti Communiste Roumain et à partir de 1930 membre d'une loge franc-maçonne[39].

À la fin des années 1920, les mécontentements des membres de ces associations envers leurs dirigeants se sont accrus. On critiquait l'assujettissement à l'autorité étatique, le manque d'unité parmi les fonctionnaires. Dans cette période s'est constituée l'Association générale des fonctionnaires publics (AGFP) formée d'anciens membres des autres organisations. Elle allait devenir plus tard un pôle à partir duquel sera fondé un grand rassemblement des fonctionnaires. Ceux qui ont eu l'idée de fonder cette société étaient des fonctionnaires supérieurs[40]; son premier conseil d'administration, issu de l'assemblée générale du 12 avril 1930 incluait dans sa grande majorité des directeurs de ministères et inspecteurs généraux. Le président de la nouvelle association a été Stancu Brădişteanu, licencié en Théologie et Droit, docteur en Théologie, Lettres et Philosophie à Berlin[41], directeur général au ministère de l'Instruction publique et des Cultes, ancien directeur de la Société des fonctionnaires publics. Stancu Brădişteanu a été lui aussi membre d'une loge franc-maçonne, de 1922 à 1930[42]. En 1930, dans la dignité de maître vénérable de la loge Roumanie et de vice-président actif du Conseil de l'ordre du Grand Orient de la Roumanie, Stancu Brădişteanu a présenté sa démission de ce mouvement[43].

La personnalité juridique de l'AGFP a été reconnue le 15 mai 1930. Les buts poursuivis par cette association étaient: la défense des droits obtenus par le Statut de 1923, des traitements qui assurent une existence paisible, une pension de retraite égale au dernier salaire, contribuer à «élever le niveau professionnel, culturel et moral de ses membres», «le développement du sentiment d'union et de solidarité entre toutes les catégories des fonctionnaires publics»[44]. Toutefois, il semble qu'en 1936 l'AGFP comptait seulement 600 membres[45].

Pendant la crise économique on assiste à une radicalisation accentuée des mouvements contestataires des salariés, y compris des fonctionnaires publics. On observe même une multiplication des associations de fonctionnaires publics et de retraités. Une partie de ces formes de rassemblement ne durèrent que peu de temps, d'autres réussirent à bien s'organiser au niveau local ou même national. Ce sont surtout les retraités qui ont fondé des organisations dirigées par des individus jouissant de prestige et d'autorité dans la communauté, notamment d'anciens hauts magistrats et officiers de réserve.

Le mécontentement des fonctionnaires et des retraités s'est amplifié à la faveur des accusations de corruption contre les dirigeants du Parti National Paysan et de leurs proches, ainsi qu'à cause de l'oubli par le gouvernement des promesses faites avant d'obtenir le pouvoir. Lors d'un congrès des «fonctionnaires retraités» qui a eu lieu le 9 mars 1930, les informateurs de la Siguranța (Sûreté de l'État)[46] découvrirent la déception

[39] Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia ilustrată a Francmasoneriei din România*, Bucarest, PHOBOS, 2005, vol. I, p. 222.

[40] Constantin A. Negulescu, *Istoricul Federației Generale a Asociațiilor Profesionale de Salariați Publici*, Bucarest, 1936, p. 6.

[41] H. Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*, vol. I, p. 178.

[42] *Ibidem*.

[43] *Ibidem*.

[44] *Ibidem*, p. 8.

[45] ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 12, r. 393, c. 819.

[46] Les associations et les rassemblements des fonctionnaires étaient surveillés par les organes de Sûreté, par l'inspectorat général de la police, par la gendarmerie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ceux qui avaient espéré une amélioration de leur statut social et professionnel suite à l'arrivée au pouvoir d'un nouveau parti: «Les deux partis qui ont fusionné [le Parti National Roumain et le Parti Paysan], qui forment aujourd'hui le gouvernement, ont déclaré que par l'adoption de la loi administrative et de la loi de police on a licencié seulement les outils du parti libéral, mais on ne tient pas compte du fait que nous n'avons pas été enrégimentés dans ce parti, nous sommes les serviteurs dévoués de l'État. Le gouvernement a été malhonnête quand il avait affirmé qu'il désirait faire des économies, en achetant en revanche des voitures et faisant augmenter le nombre des surnuméraires [«diurniști»]»[47].

Pendant l'entre-deux-guerres les organisations des agents publics, reconnues ou non, ont été sous la loupe de la police et du service de renseignement et de sécurité. Nous avons trouvé des rapports rédigés par *Siguranța* et ses informateurs même pour des organisations qui étaient proches du pouvoir. Carol II et avant 1938 les partis politiques ont essayé d'attirer à eux les fonctionnaires et leurs associations. Mais d'autre part, le but était de ne pas affermir la force «syndicale» des fonctionnaires. Sous régime autoritaire de Carol II, de 1938 à 1940, le contrôle exercé par les services de renseignements est devenu plus fort. Les délations entre les membres n'ont pas manqué. Ainsi, Zaharia Strat, membre du comité directoire du *Blocul Pensionarilor Publici* de Iasi a été enquêté comme instigateur suite à une réclamation anonyme. Il avait pris la parole pendant une séance du comité directoire en affirmant: «Nous avons de l'inflation» et dans un rapport écrit il avait mentionné: «Nous vivons des moments difficiles»[48]. Pourtant, ces motifs n'étaient pas suffisants pour condamner Zaharia Strat, nous pensons que l'interrogation de celui-ci a été un moyen par lequel la Siguranța espérait obtenir plus d'informations sur d'autres membres. Le résultat a été un mémoire rédigé par Zaharia Strat, contresigné par le chef local de la Siguranța, adressé au Premier ministre[49]. Ce rapport ne contenait pas de véritables délations, seulement une vive critique contre certains dirigeants de ce groupement, sans donner de noms, accusés de vouloir seulement leur succès.

Même s'ils étaient fort contestataires de la politique du gouvernement, les membres des sociétés des fonctionnaires et retraités n'ont pas renoncé à la tactique d'établir de bonnes relations avec les membres du parti au pouvoir. Les sociétaires cherchaient encore le soutien parmi les politiciens gouvernementaux, politique bénéfique aux deux parties. Ces «alliances» ne représentaient pas seulement de simples tactiques, elles étaient imbriquées avec des liens personnels ou des relations anciennes. Un tel exemple est celui de l'assemblée de l'Union des fonctionnaires et des retraités publics de Cernauti, tenue le 22 mars 1931 dans la maison du sénateur Dorimedont (Dori) Popovici. Même si le sénateur, ancien ministre, était membre à partir de 1927 du Parti National Paysan[50] et l'une des figures politiques de la Bucovine, cette réunion n'a pas échappé à la police locale. Le «président des retraités du pays entier», le général Gheorghe Mărdărescu, à la retraite depuis le 1er octobre 1930, ancien ministre de la Guerre (1922-1926)[51], qui avait à cette époque-là des velléités politiques, y était présent également. Si le général Mărdărescu avait demandé que les «retraités publics ou militaires reçoivent la pension de retraite en devise forte et l'augmentation du montant

[47] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 137 r.
[48] Idem, (2350), ds. 261/1939, f. 2.
[49] *Ibidem*, f. 8-10.
[50] Ion Mamina, Ion Scurtu, *Guverne şi guvernanți (1916-1938)*, Bucarest, Silex, 1996, p. 227.
[51] *Ibidem*, p. 205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des indemnisations de retraite en même temps et proportion avec celles des salaires», les sociétaires, en contrepartie, ont exprimé leur volonté d'obtenir pour lui une place dans le conseil de la ville de Cernauti[52]. Cette réunion montre à la fois l'importance des fonctionnaires et des retraités comme réservoir électoral et leur appétit, et notamment celui de leurs dirigeants, pour obtenir des postes politiques.

L'une des possibilités par lesquelles les fonctionnaires et les retraités pouvaient obtenir des droits et des privilèges était de mener leur lutte sur le plan local ou d'envisager des droits en faveur d'une minorité. Ainsi à la suite d'une réunion des fonctionnaires de Chişinău, organisée le 15 juin 1925 par l'Association des fonctionnaires publics, les autorités locales sont intervenues auprès des boulangers afin de vendre du pain à prix préférentiel (32 lei le pain de deux kilos au lieu de 44 lei le pain de 1700 grammes)[53], à la coopérative des fonctionnaires, qui le distribue ensuite aux salariés publics.

Plusieurs dossiers conservés dans les Archives départementales de Brasov nous aident à saisir l'activité d'une association locale des fonctionnaires publics, filiale départementale d'une organisation nationale. Il s'agit de *l'Association des fonctionnaires administratifs du département de Brasov*. Nous avons trouvé une partie des procès-verbaux des séances de l'association[54]. Une première remarque est que cette association, reconnue par les autorités centrales et locales, constituait une autre forme de contrôle de la part de l'État. Les séances de l'association se tenaient dans les locaux administratifs (à la Préfecture, dans la salle de séance de la délégation du Conseil départemental), avant ou après le travail. Sa subordination indirecte à la préfecture était renforcée par le fait que le président de l'association (ou à différentes périodes son président honorifique) était le plus important fonctionnaire dans la préfecture après le préfet et le sous-préfet: le secrétaire de la préfecture Ioan Podea[55]. Il apparaît que la principale tâche de cette association était d'accorder des prêts à ses membres et notamment à sa direction. On comptait comme membres quelques dizaines de personnes, y compris des femmes. Auprès de l'association fonctionnait aussi une bibliothèque. Dans les années 1935-1936 on y trouve comme membres de nombreux fonctionnaires minoritaires. Parmi eux une personne d'origine juive, Moise Woessel, caissier à la préfecture. Il a fait l'objet d'une poursuite judiciaire, étant emprisonné pour détournement de fonds publics. La subordination à l'État et le contrôle que l'État détenait sur l'organisation sont visibles par le fait que, pour récupérer rapidement les pertes subies, le service financier et comptable de la Préfecture a sommé l'Association de lui rendre la somme d'argent (1.140 lei – une somme dérisoire) que M. Woessel lui avait empruntée[56].

Une autre observation qui s'impose est que, pour la plupart, la direction de ces organisations a été confiée à de hauts fonctionnaires ou au moins des fonctionnaires moyens, de hauts officiers de réserve. À la tête des filiales locales des grandes associations ou des petites sociétés nous rencontrons des personnes qui jouissaient de

[52] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcţia generală a Poliţiei* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 182 r.
[53] *Ibidem*, f. 107 v.
[54] AJBv, fonds *Prefectura Braşov*. *Serviciul administrativ*, dos. 2/1935, *passim*.
[55] La biographie de Ion Podea est assez spectaculaire: émigré aux États Unis en tant que prêtre missionnaire, suspecté de détournement de fonds, il revient après 1918 dans sa région natale, dans le département de Brasov, où il a commencé une carrière dans la fonction publique, à la Préfecture. Après 1944, il devient membre du Parti Communiste et il occupe plusieurs dignités publiques à Brasov (devenue la ville de Staline) et dans la région Staline, y compris celle de secrétaire chargé des problèmes culturels pour la région Staline. Il est l'auteur de plusieurs études historiques et ethnographiques.
[56] AJBv, fonds *Prefectura Braşov*. *Serviciul administrativ*, dos. 2/1935, f. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prestige au niveau local, suite à leurs fonctions antérieures: d'anciens magistrats, d'anciens chefs de la police[57], des professeurs, des officiers de réserve.

Dans l'entre-deux-guerres, la presse portant sur les fonctionnaires et sur l'administration publique a connu une grande diversification, le nombre et la durée de ces périodiques a augmenté. Un des plus importants périodiques portant sur les fonctionnaires publics a été la revue mensuelle *România administrativă*, parue dès 1920, dont le siège était à Bucarest, au ministère de l'Intérieur et qui était fabriqué à Chişinău. Elle contenait des articles sur la législation, les problèmes généraux ou particuliers des fonctionnaires et de l'administration, des pages de littérature, des conseils professionnels. Les auteurs étaient des fonctionnaires du ministère de l'Intérieur. Même si les articles étaient rédigés aussi par des moyens fonctionnaires, le comité directeur était composé presque exclusivement de hauts fonctionnaires et d'universitaires[58].

Après 1918 ont parus des périodiques, à caractère régional, représentant les intérêts des fonctionnaires publics des nouveaux territoires de l'État roumain. Un tel cas est celui des publications de l'Association des fonctionnaires publics d'«Ardeal, Crişana, Maramures et Banat» qui a fait connaître ses doléances dans *Revista administrativă*, parue deux fois par mois de 1921 à 1931, démarche continuée à la fin des années 1930, par la publication de la revue *Ardealul administrativ*.

Les fonctionnaires publics ont également fait connaître leurs doléances dans les grands journaux de l'époque, essayant ainsi d'obtenir plus de soutien de la part de la population. Une telle situation s'est produite au début de l'année 1933, quand à la suite d'une nouvelle réduction de salaires, la Société des fonctionnaires publics a rédigé une déclaration de protestation par laquelle le comité directeur réaffirmait sa critique contre la baisse des salaires sans que cette décision soit accompagnée par d'autres réductions budgétaires. À la même époque, la Société des fonctionnaires publics ainsi que d'autres sociétés dénonçaient les discriminations entre certaines catégories de fonctionnaires que la loi de salarisation de 1927 plaçait sur une même échelle de traitement[59].

Au carrefour des années 1920 et 1930, dans une période d'instabilité politique et économique marquée par la perméabilité des lois, le Statut lui-même a commencé à être mis en question. Dans ces conditions s'est posée encore une fois la nécessité d'une organisation qui puisse représenter et défendre les fonctionnaires. Les dirigeants de la Société des fonctionnaires publics, la principale forme associative des salariés publics a été accusée par ceux qu'elle devait représenter et par des organisations concurrentes de se pencher plus sur des problèmes liés au crédit, à la philanthropie, au ravitaillement (par les magasins de la société)[60] et moins sur les véritables problèmes: le salaire très bas, l'insécurité professionnelle. À la fin des années 1920, plusieurs organisations de fonctionnaires, ainsi que d'anciens membres de la Société des fonctionnaires publics, ont décidé de se rassembler dans une confédération[61]. Cette idée n'était pas neuve[62].

[57] Par exemple, l'Association des retraités du département et de la ville de Brasov était dirigée en 1937 par un ancien préfet de police et un ancien juge, ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcţia generală a Poliţiei* (2350), dos. 59/1937, f. 19 r.

[58] Dans le numéro de novembre 1925, donc dans la sixième année de fonctionnement, nous avons trouvé mentionné pour la première fois le comité de rédaction, la revue étant dirigée par Teodor C Marinescu, directeur général de la direction du personnel et par les directeurs Ion C. Nicolau et Vasile C. Nicolau, tous travaillant au ministère de l'Intérieur.

[59] «Revista Funcţionarilor Publici», VIII, no. 1-2, 1933, p. 3.

[60] C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 6.

[61] De nos jours une fédération syndicale rassemble les organisations d'un même secteur d'activité (par exemple l'éducation), alors que la confédération désigne une organisation nationale regroupant des fédérations.

[62] Un tel rassemblement avait été envisagé quelques années auparavant sous le nom de la *Fédération des sociétés et des associations des fonctionnaires*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'artisan de la création d'un conglomérat des organisations professionnelles des fonctionnaires a été *l'Association générale des fonctionnaires publics* (AGFP). La nouvelle entité a pris le nom de *Fédération générale des associations professionnelles des fonctionnaires publics* (FGF).

Si la naissance de l'AGFP n'a pas provoqué le souci des autorités étatiques, la situation fut différente dans le cas de la FGF. Elle est créée le 19 octobre 1930, lors d'un congrès général de l'AGFP avec tous les salariés publics de l'État, départements, communes et régies autonomes, réunion convoquée par l'AGFP. Ce congrès a été l'acte de naissance d'une fédération composée d'associations de défense des intérêts de toute catégorie de fonctionnaires publics. Il y avait plusieurs sociétés qui rassemblaient de différentes catégories d'employés des Chemins de fer, des associations de fonctionnaires de la PTT, des fonctionnaires administratifs, y compris l'Association générale des femmes fonctionnaires publics de Roumanie[63]. Ultérieurement, à la Fédération ont adhéré d'autres organisations[64]. En 1933, les associations et les syndicats des employés des Chemins de fer ont fondé leur propre fédération, mais qui a conservé de bonnes relations avec la FGF[65]. En 1936, de la Fédération des associations et des syndicats des Chemins de fer[66] comptait environ 20.000 membres, d'un total de 85.000 personnes à qui elle s'adressait[67]. Comme associations partenaires de la FGF, le Mémoire de 1936 identifiait la Fédération des Chemins de fer, l'Association des instituteurs, l'Association du clergé orthodoxe roumain et comme association opposée, celle des fonctionnaires administratifs ayant des titres universitaires[68].

[63] Lors du congrès du 19 octobre 1930 ont pris part les organisations suivantes: l'Association générale des fonctionnaires publics (AGFP), des associations des employés de la SCFR – Les Chemins de fer roumains (L'Association générale professionnelle du personnel de la SCFR «Unirea»; l'Association professionnelle des fonctionnaires titrés et bacheliers de la SCFR; «Tracțiunea», association professionnelle des mécaniciens, des chefs des dépôts de locomotives et des contrôleurs; «Cercul focarilor», association professionnelle de la SCFR; «Mişcarea», association professionnelle du personnel de mouvement de la SCFR; «Stația»; l'Association professionnelle des maîtres des ateliers de la SCFR; l'Association professionnelle du personnel du matériel roulant; l'Association professionnelle «Nivel-Metru» de la SCFR; la Société «Expresul» CFR), l'Association de l'entier personnel de la PTT (Asociația întregului personal al PTT); l'Association des fonctionnaires «Cadre auxiliaire»; l'Association générale des fonctionnaires administratifs d'Ardeal et de Banat; l'Union générale des notaires communaux; l'Association générale des fonctionnaires publics de Bessarabie; la Société Centrale des fonctionnaires publics de Bucovine; l'Association des fonctionnaires publics licenciés en droit «Cernăuți»; l'Association générale des femmes fonctionnaires publics de Roumanie; l'Association générale du personnel sanitaire auxiliaire titré de Roumanie et la Société des fonctionnaires publics de la Mairie de Bucarest. Cette liste est tirée de l'ouvrage de C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 11.

[64] L'Association du personnel inférieur forestier, l'Association du personnel inférieur des voies (les piqueurs et les cantonniers), la Fédération des conducteurs techniques; l'Association des fonctionnaires de la Coopération; l'Association du personnel auxiliaire vétérinaire; l'Union des fonctionnaires communaux avec le siège à Cernăuți, l'Association des «maîtres» civils de l'armée; l'Association des dactylographes publiques; l'Association générale des fonctionnaires du ministère des Finances, le services extérieurs, l'Association des préteurs; etc. Voir ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 13, r. 393.

[65] C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 17.

[66] La Fédération des Chemins de fer était composée par les associations et les syndicats du personnel travaillant à la SCFR. Auparavant, ceux-ci avaient été organisés dans plusieurs associations, des rassemblements en fonction de leur emploi et position dans cette grande entreprise publique. Il y avait ainsi: les associations des fonctionnaires administratifs, des médecins, des employés du trafic ferroviaire (*impiegații de mişcare*), du personnel d'entretien, des mécaniciens, des chauffeurs des chaudières (*fochişti*) et des syndicats des ouvriers. La Fédération de la SCFR était coordonnée par un comité central et par le congrès, composé par les présidents et les délégués de tous les comités des cheminots, ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 9, r. 393, c. 809.

[67] *Ibidem*.

[68] *Ibidem*, f. 14, c. 821.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lors des élections législatives de juin 1931, un des représentants des fonctionnaires Nicolae Schina, a été élu député indépendant dans le département d'Ilfov. D. V. Țoni, dirigeant de l'Association des instituteurs a été élu aussi député en 1931, dans le département de Covurlui, de la part de l'Union Nationale. D. V. Țoni était habitué avec le mandat de parlementaire obtenu lors des élections de 1922, de 1925 ou de 1927. Quelques années après un proche de la direction considérait que la présence de Nicolae Schina dans le Parlement ce «succès moral, n'a pas apporté à la Fédération et aux fonctionnaires l'avantage attendu»[69].

L'opinion de l'auteur du mémoire de 1936 (le dossier 133) selon lequel «la masse des fonctionnaires administratifs et des agents n'a pas eu d'organisations professionnelles»[70] est fausse, mais sert d'argument pour montrer la nécessité en 1936 d'une organisation militante. Il considère ensuite que la Fédération ne gardait pas le contact avec les masses[71]. D'autres affirmations contre les dirigeants faites dans cet exposé sont de simples allégations, par exemple l'idée que les chefs de la Fédération «se sont démasqués pour leur activité de mettre la masse des fonctionnaires au service d'un coup d'État dictatorial»[72].

Dans le même mémoire de 1936 est faite une observation intéressante, vérifiée par la réalité. On analyse le pouvoir de la FGF et ses rapports avec les autorités étatiques. Nous avons choisi de citer le paragraphe en entier:

«La Fédération générale est toutefois une organisation forte …

Il n'est pas sans intérêt de montrer que ce pouvoir, qui lui confère du prestige devant le gouvernement et parmi les salariés publics, est différent de celle de la Fédération de la SCFR, qui tire son autorité de son activité militante et moins suite de son programme. La puissance de la Fédération générale ne réside pas dans l'autorité de ses dirigeants, en général détestés pour leurs positions conciliantes et pour leur passé critiquable. Elle n'est pas due non plus à la qualité de ces dirigeants, des fonctionnaires supérieurs. La force de la Fédération générale est essentiellement due à la capacité de celle-ci d'exposer sinon le désir d'agir chez les masses pour l'action, au moins de bien défendre leurs intérêts d'ordre professionnel»[73].

Les congrès des fonctionnaires, organisés par différentes associations et sociétés ou sous la «protection» de diverses institutions de l'État, représentent une forme de cohésion professionnelle et sociale. Il semble qu'à la différence des sociétés, ces congrès ne réussissent pas à constituer des solidarités assez fortes. La période de l'entre-deux-guerres a apporté la généralisation des congrès. Il arrive que les retraités de la fonction publique organisent ce genre de réunions, leur premier congrès national datant du 8 novembre 1931[74], à Bucarest, dans le Palais de la Société des fonctionnaires publics. Citons parmi leurs «doléances»: le payement des pensions dans les délais prévus, le même traitement pour tous les retraités, l'interdiction des faveurs dans le processus de payement des pensions, le montant de la retraite fixé à 75 % par rapport au dernier traitement, etc. On retrouve également des objectifs impossibles comme «l'affranchissement de la domination politicienne» ou «la révision des fortunes»[75].

[69] C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 15.

[70] ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 133, f. 8, r. 393, c. 808.

[71] *Ibidem*, f. 15, c. 822.

[72] *Ibidem*, f. 16, c. 823.

[73] *Ibidem*, f. 10, c. 817.

[74] Le suivant congrès de retraités a eu lieu peu de temps après, le 25 janvier 1932.

[75] «Revista Funcționarilor Publici», VI, 1931, no. 11-12, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La création de la FGF a conduit à la multiplication des congrès. Chaque année elle organisait des congrès généraux, ainsi que des congrès régionaux. L'expérience de leurs dirigeants à faire connaître leurs demandes devant le gouvernement et surtout l'activité accomplie par son président Stancu Brădişteanu ainsi que le grand nombre des organisations rassemblées ont fait que dans les années 1930, la FGF est devenue, à côté de la Société des fonctionnaires publics et de l'Union des fonctionnaires publics, plus qu'un partenaire de discussion. L'État a essayé d'exercer un contrôle et l'influence en ce qui concernait l'activité de ce grand rassemblement des fonctionnaires. Soucieux de se construire une bonne image, le roi Carol II a reçu plusieurs fois les chefs des organisations des fonctionnaires publics. Il faut tenir compte du fait que les dirigeants des mouvements de fonctionnaires n'étaient pas totalement rompus aux velléités politiques, la direction de ces sociétés pouvant constituer un tremplin social et politique. En Roumanie, on observe une situation opposée à celle constatée en France à l'époque, où «l'incapacité du système dominant à intégrer des éléments du système contestataire permit à ce dernier de se développer intégralement et d'aller jusqu'au bout de sa logique»[76].

La motion du congrès général des fonctionnaires publics tenu à Bucarest entre le 6 et le 8 décembre 1935, donc une haute instance des fonctionnaires, met en lumière des revendications qui, une fois accomplies, faisaient des fonctionnaires un État dans l'État[77]. Il s'agissait aussi d'une tactique: demander plus pour obtenir ce qu'on voulait. Au congrès de 1935 on a proposé qu'à l'occasion de la rédaction du nouvel Statut, l'État tienne compte des propositions des fonctionnaires[78]. La première proposition sollicitait que le futur statut concerne tous les salariés publics, y compris les fonctionnaires communaux ruraux et le personnel de service[79]. On réclamait la stabilité, qui était déjà un acquis des fonctionnaires, et même, dans certaines conditions, l'inamovibilité qui, en outre, devait être mentionnée dans la Constitution. Ensuite, les associations des fonctionnaires demandaient qu'elles soient cooptées dans les commissions de discipline et dans celles qui faisaient les nominations et les avancements. On estimait que: «de toute façon, il faut trouver la modalité qui permette la représentation dans le Parlement du Corps des fonctionnaires publics, afin de défendre leurs intérêts légaux et professionnels»[80]. On a décidé également des mesures coercitives contre les fonctionnaires, comme la résolution de «statuer» sur le contrôle des fortunes des fonctionnaires publics, en cas de fraude prouvée les sanctions allant jusqu'à la confiscation[81].

Les motions et les mémoires adressés aux autorités étatiques ont été suivis par divers projets de réforme proposés par les sociétés des fonctionnaires. Un tel projet de loi pour le statut des fonctionnaires publics a été adopté par la Fédération lors du Congrès général qui a eu lieu à Bucarest en octobre 1936[82] dans le contexte de la mise

[76] J. Siwek-Pouydesseau, *Le corps préfectoral sous la Troisième et sous la Quatrième République*, Paris, Armand Colin, 1969, p. 112.

[77] *La motion du congrès général des fonctionnaires publics*, congrès tenu à Bucarest le 6, 7 et 8 décembre 1935, Bucarest, [1936]. Cette brochure se trouve aux ANIC, fonds *Sindicatul funcţionarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 117.

[78] *Ibidem*, p. 4-5.

[79] Le Statut de 1923 n'incluait pas ces deux catégories de salariés publics dans le corps des fonctionnaires publics.

[80] *La motion du congrès général des fonctionnaires publics*…, [1936], p. 1.

[81] *Ibidem*.

[82] ANIC, fonds *Sindicatul funcţionarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 132, r. 393, c. 775-794.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

en débat par le gouvernement libéral d'un nouveau projet de Statut qui devait remplacer celui de 1923. Les fonctionnaires publics, et notamment la FGF, qui s'est arrogé de justesse le titre de représentant de leurs intérêts, ont apporté de vives critiques à ce projet. Une des critiques était qu'il ne visait que les fonctionnaires administratifs, en maintenant ainsi les distinctions établies par la loi de 1923[83]. La FGF et les autres organisations affiliées étaient mécontentes de n'avoir pas été prises par le gouvernement comme partenaire de discussions et de n'avoir pas réussi à faire entendre leur voix. Les fonctionnaires mentionnaient le précédent de 1923, quand le principal artisan du Statut, Vintilă Brătianu, avait consulté la Société des fonctionnaires publics[84].

Pendant une autre assemblée générale de la FGF, en novembre 1936, on a décidé de demander au gouvernement un salaire minimum de 2.500 lei dans toute la fonction publique, sollicitation appliquée déjà au personnel des Chemins de fer[85]. Un autre reproche à l'adresse des législateurs visait le cumul, qui n'était pas définitivement supprimé par ce projet[86]. À cette assemblée s'est constituée la confédération appelée le Front unique de lutte de toutes les associations des fonctionnaires publics[87]. Cette forme de rassemblement se proposait de former «un front commun de lutte pour tout ce qui concerne les salariés publics»[88]. Dans cette nouvelle forme de rassemblement des fonctionnaires, la FGF n'était plus qu'un membre parmi des organisations représentant le clergé orthodoxe («Corpul preoțesc»), les salariés de la PTT, les cheminots, les professeurs universitaires, les professeurs secondaires, les instituteurs (les maîtres d'école), les salariés civils de l'armée, les secrétaires d'arrondissement, les notaires, etc.[89]. De cette organisation faisait également partie l'Association des retraités publics, formation dirigée par Nicolae Schina[90]. Le conseil de cette confédération était composé des présidents des associations et des organisations qu'elle englobait.

Une première requête du Front unique relatif au projet de statut du gouvernement consistait à maintenir le droit des associations professionnelles d'intenter des actions en contentieux administratif afin d'obtenir l'annulation des nominations, des avancements et des mutations illégales[91]. La Fédération considérait que «les fonctionnaires ne pouvaient pas s'opposer aux illégalités et aux injustices de manière individuelle, parce qu'ils craignaient leurs chefs et n'avaient pas les moyens de mener à bien un procès»[92]. Une autre demande visait la rédaction de tableaux normatifs concernant la salarisation pour tous les fonctionnaires.

Les rapports du Service de renseignement mentionnent que lors du «congrès général extraordinaire des fonctionnaires publics de Roumanie» convoqué par la FGF le 15 janvier 1939, dans la salle Marna de Bucarest, les participants et les orateurs avaient affirmé leur attachement au FRN[93].

Les associations des fonctionnaires publics ont eu pour fonction d'offrir des aides matérielles et de contribuer à obtenir plus de droits sociaux et professionnels et de

[83] Idem, dos. 141, r. 394, c. 40.
[84] *Ibidem*, c. 39.
[85] Idem, dos. 130, r. 393, c. 768.
[86] Idem, dos. 141, r. 394, c. 41.
[87] C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 36.
[88] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 207/1937, f. 28.
[89] C. A. Negulescu, *op. cit.*, p. 38.
[90] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 207/1937, f. 76.
[91] ANIC, fonds *Sindicatul funcționarilor de toate categoriile din România* (2959), dos. 141 r. 394, c. 40.
[92] *Ibidem*.
[93] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 207/1937, f. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privilèges pour les salariés. Elles étaient également des espaces de sociabilité où on pouvait passer du temps ensemble et tisser des liens avec les autres membres. Tout cela a contribué à la cristallisation d'une communauté.

Dans les Statuts de l'Association du personnel entier des PTT (1919) comme objectifs figuraient: «l'éducation morale nationale et l'amélioration de l'état matériel de ses membres; l'amélioration de la formation professionnelle du corps des PTT et le renforcement de l'esprit d'indépendance et de solidarité» ainsi que l'objectif de «lutter pour l'obtention de nouvelles revendications et de celles qui demandent l'intervention de l'association»[94].

L'une des attributions initiales des sociétés des fonctionnaires publics a consisté à fournir des aides financières à leurs membres, dans les moments difficiles: en cas d'accident, en cas de meurtre. Dans les premières décennies du XXe siècle cette mission a évolué vers la création des établissements financiers créés par et pour les fonctionnaires. Dans l'entre-deux-guerres fonctionnait même une banque des salariés publics (Banca Salariaților Publici), qui avait son siège central à Bucarest. Dans une annonce publicitaire – parue sur la quatrième couverture d'une brochure sur la Société générale des retraités publics – étaient présentés les buts de la Banque des Salariés Publics: prêter aux salariés et aux retraités publics dans les meilleures conditions pour ceux-ci, ainsi que leur offrir des assurances-vie, ainsi que sur les risques et les biens[95].

Un autre exemple est donné par la création en 1929 dans la ville universitaire de Cluj d'un foyer destiné aux filles des salariés publics, institution fondée par l'Association des fonctionnaires administratifs de Transylvanie. Cet établissement, dirigé par un comité composé de fonctionnaires (deux sous-préfets, deux préteurs, deux notaires), devait offrir une sorte de garantie morale aux quarante filles des fonctionnaires administratifs, étudiantes à l'Université, à l'académie commerciale ou au Conservatoire de Cluj, en assurant pour une somme inférieure aux autres résidences universitaires et foyers, de bonnes conditions et «le soin paternel»[96].

Les rapports des organisations de fonctionnaires et de retraités du service public avec le pouvoir (le gouvernement ou les pouvoirs locaux) ne touchent pas seulement l'accomplissement de demandes générales. L'obtention du soutien politique de ces organisations pouvait s'obtenir, nous l'avons vu, par la promesse de postes, même dans le Parlement, ou par des donations accordées à ses organisations et l'exemption d'impôts. Par exemple, en 1937, la mairie de la ville de Ploiesti a accordé à la filiale locale du *Blocul Pensionarilor* un terrain de 812 mètres carrés, afin de construire un foyer[97].

Parfois, le statut des associations des fonctionnaires mentionnait des signes d'identification de leurs membres: des symboles graphiques, des insignes, des devises («Tous pour un et Dieu pour tous»[98]), des drapeaux. Les sociétaires de l'Association générale des fonctionnaires du Ministère des Finances, Les Services Extérieurs) avaient le droit de porter un insigne – la Croix bleue avec le chiffre de sa Majesté Royale Carol II, la Couronne Royale et les initiales de l'organisation[99]. Les statuts de ces associations

[94] ANIC, fonds *Organizațiile profesionale ale salariaților P.T.T. din România* (2958), dos. 1, r. 467, c. 651-652.

[95] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2349), dos. 16/1924, vol. I, f. 176 v.

[96] «Revista administrativă», IX, no. 13-14, 1er aout 1930, p. [169], note.

[97] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția Generală a Poliției* (2350), dos. 59/1937, f. 52.

[98] *Statutele Societăței «Peleşul» şi «Vârful cu dor» a Micilor Funcționari*, 1896, p. 3.

[99] *Statutele Asociației Generale a Funcționarilor din Ministerul de Finanțe Serviciile Exterioare*, Bucarest, 1937, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pouvaient inclure des règles de conduite à l'intérieur de la société. Ainsi, dans le projet de statut de 1919 de l'Association du personnel entier de la PTT, parmi les devoirs de ses membres, on demandait de «mépriser le parti-pris sous n'importe quelle forme et la délation, la jalousie et autres tares sociales et professionnelles»[100].

La presse et les associations de fonctionnaires, qui organisaient des fêtes ou d'autres types d'activités, ont contribué à la cristallisation d'un esprit de groupe et au développement d'une sorte de solidarité entre les membres d'un groupe de pairs. Michel Crozier observe que cette solidarité n'existe que dans une perspective de résistance, dirigée contre les supérieurs, contre les groupes concurrents et en même temps contre tout effort d'un ou plusieurs membres d'imposer aux autres leur direction[101]. Dans le cas des fonctionnaires roumains, la constitution d'un esprit de groupe a eu comme point de départ la solidarité décrite par Crozier, mais il faut ajouter d'autres points communs, comme le prestige de la fonction.

Néanmoins, l'organisation de fêtes, bals ou excursions n'a pas été la seule modalité d'expression des collectivités de fonctionnaires. On mentionne aussi les cycles de conférences et les séminaires sur leurs missions dans l'État ou même traitant de questions générales comme l'histoire et la civilisation, dont le rôle était éducatif. Ces formes de rassemblement cherchaient également à se faire connaître dans la communauté en organisant des fêtes ouvertes à tous. Ainsi, en 1937 auprès de la société des retraités de service public de Iasi («Blocul pensionarilor publici»), fonctionnait un chœur, composé par des hommes et des femmes retraités[102].

TOWARDS A COMMUNITY OF PUBLIC CLERKS: THE ASSOCIATIONISM OF STATE AGENTS IN GREAT ROMANIA (Summary)

*Keywords***:** public servant, interwar Romania, socio-history of elites, professional solidarities

This study aims to examine the organization of public employees in a social and professional framework, to study the polarization within this entity, analyze their self-image, the work of self, their fight for human and financial professionals and their relationship to politics and the country's leaders. We have analyzed the crystallization of a common identity of public officials and the evolution of distinct categories of public servants who, while being heterogeneous with respect to one another, are fairly homogeneous.

[100] ANIC, fonds *Organizațiile profesionale ale salariaților P.T.T. din România* (2958), dos. 1, r. 467, c. 652.

[101] Michel Crozier, *Le Phénomène bureaucratique*, *op. cit.*, p. 267-268.

[102] ANIC, fonds *Ministerul de Interne. Direcția generală a Poliției* (2350), dos. 59/1937, f. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU

VIAŢA ECONOMICĂ DIN DELTA DUNĂRII ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

90% din apele româneşti, împreună cu ceea ce produceau ele, reprezentau proprietatea statului[1], însă pescuitul pe scară largă se efectua, în special, de-a lungul şi cu precădere în Delta Dunării. Regimul pescuitului a fost statuat pentru prima dată în anul 1896. Acesta a rămas în vigoare până în 1912, perioadă în care pescarii din Dobrogea au avut dreptul de a pescui în apele statului şi de a comercializa liber peştele, în schimbul plăţii unei dijme. Cu începere din acel an, comercializarea peştelui a fost monopolizată, iar pescarii s-au văzut loviţi în situaţia lor economică prin preţurile fixate de stat pentru peştele furnizat, ceea ce a determinat pe mulţi dintre ei să abandoneze această îndeletnicire[2].

Problemele locuitorilor din Deltă s-au agravat în anii participării României la Primul Război Mondial, perioadă când, pe aproape întreaga durată a ei, Dobrogea s-a aflat sub ocupaţia Puterilor Centrale. Inventarul şi instalaţiile de pescuit au fost deteriorate, preţurile uneltelor au sporit, unele aşezări pescăreşti au dispărut, iar puterea de cumpărare a locuitorilor din zonă s-a redus în mod drastic, ceea ce a condus la o scădere a veniturilor realizate de pe urma comercializării recoltei piscicole obţinute de pescari[3]. În aceste condiţii, în primii ani postbelici, producţia s-a diminuat simţitor, pentru ca ulterior ea să cunoască o evoluţie sinuoasă, cu creşteri şi scăderi vertiginoase.

Despre asocierea pescarilor în cooperative de profil, prin care ei să îşi apere şi interesele, nu se poate vorbi de fapt până după Primul Război Mondial, asemenea asociaţii fiind singulare. În 1916, de pildă, s-a creat, totuşi, în comuna Jirlău, judeţul Râmnicu Sărat, o obşte de arendare, care a luat cu chirie în acel an bălţile statului din localitate. S-a părea că după Primul Război Mondial, această asociaţie a avut o activitate profitabilă, dacă avem în vedere că în anul 1935 membrii ei au decis să o transforme în obşte de cumpărare, achiziţionând de la stat bălţile Jirlău, de 240 ha[4]. După Unirea din 1918, asociaţiile pescăreşti au apărut şi s-au dezvoltat aproape în exclusivitate de-a lungul şi în Delta Dunării şi numai în cazuri rare în alte regiuni unde existau bălţi producătoare de peşte.

---

[1] Joseph Kamil, *La cooperation en Roumanie*, Paris, 1932, p. 121.

[2] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti (în continuare, ANB), fond Casa regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 1-2; D. Şandru, V. Ciorbea, *Piscicultura în Dobrogea între cele două războaie mondiale,* în AIIAI, 1983, p. 301.

[3] Valentin Ciorbea, *Evoluţia Dobrogei între 1918-1944. Contribuţii la cunoaşterea problemelor geopolitice, economice, sociale şi ale vieţii politice şi militare,* Constanţa, 2005, p. 200.

[4] Ion N. Ţuţuianu, *Obştea „Jirlău"*, s. l., s. a, p. 13 şi urm.; ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Râmnicu Sărat, dosar 114, f. 7-8 şi 15.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 301–320

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfârşitul Primului Război Mondial, judeţul Tulcea avea o întindere de 862.600 ha. Din aceasta, o suprafaţă de 430.000 ha, adică circa 50%, o forma Delta Dunării, împreună cu marile lacuri Razelm, Dranov şi Babadag, care se compunea din ape curgătoare şi lacuri dulci, salmastre sau sărate[5]. Cea mai mare parte din Delta Dunării era formată din terenuri inundate ori inundabile în anii cu precipitaţii normale, astfel că, potrivit dispoziţiilor legii de reformă agrară din 17 iulie 1921 pentru Vechiul Regat, acestea puteau fi supuse exproprierii[6].

Terenul arabil al judeţului, plasat în partea sudică, reprezenta doar 27,30% din suprafaţa lui totală, în cifre: 235.529 ha; pădurile se întindeau pe 78.995 ha, restul fiind ocupat de păşuni, fânețe, vii şi terenuri necultivabile. Cea mai mare parte din Delta Dunării, 379.000 ha, era ocupată de bălţi, stufăriş, lacuri şi gârle, fiind scoasă din circuitul propriu-zis al agriculturii; restul de 51.000 ha erau formate din pământuri inundabile la ape joase; cu pâlcuri de arbori pe o parte din ele, o întindere de 14.000 ha, compusă din păduri şi păşuni (6.000 ha) şi terenuri arabile (8.000 ha), reprezenta terenul uscat al Deltei, care era inundabil numai la ape mari[7]. Delta Dunării, împreună cu lacurile adiacente, furniza, în mod obişnuit, peste 50% din recolta de peşte a Dunării româneşti, aceasta fiind compusă în principal din specii de mare valoare producătoare de icre negre[8].

Pescuitul a reprezentat pentru mulţi dintre locuitorii Deltei Dunării şi a celor de lângă marile lacuri din Dobrogea ocupaţia principală şi adesea singura. Concomitent, o parte dintre ei se îndeletniceau însă şi cu agricultura, inclusiv cu creşterea animalelor, însă aceste ocupaţii erau complementare pescuitului. Deşi era unul din cele mai întinse judeţe ale ţării, cu o populaţie puţin numeroasă, de numai 150.000 de locuitori[9], avantajele densităţii scăzute pe unitatea de suprafaţă pentru împroprietărirea locuitorilor prin reforma agrară din 1921 erau anihilate de doi factori importanţi: existenţa unui fond foarte redus de teren arabil şi ponderea neînsemnată a marii proprietăţi în structura proprietăţii funciare rurale din judeţ. Prin urmare, pescuitul rămânea o ocupaţie vitală pentru cei mai mulţi dintre locuitorii Deltei.

În temeiul legii de reformă agrară în judeţul Tulcea au fost expropriate şi distribuite la împroprietărirea individuală a sătenilor doar 19.126 ha arabile[10]. Cum această întindere trebuia să asigure necesarul unui număr de 18.492 de ţărani înscrişi în tabele, împroprietărirea s-a efectuat pe loturi mici, ca în regiunea agricolă Măcin, unde ele au fost de 0,75 ha[11], fără ca pe această cale să se poată distribui pământ tuturor ţăranilor. Situaţia nu se prezenta mulţumitor nici în privinţa islazurilor. Prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară statul a destinat comunelor 37.197 ha de păşune[12]. Sporul relativ mare al păşunilor a asigurat multor locuitori din judeţ condiţii mai bune pentru creşterea vitelor. Dar, ca şi în cazul împroprietăririi individuale, şi aici unele comune nu au fost înzestrate cu islaz, în special cele din zonele de şes sau de deal ale judeţului, unde s-a refuzat, în marea majoritate a cazurilor, exproprierea pădurilor pentru transformarea lor în păşuni sau distribuirea la împroprietărirea comunelor a poienilor din păduri[13].

[5] Gr. Antipa, *Pescăriile şi regiunea inundabilă a Dunării în cadrul economiei naţionale şi mondiale,* Bucureşti, 1933, p. 16.

[6] *DAD*, Şedinţa din 31.I.1924, p. 1386-1387.

[7] ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosarele 7/1928-1931, f. 240; 273/1931-1934, f. 114.

[8] D. Şandru, V. Ciorbea, *op. cit.,* p. 301.

[9] ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosarele 7/1928-1931, f. 240; 273/1031-1934, f. 36.

[10] Idem, dosar 113/1930-1937, f. 114.

[11] *Ibidem.*

[12] AN Tulcea, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1 512/1943, f. 39.

[13] ANB, fond Comitetul agrar, judeţul Tulcea, dosar 6/1932, f. 6-7 şi 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exproprierea şi împroprietărirea s-au realizat în Delta Dunării într-un număr mare de ani, aplicarea lucrărilor de reformă agrară de aici cunoscând unul din tempourile cele mai lente din țară. Cauza principală care a contribuit la amânarea înfăptuirii pe teren a reformei a fost determinată de contradicțiile manifestate între instituțiile agricole, silvice şi piscicole din județ, la care au fost direct sau indirect angrenate ministerul de resort şi autoritățile județene. Sunt contradicții generate de dorința funcționarilor fiecăreia dintre ele de a păstra stăpânirea asupra pământului expropriat pentru a obține beneficii personale prin exploatarea lui cu ajutorul țăranilor neîmproprietăriți.

Începând din a doua jumătate a secolului XIX, în Delta Dunării au fost executate câteva lucrări de ameliorări funciare, în scopul transformării unor pământuri inundabile în terenuri cultivabile. Dintre acestea, menționăm îndiguirea la Mahmudia, județul Tulcea, de către doi ingineri asociați – un olandez (Dithmer) şi un danez – a unei suprafețe de 467 ha, cunoscută şi astăzi sub numele de „grădina olandezului". Lucrarea a costat statul român 250.000 lei aur, dar ea nu şi-a dovedit eficiența, în cele din urmă fiind abandonată[14]. În Delta Dunării, lucrări sistematice de ameliorare a zonelor piscicole au început în anul 1900, după un plan întocmit de Grigore Antipa, constituindu-se trei canale de alimentare a pescăriilor. Dar, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, în 1914, au fost sistate, ele fiind reluate de fapt abia în anul 1930[15]. Administrația Pescăriilor a întreprins lucrări de ameliorațiuni funciare în Delta Dunării independent de cele care s-au realizat de-a lungul fluviului. Începând din anul 1925, ea a inițiat un amplu program de punere în valoare a zonelor piscicole din Deltă şi de continuare a unor lucrări începute înainte de Primul Război Mondial. Astfel, au fost create câteva canale şi stăvilare, cel mai important dintre ele fiind canalul Dranov[16]. După depresiunea economică din 1929-1933 s-a efectuat curățirea nămolului de pe unele gârle, operație care a condus la sporirea producției piscicole.

O parte dintre lucrările de îmbunătățiri funciare de mari proporții au fost începute însă cu doar câțiva ani înainte de izbucnirea Primului Război Mondial de sindicate ale proprietarilor funciari rurali, compuse din moşieri, țărani şi comune, constituite cu scopul expres înscris în statute de a realiza asemenea operații. Regimul lor de funcționare a fost stabilit prin legea pentru ameliorări funciare din 8/21 decembrie 1910. Cunoscută şi ca legea pentru punerea în valoare a pământurilor inundabile a Dunării, ea statua nu numai condițiile funcționării acestor sindicate, ci şi detaliile privitoare la asanarea şi amenajarea terenurilor inundabile şi mlăştinoase prin intermediul sindicatelor de profil[17]. În temeiul acestei legi, se înființa un Serviciu special de îmbunătățiri funciare, care primea sarcina de a promova lucrările necesare ameliorării luncii inundabile a Dunării. Pentru a efectua lucrări pe terenurile care nu aparțineau statului, au fost înființate 12 sindicate hidraulice, care se conduceau după statute proprii, puse însă sub supravegherea Serviciului special de îmbunătățiri funciare. Şeful Serviciului, inginerul Anghel Saligny, a propus construirea de diguri în lunca Dunării, între Giurgiu şi Brăila, cu excepția marilor lacuri, cu înălțimi care să depăşească nivelul maxim al viiturilor fluviului atins în 1897. Grigore Antipa, care conducea atunci Pescăriile Statului, s-a declarat însă împotriva unei asemenea soluții. El propunea îndiguirea a

[14] Radu Mândru, *Scurtă privire asupra istoricului lucrărilor de îmbunătățiri funciare,* în *Terra nostra*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 87-88.

[15] Cf. Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, *Zece ani de realizări agricole, 1930-1940*, Bucureşti, p. 126.

[16] Valentin Ciorbea, *op. cit.,* p. 204.

[17] *MOf*, nr. 21, din 21.XII.1910. Legea a suferit unele modificări în 1914 (idem, nr. 4, din 4.VI.1914). Vezi şi AN Galați, fond Camera agricolă a județului Covurlui, Comisia județeană de expropriere, dosar 25/1919, f. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

130.000 ha pe cuprinsul întregii lunci şi doar cu diguri mai joase, pentru a permite folosirea alternativă a terenurilor în scop agricol şi piscicol. Comisia consultativă a îmbunătăţirilor funciare a mediat disputa, în final acordând câştig de cauză lui Anghel Saligny[18].

După Primul Război Mondial, s-a manifestat în mod constant la cercurile conducătoare româneşti, ca şi în perioada antebelică, tendinţa de a încuraja procesul de transformare a pământurilor inundabile, indiferent dacă acestea constituiau sau nu fond piscicol, în terenuri cultivabile. Iniţiatorii reformei agrare din 1921 au înscris în art. 14 din legea din 17 iulie 1921 pentru Vechiul Regat o serie de dispoziţii care încercau să determine pe proprietarii ce posedau pământuri inundabile să iniţieze asanarea sau drenarea lor, pentru a fi introduse în circuitul culturii agricole, terenurile respective fiind apoi scutite de expropriere[19]. Prin legile din 20 aprilie 1924 şi 29 decembrie 1925, care modificau o parte din prevederile legislaţiei antebelice, se atribuiau sindicatelor hidraulice funcţii importante pe linia ameliorărilor funciare[20]. O serie de norme privitoare la execuţia unor asemenea lucrări au fost înscrise şi în legea regimului apelor, din 27 iunie 1924[21]. La 28 iunie 1930, legea regimului apelor, din 1924, a fost completată prin legea pentru ameliorarea terenurilor degradate[22].

Ca urmare a efectuării unor lucrări, o parte din zonele inundabile ale Dunării au devenit cultivabile, încetând de a mai prezenta interes din punct de vedere piscicol[23]. În Dobrogea, însă, unde pământurile inundabile aparţineau aproape în totalitatea lor statului şi unde operaţiile de îmbunătăţiri funciare solicitau investiţii deosebit de ridicate, acestea nu s-au putut executa decât pe suprafeţe destul de mici, neinfluenţând, de fapt, prea mult vechea structură după modul de folosinţă a fondului funciar. În unele localităţi din Deltă, ţăranii au căutat să îşi sporească veniturile prin punerea în valoare a terenurilor neproductive. Aşa, de pildă, în cursul anilor 1924-1929, locuitorii comunei Chilia Veche, judeţul Tulcea, şi-au unit forţele şi au îndiguit şi asanat bălţile din ostroavele Tătaru şi Cernovca, pe care le deţineau în arendă de la Pescăriile Statului, pentru a le apăra împotriva viiturilor, transformându-le în pământ cultivabil. De aici reuşeau să obţină, în anii agricoli normali, recolte relativ bune[24].

Pe ansamblu, însă, aceste lucrări efectuate de către săteni nu au fost şi nici nu puteau, de altfel, să fie semnificative, datorită faptului că ele s-au executat cu forţă de muncă umană şi cu animalele din gospodăriile ţărăneşti. După cum observa un cercetător britanic, specialist în demografie economică, Wilbert E. Moore, într-un studiu comandat de Societatea Naţiunilor şi publicat în 1945, pentru micul proprietar efectuarea drenărilor, a irigaţiilor şi a altor lucrări de ameliorare a solului rămâneau, practic, imposibile, din cauza lipsei de capitaluri pentru finanţarea lor[25]. La rândul său, un alt cercetător britanic, George Clenton Logio, scria, în 1932, că, deşi mică, creşterea

[18] Radu Mândru, *op. cit.,* p. 88.

[19] D. Şandru, *Reforma agrară din 1921 în România,* Bucureşti, 1975, p. 107-108.

[20] *MOf*, nr. 88, din 20.IV.1924; nr. 285, din 29.XII.1925.

[21] Vezi Const. I. Ciulei, *Îmbunătăţirile funciare şi comasare pământurilor,* în „Viaţa agricolă", an. XXXI, 1940, nr. 1, p. 9.

[22] *MOf*, nr. 141, din 28.VI.1930.

[23] D. Şandru, *op. cit.,* p. 107-108.

[24] AN Tulcea, fond Consilieratul agricol al judeţului Tulcea, dosar 120/1930, f. 27; fond Prefectura judeţului Tulcea, dosar 1066/1936. Vezi şi Ion Cămărăşescu, *Ce putem arăta străinilor la Congresul Internaţional din 1929 ?*, Bucureşti, 1928, p. 20.

[25] Wilbert E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe,* Geneve, League of Nations, 1945, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fermă a suprafeței cultivabile din România constituia o dovadă a faptului că țăranii de aici nu şi-au limitat niciodată munca şi că erau hotărâți să persiste până la limita capacității umane în efortul lor de a stoarce pământului mijloacele necesare pentru a-şi putea asigura traiul. De altfel, efortul apărea la valoarea lui reală numai dacă erau avute în vedere instrumentele rudimentare cu care aceştia efectuau asemenea lucrări. Or, constata Clenton Logio, era mai profitabil pentru un agricultor să sporească producția la hectar decât să pună noi terenuri în circuitul culturii[26]. Dar, în condițiile în care o mare proporție din populația rurală a țării, aflată în continuă creştere numerică, îşi asigura mijloacele de subzistență din cultura pământului, iar noi suprafețe de terenuri fertile nu mai erau disponibile, numeroşi țărani fiind forțați de împrejurări să cultive terenuri de calitate inferioară, ale căror producții erau, în mod practic, nerentabile[27].

În acelaşi timp, o serie de diguri menite să contribuie la o mai bună valorificare a bălților, dar care au dus, în acelaşi timp şi la asanarea unor suprafețe de pământ, au fost ridicate în zonele inundabile ale județului Tulcea de către administrația pescăriilor[28]. Dar, aproape pretutindeni, lucrările de asanare au fost rudimentare, digurile construite de-a lungul albiei inundabile a Dunării cedând la viiturile mai mari ale fluviului, astfel că terenurile respective au continuat să rămână, în cele din urmă, în proporție de aproape 90% tot regiuni piscicole[29].

O atenție specială s-a acordat regiunilor inundabile ale Dunării în perioada primei guvernări național-țărăniste a lui Iuliu Maniu. Premierul a încercat să inițieze ample şi complexe lucrări de ameliorări funciare pe Dunăre şi în delta ei, atât pe proprietățile statului, cât şi pe cele particulare, menite să asigure repunerea în circuitul culturii a pământurilor inundabile şi, totodată, să conducă la sporirea producției piscicole pe terenurile neasanabile. La 19 decembrie 1928, din însărcinarea ministrului Agriculturii şi Domeniilor, Ion Mihalache, directorul general al Serviciilor Speciale pentru Îmbunătățirea Terenurilor Agricole, din cadrul acelui departament, a solicitat Consulatului central al Statelor Unite ale Americii din Bucureşti informații detaliate despre drenările ce se efectuaseră pe fluviul Mississippi întrucât – se motiva în cererea acestuia – guvernul român intenționa să execute lucrări similare pe Dunăre[30].

În primăvara anului 1929, problema a fost studiată de o comisie numită de guvern, formată din reprezentanți ai tuturor instituțiilor ce întrețineau legături directe sau indirecte cu agricultura, din cei mai buni hidrologi români şi o serie de „experți mari specialişti din străinătate”[31]. Comisia a întocmit şi a efectuat calcule pentru o serie de lucrări de îmbunătățiri funciare şi de îndiguiri pe Dunăre[32]. Planurile stabilite acum reprezentau o revenire la sistemul preconizat în anul 1910, ce urmărea amenajarea unor pământuri inundabile numai pentru pescuit şi a unor suprafețe piscicole pe care pescuitul să poată fi combinat cu păşunatul vitelor[33]. În acelaşi timp, şeful Serviciului hidrologic din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, inginerul Ion Vidraşcu, profesor la Şcoala Politehnică din Bucureşti, care se pronunțase imediat după război pentru

[26] George Clenton Logio, *Rumania. Its History, Politics and Economics,* Manchester, 1932, p. 172 şi 174.

[27] Hessell H. Tiltman, *Peasant Europe,* London, 1936, p. 19.

[28] ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 423/1933-1934, f. 26-27.

[29] Ion Vasiliu, *Agricultura,* în *Aspecte ale economiei românești,* Consiliul Superior Economic, 1939, p. 109.

[30] National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1910-1929, ddc. 871.6112/2; 871.6112/3.

[31] Gr. Antipa, *op. cit.,* p. 28.

[32] M. N. Ghițescu, *Terenurile inundabile din Valea Dunării,* în „Economia națională”, an. LII, 193, nr. 9-10, p. 324-327; „Buletinul agricol şi climateric”, Iaşi, an. I, 1932, nr. 1, p. 16.

[33] Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

repunerea terenurilor inundabile în circuitul culturii[34], a pregătit un proiect de lege prin care se preconiza ameliorarea complexă a circa 200.000 ha de-a lungul fluviului, prin intermediul sindicatelor particulare de îmbunătăţiri funciare, cărora statul trebuia să le acorde sprijin financiar şi deplină libertate de acţiune[35].

Paralel, guvernul a operat, prin legea promulgată la 11 iulie 1929, modificări în organizaţia centrală a pescăriilor, desfiinţând Direcţia Pescăriilor şi creând în locul ei Administraţia Pescăriilor şi Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.), cu autonomie mult sporită. Legea introducea dispoziţii noi referitoare la ameliorări şi la modalităţile de finanţare a investiţiilor, astfel ca piscicultura naţională „să fie ridicată în scurt timp la valoarea ei adevărată prin propriile ei puteri şi fără a se recurge la nici un fel de concesiuni şi monopoluri mascate”[36]. Prin legea P.A.R.I.D.-ului, Serviciul special de îmbunătăţiri funciare a fost încadrat în noua instituţie. Ca urmare, lunca inundabilă a Dunării a fost împărţită în 19 zone şi 66 de unităţi naturale. Dar lipsa unui sistem eficient de finanţare şi nerespectarea de către sindicate a planurilor propuse de Comisia îndiguirilor a făcut ca lucrările efectuate să nu reziste la viituri. Pe de altă parte, includerea în P.A.R.I.D. a Serviciului de îmbunătăţiri funciare mai mult a stânjenit decât a ajutat asociaţiile, întrucât Administraţia Pescăriilor era interesată în mod prioritar de menţinerea terenurilor inundabile pentru asigurarea producţiei piscicole şi nu de asanarea lor[37].

Ministrul Agriculturii şi Domeniilor, Ion Mihalache, spera să asigure finanţarea acestor vaste operaţii din prima tranşă a împrumutului de stabilizare şi de dezvoltare economică ce fusese obţinută la începutul lunii februarie 1929 de la un grup financiar internaţional[38]. În acest scop, în vara anului 1929, el a solicitat pentru departamentul Agriculturii şi Domeniilor o sumă de 1.200.000.000 lei, din care 100.000.000 lei urmau a fi investiţi pentru punerea în valoare a regiunilor inundabile ale Dunării[39], cu prioritate pentru revitalizarea producţiei piscicole[40]. Dar, din cauza dificultăţilor financiare întâmpinate atunci de stat, agriculturii i s-au alocat numai 500.000.000 lei. Cum în anul agricol anterior se înregistrase o recoltă slabă pe aproape jumătate din teritoriul ţării[41], din suma de mai sus 231.000.000 lei au fost utilizaţi pentru finanţarea cumpărării de seminţe, iar restul de 269.000.000 lei pentru procurarea de maşini şi unelte agricole[42], astfel că, din lipsă de fonduri, proiectul nu a putut fi pus atunci în aplicare.

Deşi devenise evident că, în condiţiile recesiunii economice, statul nu dispunea de capacitatea de a finanţa un plan de asemenea anvergură, proiectul a continuat, totuşi, să mai rămână un timp în atenţia guvernului. La 25 iunie 1930, a fost promulgată legea pentru ameliorarea terenurilor degradate[43], care completa legea regimului apelor din 27 iulie 1924, oferind o bază juridică mai largă pentru organizarea lucrărilor de îmbunătăţiri funciare. Agravarea, în anii următori, a crizei din domeniul finanţelor a dus la abandonarea lui, statul limitându-se ulterior la a finanţa o serie de lucrări de ameliorări funciare în Delta Dunării. Acestea erau absolut indispensabile pentru întreţinerea

[34] Vezi Gabriel Giurgea, *Situaţia României de după război,* Bucureşti, 1926, p. 57-58.
[35] „Adevărul”, din 5.IV.1929.
[36] Gr. Antipa, *op. cit.,* p. 29.
[37] Radu Mândru, *op. cit.,* p. 89-90.
[38] Vezi D. Şandru, *Capitalul străin în agricultura României în anii crizei economice,* în *AIIAI*, 1982, p. 434.
[39] „Buletinul agricol”, Craiova, an. V, 1929, n. 7-8, p. 22.
[40] „Dacia”, din 5.VII.1929.
[41] Vezi ANB, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 27/1930, f. 20.
[42] „Argus”, din 28.VI.1929.
[43] *MOf*, nr. 141, din 25.VI. 1930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fondului piscicol, şi la iniţierea de noi studii în această direcţie. Astfel, a fost începută construcţia unui mare canal în insula Sf. Gheorghe, care a vizat punerea în valoare a unei suprafeţe neproductive de 110.000 ha şi s-au curăţat de nămol gârlele Deltei Dunării. Respectivele operaţii, corelate cu sistemul de comercializare a peştelui impus în 1928, au contribuit la refacerea producţiei piscicole a Dunării, care a depăşit, către sfârşitul crizei economice, nivelul antebelic, şi la înmulţirea considerabilă a crapului şi şalăului, specii de mare valoare alimentară şi comercială[44]. Dar, pe ansamblu, realizările se dovedeau insuficiente în raport cu cerinţele reale. Preşedintele Consiliului de Administraţie al Pescăriilor din zona inundabilă a Dunării, dr. Grigore Antipa, aprecia, în 1935, referindu-se la ameliorarea zonei piscicole a Deltei Dunării, că singura soluţie pentru rezolvarea problemei pescuitului din această parte a ţării rămânea constituirea unui fond de rulment din care să se acopere cheltuielile necesare[45].

La începutul anului 1937 a fost întocmit un plan cincinal pentru punerea în valoare a terenurilor inundabile şi a produselor pescăriilor statului. Acesta relua vechiul program preconizat de Grigore Antipa la începutul secolului[46], privitor la executarea şi finanţarea lucrărilor de ameliorare a zonelor piscicole şi la modalităţile de exploatare, de industrializare şi de comercializare a peştelui. Marele savant recomanda, totodată, extinderea lucrărilor asupra râurilor, crearea unui serviciu special al repopulării tuturor apelor ţării, înfiinţarea de staţiuni piscicole şi indica modul practic de realizare a acestui program[47].

Un an mai târziu, în 1938, statul a readus la ordinea zilei vechile proiecte de ameliorare a terenurilor din apropierea apelor Dunării. Astfel, în iunie 1938, guvernul Miron Cristea a încercat să obţină colaborarea unor hidrologi din Anglia, Franţa, Statele Unite ale Americii şi din alte ţări la punerea în aplicare a studiului lui Ion Vidraşcu, din 1929, în special pentru lucrările ce aveau în vedere construirea canalelor în zona joasă a Dunării, menite să conducă la un control ştiinţific al apei şi la aplicarea ei în scopuri diverse[48], dar nici de această dată proiectul nu a putut fi pus în aplicare, din cauza lipsei mijloacelor financiare. În aceste condiţii, statul s-a văzut nevoit să continue executarea sau completarea lucrărilor mai vechi de canalizare şi de diferite ameliorări în regiunea piscicolă a Deltei Dunării. Pe ansamblu, lungimea canalelor artificiale create aici cu începere din anul 1903 până în 1940 a depăşit 125 km[49], volumul global al lucrărilor putând fi apreciat drept mulţumitor, dacă avem în vedere posibilităţile reale ale statului şi problemele economice de ansamblu cărora el a trebuit să le facă faţă între cele două războaie mondiale.

În perioada interbelică, problemele pescuitului în Deltă s-au aflat în permanenţă într-o relaţie directă cu împroprietărirea. După intrarea în vigoare a legii de reformă agrară din iulie 1921, s-au expropriat numai porţiunile de teren din apropierea satelor propice pentru păşune şi cultură, care au fost destinate fondului de împroprietărire[50]. La

[44] Gr. Antipa, *op. cit.,* p. 28.

[45] Idem, *Măsurile şi lucrările necesare pentru intensificarea producţiei pescăriilor şi pentru valorificarea produselor lor,* Bucureşti, 1935, p. 13.

[46] Idem, *Chestiunea planului cincinal,* în „Buletinul Administraţiei Generale a P.A.R.I.D.", 1937, nr. 1, p. 15 şi urm.

[47] Idem, *Ţelurile politicii de stat pentru dezvoltarea, organizarea şi punerea în valoare a pescăriilor României,* Bucureşti, 1937, p. 14-17.

[48] National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1930-1939, doc. 871.6461/3.

[49] Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, *op. cit.*, p. 126-128.

[50] ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

judecarea cererilor de revizuire introduse de Casa Pădurilor şi Direcţiunea Pescăriilor Statului, care administrau pământurile din Deltă, împotriva hotărârilor instanţelor de fond, Comitetul agrar a admis, în cele mai multe cazuri, lucrările acestora[51], dar, pe de altă parte, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor le-a lăsat în folosinţa organelor silvic şi a Direcţiei Pescăriilor, care le arendau locuitorilor prin contracte anuale, pentru cultură sau păşunatul vitelor[52].

Faptul că ţăranii din Delta Dunării nu au beneficiat prin reformă decât de o întindere mică de teren arabil şi că în multe localităţi nu se constituiseră păşuni comunale au avut ca rezultate contestarea neîntreruptă de către săteni a deciziei ministeriale şi solicitarea la împroprietărire a pământului inundabil[53]. Repetatele cereri ale ţăranilor şi Consilieratului agricol judeţean Tulcea au obligat, la 13 noiembrie 1928, Direcţiunea Funciară de pe lângă Casa Centrală a Împroprietăririi să dispună, cu ordinul nr. 39211, atribuirea imediată la împroprietărire a terenurilor ţinute până atunci de săteni cu embatic, în conformitate cu art. 7 din legea agrară. Admitea totodată trecerea pământurilor menţinute de Direcţia Pescăriilor şi recunoscute de aceasta ca neinundabile în proprietatea Casei Centrale a Împroprietăririi pentru a se opera pe ele lucrările de reformă[54]. Direcţia Pescăriilor s-a opus însă aplicării ordinului ministerial, motivând că nu recunoştea ca legală nici o hotărâre, întrucât la Curtea de Casaţie s-ar fi creat o jurisprudenţă potrivit căreia terenurile administrate de ea nu puteau fi expropriate. Dar conducerea Pescăriilor a refuzat să precizeze numărul deciziei Curţii de Casaţie[55]. Încurajată de acesta, Casa Pădurilor a adoptat o poziţie similară.

În urma refuzului Administraţiei Pescăriilor şi organelor silvice, Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, Direcţiunea Funciară, a cerut din nou, prin decizia nr. 40037/1928, acestora să predea Consilieratului agricol terenul, pentru a-i da destinaţia hotărâtă prin decizia anterioară[56]. Cele două instituţii s-au conformat doar parţial ordinului ministerial. Până în februarie 1929, dintr-un total de 11.609 ha, Direcţiunea Pescăriilor predase Consilieratului agricol numai 437 ha, ce reprezentau pământurile embaticare; Casa Pădurilor însă predase o întindere mai mare: 22.896 ha expropriate de la ea[57].

Consilieratul agricol intrase pe această cale în posesia a 26.156 ha, dintre care doar 5.610 ha erau cultivabile, iar 20.546 ha erau păşuni expropriate de la proprietarii din Delta Dunării, urmând să preia şi restul pământului expropriat, de 16.796 ha cultivabile şi păşune[58]. Dar Direcţia Pescăriilor, invocând jurisprundenţa Curţii de Casaţie, iar Casa Pădurilor existenţa arborilor pe sol, au refuzat să predea această diferenţă de teren, pe care îl arendau ţăranilor[59].

Suprafeţele de teren expropriate după 1921, în baza legii de reformă agrară, nu au fost însă distribuite imediat ţăranilor şi comunelor. Cu câteva excepţii în care terenurile au fost date în folosinţă provizorie, în rest în judeţul Tulcea pământul expropriat pentru

[51] Idem, fond Comitetul agrar, judeţul Tulcea, dosarele 29/1924-1926; 5/1927-1930; 3/1929-1930; 6/1932.

[52] Idem, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 12.

[53] *Ibidem*, f. 8 şi 12; AN Tulcea, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 312/1924, f. 94 şi 108.

[54] Idem, fond Consilieratul agricol al judeţului Tulcea, dosar 102/1930, f. 46; ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 2 şi 25.

[55] *Ibidem*, f. 182.

[56] *Ibidem*, f. 2.

[57] *Ibidem*, f. 26.

[58] *Ibidem*, f. 182.

[59] *Ibidem*, f. 182-183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împroprietărire a rămas până în 1929, când a început aici de fapt aplicarea operațiilor de împroprietărire, în administrația Consilieratului agricol. O altă cauză care a ținut pe loc împroprietărirea în județ trebuie căutată în sistemul de lucru al cadastrului. Inspectoratul Cadastral Constanța, care avea în sarcină executarea lucrărilor tehnice de reformă în Dobrogea, dispunea de un personal redus: nouă operatori, din care doi îndeplineau funcții de control[60]. Or, numai pentru executarea lucrărilor de împroprietărire din județul Tulcea erau necesare cel puțin 5-6 echipe de operatori topometri[61], adică un personal mai numeros decât avea întregul Inspectorat din Constanța.

În primăvara anului 1929, au început în satele din Delta Dunării lucrările de reformă agrară, prin punerea țăranilor îndreptățiți la împroprietărire în posesia provizorie asupra pământului[62]. Inginerii cadastrului au executat operațiunea pe baza tabelelor de împroprietărire întocmite imediat după legiferarea reformei agrare, care nu fuseseră supuse revizuirii şi în care figurau, fără a avea drepturi, numeroşi locuitori înscrişi în Partidul Național Liberal. Mai mult, confirmând, acolo unde se executaseră, vechile lucrări de împroprietărire, ei au lăsat în stăpânirea unor funcționari ai instituțiilor dependente de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor pământul, deşi aceştia stăpâneau de fapt terenuri întinse[63].

Pe de altă parte, operațiile de împroprietărire începute în anul 1929, pe lângă faptul că s-au desfăşurat într-un ritm lent, nu s-au realizat decât pe o mică suprafață din cea destinată acestui scop. Cea mai mare parte din teren a fost dată în arendă țăranilor, Consilieratul agricol Tulcea procedând, de fapt, la fel ca şi Casa Pădurilor şi Direcțiunea Pescăriilor Statului, cu deosebirea că prețul arenzii era mult mai mic, de numai 85 lei pe ha[64].

Fondul funciar deținut de Consilierat era insuficient pentru împroprietărirea locuitorilor şi pentru crearea păşunilor comunale. Şi cum cele două instituții refuzau să se conformeze ordinului ministerial de a preda întregul pământ expropriat de la ele, la 19 februarie 1929 deputatul N. Georgescu-Tulcea a solicitat în scris Ministerului Agriculturii şi Domeniilor să intervină pentru aplicarea hotărârilor sale şi să ia măsuri împotriva Direcției Pescăriilor şi Casei Pădurilor, care sabotau sistematic şi persistent împroprietărirea „*în disprețul legilor şi al hotărârilor judecătoreşti cu autoritate de lucru judecat*" (subl. autorului)[65]. Ca urmare, la 3 aprilie 1929, ministrul Agriculturii şi Domeniilor a dispus instituirea unei comisii mixte de anchetă, compusă din prefectul județului Tulcea, un delegat al Casei Centrale a Împroprietăririi, directorul Regiunii Silvice Constanța şi delegatul Direcției Pescăriilor Statului. Comisia a întreprins cercetări pe teren în iunie, iulie şi noiembrie 1929[66], constatând că funcționarii Administrației Pescăriilor şi Ameliorațiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării (P.A.R.I.D.) – care fusese constituită prin legea din 11 iulie 1929 şi preluase funcțiile Direcției Pescăriilor desființată acum[67] – rețineau şi cultivau, direct sau prin persoane interpuse, mii de hectare de ostroave şi grinduri, în timp ce localnicii erau lipsiți de

[60] *Ibidem*, f. 174.
[61] *Ibidem*, f. 175.
[62] *Ibidem*, f. 26; idem, dosar 173/1931-1934, f. 32.
[63] Idem, dosar 7/1928-1931, f. 175.
[64] *Ibidem*, f. 36. Vezi şi AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1066/1936.
[65] ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 7/1928-1931, f. 172 şi 175.
[66] Idem, dosarele 112/1930-1931, f. 1; 113/1930-1937, f. 114; 273/1931-1934, f. 32; A. N. Tulcea, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 102/1930, f. 31-45.
[67] Const. I. Ciulei, *Îmbunătățirile funciare şi comasarea pământurilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei,* Bucureşti, 1940, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pământ[68]. Ea a decis ca 50.000 ha să treacă din folosința P.A.R.I.D.-ului în administrația Consilieratului[69].

Cum măsurile inițiate de comisie se loveau de rezistența Casei Autonome a Pădurilor Statului (C.A.P.S.) şi P.A.R.I.D.-ului, ministrul Ion Mihalache a instituit, în toamna anului 1929, o nouă comisie de anchetă, sub preşedinția subsecretarului de stat la departamentul Agriculturii şi Domeniilor, Virgil Potârcă. Aceasta, consemnând rezultatele în procesul-verbal din 3 decembrie 1929, a admis trecerea pământului Casei Pădurilor şi P.A.R.I.D.-ului în administrația Consilieratului agricol pentru a fi distribuit țăranilor şi comunelor. Dar nici de data aceasta P.A.R.I.D.-ul nu s-a conformat dispoziției ministeriale[70]. În aceste condiții, la 23 ianuarie 1930, ministrul Agriculturii a ordonat pentru a treia oară celor două instituții să cedeze Serviciului agricol pământurile neinundabile prevăzute în procesul-verbal al comisiei de anchetă[71].

La 17-18 martie 1930, P.A.R.I.D.-ul a predat, sub supravegherea membrilor comisiei, în mod definitiv, toate terenurile prevăzute în decizia ministerială din 23 ianuarie 1930, dar chestiunea nu se putea rezolva prin soluția dată[72]. Pe această bază, urmau a se distribui locuitorilor următoarele suprafețe: în comunele Pecineaga şi Traian 800 ha de păşune; în Turcoaia şi Carcaliu 600 ha de păşune; în Măcin 400 ha de păşune, iar la Ostrov 600 ha de islaz şi teren cultivabil[73]. Or, într-un număr de 13 comune locuitorii rămâneau total lipsiți de teren cultivabil şi de păşune. În alte sate, unde se efectuase împroprietărirea prin aplicarea hotărârilor instanțelor, suprafețele distribuite ca păşune erau mici în raport cu numărul vitelor existente. La Mahmudia, de pildă, unde păşunea fusese creată pe numai 461,15 ha, totalul necesar era de 713 ha[74]. Împreună cu terenul cultivabil, pentru asigurarea cererilor de împroprietărire în localitate, suprafața calculată era de 2.950 ha[75]. Numai pentru cele 13 comune mai erau necesare încă 7.000 ha cultivabile şi circa 5.000-6.000 ha de păşune[76]. În toamna anului 1930, Serviciul agricol Tulcea a procedat la împroprietărirea provizorie a 868 de țărani pe o suprafață de 1.650 ha preluate de la C.A.P.S. şi P.A.R.I.D. Prin terminarea operațiilor de împroprietărire în primăvara anului 1931, autoritățile de resort considerau încheiată problema împroprietăririi individuale în Delta Dunării[77].

Cu această ocazie, la ilegalitățile săvârşite în anii anteriori s-au adăugat altele izvorâte din maniera în care au lucrat operatorii cadastrului[78]. Astfel, la Mahmudia, unde fuseseră expropriate prin hotărârea instanței județene 1.272 ha pentru păşunea comunală, fără a se specifica limitele geografice ale terenului, inginerii topografi au refuzat să le reconstituie prin măsurătoare, predând comunei, la 19 februarie 1931, doar 461 ha pe care le apreciau ca fiind apte pentru păşunat. Iar restul de teren l-au scos de sub expropriere, fără ca ei să fi avut această calitate juridică[79]. Concomitent, unii operatori topometri au încasat peste taxa legală de măsurătoare sume de bani de la

[68] ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 113/1930-1937, f. 114.
[69] Idem, dosar 113/1930-1937, f. 114.
[70] Idem, dosar 273/1931-1934, f. 32.
[71] *Ibidem*; idem, dosarele 112/1930-1931, f. 1-7; 407/1933, f. 1.
[72] Idem, dosar 273/1931-1934, f. 33.
[73] Idem, dosarele 112/1930-1931, f. 1-7; 407/193, f. 1.
[74] Idem, dosar 407/1933, f. 1.
[75] Idem, dosar 7/1928-1931, f. 25.
[76] *Ibidem,* f. 182-183.
[77] *Ibidem*, f. 44, 48 şi 53. Vezi şi dosarele 12/1930-1931, f. 15 şi urm.; 113/1930-1937, f. 2.
[78] Vezi cazurile de la Jurilofca şi Caramanchioi (idem, dosar 20/1929-1931, f. 9).
[79] Idem, dosarele 170/1931-1947, f. 9; 407/193, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țărani, obligându-i totodată să le plătească întreținerea şi cazarea[80]. Alții au sprijinit însă cererile țăranilor de a li se majora suprafața lotului tip de împroprietărire, acționând împotriva Consilieratului agricol. Deşi în primii ani de aplicare a reformei agrare intervenise în numeroase rânduri pentru împroprietărirea țăranilor şi comunelor, după ce devenise administratorul pământurilor expropriate, Consilieratul nu a predat la împroprietărire decât o parte redusă din teren, şi aceasta numai arabilă, nu şi păşuni, restul reținându-l pentru fondul de colonizare[81].

La 19 ianuarie 1931, titularul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, Virgil Madgearu, a comunicat P.A.R.I.D.-ului şi C.A.P.S.-ului decizia privitoare la delimitarea vetrelor de sat din Delta Dunării, la distribuirea islazurilor către comune şi la împroprietărirea individuală pe loturi de câte 2 ha a locuitorilor înscrişi în tabele. Se cerea ca restul suprafeței ce rămânea disponibilă din terenul predat Serviciului agricol să fie retrocedată P.A.R.I.D.-ului[82]. Dar decizia ministerială nu putea fi aplicată literalmente în privința împroprietăririi atâta vreme cât Casa Pădurilor refuza în continuare să predea o parte din teren, motivând că era compus din pădure, deşi în realitate era păşune cu arbori izolați pe ea. Iar P.A.R.I.D.-ul justifica acelaşi refuz prin necesitatea păstrării terenului pentru organizarea pescăriilor. Ambele instituții continuau să învoiască însă vitele pe pământurile reținute de ele[83].

Pe de altă parte, cum între decizia ministerială din 1931 – care nu o anula pe cea din 1930 semnată de Ion Mihalache – şi cea din 1930 erau contradicții evidente, de ele s-a folosit P.A.R.I.D.-ul, care a păstrat posesiunea asupra restului de pământ, exploatându-l în continuare prin arendare. În aceste condiții, Direcția Aplicării Reformei Agrare i-a solicitat, cu ordinul nr. 75.710, din 2 aprilie 1931, să predea Serviciului agricol întregul teren destinat pentru împroprietărire[84]. Dar P.A.R.I.D.-ul s-a amestecat în mod arbitrar şi în administrarea terenurilor ce le predase anterior fondului de împroprietărire. Astfel, a stricat măsurătoarea făcută de cadastru în toamna anului 1930 în satele Carasuhat de Sus şi Carasuhat de Jos, împărțind din nou, la 29 şi 30 aprilie 1931, pământurile ce fuseseră distribuite țăranilor[85].

În aceste condiții, ministrul Agriculturii din guvernul Iorga-Argetoianu, G. Ionescu-Şişeşti, a reluat în studiu problema, dispunând, prin decizia din 11 mai 1931, să se distribuie locuitorilor 10.022,50 ha din terenul ce urma să fie preluat de la P.A.R.I.D.[86]. Cele circa 10.000 ha au fost trecute în administrația Serviciului agricol la 14-15 mai 1931[87]. Dar, pentru satisfacerea locuitorilor şi comunelor din Deltă erau necesare 16.916,35 ha. Astfel, numai pentru cei 1.411 îndreptățiți – inclusiv cei înscrişi în tabelele întocmite în baza legii de împroprietărire cu preferință a orfanilor, invalizilor şi văduvelor de război, publicată în „Monitorul oficial", nr. 148, din 7 iulie 1930, după calculul făcut la 2, nu la 5 ha, câte fuseseră inițial stabilite pe cap de familie – era nevoie de 2.822 ha. Decizia ministerială prevăzuse crearea păşunilor în numai 14 din cele 20 de comune. Astfel, în calculul suprafeței nu fuseseră incluse pământurile necesare ca păşune pentru comunele Chilia Veche, Periprava, Sfâştovca, C.A. Roseti, Caraorman şi

[80] Idem, dosarele 113/1931-1937, f. 2; 557/1937.
[81] Idem, dosarele 7/1928-1931, f. 56 şi urm.; 407/1933, f. 1.
[82] Idem, dosar 271/1931-1934, f. 33.
[83] Idem, dosar 7/1028-1931, f. 48.
[84] *Ibidem*, f. 44, 56 şi urm.
[85] *Ibidem*, f. 48.
[86] *Ibidem*, f. 56, 159 şi 165.
[87] *Ibidem*, f. 159. Vezi şi idem, dosar 113/1930-1937, f. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sfântu Gheorghe. Or, pentru cei peste 15.000 de locuitori din cele 20 de comune păşunea, calculată la 0,80 ha de fiecare, dădea o cotă globală de 12.093 ha. La aceasta se adăugau rezervele de interes obştesc, de 727 ha, terenul pentru majorarea sau crearea vetrelor de sat, de 1.098,35 ha, plus drumurile[88]. Împroprietărirea pe baza celor 10.000 ha punea nouă comune în situaţia de a nu primi islaz, pentru care necesităţile minime erau de 4.150 ha[89].

Conducerea P.A.R.I.D.-ului, deşi a cedat terenul pentru împroprietărirea ţăranilor şi comunelor, a continuat să submineze reforma agrară. Astfel, în mai 1932, când apele Dunării erau în creştere, administratorul pescăriilor din Tulcea a deschis digul dintre localităţile Lascăr Catargiu, Pardina şi Principesa Ileana, fapt ce a dus la înecarea vitelor aflate la păşunat şi la inundarea gospodăriilor şi culturilor locuitorilor. La ancheta iniţiată ulterior de prefectul judeţului, administratorul a motivat acţiunea sa ca fiind determinată de necesitatea „valorificării bălţilor", refuzând totodată să permită refacerea digurilor[90].

Pe de altă parte, Serviciul agricol Tulcea a predat, în noiembrie 1932, Oficiului Naţional al Colonizării, pentru colonizare, peste 5.900 ha de teren[91]. Acest fond funciar s-a realizat prin reducerea ilegală a lotului de împroprietărire din numeroase comune. Astfel, în comuna Lascăr Catargiu, embaticarilor li s-au distribuit loturi mai mici, de numai câte trei hectare, de pe urma cărei operaţii în localitate au rămas peste 1.000 ha ce se arendau la ţărani de către Serviciul agricol[92]. De altfel, în acel an, după datele Direcţiei Aplicării Reformei Agrare, în judeţ Serviciul agricol arenda în total 1.381 ha din pământul disponibil nepredat la împroprietărire[93]. Deşi pentru unele comune, precum Srichioi, Mihai Bravu, Turda şi Jurilofca, organele agricole au admis majorarea lotului de împroprietărire de la 2 la 3 ha, refuzându-se sporirea lui la plafonul maxim de 5 ha[94], nu în toate localităţile s-a respectat această dispoziţie. Astfel, la Jurilofca s-au distribuit ţăranilor doar câte unul sau două ha[95]. În unele cazuri, precum la Paşa Câşla şi chiar la Jurilofca, s-au repartizat loturi de câte o jumătate de ha, rămânând disponibile sute de ha de teren cultivabil expropriat ce au fost distribuire Oficiului Naţional al Colonizării (O.N.A.C.). La 29 noiembrie 1932, prefectul judeţului raporta Ministerului Agriculturii şi Domeniilor că măsura reducerii lotului de împroprietărire pentru ţăranii din unele sate din Deltă – sub pretextul că aceştia erau pescari, când în realitate se ocupau cu plugăria şi cu creşterea vitelor, spre a se crea un fond de teren disponibil – nu reprezenta altceva decât un abuz din partea organelor agricole, menit să menţină în judeţ o stare de spirit încordată[96].

În faţa unei asemenea practici, în noiembrie 1932, deputaţii N. Georgescu-Tulcea, D. I. Nistor şi senatorii C.N. Spiru şi I. Ionescu au solicitat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor să ia măsuri pentru urgentarea împroprietăririi locuitorilor şi comunelor din Delta Dunării[97]. Intervenţia acestora a avut un oarecare efect asupra accelerării ritmului de aplicare a lucrărilor de reformă agrară. Până la 1 iulie 1933, Serviciul agricol, care

[88] Idem, dosarele 7/1928-1931, f. 159 şi urm.; 113/1930-1937, f. 123.
[89] Idem, dosar 7/1928-1931, f. 165.
[90] Idem, dosar 423/1933-1934, f. 2-27.
[91] Idem, dosar 303/1932-1934, f. 66.
[92] *Ibidem*, f. 58.
[93] Idem, Vechiul regat, Generale, dosar 172/1932, f. 3.
[94] Idem, judeţul Tulcea, dosar 303/1932-1934, f. 58.
[95] *Ibidem*, f. 68.
[96] *Ibidem*, f. 57.
[97] Idem, dosar 273/1931-1934, f . 25-28 şi 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluase de la P.A.R.I.D., în baza deciziilor ministeriale semnate de Virgil Madgearu şi G. Ionescu-Şişeşti, 8.641 ha, distribuise locuitorilor şi comunelor 8.439 ha, restul aflându-se atunci în curs de predare[98].

Pe acest teren s-a efectuat punerea în posesie provizorie a îndreptățiților pe loturi de două ha, cu excepția comunelor Regele Carol şi Principesa Ileana, unde lotul a fost stabilit la cinci ha; s-au destinat terenuri pentru majorarea sau constituirea vetrelor de sat, iar 3.632 ha s-au distribuit pentru constituirea de islazuri în 12 comune[99]. De fapt, până la acea dată pășuni comunale fuseseră create în 28 de localități din Delta Dunării. În multe sate ele fuseseră formate însă din fâşii lungi de 5-6 km, cu lățimi ce variau între 10 şi 30 m şi numai în rare cazuri depăşeau aceste lățimi. Situate în mijlocul unor porțiuni de pământ aflate în proprietatea nemijlocită a P.A.R.I.D.-ului, islazurile nu puteau fi utilizate decât dacă vitele erau învoite la păşunat şi pe pământul acestei instituții, plătindu-se astfel un preț dublu. Mai mult, păşunile – create pe terenuri des inundabile – erau date nu în proprietate absolută, ci în folosința comunelor, în conformitate cu art. 28 din legea păşunilor comunale din 24 septembrie 1920, care dispunea că în zonele inundabile islazurile rămâneau în nuda proprietate a statului[100]. În acelaşi timp, păşunile comunale create pe pământurile expropriate de la C.A.P.S. erau formate din terenuri accidentate, care, prin defrişarea arborilor, s-ar fi degradat şi mai mult[101].

După constituirea păşunilor comunale în satele din Delta Dunării, P.A.R.I.D.-ul a continuat să se amestece în administrarea acestora, sub pretextul că terenurile în cauză îi erau necesare pentru pescării. Conducerea pescăriilor a săpat o serie de canale pe păşunile comunale din ostrovul Domnița Maria, din satul Beştepe şi altele, inundând nu numai islazurile, ci şi loturile de cultură ale localnicilor[102]. În comuna I.C. Brătianu, conducerea pescăriilor a mers până acolo încât a pus stăpânire, începând cu 1928, pe o parte din islazul comunal constituit în anul 1888, pe care l-a arendat vreme de mai mulți ani țăranilor din alte localități[103]. În acelaşi timp, angajații P.A.R.I.D.-ului îi împiedicau pe locuitori să îşi adape vitele pe terenurile pescăriilor, obligându-i să plătească taxe pentru aceasta[104]. În aproape toate cazurile, pe păşunile comunale constituite pe terenurile expropriate de la Casa Pădurilor sursele de apă au rămas în stăpânirea C.A.P.S.-ului[105]. Locuitorii din satele Alibechioi, Nalbant, Trestenic şi altele erau nevoiți să ducă vitele la adăpat la distanțe care ajungeau la mai mulți kilometri[106]. Ocoalele silvice amânau exploatarea arborilor de pe solul distribuit ca păşune comunală, astfel că locuitorii nu puteau să introducă vitele pe ele[107].

Paralel, țăranii din mai multe comune ale Deltei au fost impuşi, începând din anul 1933, când s-au definitivat operațiile de împroprietărire, la plata speselor de măsură-toare, cu toate că ei achitaseră aceste taxe în anii 1929-1932: în acea perioadă, Serviciul agricol județean procedase la punerea sătenilor în posesia provizorie a loturilor de împroprietărire[108].

[98] Idem, dosar 299/1932-1936, f. 2.
[99] Idem, dosar 170/1931-1937, f. 9, 22-23.
[100] *MOf*, nr. 138, din 24.IX.1920.
[101] ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 170/1931-1937, f. 23.
[102] Vezi AN Tulcea, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 326/1934, f. 93.
[103] Idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosarele 992/1936, f. 13; 1072/1936.
[104] Idem, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94-95.
[105] *Ibidem*, f. 95; idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1026/1935.
[106] Idem, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94.
[107] Idem, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 899/1932, f. 22.
[108] *Ibidem*; idem, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Reacţia ţăranilor faţă de această stare s-a concretizat în introducerea sistematică a vitelor pe păşunile rămase în administraţia P.A.R.I.D.-ului, în trecerea la defrişarea arborilor din pădurile distribuite ca păşuni comunale şi în refuzul de a plăti arenzile către administraţia pescăriilor şi spesele de măsurătoare[109]. Dar desele procese intentate de cele două instituţii locuitorilor şi, în special, comunelor, plus amenzile la care au fost supuse, au determinat pe conducătorii comunelor să renunţe la dreptul de a administra păşunile ce le fuseseră acordate în folosinţă. Începând din 1932 până la 1 iunie 1933, ţăranii dintr-un număr de 15 sate din Delta Dunării au refuzat să mai ia în primire islazurile, găsind condiţii mai avantajoase în învoirea vitelor pe terenurile administrate de P.A.R.I.D. decât în situaţia ce li se crease în urma reformei[110].

La aceeaşi dată, 1 iunie 1933, din suprafaţa predată de P.A.R.I.D., Serviciul agricol mai păstra aproape 916 ha, din care 586 le-a destinat O.N.A.C.-ului pentru împroprietărirea a 32 de colonişti, din care numai doi se stabiliseră pe loturi[111]. De altfel, fondul funciar vărsat în întregul judeţ pentru colonizare era, în august 1932, de circa 6.000 ha[112]. Din cauza slabei calităţi a terenurilor, în aproape toate satele ţăranii împroprietăriţi prin colonizare le-au refuzat, întorcându-se în comunele de baştină. Astfel, deşi fondul funciar destinat acestui scop era mare, până în 1930 doar 30 de ţărani se stabiliseră aici[113]. O parte din cei colonizaţi, în special în comunele Ciamurlia de Jos, Caramanchioi şi Lunca au luat loturile în folosinţă provizorie, subarendându-le localnicilor[114]. Această stare de lucruri a determinat, în decembrie 1938, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor să reia în unele localităţi, precum în Ceatalchioi, Lascăr Catargiu şi Tulcea, terenul destinat colonizării şi să îl retrocedeze Direcţiei Comerciale a Pădurilor[115].

Profitând de lipsa unei evidenţe precise asupra modului cum era administrat fondul de colonizare, mulţi funcţionari din judeţul Tulcea au devenit proprietari ai unor loturi de colonizare. Astfel, în primăvara anului 1933, în comuna Başchioi (Satu Mare), unde lotul de împroprietărire fusese stabilit la numai trei ha şi unde Serviciul agricol intervenise pentru a fi deposedaţi localnicii de terenurile ţinute cu embatic de peste 50 de ani – pentru care ei plătiseră după 1921 ca rate de împroprietărire 480.000 lei – au primit pământ doi notari, un prim pretor, un perceptor şi un agronom ce posedau fiecare suprafeţe cuprinse între 40 şi 80 ha, exploatându-le în dijmă cu ţăranii din sat[116].

După distribuirea provizorie a pământului din Delta Dunării, organele de execuţie tehnică a reformei agrare nu au luat măsuri pentru definitivarea operaţiunilor de împroprietărire a localnicilor. În urma memoriilor din 20 martie şi 15 iunie 1934, înaintate Ministerului Agriculturii şi Domeniilor de senatorul T. N. Gabrov, prin care se arătau că în comunele Jijila, Garvăn, Văcăreni, Rachelu, Ion Brătianu, Luncavița, Pisica, Turcoaia şi Carcaliu ţăranii şi comunele nu intraseră încă în posesia terenului. Drept urmare, în septembrie şi octombrie 1934 au lucrat în Deltă două comisii de anchetă, prima sub îndrumarea directorului Inspectoratului agricol Constanţa, cea de-a doua, din octombrie, având în componenţa sa pe reprezentanţii P.A.R.I.D.-ului şi C.A.P.S.-ului şi

[109] *Ibidem,* f. 95; idem, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. Ad.-tiv, dosar 899/1932, f. 39.
[110] ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosarele 20/1929-1931, f. 9; 170/1930-1937, f. 9, 22-23; 299/1932-1936, f. 2; 407/1933, f. 36.
[111] Idem, dosar 299/1932-1936, f. 2.
[112] Idem, Vechiul regat, Generale, dosar 39/1923-1933, f. 241.
[113] Constantin P. Rotaru, *Reformele agrare în Dobrogea Veche (1878-1930),* Sf. Gheorghe, 1930, p. 5.
[114] ANB, fond Reforma agrară din 1921, judeţul Tulcea, dosar 303/1932-1934, f. 5.
[115] Idem, dosar 622/1938-1940, f. 20-24.
[116] Idem, dosar 303/1932-1934, f. 49 şi 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe însuşi senatorul Gabrov[117]. S-a constatat cu acea ocazie că în toate comunele menționate sătenii nu intraseră în mod definitiv în stăpânirea pământului expropriat de la C.A.P.S. şi P.A.R.I.D. Pretutindeni unde a executat operații tehnice, cadastrul lucrase foarte puțin. În comunele Luncavița, Rachelu şi Văcăreni loturile de împroprietărire fuseseră trase la sorți, dar țăranii nu au putut să le cultive întrucât organele silvice nu ridicase materialul lemnos ce trebuia defrişat; opt din totalul celor nouă comune se aflau în litigii cu P.A.R.I.D.-ul, judecându-se pentru folosința terenului, din care cauză în patru din ele nu începuse parcelarea, iar în celelalte parcelarea, deşi executată, nu putuse fi recepționată[118]. Serviciul agricol al județului Tulcea a solicitat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor în numeroase rânduri să ordone definitivarea parcelărilor. Cum organul tutelar nu a dat curs favorabil acestor cereri, directorul Serviciului agricol a acceptat perimetrările şi parcelările provizorii şi neverificate şi a pus pe săteni şi comunele în posesie pe baza acestor parcelări. Dar, neridicarea materialului lemnos de către organele silvice lăsa în unele localități împroprietărirea fără efecte practice[119].

În alte sate, pe măsură ce se executa punerea în posesie a sătenilor şi comunelor pe terenuri de slabă calitate, ei se vedeau în mod firesc nevoiți să renunțe din această cauză la împroprietărire. A fost cazul comunelor Sarinasuf, în septembrie 1933 cu cele 200 ha islaz comunal[120], Mahmudia, în iunie 1933 şi apoi în martie 1936 cu cele 410 ha de păşune[121], ambele inundabile, a 55 de locuitori din Caraorman şi a altor 28 din Sfântu Gheorghe în 1937, împroprietăriți cu loturi de câte 2 ha pe pământuri nisipoase[122].

Pe unele din pământurile refuzate la împroprietărire nu s-a mai aplicat ulterior exproprierea, rămânând în stăpânirea P.A.R.I.D.-ului[123]; altele au rămas însă în administrația Serviciului agricol județean. Nu cunoaştem suprafața exactă a terenurilor retrocedate de către țărani şi comune. Fapt este că în 1939, din 36 de județe care dispuneau încă de pământ pentru împroprietărire, județul Tulcea ocupa locul al doilea ca suprafață nepredată, cu 8.219 ha, întindere care depăşea suma disponibilului din multe alte județe luate împreună[124].

Renunțarea comunelor din Delta Dunării la islazurile expropriate de la ocoalele silvice a complicat, în localitățile respective, problema păşunatului, mai ales cu începere din anul 1938, după ce Casa Autonomă a Pădurilor Statului a interzis învoirea vitelor în păduri[125]. În celelalte localități, s-a menținut, până în anii celui de-al Doilea Război Mondial inclusiv, sistemul învoirii duble a vitelor, atât pe păşunea comunală, cât şi pe terenurile P.A.R.I.D.-ului sau în poienile de pădure deținute de C.A.P.S.[126].

Dacă problema împroprietăririi individuale a țăranilor din satele Deltei Dunării poate fi considerată ca încheiată în anii celui de-al Doilea Război Mondial, în schimb cea a păşunilor comunale, în special a celor create pe terenurile expropriate de la organele silvice, se complicase prin intervenția Ministerului Agriculturii şi Domeniilor din vara anului 1942. Astfel, s-a încercat anularea tuturor exproprierilor de păduri din

[117] Idem, dosar 273/1931-1934, f. 17 şi 22.
[118] *Ibidem.*
[119] *Ibidem.*
[120] Idem, dosar 407/1933, f. 56.
[121] Idem, dosar 170/1930-1937, f. 9.
[122] Idem, dosar 136/1931-1938, f. 3-4; AN Tulcea, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 76/1938, f. 34, 40 şi 44.
[123] ANB, fond Reforma agrară din 1921, județul Tulcea, dosar 407/1933, f. 35.
[124] Idem, Vechiul regat, Generale, dosar 6/1932, f. 8 şi urm.
[125] AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1144/1938.
[126] Idem, dosar 1512/1942, f. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județul Tulcea. Legea pentru reforma agrară din 1921 pentru Vechiul regat interzicea exproprierea pădurilor din zonele de şes şi transformarea lor în păşuni comunale. Se permitea, totuşi, în baza art. 7, al. f, din aceeaşi lege, a se expropria pământurile pe care existau tufişuri sau arboret, considerate că nu vor putea deveni niciodată pădure compactă[127]. În Delta Dunării, toate exproprierile de terenuri operate în defavoarea ocoalelor silvice s-au făcut în baza acestei excepții[128].

Cu ocazia unor cercetări întreprinse în anul 1942 de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor în județul Tulcea, organele de anchetă, influențate probabil de funcționarii ocoalelor silvice de aici, au considerat ilegale exproprierile de păduri efectuate de către instanțele reformei. Ca urmare, s-a dispus retrocedarea celor circa 20.000 ha de păduri ce fuseseră expropriate de la Casa Pădurilor. Dar Consiliul de avocați din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor a apreciat că nu se mai putea reveni asupra unor hotărâri de expropriere devenite definitive, întrucât s-ar fi încălcat autoritatea de lucru judecat[129].

Din analiza făcută de organele ministeriale în vara anului 1942, în legătură cu această problemă, rezulta că în 69 de comune din județ se expropriaseră în total 19.587 ha de pădure pentru a fi destinate ca păşuni comunale; studiile de transformare fuseseră întocmite până atunci pentru o suprafață de 6.400 ha din 26 de sate, dar acestora nu li se calculaseră încă debitele[130]. În octombrie 1942, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, însuşindu-şi avizul Consiliului de avocați, a dispus să lase pădurile în folosința comunelor şi să le pună cât mai repede posibil în posesie, cu condiția ca administrațiile comunale să achite valoarea materialului lemnos, – care nu putea fi defrişat – valoare ce urma a fi socotită de la data în care hotărârile de expropriere deveniseră definitive[131].

Pe această cale, problema păşunilor comunale în județul Tulcea şi în special în satele din Delta Dunării nu a fost soluționată. Prefectul, referindu-se la stadiul reformei agrare din județ, la sfârşitul lunii decembrie 1942, menționa că păşunile fuseseră constituite pe terenurile împădurite cele mai slabe, adeseori cu un sol sărac în hrană. Şi nici chiar aşa nu s-a putut asigura necesarul în comparație cu numărul vitelor, din care cauză a continuat să se mențină aceeaşi dependență a comunelor față de C.A.P.S. şi P.A.R.I.D.[132].

Concomitent, locuitorii Deltei Dunării care îşi asigurau traiul cu prioritate din pescuit, s-au confruntat cu tot mai numeroase obstacole generate de noul regim de comercializare a peştelui, fapt care i-a determinat să reacționeze prin unirea lor în cooperative. Constituirea celor dintâi asociații postbelice de pescuit a reprezentat o reacție a locuitorilor din nordul Dobrogei şi a celor din sudul Basarabiei, care îşi asigurau traiul de pe urma comercializării peştelui, în pofida încercărilor unor întreprinderi comerciale de a le exploata în mod oneros munca. La 7 iunie 1924, a fost promulgată legea privitoare la comercializarea şi controlul întreprinderilor economice ale statului. În temeiul ei, concesiunea pescuitului şi vânzării peştelui din Dobrogea şi din sudul Basarabiei s-a acordat societății anonime, „Frigul", din București, care plătea foarte puțin pescarilor şi care desfăcea peştele pe piață la prețuri de câteva ori mai mari[133]. Iar transportul peştelui a fost încredințat societății „Delta Dunării", din Tulcea.

[127] *MOf*, nr. 82, din 17.VII.1921.
[128] Vezi ANB, fond Comitetul agrar, județul Tulcea, dosar 6/1932, f. 22 şi urm.
[129] AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. Ad-tiv, dosar 1571/1943.
[130] *Ibidem.*
[131] *Ibidem*.
[132] Idem, dosar 1512/1943, f. 39.
[133] ANB, fond Casa Regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Societatea „Frigul" fusese fondată în anul 1919, cu un capital social de trei milioane de lei, subscris în cea mai mare parte de Banca Marmorosch Blank & Co şi de câțiva membri marcanți ai Partidului Național Liberal, ca întreprindere producătoare de gheață artificială. În 1923, ea şi-a dublat capitalul social şi a creat o firmă subordonată ei, „Delta Dunării", societate anonimă pentru transportul, comerțul şi industrializarea peştelui, cu un capital social de 10 milioane de lei[134].

Cum legea din 7 iunie 1924 admitea anumite privilegii cooperativelor pescăreşti, în condițiile agravării situației economice a pescarilor, rezultată din concesionarea comercializării pescăriilor în beneficiul societății „Frigul" – sindicatele agricole locale şi Centrala Cooperativelor de Producție şi Consum au căutat să îi sprijine, inițiind cooperativizarea lor. Aceasta a determinat o oarecare dezvoltare a asociațiilor pescăreşti, care au fost create de-a lungul Dunării de Jos, la început de la Hârşova până la Reni[135], inclusiv pe lacul Brateş. Astfel, chiar în anul promulgării legii comercializării, 1924, s-au constituit 28 de cooperative pescăreşti[136], numărul lor sporind până în 1927 la 53[137].

Ca efect al aplicării legii pentru comercializarea şi controlul întreprinderilor economice ale statului, cooperativele pescăreşti au fost subordonate însă societății „Frigul". Aceasta a practicat un sistem de pescuit care amenința să ducă la exterminarea unor specii, a speculat în mod oneros atât pe pescarii cooperativizați, cât şi pe cei neasociați, plătindu-le prețuri foarte mici la achiziție. În acelaşi timp, cooperativele au păgubit statul, prin faptul că nu şi-au onorat obligațiile prevăzute în contractul de concesiune[138].

Nemulțumite de acțiunile societății „Frigul", curând după recunoaşterea lor legală, asociațiile de pescari din Delta Dunării şi din sudul Basarabiei, în unire cu Centrala Cooperativelor de Producție şi Consum, au adresat un memoriu Consiliului Tehnic de Îndrumare şi Control. Cereau ca şi cei 60.000 de pescari din Delta Dunării şi din sudul Basarabiei să devină părtaşi la comercializarea pescăriilor, cu aport de capital, constând din unele vase de pescuit, vase fluviale şi instalații, care se ridicau la circa 500.000.000 lei în total[139]. Cum Consiliul Tehnic de Îndrumare şi Control nu a dat nici un răspuns, delegații cooperativelor de pescuit şi de desfacere în comun a peştelui din Dobrogea şi din sudul Basarabiei în 1925 au revenit cu un nou memoriu. Solicitau, de această dată, efectuarea comercializării peştelui prin cooperativele de pescari, întrucât ei erau cei mai interesați în mod direct în operația respectivă[140]. Aceleaşi doleanțe, rămase din nou fără urmări, au fost prezentate şi regelui Ferdinand, tot în anul 1925, prin memoriul întocmit de delegatul cooperativelor de pescari şi vânători din regiunea Deltei Dunării şi Basarabia, I. Luchian[141]. Memoriul expunea o serie de doleanțe privitoare la modalitățile de valorificare şi de industrializare a peştelui, care fuseseră ridicate la cele două congrese ale pescarilor desfăşurate la Tulcea la 10 martie 1920 şi 11 iunie 1923[142].

Oricum, activitatea celor două societăți care au monopolizat achiziționarea şi comercializarea peştelui, în temeiul legii din 7 iunie 1924, a avut un impact negativ nu

[134] *Indicatorul industriei româneşti, 1925,* Bucureşti, p. 306 şi 377.
[135] Joseph Kamil, *op. cit.,* p. 121.
[136] Gr. Mladenatz, *Industrializarea şi comercializarea fructelor prin cooperație,* în „Economia națională", an. XLVII, 1926, nr. 1, p. 11.
[137] *Ibidem*; Joseph Kamil, *op. cit.,* p. 121.
[138] ANB, fond Casa Regală Ferdinand, dosar 7/1925, f. 2.
[139] *Ibidem*, f. 2.
[140] *Ibidem*, f. 6.
[141] *Ibidem*, f. 1-6.
[142] Valentin Ciorbea, *op. cit.,* p. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai asupra locuitorilor din Delta Dunării, ci şi asupra recoltării producţiei piscicole de aici. Provocau, în acelaşi timp, nemulţumirea multor pescari, fapt ce a obligat autorităţile de resort să reintroducă în anul 1928 sistemul de achiziţie a peştelui prin licitaţie publică[143].

Paralel, au fost iniţiate şi câteva măsuri de politică piscicolă. În martie 1927, ministrul Agriculturii şi Domeniilor din guvernul generalului Al. Averescu, Constantin Garoflid, a supus dezbaterilor corpurilor legiuitoare *Proiectul de lege pentru exploatarea pescăriilor*, prin care se încerca a se pune capăt „empirismului şi intereselor vremelnice ce au condus administraţia şi exploatarea pescăriilor". În vederea realizării unei conduceri tehnice unitare în acest sector al economiei, Administraţia Pescăriilor Statului urma să fie scoasă de sub tutela Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, devenind autonomă. Se preconiza că pescuitul să fie practicat „numai de oameni de meserie, obligaţi a plăti o dijmă ce varia în funcţie de cantitatea şi de specia pescuită[144].

Nici noua formulă de achiziţie introdusă în anul 1928 nu a contribuit însă la o sporire a veniturilor pescarilor, care erau diminuate pe diverse căi. Aceştia erau obligaţi să predea statului o dijmă, care varia între 30 şi 50% din cantitatea recoltată, iar restul trebuia predat birourilor statului care vindeau peştele prin licitaţie comercianţilor. În plus, pescarii erau obligaţi să execute anumite lucrări de întreţinere a gârlelor de alimentare cu apă. În activitatea de valorificare se interpuneau cherhanagii şi colectorii, care preluau peştele de la locuitori şi îl transportau la biroul statului din Tulcea. Această reţea de intermediari conducea la o majorare de câteva ori a preţului de vânzare a peştelui. Aşa, de pildă, în toamna anului 1937, pescarii din Jurilovca, judeţul Tulcea, primeau pentru un kilogram de peşte 20 lei, timp în care el se desfăcea pe piaţa Constanţei cu 160 lei[145]. Grigore Antipa scria în 1935, referindu-se la cherhanagii, că aceştia se pretau la o speculă şi la o cămătărie „adeseori neruşinată" a pescarilor vânători şi că, pe această cale, ei absorbeau, totodată, o mare parte din veniturile ce s-ar fi cuvenit „proprietăţii", mai exact, statului şi pescarilor[146].

În aceste condiţii, nu păreau deloc lipsite de raţiune memoriile adresate de pescari în cursul anului 1937 atât guvernului, cât şi regelui. Ei solicitau cu precădere alocarea de noi credite, menite să contribuie la îmbunătăţirea procesului de valorificare a peştelui, pentru „a salva cât mai curând pescarii români de la desfiinţare"[147]. Dar, ca şi în trecut, revendicărilor nu li s-au dat soluţii practice, în ciuda faptului că transportul şi comerţul peştelui continua să se efectueze în mod primitiv[148].

Participarea României la cel de-al Doilea Război Mondial a determinat o stagnare a lucrărilor de ameliorări funciare în regiunea inundabilă a Dunării. Cu toate că eforturile materiale ale statului erau concentrate spre susţinerea frontului, executarea lor fiind, practic, imposibilă, specialiştii nu au încetat de a face propuneri în această direcţie. Este de notat planul inginerului agronom Şt. Mihălcescu, din Serviciul Îmbunătăţirilor Funciare din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, pregătit pentru Congresul Uniunii Generale a Inginerilor din România, din octombrie 1941. Se preconizau lucrări

[143] Gr. Antipa, *op. cit* , p. 27-28.
[144] *DAD*, Şedinţa din 28 martie 1927, p. 2089-2090.
[145] Valentin Ciorbea, *op. cit.,* p. 207.
[146] Gr. Antipa, *Măsurile şi lucrările…,* p. 13.
[147] Apud D. Şandru, V. Ciorbea, *op. cit.,* p. 308.
[148] Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, *op. cit.,* p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

complexe în vederea valorificării acestor terenuri, evidențiindu-se, totodată, marile avantaje ce decurgeau pentru pescuit din înfăptuirea lor[149].

În sectorul piscicol problemele s-au înmulțit, datorită celui de-al Doilea Război Mondial, dar şi măsurilor impuse de autoritățile militare, care au limitat pescuitul la anumite zone şi care au supus unor controale severe circulația ambarcațiunilor pescăreşti. Cum, în condițiile războiului, cererile de peşte pe piața germană deveniseră din ce în ce mai mari, administrația antonesciană a încercat să asigure mijlocele necesare intensificării exploatării regiunilor piscicole. În acest scop, la cererea guvernului, conducerea Pescăriilor Statului din Regiunea Inundabilă a Dunării a redactat un program ce trebuia înfăptuit în zece ani, care privea crearea unei flote de pescuit pentru Dunăre şi Marea Neagră[150]. A fost semnată chiar o convenție cu Reich-ul, prin care acesta din urmă se angaja să construiască şi să livreze României 14 vase de pescuit de coastă şi de larg. Dar, în condițiile din etapa a doua a războiului mondial, când Germania hitleristă suferea eşec după eşec pe fronturile de luptă, ea nu şi-a mai onorat, ca şi în cazul tuturor celorlalte convenții bilaterale, angajamentele asumate. De aceea, dispozițiile acestei înțelegeri au rămas literă moartă.

În acelaşi timp, veniturile pescarilor au fost diminuate şi prin politica practicată de Direcția Pescăriilor. La început, aceasta încasa de la ei drept dijmă 50% din recoltă, iar măsura a fost extinsă ulterior şi asupra cantității de peşte considerată că trebuia să li se lase pescarilor pentru hrană. În 1926, pescarii din Sulina se plângeau prefectului că nu mai puteau face față greutăților şi impunerilor şi că acumulaseră mari datorii[151]. Sesizată de numeroase plângeri similare, la 29 septembrie 1927, Prefectura județului Tulcea solicita Ministerului Agriculturii şi Domeniilor să elimine perceperea dijmei pe cota pescuitului, întrucât „*măsura pare nedreaptă, peştele de hrană a pescarului n-a fost supus niciodată vreunei condiții de dijmă* (subl. autorului)”[152].

După marea depresiune economică din anii 1929-1933, la fel ca şi în cazul celorlalte categorii de cooperative din România, numărul asociațiilor de pescuit a fost în continuă scădere. Astfel, la 31 decembrie 1937 numai 17 unități, cu 3.273 membri, 4.504.000 lei capital şi cu o cifră de afaceri de 50.787.000 lei, mai încheiaseră bilanțuri. Ele se constituiseră în acelaşi an cu Federația Națională a Cooperativelor de Pescuit – Fenaco[153]. La sfârşitul lui 1939, numărul lor scăzuse la 15, al membrilor la 2.307, iar capitalul, împreună cu rezervele, se cifra la 6.346.000 lei[154]. În fine, abia la bilanțul din 1942 se înregistrează o sporire a numărului de unități, la 19, care au recoltat şi au vândut în acel an peşte în valoare de aproape 600.000.000 de lei[155].

Privite retrospectiv, cele două probleme majore ale familiilor din Delta Dunării, cea a regimului de pescuit şi cea a împroprietăririi locuitorilor din zonă, au stat în permanență în atenția autorităților centrale şi locale, ca urmare a numeroaselor memorii pe care pescarii de aici le-au depus la instituțiile de profil care aveau căderea să

[149] Şt. Mihălcescu, *Valorificarea terenurilor inundabile şi mlăştinoase din România,* în „Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România”, an. XXIV, 1942, nr. 4, p. 75-78. Congresul nu a mai avut însă loc.

[150] *Propuneri asupra unui regim de dezvoltare a marinei comerciale şi proiectul programului de vase fluviale şi maritime întocmit de comisia însărcinată de Ministerul Lucrărilor Publice şi Comunicațiilor*, iunie 1942, p. 10.

[151] AN Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, dosar 36/1927, f. 88.

[152] *Ibidem.*

[153] I. I. Tatos, *Rolul federalelor de cooperative în valorificarea producției agricole*, în „Independența economică”, an. XXII, 1939, nr. 6, p. 52-53.

[154] Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, ediția a II-a, Braşov, 1995, p. 474-475.

[155] Agricola Cardaş, *Cooperația agricolă,* în „Pagini agrare şi sociale”, an. XX, 1943, nr. 3, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intervină pentru a găsi modalități de a le ameliora starea economică. Deşi acestea au luat o serie de măsuri în vederea satisfacerii doleanţelor, efectele aplicării lor nu au fost spectaculoase, astfel că, în decurs de două decenii, pescarii din Delta Dunării nu au cunoscut o ameliorare profundă în standardul lor de viaţă.

LA VIE ECONOMIQUE DU DELTA DE DANUBE DANS LA PERIODE DE L'ENTRE-DEUX GUERRES
(Résumé)

Mots clés: propriété de l'État, régime des eaux, pêche, mise en possession, pauvreté

L'étude part de la prémisse que 90% des eaux roumaines, avec tout ce qu'elles produisaient, représentaient la propriété de l'État, mais la pêche de masse se faisait, surtout au long du Danube et dans le Delta. Le régime de la pêche a été statué pour la première fois en 1896. Il este resté valide jusqu'en 1912, lorsque les pêcheurs de Dobrogea ont gagné le droit de pêcher dans les eaux de l'État et commercialiser librement le poisson, contre une taxe. À partir de cette année-là, la commercialisation du poisson a été monopolisé, et les pêcheurs ont été affectés économiquement par les prix établis par l'État pour le poisson fourni, ce qui a déterminé beaucoup d'entre eux de quitter cette occupation. Les problèmes des habitants du Delta se sont aggravés lors de la première guerre mondiale, quand, presque au long de toute cette période de participation de la Roumanie à la guerre, la région de Dobrogea a été occupée par les Pouvoirs Centraux. L'inventaire et les installations de pêche ont été détériorés, les prix des outils ont augmenté, certains des établissements des pêcheurs ont disparus, et le pouvoir d'achat des habitants de la zone s'est drastiquement réduit, ce qui a conduit à une descente des revenus réalisé à la suite de la commercialisation de la récolte obtenue par les pêcheurs. Dans ces conditions, dans les premières années après la guerre, la production s'est diminuée sensiblement, pour qu'elle connaisse, ultérieurement, une évolution sinueuse, avec des hauts et des bas vertigineux.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LILIA DERGACIOVA, ANDREI CRIVENCO

MONEDE MEDIEVALE MOLDOVENEŞTI DIN COLECŢII PARTICULARE DIN REPUBLICA MOLDOVA (IV)

Continuăm prezentarea de monede medievale moldoveneşti descoperite în interfluviul Prut-Nistru în ultimii ani[1]. Piesele fac parte din colecţia lui A. Crivenco şi nu se cunosc detalii privind proveniența. Avem în vedere nouă piese moldoveneşti din secolul XV (fig. 1), din care şase exemplare de la Alexandru I (cel Bun) – un groş de tip I[2], o jumătate de groş de tip III, patru piese de jumătate de groş de tip V –, o jumătate de groş de tip I de la Ştefan II şi doi groşi de tip I de la Ştefan III (cel Mare).

Piesa cea mai timpurie este un groş de la Alexandru I. După părerea lui O. Iliescu, asemenea emisiuni monetare de tip I „premergător" au fost bătute în perioada 1400-1408[3], fiind foarte asemănătoare cu tipul general a emisiunilor lui Petru I şi Ştefan I[4]. Piesa este foarte uzată, ceea ce nu ne permite o discuţie mai amănunţită asupra ei. Este însă evident că grosul a fost bătut dintr-un aliaj inferior cu multă aramă, reflectând probabil procesul de alterare continuă a titlului de argint din care se băteau monede moldoveneşti, pentru a ţine pasul cu procedeul asemănător practicat în Polonia[5].

Descoperirile de monede de acest tip au fost atestate în tezaurele de la Măcin (jud. Tulcea)[6] şi Rădăuţi (jud. Suceava)[7]; în descoperiri izolate, în număr semnificativ, la Suceava (jud. Suceava)[8], Iaşi – str. Ştefan cel Mare[9], – str. Anastasie Panu, hotel Moldova[10],

[1] Primele două articole au prezentat colecţia V. Tocmacov (cf. Lilia Dergaciova, *Monede medievale moldoveneşti din colecţii particulare* (I), în „Revista arheologică", Chişinău, IV, 2, 2008, p. 208-217; idem, *Monede medievale moldoveneşti din colecţii particulare din Republica Moldova* (II), în „Acta Moldaviae Septentrionalis", Botoşani, 2009 - mss). Al treilea articol prezintă piesele moldoveneşti dintr-o colecţie particulară anonimă (cf. Lilia Dergaciova, N. Telnov, *Monede medievale moldoveneşti din colecţii particulare din Republica Moldova* (III), în *CN*, XV, 2009 - mss).

[2] Tipologia emisiunilor după *MBR*.

[3] O. Iliescu, *Moneda în România,* Bucureşti, 1970, p. 27 (în continuare, Iliescu, *Moneda*).

[4] Piese cu două flori de crin în scut pe avers, cu excepţia emisiunilor cu legenda germană.

[5] C. Kiriţescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, I, Bucureşti, 1997, p. 85.

[6] Katiuşa Pârvan, *Monede moldoveneşti descoperite în Dobrogea*, în *Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000*, Tulcea, 2000, p. 563-572.

[7] Idem, *Monede moldoveneşti păstrate la Muzeul Naţional de Istorie a României*, în *Suceava*, XXVI-XXVII-XXVIII (1999-2000-2001), 2001, p. 357-383.

[8] Idem, *Monede moldoveneşti descoperite la Suceava* (I), în *CN*, VIII, 2002, p. 197-209.

[9] *CNM-II. Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iaşi*, coord. Viorel M. Butnariu, Iaşi, 2001, p. 136, nr. 494, 495 (în continuare, *CNM-II*).

[10] *Ibidem*, p. 142, nr. 595.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 321–326

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cetatea Albă (Bilhorod-Dnistrovskyi, reg. Odessa, Ucraina)[11] şi dintr-o localitate rămasă necunoscută din Moldova[12].

A doua piesă de la Alexandru I este jumătate de groş din aramă, dar cel mai probabil are un conţinut de argint semnificativ. Pe revers, deasupra scutului, apare o roză. Faptul acesta ne lasă să atribuim piesa tipului II, datat 1409-1415, deoarece autorul se referă numai la piese cu cinci flori de crin în scutul de pe revers[13]. Exemplarul nostru este mai subţire decât jumătăţile de groş din ultimele tipuri. Spre exemplu, în comparaţie cu jumătăţile de groş de tip V, care sunt bătute din aramă şi sunt într-adevăr groase, piesele divizionare din bilon sunt foarte subţiri şi, cel mai probabil, prin diferenţa din componenţa metalului, au avut o valoare nominală egală.

Emisiunilor divizionare ale lui Alexandru I îi mai aparţin şi patru jumătăţi de groş, care sunt atribuite tipului V (1430). Tipul acesta a fost bătut într-o cantitate însemnată, iar piesele sunt descoperite pe teritoriul întreg al Moldovei, tinzând spre partea centrală a spaţiului Carpato-Nistrean.

Urmează o emisiune de la Ştefan II. A fost executată din bilon şi cel mai probabil aparţine tipului I datat 1433-1435. Pe revers, are o coroană deasupra scutului, şi la dreapta o siglă (P?). Prezenţa unor sigle la dreapta sau la stânga scutului la emisiunile lui Ştefan II a fost constatată de mai mulţi cercetători. În literatura de referinţă, se subliniază că tipul I, al lui Ştefan II, seamănă cu emisiunile anterioare lui Alexandru I şi Iliaş I[14]. Totuşi, în catalogul de referinţă nu găsim piese cu sigla P la dreapta scutului. Dispunem numai de desenul unei piese de un groş şi jumătate (dublu groş?) la care pe avers, la stânga scutului, apare sigla P[15]. Faptul acesta ne duce la concluzia că moneda prezentată este o variantă inedită a tipului I.

Piese divizionare a lui Ştefan II au fost depistate numai într-un singur tezaur de la Roman (jud. Neamţ, România)[16]. În descoperirile izolate de la Suceava (jud. Suceava, România)[17], Butuceni (r. Orhei, R. Moldova)[18] dispunem de nominaluri de un groş şi jumătate, un groş sau jumătate de groş.

---

[11] Inedite.

[12] *CNM-III. Monnaies et parures du Musée Départemental „Ştefan cel Mare" de Vaslui*, éd. Viorel M. Butnariu, Iaşi, 2007, p. 126, nr. 18 (în continuare, *CNM-III*).

[13] Iliescu, *Moneda,* p. 27.

[14] *Ibidem*, p. 30.

[15] *MBR*, p. 69.

[16] D. Hordilă, *Tezaurul de monede medievale descoperit în 1975 la Roman*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 401-422.

[17] T. Martinovici, Eugenia Neamţu, *Platoul din faţa Cetăţii de Scaun de la Suceava*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 752-756; Gr. Foit, *Suceava – centru de interes major pentru numismatica medievală a Moldovei*, în *Suceava*, VIII, 1981, p. 47-84 (în continuare, Foit, *Suceava – centru de interes*); B. Mitrea, *Descoperiri monetare în România (1976-1979) (XVIII-XX)*, în *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, Bucureşti, LXX-LXXIV (1976-1980), 124-128, 1981, p. 559-608; L. Chiţescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în *Cercetări arheologice*, Bucureşti, I, 1975, p. 245-259; M. Gogu, *Monede medievale şi moderne descoperite la Curtea Domnească din Suceava*, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenţei României. Chişinău, 24-26 septembrie 2002. Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, 2003, p. 201-212.

[18] Г. Д. Смирнов, *Археологические исследования Старого Орхея*, în *Краткие сообщения Института Археологии. Древности Северо-Западного Причерноморья*, Москва, 56, 1954, с. 24-39; Г.Ф. Чеботаренко, *Археологические раскопки на территории МССР в 1955 г*, în *Известия Молдавского филиала АН СССР*, Кишинев, 4 (31), 1956, p. 181-185; Л. Л. Полевой, *Монеты из раскопок Старого Орхея (1947-1956)*, în *Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев, 1960, p. 317-352; Е. Н. Абызова, П. П. Бырня, А. А. Нудельман, *Древности Старого Орхея (молдавский период)*. Кишинев, 1982.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ultimele două piese din catalog sunt groşi de la Ştefan III. După tipologia propusă de E. Oberländer-Târnoveanu, ambele piese sunt de tip I, varianta 1[19] şi au fost bătute în prima parte de domnie a lui Ştefan III, anii 1457-1476. Ele sunt în strânsă legătură cu drumurile comerciale ale Moldovei şi provin de la Baia[20] şi Suceava[21] (j. Suceava), Iaşi – Bca. Sf. Sava[22], – str. Ştefan cel Mare[23], – str. Anastasie Panu, hotel Traian[24], M[rea] Barnovschi[25] (j. Iaşi), Balomireşti-Bâra (j. Neamţ)[26], Bârlad[27] şi Pogăneşti[28] (j. Vaslui), Căzăneşti (r. Teleneşti)[29], Lucăşeuca (r. Orhei)[30] şi Tarasova (r. Rezina)[31], Cetatea Albă (Bilhorod-Dnistrovskyi, reg. Odessa, Ucraina)[32]. Amintim şi tezaurele de la Butuceni (Orheiul Vechi, com. Trebujeni, r. Orhei)[33] şi Novoselița (reg. Cernăuți, Ucraina)[34].

Astfel, cele nouă piese prezentate mai sus vin în completarea repertoriului numismatic al descoperirilor monetare din Moldova.

[19] E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare (1457-1504) – Analiză critică*, în *CN*, IX-XI (2003-2005), 2005, p. 307.

[20] Eugenia Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1977-1980*, Iaşi, II, 1984, p. 243-244.

[21] K. Romstorfer, *Cetatea Sucevii, descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*, publicată în românește cu o notiță istorică de Alex. Lapedatu, Bucureşti, 1913; Полевой, *К топографии,* p. 91-103; O. Iliescu, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 181-234 (în continuare, Iliescu, *Emisiunile monetare*); Gr. Foit, *Suceava – centru de interes*, p. 47-84; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriu,* p. 85, nr. 130a; B. Mitrea, I. Nestor, I. Casan şi al., *Şantierul Suceava*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 346-347, 356-164; B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu, *Şantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului (r. Suceava, reg. Suceava)*, în *SCIV*, V, 1-2, 1954, p. 278-280, 285, 296; B. Mitrea, Gh. Diaconu, Mircea D. Matei, Al. Alexandrescu, N. Constantinescu, T. Martinovici, C. Nicolescu, Ş. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava – Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 757-758, 772, 782, 795; T. Martinovici, Ş. Olteanu, *Şantierul Suceava. Campania 1957*, în *MCA*, VI, 1959, p. 604-611.

[22] *CNM-II*, p. 129, nr. 344.

[23] *Ibidem*, p. 137, nr. 504.

[24] *Ibidem*, p. 143, nr. 599.

[25] *Ibidem*, p. 147, nr. 653.

[26] Iliescu, *Emisiunile monetare*, p. 187, nr. 4.

[27] *Ibidem*, p. 187, nr. 5.

[28] *CNM-III*, p. 97, nr. 10.

[29] Нудельман, *Топография,* p. 138-139, nr. 32.

[30] Полевой, *К топографии,* p. 99, № 23; Нудельман, *Топография,* p. 144, nr. 43; Iliescu, *Emisiunile monetare*, p. 187, nr. 8.

[31] М. Чокану, *Коллекция монет со средневекового поселения у с. Тарасова*, în „Stratum plus", Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 6 (2005-2009), 2009, с. 351-369.

[32] Berciu-Drăghicescu, *Repertoriu*, p. 62, nr. 26; Н. Д. Руссев, *На грани миров и эпох. Города низовьев Дуная и Днестра в конце XIII-XIV вв*. Кишинев, 1999, p. 203-204; А. А. Нудельман, *Монеты из раскопок и сборов 1972-1973 гг*, în *АИМ (1973)*, 1974, p. 199-203; idem, *Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе*, în *АИМ (1974-1976)*, 1981, p. 183-184; Л. Дергачева, *Тезаврация Александра Доброго в Белгород-Днестровске*, în „Tyragetia", I [XVI], 2, 2007, p. 87-93.

[33] П. П. Бырня, Т. Ф. Рябой, *Археологические работы в Старом Орхее*, în *АИМ (1983)*, 1988, p. 22.

[34] O. Luchian, *Monete de la Ştefan cel Mare găsite la Suliţa Nouă (Basarabia)*, în „Cronica numismatică şi arheologică", Bucureşti, 123-124, 1942, p. 66-67; Полевой, *К топографии*, p. 97-98, nr. 6; Iliescu, *Emisiunile monetare*, p. 187, nr. 10; А. А. Нудельман, *К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV-XVI вв*, în *Карпато-Дунайские земли в средних веках (по материалам кладов)*, Кишинев 1975, p. 103, nr. 30; Katiuşa Pârvan, *Contribuţii la cunoaşterea monedelor lui Ştefan cel Mare (Tezaurul de la Suliţa Nouă)*, în „Revista muzeelor", Bucureşti, XL, 3, 2004, p. 53-62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CATALOG

Alexandru I (1400-1432)

Groş AE; **Suceava**

Av. […]**S**[…]**N**[…] Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele recurbate; la dreapta roză, la stânga lujer (?).

Rv. […] Scut despicat; I trei fascii, II flori de crin.

1. [**1400-1408**]. 0,63 g; 19 mm; tocită, ruptă pe margine. *MBR,* nr. 352-367 (tip I).
   Jumătate de groş AE; **Suceava**
   Av. Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele convergente, la dreapta roză, la stânga semilună.
   Rv. Scut despicat; I trei fascii, II şapte flori de crin; globulă în centru.
2. [**1409-1415**]. 0,38 g; 12x11 mm. *MBR*, nr. 385; Iliescu, *Moneda*, p. 27 (tip II).
   Rv. Scut despicat; I trei fascii, II şapte flori de crin; globulă în centru; la dreapta sigla A.
3. [**1430**]. 0,67 g; 16x14,5 mm; batere dublă (Rv). *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).
4. [**1430**]. 0,53 g; 15 mm; tocită. *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).
5. [**1430**]. 0,56 g; 15x13 mm; tocită. *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).
6. [**1430**]. 0,62 g; 15 mm; tocită, perforată[35]. *MBR*, nr. 418; Iliescu, *Moneda*, p. 28 (tip V).

Ştefan II (1433-1435; 1436-1442, 1442-1447)

Jumătate de groş Bi; **Suceava**

Av. Cap de bour cu stea între coarnele convergente, la dreapta roză, la stânga semiluna.

Rv. Scut despicat, I trei fascii, II şapte flori de crin; deasupra coroană, la dreapta sigla P.

7. [**1433-1435**]. 0,42 g; 14x13,5 mm; tocită, batere dublă (Av)[36]. Iliescu, *Moneda*, p. 30 (tip. I).

Ştefan III (1457-1504)

Groş AR; **Suceava**

Av. **+MONETA MOL**[…]. Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele convergente, la dreapta semiluna, la stânga roză.

Rv. […]**STEFANVS VO**[…]. Scut despicat, I cruce cu braţe egale deasupra unei roze, II trei fascii.

8. [**1457-1476**]. 0,59 g; 14 mm; tocită parţial. *MBR*, nr. 610-623; Iliescu, *Moneda*, p. 33; Oberländer-Târnoveanu, *op. cit*., p. 307 (tip I).
   Av. + **MONETA M**[…].Cap de bour, stea cu cinci raze între coarnele convergente, la dreapta semiluna, la stânga roză.
   Rv. + **STEFANVSVOIEVODA**. Scut despicat, I cruce cu braţe egale deasupra unei roze, II trei fascii.
9. [**1457-1476**]. 0,75 g; 15 mm; tocită. *MBR*, nr. 610-623; Iliescu, *Moneda*, p. 33; Oberländer-Târnoveanu, *op. cit*., p. 307 (tip I).

[35] http://romaniancoins.ancients.info/moldova/Alexandru/jgt5_024.htm
[36] http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=45281

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 1. Nouă piese moldoveneşti din secolul XV

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abrevieri

Berciu-Drăghicescu, *Repertoriu* = A. Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI),* în „Caietul seminarului special de ştiinţe auxiliare ale istoriei. Opuscula bibliologica, genealogica, numismatica", Bucureşti, II, 1990

*

Нудельман, *Топография* = А. А. Нудельман, *Топография кладов и находок единичных монет*, în *Археологическая карта Молдавии*, 8, Кишинев, 1976

Полевой, *К топографии* = Л. Л. Полевой, *К топографии кладов и находок монет, обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII-XV вв*, în *ИМФАНСССР*, 4 (31), 1956

*

CN = *Cercetări numismatice*, Bucureşti
MBR = G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977
MemAntiq = *Memoria Antiqvitatis*, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamţ
MCA = *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti
SCIV = *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti
Suceava = *Suceava*, Anuarul Complexului Muzeal Bucovina

*

АИМ = *Археологические исследования в Молдавии*, Кишинев

MOLDAUISCHE MITTELALTERLICHE MÜNZEN IN DER PRIVATSAMMLUNGEN DER REPUBLIC MOLDAU (IV)
(Zusammenfassung)

Der vorliegende Bericht stellt eine weitere Sammlung mittelalterlicher moldauischer Münzen des 15. Jahrhunderts dar. Die Münzsammlung befindet sich im Privatbesitz und besteht aus neuen Exemplaren: sechs Münzen von Alexander I. (1400-1432), eine Münze von Stefan II. (1433-1435; 1436-1442, 1442-1447) und zwei Stücke von Stefan III. (1457-1504), welche in der Zwischenströmland Prut und Dniester in der letzte Jahren entdeckt wurden.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIOREL M. BUTNARIU

GROSSUS ARGENTEUS TRIPLEX ÎN MOLDOVA (I)

Monedă de argint de valoare medie, a fost la origine o emisiune polono-prusiană denumită trojaki sau Dreigröscher. De la sfârşitul secolului XVI a devenit un model pentru alţi emitenţi, cu denominarea hármas garas, krucierz, III grossetti, artiluk; în actele interne ale ţărilor române a fost menţionată „potronic" (Moldova) şi „costanda" (Ţara Românească)[1].

Difuziunea monedelor polono-lituaniene în Moldova rămâne şi azi o temă de actualitate, chiar dacă până în prezent nu s-a bucurat de o tratare specială. Există o bogată literatură numismatică consacrată predilect descoperirilor monetare, ce a permis elaborarea primelor studii asupra tipologiei şi datării emisiunilor moldoveneşti. Dar, ţinând seama că, de la sfârşitul secolului XIV şi până târziu, la începutul veacului XVIII, principalul partener comercial al Moldovei a fost Polonia, rămâne încă de lămurit *când* (în ce împrejurări) şi *cum* (pe ce cale) au pătruns primele monede poloneze în Moldova. În această ordine de idei, am reţinut încercarea de datare a începuturilor ei cel mai devreme în timpul domniei lui Ştefan III (cel Mare)[2] sau la începutul secolului XVI[3]. În ce ne priveşte, estimăm că în cele două ţări române moneda poloneză lipseşte cu desăvârşire din descoperirile arheologice şi menţiunile documentare până în ultimul deceniu al secolului XVI[4] ori până în anii '80 ai aceluiaşi veac[5], prilej cu care am vorbit despre modificări survenite în peisajul monetar din Moldova, provocate de apariţia aici, pentru prima dată, a trojaki-lor.

Nu dorim să insistăm asupra motivelor care ne-au determinat să revenim cu observaţii noi asupra acestei monede. Subliniem numai că, în ce priveşte Regatul Poloniei, rămâne prima monedă a cărei batere s-a înscris în spiritul reformator al epocii, a deschis calea modernizării sistemului monetar al Coroanei şi, totodată, a lansat înfăptuirea uniunii monetare polono-prusiană. Totodată, *grossus argenteus triplex* apare, în număr considerabil, în unele tezaure descoperite în ţinuturile istorice româneşti.

[1] Al. Constantinescu, *Moneda în evul mediu românesc. Dicţionar numismatic*, în *SAI*, 29, 1975, p. 105 [costanda]; *SAI*, 33-34, 1976, p. 200 [potronic]; O. Iliescu, *Istoria monetei în România. Glosar numismatic*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 303 [costanda], 313 [potronic].

[2] А. А. Нудельман , *К вопросу о составе денежного обращения в Молдавии в XIV в начале XVI вв.*, în *Карпато-Дунайские земли в средние века*, Кишинев, 1975, p. 196-197.

[3] E. Oberländer-Târnoveanu, *Componenta pontică în circulaţia monetară moldovenească din vremea lui Ştefan cel Mare*, în *RevMuz*, XL, 2004, 1-2, p. 78, nota 84 şi p. 81 nota 2 (în continuare, Oberländer-Târnoveanu, *Componenta pontică*).

[4] Viorel M. Butnariu, *Moldova între „spaţii monetare" şi „raţiuni de stat". Anii 1574-1612*, în *SCN*, XII (1997), 1998, p. 171.

[5] Idem, *Transilvania în relaţiile internaţionale. Interferenţe politice şi monetare (1526-1714)*, Iaşi, 2004, p. 149; în continuare, Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 327–352

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rezumându-ne la cazul Moldovei, unde a pătruns în condiţii politice şi militare excepţionale, a devenit curând nominalul mediu cel mai stabil şi uşor de acumulat, apoi a dispărut din circulaţie în condiţii rămase până acum puţin lămurite. De aceea, se pare că aici, asemenea altor „importuri", a urmat acelaşi curs, însă traiectul a fost diferit.

Încercăm azi să reinvestigăm sursele numismatice pornind de la o bibliografie completată de unele descoperiri inedite. Pe această bază, am alcătuit un repertoriu al tezaurelor din secolele XVI şi XVII provenite din Moldova – care cuprind şi triplii groşi – ca un eşantion reprezentativ pentru unele evaluări, fie de ansamblu, fie pe specii monetare. Din păcate, aşa cum s-a subliniat în repetate rânduri, tezaurele nu oglindesc efectivul monetar real din epocă, ci doar acumulări parţiale care, cel mai adesea în cazul de faţă, au fost recuperate parţial. Acest fapt restrânge unele posibile încheieri doar la câteva observaţii generale pe care le dorim verificate şi prin apelul la informaţia scrisă (acte interne, tratate).

Pentru a duce la bun sfârşit demersul nostru, păstrând controlul asupra întregului care se prezintă foarte diversificat şi, totodată, clar structurat pe etape şi regiuni istorice, în consonanţă cu dinamica relaţiilor internaţionale din epocă, am estimat amploarea şi durata raporturilor derulate în epocă între diferite nominaluri grupate astfel:

I. denarii ungureşti şi asprii otomani – numerarul mărunt rămas în circulaţie până la sfârşitul secolului XVI;

II. talerii – piese mari care au pătruns aici în veacul următor, „germane" şi olandeze;

III. şilingii ca monede de război suedeze;

IV. szelągi, pólgrosze, grosze, trojaki, orty sunt principalele emisiuni polono-lituaniene identificate în tezaure pe durată lungă – de la Władysław II Jagiełłończyk (1386-1434) până la Jan III Sobieski (1674-1696). Altele sunt extrem de rare şi considerăm că nu au jucat un rol cât de cât important în Moldova.

În ce priveşte repartizarea monedelor din tezaurele însumate în Repertoriu, am putut distinge mai multe faze corespunzătoare acelor reforme monetare şi crize financiare majore, legate de unele evenimente militare destabilizatoare şi iniţiative diplomatice decisive, fără să admitem o posibilă corespondenţă între intervalul când au fost emise şi *terminus post quem* de când au fost acumulate şi ascunse.

Atragem atenţia şi asupra intenţiei noastre de a urmări – pe cât posibil, paralel şi sincron – situaţia de pe continent (în sens geografic), în relativă concordanţă cu datele furnizate de „spaţiile monetare" vecine – otoman, polono-litaunian, maghiar, la care le-am raportat pe cele înregistrate în voievodat.

Astfel, cititorul îşi va da lesne seama că orice încercare de a porni excursul istoric numai de la datele cunoscute pentru Moldova, fără a ţine seama de situaţia de ansamblu, nu va permite înţelegerea schimbărilor survenite în statutul juridic al Moldovei. În veacurile XVI şi XVII, acestea au decurs mai cu seamă din evoluţia raporturilor confesionale, economice şi militare dintre adepţii contractualismului european şi ai exclusivismului coranic otoman. Credem că legislaţia şi materialul numismatic o indică convingător.

*

După descoperirea Lumii Noi, noua generaţie de reformatori şi restauratori ai ordinii interne a utilizat moneda ca instrument al gândirii şi practicii politice: o expresie a suveranităţii şi voinţei autorităţii centrale, un veritabil manifest al raţiunilor de stat. Cum sursele de venit s-au dovedit de-a lungul timpului a fi şi surse de putere, banii au rămas prioritar în atenţia suveranilor potrivit tradiţiilor locale şi aspiraţiilor „naţionale"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori universaliste care le-au impus principii şi norme pentru reglementarea masei monetare aflate în circulaţie. Astfel, dacă în a doua jumătate a secolului XV asistăm la tentative de introducere a monedei de argint cu valoare permanentă[6], lansarea Reformei, afirmarea principiului statismului şi libertatea de conştiinţă individuală au făcut imperios necesară şi reformarea vechilor sisteme monetare prin introducerea unor monede mari, de valoare stabilă, cu milesim şi efigia suveranului.

După realizarea uniunii dinastice a Castiliei cu Aragonul şi încheierea Reconquistei, Ordonanţa monetară de la Medina del Campo (13 iunie 1497) a pus aici bazele sistemului monetar unitar[7]. În 1514, după experienţa lombardă când a bătut monedă în calitate de duce de Milano, Ludovic XII a emis testoni, primele monede franceze care poartă pe avers efigia suveranului. Nominalul s-a bucurat de popularitate şi a rămas unica piesă de argint din regat până la 1577, când tentativa Parisului de stabilizare a livrei de Tours s-a soldat cu un grav eşec. Urmând iniţiativa antecesorilor în tronul imperial, în 1515, Maximilian I a organizat Münzbezirke / Münzkreise („Regiuni / Cercuri monetare"), în număr de 10, cărora le-a revenit, până la 1804, jurisdicţia delictelor monetare şi controlul asupra conţinutului de metal fin al emisiunilor. Totuşi, Imperiul Sacru romano-german a rămas lipsit de un sistem monetar unitar – dificultate ce s-a adăugat problemelor religioase –, la care s-au căutat soluţii de rezolvare prin edicte monetare impuse de împărat cu prilejul unor diete. În 1519, contele Schlick von Bassano a emis la Joachimstal („Valea lui Joachim"), în Boemia, primele specii mari de argint, Guldengroschen, pe care contemporanii le-au transmis posterităţii sub denumirea taleri, nominal pe care contele Mansfeld l-a lansat în Imperiu la 1521. În 1526, Henric VIII a iniţiat reformarea sistemului monetar englez prin reducerea titlului la monedele de aur şi baterea testonului de argint (shilling) cu efigia emitentului în calitate şi de rege al Irlandei[8]. Alte reglementări din epocă, prin care s-a asigurat tranziţia de la emisiunile medievale la cele moderne, s-au datorat lui Frederik I în Danemarca (1524) şi lui Gustav I Waza în Suedia (1534), precum şi deschiderea primei monetării în Lumea Nouă (Mexico, la 1536).

La începutul secolului XVI, în „spaţiul polonez" funcţionau trei sisteme monetare reprezentate de emisiunile Coroanei, Lituaniei şi Prusiei care circulau în teritoriile pentru care au fost emise la un curs unic forţat[9]. Aici, sistemul monetar, edificat treptat şi anevoios, a parcurs în veacurile XVI-XVII mai multe etape.

Între anii **1507-1526**, a fost pregătită reforma prin renunţarea la vechile modele. Din 1507, s-a înscris milesimul pe monede, în 1511 s-a hotărât sistarea emiterii jumătăţilor de groşi de Coroană după sistemul monetar moştenit de la suveranii anteriori şi a fost închisă monetăria de la Cracovia[10], în 1516 dieta de la Piotrków a decretat retragerea lor din circulaţie şi emiterea primei serii de groşi mari, numiţi groşi cu coroană.

---

[6] E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare – o analiză critică*, în *CN*, IX-XI (2003-2005), 2005, p. 318 sqq (în continuare, Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare*).

[7] Arthur Engel, Reymond Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Prèmiere partie. Epoque moderne (XVIe-XVIIe siècles)*, Paris, 1897, p. 489 (în continuare, Engel, Serrure, *Traité*).

[8] Idem, *Traité de numismatique du Moyen Age. Tome troisième. Depuis l'apparition du gros d'argent jusqu'à la création du thaler*, Bologna (reprint), p. 1184-1186.

[9] J. Rutkowski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1927, p. 201; Andrzej Mikolajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Łódż, 1988, p. 11-20 (în continuare, Mikolajczyk, *Einführung*).

[10] Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 34-35 (în continuare, Gumowski, *Handbuch*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În intervalul **1526-1548**, a fost creat noul sistem[11] bazat pe specii de argint mari şi primele monede de aur, măsură ce echivala cu introducerea bimetalismului pe baza relației 1:12 conform propunerilor formulate de Nikolaus Copernic. După înfăptuirea uniunii monetare cu Prusia (17 iulie 1526), la 15 octombrie s-a decis ca emisiunile ducatului să aibă acelaşi conținut şi mărime cu ale Coroanei. Seria noilor emisiuni a fost lansată prin Ordonanțele regale din 17 februarie 1528 (pentru Coroană) şi 10 mai 1530, (pentru Prusia) când a fost bătută prima oară şi pentru fiecare aceeaşi monedă de argint – trojaki / Dreigröscher – în greutate de 2,67 g (2,33 g AR sau XIV loți). Spre deosebire de emisiunile Coroanei, pe care apare chipul suveranului polon încoronat spre stânga, în legenda **SIGISMUNDUS PRIM**(us) **REX POLONIE** (av) – pajura albă în legenda **MONETA● REGNI●POLONIE** şi milesimul (rv), acelaşi nominal bătut pentru domeniile vasalului Albrecht I. v. Hohenzollern reda efigia regelui fără coroană spre stânga, în legenda **SIGISMUNDUS PRIMUS REX POLONIE DOMINUS** (uneori, **TOCIUS**) **PRUSSIE** (av) – **III** / **GROSSUS** / **ARGENTE**(us) / **TRIPLEX** / **PRUSSIE** / milesim (rv). Atragem atenția asupra reversului primei emisiuni pentru Prusia care a constituit, totodată, şi prototipul pentru *grossus argenteus triplex*, bătut ulterior în Regat cât şi de alți emitenți. Mai precizăm că, potrivit statisticilor, pentru intervalul 1528-1535 oficinele de la Cracovia şi Toruń au produs doar 145.180 exemplare la care se poate adăuga un număr încă neprecizat de emisiuni ale oraşelor Gdańsk şi Elbląg din anii 1535-1540 şi 1546[12].

Fig. 1. Trojaki de Coroană şi pentru Prusia (Dr. M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków, 1914, tabl. XXII, nr. 575 şi tab. XXIV, nr. 618)

Întrucât Zygmunt II August Jagiełłończyk a închis atelierele Coroanei, în anii **1548-1577**, producția monetară s-a concentrat la Wilna, Tykocin, Gdańsk şi Elbląg unde a continuat emiterea de trojaki pentru intervalul 1556-1558, apoi 1562-1566, având 3 g (2,65 g AR).

Sistemul monetar lituanian a rămas multă vreme diferit de cel al Coroanei (4 grosze lituanieni echivalau cu 5 grosze de Coroană). După prima tentativă de unificare, potrivit actului de la Mielnik (1501), eforturile regale de a realiza uniunea monetară au întâmpinat rezistență din partea aristocrației locale. Momentul decisiv l-a constituit înfăptuirea Uniunii de la Lublin (1569) ce prevedea, în materie de finanțe, unificarea celor două sisteme monetare, polon şi lituanian, prin emiterea monedelor cu acelaşi titlu şi în acelaşi sistem de calcul, dar erau păstrate administrația, legislația şi atelierele proprii. Hotărârea a fost pusă în aplicare de Stefan Báthory prin Ordonanța monetară din 24 aprilie 1578, ce stabilea un titlu de argint mai ridicat la principalele emisiuni, măsură ce a consolidat şi stabilizat noul sistem, modificat cu puțin la 5 ianuarie 1580.

[11] M. Grażyński, *Reformy monetarne w polsce w latach 1526-1528 i ich geneza*, în „Przegląd Historyczny", XVII, 1913, p. 38-66, 171-195, 279-299; W. Terlecki, *Reformy monetarne Zygmunta I*, în *WNum*, VII, 1963, p. 43-59.

[12] Mikolajczyk, *Einführung*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Etapa **1578-1604** a rămas distinctă în economia Republicii Nobiliare şi unanim apreciată „de avânt a sistemului monetar polonez”[13]. Fără îndoială, reforma înfăptuită de Stefan Báthory, ce a relansat producţia de trojaki de Coroană (1579), pentru Lituania (1580) şi oraşul Riga[14] (1581), a fost în bună măsură susţinută în urma confiscării, în beneficiul regelui, a tezaurului Moldovei cu care Iancu Sasu se refugiase la Lwow în 1582, estimat la 125.500 ducaţi[15]. La 1580, *grossus argenteus triplex* a fost coborât la XIII½ loţi (2,44 g, din care 2,059 g AR), valoare rămasă constant aproape un sfert de veac când a fost emis în număr apreciabil. În continuare, prezentarea producţiei în procente şi pe ateliere este cât se poate de sugestivă. Un total de 64,28% pentru Coroană, din care: 22,49% Poznań, 11,36% Bydgoszcz, 8,49% Olkusz, 6,95% Lublin, 5,62% Wschowa, 4,47% Malbork, 1,10% Cracovia; 21,94% oraşul Riga şi 13,78% Wilna pentru Lituania[16].

Etapa **1604-1627** a debutat cu rezoluţia Comisiei trezoreriei din 1604 prin care s-a ordonat ajustarea greutăţii la grosze, trojaki (2,19 g, din care 1,85 g AR) şi szóstaki. Un deceniu mai târziu, atelierul Bydgoszcz a emis primele monede de inflaţie (póltoraki), iar la 1616 aceeaşi Comisie varşoviană a recurs la o nouă devalorizare la nominalurile medii de argint. În 1619, măsura a fost aplicată la póltoraki, în 1620 la taleri, pentru ca Ordonanţa din 13 martie 1623 să stabilească reducerea titlului de argint la toate piesele. Expresie a apogeului atins de criză în acel an, statistic atelierul Bydgoszcz se situează în topul producţiei de póltoraki cu 312.578.157 piese[17], în vreme ce *grossus argenteus triplex* a coborât la VII¼ loţi (1,97 g, din care 0,90 g AR)[18], apropiindu-se astfel de categoria pieselor de billon (aliaj cu AR sub 500‰). Inflaţia a căpătat proporţii fără precedent după ocuparea oraşelor Riga (1621) şi Elbąng (1626) de suedezi care au emis aici Skilling (szelągi) şi Dreipölker (póltoraki). De aceea, la 1627 a fost suspendată baterea monedelor de argint sub valoarea talerilor – măsură respectată până în primii ani ai domniei lui Jan II Kazimierz Waza. Între 1629 şi 1633, a fost interzisă circulaţia pieselor suedeze în oraşul Gdańsk, apoi pe teritoriile Prusiei şi ale Coroanei.

Pentru intervalul **1627-1650**, acapararea comerţului polonez de olandezi sub controlul suedez a provocat scăderea excedentului comercial polonez în Baltica, de la 52% în anii 1565-1585, la 8% între 1625-1649; după 1650, balanţa a devenit deficitară[19].

În anii **1650-1658**, pe baza Ordonanţei din 16 mai 1650 a fost relansată baterea monedelor divizionare în vederea refacerii sistemului de la începutul secolului. *Grossus argenteus triplex* a revenit la XIV loţi, dar cu greutatea diminuată la 0,93 g (0,82 g AR), măsură aplicată pentru toate nominalurile mici şi, pentru prima dată, au fost emişi szęlagi de aramă la cursul 1 gosz AR = 4 szęlagi AE[20]. Începerea Războiului Nordic şi invadarea ţării de trupele suedeze, ruseşti şi transilvane au blocat aplicarea reformei.

---

[13] *Ibidem*, p. 50-51.

[14] Oraşul a intrat sub suzeranitate polonă în 1561, odată cu Livonia, şi îşi păstrează multe din vechile privilegii, inclusiv dreptul de a bate monedă. Din 1581, când a fost obligat să renunţe la sistemul monetar livonian, a emis monedă după cel polonez (Gumowski, *Handbuch*, p. 39, 43).

[15] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 60; P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuţie la studiul finanţelor feudale în Ţara Românească şi Moldova*, în „Studii. Revista de istorie”, XVI, 1961, 1, p. 75.

[16] Mikolajczyk, *Einführung*, p. 61.

[17] *Ibidem*, p. 72.

[18] *Ibidem*, p. 64; Gumowski, *Handbuch*, p. 210.

[19] H. Vitols, *La Mer Baltique et les Etats Baltes*, Paris, 1935, p. 178; Ph. Dollinger, *La Hanse (XIe-XVIIe siècles)*, Paris, 1964, p. 447.

[20] Mikolajczyk, *Einführung*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Etapa **1659-1763** s-a caracterizat prin stagnarea sistemului monetar în Republica Nobiliară, a cărei debut a stat sub semnul baterii monedelor mici de aramă în ateliere de la Cracovia şi Ujazdow arendate de monetari italieni[21]. După 1669, în condiţiile când producţia monetară a scăzut dramatic, Ordonanţa din 1677 a stabilit pentru *grossus argenteus triplex* un titlu de VI loţi (1,68 g, din care 0,68 g AR), ce îl apropia de groşul imperial (Dreikreuzer, Keisergroschen sau Landgroschen)[22] emis de Casa de Austria de la mijlocul secolul XVI şi îl includea acum în categoria pieselor de bilon.

*

De la sfârşitul veacului XVI şi până la marea devalorizare suferită după Războiul Nordic (1656-1660), *grossus argenteus triplex* s-a bucurat de o largă răspândire, adesea pentru susţinerea politicii, fie de uniune monetară, fie numai de uniune personală pe care prima trebuia să o garanteze.

În ducatele Curlanda şi Semgalia, vasale Coroanei polone, emiterea acestui nominal a fost lansată de Gothard Kettler, ultimul Mare maestru al Ordinului Livonian[23]. Dreigröscher au fost emişi şi în ducatul de Teschen, sub Adam Wenzel din branşa locală a Piaştilor, în scopul realizării aceleaşi uniuni monetare dorită de Polonia.

Fig. 2. Dreigröscher de Curlanda & Semgalia şi Teschen
(tezaurul de la Cordăreni, jud. Botoşani; MJBotoşani, inv. 2840/8, 2839/4)

Potrivit fostei uniuni personale transilvano-polone sub Stefan Báthory, ori tentativei de înfăptuire a celei polono-suedeze de către Zygmunt III Waza, principele Báthory Zigmond şi-a manifestat intenţia realizării uniunii personale transilvano-moldo-valahă prin convertirea prerogativelor politice ale voievozilor români în funcţii strict administrative. Termenii în care prinţul ardelean – se pare de origine germană – şi-a exprimat ascendentul politic dobândit asupra ţărilor române îi regăsim şi pe emisiunile hármas garas, între 1594 şi 1598, pe talerii de tip jubiliar şi piesele de aur din 1597 şi 1598[24]: **SIG**(ismundus) **D**(ei) **G**(ratia) **TRAN**(sylvaniae) **MOL**(daviae) **WAL**(achiae) **S**(acri) **R**(omani) **I**(mperii) **P**(rinceps); trebuiau să sugereze un singur corp politic, aflat sub autoritatea de drept şi absolută a unui principe al Imperiului[25].

Nemulţumită de rescriptul imperial de confiscare a domeniilor, în septembrie 1604, nobilimea din Transilvania s-a răsculat sub conducerea lui Bocskai István, împrejurări când fostul partizan credincios al împăratului Rudolf II a devenit *primul principe naţional ales de dietă şi confirmat de sultan*[26]. Consecvent idealului refacerii

[21] C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-vodă*, în *BSNR*, XII (1915), 24, p. 53-79; I. Ţabrea, *Originea şi activitatea monetăriei lui Dabija-Vodă din Suceava*, în *CNA*, XIII, 1938, 112, p. 125-139.

[22] Fr. v. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin – Leipzig, 1930, s.v. *Dreikreuzer*, *Keisergroschen*.

[23] William D. Craig, *Germanic Coinages (Charlemagne through Wilhelm II)*, 1954, p. 113.

[24] Adolf Resch, *Siebenbürgische Müunzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1911, p. 39, nr. 184, p. 43-46, nr. 214-216, 219-233, 247-251 (în continuare, Resch, *Siebenbürgische Müunzen*).

[25] Corneliu Secăşeanu, *Monetele lui Sigismund Bathory cu titlu de principe al Moldovei şi Valahiei*, în *BSNR*, XXIV-XXXVI (1935-1942), 83-90, p. 210; Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 136 sqq.

[26] *Ibidem*, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unității Regatului „de către un rege unic maghiar" ce trebuia încoronat în Ungaria[27], Bocskai a acceptat inițial să primească firmanul de domnie cu titlul *rege al Ungariei de Mijloc* („Orta Macar kıralı"). În această calitate, a emis hármas garas care, chiar şi după extincția sa prematură, exprima clar programul politic al prințului maghiar.

Fig. 3. Hármas garas (tezaurul de la Cordăreni, jud. Botoşani; MJBotoşani, inv. 2839/6, 2931)

Ultimele emisiuni hármas garas, numite şi novenarius, au fost emise de principele Bethleen Gábor, la Körmöcbánya numai în 1623, pentru ducatele Oppeln şi Raciborz[28].

Grossus argenteus triplex a circulat şi pe piața levantină sub forma imitațiilor bătute de ducatele Modena, Corregio, Urbino[29] şi ale oraşului Ragusa, emise de la 1627 cu denominarea *tre grossetti* sau *artiluk*[30].

Fig. 4. Artiluk (tezaurul de la Criuleni, r. Criuleni, MNAIM Chişinău, inv. 12816)

În cazul Moldovei, sunt necesare unele clarificări privitoare la aşa-zisele emisiuni monetare moldo-polone[31] atribuite lui Ştefan Răzvan şi Ieremia Movilă.

Primul a fost înscăunat la 24 aprilie 1595, în urma intervenției prințului Báthory Zigmond, care şi-a rezolvat parțial interesele subordonând ambițiilor personale revolta militară a voievozilor români. N. Iorga caracteriza această stratagemă drept „Dacia sub hegemonia ungurilor din Ardeal"[32]. Este greu de acceptat că, în cele patru luni de domnie, Ştefan Răzvan a bătut „două tipuri de monede în sistemul groşilor, şi anume monede de argint cu valoarea nominală de 3 groşi, similare monedelor poloneze din acea epocă", aşa cum ne încredințează autorii „Catalogului"[33].

---

[27] L. Makkai, *Histoire de la Transsylvanie*, Paris, 1946, p. 209; Köpeczi Béla, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1979, p. 301.

[28] Resch, *Siebenbürgische Müunzen*, p. 102, nr. 230-232.

[29] A. Mikolajczyk, *Polish factor in the Balkan Monetary Affairs on the Late 16 and 17 Century*, în „Zeischrift für Balkanologie", XXII/1, 1986, p. 62-63.

[30] Engel, Serrure, *Traité*, p. 485.

[31] C. Moisil (C. Bănaru), *Documente. 3 costande*, în *BSNR*, XXIII (1928), 65-66, p. 54-55; idem, *O monedă inedită de la Ştefan Răzvan, domnul Moldovei*, în *CNA*, X, 1934, 17, p. 33-34; R. Gassauer, *Un nou tip de monedă moldo-polonă*, în *CNA*, X, 1934, 17, p. 35-36; idem, *Monedă polonă cu legendă moldovenească*, în *CNA*, XI, 1935, 103-104, p. 189-192; Simicel D. Simionescu, *Monete polone de la Sigismund III, bătute de domnii moldoveni şi munteni în sec. XVI-XVII*, în *CNA*, XV, 1940, 119-120, p. 289; Ilie Ţabrea, *O monedă moldo-polonă din anul 1580*, în *CNA*, XV, 1940, 119-120, p. 290; Elena Isăcescu, *O nouă monedă moldo-polonă*, în *CNA*, XIX, 1945, 133-134, p. 6-7; C. Moisil, *O monetă curioasă: Costanda (sau potronicul)*, în *CNA*, 13, 1945, 133-134, p. 8-14; 135-136, p. 56-59; P. P. Panaitescu, *Date noi despre falsificatori de monete polone în Moldova*, în *BSNR*, XXVII-XXVIII (1933-1934), 83-90, p. 64.

[32] Iorga, *Istoria românilor*, V: *Vitejii*, Bucureşti, 1937, p. 386-387.

[33] *MBR*, p. 91-92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Suntem nevoiți a ne referi la aceeaşi ilustrație cunoscută din anii ’30, alte exemplare nu au mai fost publicate, şi atragem atenția că aceste informații trebuie folosite cu multă prudență. Ținând seama de cursul evenimentelor din primăvara-vara 1595, nu a fost timp pentru organizarea unei monetării locale care, presupunând că ar fi existat, trebuia să emită după modelul principelui Báthory, ca suveran, şi nu după cel al adversarilor poloni.

Fig. 5. Falsuri după trojaki atribuite voievodului Ştefan Răzvan (*MBR*, p. 91-92)

În august 1595, Moldova a intrat sub ocupația trupelor poloneze care au sprijinit înscăunarea lui Ieremia Movilă. Noul domnitor s-a văzut însă lipsit de veniturile vămilor, destinate întreținerii garnizoanelor instalate chiar şi în mănăstiri. Prin actul de confirmare, voievodul primea dreptul de a bate monedă la fel ca cele polone, după titlu şi greutate, dar, potrivit raportului nunțiului papal din Varşovia din 29 martie 1597, Senatul polon respingea propunerea cancelarului Jan Zámoyski[34].

Suntem de părere că autorilor pretinsului „Catalog” le-a revenit mai întâi sarcina verificării atente a informațiilor şi nu preluarea lor *ad litteram*, ceea ce a dus la perpetuarea confuziei, pe cât de regretabile pe atât şi de grave, între imitații după piese polono-lituaniene din epocă produse de diverşi emitenți, aşa cum s-a arătat mai sus, şi unele falsuri executate în epocă.

*

1. Etapa 1504-1527

Evenimente majore petrecute în acest răstimp au produs schimbări notabile şi în echilibrul de forțe de pe continent. Avem în vedere lichidarea statului mameluc şi extinderea stăpânirii otomane asupra lumii arabe din Orientul Apropiat, până la Gurile Nilului, în vreme ce succesul reputat în bătălia de la Pavia (25 februarie 1525) a permis împăratului să devanseze Franța în Cadrilaterul lombard. La 15 noiembrie 1525, regele polon a prelungit armistițiului cu Poarta[35], apoi a încheiat tratatul de la Kraków (10 decembrie 1525), prin care stăpânirile Ordinului teutonic au fost secularizate şi transformate într-un stat laic feud al branşei protestante francone de Hohenzollern, sub suzeranitate polonă. Alte complicații în planul relațiilor internaționale au decurs şi din

[34] „De moneta ab codem Principe sub titulo et figura regis cudenda etc, questo non ha voluto in senato concedere” (cf. C. Iosipescu, *Documenti inediti della fine del cinquecento*, în *AARMSI*, s. II, t. XI, 1929, p. 73).

[35] Ven. Ciobanu, *Țările române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985, p. 133 (în continuare, Ciobanu, *Țările române*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mohácsi vész („pieirea de la Mohács" la 29 august 1526), soldată cu dispariţia monarhului şi ocuparea Ungariei Superioare de imperiali.

Şirul evenimentelor diplomatice şi militare s-a aflat în strânsă legătură cu măsuri întreprinse de suveranii Jagiełłoni şi în plan monetar. Sistarea emiterii jumătăţilor de groşi (pólgrosze) de Coroană după vechiul sistem monetar, la 1511, şi demonetizarea lor după 1516, l-au determinat pe II. Lájos să recurgă la o măsură extremă, care a provocat tulburări economice, conflicte grave şi război vamal ce a culminat cu închiderea graniţei polono-maghiare.

Între anii 1392 şi 1526, oraşul silezian Schweidnitz a aparţinut Coroanei Boemiei. În această calitate, în 1517, regele maghiar a autorizat oraşul să bată jumătăţi de groşi (félgaras) după prototipul celor polonezi, măsură aplicată până în 1526, chiar dacă ultimele emisiuni datează un an mai târziu. Pe revers, piesele purtau stema şi denumirea oraşului în legendă, dar aveau numai 0,93 g (din care 0,29 g AR)[36], astfel că prezenţa pajurii albe pe avers – ca însemn de familie – i-a indus în eroare pe cei neştiutori de carte, fenomen larg răspândit în epocă. De aceea, emisiunile de Swidnica au fost considerate falsuri. În tezaurele ardelene, cel mai timpuriu la 1588 – Răstolţ (j. Sălaj)[37] –, apar în număr redus însoţite permanent de nominalurile similare polono-lituaniene până la 1601 – *terminus post quem* pentru Panticeu (j. Cluj)[38] şi Şieu III (j. Bistriţa-Năsăud)[39]. Mai apar, în aceeaşi proporţie, din 1609 – Berchez (j. Maramureş)[40] –, până cel târziu în 1629 – Iacobeni (j. Cluj)[41].

O altă iniţiativă a suveranului maghiar în materie de finanţe, „renovatio monetae", a afectat sistemul monetar tradiţional bazat pe raporturi de schimb fixe şi permanente. La 1520, vechile parităţi – 1 florin aur = 20 groşi = 100 denari = 200 oboli – s-au prăbuşit, ceea ce a relansat, între 1521 şi 1525, tentativa de modificare a parametrilor metrologici la denarul reformat[42].

Politica monetară a urmaşilor lui Ştefan III (cel Mare) a decurs, în bună măsură, din evoluţia relaţiilor comerciale ale ţării cu vecinii. Cursul evenimentelor legate de privilegiul liovean – de liberă circulaţie prin Moldova şi de depozit absolut pentru mărfurile din Moldova – pe care Kazimierz IV Jagiełłończyk şi urmaşii săi l-au apărat permanent, a dovedit că vecinul de la nord a urmărit rezolvarea intereselor avute la Dunărea de Jos în mod direct, prin excluderea Moldovei ca intermediar comercial în raporturile avute cu partea otomană[43]. Chiar dacă lichidarea suzeranităţii polone asupra Moldovei, în ultimul deceniu al veacului precedent, nu a dus la anularea privilegiilor comerciale amintite, în mod cert acestea au încetat să funcţioneze. Abia prin pacea încheiată cu Polonia în 1510, care a întrerupt conflictul pentru Pocuţia, Bogdan voievod

[36] F. Friedensburg, *Schleisien Münzgeschichte in Mittelalter*, II, Breslau, 1888, p. 252-262; idem, *Münzkunde und Geldgeschiche der Einzelstaaten des Mittelalters und der Neueren Zeit*, Muenich – Berlin, 1926, p. 82.

[37] E. Chirilă, V. Lucăcel, *Tezaurul feudal de la Răstolţul Mare*, în *AIIAC*, IX, 1966, p. 211-230.

[38] V. Pintea, *Tezaurul de monede feudale de la Panticeu, secolele XV-XVII*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 351-374.

[39] E. Chirilă, Şt. Dănilă, *Al treilea tezaur de la Şieu, sec. XV-XVII*, în „File de Istorie", IV, 1976, p. 217-231.

[40] E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaurul monetar de la Berchez, sec. XV-XVII*, în *Tezaure şi descoperiri monetare din colecţiile Muzeului Judeţean Maramureş*, Baia Mare, 1971, p. 9-13.

[41] E. Chirilă, Z. Milea, *Tezaurul de la Iacobeni*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 289-307.

[42] Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare*, p. 318.

[43] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517-1527)*, Iaşi, 1943, p. 515; pe larg, Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum şi stat*, în *SMIM*, X, 1983, p. 9-56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se angaja să permită libera trecere a negustorilor poloni prin Moldova. Ulterior, evenimentele au dovedit interzicerea ei.

Un alt factor ce a contribuit la încordarea relațiilor Moldovei cu Polonia a fost reforma monetară înfăptuită de Bogdan III care a dispus revenirea la sistemul monetar din prima jumătate a secolului XV. În acest fel, voievozii Bogdan III şi Ştefan IV au emis groşi cu submultiplii de argint, billon şi aramă pe care reapare capul de bour însoțit de numele emitentului, respectiv, a fost introdus scutul german („écu échancé") pe ambele fețe ale monedelor. Este foarte probabil că asemenea piese[44] au circulat şi în afara țării, până în Polonia unde, urmare a măsurilor decretate în dietele de la Cracovia (1511) şi Piotrków (1516), se resimțea acut lipsa nominalurilor mărunte şi devalorizate cu care populația era obişnuită. Totodată, Bogdan III a mărit taxele vamale cu şase aspri peste vechea datină şi a interzis pătrunderea în țară a monedelor „litvane şi polone"[45].

Pentru Moldova, în aceste decenii, mai remarcăm larga răspândire şi acumulare a denarilor „reformați" pentru care s-a estimat, cu temei, că „primele sosiri masive […] au loc numai după 1480", dar ne exprimăm îndoiala că poate fi vorba de „loturi compacte, care şi-au păstrat structura *transilvăneană* [sic!], fără modificări survenite pe piața monetară de la est de Carpați (s.ns.)"[46]. Descoperirea de la Țifeşti (j. Vrancea) a rămas în stadiu de semnalare şi, asemenea celei de la Suceava – b^{ca} Sf. Dumitru (j. Suceava), conține şi piese otomane, iar în lotul provenit de la Dancu (j. Iaşi) se păstrează şi un exemplar polonez. Deocamdată, tezaurul de la Suceava – cartier Mihai Viteazul (j. Suceava) rămâne un caz izolat prin conținutul păstrat. Privitor la moneda otomană de argint, se pare că până la 1512 şi-a menținut titlul la cote înalte de peste 900‰[47].

2. Etapa 1527-1548 / 1552

Peisajul monetar din Regatul Ungariei sub dinastia Szápolyai reflectă trecerea de la epoca denarilor reformați, care sunt retraşi din circulație, la cea a denarilor imperiali emişi îndeosebi la Kremnitz-Bergstadt şi temporar la Baia Mare[48]. Fac dovada depozitul de la Sălciva (j. Hunedoara)[49] şi cele de la Beregsăul Mare (j. Timiş), Marghita II (j. Bihor), Enciu (j. Bistrița-Năsăud), Iara (j. Cluj) şi Marghita I (j. Bihor)[50] alcătuite în proporții absolute, peste 95%, din emisiunile regelui Mátyás.

Reorganizat în anii 1542-1544, pe baza sistemului politic tripartit, legiferarea caracterului pluriconfesional şi desființarea autonomiilor locale[51], Regatul dinastiei Szápolyai a traversat ani grei, de cumpănă. Datele numismatice de care dispunem sunt modeste şi rămân atribuite primei etape, când poziția lui Szápolyai János era sigură în Regat, fără să cunoaştem, deocamdată, acumulări produse ulterior păcii de la Oradea.

---

[44] *MBR*, p. 85-87; Katiuşa Pârvan, *Un tezaur de groşi de la Bogdan al III-lea descoperit la Iaşi*, în *Simpozion (Chişinău, 26-28 noiembrie 2003)*, 2005, p. 149-156.

[45] Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 13, 66; I. Marinescu, *Bogdan cel Orb (1504-1517)*, Bucureşti, 1910, p. 101.

[46] E. Oberländer-Târnoveanu, *Componenta pontică*, p. 81 nota 4.

[47] Idem, *Emisiunile monetare*, p. 321 şi nota 83.

[48] Ioan Sabău, *Despre monetăria de la Baia Mare în secolele XV-XVII*, în „Anuarul Marmației", III, 1977, p. 35-70.

[49] Gh. Anghel, I. P. Albu, *Tezaurul medieval de la Sălciva (secolele XV-XVI)*, în „Sargetia", Muzeul Județean Hunedoara, Deva, X, 1973, p. 193-201.

[50] Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 337, nr. 1-5.

[51] Hurmuzaki, *Documente*, II/4, p. 289-292, 333-335, 338-339, 364-366; Viorel M. Butnariu, *Legitimitate şi inovație în statutul juridic al Regatului maghiar. Anii 1526-1570*, în *AIIX*, XXXII, 1995, p. 43 nota 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1528 şi 1530, două Ordonanţe regale au deschis calea modernizării sistemului monetar al Coroanei polone. Au fost create specii de argint mari (trojaki şi szóstaki) şi, respectiv, prima emisiune de aur (zloty) pe baza cărora a fost înfăptuită uniunea monetară cu Prusia. Independent de noile emisiuni, sistemul monetar al Coroanei a păstrat nominalurile mărunte – denar, ternar (trei denari), pólgrosz şi grosz (doi pólgrosze).

Faţă de escaladarea conflictului habsburgo-otoman în Ungaria, suveranul polon a manifestat multă prudenţă diplomatică, atât prin refuzul apropierii de Viena în vederea unei colaborări militare, cât şi asumarea nedeclarată a rămâne garantul preponderenţei otomane asupra Moldovei. Aici, trebuie de avut în vedere natura raporturilor polono-otomane şi schimbările survenite în regimul politico-militar din arealul Gurile Dunării - limanul Nistrului pe care datele de mai jos le jalonează suficient de clar.

La 1453, odată cu angajarea în războiul de 13 ani cu Ordinul teuton, pentru dobândirea accesului liber în zona Mării Baltice[52], Polonia şi-a asigurat ascendentul politic dobândit până atunci asupra Moldovei, consimţind *de jure* ca ţara să fie tributară şi Porţii[53]; ceea ce semnifica „acceptarea exercitării aici a unei *suzeranităţi paralele* cu cea otomană, în dauna celei maghiare (s.ns.)”[54].

Germenii antagonismului polono-otoman datează din 1484, când Moldova a pierdut Chilia, care-i asigura accesul la Gurile Dunării, şi Cetatea Albă, ce îi permitea un control la limanul Nistrului. Dar evenimentele militare desfăşurate ulterior în bazinul Dunării de Mijloc l-au convins pe regele polon să opteze pentru apropierea de Înalta Poartă, prin încheierea unei „păci veşnice” căreia padişahul i-a preferat un tratat de pace perpetuă, însă numai pe durata vieţii celor doi suverani. Încheiat la 15 ianuarie 1533, tratatul de pace polono-otoman stipula angajamentul părţilor să nu atingă graniţele Regatului dinspre Hanatul Crimeei sau Moldova, respectiv, să recunoască *de jure* situaţia politică din fostul Regat Apostolic[55].

Neutralitatea Poloniei şi loialitatea voievozilor români faţă de Înalta Poartă au rămas constant două din preocupările majore ale padişahului, subsumate asigurării securităţii Imperiului Otoman la Dunărea de Jos. Or, starea de conflict din Ungaria – unde imperialii au recurs la presiuni militare, la care domnul Moldovei şi-a dat concursul[56], odată cu instrumentarea monedelor ca mijloc de coerciţie economică şi de manifest politic[57] –, a provocat nelinişte la Poartă, mai cu seamă când s-au aflat, printr-un spion polon, suficiente informaţii despre încheierea, în secret, a tratatului de la Oradea (24 februarie 1538)[58]. Acceptat de ambele părţi pe baza principiilor *uti possidetis* şi *vita durante*, tratatul oferea regelui roman temeiul de drept asupra moştenirii regelui Szápolyai János în vederea refacerii fostului Regat Apostolic sub egida Vienei.

---

[52] M. Cazacu, *Á propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles. Czanigrad, la „Cité noire" de l'embouchure de Dniestr*, în *CMRS*, XIII, 1972, 3, 118-119.

[53] Idem, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452-1504)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", Bucureşti, XII, 1973, 1, p. 176-177; idem, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XVe siècle*, în *RER*, XV, 1981, p. 36-39.

[54] Viorel M. Butnariu, *Monedele lui Ştefan cel Mare*, în *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, ed. Petronel Zahariuc şi Silviu Văcaru, Iaşi, 2004, p. 69.

[55] Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 97-98; Ciobanu, *Ţările române*, p. 161.

[56] R. Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare (1527-1546)*, Bucureşti, 1978, p. 85-87.

[57] În acest sens, a se vedea decretul emis de Ferdinand I la Viena, la 19 februarie 1529 (cf. A. Aldásy, *I. Ferdinánd 1529-iki pénzerendelete*, în *NumK*, III, 1904, p. 1-3).

[58] Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 65-85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fără îndoială, campania sultanului asupra Moldovei în 1538 a vizat securizarea Gurilor Dunării față de pericolul reprezentat atunci de înțelegerea dintre voievodul Rareș și Ferdinand I ca rege al Ungariei Superioare. Chiar dacă acțiunea în forță a sultanului, soldată cu îndepărtarea voievodului de la Suceava, a fost salutată de regele polon, ocuparea Tighinei și organizarea Bugeacului au fost percepute la Cracovia ca baze militare de presiune și control îndreptate de otomani spre Polonia[59].

Sub domniile lui Petru Rareș și ale fiilor săi, care au marcat finalul „epocii ștefaniene", țara a renunțat la sistemul monetar propriu și a continuat să folosească din plin, atât denarul reformat care se dovedise stabil – chiar dacă volumul emisiunilor a scăzut continuu înainte de a înceta baterea lor – cât și asprul produs în sistemul monetar otoman, ce se bucura de un meritat prestigiu. Cele două nominaluri de argint au circulat în paralel având paritatea stabilă, 1 aspru (akçe) = 2 denari (denároi). În multe cazuri, pentru acumulările în care emisiunile ungurești sunt cele mai numeroase, se poate vorbi de loturi gata constituite pe piața Regatului și venite aici după 1484.

Judecând astfel, în prima jumătate a secolului XVI, piața Moldovei pare să fi rămas închisă și relativ „apărată" față de noile emisiuni ungurești (denarii imperiali) precum și de jumătățile de groși polono-lituanieni (pólgrosze) ale căror valori intrinsece i-au situat permanent sub valoarea legală[60]. Vasul-puşculiță de la Ipatele (j. Iași), cu doar 16 pólgrosze păstrați, rămâne deocamdată descoperirea cea mai timpurie din lungul șir de loturi (și) cu emisiuni polono-lituaniene recuperate parțial.

3. Etapa 1552-1574

Alungat vremelnic din țară (1551-1556), II. János Zsigmond Szápolyai a pierdut cetățile Timişoara și Agria – transformate în eyalele, apoi comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna și Maramureș anexate de imperiali la Ungaria Superioară. De altfel, toate eforturile depuse în vederea recunoașterii intitulației *Ioannes Secundus Dei Gratia electus rex Hungariae* de împărat au eșuat, întrucât Curtea de la Viena și Stările de la Preßburg îl numeau „fiul regelui Ioan" sau „duce". De aceea, pe emisiunile din 1558, 1559 și postumele din 1560 a fost înscrisă legenda **IOHAN**(nes) **SIGISM**(undus) **R**(ex) **VNG**(ariae) **S**(ic) **F**(ata) **V**(olunt) ce se continuă pe revers cu **ISAB**(ella) **D**(ei) **G**(ratia) **REG**(ina) **VNG**(ariae)[61]. După 1559, când a survenit decesul reginei-văduvă, prințul maghiar a emis numai piese de aur, având pe avers scutul unguresc scartelat, în care cartierul de onoare a fost alcătuit, prin sfâșiere, sub forma unei steme de pretenție și legenda **IO**(hannes) **SECUN**(dus) **D**(ei) **G**(ratia) **ELEC**(tus) **R**(ex) **VN**(gariae)[62].

Interesat în redobândirea comitatelor din *Partium* și contractarea căsătoriei cu o prințesă de Bayern sau Jülich, succese care ar fi asigurat domniei un plus de legitimitate și prestigiu, *Ioannes Secundus* a consimțit la aplanarea diplomatică a conflictului cu Viena. În pofida protestelor Stărilor, nemulțumite de nerecunoașterea Regatului de imperiali și temătoare de modificarea frontierelor, negocierile au început, la 22 mai 1570, la Praga[63], și s-au încheiat la 26 august odată cu perfectarea tratatului de la Speyer. Ultimul descendent din familia Szápolyai a renunțat la titlul de „rege ales" și

[59] Corfus, *Documente XVI*, p. 49-50, nr. 35; M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Studii. Revista de istorie", XXXVI, 1983, 8, p. 809-810.

[60] Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare*, p. 317.

[61] Resch, *Siebenbürgische Müunzen*, p. 9-11.

[62] *Ibidem*, p. 11-17.

[63] Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 186-189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primea pe cel de *Serenissimus princeps* al Imperiului şi membru al Coroanei maghiare[64]. La începutul anului următor, înainte de a se stinge din viaţă, prinţul a emis denari de tipul tradiţional cu legenda **IOHANNES R**(ex) **VNGA**(riae) pe avers[65].

În 1545, când era mare duce al Lituaniei, Zygmunt August Jagiełłończyk şi-a făcut cunoscut proiectul de închidere a monetăriei de la Cracovia, măsură aplicată din 1548, când a încetat baterea monedelor în teritoriile Coroanei, cu excepţia oficinei de la Wschowa, unde au fost emişi numai denary. Sub noul suveran, producţia monetară este oglindită de o mare varietate de nominaluri de argint – de la półdenary (obole) la talary – şi de aur (dukaty şi portugały) produse în oficinele de la Wilna, Tykocin numai în 1566, Elbląg şi Gdańsk. În cazul pieselor *grossus argenteus triplex* lituaniene observăm atât o continuitate, cât şi o ruptură în redarea aversului şi alcătuirea legendei de pe revers. Continuitatea o găsim pe emisiunile din 1546, 1547 şi 1556, care respectă prototipul lansat cu Dreigröscher de Prusia în 1530, dar efigia regelui are coroană. Ruptura apare pe emisiunile târzii din 1565-1566 care redau călăreţul lituanian cu nominalul III înscris dedesubt şi legenda **SIGIS•AVG•REX•POL•MAG•DVC•LIT** (av) – deviza **QVI** / **HABITAT IN** / **COELIS IRRI** / **DEBIT EOS** / monograma regelui încadrată de milesim (rv). Credem că acest tip de emisiune aduce în atenţie o chestiune de mare complexitate, a cărei discutare solicită unele nuanţări. Fără îndoială, este vorba de un verset evanghelic – întâlnit deseori pe monedele provenite din medii cu populaţie protestantă –, ce ne oferă o dovadă peremptorie că suveranul jagellon a intenţionat să adopte calvinismul.

Fig. 6. Trojaki de Lituania (Dr. M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków, 1914, tabl. XXVI, nr. 700, 705)

În iunie 1553, Zygmunt II August s-a căsătorit cu Catherina de Austria; curând, după octombrie 1554, regele s-a adresat Sfântului Scaun pentru anularea mariajului. Întrucât Înaltul Pontif a refuzat să-i autorizeze divorţul, suveranul polon a sprijinit Reforma în Polonia, prin tolerarea socianismului care a înregistrat mari progrese.

În acele împrejurări, bancherii evrei nemulţumiţi de vexaţiuni şi abuzuri au refuzat să sprijine efortul de război al regelui Filip II. Bancruta spaniolă de la 1557 a antrenat în sfera fenomenului de criză pe toţi cei care îşi legaseră prosperitatea de ascensiunea Spaniei în acea primă jumătate a secolului XVI, denumită şi „perioada aurului" sau „epoca Fuggerilor": Italia de Nord, sudul Imperiului, Portugalia, oraşele Lyon, Anvers şi Cracovia. Ruinată, burghezia poloneză a fost înlocuită în afaceri de italieni, armeni şi evrei, iar dobândirea puterii, aici, de către nobilimea funciară a grăbit revenirea la catolicism.

Fără îndoială, marele crach de la 1557 a semnificat ruptura unui echilibru monetar bazat pe raritatea relativă a argintului, ce a tins să se pună în raport cu aurul în pofida unor disensiuni şi chiar rivalităţi între negustorii iberici şi bancherii evrei, care controlau piaţa metalului alb. Locul celor din urmă a fost luat de bancherii genovezi care au mizat

[64] *Ibidem*, p. 189-199.
[65] Resch, *Siebenbürgische Müunzen*, p. 17, nr. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe argint, aur şi scrisorile de schimb şi i-au asigurat regelui Spaniei venituri regulate, pornind de la surse neregulate (financiare şi argintul american).

Pentru Regatul Poloniei, triumful Contrareformei şi impunerea nobilimii imunitare în viaţa politică, în detrimentul şleahtei şi burgheziei ruinate, au grăbit întoarcerea la economia agrară[66]; iar regularizarea transportului pe Vistula[67] şi creşterea apreciabilă a producţiei la cereale au atras în circulaţie o cantitate uriaşă de monede de argint mari şi devalorizate, venite mai cu seamă din Ţările de Jos. Urmările nu au întârziat a se face simţite, de la nord spre sud. Primele tezaure cu taleri devalorizaţi apar în regiunea Prusiei ducale, iar preţurile au sporit considerabil de la nord spre sudul ţării. De aceea, suveranul reformator a găsit de cuviinţă să convoace dieta la Piotrków, unde dezbaterile s-au încheiat cu adoptarea Proclamaţiei regale publicate la 14 iunie 1567. În document se făcea distincţia între „talerii vechi şi valabili de 33 groşi" şi cei „răi şi nevalabili taxaţi între 25,03 şi 31,17 groşi". Textul era însoţit de planşe pentru 60 tipuri monetare din care 47 erau la valoarea de 24, 28 şi 30 Stuivers (Stüber) a căror primire era interzisă[68].

Alte semnale sosesc din *dominium Maris Baltici*, unde evenimente militare şi diplomatice majore denotă interesul unor competitori în dobândirea supremaţiei prin lichidarea hegemoniei Hansei . În această ordine de idei, Danemarca a urmărit refacerea Uniunii de la Kalmar – edificată de regina Margareta (1397) şi destrămată în urma ieşirii Suediei (1523) – în înţelegere cu Moscova şi oraşul Lübeck. La rândul ei, după închiderea casei de comerţ de la Novgorad (1494), Rusia moscovită s-a dovedit interesată de dobândirea accesului la Baltica ca spaţiu comercial şi de legătură cu statele germane de unde putea să recruteze specialişti artizani, medici şi arhitecţi[69]. Competiţia a fost relansată în 1557 prin deschiderea „problemei livoniene".

După ce Lituania a forţat Ordinul livonian (călugării gladiferi) să colaboreze în cadrul unei alianţe militare împotriva Rusiei lui Ivan IV, la sfârşitul anului, trupe de tătari şi ceremuşi au invadat ţara, au ocupat portul Narva şi l-au făcut prizonier pe marele maestru Wilhelm v. Fürstenberg. A urmat secularizarea Ordinului (tratatul de la Wilno, 1561), ce a determinat dieta livoniană să ceară protecţia lui Zygmunt II August în calitate de mare duce al Lituaniei. Tot acum, Riga a devenit oraş imperial liber până la sfârşitul domniei ultimului arhiepiscop Wilhelm v. Brandenburg.

Ascendentul dobândit de suedezi în golful Finlandei şi restricţionarea privilegiilor Hansei prin interdicţia intrării în portul Narva au convins Copenhaga de imperativul colaborării militare şi comerciale cu Rusia. După ce a cumpărat Episcopatul de Saarema (1560), regele Frederik II a încheiat la Mojaïsk (1562) tratatul de alianţă contra Suediei şi Poloniei la care, un an mai târziu, a aderat oraşul Lübeck.

Războiul de şapte ani al Nordului (1563-1570), denumit şi „Războiul celor trei Coroane", când alianţa polono-daneză din 1563 a fost schimbată cu cea polono-suedeză la 1568, a ruinat comerţul oraşelor germane din nord, ceea ce a consacrat decăderea definitivă a Lübeckului şi a asigurat supremaţia puterii navale daneze. Continuarea războiului cu Rusia, ce ameninţa, deopotrivă, interesele nobilimii polone şi lituaniene, a impus semnarea Uniunii de la Lublin[70], compromis ce a unit Regatul polon cu Marele

[66] Imm. Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă şi originile economiei mondiale europene, 1600-1750*, trad. D. Abraham, I. Bădescu, M. Ghibernea, 1, Bucureşti, 1992, p. 222.
[67] J. Rutkowski, *op. cit.,* p. 192.
[68] Mikolajczyk, *Einführung*, p. 44-46.
[69] H. Vitols, *op. cit.*, p. 88.
[70] J. Bardach, *L'Union de Lublin: ses origines et son rôle historique*, în *ActaPH*, 21, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ducat al Lituaniei într-un singur stat, Republica celor Două Națiuni (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*), fundamentat pe principiile *liberum veto* şi *pacta conventa*.

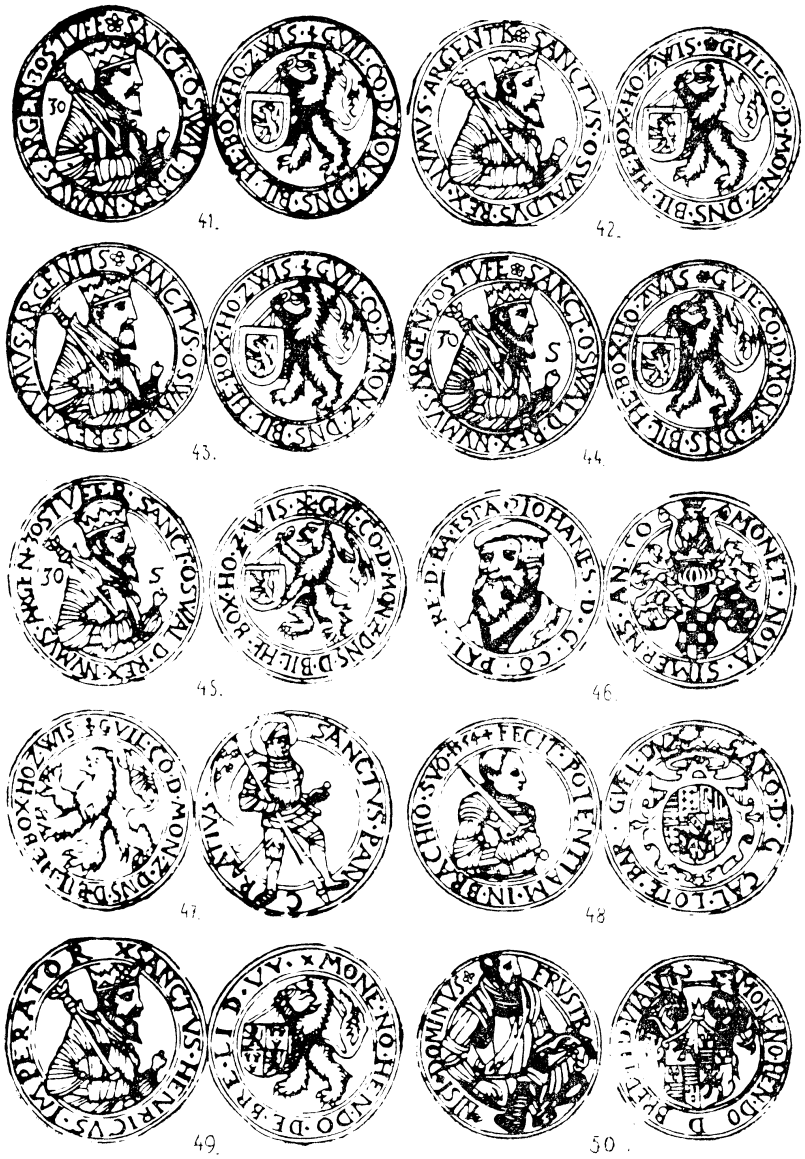

Fig. 7. Filă din Proclamația regală din 1567 cu taleri devalorizați (Mikolajczyk, *Einführung*, p. 45)

Corespunzător acestor ani, când energiile Regatului au fost absorbite de conflictul pentru Inflant, raporturile cu Înalta Poartă s-au păstrat pe linia celor derulate anterior prin sprijinirea lui II. János Zsigmond în reluarea tronului (1556), medierea negocierilor dintre regina Isabella şi voievodul Lăpuşneanu în chestiunea restituirii Ciceului şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cetății de Baltă[71] şi a celor începute de regele maghiar la Praga, prin Adam Kornaski episcop de Poznań (mai 1570)[72]. În cazul Moldovei, maniera în care au fost reînnoite pactele cu Poarta fac dovada că raporturile polono-otomane au devenit tot mai sinuoase, în vremea lui Süleyman I, până la tensionare după venirea lui Selim II. La demonstrația solului Piotre Zborowski la Constantinopol că aducerea lui Alexandru Lăpuşneanu, apoi a lui Iacob Heraclide, în Moldova a fost tratată la Poartă ca un drept recunoscut al polonilor, Sokollu Mehmed paşa a afirmat teza apartenenței efective a Moldovei la Imperiul Otoman[73], aşa cum, într-o scrisoare din 6 octombrie 1564, padişahul prezenta instalarea lui Alexandru Lăpuşneanu ca pe un act de supunere şi cucerire a Moldovei „cu sabia noastră”[74].

Lichidarea dură a succesiunii rareşizilor în Moldova de o fracțiune a boierimii locale a deschis calea spre Scaunul domnesc a familiei Lăpuşnenilor. Domnia voievodului Alexandru Lăpuşneanu, întreruptă episodic între 1561 şi 1564, a stat sub semnul efortului combaterii convergenței de interese comerciale otomane şi polone, garantate diplomatic la 3 august 1553[75], apoi în decembrie 1554, prin care era vizat deopotrivă şi Regatul dinastiei Szápolyai[76].

O preocupare majoră a domniei în aceşti ani a fost refacerea tezaurului pe care țara îl pierduse în 1538. În acest scop, un rol de seamă a revenit comerțului cu vechii şi principalii parteneri, Lwów şi Braşov, care mijloceau legăturile Moldovei cu Europa Centrală. La începutul domniei, voievodul a acceptat, prin jurământul vasalic depus în fața solilor poloni la Bakota (5 septembrie 1552) şi Hârlău (22 iunie 1553), să recunoască pe regele polon unic suveran, fără ştirea căruia nu se va încheia „nici o înțelegere şi nici o hotărâre şi nici o alianță şi omagiu de vasalitate cu nici o persoană de orice stare şi demnitate ar fi ea”, să îngăduie libera intrare, trecere şi întoarcere în Moldova a *tuturor negustorilor* şi solilor, să întărească şi să confirme privilegiile anterioare[77]. Tratatele au fost întărite la 19 august, la Cracovia, prin cartea de jurământ a regelui care lua „Țara Moldovei în bună înțelegere şi în pace şi în bună vecinătate şi sub sfânta Coroană polonă” şi garanta libera trecere a „negustorilor noştri [poloni] în țara Moldovei şi în Turcia, pe străvechile drumuri”[78]. Din aceleaşi surse, aflăm că, mai târziu, Alexandru Lăpuşneanu a deschis iarmaroace la hotar, ceea ce a produs o abatere a drumului spre Snyatin şi Cernăuți în dauna negustorilor poloni (27 iulie 1558)[79].

Neputându-se opune prin măsuri directe colaborării comerciale polono-otomane dăunătoare Moldovei, domnul i-a opus ca alternativă intensificarea relațiilor cu Bistrița[80]. Chiar dacă schimbul de mărfuri în această direcție era îngreunat de dreptul de depozit de mărfuri (Stappelrecht) acordat oraşului la 19 iulie 1523 de regele maghiar[81], este limpede că s-a preferat orientarea comerțului țării îndeosebi spre Ungaria. Era în spiritul tradiției inaugurate de Ştefan III, satisfăcând totodată cerințele de argint pe care minele de la Rodna le asigurau Moldovei din vremea lui Petru Rareş.

[71] Hurmuzaki, *Documente*, II/5, p. 447.
[72] Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 186-189.
[73] Corfus, *Documente XVI*, p. 308-309, nr. 155.
[74] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II/1, p. 245.
[75] Corfus, *Documente XVI*, p. 182-183, nr. 86.
[76] M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, II, 1965, p. 17.
[77] Corfus, *Documente XVI*, p. 172-177, nr. 84.
[78] *Ibidem*, p. 186-187, nr. 87.
[79] *Ibidem*, p. 195-196, nr. 96.
[80] M. Dan, S. Goldenberg, *Bistrița în secolul al XVI-lea şi relațiile ei comerciale cu Moldova*, în *SUBB*, series historia, fasc. 2, 1964, p. 23-83.
[81] Hurmuzaki, *Documente*, II/3, p. 458-459; *ibidem*, XV/1, p. 290-291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă modificare în politica comercială a domniei a fost imitarea, pentru prima oară, a denarului unguresc. În 1558, a fost bătută în Moldova o variantă a denarului la care scurtul scartelat păstrează trei grinzi (1°) şi crucea dublă (2°), capetele de pantere (3°) şi leul boemian (4°) fiind înlocuite de trei rozete, respectiv, de trei flori de crin; *sur le tous*, cap de bour afrontat şi legenda **ALEXANDER●D●G●W●MOL●1558** (av) – Madona încoronată cu Iisus în mâna stângă, în părţi **S – M** şi legenda **PATRONA● MOLDAWI** (rv).

Denarul emis de Alexandru Lăpuşneanu, extrem de rar întâlnit în descoperiri izolate şi necunoscut în tezaurele din Moldova, a rămas insuficient studiat din unghiul politicii monetare a domniei. Pentru a desluşi resorturile ascunse a măsurii luate de voievod, atragem atenţia asupra unei alte grupe de tezaure din Moldova care, după emisiunile acumulate, o departajăm în patru subgrupe distincte. Primele două sunt alcătuite numai din monede otomane – Bârleşti (j. Iaşi), Semeni (r. Ungheni), Echimăuţi (r. Orhei) şi Stahnaia (r. Rezina) –, respectiv, aceleaşi piese otomane apar asociate cu denarii reformaţi – Băleşti (j. Vaslui), Cotu Morii (j. Iaşi), Brătuşeni (r. Edineţ), Buhăeni şi Frenciugi (j. Iaşi), Leuşeni-Cărpineni şi Oneşti (r. Hînceşti). A treia subgrupă înscrie descoperirile de la Căuşeni (r. Căuşeni), Voroteţ (r. Orhei) şi Câneşti (j. Vrancea) alcătuite, se pare, exclusiv din denari imperiali. Excepţie face depozitul provenit de la Carbolia (r. Vulcăneşti), în care s-au păstrat denari ante şi post 1526; totuşi, prezenţa aici şi a unor piese mari emise în spaţiul german şi spaniol face puţin probabilă încheierea acumulării până la 1574. Ultima subgrupă înregistrează numai loturile provenite de la Ştefan cel Mare (j. Neamţ) şi Işnovăţ (r. Criuleni), pentru care ştim că pólgrosze lituanieni de la Alexander la Zygmunt II August Jagiełłończyk sunt piese recuperate, ceea ce face puţin probabilă încheierea acestor acumulări în etapa la care ne referim.

Aşadar, piaţa Moldovei a păstrat aceeaşi monedă măruntă de argint cu valoare permanentă, reprezentată prin denarii reformaţi, ajunşi aici mai cu seamă în ultimul sfert al veacului precedent, şi piese otomane care, judecând după natura relaţiilor moldo-otomane, au pătruns permanent şi relativ constant în deceniile următoare. Locul secund în tezaure, mult departe, îl ocupă denarii imperiali în număr redus şi cotaţi oficial sub valoarea celor reformaţi.

Structura meşteşugărească a Bistriţei şi cea îndeosebi agrară a Moldovei au făcut ca cele două economii să fie complementare[82]. Şi aici, acordările de credit şi zărăfia au rămas aceleaşi vechi ocupaţii aducătoare de profit. Stau dovadă atât descoperiri monetare care oglindesc numerarul de bază circulat în Regat sub II. János Szápolyai, cât şi documentele vremii care ne informează asupra naturii tranzacţiilor comerciale în care sunt menţionate monede de cont şi cele reale la efectuarea plăţilor.

Mai întâi, în temeiul datelor oferite de tezaurele[83] de la Panticeu (j. Cluj), Ohaba Streiului (j. Hunedoara), Satu Mare (j. Satu Mare), Dumbrăviţa (j. Hunedoara), putem accepta că aici, după 1538, denarul reformat a fost înlocuit total şi definitiv de cel imperial, care a devenit predominant în circulaţia monetară.

Apoi, numerarul de calcul şi cel curent în tranzacţii apare clar precizat în documentele bistriţene. Florinul de aur a rămas atât monedă de cont, cât şi reală; denarii şi obolii asigurau numerarul mărunt de plată. Referitor la acesta din urmă, unele izvoare mărturisesc că în numeroase tranzacţii efectuate la Bistriţa apăreau *denari bani albi* [denarii imperiali] şi *denari bani vechi* [denarii reformaţi] între care exista o diferenţă valorică oficială prin raportarea la florinul de aur (1 fl = 100 denari reformaţi = 160

[82] M. Dan, S. Goldenberg, *op. cit*., p. 33.
[83] Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 338, nr. 8-10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

denari imperiali). Ținând seama de aceste raporturi şi având în vedere că negustorii moldoveni plăteau la Bistrița în denari reformați, care nu mai circulau pe piața maghiară, se înțelege că schimbul la paritate era forțat şi detrimentul celor care trebuiau să dea 160 *denari bani vechi* la 1 fl.

Luând act de pagubele suportate de negustorii moldoveni, la 1 ianuarie 1561, Alexandru Lăpuşneanu îi asigura pe bistrițeni că pot veni în Moldova cu *denari bani albi* ce putea fi moneda comună între cele două țări[84]. Dar, aşa cum am văzut, la 1558 domnul a emis un nou tip de denar, în a cărui legendă de pe avers lipsea semnul crucii. Dacă socotim pierderile înregistrate până atunci în comerțul cu bistrițenii – probabil reduse la nivel de individ, dar cu siguranță majore pentru economia țării prin plecarea monedei bune în afară – credem că Alexandru Lăpuşneanu a recurs, pentru prima dată, la emiterea unei monede fiduciare destinată plăților pe piața ardeleană.

În acele împrejurări, când voievodul fusese desemnat de padişah să susțină interesele puterii suzerane în Regat[85] prin intervenția militară în ajutorul lui „Stephani regis Ungariae Transilvaniaeque”[86], Curtea de la Viena a socotit oportună „izolarea Transilvaniei”[87] cât şi subminarea convergenței de interese polono-otomane[88], prin instalarea lui Jacob Heraclide (Ioan Despot) în Scaunul de la Suceava. Fără îndoială, lovitura de stat produsă a devenit un episod notoriu în istoria țării, a cărei tradiție dinastică era acum încălcată de sultan prin recunoaşterea noului domn[89]. În septembrie anul următor, acesta a depus jurământ de credință față de solii regelui, în termenii prevăzuți în tratatele încheiate de Alexandru Lăpuşneanu, cu angajamentul că „nu vom îndepărta nici un pământ din voievodatul Moldovei şi Țării Româneşti, […] şi dacă a fost îndepărtat ceva, îl vom dobândi după putința noastră”[90].

Unele izvoare ale vremii consemnează că Ioan Eraclid Despot a bătut monede[91] comițând sacrilegii, precum topirea candelabrului mănăstirii de la Slatina[92] şi „vasele de argint şi aur […] din toate mănăstirile”[93]; altele amintesc de prezența la curtea domnului a meşterului aurar Wolfgang, originar din Braşov, pomenit Lupu Sasul în cronicile moldoveneşti. Emisiunile grecului din Samos ajuns voievod al Moldovei le găsim clar ilustrate tipologic în acelaşi „Catalog” cu denominarea mangâri, denari, orşi, taleri şi ducați[94], însă datele referitoare la locul de păstrare lipsesc ori sunt insuficiente. Varietatea nominalurilor bătute şi cantitatea pusă în circulație, greu de definit dacă judecăm după durata scurtă a domniei, exprimă atât nevoia de bani, inclusiv stingerea unor datorii mari şi plata mercenarilor „din neamurile spaniol, german, maghiar şi croat”[95],

[84] Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 566.

[85] N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935, p. 48-49; Ven. Ciobanu, *Țările române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985, p. 87-88.

[86] Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti. Acte şi scrisori. I (1527-1572)*, ed. A. Veress, Bucureşti, 1929, p. 159.

[87] Ciobanu, *Țările române*, 1985, p. 92.

[88] Butnariu, *Transilvania (1526-1714)*, p. 110.

[89] Veress, *op. cit*., p. 207, 210; Corfus, *Documente XVI*, p. 204, nr. 107.

[90] *Ibidem*, p. 216-220, nr. 114.

[91] *Călători străini despre țările române*, II, ed. Maria Holban ş.a., Bucureşti, 1970, p. 298-299.

[92] Gheorghe Şincai, *Opere*, II, ed. Florea Fugariu, Bucureşti, 1969, p. 282.

[93] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publ. de Ioan Bogdan, ed. revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 143; Grigore Ureche, *Letopiseţul Țării Moldovei*, ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 180-181.

[94] *MBR*, p. 88-90, nr. 785-798.

[95] *Documente turceşti privind istoria României. I (1455-1774)*, ed. de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 58; în continuare, *Doc. turceşti (I)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cât şi intenţia de a susţine politica imperialilor care intenţionau să refacă unitatea Regatului maghiar sub egida Vienei. Spre deosebire de denarii lui Alexandru Lăpuşneanu, nominalurile mărunte – mangârii şi denarii – de la Despot Vodă apar în unele tezaure, precum Băleşti (j. Vaslui), Buhăeni (j. Iaşi), Leuşeni-Cărpineni (r. Hînceşti), Costuleni (r. Ungheni)[96], Budeşti (j. Bacău)[97] şi Bolotino (r. Glodeni)[98].

După răscoala din ianuarie 1563, marii boieri din sfatul domnesc au pus la cale o conjuraţie la care a fost atras şi fostul pârcălab de Ciubărciu, orheianul Ştefan Tomşa. Ales voievod de boieri (august 1563) şi sprijinit de bistriţeni cu contingente de luptă, cositor şi praf de puşcă, la cererea expresă a regelui II. János Zsigmond[99], Tomşa l-a constrâns pe domnul uzurpator să se refugieze în Cetatea de Scaun şi, după un asediu de trei luni, l-a ucis (noiembrie 1563).

Ştefan Tomşa s-a bucurat de încrederea şi sprijinul boierilor moldoveni care, în toamna lui 1563, au cerut sultanului să-i recunoască alegerea în domnie[100]. Mai aflăm, din scrisoarea trimisă de Hasan Beg din Thighina la 1 noiembrie 1563 regelui polon, că „împăratul […] a pus pe Ştefan voievod în Ţara Moldovei”[101], ce a fost aclamat ca domn de populaţie[102]. Intervenţia lui Alexandru Lăpuşneanu la Poartă, unde a căpătat domnia în schimbul unor sume mari de bani, a înclinat balanţa în defavoarea voievodului ales de boieri. După o încercare disperată de rezistenţă, în ianuarie 1564, acesta s-a retras la Lwów, unde i s-a confiscat averea constând în tezaurul Moldovei, luat în refugiu şi evaluat la 300.000 ducaţi[103]. Apoi, în urma somaţiilor adresate de otomani regelui polon[104], a fost decapitat la 26 aprilie 1564.

Din vremea domniei lui Ştefan Tomşa, meteorică şi zbuciumată, ne-a rămas dovada continuării baterii monedei mărunte de argint[105] după modelul denarului unguresc. O întâlnim întâmplător şi în număr extrem de redus în acumulările de la Băleşti (j. Vaslui) şi Buhăeni (j. Iaşi).

Nu se cunosc emisiuni monetare de la Alexandru Lăpuşneanu după revenirea în Scaun. Acum domnul s-a arătat preocupat mai cu seamă de asigurarea stabilităţii domniei prin pedepsirea trădătorilor care l-au sprijinit pe Despot şi să recupereze „tezaurul nostru ajuns de la Despot la Tomşa”[106]. Aşa cum se va vedea, problema tezaurului confiscat la Lwów a întreţinut acum o stare de tensiune şi de neîncredere reciprocă între Moldova şi vecinul de la nord.

Demersurile voievodului au provocat nemulţumirea regelui care, în răspuns la solia padişahului, arăta că, „după tratatul nostru […], n-am fi fost îndatoraţi să pedepsim cu capul, nici să extrădăm pe acei creştini care au venit la noi, […] totuşi, […] având în vedere liniştea Ţării Moldovei […] pentru că am văzut cererea mare a M. S. împăratului

[96] Нудельман, *Топография,* p. 98, nr. 10; idem, *Находки монеты эпохи феоализма из раскопск и сборов 1974-1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе*, în *АИМ (1974-1976)*, 1981, p. 187-188.

[97] Al. Artimon, Ion Mitrea, *Un tezaur din secolele XV-XVI descoperit la Budeşti-Plopana, jud. Bacău*, în „Carpica”, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu Bacău, XI, 1979, p. 213-326; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV - XVI)*, p. 60, nr. 18.

[98] Нудельман, *Топография,* p. 94-95, nr. 3; Berciu-Drăghicescu, *op. cit.*, p. 59, nr. 13; Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul, în *TezChişinău*, p. 30 - 32, nr. 10.

[99] Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 583-586.

[100] *Doc. turceşti (I)*, p. 58-59.

[101] Corfus, *Documente XVI*, p. 229, nr. 119.

[102] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 94, 97; *ibidem*, XI, p. 62, 66-67.

[103] E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History*, London, 1964, p. 38.

[104] Corfus, *Documente XVI*, p. 231-232, nr. 121, p. 232-233, nr. 122.

[105] *MBR*, p. 90, nr. 799.

[106] Corfus, *Documente XVI*, p. 241, nr. 126.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în această privință, am făcut aceasta […], tot așa și M. S. împăratul […] fiind recunoscător bunăvoinței noastre, să ne răsplătească și el aceasta, nouă și supușilor noștri, cu prietenia sa, ca să poruncească să se păzească pacea și buna vecinătate cu noi, iar pe acei care n-ar păzi-o, să-i pedepsească, și mai ales să poruncească aceasta acestui Alexandru, voievodul Moldovei”[107]. Regele a insistat asupra așa-zisei concesii făcută otomanilor și, din instrucțiunile date solului Jerzy Jazłowiecki, aflăm că acesta trebuia să-l determine pe sultan, „pentru păstrarea unei păci mai sigure din amândouă părțile […], să binevoiască să dea totdeauna voievod în Moldova la recomandarea și cu acordul nostru”[108].

Decesul lui Süleyman I, survenit la asediul cetății Szeged (6/7 septembrie 1566), a impus diplomației polone să pregătească trimiterea unei delegații solemne la Poartă unde, pe baza pactelor și jurămintelor avute cu Despot Vodă, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu[109], să se încheie un nou tratat cu sultanul Selim II. În vederea obținerii salvconductului, a fost trimis la Poartă solul Nicolas Brzeski care, din ordinul voievodului Lăpușneanu, a fost arestat și ținut captiv[110]. În urma reproșurilor adresate de rege prin solul Bystrzykowski și a plângerilor la Poartă, voievodul i-a chemat pe tătari, cărora le-a dat călăuze să jefuiască Podolia. El îl acuza pe suveran de sprijinirea lui Albert Łaski, de înțelegere cu împăratul german împotriva sa și de primirea pribegilor din Moldova; mai mult, la 10 aprilie 1567, îi amintea că „inimicus noster Tomscha totum thesaurum nostrum una cum omnibus quae Despotus ex templis et monasterys nostris unquam abstulerat in Polonia sibi fugam consulens traduxit. Quod non solum nos verum et olim praedecessores nostri principes Moldaviae monasterys in ornamentum praebuerant, nunc in erarium Leopoliense deposita sunt omnia”[111].

Raporturile s-au normalizat în scurta domnie a lui Bogdan Lăpușneanu, când Moldova a avut o orientare clar propolonă, ceea ce a provocat nemulțumirea marelui vizir Mehmed Sokolli. Cum eforturile militare ale otomanilor erau absorbite de înăbușirea răscoalei din Arabia, ocuparea Tunisului și războiul din Cipru, nu era cu putință luarea unor măsuri radicale în Moldova. Abia după plecarea voievodului în Polonia, pentru a o vizita pe viitoarea lui soție, când a fost arestat de nobilul Kristof Zborowski și eliberat în schimbul unei mari sume de bani, sultanul a intervenit indirect în disputa dintre partidele boierești rivale – filopolonă și cea adversară – prin sprijinirea înscăunării unui nou domn, Ioan Vodă.

Ioan Vodă a fost ultimul domn moldovean din secolul XVI care a emis monedă. Denominată acce (fig. 8), era o monedă măruntă de aramă atestată destul de rar și numai în descoperiri izolate. Probabil că această piesă s-a înscris în sistemul monetar otoman din acea vreme „practicat […] în teritoriile anexate imperiului”[112].

Sfârșitul tragic al domnului, lichidarea oricărei rezistențe militare, distrugerile fără precedent care au redus resursele economice la limita inferioară de supraviețuire, pierderea tezaurului și încălcarea caracterului dinastic al domniei, când a fost instalat

[107] *Ibidem*, p. 245, nr. 128.
[108] *Ibidem*, p. 251, nr. 129.
[109] Precizarea fost adăugată de Brzeski la instrucțiunile soliei în care actele de care era „nevoie urgentă” sunt prezentate în această ordine (Corfus, *Documente XVI*, p. 276, nr. 141).
[110] Lucia Dumitrescu, *Date noi despre solia lui Nicolae Brzeski în Imperiul otoman (1566-1567)*, în „Studii. Revista de istorie”, 1970, 3, p. 610.
[111] Corfus, *Documente XVI*, p. 287, nr. 148.
[112] Mihaela Blascó, Eugen Nicolae, *Contribuții la studiul monedelor de cupru otomane din sec. XV-XVI*, în *BSNR*, LXXVIII-LXXX (1983-1985), 131-133, p. 298-302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„întâiul Basarab pe tronul Muşatinilor”[113], au deschis în istoria Moldovei o etapă de tranziție. Pe fondul general al perturbărilor provocate de blocarea temporară a circulației argintului de revoluția olandeză şi de fluxul aurului pe piața levantină, după 1580, s-a produs reactivarea politicii Poloniei la Dunărea de Jos. Din factor de echilibru în politica europeană a Porții, Regatul, orientat acum spre colaborare cu Viena, a devenit elementul principal de presiune asupra pozițiilor otomane.

Fig. 8. Acce (MJVaslui, inv. 2030)

*

Repertoriu

Tezaurele monetare şi, în unele cazuri, cu podoabe, accesorii vestimentare şi utilități sunt prezentate cronologic, după *terminus post quem*, cu date succinte pentru împrejurările descoperirii, colecția în care se află şi referiri bibliografice de natură să-l orienteze pe cititor. Pentru fiecare „spațiu monetar” ne-am rezumat la menționarea nominalurilor în ordine crescătoare.

Ţifeşti, c. Ţifeşti, j. Vrancea; 1912. La replantarea viei, în scobitura unei pietre de râu acoperită cu o altă piatră, la cca -0,50 m adâncime, a fost descoperit un tezaur cu 384 monede emise de Imperiul Otoman (akçe) şi Regatul Ungariei (denár), podoabe (verigi de tâmplă, pandantive) şi accesorii vestimentare (nasturi). 1500 / 1502? În col. MNIR.

C. Moisil, *Monete şi podoabe de la sfârşitul veacului al XV-lea (Tezaurul de la Ţifeşti, jud. Putna)*, în *BSNR*, XIII, 27, ian.-mar., 1916, p. 3-16 şi tab. 1; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (secolele XIV-XVI)*, p. 90, nr. 144.

Dancu, r. Hânceşti, R. Moldova; 1971. Lucrări agricole în împrejurimile localității. Tezaurul descoperit cuprindea 218 monede din care au fost recuperate opt emisiuni: Regatul Poloniei (pólgrosz) şi Regatul Ungariei (denár). 1502 / 1506 În col. MNAIM.

А. А. Нудельман, *Монеты из раскопск и сборов 1971-1972 гг*., în *АИМ, III (1972)*, 1974, p. 222-223, nr. 2-12; idem, *Топография,* p. 99-100, nr. 14; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (secolele XIV - XVI)*, p. 65, nr. 40; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, în *TezChişinău*, p. 17, nr. 1.

Suceava, cartier Mihai Viteazul, j. Suceava; 1967. În timpul lucrărilor de excavare, a fost găsit un tezaur cu 69 monede ungureşti (denár). 1506 În col. CMBSuceava.

Gr. Foit, în „Zori noi”, nr. 6222, 17 decembrie 1967; Gr. Foit, *Un tezaur de denari din secolul al XV-lea descoperit la Suceava*, în „Suceava”, VI-VII (1979-1980), p. 121-127; *ibidem*, în *SCN*, VII, 1980, p. 167-170; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV - XVI)*, p. 86, nr. 130.k.

[113] Gh. David, *Întâiul Basarab pe tronul Muşatinilor*, în *MI*, 1982, nr. 7, p. 9-11; nr. 8, p. 14-17; idem, *Petru Şchiopul (1574-1577, 1578-1579, 1582-1591)*, Bucureşti, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Suceava, b[ca] Sf. Dumitru, j. Suceava; 1967-1968. Cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în zona turnului de NV construit la 1561 a fost descoperit şi un mic tezaur compus din 15 monede: Imperiul Otoman (akçe), Regatul Ungariei (denár). 1521? În col. CMBSuceava.

Al. Artimon, Un *tezaur monetar din secolele XV-XV descoperit la Suceava*, în „Carpica", II, 1969, p. 343-348; Mircea D. Matei, M. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 451-465; Al. Artimon, *Cronologia mormintelor şi a descoperirilor monetare din complexul arheologic medieval de la biserica Sf. Dumitru din Suceava*, în „Suceava", III, 1973, p. 14, 154-155, nr. 44-58; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 87, nr. 130.l.

Ipatele, în punctul „Petreşti", c. Ipatele, j. Iaşi; 1961. În timpul lucrărilor agricole efectuate cu soldaţi, a fost descoperit un vas-puşculiţă care conţinea 270 monede. Căpitanul Gh. Maftei de la Poliţia din Negreşti a recuperat vasul cu 16 monede poloneze (pólgrosz). 1547 În col. IAIaşi.

RAJI, 2, p. 428, nr. LXXXI, 3B; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 80, nr. 104.

Ştefan cel Mare – fost Şerbeşti, în punctul „Livada de la conac", c. Ştefan cel Mare, j. Neamţ; 1966. Un mic tezaur alcătuit din şapte monede de argint poloneze (pólgrosz). 1562 În col. CMJNeamţ.

Elena Isăcescu, *Tezaurul de monede medievale de la Şerbeşti (jud. Neamţ)*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 499-504; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 88, nr. 134.

Băleşti, j. Vaslui; 1936?; Numărul total al pieselor descoperite nu se cunoaşte cu precizie, nici anul descoperirii. Materialul numismatic recuperat este alcătuit din emisiuni otomane (akçe), ale Moldovei (mangâr, denar), Patriarhatul de Aquileia (soldo da 12 bagatini) şi ale Regatului Ungariei (denár). 1564? În col. MNIR (918) şi IABucureşti (otomane).

O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare (II)*, în *SCN*, II, 1958, p. 459 (32); *RAJV*, p. 109 (XXII); Constanţa Ştirbu, Ana-Maria Velter, *Tezaurul de la Băleşti, jud. Vaslui şi importanţa lui istorică*, în *CN*, V, 1983, p. 97-127; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XI-XVI)*, p. 58, nr. 9.

Căuşeni, r. Căuşeni, R. Moldova; 1970. În timpul lucrărilor de construcţie, s-a descoperit un tezaur din care se păstrează două monede: Imperiul Sacru romano-german (denar). 1565

А. А. Нуделъман, *Монеты из раскопск и сборов 1972-1973 гг.*, în *АИМ, IV (1973)*, 1974, p. 223, nr. 18; idem, *Топография,* p. 127, nr. 62.

Işnovăţ, r. Orhei, R. Moldova. Se păstrează informaţii pentru 61 monede poloneze (pólgrosz). 1565 În col. MNAIM.

Informaţie, Adelaida Chiroşca (MNAIN).

Bârleşi, c. Erbiceni, j. Iaşi; 1962. Lucrări agricole efectuate pe terenurile fostului CAP Totoeşti. Din tezaur au fost recuperate 58 emisiuni otomane (akçe). 1520 / 1566? În col. MUIaşi (20) şi IAIaşi (38).

RAJI, 1, 1984, p. 147, nr. XXVI.6.c.

Cotul Morii, c. Popricani, j. Iaşi; 1958. Tezaur descoperit pe teritoriul fostului I.A.S. Popricani, la cca 100 m S de podul Cotul Morii, pe malul stâng al Jijiei, în apropierea şoselei Iaşi-Sculeni. Conţine 181 monede emise de Hanatul Crimeei (aspru), Imperiul Otoman (akçe) şi Regatul Ungariei (denár), împreună cu podoabe (inele, verigi de tâmplă) şi accesorii vestimentare (aplice, catarame, nasturi), la care se adaugă nouă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fragmente; au fost achiziționate parțial de la localnici, restul recuperate în timpul cercetărilor efectuate la fața locului. Nu se cunoaşte dacă piesele au fost sau nu depozitate într-un vas, deşi odată cu primul lot de monede au fost primite şi câteva fragmente ceramice. 1520 / 1566 În col. MNIR.

Eugenia Neamțu, *Obiecte de podoabă din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iaşi)*, în *ArhMold*, I, 1961, p. 282-293; *RAJI*, 2, 1985, p. 444, nr. LXXXV.1.D; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 63, nr. 29.b (CÎRPIȚI).

Semeni, c. Zagarancea, r. Ungheni, R. Moldova; 1978. Se pare că lotul de monede descoperite a fost mai numeros. Arheologul Ion Hîncu a adus la muzeu cinci exemplare (akçe). 1520 / 1566 În col. MNAIM.

Ana Niculiță, Raisa Tabuica, Ana Boldureanu, *Asprii otomani din secolul al XVI-lea din tezaurele de la Comrat şi Semeni, jud. Ungheni*, în *Simpozion (Chişinău, 28-30 mai 2000)*, 2001, p. 151-152.

Echimăuți, r. Orhei, R. Moldova; 1978. Nu se cunosc date cu privire la locul şi condițiile de descoperire. Au fost recuperate 48 emisiuni otomane (akçe) + fals (akçe). 1551 / 1566 În col. MNAIM.

Ana Boldureanu, Ana Niculiță, *Tezaurul de aspri otomani de la Echimăuți, jud. Orhei (sec. XVI)*, în *Simpozion (Chişinău, 13-15 mai 2001)*, 2002, p. 195-202.

Stahnaia – fostă loc. suburb., or. Rezina, r. Rezina, R. Moldova; 1966. Lucrări agricole. Au fost achiziționate 257 monede otomane (akçe). 1555 / 1566 În col. MNAIM.

Нуделъман, *Топография,* p. 95, nr. 4 (787 monede Mehmed II – Süleyman I); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 84-85 nr. 127; Ana Boldureanu, în *TezChişinău*, p. 17-18, nr. 2.

Vorotеț, r. Orhei, R. Moldova; 1971. Lucrări de construcție efectuate la fostul colhoz „Prietenia". Tezaur alcătuit din „monede de mărime mică" din care se păstrează un exemplar: Imperiul Sacru romano-german (denar). 1567 În col. MNAIM.

А. А. Нуделъман. *Монеты из раскопск и сборов 1971-1972 гг.*, în *АИМ, III (1972)*, 1974, p. 223, nr. 19; idem, *Топография*, p. 96, nr. (doi Denari, anii 1567 şi 1576); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 91, nr. 149; Viorel M. Butnariu, Ana Niculiță, în *TezChişinău*, p. 18, nr. 3.

Carbolia, r. Vulcăneşti, R. Moldova; 1957. Descoperit la săparea unui şanț, tezaurul este alcătuit din 24 monede: Regatul Spaniei (bourgondische rijksdaalder), Regatul Ungariei (denár), Imperiul Sacru romano-german (Denar, Taler). 1568

Нуделъман, *Топография,* p. 101 nr. 17.

Cândeşti, în punctul „Domneasca", c. Dumbrăveni, j. Vrancea; 1972. La plantarea viei. Din tezaur au fost recuperate 31 monede emise în Imperiul Sacru romano-german (denar) + fals (Denar) împreună cu podoabe (inele, verigi de tâmplă), accesorii vestimentare (aplice, nasturi) şi un suport din piatră pentru prelucrarea nasturilor. 1571 În col. CMJVrancea.

Victor Bobi, *Tezaurul medieval de monede şi podoabe descoperit la Cîndeşti-Vrancea*, în *StComVrancea*, III, 1980, p. 111-126.

Brătuşeni, fost s. Sărata Albă, r. Edineț, R. Moldova; 1957. Lucrări de amenajare la digul din preajma localității. Din tezaur au fost recuperate 10 monede: Imperiul Otoman (akçe), Regatul Ungariei (denár) împreună cu podoabe (verigi de tâmplă). 1566 / 1574? În col. MNAIM.

П. П. Бырня, А. А. Нуделъман, Т. Ф. Ряабои, *Два монетно-весчевых клада XVI и XVII вв*, în *АИМ (1985 гг.)*, 1990, p. 239-243; Eugen Nicolae, Ana Niculiță, Vera Paiul, Viorel M. Butnariu, în *TezChişinău*, p. 18 - 19, nr. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Buhăieni, c. Andrieşeni, j. Iaşi; 1965. În grădina unei locuinţe a fost descoperit un vas de lut cu monede, podoabe şi accesorii vestimentare. Au fost recuperate 6159 monede: Imperiul Sacru romano-german (Denar), Moldova (denar), Patriarhatul de Aquileea (soldo da 12 bagatini) şi Regatul Ungariei (denár) împreună cu podoabe (verigi de tâmplă, inele) şi accesorii vestimentare (aplice, nasturi). 1566 / 1574. În col. MNIR; în col. BNR (40 otomane): alte piese au intrat în diverse colecţii private.

B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie, 1975 (XIX)*, în *Dacia* (N.S.), XX, 1976, p. 291; Constanţa Ştirbu, Carmen-Maria Petolescu, Paraschiva Stancu, *Un tezaur din sec. al XVI-lea descoperit în satul Buhăieni, com. Andrieşeni, jud. Iaşi*, în *CN*, I, 1978, p. 42-82; B. Mitrea, în *BSNR*, LII-LXXIV (1976-1980), 124-128, p. 602-603; *RAJI*, 1, 1984, p. 36, nr. II.2.H; Viorel M. Butnariu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldova (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 269 nota 12; Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Viorel M. Butnariu, *Descoperiri monetare din Moldova. I*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 319, nr. 57; Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 60-61, nr. 19.a, b.

Frenciugi, c. Şcheia, j. Iaşi; înainte de 1960. Cercetări de teren. Un vas de lut smălţuit cu monede. Vasul s-a pierdut, din monede au fost recuperate şapte piese: Imperiul Otoman (akçe), Regatul Ungariei (denár). 1566 / 1574? În col. profesor Aurel Rusu, Iaşi.

A. Rusu, *Cercetări arheologice de suprafaţă în Podişul Moldovenesc, Valea Stavnicului şi a Velnei (jud. Iaşi)*, în *CI*, XII-XIII (1981-1982), p. 213, nr. 9b, fig. 33/1-6; Viorel M. Butnariu, *Tezaure monetare din secolele XV-XVII descoperite în Moldova (I)*, în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 269-270 (fig. II); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 67, nr. 52.

Leuşeni – Cărpineni, r. Hînceşti, R. Moldova; 1968. Lucrări hidroameliorative, pe vechea albie a Prutului, între localităţi. Din tezaur au fost achiziţionate 923 monede emise de Imperiul Otoman (akçe), Moldova (denar), Rusia moscovită (kopeika) şi Regatul Ungariei (denár). 1566 / 1574. În col. MNEIN.

А. А. Нуделъман, *Монеты из раскопск и сборов 1972-1973 гг.*, în *АИМ, IV (1973)*, în *АИМ (1973)*, 1974, p. 214, nr. 6; idem, *Топография*, p. 99, nr. 13 (LEUŞENI); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 73, nr. 71; Eugen Nicolae, Ana Boldureanu, Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul, în *TezChişnău*, p. 19-21, nr. 5.

Oneşti, r. Hînceşti, R. Moldova; 1954. Lucrări agricole desfăşurate la 2,5 km NE de sat. Din tezaurul descoperit au fost recuperate 291 monede: Imperiul Otoman (akçe), Imperiul Sacru romano-german (Daalder, Taler), Rusia moscovită (kopeika) şi Regatul Ungariei (denár), odată cu podoabe (inele, verigi de tâmplă) şi accesorii vestimentare (nasturi). 1566 / 1574. În col. MNEIN.

Нуделъман, *Топография,* p. 98-99, nr. 12 (293); Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)*, p. 78, nr. 96; Eugen Nicolae, Ana Boldureanu, Viorel M. Butnariu, Raisa Tabuica, Vera Paiul, în *TezChişinău*, p. 21-24, nr. 6 (inclusă o piesă emisă de Timurizi care nu aparţine tezaurului – vezi Ana Boldureanu, Raisa Tabuica, în *Simpozion (Chişinău, 26-28 noiembrie 2003)*, 2005, p. 157-162).

*

Abrevieri

Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul (XIV-XVI)* = Adina Berciu-Drăghicescu, *Repertoriul descoperirilor monetare de pe teritoriul Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în „Caietul seminarului special de ştiinţe auxiliare ale istoriei. Opuscula bibliologica, genealogică, numismatică", Bucureşti, II, 1990

Corfus, *Documente XVI* = Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979

Gooss, *Österreichische Staatsverträge = Österreichische Staatsverträge. Fürstentums Siebenbürgen (1526-1690)*, Bearteitet Roderich Gooss, Wien, 1911

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hurmuzaki, *Documente* = *Documente privitoare la Istoria Românilor*, ed. Eudoxiu de Hurmuzaki ş.a., Bucureşti

Hurmuzaki, *Fragmente* = *Fragmente din istoria românilor. Secolul XVII*, ed. Eudoxiu de Hurmuzaki, Bucureşti

*

Нуделъман, *Топография* = А. А. Нуделъман, *Топография кладов и находок единичных монет* (*Археологическя карта Молдавской ССР*, 8, 1976), Кишинев

*

RAJI = V. Chirica, M. Tanaschi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, 1-2, Iaşi, 1984-1985

RAJV = Ghenuţă Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Bucureşti, 1980

MBR = G. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977

Simpozion (Chişinău, 28-30 mai 2000), 2001 = *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Viteazul. Chişinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, 2001

Simpozion (Chişinău, 13-15 mai 2001), 2002 = *Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001). Chişinău, 13-15 mai 2001. Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, 2002

Simpozion (Chişinău, 26-28 noiembrie 2003), 2005 = *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societăţii Numismatice Române (1903-2003). Chişinău, 26-28 noiembrie 2003. Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, 2005

TezChişinău = Tezaure din muzeele oraşului Chişinău. Secolele XVI-XVIII, coord. Viorel M. Butnariu, Chişinău, 1994

*

Apulum = *Acta Musei Apulensis*, arheologie, istorie, etnografie, Muzeul din Alba Iulia
ArhMold = *Arheologia Moldovei*, Institutul de (Istorie şi) Arheologie, Iaşi
BSNR = *Buletinul Societăţii Numismatice Române*, Bucureşti
Carpica = *Carpica*, Complexul Muzean „Iulian Antonescu" Bacău
CI = *Cercetări istorice*. Serie nouă, Iaşi
CN = *Cercetări numismatice*, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
CNA = *Cronica numismatica şi arheologică*, Bucureşti
Dacia (N.S.) = *Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* (N.S.), Bucureşti
MemAntiq = *Memoria Antiquitatis*, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamţ
RRH = *Revue Roumaine d'Histoire*, Bucureşti
Sargetia = *Sargetia*, Muzeul Judeţean Hunedoara, Deva
SCIV = *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti
StComVrancea = *Studii şi comunicări*. Complexul Muzeal Judeţean Vrancea, Focşan
Suceava = *Suceava*, Complexul Naţional Bucovina Suceava
WNum = *Wiadomości Numizmatyczne*, Warszawa

*

АИМ = *Археологические исследованиа в Молдави*, Кишинев

*

BNR = Banca Naţională a României
CMBacău = Complexul Muzean „Iulian Antonescu" Bacău
CMBSuceava = Complexul Naţional Bucovina Suceava
CMJNemaţ = Complexul Muzeal al Judeţului Neamţ, Piatra Neamţ
CMJVrancea = Complexul Muzeal Judeţean Vrancea, Focşani
IABucureşti = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" Bucureşti
IAIaşi = Institutul de Arheologie Iaşi
MIMIaşi = Muzeul de Istorie a Moldovei, Iaşi
MJBotoşani = Muzeul Judeţean Botoşani
MNAIM = Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, Chişinău
MNEIN = Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Chişinău
MNIR = Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
MUIaşi = Muzeul Unirii Iaşi

*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GROSSUS ARGENTEUS TRIPLEX EN MOLDAVIE (I)
(Résumé)

Mots clés: grossus argenteus triplex, l'union monétaire, espaces monétaires, imitations, contrefaçons

Monnaie d'argent de valeur moyenne, grossus argenteus triplex a été à l'origine une émission polonaise-prussienne appelée trojaki ou Dreigröscher. À partir de la fin du XVIe elle a été adoptée en tant que modèle par des autres émetteurs sous la dénomination hármas garas, krucierz, III grossetti, artiluk; dans les actes internes des Pays Roumains il y avait les mentions (Moldavie) et costanda (Valachie).

Pour le Royaume de Pologne c'était la première monnaie dont la frappe a été circonscrite à l'esprit réformateur de l'époque, a ouvert le chemin de la modernisation du système monétaire de la Couronne et, en même temps, a lancé l'achèvement de l'union monétaire polonaise-prussienne. Dans les pays historiques roumains, cette monnaie apparaît dans de nombreux trésors. En Moldavie, elle a pénétré dans des conditions militaires et politiques exceptionnelles et elle est devenue bientôt le nominal moyen le plus stable est le plus facilement à accumuler, mais elle est disparue de la circulation dans des conditions moins claires.

Nous essayons aujourd'hui de réinvestiguer les sources numismatiques en partant d'une bibliographie complétée par certaines trouvailles inédites. Sur ce fondement, nous avons réalisé un répertoire des trésors du XVIe et du XVIIe siècle de Moldavie – qui comprennent aussi les *grossus argenteus triplex* – comme un échantillonnage représentatif pour certaines évaluations, soit d'ensemble, soit sur espèces monétaires. Malheureusement, les trésors ne reflètent pas l'effectif monétaire de l'époque, mais seulement d'accumulations partielles qui, le plus souvent dans ce cas-là, ont été partiellement récupérées. Ce fait limite quelques possibles conclusions à certaines observations générales, contrôlables, selon nous, par l'appel à l'information écrite (acte internes, traités).

Afin de finir notre démarche, en gardant le contrôle sur le total qui se présente très diversifié et, en même temps, clairement structuré par étapes et par régions historiques, en accord avec la dynamique des relations internationales de l'époque, nous avons estimé l'ampleur et la durée des rapports déroulés dans ce temps entre nominaux divers groupés ainsi:

I. les deniers hongrois et les *aspri* ottomans – le numéraire mineur resté en circulation jusqu'à la fin du XVIe siècle;

II. les *talers* – des grosses pièces qui ont pénétré ici au siècle suivant, surtout „allemands" et hollandais;

III. les schillings comme monnaies de guerres suédoises;

IV. szelągi, pólgrosze, grosze, trojaki, orty sont les principales emissions polonaises-lituaniennes identifiées dans des trésors à longue durée – de Władysław II Jagiełłończyk (1386-1434) à Jan III Sobieski (1674-1696). Les autres emissions sont extrêmement rares et nous considérons qu'elles n'ont pas joué une rôle important en Moldavie.

En ce qui concerne la repartition des monnaies des trésors du Répertoire nous avons distingué plusieurs phase correspondant à ces reformes monétaires et crises financières majeures liées par certains événements militaires qui ont destabilisé la situation politiques et par des initiatives diplomatiques décisives, sans admettre une possible correspondance entre l'intervalle d'emission et le *terminus post quem*, lorsqu'ils ont été accumulés et cachés.

Nous attirons l'attention sur notre intention de suivre – dans la mesure du possible, d'une manière parallèle et synchronique –, la situation sur le continent (dans le sans géographique), en relative concordance avec les données fournies par les „espaces monétaires" avoisinés à la Moldavie, ottoman, polonais-lituanien, hongrois, que nous avons rapportés aux celles enregistrés dans le voïevodat.

Ainsi, le lecteur se rendra compte que tout essai de démarrer l'exposé historique en partant seulement des données connues pour la Moldavie, sans tenir compte de la situation d'ensemble, ne permettra pas le savoir en détail et la compréhension correcte du spécifique local.

Il ne faut pas ignorer que les changes survenus dans le statut juridique de la Moldavie aux XVIe et XVIIe siècles ont dérivé surtout par l'évolution des rapports confessionnels, économiques et militaires entre les protagonistes du contractualisme européen et de l'exclusivisme du Coran ottoman. Nous pensons que la législation et le matériel numismatique l'indiquent d'une manière convaincante.

(Traduit par *Lucreţiu Mihailescu-Bîrliba*)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

„NU AM TRECUT CU VEDEREA”. CÂTEVA HRISOAVE DE DANIE ALE DOMNILOR MOLDOVEI PENTRU MĂNĂSTIREA XENOFON DE LA MUNTELE ATHOS*

În istoria legăturilor dintre Țările Române şi mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos, capitolul referitor la Moldova nu este foarte consistent, cuprinzând doar ajutoarele date de Alexandru Lăpuşneanu şi soția sa, Ruxandra, în vreme ce capitolul privitor la Țara Românească este foarte amplu, cuprinzând multe şi felurite danii, pe temeiul cărora s-a adunat o bibliografie bogată[1]. Până acum, despre hrisoavele pe care le publicăm se ştia foarte puțin, fiind cuprinse doar în diferite liste cu descrierea arhivei mănăstirii[2] sau într-un „registru hronologic de actele ce se află la Muntele Athonului”, publicat de Cezar Boliac şi republicat de Theodor Codrescu[3].

Mănăstirea Xenofon nu a avut în Moldova metoace şi nu a primit danii în bani (obroace) până în ultimul deceniu al veacului XVIII. Primul hrisov de danie a fost dat mănăstirii de Alexandru Ipsilanti în 1787, care i-a dăruit o sumă de bani din vama domnească şi din exploatarea ocnelor de sare[4]; dania a fost obținută în urma străduințelor egumenului athonit, aflat în căutare de resurse financiare pentru refacerea întregului complex monahal. Mănăstirea Xenofon s-a aflat, ca şi alte mănăstiri athonite, într-o

* Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare CNCSIS-UEFISCSU, PNII-IDEI, nr. 75/2008.

[1] Florin Marinescu, Ieromonah Ieronim Xenofontinos, *Relațiile Mănăstirii Xenofon cu Țara Românească şi Moldova. Prezentare preliminară*, în Ἅγιον Ὄρος. Πνευματικότητα. Ορθοδοξία. Τέχνη (Β’ Διεθνές Σθμπόσιο, Θεσσαλονίκη 11-13 Νοεμβρίου 2005), Salonic, 2006, p. 175-194 (în limba greacă); Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur rélations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, Pont. Institutum Orientalium, („Orientalia Christiana Analecta”, 227), 1986, p. 259-267; Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mânăstirile din Sfântul Munte Athos*, Bucureşti, 1940, p. 269-276; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I (Albania – Grecia), Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991, p. 533-537; Ioan Moldoveanu, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650-1863)*, Bucureşti, 2007, p. 233-238; Petronel Zahariuc, *Câteva documente din prima jumătate a veacului al XVII-lea păstrate în arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, în RA, 1-2, 2008, p. 123-149; idem, *Câteva date despre legăturile Țărilor Române cu Mănăstirea Xenofon de la Muntele Athos (sfârşitul sec. XV – mijlocul sec. XVII)*, în vol. *Ideologii politice şi reprezentări ale puterii în Europa*, Studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iaşi, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 191-207.

[2] Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, Bucureşti, 1941, p. 32-33; T. Burada, *O călătorie la Muntele Athos*, Iaşi, 1884, p. 85-86; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, I (Albania – Grecia), Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991, p. 534.

[3] *Uricariul*, vol. XVII, ed. Theodor Codrescu, Iaşi, 1891, p. 113-114; aici sunt amintite doar cu data de an, numele domnului şi al mănăstirii, hrisoavele din 1792, 1796, 1800, 1803 şi 1820.

[4] Iulia Gheorghian, Ileana Leonte, *Documente istorice. Mânăstirile: Sf. Ioan – Focşani, Jghiabu, Jitia şi Roaba, Măgureanu – Bucureşti, Mamu, Mărcuța şi Mărgineni*, Bucureşti, 1958, p. 115, nr. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

situație foarte dificilă la mijlocul secolului XVIII, fiind chiar în pericol să se dărâme. Prin strădania unui vrednic egumen, Paisie, aşezământul monahal s-a redresat încetul cu încetul. La această reînviere a contribuit transformarea mănăstirii în „chinovie" cu viață mai aspră, fapt petrecut în 1784 prin hotărârea patriarhului ecumenic Gavril[5]. Astfel, metocul din Țara Românească, mănăstirea Roaba, din județul Dolj, a fost mai bine administrat, făcând să curgă în vistieria lavrei athonite sume importante de bani. Totodată, egumenii athoniți au reuşit să obțină de la domnii Țării Româneşti scutiri de darea vinăriciului şi sume de bani rezultate din venitul domnesc al ocnelor.

După hrisovul din 1787, amintit mai sus, mănăstirea Xenofon a primit întărire, aproape de la fiecare domn, pentru a lua cinci sute de lei pe an: trei sute de lei din venitul ocnelor domneşti şi două sute de lei din venitul marii vămi domneşti, care se strângea de la „carvasaraua" domnească. Astfel, la 21 octombrie 1792, mănăstirea a primit întărire de la Alexandru Moruzi voievod, pentru această sumă, deoarece altfel nu avea cum să se ridice din datorii; trebuie remarcat faptul că domnul Moldovei laudă transformarea mănăstirii în chinovie cu viață de obşte. Actul a fost înnoit, fără mari schimbări, de Alexandru Calimah, la 5 februarie 1796, şi de Constantin Ipsilanti, la 17 septembrie 1800. După câțiva ani, Alexandru Moruzi voievod, venit în Moldova cu a doua domnie, schimbă întrucâtva dania, hotărând ca mănăstirea să primească, în loc de bani, 500 de bolovani mari de sare de la ocnele domneşti. Astfel, mănăstirea avea un venit mai sigur, putând să arendeze exploatarea acestei cantități de sare sau să o vândă, la gura ocnei ori aiurea. Această schimbare a daniei s-a făcut după o amănunțită cercetare, atunci când domnul a aflat că „această mănăstire nu are nici un venit, altul aice în pământul acesta, spre agiutoriul hranii părinților de acolo, după cum au celelalte mănăstiri a Sfetagorei şi a Sfântului Mormânt, cum şi alte mănăstiri de la alte părți", precum şi că viețuitorii din lavra athonită „nu încetează rugându-să pentru buna petrecere şi stare opştii şi folosul şi mântuire sufletilor noastre". Alexandru vodă Moruzi a sperat că monahii vor continua „să să roage neîncetat şi mai ferbinté pentru buna stare şi fericire aceştii țări".

În această nouă formă, hrisovul a fost întărit de Scarlat Calimah, la 30 iunie 1813, şi de Mihail Suțu, la 12 aprilie 1820. Din actul de întărire, dat de ultimul domn fanariot, aflăm că cei 500 bolovani mari de sare cântăreau 40.000 de ocale, cantitate pe care mănăstirea Xenofon o putea arenda sau o putea vinde prin intermediul unui călugăr trimis la fața locului şi pentru care trebuia să plătească un impozit de „douăzeci de parale la suta de ocale". Toate aceste documente se găsesc în arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos şi vor face parte din volumul de documente şi mărturii româneşti păstrate în această mănăstire athonită, pe care l-am pregătit împreună cu Florin Marinescu.

După 1821, datorită schimbării intervenite în regimul exploatării salinelor[6] şi dificultăților apărute între Moldova şi Muntele Athos, privitor la administrarea bunurilor din țară, această „milă" anuală nu a mai fost luată de către mănăstirea Xenofon. Chiar dacă această sursă de venit a secat, cei 500 de lei şi apoi cei 500 de bolovani de sare, luați în fiecare an, au contribuit din plin, vreme de peste trei decenii, la refacerea zidurilor mănăstirii Xenofon şi la dezvoltarea vieții monahale în această chinovie de la Sfântul Munte.

[5] Teodor Bodogae, *op. cit*., p. 274-275.

[6] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iaşi, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1987, p. 44-57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. 1792 octombrie 21, Iaşi

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alecsandru Costandin Moruz voievod, domn Ţărei Moldaviei. Înştiinţare să faci cu acest hrisov al domniei mele pentru mănăstire, ce să numeşti Xenofontu, din Munteli Athonului de la Sfeta Gora, întru care mănăstire se cinsteşti şi să prăznuieşti hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghie, de a cărie stare ne-am pliroforisât domnie me că din întâmplările vremilor au căzut la gre sarcină de datorii, încât şi toate averili sale au fost puse amanet. Şi neavând alt chip de a să mai ţine mănăstire aceasta, fiind părinţii călugări lipsiţi de hrana vieţii lor, cugetat-au dar cuvioşii părinţi la agiutoriul pravoslavnicilor creştini de la carii puţin agiutându-să s-au mai uşurat din greutate sarcinii datorii lor, cum şi soborul de acolo s-au aşezat de urmeaze viaţa de obşte. Spre care sfânta mănăstiri, şi domnie me, cu multă râvnă fiind îndemnat din sângură al noastră bunăvoinţe cătră agiutoriul şi înpodobire svintelor lui Dumnezeu lăcaşuri, biserici şi mănăstiri, n-am lipsit a întări hrisovul de miluire şi agiutoriul ce-au avut de la cei mai dinnainte luminaţi domni din această bine credincioasă ţară.

Şi iată, prin acest al nostru domnesc hrisov rânduim şi hotărâm ca să se de pe tot anul milă câte trii sute lei din venitul ocnii şi câte doî sute lei din vama ce mare gospod la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceştii sfinte mănăstiri, spre agiutoriul hranii sfinţilor părinţi petrecători de acolo. La care, poroncim domnie me dumneavoastră cămăraşi de ocnă i[1] vameşi de carvasara să aveţi a urma întocmai, dându-să mila aceasta pe tot anul netrămutat, cum să arată mai sus. Poftim dar domnie mea cu dragoste şi pe alţi fraţi luminaţi domni ce vor fi în urma noastră la domnie aceştii creştineşti ţeri se nu surpe sau să strămute această puţină milă, care cu toată cuviinţa s-au făcut de cătră domnie me cu această sfântă mănăstire, ce mai vârtos adăogând să întărească şi să miluiască, pentru al domniilor sale sufletească mântuire şi vecinică pomenire, precum nici domnie me n-am surpat milile altor luminaţi domni.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii meli, în oraşul Iaşii, întru ce dintâi domnie al noastră la Moldavie, de credincios boieriul nostru Şărban Botescu biv vel sulger, în anul dintâi, la anii 1792 octombrie 21 dni[2].

Alexandru Costandin Moruz voievoda <m. p.>[3].

Nr. I. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulaţia, iniţiala (cu o coroniţă deschisă deasupra), litere şi cuvinte în text şi paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp stema Moldovei, din care se observă doar bourul, şi legenda, din care se poate citi doar anul: „1792” (fig. 1).

[1] Slavonism: „şi”.
[2] Slavonism: „zile”.
[3] Semnătură cu litere greceşti.

2. 1796 februarie 5, Iaşi

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru Ioan Calimah voievod, domn al Ţării Moldaviei. Înştiinţare să faci cu acest hrisov al domnii meli pentru mănăstire, ce să numeşti Xenofontu, din Muntile Athonului de la Sfeta Gora, întru cari mănăstiri se cinsteşti şi să prăznuieşti hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghii, de a cărie stare ne-am pliroforisit domnie me că din întâmplările vremilor au căzut la gre sarcină de datorie, încât şi toate averili sale au fost puse amanet. Şi neavând alt chip de a să mai ţine mănăstire aceasta, fiind părinţii călugări lipsiţi de hrana vieţii lor, cugetat-au dar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvioşii părinţi la agiutoriul pravoslavnicilor creştini de la cari puţin agiutându-să s-au mai agiutorat din greutate sarcinii datorii lor, cum şi soborul de acolo s-au aşăzat de urmeazi viiaţa de obştii. Spre cari sfânta mănăstiri, şi domnie me cu multă râvnă, fiind îndemnat din sângură al noastră voinţă cătră agiutoriul şi înpodobire svintelor lui Dumnezău lăcaşuri, biserici şi mănăstiri, n-am lipsit a întări hrisovul de miluire şi agiutoriul ce-au avut de la cei mai dinnainte luminaţi domni din această bine credincioasă ţară.

Şi iată, prin hrisovul aceasta rânduim şi hotărâm ca să se de pe tot anul milă câte trii sute lei din venitul ocnii şi câte doaî sute lei din vama gospod la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceştie sfinte mănăstiri, spre agiutoriul hranii sfinţilor părinţi petrecători de acolo. La care, poroncim domnie me dumneavoastră cămăraşi de ocnă i vamişi de carvasara să aveţi a urma întocma, dându-să mila aceasta pe tot anul netrămutat, cum să arată mai sus. Poftim dar domnie mea cu dragoste şi pe alţi fraţi luminaţi domni ce vor fi în urma noastră la domnie aceştii creştineşti ţări se nu surpe sau să strămute această puţină milă, care cu toată cuviinţa s-au făcut de cătră domnie me cu această sfântă mănăstire, ce mai vârtos adăogând să întărească şi să miluiască, pentru a domniilor sale sufletească pominire, precum nici domnie me n-am surpat milile altor luminaţi domni.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaunul domnii meli, în oraşul Eşii, întru cea dintâi domnie a noastră la Moldavie, în anul al doile, la leat 1796 fevruarie 5.

Noi Alexandru Calimahi voevoda <m. p.>[1].

Nr. II. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulaţia, iniţiala, litere şi cuvinte în text şi paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu capul de bour, din care ies spada şi buzduganul; scutul este timbrat cu o coroană deschisă, este înconjurat de două ramuri, iar dedesubt se găseşte anul: „1796”; de jur-împrejur, legenda: „† Io Alexandru Ioan Calimah voievod, cu mila lui Dumnezău, domn al Ţării Moldovii” (fig. 2).

[1] Semnătură cu litere greceşti.

3. 1800 septembrie 17, Iaşi

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Costandin Alexandru Ipsilanti voievod, domn Ţării Moldaviei. Să faci ştiré cu acest hrisov al domniii mele pentru mănăstirea, ce să numeşte Xenofont, din Muntile Athonului de la Sfeta Gura, unde să cinsteşti şi să prăznuieşte hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, că prin jaloba ce au dat cătră domnie mea au arătat că din întâmplările vremilor au căzut numita mănăstiré la grea sarcină şi datorie, încât şi toate averile sale au fost pusă amanet. Şi spre oareşcare agiutoru, având cuprindere de milă prin hrisovul domnii sale, Alexandru Ioan Calimah voievoda, ca să ia pe tot anul câte 500 lei milă, însă 300 lei din venitul ocnii şi 200 lei din vama gospod, au făcut rugăminte ca să i să întărească mila aceasta, asăminea şi de cătră noi.

Deci după jaloba ce ne-au dat, făcând domnie mea cercetarea şi adeverindu-ni că această numită mănăstire să află la foarte proastă staré, răzămând agiutoriul hranii părinţilor călugări ce sînt petrecători acolo numai la mila pravoslavnicilor creştini şi vâzându-să şi din hrisovul pomenitului mai sus domnu că au avut această cuprinderé de milă, n-am trecut cu viderea rugăminte ce ne-au făcut, ce după cum pe alte sfinte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dumnezăieşti lăcaşuri, bisărici şi mănăstiri, le-am agiutorat cu milile ce s-au socotit, asămine şi asupra aceştii mănăstiri milostivindu-ne.

Iată, prin hrisovul acesta întărim şi hotărâm ca pe tot anul să să dea milă câte cinci suti lei din venitul ocnii, cămăraşii gospod, la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceştii sfinte mănăstiri, spre agiutoriul hranii părinților petrecători de acolo. Pentru care poroncim domnie mea, dumilor voastre, cămăraşi de ocnă să aveți a urma întocma, dând mila aceasta pe tot anul nestrămutat. Poftim dar domnie mea cu dragoste şi pe alți fraţi luminați domni ce vor fi în urma noastră la domnie aceştii creştineşti țări să nu surpe sau să strămute această puțină milă, cé mai vârtos adăogând să întărească, pentru a domniilor sale vecinică pomeniré.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domniii mele, în oraşul Eşii, întru cea dintâi domnie a noastră la Moldavie, în anul al doile, la anul 1800 săptemvrie 17.

Noi Costantin Alexandru Ipsilanti voievoda <m. p.>[1].

Nr. III. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulația, inițiala, litere şi cuvinte în text şi paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut oval, încărcat cu capul de bour, din care ies spada şi buzduganul; scutul este timbrat de o cască cu lambrechini, este înconjurat de două ramuri, iar dedesubt se găseşte anul: „1799”; de jur-împrejur, legenda: „† Io Costantin Alexandru Ipsilanti voievod, cu mila lui Dumnezău, domn al Țării Moldovii” (fig. 3).

[1] Semnătură cu litere greceşti.

4. 1803 mai 8, Iaşi

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru Costantin Muruz voievod, domn Țării Moldaviei. Facim ştire cu acest hrisov al domniei mele pentru mănăstire chinovios, ci să numeşte Xenofont, din Muntile Athonului de la Sfeta Goră, undi să cinsteşte şi să prăznuieşte hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, că prin jaloba ce au dat către domnie me călugării petrecători de acolo au arătat că din întâmplările vremilor să află numita mănăstire căzută la gre sarcină de datorie, încât toate averili sale au fost pusă amanet. Şi spre oareşcare agiutor, având cuprindere de milă prin hrisoave gospod de la luminații domni de mai înainté ca să ia câte cinci sute lei pe tot anul milă din ocna gospod au făcut rugăminté ca să i să întărească mila aceasta şi de către domnie me.

Deci după jaloba ce ne-au dat, făcând domnie me cercetare şi încredințându-ne că această mănăstire nu are nici un venit, altul aice în pământul acesta, spre agiutoriul hranii părinților de acolo, după cum au celelalte mănăstiri a Sfetagorei şi a Sfântului Mormânt, cum şi alte mănăstiri de la alte părți, şi părinții ce să află cu lăcuința la această mănăstire, petrecând după canoanile săborniceşti a Sfinților Părinți, nu încetează rugându-să pentru buna petrecere şi stare opştii şi folosul şi mântuire sufletilor noastre, pentru ca să le înlesnim pitrecere lor cu folosul milei ce au de la domnie aceasta şi ca să să roage neîncetat şi mai ferbinté pentru buna stare şi fericire aceştii țări, am socotit mai cu cuviință şi de folos ca să să de, spre în loc de bani. Deci în locul acestor bani, ci să da pârâ acum, hotărâm prin acest al nostru domnesc hrisov ca să ia această sfântă mănăstire câte cinci sute drobi mari de sare pe tot anul milă din ocnă gospod, cari sare ori în credință sau în vânzare de va fi slujba ocnii să să de nesmintit pe tot anul la cel ce va fi triimis vechil de la chinovie aceştii sfinte mănăstiri, ca să fie spre agiutoriul hranii părinților petrecători de acolo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru care, poruncim domnie mea dumneavoastră cămăraşi de ocncă să aveți a urma întocma, după cum prin hrisovul acesta al domniei mele să hotărăşte, dând sare aceasta pe tot anul nestrămutat. Poftim dar domnie mea cu dragoste şi pe alți frați luminați domni, pe cari Sfântul Dumnezău îi va orândui în urma noastră la domnie aceştii țări, să nu strice nici să strămuté acest puțin agiutoriu de milă, ce mai vârtos să adaogă şi să întărească, pentru a domniilor sale cinste şi vecinică pomenire.

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în oraşul Eşii, întru a doa domnie a noastră la Moldavie, în anul dintâi, la anul 1803 mai 8.

Noi Alexandru Costantin Muruz voievoda <m. p.>[1].

Nr. IV. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulația, inițiala, litere şi cuvinte în text şi paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu stema unită, acvila Țării Româneşti la dextra şi bourul Moldovei la senestra, din care ies spada şi buzduganul; scutul este timbrat de o coroană deschisă şi este înconjurat de două ramuri; de jur-împrejur, legenda: „† Io Alexandru Costantin M<uruz voievod, cu mila lui Dumnez>[2]ău, domn al Țării Moldovii" (fig. 4).

[1] Semnătură cu litere greceşti.
[2] Fragment lipsă în fotografie.

5. 1813 iunie 30, Iaşi

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Scarlat Alexandru Calimah voievod, domn Țării Moldaviei. Facem ştire cu acest hrisov al domnii mele pentru mănăstirea chinovios, ce să numeşte Xenofontu, din Muntele Athonului de la Sfeta Gură, unde să cinsteşte şi să prăznuieşte hramul Sfântului Marelui Mucenic Gheorghie, că prin jalobă ce au dat către domnie mea călugării petrecători de acolo au arătat că din întâmplările vremilor aflându-să această numită mănăstire căzută în grele datorii, încât toate averili sale au fost pusă amanet. Spre oareşcare agiutor, luminații domni de mai înainte au făcut milă ca să aibă a lua pe tot anul câte 500 lei din ocna gospod, iar în vremea domnii aceştii din urmă a luminatului domn, fratelui nostru, Alexandru Muruz vodă, în locul acestor bani, pentru ca să poată mănăstirea mai multă mai multă folosânță, au hotărât ca să ia câte 500 drobi mari de sare din ocnile gospod pe tot anul, făcând cerire şi rugăminte ca să i să întărească şi de către domnie mea această miluire.

Deci încredințându-ne domnie mea asupra arătărilor acestora ce ne-au făcut şi văzând şi hrisovul ce are mănăstirea de la luminatul domn, procatohul[1] nostru, pe această milă, nu am trecut cu vederea rugămintea părinților, ce iată prin acest hrisov al domnii mele întărim şi hotărâm ca să aibă a lua această mănăstire şi de aice înainte nestrămutat pe tot anul câte cinci sute drobi mari sare din ocnile gospod a domniei aceştie, care sare ori în credință sau în vânzare de va fi slujba ocnii să să de nesmintit pe tot anul la acel ce să va arăta vechil triimis de la chinovios a mănăstirii, pentru ca să fie spre agiutoriul şi înlesnirea părinților petrecători de acolo.

Pentru care, poruncim domnie mea, dumneavoastră, cămăraşi a ocnilor ca să fiți întocmai următori. Poftim dar domnie mea cu dragoste şi pe alți frați luminați domni, carii din pronie dumnezeiască să vor orândui la domnie aceştii țări, nu numai să nu strice această milă, ce mai vârtos să întărească şi să adaogă, pentru a domniilor sale cinste şi vecinică pomenire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în oraşul Eşii, întru a doa domnie a noastră la Moldavie, în anul dintâi, la let 1813 iunie 30.

Noi Scarlat Alexandru Calimah voievoda <m. p.>[2].

Nr. V. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulația, inițiala, litere şi cuvinte în text şi paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu capul de bour, înconjurat de un mare număr de trofee şi timbrat cu un glob cruciger; scutul este aşezat pe un mantou, timbrat cu o coroană deschisă; de jur-împrejur, legenda neclară (fig. 5).

[1] Grecism: „predecesorul”.
[2] Semnătură cu litere greceşti.

6. 1820 aprilie 12, Iaşi

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Mihail Grigoriu Suțul voievod, domn Țării Moldaviei. Să face ştire cu acest hrisov al domnii mele pentru mănăstirea chinovios, ce să numeşte Xenofont, din Muntele Athonului de la Sfeta Goră, unde să prăznuieşte hramul Sfântului Marelui Mucenicu Gheorghie, că prin jalobă ce au dat către domnie mea părinții petrecători de acolo au arătat că din întâmplările vremilor, aflându-să această numită mănăstire căzută în grele datorii, încât toate averili sale au fost pusă amanet. Spre oareşcare agiutor, luminații domni de mai înainte au făcut milă ca să aibă a lua pe tot anul câte cinci sute drobi mari de sare din ocnile gospod pe tot anul, pentru care pururea au luat câte 40.000 ocă sare pe an, făcând rugăminte ca să i să întărească şi de către noi această miluire.

Deci încredințându-ne domniia mea asupra arătărilor acestora ce ne-au făcut şi văzând şi hrisoavele gospod de miluire aceasta ce are mănăstirea, care cu adevărat, precum ne-am pliroforisit, în toată vremea au luat câte 40.000 ocă sare pe tot anul, nu am trecut cu viderea rugămintea ce ne-au făcut, ce iată prin acest al nostru domnesc hrisov, întărindu-i miluirea, hotărâm ca să aibă a lua mănăstirea pe tot anul câte patruzăci mii ocă sare din ocna gospod, care să o ia în drobi din măgle[1], dându-să nesmintit pe fiiştecare an sarea aceasta sau în vânzare, de vor fi ocnile sau în credință, de să vor căuta pe fiiştecare an; însă ce va lua sarea aceasta va plăti şi mănăstirea analogos hotărât al casei răsurilor, câte doaî zăci parale la suta de ocă, după hotărârea opşteştii anaforale.

Poruncim dar domniia mea dumneavoastră cămăraşi de ocnă să aveți a urma întocma după hotărârea hrisovului acestuia al domniii mele, iar pe luminații domni, frații noştri, carii din proniia cerească ce vor orândui în urma noastră ocârmuitorii pământului acestuia, să nu strămute această miluire, ce mai vârtos să o întărească şi să o adaogă, pentru a domniilor sale vecinică pomenire.

S-au scris hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în oraşul Eşii, întru cea dintăi domniie a noastră la Moldavie, în anul dintăi, la let 1820 aprilie 12.

Noi Mihail Grigorie Suțul voievoda <m. p.>[2].

Nr. VI. Orig., hârtie, cerneală neagră, intitulația, inițiala, litere şi cuvinte în text şi paragraful final cu chinovar, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în chinovar, având în câmp un scut, încărcat cu capul de bour, înconjurat de un mare număr de trofee şi de stemele ținuturilor şi este timbrat cu un glob cruciger; scutul este aşezat pe un mantou, timbrat cu o coroană deschisă; de jur-împrejur, legenda neclară (fig. 6).

[1] Grămezi de sare, aşezate la gura ocnii.
[2] Semnătură în limba greacă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

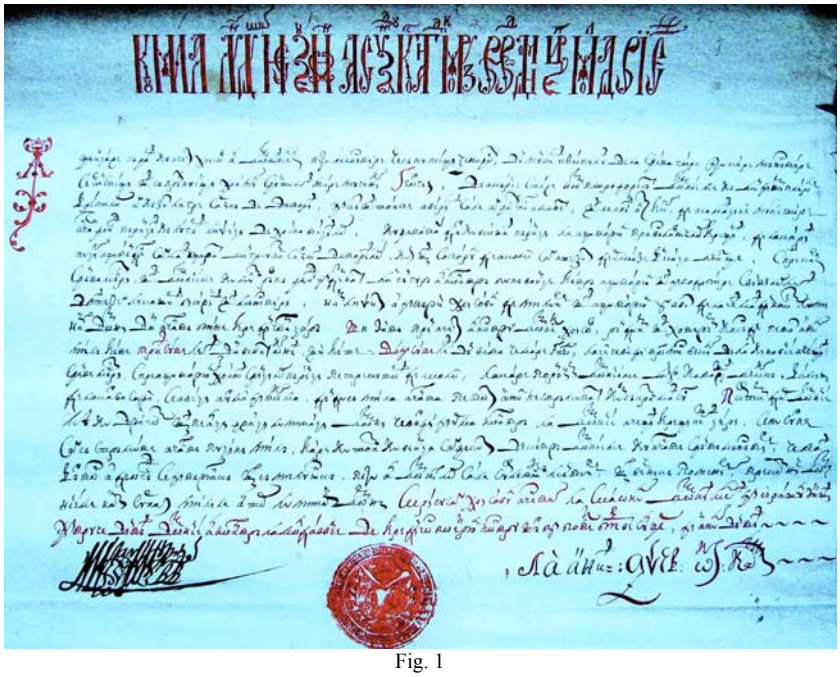

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

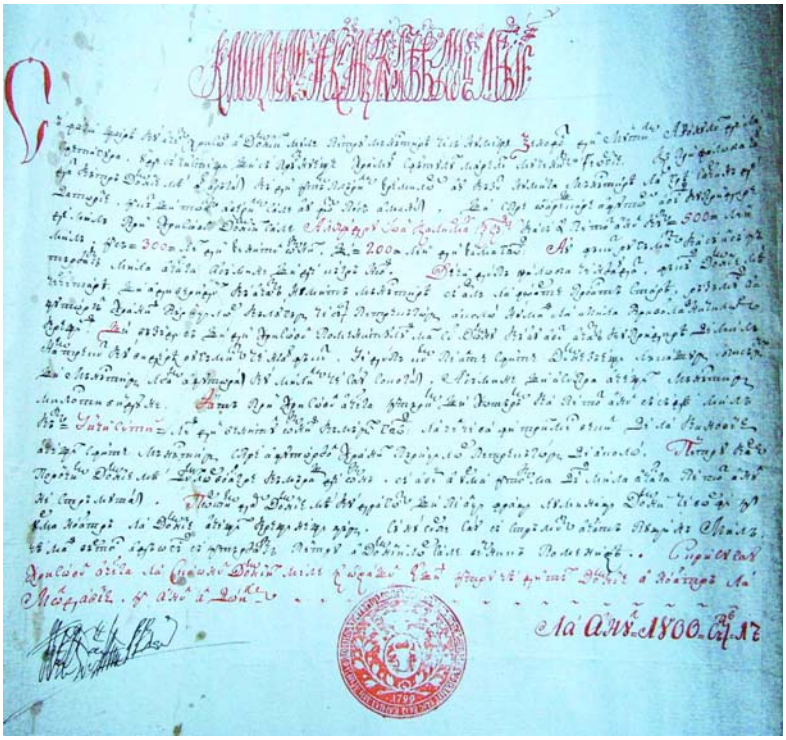

Fig. 3

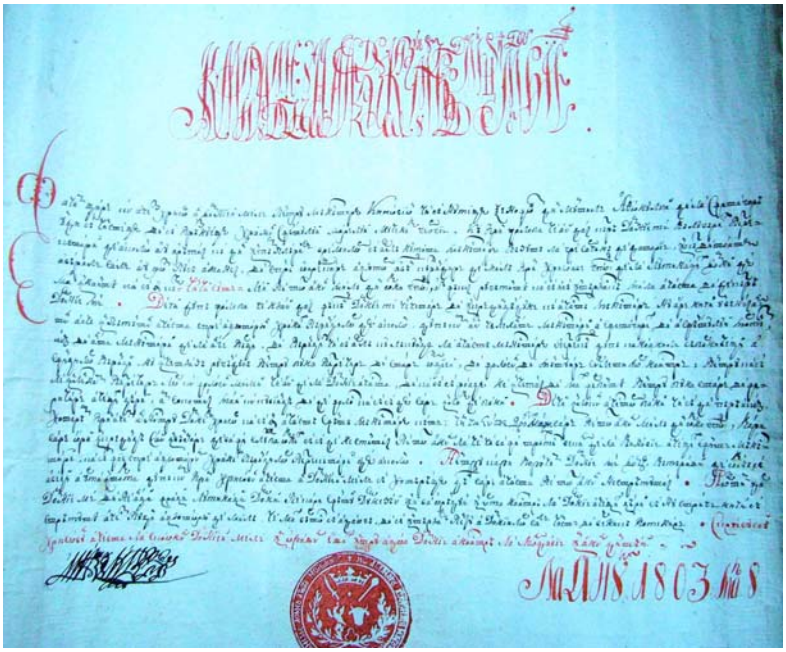

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

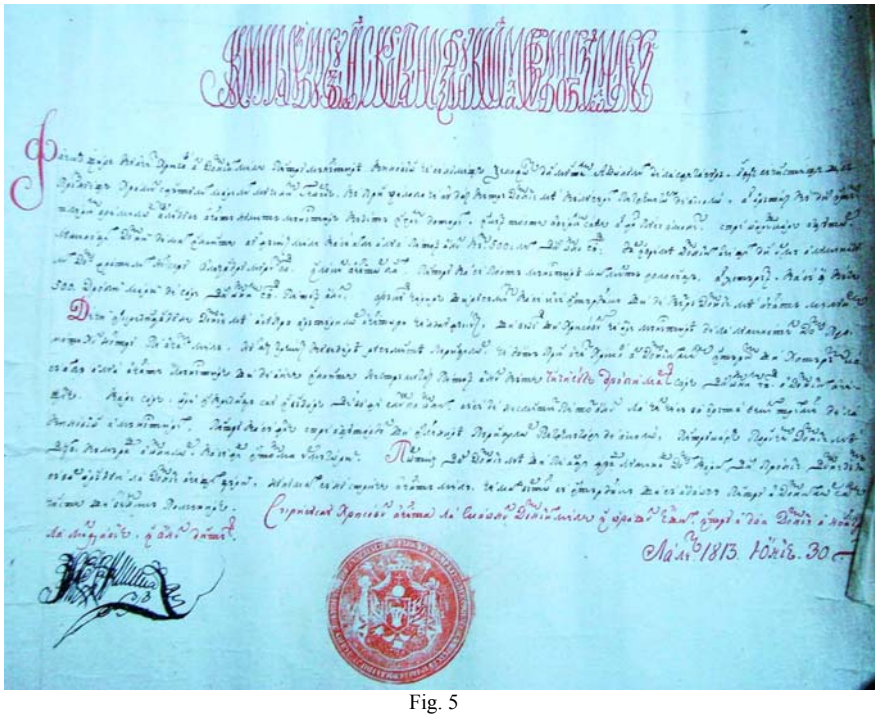

Fig. 5

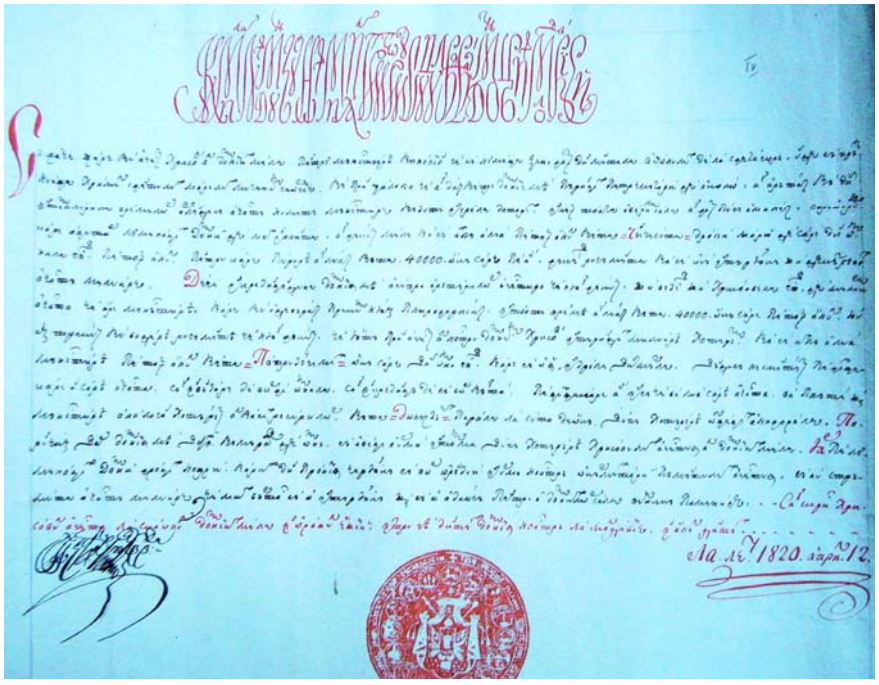

Fig. 6

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU

NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVITOARE LA ANUL REVOLUȚIONAR 1848 ÎN MOLDOVA

Referitor la revoluția de la 1848 în Principatele Române s-au publicat până acum un impresionant număr de lucrări monografice sau colective, memorii, volume de documente, precum şi o mulțime de studii apărute în diferite periodice de specialitate, care au elucidat aproape toate aspectele privitoare la premisele interne şi externe ce au condus la izbucnirea revoluției române, la desfăşurarea acesteia sau la consecințele sale imediate, dar şi viitoare, asupra devenirii istorice a celor două principate româneşti, pe calea modernizării şi a edificării unității statale şi naționale. Şi cu toate acestea, mereu apar noi mărturii documentare pe masa istoricului, care are datoria de a le semnala confraților de breaslă şi marelui public. Acesta este şi cazul celor cinci documente inedite pe care le publicăm acum, pe care, în mare parte, l-am depistat cu mai mulți ani în urmă, în investigațiile întreprinse în fondurile documentare păstrate în depozitele Direcției Județene a Arhivelor Naționale din Suceava. Patru dintre ele provin din rândul actelor ce alcătuiesc fondul personal Teodor Balan, fiind copii după originalele germane ce se păstrau în perioada interbelică la Arhivele din Cernăuți, în fondul Administrația districtului Bucovina (Bukowiner Kreisamt), care astăzi ne sunt prea puțin accesibile. Cel de-al cincilea document, raportul consulului prusian Richtofen, provine de la Zentrales Staatsarchiv din Merseburg (Germania), fiind depistat de noi şi adus sub formă de xerocopie, în anul 1981, în urma unui stagiu de documentare în arhivele germane.

În general, documentele conturează unele detalii din tabloul cunoscut al începutului revoluției în Moldova, din perspectiva rapoartelor înaintate de şeful Administrației Bucovinei, Gheorghe von Isăcescul, pe baza informațiilor primite din diferite surse locale, către autoritatea ierarhic superioară, reprezentată de Guvernământul provinciei Galiția. Rapoartele dovedesc interesul manifestat de noul cabinetul liberal austriac, instalat în urma revoluției din martie 1848, de la Viena, de a afla cât mai multe informații privitoare la situația din Principatul Moldovei şi la atitudinea Rusiei, nu numai de la consulul austriac din Iaşi, ci şi din alte surse.

Cele patru relatări ale lui Isăcescul despre evoluția evenimentelor din Moldova, în preajma şi după celebra întrunire din 27 martie / 8 aprilie 1848 a revoluționarilor moldoveni de la Iaşi, aduc mărturii noi şi interesante privitoare la amploarea agitațiilor revoluționare premergătoare, la modalitatea în care s-a desfăşurat adunarea de la Hotel de Petersburg, la punctele din „Petițiunea proclamațiune a boierilor şi notabililor moldoveni", sau la reprimarea mişcării revoluționare de principele domnitor Mihail Sturdza. În prezentarea faptelor şi a personajelor implicate, rapoartele lui Isăcescul

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 363–376

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezintă versiuni oarecum diferite față de amintirile lui George Sion[1] sau memoriile târzii ale logofătului Nicolae Suțu[2], ce merită a fi examinate cât mai atent. Totodată, ele confirmă aserțiunile formulate deja în istoriografia română[3] privitoare la simpatia arătată de o parte a boierimii şi a clasei de mijloc față de transformarea Austriei într-o monarhie constituțională, în urma revoluției din martie 1848, precum şi faptul că, acțiunile revoluționarilor au fost temperate de teama nutrită de moldoveni față de permanenta amenințare a unei posibile intervenții a trupelor ruseşti, dincolo de Prut, pentru a înăbuşi orice tulburare a ordinii instituite.

Situat în acelaşi registru, amplul raport înaintat în iunie 1848 de consulul prusian din Iaşi, Emil von Richtofen, adresat contelui Perponcher, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, oferă numeroase informații, de primă mână, privitoare la situația politică tensionată existentă în Moldova după înfrângerea revoluției, ce putea genera oricând în noi tulburări, la politica dusă de Rusia față de Principatele Române, la afirmarea ideii de unitate națională a românilor, precum şi la motivele ce i-au determinat hotărârea de a face un gest neobişnuit, anume de a accepta să trimită pe cale diplomatică în capitala Imperiului Otoman memoriul celor mai notabili boieri şi clerici moldoveni adresat puterii suzerane şi marilor puteri europene.

Documentele au fost transcrise respectându-se ortografia şi punctuația originală, iar pentru a înlesni utilizarea cu maxim de profit a informațiilor conținute am optat pentru traducerea lor în limba română. De menționat este faptul că data documentelor este exprimată după calendarul gregorian sau stilul nou, adoptat de țările din centrul şi vestul Europei.

1. ***1848 aprilie 6, Cernăuți****. Raportul lui Isăcescul, administratorul districtului Bucovina, către Prezidiul provinciei Galiția, referitor la starea de spirit revoluționară din Moldova şi Bucovina.*

Czernowitz, 1848 April 6.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmannes
Landes-Präsidium !

Nach den aus der Moldau eingelangten Nachrichten hat sich die Aufregung unter der Bevölkerung zu Iassi gelegt.

Diese forderte über Einflüsterungen mehr der größteren Bojaren die Entfernung der vom moldauischen Fürsten Stourdza aufgenommenen Arnauten Garde und der Minister, dann die Auflösung der Deputierten-Kammer.

Der Fürst sicherte dem Volke die Einfüllung aller dieser Wünsche zu, und dasselbe beruhigte sich.

[1] G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Bucureşti, 1888.

[2] *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo grand Logphète de Moldavie. 1798-1871*, publié par Panaioti Rizos, Vienne, 1899, apărute şi traducere în limba română: *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, traducere, introducere, note şi comentarii de Georgeta Penelea Filitti, Bucureşti, 1997.

[3] Gh. Platon, *Moldova şi începuturile revoluției de la 1848*, Chişinău, 1993, p. 310 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viel mag hiezu auch die Besorgniss gegen das Einrücken russischer Truppen beigetragen haben, und welcher dem Volke bei neuen Aufrühre gedroht wurde.

Seit der Verkündigung einer Konstitution in den österreichischen Staaten, sind die meisten Größten <Bojaren> und auch die Mittelklasse in der Moldau für die Vereinigung mit diesem Staate gestimmt, von welchem sie das Glück des Landes erwarten.

Die von mehreren Gutsbesitzern in den benachbarten gallicyschen Kreisen den Unterthanen offen zugesicherte Robottsfreyheit hat auch hierkreises hie und da die Unterthanen darauf aufmerksam gemacht, ob sie nicht gleichfalls auf eine ähnliche Begünstigung Anspruch machen dürften.

Eine besondere Aufregung wurde unter derselben noch nicht wahrgenommen.

In der Kreisstadt beabsichtigten die Studierenden die Abhaltung eines Seelenamtes für die in Wien gefallenen Studierenden; es wird aber ganz unaufsichtig dahin eingewirkt, damit dies möglichst verschoben werde.

Gestern verbreitete sich hierorts nach Lemberger Briefen das Gerücht, daß Rußland mit den Vorgängen in Österreich unzufrieden die Absicht habe, Galizien zu besetzen.

Dies veranlaßte einige Aufregung unter den Stadteinwohner, welche aber bald größtenteils wieder aufhörten.

Die Bürgerschaft rechnet noch immer mit der Bewilligung zum Errichtung der Nazionalgarde in Czernowitz, um bei einer etwaigen anderen Verwendung des hierorts befindliches Militärs den inneren Dienstversehen zu können.

Sie bemerkte, daß vor der Hand wenigstens ein Waffenvorrath hieher gesendet worden sollte, um die Nazionalgarde bei eintretender Nothwendigkeit gleich damit versehen können.

Dieselbe würde einstweilen zu Geduld verwiesen.

Gestern Nachts wurden dem Polizeioberkommissär Kaminobrodzki wieder mehrere Fensterscheiben an seiner Wohnung durch unbekannte Thäter eingeschlagen, und derselbe wird wohl selbst bald zur Einsicht gelangen, daß er unter den Czernowitzern Einwohnern auf Sympathien nicht rechnen darf, in der Buccoviener Adel gehaßt wird, der es sich nicht mehr lassen will, daß Kaminobrodzki stets die Treue und Anhänglichkeit der Buccowiner Einwohner an die österreichisches Regierung, durch Verwendung im geheimen Wege zu verdächtigen, bemüht war.

Sonst ist durchaus keine Ruhestörung bisher eingetreten.

Iseczeskul, m.p.

*

* *

Cernăuți, 1848 aprilie 6

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

După ştirile provenite din Moldova s-a produs agitație în rândurile populației din Iaşi.

Aceasta cere, prin intrigile mai multor mari boieri, îndepărtarea gărzii de arnăuți ridicată de principele moldovean Sturdza, precum şi a miniştrilor, apoi dizolvarea Camerei Deputaților.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Principele a asigurat poporul să împlinească toate aceste cerințe şi acesta s-a liniştit.

Mai degrabă la aceasta a contribuit îngrijorarea față de intrarea trupelor ruseşti, cu care a fost amenințat poporul la o nouă tulburare.

De când cu anunțarea unei constituții în statele austriece, majoritatea marilor <boieri> şi chiar şi clasa de mijloc din Moldova este dispusă pentru unirea cu aceste state, de la care aşteaptă fericirea țării.

Slobozenia clăcii, promisă public de mai mulți proprietari de moşie în districtele galițiene vecine, a făcut atenți la aceasta, pe ici pe colo, chiar şi pe clăcaşii din acest district, dacă nu ar avea şi ei dreptul să facă revendicări pentru o favoarea asemănătoare.

O agitație specială printre aceştia nu a avut încă loc cu adevărat.

În capitala districtului studenții intenționează să țină un parastas pentru studenții căzuți la Viena, deoarece s-ar exercita prin aceasta o influență pe deplin neloială aici, acest lucru va fi amânat pe cât este posibil.

Ieri s-a răspândit zvonul aici, după scrisorile liovenilor, că Rusia, nemulțumită cu evenimentele din Austria, are intenția să ocupe Galiția.

Aceasta a produs ceva agitație printre locuitorii oraşului, care însă, în mare parte, deja au încetat cu aceasta.

Totalitatea cetățenilor ia mereu încă în considerare aprobarea pentru înființarea Gărzii Naționale în Cernăuți, ca la o eventuală altă utilizare a militarilor aflători aici, să poată executa serviciul militari în interior.

Ei observă că pe de altă parte, cel puțin un stoc de arme ar trebui să fie trimise încoace, pentru ca Garda Națională să poată fi dotată cu acestea în caz de necesitate.

Aceştia au fost îndemnați deocamdată la răbdare.

Ieri noapte, comisarului şef de poliție, Kaminobrodzki, iarăşi i-au fost sparte mai multe ochiuri de geam de la ferestrele locuinței sale, de făptaşi necunoscuți şi acesta a ajuns deja pe deplin la înțelegerea că el nu se mai bucură de simpatie printre locuitorii din Cernăuți. Este urât de nobilimea bucovineană, care nu va mai permite ca Kaminobrodzki, prin folosirea căilor secrete, să se ostenească continuu a bănui credința şi ataşamentul locuitorilor Bucovinei față de regimul austriac.

Afară de aceasta nu s-a întâmplat până acum nici o tulburare a liniştii.

Isăcescul, m.p.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 2/1848, f.1-2. Copie germ.

2. ***1848 aprilie 12, Cernăuți****. Raportul administratorului districtului Bucovina, Isăcescul, către Prezidiul provinciei Galiția referitor la înăbuşirea acțiunii revoluționarilor moldoveni.*

Czernowitz, 1848 April 12.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmanns.

Landespräsidium!

Am 9. d<ieses> M<onats> traf eine bedeutende Anzahl moldauische Bojaren, die zur Opposition gegen den Fürsten gehören und sich – kurz vorher von Iassi entfernt

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hatte, unvermuthet in Begleitung von mehreren Hundert Bewaffneten dort nieder ein und versammelten sich am folgenden Tage zu einer Berathung im Hotel de Petersburg, wozu der regierende Fürst den Minister des Innern absendete.

Es strömte viel Volk herbei und es entstand eine solche Aufregung, dass der Fürst das Hotel durch die Miliz, welche den Eid der Treue erneueren mußte, umzingeln ließ. Es fielen mehrere Schüsse, die Miliz gewann aber die Oberhand und der Bojar Aleco Mavrocordato wurde mit 5 andern gefangen genommen.

Der moldauische Fürst übernahm die verfaßte Petizion und versprach das Möglichste, die Aufregung war aber noch immer groß, da selbst der moldauische Metropolit sich der Opposition anschloß.

Der russische Vice Konsul drohte mit der Herbeirufung russische Truppen zur Herstellung der Ruhe und Ordnung; dies Schein zu wirken, ohne daß aber die Aufregung ganz behoben wurde.

Dies wird ehrfurchtsvoll zur hohen Kenntnis gebracht.

Iseczeskul, m.p.

*

* *

Cernăuți, 1848 aprilie 12

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

Pe 9 a acestei luni soseau un important număr de boieri moldoveni, care aparțin opoziției potrivnice domnului şi care, cu puțin înainte fuseseră îndepărtați din Iaşi, însoțiți în mod surprinzător acolo jos de mai multe sute de înarmați şi s-au întrunit în ziua următoare la un consiliu în Hotel de Petersburg, la care principele domnitor a trimis pe Ministrul de Interne.

S-a revărsat mult popor încoace şi s-a iscat o astfel de agitație, încât domnul a dispus să fie înconjurat hotelul de către Miliție, care a trebuit să reînnoiască jurământul de credință. S-au tras mai multe împuşcături, miliția însă a biruit şi boierul Alecu Mavrocordat împreună cu alți cinci au fost luați prinşi.

Domnul moldovean a primit petiția semnată şi a promis să facă tot ce-i stă în putință. Agitația era însă tot mai mare, căci însuşi mitropolitul moldovean s-a alăturat opoziției.

Viceconsulul rus a amenințat cu chemarea trupelor ruseşti pentru a restabili liniştea şi ordinea. Aceasta face impresia că se va produce, fără ca agitația însă să fie înlăturată pe deplin.

Aceasta se aduce la înalta cunoştință, cu deplin respect.

Isăcescul, m.p.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 3/1848, f. 1-2. Copie germ.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. *1848 aprilie 16, Cernăuți*. *Raportul administratorului districtului Bucovina, Isăcescul, către Prezidiul provinciei Galiția referitor la arestarea la Iaşi a mai multor boieri şi exilarea lor în Turcia, la acțiunea consulului Rusiei etc.*

Czernowitz 1848 April 16.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmanns.
Landespräsidium!

Bei dem am 10. d<ieses> M<onats> in Iassi stattgefundenen Zusammenstoß der moldauischen Miliz mit der bewaffneten Begleitung der im Hotel de S<ank>t Petersburg versammelt gewesenen Bojaren, sind viele Schüsse von beiden Theilen gefallen, dabei aber nur 3 Personen verwundet wurden.

Die Miliz behielt die Oberhand und es wurden die zur Opposition gehörigen moldauischen Bojaren Aleco Morusi, Aleco Mavrocordato, 4 Bruder Raducanu-Rosset, 2 Gika, Vater und Sohn und Kostaki Sturdza mit mehreren Bojaren der 2ten Klasse verhaftet.

Die beide Gika und Kostaki Sturdza wurden von regierenden Fürsten begnadigt, die übrigen aber, 22 an der Zahl, wurden in gemeinsam Kosaken-Kleidung gesteckt und unter starken Begleitung gebunden über die Donau gesendet.

In Iassi verlautete, daß der Bruder des zum Transporte über die Donau bestimmten Bojaren Morusi eine bedeutende Menge von Bauern bewaffnet, diese Transport auf dem Wege nach Gallatz überfallen und sämtliche Gefangenen befreyt haben soll.

Ist dies wirklich der Fall, so wird die in Iassi noch fortdauernden Gablung sehr gesteigert werden, und es zu unerwarteten Auftritetten kommen.

Der Iassier Erzbischof hatte sich der Opposition angeschlossen und erhielt vom regierenden Fürsten die Weisung die noch übrige Fastenzeit so wie die Feiertage im Kloster Slatina zuzubringen.

Der Schauspieler Poni hat an dem Auflaufe vom 10. d<ieses> M<onats> thätig Theil genommen und erhielt auf Befehl des Fürsten 100 Streiche auf die Fußsohlen (Falangi).

Der russische General Konsul von Kozebue ist im Iassi eingetroffen, und man erwartet von seiner energischen Einwirkung, daß es ihm gelingen wird, die Ruhe in Iassi wenigstens zum Theile herzustellen, da die moldauischen Einwohner den Einmarsch russischen Truppen sehr befruchten.

Vor einige Tage wurde in der Nacht an der Gränze bei Novoselitza Trommelschläge von abwärts marschierenden Truppen gehört, die man durch mehrere Stunden gehört haben soll.

Man glaube, daß dies russische Truppen waren, welche die Bestimmung haben, die Unruhe in der Moldau zu dämpfen.

Die von den moldauischen Bojaren dem Fürsten übergeben Petition enthält 29 Punkte.

Sie forderte insbesonders, daß:

a. Die Juden aus der Moldau abgeschafft;

b. Geschworenen Gerichte eingeführt;

c. Der jüngere Sohn des Fürsten, welche sich in der Moldau viele Eigenmächtigkeiten ungestraft erlaubt hatte, aus der Moldau entfernt;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d. Pressefreiheit gestattet;

e. Die Kapitalien des Fürsten in Lande gegen 7 Procent angelegt;

f. Deputierte vom Volke gewählt;

g. Eine Natzionalgarde errichtet;

h. Die Unterthanen die Steuer für 3 Jahre nachgesehen; und den Beamten durch 3 Monathe kein Gehalt erfolgt werde.

Die im Dienste gestandenen Bojaren haben bis auf 8 ihre Ämter niedergelegt und der Fürst befindet sich wegen ihrer Wiederbesetzung in nicht geringer Verlegenheit.

Das bringe ich ehrfurchtsvoll zur hohen Kenntnisse.

Isseczeskul

*

* *

Cernăuți, 1848 aprilie 16.

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

În ciocnirea care a avut loc la 10 ale acestei luni în Iaşi, între miliția moldo-venească, cu suita înarmată a foştilor boieri adunați la Hotelul Sankt Petersburg, s-au tras multe focuri de armă de o parte şi de alta, la aceasta însă numai trei persoane au fost rănite.

Miliția deținea superioritatea şi au fost încarcerați boierii moldoveni aparținând opoziției: Alecu Moruzi, Alecu Mavrocordat, patru frați Răducanu-Rosseti, doi Ghica, tatăl şi fiul şi Costachi Sturdza, cu mai mulți boieri din a doua clasă.

Cei doi Ghica şi Costachi Sturdza au fost grațiați de principele domnitor, restul însă, în număr de 22, au fost îmbrăcați în haine căzăceşti, de rând şi au fost trimişi peste Dunăre sub o puternică escortă.

În Iaşi se zvoneşte că fratele boierului Moruzi, destinat transportului peste Dunăre, ar fi înarmat o importantă masă de țărani, că ar fi atacat acest transport pe drumul spre Galați şi ar fi eliberat pe anumiți prizonieri.

Dacă aşa este cu adevărat situația, atunci răspântia existentă încă în Iaşi va fi mult intensificată şi se va ajunge la ridicări neaşteptate.

Arhiepiscopul de Iaşi s-a alăturat opoziției şi a primit de la principele domnitor dispoziția de a petrece restul perioadei Paştelui, ca şi sărbătorile în mănăstirea Slatina.

Actorul Poni a luat parte la mişcarea de pe 10 ale acestei luni şi a primit din porunca principelui 100 de lovituri la falange.

Consulul general rus von Kozebue a sosit la Iaşi şi se aşteaptă din acțiunea sa energică că va reuşi să instaureze în Iaşi liniştea, cel puțin parțial, deoarece locuitorii moldoveni se tem foarte tare de intrarea trupelor ruseşti.

Câteva zile mai înainte s-au auzit în noapte la graniță, la Novoselița, bătăi de tobă ale trupelor mărşăluind în jos, care s-ar fi auzit timp de mai multe ore.

Se crede că aceste trupe ruseşti ar fi cele care ar avea menirea să înăbuşe tulburările din Moldova.

Petiția înmânată de boierii moldoveni principelui conține 29 de puncte. Ei cer în principal ca:

a. evreii să fie alungați din Moldova,

b. să se introducă Curtea cu juați,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

c. fiul mezin al principelui, care a făcut mai multe samavolnicii în Moldova, fără a fi pedepsit, să fie îndepărtat din Moldova,

d. libertatea presei să fie îngăduită,

e. capitalurile principelui să fie plasate în țară contra unei dobânzi de şapte procente,

f. deputații să fie aleşi de popor,

g. să fie înființată o Gardă Națională,

h. să fie verificate impozitele supuşilor pe trei ani şi să fie plătiți funcționarii, care trei luni nu au primit salariu.

Boierii aflați în serviciu au demisionat până la 8, însă principele nu se află nici în cea mai mică încurcătură din cauza opoziției lor.

Aceasta o aduc eu plin de respect la înalta cunoştință.

Isăcescul

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 4/1848, f.1-2. Copie germ.

4. ***1848 aprilie 27, Cernăuți****. Raportul administratorului districtului Bucovina, Isăcescul, către Prezidiul provinciei Galiția referitor la revoluționarii trimişi peste Dunăre, la acțiunile principelui Sturdza etc.*

Czernowitz 1848 April 27.

Bericht des Buccoviner Kreishauptmanns.

Landes-Präsidium!

Seit der Verhaftung und Wegführung der Haupttheilnehmer an dem zu Iassi am 10. d<ieses> M<onats> stattgefundenen Cravalle ist die Ruhe daselbst, so wie uberhaupt in der Moldau nicht gestört worden.

Der nach Bassarabien geschaffte Bojar Kostaki Stourdza ist von den russischen Behörden ohne Anstand übernommen, und mit Achtung behandelt worden. Das Schiff, welches die nach Gallatz abgeführten Gefangenen auf das rechte Donauufer stoßen sollte; soll von einem Sturmwürde nach Ibraila verschlagen worden seyn, wo die Gefangenen die Schiffsmannschaft überwältigte und im englischen Konsulats Hotel Schutz suchten.

Das Volk lief zusammen und forderte mit Ungestüm dies Ausfolgung der Flüchtlinge unter der Drohung, daß diese widrigens mehr Gewaltanwendung abgehollt werden.

Von den Gefangenen kehrten 16 auf das Schiff zurück und an ihrer Besteigung auf das rechte Donauufer gebracht, wo sie gute Aufnahme gefunden haben sollen. Nur einer der Gefangenen soll in Ibraila als Bedienter verkleidet und unterstützt vom englischen Konsulatssekretär entkommen sein.

Der moldauischen Fürst Stourdza hat das moldauische Volk unter dem 12 dieses Monats zur Ruhe und Ordnung ermahnt, und diese Ermahnung blieb nicht ohne Erfolg.

Das Verboth gegen diese Einlandsfremder Reisenden in das moldauischen Gebieth wurde von der moldauischen Regierung dahin modificiert, daß nur

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

verdächtigen Personen sowie den wegen Theilnahme an der letzten Unruhe zu Iassi sich aus dem Lande gefluchte stehen Bojaren der Eintritt in der Moldau versagt werde.

An der Gränze verlautet es, daß eine zusammengesetzte russische-ottomanische Kommission in Iassi erwahrtet wird, um die Beschwerden des Landes gegen dem Fürsten Stourdza zu untersuchen.

An Bassarabien wird ein Freikorps für Russland errichtet, und es sollen sich schon über 400 Mann dazu gemeldet haben.

Dies beuge ich ehrfurchtsvoll zum Hohen Kenntniss.

Isseczeskul

*

* *

Cernăuți, 1848 aprilie 27

Raportul administratorului districtului Bucovina
Prezidiului Provincial!

De la întemnițarea şi transportarea majorității celor ce au luat parte la revolta din Iaşi de pe 10 a acestei luni, liniştea acolo, ca şi peste tot în Moldova, nu a mai fost tulburată.

Boierul Costachi Sturdza, trimis în Basarabia, a fost luat fără ezitare de autoritățile ruseşti şi a fost tratat cu atenție. Corabia ce trebuia să alinieze pe malul drept al Dunării prizonierii transportați la Galați, ar fi fost abătută din drum la Brăila de o furtună, unde, prizonierii ar fi învins echipajul şi ar fi căutat protecție în hotelul consulatului britanic.

Poporul se strângea în fugă şi cerea cu nemulțumire predarea fugarilor, sub amenințarea că, în caz contrar, aceştia vor fi luați printr-o mai mare folosire a forței.

Dintre arestați, 16 s-au cățărat înapoi pe corabie şi după urcare au fost duşi pe malul drept al Dunării, unde s-ar fi bucurat de o primire bună. Numai unul dintre arestați s-ar fi deghizat în servitor şi ar fi scăpat sub protecția secretarului consulatului britanic.

Principele moldovean Sturdza a îndemnat poporul moldovean pe 12 ale acestei luni la linişte şi ordine şi acest avertisment nu a rămas fără urmări.

Interdicția împotriva călătorilor străini ce călătoresc prin zona Moldovei a fost modificată de guvernul moldovean în sensul că se va interzice intrarea în Moldova numai persoanelor suspecte ca şi acelor boieri aflați fugiți din țară din cauza participării la ultimele tulburări de la Iaşi.

La graniță se spune că s-ar aştepta în Iaşi o comisie comună ruso-turcă, pentru a cerceta reclamațiile țării contra principelui Sturdza.

În Basarabia s-a format un corp de franctirori pentru Rusia şi ar fi intrat voluntari în acesta deja peste 400 de oameni.

Acesta o supun plin de respect spre înaltă ştiință.

Isăcescul

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, fond personal Teodor Bălan, pachet V, doc. nr. 6/1848, f. 1-2. Copie germ.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. ***1848 iunie 21, Iaşi****. Raportul consulului prusian, Emil von Richtofen, adresat ambasadorului Prusiei la Constantinopol referitor la situația din Moldova, la politica Rusiei etc.*

Iassy den 21^{t} Juny 1848

An dem königl<ichen> Preussichen Geschäftsträger bei den hohen Pforte,
Herrn Grafen Perponcher Hochgeboren, in Pera.

Seit der Austreibung eines großen Theiles der moldauischen Bojaren aus der Hauptstadt des Landes nach ihren Landgütern und dem Auslande, seit der Einsperung eines anderen in die Klöster und Landesgäfängniße, so wie seit der Exilirung gerade der Edelsten und Geneigtesten unter ihnen nach der Türkei, hat Entsittlichung und dem Drucke den Volksmasse, der Bestechlichkeit und der Berufsuntreue der Beamten sich zugleich eine solche immer kühner hervortretende Grausamkeit in Ausübung der unter russische Schutzherlichkeit von dem Hospodaren Fürsten Michael Sturdza mit dem raffiniertesten Scharfsine seit 14 Jahren Praxis gesetzten Aussaugungssystems gelten gemacht, daß alle Klasse der Bevölkerung, die Fremden mit eingeschlossen sich in einer fast fieberhaften Spannung befinden.

Jedermann fühlt hier, daß es physisch und moralisch unmöglich ist, das die Sache so fort gehen kann.

Die hiesigen Bojaren, seit lange von der hohen Pforte an Rußland gewiesen, und Füllen, wo sie sich an die suzeräne Macht wendeten, durch die fruchtbarsten Verfolgung bestraft, haben bis jetzt gehofft, daß Rußland endlich ihren gerechten Klagen nachgeben werden, und lediglich die begründete Furcht, daß, wie bisher, jeder Schritt, den sie bei der hohen Pforte wegen, nächsten, nur zu einer Vergrößerung der russischen Einflusses und zum Nachteil des Landes und ihrer Personen gereichen werden, hat sie bis jetzt abgehalten da die abhülfe ihrer Beschwerden und selbst die Freigebung ihrer gefangenen Brüder (welche mit ihnen nichts, als die Vollziehung der von der hohen Pforte gegeben, von dem Hospodaren aber gänzlich mißachteten organischen Gesetzgebung verlangt haben) zu erbitten, wo sie am natürlichsten zu erbitten gewesen wäre, nämlich bei ihrem Suzerän.

Die jüngste Anwesenheit des kaiserl<iche> russischen General Konsuls von Kotzebue hierselbst, welchen wenn gleich vergeblich, wenigstens eine Fraktion für den Fürsten hat bilden wollen, hat indessen Jedesmal belehrt, daß von russischer Seite nichts für eine Abänderung des Zustandes zu hoffen ist. Rußland will es durch die einwirkung seiner Konsulen und durch die seinen Plänen völlig ergebenen Person des Hospodaren dahinbringen, daß die Grenzen des Czaarenreiches statt bis an der Pruth, bis an den Sereth reiche und faktisch ist dieser Zustand bereits seiner Konsolidierung nahe.

Unter solcher Umständen, und weil außer dem Untergange des Allgemeinen, auch Jede den Verlust seines Privatvermögens vor Augen siehet, haben die notabelsten Bojaren und die angesehensten Grundbesitzer des Landes, die hohe Geistlichkeit mit dem Mitropoliten an der Spitze, gleichsam als letzes Mittel, einen Schritt gewagt, den ihnen unter anderen, wieder dringenden Umständen die bisherige Erfahrung zu thun abgerathen hätte. Sie haben eine Eingabe an den Groß Wisir verfaßt, worin sie ihre Leiden seit 14 Jahren darstellen, ihr bitten sie zur Kenntnis des Sultan zu bringen, und um kräftige Maßregeln zur Abhilfe, und Freilassung ihrer gefangenen Landsleute flehen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diese Eingabe hat mir eine Deputation der notabelsten Bojaren und des Klerus mit Antrage übergeben, sie durch einen eigenen Kurier an E<eure> Ex<cellenz> zu senden, und dieselben zu bitten, sie auf dem angemessensten Wege und unter möglichsten mündlicher Befürwortung und Darlegung des Sachverhältnisses in die Hände des Groß Wisirs gelangen zu lassen, da ihren keine Pässe nach Türkei verabreicht werden und kein sonstigen sicheres Mittel ihnen zu Gebote steht.

Ich habe keinen Anstand genommen, diesem Wunsche nachzugeben und den meiner Kanzellei attaschirten Unteroffizier Schurich von der G<eneral> Art<illerie> Brig<ade> mit dieser Sendung beauftragt, welcher heute mit diesem Berichte an E<eure> Ex<cellenz> abreiset, und die Weisung hat, sobald als Sie es für angemessen erachten, die Rückreise hierher unverzüglich anzutreten.

Zur Motivierung der Sache an und für sich, so wie meines Eingehens auf Antrag der Bojaren ist wenig zugefügen. Die Sache spricht sich selbst.

Selbst feige und entartete Völker können zur Verzweiflung gebracht werde, und ist dieses einmal der Fall, sind sie aus dem Gebiete des Rechtes lediglich in das der Tatsachen gewaltsamer Weise gedrängt; so ist die Grenze nicht abzusehen; denn so kurze Zeit auch die Donaufürstenthümer erst in den Entwicklungsgang der europäischen Ideen eingeweiht sind, so hat doch auch sie der Gärungsprozesse nationaler Strebungen bis ins Innerste ergreifen. Freiheit den Institutionen, ungestörte Entfaltung des Volkslebens, und vor allem Integrität aller romanischen Stammgenossen, sind die Losungsworte, die bei der Volksversammlung zu Blasendorf von die 1.200.000 Wallachen in Sibenbürgen, von den der Wallachen in der Bukowina unaufhörlich ihre Stammgenossen in der Moldau und Wallachei zugerufen werden. Die Verzweiflung wird die Moldauer treiben, diesen Ruf zu hören wenn sie anderweit keine Rettung aus dem Raubsystems des Fürsten erwarten können. Dann aber kann es sich ein mehr handeln, ob die hohe Pforte noch ferner einen Einfluß in diesen Ländern haben wird, sondern nur darum, ob sie russisch werden oder nationale Selbständigkeit gewinnen Dieser Punckt würde dann zu einer Zeit zu Frage kommen, die für Deutschland und die Pforte gleich Nachtheilung wäre. Die verlangte Entsendung des Fürsten, als eine einfache administrative Maßregel würde dagegen in der Moldau die Ruhe unverzüglich herstellen, und die hauptsächlichste Veranlassung zu jenen weiter gehenden Plänen würde augenblicklich wegfallen.

In der Wallachei, wo ei gerechter und weiser Fürst sich den russischen Zudringlichkeiten nach Möglichkeit zu entziehen gewußt hat, wird derselbe, wenn er sieht, daß die hohe Pforte einen gewissen schützenden Einfluß wieder erhält, wie er sich durch Entsetzung des gänzlich russisch gesinnten Fürsten Sturdza manifestiren würde, mehr Kraft gewinnen, das Land einer bessere Entwicklung zuzuführen.

Von speziellen Standpunkte der deutsche Interessen ist noch hinzuzufügen, daß die hiesige zahlreiche deutsche Bevölkerung, von jenem Raubsysteme nicht minder bedruckt, als die Indigenen, und energischer, als diese, auf des Äußerste gefaßt ist; sie berathet bereits zu ihren persönlichen Schutze eine allgemeine Bewaffnung und scheint entschlossen der Willkühr des hiesigen Gouvernement Gewalt entgegen zu setzen. Der jüngere Sohn des Fürsten Sturdza, Gregor, hat vor seiner kürzlich Statt gehabten Abreise nach Rußland zwei österr<eichischen> Banquierhäuser hierselbst um 18.000 # [1] betrogen. Die Konsulate können kaum mehr beschwichtigen.

Schreitet die hohe Pforte nicht ein, benutzt sie nicht diese schöne Gelegenheit hier wieder Einfluß zu gewinnen, so ist ihre Herrschaft auch nominell hier für immer verloren.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mein Pflicht war es, im Sinne der mir höhere Orts entheilten Instruktionen der hohen Pforte zur Wiedergewinnung dieses Einflusses die Gelegenheit abzunehmen. Dies ist durch die vorliegenden Manifestationen geschehen.

Das diese in Constantinopol angemessen und kräftig benutzt werde, dafür wird E<eure> Ex<cellenz> Weisheit und kräftiger Einfluß im Verein mit den ein gleiches Interesse habenden Österreichs, England und Frankreichs sorgen.

Richthofen, m.p.

*

* *

Iaşi la 21 iunie 1848

Către însărcinatul cu afaceri ale Curții prusiene pe lângă
Înalta Poartă, ilustrul domn conte Perponcher, în Pera

De când cu expulzarea unei mari părți a boierimii moldovene din capitala țării către moşiile lor şi în străinătate, de când cu închiderea alteia în mănăstirile şi închisorile țării, precum şi de la exilarea chiar a celor mai nobili şi rafinați dintre ei în Turcia, a ieşit în relief corupția şi apăsarea maselor populare, venalitatea şi incorectitudinea funcționarilor, la fel o tot mai semeață cruzime a sistemului de exploatare, legalizat în practică de 14 ani, sub protectoratul rusesc, cu cea mai rafinată ingeniozitate de către domnitor, prințul Mihail Sturdza şi că toate clasele populației, inclusiv străinii, se află într-o foarte febrilă încordare.

Fiecare simte aici că este imposibil, fizic şi moral, ca lucrurile să poată continua aşa mai departe.

Boierii de aici, de mult îndrumați de la Înalta Poartă către Rusia şi pedepsiți prin cele mai îngrozitoare persecuții când se adresau puterii suzerane, au sperat până acum ca Rusia în sfârşit va ceda plângerilor lor justificate.

Numai teama justificată că, la fel ca până acum, fiecare pas pe care-l vor îndrăzni pe lângă Înalta Poartă, va duce numai la o creştere a influenței ruseşti şi va fi în defavoarea țării şi a persoanelor lor, i-a reținut până acum să ceară Porții, adică suzeranului lor şi de la care ar fi cel mai natural să o ceară, remedierea greutăților şi însăşi eliberarea fraților lor închişi (care şi ei au cerut numai îndeplinirea legislației organice dată de Înalta Poartă, însă disprețuită de domn).

Prezența mai nouă a consulului imperial rus von Kotzebue chiar aici, care, cu toate că în zadar a vrut să construiască cel puțin o fracțiune pentru principe, a lămurit în acest timp pe oricine, că din partea rusească nu se poate nădăjdui nici o modificare a situației. Rusia vrea să convingă, prin influența consulilor săi şi prin persoana domnului, supus întru totul planurilor sale, că granița imperiului țarilor în loc de Prut este efectiv pe Siret şi că această situație este deja aproape de consolidarea sa.

În aceste împrejurări şi deoarece, în afară de decăderea generală, chiar şi fiecare vede în fața ochilor pierderea averilor personale, boierii cei mai notabili şi cei mai stimați stăpâni de pământ, clerul înalt, cu mitropolitul în frunte, ca o ultimă posibilitate au îndrăznit să facă un pas, pe care, între altele, experiența lor de până acum l-ar fi deconsiliat. Ei au conceput o petiție către marele vizir, în care au înfățişat suferința lor timp de 14 ani, rugându-l să o aducă la cunoştința sultanului şi implorând pentru unele măsuri eficace, pentru remedierea şi eliberarea compatrioților închişi.

Această petiție mi-a predat-o o deputație compusă din cei mai notabili boieri şi prelați, cu propunerea să o trimit excelenței voastre printr-un curier propriu şi roagă de a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o lăsa să ajungă în mâinile marelui vizir, pe drumul cel mai potrivit, prin recomandarea verbală cea mai acceptabilă şi prin expunerea situației reale, deoarece lor nu li se dă nici un paşaport către Turcia şi nici un alt mijloc sigur nu le stă la dispoziție.

Eu nu am stat la îndoială să cedez acestei dorințe şi am însărcinat cu această misiune pe subofițerul Schurich, ataşat cancelariei mele de la brigada generală de artilerie, care astăzi porneşte la drum cu acest raport către excelența voastră şi are indicație ca, îndată ce Dumneavoastră confirmați de primire, să pornească imediat pe drumul de întoarcere aici.

Pentru motivarea faptului propriu zis, ca şi pentru consimțirea mea la moțiunea boierilor sunt puține de adăugat. Lucrurile vorbesc de la sine.

Însăşi popoarele laşe şi degenerate pot fi aduse la exasperare şi dacă s-a ajuns până aici, acțiunile lor sunt împinse din domeniul dreptului, în cel al faptelor şi metodelor violente a căror limită nu poate fi întrevăzută. Cu toate că în Principatele Danubiene ideile europene şi modul de dezvoltare a acestora au pătruns numai de puțin timp, efervescența aspirațiilor naționale i-a cuprins şi pe ei şi i-a mişcat până în străfunduri. Libertatea instituțiilor, desfăşurarea netulburată a vieții naționale şi înainte de toate, integritatea tuturor membrilor aceleiaşi familii române, sunt lozincile care, la Adunarea Națională de la Blaj, au fost strigate necontenit de 1.200.000 de români din Transilvania, de românii din Bucovina, confraților lor din Moldova şi Țara Românească. Disperarea va împinge pe moldoveni să audă această chemare dacă din altă parte nu pot să se aştepte la nici o izbăvire de sub regimul de jaf al principelui.

Atunci însă nu va mai putea fi vorba dacă Înalta Poartă va avea mai departe o influență în aceste țări, ci numai dacă ele vor deveni ruseşti sau vor dobândi independența națională. Acest punct ar fi luat în considerare apoi într-un timp care ar fi dezavantajos la fel pentru Germania, ca şi pentru Poartă. Destituirea principelui cerută ca o simplă măsură administrativă, din contră ar aşeza aici în Moldova neîntârziat liniştea şi cauzele principale, în raport cu planurile lor de perspectivă, ar fi înlăturate pentru moment.

În Țara Românească, în care un principe drept şi înțelept a ştiut să se ferească, în măsura posibilităților, de insistența rusească, aceasta va câştiga mai multă putere de a conduce țara spre o mai bună dezvoltare, atunci când va vedea că Înalta Poartă capătă din nou o anumită influență ocrotitoare, care se va manifesta prin destituirea principelui Sturdza, cel cu convingeri depline ruseşti.

Din punctul de vedere special al intereselor germane mai este de adăugat că, numeroasa populație germană de aici nu mai puțin apăsată ca populația indigenă, se aşteaptă la orice de la acel sistem spoliator. Mai energici ca localnicii, ei au chibzuit deja o înarmare generală pentru apărarea lor personală şi par a fi hotărâți să se opună bunului plac al autorităților guvernamentale de aici. Mai tânărul fiu al principelui Sturdza, Grigorie, deunăzi a escrocat încă două case bancare austriece de aici cu 18.000 de galbeni, înainte de plecarea sa în Rusia. Consulatele abia mai pot să calmeze lucrurile.

Dacă Înalta Poartă nu intervine şi nu se foloseşte de această frumoasă împrejurare, ca să îşi câştige aici din nou influența, atunci stăpânirea ei aici, chiar şi nominală, este pierdută pentru totdeauna.

A fost de datoria mea ca acționând în spiritul instrucțiunilor date de înaltele locuri să înlesnesc prilejul pentru recâştigarea acestei influențe de Înalta Poartă. Aceasta s-a făcut prin manifestarea de față.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru ca aceasta să fie folosită în mod potrivit şi eficace la Constantinopol veți avea grijă Excelența Voastră, în înțelgere cu reprezentanții Austriei, Angliei şi Franței, care nutresc aceleaşi interese.

Richtofen, m.p.

Ediții: Vasile Miron, Mihai-Ştefan Ceausşu, Gavril Irimescu, Sevastița Irimescu (ed.), *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849*, Bucureşti, 1983, p. 632-633, nr. 2013, rezumat.

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet XXV, document nr. 53/1848, xerocopie după orig. germ. aflat la Zentrales Staatsarchiv, Merseburg, Sign. 2.4.1., Abt. I, Nr. 7314, f. 1-6.

NEW DOCUMENTARY CONTRIBUTIONS REGARDING THE 1848 REVOLUTIONARY YEAR IN MOLDAVIA (Summary)

Keywords: German documents, Bukovina Administration, suzerain power, great European powers, Moldavian revolutionists'

The five published German documents refer to the 1848 Revolution from the Principality of Moldavia. Four of them are the Bukovina Administration chief's accounts, addressed to the superior forums from Lemberg. The fifth is the June 1848 account, belonging to the Prussian Consul in Iaşi, addressed to Prussia's Ambassador from the Ottoman Empire's capital, whereby the most notable Moldavian boyars' and clerics' memoir was forwarded to the suzerain power and the great European powers.

The documents bring new information concerning the evolution of events from Moldavia near, during and after the famous March 27th / April 8th 1848 Moldavian revolutionists' assembly from Petersburg Hotel, in Iaşi, dwelling on the repressive measures drawn towards the revolutionary movement by the ruling prince, Michael Sturdza, as well as the permanent threat of intervention by the Russian troops beyond the Pruth, designed to choke any disturbance of the institutional order.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

VALOAREA ISTORICĂ A UNUI DOCUMENT STATISTIC DIN ANUL 1858

În colecția de documente aflată în custodia Direcției Județene Suceava a Arhivelor Naționale, sub cota de inventar XXIV/32, s-a păstrat o lucrare statistică deosebit de interesantă, datând din anul imediat premergător Unirii Principatelor, intitulată *Lista proprietarilor şi <a> moşiilor lor cu venitul lor anuelnic*. Chiar dacă a fost întocmită cu foarte puțin timp înaintea alteia, mult mai cuprinzătoare şi, cel puțin parțial, cunoscută specialiştilor[1], între cele două izvoare documentare se pare că nu există o relație de cauzalitate. În lipsa necesarelor repere informaționale care să limpezească, ori numai să înlesnească, cunoaşterea împrejurărilor istorice imediate, a motivației şi a finalității sau utilității demersului, prima dintre surse, respectiv *lista,* rămasă până astăzi inedită, presupunem că reprezintă o ultimă evidență centralizată a proprietarilor funciari (mari şi mici) din Moldova, dictată şi realizată la comanda autorităților politico-administrative provizorii, acea Căimăcămie sau Comisie interimară de trei[2], din rațiuni nu neapărat fiscale. Marea majoritate a celor cuprinşi în ea poartă însemnul rangului boieresc, care îi făcea imuni la „sarcinile şi cheltuielile statului", lăsate exclusiv – potrivit art. 84 din cap. III al Regulamentului Organic[3], încă în vigoare – pe seama „treptelor dajnice" ale populației țării. Or, poate că invocarea acelui rang boieresc era necesară tocmai în şi din perspectiva desființării tuturor privilegiilor, clamată în proiectele reformatoare şi impusă prin articolul 46 al Convenției de la Paris din 7/19 august 1858, de vreme ce elaborarea *listei* a fost ulterioară intrării în vigoare a normelor cuprinse în acest nou act cu caracter constituțional pentru Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei.

Dincolo însă de orice speculație posibilă, în lipsa precizărilor oficiale sau a informațiilor certe privitoare la rațiunile determinante ale întocmirii unui asemenea document statistic, se cuvine a sublinia perfecta lui complementaritate cu acel veritabil ultim recensământ al Țării Moldovei, realizat din inițiativa lui Ion Ionescu de la Brad, înainte

[1] *Din lucrările statistice a<le> Moldovei. Capit<ol>ul II – Populațiunea pe <anii> 1859 şi 1860,* Podul Vechi, Tipografia lui Adolf Bermann, no. 287, Iasii, 1862.

[2] Căimăcămia, sau Comisia interimară de trei, era alcătuită – în conformitate cu prevederile Regulamentului Organic şi în temeiul art. 49 al Convenției de la Paris din 1858 – din preşedintele Divanului Domnesc, marele Logofăt şi, respectiv, ministrul de Interne, aflați în exercițiul funcțiunii sub cel din urmă domnitor al Moldovei, Grigore Al. Ghica (vezi, în acest sens, G. Petrescu, D. A. Sturdza şi D. C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renascerii naționale a României,* vol. VII, Bucureşti, 1892, p. 315-316; ****Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiința europeană,* Documente externe, coord. Ion Ardeleanu ş.a., Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1984, p. 260, 289.

[3] *Regulamentul Organic al Moldovei,* ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu şi Gabriel Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iaşi, Editura Junimea, 2004, p. 189.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 377–406

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de cuprinderea acesteia – şi din punct de vedere administrativ – în noua entitate naţional-statală. Nu este exclus, ba chiar foarte posibil, ca *lista* să fi fost concepută, dacă nu şi realizată, ca parte integrantă a recensământului efectuat în următorii doi ani, având în vedere ţintele sau reperele urmărite, extrem de utile, dar de negăsit în cuprinsul acelui demers. Absenţa lor din catagrafia finală s-ar putea explica, fie prin independenţa iniţiativei organelor administrative centrale, care vor fi avut, probabil, altă motivaţie generată de împrejurările politice specifice momentului istoric (ca, de pildă, integrarea administrativă a judeţelor sud-basarabene în trupul ţării, după recuperarea lor de la Rusia, în cursul anului 1857 – urmare directă a deciziei Congresului de la Paris din anul anterior), fie prin insuficienţa ori superficialitatea datelor cuprinse în dreptul unor ţinuturi, precum Putna, Roman, Suceava, Vaslui, Cahul şi Ismail. Obiectivele fiind urmărite segmentar, catagrafia devenea inutilizabilă în faza definitivării lucrării statistice generale.

În sfârşit, din calculul probabilităţilor nu poate fi exclus, ba poate chiar invocat cu sporit temei şi perfectă credibilitate, momentul istoric preelectoral în care se afla Moldova, ca de altfel şi Ţara Românească, când aceleaşi autorităţi politico-administrative provizorii aveau nevoie – în perspectiva iminentelor alegeri pentru Adunarea Electivă a ţării – de evidenţa cât mai exactă a cetăţenilor cu drept de vot, în condiţiile menţinerii *censului,* legitimant, pentru accesul locuitorilor la urne. În asemenea eventualitate, desigur, lista reprezenta pentru autorităţi un reper nu doar util, ci indispensabil.

În pofida oricăror imperfecţiuni, determinate de multitudinea de factori obiectivi sau subiectivi (precum: precaritatea evidenţelor ori lipsa informaţiilor certe pentru unele localităţi sau ţinuturi, superficialitatea, neglijenţa sau nepriceperea funcţionarilor implicaţi în acţiune, capacitatea de mobilizare redusă pe fondul provizoratului politic şi al diminuării autorităţii organelor administrative centrale şi locale, timpul prea scurt alocat colectării datelor, etc.), *lista* pe care o reproducem în cuprinsul paginilor următoare are o netăgăduită valoare istorică. Reprezentând o sinteză, gen *stop-cadru*, a situaţiei fiecăruia din cele 15 ţinuturi, câte avea Moldova în anul premergător Unirii, din perspectiva valorică a fondului funciar şi a aparţinătorilor acestuia, documentul cel puţin sugerează, dacă nu şi dimensionează, potenţialul economic al categoriei sociale care alcătuia clasa dominantă (*upper-class*) în ţară şi distribuţia nominală a acestuia, cu minusurile, imperfecţiunile sau inadvertenţele strecurate pe durata şi cu instrumentarul specifice unor asemenea operaţiuni.

În *listă* nu sunt cuprinse decât proprietăţile boiereşti, nu şi cele bisericeşti sau mănăstireşti, iar în cazul târgurilor şi oraşelor Huşi, Focşani, Tecuci, Galaţi şi Roman sunt consemnate doar numele proprietarilor şi valoarea (exprimată în galbeni) a imobiliarelor deţinute, fără precizarea locului sau a naturii proprietăţilor lor. Dealtfel, pentru târgul Cahul şi oraşul Ismail, precum şi pentru oraşul-capitală a ţării, Iaşi, lista este şi mai săracă, cuprinzând doar numele proprietarilor, nu şi reperele valorice ale proprietăţilor deţinute. Incompletă, precum se va putea vedea, este şi situaţia statistică încheiată pentru ţinutul Vaslui, unde prima rubrică, rezervată evaluării proprietăţilor mari şi mici, a rămas în integralitate „curată".

Alăturată şi coroborată însă cu lucrarea statistică din anii imediat următori, îndeosebi cu segmentul ei numit „Lista satelor împreună cu numărul sufletelor"[4] din fiecare ţinut al Moldovei, segment care ne-a şi înlesnit identificarea unor toponime mai greu descifrabile sau parţial ilizibile din documentul de faţă, *Lista proprietarilor şi <a> moşiilor lor cu venitul lor anuelnic* din 1858 constituie, fără nici o îndoială, o sursă

[4] *Din lucrările statistice…*, p. 115-148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informativă de incontestabilă valoare pentru uzul analiştilor profesionişti, al cercetătorilor preocupaţi de reconstituirea, comentarea şi încadrarea aspectelor economice, sociale şi demografice în ansamblul procesului evolutiv al societăţii româneşti ajunsă la o răspântie a destinului.

Fără a avea dimensiunea, consistenţa şi, în bună măsură, probitatea sau acurateţea datelor cuprinse în seria izvoarelor statistice ale modernităţii româneşti, dintre care nu puţine au fost scoase la lumină în ultimii ani, la Iaşi, printr-un pilduitor efort, asociat competenţei şi acribiei profesionale investite cu generozitate de puţinii specialişti ai domeniului[5], actuala *listă* poate fi relaţionată cu oricare altă sursă de aceeaşi natură şi din aceeaşi perioadă istorică, completând, nuanţând ori numai întărind (sau contestând) informaţii menite, laolaltă, să contribuie la extinderea şi aprofundarea cunoştinţelor într-un domeniu nicicând epuizat istoriografic.

În privinţa transcrierii documentului, am respectat normele academice specifice unei asemenea operaţiuni, utilizând – unde a fost cazul – semnele grafice consacrate întregirilor, ori pe cele deja existente în text, sugerând repetiţia titlului de boierie sau a toponimului.

[5] Se cuvin nu doar menţionate, ci evidenţiate şi popularizate, spre ştiinţa potenţialilor utilizatori de azi şi de mâine, mai întâi, seria celor 10 volume de *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi,* iniţiată de reputatul medievist Ioan Caproşu şi tipărită (la primul volum avându-l colaborator pe Petronel Zahariuc) la Editura „Dosoftei" din Iaşi, între anii 1999 şi 2009; apoi, recent, au văzut lumina tiparului, în aceeaşi îngrijire, *Sămile Vistieriei Ţării Moldovei,* vol. I (1763-1784) şi vol. II (1786-1798), în colecţia „Biblion" a Casei Editoriale Demiurg, Iaşi, 2010. Un proiect asemănător ca anvergură a început să prindă viaţă odată cu apariţia primului volum, în două părţi, din *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I, Ţinutul Romanului,* partea I-a (1820), având ca editori pe Lucian Valeriu Lefter şi Silviu Văcaru, iar partea a II-a (1832), pe Silviu Văcaru şi Mircea Ciubotaru, la Editura StudIS din Iaşi, în anii 2008 şi, respectiv, 2009. Acestora li se adaugă strălucitele contribuţii în domeniu ale venerabilului istoric Corneliu Istrati, care – aflat parcă într-o veritabilă competiţie cu timpul – ne-a oferit în ultimii ani, succesiv, mai întâi, *Condica lui Constantin Mavrocordat,* vol. I-III, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2008; apoi, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, apărută în 2009, urmând ca în acest an să fie tipărită şi *Condica liuzilor din anul 1803,* la aceeaşi prestigioasă editură. Iar proiectele Domniei sale, parţial materializate, nu se opresc aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lista proprietarilor şi <a> moşiilor lor cu venitul lor anuelnic
Anul 1858

Ţinutul Fălciu

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numile proprietarilor**	**Numirea moşiilor**
-	500	Log<o>f<ăt> Necolai Milu	Hiliţa
3000	-	Aga Lascarache Roset	Cozia
2000	-	Spat<ar> Costachi Roset Solescu	Bazga
3500	-	Vornicu Lascăr Roset	Răducăneni
3200	-	Aga Dimitrii Roset	Bohotin
	900	Post<telnic> Caligari	Isaia
1000	-	Post<elnic> Gheorghi Prăjăscu	Gura Bohotinului
	800	Hatman Necolai A. Mavrocor<dat>	Colţu Cornii
2000	-	Vornicu Scarlat Roset	Băhneştii şi Gâdişenii
2000	-	Beizade Grigori Sturdza	Duda
2500	-	Spat<a>r Dimitri Castroian	Pogăneştii
	500	Vor<ni>c Mihail Kogălniceanu	Râpile
	300	Comisu Petrachi Vrabie	Dolheştii
	100	Clucer Vasile Zaharia	Tot în Dolheşti
1000	-	Post<elnic> Gheorghi Iamandi	Gura Idriciului
	400	Aga Gheorghi Costachi	Botenii
1500	-	Spat<ar> Vasile Panopol	Roşienii
	100	Spat<ar> Gheorghi Săulescu	Vladnicu
	500	Banu Costachi Vidraşcu	Rădiu
6000	-	Vor<ni>c Petrachi Mavrosi	Târzii cu Unitile
	500	Pah<arni>c Mihail Lari	Zgura
	100	Com<i>s Dimitrii Mardare	În Curteni
1000	-	Spat<ar> Dimitri Castroian	Budeştii
	200	Com<<i>s Gavril Butucea	În Leuşti
2000	-	Vor<ni>c Scarlat Roset	Plopii Stroeşti şi Roşiori
	200	Clucer Vasile Ioan	În Valea Sacă
	300	Clucer împreună cu fraţii dum<i>s<ale>	Necolai Bosie În Avereşti
	750	Aga Dinu Catargiu	Brăiţănii cu celilalte
	700	Aga Lascarachi Costachi	Micleştii
	150	Serd<a>r Ioan Scarlat	În Stoişăşti
1000	-	Aga Scarlat Mavroeni	Stoişăşti
2500	-	Colonelu Alecu Milu	Băsăştii
	100	Poroş<ni>c A. Tutovanu	În Grumezoaia
1800	-	Vor<ni>c Nicu Catargiu	Urlaţii
	500	Aga Neculai Cocrin	Guşăşti
	900	Vor<ni>c Lascăr Roset	Popoenii
1500	-	Aga Alecu Cuza	Bărboşii
	500	Aga Neculai Tulbure	Baia Sârbii
1000	-	Nobilu Alecu Catargiu	Plotuneştii
	200	Gheorghi Costachi	Talaba

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	850	Aga Scarlat Lambrino	Gugeştii
	700	Vor<ni>c Lascăr Catargiu	Ivăneşti
3500	-	Log<ofă>t Iordachi Beldiman	Hocenii cu celilante
	700	Vor<ni>c Iordachi Costache	Giurcanii
	100	Sluger Gheorghi Râşcanu	În Harbuji
3000	-	Colonelu Neculai Iamandi	Epurenii cu Cârja
	500	Aga Grigori Drăghici	Voinescu cu celilante
	100	Vor<ni>c Dimitrii Mardari	Săratu
	200	Ştefan Denişu	Cioriceşti
	100	Sluger Grigor Găluşcă	Tuleştii
1000	-	Log<ofă>t Iordachi Beldiman	Pojorănii
	400	Vor<ni>c Scarlat Roset	Todirenii
	300	Spat<ar> Petrachi Roset	Răghileşti
	600	Aga Dimitrii Ralet	Stuhuleţu
	300	Maior Dimcea	Balta
	800	Aga Grigori Costachi	Târgu Fălciiului
	500	Serd<a>r Iordachi Peiu	Bogdana
	500	Aga Gheorghi Tulbure	Tot în Bogdana
	800	Colonelu Necolai Boteanu	Raiul
	100	Şăt<rar> Panaite Tăutu	Căpoteştii
	100	Pit<ar> Costachi Găluşcă	Tot în Căpoteşti
	100	Aga Anastasii Fătu	În Guzari
	100	Grigori Butucea	În Buzăşti
	200	Aga Iancu Iamandi	Muşata
	200	Aga Toadir Iamandi	--------
	400	Aga Alecu Donici	Balta

Târgul Huşi

3000	-	Căminar Dimitrii Berea
2000	-	Pah<arni>c Mihail Laru
1000	-	Sluger Ioan Mârza
1000	-	Serd<a>r Costachi Buzdugan
2000	-	Aga Costachi Şendrea
1000	-	Aga Grigori Butucea
1000	-	Pit<a>r Vasile Petrov
1000	-	Clucer Ioan Gheorghiu
1000	-	Sluger Mihalachi Late
1000	-	Serd<a>r Mihalachi Jomir
1200	-	Pit<a>r Tudurachi Danilescu
3700	-	Serd<a>r Daniil Hristodor
1200	-	Sluger Iancu Aftanasiu
4000	-	Serd<a>r Eni Holban
1600	-	Clucer Marin Dobrea
1500	-	Stol<ni>c Stoian Dobrea
1300	-	Pahar<ni>c Petrea Dobrea
1200	-	Serd<a>r Gheorghi Ghibănescu
1000	-	Clucer Tudurache Frim
2000	-	Pit<a>r Enachi Micle
1000	-	Gheorghi Dimitriu
1000	-	Spat<a>r Dimitrii Castroian
1000	-	Ioan Coroivan
1200	-	Toadir Curuivan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţinut Bacău

Proprietăţi mari galbini	Proprietăţi mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăţilor
	280	Căm<i>n<a>r Costachi Capşa	Viforănii de Sus
	800	Spat<a>r Toader Brăescu	Viforănii de Gios
1200	-	Trii fraţi Leguleşti: Enachi, Gheorghi şi Dumitru	Dealu Mare
	200	Răzăşu Toader Sposolă	Mileştii
	480	Aga Vasile Basie	Vălenii
1800	-	Banul Anastasii Ioan	Târg Părincea
	400	Căm<i>n<a>r Iordachi Pascal	Gălişăşti
	300	Com<is> Gheorghi Negel	Dăineţu
1000	-	Comis Costachi Lupaşcu	Gura Răcătău
	160	Serd<a>r Dimitrii Zdrobiş	Răcătău
3160	-	Log<o>f<ăt> Costachi Sturdza	Giosănii
1100	-	Panaite Docan	Tamaşii
	700	Pah<arni>c Ioan Giuşcă	Ruşii lui Giuşcă
	400	Spăt<a>r Costachi Murguleţ	---„--- lui Murguleţ
	400	Serd<a>r Costachi Brăescu	Idem
	200	Căm<i>n<a>r Petrachi Goroviu	Radomireştii de Gios
	600	Spăt<a>r Ioan Istrate	Radomireştii de Sus
	150	Iancu Perju	Osăbiţii Flocii
	400	Pah<arni>c Iordachi Popovici	Şărbăneştii
	120	Căm<i>n<a>r Alecu Anastasie	Câneni
	400	Fraţii Morţuneşti: Alecu, Grigori şi Dumitru	Cotuna Izvoarăle
	200	Banu Iorgu Anastasiu	Osăbiţii Clejii de Gios
	200	Medel<ni>cer Costachi Popovici	Gâştenii
	800	Com<i>s Petrachi Brăescu	Gâştenii Brăescului
2600	-	Log<o>f<ăt> Răducănachi Roset	Căiuţu Popenii ot Pralea
1500	-	Post<elnic> Vasile Alicsăndri	Pătrăşcanii
3500	-	Hatman Alecu Aslan	Oneştii
1000	-	Aga Dimitrii Paraschiv	Slobozia Mihului
	500	Com<i>s Manolachi Crupenschi	Tisăştii
3500	-	Vor<ni>c Lascăr Bogdan	Grozăştii
	150	Serd<a>r Manole Apostoliu	Bahna
	120	Spăt<a>r Iancu Csante	Filipeştii
	100	Spat<a>r Enacache Mârzacu	Jăvrenii
1000	-	Aga Costachi Roseti	Teţcani
	300	Căm<i>n<a>r Iordachi Forăscu	Brătila
1000	-	Spăt<a>r Petrachi Cozmiţă	Brătila de Gios
1000	-	Căm<i>n<a>r Lucachi Vinieriu	Bârsăneşti
1000	-	Spăt<a>r Costachi Crupenschi	----„----
1000	-	Aga Grigori Drăghici	Caraclău
	450	Banu Iancu Lascăr	Brăteştii
	100	Aga Costachi Crupenschi	Helegiu
	800	Nobilu Costin Roset	Orăşa Mare
		Grogoriţă Roset	----„----
2000	-	Aga Iancu Donici cu fraţii săi Neculai şi Manolachi	Rădeana
	500	Spăt<a>r Săndulachi Sturdza	Săndulenii
	700	Aga Dimitrii Crupenschi	Stăneştii şi Poiana
	200	Pit<a>r Neculai Tisăscu	Bereştii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	120	Serd<a>r Manolachi Galer	În Ilieşti
	400	Spăt<a>r Sandu Chiriac	Scorţănii lui Chiriac
	500	Dv. Dimitrii Rafailă, Toma Rafailă, com<i>s Mihalachi Rafailă	Boşotenii
	450	Med<elni>cer Gheorghi Botez	Boşotenii
	200	Com<i>s Costachi Bibere	Enăcheştii
	800	Com<i>s Dimitrii Secară	Verşăştii
	500	Spăt<a>r Iancu Pandelea	Năsoeştii
	500	Aga Dimitrii Strat	Băhnăşănii
	600	Comisu Petrachi Pandele	Băsăştii boireşti
	800	Banu Dimitrii Gorgos	Slobozia lui Gorgos şi cu părţi în alti hotare
	200	Banu Alecu Dimitriu	Osăbiţii Prohozăşti
	100	Maior Alecu Ioachim	În Vermeşti
	100	Med<elni>cer Dragomir Chiriac	În Şesuri şi alte hotare
	100	Enachi Chiriac	Cornitu şi alte hotare
	150	Com<i>s Necolai Sacară	Cornitu şi alte hotare
	100	Vasile Botezatu	În Petrimăneşti şi alte hotare
3000	-	L.S. Beizade Costachi Sturdza	Săuceştii
1000	-	Aga Hristodor Exarhu	Schinenii
	400	Spăt<a>r Matei Crupenschi	Chiticenii
	200	Spăt<a>r Vasile Istrati	În Şărbeşti
	100	Dv. Iorgu Eni	Idem
	400	Leitinant Mihai Botez	Glodurile
	100	Aga Necolai Boghici	Zigura
	150	Căm<i>n<a>r Iancu Sion	Comanul
	250	Serd<a>r Iancu şi Toader Lupaşc	Sălăvestrii şi Luncanii
	400	Stol<ni>c Vasile Condurat	Săcuenii
	150	Aga Toadir Codrescu	Bărbencenii
	100	Clucer Răducanu Manoliu	Hertioana
	120	Serd<a>r Iancu Ianone	Slobozia Luncanii
	120	Aristidi Fornorachi	Comanu sau Găidari
	100	Clucer Dimitrii Velisari	În Fundeni
	100	Şetr<ar> Costachi Ciocan	În Băimacu
	200	Sluger Costachi Petri	În Bereşti
4000	-	Vor<ni>c Vasile Sturdza	Răcăciunii
	120	Sluger Dimitrii Ciuchi	Băimacu
	200	Pit<a>r Panaite Popovici	Osăbiţii Mărgineni

Ţinut Dorohoiului

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**[Numirea proprietarilor]**	**[Numirea proprietăţilor]**
	300	Post<elnic> Grigori Tufăscu	Godineştii
	150	Mihalachi Mintici	Osăbiţii din Locovița de Gios
	300	Sărd<a>r Dimitrie Chiriac	Locovița de Gios
	150	Clucer Alixandru Budachevici	Mămornița
1000		Post<elnic> Mihalachi Holban	Buda de Sus
1000	-	Aga Necolai Chiriac	Molnița cu Eşiţii din Molnița
	250	Comis Nicolai Holban	Fundoaia
	250	Toader Vasilcov	Asemine
	100	Iancu Iliescu	Băceştii cu Deosăbiţii
	120	Stol<ni>c Grigori Brahă	----„-----
	100	Gheorghi Stârcea	-----„----

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	100	Clucer Ilie Galer	-----„----
	100	Polc<o>v<nic> Vasile Florea	-----„----
	120	Iordachi Herțanu	Movila Herțanu
	400	Banu Iordachi Popovici	Oroftiana de Gios
	300	Cornet Costachi Frunzăti	Asemine
	150	Dv. Dimitrii Buznea	Abuznii
	500	Spăt<a>r Enacachi Cristea	Dămilenii
3000	-	Post<elnic> Alixandru Sturdza	Târnauca şi Proboteştii
	600	Cornetu Iorgu Manole	Mlenăuții din Deal
	600	Post<elnic> Mihalachi Gherghel	Mlenăuții din Vale
	500	Gheorghi fon Gafencu	Cordărenii
1500	-	Spăt<a>r Iordachi Ciolacu	Conceştii şi Ghitcăuții
	140	Dimitrii Cristea	Popenii lui Vârgolici
	260	Spăt<a>r Manolachi Mavrodin	Popenii
	130	Iancu Mironescu	Asemine
	120	Aga Iordachi Ciornei	Popenii Ghinghioaii
	400	Spăt<a>r Nicolai Sofian	Livenii zăt Suciului
3000	-	Log<o>f<ăt> Anastasii Başotă	Pomârla cu Popenii şi toate cotunurile, Lişna cu Şfărcăuți
	700	Aga Vasile Miclescu	Comăneştii din Vale
3600	-	Log<o>f<ăt> Teodor Balş	Darabanii cu Corneştii, Bagiura din Deal şi din Vale
1200	-	Banul Manolachi Mişogli	Mileanca
	900	Stol<ni>c Nicolai Mişogli	Tătărăşănii
	600	Aga Alixandru Sturdza	Odaia Gârbenii
	500	Căm<i>n<a>r Enacachi Lipan	Bivolu
	800	Aga Alecu Grigoriu	Coţuşca
	700	Căm<i>n<a>r Teodor Pisoţchi	Ichimenii
	700	Spăt<a>r Grigori Safta	Odaia Ichimenii
	280	Vor<ni>c Grigori Crupenschi	Odaia Hătcăuții
1500	-	Vor<ni>c Alecu Vintura	Mitocu şi Hătcăuții
	500	Dv. Iorgu Curt	Ghirenii
1000	-	Aga Nicolai Miclescu	Crasnaleuca Nichitenii
	400	Comis Ioan Tăutu	Odaia Ghirenii
1500	-	Banu Alecu Suțu	Hudeştii Mici
1200	-	Maior Iorgu Sturdza	Rădăuții
1000	-	Banu Gheorghi Baltă	Horodiştea cu Cuzlău
1800	-	Costachi Negrea	Săvenii
1600	-	Colonelu Iorgu Stratulat	Vlăsineştii
	800	Aga Sturdza	Hăneştii
1000	-	Spăt<a>r Gheorghi Codrescu	Drăguşenii
	700	Aga Alecu Jiianu	Plopenii cu Dumenii
	700	Comis Scarlat Greceanu	Tăuteştii cu Simioneştii
	800	Pah<arni>c V. Pisoţchi	Nichitenii
	400	Clucer Iancu Panaitiu	Domoşenii lui Fliondor
	600	Colonel Gheorghi Stroici	Volovățu
	800	Căp<i>t<an> Manoli Stroici	Asămine
	400	Nicolai Timuş	Teşcurenii Răzeşi
2000	-	Log<o>fiteasa Hie. Milu	Avrămenii şi Teşcurenii
	400	Pah<arni>c Sacară	Zahorenii
	200	Pah<arni>c N. Marcu	Borole
	120	Pit<a>r Gheorghi Grasu	Borole din Vale
	100	Enacache Corneli	Asămine
	550	Aga Costachi Vârnav	În Hilişău şi Liveni
	550	Scarlat Vârnav	Asămine

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

		400 Dv. Alecu Curt	Hilişăului
	600	Post<elnic> Mihalachi Gherghel	Şăndricenii
	800	Aga Costachi Cerchez	Şăndricenii
	600	Post<elnic> Costachi Gherghel	Şăndricenii banului Gherghel
	250	Nobilul Gheorghi Gherghel	Bosia
4000	-	Alecu Plagino	Broscăuţii şi Cobâla
1600	-	Cneaz A. Moruz	Trestiana şi Horlăcenii
	500	Nobilu Teodor Ghiţăscu	Prelipca
	700	Vor<ni>c P<etrache> Mavroeni	Sauceniţa
	300	Aga Lupu Botez	Parte din Sauceniţa
	350	Tudurache Gherghel	Prăsăteştii
1500	-	Vornic Petrachi Mavroeni	Văculeştii
	600	Mihăiţă Danu	Brăeştii lui Ghilime
	600	Sărd<a>r Ghilime	Asămine
1200	-	Vor<ni>c Ilie Gherghel	Brăeştii
	500	Aga Iancu Docan	Mateenii
	400	Comis Costachi Haretu	Vlădenii cu Mateenii
	120	Gheorghi Borcea	Tot în Vlădeni
1500	-	Aga Iancu Docan	Dămăchenii
	500	Spăt<a>r Iancu Anastasiu	Miclăuşănii
	475	Spăt<a>r Manolachi Gavril	Carasa
	120	Pit<a>r Co<s>tin Stroici	În Horlăceni
2200	-	Fost domn Mihai Sturdza	Pârâu Negru
1000	-	Post<elnic> Pavăl Stoianovici	Derţca
	800	Post<elnic> M. Holban	Lozna
	400	Post<elnic> M. Holban	Călineştii
	180	Spăt<a>r Iosif Uhrinovschi	Talpa
2000	-	Cneaz P. Moruz	Dobrăcăuţii şi Vârfu Câmpului i Ionăşănii
	800	Aga Gheorghi sân Jorje	Ionăşănii Bogzii
	150	Iordachi Nacu	----- „-----
2000	-	Fraţii Silioneşti	Hănţăştii din Deal şi din Vale
	200	Dv. Vasile Calmuţchi	Bereştii
3500	-	Cneaz A. Moruz	Parti din Bereşti, Băneşti, Şerbăneşti cu toati cotunurile
	160	Teodor Chiriac	Ruşii lui Chiriac
	350	Spăt<a>r Costachi Ciomârtan	Ruşii lui Ciomârtan
	250	Costachi Ciornei	Botoşăniţa
	180	Alecu Stârcea	Rudeştii
	120	Clucer Iordachi Ciomârtan	Osăbiţii din Ruşi

Ţinutul Putnei

Prinţul N. Conachi Vogoridi	Domneştii şi Nămoloasa
Beizade N. Suţu	Faurii
Log<o>f<ăt> Alecu Balş	A<d>giudul Nou
---- Costachi Catargiu	Mărăşăşti
Vor<ni>c Iordachi Pruncu	Varniţa şi altile
Post<elnic> Dimitrii Sturdza	Boloteştii
Aga Ştefan Dăscălescu	Câmpurile
----- Costachi Dăscălescu	Vităneştii
----- Teodor Guţă	Găvanile şi altile
----- Ioan Valeriu	Căpoteştii şi altile
Spăt<a>r Vasile Adămachi	Sascutul
----- Panaite Iacov	Bereştii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

----- Costandin Gâță	Găvanile şi altile
Fraţii Burgheleşti	Coţofăneştii şi Uricheştii
Pah<arnic> Asanachi Panfile	Floreştii şi altile
Aga Hristodor Exarhu	Călienii şi Mirceştii
Cneaz Dimitrii Cantacuzin	Bizigheşti
Filip Banu	Găgeştii
Mihai Gaiță	Asămine
Gheorghi Arlanda	Pățăşti
Necolai Stoica Cristea	Jaru
Necolai Faur	Odobeştii
Dumitru Ilie	
Gheorghi Grigori	
Dumitrachi Valeriu	
Gheorghi Valeriu	
Clucer Ghiță Petrovici	
Vasile Avram	
Ghiță Ivaşcu	
Serd<a>r Gheorghi Ghindar	
Comis Iancu Vârgolici	
Serd<a>r Costachi Buzdugan	
Vasile Pătrăşcanu	
Spăt<a>r Nicolai Dimitrescu	
Dimitrii Dăscălescu	
Comis Scarlat Bontăş	
Şetr<ar> Manolachi Nacu	
Costandin Dămian	
Nicolai Berbecea	
Polcovnic Dinu Culeriu	
Nicolai Olteanu	Suraia
Dinu Murguleţu	
Pit<a>r Ghiță Gotinştean	
Pit<a>r Costachi Ciornei	
Şetr<ar> Petrachi Neculau	
Serd<a>r Ioan Neculau	
Necolai Blănariu	
Sluger Alecu Stamati	
Clucer Vasile Vidraşc<u>	
Dv. Mihalachi Tacu	
Spăt<a>r Nicu Cotescu	
Comis Tachi Valeriu	
Spat<a>r Costachi Dimitrescu	
Comis Iordachi Angonescu	
Polc<ovnic> Iancu Solovan	
Comis Ioan Langa	
Căm<i>n<a>r Ioan Gâță	
Pit<a>r Tiodor Neagu	
Serd<a>r Costachi Neagu	
Polc<o>v<nic> Ioniță Şerban	
Ioniță Taftă	
Dumitru Taftă	
Ioan Mircea	
Ioan Stoica	
Radu Nicoară	
Nicolai Curvei	
Toadir Petrea	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ioan Tudurachi
Toadir Brânzoiu
Costandin Hagiu
Nicolai Ghiurea
Nicolai Bichiu
Gheorghi Călugăru
Andrunachi Boacână
Ştefan Căzuiu
Ioan Roşioru
Gheorghi Chiuşman
Lupu Huigărău
Eni Bercucin
Lupu Necula
Ioan sin Toadir Popa
Maftei Apostu
Vasile Cherciu
Apostu Cherciu
Guzu Necula
Ivan Andoniul
Apostu Ţiurlea
Nicolai Aret
Vasile Costin

Oraşul Focşani

Spăt<a>r Iancu Lupu
------- Ghiţă Dimitriu
Cămin<a>r Gheorghi Corbu
Serd<a>r Luca Toader
------- Nicolai Cerchez
------- Pavăl Dimitriu
------- Gheorghi Burlan
Clucer Nicu Giurgea
------- Nicu Gaicu
Sluger Dimitrii Gheorghiu
Nastasă Tatovici
Teodor Mandrea
Costandin Gheorghiu
Necolai Curlea
Hagi Necolai Călin
------- Dimitriu
Gheorghi Ilie
Costachi Lagner
Costandin Stoian
Ioan Gheorghiu
Eni Bulea
Toadir Mihai
Ghiţă Gheorghiu
Danu Petrea
Zlatcu Necolau
Ivanciu Coliu
Gheorghi H. Petcu
Trifan Bosi
Nicolai Barna
Nicolai Spiridon
Gheorghi Jacu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţinut Tutovii

Proprietăţi mari galbini	Proprietăţi mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăţilor
2000	-	Leitinant Alecu Catargiu	Popenii de Sus şi de Gios
	600	Comis Iordachi Lambrino	În Banca
1000	-	Vor<ni>c Alecu Mavrocordat	Ghermăneştii
3500	-	Vor<ni>c M. Costachi Epureanu	Epurenii
	700	Aga Ştefanachi Sturdza	Lăţăştii
6000	-	Log<o>f<ăt> Alecu Sturza	Murgenii cu siliştele ei: Pogane, Mirenii şi Berzani
	500	Maioru Iordachi Dimcea	Cârja de Sus
1700	-	Aga Iorgu Radu	Obârşenii şi Dealu Mare
	650	Log<o>f<ăt> D.Cantacuzino Paşcanu	Vinderei boiereşti
	700	Vor<ni>c Lascăr Catargiu	Docăneasa
	400	Serd<a>r Vasile Chiru	Miroasa
	700	Spăt<a>r Iordachi Popa	Din Cârlomăneşti, Oancea şi Rădeşti
5000	-	Vor<ni>c Dimitrii Mavrocordat	Ghidiţănii şi Cioreştii
	900	Nobilu Dimitrii Cuza	Criveştii
	700	Aga Costachi Costăchescu	Ciortolomul
	700	Post<elnic> Gheorghi Iamandi	Sălcenii de Gios
	900	Spăt<a>r Iordachi Giurgea	Sălcenii de Sus
1200	-	Aga Alecu Romalo	Pochidei
	850	Aga Iordachi Gane	În Dragomireşti, în Dracsânii Vechi, în Miceşti şi Vulpăşăni şi în Berezăni
2500	-	Vor<ni>c Grigori Suţu	Băloşăşti
	450	Doctoru Ste<e>ge	Tăplăoanii
	700	Pah<arni>c Iancu Coroiu	Coroeştii de Gios
2000	-	Aga Necolai Drosu	Iveştii sau Mărginenii
	900	Comis Iancu Cuza	Fichiteştii şi din Putredeni
1300	-	Spăt<a>r Scarlat Miclescu	Ghiscanii şi din Cristeşti
	450	Căp<i>t<an> Costachi Oatu	Tăbăceştii
	500	Pit<a>r Necolai Mircea	Iţcanii
	450	Nobil Nicolai Docan	Poiana Petrii
1000	-	Serd<a>r Iordachi Romaşcu	Popeştii Tuleştii, Rădenii şi altile
1500	-	Căm<i>n<a>r Dimitrii Cerchez şi serd<a>r Gheorghi Cerchez	Voineştii, Bubucenii, Ştiubeenii, Răteşti, Cristeştii din Deal şi parte din Găneşti
	600	Stol<ni>c Costachi Armagu	Din Mărăşăşti, din Lunca, din Lungaşa, Andrieştii şi altile
	450	Post<elnic> Andrunachi Donici	Siniţăneştii
1500	-	Ban Costachi Vidraşc	Ruşii lui Vidraşc cu siliştile
	500	Post<elnic> Costachi Donici	Stănişăştii cu parte din Gălţăşti
2500	-	Vor<ni>c Todiraşc Palade	Perienii de Gios şi Drăjeşti
1200	-	Post<elnic> Panaite Radu	Poliţănii
	600	Colonelu Neculai Boteanu	Gura Ezărului
	450	Aga Alecu Dia	În Cristeştii de Gios
	500	Vor<ni>c Costachi Emandi	Cernaţii
1500	-	Aga Gheorghi Costachi	Pătrăşcanii
1200	-	Vornic Ioan Greceanu	Pleşanii cu celilante
1500	-	Aga Manolachi Paladi	Mânzaţii boireşti cu alti hlizi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3000	-	Aga Iancu Paladi	Susănii cu siliştile lor şi Ghicanii
	450	Serdar Pavăl Apostoliu	Ibăneştii
	600	Stol<ni>c Gheorghi Popescu	Bucureştii, Costeştii şi altile
3000	-	Vor<ni>c Lascăr Bogdan	Unţăştii şi Bucureştii
	400	Serd<a>r Gheorghi Mogâldea	Tunsăştii de Sus
	450	Nobilu Costachi Ciucă	În Putredeni
	450	Căm<i>n<a>r Vasile Ioan	În Gârbovăţu şi Brădeşti
	500	Comis Costachi Iamandi	Vizurenii
1000	-	Pah<arni>c Hristodor Juvară	În Cârlomăneşti
	800	Aga Vasile Iamandi	Bârlăleştii
	100	Nobilu Iordachi Lambrino	În Fedeşti
	150	Comis Ioan Ignat	În Vindereii răzăşi
	300	Med<elni>cer Dimofti Dragomir	În Lungeşti şi Gârbovăţu
	150	Sluger Vasile Dabija	În Bălăbăneşti
	100	Serd<a>r Petru Costandin	În Cucueşti
	100	Post<elnic> Costachi Chicuş	În Cerţăşti
	200	Spăt<a>r Simion Bontăş	În Cerţăşti şi Bosâncioaia
	350	Serd<a>r Petrachi Mitrea	În Cârlomăneşti
	200	Med<elni>cer Vasile Mitrea	Asămine
	150	Serd<a>r Petrachi Macovei	Asămine
	300	Serd<a>r Vasile Buţă	În Blăgeşti
	100	Căp<i>t<an> Iordachi Trenchi	Asămine
	100	Serd<a>r Gheorghi Buţă	În Docani şi Lungeşti
	300	Clucer Gheorghi Bugeacu	În Pupăzeni
	250	Comisu Vasile Vîrgolici	În Cărăpceşti
	250	Stol<ni>c Ioan Angheluţă	În Stieţăşti
	150	Comis Dimitrii Petrovici	Păcurăreştii
	100	Sluger Vasile Ghelţu	În Căbeşti
	150	Med<elnicer> Iordachi Cal-alb	În Polocin şi Priponeşti
	150	-----„---- Costachi Cal-alb	Asămine
	150	Dv. Toadir Albu	Chilienii şi alti
	150	Sluger Nicolai Dămienescu	În Prisăcani şi Tăbăceşti
	100	Dv. Scarlat Filipide	În Tăbăceşti şi Căbeşti
	250	Căm<i>n<a>r Iordachi Prangati	În Călieni
	100	Iorgu Gâlcă	În Zbogomeşti
	100	Gheorghi Gâlcă	Asămine
	200	Ştefănică Gâlcă	Asămine
	200	Căm<i>n<a>r Ioan Cihoreanu	Valea Dornenilor
	100	Pit<ar> Simion Gheucă	În Budeşti
	200	Şet<rar> Vasile Sălean	Asămine
	350	Maior Pavăl Dorobăţu	Tuleştii
	100	Ioan Tiron	În Botoiu
	110	Vasile Brânză	În Găneşti şi Rădeni
	200	Serd<a>r Ioniţă Vrabie	În Avrămeşti
	200	Stol<ni>c Gheorghi Romaşcu	În Popeşti
	250	Spăt<a>r Alecu Tudure	Croitori
	100	Dv. Grigori Răducanu	În Corodeşti
	100	Clucer Vasile Huibevici	Oneştii din Călimăneşti şi Chipireni
	100	Med<elni>cer Costandin Merăuţă	În Călimăneşti şi Glodeni
	200	Şet<rar> Ioan Popa	Fulgu
	150	Sluger Grigori Negruţu	În Vlădeşti
	120	Postel<ni>c Neculai Ţiple	Rădeştii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	100	Nobil Iordachi Cotruță	Sârbii
	200	Pah<arni>c Ioan Oprișanu	Giurăneștii cu Ulii
	350	Spăt<a>r Iancu Avrămescu	În Cerțăști și Coroiești
	200	Gheorghi Buță <și>	
	200	Nedelcu Buță	În Bogdana de Gios
	100	Poroș<ni>c Scarlat Balaban	În Bălăbănești
	100	Nobilu Ioan Popa	În Blăjești și Popeni
	100	Post<elnic> Ioan Cozma	În Săreței

Ținut<ul>Tecuciului

Proprietăți mari galbini	**Proprietăți mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea proprietăților**
x 7000[1]	-	Beizade Vogoridi	
3000	-	Log<o>f<ăt> Alecu Balș	Poinarii sau Homocea
3000	-	------- Costin Catargiu	Ionășăștii
3500	-	------- Alecu Sturdza	Cernicarii
1800	-	Vor<ni>c Alecu Mavrocordat	Puțănii
2000	-	------- Vasile Sturdza	Blânzii
2000	-	------- Grigori Suțu	Slobozia Umbrărești
1000	-	------- Alecu Ghica	Podolenii
x 6000	-	Post<elnic> Panaite Balș	Blăjării de Sus cu Iveștii și Torcești
x 1200	-	Căm<i>n<a>r Alexa Anastasiu	Brehoaia
	400	Aga Iordachi Miclescu	Lăeștii Miclesculuі
	400	Post<elnic> Alecu Teriacu	Slobozia Cornii
x 3000	-	Vor<ni>c Costachi Ghica	Șerbăneștii și Lungociu
x 2000	-	Aga Hristodor Exarhu	Merești
x 4000	-	Spăt<a>r Iordachi Giurgea	Șărbăneștii și Lungociu
	400	------ Iancu Buzdugan	Răspochii
	500	Ștefanachi Abaza	Milișcanii
1400	-	Aga Petru Ciucă	Itu și Lichitișenii
x 1200	-	Post<elnic> Grigori Roseti	Filipenii
	500	Todirică Paladi	Șăndrești
	500	Colonel Iorgu Strătulat	Hurueștii
	400	Med<elni>cer Andrii Ignat	Ochenii
x 1000	-	Spăt<a>r Necolai Bontăș	Rogoazile și cotunul Vitorogi
	500	Spăt<a>r Costandin Sturdza	Drăgeștii și Cernicarii
1400	-	Vor<ni]c Iorgu Razu	Cornii
	500	Căm<i>n<a>r Toadir Sturza	Costișa și Ungurenii
1200	-	Spăt<a>r Alecu Vidrașcu	Gherdana
x 1000	-	Sluger Ioan Crețu	Medelenii Noi de Sus
x 1000	-	Serd<a>r Gheorghi Vidrașc	Coloneștii
x 1200	-	Nobilu Dimitri Iamandi	Sârbii și Dămăcușa
x 1000	-	Spăt<a>r Ștefan Iamandi	Pod Turcului și Dămăcușa
	400	Comis Petrachi Veisa	Sârbii
	400	Clucer Costachi Gheucă	Giurgioana
	500	Post<elnic> Ioniță Coroiu	Chișcanii
	400	Polc<ovnic> Neculai Ghilțu	Buciumii, Sârbii și Dobrinești

[1] Asterisc în document, fără vreo precizare sau motivație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

300	Banu Vasile Ursachi	Slobozia Tălpigii
150	Aga Costachi Negruțu	Tălpigii
100	Clu<cer> Şerban Avram	Corodu
100	Dv. Dumitru Varlaam	Asămine
350	Banu Petrachi Şendrea	Poiana
300	Colonel Manolachi Frunză	Asămine
200	Dv. Iancu Similache	Buciumenii de Sus şi de Gios
300	Serdar Costachi Corban	-----„-----
300	Dv. Iancu Corban	----„------
300	D. Alecu Corban	----„-----
150	Ioan Ifrim	----„------
200	Dv. Necolai Tacu	-----„-----
150	D. Costachi Ifrim	----„------
150	Pah<arni>c Iancu Şendrea	----„------
150	Dv. Tudorachi Şendrea	-----„-----
200	Stol<n>c Ioniță Ghelți	----„-----
100	Serd<a>r Costachi Caracaş	Vitorogi şi altile
100	Sluger Costandin Lupaşcu	Sârbii
150	Pah<arni>c Alecu Vârlănescu	----„-----
150	Dv. Alecu Barbu	-----„-----
350	Pah<arni>c Dimitrii Frunză	----„-----
150	Sluger Nicolai Niculiță	Grădeştii
100	Dv. Gheorghi Cuza	Milişcanii
120	Vasile Iconomu	Glodurile
100	Post. Iordachi Breahnă	Oțăleştii
100	Costachi Breahnă	Asămine
150	Aga Dimitrii Lupu	Găleştii
200	Serd<a>r Manolachi Galeri	Floreştii
120	V. Ioniță Volcescu	Condrăceştii
100	Pit<ar> Ştefan Beldiman	Idem
100	------ Vasile Beldiman	Idem
100	------ Gheorghi Beldiman	Idem
100	Ioan Florescu	Idem
150	Comis Şerban Boteanu	Hărliceştii
100	Med<elni>cer Costachi Cocriş	Rogoazî
100	Dv. Dimitrii Vasiliu	Medelenii Noi
100	Dv. Ioan Măcărescu	Idem
100	----- Petrachi Tacu	Idem
120	Ioan Luchianu	Idem
200	Pah<arni>c Ioachim Vasiliu	Unceştii
200	Dv. Teodor Vasiliu	Idem
200	Vasile Coroiu	Idem
100	Şet<rar> Ioniță Țărălungă	Idem
100	Grigori Chiriac	Idem, cotunu Gunoaia
100	Mihai Cârlan	Idem
100	Neculai Lupescu	Idem
150	Serd<a>r Chiriac Bontăş	Salahoru
100	Postr. Miron Botezat	Crăeştii
200	Clucer Iancu Zota	Oprişăştii
150	-----Dimitrii Motăşi	Burdusacii
200	Serd<a>r Grigori Motăşi	Motăşănii
150	Dv. Alecu Chiriacu	Idem
300	Stol<ni>c Lascăr Moldovanu	Perjoasa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	300	Sluger Dimitrii Velicu	Sălcuța
	200	Serd<a>r Anastasii Anastasiu	Brăhășăști
	150	Nobilu Nicu Vârlănescu	Gura Berheciului
	300	---- Necolai Turculeț	Poiana şi Dobârneşti
15000	-	Prințul Necolai Vogoride	Țigăneştii, Fondenii şi Privalul

Târgul Tecuci

1000	-	Spăt<a>r Costandin Iacovachi
2000	-	Spăt<a>r Scarlat Motăş
3000	-	------ Iordachi Şerban
2000	-	Maior Iancu Diamandescu
3000	-	Banul Teodor Moisă
1000	-	Banu Alecu Baiardi
3000	-	Com<i>s Petrachi Anastasiu
1500	-	Com<i>s Alecu Vucitici
3000	-	Com<i>s Iordachi Dimitriu
1000	-	Căm<inar> Costandin Boteanu
1000	-	------ Costachi Iacovachi
1000	-	------ Gheorghi Neculeanul
3000	-	------ Grigori Iosifescu
1000	-	------ Panaite Cihoreanu
2000	-	Serd<a>r Tanasă Stoinescu
1000	-	------ Ştefanachi Aftanasiu
2000	-	------ Ioniță Hrisante
1000	-	Med<elni>cer Costachi Cihoreanu
1000	-	Andonii Brăiliță
1000	-	Costachi Panaitescu
3000	-	Toadir Săndulescu
1000	-	Clucer Iancu Nicolau
1500	-	------ Costachi Popovici
1000	-	------ Costachi Groza
1000	-	Sluger Gheorghi Hâncu
1000	-	------ Costachi Mironescu
1000	-	------ Tanasă Vasiliu
1500	-	Pit<a>r Miron Atanasiu
3000	-	Pit<a>r Manolachi Neculau
3500	-	Nobilul Costachi Racoviță
1000	-	------ Iordachi Popovici
1000	-	------ Sirie Ivanovici
1000	-	Polc<o>v<nic> Vasile Dimitrescu
2000	-	------ Şerban Radovici
1000	-	------ Gheorghi Manea
1000	-	------ Mihalachi Sârea
1000	-	------ Neculcea Petrovici
1000	-	------ Costandin Radovici
1000	-	------ Ilie Popovici
1500	-	------ Gheorghi Palade
2000	-	------ Iftime Ureche
1500	-	------ Ioan Vasiliu
1000	-	------ Lupu Pelin
2000	-	------ Dumitrache Ioan
1000	-	------ Iacomii Dimitriu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3000	-	------ Alecu Bordianul
1000	-	------ Toadir Băltan
1000	-	------ Adrunachi Batoşanu
2000	-	------ Ioan Ţuguiu
1500	-	------ Gheorghi Caprariu
1000	-	------ Stoian Donciu
1000	-	------ Toadir Gheorghiu
1000	-	------ Filip Diciu
1000	-	------ Ştefan Lupu
1000	-	------ Strătulat Vasâliu

Ţânut Eşii

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea moşiilor**
6500	-	Vor<ni>c Lascarachi Cantacuzin	Totoeştii, Erbicenii, Pod Iloai, Popeşti cu cotuna Mădârjacu şi Doroşcanii
2000	-	Spăt<a>r Teodor Aslan	Cârjoaia şi Horodiştea
1500	-	Post<elnic> Costachi Luca	Cucutenii
	700	Spăt<a>r Dimitrii Borş	Dădeştii
4500		- Post<elnic> Panaite Balş	parti din Cepliniţă cu cotunurile
	700	Petrachi Asachi	Trăistenii
2000	-	Vor<ni>c Teodor Ghica	Oneştii
	800	------- Alecu Catargiu	Vlădenii şi Lunganii
	800	Spăt<a>r Gheorghi Stati	Hălcenii
	200	Pah<arni>c Mihalachi Bădărău	parti din Rădeni
	150	Serd<a>r Neculai Bădărău	parti din Bădărăi
	300	Căm<i>n<a>r Neculai Stroescu	Răşcanii
	400	Vor<ni>c Gheorghi Cucioreanu	Soloneţul
	300	Spăt<a>r Gheorghi Stroescu	Găurenii
1000	-	Log<o>f<ăt> Toader Balş	Păulenii
	800	Serd<a>r Dimitrii Pastia	Căueştii
2000	-	Fost Domn Mihai Sturza	Perienii
2000	-	Vor<ni>c Iordachi Beldiman	Cărnicenii şi Potângenii
	800	Post<elnic> Dimitrii Cornea	Cărnicenii
2000	-	Post<elnic> Costachi Carp	Căminăreşti
	400	Spăt<a>r Vasile Bogonas	Vladomira
	800	Căminar Ioan Ivaşcu	Trifeştii lui Păun
1000	-	Vor<ni>c Costachi Negruţ	Trifeştii Veisii
1000	-	------ Mano Hrisoverghi	Băltenii
	300	Spăt<a>r Ioan Stroescu	Capul Dealului
1000	-	Maior Lionida Mavrodin	Gropniţă i Forăştii
	800	Spăt<a>r Dimitrii Cozadin	Izvoarâle
	600	Iorgu Miclescu	Singerii
	800	Serd<a>r Nicolai Andoniu Larga	
	500	Log<o>f<ăt> Costachi Sturza	Movilenii
2400	-	-------- Dimitrii Cantacuzin	Popricanii şi Tăuteştii
1000	-	Vor<ni>c Mihalachi Kogălniceanu	Mârzăştii şi Horleştii
	700	Vor<ni>c Costachi Rola	Moimeştii
	100	Sluger Gheorghi Codrescu	parti din Zahorna
3000	-	Colonel Alecu Mavrocordat	Cristeştii şi Ţuţora

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	500	Lionida Ghica	Cotu lui Ivan
	300	Serd<a>r Petru Voinescu	Sirca
	300	Aga Dimitrii Ghilime	Şăndrenii
1000	-	Vor<ni>c Teodor Palade	Coada Stâncii
1500	-	Log<o>f<ăt> Alecu Balş	Poenile
	300	Căm<i>n<ar> Costachi Neculau	Poiana cu Cetate
	500	Comis Costachi Ene	Mânjăştii şi Budeştii
	500	Post<elnic> Panaite Radu	Vacoteştii
	400	Spăt<a>r Dimitrii Burduja	Lunganii
	900	Aga Manolachi Palade	Prosilnicii
	900	Serd<a>r Ioan Livescu	Corneştii
2000	-	Spăt<a>r Alixandru Beldiman	Miroslava
1500	-	Post<elnic> Ioniţă Coroiu	Leţcanii Vechi cu Brătuleştii
1500	-	Imanoil Arghiropolu	Dumeştii
	700	Post<elnic> Manolachi Codrescu	Holmul
3000	-	Hat<man> N. Alixandru Mavrocordat	Hărpeştii, Bozâia şi Draga
3000	-	Vor<ni>c Alecu Ghica	Păuşăştii şi Păuşasca cu Dealu Mare
	250	Sluger Vasile Poroiman	Bojila
	900	Aga Neculai Miclescu	Obrijănii
2500	-	Beizade Iorgu Suţu	Goeştii
	800	Colonel Mihail Mavrodin	Lunganii
2000	-	Beizade Alixandru Moruz	Brăeştii, Albeştii şi Scorţăştii
1000	-	Spăt<a>r Teodor Vasiliu	Cristeştii
	200	Comis Iancu Anastasiu	Muntenii Jorii
2000	-	Aga Iorgu Voinescu	Prigorenii
	400	Comis Mihalachi Costin	Făcuţii
1400	-	Aga Vasile Bosie	Sirca i Mădârjasca
2400	-	Fii<i> răp<o>s<atului> log<o>f<ăt> Necolai Cantacuzin	Hoisăştii şi Scobâlţănii

Ţinut Covurlui

Proprietăţi mari galbini	Proprietăţi mici galbini	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăţilor
1000	-	Prinţul Alecu Moruz	Pechea
1000	-	Post<elnic> Iancu Iamandi	Măgişenii
1000	-	-------- Panaite Malaxa	Cornii
1000	-	Spăt<a>r Hristodor Alicsăndri	Mânjina
1000	-	-------- Necolai Lafari	Urleştii, Bălţaţii şi Meteştii
	400	Post<elnic> Dimitrii Cornea	Şendrenii
	400	Serd<a>r Costachi Caracaş	Asămine
	400	Aga Gheorghi Costandin	Movilenii
	400	Med<e>l<nice>r Costin Chebac	părţi în Cudalbi
	400	Spătar Gavril Stamatin	Gorneştii
	400	Pah<arni>c Eni Şarban	Odaia Pochii
	400	Post<elnic> Gheorghi Vârlan	părţi în Cudalbi
	100	Poroş<ni>c Gheorghi Vârlan	Tot în Cudalbi
1000	-	Hat<man> Gheorghi Ghica	În moşiile Frumuşiţa şi altile
1000	-	Căp<i>t<an> Iancu Alicsandri	Folteştii şi Fântâneli
1000	-	Vor<ni>c Lascăr Catargiu	Golăşăi
1000	-	Aga Mihalachi Chicuş	Răşcanii
1000	-	Post<elnic> Iancu Fotea	Branişte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1000	-	Comis Grigori Codreanu	Chiroftia
	400	Clucer Ştefanachi Gheorghiu	Odaia Manolachi
	100	Ban Lupu Pangrati	Mosc<u> şi Vârlezii
	100	Med<e>l<nice>r Costandin Onu	Oneştii
	100	Stol<ni>c Gheorghi Cernat	În Vârlezi şi Umbrăreşti
	100	Căm<i>n<a>r Nicolai Cernat	Asămine
	400	Serd<a>r Mihalachi Botez	Vârlezi şi Tăbloiu
	100	Nobilul Gheorghi Plesnilă	----------
	100	Comis Gheorghi Bălăban	Jorăştii şi Umbrăreştii
1000	-	Aga Vasile Greceanu	Drăguşenii şi Oncanii
1000	-	Banu Sculi Logofeti	Diocheţii şi Comăneştii
	400	Spăt<a>r Costachi Miclescu	Paşcanii
	400	Banu Teodor Atanasiu	Bereştii
	400	Nobilul Iordachi Miclescu	Paşcanii
	100	Serd<a>r Lupu Budişteanu	Oancia
	100	Comis Haralamb Macri	Slob<ozia> Băneasa
	100	Serdariu Ioniţă Coroiu	Gropenii
	100	------- Vasile Chiru	Ponosăştii
	100	Clucer Gheorghi Buţean	Lupeştii
	100	Jig<ni>cer Iordachi Smiceanu	Croeştii
	100	Serd<a>r Ioan Macri	Asămine
	100	------ Ionică Plesnilă	Câşla Tăblii
	100	Comis Costachi Codreanu	Ruşii
	100	Spăt<a>r Iordachi Popa	Huleştii
	100	Triti log<o>f<ăt> Hristu Gheorghiu	Şipotu
	100	Căm<i>n<a>r Vasile Hermeziu	Bălinteştii
	150	Gheorghi Bălcu ----	
	150	DimitriiBălcu ----	
	150	Iordachi Bălcu ----	
	150	Nedelcu Călin ----	
	150	Anton Călin ----	

Oraşul Galaţii

6000	-	Colonelul Neculai Steriadi
6000	-	Alecu Cuza
6000	-	Ioan Duca
6000	-	Vor<ni>c Grigori Suţu
6000	-	Post<elnic> .[ilizibil]
6000	-	Panaite Malacsa
6000	-	Iancu Fotea
6000	-	Aga Gheorghi Costandin
6000	-	Mihalachi Străjescu
6000	-	Petrachi Străjescu
6000	-	Spăt<a>r Mihalachi Chicuş
6000	-	Alecu Frangu
6000	-	Hristodor Alicsandri
6000	-	Grigori Boţan
6000	-	Banu Iancu Adamide
6000	-	Sculi Logofeti
6000	-	Toader Atanasiu
6000	-	Căm<i>n<a>r Nicolai Balaban
6000	-	------ Haralamb Macri

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3000	-	Comis Gheorghi Mantu
3000	-	------ Mihalachi Rusovici
6000	-	------ Enachi Mitoc
6000	-	------ Manti Rusu
6000	-	------ Iancu Panaitescu
3000	-	------ Grigori Samanca
6000	-	------ Gheorghi Balaban
3000	-	------ Serd<a>r Gheorghi Mălinescu
6000	-	------ Nicolai Zisu
6000	-	------ Vasile Panaite
6000	-	------ Gheorghi Dimitriu
3000	-	------ Gheorghi Stanciu
3000	-	Stol<ni>c Costandin Bahace
3000	-	Med<e>l<ni>cer Dimachi Balaban
3000	-	------ Gheorghi Balaban
6000	-	------ Alicsandru Ioan
6000	-	Clucer Iordachi Balaban
6000	-	Costachi Popovici
3000	-	Pitar Vasile Maduşălcu
3000	-	Şătr<ar> Ştefanachi Vasiliu
6000	-	------ Panaite Candapula
3000	-	Ilii Cărăbuş
3000	-	Arsăni Toader
3000	-	Ivanachi Iancu
3000	-	Iancu Vasiliu
6000	-	Serd<a>r Vasile Panaite
6000	-	Căm<i>n<a>r Enachi Mitachi
3000	-	Ianachi Franghe
3000	-	Nicolai Filipu
3000	-	Iancu Dimitriu
3000	-	Alecu Gheorghiu
3000	-	Ioan Bănceanul
3000	-	Stanciu Caramfil
3000	-	Necolai Creţu
3000	-	Costandin Mustaţă
3000	-	Iancu Dragnea
3000	-	Mihalachi Sandovici
3000	-	Post<elnic> Cara Costandin
3000	-	Soare Ioan
3000	-	Baraban Ivanov
3000	-	Ivan Hagi Hristea
3000	-	Poliz. Papadopolu
3000	-	Ioan Vlad
3000	-	Necolai Grigoriu
3000	-	Ioan Gheorghiu
3000	-	Vasile Viorica
3000	-	Costachi Hagi Ioan
3000	-	Alecu Sârbu
3000	-	Hriste Copcea
3000	-	Mihalachi Drăgoiu
3000	-	Ioniţă Costandin
3000	-	Iordachi Atanasiu
3000	-	Hagi Nicolai Pastramă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3000	-	Manolachi Neculau
3000	-	Dumitru Chebac
3000	-	Paraschiv Stoean
3000	-	Iancu Gheorghiu
3000	-	Grigori Covalgiu
3000	-	Nicolai Chiriac
3000	-	Costachi Vasiliu
3000	-	Vasile Brănişteanu
3000	-	Gavril Moisă
3000	-	Panaite Moisă
3000	-	Gheorghi Ciocoiu
3000	-	Dragan Alecsa
3000	-	Ivan Neculau
3000	-	Stamati Alicsandri
3000	-	Hr. Manolachi Neculau
3000	-	Dimitrii Popoi

Ţinut Romanului

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea proprietăţilor**
		Log<o>f<ăt> Ştefan Catargiu	Tupilaţii, Muncelu de Sus, Simioneştii şi Bârjovenii
		Log<o>f<ăt> Nicolai Milu	Vovrieştii, Holmu, Poienarii, Pânceştii şi Crăieştii
		Log<o>f<ăt> Gheorghi Sturza	Dulceştii
		------- Costachi Sturdza	Şcheia şi Oborocenii
		Vor<ni>c Alecu Catargiu	Cârligii i Ruptura Porceştii şi Hărmăneştii
		------- Mihăiţă Mihalachi	În Găceşti
		------- Alecu Rusu	Teţcanii
		------- Manolachi Manu	Dagâţa
		------- Dimitrii Miclescu	Drăgeştii
		Cneaz Alicsandru Moruz	Hălăuceştii
		Post<elnic> Lascarachi Mihalachi	În Băceşti şi Băbuşa
		------- Iancu Iamandi	Bâra, Căuşenii şi Petreştii
		------- Alecu Miclescu	Răcea de Gios şi Icuşăştii de Sus
		------- Diumitrii Drăghici	Giurgenii
		------- Vasile Alicsăndri	Mirceştii
		Aga Enachi Burchi	Bătrâneştii şi Fundu Şâştariului
		------- Iordachi Hermeziu	Dămieneştii
		------- Dimitrii Stepano	Onicenii
		------- Costachi Balaiş	Cotu Grosului
		------- Iorgu Ghica	Trifeştii
		------- Gheorghi Scorţăscu	Boghicea
		------- Dimitrii Stan	Boteştii
		Post<elnic> Grigori Hermeziu	Călugărenii
		Spăt<a>r Costachi Petrovici	Giuleştii
		Grigori Vârnav	Giuleştii, Sofrăceştii şi Nisporeştii
		Spăt<a>r Costandin Vârnav	Săcuienii
		------- Neculai Negruţi	Buciumii
		------- Ioan Stroescu	Bahna

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

		------- Iorgu Arghiropul	Bozienii răzăşi
		------- Alecu Scărţăscu	Hăbăşăştii
		Banu Neculai Delimarcu	Pădurenii
		Comis Iordachi Teodoru	Cuciulaţii şi Porceştii
		------- Costachi Eni	Onicenii
		Căm<i>n<a>r Gavril Cilibiu	Iuganii din Deal
		------- Alecu Mateeş	Mărmurenii
		Pah<arni>c Costachi Roată	Galbinii şi Tuleştii
		Serd<a>r Dimitrii Ioan	Mirceştii i Lăzăşti
		Stol<ni>c Şerba<n> şi Gheorghi Boteanu	Poiana lui Iuraşc<u>
		Clucer Ioniţă Onuţu	Pânceştii
		Sluger Ioan Stroiu	Tălpălâii
		Şetr<ar> Iorgu Dimitriu	În Brănişteni
		------ Ilie Giosanu	Neguşenii
		------ Dv. Dimitrii Cuza	Cucii
		Zamfirachi Carp	În Todireni

Oraşul Roman

2500	-	Aga Enachi Burchi
2000	-	----- Gheorghi Mardare
2000	-	----- Dimitrii Strat
2000	-	----- Ioan Botez
1000	-	Spăt<a>r Grigori Hermeziu
2000	-	----- Grigori Vârnav
1000	-	----- Costachi Petrovici
1000	-	----- Dimitrii Poliz<u>
2000	-	----- Grigori Mardare
1000	-	Banu Iancu Fabian
1000	-	Comis Teodor Gheorghiu
1000	-	----- Dimitrii Avram
2000	-	Căm<ina>r Ioan Cihoreanu
1000	-	Căm<ina>r Gavril Cilibiu
2000	-	------ Vasile Macarovici
1000	-	------ Grigori Giosanu
1000	-	------ Alecu Mateeş
1000	-	------ Pah<a>r<ni>c Vasile Iordachi
1000	-	Serd<a>r Tanasă Gheorghiu
1000	-	Med<e>l<ni>cer Nicolai Naum
1000	-	Sluger Manolachi Cilibiu

Ţinut Neamţului

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea proprietăţilor**
5500	-	Log<o>f<ă>t Petrachi Roset	Cârligii şi Căciuleştii
1000	-	------ Ştefan Catargiu	Negoeştii, Bolceştii şi Borşeştii i Totoeştii
	900	------ Gheorghi Sturza	Românii
4000	-	Vor<ni>c Iancu Cantacuzin	Podolenii
3000	-	------ Grigori Balş	Bozienii i Ruginoasa
2500	-	------ Ioan Grecianu	Buhuşul
2400	-	------ Răducanu Roset	Mărginenii
2200	-	------ Iancu Cantacuzin	Hârtopu Mare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2000	-	------ Alecu Cantacuzin	Şerbeştii
1500	-	------ Costachi Catargiu	Dobrenii
1200	-	------ Alecu Crupenschi	Polobocu
	470	------ Grigori Crupenschi	Vădurelile
	300	------ Alecu Donici	Socii de Sus
8000	-	Post<elnic> Iorgu Roset Roznovanu	Roznovu cu cotunurile
2500	-	Poste<lnic> Alecu Catargiu	Negreşti
2000	-	------ Mihail Jora	Siliştea
2000	-	Aga Ioan Botez	Ţibucanii
1500	-	Lascarachi Costachi	Şerbeştii lui Talpă
1200	-	Aga Alecu Jora	Hoisăştii
1200	-	------ Iancu Eni	Măstacănu
	500	------ Dimitrii Radu	Parte de Uscaţi
	400	Spăt<a>r Iordachi Crupenschi	Bolceştii i Cotreanţa
	300	------ Manolachi Crupenschi	Beţăştii
	300	------ Costachi Angonescu	Faurii de Gios
	200	------ Iorgu Dimitriu	Zbereştii
	250	------ Manolachi Calino	În Cornii i Strâmbii
	200	Vasile Zaharia	În Bicaz
	300	Căm<i>n<a>r Alecu Mătieş	În Itrineşti
	100	------ Ioan Ciornei	Homicenii
	100	Serd<a>r Petrachi Liciu	În Obârşia şi Negoeşti
	250	Stol<ni>c Mihai Ioga	În Cornii Strâmbi
	130	Clucer Gheorghi Crivăţ	În Rădiu
	120	------ Vasile Gherasim	În Cândeşti
	200	Sluger Ioan Heisu	Parte din Cândeşti
	110	Pit<a>r Necolai Gherasim	În Cândeşti
	120	Şetr<ar> Costandin Jâpa	Bălanu
	250	Nobilul Nicu Calino	În Cornii Strâmbi
	150	------ Alecu Urechi	În Cândeşti
	100	Mihai Ciupercă	În Mastacâni
	100	Iordachi Postolachi	În Rădiu
	620	Maior Iorgu Roset Roznovanu	Ivăneştii

Ţinut Sucevii

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea proprietăţilor**
		Prinţul Mihail Sturdza	
		Log<o>f<ă>t Alecu Balş	
		Vor<ni>c Iorgu Vârnav Letean	
		------ Iancu Prăjăscu	
		------ Alecu Botez Forăscu	
		------ Alecu Sturdza	
		Post<elnic> Nicolai Istrati	
		Aga Costandachi Neculau	
		------ Iancu Botezu	
		------ Lupu Botezu	
		Comis Nicolai Albu	
		Leitenant Mihai Botez	
		Post<elnic> Matei Ganea	
		------ Iordachi Vârnav	
		------ Dimitrii Borş	
		Aga Dimitrii Radu	

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

------ Ştefan Botez
------ Costachi Botez
------ Grigori Răhtivanu
------ Lupu Răhtivanu
------ Manolachi Morţun
------ Costandin Pleşescu
Spăt<a>r Alecu Mile
------ Costachi Ciudin
Banu Iancu Borş
------ Vasile Dimitriu
------ Costachi Ghiţăscu
Gheorghi Pleşăscu
Comis Gheorghi Brânză
------ Dimitrii Codreanu
Căm<i>n<a>r Petrachi Safta
------ Dimitrii Mârza
Pah<arni>c Ioniţă Sacară
Serd<a>r Necolai Gonciu
Sluger Necolai Marcovici
------ Costachi Gheorghiu
Stol<ni>c Lascăr Răhtivanu

Ţinut Botoşanii

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea moşiilor**
1500	-	L.S. beizade Alecu Moruz	Bobuleştii i Băicăcenii
1200	-	------ Alecu Ghica	Stăucenii
1500	-	Log<o>f<ă>t Anastasie Başotă	Cucorănii
1800	-	------ Grigori Crupenschi	Feredienii
1200	-	------Neculai Milu	Guranda
3500	-	Vor<ni>c Lascăr Cantacuzin	Vorona, Tudora, Salcea şi Plopenii
2000	-	------ Dimitrii Mavrocordat	Storeştii
3500	-	------ Teodor Ghica	Delenii şi Macsutu
1800	-	------ Dimitrii Raletu	Bucecea
2500	-	------ Alecu Ventura	Jăvirtenii, Ripicenii şi Movila Ruptă
2500	-	------ Costachi Cislanu	Călugărenii şi Mihălăşănii
4000	-	Hat<man> Nicu Mavrocordat	Ştefăneştii şi Stânca
1500	-	Post<elnic> Iordachi Goian	Curteştii
1200	-	------ Alecu Mavrocordat	Vlădenii
1000	-	------ Nicu Vârnav	Pituluşănii
1200	-	------ Iorgu Aslan	Onţănii
1500	-	------ Neculai Canano	Cornii
1200	-	Aga Iancu Fotea	Brătenii
1000	-	------ Alecu Soroceanu	Costineştii de Gios şi parte din Levărda
1600	-	------ Iancu Raletu	Băneştii şi Cotârgacii
1200	-	------ Vasile Arapu	Costineştii cu Dragomăneştii şi parte din Levărda
1000	-	------ Costachi Miclescu	Băloşănii
1000	-	------ Vasile Canano	Honcea şi Corocăeşti
1200	-	------ Panaite Cazimir	Dobârcenii
1000	-	Colonel Iacovachi Raneti	Rădenii
1000	-	------ Iancu Brănişteanu	Dorneştii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1400	-	Spăt<a>r Iorgu Miclescu	Călineştii
1500	-	------ Dimitrii Gavrilaş	Ionăşănii
	700	Alecu Cristescu	Parte din Cristeşti
1000	-	Aga Lascăr Iamandi	Şoldăneşti
1200	-	Comis Emanoil Sălceanu	Vicolenii
1500	-	------ Vasile Stârcea	Cişmăneştii şi Silişcanii
1000	-	------ Teodor Buzilă	Dămidenii
1000	-	------ Alecu Maghistan	Odaia Lehneştii
1000	-	Pah<arni>c Gheorghi Clopoțăl	Talpa
	120	Colonel Costin Vârnav	Parte din Pituluşeni
	300	------ Dimitrii Fotea	Tomeştii
	150	Aga Iorgu Caruz	Asămine
	250	Spăt<a>r Ioniță Herescu	Sorocenii
	130	------ Teodor Gherghel	Parte din Silişcani
	250	------ Nicu Vasiliu	Ungurenii lui Jian
	180	Ban Gheorghi Hasnaş	Broştenii
	100	Comis Ioan Tăutu	Parte din Zăiceşti
	180	------ Ioan Ciulei	Ungurenii
	150	Căm<i>n<a>r Ioan Radu	Starosâlța lui Adamachi
	200	------ Costachi Maghistan	Silişcanii
	130	------ Gheorghi Iminovici	Parte din Ipoteşti
	300	Serd<a>r Vasile Musteață	Vorona lui Lupaşcu
	125	------ Iancu Stavri	Starosâlța
	140	------ Petru Bobeică	Socrujănii
	230	------ Grigori Soroceanu	Bârşăneştii
	180	Stol<ni>c Costachi Jianu	Ungurenii
	250	------ Costachi Timuş	Şătrărenii i Crăciunenii
	200	------ Nicolai Maghistan	Silişcanii
	200	Sluger Costachi Ciugole	Şătrărenii i Crăciunenii
	230	------ Hurmuzachi Tăutu	Petreştii
	120	------ Neculai Filipovici	Parte din Starosâlța
	250	Dv. Alecu Cuza	Viforănii
	140	------ Dimitrie Cristu	Cobicenii
	120	------ Petru Maicanu	Parte din Bârsăneşti
	100	------ Toadir Maicanu	Asămine
1000	-	Aga Iancu Fote	Brătenii
1000	-	Alecu Maghistan	Odaia Lehneştii
1000	-	Spăt<ar> A. Cristescu	Cristeştii
1000	-	Alecu Calimah	Stânceştii
1000	-	Toader Calimah	Cătămărăştii
1000	-	Pah<arnic> Gheorghi… [indescifrabil]	

Ținut Vaslui

Proprietăți mari galbini	**Proprietăți mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea proprietăților**
		Medelniceriu Mihalachi Dospinescu	Blaga
		Log<o>f<ăt> Alecu Balş	Dumitreşti
		----- Neculai Milu	<----->
		Pit<a>r Iordachi Gârle	<----->
		Log<o>f<ăt> Nicolai Milu	Poiana Cârnului cu cotunul Pocreaca
		Scarlat Roset	Ciorteştii
		Spăt<a>r Săndulachi Miclescu	Şerbeştii
		Aga Costachi Miclescu	Micleştii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Post<elnic>Dimitrii Cornea	Tăoştii i Bălţaţii
Aga Timistocli Bastachi	Moara Grecilor şi Muntenii de Sus
Spăt<a>r Ştefan Angheluţă	Bahnarii i Chiţocu
Post<elnic> Iancu Adamache	Dracsânii şi Şărboteştii
Spăt<a>r Grigori Mardare	Tufeştii
Spăt<a>r Vasile Panopolu	Dămăcuşănii
Post<elnic> Grigori Tufăscu	Bodeştii
Căm<i>n<a>r Anastasii Petrino	În Focşasca
Comis Costachi Marcu	Asămine
Căm<i>n<a>r Gheorghi Lazarache	Potropeştii Vasiliului
Vor<ni>c Gheorghi Sturdza	Tăcuta sau Bumbăteştii
Aga Gheorghi Racoviţă	Şorăneştii de Gios
Post<elnic> Ilie Burche	Rădiu lui Burche
Log<o>f<ăt> Vasile Ghica	Codăeştii
Vor<ni>c Grigori Cuza	Ghergheleu
Vor<ni>c Iorgu Ghica	Fereştii
Aga Dimitrii Roset	Moara Domnească
D. Aga Necolai Chiriac	În Ciofenii
Comis Nicu Racoviţă	În Telejna
Aga Costachi Balaiş	Tufeştii de Gios
Post<elnic> Costachi Voinescu	Gârbeştii
Căminar Toadir Carp	Tungujăi i Recea
Serd<a>r Ioan Bandacu	Grieştii
Spăt<a>ri Neculai şi Petrachi Carp	Ţibăneştii cu Glodenii şi Jigorenii
Cămin<a>r Ioniţă Cernat	Schinetea
Spăt<a>r Ştefan Handoca	Răceştii
Serdar Dimitrii Rizu	Todireştii Rizului
Hat<man> Nicolai Mavrocordat	Negreştii, Rediu Mogâldii, Căzăneştii
Căm<i>n<a>r Nastasii Costandin	Slobozia Mogoşăştii
Spăt<a>r Iorgu Gane	Şăndrenii
------ Răducanu Botez	Frănciugii
Post<elnic> Teodor Râşcanu	Drăguşănii
Maior Gavril Pangrati	În Tatomireşti
Toadir Cuza	Asămine
Aga Gheorghi Ciurea	Şcheia i Găunoasa
Căm<i>n<a>r Petrachi Ciurea	Găunoasa
Căm<i>n<a>r Alecu Ciurea	Şcheia i Pojorăştii
Spăt<a>r Dimitrii Luca	Căueştii lui Leon
Serd<a>r Costachi Voinescu	În Ciocârleşti
Ban Ştefan Scântei	Asămine
Post<elnic> Alecu Râşcanu	Grajdiurile i Cărbunarii
Spăt<a>r Neculai Anghelini	Crăciuneştii
------ Costachi Milea	Cănţălăreştii
Serd<a>r Costachi Caracaş	Buhăeştii de Gios şi Munteneştii
Aga Necolai Chiriac	Călugărenii Vechi
Alecu Cuza	Rădueştii
Aga Manolachi Paladi	Brodocul
Pah<a>r<ni>c Costandin Sion	În Oşăşti
Aga Iacomi Marcopolu	Pungeştii cu cotunurile
Sluger Nicolai Vasiliu Lipova	Valea Caselor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	Comis Dimitrii Sacară	---„--- Moşneagului
	Pah<arni>c Costandin Sion	Fund Racovii cu părţile din Lipova şi Slobozia lui Sion
	Căm<i>n<a>r Dimitrii şi serd<a>r Gheorghi, fraţi Cercăzeşti	Obârzănii
	Spăt<a>r Alecu şi comis Nicu, fraţi Străjăşti	Poeneştii Străjăscului
	Pah<arni>c Ioniţă Sion	Hârsova lui Sion
	Post<elnic> Costachi Mavrodi	Doaga lui Mavrodi cu părţile din Lipova
	Spăt<a>r Teodor Sion	În Stoeneşti şi Broşteni
	Căp<i>tan Costachi Duca	În Lipova răzăşască
	Căm<i>n<a>r Scarlat Herescu	Delenii
	Sluger Panaite Călin	Asămine

Ţinut Cahulului

Proprietăţi mari galbini	**Proprietăţi mici** galbini	**Numirea proprietarilor**	**Numirea proprietăţilor**
2586	-	Beizade Costachi Ghica	Borceagu şi Chiosălia Mică
3330	-	--------- Alecu Ghica	Tatar-Baurci şi Chiosălia Mare
2884	-	--------- Iancu Ghica	Ciucurmeşti şi Cuetu
1120	-	Vorn<i>c Iancu Cantacuzin	Cisbaurcea de Salce
	730	Eni Cambole	Musa-Mârza
	420	D. Chibici	Balaban
1000	-	Comis Haralamb Macri	Aluatu
1300	-	Chirilă Calciu	Părţi din Aluat
	800	Eni Făclieriu	Acbota
1670	-	Nedu Cole	Tartaul de Salce
	370	Serd<a>r Vasile Cesteacli	Jigălboaia
		Penciu Grazdauci	Asămine
	550	Serd<a>r Ioan Caramfil	Costangalia Bejănari
1000	-	Mihail Topolenco	Budăiu
1300	-	Hagi Marcov	Cazaclie
1470	-	D-lui Bufteiu	Pelinii Moldovani
3270	-	Ilie Maragle	----- Bulgari, Moscoveiu
2000	-	Prinţul Costachi Moruz	Manta şi Vadu Isac
1600	-	D. Crăciunescu	Cherhana
	200	Hagi Ivan	Paicu
		D. Hortescu	Mosaitul şi Găvănoasa
	100	Iridov	Grecenii
2000	-	Eni Ditotopul	Ciomaiu
3786	-	Spăt<a>r Dimitrii Caravasâli	Cahulu şi Roşu
	575	Ioan Ciolacu	Boeştii
1785	-	Spătar I. Pruncu	Baimaclul Mare
1800	-	----- Ioan Moş	Haragaju şi Enichioiu
	430	Vişcoveni	Noua Capaclia
4000	-	Aga Grigori Costachi	Tartaul, Epurenii şi Ţiganca
1920	-	Dimitrii Spirlu	Goteştii şi Ciobalacia de Larga
	530	Spăt<a>r A. Camarilonschi	Ialtol
2100	-	Dv. Ahanov	Tigheciu
1330	-	----- Ioan Botezatu	Teocenii şi Leca

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

	600	Vasile Cristea	Pepircanii
	260	Boeriul Roset	Borzăştii
		Spăt<a>r Costachi Gheorghiu	Cârjăştii
	800	----- Exarh Hariz	Capcui
2000	-	Cheşcu	Călmăţuiu
1000	-	Spăt<a>r Alicsandru Plachida	Frumusani
	240	Serd<a>r Toma Matasariu	Tochilile
6000	-	Manul Beiu	Ceadărlu, Oracu, Cohurluiu Sărăţica şi Siretenii
2000	-	Stefanache Libidov	Cazangicu

Târgul Cahulului

Polc<o>v<nic> Panaite Pavlov
Banul Vasile Buţă
Mihail Dobrovolschi
Fote Blohinu
Timofeiu Socolov
Petru Siţov
Timofeiu Climov Macarencu
Ignat Cozicov
Pavel Orel
Andrii Grăbianu
Feodor Ivliev
Enachi Casiadi
Stepan Egorovici

Ţinut Izmail

Proprietăţi mari	Proprietăţi mici	Numirea proprietarilor	Numirea proprietăţilor
		Aga Teodor Tulceanov	
		Maior Pavăl Aftanasie	

Oraşul Izmail

Aftanasie Mihailov
Spăt<a>r Dimitrii Cara Vasilie
------ Gherasim Mihailovici Vergati
Petre Climovici Caracalet
Condrat Ivanovici Arutin
Larion Grigorovici Filipov
Aga Teodor Stepanov Tulceanov
Filip Cardole
Nechita Bilasov
Spăt<a>r Garabet Hr. Marcarov
------ Nicolai Iliade
Căp<i>t<an> Alicsandru Pavel Pascalovici
Fiodor Cecel
Serghi Emilianov Maslincov
Piropont Mihailovici Paşcenco
Mihail Avramov
Costandin Condopolu
Tanasă Mitrici Sapune
Spăt<a>r Ioan Dispotopolu
------ Dimitrii Anastasopol
Vasile Manail

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vasile Popasale
Gheorghi Sideri
Pavel Ghesiha
Eani Crasa
Neculai Ghedidov
Serd<a>r Dimitrii Jiga
Aristidi Chilodigo
Spăt<a>r Alicsandru Alicsăndridu
----- Ioan Camburoglu
Banu Ioan Chisilevici
Căm<i>n<a>r Feodosie Cardeli
Serd<a>r Alicsandru Zahariadi
----- Atanasie Curieri
----- Atanasie Sandulov
----- Marcar Marcarov
Stepan Agomolev
VasileBiloiv
Luca Biloiv
Chivor Popov

Capitalia Eşii

Proprietăți mari	Proprietăți mici	Numirea proprietarilor
		Despărţirea I-a
		Hat<man> Nicolai Mavrocordat
		Log<o>f<ăt> Teodor Balş
		----- Gheorghi Sturdza
		L.S. Beizade Iorgu Suțu
		Vorn<i>c Scarlat Roset
		----- Alecu Ghica
		----- Petrachi Mavro<gh>eni
		----- Iordachi Beldiman
		----- Lascarachi Bogdan
		Post<elnic> Panaite Radu
		----- Costachi Carp
		----- Costachi Negruți
		----- Necolai Istrati
		Aga Iorgu Miclescu
		Colonel Petru Schileti
		Post<elnic> Dimitrii Grigoriu
		Aga Vasile Bosie
		----- Gheorghi Dulcescu
		Med<elni>cer Costachi Panaitescu
		Despărţirea a 2-a
		Fost Domn Mihail Sturza
		Log<o>f<ă>t Răducanu Roset
		Vor<ni>c Dimitrii Mavrocordat
		Aga Necolai Donici
		Serd<a>r Iancu Costandin
		Cornet Necolai Burghelea
		Căm<i>n<a>r Ioan Măcărescu
		Nicolai Docan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despărţirea a 3-a
Log<o>f<ă>t Ştefan Catargiu
----- Petrachi Roset Bălănescu
----- Costachi Catargiu
----- Alecu Mavrocordat bătrânu
----- Dimitrii Cantacuzin Paşcanu
----- Iancu Prăjăscu
----- Alicsandru Costachi Sturza
----- Iancu Cantacuzin
----- Alecu Cantacuzin
----- Neculai Docan
----- Costachi Rola
----- Mihail Kogălniceanu
----- Alecu Catargiu
----- Dimitrii Manu
Hat<man> Nicolai Alicsandru Mavrocordat
Vist<iernic> Lascăr Cantacuzin
Colonelu Evghenie Alcaz
----- Iorgu Strătulat
----- Lionida Mavrodin
Post<elnic> Costachi Luca
----- Iorgu Voinescu
----- Panaite Balş
----- Pavăl Stoianovici
----- Spiridon Baldovici
Beizade Iancu Ghica
Aga Iancu Caţichi
----- Dimitrii Cozadin
----- Vasile Pogor
Aga Grigori Rizu
----- Grigori Schileti
Despărţirea a 4-a
Log<o>f<ăt> Alecu Balş
----- Nicolai Milu
----- Anastasie Başotă
Post<elnic> Emanoil Codrescu
----- Temistocli Bastachi
----- Iacovachi Roset
Vor<ni>c Todiriţă Ghica
Aga Emanoil Zaharie
----- Panaite Papazoglu
Căm<i>n<a>r Ioan Panaitescu
Comis Mihalachi Stamatiu
Căm<i>n<a>r Ioan Ivaşcu
Despărţirea a 5-a
Colonelu Fotea
Serd<a>r Costachi Dimitriu
Aga Costachi Balaiş
Serd<a>r Costachi Munteanu
D. Ioan Pânzariu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLIN TURLIUC

TINERETUL „ROMÂNIEI DEMOCRAT-POPULARE”: REZISTENȚĂ ŞI CONFORMISM SOCIAL

Experiența trăită de generația tânără a anilor ’50 din secolul trecut este una care epitomizează destinul tragic al întregii societăți româneşti din acei ani, tineretul fiind poate barometrul cel mai fin al profundelor schimbări sociale pe care le-a cunoscut comunitatea românească. Sovietizarea şi stalinismul, Congresul al XX-lea al P.C.U.S cu demascarea parțială şi politic motivată a crimelor regimului defunctului dictator I.V. Stalin, Revoluția maghiară, afirmarea „dejismului” şi a liniei naționale a politicii P.M.R., retragerea trupelor sovietice din țară, şantierele tineretului şi migrația internă, cooperativizarea şi industrializarea țării, primul plan cincinal etc. sunt numai câteva dintre jaloanele care au marcat acei frământați ani şi care au determinat rezistență sau conformism social din partea tinerilor. Dacă socotim că cei care reprezentau tânăra generație în anii 1950 au ajuns la maturitate în plină epocă de dictatură personală a lui Nicolae Ceauşescu şi, mai mult, au condus şi supravegheat îndeaproape interminabila şi dureroasa noastră tranziție – ce a debutat în anii ’90 ai veacului precedent – vom înțelege că orice lumină aruncată asupra anilor lor de formare şi asupra modelului paideic urmat ne va lămuri mai bine asupra cauzelor profunde ale „poticnelilor” societății noastre actuale pe drumul, atât de firesc, spre „normalitate”. Pornind de la o asemenea aserțiune, am selectat patru documente inedite din depozitele budapestane ale Open Society Archives (OSA), pe care le-am considerat elocvente pentru a ilustra deopotrivă rezistența – atâta câtă a fost – dar şi conformismul social şi ideologic al primei generații româneşti postbelice. Considerăm că astfel de documente, de un interes limitat poate, pentru cei care se ocupă în exclusivitate de „istoria politică” se dovedesc a fi „suculente” surse pentru cei cu preocupări în domeniul istoriei sociale, antropologiei politice şi culturale, domenii tot mai frecventate astăzi de breasla celor care investighează câmpul social. O serie de precizări şi considerații preliminare se impun înainte de a lăsa documentele să ne devoaleze o secvență cronotopică, nu numai interesantă prin dinamismul ei, ci relevantă prin transformările profunde şi traumatice pe care le-a produs în țesutul intim al societății româneşti.

Primul document intitulat „Atitudinea şi starea de spirit a tineretului din R.P.R” este înregistrat la OSA ca Item No. 2610/62, EB Dec 21 Z-9975 şi este considerat *reliable* de evaluatorii serviciilor Europei Libere. El este redactat în iulie 1962 şi face o interesantă şi amplă retrospectivă. De altfel, datele şi informațiile oferite pot fi cu uşurință coroborate cu surse româneşti de arhivă şi, firește, cu periodice din epocă. Punctul central îl reprezintă Revoluția maghiară din 1956 şi consecințele ei asupra tineretului din România.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. XLVII, 2010, p. 407–416

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cel de-al doilea document este intitulat „Starea de spirit din R.P.R" şi este redactat în luna ianuarie a anului 1962. El este înregistrat ca Item No 1341/62, LL July 7 Z-9847/F de către aceiaşi arhivă. Ca şi primul document, el este o radiografie pertinentă asupra societăţii româneşti şi, în special, asupra tineretului, care ocupă un loc central în prezentare. Autorul lui este un intelectual român refugiat în Occident şi profund preocupat de avansul treptat pe care ideologia comunistă îl înregistrează în rândul tineretului „orbit" de propaganda regimului.

Al treilea document, prezentat parţial, vizează organizaţiile controlate de P.M.R. Am selectat din documentul înregistrat ca Item No. 2662/59 H June 30 XI-2500/S partea care se referă la Uniunea Tineretului Muncitoresc, relevantă în raport cu subiectul nostru. Autorul acestei analize este un etnic grec din România, emigrant în Occident, care descrie realităţile anului 1958.

În fine, al patrulea document este un fragment dintr-un chestionar la care a răspuns un tânăr refugiat politic român (student) în anul 1958 şi care descrie, uneori pătimaş, o realitate perfect cunoscută lui. Este vorba deci de o mărturie directă a unei surse exploatate informativ de angajaţii serviciilor Europei Libere. Documentul se află înregistrat ca Item No 2384/1959 H June 9 IV-8001/I la aceiaşi arhivă sus-menţionată.

Cele patru documente selectate de mine creionează, într-o manieră veridică cred eu, „starea" tineretului român din anii '50 ai secolului trecut. Cu speranţa că ele vor fi de folos celor interesaţi de istoria noastră recentă, îmi exprim gratitudinea faţă de cei care mi-au facilitat accesul la aceste documente şi firesc faţă de OSA, depozitarul lor.

1

Atitudinea şi starea de spirit a tineretului din RPR

Anul 1956 aduce, în general, o profundă modificare în atitudinea şi mentalitatea tineretului. Până în 1956, indiferent de poziţia adoptată faţă de concepţiile marxiste, tineretul (ca şi celelalte pături ale populaţiei) nu credea nici în soliditatea regimului, nici în şansele lui de prelungire. Un indiciu în acest sens îl reprezintă atitudinea tineretului în mediul universitar. Ca fenomen concret se înregistrează asaltarea facultăţilor tehnice. Se evită facultăţile ideologice, nu atât din antipatie faţă de cele predate (e vorba de drept, litere, filozofie) cât din teama că diploma obţinută ar deveni inutilă în momentul unei schimbări. În anul şcolar 1955-56 programul şi metoda de predare în facultăţile ideologice suferă serioase modificări, fapt ce atrage din nou tineretul spre aceste studii, dar până atunci clientela acestor şcoli se recruta mai cu seamă din facultăţile speciale muncitoreşti şi din cei căzuţi la examenele de admitere din facultăţile tehnice; ultimii se prezentau ulterior la examenele de admitere ale facultăţilor ideologice, ce aveau loc mai târziu, spre a scăpa de armată, groaza tineretului. În aceeaşi perioadă, tineretul ţărănesc este angrenat cu întreaga ţărănime într-o încercare de rezistenţă pentru a păstra proprietatea privată asupra pământului, grav ameninţată de cotele excesive impuse de regim.

Cu ocazia revoluţiei ungare se constată că tineretul, indiferent de apartenenţă socială, nu este ataşat regimului, fapt dovedit şi de atitudinea armatei unde se discută problema neintervenţiei împotriva studenţilor a căror activitate dă mult de lucru organelor securităţii. Această atitudine, din punct de vedere ideologic, este pusă pe seama slăbiciunii educaţiei marxiste a tineretului, astfel că deciziile ulterioare prevăd o întărire a educaţiei ideologice în mediul tineretului; ca măsuri speciale se întăreşte supravegherea tineretului universitar şi se aplică cu mai mare restricţie eliminarea elementelor „nesănătoase". Atitudinea aceasta este dictată şi de necesitatea crescândă de cadre tinere de încredere, căci nu trebuie uitat că tot ce a fost recrutat între anii 1948-53 reprezintă în general un eşec din punct de vedere al pregătirii şi posibilităţilor intelectuale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar noua politică inaugurată după evenimentele din 1956 nu cunoaşte succes mai mare. În perioada stalinistă, îndoctrinarea reprezintă o parte importantă a activității partidului în rândurile tineretului. Prin caracterul extrem de rigid şi dogmatic al învățământului de partid, şi ținând seama de timpul consacrat acestui învățământ, se poate afirma că în perioada 1948-53 munca de educație politică este chiar mai importantă decât cea de după 1956. Se putea desigur afirma că educația făcută în perioada 1948-53 se adresa unui tânăr ce cunoscuse alt regim. În realitate, acest tineret avea în 1948 vârsta între 9 şi 14 ani, aşa că cu greu se poate afirma că el cunoscuse efectiv regimul trecut; era greu să se admită o influență politică cu caracter general a fostului regim. Şi tocmai acesta era tineretul studențesc ce stârnise panică în rândurile guvernului.

Noul învățământ politic adresat tineretului îşi pierde din caracterul său dogmatic, nu din cauza unei schimbări a concepțiilor conducătorilor de partid asupra utilității dogmelor, ci din cauza frecventelor modificări ideologice şi interpretative ce stârnesc confuzii în rândurile celor angrenați în munca de educație politică şi celor dispuşi să accepte concepțiile marxiste ca valabile şi infailibile. Totuşi, modificarea de mentalitate este evidentă. Aceasta nu poate împiedica să se constate că România este țara în care marxismul a prins cel mai puțin. De la bun început trebuie stabilit că nu se pot da cifre procentuale asupra răspândirii marxismului în sânul populației. Marxismul este şi el o formă de gândire, iar gândirea nu poate fi exprimată în procente. Dar se poate afla ce gândeşte tineretul grație manifestărilor sale exterioare ce prezintă un caracter politic.

S-a spus de multe ori că una din puținele țări socialiste în care tineretul nu s-a mişcat în 1956 este România; s-ar putea deci deduce că tineretul este cu deosebire îndoctrinat, dar această explicație nu ține seamă de faptele reale. În 1956, mişcarea de tineret din RPR se afla doar la început iar evenimentele petrecute în timpul revoluției maghiare au tăiat acestui tineret posibilitățile de dezvoltare. În măsura în care tineretul român s-a manifestat, mişcarea a fost determinată numai de o solidaritate cu caracterul anticomunist al revoluției ungare. Şi tocmai aici trebuie văzută una din principalele cauze ale neputinței aparente a tineretului universitar român. Mişcarea din Budapesta a avut ca inițiatori tineri marxişti, din care o bună parte au acționat ca „revizionişti” încercând să găsească o mai bună aplicare a marxismului. Pe câtă vreme în România tineretul se arăta net antimarxist, respingând întreaga doctrină în bloc. În celelalte țări marxiştii doreau liberalizarea regimului, în timp ce în RPR, poate din nefericire, nu existau marxişti convinşi. Existau doar elemente tinere, promovate artificial prin facultăți muncitoreşti, cu o poziție economică relativ bună şi care se cramponau cu noua lor situație. Elite marxiste care să caute modificări ale sistemului nu existau în RPR. Dacă în Ungaria organizarea tineretului s-a putut face chiar pe scheletul organizațiilor de tineret oficiale, acelaşi lucru nu era posibil în RPR. Conducătorii UTM-ului, impuşi tineretului, nu aveau nici o platformă politică. Toate acestea pot explica de ce mişcările revoluționare din Ungaria şi Polonia nu au avut aparent ecou în România.

În comparație cu alte țări, fenomenul de rezistență față de marxism ar apărea atunci inexistent în ochii unui observator superficial. Dar dacă se aruncă o privire mai îndeaproape, se observă că peste 60% din deținuții politici sunt sub 30 de ani. Din ceilalți deținuți, în vârstă, un mare procentaj aparține categoriei foştilor demnitari politici condamnați pentru fapte săvârşite înainte de 23 august 1944. Dacă se ține seama că foarte multă lume se afla în închisoare de peste 15 ani, şi deci a fost arestată când avea mai puțin de 30 de ani, se vede că procentajul tineretului arestat de actualul regim pentru motive politice este încă şi mai mare. Care este compoziția socială a acestui tineret? Elementul cel mai dinamic şi multă vreme majoritar îl constituie studenții de apartenență socială foarte diferită. Alături de ei sunt tinerii muncitori, mai rar fii de țărani. Soldații se găsesc în număr destul de redus, pentru aceştia existând un alt mijloc de represiune: „batalioanele disciplinare” unde pedeapsa corporală este oficială, iar regimul extrem de sever.

Cum deviaționismul efectiv nu exista în România, prezența unui număr atât de mare de tineri în închisori are o altă explicație, de rezistență împotriva regimului, rezistență ce îmbracă diferite aspecte. Unul dintre cele mai importante aspecte îl constituie activitatea culturală. Nu trebuie uitat că revoluția ungară a început de la cercul Petofi şi ca urmare a activității culturale din Polonia şi Ungaria. Occidentul vedea o apropiere a acestor două țări față de linia sa de gândire, linie considerată ca deviaționism de cealaltă parte a Cortinei de Fier. Ori această poziție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideologică iese din cadrul marxismului. Marxismul, ideologie rigidă şi dogmatică, se prăbuşeşte de îndată ce apare o idee nouă, chiar din sânul lui. Orice contribuţie adusă marxismului tinde să-l răstoarne; de aceea opoziţia faţă de deviaţionism este justificată pentru adevăraţii ideologi marxişti. Nu trebuie însă uitat că „deviaţioniştii" nu sunt niciodată adversari ai marxismului. Dacă se exceptează conducătorii comunişti – la care acuzaţia de deviaţionism e de cele mai multe ori un pretext – membrii de rând acuzaţi de deviaţionism sunt marxişti sinceri ce au asimilat aceste concepţii cu unele rezerve, căutând să găsească o cale mai bună de aplicare a acestei doctrine.

Pe baza acestor consideraţiuni teoretice, într-un anume sens şi considerând situaţia actuală, se poate afirma că tineretul român a greşit când a adoptat de la bun început o atitudine refractară totală faţă de marxism, neîncercând defel să-l înţeleagă. O mare parte din acest tineret nu cunoaşte deloc marxismul, de aceea discuţii pe marginea marxismului, cum ar fi normal să se întâmple, nu există. Este vorba desigur de discuţii individuale şi nu organizate. Această atitudine a lăsat tineretul dezarmat în faţa marxismului. În primul rând tineretul nu are o suficientă argumentaţie antimarxistă, iar elementele vieţii materiale ce-l înconjoară nu sunt suficiente pentru a răspunde unor argumente teoretice. În al doilea rând, necunoscând marxismul şi fiind în goană după informaţii, ca orice tineret dezinformat, el se arată foarte uşor penetrabil la ideile şi informaţiile comuniste inexacte.

Această situaţie permite să se definească 3 categorii de tineret în RPR. Prima, destul de importantă, se fereşte de calificarea de marxist sau comunist, considerând-o ca o ruşine, dar care, prin unele laturi ale gândirii sale, e destul de apropiată de marxism. A doua categorie, majoritatea absolută a tineretului, a rămas şi rămâne total indiferentă faţă de marxism. A profesat multă vreme o netă antipatie pentru această doctrină, sperând într-o grabnică schimbare a regimului. De la înăbuşirea răscoalei din Ungaria, acest tineret s-a resemnat la perspectiva de a trăi în comunism, se fereşte de a discuta politica propriu-zisă, lucru considerat periculos, nu discută ideologia marxistă ce nu-l interesează şi se lasă angrenat în viaţa practică de toate zilele. El manifestă dorinţa de a pleca în Occident, ale cărui realizări tehnice şi standard individual îl atrag irezistibil. Nu mia speră într-o occidentalizare, ci doar într-o eventuală plecare individuală peste graniţă. Întreaga sa luptă o duce pentru câştigarea unei poziţii bune care să-i permită eventual plecarea în Apus. El apreciază totuşi multe din realizările RPR-ului ca pozitive, neavând nici un fel de informaţii şi deci termene de comparaţie.

Un alt aspect principal al pătrunderii propagandei comuniste în rândurile acestui tineret, insuficient pregătit să reziste din motivele expuse mai sus, îl constituie aprecierea negativă a trecutului. Dacă tineretul se arată revoltat de represaliile exercitate împotriva fotului apărat de stat şi ai membrilor partidelor politice din trecut, în schimb se adânceşte tot mai mult în el convingerea că în România de dinainte de război se trăia mizerabil, sub regimuri necinstite şi profitoare. Ar fi foarte greu să fie convins de contrariul deoarece, în mod paradoxal, mulţi oameni în vârstă, ce cunoşteau realităţile dinainte de 23 august, au acceptat şi acreditat propaganda comunistă scoasă, ce-i drept din polemica politică a vremii, destul de bogată în calomnii.

O a treia categorie de tineret, foarte puţin numeroasă, este cel cultural ce are un important contingent studenţesc. În acest grup circulă cele câteva idei, ceea ce îi dă o importanţă mai mare decât numărul său, dar îi asigură şi o importantă supraveghere din partea regimului. Nici nu e de mirare: intelectualii mai în vârstă, cu trecut politic şi încadraţi, ce nu au priceput niciodată marxismul, l-au luat ca atare şi nici unul nu a fost capabil să-i aducă schimbări. Dar mediul mai tânăr este în continuă efervescenţă. Deşi lipsit de informaţiile necesare, ajunge pe căi lăturalnice la ideile occidentale şi îmbrăţişează viaţa apuseană cu tot entuziasmul, indiferent de poziţia şi convingerile politice respective, lăsând drum liber ideilor antimarxiste. Nu trebuie uitat de altfel că în privinţa producţiilor artistice cenzura este mai greu de exercitat, fiind vorba de interpretări nu tocmai uşoare întotdeauna.

Mai trebuie menţionată şi o a patra categorie de tineret, cei care sunt în slujba regimului şi securităţii. Aceştia nu sunt numeroşi dar ataşaţi regimului, iar revoluţia din Ungaria i-a convins că securitatea lor personală este în funcţie de stabilitatea regimului. De altfel, acesta este şi sensul presiunilor exercitate de securitate asupra multor tineri pentru a-i recruta ca informatori. Şantajul exercitat este extrem de puternic: în afara şantajului personal rămâne riscul concedierii, arestării şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altor neplăceri. Aceste presiuni sunt deosebit de mari în ultima vreme şi se întind în cercuri tot mai largi. Fără îndoială că acceptarea tezelor marxiste apare o soluţie comodă. Dar pe măsură ce tânărul respectiv se ridică mai sus pe scara socială, chiar şi pe linie profesională, el este mai expus solicitărilor compromiţătoare şi greu de refuzat.

În concluzie, pe baza celor expuse mai sus, la ora actuală, atitudinea tineretului este pasivă, fără înclinare spre acţiuni revendicative sau revoluţionare. Interesele unei mari părţi se îndreaptă către posibilităţile materiale existente în condiţiile regimului comunist. Concepţiile marxiste intră cu greu în mintea tineretului; reuşita regimului în acest domeniu constă mai mult în denigrarea trecutului şi aprecierea pozitivă a realizărilor regimului. Mirajul occidentului constituie însă o colosală atracţie pentru tineret, cu toată lipsa totală de informaţii şi legături culturale cu apusul. Un pericol de deviaţionism nu poate veni decât din micul mediu al intelectualilor şi artiştilor de tot felul.

2

Starea de spirit din RPR

De aproape 18 ani România se găseşte în orbita sovietică, adică tocmai timpul necesar creşterii unei noi generaţii şi trebuie ţinut seama de acest fapt atunci când se analizează starea de spirit din RPR. În decursul acestor 18 ani s-au săvârşit schimbări adânci, fundamentale, sub aspect politic, social şi cultural, încât se poate vorbi de o adevărată revoluţie, silită, impusă, dar reală. Forţele care au aruncat la pământ vechea orânduire sunt forţe din afară oricât ar încerca regimul să arate că a fost o revoluţie spontană. Răsturnarea însă s-a produs şi timpul a servit noii stăpâniri care, cu fiecare an, şi-a întărit poziţiile şi a luptat statornic pentru a distruge orice rezistenţă. În acest răstimp, generaţia ce are astăzi între 40 şi 60 de ani a suferit cel mai mult: morţi la război, dispăruţi în URSS, lichidaţi sau deţinuţi în închisori, fugiţi peste graniţă. Există un adevărat gol în rândul bărbaţilor din această generaţie ce a suferit direct atacul forţelor comuniste de distrugere. Astăzi există în ţară o generaţie tânără, o generaţie intermediară ce îşi mai aminteşte de trecut, adică a mai apucat câţiva ani de şcoală şi viaţă sub fostul regim şi, în fine, o lume nouă, rezultat al pritocirii societăţii, urmărită de casta conducătoare, şi care constituie un fapt real şi de netăgăduit.

Acestea fiind zise, şi în ciuda eforturilor neîncetate făcute de conducătorii comunişti pentru a înregimenta şi dirija spiritele, paralel cu instaurarea unei noi societăţi, starea de spirit din ţară a scăpat şi scapă şi astăzi într-o bună măsură încercărilor de înregimentare; este vorba desigur de starea de spirit reală, nemărturisită în public. În evoluţia ei, până la starea de astăzi, se pot observa mai multe faze. Oamenii au sperat cu îndârjire şi au reuşit să-şi salveze speranţa de mai multe ori. Au sperat în alegerile americane din 1948, crezând că va fi ales Dewey şi că el va face război ruşilor. Au sperat că războiul din Coreea va fi începutul unui război de eliberare. Au sperat la alegerea lui Eisenhower, văzând în el un general luptător pentru libertate. Au sperat la moartea lui Stalin; apoi la încheierea tratatului de pace cu Austria. În fine, şi mai presus de toate, au sperat în revoluţia din Ungaria. Se poate afirma că în acele zile toată ţara a ascultat şi urmărit evenimentele, cu speranţa şi convingerea că America şi ţările apusene vor interveni pentru a salva Ungaria. Atunci au avut loc mişcări în toată ţara şi în toate straturile populaţiei. Muncitorii, ca şi studenţii sau ţărănimea, au văzut speranţa eliberării de sub jugul rusesc; drept care, după nimicirea revoluţiei ungare, închisorile din RPR s-au umplut din nou cu mii de oameni ce speraseră în eliberare şi a căror fapte şi cuvinte trădaseră această speranţă. De la revoluţia maghiară încoace, măsurile de siguranţă luate de regimul comunist din RPR au fost şi sunt atât de drastice – iar pe de altă parte descurajarea este în sfârşit atât de profundă – încât se poate afirma că oamenii nu mai cred astăzi că Occidentul îi va salva.

Prin termenul „oameni” înţelegem mai întâi cei ce analizează fenomenele politice, adică intelectualii. Ei sunt cei ce au sperat în mod conştient, de-a lungul anilor, argumentându-şi prevederile şi bazându-se pe date reale economice, politice, etc. Cu timpul, datorită prigoanei statornice îndreptate împotriva lor, numărul intelectualilor conştienţi a scăzut. Cei rămaşi au îmbrăţişat părerile oficiale, alţii s-au retras în tăcere, în descurajare. Astăzi, intelectualii au pierdut

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nădejdea în ajutorul apusului. Conştient şi logic, ei nu mai întrevăd posibilitatea eliberării României de sub dependența sovietică decât numai în cazul unui eventual război mondial. Ei nu mai cred în superioritatea incontestabilă a USA-ului asupra URSS-ului, ci sunt convinşi că timpul a jucat şi joacă în favoarea Rusiei a cărei metode politice, bazate pe cinism şi lipsa de scrupule, s-au dovedit – politic vorbind – puternice şi eficace. În schimb oamenii simpli, adică cei ce judecă afectiv şi subiectiv, mai cred şi azi că o să „vină americanii".

Muncitorii sunt nemulțumiți în general din cauza salariilor prea mici, a nedreptăților şi abuzurilor la care se dedau cei dintre ei care sunt membri de partid, precum şi şicanelor politice la care sunt expuşi. Ei nu au însă preocupări politice propriu-zise. Nemulțumirile lor sunt de ordin material, ei neridicându-se până la nivelul ideilor. Acelaşi lucru se poate spune despre țărani: compania de colectivizare s-a făcut în rândul țărănimii, cu metode sălbatice. S-a recurs la nevoie la adevărate asedii armate, cu tunuri şi mitraliere. Țăranii au opus o rezistență dârză şi disperată pentru apărarea pământului. Ostilitatea țărănimii față de regim este im fapt incontestabil şi permanent. Țăranii sunt nevoiți, ca şi restul populației, şi poate şi mai mult, să se încline în fața puterii zdrobitoare a statului, rămânând însă profund şi organic ostili stăpânirii. Despre politică ei nu pot avea vederi conştiente; din instinct însă speră şi astăzi că va veni cineva, „o putere din afară care să ne scape de ăştia".

Dar în afară de aceste categorii mai rămâne pe de o parte tineretul, iar pe de altă parte lumea nouă ridicată în ultimii 15 ani. Tineretul educat şi crescut în ultimii 18 ani a fost crescut în mentalitatea şi după principiile marxiste. În şcoală şi universitate, educația comunistă constă în a prezenta faptele exclusiv în lumina interpretării marxiste. Nu există nici o libertate de gândire sau informație. Manualele şi bibliotecile pun la îndemână numai şi numai un material selecționat cu grijă, însoțit la fiecare pas de comentarii materialist-istorice. Trecutul şi prezentul sunt analizate din punct de vedere al teoriei marxiste, literatura este o ilustrare a acestei teorii, artele sunt în slujba ei. Ştiințele sunt o unealtă menită să confirme adevărul marxist, filmele şi teatrele prezintă spectacole din care se pot trage întotdeauna concluzii în favoarea dogmei marxiste. După ce păşeşte în „câmpul muncii", tineretul continuă să fie îmbibat de marxism-leninism. Cu toate acestea, în ciuda propagandei politice active, la fiecare pas, starea de spirit a tineretului se caracterizează prin nemulțumirea sa față de regim. Tineretul se opune prin fire părerilor impuse, încât cu toată vigilența şi străşnicia metodelor de îndoctrinare el se arată rebel. Această rebeliune se traduce printr-un scepticism general față de catehismul oficial. Că nu există alegere posibilă, că fiecare este silit să accepte jugul statului, că nimeni nu poate face altceva decât să lucreze în slujba statului, aceasta este o necesitate cruntă şi tot atât de inevitabilă ca şi necesitatea de a mânca în fiecare zi. Noțiunea de „colaboraționist" este un non-sens într-un regim de dictatură comunistă. Toată lumea munceşte în slujba statului, căci nu există alternativă decât aceea de a muri de foame sau de a intra la puşcărie. Tineretul este nemulțumit şi sceptic, dar ignoranța în care a fost ținut – adică pseudo-cultura în care a fost crescut – îl împiedică de a avea o vedere clară şi bine întemeiată asupra realităților istorice. Din cărțile citite pe furiş, din educația făcută cu ajutorul emisiunilor de radio occidentale (pentru cei ce cunosc o limbă străină), a contactului cu oamenii din vechea generație rămaşi credincioşi ideilor lor, dar mai ales dintr-un instinct şi o sete de cultură caracteristice, tineretul din RPR năzuieşte după libertate, după altceva decât existența înrobită statului ce i-o oferă actualul regim. Acest tineret este însă lipsit de orientare. El năzuieşte şi crede în altceva, dar rebeliunea lui nu poate lua o formă organizată. A crede contrariul înseamnă a nu cunoaşte realitățile vieții din RPR. Tineretul vrea şi caută altceva; ochiul partidului este însă asupra lui şi pornirile neconformiste ale tinerilor sunt observate şi studiate. Până şi ținuta exterioară şi modul de a dansa sunt reglementate. Reprezentatul UTM-ului este întotdeauna prezent în mijlocul tinerilor – în şcoli sau la locul de muncă – astfel că tinerii sunt încadrați şi supravegheați îndeaproape; nu există nici urmă de asemănare între organizațiile studențeşti din țările socialiste şi cele din occident. Tineretului i se taie aripile grație metodelor drastice cu care procedează comuniştii. Abaterile de la canoanele oficiale se pedepsesc cu eliminarea din şcoală sau concedierea din serviciu.

Asigurarea viitorului pentru un tânăr depinde nu de capacitatea lui ci de calitățile sale politice. Factorul politic este decisiv, atât în şcoala care pregăteşte în vederea specializării, cât şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în munca propriu-zisă. Un tânăr cu origine socială sănătoasă, cu însuşiri mediocre, va fi preferat unui tânăr capabil dar cu origine „putredă”. De aici decurge pe de o parte ambiţia tânărului de a pune de partea lui ceea ce se poate obţine prin muncă: maximum de note şi efort de memorizare şi disciplină, apoi de supunere la învăţământul politic, iar pe de altă parte un fel de fatalism, de indiferenţă, provenind din convingerea că efortul este în ultimă instanţă inutil din moment ce există un fel de predestinaţie: factorul politic, ce predomină. Dacă se ia ca exemplu cazul tânărului „tehnician” de rând, cu origine socială burgheză sau muncitorească, ce a absolvit şcoala medie şi a făcut o şcoală tehnică de 2-3 ani, se observă că deşi nimic nu se opune carierei lui, totuşi el este nevoit, ca să-şi păstreze postul, să fie bine văzut de „cadre” al căror şef deţine dosarul fiecărui salariat, dosar care începe să fie constituit din şcoala medie, adică din intrarea în clasa a 8-a. Cu alte cuvinte, tânărul depinde de controlul politic. Orice notă proastă privind mai cu seamă o atitudine greşită din punct de vedere politic îi poate compromite locul de muncă şi întreg viitorul; acelaşi lucru pentru un denunţ sau legătură de familie, căci totul este consemnat la dosarul ce-l va urmări pretutindeni, ca umbra lui, până la sfârşitul vieţii. Teama aceasta elementară de a-şi pierde pâinea este de altfel o trăsătură comună tuturor oamenilor din ţările cu regim de democraţie populară. Statul fiind singurul stăpân la care te poţi angaja, el este acela ce ţine în mână soarta fiecăruia; din mâna lui mănâncă fiecare cetăţean. Este adevărat că tinerii beneficiază de o anumită îngăduinţă şi şansele de a-şi răscumpăra păcatul originii sociale sunt mai mari decât acelea a unui om din generaţia precedentă cu aceleaşi scăderi la dosar. Totuşi, îngăduinţa statului nu-i scuteşte defel de sancţiunile ce-l lovesc fără deosebire pe oricine păcătuieşte voluntar sau involuntar împotriva stăpânirii partidului.

Tânărul ştie că fără serviciu este pierdut. Ca să existe trebuie să muncească, neexistând altă alternativă de venit şi de trai, decât bineînţeles… puşcăria care de altfel i-a scutit pe mulţi să se mai preocupe de problema actuală a „câmpului muncii”. Necesitatea şi importanţa muncii este sădită de timpuriu în sufletul şi mintea fiecărui tânăr, băiat sau fată. Ea este arătată ca o datorie de onoare a fiecărui cetăţean, ca însăşi scopul vieţii şi singura justificare a omului în faţa statului şi a colectivităţii. Când tânărul ajunge în câmpul muncii, el se trezeşte „încadrat” la propriu, adică înregimentat şi nevoit să muncească nu pentru a se realiza pe sine ci pentru a realiza „planul”. Toate acestea tânărul le descoperă tocmai bine pentru a-şi da seama că este prea târziu ca să mia poată face altfel. Deci, în acel moment, pentru a-şi păstra serviciul, tânărul în slujba statului social-democrat va fi mai mult sau mai puţin dispus să facă concesii, în funcţie de caracterul său. Căci fiecare ştie că fără calificări politice nu poate face o carieră fie ea cât de modestă. Prin aceasta se înţelege că este vorba de exigenţele partidului ce pretinde supunere şi ascultare de la fiecare, şi cu atât mai mult de la cei crescuţi sub oblăduirea lui. Este deci foarte greu pentru un tânăr să-şi păstreze libertatea de gândire în asemenea condiţii. În funcţie de ambiţia lui şi de ocupaţia ce o exercită, concesiile vor trebui să fie mai mult sau mai puţin importante. Cu cât este munca mai apropiată de sectorul „ideologic” (învăţământ, mediu universitar, gazetărie, justiţie, armată, etc.) sau postul mai important, cu alte cuvinte cu cât răspunderea este mai mare, cu atât mărturisirile de supunere vor trebui să fie mai explicite.

Şi totuşi, în ciuda ignoranţei şi a pervertirii politice în care a fost crescut şi în care este ţinut, tineretul din RPR astăzi crede şi năzuieşte după libertatea simbolizată de occident al cărui prestigiu continuă să-şi exercite atracţia asupra tinerilor. Maşinile străine în jurul cărora se strâng tinerii, muzica ascultată la radio, moda zărită în reviste au devenit semnele exterioare ale unei libertăţi după care tânjeşte tineretul din RPR. Măsurile de vigilenţă politică sunt însă atât de severe încât este imposibilă alcătuirea unei mişcări de opinii în rândul tineretului. Părerile neputând fi exprimate deschis, ele se exprimă numai în mod indirect şi timid prin adoptarea, de pildă, a unei mode de inspiraţie occidentală, prin preferinţă acordată unei limbi străine occidentale, prin dispariţia imediată de pe piaţă a publicaţiilor occidentale de orice gen ce reuşesc să treacă de straşnica barieră a cenzurii, prin năvălirea tineretului la orice fel de manifestări culturale (expoziţii, spectacole) pe care regimul RPR-ist le îngăduie din când în când cu zgârcenie.

Cât despre oamenii regimului, de la cei mari până la cei mărunţi, care au profitat de pe urma regimului, cărora stăpânirea comunistă le-a dat slujba, leafa specială, locuinţa, adesea călătorii în străinătate (favoarea cea mai apreciată şi cea mai dorită), ei sunt în ultimă instanţă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nişte oportunişti în care nu există nici urmă de convingere sau de lealitate faţă de regimul comunist. Cu ocazia evenimentelor din Ungaria s-a dovedit în mod evident că regimul nu putea conta nici pe proprii săi oameni, lucru ce a alarmat în mod deosebit pe conducătorii CC-ului. Prin instalarea de microfoane în aparatul telefonic s-au făcut atunci, după înăbuşirea rebeliunii, sondaje a căror rezultat a pus pe gânduri stăpânirea şi au dus la instaurarea erei de teroare începută în 1957-58. Această eră de teroare mai continuă şi azi. Ea se desfăşoară sub semnul articolului 209 din Codul Penal, prin care delictul de „agitaţie" şi propaganda se pedepseşte cu închisoarea de la 5 la 15 ani.

3

Uniunea Tineretului Muncitoresc

Din această organizaţie face parte din oficiu tot tineretul ţării ce a depăşit vârsta de 15 ani până când contează în organizaţia pionierilor. De îndată ce a împlinit această vârstă i se înaintează de către organizaţia pionierilor fişele, fiecărui tânăr la UTM unde este chemat a se prezenta; i se pune la dispoziţie un chestionar pentru completare cu toate datele referitoare la genealogia familiei spre a se face dovada că are origine sănătoasă; se duce munca de lămurire prin organizaţia de bază a şcolii dacă este elev, sau prin org. de bază a UTM din întreprindere, după care, dacă corespunde datele şi satisface cerinţele statutelor UTM se procedează la primirea adeziunii depuse de cel în cauză.

PMR deţine toată puterea şi are toată influenţa politică şi organizatorică în conducerea, organizarea şi îndrumarea UTM. Se dă o deosebită atenţie acestei organizaţii de mase de unde se recrutează elementele necesare la organizarea şi conducerea instituţiilor statale, întreprinderilor comerciale, a partidului, etc. Aici se face selecţionarea elementelor din masele largi ale poporului care au calităţi alese, sunt alese şi trimise mai departe a-şi completa studiile pentru care au aptitudini şi înclinaţie. Putem spune că organizaţia UTM este o instituţie bine dotată cu personal ce are misiunea specială de a verifica pe teren fişele tuturor tinerilor ce fac parte din organizaţie, a lua măsuri de o cât mai bună a lor selecţionare, având chiar putere ca prin referate directe a dispune trimiterea celor vizaţi în şcoli de specialitate, pe contul întreprinderilor unde au lucrat şi care întreprinderi suportă întreţinerea în şcoli, când după terminarea studiilor se înapoiază luându-şi serviciul la instituţia de unde a plecat.

UTM duce şi în viaţa particulară a membrilor săi munca educativă şi îndrumare formând echipe sportive, de teatru şi dansuri din rândurile elementelor cu aceste aptitudini, unele din aceste echipe au ajuns cu renume în ţară şi în străinătate.

Organizaţia UTM are filiale la absolut toate localităţile ţării, iar concentrarea datelor se face cu regularitate matematică prin rapoarte chenzinale de activitate şi realizări.

Salarizarea personalului se face prin angajări permanente la birourile centrale ale UTM. În întreprinderi posturile sunt onorifice.

UTM-iştii au avantaje deosebite din toate punctele de vedere. La angajări sunt ajutaţi a fi plasaţi în muncă prin organizaţii UTM, sunt preferaţi şi au prioritate în întreprinderi unde la salarizare sunt încadraţi mai bine ca cei ce nu sunt UTM; au reduceri la anumite reprezentaţii, de asemenea în şcoli sunt primiţi cu prioritate; de asemenea se organizează tabere speciale de vară UTM unde sunt trimişi loturi mari din diferite întreprinderi şi în toate regiunile pitoreşti ale ţării unde se găsesc condiţii de cazare şi alimentaţie cu nelipsitele biblioteci, săli de lectură bogat amenajate, terenuri de sport, excursii etc. Se face totul a fi cât mai plăcut şi mai bogat pentru o cât mai hotărâtă captare şi convingere a tineretului pentru PRM. Obligaţiunile luate de şefii UTM din regiunea Constanţa pentru sprijinirea planului la ultima plenare se referă pe primul plan la înfiinţarea crescătorilor de iepuri de casă, care au dat rezultate foarte frumoase, de asemenea s-au luat angajamente pentru plantare de puieţi pe marginea şoselelor şi a drumurilor comunale, de asemenea plantarea străzilor la oraşe şi sate cu material săditor pus la dispoziţie din pepinierele de stat ca şi formarea de perdele silvice în jurul oraşelor. Graţie propagandei intense duse de organele UTM la oraşe şi sate, angajamentele au fost din plin şi la timp executate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4

…28) Tineretul: atitudinea, moralul şi moralitatea sa

Principiul călăuzitor al sursei l-a moştenit de la părinţi: lupta continuă pentru dreptate şi punerea în fapte a idealurilor româneşti. Educaţia comunistă nu l-a atins, căci nu atinge decât foarte puţin marea masă a tineretului. Moralitatea comunistă este o absurditate căci ea privează omul de personalitate. Principiile sursei şi le-a însuşit prin cunoaşterea vieţii, aşa cum s-a petrecut ea sub regimul comunist: ele sunt o reflexie a oprimărilor la care a fost supus şi accentuează tendinţa sa de a lupta continuu pentru a-şi păstra personalitatea. Principiile sale morale de bază sunt: munca, lupta pentru ideal, bunătatea, înţelegerea omenescului şi prietenia. Idealul său este strâns legat de oamenii pe care îi iubeşte: familia şi ţara sa. El doreşte să devină inginer atomist pentru a fi o mândrie pentru familia sa şi un pion puternic în lupta ţării sale pentru drepturile ei.

Idealul său a fost întotdeauna acelaşi dar a şi avut crize morale destul de multe. După doi ani de facultate, de exemplu, îndopat cu marxism, a stat la cumpănă şi a înclinat chiar să creadă că dezvoltarea economică concepută de comunişti este cea bună. El nu avea criterii de comparaţie şi nu avea în cap decât ideea învăţată la şcoală. Nu putea spune de ce teoria comunistă nu este bună căci nu cunoştea una mia bună. Aceasta este marea tragedie a tuturor tinerilor căci le lipsesc complet informaţiile din apus.

Tinerii sunt cei ce au nevoie de judecată în păreri, nu se pot lăsa numai pe seama sentimentelor. Sursa cere deci, cu tărie, să se realizeze la maxim emisiuni pentru tineret, pentru a-i informa şi a le da criterii de comparaţie, a-i educa în aşa fel încât să-şi dea seama că lumea e mare, oamenii mulţi şi teoriile şi realizările lor sunt diferite; că nu există doar teoria comunistă.

Dar criza morală cea mai însemnată, cea ce m-a făcut să-mi risc viaţa pentru a ajunge în lumea liberă, a fost moartea tragică şi inexplicabilă a tatălui meu, precum şi eliminarea mea din ultimul an de studii al Facultăţii de Fizică din Bucureşti. Această criză m-a făcut să-mi dau seama că tinerii ca mine sunt sortiţi pieirii în ţară şi că nu vom putea fi de folos ţării decât dacă ne riscăm viaţa şi ne arătăm oameni hotărâţi. Tineretul din ţară pe care-l cunosc are aproape aceleaşi trăsături ca acela care le-am descris pentru mine.

Însă marea majoritate a tineretului român s-a transformat într-un fel de turmă. Puţini mai au o personalitate şi o credinţă, doar speranţa le-a mai rămas.

29) Huliganismul

Această noţiune de huliganism trebuie privită astfel: orice manifestare tinerească ieşită din cadrul stabilit de partid este privită şi calificată drept huliganism. Prin aceasta se caută să se înăbuşe în faşă orice spirit de inovaţie, în orice domeniu, a tineretului. Orice copiere a occidentului este huliganism: dans, modă, literatură, excentricitate. S-au înfiinţat aşa-zise gărzi de tineret ce umblă pe străzi şi caută huligani. Aceşti huligani sunt tineri ce adoptă o coafură sau o îmbrăcăminte mai modernă. Ei sunt duşi la securitate, bătuţi sau trimişi la „stuf”.

30) Studenţii

Orele ce-l ocupă pe un student pot fi împărţite în mai multe categorii. În general, are loc o conferinţă sau şedinţă pe lună (în fabrici una pe săptămână) obligatorie. Conferinţe cu diverse subiecte au loc de 2-3 ori pe săptămână şi ţin câte două ore fiecare. Mai există 8-10 ore de laborator pe săptămână. Drumurile depind de fiecare student şi se fac de obicei cu tramvaiul. Mesele se iau obişnuit la cantinele studenţeşti ce sunt proaste şi insuficiente. Pentru studii particulare studentul are prea puţin timp liber; de obicei învaţă cursul predat în şcoală şi atât. Lecturi generale sunt puţine şi doar ce cade ocazional prin mâini. Venitul studentului se rezumă la bursă, pentru cei ce o au. În acest caz, din cei 270 de lei el dă 210 la cantină, 40 la cămin şi 20 de lei îi rămâne de buzunar, adică mizerie totală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Majoritatea familiilor nu au posibilitatea să-şi ajute copilul în facultate, nu există venituri secundare aşa că studentul este omul fără bani, prin excelenţă: trăieşte şi se distrează cum poate. El locuieşte fie la cămin, fie în gazdă, fie în cadrul familiei. La cămin e groaznic de locuit, la gazdă este scump aşa că numai în familie găseşti camera ta de învăţat şi un confort relativ. La cămin se stă de la 8 până la 40-50 într-o cameră, iar la gazdă câte 2 până la 4. Serviciul militar este obligatoriu iar dacă eşti membru în UTM, trebuie să iei parte la şedinţele organizate de i.

Toţi studenţii participă obligatoriu la defilări sau diferite meetinguri. În plus, se mai adaugă aşa-zisa muncă voluntară.

31) Ocupaţii şi profesii

Profesiile cele mai preferate sunt ingineria şi medicina, căci în acest fel eşti mai independent, ai o situaţie mai sigură şi bani mai mulţi, deci, preocupări pur materialiste.

Meşteşugurile sunt considerate ca neplăcute căci cel mai prost o duc muncitorii, atât material cât şi uman. Piedicile pentru adoptarea acestor două profesii sunt: originea nesănătoasă şi sărăcia familiei.

32) Controlul şi educaţia de partid

Prin toate publicaţiile şi bibliotecile partidul îşi exercită puterea şi dorinţa de a educa tineretul în spiritul comunist. Se publică numai cărţi aprobate de organe speciale. Despre religie nu se vorbeşte deloc, sau li se spune că-i mai bine să nu poarte cruciuliţe ori medalioane la gât, că „Ce-i aia?"

Cei ce nu sunt membri în UTM sunt lăsaţi în pace, adică nu li se ţin cursuri speciale de educare; ei au însă neplăceri în cursul întregii şcolarităţi şi apoi la ocuparea unui post. Toate manifestările culturale sunt politicate, inclusiv filmele, teatrele şi jucăriile.

33) Sovietizarea tineretului

Reacţia tineretului nu este făţişă dar sursa e convinsă că aproape toţi tinerii nu sunt comunişti şi nici nu pot fi. Mulţi tineri privesc cu teamă infiltrarea URSS-ului în alte ţări şi nu înţeleg cum se poate acest lucru. Teama aceasta le poate chiar forma convingerea că URSS este o forţă şi că comunismul va cuceri lumea. Patriotismul tineretului se manifestă prin răceala lui faţă de toate chemările aşa-zise patriotice ale comuniştilor. Tineretul păstrează o atitudine de gheaţă, exprimând clar voinţa de a fi lăsat în pace.

34) Atitudinea faţă de comunism

Tinerii privesc UTM-ul ca o calamitate, ca un fel de rău necesar şi inevitabil. Toţi secretarii utemişti sunt tineri inculţi şi nu sunt simpatizaţi de ceilalţi. Şedinţele UTM sunt adevărate torturi şi toţi caută să fugă de ele, găsind pentru aceasta diferite pretexte. Se vorbeşte de UTM în termeni de zeflemea şi nimeni nu ascultă de glasul organizaţiei. Tineretul nu ştie ce să creadă despre realizările ştiinţei sovietice, cum ar fi de exemplu satelitul. El admiră desigur această cucerire sovietică. Tinerii nu numai că nu ştiu nimic despre Rusia şi celelalte ţări europene, dar nu ştiu precis nici ce se întâmplă la ei în ţară, fiind complet neinformaţi.

35) Atitudinea faţă de lumea liberă

Tineretul are o singură speranţă: Lumea liberă. El o iubeşte prin afinitatea lui sufletească deşi nu o cunoaşte deloc. Prin propaganda comunistă, ceea ce învaţă şi aude tineretul despre ţările occidentale sunt lucruri inumane: rasism, crime, hoţii, mizerie, foamete, tineri de bani gata, rock and roll, baruri, femei şi prostituate, capitalişti, bancheri, patroni, muncitori în mizerie, degradare umană, supraproducţie, colonialism etc. El nu le crede, dar nici nu cunoaşte adevărul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SILVIU VĂCARU, *Diecii Ţării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Iaşi, Editura Junimea, 2006, 405 p.

Cartea lui Silviu Văcaru, intitulată *Diecii Ţării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, a apărut la editura Junimea în anul 2006, în colecţia „Historia Magistra Vitae", însumând un număr de 405 pagini. Lucrarea reprezintă teza de doctorat a autorului, susţinută la Universitatea „Al. I. Cuza" în anul 1999, sub îndrumarea prof. univ. dr. Ion Toderaşcu.

Fiind un cunoscător al muncii cu documentele, atât din activităţile proprii de cercetare, cât şi ca editor în cadrul colectivului ce lucrează la colecţia *Documenta Romaniae Historica*, autorul a avut posibilitatea să observe că, din aceste mărturii ale trecutului, s-au extras doar informaţiile de natură economică, politică sau socială, prea puţini fiind cei care s-au apropiat prin cercetările lor şi de persoanele care au făcut ca aceste informaţii să treacă peste timp.

Lucrarea ce face obiectul acestei intervenţii analizează, aşa cum o anunţă şi titlul, situaţia diecilor din Moldova primei jumătăţi a secolului XVII, perioadă pe care autorul o consideră ca fiind apogeul acestei slujbe, dată fiind schimbarea majoră ce caracterizează acest interval, anume trecerea treptată la utilizarea limbii române. Actuala contribuţie este prefaţată de o serie de articole ale autorului ce tratează aceeaşi temă, însă în alte perioade: *Scriitori de acte din cancelaria domnească a lui Ştefan cel Mare* în vol. *Ştefan cel Mare – cinci secole de la moartea sa*, dar şi în intervalul cronologic avut în vedere în prezenta lucrare: *Activitatea diecilor din cancelaria domnească a Moldovei din prima jumătate a secolului al XVII-lea* (*AIIAI*, XXX, 1993*)*, *Dieci moldoveni în prima jumătate a secolului al XVII-lea: alianţe matrimoniale* (*Arh Gen*, IV, 1997*)*, *Rolul diecilor în cultivarea limbii române* („Arhivele Moldovei", III-IV, 1996-1997), *O familie de pisari moldoveni: Corlat* (*ArhGen*, II, 1995); o parte a acestora din urmă au fost incluse, cu unele modificări şi întregiri documentare, în cartea la care ne referim.

Încă din introducerea lucrării se încearcă familiarizarea cititorului cu problematica studiată, autorul prezentând pe scurt stadiul actual al cercetărilor şi chiar câteva dintre concluziile la care a ajuns, pentru a stârni şi mai mult interesul faţă de istoria diecilor moldoveni din prima jumătate a secolului XVII. Tot în cele câteva pagini introductive, autorul îşi mărturiseşte dorinţa de a redescoperi scriitorul de acte în relaţia cu contemporanii săi şi de a demonstra rolul acestor învăţaţi în cadrul înnoirilor de la nivelul societăţii.

Pentru realizarea obiectivelor menţionate, Silviu Văcaru îşi structurează lucrarea în două părţi ce cuprind, la rândul lor, câteva capitole şi subcapitole.

În partea I, autorul reuneşte sub forma unor consideraţii generale, în primul rând câteva lămuriri de ordin terminologic privitoare la dieci. Considerăm că ar fi fost util dacă acestora li s-ar fi alăturat şi unele explicaţii etimologice şi mai ales o definire mai precisă a raportului dintre dieci şi uricari, acest din urmă aspect fiind realizat abia la paginile 144-145 ale lucrării. Astfel, termenul diac provine din limba slavă veche, *dijakŭ*, în timp ce termenul uricar s-a format prin adăugarea sufixului *–ar* la cuvântul uric, ce îşi are originea în ungurescul *örök*. Urmează apoi câteva aspecte privitoare la originea etnică şi socială a diecilor, după care autorul îşi concentrează atenţia asupra analizării diecilor din cancelaria Ţării Moldovei, sub raportul relaţiilor familiale şi al stăpânirilor funciare. Bazându-se pe sursele arhivistice, dar şi pe documentele publicate în ediţiile deja cunoscute, şi împrumutând metode de lucru din genealogie, statistică şi chiar sociologie, autorul analizează traseul urmat de diecii cancelariei în activitatea lor de scriere a documentelor, ca stăpâni funciari şi ca reprezentanţi ai boierimii mijlocii, cuprinşi într-o complicată reţea a relaţiilor de rudenie.

Plecând de la informaţia strânsă prin analiza cazurilor particulare a diecilor de cancelarie, spre finalul capitolului autorul prezintă concluziile pe care le-a putut desprinde, reuşind crearea unei imagini mai exacte asupra diacului şi realizând un portret social al acestuia. Silviu Văcaru observă astfel că uricarii şi diecii erau laici, ei reprezentând, în opinia sa, cel mai permeabil şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

activ segment al populației la vremea respectivă. Erau nevoiți adeseori să lupte pentru poziția socială pe care o dețineau, prezența lor în cadrul multor procese pentru pământ sau falsificarea documentelor dovedind acest fapt.

Tot în această primă parte a cărții, autorul prezintă câteva aspecte privitoare la două categorii de dieci. Este vorba, în primul rând, de diecii aflați în serviciul domnului şi ai doamnei. Dacă în cazul aşa-zişilor dieci ai domnului este relativ greu de stabilit o diferență între aceştia şi diecii de cancelarie, în ceea ce-i priveşte pe diecii doamnei situația este mult mai precisă. Cele câteva documente privitoare la această categorie de dieci, ce au făcut nu de mult şi obiectul cercetării domnului Sorin Iftimi, sunt destul de concludente pentru a creiona rolul acestora la curtea doamnei. La acestea se mai adaugă diecii marilor boieri şi cei din cancelariile dregătorilor. Printr-o analiză amănunțită a acestei din urmă categorii, autorul a dorit să scoată la lumină aspecte importante privind rolul diecilor în procesul de tranziție de la Evul Mediul la epoca modernă.

În cel din urmă capitol al primei părți, Silviu Văcaru analizează pregătirea „intelectuală" a diecilor. Autorul realizează mai întâi o prezentare a celor două opinii principale privitoare la acest subiect, reprezentate de Gh. Ghibănescu, ce susținea că Polonia era sursa cea mai importantă pentru diecii de cancelarie, respectiv C. Cihodaru, C.C. Giurescu şi P.P. Panaitescu ce vedeau şcolile de pe lângă mănăstiri ca principalul loc de formare a diecilor şi uricarilor. Această ultimă opinie este de asemenea susținută şi de unii istorici ai Bisericii şi ai literaturii. Contrar acestora, autorul îşi precizează propriul punct de vedere, susținând că majoritatea diecilor ar fi învățat scrisul şi cititul nu între zidurile mănăstirilor, ci în şcoli cu caracter precumpănitor laic sau în familie. Argumentele sale constau în unele informații furnizate de călătorii străini, ce menționează existența unor astfel de şcoli şi în faptul că scrisul multor dieci este apropiat până la identitate de unele particularități întâlnite la diecii anteriori, ceea ce ar demonstra existența unor „şcoli" pe lângă cancelarie. De asemenea, pentru a conferi şi mai multă consistență afirmațiilor făcute, autorul oferă şi o mărturie documentară care ar arăta că absolvenții unor astfel de şcoli laice erau angajați în diferite dregătorii; numai că acest document e datat 1 ianuarie 1828, ceea ce face destul de nesigură invocarea unei continuități preț de două secole. Dacă însă autorul îşi va continua efortul de cercetare a arhivelor ieşene, şi nu numai, nu este exclus ca pe viitor să descopere argumentele care să transforme actuala ipoteză într-o certitudine.

În cea de-a doua parte a lucrării, autorul îşi concentrează atenția, într-o primă fază, asupra raporturilor dintre scriitorii de acte şi logofeți, adeseori schimbarea acestora din urmă antrenând şi înlocuirea uricarilor, dar şi a legăturilor dintre aceştia şi domni. Îşi însoțeau stăpânii în peregrinările prin țară, iar în unele cazuri chiar şi la părăsirea tronului, continuându-şi activitatea ca scriitori de documente sau ca tălmaci.

De asemenea, în acelaşi capitol, autorul insistă asupra participării diecilor ca martori la diferite tranzacții, la cercetarea cauzelor în cazul anumitor neînțelegeri sau la strângerea de biruri. Ne întrebăm însă dacă rolul acestora nu se rezuma, în majoritatea cazurilor, doar la simpla redactare a diferitelor hotărâri, doar rareori ei bucurându-se de atribuții sporite. Cert este că pentru toate aceste slujbe aduse domniei erau răsplătiți cu moşii, însă interesant este faptul că principalele lor surse de venituri nu veneau din administrarea acestor moşii, ci rămâneau sumele obținute din scrierea de zapise pentru diverse persoane. De aici derivă şi dubla perspectivă în care era privită activitatea de diac: fie ca un început pentru un *cursus honorum* al unui fiu de mare boier, asigurându-i astfel intrarea în viața publică, fie ca activitatea de o viață, ce reprezintă în acelaşi timp şi o sursă importantă de venit.

Mult mai mult interes suscită însă cel de-al doilea capitol, în care autorul doreşte să evidențieze rolul jucat de dieci în viața culturală a țării. Este urmată astfel linia cercetărilor întreprinse de Gh. Ghibănescu şi Emil Vîrtosu, susținători convinşi ai contribuției aduse de scriitorii de documente în răspândirea limbii române, autorul nefiind întru totul de acord cu alți istorici, care sporesc importanța rolului jucat de factorii politici şi economici. De asemenea, respinge şi opinia că în mănăstiri s-ar fi modelat regulile noii ortografii, susținând că vocabularul activ al limbii, îmbogățit prin scrierile particulare şi oficiale, permitea evoluția spre crearea unei limbi literare.

Autorul consideră că se pierde din vedere rolul învățaților vremii, aceia care, potrivit lui Andrei Pippidi, ar fi realizat „revoluția culturală" reprezentată de pătrunderea limbii române în cancelarie. Numai că opinia lui Andrei Pippidi pare a fi oarecum scoasă din context, afirmația sa

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din articolul privind construirea identității naționale și culturale românești vizând mai curând realități ale celei de-a doua jumătăți a secolului XVII și mai ales ale primei jumătăți a veacului următor. Pentru a fi mai convingător în cele afirmate, domnul Văcaru propune o serie de motivații statistice, exemplele prezentate subliniind bogăția informației oferite de dieci în documente și modul în care puteau ele contribui la răspândirea limbii române. Toate acestea au fost făcute din dorința de a demonstra că miile de documente românești, emise de cancelariile domnești sau orășenești – dar și zapisele particularilor –, au avut rolul lor în dezvoltarea limbii române.

Un alt rol al diecilor, minimalizat oarecum de istorici, este scos la lumină de autor în paginile referitoare la moștenirea documentară și contribuția acestor cărturari la transmiterea unor informații politico-militare. Extrăgând din documentele analizate o serie întreagă de informații din intervalul cuprins între domniile lui Despot vodă și Constantin Duca, autorul demonstrează concordanța acestora cu informațiile furnizate de cronici. Mai important se dovedește rolul acestora în unele cazuri, când doar documentele pot suplini absența mărturiilor din cadrul vechilor letopisețe. Este de netăgăduit că informațiile oferite de documente completează imaginea istoricului asupra epocii pe care o cercetează.

La cele prezentate se adaugă concluziile autorului, succinte și la obiect, ce nu fac decât să întărească ipotezele expuse pe parcursul lucrării. Urmează abrevierile și o vastă bibliografie menită să demonstreze, o dată în plus, caracterul amănunțit al cercetării întreprinse de Silviu Văcaru. Alcătuită după normele științifice de redactare, bibliografia se remarcă dintru început prin numeroasele fonduri de documente și manuscrise cercetate în cadrul Arhivei Istorice Centrale și a filialelor Arhivelor Naționale de la Iași, Suceava și Bacău. Acestea sunt urmate de o serie întreagă de documente editate, atât în colecțiile bine cunoscute *Documente privind istoria României*, *Documenta Romaniae Historica*, *Catalogul Documentelor Moldoveneşti*, *Documente bucovinene*, *Documente bârlădene*, cât și în reviste și alte lucrări de specialitate. Acestora li se adaugă instrumentele de lucru și un număr impresionant de lucrări generale, studii și articole care în mod cert l-au ajutat pe autor la conturarea unei imagini de ansamblu asupra intervalului istoric studiat.

Pentru a veni în sprijinul cititorului, autorul realizează și un foarte complet indice, indispensabil într-o lucrare caracterizată, cel puțin în prima sa parte, printr-o asemenea abundență de nume proprii și nume de locuri. Iar pentru ca lucrarea să poată fi folosită și ca un bun instrument de lucru pentru istoricii ce se vor apropia de acest subiect, autorul ne oferă și trei anexe în care îi înfățișează pe diecii cancelariei Țării Moldovei din prima jumătate a secolului XVII (dintr-o greșeală tipografică în volum apărând secolul XVIII), împreună cu moșiile pe care le-au stăpânit; prezintă apoi aceiași dieci și perioada pentru care sunt atestați documentar, adăugând și o serie de înscrisuri, semnături oficiale și private, sigilii ale uricarilor și diecilor din aceeași epocă, acestea din urmă putând fi observate în facsimilele din cea de-a treia anexă.

Apropiindu-ne de finalul acestei prezentări, trebuie să apreciem că lucrarea lui Silviu Văcaru este una binevenită în peisajul istoriografic destinat mai ales istoriei primei jumătăți a secolului XVII, putând fi un veritabil punct de plecare pentru lărgirea ariei de cercetare și, în același timp, un sprijin pentru specialiștii apropiați de acest interesant și plin de schimbări veac al XVII-lea.

Fiind o lucrare bine întocmită, bazată pe o amplă documentație, ce conferă mai multă consistență acestei contribuții, punând în lumină o serie de documente inedite și conținând judecăți de valoare, cartea realizează un tablou viu al societății primei jumătăți a secolului XVII și nu doar o prezentare cantitativă, așa cum poate ne-am fi așteptat după titlu.

Cu toate că în cercetarea istorică rareori poți realiza o analiză exhaustivă a unui subiect, amplele note în care autorul își argumentează afirmațiile ne asigură că măcar materialul care i-a fost la îndemână a fost analizat cu multă minuțiozitate, ceea ce face ca încheierile sale să fie cu atât mai pertinente și mai greu de contestat. Chiar dacă în unele pasaje ale lucrării autorul folosește o serie de termeni relativ actuali pentru a desemna realități ale acelor vremuri (diacul prezentat în ipostaza de politician și intelectual) sau se referă la realități asupra cărora nu s-a ajuns încă la un deplin consens între istorici (feudalismul românesc), acestea au fost folosite, după cum însuși autorul menționează uneori, pentru a evidenția mai bine unele realități și caracteristici ale intervalului studiat.

Intervenția noastră nu s-a vrut a fi decât o trecere în revistă, însoțită de invitația de a parcurge lucrarea, care, deși este redactată după toate normele științifice, se citește cu ușurință,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înlănțuirea sugestivă a documentelor privitoare la scriitorii de acte nefiind în fond altceva decât proiecția unui nou fascicul de lumină spre acele vremuri din trecutul Moldovei. Aşadar, chiar dacă diecilor Țării Moldovei nu le va fi recunoscut în curând statutul preeminent în raport cu marii domni ai țărilor române, aşa cum susținea Gh. Ghibănescu, lucrarea lui Silviu Văcaru va contribui în mod sigur la o mai bună cunoaştere a acestora şi a rolului jucat de ei în societatea moldovenească a primei jumătăți a veacului al XVII-lea.

Sorin Grigoruță

CONSTANTIN HLIHOR, *Politica de securitate în mediul internațional contemporan.* vol. I, Domeniul energetic, Iaşi, Institutul European, 2008, 182 p.

Autor prolific şi binecunoscut în mediul academic românesc, dar şi internațional, profesorul Constantin Hlihor semnează în seria „Studii strategice şi de securitate" a Editurii Institutul European din Iaşi, un prim volum dedicat problematicii energetice din perspectiva studiilor de securitate contemporane. Trebuie să menționăm, încă de la început, că problema securității internaționale este una de strictă actualitate în lumea contemporană, aflată într-un stadiu accentuat cinematic, amplificat de procesul globalizării. Multilateralismul mult clamat, care după sfârşitul erei Războiului Rece a tins să înlocuiască bipolarismul sistemului internațional, a adus în siajul său noi şi variate provocări la adresa securității. Desigur, securitatea a fost şi trebuie privită în binom cu insecuritatea prin prisma unui referențial care comportă elemente ce țin de morală, etică, filosofie, religie şi, nu în ultimul rând, de ideologie. Amploarea dilemelor de securitate din lumea în care trăim este dovedită şi de producția istoriografică, din ce în ce mai consistentă, care vizează domeniul mai larg al relațiilor internaționale în care, de mai multă vreme, s-au implicat cu succes şi istoricii. Constantin Hlihor porneşte în demersul său de la premisa că energia va fi atât la nivelul societăților consumatoare sau producătoare, cât şi al mediului internațional, cea care va genera cele mai mari şi cele mai grele probleme de rezolvat pentru asigurarea securității în viitorul imediat. Preocuparea pentru controlul asupra surselor energetice, a culoarelor de transport ale acestora, a devenit în anii din urmă o constantă majoră a alianțelor de securitate şi politico-militare, a organismelor şi organizațiilor internaționale, a unor reuniuni la nivel înalt cu semnificație globală.

Volumul, cu o arhitectură armonioasă, cuprinde patru capitole cu întindere relativ egală şi este centrat pe trei direcții principale. Prima dintre ele, care constituie substanța primului capitol al lucrării, vizează trecerea în revistă, din perspectiva teoriei relațiilor internaționale, a principalelor şcoli şi curente de gândire care au fost preocupate de problema securității şi au încercat formularea de politici coerente în acest domeniu. O a doua direcție urmărită de autor şi căreia îi este consacrată cel de-al doilea capitol al lucrării vizează analiza politicilor de securitate în încercarea de a defini elementele care dau consistență acestor politici ce devin instrumente pragmatice în domeniul securității. Cea de-a treia direcție este dedicată analizei strategiei de securitate energetică şi reprezintă conținutul ultimelor două capitole ale lucrării. În opinia noastră, această ultimă direcție constituie şi contribuția originală cea mai semnificativă a autorului la tema abordată.

Fin cunoscător al principalelor paradigme formulate în teoria relațiilor internaționale, bine informat cu cele mai recente achiziții în domeniu, Constantin Hlihor dovedeşte pe parcursul întregii lucrări o abilitate desăvârşită în a pendula între analiză şi sinteză, între narativitate şi rigoare, între metoda deductivă şi cea inductivă. Modul în care autorul înțelege securitatea în binom cu insecuritatea şi o analizează într-o triplă perspectivă (realitate obiectivă, realitate construită sau imaginată şi politică şi strategie) constituie, din punct de vedere metodologic, un model cu adevărată valoare euristică. Aparatul critic al lucrării dovedeşte orizontul larg al informării şi documentării autorului şi ne dă speranța că viitorul volum va fi însoțit de o necesară şi binevenită bibliografie.

Oferind o interesantă grilă de lectură în observarea şi cercetarea problematicii securității energetice ca realitate concretă a mediului internațional contemporan, lucrarea dovedeşte apetența autorului pentru perspectiva constructivistă dezvoltată în domeniul teoriei relațiilor internaționale. Suntem în deplin acord cu autorul atunci când el afirmă: „Energia a devenit nu numai un câmp

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geopolitic extrem de disputat după marile şocuri petroliere ale secolului trecut, ci şi un factor important în aprecierea stării de securitate a societății contemporane atât la nivel intern, cât şi internațional. Pentru prima dată din (*sic*!) istoria umanității, energia a împărțit spațiul politic în amici şi inamici, iar petrolul a substituit cu tot mai mult succes armele clasice în confruntarea dintre state sau alte tipuri de actori de pe eşichierul internațional. (…) În aceste condiții, consumatorii şi furnizorii de energie nu se mai raportează doar la respectarea regulilor şi principiilor economiei de piață, ci şi la înțelegerile / constrângerile politice" (p. 175).

Conchidem, alături de prefațatorul lucrării, reputatul specialist în relațiile internaționale Teodor Frunzeti, că lucrarea profesorului Constantin Hlihor nu reprezintă doar un consistent demers ştiințific, solid documentat şi bine elaborat, ci, mai ales, un instrument valid de informare atât pentru specialiştii avizați, cât şi pentru publicul interesat de realitățile şi controversele lumii contemporane.

Cătălin Turliuc

SORIN IFTIMI, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieşene*, Iaşi, Editura Trinitas, 2008, 306 p. + XVI p. planşe

Cartea lui Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieşene*, a apărut la începutul verii anului 2008, la Editura „Trinitas", în contextul manifestărilor prilejuite de împlinirea a şase sute de ani de la prima atestare documentară a oraşului Iaşi. Sub acest titlu, autorul pune la dispoziția „pasionaților de istorie" un număr de 15 studii şi trei recenzii scrise în ultimii 15 ani. Multe dintre acestea erau deja cunoscute specialiştilor, deoarece au făcut obiectul unor comunicări prezentate în cadrul unor simpozioane ori au fost publicate în anii din urmă, în diverse volume de specialitate.

În introducerea volumului, autorul ține să ne reamintească faptul că în Iaşi obiectivele de arhitectură civilă mai vechi de două veacuri sunt foarte puține şi că, din această cauză, bisericile sunt singurele monumente care „oferă o imagine palpabilă a trecutului". Doar datorită bisericilor, consideră autorul, Iaşii sunt singurul oraş unde poate fi studiată evoluția arhitecturii româneşti din ultimii cinci sute de ani. În afară de aceasta, cercetarea atentă a istoriei lăcaşurilor de cult de pe cuprinsul Iaşilor ne poate aduce la informații prețioase, cu privire la relațiile sociale din Iaşul veacurilor trecute, geografia străzilor, extinderea oraşului de-a lungul timpului etc.

Studiile reunite în acest volum sunt grupate tematic, pe cinci secțiuni. Astfel, în prima secțiune, intitulată *Lăcaşuri în slujba curții domneşti*, este formată din două studii inedite, referitoare la istoria a două lăcaşuri de cult aflate în Evul Mediu în slujba curții domneşti. În primul caz, autorul prezintă discuțiile din epocă în legătură cu controversata restaurare a bisericii Sfântul Nicolae Domnesc, ctitoria lui Ştefan cel Mare din anii 1491-1492, sub îndrumarea arhitectului Lecomte de Nöuy, cel care a condus lucrările de restaurare nu mai puțin controversate la biserica mănăstirii Sfinții Trei Ierarhi. Restaurarea a constat, de fapt, în demolarea şi apoi reconstruirea bisericii „Sfântul Nicolae" Domnesc, aproximativ după modelul originar al bisericii lui Ştefan cel Mare. În cel de-al doilea studiu al acestei părți, autorul reia o problemă istoriografică încă nerezolvată, vechimea şi statutul bisericii doamnei de pe lângă curtea din Iaşi. Astfel, acesta consideră că nu poate fi vorba de un paraclis al doamnei sub forma unei anexe a „caselor despre Doamna", cum s-a crezut o vreme, ci putem vorbi de o biserică în toată regula, construită pentru prima dată, se pare, de Vasile Lupu.

Odată cu secțiunea a doua, intitulată metaforic *În umbra Trei Ierarhilor*, intrăm în miezul cărții. Primul studiu – *O ipoteză privitoare la biserica mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi"* – pune în circuitul ştiințific o ipoteză plauzibilă, anume că fastul decorului exterior al bisericii acestei mănăstiri ne duce cu gândul chivoturile bogat decorate, construite special pentru a adăposti moaştele unor sfinți. Pornind de la această idee şi luând în considerare că în biserica Sf. Trei Ierarhi au fost depuse moaştele Sf. Parascheva, în ziua de 13 iunie 1641, când au fost aduse la Iaşi de Vasile Lupu, autorul consideră că biserica a fost construită pentru a deveni un „chivot" de mari dimensiuni. Doar Vasile Lupu, ale cărui ambiții imperiale sunt cunoscute, putea să construiască o „biserică de valoarea Trei Ierarhilor".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În continuare, autorul rămâne în preajma Trei Ierarhilor, supunându-ne atenţiei câteva referinţe privitoare la rolul pe care l-au avut moaştele Cuvioasei Parascheva în istoria Moldovei. Reţinem doar faptul că respectivele relicve pot fi considerate moaşte de Patriarhie, în sensul că aceste relicve au fost găzduite, în mod succesiv, de patru oraşe care au fost sediul a trei Patriarhii: Târnovo, Kruşevaţ, Belgrad şi Constantinopol. Acest aspect, plus câteva acte simbolice, printre care candidatura mitropolitului Varlaam la scaunul de patriarh ecumenic, în 1639, organizarea sinodului de la Iaşi, prepararea de către patriarhul de Ierusalim, Teofan, a Sfântului Mare Mir la Iaşi în 1643 constituie, în opinia istoricului, argumente suficient de întemeiate pentru a-l „suspecta" pe Vasile Lupu nu doar de dorinţa de a-i copia pe împăraţii Bizanţului, ci chiar de intenţia de a ridica Mitropolia Moldovei la rangul de Patriarhie.

Ultimul studiu inclus în această secţiune este o scurtă povestire a solemnităţilor organizate cu ocazia repatrierii din Rusia a osemintelor domnului cărturar Dimitrie Cantemir în iunie 1935. În finalul studiului, autorul, cu acribia şi curiozitatea care îl caracterizează, readuce în atenţie cele două pietre funerare aflate la Complexul Muzeal „Moldova" Iaşi, care ar fi aparţinut lui Dimitrie Cantemir şi soţiei sale, fiind restituite de guvernul sovietic în 1935. Autorul, analizând stema reprezentată pe aceste pietre tombale, reia o idee mai veche a regretatului Alexandru Andronic, potrivit căreia pietrele în cauză nu ar fi de pe mormântul lui Dimitrie Cantemir şi al soţiei sale.

Turnurile mănăstirilor Trei Ierarhi şi Sf. Spiridon fac obiectul celor două studii care formează cea de-a treia secţiune a cărţii, intitulată: *Vechile turnuri şi zorii modernităţii*. În primul studiu, autorul ia în discuţie semnificaţiile alegerii lui Vasile Lupu de a pune în anul 1640 orologiul în turnul mănăstirii Trei Ierarhi şi nu în turnul de la poarta curţii domneşti. În opinia sa, acest gest ţine de modul cum percepea domnul timpul, ca pe un timp al lui Dumnezeu şi nu ca pe un timp secularizat; de aceea, orologiul trebuia pus în turnul unei mănăstiri, care alta decât Trei Ierarhi, ctitoria sa? Mai mult, turnul se afla perpendicular pe ulița Podului Vechi, ulița negustorească a Iaşilor. Prin urmare, tot negustorii erau cei care beneficiau de timpul măsurat de orologiu, ei fiind singurii care, în acea epocă, prin modul lor de viaţă, percepeau timpul în sens modern (p. 104-105). Despre un alt turn cu ceas, dar care a supravieţuit timpului, este vorba în studiul: *Turnul bisericii „Sf. Spiridon" un monument între două lumi*. Cu o arhitectură specifică, asigurată de sistemul de boltire, care imită – după autor – culionul Sf. Spiridon, patronul bisericii pe care o străjuieşte, şi de cele două cişmele, construite în 1765 de Grigore III Ghica, acest turn a cunoscut cel puţin trei etape de construire pentru a lua forma în care se găseşte astăzi. Ţinem să precizăm că turnul a fost ridicat iniţial de Constantin Cehan Racoviţă în 1757, iar forma actuală a acoperişului datează din 1862.

Secţiunea a patra este cea mai întinsă, cuprinzând cel mai mare număr de studii: şase. Acestea oferă informaţii importante referitoare la istoria unor biserici precum Buna-Vestire sau biserica Toma Cozma, la pomelnicele mănăstirii Golia şi ale bisericii Sfinţii Teodori, interesante sub raport tipologic. În fine, această parte cuprinde informaţii de ordin genealogic cu privire la diverse personalităţi care au jucat un rol important în primele decenii ale secolului XIX: vornicul Ion Tăutu, banul Toma Cozma, logofătul Iordache Catargiu, doamna Smaranda Callimachi, soţia lui Scarlat Callimachi etc.

Ultima secţiune nu se distinge neapărat prin unitate tematică, ea cuprinzând trei studii, din care ultimul, *Glose privitoare la istoria şi arhitectura bisericilor ieşene*, este format din trei recenzii întocmite de Sorin Iftimi la trei lucrări semnate de Aurora Fecheci, Viorel Ierhan şi V. D. Vasiliu. Celelalte două studii privesc istoria Episcopiei armene din Iaşi şi povestea unei minorităţi religioase: scapeţii. Aceştia s-au refugiat de pe teritoriul Rusiei în primele decenii ale secolului XIX, stabilindu-se, de regulă, la Iaşi, unde ulterior s-au ocupat cu birjăritul, formând împreună cu moldovenii care practicau acest meşteşug, o breaslă care a continuat să existe şi după introducerea *Regulamentului Organic*. În final, dorim să remarcăm faptul că lucrarea domnului Sorin Iftimi pune la dispoziţia cititorilor interesaţi de istoria oraşului Iaşi şi a celor mai reprezentative biserici ale acestui oraş un volum de informaţii apreciabil referitoare la arhitectura, ctitorii slujitorii şi enoriaşii acestor monumente. Nu lipsesc nici referinţele la realităţile sociale şi culturale din Iaşii veacurilor trecute. Apreciem stilul plăcut şi sobru în care autorul înfăţişează cititorului informaţii de cea mai bună calitate, cântărite şi analizate cu rigurozitate şi onestitate.

Mihai Mârza

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UTE SCHMIDT, *Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*, Potsdam, Deutsches Kulturforum östliches Europa e.V., 2008, 420 p., imagini, tabele, hărți

Istoria comunităților germane din Europa de Est reprezintă, de mai mult timp, un domeniu de mare interes pentru istoricii din Germania şi nu numai. În acest sens, nu constituie o excepție nici trecutul coloniştilor germani din sudul Basarabiei. Şi aceasta în ciuda faptului că, prin numărul mic, prin perioada relativ scurtă în care au locuit în stepele Bugeacului şi prin impactul aproape neglijabil asupra „diasporei" germane din Est, ei nu se pot compara cu etnicii germani din Transilvania, spațiul baltic, Rusia (germanii de pe Volga), Bucovina. Fără a insista aici asupra producției bibliografice referitoare la această comunitate (în acest sens: Flavius Solomon, *Identitate etnică şi minorități în Republica Moldova. O bibliografie*, Iaşi, Fundația Academică „A. D. Xenopol", 2001, p. 107-125; Olga Schroeder-Negru, *Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Bessarabiendeutschen 1918-1940*, Essen, Klartext-Verlag, 2001), vom spune că, dintre toate grupurile etnice din Basarabia, germanii s-au bucurat, de departe, de cea mai mare atenție din partea istoricilor, geografilor, lingviştilor şi etnografilor.

Cartea de față urmează unui alt volum semnat de aceeaşi autoare (a se vedea recenzia noastră din *AIIX*, tom XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 745-747), în care istoria comunității germanilor din Basarabia a fost trecută prin filtrul amintirilor unor persoane strămutate în 1940 pe teritoriul Reich-ului. Prin modul de abordare şi prezentare a informațiilor, cartea se adresează mai degrabă unui public larg decât unor cititori foarte avizați.

De această dată, autoarea încearcă o privire de ansamblu asupra regiunii istorice Basarabia în ultimele două secole, având ca repere momentele importante din istoria comunității germane de aici. De loc întâmplător, primele două capitole (Kolonisten – Umsiedler – Flüchtlinge / coloniști – strămutați – refugiați, p. 9-20; Zweistromland am Schwarzen Meer / Mesopotamia de la Marea Neagră, p. 37-54) cuprind informații de bază privitoarea la originea coloniştilor germani din Bugeac şi la condițiile geografice şi politice în care aceştia au trebuit să se exprime. Tot de cadrul general, ține, fără îndoială, şi capitolul Russische Kolonisationspolitik im Schwarzmeergebiet zu Beginn des 19. Jahrhunderts / Politica de rusă de colonizare în spațiul Mării Negre la începutul secolului XIX (p. 55-64). Urmându-i pe alți autori, U. Schmidt remarcă, pe bună dreptate, că aşezarea unor țărani germani în Basarabia în prima jumătate a secolului XIX s-a înscris într-un cadru mai larg al interesului autorităților țariste pentru forță de muncă din afara Imperiului. Este bine ştiut faptul că, din timpul lui Petru cel Mare, țarii ruşi au încercat, cu destul succes, să acopere goluri din diverse domenii cu ajutorul străinilor. Dacă la început au fost privilegiați mai ales negustorii, meseriaşii, medicii, arhitecții, profesorii, din a doua jumătate a secolului XVIII ținta predilectă au devenit țăranii, inclusiv din spațiul german. Atraşi prin diverse stimulente de ordin economic şi administrativ, aceştia urmau să pună umărul la valorificarea potențialului agricol apreciabil al unor teritorii slab populate ale Imperiului: regiunea Volgăi, Novorusia, sudul Basarabiei. Pe de altă parte, autoarea nu uită să observe că decizia unor grupuri de țărani germani de a încerca un nou început departe de locurile natale a fost determinată de diverse cataclisme politice, economice sau militare, aşa cum a fost şi situația coloniştilor stabiliți în Basarabia (p. 65-84).

Cea mai mare parte a cărții este consacrată unor aspecte distincte ale istoriei germanilor basarabeni în contextul general al provinciei dintre Prut şi Nistru, de la începuturi până la strămutarea în Germania nazistă. Pornind de la primele experiențe ale coloniştilor pe pământ basarabean (p. 85-100), U. Schmidt se opreşte asupra unor aspecte ca: organizarea internă şi autonomia locală (p. 101-114); viața bisericească (p. 115-140); şcoala (p. 145-166); agricultura (p. 167-184); meşteşugăritul, industria şi comerțul (p. 185-204); arhitectura rurală şi organizarea satelor (p. 205-226); obiceiurile şi cultura populară (p. 227-246); evoluțiile demografice şi structura socio-profesională a populației (p. 247-256); contactele cu alte grupuri etnice din Basarabia (p. 257-276); statutul comunității în ultima parte de existență a Imperiului rus (p. 277-288) şi în timpul administrației româneşti (p. 289-308); strămutarea, fuga din teritoriile poloneze ocupate în timpul războiului şi integrarea în societatea germană postbelică (p. 309-348). Cartea se încheie cu o perspectivă generală asupra evoluțiilor din Basarabia de după părăsirea acesteia de către coloniştii germani (p. 349-378).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cititorul va avea plăcuta surpriză de a găsi un număr impresionant de imagini, cu referință atât la istoria propriu-zisă a comunității germanilor din Basarabia, cât şi la aceea a întregii regiuni. La o mai bună orientare servesc şi cele câteva hărți, tabelele statistice, tabelul cronologic (p. 386-395), bibliografia (p. 396-403) şi indicele de nume (p. 404-416).

Impresia generală pe care o lasă cartea este una pozitivă. Totuşi, nu pot fi trecute cu vederea şi unele carențe ce țin de bibliografie, prezentarea statisticilor şi a aparatului ilustrativ. Chiar dacă bibliografia este una foarte generală, din aceasta nu ar fi trebuit să lipsească şi lucrări în limbile română şi rusă, care pot ajuta la o mai bună înțelegere atât a istoriei propriu-zise a Basarabiei, cât şi a trecutului germanilor de aici. Statisticile demografice şi imaginile nu sunt însoțite de trimiteri la surse, fapt care îngreunează desigur efortul de verificare a veridicității acestora.

Dincolo de aceste şi alte observații posibile, cartea încununează reuşit un efort lăudabil de a prezenta istoria germanilor basarabeni în toată complexitatea sa.

Flavius Solomon

UNIUNEA POLONEZILOR DIN ROMÂNIA (ed.), *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z symposium / Comunitatea popoarelor şi culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului* <din anul 2007>, redactare şi corectură de Stanislava Iachimovschi, texte în limba română, şi Elżbieta Wieruszewska, texte în limba polonă şi Cuvânt introductiv, Suceava, Tipografia Grup Muşatinii, 2008, 407 p.

Cea de-a zecea ediție a Zilelor Culturii Polone, sub deviza cunoscută „Mai aproape unii de alții", în organizarea Uniunii Polonezilor din România, cu sediul la Suceava, a avut loc în zilele de 25-27 iulie 2008. Pe parcursul acestor zile, s-au desfăşurat mai multe manifestări, devenite tradiționale: simpozionul ştiințific internațional închinat relațiilor polono-române de-a lungul timpului, cu titlul *Polonia şi România – de la vecinătatea istorică la parteneriatul European; vernisarea expoziției de fotografii Portrete de polonezi din România;* spectacolul ansamblului „Harnam" din Łódź – Polonia; vizita într-o comunitate poloneză, anul acesta fiind aleasă localitatea Solonețu Nou.

În cea de-a doua zi, la sfârşitul simpozionului, după concluziile finale, a avut loc lansarea noilor publicații editate de Uniunea Polonezilor din România. Între acestea, ca în fiecare an, foarte aşteptat a fost volumul, al nouălea, ce reuneşte lucrările participanților la simpozionul de anul trecut, din cadrul aceloraşi Zile ale Culturii Polone.

În cele ce urmează, vom face câteva observații cu privire la conținutul acestui ultim volum. Purtând titlul simpozionului din anul trecut, volumul cuprinde 39 de referate grupate în patru secțiuni: *La 60 de ani de la repatriere şi 165 de ani de la aşezarea muntenilor polonezi în Poiana Micului; În lumea istoriei; În lumea literaturii şi culturii; În lumea problematicii minorităților naționale.* Ca şi în cazul volumelor anterioare, toate problemele de redactare şi corectură au fost rezolvate de neobositele doamne Stanislava Iachimovschi (preşedinta organizației locale a polonezilor) şi Elżbieta Wieruszewska (reprezentanta statului polonez în Suceava). În *Cuvântul introductiv*, d-na Elżbieta Wieruszewska face succinte observații cu privire la: conținutul referatelor cuprinse în secțiunile enunțate, prezentate la simpozionul „(…) în cadrul Zilelor Culturii Polone care popularizează în România cultura polonă, legăturile multiseculare polono-române şi ideea apropierii polono-române în zilele noastre, dar şi imaginea şi realizările comunității poloneze din România"; la felul în care problematica chestiunilor dezbătute s-a lărgit, cu timpul, atrăgând atenția multor specialişti, cum a fost, anul trecut, cazul istoricilor de la Universitatea „Mikołaj Kopernik" din Toruń, veniți pentru prima oară la simpozionul organizat la Suceava; şi secțiunea comunității poloneze s-a extins, căpătând denumirea „de secțiune a problematicii minorităților naționale", depăşind cadrele Bucovinei şi chiar ale României.

Autorii referatelor (istorici, filologi, istorici de artă, sociologi, etnografi) provin din România, Polonia, Ucraina, Cehia şi Republica Moldova; mulți dintre ei, profesori universitari, cercetători, diplomați, precum Mihai Mitu, Veniamin Ciobanu, Nicolae Mareş, sunt nume

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

binecunoscute celor interesați de lumea relațiilor româno-polone. Sigur, domeniile abordate sunt variate şi ne este greu să ne pronunțăm şi asupra noutăților aduse de fiecare comunicare în parte, atunci când acest lucru nu reiese chiar din titlu. Prezentăm, în continuare, titlurile comunicărilor susținute, însoțite de numele autorilor, în ordinea în care au fost incluse în volum, în conformitate cu apartenența la secțiunile enunțate mai sus: *Migrațiile polonezilor bucovineni în anii 1939-1950,* de Jan Bujak, Cracovia; *Repatrierea polonezilor din partea de sud a Bucovinei*, de Daniel Hrenciuc, Suceava; *Poiana Micului şi bucovinenii*, de Krzysztof Nowak, Katowice; *La 60 de ani de la repatrierea din România în Polonia. Cazul unei familii din Cacica*, de Marcin Marynowski, Wieliczka; *Rolul polonezilor în istoria bisericii catolice din Moldova,* de Franz Pieszczoch, Siret; *Unele fragmente din viața privată a Movilencelor Maria şi Anna,* de Lilia Zabolotnaia, Chişinău; *Moneda poloneză în cadrul circulației monetare în secolele XVI-XVII la Suceava***,** de Monica Dejan, Suceava; *Contribuții privind Periferia Răsăriteană a Poloniei – locul pribegiei boierilor moldoveni în secolul al XVII-lea,* de Tatiana Cojocaru, Bucureşti; *Războiul pentru succesiune la tronul Poloniei: cauze şi implicații asupra situației internaționale din Europa Centrală şi de Est (1733-1737),* de Veniamin Ciobanu, Iaşi; *Polonezii din Bucovina în perioada stăpânirii austriece*, de Constantin Ungureanu, Chişinău; *Urme românești în Pomerania Gdańsk-ului. Soldații români în lagărele germane de prizonieri localizate în Pomerania Gdańsk-ului, în perioada octombrie 1916 - noiembrie 1918,* de Zbigniew Karpus, Mariusz Wołos, Toruń; *Formațiuni militare poloneze în România (1917-1919),* de Waldemar Rezmer, Toruń; *Poziția României față de războiul polono-ucrainean din Galiția (Małopolska) Răsăriteană în anii 1918-1919,* de Michał Klimecki, Toruń; *Polonezi în primul parlament al Basarabiei – Sfatul Țării (1917-1918),* de Mihai Taşcă, Chişinău; *Rolul României în timpul războiului polono-sovietic,* de Paweł Rutkowski, Toruń; *Imaginea României şi a românilor în presa poloneză interbelică***,** de Grzegorz Jarosiński, Varşovia; *Portrete de presă: despre Ion I. C. Brătianu şi Józef Piłsudski în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică,* de Emanuel Plopeanu, Târgovişte; *„Blăstămul conducătorilor de samă". Portrete ale mareşalului Józef Piłsudski în opera lui Nicolae Iorga,* de Florin Anghel, Constanța; *Nicolae Titulescu şi relațiile româno-polone,* de Ion Constantin, Bucureşti; *Internarea guvernului polonez în România – 18 septembrie 1939***,** de Agnieszka Kastory, Cracovia; *Raporturi româno-polone în anii 1939-1948,* de Ion Alexandrescu, Bucureşti; *Câteva considerații despre şcoala polonă din Ploieşti şi Craiova în anii 1939-1945,* de Bartłomiej Szymon Szmoniewski, Cracovia; *Din istoria contactelor polonezilor din România cu Polonia, înainte de 1989,* de Krzysztof Nowak, Katowice; *Stan Velea – un polonist de anvergură europeană***,** de Nicolae Mareş, Bucureşti; *Bogdan Petriceicu Hasdeu – polonistul. La 100 de ani de la moartea sa,* de Mihai Mitu, Bucureşti; *Un manuscris din Lvov în Arhivele Naționale din Bacău,* de Olimpia Mitric, Suceava; *Muzicalitatea frazeologiei dialectului din Podtatrze,* de Maciej Rak, Nowy Targ; *Scenariu mioritic în cântece poloneze***,** de Ion Filipciuc, Câmpulung Moldovenesc; *Un episod românesc din viața lui Julian Tuwim în timpul refugierii în America, în 1939,* de Jadwiga Marynowska, Wieliczka; *Paradigma spațiului geografic şi fabular în opera „Călătorind spre Babadag" a lui Andrzej Stasiuk***,** de Cristina Godun, Bucureşti; *Călătoria lui Andrzej Stasiuk la Babadag*, de Wojciech Kudyba, Nowy Targ; *Un ziar „nu de fiecare zi" al polonezilor din Bucovina*, de Jan Bujak, Cracovia; *Comunicarea interculturală – concepția occidentală în realitățile bucovinene,* de Krystyna Jendrzej-Gawlicz, Wrocław; *Fenomene lingvistice selectate care apar în denumirile religioase ale muntenilor Czadca din Bucovina***,** de Joanna Gorzelana, Zielona Góra; *Instituționalizarea subiectivității minorităților naționale din România***,** de Robert Rajczyk, Katowice; *Câteva date despre divorțurile polonezilor din Republica Moldova (2001-2005),* de Alina Felea, Chişinău; *Țiganii în România (din istoria problematicii în sec. XV-XIX),* de Ewa Kocój, Paweł Lechowski, Cracovia; *Importanța limbii şi bisericii în formarea identității naționale a românilor din Regiunea Cernăuți (Ucraina),* de Wojciech Jankowski, Varşovia; *Uniunea Poloneză de Cultură şi Educație din Republica Cehă la 60 de ani,* de Roman Kaszper, Teschen.

Textele comunicărilor sunt publicate în limba în care au fost prezentate şi conțin, la sfârşit, rezumate în limbile română sau polonă. De altfel, potrivit opiniei organizatorilor, din experiența acumulată, aceasta este soluția cea mai avantajoasă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi de data aceasta, imaginea de pe prima copertă a volumului (semnată de Ştefan Calistru) este una simbolică, comentată chiar de d-na Elżbieta Wieruszewska, în încheierea cuvântului introductiv: „Ferestrele larg deschise ale unei tradiționale case bucovinene de pe coperta volumului să simbolizeze deschiderea fără de care cunoaşterea reciprocă n-ar fi posibilă. Ele să fie, totodată, o invitație la următoarele întâlniri".

Olimpia Mitric

GH. CLIVETI, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, Bucureşti, Editura Academiei, 2009, 349 p.

Istoria Relațiilor Internaționale, în descifrarea căreia s-au angajat, de-a lungul timpului, numeroase condeie, a rămas însă un domeniu a cărui epuizare este departe de a se putea întrevedea. Şi aceasta, datorită complexității şi dinamicii sale care reclamă mijloace şi metode de investigare capabile să permită sesizarea şi explicarea interacțiunii factorilor care le-au guvernat pe cele din epocile mai vechi sau pe cele curente.

Este vorba, deci, în primul rând de producerea unor instrumente de lucru adecvate, dar care să fie accesibile, atât celor care se ocupă cu investigarea lui, dar, în acelaşi timp, să fie înțelese şi de beneficiarii rezultatelor unor astfel de cercetări ştiințifice, ca o condiție esențială a valorificării lor. Or, în această categorie de instrumente de lucru, cu dubla valență enunțată, s-a îmbogățit, prin punerea recentă în circuitul ştiințific a acestei lucrări de analiză şi sinteză, semnată de un bine cunoscut istoric şi cadru didactic universitar, anume Gheorghe Cliveti, prof. dr. la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza" din Iaşi şi director adjunct ştiințific al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", tot din Iaşi.

O scurtă privire asupra *Cuprinsului* este suficientă pentru ca cititorul sau, mai exact, utilizatorul acestui instrument de lucru să se încredințeze că are la dispoziție posibilitatea de a înțelege mecanismele care au pus în funcțiune şi legile care au guvernat dinamica relațiilor internaționale în epoca modernă. Deoarece, autorul s-a axat, pe de o parte, pe investigarea *Concepțiilor istoriografice* (p. 19-224), iar pe de alta, pe evidențierea „materiei prime", din prelucrarea căreia au rezultat acele concepții istoriografice, şi anume *Publicarea surselor documentare* (p. 225-317).

Concepțiile istoriografice sunt abordate, în primul rând din perspectiva *Istoriei tratatelor*, deoarece, aşa cum precizează autorul, „*dintre perspectivele istoriografice asupra devenirii relațiilor internaționale în epoca modernă, prima care s-a conturat a fost istoria tratatelor* (s.n.)" (p. 23), adică sursa principală a dreptului internațional care a evoluat „din dreptul natural al ginților" şi care constituie, de altfel, o „temă orientativă" pentru studierea tratatelor. Căci, „acele acte" nu au fost interpretate numai „în sensul lor juridic", ci şi ca „documente-mărturii despre trecut". Astfel încât, „*istoria tratatelor a tins mereu să dea expresie concentrată, intens relevantă, dreptului internațional* (s. n.)" (p. 25).

Creşterea accelerată a „complexității fenomenelor şi a indivizilor de sub suveranitatea lor" a impus o nouă perspectivă de abordare a istoriei relațiilor internaționale, şi anume cea a *istoriei diplomatice*, care este însă, constată autorul, o *istorie dual*ă. Adică, istoria diplomației – care „a tins spre relevarea unui anumit instrument, cu valențe deopotrivă de artă şi de ştiință, aflat în serviciul politicii externe a statelor pentru stingerea divergențelor între acestea şi asigurarea «păcii generale» (p. 57), şi *istoria diplomatică*, propriu-zisă, care are ca obiect studierea devenirii raporturilor politice dintre state ori, mai nou spus, devenirea politicii internaționale (s.a.)" (p. 56-57). Or, pentru a „surprinde similitudini, dar şi delimitări disciplinare", între *istoria diplomației* şi *istoria diplomatică***,** Gh. Cliveti le-a investigat separat.

O primă constatare, în ceea ce priveşte *istoria diplomației* ar fi aceea că „devenirea istorică a diplomației a cunoscut două mari etape, prima, corespunzătoare Antichității şi Evului Mediu", adică cea „a «misiunilor temporare, solemne, dar strict ocazionale», iar a doua străbătută de gândirea şi practicile politico-juridice moderne, a „misiunilor permanente, coordonate de guverne, prin intermediul departamentelor speciale», adică al „ministerelor de resort" (p. 57). Cea de a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doua etapă a fost divizată în subetape, „una până la Congresul de la Viena din 1814-1815, for unde au fost reglementate «rangurile diplomatice», o alta, a congreselor şi conferinţelor internaţionale", care durează până în anul 1918, şi cea din urmă, „marcată de «mari organizaţii internaţionale, tensiunea problemelor globale»" (p. 57-58).

Diplomaţia, prin însăşi esenţa sa, reprezintă, însă, „doar un *instrument* pentru raporturile internaţionale şi nu măsura atotcuprinzătoare a devenirii acestora. O asemenea măsură a putut-o, ori o poate da suma politicilor externe ale statelor, ca *politică internaţională* (s.a.)". Iar „prin natura ei, politica a exprimat nu doar acorduri negociate, formale ori tacite, ci şi înfruntări între state" (p. 85). Deci, „politica externă suscită, într-un grad mai mare decât în cazul diplomaţiei, raţiunea de stat. Pentru ea actorul de preferinţă nu este diplomatul, ci *omul de stat* (s.a)" (p. 85).

Studiul textului politic a generat, însă, o altă concepţie, „ce avea să poarte denumirea de *istorie diplomatică***,** denumire «venind» de la surse pe care le producea *diplomaţia* şi pe care «se aşeza» cu totul scrierea istoriei diplomaţiei" (p. 86). În schimb, pentru redactarea *istoriei diplomatice* a fost necesar „să fie utilizate surse documentare atestând, pe de o parte, raporturile de putere între state şi, pe de altă parte, determinarea puterii executive, cu miniştri de externe, în interiorul fiecăruia dintre state. O istorie care, nu întâmplător, avea să prindă un tot mai clar contur disciplinar, pe măsura devenirii *sistemului modern de state*, numit *sistemul internaţional,* ca mediu solicitant de înfruntări de putere între entităţile din componenţa lui (s.a.)" (p. 86).

În scrierea *istoriei diplomatice* s-au evidenţiat câteva şcoli, prima dintre acestea fiind „şcoala franceză de istorie diplomatică" care „s-a afirmat, într-un timp de două secole, ca primă şi principală, comparativ cu «oricare alta»". Deoarece, „la «curtea Franţei a fost exersată cu mai mult talent şi cu stil mai elevat decât oriunde altundeva», pe timpul monarhiei absolute «arta negocierilor»" (p. 109).

Ca urmare, autorul a trecut în revistă câteva din sintezele de *istorie diplomatică*, din „perspectiva franceză", începând cu cea a contelui de Flassan (p. 110-119). Urmează, apoi, prezentarea şcolii „anglo/ britanică-americană (p. 19-126), precum şi a altora, care nu au avut, însă, anvergura celor dintâi menţionate, precum şcoala germană, cea rusă, cea italiană, spaniolă, suedeză, poloneză şi, chiar, japoneză" (p. 126-132).

Istoria relaţiilor internaţionale este ultimul capitol al primei părţi a lucrării (p. 132-224). „Capul de afiş" al acestui capitol îl constituie analizarea, în detaliu, a noii *concepţii istoriografice* lansată în studierea istoriei relaţiilor internaţionale, prin intermediul monumentalei sinteze, în opt volume, intitulată *Istoria relaţiilor internaţionale*, ultimul volum apărând în anul 1958, la Paris, elaborată sub direcţia lui Pièrre Renouvin. Acestuia îi revine meritul de a fi fondatorul noii concepţii, pe care a expus-o în *Introducerea generală* la această sinteză. „Noua concepţie – notează Gh. Cliveti – apărea categoric delimitată de «concepţia tradiţională», ce plasa în primul plan al studiului de specialitate «relaţiile între guverne», explicate, acestea, «după interesele politice ale statelor» şi printr-o plusare «a relevanţei actelor sau gesturilor provenite din exerciţiul diplomaţiei» (p. 133). „Înregistrarea curentă a acelor «acte sau gesturi» – continua el ideea lui Renouvin – a căror curentă înregistrare a îngroşat mult «dosarul diplomatic», studiul acestuia permiţând cunoaşterea detaliată «a rolului unor oameni, de la şefi de state şi miniştri, la colaboratori ori agenţi ai acestora», tot şi toate «într-un orizont prea restrâns», anume cel al «cancelariilor diplomatice». Un mai larg orizont putea fi acela în care «actele aceloraşi oameni cu responsabilităţi calificate» să fie raportate la «jocul forţelor profunde», de la cele materiale, precum factorii geografici, condiţiile demografice, tendinţele economice, la cele spirituale, precum sentimentul naţional, sentimentul pacifist etc." (p. 133-134).

Cât de important este acest concept pentru ilustrarea noii concepţii istoriografice este relevat de subcapitolul intitulat *Forţele profunde* (p. 156-190). Între aceste „forţe profunde" un rol important l-au avut factorii geografici. Căci, potrivit concepţiei lui Renouvin, „studiul relaţiilor internaţionale" trebuie „să ţină cont de influenţele mediului fizic, ce sunt aproape întotdeauna sensibile în comportamentul popoarelor, în contactele comerciale sau politice şi în puterea statelor" (p. 156). Se face, însă, precizarea că influenţa „forţelor profunde" a fost controlată, totuşi, de *om*, mai ales din poziţia „înaltelor responsabilităţi publice" (p. 157). Aceste influenţe au vădit, aşadar, „importanţa poziţiei geografice a statelor, după caz, «cu acces la mare ori continentale», ca şi importanţa apartenenţelor, după caz, la una sau alta dintre zonele climatice ori de relief" (p. 157).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, „reverberau, în concepţia renouviană, progresele *geografiei istorice*, implicit ale *geografiei umane.* Totodată, validau amendarea exceselor *determinismului geografic al puterii statelor*, excese produse cu deosebire de «specialişti germani» ori, mai larg spus, «anglo-saxoni», continuatori reali sau doar pretinşi ai şcolii «Ratzel», ai cărei exponenţi au dat, încă spre finele secolului al XIX-lea, «o orientare nouă, atunci, cercetărilor», în sensul realizării sintezei între *geografie*, de o parte, *istoria şi ştiinţa politică,* de o alta (s.a.)" (p. 157).

Renouvin a inclus între „forţele profunde" şi „*forţele economice*, ca şi *cele financiare*", pe care le-a supus „poate mai mult decât altele unor noi exigenţe conceptuale şi metodologice" (p. 166). Totuşi, potrivit concepţiei lui Renouvin, „mai mult decât alte «forţe profunde», *sentimentul naţional* şi *naţionalismele* au orientat însuşi cursul istoriei moderne, implicit al *relaţiilor internaţionale* (s.a.)" (p. 177). „S-a considerat", pe drept cuvânt, „că pentru epoca modernă, cel puţin, «naţiunea este realitatea centrală care însumează toate aspiraţiile fireşti ale indivizilor şi de la care pornesc nu spre o altă fiinţă, ci spre un nou plan de relaţii, toate manifestările internaţionale»" (p. 177).

În această ordine de idei, este explicat şi rolul *omului se stat*, sintagmă care desemnează „*afaceri de stat la dimensiunea umană* (s.a.)" (p. 190).

Au fost trecute, apoi, în revistă, cu un evident spirit analitic, cele mai importante contribuţii la istoria şi teoria relaţiilor internaţionale, precum cele ale lui Jean-Baptiste Durozelle (*Tout empire perira*, cu subtitlul *Theorie des relations internationales*), care punea un accent deosebit pe rolul evenimentului ca fiind „indispensabil obiectului istoriei" (*l'histoire ne traite que des événenents*), „valorificat, însă, după riguroase criterii metodologice" (p. 203), Edward Hallet Carr (*The Twentieth Year's Crisis 1919-1939,* Londra 1946) şi Hans J. Morgentau căruia, aşa cum apreciază autorul, îi revine „meritul capital în fundamentarea noii discipline de *relaţii internaţionale*, prin cartea *Politics Among Nations. The Strugler for Power and Peace*, cu o primă ediţie în 1848 (s.a.)" (p. 212). Acestora li se adaugă, bineînţeles, şi alte contribuţii.

În sfârşit, în cea de a doua parte a impresionantei sale investigaţii, Gh. Cliveti se ocupă de *Publicarea surselor documentare* (p. 225-317). În acest cadru, Domnia Sa şi-a propus să recurgă „doar la o trecere în revistă a categoriilor de surse documentare specifice *istoriei relaţiilor internaţionale*", surse care „*într-un sens mai strict al accepţiunii lor*" sunt, însă, „*proprii şi istoriei diplomatice*" (s.n.) (p. 227).

Colecţiile de documente diplomatice sunt prezentate pe ţări, după criteriul amplorii şi importanţei lor ştiinţifice (Franţa, Germania, Marea Britanie, Austria, Italia, Rusia, Belgia, SUA, Japonia, China şi chiar România). Nu a fost omisă nici acea categorie specială de documente privind relaţiile internaţionale, numită *Cărţile colorate*.

Câteva concluzii (*Încheiere*), *Rezumatul*, tradus în limbile franceză şi engleză, şi un amplu *Indice* (p. 331-359) încheie acest *impresionant* efort de cercetare a istoriei şi teoriei relaţiilor internaţionale. *Impresionant*, atât din punctul de vedere al bazei documentare pe care a investigat-o, de o *diversitate* şi *complexitate* care corespund substanţei acestui demers istoriografic, cât şi al interpretării faptelor şi fenomenelor istorice care au configurat relaţiile internaţionale în epoca modernă. Astfel încât autorul şi-a îndeplinit întru totul angajamentul, formulat în *Introducere*, de a pune în circuitul ştiinţific un „instrument de lucru" care să răspundă „interesului special al cercetătorilor în domeniul istoriei *relaţiilor internaţionale* (s.a.)" (p. 18). În acelaşi timp, „poate servi şi ca îndreptar pentru lectura epocii moderne, cu deosebire din perspectiva celei mai tensionate şi complexe părţi a acesteia. Fiindcă – mai precizează autorul – rămâne dincolo de orice îndoială că *relaţiile internaţionale* au dat cea mai înaltă expresie devenirii Modernităţii (s.a.)" (p. 18).

Este vorba, aşadar, de un „instrument de lucru" care îl situează pe autorul acestuia în categoria celor mai avizaţi cercetători ai domeniului.

Veniamin Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN LEMNY, *Les Cantemir: L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Éditions Complexe, 2009, 368 p.

Ştefan Lemny este unul dintre puţinii istorici care, în ultimele decenii, nu au încetat să se ocupe de viaţa şi opera lui Dimitrie şi ale lui Antioh Cantemir. Interesul său pentru aceste două personaje excepţionale nu este nou: el a comentat în mai multe rânduri, în calitate de specialist în istoria literară a secolului XVIII, rolul acestor două personalităţi în viaţa intelectuală şi politică a epocii lor[1]. În prefaţa cărţii, istoricul Emmanuel Le Roy Ladurie îşi mărturiseşte interesul deosebit pentru cei doi Cantemir, „personaje ignorate prea multă vreme de Occidentul modern" (p. 16).

Scrierea apărută recent este divizată în două părţi, fiecare dedicată unuia dintre cei doi prinţi: Partea întâi, *D'Istanbul à Saint-Petersbourg: Démètrius Cantemir* (p. 27-173), şi Partea a doua, *De Russie en Occident: Antiochus Cantemir* (p. 175-335). Astfel împărţit, textul urmăreşte traiectoria complicată a vieţii tatălui şi apoi a celei a fiului. *La naissance d'une maison princière* (p. 29-42), *L'apprentissage d'un Dauphin moldave* (p. 43-51) şi *Orient et Occident au bord du Bosphore* (p. 53-71) prezintă începutul carierei lui Dimitrie ca diplomat şi savant. Operele sale majore sunt abordate în capitolele 4 şi 7, *Dans le miroir des premiers écrits* (p. 73-86) şi *Le Prince à sa table de travail* (p. 127-149). Figura omului de stat, politician şi diplomat, este evocată în capitolele *Sur la scène du pouvoir* (epoca otomană, p. 87-103), *Dans la Russie de Pierre le Grand* (p. 105-125) şi *La dernière aventure* (despre participarea la campania caucaziană a ţarului Petru I, p. 151-160). După o secţiune biografică în capitolul 9 – *Un jeune prince à l'aube des Lumières russes* (p. 177-191), Antioh[2] este prezentat ca diplomat – *Un ambassadeur russe à Londres et à Paris* (p. 205-235). Capitolul *Écrire et traduire: en quête d'un chemin littéraire* (p. 193-203) evocă începuturile activităţii sale de scriitor, în vreme ce evoluţia raporturilor sale cu societatea culturală europeană se regăseşte în următoarele trei capitole, îndeosebi în *Dans la République des lettres* (p. 253-270). În capitolul *L'homme des lettres* sunt descrise şi comentate în detaliu operele lui Antioh tipărite sau încă aflate în manuscris. După ce discută despre *Vie sentimentale, fin de vie* (p. 293-303), Ş. Lemny îi evocă în fine pe *Ultimii Cantemireşti* (*Les derniers Cantemir*). Capitolul final, *L'aventure européenne de L'HISTOIRE DE L'EMPIRE OTTOMAN* (p. 305-319), reface traseul operei celei mai celebre a lui Dimitrie Cantemir, scrisă în 1716 şi tipărită postum în 1735, graţie tenacităţii fiului său Antioh.

Această carte demonstrează faptul că pentru a reprezenta în mod adecvat imaginea Cantemireştilor, tată şi fiu, exegetul trebuie să se dovedească un bun specialist al istoriei epocii, inclusiv al istoriei literare – ceea ce nu i-a creat nici un fel de probleme lui Ş. Lemny. Misiunea istoricului nu este uşoară, aşa cum remarcă autorul cu privire la biografia lui Dimitrie: „Putem oare încerca să-i ghicim personalitatea profundă plecând de la aceste informaţii sumare? Am dori să-i sondăm sufletul în profunzime, dar obstacolele sunt de neînvins" (p. 56). Cu toate acestea, excelenta cunoaştere a lucrărilor cantemiriene, la care Ş. Lemny face referire constant, i-a permis să descopere în adâncimea textelor ceea ce biografia ascunde uneori – a se vedea, de exemplu, interpretarea pe care o dă Lemny comentariului din *Divan* despre ispitele tinereţii, pe care îl pune în legătură cu evenimente din viaţa sentimentală a lui Dimitrie (p. 57).

Mai multe episoade ni s-au părut prea interesante pentru a nu fi evocate aici.

Subiectul originilor familiei Cantemir se bucură în cartea lui Ş. Lemny de cel mai amplu comentariu pe care în cunoaştem (p. 33 şi urm.). Autorul consideră că „dacă înrudirea Cantemireştilor cu Timur Lenk pare de domeniul fanteziei, originile tătărăşti nu sunt deloc de neconceput". Faptul că Dimitrie îl înfăţişează pe „Diavolul şchiop" în termeni pozitivi, nu surprinde deloc în vremurile noastre, când întemeietorii de imperii sunt reconsideraţi rând pe rând: Şah 'Abbas, care a uzurpat tronul Persiei, ocupat de tatăl său, şi a cucerit prin luptă teritorii întinse, sprijinit de armenii şi georgienii convertiţi la Islam cu forţa, este celebrat azi ca un prinţ

[1] Între altele, în bibliografia sa *Românii în secolul XVIII* (vol. I, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1988) a înregistrat exegezele majore ale operelor celor doi prinţi Cantemir, iar în 1990 s-a aplecat din nou asupra lor în volumul *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc* (Bucureşti, Ed. Meridiane).

[2] Al cărui prenume, acelaşi cu al fratelui lui Dimitrie, este explicat la p. 45 cu prea multă discreţie, între paranteze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

credincios şi generos, mare Mecena al artelor şi al literelor[3]. Viziunea genealogică a lui Dimitrie Cantemir inspiră comentarii mai actuale decât s-ar putea crede: acela al prezenţei tătare în Moldova şi Dobrogea, unde tătarii constituie de multă vreme o comunitate numeroasă şi perfect integrată. El însuşi, petrecând aproape două decenii la Istanbul, „întrupează o voinţă excepţională de asimilare culturală" (p. 67). Mai multe dintre scrierile lui Dimitrie Cantemir se referă la popoarele orientale – să fie oare acesta un semn de nostalgie pentru linia Cantemireştilor din Crimeea, creştinaţi în vremea lui Ştefan cel Mare, glorios domnitor al Moldovei? Pe de altă parte, faptul că primul care a purtat numele *Cantemir* a fost Constantin, tatăl lui Dimitrie, ar putea să reflecte, după părerea noastră, o opţiune a generaţiei anterioare, opţiune pentru care fiul nu a făcut decât să aducă argumente savante, aşa cum confirmă Ş. Lemny. În orice caz, locul etniilor în Moldova timpului său ni se pare o temă demnă de un studiu care să includă toate scrierile sale referitoare la istoria românilor, studiu care ar putea conduce la concluzii importante pentru cercetătorii mozaicului etnic al Europei moderne.

Evocând o pleiadă de cărturari care au citat *Istoria Imperiului Otoman* înainte de 1800, Ş. Lemny prezintă un tablou complet al influenţei acestei scrieri celebre a lui Dimitrie Cantemir asupra bibliografiei istorice a unui întreg secol. Inventarul pe care îl propune cu privire la ecourile *Istoriei* în Europa este surprinzător, dacă ţinem seama de diversitatea de opinii pe care lucrarea le-a suscitat: **pentru** la Voltaire, Abatele Prévost, Edward Gibbon, *La grande Encyclopédie*, Jean-Antoine Guer, contele Charles-Marie de Salaberry, William Eton şi William Jones, **împotrivă** la Joseph de Guignes, Jean-François de la Croix şi Joseph de Hammer-Purgstall (p. 312-316). Unul dintre episoadele cele mai captivante este acela al folosirii unui citat din *Istorie* pentru a susţine o pledoarie în timpul şedinţei din 22 aprilie 1788 a Parlamentului britanic, cu prilejul procedurii de *impeachment* iniţiată împotriva lui Warren Hastings, guvernatorul general al Bengalului (p. 316-317).

Se cunosc puţine lucruri despre biblioteca lui Dimitrie, împrăştiată în decursul vieţii sale tumultuoase[4]. Cu toate acestea, reflectând interesul lui Ştefan Lemny pentru cărţi[5], paginile pe care le-a consacrat bibliotecii lui Antioh (*Parmi les livres*, p. 264-269) şi cărţilor pe care le împrumuta prietenilor (p. 207-208) sunt captivante. Autorul aduce numeroase argumente care susţin faima acestui „personaj deosebit de reprezentativ cât priveşte pasiunea pentru lectură proprie secolului Luminilor". Faptul că „literatura franceză constituie ea singură o întreagă bibliotecă printre cărţile sale" dovedeşte importanţa pe care a avut-o limba franceză nu numai pentru Antioh, ci pentru multe generaţii de intelectuali din Europa de est, marcate de influenţa formatoare a culturii franceze. Inventarul lucrărilor menţionate aici aminteşte de catalogul colecţiei lui John Locke[6], ale cărui preocupări intelectuale şi curiozitate ştiinţifică se regăsesc la cei doi principi Cantemir. De altfel, aşa cum Ş. Lemny aminteşte la p. 272, Antioh îl menţiona în *Satirele* sale pe John Locke printre modelele sale.

Cartea lui Ştefan Lemny depăşeşte cadrul strâmt al unei biografii a celor doi principi. Comentariul său asupra „marjei de libertate în interiorul lumii otomane", care „explică în parte de ce erau numeroşi aceia care simţeau tentaţia de a pătrunde în intimitatea societăţii otomane şi de a se iniţia în obiceiurile şi în cultura ei" (p. 67), confirmă opinia istoricilor care au văzut în atitudinea românilor faţă de turci un efort de supravieţuire, şi nu unul de integrare. Argumentul ne aminteşte de opinia lui Răzvan Theodorescu (*Regards d'historien*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 2009, p. 142-143) care remarca faptul că D. Cantemir s-a referit în *Istoria hieroglifică* (1705) la „ascultarea cerută pentru a-l împăca pe duşman". Aşadar, acest efort de adaptare s-a născut din dorinţa de a supravieţui uraganelor istoriei, precum „firele de trestie [ce] se pleacă în vânt, se îndoaie şi se ridică din nou…", şi nu dintr-o intenţie de a îmbrăţişa pentru totdeauna religia şi cultura popoarelor dominatoare.

[3] A se vedea catalogul expoziţiei *Shah 'Abbas: the Remaking of Iran (February 19 to June 14, 2009)*, Londra, British Museum, 2009.

[4] Vezi Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir bibliofil*, în *Bibliophilie au Pont Euxin*, Bibliothèque Municipale de Constanta, 1973, p. 160.

[5] Născut în România, Ştefan Lemny este astăzi responsabilul colecţiilor de istorie ale Bibliotecii Naţionale a Franţei (BnF, Paris).

[6] Vezi *The Library of John Locke,* de John Harrison şi Peter Laslett, Oxford, Clarendon Press, ed. I, 1965, ed. II, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viaţa intelectuală şi literară a Rusiei, Franţei şi Angliei este prezentată, într-un stil seducător, în mai multe capitole: a se vedea mai ales *Échanges académiques*, p. 245-248; *L'ambassadeur des Églises*, p. 250-252; *Les salons et les amitiés littéraires*, p. 256-259. Alături de interesul evident pe care această carte îl prezintă pentru istoricii Europei de est şi pentru specialiştii din domeniul literar, ea este importantă pentru toţi cei preocupaţi de istoria diplomaţiei (politice şi culturale) şi de dialogul între Marile Puteri europene ale secolului XVIII (a se vedea, între altele, *À la cour de sa Majesté britannique*, p. 208-209; *Tâtonnements russo-français*, p. 213-216; *La guerre des images: la Russie et ses empereurs*, p. 237-245).

În pregătirea noii sale lucrări, Ştefan Lemny a consultat o bibliografie impresionantă, mai vastă chiar decât aceea evocată în finalul cărţii, cu referire la Dimitrie Cantemir, ca „un număr enorm de articole şi de cărţi publicate cu privire la el" (p. 323)[7]. El a parcurs desigur toate ediţiile şi comentariile cunoscute de care dau seamă bibliografiile *Cantemir*, din 1756 (*Essai sur l'histoire générale…* al lui Voltaire) până în 2006, anul predării manuscrisului acestei cărţi la editură. Totuşi, ţinând seama de locul important pe care l-a acordat în cartea sa *Istoriei Imperiului Otoman* (p. 136-141, 305-319, *passim*), ediţia şi traducerea manuscrisului latin regăsit în 1984 la Biblioteca Houghton (Universitatea Harvard, SUA), chiar dacă încă incomplete, meritau un comentariu mai detaliat. Evident, Ştefan Lemny nu şi-a propus să urmărească soarta studiilor cantemiriene în vremurile noastre[8]. Cu toate acestea, cititorul ar fi avut de câştigat dacă autorul ar fi trecut rapid în revistă cercetările actuale cu privire la opera celor doi principi. Pe lângă mai multe teze de doctorat dedicate Cantemireştilor în ultimii ani, câteva puncte de vedere inedite au fost exprimate la Sankt Peterburg în octombrie 2008 cu prilejul colocviului dedicat lui Dimitrie şi Antioh Cantemir, organizat de Biblioteca Naţională a Rusiei împreună cu Institutul Cultural Român din Bucureşti[9]. Lista scrierilor lui Dimitrie Cantemir ar fi putut fi completată cu câteva titluri importante: *Descrierea stării de odinioară şi de astăzi a Moldovei*, ediţie critică (latină – română) de Dan Sluşanschi, Bucureşti, Institutul Cultural Român, vol. I, 2006 şi vol. II, îngrijit de Andrei şi Valentina Eşanu, 2007, ori *Loca obscura in catechisi quae ab anonymo authore slaveno idiomate edita et intitulata est*, traducere şi comentariu de Teodor Bodogae („Biserica Ortodoxă Română", 1973, XCI, 9-10, p. 1063-1111). În lipsa unei difuzări adecvate, puţini cercetători cunosc traducerea engleză contemporană a mai multor fragmente din *Istoria Imperiului Otoman* în *Dimitrie Cantemir, Historian of South East European and Oriental Civilizations, Extracts from „The History of the Ottoman Empire"*, ediţie de Alexandru Duţu şi Paul Cernovodeanu, introducere de Halil Inalcık, Bucureşti, 1973. De asemenea, lista manuscriselor citate (p. 339) ar putea fi completată prin consultarea catalogului manuscriselor ţarului Petru I păstrate în Rusia, întocmit de N. Lebedeva, *Biblioteka Petra I. Opisanije rukopisnikh knig*, Sankt-Peterburg, 2003 (p. 251-252).

Cu excepţia câtorva erori de tehnoredactare (repetiţii: *dans tout dans l'Orient musulman* – p. 68, *1925 1925* – p. 161, *1958 1958* – p. 162; litere sau cuvinte lipsă: *[s]oigneusement* – p. 316, *la connaissance d'*[*un*] *autre maître de la dite académie* – p. 164), volumul este exemplar pentru calitatea cărţilor publicate de Éditions Complexe. Nu putem decât să regretăm lipsa ilustraţiilor, îndeosebi în paginile dedicate portretelor Cantemireştilor (Dimitrie – p. 54-56, 127-128, doamna sa, Cassandra – p. 58, Antioh – p. 207).

Compoziţia echilibrată a acestei monografii, prezentarea excelentă a unui bogat material documentar şi scriitura plăcută contribuie în a face din ea o sursă bibliografică importantă şi o lectură agreabilă pentru orice cititor interesat de Cantemireşti[10]. Impresia generală care rămâne în

[7] A se vedea, de asemenea, articolul *Dimitrie Cantemir* compus de Virgil Cândea împreună cu autoarea acestor rânduri pentru *Enciclopedia culturii române vechi*, ediţia CD-ROM, coordonator Dan Horia Mazilu, Bucureşti, Institutul de istorie şi teorie literară „George Călinescu" al Academiei Române, 2008. (Ediţia tipărită este în curs de elaborare.)

[8] Şi, de altfel, nici soarta urmaşilor contemporani: de pildă, actriţa britanică Helen Mirren, născută Illiana Lydia Petrovna Mironova, descendentă din familia Bantisch-Kamensky, căreia i-a aparţinut mama lui Dimitrie Cantemir, născută Bantăş, după exilul său în Rusia (vezi Ş. Lemny, *Les Cantemir*, p. 39, p. 45, p. 162 – n. 30 şi p. 302).

[9] Lucrările acestui colocviu sunt în curs de editare.

[10] Versiunea românească a acestei cărţi se află în pregătire la Editura Polirom din Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urma lecturii este că, aplecându-se multă vreme, cu consecvenţă, asupra vieţii şi operei celor două personaje excepţionale din familia Cantemir, Ştefan Lemny împărtăşeşte cu ei câteva trăsături distinctive: curiozitatea intelectuală, metodele de cercetare riguroase, erudiţia şi puterea de înţelegere.

Nu se putea face mai mult, în aceste vremuri de uitare a trecutului, pentru a-i readuce pe Dimitrie şi Antioh Cantemir în memoria mediilor ştiinţifice europene, precum şi în memoria marelui public iubitor de istorie.

Ioana Feodorov

MIHAELA-ELENA CIOCOIŢEI, *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2009, 432 p.+ 6 p. ill.

Tematica discursului ştiinţific este nouă în cercetarea românească de specialitate şi reprezintă o noutate absolută abordarea particulară a discursului istoric. În teza de doctorat prezentată de Mihaela-Elena Ciocoiţei, prin mijlocirea discursului sunt descifrate şi interpretate, într-o suită inedită de 15 „probleme cheie", valorile universale ale scrisului cantemirian, în perspectiva noilor abordări istorice, politice şi ştiinţifice. Interesul pentru cunoaşterea operei cantemiriene a existat şi înainte de Programul Academiei pe care autoarea l-a înregistrat, după cum de-a lungul celor 140 de ani de la crearea Academiei Române cercetările, în afara programului acestei venerabile instituţii, reprezintă achiziţiile importante ale cunoaşterii operei lui Dimitrie Cantemir[1]. Autoarea a studiat toate ediţiile apărute până acum şi le-a folosit pentru a ilustra diferitele faze de receptare de către istoriografia românească a scrisului cantemirian.

Lucrarea de faţă contribuie cu o largă şi înnoitoare viziune asupra subiectului. O temă de mare complexitate a fost studiată cu deplină stăpânire a mijloacelor epistemologice de investigaţie şi de interpretare. Orizontul cunoştinţelor lui Cantemir din diferitele ştiinţe umane este pus în lumină de metodologia interdisciplinară folosită în analiza textului[2]. Toate aceste premise creează elementele articulatorii ale unei teze integral inedite, cerinţă, de altfel, obligatorie pentru această categorie de lucrări.

În lucrarea de faţă a fost cercetat şi analizat discursul în opera unuia dintre marii mânuitori ai unui canon care depăşea secolul său şi prezenta, pentru literatura română în ansamblu, o tratare singulară. Discursul lui Dimitrie Cantemir nu porneşte de la modele, ci reprezintă o sinteză într-o viziune proprie a lucrărilor de până atunci şi o devansare a lor printr-o depăşire a timpului şi a spaţiului pe care l-a locuit. Dovada o face universalitatea receptării operei sale în cercurile foarte selecte ale lumii savante europene, exclusivistă, dedicată, prin etică şi moravuri, unei preţuiri bazată eminamente pe criterii riguroase de apreciere a valorilor ei.

Autoarea îşi propune şi reuşeşte să degajeze elementele *definitorii* ale acestor valori şi caracterizează într-un mod original, cu instrumente ale ştiinţei din secolul XXI, strategiile de diversificare culturală a preocupărilor lui Dimitrie Cantemir şi a soluţiilor propuse de el, ca o provocare, lumii timpului său. Citez câteva dintre aceste noi valenţe (dintr-o serie de peste 20 identificate de autoare): Cantemir ne-a lăsat prima analiză politică a unui eveniment istoric; prima menţiune a Dunării drept „culoar al civilizaţiei", primele discuţii economice despre axa atlantică şi un manual de economie politică, primul model de discurs istorico-filosofic problematizat religios; prima scriere de lingvistică, dialectologie şi semiotică (bine înţeles „avant la lettre"), prima enciclopedie a civilizaţiei islamice etc.

De la început trebuie să remarc că autoarea tratează subiectul de la egal la egal cu cei mai avizaţi specialişti, cu politeţe pentru contribuţiile lor, pe care nu le socoteşte însă exhaustive şi nici definitive. Este conştientă că mai este loc destul pentru o revigorare şi înnoire a studiilor cantemiriene, căci cercetările interdisciplinare sunt abia la început. Lucrarea face dovada

[1] Considerăm că nu poate fi un argument „gradul de incultură a poporului" (p. 13) în enumerarea cauzelor „dezinteresului în promovarea operei integrale a lui Dimitrie Cantemir".

[2] „Viziunea holistică devine idealul promovat actualmente în metodologia istorică" (p. 12).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoaşterii şi înţelegerii adânci a textului cantemirian şi a ştiinţei degajării unor înţelesuri însă nerelevate de alţi cercetători. Este evidentă siguranţa analizei şi a caracterizărilor, care vădesc un îndelungat exerciţiu al judecăţii de valoare, bazat atât pe o bibliografie extraordinară, asimilată prin filtrare cât, mai ales, printr-o pătrundere, prin intermediul cunoaşterii adânci a operei, în intimitatea universului cantemirian, ceea ce îi permite să intuiască mobilurile şi strategiile creatorului. Nivelul elevat al abordării subiectului odată identificat, să observăm mai îndeaproape mijloacele de analiză ale autoarei. O vom face oprindu-ne cu deosebire la aspectele care au în vedere metode şi interpretări ale teoriei textului (a discursului), în care ne ghidează pregătirea şi contribuţiile proprii în domeniul antropologiei culturale.

Structurarea lucrării în patru capitole împarte logic mersul argumentaţiei: I. *Discursul istoric şi conexiunile sale în opera lui Dimitrie Cantemir*; II. *Valorile. Forme de universalitate. Modelul cantemirian*; III. *De la tradiţional la modern*. *Punctele cardinale ale operei cantemiriene*; IV. *Dimitrie Cantemir – atitudini*. *Viziunile unui cărturar.*

În cadrul fiecărui capitol se enunţă problemele de categoria A, analizate în dimensiuni categoriale, apoi acestora li se subsumează încrengăturile derivate pe palierele a^1/ a^2, la rândul lor trimiţând la problematica secundară de tip B, care antrenează o altă reţea derivaţională. Structura lucrării apare astfel, în pofida unei complexităţi maxime, foarte clară, deoarece este ordonată după principii esenţiale, fiecare în parte cu încheieri elocvente.

Analiza discursului este abordată ca domeniu de graniţă, interdisciplinar, cu puternice componente de natură socio-politică şi psihologică. Revalorificarea, din perspectiva stadiului actual al lingvisticii discursului şi al domeniilor de interfaţă cu acesta, a elementelor încă valide, propuse de cercetători care experimentau empiric semnificaţiile lui, sugerează vastitatea ariei de aplicabilitate a conceptelor din teoria comunicării. De altfel, prin atenţionarea cititorului asupra corespondenţei dintre realităţile imediate (persoane, evenimente etc.) şi ficţiune, principele-cărturar anticipase, el însuşi, o teorie a comunicării (p. 170). El a folosit des termenii *adevăr, adevărat, adeverinţă, drept* etc., ceea ce induce că totul se baza (iarăşi, *avant la lettre*, ca orice noutate din opera sa) pe teoria semnului, adică pe semiotică (idem).

Capitolul I, *Discursul istoric şi conexiunile sale în opera lui Dimitrie Cantemir*, face evidentă coerenţa domeniului, dincolo de diferenţele dictate de epocă sau adresabilitate a textului. Din acest punct de vedere, tabloul „reconstituit" al manifestărilor cantemiriene în domeniu diferă de cel prezentat (aproximativ în aceeaşi parametri) în studiile anterioare (foarte puţine la număr, de altfel). Analiza „de gen" optează, în teoria comunicării, pentru un cadru teoretic modelat pe *psihologia cognitivă* (teoria schemelor) îmbogăţit şi nuanţat cu elemente din teoria comunicării prin genuri discursive guvernate de convenţii sociale şi culturale. Fără să se preocupe în mod special de departajarea domeniului non ficţional / ficţional, autoarea ajunge la demonstrarea faptului că între genul literar şi cel neliterar (istoric, filosofic, moral, religios mitologic etc.) există o scară graduală pe care se plasează genurile discursului mixt, cu proprietăţi (convenţii, structură internă etc.) combinate şi cu grade de „ficţionalitate" variabile. Am insistat asupra acestui aspect teoretic original al contribuţiei autoarei, deoarece reprezintă coloana vertebrală a demonstraţiei. De exemplu, perenitatea mesajului era asigurată de responsabilizarea auctorială prin formularea *revoltei faţă de falsul istoric*; prin *semnalarea erorilor* antecesorilor, fără anularea tuturor realizărilor acestora; prin *disocierea clară* de pseudoistorici şi prin *ironia retorică* la adresa pseudoistoricilor sau a propagandiştilor răuvoitori ş.a.

Mihaela-Elena Ciocoiţei dovedeşte o cunoaştere pertinentă a principiilor teoretice pe care le valorifică în descifrarea mesajului scrisului cantemirian. De exemplu, discursul istorico-filosofic al lui D. Cantemir este analizat în următoarele elemente: limbajul uneori esoteric, referinţa explicită (mai rar implicită) la ştiinţă şi/sau la artă, legitatea şi valorile, concepţia deistă, binomul dinamic / static. Având în vedere aceste elemente, autoarea stabileşte corelaţia dintre discurs şi tipul de lucrări. Ea ţine seama şi de dichotomia diacronie / sincronie care conduce la configurarea unui „tablou comparativ". În acest fel, ea relevă „armonia dintre tipurile de discurs şi modelele istoriografice, evidenţiază valorile luate în considerare de principele-cărturar".

Principiile de taxonomie ale autoarei sunt corecte şi ea manifestă suficientă prudenţă în avansarea unor caracterizări definitorii, deşi terminologia folosită este îndrăzneaţă, în sensul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modernității ei totale: Cantemir a realizat cărți „virtuale", indicele cu cuvinte-cheie reprezentau adevărate „motoare de căutare" (pentru că ținea să pună la îndemâna cititorului unelte pentru o informare rapidă), el poate fi caracterizat drept „analist politic", care releva „ciocniri ale civilizațiilor" etc.

În capitolul II, observarea corespondenței dintre modele şi valori este pertinentă pentru că permite lectura operelor cantemiriene într-o cheie interpretativă mai largă („înregimentarea într-un model are efectul unui nemeritat prizonierat", p. 153 şi nota 10), iar demersul axiologic al lui Cantemir impunea „mobilitatea modelelor" (p. 156). Este descifrată perspectiva cantemiriană a aşa-numitelor „monarhii cardinale" (p. 197) care accesa spațiul şi timpul într-o teorie a ciclității fenomenului imperial, recuperabilă în plan imaginar sau ideal, cu o schemă sugestivă a autoarei (p. 198). Formulările autoarei sunt apodictice; faptul că ele se sprijină generos pe textele cantemiriene le face decisive. Ea a alcătuit şi o schemă elocventă pentru demonstrația corespondenței dintre valori, termeni-cheie şi modele (p. 184).

În capitolul III, *De la tradițional la modern*, aspectele evidențiate de opera lui Cantemir pe cinci planuri, incluzând: politica, economia, socialul, cultura şi mentalitatea, sunt situate de autoare în contextul mai larg al istoriei Europei şi a lumii islamice. Autoarea enumeră printre privilegiile „modernității" – libertatea de a filosofa şi considerațiile despre limba română din *Istoria ieroglifică*. Ele se extind atunci când sunt supuse privirii prin lupă atitudinile şi viziunile lui Dimitrie Cantemir Analizele de caz (din capitolul IV) se opresc asupra a trei teme abordate de Cantemir: 4.1. Lumea dacică; 4.2. Ştefan cel Mare şi 4.3. Constantin Brâncoveanu. Noutatea interpretării Mihaelei-Elena Ciocoiței a determinat ca două dintre aceste capitole să fie deja tipărite în reviste istorice de prestigiu.

Autoarea utilizează cu acribie toate regulile demonstrației ştiințifice şi îşi acordă stilul cu cel pe care îl analizează. Ea însăşi bazându-se pe respectarea acestui deziderat când se caută adevărul, considerăm că formularea de la p. 391, care impută tradiției universitare perpetuarea „modelului de acribie ştiințifică", care ar fi „arid în conținutul său", ar putea să ia în considerație o dichotomie diacronică de tipul: „acumulare de cunoştințe *vs.* logistică navigațională în informație". Şi idealul pedagogic al omului de succes ar pune pe primul loc „știința de a se informa" decât informația ca atare, care nu rezidă în cantitate. Analiza SWOT (folosită în management) (p. 391-394) pare fiabilă în cazul dat, deşi dublează deducțiile pe baza altor factori. Propunerea dr. Mihaela-Elena Ciocoiței de înființare a unui „Institut internațional de studii interculturale şi interdisciplinare", care să poarte numele principelui-cărturar, este de susținut prin toate mijloacele, de către instituții şi persoane abilitate, Ar fi, într-adevăr, un cadru de continuare a cercetărilor referitoare la valorile universale ale operei sale, pe lângă perspectivele noi pe care le-ar oferi cercetării din secolul XXI.

Lucrarea Mihaelei-Elena Ciocoiței este o lucrare complexă prin interdisciplinaritatea şi transdisciplinaritatea metodologiei, prin ideile originale ale autoarei, prin informațiile de tip enciclopedic pentru susținerea oricărei afirmații. Aceasta determină numărul foarte mare de note, dar ele sunt necesare şi, judicios alese, nu sufocă textul. Observăm doar că autoarea a reprodus textele cantemiriene tipărite la sfârşitul secolului XIX fără să ia în considerație normele academice astăzi în uz, care presupun interpretarea grafiei, pe atunci în curs de fixare, astfel că Ios. *Hodosiu* ar fi trebuit scris *Hodoş* (aşa cum se pronunța, de fapt, în epocă), cf. *Dicționarul general al literaturii române*, Ed. Univers enciclopedic, 2005, s.v., ca şi respectarea normelor pentru alte forme grafice. Bibliografia cu aproximativ 200 de titluri, indicele de nume istorice, rezumatul în limba engleză şi şase ilustrații completează configurația contribuției ştiințifice.

Lucrarea reprezintă analiza şi proiectarea în contexte inedite a problematicii istoriografiei româneşti de acum 300 de ani.

Zamfira Mihail

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pr. IOAN CANCIUC, *Protopopiatul Darabani. Contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericilor şi învăţământului*, Iaşi, Ed. Trinitas, 2009, 372 p.

Cartea preotului Ioan Canciuc vine în continuarea unei lucrări anterioare, ce a văzut lumina tiparului în anul 2005 şi a reunit contribuţii monografice asupra aşezărilor, bisericilor şi învăţământului din protopopiatul Săveni. Urmând aceeaşi schemă metodologică, doar că de această dată aplicată asupra părţii de NE a judeţului Botoşani, unde a luat naştere protopopiatul Darabani, autorul ne propune o serie de micromonografii ale satelor ce formează în prezent parohiile protopopiatului.

Prefaţa cărţii – realizată de prof. univ. dr. Ioan Caproşu – şi paginile introductive ale autorului au rolul de a ne familiariza cu problematica studiată şi cu modul în care a fost întocmit istoricul celor opt comune şi al oraşului Darabani, care formează împreună protopopiatul cu acelaşi nume. Autorul rezervă câteva pagini unei prezentări de ansamblu asupra acestei unităţi administrativ bisericeşti, intermediară din punct de vedere ierarhic între mitropolie, arhiepiscopie, episcopie şi parohii. Insistă asupra istoricului protopopiatului Darabani şi mai ales a protopopiatului Dorohoi din a cărui moştenire istorică se revendică şi mai nou creata unitate administrativ bisericească de la Darabani. În forma şi cu rosturile apropiate zilelor noastre, protopopiatul Darabani a fost reînfiinţat în anul 1995, dată la care cuprindea 27 de parohii, pentru ca în cei paisprezece ani ce au trecut de atunci numărul parohiilor să ajungă la 48. Satele care compun aceste parohii au fost analizate de pr. Ioan Canciuc, urmărindu-se, acolo unde a fost posibil, prezentarea succesiunii stăpânirii moşiilor de la cea dintâi atestare până la începutul secolului XX. Pentru fiecare sat s-a încercat oferirea unei explicaţii pentru originea numelui, furnizarea de informaţii privind caracterul stăpânirii (domnească, boierească, mănăstirească sau răzeşească), acolo unde documentele au permis autorul prezentând chiar înşiruirea stăpânilor moşiilor şi modul în care acestea au fost obţinute: prin moştenire, cumpărare, căsătorie.

Fiecare dintre aceste sate este localizat în funcţie de satele învecinate şi principalele elemente de relief şi cursuri de apă din zonă, evoluţia lor istorică fiind profund influenţată de aceşti factori. Din analiza documentelor prezentate pentru fiecare sat în parte se observă cum câteva familii boiereşti şi-au împărţit stăpânirea în zonă, dintre membrii acestora amintind pe Miron Barnovschi, logofătul Gavrilaş Mateiaş, marele vistiernic Iordache Cantacuzino, logofătul Lupu Balş şi logofătul Teodor Balş. Fără ca autorul să insiste asupra acestor încrengături genealogice, alăturarea sugestivă a documentelor permite cititorului să observe strânsele legături de rudenie ce au unit de-a lungul timpului stăpânii moşiilor din zona Darabanilor.

Un alt plan al analizei s-a axat asupra bisericilor din satele respective, pornindu-se de asemenea de la primele atestări, urmărind apoi evoluţia parohiei şi enumerarea preoţilor care au slujit în aceste lăcaşuri şi nu în ultimul rând realizând scurte descrieri arhitectonice ale acestora, completate de materialul ilustrativ ce însoţeşte analiza fiecărei comune. Informaţiile referitoare la existenţa bisericilor în aceste sate sunt în general foarte rare şi de cele mai multe ori incomplete, documentele epocii medievale amintindu-le doar tangenţial în unele descrieri de hotar sau prin menţionarea preoţilor parohi ca martori la diverse hotărnicii.

Cea de-a treia componentă a schemei metodologice aplicată de autor satelor studiate urmăreşte situaţia învăţământului în zona Darabanilor. Cu toate că pentru majoritatea cazurilor analizate stabilirea cu precizie a începuturilor învăţământului este relativ greu de realizat din cauza puţinelor menţiuni păstrate, se pare totuşi că primele şcoli din vecinătatea Darabanilor au apărut chiar la începutul secolului XIX, făcând parte din ansamblul de măsuri luate de domnie şi Biserică pentru încurajarea învăţământului. Acestora li s-au adăugat iniţiative ale boierilor, fie ei mari sau mici, care, în funcţie de posibilităţi au înfiinţat şcoli în satele ale căror moşii le stăpâneau. În marea majoritate a cazurilor activităţile s-au desfăşurat pentru început în case din paiantă, puse la dispoziţie de localnici, învăţătorii prezentând în cele mai multe rânduri un caracter itinerant.

Autorul alocă un spaţiu relativ egal analizei celor opt comune, insistând poate mai mult asupra moşiei Darabani, fapt pe deplin justificat dacă ţinem cont de importanţa în zonă a viitorului târg. Darabanii par să fi cunoscut o dezvoltare accentuată în perioada în care s-a aflat sub stăpânirea marelui logofăt Teodor Balş, el fiind cel care a obţinut hrisovul domnesc pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înființarea târgului Darabani în 1837, tot lui datorându-i-se şi construcția noii biserici din cărămidă pe temelii de piatră cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, marii mucenici Teodor Tiron, Teodor Stratilat şi Naşterea Maicii Domnului, pentru ca, la un an de la finalizarea lucrărilor la biserică, în 1841 să fie înființată şi şcoala din Darabani.

Insuficiența materialului documentar şi caracterul adeseori lacunar a celui existent au influențat în mod hotărâtor reconstituirea istoriei zonei. Urcând spre zorii epocii moderne, iar apoi mai aproape de epoca contemporană, informațiile cu privire la satele din componența protopopiatului Darabani începând să se înmulțească, catagrafiile şi apoi recensămintele realizate din porunca autorităților autohtone sau străine furnizând detalii noi şi mult mai concludente. Poate fi astfel observată evoluția numărului locuitorilor, dar şi transformările din punct de vedere administrativ pe care le suferă unele sate, trecerea lor, temporar sau permanent, în componența unor alte comune, respectiv apariția şi dispariția unor aşezări.

Contribuția părintelui Ioan Canciuc poate fi îndreptățit considerată ca fiind o continuare şi chiar o completare a *Notelor la monografia bisericilor parohiale şi filiale din județul Dorohoi*, scrisă acum un veac de C. Ciocoiu. Cu toate că, potrivit propriilor mărturii, autorul evită uneori formularea unor încheieri ferme în cazul în care între unele documente apar deosebiri semnificative, acest fapt nu ar fi trebuit să-l împiedice ca în finalul lucrării să evidențieze câteva aspecte cu caracter concluziv, care în mod sigur au fost desprinse în urma consultării unui atât de vast material documentar, atât editat cât mai ales inedit, cules din filialele județene ale Arhivelor Naționale de la Botoşani şi Iaşi. De asemenea, dată fiind multitudinea informațiilor furnizate, numărul mare de nume de persoane şi de locuri întâlnit de-a lungul cărții, ar fi fost utilă poate întocmirea unui indice care, nu doar ar fi uşurat efortul cititorului, dar cred că ar fi evidențiat şi mai bine evoluția stăpânirilor funciare din zona Darabanilor.

Cu toate acestea, lucrarea părintelui Ioan Canciuc are meritul de a readuce în atenția istoricilor noi aspecte ale istoriei locale, adeseori neglijată şi chiar eclipsată de marea istorie politică, actuala contribuție dorindu-se a fi un ghid în realizarea unor monografii complete pentru satele din zonă, mai ales în condițiile în care unele dintre acestea sunt astăzi dispărute iar altele în pragul dispariției. Urmează astfel ca anii ce vor veni să ne dovedească dacă numele părintelui Ioan Canciuc se va impune în listele bibliografice alături de mai cunoscuții Ion Ionescu, N. Filipescu Dubău, C. Ciocoiu, autori care au adus contribuții semnificative la reconstituirea istoricului acestor zone. Suntem însă încredințați de acest fapt şi avem convingerea că eforturile sale se vor bucura de cuvenita apreciere.

Sorin Grigoruță

MIHAI COJOCARIU, *Zimbrul şi Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2010, 242 p.

Din motive foarte speciale, aprecierile sau observațiile pe care le-am încercat asupra noii cărți a colegului Mihai Cojocariu consacrate perioadei sale predilecte de studiu nu au prea avut cum să urmeze firul unui solilocviu, ele ținând de resorturi profunde ale dialogului străbătător al mai fiecărei etape a devenirii noastre profesionale. De la stagii simultane de doctorat, asumate într-o strânsă conexiune tematică, sub aceeaşi conducere ştiințifică asigurată de Profesorul Gheorghe Platon, şi concretizate de cărți – *România şi puterile garante, 1856-1878; Partida națională şi constituirea statului român, 1856-1859* – premiate de Academia Română, şi până la împărtăşirea de cursuri şi seminarii de istorie modernă, am avut dese ocazii de a schimba opinii, de a confrunta idei, chiar rezultate ale cercetărilor pe care le-am întreprins.

Cartea *Zimbrul şi Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor* reuneşte tematic studii realizate de autor într-un decurs de cincisprezece ani de la publicarea primei sale cărți, *Partida națională şi constituirea statului român*. Ambele cărți, cea de-a doua rezultând din aprofundări sau completări secvențiale ale celei dintâi, impun, cu deplin temei, aprecierea că ele conțin, comparativ cu ce s-a mai scris „la noi şi aiurea", cea mai densă în date şi interpretări reconstituire istorică a acțiunii interne, naționale, pentru unirea Principatelor. Reuşita ştiințifică a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost permisă de asidui investigaţii documentare, de lecturi strâns adecvate tematicii de studiu şi nu în ultimul rând de un deosebit talent narativ. Noua carte a rezultat, cum însuşi autorul semnalează în *Introducere*, din preocuparea de a fi lămurite „aspecte ale excepţional de «durei» confruntări lăuntrice" implicate de înfăptuirea Unirii, mai ales acele „aspecte […] înţepenite în stereotipii […], aparţinând fie epocii, fie posterităţii istoriografice", nu puţine „clişee" rezistând vremurilor, ca şi „scenariul" permis de „însumarea lor". Pentru mai fiecare „lămurire" a fost urmat din aproape „textul primar" al faptelor şi împrejurărilor, cu accentul pus pe „reconstituiri" şi „judecăţi", prin luarea unei distanţe salutare faţă de „păcatul" rigidei „despărţiri a realităţii" (doar reconstituibilă, fiind „trecută") de „legendă" (nu întotdeauna obnubilabilă de percepţiile „pozitive" ale oponentei ei). Din chiar necesitatea „lămuririi" unor „aspecte de fond", a fost relevat rostul avut în determinarea „cursului istoriei" de „datele biografice ale personajelor", de „cestiunile de persoană", de încrengături genealogice, matrimoniale. A putut fi redată, astfel, dimensiunea profund umană a actelor unirii Principatelor.

Dintre cele douăsprezece *studii de caz* câte cuprinde *cartea*, primele două – *Exilul politic de după 1848 şi „chestiunea română": din perspectiva lui Dimitrie Bolintineanu* (p. 11-19); *Unirea Principatelor în viziunea lui Nicolae Iorga* (p. 21-30) – s-ar putea lesne şi împreună regăsi într-o parte preliminară a unei tratări monografice a *epocii Unirii*. „Cazul" Bolintineanu, al unei personalităţi, e drept, de plan secund a „exilului politic românesc după 1848", dar cu o „prezenţă" semnificativ simţită „în anii războiului Crimeii", în cei ai „acţiei pentru Unire" şi ai domniei lui Cuza, prin scrieri, de la broşuri şi articole de presă până la „memoriale", ca şi prin „gesturi", mai ales de pe poziţia de „apropiat al alesului naţiunii", a fost elucidat ca unul sintetizant al felului ori măsurii în care „trăirile" unui *om* s-au conectat la „imperativele" schimbătoare ale „vremurilor". Iar dacă Bolintineanu a trăit şi *a scris* întru *facerea actelor Unirii*, Iorga avea *să scrie* în ton de *reflecţii* asupra aceloraşi *acte*, un ton, la rându-i, marcat de trăirile unei „vieţi de om, aşa cum a fost". În ceea ce Iorga a scris, „mult şi mai ales variat", despre unirea Principatelor, s-au „regăsit", desigur, un înalt *spirit* şi un intens *patos*. Şi s-au „regăsit" cu deosebire în părţile de scris referitoare la „jertfa Moldovei" pe „altarul" Unirii, la rolul precumpănitor al personalităţilor de la nord de Milcov în realizarea „actului naţional". Deplin inspirată apare, în cuprinderea *studiului de caz* rezervat lui Iorga, analogia „de spirit şi patos" între „frumoasa cărticică" de la 1909, *Unirea Principatelor (1859) povestită românilor*, şi *Istoria lui Ştefan cel Mare*, „ieşită cu cinci ani mai devreme", „cărticele" pe care autorul lor le-a vrut şi le-a reuşit ca unele de „învăţătură a neamului său". Admiţând că „marele pontif" a scris frumos şi adevărat despre Unire, rămâne totuşi discutabilă considerarea *de plano* a posterităţii lui ca nedreaptă, prin „ciudăţeniile ei" („*Posteritatea lui N. Iorga a avut, după cum se ştie, ciudăţeniile ei. Prea mare pentru a fi ignorat cu desăvârşire, cărţile sale au fost totuşi ascunse cu grijă de ochii publicului. Din viaţa lui, pilduitoare în multe privinţe, s-a reţinut mai degrabă sfârşitul tragic, «corespunzător», ca să spunem aşa, principiilor unei ideologii maniheiste. Din opera sa au fost evidenţiate – dacă au fost – mai ales erorile şi nicidecum ceea ce era definitoriu: înălţimea concepţiei dublată de capacitatea de a vedea în istorie oamenii vii, de a reînvia trecutul şi de a lumina legăturile acestuia cu prezentul şi viitorul*" – p. 23). Oricât de ridicat ar putea să pară gradul de bunăcredinţă şi de veridicitate al unor asemenea cuvinte, el pălește la confruntarea cu nu mai puţinul adevăr că Iorga însuşi a vădit de-a lungul vieţii sale şi nu în puţine părţi ale operei sale, chiar şi în acelea privitoare la Unire, „curiozităţi" pe măsura măreţiei sale de om şi de savant. Posteritatea s-a arătat nedreaptă faţă de Iorga cam pe timpul unui pătrar de veac de la moartea lui tragică, tot mai puţin după aceea, ţinând seama că opera sa, mai mult decât a oricărui alt istoric român, face obiectul unui program de reeditare, după repere bibliografice bine controlate, demarat cu ceva vreme înainte de 1989.

Un „grupaj" de studii din cartea *Zimbrul şi Vulturul* priveşte „anul crucial", 1857, pentru acţiunea unionistă, când aceasta s-a confruntat până la limita anihilării ei, mai ales în Moldova, cu intrigi sau gesturi separatiste. În studiul *O lansare de carte în 1857: Manolachi Drăghici, Istoriea Moldovei pe timp de 500 de ani* (p. 31-45), gesturi de felul menţionat s-au acoperit chiar şi cu împrejurarea unui „act cărturăresc". Dacă în privinţa valorii „lucrării întârziatului cronicar" au fost subscrise „rezervele" formulate încă „din epocă" şi confirmate, cu timpul, de specialişti, noutatea studiului de referinţă aici constă în surprinderea „mizei separatiste", atât prin „lista

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prenumeranților", cât şi prin momentul însuşi al „lansării *Istoriei Moldovei*", în august 1857. Apoi, nu departe de intrigi separatiste au fost surprinse şi unele „derapaje atitudinale" din mediile intelectuale, „ieşiri" polemice, numai până la un anumit punct contrariante, „inamiciții personale" între nume altfel sonore ale istoriei noastre, precum August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian şi Simion Bărnuțiu, toate acestea într-un studiu de excepție: *„Răscoala" („revoluția") elevilor din Iaşi, 1857-1858* (p. 73-92). Aprecieri ce se cuvin şi cu referire la studiul *„Problema evreiască" în contextul luptei pentru unirea Principatelor* (p. 93-107), unul excelând prin desluşiri ale înțelesurilor şi începuturilor „problemei evreieşti", prin dezvăluiri ale resorturilor sentimentelor antiunioniste ale „conlocuitorilor evrei", îndeosebi ale celor din Moldova. După cum se cuvin, într-un mod chiar mai aparte, şi asupra celor două studii consacrate unor „aspecte" ținând de preliminariile şi momentul pronunțării românilor în privința „viitoarei organizări a Principatelor": *Un aspect puțin cunoscut din istoria Adunărilor ad-hoc – adunările preparatorii* (p. 47-60); *Mihail Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei* (p. 61-72). Liantul de fond pentru cele două demonstrații de forță analitică şi artă discursivă l-a constituit relevarea faptului că exponenților partidei naționale din Moldova le-a revenit primatul în direcționarea liniei politice unioniste, în consacrarea programului unionist. Un fapt, în temeiul celor cuprinse de ambele studii menționate, de necontestat, însă nu şi exclus posibilității de a suporta unele observații; mai întâi, că apare prea aspră „judecarea" implicațiilor „triumfului" liberalilor radicali în Adunarea ad-hoc a Valahiei, de vreme ce, dincolo de excesul de ambiții, de „manevre riscante" probat „la vârf" de un C.A. Rosetti, punctul lor de vedere asupra sensului pronunțării românilor la 1857 avea să fie confirmat de consolidarea statului român modern, ei suferind „aruncarea în opoziție" doar pe timpul domniei lui Cuza, nu „pentru aproape două decenii", fiindcă la 1866 liderii lor au contribuit decisiv la reuşita „aducerii prințului străin şi adoptării Constituției", iar în anii 1867-1868 au guvernat autoritar România; apoi, că sublinierea meritului de *fac-totum* al lui Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei, merit culminat de luminoasa „citire" a *Dorințelor țării asupra viitoarei organizații a Principatelor Române*, nu poate rezista până acolo încât să se atribuie „liderului moldovean" întâietatea conceperii şi argumentării „dorințelor cele mai mari ale nației", acestea regăsindu-se, cu „desluşiri", în texte programatice ale unioniştilor „valahi" încă prin vara anului 1857, când principatul de la nord de Milcov a suportat „criza fraudării alegerilor" şi când „cei de la Bucureşti", „orientați" de articolele unor „jurişti" precum Vasile Boerescu, au etalat o mai nuanțată înțelegere a implicațiilor externe ale „pronunțării forurilor reprezentative ale nației".

Alte trei studii – *Un candidat la tronul Moldovei (1858-1859): Petre P. Mavrogheni* (p. 109-129); *„Ipoteza masonică" cu privire la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite* (p. 131-144); *Alexandru Ioan Cuza: câteva aspecte privind alegerea şi primele zece zile de domnie* (p. 145-154) – „limpezesc", am spune deplin convingător, tensionate „cestiuni de persoană", „piste" pe care au perseverat denaturări de date şi interpretări ținând de Unirea de la 1859. Prin asemenea studii a ajuns practic superfluă considerarea „marelui act național" ca rod al unor „combinații de culise", al implicării unor „forțe oculte". În direcția dezlegării unor foarte tensionate „cestiuni de persoană", ca şi a unor malversațiuni nutrite de nume cu sonoritate de regulă pozitivă pentru scrierile consacrate *epocii Unirii* s-au plasat şi ultimele două studii – *Primul proces de presă în Moldova: Mihail Kogălniceanu împotriva lui Dimitrie Danu* (p. 155-181); *Al doilea proces de presă în Moldova: Jean Alexandre Vaillant împotriva redacției jurnalului „Steaua Dunării"* (p. 183-221) –, vădind contribuții de reală noutate, susținute şi de documente inedite, nu atât la un anumit capitol de istorie a presei, cât la redarea atmosferei şi a trăirilor omeneşti din anii Unirii. Sugestia că în privința comportamentului lui Victor Place, chiar şi în cea a lui J.A. Vaillant, mai ales după Conferința de la Paris din 1858 şi până la „îndoita alegere" a lui Cuza, să se țină seama şi de instrucțiunile primite cel puțin de consul de la Paris ar putea conduce la elucidarea unor foarte interesante implicații ale raportului între considerentul „personal" şi exigențele „formale" la nivelul celei mai prodigioase „misiuni consulare" în Principate.

Dincolo, însă, de orice observație sau sugestie, în spiritul dialogului colegial, asupra cărții *Zimbrul şi Vulturul*, valoarea acesteia nu poate fi pusă sub semnul nici celei mai infime îndoieli, la fel şi locul ei de cinste între contribuțiile istoriografice asupra epocii Unirii Principatelor Române.

Gheorghe Cliveti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

LIVIU PILAT, *Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 603 p. (+ 15 ilustraţii)

Această carte rupe ceva din monotonia cercetărilor de istorie românească medievală. Subiectul, deopotrivă important şi ispititor, aştepta de multă vreme o abordare energică, capabilă să-i dezvăluie atât liniile de forţă, cât şi articulaţiile cele mai mărunte. Aşteptarea s-a încheiat prin cercetarea întreprinsă de dl Liviu Pilat. Autorul este un tânăr cercetător, care s-a remarcat printr-o bogată activitate ştiinţifică, publicând un frumos şi interesant volum privitor la viaţa comunităţii catolice din Moldova în secolele XVII-XVIII, precum şi o serie întreagă de studii cuprinse în cele mai importante reviste de specialitate din ţară. Cartea de faţă, hrănită cu substanţa contribuţiilor mai vechi ale autorului, bine primite de medievistica românească, urmăreşte evoluţia societăţii moldoveneşti aflată la graniţa celor două mari arii de civilizaţie europeană. Importanţa subiectului este copleşitoare, dar dl Liviu Pilat, preluând „uneltele" metodologice ale raţionalismului critic, aşa cum au fost ele elaborate şi folosite de medievistul francez Alain Guerreau, a reuşit să ofere o imagine de ansamblu, prin cercetarea unor aspecte fundamentale din istoria Moldovei, puţin sau rău cunoscute până acum.

Fiind un cercetător cu experienţă, în *Introducere*, dl Liviu Pilat îşi înfăţişează cu claritate „uneltele" muncii ştiinţifice, îşi defineşte termenii asupra cărora va zăbovi (societatea, Puterea) şi îşi delimitează cadrul temporal pe care îl va supune investigaţiei. Cu aceste metode, cu aceşti termeni şi într-un cadru temporal centrat pe „epoca ştefaniană", autorul a lucrat trei întinse capitole, pe care le-a pus sub titluri pe deplin lămuritoare: *Voievodatul Moldovei şi* ***Respublica Christiana***, *Voievodatul Moldovei şi lumea bizantină* şi *Ideologia Puterii şi imaginarul social*. Pe întreg parcursul lucrării, dl Liviu Pilat a încercat şi a reuşit să arate care este „locul românilor în istoria universală" (N. Iorga), aşezând Moldova la răscrucea dintre Occident şi Orient, dintre Catolicism şi Ortodoxie.

În primul capitol, autorul a atacat probleme dificile, cărora, cu o inteligenţă sclipitoare, le-a găsit rezolvări înnoitoare sau a propus rezolvări îndrăznеţe, ce nu vor putea fi ocolite de istoriografia românească şi de cea străină, interesată de evoluţia societăţii româneşti. Astfel, din seria de evenimente spirituale şi politice fondatoare ale statului şi societăţii moldoveneşti înregistrăm, fără a intra în amănunte, următoarele: înfiinţarea Episcopiei de Siret, „certificatul de naştere" al Moldovei în cadrul *Christianitatis*; omagiul suzerano-vasalic de la Liov (septembrie 1387), ca revelator al „entităţilor" politice care au intrat în compunerea Moldovei şi al raporturilor dintre voievozii Moldovei şi conducătorii lituanieni; căsătoria şi „divorţul" dintre Alexandru cel Bun şi Ringala, sora marelui duce lituanian Vitold, văzute în contextul disputelor confesionale şi „propagandistice" ale vremii; misiunea franciscanilor observanţi în Moldova şi clarificarea convertirii la catolicism a lui Petru Aron, precum şi a izgonirii lor de către Ştefan cel Mare; „cruciada târzie", implicarea lui Ştefan cel Mare în această mişcare politică europeană şi „bulele de cruciadă" emise de papa Sixt al IV-lea; Moldova „poartă a Creştinătăţii", sintagmă care „nu este o figură de stil inventată de Ştefan cel Mare, ci o misiune politico-religioasă pe care domnul Moldovei şi-o asumase şi în care fusese învestit de Suveranul Pontif"; tratatul de la Hârlău (1499) şi recunoaşterea Moldovei drept „zid de apărare" al Ungariei şi Poloniei.

Şi în capitolul al doilea, informarea solidă şi inventivitatea, atribute proprii unui cercetător de calitate, au făcut ca multe ghemuri cu necunoscute să se deşire şi să se înlănţuie pentru a explica „raporturile dintre Biserică şi Putere, în interiorul societăţii moldoveneşti". Astfel, interesante şi importante pentru istoria Moldovei şi a întregii zone est-central europene sunt ipotezele privitoare la identitatea celui dintâi mitropolit al Moldovei, Iosif, şi posibila sa înrudire cu „casa" marilor duci ai Lituaniei, la integrarea vieţii ecleziastice moldoveneşti pe făgaşul care lega Constantinopolul de Moscova, la înfiinţarea Mitropoliei de Roman în contextul tulburărilor din interiorul Moldovei, dar şi al marilor dispute ecleziastice generate de Conciliul de la Forenţa. O

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

altă ipoteză, care a iscat deja o spumoasă polemică, este cea privitore la „autocefalia" Bisericii Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare; discuţiile care au apărut în istoriografia noastră, dovedesc că dl Pilat a scris o carte „vie", plină de idei interesante, care vor avea darul să ducă la progresul ştiinţei istorice româneşti. Ni se pare că acest fapt constituie unul dintre meritele principale ale cercetării întreprinse cu mare pasiune de către dl Liviu Pilat.

Capitolul al treilea este consacrat lămuririi „unor aspecte legate de ideologia puterii şi impactul acesteia asupra imaginarului social, domeniul principal de interes fiind constituit de legitimitatea puterii". Astfel, sunt analizate, pornind de la principiul raporturilor de dominare, unele ritualuri ale puterii (transferul puterii, omagiul), pentru ca, în partea finală a cărţii, să fie discutate amănunţit şi înnoitor câteva modele culturale şi mituri politice (modelul vetero-testamentar, modelul constantinian, cultul Sfintei Cruci şi semnificaţia anului 7000).

Cartea se încheie cu ample concluzii (traduse şi în limba franceză), cu o listă bibliografică impresionantă, cu un indice impecabil întocmit şi cu 15 ilustraţii, bine alese şi excelent reproduse. De altminteri, prin strădania autorului şi a Editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", cartea este pe de-a-ntregul o reuşită: frumoasă, bine scrisă, corect tehnoredactată. O menţiune aparte merită stilul scriiturii: cursiv, bine ponderat şi inventiv. În concluzie, considerăm că dl Liviu Pilat a reuşit să scrie o lucrare importantă atât pentru medievistica românească, cât şi pentru istoriografia românească în întregul ei.

Petronel Zahariuc

G. MIHĂILĂ (ediţie îngrijită, traducere, studiu introductiv şi note de), *„Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei" – Letopiseţul lui Ştefan cel Mare* –, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, 91 p., facsimile şi reproduceri color

Nu mult după comemorarea a 500 de ani de la moartea voievodului Ştefan cel Mare, academicianul G. Mihăilă (din bogata bibliografie se poate uşor constata că nu este la prima întâlnire cu acest text) ne-a pus la dispoziţie, în acest volum, o nouă ediţie ştiinţifică a celei mai vechi scrieri istoriografice româneşti în limba slavonă, mai exact, a versiunii celei mai apropiate de originalul pierdut al Letopiseţului, realizat la curtea marelui voievod şi a fiului său, Bogdan. Titlul original este cuprins în primele rânduri: *Letopiseţul de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Ţara Moldovei*, iar cel convenţional, prescurtat, este: *Letopiseţul lui Ştefan cel Mare*. După cum se ştie, a fost introdus în circuitul ştiinţific, pentru prima oară, împreună cu alte izvoare narative, de către Ioan Bogdan, în anul 1895, în volumul *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895. Dată fiind importanţa lor, cronicile au fost reeditate, cu completarea contribuţiilor ulterioare, de P. P. Panaitescu (în anul 1959) şi de istoricul F. A. Grecul, din Republica Moldova (în anul 1976).

Textul Letopiseţului, reprodus cât mai fidel, cu unele simplificări (p. 33-42), este precedat de un Studiu introductiv: *Cea mai veche scriere istoriografică românească* (p. 5-32), constituit din cinci părţi: 1. *O remarcabilă descoperire* (sunt prezentate detaliat contribuţiile deosebit de importante în descoperirea şi publicarea istoriografiei moldoveneşti din secolele XV şi XVI, cu impresionante ecouri în epocă, ale filologului şi istoricului Ioan Bogdan); 2. *Manuscrisul* (Letopiseţul a fost descoperit în Biblioteca Clubului bulgar de la Tulcea, într-un Sbornic – a cărui circulaţie este reconstituită de editor, în baza însemnărilor marginale ulterioare – ce cuprinde, de fapt, trei manuscrise; în stilul meticulos, binecunoscut, al profesorului G. Mihăilă, ni se prezintă cuprinsul celui de-al treilea manuscris, ce conţine şi Letopiseţul lui Ştefan cel Mare, la f. 237-246v., precedat de un alt text deosebit de important în istoriografia bizantino-slavo-română, *Cronica lui Constantin Manasses*. Studiul filigranelor a permis, pentru prima oară, o încadrare cronologică mai sigură, cca 1518-1574. „Prin urmare – conchide editorul – copia de faţă este mai apropiată în timp de originalul pierdut decât s-a considerat până nu de mult"); 3. *Textul. Ediţia de faţă* (după precizări în legătură cu limba Letopiseţului – slavona românească – şi greşelile ce apar în cuprinsul textului, divizat în patru părţi şi scris de doi copişti, urmează cele referitoare la modalităţile de transcriere cu caractere chirilice şi la traducerea textului, în comparaţie cu ediţiile precedente);

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. *Structura şi valoarea documentară a Letopiseţului* (în momentul de faţă – precizează editorul – în raport cu celelalte variante cunoscute, toţi cercetătorii, istorici şi filologi, care i-au urmat lui Ioan Bogdan şi ale căror argumente sunt acum reluate şi amplificate, au stabilit că Letopiseţul a început a fi scris în timpul lui Ştefan cel Mare, nu mai devreme); 5. *Notele explicative* (sunt specificate principalele monografii şi sinteze istoriografice folosite în notele bogate, ce însoţesc textul original şi traducerea).

Textul transcris al Letopiseţului este urmat de: traducere (p. 43-50), câteva reproduceri din multele ctitorii ştefaniene, facsimile color (p. 66-84), un Indice (p. 85-89) şi o hartă a Ţărilor Române, în secolele XIV-XVI.

De remarcat calitatea facsimilelor color şi, ca în cazul fiecărei cărţi a profesorului G. Mihăilă, este de admirat scrupulozitatea în reliefarea oricărui amănunt (în aparenţă) legat de contribuţiile anterioare, de descrierea şi transcrierea textului, de stabilirea filiaţiei şi, mai cu seamă, de redactarea notelor.

Olimpia Mitric

NICOLAE SABĂU, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II, *Pictura*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, 613 p., cu 357 ilustraţii alb-negru şi color

Acest al doilea volum dedicat picturii baroce din Transilvania face parte dintr-un ambiţios proiect de cercetare închinat barocului transilvănean. Primul volum a abordat sculptura, iar ultimul are în vedere arhitectura care, în final, „va da un contur întregitor a ceea ce poate să însemne trilogia barocului transilvan", după cum mărturiseşte autorul în *Argumentul* ce prefaţează cartea.

Format la şcoala marelui istoric de artă Virgil Vătăşianu, căruia i-a fost student şi apoi doctorand, Nicolae Sabău este astăzi, alături de Marius Porumb, urmaşul maestrului la catedră, dedicându-şi cele peste patru decenii de activitate ştiinţifică cercetării artei baroce în Transilvania. Zecile de studii şi cele două volume – acesta pe care îl prezentăm şi *Sculptura barocă în România*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1992 – stau dovadă în acest sens.

Cartea constituie o primă sinteză a picturii baroce din Transilvania, întemeiată pe îndelungi cercetări proprii de teren, în biserici, muzee, colecţii publice sau particulare, în arhive etc., dar şi pe o impresionantă bibliografie. Istoric de artă, dar şi istoric, Nicolae Sabău încadrează fenomenul artistic evoluţiei economiei sociale şi politice din Imperiul Habsburgic al secolului XVIII, de manifestare a absolutismului luminat, cu primele semne încă de la sfârşitul domniei Mariei Tereza.

În economia lucrării, pilonii de rezistenţă ai acesteia sunt capitolele privind *Pictura religioasă a saşilor transilvăneni* (p. 37-101), *Pictura sacrului european în bisericile catolice din Transilvania* (p. 102-220), *Prolegomena la pictura murală laică din Transilvania în secolele XVII-XVIII* (p. 285-318) şi *Introducere în portretistica barocă din Transilvania* (p. 325-391).

Revigorată prin trasplantarea picturii religioase din Austria şi Bavaria de către unii meşteri străini, precum Jeremia Stranovius şi Johann Hermann, apreciaţi drept precursorii picturii baroce transilvănene, noul stil îşi găseşte, treptat, numeroşi aderenţi, formându-se în ambianţa săsească meşteri autohtoni renumiţi, precum Martin Stock, autorul decorului pictural al bisericii evanghelice din Veseud (Zied, jud. Sibiu), Georgius Philippi sau cele trei generaţii de pictori Valepaghi: Johann Adolf Valepaghi (1698-1754), Stephan Adolf Valepaghi (1729-1798) şi Josephus Valepaghi. Contemporan cu cel din urmă, Valepaghi a fost pictorul anonim al bisericii evanghelice din Ruşi (jud. Sibiu), a cărui creaţie profesorul Nicolae Sabău o cercetase încă din anul 1996, pe care-l numeşte „până la eventuala revelaţie a numelui său, *Maestrul de la Ruşi*" (p. 63).

Recunoscând contribuţia altor istorici de artă ca H. Medeleanu, Marius Porumb, D. Pârvulescu şi V. Ţigu în relevarea picturii religioase baroce din mediul românesc ortodox sau greco-catolic din Transilvania, precum în cazul lui Ştefan Tenetchi, „format într-un centru cultural ce avea la bază tradiţia artei post-bizantine care a receptat şi elemente caracteristice picturii occidentale, tipice unui pictor tardiv şi care a avut un rol important nu numai în dezvoltarea artei româneşti din Transilvania şi Banat, ci şi a artei sârbeşti" (p. 75), profesorul Nicolae Sabău îmbogăţeşte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

patrimoniul creației autohtone cu creația deloc neglijabilă a lui Mathias Veress, născut în Cluj. Acesta a fost autorul unor decorații laice la castelul Haller din Coplean (jud. Cluj, 1771), Cetatea de Baltă (jud. Alba, 1775), Almaşu (1776), Sânpaul (1776) şi clădirea sfatului oraşului Cluj decorată cu figuri alegorice. Popularitatea acestuia s-a datorat, îndeosebi, lucrărilor cu caracter religios care decorează altarele unor biserici de cult catolic din Odorhei (1780-1781), Dumbrăveni (1787-1790), Racoşul de Jos (jud. Braşov, 1794) şi Leliceni (jud. Harghita, 1794). În anul 1796, pictorului i se încredința de către conducerea oraşului Cluj catedra de caligrafie (disciplină pe care în învățământul public din Iaşi o întâlnim abia la jumătatea secolului XIX, C. Rojniță fiind unul dintre titularii acesteia, prezent la mai multe gimnazii din capitala Moldovei).

Portretul a avut o lungă tradiție în Transilvania, începând cu ctitoriile religioase, continuând cu cele de la curțile episcopale şi princiare, pentru ca portretul baroc să-şi lărgească mult sfera de cuprindere în rândul nobilimii şi, chiar, orăşenimii, apărând la sfârşitul secolului XVII galeriile de portrete princiare, adevărate colecții. Efigiile împăraților habsburgi trec din colecțiile Guberniale şi episcopale în saloanele castelelor şi ale conacelor nobiliare odată cu „pacificarea" Transilvaniei după mişcările antihabsburgice de la începutul secolului XVIII.

Acestui capitol se încadrează şi creația pictorului sibian Johann Martin Stock, cu studii temeinice la Viena, Leipzig şi Bratislava, autorul a zeci de portrete executate în timpul peregrinărilor sale la Sighişoara, Mediaş, Braşov, Cluj şi Sebeş, între care şi cele ale cancelarului Samuel Teleki şi guvernatorului Samuel Brukenthal. Profesorul Nicolae Sabău refuză paternitatea lui J.M. Stock asupra portretelor după natură ale triumvirilor răscoalei de la 1784 pentru simplul, dar temeinicul motiv, că între 1784-1786 „când ar fi existat oportunitatea să realizeze portretele „pe viu" pictorul era menționat la Bratislava" (p. 373).

Rezumatul impresionantei sinteze în limbile germană, franceză, engleză şi italiană, cele peste 300 de ilustrații color şi alb-negru, indicii onomastic şi topografic întregesc în mod fericit lucrarea profesorului Nicolae Sabău, îmbogățind bibliografia temei, devenind obligatorie pentru oricare cercetător preocupat de istoria barocului.

Ion I. Solcanu

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balş (1756-1832)*, Iaşi, Editura Junimea, 2007, 461 p.

Prezentarea sau recenzarea unei cărți presupune trei actori, prieteni sau neprieteni, după caz, autorul, cartea şi prezentatorul sau recenzentul. Autorul, în acest caz, este Mihai-Ştefan Ceauşu, „prieten" apropiat cu subiectul cărții şi prieten sau neprieten, după caz, cu prezentatorul cărții. Subiectul cărții nu este, de această dată, doar o idee, un grup de idei sau o teorie, ci un om în carne şi oase, care s-a întâlnit cu o idee mare din veacul XVIII, „luminile", în ipostaza ei practică, iluminismul iozefin, astfel că triada de mai sus se îmbogățeşte cu un nou personaj – acel om, Vasile Balş.

Autorul a privilegiat în cercetarea sa pe iluministul Vasile Balş, a aruncat doar câteva „ancore" spre boierul Vasile Balş şi l-a menținut în uitare pe omul Vasile Balş, cu luminile, dar şi cu umbrele, cam multe şi cam grele, pe care le-a purtat pe chip sau care i-au fost agățate de alții, atunci sau de atunci încoace. Autorul este un „prieten" al lui Vasile Balş şi în această calitate îi explorează şi îi înfățişează exemplar viața şi cariera; prezentatorului, căruia i-a rămas încă în minte una dintre puținele informații pe care le avea despre Vasile Balş, înainte de citirea acestei cărți, anume jurământul de credință depus față de împăratul austriac la 1/12 octombrie 1777, nu-i este defel simpatic personajul. Vă veți întreba şi sigur vă veți da răspunsuri adevărate, ce caută sentimentele în judecarea şi scrierea faptelor istorice. Răspunsul meu, ocolit ce-i drept, se hrăneşte din tăcerea cu care a fost înconjurat acest nume în istoriografia românească, asemănătoare cu aceea care încă pluteşte în jurul numelor lui Gavril Bănulescu-Bodoni, ale boierilor din familia Krupenski, a lui Aurel Onciul şi altele asemănătoare. Tăcere care, în contextul flăcării care se zbate să nu se stingă la Chişinău şi Cernăuți, este oarecum de-nțeles. Liniştea istoriografică în care a stat cufundat personajul a fost evocată şi spartă, fără intruziuni sentimentale, şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de genealogistul Mihai Dimitrie Sturdza în marea sa *Enciclopedie*, unde i-a schiţat un interesant şi bine desenat portret, acestui „baron reformator”[1].

Monografia realizată de Mihai-Ştefan Ceauşu are drept osatură, cum însuşi mărturiseşte, „documentul de arhivă, adunat cu trudă şi migală, pe parcursul mai multor ani de cercetări în arhive şi biblioteci”. Principalul fond documentar explorat se află la Viena, iar autorul l-a cercetat metodic, beneficiind de faptul că este şi un excelent paleograf de limbă germană; fără această abilitate ştiinţifică, oricine se apropie de aceste documente nu face decât să le scuture de praf!

Acest bogat studiu monografic a crescut în ani, începând cu ultimul deceniu din secolul trecut, atunci când Mihai-Ştefan Ceauşu a publicat primele pagini din biografia lui Vasile Balş, în „Arhiva Genealogică”, publicaţie aflată sub auspiciile Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române. Studiul a crescut sănătos şi datorită faptului că Mihai-Ştefan Ceauşu a publicat o serie întreagă de articole şi cărţi privitoare la istoria Bucovinei, care îl aşază în fruntea istoricilor români care se ocupă de acest segment al istoriei româneşti, în intervalul în care acest colţ de ţară românească a stat sub stăpânire austriacă.

Cartea începe cu un capitol despre familia, ascendenţa şi orizontul intelectual şi politic al lui Vasile Balş. Credem că opiniile lui Vasile Balş despre vechimea familiei sale ar fi trebuit corectate, ţinând seamă şi de cercetări mai noi, mai cu seamă cele ale Mariei Magdalena Székely; în schimb, în ceea ce priveşte biografia personajului, folosirea scrierilor acestuia, corelate cu lucrările, mai vechi şi mai noi, referitoare la ambianţa culturală din Imperiul habsburgic din veacul XVIII, au dus la alcătuirea unei schiţe biografice credibile. Capitolul al doilea a fost consacrat începuturilor stăpânirii habsburgice în Bucovina şi implicării lui Vasile Balş în viaţa politică; prima parte a capitolului rezumă câteva dintre contribuţiile mai vechi ale autorului pe această temă şi aduce la zi informaţia privitoare la ruperea unei părţi din Moldova, pe care austriecii au botezat-o, aproape instantaneu, Bucovina, iar a doua parte arată cum a intrat Vasile Balş în viaţa politică a noii provincii, intrare facilitată şi de faptul că boierul moldovean ajunsese tocmai acum la vârsta prielnică obţinerii unor demnităţi publice. Având o bună educaţie şi ducând cu sine faima marii case boiereşti al cărei nume îl purta, boierul moldovean a devenit repede unul dintre reperele vieţii politice bucovinene. Astfel, la 13 noiembrie 1780, Vasile Balş a înfăţişat autorităţilor austriece două memorii privitoare la starea Bucovinei şi la modul în care putea fi bine guvernată în viitor. Mihai-Ştefan Ceauşu a comentat echilibrat ambele memorii şi le-a integrat în istoria ideilor politice din Imperiul habsburgic.

Partea a treia a cărţii este privitoare la serviciul public îndeplinit de Vasile Balş la Cernăuţi şi Viena, precum şi la boala, care l-a lovit, şi la dizgraţia, în care a căzut. Interesante sunt paginile scrise de autor despre misiunea diplomatică la Iaşi, efectuată de Vasile Balş în 1781, cu scopul de a contribui la descâlcirea încurcatelor afaceri legate de proprietăţile imobiliare ale moldovenilor, împărţite acum între două provincii, precum şi subcapitolele închinate rolului avut de protagonistul cărţii în organizarea Episcopiei Bucovinei şi a şcolilor din provincie, în restrângerea drastică a numărului mănăstirilor din provincie şi în desfiinţarea domeniilor mănăstireşti. Tot în acest capitol, autorul a cercetat atent suspiciunile de trădare care au plutit deasupra capului înaltului funcţionar austriac, ce păstra legături de familie cu Bălşeştii din Moldova, precum şi legăturile cu masoneria, în special cu Ordinul Iluminaţilor, înfiinţat în 1776, în Bavaria. După câţiva ani de suferinţe fizice şi psihice, în care a fost înlăturat din viaţa politică, Vasile Balş s-a întors în viaţa publică în 1790, începând o amplă campanie de memorii adresate Curţii de la Viena, în care prezenta istoria Moldovei întregi, starea de lucruri din Bucovina şi propuneri pentru organizarea viitoare a provinciei. Toate acestea, frumos rânduite şi clar explicate, au fost cuprinse de Mihai-Ştefan Ceauşu în capitolul al patrulea. Drept răsplată pentru serviciile aduse împărăţiei habsburgice, Curtea din Viena i-a acordat lui Vasile Balş titlul de baron al Imperiului, la 9 august 1791, pentru ca, în 1792, să fie numit în funcţia de căpitan al districtului Bucovina. La cumpăna dintre veacuri, Vasile Balş a început să coboare scara ierarhiei politice bucovinene şi austriece, însă

[1] *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, vol. I (*Abaza – Bogdan*), coordonator şi coautor Mihai Dim. Sturdza, Bucureşti, Ed. Simetria, 2004, p. 269-275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cariera lui a mai pâlpâit o vreme: s-a amestecat, cu destul profit, în afacerea vânzării moşiilor clerului bucovinean aflate în Moldova, şi a primit titlul de şambelan al Curţii din Viena, în 1818. Firul vieţii i s-a curmat la 3 februarie 1832, în vârstă de 76 de ani, fiind înmormântat în cimitirul vienez Sf. Marxer. Vasile Balş a murit fără urmaşi, astfel că nu a avut cine să se îngrijească de mormântul său, de aceea osemintele i s-au risipit după un număr de ani.

Foarte folositoare sunt memoriile lui Vasile Balş, pe care autorul le-a cuprins în anexe, cu text german curat şi cursiv transcris şi cu traduceri exacte şi potrivite epocii. Aceste documente au fost pe larg comentate în text, dar prin publicarea lor integrală vor constitui un bun temei pentru cercetarea gândirii politice a boierului moldovean şi nobilului austriac, Vasile Balş, precum şi pentru istoria generală a Bucovinei.

Cartea se încheie cu un rezumat german şi cu un indice bine întocmit; credem că, chiar dacă nu s-a păstrat un portret al lui Vasile Balş (sau încă nu a fost descoperit), în text şi-ar fi putut afla locul câteva fotografii din Cernăuţii şi Viena sfârşitului de secol XVIII şi primei treimi din secolul al XIX-lea.

În încheiere, putem spune că monografia închinată de Mihai-Ştefan Ceauşu boierului Vasile Balş, scrisă într-un stil clar („nemţesc") şi excelent documentată, este o contribuţie ştiinţifică de mare valoare pentru cunoaşterea activităţii unuia dintre cei mai importanţi oameni politici români din istoria Bucovinei şi pentru înţelegerea felului în care această parte a Moldovei a fost integrată în cuprinsul Imperiului habsburgic. Totodată, această carte vine să consolideze înaltul prestigiu ştiinţific de care se bucură domnul Mihai-Ştefan Ceauşu în rândul istoricilor români şi să-i întărească deplin poziţia de „întâi stătător" printre istoricii români care se ocupă de istoria Bucovinei.

Petronel Zahariuc

ALEXANDRINA IONIŢĂ, *Cartea franceză în Moldova până la 1859,* partea I şi partea a II-a, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007, 369 p.+127 p.

Lucrarea pe care ne propunem să o prezentăm în rândurile următoare a constituit subiectul tezei de doctorat cu care doamna Alexandrina Ioniţă a obţinut titlul de doctor în Istorie, la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi. Este, fără îndoială, cea mai completă contribuţie la cunoaşterea circulaţiei cărţii franceze în Moldova, din perspectivă bibliologică: sunt stabilite sursele de proveniență (Paris, Bruxelles, Leipzig, Berlin), căile de pătrundere şi de răspândire (librăriile şi cabinetele de lectură, consulatele, instituţiile de învăţământ, relaţiile interpersonale); sunt analizate domeniile acestor cărţi, pe baza principiilor Clasificării Zecimale Universale, un sistem de clasificare general recunoscut.

Conceput în două părţi, volumul a apărut cu sprijinul Autorităţii Naţionale pentru Cercetare Ştiinţifică, în colecţia Biblion a editurii conduse cu mult profesionalism, dacă ne ghidăm numai după titlurile şi aspectul grafic al volumelor editate, de către însăşi autoarea.

Prima parte a volumului este judicios structurată în cinci capitole. În capitolul I, *Interferenţe bibliologice româno-franceze până în 1833* (p. 37-68), plecându-se de la datele deja existente (cuprinse, de pildă, în cataloagele de librărie), se prezintă o detaliată şi pertinentă trecere în revistă a interferenţelor culturale româno-franceze, ce coboară până în secolul XVI; se continuă cu primii traducători din limba franceză şi primele informaţii despre constituirea bibliotecilor particulare în componenţa cărora intra şi cartea franceză, până la începutul secolului XIX, mai exact până la 1833, de când datează documentele inedite valorificate de autoare: facturile (listele cărţilor) emise de librăriile şi cabinetele de lectură ieşene şi predate Secretariatului de Stat al Moldovei, în scopul exercitării cenzurii, conform Legii. Păstrate la Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale – Filiala Iaşi, în Fondul Secretariatului de Stat, facturile atestă importul de carte străină, inclusiv cea franceză, din anii 1833-1858, în cadrul librăriilor şi a cabinetelor de lectură din Iaşi.

În capitolul II, *Sistemul cenzurii şi impactul asupra importului de carte franceză în perioada regulamentară* (p. 69-88), urmează o amplă analiză a complicatelor şi intermitentelor mecanisme ale cenzurii dictate de un păienjeniş de interese, în paralel cu prezentarea căilor de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intrare ale cărții și periodicelor străine în Moldova și, totodată, a încercărilor de sustragere de la aplicarea cenzurii.

În baza materialului arhivistic inedit, în capitolul III (*Carte franceză în librăriile și cabinetele de lectură ieșene,* p. 89-196), sunt prezentate, cronologic, Librăriile Tănase Gani, Gavril Mirovici, Dimitrie Nica („primul librar din Moldova", al cărui catalog, atestat documentar, se publică abia în anul 1836), Librăriile și Cabinetele de lectură Fr. Bell, Adolf Hennig, Ioan Bogusz (prin tradiție, primul cabinet de lectură din Iași, ce a funcționat în perioada 1830-1843), Librăriile Alexandru Emanuel, Heinrich Hemschieg, Librăria și cabinetul de lectură Gh. Căliman. Alte librării ieșene. Librării din provincie (Focșani, Galați, Bârlad). Comentariul autoarei privind prezența cărții franceze importate în Moldova de firmele Fr. Bell și Adolf Hennig, cele mai mari cabinete de lectură și librării de carte franceză din perioada regulamentară, prezintă multe aspecte inedite; în special firma Bell, funcționând mai bine de 20 de ani, a avut o activitate impresionantă în răspândirea miilor de volume franțuzești și germane din cele mai variate domenii.

Alte modalități de achiziție (p. 197-229) constituie titlul următorului capitol, la fel de incitant. Sunt detaliate următoarele modalități de aducere a cărților: prin relații interpersonale, prin intermediul comenzilor pentru instituțiile de învățământ, pentru Societatea Medico-Naturalistă (prima societate științifică din Moldova, înființată în 1833, după modelul societăților apusene), prin consulate.

Utilizând facturile depuse de librarii Bell și Hennig, cum am specificat, documente originale și inedite, în ultimul capitol (*Radiografia cărții franceze din Moldova din perspectiva Clasificării Zecimale Universale,* p. 231-328), autoarea își propune și, din fericire, a reușit „o analiză precisă a autorilor și titlurilor de carte franceză care au circulat în original, nu în traducere" (p. 235). Apreciem, în mod deosebit, efortul Alexandrinei Ioniță de a identifica autorii și deseori titlul complet al operelor, întrucât datele bibliografice din facturi sunt mai totdeauna incomplete. Analiza acestor facturi (în câteva rânduri, ni se atrage atenția că nu s-au folosit toate facturile depuse de librari pentru a fi supuse cenzurii, ci numai acelea păstrate în fondul cercetat, al Secretariatului de Stat al Moldovei, ele putând să mai existe și în alte fonduri arhivistice din Iași sau București), după principiile Clasificării Zecimale Universale, a evidențiat, pentru prima oară, că volumele conținute, într-un număr mare și diversificat, „din toate sau aproape toate domeniile cunoașterii umane, pe care știința și cultura franceză le înregistraseră până la mijlocul secolului XIX, intrau în sfera interesului de lectură al societății moldovene" (p. 327). Astfel, satisfăcută de rezultatele investigațiilor, doamna Ioniță este îndreptățită să anunțe momentul renunțării la sintagmele cu caracter general, de tipul: „se citea mult", „se aducea carte didactică", „se citeau romane facile", etc." (p. 333).

Pe parcursul volumului, când este cazul, autoarea atrage atenția asupra unor obiective care ar trebui să stea în atenția bibliologilor din țara noastră: o sinteză a comerțului de carte pentru spațiul românesc; publicarea integrală a cataloagelor de biblioteci; redactarea unei istorii a bibliotecilor din Moldova.

În partea a doua a volumului, „baza de date", cum inspirat o numește, în *Prefață,* istoricul Dumitru Ivănescu, sunt transcrise cronologic, însoțite de câteva reproduceri, facturile din Librăriile și Cabinetele de lectură cele mai mari, ale lui Fr. Bell și A. Hennig, precum și din Librăria Codrescu & Petrini. *Indicele de nume proprii* și *Bibliografia selectivă* încheie cartea Alexandrinei Ioniță, pe care-o dorim continuată de alte contribuții (anunțate chiar în acest volum, spre sfârșitul concluziilor), aflate deja în stadii avansate ale cercetării.

Olimpia Mitric

GEORGE CRISTEA, *Regi și diplomați suedezi în spațiul românesc. Secolele XVII-XX*, Cluj-Napoca, 2007, 273 p. + 16 p. ilustrații

Autorul, George Cristea, cetățean suedez, de origine română, este cunoscut, deja, în România, datorită numeroaselor lucrări de istorie, etnografie, beletristică, dedicate unor aspecte mai mult sau mai puțin cercetate din istoria relațiilor suedo-române, desfășurate de-a lungul timpului, contribuind, astfel, la o foarte bună cunoaștere a Suediei în România și a României în Suedia. Publicist, literat și cercetător în domeniul istoriei culturii, membru al Uniunii Scriitorilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Suedia şi a celei din România, pune în circuitul ştiinţifică o nouă şi utilă contribuţie, rezultat al unor vaste investigaţii bibliografice şi de arhivă, îndeosebi în cele din Suedia.

Volumul însumează „note de drum, documente, cronici şi comentarii scrise de/sau referitoare la călători, diplomaţi şi regi suedezi care, mânaţi de destin, în misiuni oficiale sau chiar în vizite private, au ajuns prin părţile noastre" (p. IX). De remarcat este faptul că autorul a întreprins şi o scurtă trecere în revistă a celor mai vechi mărturii atestate despre contactele dintre suedezi şi români (p. 4-6). Informaţiile despre contactele dintre suedezi şi români se înmulţesc, însă, începând din secolul XVII. Deoarece, devenită mare putere europeană, în prima jumătate a acestuia, Suedia a fost nevoită să-şi diversifice legăturile diplomatice, în căutare de noi aliaţi, „atât pentru a-şi menţine, cât şi pentru a-şi întări statutul la care parvenise" (p. 9). Cum una din direcţiile de deplasare a suedezilor o reprezenta Constantinopolul, ei au traversat şi teritoriul extracarpatic, locuit de români. Aşa se explică faptul că în relatările călătorilor suedezi au fost inserate şi informaţii despre români. În această ordine de idei, autorul a ţinut să facă o precizare care înlesneşte înţelegerea politicii suedeze de apropiere de Imperiul Otoman şi, deci, a coordonatelor pe care s-a desfăşurat, ulterior, politica orientală a Suediei, adică în secolele XVIII-XIX. Şi anume că, „*duşmanii potenţiali ai Turciei erau aceeaşi cu ai Suediei*" (s.n.), adică Imperiul Habsburgic şi Polonia, în secolul XVII (p. 21), iar din secolul XVIII, am adăuga noi, s-a remarcat, în această „calitate", îndeosebi Rusia.

Un loc aparte între cei care au intrat în contact cu românii în secolul XVIII a fost acordat regelui Carol al XII-lea, precum şi relatărilor din diverse surse, relative la acea perioadă (p. 46 şi urm). Urmează, apoi, informaţii din surse diplomatice suedeze despre răscoala luzi Horea (p. 143-170), *Mărturii ale legăturilor dintre regii suedezi şi români la catedrala Cavalerilor din Stockholm* (p. 171-175), relatări despre vizita în România a prinţului moştenitor Oscar Gustaf Adolf, în anul 1879, a regelui Oscar II şi a reginei Sofia, în 1855, a regelui Gustaf V, în anul 1910, şi a prinţului regent Gustaf Adolf, în anul 1937 (p. 177 şi urm.). În sfârşit, în ultimul capitol al cărţii sunt trecute în revistă diferite aspecte ale raporturilor diplomatice dintre Suedia şi România (p. 239 şi urm.).

Lucrarea mai cuprinde numeroase ilustraţii, în text şi separat, o bibliografie selectivă, precum şi indicele, constituind o foarte utilă sursă de informare, datorită acurateţei stilului şi a valorii bazei sale documentare, sprijinită, îndeosebi pe arhivele din Stockholm, pentru toţi cei interesaţi de istoria relaţiilor româno-suedeze.

Veniamin Ciobanu

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Germania, România şi războaiele balcanice (1912-1913)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 323 p.

Apărută în 2008, în cadrul colecţiei „Historica" a Editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", lucrarea lui Claudiu-Lucian Topor reprezintă, ne permitem a spune chiar de la început, o contribuţie importantă şi cu substanţă pentru demersurile ce-şi focalizează atenţia pe evoluţia politico-diplomatică a Balcanilor în secolul XX, dar şi pe relaţiile dintre Berlin şi Bucureşti. Bun cunoscător al limbii germane şi format ca istoric la Universitatea din Iaşi, autorul a pus la dispoziţia celor avizaţi, dar şi a marelui public, o lucrare ce prezintă în formă şlefuită rezultatul cercetărilor doctorale, dar şi al stagiilor în ţară şi în Germania. Cartea vine în continuarea firească a preocupărilor sale, legate de istoria relaţiilor germano-române la începutul secolului trecut, reflectate în studiile şi articolele publicate în reviste de specialitate, precum „Analele Universităţii Alexandru Ioan Cuza din Iaşi. Istorie" sau „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»". Ne aflăm, aşadar, în faţa unei cercetări asupra căreia Claudiu-Lucian Topor a avut răgazul necesar să reflecteze şi pe care a documentat-o utilizând o gamă variată de izvoare: de la cele inedite, sub forma documentelor şi microfilmelor din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe şi Arhivele Naţionale Istorice Centrale, la cele editate, precum colecţiile germane *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1971-1914*, britanice *British documents on the origins of the war 1898-1914*, franceze *Documents diplomatiques français* sau româneşti *Cartea Verde. Documente diplomatice.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României. Septembrie 1912 – august 1913, pentru a enumera doar câteva.

Autorul se dovedește a fi și un bun cunoscător al istoriografiei temei sale. Se raportează la cele mai noi contribuții științifice și deține controlul asupra unei importante părți a preocupărilor germane pentru istoria Balcanilor și a raporturilor politico-diplomatice din perioadă. De altfel, analizează cu multă atenție această infrastructură informațională și interpretativă oferită de istoriografie în cadrul *Introducerii* (p. 11-25) și se plasează, cu modestie, într-un raport de continuitate față de încercările anterioare de scriere a unei istorii a relațiilor politico-diplomatice româno-germane la începutul secolului XX. Autorul afirmă, la pagina 11, că „ne-am permis a redeschide o temă ce, în ultimii ani, pare a fi fost abandonată: relațiile dintre Germania și România în perioada premergătoare Marelui Război". Fără să forțăm nota, am putea spune că maniera în care Claudiu-Lucian Topor concepe subiectul și face demonstrația nu „redeschide", ci trasează o posibilă direcție de cercetare, ce derivă din abordările deja clasice ale temei. Autorul se ferește să prezinte subiectul din perspectiva unei istorii a Triplei Alianțe, așa cum s-a mai făcut până acum, ci își concentrează analiza pe raporturile germano-române din timpul războaielor balcanice, pe imaginea reciprocă a celor doi factori de putere, fără să neglijeze însă contextul și implicațiile la nivel european. Obiectivul clar formulat de la început, de a realiza o cercetare „despre rolul și importanța României în proiectele balcanice ale diplomației de la Berlin", o cercetare făcută „în lumina documentelor germane, pornind de la imperativele politice germane", trasează clar direcția urmată de autor și ne indică intenția de a se raporta la perspectiva germană asupra evenimentelor studiate.

O astfel de temă și o asemenea abordare implică dificultăți inerente, de care autorul este conștient. Prima dintre ele ține de lipsa unor colecții de documente consacrate raporturilor dintre cele două state, de preponderența izvoarelor în limba germană și de necesitatea analizei unor surse colaterale, pentru conturarea unei imagini credibile. O a doua categorie de dificultăți ține de analiza în sine și de construcția discursului. O temă de acest gen se poate lesne „topi" într-o cercetare mai amplă asupra originilor primului război mondial, însă autorul a reușit să-și concentreze atenția pe tot parcursul textului, asupra relațiilor germano-române, în perioada 1912-1913, realizând un „joc" abil între studierea acestor relații și fixarea contextului internațional. De altfel, pe parcursul celor 258 de pagini de text propriu-zis, Claudiu-Lucian Topor alocă spații generoase raporturilor germano-austro-ungare și felului în care animozitățile dintre București și Viena s-au reflectat la Berlin. Autorul nu a evitat să se raporteze la jocul diplomatic european al vremii, plasându-și demersul în împrejurările complicate ale inițiativelor franceze, britanice sau ruse, ce vizau și afectau direct sau indirect legăturile germano-române și strategia diplomatică a celor două state. S-a apropiat, totodată, de zona Balcanilor, pe care a dorit s-o înțeleagă mai întâi pentru a o comenta și a încercat cu succes să țină cont de diversitatea de interese și de perspective a statelor din regiune.

A realizat un necesar prim capitol dedicat evoluției raporturilor germano-române la începutul secolului XX și a făcut o radiografie a relațiilor politice, economice și spirituale dintre cele două spații: german și român. Capitolele ce tratează efectiv problema de fond: Germania, România și primul război balcanic 1912-1913, România și al doilea război balcanic 1913, Pacea de la București. Interferențe politico-diplomatice româno-germane sunt dense în prezentarea unor evenimente – unele puțin cunoscute – dar și în analiza relațiilor bilaterale și a contextului în care s-au produs. Autorul și-a concentrat atenția atât pe factorii de putere europeni, cât și pe cei balcanici, încercând, totodată, să înțeleagă mecanismele și resorturile în luarea deciziilor politice. Își valorizează astfel cunoștințele despre formația intelectuală, politică și afinitățile factorilor de decizie germani și români. Lucrarea tratează cu atenție aspecte ale relațiilor interbalcanice, ce ar putea părea periferice temei centrale. Sunt pagini consistente, alocate evoluției tensionate a alianței balcanice, disputelor cu substrat istoric și național dintre Bulgaria și România sau divergențelor sârbo-greco-bulgare pe tema destinului Macedoniei (vezi paginile 75-76).

Concluziile lucrării sunt la fel de consistente ca și conținutul, punctând clar o teză pe care autorul o susține și o demonstrează pe tot parcursul textului: evenimentele din 1912-1913 au redimensionat raporturile germano-române. Perioada războaielor balcanice a demonstrat că poate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exista un parteneriat politico-diplomatic între cele două state, însă *contextul*, după cum susține autorul, a fost determinant în evoluția diferită a României şi Germaniei, pe durata Primului Război Mondial. „Intrigile" Austro-Ungariei şi interesele divergente ale Vienei şi Bucureştilor au amplificat, în parte, neputința României de a se substitui dublei monarhii ca partener de bază al Germaniei în Tripla Alianță.

Cartea se adresează atât specialiştilor – prin analiza istorică amănunțită, cât şi publicului larg – prin maniera cursivă a scriiturii, care îndeamnă la lectură şi oferă o imagine veridică a relațiilor germano-române şi a războaielor balcanice, din care nespecialistul poate rămâne cu concluzii pertinente. În plus, existența unui rezumat în limba germană oferă şansa celor interesați, din spațiul istoriografic german şi nu numai, să vină în contact cu o temă necesară şi de interes.

Ionuț Nistor

I. CAPROŞU şi E. CHIABURU (ed.), *Însemnări de pe manuscrise şi cărți vechi din Țara Moldovei. Un Corpus*, volumul I *(1429-1750)*, volumul II *(1751-1795)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2008, I-XXX, 665 p. + I-XXIV, 667 p.; volumul III *(1796-1828)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2009, I-XXIV, 749 p.

Cu prilejul apariției primelor trei volume din colecția de *Însemnări de pe manuscrise şi cărți vechi din Țara Moldovei*, ne alăturăm satisfacției domnului profesor Ioan Caproşu cu atât mai mult, cu cât ştiam că domnia sa avea de multă vreme volumul I dactilografiat şi pregătit pentru tipar, iar activitatea de identificare şi adunare a însemnărilor a început în urmă cu vreo cinci decenii, după propria-i mărturisire. În acest scop, s-a bucurat de sprijinul, în special pentru activitatea meticuloasă de tehnoredactare computerizată, mai tinerei colaboratoare, a fostei studente şi doctorande, Elena Chiaburu. De asemenea, un rol important în realizarea acestui demers l-a avut Alexandrina Ioniță, care a acceptat tipărirea acestor volume în colecția Biblion, a Casei Editoriale Demiurg, pe care o conduce cu mult profesionalism şi dăruire.

O scurtă dar densă *Prefață* (la primul volum), *Bibliografia,* un grupaj de *Sigle* şi *Prescurtări*, preced ediția însemnărilor. Importanța însemnărilor marginale, ca surse narative, varietatea informațiilor cuprinse în ele, fie de interes general, fie de interes local, aspecte ale circulației cărții, proveniența şi vechimea însemnărilor, un scurt istoric al cercetării şi publicării lor, numele unora dintre primii editori, detalii privind regulile de editare, constituie conținutul Prefeței, la care vom face referire şi în rândurile următoare.

În Moldova, primii care au publicat însemnări în diferite reviste istorice au fost editorii de izvoare diplomatice, începând cu Gheorghe Ghibănescu. Mihai Costăchescu a intuit necesitatea publicării lor într-un corpus, iar de la Nicolae Iorga ne-a rămas memorabila sintagmă „istoria țării prin cei mici", exprimând, ca nimeni altul, în stilul său, unicitatea şi importanța însemnărilor pentru reconstituirea vieții cotidiene, pentru studiul mentalităților. După modelul său, în perioada interbelică, s-au şi alcătuit câteva corpusuri regionale de însemnări, din care unele au rămas în manuscris. Mai târziu, în planul vast inițiat de Academia Română de publicare a tuturor izvoarelor istorice, alături de colecțiile Documente privind istoria României / Documenta Romaniae Historica, Cronicile medievale ale României, Inscripții medievale ale României, a fost prevăzută şi colecția de Însemnări de pe manuscrise şi cărți vechi, ca o firească completare a corpusului diplomatic.

Acest corpus de Însemnări, inițiat de profesorul Ioan Caproşu, unul din cei mai de seamă specialişti în istoria medievală a României şi atât de cunoscut ca editor de documente medievale, cuprinde „cvasi-totalitatea", după aprecierea editorilor, însemnărilor de pe filele cărților şi manuscriselor de origine sau cu circulație în Țara Moldovei, în intervalul cuprins între 1429 martie 13 (data celei mai vechi însemnări) şi în anul 1859, indiferent de limba în care au fost scrise. Aceste prime trei volume cuprind însemnările sistematizate cronologic, după cum urmează: volumul I (1429-1750), volumul II (1751-1795), volumul III (1796-1828). În cazul manuscriselor mai vechi, au fost reproduse şi colofoanele, care în lipsa foii de titlu cuprind informații deosebit de prețioase (numele copistului, al comanditarului, locul şi data / datele copierii sau traducerii, prețul, numărul de coli folosite etc.). Aşa ne explicăm de ce, pentru manuscrisele mai noi, s-au reprodus şi foile de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titlu. În treacăt, atragem atenția că, în noianul de însemnări (în volumul II, p. 51), s-a strecurat şi cunoscuta notă tipografică (*Înştiințare pentru moaştele Sfântului şi Marelui Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava. Cu ce pricină s-au luat de la Moldova şi la această vreme unde se află)*, tipărită de Iacov Putneanul, mitropolitul Moldovei, în Antologhionul de Iaşi (1755).

A fost folosită o bibliografie impresionantă, constituită, în primul rând, din cataloagele de manuscrise şi cărți vechi, colecțiile de periodice româneşti, dar şi din volume de documente, inventare arhivistice, lucrări de istorie, filologie etc. Unele erau risipite în diverse publicații mai puțin aflate la îndemâna cercetătorilor; de asemenea, au fost cercetate şi unele colecții de manuscrise din biblioteci şi arhive publice sau particulare din țară şi străinătate.

Indispensabil unei lucrări de asemenea factură, *Indicele general* alfabetic, de la sfârşitul fiecărui volum, completează firesc şi necesar lucrarea, şi-i sporeşte valoarea ştiințifică.

În ceea ce priveşte criteriile de editare, s-au adoptat cele folosite în colecția Documenta Romaniae Historica (pentru textele slavone) şi în Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688 (pentru textele în limba română).

Desigur, n-au fost puține greutățile cu care s-au confruntat editorii. Avem în vedere, în primul rând, datarea însemnărilor (întrucât nu toți editorii anteriori s-au încumetat să dateze şi însemnările fără dată), apoi, unificarea, atât cât s-a putut, a normelor de transcriere.

În încheierea prezentării noastre, dorim profesorului Ioan Caproşu puterea şi timpul necesar pentru a găsi calea potrivită în vederea publicării altei colecții, pe care, fără îndoială, o doreşte începută, cea a Inscripțiilor medievale româneşti. Ştim, de asemenea, că volumul I, *Inscripțiile medievale ale României. Țara Moldovei (până la 1859)*, este parțial dactilografiat.

Felicitări, deopotrivă, Casei Editoriale Demiurg pentru curajul de a publica o lucrare atât de complexă, în condiții grafice foarte bune.

Olimpia Mitric

ELENA CHIABURU, *Carte şi tipar în Țara Moldovei până la 1829*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2005, 402 p.

Ne aflăm în fața unei prețioase lucrări de doctorat, elaborată sub îndrumarea prof. univ. dr. Ioan Caproşu, susținută, în anul 2003, la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, şi acum publicată, în editura aceluiaşi prestigios centru universitar.

Volumul semnat de doamna Elena Chiaburu este rezultatul unei munci de documentare imense, începută cu mulți ani în urmă, şi dublată de o adevărată pasiune pentru cartea veche românească. Folosind o bogată bibliografie de specialitate, precum şi importante documente de arhivă, autoarea reconstituie parcursul deloc simplu al unei cărți vechi, de la manuscrisul ce ajunge într-un atelier tipografic la cartea tipărită din mâinile cititorilor. Problemele abordate sunt valabile pentru toate provinciile româneşti, cu dese referiri şi la alte țări europene. De asemenea, când situația o cere, se depăşeşte limita cronologică indicată în titlu. Sunt paragrafe întregi care impresionează prin meticulozitatea cu care sunt comentate şi analizate în mod critic aspecte ale diverselor activități specifice sau cum sunt explicați / explicate, deseori prin intermediul documentelor de arhivă, termeni, fenomene des întâlnite în literatura de gen, precum: tiraj, şcoala tipografică, distribuție, circulație, colportaj etc.

Supusă atenției specialiştilor şi cititorilor interesați de vechiul tipar românesc, cartea de față este structurată pe opt capitole, după cum urmează: *Tehnica tipografică şi legătoria de carte* (p. 27-51); *Organizarea activității tipografice* (p. 52-87); *Prețul şi valoarea cărților* (p. 88-110); *Acte şi Foi volante imprimate* (p. 111-142); *Distribuția cărților* (p. 143-179); *Aria de răspândire a cărților tipărite în Moldova* (p. 180-205); *Meşteri şi meşteşug* (p. 206-248); *Relațiile dintre tipar, biserică şi şcoală* (p. 249-298).

Prin urmare, autoarea începe chiar cu începutul, adică cu prezentarea detaliată a tehnicii tipografice (de la obținerea matrițelor, a literelor, a elementelor de ornamentică şi ilustrația de carte, a cernelurilor, până la mânuirea teascurilor, operațiuni greoaie, care, fără îndoială, cereau îndemânare din partea tipografilor) şi a legătoriei de carte. Este adevărat, toate aceste chestiuni de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tehnică tipografică trebuie cunoscute de orice cercetător al cărții vechi, pentru că numai aşa va putea descrie şi evalua corect o carte veche.

Prezentarea într-un capitol separat a Actelor şi Foilor volante a fost inspirată, ele formând o categorie specială de tipărituri, a căror importanță a fost bine reliefată de autoare.

Apreciem, în mod deosebit, diplomația de care a dat dovadă doamna Elena Chiaburu în prezentarea activității complexe, în mai multe capitole, a unei personalități atât de controversate, cum a fost tipograful, gravorul şi legătorul de cărți Mihail Strelbițchi.

De asemenea, de mare importanță este *Anexa* lucrării (p. 307-326), ce cuprinde Lista celor 270 foi volante, imprimate în Moldova, cunoscute autoarei, inclusiv din cercetări proprii în arhive.

Lucrarea mai este însoțită de o *Bibliografie* siglată (p. 13-26) şi de un util *Indice general* (p. 325-400).

Atestând o serioasă documentare şi o deosebită probitate ştiințifică, fără îndoială, prin contribuțiile aduse, volumul Elenei Chiaburu umple un gol în literatura de specialitate. Îi aşteptăm cu interes contribuțiile următoare.

Olimpia Mitric

CORNELIU ISTRATI (ed.), *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009, 228 p.

Despre utilitatea consultării documentelor cu caracter statistic, fiscal, datând din prima jumătate a secolului XIX, s-a amintit de fiecare dată când au fost abordate subiecte legate de studierea trecutului demografic, a structurii sociale, ocupaționale, etnice sau confesionale a populației din Moldova în zorii modernității. Volumul mare de informație conținut de registrele care se păstrează în fondul Visteria Moldovei de la Direcția Județeană Iaşi a Arhivelor Naționale este descurajant pentru cel care speră ca aceste surse să fie vreodată editate integral. Din acest motiv, până în prezent, acele documente au fost publicate doar secvențial, cel mai adesea în cuprinsul unor volume dedicate istoriei unor localități sau comunități etnice.

Necesitatea de a introduce în circuitul ştiințific informațiile conținute de acest gen de acte a stimulat şi efortul lui Corneliu Istrati de a edita *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*. Alegerea nu a fost întâmplătoare, de vreme ce ne aflăm în fața unui document important: un martor care surprinde felul în care se întocmeau recensămintele până la instituirea sistemului catagrafiilor periodice prin Regulamentul Organic. În perioada regulamentară se petrece o reaşezare a fiscalității după criterii diferite de practicile anterioare care reflectau statutul juridic al țării în raporturile cu puterea suzerană otomană. În şirul actelor din perioada pre-regulamentară amintim sămile (liste, evidențe cu veniturile şi cheltuielile țării) din secolul anterior, apoi *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774*, întocmite de dregători numiți de Divanul Moldovei pe vremea administrației militare ruseşti în Moldova şi Țara Românească, în contextul războiului ruso-turc din anii 1772-1773, şi recensămintele alcătuite în 1803, 1814, 1816, 1820 şi 1821.

În privința catagrafiei din 1831, lucrurile se petrec diferit. Timpul în care a fost elaborată coincide cu o reorganizare fiscală din care vor rezulta recensăminte mult mai riguroase față de cele anterioare. După culegerea pe teren a datelor necesare întocmirii catagrafiei fiscale a urmat prelucrarea şi verificarea lor de către Vistierie. Astfel, în 1832, au fost alcătuite situațiile definitive. Această operațiune de centralizare a datelor în mod statistic reprezintă o noutate față de perioada anterioară, iar materialele statistice sunt reproduse în lucrarea editată acum de Corneliu Istrati. Sunt redate tabele conținând numărul locuitorilor oraşelor şi târgurilor în urma statisticii din 1829, care a premers catagrafia din 1831; situația numerică a contribuabililor supuşi la plata impozitului direct şi a celor scutiți din Moldova, la 1828 (tabel în limba franceză); documentul intitulat *Extractul* (total) *aşezării birului după noul aşezământ*, datat 26 martie 1832, ce ilustrează primele rezultate ale catagrafiei din 1831, cu oamenii repartizați în noile categorii fiscale; *Extractul regularisirii dajnicilor şi nedajnicilor pe anul 1832*, conținând rezultatele finale ale verificării efectuate de către cârmuire, după ce s-au corectat inexactitățile strecurate cu prilejul înscrierii oamenilor şi apoi, în faza de prelucrare a datelor catagrafiei, în vederea noii impuneri la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plata capitației, *Extractul aşezării neguțitorilor şi meşterilor patentari de prin târguri şi calfele lor*; o situație generală finală, *Adunare, 1832*, ce conține evidența țiganilor statului, împărțiți pe ocoalele speciale pentru administrarea lor de către cârmuire, cu numărul cetelor din cuprinsul fiecăruia din aceste ocoale; *Extractele* alcătuite pe ținuturi şi ocoale, după verificarea din 1832, ce acoperă partea principală a lucrării, adică materialul documentar privitor la catagrafia din 1831. Aceste statistici au avut în vedere toate categoriile (treptele) sociale şi fiscale ale epocii, aşa cum se constituiseră în Moldova de cel puțin jumătate de veac. Aceste situații ne determină să considerăm documentul publicat acum o piatră de hotar care marchează trecerea de la perioada prestatistică la cea statistică. Prin urmare, pentru a oferi acces mai rapid la informația abundentă cuprinsă în volum, editorul a întocmit şi un indice de nume şi de locuri.

În concluzie, considerăm că lucrarea lui Corneliu Istrati se înscrie în seria celor amintite la începutul acestei prezentări, atât de necesare înlesnirii accesului cercetătorilor la sursele statistice. Fără asemenea mărturii, înțelegerea şi interpretarea fenomenelor complexe care au însoțit modernizarea societății româneşti nu pot fi corect interpretate. În ciuda impedimentelor ce țin de volumul mare al materialului care ar merita să fie editat, un proiect inițiat în anii din urmă de un grup de cercetători coordonat de Mircea Ciubotaru începe să-şi arate deja roadele. În egală măsură, el indică necesitatea cooptării în acest efort editorial a cât mai mulți cunoscători ai primei jumătăți a secolului XIX, precum şi a paleografiei chirilice, în care au fost scrise documentele acelui timp.

Cătălina Chelcu

BARRY BUZAN, RICHARD LITTLE, *Sistemele internaționale în istoria lumii. Reconfigurarea studiului relațiilor internaționale,* + glosar, bibliografie şi indice, traducere de Simona Soare, Iaşi, Editura Polirom, 2009, 469 p.

În colecția *Collegium. Relații internaționale,* coordonată de Lucian-Dumitru Dîrdală şi Andrei Miron, a părut, în traducere românească, la Editura Polirom din Iaşi, monografia cu titlul enunțat, semnată de Barry Buzan şi Richard Little.

Barry Buzan este profesor de relații internaționale la *London School of Economics*, profesor onorific la *Universitatea din Copenhaga*, redactor şef la *European Journal of International Relations*, iar Richard Little, profesor de politică internațională la *British University* şi fost preşedinte al *British International Studies Association*. Ambii sunt cunoscuți ca autori ai unor contribuții în domeniul teoriei relațiilor internaționale intrate, deja, în circuitul ştiințific.

Punctul de plecare în elaborarea acestei lucrări îl constituie, aşa cum mărturisesc autorii în *Prefață*, „premisa că nu poate exista o dezvoltare sistematică sau coerentă a unei mari teorii în relațiile internaționale decât dacă încorporează deopotrivă dimensiunile sistemice şi istorice ale subiectului" (p. 15). Prin urmare, „țelul acestei cărți este să dea subiectului acea formă pluralistă teoretic şi metodologic, oferind o privire de ansamblu atât asupra subiectului de interes, cât şi asupra modalităților în care poate fi studiat" (p. 15). Aşa încât, „lucrarea combină o relatare foarte generalizată a sistemelor internaționale în istoria lumii cu un set de instrumente ale teoriei dominante a R[elațiilor] I[nternaționale]" (p. 15). Deci, poziția autorilor în raport cu subiectul lucrării „este una sintetizantă: istoria şi teoria au nevoie una de cealaltă, aşa cum schimbarea şi continuitatea nu pot fi înțelese separat" (p. 15).

Aceştia sunt, aşadar, parametrii în care a fost structurată tematica abordată, divizată în cinci mari secțiuni, 19 capitole, fiecare având subcapitole. Şi iată titlurile secțiunilor: 1. *Sisteme internaționale. Istoria lumii şi teoria relațiilor internaționale* (p. 35-126); 2. *Sistemele în istoria lumii preinternaționale* (p. 129-177); 3. *Apariția şi interconectarea multiplelor sisteme internaționale în lumea antică şi clasică* (p. 181-254); 4. *Instituirea şi evoluția unui sistem internațional global* (p. 257-357); 5. *Speculații, presupuneri, reflecții* (p. 361-427).

Este dificil ca, într-un spațiu tipografic relativ restrâns, să întreprindem, fie chiar şi o sumară trecere în revistă a conținutului celor 19 capitole ale cărții. De aceea, ne vom limita la a reproduce alte două puncte de reper, indicate de autori, care îl pot ghida pe cercetător în înțele-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gerea complexității tematice a cărții, precum și a metodologiei aplicate în dezvoltarea ei. Anume că, probabil, „cea mai mare diferență dintre această carte și alte studii despre R[elațiile] I[nternaționale] este faptul că, în loc să datăm începutul sistemului internațional contemporan în urmă cu 350 de ani, la Tratatul de pace din Westphalia din 1648, data utilizată în mod convențional în teoriile dominante în R[elațiile] I[nternaționale] pentru a marca originile acestui sistem, … punctul nostru de plecare îl reprezintă anul 3500 î. Hr., când orașele state sumeriene au început să interacționeze în zona dintre Tigru și Eufrat… *Din perspectiva noastră, astfel de orașe-state au fost cele ce au constituit primul sistem internațional cunoscut*" (s.n.) (*Introducere*, p. 19). Celălalt punct de reper pune în evidență faptul că „lucrarea este construită pe baza a trei premise fundamentale. Prima este că nici una dintre conceptualizările existente în R[elațiile] I[nternaționale] ale sistemului internațional nu poate descrie și analiza modul cum au apărut și au evoluat sistemele internaționale de-a lungul istoriei lumii. A doua este că nivelul înțelegerii teoretice în cadrul R[elațiilor] I[ternaționale] a fost stăvilit de nereușita examinării sistemelor internaționale dintr-o perspectivă istorică mondială. Cea de a treia premisă este că sistemul internațional constituie unitatea cea mai eficientă atât pentru dezvoltarea istoriei lumii, cât și pentru sprijinirea specialiștilor în domeniul științelor sociale de a avansa o macroanaliză a realităților sociale" (*Introducere*, p. 21).

Așa cum am menționat, lucrarea se încheie cu un *Glosar* al termenilor și sintagmelor utilizate (p. 429-432); o amplă, ca număr de titluri consultate, și diversificată, din punct de vedere tematic, *Bibliografie* (p. 433-457) și un *Index* (p. 459-469). De asemenea, textul este însoțit de „figuri", *hărți* și *tabele*.

Așadar, atât prin tematică, cât și prin metodologie, *Sistemele internaționale în istoria lumii* reprezintă un excelent instrument de lucru la care pot face apel, cu indiscutabile rezultate pozitive, nu numai cercetătorii domeniului relațiilor internaționale, ci și alte categorii de cititori. Este și motivul pentru care semnalăm apariția ei în versiune românească, la prestigioasa Editură Polirom.

Veniamin Ciobanu

ION AGRIGOROAIEI, *România în relațiile internaționale 1916-1918*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, 214 p.

La împlinirea a 90 de ani de la încheierea primei mari conflagrații mondiale și de la realizarea României întregite, reputatul profesor și istoric ieșean Ion Agrigoroaiei oferă specialiștilor și publicului larg un util și interesant volum consacrat unei pagini dramatice, extrem de dense în evenimente, a istoriei naționale. Temeinicul studiu se constituie într-o benefică și necesară actualizare a unei problematici adesea frecventată în istoriografia noastră, dar care solicită mereu reveniri și completări, ca și o contextualizare mai acurată în mediul internațional al epocii. Bogată în sugestii și, mai ales, în fine și necesare nuanțe, analiza întreprinsă de autor pe parcursul celor cinci secțiuni ale lucrării este dovada peremptorie a vastei experiențe de cercetător și profesor deținute de istoricul Ion Agrigoroaiei. Scriitura sobră, cantitatea și calitatea surselor de documentare folosite, rigoarea expunerii și coerența metodologică sunt evidente pe tot parcursul lucrării. În 80 de pagini, format academic, autorul sintetizează perioada neutralității României din debutul primei conflagrații mondiale, participarea țării noastre la război alături de Antantă, armistițiul și pacea separată precum și reintrarea noastră în război. Este evident pentru cititorul avizat că numai o foarte bună cunoaștere a epocii și problematicii poate îndemna la un asemenea efort de sintetizare susceptibil oricând de a fi acuzat de reducționism sau superficialitate. Calitatea analizei și pertinența încheierilor la care a ajuns autorul dovedesc faptul că nu există subiecte „epuizate" istoriografic. Devoalându-și intențiile, autorul mărturisește în „Cuvânt înainte" că: „Textul de față reprezintă, de fapt, o încercare de a prezenta, în sinteză câteva coordonate absolut necesare înțelegerii amplului efort românesc, depus într-un complicat context internațional, cu factori favorabili și nefavorabili, cu modificări – de multe ori – imprevizibile, în strânsă legătură cu mersul operațiilor militare. Reluând unele aspecte deja tratate, insistând pe altele numai semnalate în studiile de specialitate, aducând noi argumente pe baza informațiilor din arhive și din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presă, ne-am propus să punem la dispoziția cititorului un instrument util pentru înțelegerea acestui capitol dens de acțiune diplomatică românească" (p. 9).

Alături de studiul extins dedicat României în relațiile internaționale în perioada 1916-1918, volumul conține şi o interesantă crestomație cuprinzând 39 de documente care vin să întărească aserțiunile autorului. Documentele reunite în volum nu sunt inedite, dar oferă o perspectivă interesantă cititorului în acord cu viziunea autorului asupra problematicii abordate.

Conciziunea şi sobrietatea stilului, acribia abordării şi pertinența încheierilor la care a ajuns autorul ne fac să afirmăm că lucrarea prezentată nu este una de „serviciu" şi că îndelungata experiență de profesor şi cercetător a autorului transpare cu evidență în cuprinsul studiului său.

Cătălin Turliuc

DUMITRU CERCEL, *Sovietization in Romania. Political Opposition to Communist Power, 1944-47*, Saarbrücken, VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co. KG, 2009, 228 p.

În peisajul caleidoscopic al literaturii de specialitate vizând perioada imediat postbelică din istoria României găsim nu numai o pletoră de lucrări de întindere şi valoare inegală, ci şi volume cu o seamă de nuanțe – multe dintre ele cu un vădit background ideologic – referitoare la modul cum s-a produs şi orchestrat ceea ce un reputat istoric britanic numea „the communist takeover". Istoriografia preocupată de a explica modul în care țările satelite URSS-ului au evoluat în perioada în care au fost conduse de regimuri comuniste s-a aplecat cu grijă asupra perioadei incipiente a acestei etape, în încercarea de a identifica filiații şi cauzalități, particularități şi specificități. Pentru mulți dintre cititorii avizați şi familiarizați cu această literatură, latura evenimențială nu mai ascunde multe secrete, în timp ce interpretările nuanțate constituie adevăratele falii care determină judecățile critice la adresa acestei producții istoriografice. În linii generale şi fără intenția unei taxonomii laborioase, distingem clar între lucrările publicate înainte de 1989 în istoriografiile din fostele țări comuniste şi cele de după acest an, care a marcat transformările profunde şi structurale ale acestor țări, între literatura occidentală şi cea autohtonă dedicată temei, precum şi între lucrările istorice puternic motivate ideologic care au văzut lumina tiparului pe parcursul întregii perioade. Cazul României a fost şi el în atenția unei întregi pleiade de istorici de la noi sau de aiurea.

Cartea asupra căreia ne-am oprit în rândurile care urmează este scrisă de un autor român, născut în 1957, absolvent al unui liceu ieşean şi care, refugiat în Occident începând cu 1982, a absolvit în anul 1992 Facultatea de istorie a University of California din Los Angeles, al cărei doctor a devenit în 2002. Aceste detalii biografice pot lumina mai bine cititorul lucrării asupra interesului şi motivației autorului în alegerea şi dezbaterea acestei teme atât de „vizitate" în perioada post 1989. De fapt, lucrarea reia în conținutul său disertația doctorală a istoricului româno-american intitulată *Political Opposition to Communist Power in Romania 1944-1947*.

Structura lucrării cuprinde cinci capitole precedate de o introducere şi urmate de fireştile concluzii, o anexă cu note biografice şi bibliografie. Deducem chiar din introducere că autorul şi-a propus să descrie şi să analizeze opoziția față de preluarea puterii de către comuniştii în România, ca urmare a ocupării țării de către Armata Roşie începând cu vara anului 1944. În ceea ce priveşte sursele folosite de autor pentru atingerea obiectivului pe care şi l-a propus în cursul cercetării, observăm că acestea provin atât din arhivele româneşti, cât şi din cele străine, fiind completate cu jurnale şi memorii ale unor contemporani ai acelei perioade. Remarcăm că domină sursele edite din spațiul anglofon şi cel românesc. Firește, un loc aparte ocupă producția istoriografică străină şi română dedicată secvenței cronotopice investigate. Autori anglofoni, precum Hugh Seton-Watson, Adam Ulam, Zbigniew Brzezinski, Henry L. Roberts, Paul D. Quinlan, Keith Hitchins ş.a., nu lipsesc dintre cei citați. Istoriografia română este prezentă şi ea prin nume precum Apostol Stan, Şerban Rădulescu-Zoner. Gh. Onişoru, Vlad Georgescu, Dinu C. Giurescu ş.a. Nu sunt amintite lucrări ale lui Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Florin Constantiniu şi a altor istorici români cu contribuții considerate semnificative în domeniu. Nu putem să nu subliniem că,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în documentarea sa, autorul a folosit cu predilecție doar surse şi contribuții istoriografice provenind din spațiul românesc şi cel anglofon.

Primul capitol, intitulat *Background: From Versailles to Moscow*, trasează în linii generale principalele evoluții din viața politică a României interbelice cu necesare incursiuni în politica externă a statului nostru. Este de remarcat cursivitatea narațiunii şi capacitatea de sinteză de care dă dovadă autorul în prezentarea momentelor semnificative din viața politică a țării din această perioadă. Desele referințe şi citate din cunoscuți specialişti ai perioadei reliefează o anume „precauție" a autorului în ceea ce priveşte interpretările personale referitoare la materialul investigat. Într-o firească continuitate, următorul capitol, intitulat *Political Evolution*, se centrează pe analiza politică în context istoric general a evenimentelor conexe actului de la 23 august 1944. Cu celeritate autorul prezintă evoluția complexă a evenimentelor încadrând peisajul politic autohton în „politica mare" a lumii spre sfârşitul celei de-a doua mari conflagrații. Ar fi fost de mare interes pentru cititorul român dacă preparativele şi tratativele care au însoțit realizarea păcii cu foşti aliați ai Germaniei în Europa ar fi fost discutate „pe îndelete", în vederea luminării mai precise a unor atitudini ale marilor puteri învingătoare față de România. Activitatea opoziției, *The Activity of the Opposition*, cel de-al treilea capitol al lucrării, vizează prezentarea modalităților în care opoziția anticomunistă din România şi-a conceput şi desfăşurat, în condițiile specifice ale vremii, activitatea politică în încercarea de a preveni subjugarea totală față de Moscova a vieții politice româneşti. Autorul a surprins în liniile sale esențiale mecanismul prin care s-a produs preluarea puterii de către comunişti şi aliații lor vremelnici într-o România măcinată de o multitudine de probleme. *The Opposition and the Great Powers* reprezintă unul dintre cele mai consistente capitole ale lucrării în ceea ce priveşte cantitatea şi calitatea surselor folosite, ca şi analiza autorului. Ultimul capitol este dedicat represiunii la care forțele democratice ale țării au fost supuse ca urmare a preluării puterii de către noul regim aflat sub umbrela Moscovei. Concluziile sunt pertinente şi în acord cu tonul întregii lucrării. Notele biografice de la finalul volumului, 15 la număr, sunt binevenite pentru cititorul neinițiat în istoria contemporană a României, aducând necesare precizări legate de biografia unor personaje centrale ale acelor timpuri.

Pornind de la premisa că lucrarea este dedicată cititorilor anglofoni ale căror cunoştințe despre România şi istoria ei sunt relativ reduse, nu putem conchide decât că autorul a realizat o utilă sinteză, o carte în care folosind metode tradiționale ale istoriei evenimențiale prezintă cu multă celeritate o perioadă încă controversată din istoria imediat postbelică a României. Apelul la numeroase citate şi fragmente din documente vine să completeze conținutul analizei autorului şi, pe lângă faptul că întăresc credibilitatea acesteia, oferă cititorului şi ceva din parfumul – adesea pestilențial – al epocii. Cu certitudine, lucrarea semnată de Dumitru Cercel este o contribuție aşteptată şi binevenită în peisajul literaturii istorice dedicată înțelegerii mai exacte de către cititorii anglofoni a traiectoriei urmate de România în siajul celui de-al Doilea Război Mondial.

Cătălin Turliuc

SERGIU MUSTEAȚĂ (coord.), *Predarea istoriei. Îndrumar metodic pentru profesori*, Chişinău, Pontos, 2010, 407 p.

Lucrarea, coordonată de istoricul Sergiu Mustață – susținut în efortul de cântărire a calității textelor publicate de Pavel Cerbuşcă, Ion Negrei şi Maia Dobzeu –, analizează predarea istoriei în şcolile basarabene, subliniind problemele apărute ca urmare a politizării excesive a învățământului. *Introducerea*, semnată de Sergiu Musteață, este elocventă în acest sens, arătând gravitatea situației şi propunând unele remedii: „Desele intervenții ale politicului în predarea istoriei nu au permis edificarea unei culturi istorice calitative în rândul cetățenilor. De aceea, pentru reconcilierea societății în problema conținutului şi predării istoriei în Republica Moldova sunt necesare un şir de acțiuni concrete în toate direcțiile, care să înceapă cu evaluarea complexă a politicilor educaționale în domeniul istoriei, pentru a stabili clar erorile produse până acum în elaborarea şi promovarea *curriculumului*, standardelor educaționale şi manualelor şcolare conforme cu stan-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dardele europene. Ca mai apoi să se inițieze un proces democratic şi transparent pentru reformarea învățământului istoric la nivel național" (p. 7). Într-o contribuție a aceluiaşi autor, sunt înfățişate pe larg: evaluarea stărilor de lucruri şi stabilirea perspectivelor de dezvoltare a învățământului istoric; elaborarea curriculumului privitor la predarea disciplinei istorice; manualul şi sursele didactice necesare în procesul de predare-învățare a istoriei; politica editorială; rolul şi comportamentul profesorului. Toate sunt, în viziunea istoricului, căile de atac pentru atingerea scopului propus. Ca modele sunt aduse în discuție procesele similare petrecute în România, Ucraina şi Bulgaria. De altminteri, lucrarea de față este legată de tema Şcolii de Vară de la Vadul lui Vodă, desfăşurată între 5 şi 11 iulie 2009 – *De la manipularea istoriei spre o educație europeană: lecții de la vecini* – sub egida Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, împreună cu Asociația Istoricilor din Moldova, Centrul Educațional *Pro Didactica*, Chişinău şi Centrul Educația 2000+, Bucureşti, având sprijinul financiar al Programului Est-Est: Parteneriat fără Frontiere al Fundației Soros-Moldova. Dezbaterea problemelor cu care se confruntă învățământul istoric din acest spațiu constituie un punct de plecare în soluționarea dilemelor şi a controverselor artificiale născute din ingerințele politice în studierea trecutului. Astfel, cadrul metodologic al evaluării *curriculumului* la disciplina istorie, predarea acesteia în regiunea separatistă nistreană şi felul în care este reflectată Marea Unire din 1918 în manualele şcolare din Republica Moldova (pentru clasele a IV-a, a VIII-a şi a IX-a) sunt câteva din subiectele asupra cărora specialiştii trebuie să-şi îndrepte atenția.

Apoi, salutăm apariția acestei lucrări pentru contribuțiile ştiințifice, majoritatea lor propunând soluții pentru problemele enunțate în partea introductivă. Implicarea elevului în alcătuirea unor lucrări de către profesor, impunerea calității în procesul instructiv-educativ, aspectele teoretice şi practice prezente în planificarea lecției, multiperspectivitatea şi multiculturalitatea în cadrul educației istorice, interpretarea documentelor în procesul studierii istoriei, eseul istoric, conceperea diferitelor teste pentru istorie ca obiect de studiu şi tehnicile moderne de organizare a procesului educațional sunt câteva din subiectele abordate în acest segment al lucrării. Poate că pentru unii, fie doar prin enunțul lor, ele pot apărea desuete. Parcurgerea conținutului înlătură însă o asemenea suspiciune, pentru că specialiştii şi profesorii au scris, deopotrivă, texte demne de luat în seamă.

Finalmente, considerăm benefică publicarea acestei lucrări din cauză că redă 22 de proiecte de lecție aparținând unor profesori cu activitate curentă la clasă. Ele pot fi luate drept model de orice cadru didactic pasionat de istorie. Acestea ar fi motivele pentru care am considerat că *Îndrumarul metodic pentru profesori*, publicat la Chişinău, sub auspiciile Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, merită evocat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»". În opinia noastră, este o reuşită editorială, cu o valoare academică indubitabilă, pentru care autorii merită toată aprecierea noastră.

Cătălina Chelcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Revista română de istorie a cărții", III-IV, nr. 3 (2006) / 4 (2007), 328 p.

Ultimele numere din „Revista română de istorie a cărții", urmând, ca structură, pe cele precedente, sunt deosebit de interesante, atât din punctul de vedere al tematicii, cât şi din acela al valorii contribuțiilor ştiințifice.

Au apărut, ca şi până acum, sub egida celor trei biblioteci importante ale țării: Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I" şi Biblioteca Națională a României.

Materialele incluse în acest volum au fost grupate în rubricile deja cunoscute, unele adaptate, în funcție de conținutul lor (*Arta tiparului, „Tolle, lege!" – Cititori, lecturi*, *biblioteci*), altele noi, precum: *Filigran,* p. 7-15 (cuprinde cuvinte de aducere aminte la plecarea regretatului academician Virgil Cândea, semnate de către Gabriel Ştrempel şi Letiția Constantin, precum şi republicarea unui articol de la începutul activității sale publicistice: *Poate fi inclusă cartea lui Carra, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, în Bibliografia Românească Veche?*), *Românica*, p. 157-172, ce include două materiale realizate de către Ştefania-Cecilia Ştefan (*Din colecția de carte veche românească a Bibliotecii Naționale a Austriei*) şi Gabriela Dumitrescu (*Miron Grindea şi revista Adam)* şi *Restitutio,* p. 237-255, în cadrul căreia s-a retipărit studiul lui Gabriel Ştrempel (*Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*), de neocolit*,* atunci când se vorbeşte despre activitatea tipografică românească din secolul XVII.

De data aceasta, din partea Colegiului de redacție, *Cuvântul înainte* (p. 5), dedicat rostului cărții de-a lungul timpului, este semnat de către prof. univ. dr. Mircea Anghelescu.

În prima secțiune *Pentru o hermeneutică a cărții* (p. 16-106), prima contribuție, (*„Cărți de laudă" pentru Petru Movilă),* ce exprimă interesul permanent al urmaşilor pentru faptele culturale ale marelui teolog şi cărturar român, aparține regretatului academician Dan Horia Mazilu; în continuare, Ileana Dârja ne face cunoscute noi particularități ale unui exemplar cunoscut din *Palia de la Orăştie – exemplarul de la Biblioteca Națională – filiala Batthyaneum din Alba Iulia –;* în paginile următoare, Ileana Dârja mai semnează un interesant studiu, *Considerații istorice şi codicologice pe marginea manuscrisului Psalterium Davidicum cum calendario (Franța: Pontigny / Sens, ante 1170) din colecțiile Bibliotecii Naționale a României, Filiala Batthyaneum – Alba Iulia,* despre cea mai frumoasă Psaltire miniată din întreg tezaurul cultural conservat în această prestigioasă Bibliotecă; *Un Tetraevanghel de la Biblioteca Sfântului Sinod* este titlul articolului semnat de Policarp Chițulescu; avem de-a face cu un frumos Tetraevanghel, din anul 1535, scris pe pergament; era dania vistiernicului Matei şi a fratelui său, vistiernicul Sima, pentru mănăstirea Dobrovăț. Despre conținutul, colaboratorii, evoluția în timp a unei reviste literare cu un mare impact în epocă, şi astăzi o raritate bibliografică, *Revista Luceafărul (Budapesta: 1902-1906; Sibiu: 1906-1916; Bucureşti: 1919-1920),* scrie Radu Cornelia Luminița. Date interesante despre prezența cărții românești vechi, a valorilor bibliofile, inclusiv a periodicelor românești, astăzi, în biblioteca Universității de Stat din Cernăuți, găsim în articolul Olimpiei Mitric, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Universității Naționale „Juri Fed'koviči" din Cernăuți (secolele XVIII-XIX)*. Elena-Maria Schatz, autoarea principală, alături de Robertina Stoica, a *Catalogului colectiv al incunabulelor din România* (Bucureşti, Cimec-Institutul de Memorie Culturală, 2007), ne prezintă multe completări şi observații la cuprinsul celui mai celebru dintre incunabulele germane: *Cronica de la Nürnberg (1493), expresie definitorie a umanismului german.* Ediția din anul 1582 a *Metamorfozelor* lui Ovidiu şi locul ei între celelalte ediții cunoscute, din colecția de rarități bibliofile a Muzeului din Alba Iulia, ne este prezentată de către Doina Dreghiciu şi Gabriela Mircea: *Un exemplar renascentist al Metamorfozelor lui Ovidiu în patrimoniul Muzeului Unirii din Alba Iulia, pretext pentru câteva rememorări culturale.* Următorul articol (*Originea Codexului Albaiuliensis – Epistulae ex Ponto de Ovidiu)* semnat de către Martin Helzle aduce importante contribuții privind originea manuscrisului albaiulian; un erudit comentariu a *Trei Epistole sobornicești editate în Olanda anului 1654,* acum păstrate în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colecţiile Bibliotecii Brukenthal din Sibiu, semnează Constantin Ittu; în ultimul articol al secţiunii (*Isaac Newton – un detaliu biografic*), Dan Lăzărescu ni-l prezintă pe savant în postura de sponsor al unor ilustraţii de carte.

Secţiunea *Arta tiparului,* p. 107-156, debutează cu articolul lui Doru Bădără, consacrat dezvoltării activităţii tipografice din timpul lui Constantin Brâncoveanu: *Acţiune politică şi demers tipografic în epoca brâncovenească*. Gabriela Mircea revine cu un alt material despre viaţa şi activitatea unui om al cărţii, zeţar, tipograf şi gravor totodată: *Lucrători tipografi în medalion: Ştefan Huszi (sau Hoszu), meşter al vechii Ofîcine din Blaj (+ 1817).* Articolul lui András Emödi, *Tipografia Seminarului Romano-Catolic din Oradea (1745-1804),* constituie rezumatul volumului cu acelaşi titlu, lansat la Oradea, în anul 2004, cu prilejul organizării expoziţiei jubiliare a tipografiei. Luminiţa Kövari (în studiul *Încercare pentru o tipologie a letrinei în tipăritura veche românească de la 1508 până la începutul secolului al XVIII-lea*) realizează o atentă analiză a evoluţiei iniţialei ornate în cărţile primelor două secole de tipar românesc; pornind de la realitatea din spaţiul vest-european, propune alcătuirea unui „catalog al letrinei româneşti".

Secţiunea *Tolle, lege! Cititori, biblioteci, lecturi* (p. 173-236), dedicată practicilor de lectură, circulaţiei cărţilor, lecturii publice (în baza unor documente privind împrumutul de carte), marilor bibliofili, începuturilor bibliografiei româneşti, precum şi marii literaturi europene, cuprinde lucrările semnate de către: Alexandru Ofrim (*De la lectura cu voce tare la lectura silenţioasă*), Olga Cicanci (*Circulaţia cărţilor greceşti în Ţările Române în veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea*), Constantin Mălinaş (*Împrumutul de carte la Oradea prin anii 1784-1810*); Gabriela Mircea, Ioan Mircea, (*„Umbra lui Mihai la Alba Iulia" sau Un aspect al problemei româneşti resuscitat în timpul desfăşurării Conferinţei regnicolare din 11-12 februarie 1861*); Doina Hendre Biro (*Batthyàny o familie de magnaţi, o familie de bibliofili din spaţiul european al secolului al XVIII-lea*); Măriuca Stanciu (*Legende şi mituri călătoare: Moses Gaster pe urmele Sfântului Graal*); Ileana Stanca Desa (*Un aspect al României europene la sfârşitul secolului al XIX-lea: Bibliografia Naţională*); Marina Vazaca (*Ne mai interesează clasicii? – Chateaubriand în limba română*).

La rubrica *Portret* (p. 256-262), prof. univ. dr. Mihai Mitu ne aduce în prim-plan o personalitate culturală poloneză: *Un bibliolog polonez la a 90-a aniversare: Tadeusz Ulewicz.*

Rubrica *Biblion* (p. 263-276) cuprinde prezentările unor volume recente semnate de Adriana Mitu (Mitric, Olimpia. *Manuscrise româneşti din Moldova. Catalog.* Prefaţă de prof. dr. Gabriel Ştrempel. Iaşi: Editura Junimea, 2006, 502 p.+13 f. facsimile color), Olimpia Mitric (*Viaţa Cuviosului Paisie de la Neamţ: manuscris românesc inedit.* Prezentare şi studiu introductiv de pr. Eugen Drăgoi. Galaţi: Editura Partener, 2002, 28 p., [78] p. cu reproduceri), Mircea Anghelescu (Drace-Francis, Alex. *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity.* În: Tauris Academic Studies. London-New York, 2006, 248 p.; Cantemir, Dimitrie. *The Salvation of the Wise Man and the Ruin of the Sinful World.* Arabic Edition, English Translation. Editor's Note, Notes and Index by Ioana Feodorov. Introduction and Comments by Virgil Cândea. Bucureşti: Editura Academiei Române, 2006, 381 p.), George Gană (Cugno Marco. *Mihai Eminescu: nel laboratorio di „Luceafărul".* Alessandria: Edizioni dell' Orso, 2006, 261 p.), Doru Bădără (Twyman Michael. *L'imprimerie: histoire et techniques.* Traduit de l'anglais par Bernadette Moglia. Lyon: ENS éd.: Institut d'histoire du livre: Les Amis du Musée de l'imprimerie, 2007. Collection: Métamophoses du livre. [1]f.: il., 114 p.: il. Color, [1]f.).

În *Agenda* (p. 277-288), Doru Bădără, Cătălina Macovei, Cristina Bădără ne prezintă tematica unor expoziţii interesante, la a căror pregătire şi organizare au participat ei înşişi, de la Muzeul Naţional Cotroceni, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I", Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Naţională a României. Din păcate, nu găsim nici o ştire despre expoziţiile organizate în provincie.

La rubrica *Note* (p. 289-301), Ştefania-Cecilia Ştefan ne pune la dispoziţie lista unor titluri din categoria *„Transilvanice" din fondul Bibliotecii naţionale a Austriei*.

În sfârşit, la p. 302-328, întâlnim *Rezumatele* în limbile franceză şi engleză a materialelor cuprinse în acest număr dublu al revistei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi de data aceasta, ne exprimăm speranţa că acest periodic de bibliologie – singurul din ţară – cu adevărat european, prin întregul său veşmânt grafic (hârtia cretată, reproduceri color, aşezarea în pagină întotdeauna inspirată), prin larga deschidere europeană a conţinutului lucrărilor, îşi va continua apariţia; tocmai aceste calităţi, prin demersurile Redacţiei, trebuie să-i asigure şi un loc binemeritat, în cadrul revistelor recunoscute pe plan naţional.

Olimpia Mitric

„Argesis. Studii şi comunicări", serie nouă, tom XVI, Piteşti, 2007, 514 p.

Dominaţia economicului se manifestă şi în ceea ce priveşte publicarea rezultatelor cercetării trecutului, atât de importante pentru a înţelege prezentul şi viitorul. Noul tom al prestigiosului anuar „Argesis" are dimensiuni mult mai reduse comparativ cu volumul precedent, dar cele 45 de studii şi articole sunt consistente prin documentare şi interpretare.

Secţiunea *Arheologie, Istorie antică* are şapte studii despre trecutul îndepărtat al regiunii de la sud de Munţii Carpaţi. Se remarcă prin rigoarea ştiinţifică *Studiul unor resturi arheozoologice descoperite în aşezarea de secol VI p. Hr. de la Bălăceanca-Ecluză (judeţul Ilfov*) al reputatului cercetător Sergiu Haimovici.

Secţiunea *Istorie medievală* are materiale semnate de cercetători cunoscuţi prin calitatea interpretărilor (Radu Vergatti*, Mormântul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu* (p. 201-208), Maria-Venera Rădulescu, *Cahle cu decor de inspiraţie heraldică grifonul passant, leii rampanţi-afrontaţi* (p. 209-228) etc.). Deosebit de interesante sunt studiile semnate de Nicolae Constantinescu despre domnia lui Basarab I sau Dragoş Ungureanu despre plătitorii de impozite din timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Secţiunea *Istorie modernă şi contemporană* ocupă cel mai mult spaţiu şi materialele sunt semnate de cercetători cunoscuţi pe plan local şi naţional (Spiridon Cristocea, *Şcoli particulare din Piteşti în anul 1846* (p. 343-354); Vasile Novac, *Noi date inedite despre viaţa şi activitatea locuitorilor din plaşa Argeş, în anul 1834* (p. 297-334); Teodor Mavrodin, *Aspecte sanitare în judeţul Argeş în perioada 1831-1840* (p. 335-342) etc.). Istoria militară este bine reprezentată (Vasile Tudor, *Despre primii aerostieri români şi luptele lor din 1917* (p. 395-402), Ionel-Claudiu Dumitrescu, *Două mituri ale celui de-al Doilea Război Mondial* (p. 425-429) etc.).

Secţiunea *Istoria culturii, Personalităţi* cuprinde şapte articole şi se remarcă *Grija faţă de om în filosofia lui Aristotel* de Constantin Alin Ionescu, Mădălina-Adela Ionescu (p. 457-462) sau *Maria a României, regina soldat şi artist* de Octavian Ungureanu (p. 479-482).

Rubrica *Addenda* cuprinde două materiale semnate de reputaţii istorici Constantin Rezachevici şi Nicolae Constantinescu, excelente exemple de criticism şi spirit polemic.

Prezentul tom se impune în peisajul istoriografiei contemporane prin calitatea informaţiei şi a interpretărilor ştiinţifice şi nu trebuie să lipsească din bibliotecile instituţiilor de cultură.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Buletinul Muzeului Militar Naţional *Regele Ferdinand I*", serie nouă, tom 5, Bucureşti, 2007, 336 p. + 16 planşe.

Istoria militară reprezintă o parte importantă a trecutului umanităţii şi descifrarea eforturilor depuse pentru înţelegerea fenomenului războinic înseamnă un pas înainte în cunoaş-terea mentalităţilor.

Actualul volum se caracterizează prin articole documentate despre evoluţia înzestrării armatei române cu echipament modern şi organizarea de sisteme de fortificaţii greu de străpuns în teorie (Ioan Scafeş, *Capul de pod Turtucaia*, p. 115-125). N-au fost uitate rolul armatei române în războiul de la 1877 sau activitatea lui Aurel Vlaicu în punerea bazei aviaţiei militare. Secţiunea de Istorie contemporană cuprinde un consistent material despre *Pregătirea politico-ideologică în armată între 1964-1965* de Mihaiela Georgescu (p. 232-236). Istoricul Florentin Breazu combate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

argumentat mitul invincibilității liniei de cazemate Focşani-Năməloasa-Galați în anul 1944, sistemul fiind incomplet pregătit chiar şi împotriva atacurilor de infanterie prin lipsa sârmei ghimpate (p. 212). Colonelul Mircea Tănase prezintă o interesantă analiză asupra activității trupelor aeropurtate în anii ultimului război mondial (p. 243-251). O secțiune consistentă a tomului a fost rezervată studiilor despre tehnicile de conservare a obiectelor de patrimoniu.

Tomul a mai oferit spațiu tipografic pentru rubricile *Colecții muzeale*, *Agenda*, *Recenzii şi semnalări*.

Volumul, realizat în condiții grafice deosebite, reprezintă un demers istoriografic important şi trebuie să fie mai bine popularizat prin rețeaua de biblioteci şi muzee.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants", XLVIII (1), 2007

Spațiul rusesc a stat mai tot timpul în atenția istoricilor din mai multe țări, interesați de studierea evenimentelor din această zonă. Fie că a fost vorba de Imperiul Rus sau de Uniunea Sovietică, politica externă a Rusiei a fost urmărită îndeaproape de celelalte Mari Puteri. Dar au interesat, în acelaşi timp, şi transformările de ordin cultural, social şi economic de pe plan intern.

Alături de alte reviste precum „Slavic review", „Russia in Global Affaires", „Russian review", revista „Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants" este consacrată istoriei ruseşti, dar şi celei a URSS-ului ori a republicilor componente. Revistă internațională, interdisciplinară, trilingvă – cu apariții în limba franceză, engleză şi rusă –, pune accentul, totodată, pe studiul practicilor de putere în perioada sovietică, iar aproape o treime din articole sunt dedicate fostelor zone ale URSS: Caucaz, Asia Centrală, Tatarstan şi Crimeea.

„Les Cahiers du Monde Russe" este o revistă trimestrială, publicată de „Editions de l'EHESS" împreună cu Centrul Național de Cercetare Ştiințifică şi de Centrul Național de Carte, din Paris. De la 1959 şi până la 1993, revista s-a numit „Cahiers du Monde russe et soviétique" pentru ca, începând cu 1994, să fie cunoscută sub denumirea de „Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants". De-a lungul timpului, în paginile revistei s-au regăsit şi articole ale unor istorici români, precum Mihai Dimitrie Sturdza, Matei Cazacu, Mihnea Berindei[1]. Cu un comitet de redacție din care fac parte, printre alții: Alain Besançon, Wladimir Berelowitch, Olivier Roy, Richard S. Wortman, revista franceză este una dintre cele mai importante publicații dedicate istoriei fostului „Imperiu de la Răsărit".

La fel ca majoritatea numerelor revistei, cel la care ne vom referi în cele ce urmează este unul tematic, fiind dedicat emigrației de la începutul secolului XX şi nu numai. Pe lângă articolele ce fac referire fie la asociații de studenți ruşi sau la contactul dintre emigrația rusească şi elitele culturale franceze la începutul anilor '20, revista mai cuprinde şi articole ce surprind percepția diplomaților francezi din Rusia în deceniile şase-şapte ale secolului XIX asupra măsurilor luate de țarul Alexandru al II-lea pentru desființarea iobăgiei. Cei interesați de studiul politicilor culturale din Uniunea Sovietică vor urmări, cu maxim interes, în paginile revistei o analiză asupra rolului glumelor şi anecdotelor în conturarea opiniei publice sovietice pe fondul propagandei anti-americane.

Articolul care ne-a atras nouă atenția este cel al lui Boris Crerny, referitor la Asociația studenților ruşi din Paris la începutul secolului XX. Articolul se bazează pe un fond bogat de arhivă, în care autorul urmăreşte să surprindă profilul „candidatului" rus la o universitate din străinătate, mai ales în Franța, precum şi organizarea internă a asociației. Astfel, AER, asociație apolitică, a fost fondată în anul 1883 şi se înscrie într-un fenomen nu tocmai întâmplător. La

[1]A se vedea în acest număr articolele: Mihai Dimitrie Sturdza, *Bibliographie d'un réquisitoire. La Russie vue par la presse parisienne, juillet 1848 - juillet 1859*, IX (3-4), 1968, p. 386-436; idem, *La Russie et la désunion des principautés roumaines, 1864-1866*, XII (3), 1971, p. 247-285; Matei Cazacu, *À propos du récit russe Skazanie o Drakule voevode*, XV (3-4), 1974, p. 279-296; idem, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie (XVe-XIXe siècle)*, XXXIV (1-2), p. 211-226; Mihnea Berindei, *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise, 1453-1700*, XII (4), 1971, p. 393-409; idem, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570*, XXII (2-3), 1981, p. 251-328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfârşitul secolului XIX, au luat fiinţă la Paris mai multe asociaţii de studenţi: Comitetul franco-american, Asociaţia franco-scandinavă, permiţând o sociabilitate între studenţi, precum şi integrarea celor străini în mediul universitar francez. În ceea ce îi priveşte pe studenţii ruşi, aceştia au reuşit să urmeze cursurile universităţilor franceze şi datorită unei „liberalizări" petrecute după Revoluţia din 1905. De asemenea, autorul surprinde faptul că a existat o importantă corespondenţă între studenţii de la universităţile din Rusia şi cei aflaţi la Paris, în care sunt surprinse motivele ce îi determinau să părăsească Rusia şi să studieze în străinătate. Emigrarea studenţilor ruşi a fost influenţată şi de politica discriminatorie a statului rus faţă de minorităţi, şi mai ales faţă de evrei, în contextul evenimentelor din 1905. În ceea ce priveşte structura internă a asociaţiei, aceasta era condusă de un comitet compus din 25 de membri, iar bugetul era asigurat în mare măsură din cotizaţii, ajungând la suma de aproximativ 100-200 de franci. Exista un contact permanent între AER şi alte asociaţii, mai ales cu cele din Germania, care îşi aveau sediile la Freiburg, Leipzig, Berlin. Iar unul dintre cele mai importante congrese ale studenţilor ruşi a avut loc la Karlshrue, în anul 1913. Se poate observa, în rândurile acestui articol, faptul că emigraţia rusească de la începutul secolului XX a fost conectată la realităţile ţării de origine, marcată de câteva evenimente importante, cum ar fi Revoluţia rusă şi adoptarea primei Constituţii. Studenţii ruşi aflaţi la Paris au fost mai mereu informaţi de viitorii candidaţi cu privire la ceea ce se petrecea în Rusia, stabilindu-se astfel contacte şi schimburi permanente de idei. O parte din cei ce au studiat în străinătate, veniţi cu dorinţă de a schimba, de a inova, s-au confruntat cu unele probleme de adaptare în societatea rusă, dat fiind şi mediul instabil ce nu corespundea provocărilor secolului XX. Din punctul nostru de vedere, revista „Cahiers du Monde russe. Russie, Empire russe, Union soviétique, États indépendants" se numără printre cele mai importante reviste dedicate Imperiului Rus. În paginile revistei, se regăsesc articole de referinţă pentru cei interesaţi atât de studierea politicii interne, cât şi a celei externe a Rusiei, în diferite etape ale istoriei sale.

Adrian-Bogdan Ceobanu

„Museum. Studii şi comunicări", VIII, Goleşti – Argeş, 2008, 357 p.

Noul tom al revistei argeşene a oferit un generos spaţiu tipografic pentru 50 de demersuri istoriografice, cele mai multe având drept temă trecutul judeţelor Argeş şi Muscel, dar apar şi interesante studii de istorie naţională şi universală.

Secţiunea Istorie cuprinde, cum era şi firesc, opt articole despre familia Golescu cu subiecte deosebit de interesante (Radu Vergatti, *Boierii Goleşti şi acţiunea masonică prepaşoptistă din Valahia*, p. 27-30). Alte materiale surprind aspecte privind ocupaţiile locuitorilor din zona Argeş – Muscel şi trecutul unor localităţi din regiune.

Secţiunea Istoria Culturii cuprinde 13 materiale deosebit de utile pentru înţelegerea rolului culturii şi a religiei în formarea mentalităţilor de-a lungul timpului (Dragoş Nicolae Miu, *Simbolistica crucii – repere istorico-etnografice, culturale şi spirituale*, p. 163-170; Andreea Şchiopu-Pally, *Geneza metaforei şi sensul culturii la Lucian Blaga*, p. 155-158 etc.). O analiză deosebit de interesantă din punct de vedere ştiinţific combate mitul atât de răspândit al ciumei lui Pericle, epidemia antică fiind o agresivă manifestare a rujeolei (Ionel-Claudiu Dumitrescu, *Boala copilăriei distruge măreţia unei cetăţi*, p. 233-235).

Secţiunea Muzeologie cuprinde materiale cu teme foarte diferite, de la situaţia şcolii româneşti (Nicoleta Elena Pascu, *Eşecul şcolar din perspectiva reformei învăţământului*, p. 345-349), restaurarea unor obiecte de patrimoniu (Iuliana Popescu, *Conservarea şi restaurarea ceasului cu cadran pictat din gospodăria Sârbova, judeţul Timiş*, p. 307-317) la istoria ocupaţiilor (Valentina Popa, *Repere ale practicării unor meşteşuguri argeşene în etapa actuală*, p. 253-261).

Volumul este un instrument util pentru formarea studenţilor şi a profesorilor de istorie, iar cercetătorii pot afla interesante puncte de vedere asupra temelor analizate.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Buletinul Muzeului Militar Național *Regele Ferdinand I*", serie nouă, tom 6, Bucureşti, 2008, 499 p. + 47 planşe color

Publicația militară reprezintă o plăcută apariție în peisajul istoriografiei contemporane prin calitatea articolelor şi varietatea temelor propuse. Sunt 53 de materiale şi un cuvânt înainte al directorului muzeului. Ilustrațiile de la sfârşit sunt un model într-o epocă în care claritatea lasă mult de dorit.

Studiile incluse în acest tom generos prin spațiu au fost împărțite între mai multe secțiuni. Secțiunea Studii de istorie se deschide cu un articol despre un gladiator din Scythia Minor şi se închide cu cel referitor la procesul de aderare a României la NATO. Se remarcă analiza realizată de Ioan Scafeş asupra organizării unităților de mitraliere din cadrul armatei germane în anii primului conflict mondial, arma care a prelungit luptele până în 1918 prin tăierea elanului ofensiv al forțelor Antantei. Dr. Ion Râşnoveanu prezintă memoriile generalului bulgar Toşev referitoare la luptele de la Turtucaia şi se poate observa că trupele române au luptat destul de bine în condițiile lipsei de experiență, pierderile inamicului ajungând la 25% din efectivele angajate. Din păcate, s-a demonstrat că defensiva nu ridică moralul unei armate, iar o înfrângere amplifică dezastrul.

Secțiunea de muzeografie cuprinde materiale interesante despre istoricul uniformelor în armata română (Luminița Giurgiu, Teodora Giurgiu, Emil Boboescu), obuzierul Krupp de calibrul 210 mm, model 1888/1918 (Cornel Scafeş), armamentul alb (Horia Vladimir Şerbănescu) sau tunurile antiaeriene germane păstrate la muzeul din Constanța (Vochițu Andrei).

Trecerea timpului de care se teme în realitate chiar şi piramidele afectează grav exponatele realizate din materiale perisabile sau expuse în spații neprotejate împotriva factorilor de mediu. Metodele de restaurare sunt prezentate în cinci materiale, remarcabil fiind cel despre refacerea unei armuri tip Maximilian (p. 452-473).

Trebuie să remarcăm în mod deosebit implicarea Muzeului Militar Național în opera de educație a tinerei generații, activitățile desfăşurate fiind amintite de Ioana Iuga şi Valeria Bălescu. Personalul muzeului nu s-a izolat într-un turn de fildeş al rigorii ştiințifice şi a reuşit să atragă elevii prin manifestările privind reconstituirea unor epoci istorice greu de imaginat chiar şi prin utilizarea ultimelor realizări informatice.

Inimosul colectiv al muzeului trebuie să ofere şi pe mai departe noi realizări istoriografice de înalt nivel intelectual.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

„Acta Bacoviensia". Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, III, 2008, 315 p.

Ajunsă la a treia apariție, „Acta Bacoviensia", singura publicație viabilă a unei Direcții județene a Arhivelor Naționale din Moldova, încearcă să-şi găsească drumul între revistele profesionale şi cele de specialitate. Tematic, revista este împărțită în două secțiuni distincte: una de *Istorie,* care ocupă o parte importantă din lucrare (19 studii şi articole, 274 de pagini), şi una de *Arhivistică* (patru articole, 28 pagini). La sfârşit sunt înserate două recenzii, mai corect spus două prezentări de carte.

Majoritatea articolelor cuprinse în acest număr sunt comunicări ținute la simpozionul ce are loc anual la arhivele din Bacău. Diversitatea preocupărilor ştiințifice precum şi posibilitățile de documentare a participanților se reflectă în mod direct şi în calitatea materialelor publicate. Pentru unii dintre ei, lipsa unor biblioteci locale care să le ofere şansa de a avea la îndemână măcar o parte din cărțile publicate constituie un obstacol în calea întocmirii unor studii valoroase. În aceste condiții, colegiul de redacție are dificila misiune de a selecta materiale după valoarea lor şi nu după faptul că autorul a participat la simpozion, ceea ce nu prea se observă în sumarul anuarului.

O parte din lucrări sunt legate de oraşul şi ținutul Bacău. Anton Coşa deschide partea de istorie cu o mai veche preocupare a sa legată de *Menirea centrului istoric al oraşului Bacău* (p. 7-23). Pornind de la premisa că „factorul instituțional eclesiastic catolic în apariția şi consolidarea vieții urbane din Bacău" a fost determinant, autorul face o scurtă prezentare a evoluției arhitectonice a oraşului până în zilele noastre. Momente din istoria şcolii din județul şi oraşul Bacău sunt tratate în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

articolele Elenei Ungureanu, *Şcoala primară băcăuană până la Primul Război Mondial* (p. 154-163), şi Corneliei Cucu, *Învăţământul primar băcăuan în perioada 1864-1918* (p. 220-241), acesta din urmă putând fi baza unei lucrări dedicată învăţământului primar din judeţul Bacău.

Un alt grupaj de articole are în vedere relaţiile dintre Moldova şi Transilvania între secolele XVII şi XIX. Seria este deschisă de Ioan Lăcătuşu, *Documente privind relaţiile dintre Transilvania şi Moldova, cu referire la scaunul Treiscaune şi ţinutul Bacău (sec. XVII-XVIII)* (p. 59-84). Autorul prezintă pe scurt o serie de fonduri documentare aflate în păstrarea Arhivelor Covasna, cu referire la relaţiile dintre scaunele secuieşti şi Moldova. Datorită faptului că sunt scrise în limba maghiară sau latină, aceste documente sunt puţin cercetate de istoricii români, deşi în ele se regăsesc numeroase informaţii privind, de exemplu, delimitarea graniţei dintre Transilvania şi Moldova în zona Carpaţilor de Curbură; organizarea şi activitatea punctelor vamale şi paza graniţei; relaţiile economice, activitatea negustorilor şi organizarea târgurilor de la Breţcu, Ilieni, Sf. Gheorghe şi Tg. Secuiesc; mişcarea migratorie (moldoveni stabiliţi pe moşiile grofilor din Treiscaune, emigrarea iobagilor, a militarilor români şi secui din regimentele grănicereşti în Moldova) etc. Considerăm că acest gen de articole, care pun în valoare informaţii de primă mână, aflate în fonduri care la prima vedere nu prezintă importanţă sau despre care cercetătorii nu au cunoştinţă, sunt utile şi reprezintă pentru arhivişti un mod elegant de a prezenta aplecarea lor către cercetarea ştiinţifică. Vasile Stancu cu *Acte româneşti referitoare la legăturile secuilor cu Moldova* (p. 85-94) şi Silviu Văcaru cu *Bejenari transilvăneni în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (p. 119-127) se înscriu cu noi contribuţii privind pendularea unui însemnat număr de oameni de o parte şi de alta a Carpaţilor Orientali.

Istoria locală face obiectul mai multor articole, printre care amintim: Stela Giosan, *Documente privind începutul sistematizării oraşului Botoşani* (p. 128-133); Mariana Delia Pohrib, *Consideraţii privind unităţile spitaliceşti gălăţene la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX* (p. 134-153); Adrian Pohrib, *Poliţia gălăţeană în perioada Rezidenţei Regale a ţinutului „Dunărea de Jos”* (p. 164-196); Mihai Liviu Adafini, *Panciu – ad urbe condita* (p. 197-204); Ionela Niţu, *Din trecutul staţiunii balneo-climaterice Băile Govora* (p. 242-250) etc. Folosind în mare parte doar documente de arhivă şi mai puţin bibliografia aferentă temei pe care o abordează, articolele de mai sus sunt de folos doar celor care urmăresc informaţii punctuale referitoare la o anumite evenimente din viaţa unei localităţi.

Lipsa arhiviştilor cu o anumită experienţă în domeniu şi cu aplecare către cercetarea arhivistică se resimte din plin şi prin numărul mic de materiale prezent la secţiunea de *Arhivistică*. Preocuparea pentru destinul arhivelor se pare că a rămas doar în grija celor ajunşi deja în prag de pensie sau pensionaţilor şi nu a tinerilor „cercetători” arhivişti. Credem că teme precum cele abordate de Raluca Andronic şi Ioan Lăcătuşu, *Din preocupările Arhivelor Naţionale Covasna pentru perfecţionarea activităţii de îndrumare şi control la creatorii şi deţinătorii de arhive* (p. 297-302) şi Florin Alexandru Duţă, *Perfecţionarea inventarelor fondurilor arhivistice create de sfaturile populare raionale* (p. 281-287) rămân în continuare de actualitate. La rândul ei, Rodica Iftimi face o analiză a modului de perfecţionare a evidenţei fondurilor şi colecţiilor din Arhivele Naţionale Iaşi, iar Stela Giosan prezintă *Colecţia de Manuscrise de la Arhivele Naţionale Botoşani* (p. 274-280).

Considerăm că lărgirea Colegiului de redacţie şi constituirea unui Colegiu ştiinţific, care să-şi dea girul asupra calităţii materialelor propuse spre publicare, pot elimina diferenţele mari între materialele publicate şi, în acelaşi timp, pot atrage noi colaboratori.

Silviu Văcaru

„Historia Urbana”, XVI, 2008, nr. 1-2, 286 p.

Cel de-al XVI-lea tom al anuarului Institutului de Cercetări Socio-Umane de la Sibiu şi al Comisiei de Istorie a Oraşelor din România, din cadrul Academiei Române, este structurat pe câteva paliere tematice, care ilustrează preocupările actuale din acest domeniu.

În primul grupaj sunt reunite trei articole al căror obiect de cercetare îl reprezintă problema îndelung dezbătută a genezei urbane. Laurenţiu Rădvan propune câteva *Consideraţii istorice*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privitoare la evoluţia oraşelor din regatul Ungariei, Gheorghe I. Cantacuzino înfăţişează *Unele consideraţii privind începuturile oraşului Câmpulung şi ale curţii domneşti*, iar Denis Căprăroiu îşi îndreaptă atenţia *Asupra începuturilor oraşului Câmpulung*.

Monumente şi fortificaţii este titlul celei de-a doua secţiuni a revistei şi cuprinde două studii: acela al Paraschivei-Victoria Batariuc, *De l'histoire de l'église Sfântul Dumitru de Suceava* şi unul colectiv, intitulat *Fortificaţiile oraşului medieval Târgovişte. Contribuţii arheologice*, la care au contribuit Petru Diaconescu, Gheorghe Olteanu şi Tiberiu Musca. Acesta din urmă reprezintă o bună ocazie pentru a repune în discuţie un aspect important şi controversat al istoriei urbane româneşti, cel al caracterului deschis, lipsit de un sisteme de apărare al oraşelor din spaţiul extracarpatic. În schimb, studiul Paraschivei-Victoria Batariuc se întemeiază pe rezultatele cercetărilor arheologice desfăşurate în deceniul al şaptelea al secolului trecut în perimetrul actualei biserici Sfântul Dumitru din Suceava. El reprezintă o recapitulare a principalelor teorii referitoare la datarea şi apartenenţa edificiilor din spaţiul respectiv, anterior construirii acestui lăcaş, în timpul domniei lui Petru Rareş. De asemenea, pe baza mărturiilor narative şi documentare, sunt rememorate momentele mai însemnate din trecutul acestui monument, încercându-se identificarea modificărilor care s-au adus de-a lungul vremii clădirii iniţiale. Autoarea aminteşte că, uneori, restaurările moderne iniţiate încă din perioada interbelică şi care, cu întreruperi, continuă şi astăzi, nu s-au făcut întotdeauna respectându-se principiile de bază ale acestui tip de intervenţii.

Paul Niedermaier îşi propune să desluşească *Semnificaţia planului oraşului*, printr-un studiu comparativ, întemeiat pe analiza evoluţiei spaţiale a cinci oraşe din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Încheierile propuse în acest studiu au pornit de la interpretarea structurii planimetrice şi a texturii parcelare a oraşelor Sighişoara, Târgovişte, Suceava, Sebeş şi Câmpulung, reconstituite şi publicate în *Atlasul istoric al oraşelor din România*. Din aceste planuri, autorul constată o tendinţă spre forme mai puţin regulate în oraşele din afara arcului carpatic, o trăsătură pusă pe seama raportului dintre oraş şi puterea centrală. Dimpotrivă, în Transilvania se constată o persistenţă a formelor mai bine organizate de parcelare, care s-ar datora faptului că regele, voievodul, respectiv principele au avut o posibilitate limitată de a se implica în treburile interne ale oraşelor. Cauza părăsirii texturii regulate în cazul oraşelor din Moldova şi Ţara Românească ar reprezenta-o puterea limitată pe care au avut-o organele de autoconducere ale oraşelor extracarpatice. Acelaşi fenomen este explicat şi prin amestecul dintre populaţia mai veche, obişnuită cu aşezări neregulate, şi populaţia nouă, ce locuia în zone amenajate organizat. Acestor posibile explicaţii ale lipsei de organizare a tramelor stradale din oraşele Ţării Româneşti şi Moldovei i-am putea adăuga, pentru perioada în care influenţele sud-dunărene devin vizibile, şi contaminarea cu un anumit model de locuire urbană specifică oraşelor din Balcani, de unde provin o parte din noii locuitori ai oraşelor. De altfel, de la început, autorul încadrează oraşele din interiorul arcului carpatic în sfera culturală central-europeană şi, implicit, zonei culturii occidentale, iar pe celelalte în sfera culturii bizantine, peste care s-au suprapus, ulterior, şi influenţe otomane. Alături de studiul lui Paul Niedermaier din paragraful *Istoria urbanismului* mai face parte şi cel al Gabriellei Olasz, care ne îndreaptă atenţia spre *Oraşele secuieşti din Transilvania*.

Simboluri, identitate şi modernizare reprezintă un alt grupaj tematic al volumului. El cuprinde studiile alcătuite de: Marius Păduraru, *Cele mai vechi sigilii ale oraşului Piteşti, imprimate pe două acte inedite din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Mihai-Aurelian Căruntu, *Un adept al modernizării Sucevei la cumpăna dintre două veacuri. Franz Ritter von Des Loges (1846-1914)*, fost primar al Sucevei, de numele căruia se leagă dezvoltarea urbanistică a oraşului după modelul celor apusene. Din acel efort modernizator au făcut parte reorganizarea unui nou centru administrativ, construcţia unor edificii şcolare şi de sănătate publică, precum şi o serie de măsuri edilitare. În cadrul aceleiaşi secţiuni, Mariana Şlapac ne prezintă înfăţişarea unor *„Oraşe noi" din Basarabia*. Autoarea a insistat asupra localităţilor Ismail, Cahul şi Bolgrad, acolo unde, în cazul primelor două, din iniţiativa autorităţilor centrale, iar în cel din urmă datorită coloniştilor bulgari, spaţiul urban a fost amenajat urmând modele geometrice bine definite. Tot acolo, linii prestabilite au fost impuse şi în privinţa înfăţişării şi dimensiunii clădirilor în funcţie de poziţia pe care acestea o ocupau pe harta „noilor oraşe", în centru sau periferie. Cazul celor trei localităţi este semnificativ, pentru că au fost întemeiate pe teritorii libere, neconstruite, iar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intervenţiile constructive s-au făcut fără a ţine seamă, ca în alte cazuri, de o locuire urbană anterioară. Pornind de la cadrul în care au apărut „oraşele noi", Mariana Şlapac propune, de la începutul studiului, o clasificare a localităţilor urbane basarabene din perspectiva raportării la aşezările preexistente. Astfel, menţionează cazuri în care aceste intervenţii au presupus restructurări serioase ale osaturii urbane anterioare, cu păstrarea fragmentară a acesteia, aşa cum s-a petrecut la Cetatea Albă şi Bălţi. Alteori, ca în cazul Chişinăului, Sorocii şi Hotinului, s-au practicat extinderi ale vechilor aşezări sau au apărut oraşe cu planuri noi, care ignoră evoluţia anterioară, astfel petrecându-se la Bender şi Chilia.

În finalul grupajului *Simboluri, identitate şi modernizare*, Teodora Bonţeanu indică legătura dintre *Ideea dinastică şi identitate naţională în Imperiul Austro-Ungar 1880-1919. Expresii ale artei publice*. Şerban Dragomirescu şi Radu Săgeată încearcă să dea răspuns unei situaţii apărută în deceniile din urmă, *Statutul de municipiu – o necesitate obiectivă, o modă a perioadei de tranziţie sau o încercare de reabilitare a unor aşezări urbane fără perspective de dezvoltare?*

Rubrica *Recenzii, Note bibliografice* reuneşte semnalările şi observaţiile asupra unor publicaţii recente, în care au fost abordate subiecte de istorie urbană. Iar la final, Anton Coşa semnează *In memoriam Alexandru Artimon (1939-2008)*, arheolog şi istoric recunoscut pentru contribuţia la cunoaşterea trecutului localităţilor urbane din fostele ţinuturi Bacău şi Trotuş, stins din viaţă în anul apariţiei acestui număr al revistei.

Marius Constantin Chelcu

„Studii şi materiale de istorie medie", XXVI, 2008, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Editura Istros, 2008, 477 p.

Urmărind sumarul acestui număr al revistei Institutului de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti, tipărită la Editura Istros din Brăila, descoperim, aşa cum ne-am obişnuit în ultimii ani, o ordonare a materialelor în cadrul unor teme actuale de cercetare a medievalităţii şi pre-modernităţii româneşti.

Primul grupaj este alcătuit din trei contribuţii adunate sub titlul *Elites et reseaux commerciaux*, fiind semnate de Benoît Joudiou, *La fortune et le pouvoir: le modèle byzantin de l'enrichissement*, Bernard Doumerc, *Intellegentie pecuniae querendo, l'enrichissement du patriciat vénitien au quinzième siècle* şi Gheorghe Lazăr, *„De la boutique à la terre". Les marchands „grecs" et leurs stratégies d'insertion sociale (Valachie, XVIIe siècle)*. Cele trei studii sunt rezultate ale unui proiect de cercetare derulat prin colaborarea dintre Institutul de Istorie din Bucureşti şi Universitatea din Toulouse, intitulat *Elites, échanges et réseaux commerciaux de l'Adriatique à la Mer Noire, XVe-XVIIIe siècle*. Asupra ultimului studiu vom insista dintr-o raţiune subiectivă, preocupările similare cu cele ale autorului trezindu-ne interesul pentru acest text. Chestiunea negustorilor greci, a condiţiilor în care s-a desfăşurat activitatea acestora în spaţiul românesc, precum şi felul în care ei reuşesc să depăşească barierele etnice şi sociale au atras atenţia specialiştilor. O reevaluare şi o privire proaspătă asupra acestui domeniu, aşa cum încearcă de ceva vreme Gheorghe Lazăr, o considerăm binevenită din perspectiva diversităţii opiniilor şi a metodelor de abordare ale temei. Dacă în sens politic schimbarea stăpânului Strâmtorilor a afectat poziţia elementului grecesc în zona balcanică, din perspectivă economică modificarea s-a dovedit benefică. După căderea zidurilor Constantinopolului, negustorii greci, favorizaţi de rolul ce le-a fost acordat în politica economică a sultanilor, au profitat de noua situaţie. În acest context, ei au preluat poziţia pe care o deţinuseră anterior negustorii italieni în comerţul levantin, devenind, în secolele XV şi XVI, o prezenţă foarte activă. Expansiunea reţelelor de comerţ greceşti spre Europa Centrală va cunoaşte apogeul în secolul XVII. Poziţia privilegiată recunoscută acestui grup, în egală măsură, de otomani şi de factorii politici din ţările române, precum şi activităţile specifice în care solidaritatea juca un rol important au condus, în timp, la formarea unei conştiinţe proprii negustorilor greci. Această situaţie a avut şi urmări mai puţin plăcute, generând din partea grupului majoritar sentimente de respingere care, uneori, în secolele XVII şi XVIII, vor căpăta forme violente. Pornind de la acest context, Gheorghe Lazăr urmăreşte, pe baza unor studii de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caz, surprinderea strategiilor de inserție socială ale negustorilor greci. Între metodele folosite de unii dintre ei, cu scopul pătrunderii în rândul boierilor, apropierea de puterea politică (domnia) a reprezentat, de regulă, primul pas al acestei tentative de ascensiune socială. Un alt mijloc aflat în continuarea celui dintâi l-a reprezentat ocuparea unor funcții în Sfatul domnesc. Nu întâmplător, având în vedere preocupările economice anterioare, cel mai adesea acestor oameni noi li se încredințează dregătoriile de căminar sau vistiernic. În șirul aceloraşi strategii, au mai fost identificate cele matrimoniale, cât şi investițiile funciare, acestea din urmă acordând legitimitate şi consolidând legătura cu categoria boierilor. Astfel structurat, studiul *„De la boutique à la terre". Les marchands „grecs" et leurs stratégies d'insertion sociale (Valachie, XVII*e *siècle)* este convingător, venind în sprijinul aprofundării unei teme vechi şi dificile, aceea a căilor de pătrundere a grecilor în țările române.

Cel de-al doilea paragraf din cuprinsul volumului este construit în jurul observării raportului *Putere seculară – putere spirituală* şi este alcătuit din două contribuții. Prima este cea a Violetei Barbu, o continuare a studiului *Dreptul de protectorat al puterii seculare asupra misionarilor şi comunităților catolice din țările române în secolul al XVII-lea*, prilej pentru a analiza statutul pe care l-au avut locuitorii catolici ai unor țări ortodoxe aflate sub autoritatea unei puteri islamice într-un veac în care tensiunile religioase au atins limite extreme. Cel de-al doilea studiu, intitulat *Contextul închinării mănăstirii Mărgineni la Muntele Sinai*, este o contribuție a Marianei Lazăr, prin care fenomenului închinării mănăstirilor româneşti la Locurile Sfinte din Orient i se mai adaugă o nuanță. Închinarea acestui lăcaş, ctitorie a Cantacuzinilor, la Muntele Sinai, nu s-a făcut, inițial, cu acceptul ctitorilor, ci prin voința domnească a lui Nicolae Mavrocordat. Prezentarea acestei situații excepționale, precum şi publicarea a două acte prin care boierii Cantacuzini vor recunoaşte, ulterior, ceea ce inițial fusese un abuz aduc, aşa cum aminteam, noi perspective atât în domeniul studierii fenomenului închinării mănăstirilor, cât şi în privința examinării relațiilor dintre două componente ale puterii politice din trecut, anume domnia şi boierimea.

Un alt paragraf al revistei reuneşte studiul lui Ioan-Aurel Pop, *Numele din familia regelui Matia Corvinul – de la izvoarele de epocă la istoriografia contemporană* şi o primă parte a celui semnat de Radu Lupescu, *Istoriografia română şi maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara*. Cele două contribuții sunt incluse în paragraful *Corvineştii: istorie şi istoriografie*.

În continuare, sub titlul *Secolul XV: Mărturii documentare*, Petronel Zahariuc publică *Patru documente inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Țării Româneşti*. Dintre acestea, două sunt necunoscute, celelalte două fiind ştiute doar pe baza unor scurte rezumate. Actele au fost descoperite în arhivele mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos şi se referă la mănăstirea Bolintin şi la stăpânirea unor sate. Studiul *Chilia şi Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele Italiene* constituie, pentru Alexandru Simon, prilejul de a repune în discuție, pe baza unor surse descoperite în arhivele din Milano, problema pierderii de către Moldova a cetăților pontice.

Secțiunea *Varia* reuneşte studiul lui Matei Cazacu, *Niko de Frastani ou Nica de Corcova: Un épirote au service des princes de Valachie (c. 1560-1618)*. Studiul este interesant fiindcă oferă un exemplu de eşec al integrării sociale pentru o familie de greci stabilită în Țara Românească. Cunoaşterea destinului ei dramatic, în plan social şi economic, arată că succesul unor familii precum Cantacuzino, Ghica, Catargi, Rosetti ş.a. nu a fost obținut uşor, ci urmând, pas cu pas, generație după generație, un proiect de integrare socială ale cărei coordonate au fost schițate într-un alt studiu din cuprinsul acestui număr al revistei, cel al lui Gheorghe Lazăr. În acelaşi grupaj al intervențiilor pe teme variate a fost inclusă şi cea a Ilenei Căzan, *„Moştenirea" lui Mihai Viteazul: Datoriile Habsburgilor față de Nicolae Pătraşcu*, din cuprinsul căreia aflăm care a fost originea sumelor pe care Casa de Austria le datora lui Mihai Viteazul şi, în consecință, după moartea acestuia, fiului său, Nicolae Pătraşcu, precum şi modalitățile prin care s-a încercat, timp de douăzeci şi şase de ani, rezolvarea acestei probleme. Ştefan Andreescu îl prezintă pe *Octavio Sapiencia: Un cleric sicilian la Istanbul şi pe Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*. Experiența acumulată vreme de 12 ani în Imperiul otoman a fost redată de acest preot catolic în lucrarea *Nuevo tratado de Turquia*, tipărită la Madrid în 1622 şi reprezintă o mărturie de primă mână privitoare la situația Imperiului otoman în primele decenii ale secolului XVII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceeaşi secţiune mai cuprinde studiul lui Tüdős S. Kinga, „*Trăiau după legi şi reguli distincte*”*: Datinile de moştenire ale secuilor*, ce urmăreşte unul din elementele care au conferit identitate acestei comunităţi, şi *Note cu privire la terminologia urbană medievală din Moldova (termenul Miasto)* alcătuit de Laurenţiu Rădvan. Autorul celui din urmă studiu, după o succintă recapitulare a opiniilor istoriografice apărute în legătură cu termenii care au desemnat în trecut oraşul, îşi îndreaptă atenţia asupra celui de *miasto*, prezent în sursele care s-au păstrat din veacul XV şi introdus în limbajul cancelariei pe filieră polonă. Analizând situaţiile în care apare acest termen, în paralel cu cel mai des folosit de *târg*, existând şi cazuri în care cele două cuvinte sunt prezente în acelaşi act, Laurenţiu Rădvan ajunge la concluzia că aceştia nu se suprapun deplin în privinţa înţelesului. Este o concluzie care diferă de opinia lui C. Giurescu, pentru care utilizarea lor ţinea doar de formaţia pisarului.

Rubrica *Discuţii* cuprinde o vastă recenzie semnată de Dan Ioan Mureşan intitulată *Bizanţ fără Bizanţ? Un Bilanţ* pe marginea lucrării *Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, 2008, al cărui autor este Liviu Pilat. Paginile de faţă aparţin unei polemici care durează între cei doi de câţiva ani, o dezbatere având ca miez problema statutului pe care l-a avut Mitropolia Sucevei în relaţiile cu Patriarhia ecumenică de la Constantinopol. Autocefalia existentă sau doar pretinsă a Bisericii Ţării Moldovei a născut o dispută care, pe alocuri, a depăşit teritoriul ştiinţific al cântăririi detaşate a argumentelor oferite de cealaltă parte, părerile contrare fiind prea grabnic respinse, iar dialogul devenind, din păcate, imposibil. Nădăjduim ca autorii care împart acelaşi domeniu de specializare să nu se mai întâlnească pe terenul cercetării ca pe un câmp de luptă, ci să ajungă la un armistiţiu şi la un *bilanţ* care să fie rodul unei judecăţi mai aşezate.

Completările şi îndreptările lui Şerban Papacostea, Ştefan Andreescu, Alexandru Ciocîltan, Alexandru Simon, Lidia Cotovanu, Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, Maria Coman şi Victor Spinei pe marginea unor teme variate se regăsesc în rubrica *Addenda et Corrigenda*. Revista se încheie cu paragraful *Recenzii şi notiţe bibliografice,* în care sunt semnalate şi comentate noile apariţii editoriale.

Marius Constantin Chelcu

„Buletin Istoric”, nr. 9 (2008), Iaşi, Editura „Presa Bună”, 2008, 290 p.

Aşa cum ne-am obişnuit deja, la sfârşitul fiecărui an, Departamentul de Cercetare Ştiinţifică de pe lângă Episcopia Romano-Catolică de Iaşi publică un „Buletin Istoric” în care sunt adunate cele mai noi cercetări în domeniul istoriei catolicilor din Moldova, întreprinse de preoţi şi cercetători în domeniu.

Cuprinsul, de această dată puţin modificat faţă de precedentele numere, are ca structură următoarele rubrici: „Repere culturale”, „Din viaţa Diecezei de Iaşi”, „Din istoria rezistenţei anticomuniste” şi „Varia”, cărora li se adaugă un număr de zece recenzii.

Volumul se deschide cu un *Cuvânt înainte* scris de preotul Ştefan Lupu, urmat de discursul rostit de Excelenţa Sa Petru Gherghel, Episcop de Iaşi, la simpozionul *Text şi discurs religios*, intitulat *Contribuţia catolicilor români la traducerea textelor sacre*, în care sunt prezentate eforturile Bisericii Catolice de a pune în variantă românească textele sacre, „în special *Noul Testament* sau a unor cărţi din acesta”. Un astfel de text este prezentat de Traian Diaconescu: *Revelaţia manuscriselor. Silvestro Amelie da Fogia, Conciones Latinae-Muldo, Iaşi, 1725*. Autorul consideră că orice predică scrisă româneşte de Silvestru Amelio da Fogia are o valoare multiplă. „Din punct de vedere *istoric*, atestă cultivarea limbii române, pe lângă limba latină, în cultul catolic din Moldova şi faptul că enoriaşii catolici erau românofoni, chiar dacă unii dintre ei vorbeau încă limba lor vernaculară în viaţa cotidiană. Din punct de vedere *lingvistic*, predicile redactate de Silvestro Amelio sporesc cunoştinţele noastre despre graiul moldovenesc de la începuturile secolului al XVIII-lea, iar din punct de vedere *teologic*, oglindesc o etapă din viaţa confesiunii catolice şi a omileticii creştine pe teritoriul românesc”. La rândul său, preotul Antonel Aurel Ilieş, în studiul său intitulat *Pr. Gaspare Malandrino sa noto: frate minor conventual,*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

misionar în Moldova, şi „posibila" sa traducere în limba română a Catehismului cardinalului Bellarmino, se ocupă de o încercare de a transmite cuvântul Domnului în limba română, încă de la jumătatea secolului XVII.

Ca de obicei, studiile ce se regăsesc în rubrica „Din viaţa Diecezei de Iaşi" dau consistenţă Buletinului, tratând în manieră ştiinţifică diverse aspecte ale istoriei catolicilor de la est de Carpaţi. O scurtă şi concisă biografie a unui episcop de Iaşi ne este prezentată de Fabian Doboş în articolul său *Episcopul Dominic Jaquet (1843-1931). Aspecte Biografice*. Având avantajul de a fi cercetat fonduri din mai multe arhive europene, autorul aduce informaţii inedite despre viaţa şi activitatea lui Dominic Jaquet înainte de numirea sa ca episcop (preot paroh la Cerneux-Pequinot, profesor la Colegiul „Sfântul Mihail" din Fribourg) şi după demisia din funcţia de episcop de Iaşi (perioada romană şi reîntoarcerea la Fribourg). La rândul său, Emanuel Imbrea ne prezintă un moment din *Vizita canonică în Dieceza de Iaşi a episcopului Nicolae Iosif Camili* şi anume parohiile Grozeşti, Dormăneşti, Bacău, Luizi-Călugăra, Valea Seacă şi Faraoani.

Aşa cum afirmam şi cu alt prilej, multe dintre studiile referitoare la comunităţile catolice din Moldova, publicate în cuprinsul *Buletinului*, pot sta la baza unor viitoare monografii. În acest cadru se înscrie şi studiul preotului Cornel Cadar, *Catolicii din Horgeşti până în pragul sec. al XX-lea*, care încearcă să găsească originile catolicilor din satul natal. O întreprindere greu de realizat datorită lipsei din arhive a documentelor de la începutul secolului XIX, moment în care se aşează cei dintâi catolici în Horgeşti. Cert este că prima menţiune sigură a unor credincioşi de rit latin în această localitate este de la începutul anului 1819, iar de atunci comunitatea şi-a păstrat existenţa până în zilele noastre.

Studiind *Proprietăţile Bisericii catolice din Iaşi*, Silviu Văcaru prezintă mai multe documente inedite prin care Biserica Catolică cumpără un teren situat între şesul Bahluiului şi drumul Copoului, pe care urma să se amplaseze cimitirul catolic. O parte din acesta, 142 de stânjeni, era donat municipalităţii, la 23 aprilie 1835, pentru a se înfiinţa Grădina Publică. Acest teren „s-a dăruit de veci în folosul publicului orăşenilor, fără a să pretindirisî de la stăpânire vreo plată".

Două studii consistente se ocupă de rezistenţa preoţilor catolici la represaliile regimului comunist. Continuând o mai veche preocupare despre martirii Bisericii Catolice în anii de început ai prigoanei comuniste, pe baza „unor ample investigaţii în arhivele româneşti – atât ecleziastice, cât şi în cele ale organelor de represiune", Dănuţ Doboş şi Sebastian Doboş reuşesc în studiul lor, *Biserica Romano-Catolică din România în anii regimului comunist (1948-1989)*, să aducă noi clarificări în încercarea regimului de a dezbina Biserica de rit latin. La rândul său, Wilhelm Dancă prezintă, în *Testamentul spiritual al episcopului Anton Durcovici*, ultimii ani din viaţa episcopului de Iaşi, ani petrecuţi în închisoare. Declaraţia dată în faţa anchetatorilor este un adevărat testament lăsat credincioşilor laici, pe care-i invită să „creadă şi să trăiască adevărurile credinţei".

Rubrica „Varia" cuprinde mai multe articole dintre care remarcăm doar pe cele ale lui Cristinel Farcaş, *Relaţia dintre Principatele Române Unite şi Vatican referitor la Legea secularizării din anul 1863* (citind materialul credem că în loc de Principatele Române Unite mai corect era România), şi Petru Ciobanu, *Aspecte ale pontificatului papei Benedict al XV-lea (1914-1922)*.

În mod cu totul surprinzător, în acest număr al *Buletinului* nu apar studii care să aibă la bază documente aflate în posesia arhivei Episcopiei de Iaşi. Publicarea lor ar scoate la iveală noi informaţii deosebit de utile privitoare la comunitatea catolică.

Revista se încheie cu mai multe „Recenzii", făcute unor cărţi apărute la editurile Episcopiei Romano-Catolice din Iaşi şi ale Arhiepiscopiei Romano-Catolice din Bucureşti, dar şi la alte edituri, toate având însă ca temă centrală comunitatea catolică.

Silviu Văcaru

„Acta Moldaviae Septentrionalis", VII-VIII, 2008-2009, Muzeul Judeţean Botoşani, Editura Quadrat, 2009, 313 p.

Acest număr al periodicului Muzeului din Botoşani reuneşte contribuţii ştiinţifice acumulate timp de doi ani. Volumul însumează peste treizeci de articole ce au fost ordonate cronologic şi tematic în cuprinsul a şase secţiuni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul paragraf al volumului a fost dedicat împlinirii a *570 de ani de la atestarea oraşului Botoşani*. În preambul, Ioan V. Prăjinaru invită la o rediscutare a problemei originii oiconimului „Botoşani". Pornind de la enunțarea opiniilor, adesea divergente, apărute de-a lungul vremii în jurul acestui subiect, autorul propune o nouă modalitate de interpretare a genezei numelui localității. Abordarea nu este, însă, în întregime nouă, fiind, mai degrabă, o dezvoltare a opiniei lui N.A. Constantinescu, potrivit căruia *Botaş* provine de la cuvântul „*boț*", iar *Botăş* de la „*botă*". Autorul crede că purtătorul poreclei de *Botăş* ar fi fost un localnic devenit lider al obştii, combătând, astfel, ipoteza originii maramureşene a întemeietorului. Dacă în privința poreclei de la care vine numele celui care dat denumirea oraşului putem fi de acord, în privința originii localității nu dintr-un sat ci, aşa cum propunea V. Tufescu, dintr-un iarmaroc, este greu de argumentat în lipsa altor indicii în afară de amplasarea geografică, pe un platou, la distanță de o sursă de apă sau de configurația tramei stradale a târgului vechi. Mai mult, supoziția lansată de Ioan V. Prăjinaru, precum că acest Botăş autohton, român sau chiar armean, cum susține autorul, ar fi fost nu stăpânul unui sat, ci al locului de târg, este greu de susținut de vreme ce dăruirea de către domnie a veniturilor unor târguri către mănăstiri sau boieri reprezintă un proces mai apropiat timpurilor moderne, neexistând dovezi pentru asemenea cazuri în vremea întemeierii statului medieval. Statutul de târg al doamnelor Țării Moldovei pe care îl capătă Botoşanii reprezintă, într-adevăr, o situație specială, dar diferită din perspectivă juridică de cea din a doua jumătate a secolului XVIII, atunci când cele mai multe târguri vor fi dăruite de domnie unor particulari.

Într-un alt studiu din această primă secțiune de istorie urbană, Daniel Botezatu abordează tema evoluției ocolului domnesc al Botoşanilor. Este un studiu bine documentat şi structurat în funcție de moşiile care au făcut parte din respectiva unitate economică şi administrativă. Trecutul acestor moşii a fost urmărit până în momentul dezmembrării din voință domnească a ocolului, în urma daniilor oferite unor aşezăminte bisericeşti sau unor boieri.

În acelaşi registru al istoriei oraşului, Alexandru Pînzar încearcă să reconstituie topografia unei zone din vechiul târg al Botoşanilor, de la sfârşitul secolului XVIII. Considerăm reuşit demersul autorului din perspectiva metodei folosite, aceea de punere la lucru a tuturor surselor disponibile pentru a redescoperi aspectul tramei stradale din urmă cu două veacuri. Ultimul studiu al primei secțiuni, semnat de Nicoleta Delia Vieru şi Paul Narcis Vieru, abordează sub titlul *Zonele funcționale ale municipiului Botoşani* o temă de geografie şi morfologie urbană.

Cea de-a doua secțiune, *De la antichitate la modernitate*, reuneşte nouă contribuții. Dintre acestea, cele având ca obiect punerea în circulație a informațiilor dobândite în timpul unor campanii arheologice desfăşurate în cuprinsul județului Botoşani sau în spațiile învecinate le apreciem cele mai valoroase: urme materiale ale trecutului, începând de la datele preistoriei comunicate de Aurel Melniciuc, *Un fragment de vas cu motive antropomorfe din aşezarea de fază Cucuteni A-B de la Ripiceni-Holm (județul Botoşani)*, apoi *Aşezările umane în Câmpia Jijiei Superioare în secolele II-IV d. Hr*, asupra cărora s-a aplecat Daniel Ciucălău, încheind cu studiul *Corsajul de rochie descoperit la Mănăstirea Probota – Un reper în istoria costumului medieval românesc* întocmit de Eugenia Sidoriuc.

În cea de-a treia secțiune sunt reevaluate ştiințific sursele numismatice: o rubrică cu tradiție în această revistă, continuată, în paginile numărului de față, cu publicarea unor contribuții mai ample. Prima, intitulată *Note numismatice*, a ajuns la numărul VII şi are ca obiect prezentarea tezaurului monetar descoperit în anul 1965 la Cordăreni, județul Botoşani. Cele 617 monede de argint din cuprinsul tezaurului păstrat în depozitul Muzeului Județean au fost clasificate şi descrise de Viorel M. Butnariu, împreună cu Eduard Setnic. Lidia Dergaciova publică cea de-a doua parte a prezentării *Monede medievale moldoveneşti din colecții particulare din Republica Moldova*. Ambele contribuții sunt utile cunoaşterii circulației monetare din acest spațiu în perioada medievală.

Următoarea secțiune conține şase studii reunite sub titlul *Secolul al XIX-lea – Căile modernizării*, alcătuite de Claudiu Neagoe (*Sfârşitul domniilor fanariote şi restaurarea domniilor pământene în Țara Românească şi Moldova, 1822*, Dan Prodan (*Etapele Bibliografiei binomiale Al. I. Cuza – Unirea din 1859*), Ioan Onofrei, Sorin Nistorică, Ioan Mihai (*Liceul Laurian din Botoşani în perioada 1859-1989*), Mihai Cornaci (*Pagini cultural-identitare din istoria zonei*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Botoşani – a doua jumătate a secolului al XIX-lea), Vasile Adăscăliței, (*Evoluția demografică a oraşului Dorohoi, 1864-1919*), Ionel Bejenaru (*Mari personalități ale Botoşanilor în Europa*). Se remarcă, în acest grupaj, preocuparea pentru teme de istorie locală, o aplecare firească din partea unei instituții culturale reprezentative a județului Botoşani.

Subiectele de istorie locală domină şi ultimul paragraf al revistei. Cea de-a cincea secțiune însumează treisprezece articole şi se intitulează *Secolul al XX-lea – Pace, război, cultură*. Amintim aici contribuțiile lui Gheorghe Median, *Un document inedit referitor la căpitanul Grigore Ignat* şi, ca o continuare a acestuia, pe cel semnat de Sergiu Balanovici, *Personalități botoşănene în războiul de întregire a României (1916-1919)*, apoi Steliana Băltuță, *Colecții muzeale săteşti din zona Botoşani*, Violeta Budăi-Damaschin, *Valorificări patrimoniale la Casa Memorială Nicolae Iorga-Botoşani* şi Lucia Pârvan, *Expoziție permanentă de artă plastică redeschisă la Botoşani după 12 ani*.

Volumul este încheiat prin comemorarea unor personalități botoşănene trecute de curând în „lumea drepților", doi foşti dascăli, profesorii de istorie Aurel Dorcu şi Doru Vilhem.

Structura echilibrată şi respectarea rigorilor ştiințifice şi grafice pe parcursul celor peste trei sute de pagini ale acestui număr al revistei apărute sub patronajul Muzeului Județean Botoşani se datorează, de bună seamă, redactorilor Dan Prodan şi Eduard Setnic.

Marius Constantin Chelcu

„Acta Bacoviensia". Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, IV, 2009, Oneşti, Magic Print, 500 p.

Revista, editată de Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale şi Asociația Generală a Arhiviştilor din România – Filiala Bacău, a ajuns la cel de-al patrulea număr datorită străduinței unui colegiu de redacție care şi-a propus, de câțiva ani, să ofere un spațiu de manifestare preocupărilor de istorie locală, dar şi unor dezbateri pe teme arhivistice.

Cuprinsul revistei este ordonat în interiorul a patru paragrafe tematice. Primul reuneşte studii de istorie. Dintre acestea, au atras atenția contribuțiile bazate pe surse arhivistice: Silviu Văcaru, *Populația târgului Bacău în anul 1820*, unde este subliniată importanța datelor cuprinse în izvoarele cu caracter statistic din prima jumătate a secolului XIX, fiind editată *Catagrafia târgului Bacău*. Autorul publică şi un fragment al dosarului 13/1920 din fondul Visteria Moldovei de la Direcția Județiană a Arhivelor Naționale Iaşi, ce conține recensământul populației din ținutul Bacău. Pe baza aceloraşi informații de ordin arhivistic este alcătuit, de Rodica Iftimi, studiul *Doctorul Gheorghe Cuciureanu şi stema familiei sale*. Pornind de la o notiță din inventarul arhivistic al fondului „Secretariatul de Stat al Moldovei", existent la Iaşi, autoarea a reuşit, adunând, clasificând şi interpretând informațiile documentare şi bibliografice, să recompună destinul unuia din fondatorii şcolii româneşti de medicină.

Sub titlul *Bacăul de la rural la urban (Străzile şi numerotarea caselor în secolul al XIX-lea)*, Eugenia Mărioara Mihalcea valorifică surse de arhivă şi dezvoltă un subiect de topografie urbană înfățişând etapele trecerii, în a doua jumătate a secolului XIX, de la vechile denumiri ale zonelor şi arterelor oraşului la nomenclatura modernă. Formularea *de la rural la urban*, din titlu, o considerăm nepotrivită, fiindcă sugerează, pentru acea localitate, o existență urbană care s-ar fi aflat în secolul XIX abia la început. Nici folosirea termenului *rural*, pentru a sublinia diferența dintre vechiul sistem de numire şi acela introdus în a doua jumătate a secolului XIX nu se justifică, deoarece numirile vechi ale mahalalelor şi ulițelor nu este un fapt specific localităților rurale, ci corespunde tipului urban existent în spațiul din afara arcului carpatic înaintea modernității. Acestea sunt motivele pentru care credem că mai inspirat ar fi fost titlul *Bacăul de la medieval la modern*. Dincolo de acest neajuns, studiul este bine structurat, fiind folosite informații de arhivă consistente, a căror utilizare este convingătoare şi utilă pentru cunoaşterea procesului de modernizare a Bacăului.

Urmează două studii dedicate unor frânturi din trecutul învățământului: *Şcolile de băieți din oraşul Bacău până la Primul Război Mondial* este subiectul dezbătut de Cornelia Cucu; iar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din istoria şcolii Horgeşti, alcătuit de Dănuț Doboş, prezintă câteva pagini despre o localitate în cuprinsul căreia trăieşte o însemnată comunitate catolică, preocuparea autorului pentru astfel de aşezări fiind cunoscută; cel de-al doilea studiu este construit pe baza documentelor din fondul arhivistic *Şcoala Generală Horgeşti*, care se păstrează la Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale. Cele 305 unități arhivistice reprezentând cataloage, matricole, registre de inspecții şcolare, ordine şi circulare primite de la forurile superioare, situații statistice, rapoarte de activitate, date monografice privind istoria satului au făcut posibilă redescoperirea unor personalități şi a unor momente importante din trecutul şcolii şi al localității băcăuane în perioada 1890-1954. În acelaşi număr, acelaşi autor, utilizând actele cuprinse în acelaşi fond arhivistic, ne descrie activitatea Căminului Cultural din Horgeşti, de la înființarea acestuia în 1916 şi până la confiscarea instituției de cultură de către regimul comunist, în 1948.

În acelaşi registru al recuperării faptelor culturale, Anton Coşa dezvăluie *Un manuscris uitat al lui Dumitru Mărinaş*. Textul intitulat „Sergentul Iosif Mărtinaş" i-a fost încredințat editorului de către părintele Ştefan Erdeş, reprezentând un omagiu adus de autor, Dumitru Mărtinaş – care în 1919 era student al Facultății de Litere din Iaşi –, fratelui său, erou în Războiul Reîntregirii.

O altă secțiune a revistei reuneşte studii diverse, pe teme de *Arhivistică*, precum cele ale lui Adrian Pohrib, *Considerații generale privind managementul în Arhivele Naționale*, Alexandru Florinel Duță, *Propuneri pentru perfecționarea activităților de ordonare şi inventariere a colecțiilor de planuri şi hărți*, Ina Chirilă, *Paul (Pavel) Gore – prezentare de fond*. Asupra celei din urmă contribuții vom insista, considerând-o importantă din perspectiva informațiilor pe care autoarea le oferă în urma inventarierii unui fond arhivistic aflat în păstrarea Arhivelor din Iaşi. El conține documente din perioada 1766-1927, majoritatea în limba rusă, reunite în patru pachete. Întârzierea cu care a fost luat în evidență, abia în 1997, în condițiile în care intrase în depozitele Arhivelor din Iaşi încă din timpul directoratului lui Sever Zotta, 1912-1934, prieten al patriotului şi omului de cultură basarabean Paul Gore, a fost cauzată de constrângerile ideologice din perioada comunistă. După semnalarea existenței respectivului fond au apărut, aşa cum menționează autoarea, câteva studii care fructifică parțial conținutul celor patru dosare. Cu toate că informațiile au început să pătrundă în circuitul ştiințific, inventarierea fondului era necesară pentru ca documentele conținute să-şi poată dezvălui pe deplin valoarea. Ina Chirilă mai presupune, credem cu temei, că documentele scrise în limba slavonă, română şi câteva în limba rusă, aflate acum în cuprinsul colecției *Documente* de la aceeaşi arhivă – cele româneşti purtând chiar mențiunea provenienței din arhiva Paul Gore –, au fost desprinse din acest fond personal la o dată ulterioară sosirii sale la Iaşi. Aceeaşi proveniență o au şi câteva piese arhivistice din colecția *Stampe şi fotografii*. După această înfățişare a destinului pe care l-a avut arhiva Paul Gore până la proaspăta reinventariere, autoarea ne prezintă conținutul fiecărui pachet, descriere ce oferă indicii pentru viitoarele cercetări privitoare nu doar la redescoperirea şi evocarea personalității lui Paul Gore, dar şi pentru studierea altor aspecte din trecutul Basarabiei.

Acest număr al revistei se încheie cu recenzarea unor apariții editoriale şi cu un *In Memoriam* închinat de Adrian Pohrib arhivistului Alexandru Florinel Duță.

Marius Constantin Chelcu

„Studii şi materiale de istorie medie", XXVII, 2009, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Editura Istros, 2009, 433 p.

În deschiderea celui mai proaspăt număr al revistei găsim studiul lui Şerban Papacostea, *Orientări şi reorientări în politica externă românească: anul 1359*. Prin interpretarea datelor istorice şi a contextului politic internațional, anul 1359 este indicat ca un moment de răscruce în care Țara Românească se va fi integra deplin în spațiul spiritual bizantin.

Următoarele cinci contribuții sunt reunite sub titlul *Moldova urmaşilor lui Petru Rareş*. Primul studiu din această serie aparține lui Ştefan Andreescu şi are ca subiect *Presiune otomană şi reacție ortodoxă în Moldova urmaşilor lui Petru vodă Rareş*. Un studiu consistent din perspectiva informațiilor oferite şi binevenit datorită identificării cauzelor care au generat prigoana religioasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din timpul domniei lui Ştefan Rareş. În aceeaşi notă se încadrează şi studiul *„Belicâne" – Legendă şi realitate*, o dilemă la care răspunde, pe baza unor informaţii noi, Andrei Pippidi, care identifică personajul legendar, acuzat de cruzime şi intoleranţă religioasă faţă de catolicii din Moldova, cu Ştefan cel Tânăr, şi nu cu Ştefăniţă Rareş, aşa cum s-a întâmplat până acum. Matei Cazacu, în articolul *La conversion à l'Islam du prince Iliaş Rareş. Un nouveau temoignage*, din cuprinsul unei scrisori adresate ducelui Albert al Prusiei de către Bernard Pretwicz, staroste de Bar, în vara anului 1551, aduce noi informaţii privitoare la modul în care s-a produs convertirea la islamism a fiului lui Petru Rareş, precum şi reacţia fratelui şi a boierilor moldoveni la aflarea acestei veşti. Ovidiu Cristea, în *Si e fatto Turcho: Di ricco povero, di signor schiavo. Bailul veneţian Bernardo Navagero despre turcirea lui Iliaş Rareş*, surprinde acelaşi episod, aşa cum a fost înregistrat de către diplomatul veneţian în cuprinsul a şase scrisori redactate în perioada iulie-august 1551. Nagy Pienaru rotunjeşte această imagine prezentând *Un act otoman privitor la convertirea voievodului Iliaş (30 mai 1551)*.

Următorul capitol al revistei, denumit *Neamuri, înrudiri, destine*, cuprinde studiul lui Lucian-Valeriu Lefter, *Neamuri şi înrudiri la boierii lui Ştefan cel Mare* şi continuă cu lămurirea de către Ştefan S. Gorovei a unei controverse ivite în jurul *„doamnelor" lui Bogdan al III-lea*. După un bilanţ al ipotezelor apărute în legătură cu acest subiect, autorul afirmă că Ruxandra, fiica lui Mihnea cel Rău, cea cu care s-a însoţit Bogdan al III-lea, a fost singura soţie a acestui voievod. Totuşi, ea nu a fost şi mama copiilor acestui voievod, dinastia continuând prin fiii născuţi de două ţiitoare, Stana şi Anastasia.

Maria Magdalena Székely se întreabă *Cui a aparţinut mormântul din pronaosul Dragomirnei?*, descoperit în anul 1964 dar lipsit de o piatră tombală care să-i arate apartenenţa. Până acum, pe baza examinării fragmentelor de costum descoperite în acel sit, mormântul a putut fi încadrat cronologic, cu aproximaţie, la mijlocul secolului XVII. Persoana înhumată acolo a rămas însă necunoscută. În ciuda aparenţelor puţin încurajatoare, autoarea, străbătând calea genealogică, a reuşit să afle că acele rămăşite îi aparţin *Mariei, fiica lui Ionaşco Stroici, nepoata lui Luca Stroici, soţia postelnicului Draco şi a vornicului de poartă Mihalcea Tăban, fiica duhovnicească a preotului Eremia de la biserica Sfântul Dimitrie Balş din Iaşi, crescută ca orfană în casa lui Miron Barnovschi şi moartă fără copii la mai puţin de 34 de ani*.

Portretul unei doamne transilvănene: Sara Bulceşti (1655-1708) este realizat de Violeta Barbu împreună cu Tüdős Kinga, având ca suport conţinutul testamentului celei născute în Ţara Românească dintr-un tată român, Preda Buicescu, şi o mamă unguroaică, Ana Szalánczi. Faptele acestui personaj feminin dezvăluie celor doi autori modalităţile de manifestare ale sensibilităţii baroce. Ne este prezentată o femeie activă în domenii diverse, precum susţinerea Bisericii, a educaţiei, capabilă să conducă afaceri sau să-şi exprime opţiuni politice. Iar peste toate acestea, pornind de la inventarul cuprins în testamentul publicat acum în traducere din limba maghiară, reiese înclinaţia Sarei Bulceşti spre lux şi strălucire.

Următorul paragraf *Izvoare şi istoriografie* începe cu observaţiile lui Alexandru Ciocîltan asupra notelor de călătorie ale lui *Martin Gruneweg prin Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea*. Germanul originar din Danzig, angajat ca scrib şi contabil la familia negustorului armean Aswadur din Liov în anii sfârşitului de secol XVI a însoţit, pe drumul către Istanbul, caravanele organizate de armenii din oraşul galiţian. Astfel, el a trecut prin Moldova de şase ori în perioada 1582-1586. Între alte fapte de viaţă surprinse de acest agent al casei de comerţ liovene în trecerea sa prin ţările române, îi datorăm o detaliată prezentare a înfăţişării materialelor de construcţie, planimetriei şi amenajării interioare a unei case socotite de călătorul german, tipică pentru acest spaţiu. Veridicitatea acestor detalii pot fi probate prin comparaţie cu vestigiile arheologice sau cu informaţiile documentare. Oricum, evidentă este asemănarea între această descriere şi cea făcută de Niccolo Barsi tehnicii de construcţie practicată la ridicarea caselor din Iaşi la mijlocul secolului XVII.

Actul de întemeiere al colegiului lui Vasile Lupu de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi este publicat şi comentat de Petronel Zahariuc. Documentul original, purtând data de 9 mai 1640, a fost descoperit în arhiva mănăstirii Ivir de la Muntele Athos. Publicarea de faţă i-a prilejuit editorului realizarea unui bilanţ al tuturor părerilor zămislite în jurul înfiinţării şi funcţionării şcolii de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Trei Ierarhi. Pe temeiul acestui act fondator, autorul recompune imaginea unui moment deosebit de important din istoria culturală moldovenească. Totodată, Petronel Zahariuc are prilejul de a răspunde la întrebări vechi care, în lipsa unor mărturii sigure, păreau greu de dezlegat.

Noi puncte de vedere privind începuturile oraşelor medievale ale Moldovei reprezintă contribuția lui Laurențiu Rădvan la o temă larg dezbătută în istoriografia dedicată trecutului urban din acest spațiu. Interpretările mai vechi şi mai noi, precum şi sursele privitoare la acest subiect sunt readuse în discuție în dorința de a pune ordine şi a oferi noi căi de cercetare.

În acelaşi grupaj este publicată şi o a doua parte a studiului *Istoriografia română şi maghiară referitoare la Ioan de Hunedoara*, semnat de Radu Lupescu. Volumul se încheie cu rubricile *Addenda et Corrigenda* şi *Recenzii şi notițe bibliografice*, în cuprinsul cărora întâlnim opinii ale lui Andrei Pippidi, cele aparținând lui Ştefan Andreescu şi ale lui Liviu Pilat, precum şi observații pe marginea aparițiilor editoriale recente.

Marius Constantin Chelcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL” ÎN ANUL 2009

Activitatea ştiinţifică desfăşurată de către membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” a urmat şi în anul 2009 coordonatele specifice cercetării academice, confirmate şi consacrate în ultimii ani prin rezultate deosebite. Astfel, programele şi proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr consistent de volume, câştigarea şi participarea la granturi interne şi internaţionale, publicarea a numeroase studii şi articole de specialitate, bine primite în lumea academică, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice dovedesc, o dată în plus, calitatea şi continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieşean, confirmă împreună un efort ştiinţific susţinut în anul 2009.

Principala coordonată a activităţii ştiinţifice la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” o constituie programele şi proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuţie ce variază în raport cu tema asumată şi numărul de cercetători implicaţi. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor şi articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări ştiinţifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul I.a., *Izvoarele Evului Mediu Românesc şi Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *D.R.H., A., Moldova,* vol. XXIX (1647-1648), editat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, dr. Silviu Văcaru, CS II, drd. Marius Chelcu, CS III, drd. Cătălina Chelcu, CS III, Sorin Grigoruţă AC.

Programul I.b., *Repertoriul numismatic românesc. 1822-1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Repertoriul numismatic românesc. 1822-1859/1867*, dr. Viorel Butnariu, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

În cadrul acestor programe au apărut volumele XXVII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Dumitru Ciurea şi Nistor Ciocan), 2005, Ed. Academiei, Bucureşti, 750 p., şi XXVIII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu), Ed. Academiei, Bucureşti, 2006, 970 p. De asemenea, au mai fost publicate o serie de studii monografice, volume de documente şi culegeri de studii, precum: Petronel Zahariuc, Florin Marinescu şi Ioan Caproşu, *Documente româneşti din arhiva mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog* (I), Ed. Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, 2005; Flavius Solomon, Alexandru Zub, Marius Chelcu (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea*, Ed. Trinitas, 2005; Mihai-Ştefan Ceauşu, Marius Chelcu, *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza”, 2007; Marius Chelcu (ed.), *Statisticile populaţiei Moldovei. Ţinutul Bacău, ocolul Trotuş, 1832*, Ed. Junimea, Iaşi, 2007; Cătălina Chelcu (ed.), *Statisticile populaţiei Moldovei. Ţinutul Bacău, ocolul Tazlăul Sărat, 1832*, Ed. Junimea, Iaşi, 2007; Silviu Văcaru, *Diecii Ţării Moldovei în prima jumătate a secolului XVII*, Iaşi, Ed. Junimea, 2006; idem, *Dumeştii Vasluiului*, Ed. Panfilius, 2006; Silviu Văcaru, *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845). Ţinutul Romanului. Partea 1 (1820)*, Ed. SudIS, 2008, 356 p., Silviu Văcaru, Aurelia Ichim, *Monumentul. Cercetare, proiectare, conservare*, vol. VI, Ed. Trinitas, 2005; vol. VII, Ed. Trinitas, 2006; vol. VIII, Ed. Fundaţiei Axis, Iaşi, 2007; Petronel Zahariuc ş.a., *Depotestate. Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi, 2006; idem, *De la Iaşi la Muntele Athos. Studii şi documente de istorie a Bisericii*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi, 2008, 302 p. (+ ilustraţii); idem, *Documente*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

româneşti din Arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos, în colaborare cu Florin Marinescu, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2008, 400 p.; Viorel Butnariu, *Monnaies et parures du Musée Départamental „Ştefan cel Mare" de Vaslui*, Iaşi, 2007.

Programul II, *Stat şi societate în perioada modernizării şi construcției naționale româneşti, secolele XIX-XX*, coordonat de dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Societatea românească la est de Carpați în tranziția spre modernitate. Orizont politic şi cadru juridic (1821-1859)*, dr. Dumitru Vitcu, CS I, (1/2 normă), termen final 31 decembrie 2010.

2. *Evoluții etno-demografice în Bucovina habsburgică. Implicații economico-sociale, politice şi naționale (sfârşitul secolului XVIII - începutul secolului XX)*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

3. *Mutații demografice şi minorități etnice la est de Carpați, 1774-1866*, dr. Dumitru Ivănescu, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

4. *Minoritățile naționale în România interbelică. Evoluția cadrului juridic şi instituțional*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen final 31 decembrie 2010.

5. *Grupări, personalități şi tendințe în viața politică românească în primul deceniu de după obținerea independenței României*, dr. Liviu Brătescu, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe volume tipărite în edituri din țară şi străinătate. Din rândul lor amintim: Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, *La Roumanie et La grande Guerre*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; Ion Agrigoroaiei, Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit şi mentalități în timpul marelui război*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu, *Istorie şi societate în spațiul est-carpatic, secolele XIII-XX*, Iaşi, Junimea, 2005; Mihai-Ştefan Ceauşu, Marius Chelcu, *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2007; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balş. 1756-1832*, Iaşi, Ed. Junimea, 2007, 330 p.; Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu (ed.), *Congresul de pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații româneşti,* Iaşi, Ed. Junimea, 2006; Dumitru Vitcu, *Lumea românească şi Balcanii în reportajele corespondenților americani de război (1877-1878)*, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Regulamentul Organic al Moldovei*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Vitcu (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; Flavius Solomon, Krista Zach, Cornelius R. Zach, *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, München, IKGS Verlag, 2005; Cătălin Turliuc, I. Agrigoroaiei, O. Buruiană, Gh. Iacob (ed.), *România interbelică în paradigmă europeană,* Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2005; Gh. Iacob, I. Agrigoroaiei, C. Turliuc (coord.), *Iaşi. Memoria unei capitale*, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2008, 538 p. De asemenea, numerele IX/2005 şi X/2006 din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, cuprind mai multe contribuții ale cercetătorilor implicați în acest program.

Programul III, *Cultură şi modernizare în România: secolele XIX-XX,* coordonat de acad. Alexandru Zub, cuprinde şase proiecte:

1. *Demosthene Russo şi contemporanii săi. Corespondență inedită*, dr. Leonidas Rados, CS II, termen final 31 decembrie 2010.

2. *Monumentul public în epoca modernă. Geneză, interpretări, finalități,* dr. Andi Mihalache, CS II, termen final 31 decembrie 2009.

3. *Duel, masculinitate, insultă. O perspectivă asupra capitalului social în România modernă,* scadentă la 31 decembrie 2009*,* dr. Mihai Chiper, CS, termen final 31 decembrie 2009.

4. *Legislația – factor al modernizării Bisericii Ortodoxe Române (1873-1928)*, drd. Monica Marțincu, AC.

5. *Manualele de istorie în România secolului XX: proiecte, polemici, tendințe*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

6. *Învățământul în Moldova în prima jumătate a secolului XIX*, drd. Alexandru Istrate, CS, termen final 31 decembrie 2010.

La acest program au fost elaborate mai multe studii, tipărite în publicații din țară şi străinătate. Revista „Xenopoliana" a consacrat numere speciale unor teme de mare interes, precum: *A*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scrie şi a face istorie. Practici, simboluri, tipuri de lectură, ed. Cătălina Chelcu, Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XII, 2004); *Liberalismul românesc. Tendinţe, structuri, personalităţi*, ed. Liviu Brătescu, Ovidiu Buruiană, coord. Alexandru Zub (XIII, 2005); *Ritualuri politice în România modernă*, ed. Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub (XIV, 2006); *Conservatorismul românesc. Personalităţi, tendinţe şi guvernări*, ed. Liviu Brătescu, Mihai Chiper (XV, 2007). De asemenea, autorii proiectelor au definitivat mai multe volume tematice: Andi Mihalache, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism şi consecinţele sale*, Iaşi, Ed. Alfa, 2005; idem, *Mănuşi albe, mănuşi negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2007; idem, *In medias res. Studii de istorie culturală,* Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 2007 (în colab. cu Adrian Cioflâncă); Leonidas Rados, *Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, Bucureşti, Ed. Omonia, 2005; idem, *Şcolile greceşti din România (1857-1905). Restituţii documentare*, Bucureşti, Ed. Omonia, 2006; Cătălina Mihalache, *Şcoala şi artizanatul. Interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2007; Mihai Chiper (ed.), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluţii, perspective*, Iaşi, Ed. Pim, 2008; Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Iaşi, Institutul European, 2005; idem, *Clio sub semnul interogaţiei: idei, sugestii, figuri*, Iaşi, Polirom, 2006; idem, *Romanogermanica. Secvenţe istoriografice*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 2006; idem, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, Ed. Institutului Cultural Român, 2005; Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, *Cultură politică şi politici culturale în România modernă*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 2005.

Programul IV, *Public şi privat în România secolului XX*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde patru proiecte:

1. *Metodele de lucru ale Securităţii în timpul regimului comunist*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

2. *Eliberarea deţinuţilor politici la sfârşitul regimului Gheorghiu-Dej (1962-1964),* dr. Dorin Dobrincu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2009.

3. *Activitatea de propagandă şi spionaj a Legaţiei R.P.R. din Washington, pe teritoriul Statelor Unite ale Americii (1946-1955)*, dr. Paul Nistor, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

4. *Organizaţiile de tineret comuniste şi rolul lor în angrenajul totalitar din România (1945-1965),* drd. Adrian Cioflâncă, CS III, termen final 31 decembrie 2010.

Mai multe studii şi articole, publicate în reviste academice şi volume tematice, comunicări ştiinţifice la manifestări din ţară şi străinătate şi elaborarea a mai multor volume reprezintă contribuţia cercetătorilor angajaţi la acest program. Din ultima categorie fac parte următoarele lucrări: *Raport final* al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, de Alexandru Zub, Dorin Dobrincu, Adrian Cioflâncă ş.a., Bucureşti, Ed. Humanitas, 2007; Dorin Dobrincu, Constantin Iordache, *Ţărănimea şi puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România*, Iaşi, Ed. Polirom, 2005; Dorin Dobrincu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, Iaşi, Ed. Polirom, 2008 (coautor împreună cu Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu, Andrei Muraru, Liviu Pleşa şi Sorin Andreescu); Dorin Dobrincu (ed.), *Listele morţii. Deţinuţi politici decedaţi în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securităţii, 1945-1958*, Iaşi, Ed. Polirom, 2008; Cătălin Turliuc, Alexander Rubel, *Totalitarism, ideologie şi realitate socială în România şi RDG*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 2006; Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej şi politica americană de îngrădire a comunismului*, Bucureşti, Ed. Vremea, 2006; Paul Nistor (ed.), *Relaţii internaţionale. Lumea de ieri, lumea de mâine*, Iaşi, Ed. Pim, 2007; *Public şi privat în România regimului de democraţie populară*, editat de Cătălin Turliuc, Iaşi, Ed. Junimea, 2007, 350 p.; şi Sorin D. Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, obiective, metode*, Ed. Junimea, 2009.

Programul V, *România în relaţiile internaţionale (secolele XIX-XX)*, coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, cuprinde patru proiecte:

1. *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question,* Volume VIII, *Swedish Diplomatic Reports 1814-1820,* dr. Veniamin Ciobanu, CS I, termen final 31 decembrie 2009.

2. *Românii şi ordinea europeană (1815-1859),* prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen final 31 decembrie 2011.

3. *Relaţiile româno-ruse în a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX: implicaţii identitare*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen final 31 decembrie 2011.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. *Repercusiuni târzii ale Chestiunii Orientale. Marile puteri şi problema Balcanilor în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial*, dr. Bogdan Alexandru Schipor, CS III, termen final 31 decembrie 2009.

Mai multe studii publicate în reviste româneşti şi străine, comunicări susținute la manifestări ştiințifice naționale şi internaționale, două volume de documente din arhive germane şi suedeze (Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question*, vol. III, *Swedish Diplomatic Reports, 1799-1808*, Iaşi, Ed. Junimea, 2006, 550 p., şi vol. IV, *1791-1796*, Iaşi, Ed. Junimea, 2006, 456 p.; volumul VI: *English and Swedish Diplomatic Reports, 1792-1814* (în colaborare), Iaşi, Ed. Junimea 2008), precum şi cinci volume de studii (Veniamin Ciobanu, *Statele nordice şi problema orientală (1792-1814)*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; idem, *Raportul putere centrală – factori politici interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române în secolele XVII-XVIII*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005; idem, *Evoluții politice în Europa centrală şi de est (1774-1814)*, Iaşi, Ed. Junimea, 2007; Liviu Brătescu şi Ovidiu Buruiană (ed.), *Xenopoliana* (XIII, 2005): *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*), Iaşi, Ed. Junimea, 2005; Liviu Brătescu, Mihai Chiper, *Conservatorismul românesc. Personalități, tendințe şi guvernări*, 2008); Bogdan-Alexandru Schipor, *Politica Marii Britanii la frontiera de vest a Uniunii Sovietice, 1938-1941*, Iaşi, Ed. Junimea, 2007, constituie rezultatele celor implicați în acest program.

O altă coordonată importantă a activității ştiințifice, una care conferă şi demonstrează atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât şi calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii ori ediții critice.

a. Volume de autor:

– Veniamin Ciobanu, *Problema orientală (1856-1923)*, Iaşi, Ed. Junimea, 2009, 259 p.

– Gheorghe Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2008, 375 p.

– Dorin Dobrincu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, ediția a II-a revăzută, (coautor împreună cu Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu, Andrei Muraru, Liviu Pleşa şi Sorin Andreescu), Iaşi, Ed. Polirom, 2009, 192 p.

– Sorin D. Ivănescu, *Securitatea în perioada 1948-1958. Organizare, obiective, metode*, Iaşi, Ed. Junimea, 2009, 523 p.

– Petronel Zahariuc, *Mănăstirea Hadâmbu – 350 de ani de istorie şi spiritualitate*, Iaşi, Ed. „Doxologia", 2009: capitolele *Istoria mănăstirii Dealul Mare (Hadâmbul) – de la întemeiere la începutul veacului al XVIII-lea*, p. 3-99 şi *Muzeul mănăstirii Hadâmbul. Catalog*, p. 255-306 (acest capitol în colaborare cu Daniela Livadaru).

– Petronel Zahariuc, *Monografia comunei Luizi-Călugăra*, (în colaborare cu Antonel-Aurel Ilieş (coord.), Daniela Butnaru, Anton Coşa, Ioan Dănilă, Anton Despinescu, Ion Ilieş), Roman, Ed. „Serafica", 2009: capitolul *Evoluția istorică a satului Călugăra. Contribuții*, p. 45-111.

– Petronel Zahariuc, *Mărgineni – un sat la porțile Bacăului*, (în colaborare cu Dănuț Doboş, Daniela Butnaru şi Anton Coşa), Iaşi, Ed. „Sapienția", 2009: capitolul *Evoluția istorică a satului Mărgineni. Contribuții*, p. 15-90.

– Alexandru Zub, *Impasul reîntregirii*, ed. a III-a, revăzută şi adăugită, Iaşi, Ed. Timpul, 2009, 273 p.

b. Volume editate şi coordonate:

– Veniamin Ciobanu, Leonidas Rados, Alexandru Istrate (editori), *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, Volume VII: *Swedish Diplomatic Reports 1811-1814*, Iaşi, Ed. Junimea, 2009, 268 p.

– Gheorghe Cliveti, Victor Spinei (editori), *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub,* Bucureşti, Ed. Academiei Române ş.a., 2009, 472 p.

– Gheorghe Cliveti, Mihai Silviu Claudiu (editori), *Vasile Russu. Studii de istorie modernă*, Bacău, Editura Casei Corpului Didactic, 2009, 707 p.

– Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (editori), *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest, New York, Central European University Press, 2009, 530 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– Dorin Dobrincu, Şerban Marin (coordonatori), *Arhivele Naționale ale României. Raport de activitate – 2008*, Arhivele Naționale ale României, 2009, 128 p.

– Dorin Dobrincu, Mihnea Berindei, Armand Goşu (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2009, 848 p.

– Andi Mihalache, Alexandru Istrate (editori), *Romantism şi modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2009.

– Andi Mihalache (coord.), *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol",* tom LXVI, 2009, 500 p.

– Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache (editori), *Patrimoniu național şi modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, Iaşi, Ed. Junimea, 2009, 338 p.

– Ionuț Nistor, Paul Nistor (coordonatori), *Relații internaționale. Lumea diplomației. Lumea conflictului*, Iaşi, Ed. Pim, 2009, 332 p.

– Ioan Ciupercă, Bogdan-Alexandru Schipor, Dan Constantin Mâță (coordonatori), *România şi sistemele de securitate în Europa, 1919-1975,* Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2009, 390 p.

– Flavius Solomon, Krista Zach, Juliane Brandt (Hrsg.), *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*, Münster, LIT Verlag, 308 p.

– Dumitru Vitcu (coord.), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate şi individ în perioada construcției naționale (secolele .XIX-XX),* Iaşi, Ed. Junimea, 2009, 448 p.

– Petronel Zahariuc (coord.), *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române şi Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 2009, 446 p.

În afară de programele şi proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" au obținut sau au participat în anul 2009 la un număr de 17 granturi, dintre care 6 internaționale:

a. naționale:

– Adrian Cioflâncă, titular al proiectului de cercetare, *Complicitate, indiferență şi solidaritate în timpul Holocaustului. Atitudini ale contemporanilor față de pogromurile din România*, susținut de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel".

– Adrian Cioflâncă, membru în grant CNCSIS, 2008-2011, obținut pentru proiectul *Populism şi neopopulism în Europa Centrală şi de Est*, director de proiect Michael Shafir.

– Dorin Dobrincu, coordonator (împreună cu Dănuț Mănăstireanu) – sub egida Centrul de Istorie a Protestantismului din România / Societatea Academică a Românilor Evanghelici – al proiectului *Persecuția Bisericii în România comunistă. Cazul Evanghelicilor. Istorie orală*, 2009-2011.

– Dorin Dobrincu, coordonator (împreună cu Dănuț Mănăstireanu) al proiectului *Omul evanghelic. O explorare a comunităților protestante româneşti*, 2007-2009, în care sunt implicați cercetători din România şi străinătate: Peter Kuzmic, Octavian Baban, Radu Gheorghiță, Emil Bartoş, Mihai Curelaru, Dănuț Jemna, Silviu Rogobete, Dan Lungu, Jozsef Kovacs, Mari Blaj, Vilmos Kis, Marin Marian Bălaşa, Nicoleta Sălcudean, Mircea Păduraru, Alin Cristea, Augustin Ioan, Daniel Barbu, Andrei Ivan, Emanuele Conțac, Nicolae Geantă.

– Alexandru Istrate, director de proiect, grant TD-CNCSIS, *Cultura istorică a societății româneşti în tranziția spre modernitate*, 2008-2009.

– Andi Mihalache, Cătălina Mihalache, Alexandru Istrate, proiectul de cercetare *Repertoriul fişelor analitice ale monumentelor istorice din Municipiul Iaşi*, parte din *Programul Național de Implementare a unui Sistem Informațional Geografic (Gis) pentru Protecția Patrimoniului Cultural Național Imobil (Arheologie şi Monumente Istorice) Egispat,* conform *Normei metodologice din 18/04/2008 de clasare şi inventariere a monumentelor istorice*, publicată în „Monitorul Oficial", Partea I, nr. 540 din 17/07/2008; finanțat de Direcția pentru Cultură, Culte şi Patrimoniul Cultural Național Iaşi.

– Cătălin Turliuc (director de proiect), Mihai-Ştefan Ceauşu, Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu, Sorin D. Ivănescu, Bogdan-Alexandru Schipor, grant CNCSIS, PN2. Program IDEI, Proiect ID-1646/ 2009-2011, *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății româneşti. Identități multietnice şi mutații demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– Flavius Solomon (director de proiect), Liviu Brătescu, Paul Nistor, Lucian Nastasă, Lorand Madly, Andrei Cuşco, grant CNCSIS, PN2. Program IDEI, Proiect ID-816/2009-2011, *Discurs istoric şi diplomaţie: românii din Transilvania şi Basarabia în politica externă a României (1877-1947)*, proiect de cercetare exploratorie, CNCSIS, 2009-2011.

– Petronel Zahariuc (director de proiect), Cătălina Chelcu, grant CNCSIS, din cadrul PN II, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010, cu tema *Istorie românească în Arhivele de la Muntele Athos.*

– Petronel Zahariuc, membru în grantul CNCSIS, din cadrul PN II, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010: *Tezaure documentare şi artistice româneşti în Bulgaria şi Orientul Apropiat (Ierusalim şi Sinai)*, director de proiect conf. dr. Maria Magdalena Székely.

– Laurenţiu Rădvan (director de proiect), Petronel Zahariuc, grant CNCSIS, din cadrul PN II, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2008-2010: *De la schimbătorii de bani la băncile moderne. Impactul activităţii financiar bancare asupra dezvoltării urbane din Moldova (secolul XVI - prima parte a secolului XX)*.

b. internaţionale:

– Adrian Cioflâncă, 2009, titular al proiectului *Mass Graves in Popricani (Iaşi, 1941). Testimonies of Witnesses*, proiect susţinut de *United States Holocaust Memorial Museum din Washington*.

– Adrian Cioflâncă, ian.-iul. 2009, bursă Tziporah Wiesel la *The Center for Advanced Holocaust Studies* al *United States Holocaust Memorial Museum din Washington*, cu proiectul *Indifference, Complicity, and Solidarity during the Holocaust in Romania: Social Attitudes towards the Pogroms in Bucharest, Iaşi, and Dorohoi*.

– Andi Mihalache, Cătălina Mihalache, Adrian Cioflâncă, *Remembering Communism: Methodological and Practical Issues of Approaching the Recent Past in Eastern Europe*, coordonat de prof. Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Champaign, USA) şi prof. Stefan Tröbst (University of Leipzig, Germania), 2006-2009.

– Andi Mihalache, coordonator al proiectului *Trends and Ideas in Recent Historiography*, finanţat de CHP Course Development Fellowships (CEU-OSI Comparative History Project, 2009-2010).

– Flavius Solomon, membru în grantul *Handbuch der historischen Regionen Südosteuropas*, coordonator prof. dr. Oliver Jens Schmitt, Institut für osteuropäische Geschichte der Universität Wien.

În anul 2009, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", în afara şedinţelor de comunicări bilunare, ce au continuat cu regularitate, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări ştiinţifice, naţionale sau internaţionale:

a. naţionale:

– 23 ianuarie 2009, simpozionul *Vârstele Unirii. 150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, organizat de către Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" şi Primăria Municipiului Iaşi. De la Institutul „A. D. Xenopol" au participat acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Vitcu, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti.

– 26 martie 2009, masa rotundă intitulată *Mass-media, lumea universitară şi relaţiile internaţionale*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol".

– 18 septembrie 2009, dezbaterea *Dilemele convieţuirii în procesul modernizării societăţii româneşti*, organizată de Institutul „A.D. Xenopol" în cadrul *Zilelor academice ieşene*. De la Institut au participat dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Sorin D. Ivănescu, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Vitcu.

– 22 septembrie 2009, masă rotundă organizată de Institutul „A.D. Xenopol", intitulată *România în relaţiile internaţionale în perioada Războiului Rece*.

– 20 octombrie 2009, simpozionul *Alexandru Zub la a 75-a aniversare*, organizat de Filiala Iaşi a Academiei Române şi Institutul „A. D. Xenopol". De la Institut au participat acad. Alexandru Zub, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

b. internaționale:

– 16-17 ianuarie 2009, simpozionul *Unirea Principatelor – 150*, organizat de către Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Universitatea „Al. I. Cuza" – Facultatea de Istorie, Complexul Muzeal Național Moldova – Muzeul Unirii – Iași. De la Institutul „A. D. Xenopol" au participat acad. Alexandru Zub, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Leonidas Rados, dr. Flavius Solomon, dr. Liviu Brătescu.

– 4-5 iunie 2009, colocviul internațional *La politique extérieur de Napoléon III*, organizat de Centrul Cultural Francez Iași, Universitatea „Al. I. Cuza" – Facultatea de Istorie, Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol". De la Institut au participat prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Dumitru Ivănescu, Bogdan Ceobanu.

În afara manifestărilor științifice mai sus menționate, cercetătorii Institutului au susținut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, naționale sau internaționale:

a. naționale:

– Liviu Brătescu, *Mihail Kogălniceanu, un protagonist al Unirii Principatelor. Ipostaze ale memoriei,* la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, 24 ianuarie 2009; *Romanul la 1900. Reflecții în presa locală*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, 30 martie 2009; *Congresul de la San Stefano şi Berlin*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Roman, 9 mai 2009; *Grupări, lideri şi tensiuni politice în România. De la Independență la Proclamarea Regatului,* la simpozionul organizat de Muzeul Civilizației Dacice şi Romane, Deva, 11-13 iunie 2009; *Carol I şi politica externă a României (1878-1883*), la simpozionul organizat de Muzeul Național Cotroceni, Vălenii de Munte, 12 iulie 2009; *Elemente ale discursului istoric în acțiunile diplomației românești vizavi de Transilvania şi Basarabia (1878-1918),* la workshopul organizat la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", cu tema *Discurs istoric şi diplomație. Românii transilvăneni şi basarabeni în politica externă a României (1878-1947)*, 30 iulie 2009; *Monarhia – o instituție reper în istoria politică a României*, conferință susținută în cadrul dezbaterilor periodice organizate de Mişcarea pentru Regatul României, Iaşi, 8 noiembrie 2009; *Politică şi diplomație în România (1876-1888),* la simpozionul național organizat de Muzeul de Istorie Națională, Vaslui, 18-19 noiembrie 2009; *Politica externă a României (1866-1888). Etape, obiective şi acțiuni politice*, la simpozionul organizat de Muzeul de Istorie Națională Alba Iulia, 25-26 noiembrie 2009.

– Viorel Butnariu, *Tezaurul de la Boşoteni, com. Bereşti-Tazlău, jud. Bacău (2009)*, comunicare susținută la simpozionul național „Vasile Pârvan" (2-3 octombrie 2009), Complexul Muzeal „Iulian Antonescu" Bacău.

– Mihai-Ştefan Ceauşu, *Austria şi Unirea Principatelor*, la simpozionul „Vârstele Unirii. 150 de ani de la Unirea Principatelor Române", organizat de Primăria Municipiului, Iaşi, 23 ian. 2009; *Evoluții etno-demografice în Bucovina habsburgică (sf. sec. XVIII - începutul sec. XX)*, la dezbaterea „Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești", organizată de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi, 18 septembrie 2009.

– Bogdan Ceobanu, *N. Kretzulescu şi problema sudului Basarabiei la 1878*, comunicare susținută în cadrul sesiunii naționale organizate de Universitatea Mihail Kogălniceanu, Iaşi, 15-16 mai 2009.

– Marius Chelcu, *O scrisoare din târgul Pietrei de acum două veacuri*, în cadrul şedințelor de comunicări de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", 12 noiembrie 2009; *Boieri şi negustori din oraşele ținutului Bacău la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în cadrul simpozionului organizat de Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Bacău, împreună cu Muzeul Județean Bacău, 19 nov. 2009.

– Veniamin Ciobanu, *Tentative de „integrare" a Europei Orientale în „structurile" Europei Occidentale în primul sfert al secolului XVIII*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi, 26 februarie 2009.

– Adrian Cioflâncă, *Pogromul de la Iaşi. Surse şi interpretări*, comunicare susținută în cadrul Sesiunii Anuale de Comunicări Ştiințifice a Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", Bucureşti, 7 octombrie 2009; *Căderea comunismului în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interpretarea foştilor membri ai nomenclaturii, comunicare susținută în cadrul conferinței „După 20 de ani. Perspective asupra căderii comunismului în România: cauze, desfăşurare, consecințe", organizată de IICCR, Centrul de Studii asupra Comunismului şi Postcomunismului şi Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 12-13 noiembrie 2009.

– Gheorghe Cliveti, *Alexandru Ioan Cuza –- omul de stat,* la colocviul ştiințific *Unirea Principatelor – 150,* organizat de Muzeul „Ştefan cel Mare" şi Societatea de Ştiințe Istorice, Vaslui, 17 martie 2009; *„Şcoli" de istorie diplomatică. Argumente pentru o dezbatere istoriografică*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", 11 iunie 2009; *Alexandru Zub – opera istoriografică*, la simpozionul *Alexandru Zub la a 75-a aniversare*, organizat de Filiala Iaşi a Academiei Române, 20 octombrie 2009.

– Dorin Dobrincu, prezentarea comunicării *Rezistența armată anticomunistă din România, între istorie şi memorie*, 6 martie 2009, Bucureşti, Institutul de Cercetări Politice al Universității din Bucureşti, cu prilejul lansării website-ului www.tomaarnautoiu.ro, organizat de Ioana-Raluca Voicu-Arnăuțoiu (a mai fost invitat Neagu Djuvara); 10 iunie 2009, susținerea comunicării *Introducere în istoria evanghelicilor din România. Perioada comunistă*, Iaşi, Centrul de Istorie a Protestantismului din România / Societatea Academică a Românilor Evanghelici, workshopul *Persecuția Bisericii în România comunistă. Cazul Evanghelicilor. Proiect de istorie orală*; 16 iulie 2009 susținerea conferinței *Politică, istorie recentă şi arhive în România după 1989*, Mamaia, România, *Cursurile de perfecționare pentru cadre didactice care predau în limba română în ţările din jurul României, ediția a 18-a*; 12-13 noiembrie 2009, prezentarea comunicării *De la documentele puterii la puterea documentelor. Arhivele româneşti în postcomunism*, Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Centrul de Studii asupra Comunismului şi Postcomunismului, din cadrul Facultății de Istorie, conferința *După 20 de ani. Perpective asupra căderii comunismului în România: cauze, desfăşurare, consecințe*.

– Alexandru Istrate, *Gheorghe Săulescu şi Mihail Kogălniceanu. Două repere, două vârste în istoriografia paşoptistă,* comunicare susținută la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi, 29 octombrie 2009.

– Dumitru Ivănescu, *Personalitatea lui Al. I. Cuza*, la simpozionul național *Vârstele Unirii – 150 de ani de la unirea Principatelor Române*, Iaşi, 23 ian. 2009; *Al. I. Cuza la 150 de ani de la Unirea Principatelor Române. O retrospectivă*, sesiune națională organizată de Societatea de Istorie din România, Bârlad, 20 martie 2009; *Un fondator al României moderne: Al. I. Cuza*, sesiunea națională a muzeelor, Vaslui, 17 martie 2009; *Informații demografice privind evreii din oraşele şi târgurile Moldovei, 1774-1859*, la Zilele academice, 18 sept. 2009; *Evreii din oraşele şi târgurile Moldovei în prima jumătate a secolului XIX*, la conferința organizată de Departamentul de relații interetnice al Guvernului României, Bucureşti, Institutul N. Iorga, 29-31 oct. 2009.

– Sorin Ivănescu, *Rețeaua informativă a Securității în perioada 1948-1958,* în cadrul şedințelor bilunare ale Institutului de Istorie„A. D. Xenopol" din Iaşi, 28 mai 2009.

– Paul Nistor, *Supravegherea coloniei române din America şi a exilului românesc de către diplomația guvernului Groza (1947)*, la sesiunea ştiințifică anuală *Modelul european şi evoluția juridico-instituțională a României*, Universitatea „Mihail Kogălniceanu" Iaşi, 15-16 mai 2009; *„Pericolul" monarhic şi România comunistă*, susținută la Colocviul Național de Istorie, Istoria Artei Decorative, Restaurare-Conservare şi Relații Publice, ediția a XIV-a, Muzeul Național Cotroceni, Vălenii de Munte, 27-30 mai 2009; *Atentatul de la Berna (1955) şi efectele sale imediate asupra diplomației româneşti. Cazul american*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi, 20 iunie 2009; *Imaginea inamicului în caricaturile politice ale Războiului Rece*, la Zilele Universității „Al. I. Cuza" Iaşi, 22-23 octombrie 2009; *Discurs istoric şi diplomație. Sărbătorirea Marii Uniri în Polonia (1928)*, la Simpozionul Național al Muzeului Județean Vaslui, 19-20 noiembrie 2009.

– Leonidas Rados, *Un proiect de restituție istoriografică: Ariadna Camariano-Cioran*, Institutul „A.D. Xenopol", Iaşi, 12 feb. 2009; *Un proiect interbelic eşuat: Mélanges Russo (1929-1930)*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iaşi, 15 octombrie 2009; *File de istorie socială: pătrunderea studenților în Universitatea din Iaşi la sfârşitul secolului XIX*, Muzeul Județean „Ştefan cel Mare", Vaslui, a XXXII-a Sesiune Națională de Comunicări Ştiințifice, 19-20 noiembrie 2009.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– Bogdan Schipor, participant la dezbaterea intitulată *Dilemele convieţuirii în procesul modernizării societăţii româneşti*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", 18 sept. 2009, cu o intervenţie purtând titlul *Repatrierea germanilor din Bucovina şi Letonia la începutul celui de-al doilea război mondial. Aspecte comparative*.

– Flavius Solomon, *Mişcarea naţională din Basarabia în context imperial rus*, la simpozionul internaţional *Despre Basarabia şi Marea Unire*, Iaşi, Muzeul Unirii, 27 martie 2009; *Urbanizarea în guberniile de vest ale Imperiului Rus (sfârşitul secolului XIX – începutul secolului XX),* la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", 30 aprilie 2009; *Identitate regională şi naţională*, în cadrul dezbaterii *Basarabia şi dilemele sale istorice*, Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi şi Societatea de Studii Istorice din România (SSIR), 7 mai 2009; *Ruşii din Basarabia şi Republica Moldova. Evoluţii demografice şi organizare*, la simpozionul *Partide politice şi minorităţi naţionale din România în secolul XX*, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Istorie şi Patrimoniu, 12-14 noiembrie 2009.

– Cătălin Turliuc, *Sărbătorirea Zilei naţionale la Chişinău*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi, 11 decembrie 2008; *Alexandru Ioan Cuza. Personalitate şi înfăptuiri*, la simpozionul naţional *150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, Focşani, Teatrul Pastia, 16-17 ian. 2009; *Alexandru Ioan Cuza şi înfăptuirea României moderne*, conferinţă individuală la Muzeul Literaturii Române Iaşi, Societatea Junimea, 22 ianuarie 2009; *Opera reformatoare a lui Alexandru Ioan Cuza. Statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris*, la simpozionul naţional *Vârstele Unirii – 150 de ani de la Unirea Principatelor Române*, Sala Mare a Primăriei Iaşi, 23 ianuarie 2009; *Alexandru Ioan Cuza – Omul şi epoca,* conferinţă, Palatul Copiilor, 23 ianuarie 2009; *Politică şi administraţie în România contemporană*, la dezbaterea GDS, Hotel Astoria, Sala „M. Eminescu" Iaşi, 7 februarie 2009; *Fotografia ca sursă istorică în contextul societăţii iconice*, la Masa rotundă internaţională *Refractări – Spaţii vizuale româneşti 1924-1944*, Muzeul Unirii, 16 februarie 2009; *Declaraţia Schuman – Ziua Europei*, conferinţă la Universitatea Tehnică „Gh. Asachi" Iaşi, 9 mai 2009; *Politica energetică europeană*, comunicare la a XVII-a ediţie anuală a sesiunii ştiinţifice a Universităţii „Mihail Kogălniceanu" – *Modelul european şi evoluţia juridico-instituţională a României*, 15-16 mai 2009; *Aboliţionismul şi legislaţia cu privire la ţiganii din România în secolul al XIX-lea*, comunicare la Universitatea „Al. I. Cuza" , Facultatea de Drept, 18 mai 2009; *Corectitudinea politică şi instrumentalizarea ei ideologică*, la dezbaterea *Cultură şi corectitudine politică* în cadrul Zilelor Academice, Biblioteca Academiei Române Iaşi, 17 septembrie 2009; *Paradigma modernizării*, la dezbaterea *Dilemele convieţuirii în procesul modernizării societăţii româneşti*, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", 18 sept. 2009.

– Silviu Văcaru, *Consideraţii privind catolicii din Moldova (1750-1850)*, comunicare susţinută la Institutul „A. D. Xenopol" Iaşi, 26 martie 2009; *Un proiect în curs de realizare. Editarea catagrafiilor catolicilor din Moldova (cu referire la mişcarea migratorie a populaţiei între Transilvania şi Moldova)*, Colocviul Naţional I. Rusu, Sf. Gheorghe, 26-27 iunie 2009; *Biserica Sfinţii Mihail şi Gavril din Tătăraşi*, simpozionul naţional *Monumentul. Tradiţie şi viitor*, Iaşi, 2 octombrie 2009; *O nouă ipoteză cu privire la „originea" ceangăilor din Moldova*, Sesiunea Naţională de Comunicări Ştiinţifice *Românii din sud-estul Transilvaniei. Istorie, cultură, civilizaţie*, Sfântu Gheorghe, 3 octombrie 2009; *Bejenari transilvăneni în ţinuturile Bacău şi Roman (prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, conferinţa *Minorităţile etnice în România în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 29-31 octombrie 2009, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga"; *Emigraţia transilvăneană la începutul secolului al XIX-lea în ţinutul Bacău*, simpozionul naţional *Vasile Pârvan*, Bacău, 18-19 octombrie 2009.

– Dumitru Vitcu, *Unionism / Separatism în Moldova. Ipostaze şi mijloace publicitare*, cu prilejul sesiunii omagiale *Unirea Principatelor Române – 150,* organizată de Academia Oamenilor de Ştiinţă şi Complexul Muzeal Naţional „Moldova" – Iaşi, 22 ianuarie 2009; *Un moment crucial în lupta pentru Unirea Principatelor: anul* 1857, la simpozionul *Vârstele Unirii. 150 de ani de la Unirea Principatelor Române,* Sala de Consiliu a Primăriei Municipiului Iaşi, 23 ianuarie 2009; *„Chestiunea evreiască" – instrument de presiune diplomatică asupra României la sfârşitul secolului XIX*, la simpozionul naţional *Minoritarii din România în secolul XIX*, organizat de Departamentul Relaţii Interetnice al Guvernului României, la Institutul de Istorie „N. Iorga" –

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureşti, în zilele de 29-31 octombrie 2009; *Izvoare documentare ale modernității timpurii: Condica lui Constantin Mavrocordat* la sesiunea ştiinţifică anuală „Alma Mater Sucevensis", ediția a IX-a, Suceava, 7 martie 2009; *Dileme şi controverse privitoare la evenimentele din aprilie 1866 de la Iaşi*, la sesiunea ştiinţifică „Bucovina – File de istorie", organizată de Muzeul Bucovinei şi Facultatea de Istorie-Geografie a Universității „Ştefan cel Mare" din Suceava, în zilele de 26-26 noiembrie 2009.

– Petronel Zahariuc, *Din nou despre relațiile româno-ruse la mijlocul secolului al XVII-lea (solia mitropolitului Ghedeon)*, comunicare la şedința din aprilie 2009 a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi; *Un sigiliu, o stemă şi un posibil ctitor (mănăstirea Sf. Sava)*, comunicare la şedința din mai 2009 a Comisiei de Genealogie, Heraldică şi Sigilografie, Iaşi; *Actul de întemeiere al Colegiului lui Vasile Lupu din mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi*, comunicare la sesiunea lunară de comunicări a Institutului de Istorie „N. Iorga", Bucureşti, iunie 2009; *„Vodă, da, şi Hâncu, ba". Contribuții la istoria răscoalei din 1671-1672*, comunicare la simpozionul anual al Institutului „N. Iorga", Bucureşti, decembrie 2009.

– Alexandru Zub, *Unirea în perspectivă serială*, la Primăria Iaşi, ianuarie 2009; *La Academia Română: Basarabia, din nou Basarabia*, simpozion ianuarie 2009; *Independența de stat a României: o perspectivă istoriografică*, la simpozion tematic, Iaşi, 9 mai 2009; *Constantin Noica: o întâlnire memorabilă*, la simpozionul *C. Noica – centenar*, Academia Română, 4 iunie 2009; *1989, după douăzeci de ani. O perspectivă istoriografică*, la Şcoala de Vară de la *Memorial Sighet*, 14 iulie 2009; *Eminescu şi identitatea națională*, la simpozionul *În căutarea absolutului Eminescu*, Fundația Credință şi Creație, Putna, 19-21 august 2009; *Corectitudinea politică în istoriografie*, la dezbaterea *Cultură şi corectitudine politică*, Academia Română – Filiala Iaşi, 17 septembrie 2009; *Biblioteca, dinăuntru şi dinafară*, la simpozionul *Biblioteca Centrală Universitară – 170 de ani de continuitate*, la BCU-Iaşi, 6 noiembrie 2009.

b. internaționale:

– Liviu Brătescu, *I.C. Brătianu şi Unirea Principatelor Unite Române*, 17 ianuarie 2009, la simpozionul organizat de Facultatea de Istorie şi Institutul de Istorie „A.D. Xenopol"; *Un subiect delicat pe agenda clasei politice românești 1877-1878: Sudul Basarabiei,* 27 martie 2009, la simpozionul organizat de Facultatea de Istorie Iaşi; *Actori şi strategii politice în România (1871-1876),* la simpozionul internațional organizat de Muzeul de Istorie Națională şi Arheologie Constanța, septembrie 2009.

– Viorel Butnariu, *Tezaure transilvane*, comunicare susținută la al X-lea simpozion de numismatică (11-15 noiembrie 2009), Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei din Chişinău.

– Mihai-Ştefan Ceauşu, *Un militant pentru Unirea Principatelor: Constantin Hurmuzaki*, la simpozionul național *150 de ani de la Unirea Principatelor Române. 1859-2009*, organizat de Institutul de Istorie, Muzeul Unirii şi Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, 16 ianuarie 2009; *Rapprochements et éloignements dans les politiques extérieures de l'Autriche et de la France à l'égard du Sud-Est de l'Europe (1853-1859)*, la simpozionul internațional *La politique extérieure de Napoléon III*, organizat de Centre Culturel Français şi de Centrul de Istorie a Relațiilor Internaționale de pe lângă Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 4-5 iunie 2009; *Eudoxiu Hurmuzaki versus Alexandru Petrino. Constituționalism versus federalism (1861-1871)*, la conferința ştiinţifică internațională *Identitate şi multiculturalitate în Bucovina. Convergențe culturale*, organizată de Institutul „Bucovina" din Rădăuți, cu Universitatea din Cernăuți şi Bukowina Institut din Augsburg, Rădăuți, 1-3 octombrie 2009.

– Bogdan Ceobanu, iunie, 2009, comunicarea *L'exil et la patrie allégorique: les Roumains en deuil à la mort de Napoléon III*, în cadrul simpozionului *La politique extérieure de Napoléon III,* Colloque international à Iaşi, Roumanie, Musée de l'Union, Iaşi, 4 et 5 juin 2009.

– Veniamin Ciobanu, *Diplomația suedeză şi Unirea Principatelor Române*, simpozionul internațional *Unirea Principatelor – 150*, Iaşi, 16-17 ianuarie 2009; *Considerații istoriografice privind implicațiile Războiului Crimeii asupra statutului juridic al Principatelor Române (1853-1856)* la colocviul internațional *La politique extérieure de Napoleon III*, Iaşi, Muzeul Unirii, 4-5 iunie 2009; *Conjunctura politică internațională în ajunul şi după anexarea Bucovinei,* simpozionul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

româno-polon *Relații polono-române în istorie şi cultură*, Suceava, 3-5 septembrie 2009; *Evolution du problème orientale de la fin du XVIIIe siècle au débu du XIXe siècle,* sesiunea Comisiei Mixte de Istorie Polono-Română, Târgovişte, 10-11 septembrie 2009; *Poarta şi problema polonă (1792-1799)*, sesiunea ştiinţifică internaţională *60 de ani de la înfiinţarea Catedrei de limbi şi literaturi slave moderne la Universitatea din Bucureşti*, Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine, Bucureşti 2-3 septembrie 2009.

– Adrian Cioflâncă, *Political Debates before the Union of the Romanian Principalities (1859). Between Nationalism and Parochialism*, comunicare susţinută la a paisprezecea Convenţie Mondială Anuală organizată de „The Association for the Study of Nationalities", în cadrul panelului *Romania from Parochial Nationalism to National Parochialization (19th Century to Present)*, 25 aprilie 2009, Columbia University, New York (SUA); *Categories of Perpetrators in the Iaşi Pogrom (June 1941)*, comunicare susţinută la *United States Holocaust Memorial Museum*, 13 mai 2009, USHMM, Washington D.C. (SUA); *Embellishing the Evil. Narratives of Deculpabilization in the Memoirs of Former Members of the Romanian Nomeklatura*, comunicare susţinută în cadrul conferinţei *Remembering Communism. Theoretical Approaches to the Memory of Communism*, organizată de Universitatea din Leipzig şi Volkswagen-Stiftung, Bucureşti, Muzeul Ţăranului Român, 2 octombrie 2009.

– Gheorghe Cliveti, *Unirea Principatelor Române şi Concertul European,* la simpozionul *Unirea Principatelor Române – 150,* organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Universitatea „Al. I. Cuza" – Facultatea de Istorie, Muzeul Unirii, Iaşi, 16-17 ianuarie 2009; *La politique rennane de Napoléon III et la candidature Hohenzollern au trône de la Roumanie,* la simpozionul *La politique extérieure de Napoléon III,* organizat de Centre Cultural Français, Universitatea „Al. I.Cuza" – Centrul de Istorie a Relaţiilor Internaţionale, Iaşi, 4-5 iunie 2009.

– Dorin Dobrincu, 15 mai 2009, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, workshopul *„Trecutul care nu trece" – istorie contemporană, memorie, educaţie şi justiţie în România şi Germania după 1989*, colaborare între Arhivele Naţionale ale României şi Bundesstiftung zur Aufarbeitung de SED-Diktatur, Berlin, prezentarea comunicării *Regimul comunist din România sub semnul stalinismului*; 4 august 2009, Philadelphia, Statele Unite ale Americii, *29th IAJGS International Conference on Jewish Genealogy*, organizată de International Association of Jewish Genealogical Societies şi de The Jewish Genealogical Society of Greater Philadelphia, susţinerea conferinţei *Archival sources pertaining to the history of Jewish in Romania. The case of National Archives of Romania*.

– Dumitru Ivănescu, *Costache Negri şi Unirea Principatelor Române*, la simpozionul internaţional organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza", Complexul Muzeal Moldova din Iaşi, în 16-17 ianuarie 2009, intitulat *Unirea Principatelor Române – 150 ani*; *Franţa şi constituirea statului român modern*, simpozion internaţional intitulat *Politica externă a lui Napoleon al III-lea*, organizat de Facultatea de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza", Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Complexul Muzeal Moldova din Iaşi, 4-5 iunie 2009.

– Sorin Ivănescu, *Securitatea şi minoritatea maghiară din România în perioada regimului de „democraţie-populară"*, 10 septembrie 2009, în cadrul Institutului de Istorie al Academiei Ungare de Ştiinţe din Budapesta.

– Andi Mihalache, *Trends and Ideas in Romanian Recent Historiography*, la workshopul *Teaching Comparative History in Eastern Europe*, Budapest, Central European University, 9-13 March 2009; *Remembering the Luxury of Common People. Reflections on the Private Display of Decorative Things in the 1980s*, la simpozionul internaţional *Theoretical Approaches to the Memory on Communism***,** Bucureşti, 1-5 octombrie 2009, organizat ca parte a proiectului *Remembering Communism* (2007-2009), coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) şi Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanţat de Fundaţia Volkswagen.

– Cătălina Mihalache, *Talking Memories of the Socialist Age. School, Feelings, Regime,* la simpozionul internaţional *Theoretical Approaches to the Memory on Communism,* Bucureşti, (1-5 octombrie 2009), organizat ca parte a proiectului *Remembering Communism* (2007-2009), coordonat de Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Campaign) şi Stefan Tröbst (University of Leipzig), finanţat de Fundaţia Volkswagen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

– Leonidas Rados, *Relația dintre „Şcoala nouă" de istorie şi Demosthene Russo*, în cadrul conferinței internaționale *Integrarea europeană între tradiție şi modernitate*, ediția a III-a, 22-23 octombrie 2009, Universitatea „Petru Maior" din Tg. Mureş.

– Bogdan Schipor, participant la simpozionul internațional *Relațiile polono-române în istorie şi cultură*, organizat la Suceava, în perioada 3-5 septembrie 2009, de către Casa Polonă din Suceava şi Ambasada Republicii Polonia din România, cu o comunicare intitulată *Agresiunea sovietica asupra Poloniei, 17 septembrie 1939. Consecințe asupra României*.

– Flavius Solomon, *Considerații privind începuturile organizării Bisericii ortodoxe la români (implicații externe)*, la simpozionul internațional *Creştinismul românesc şi organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Ştiri şi interpretări noi*, organizat de Comisia română de istorie şi studiu al creştinismului, Brăila, 28-29 septembrie 2009; *Sursele istoriei Moldovei în secolele XIII-XIV: documente scrise şi vestigii arheologice*, la conferința foştilor bursieri DAAD, Chişinău, 13 octombrie 2009; *Etnicitate şi politică în Republica Moldova: 1988-1991*, la simpozionul internațional *20 de ani de la Căderea Zidului din Berlin: Influențe şi Consecințe asupra Europei de Est*, organizat de Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chişinău 5-7 noiembrie 2009.

– Cătălin Turliuc, *Emigranți români în Italia şi dificultățile conservării identității lor etnice*, în colaborare cu Maria Nicoleta Turliuc, la colocviul internațional *Identitate românească în contextul identității europene*, Cluj-Napoca, 28-30 noiembrie 2008; *Mediul academic ieşean şi Marea Unire*, la conferința ştiințifică *Realizarea idealului de unitate națională a românilor*, Chişinău, Republica Moldova, 1 decembrie 2008; *Electoral Process and the New NATO Strategy in Afghanistan*, la conferința internațională *NATO's Capabilities. Budgeting for a Credible Defense in Europe*, organizată de NATO Public Policy Division, Conflict Prevention and Early Warning Centre, Colegiul Național de Apărare, Bucureşti, Cercul Militar Național, 18-29 iunie 2009; *Identitatea națională în România şi Republica Moldova*, susținută la Moldova Institut Leipzig, Universitatea Leipzig, 9 septembrie 2009.

– Dumitru Vitcu, participant la simpozionul *Unirea Principatelor Române – 150,* Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", 16-17 ianuarie 2009, cu o comunicare intitulată *Moldova anului 1857. O perspectivă poetică*.

– Alexandru Zub, *Unitatea românească în viziune serială*, la simpozionul *Unirea Principatelor Române – 150*, Iaşi, 16-17 ianuarie 2009; *Unirea Principatelor Române – 150*, susținută în cadrul unui simpozion desfăşurat la Chişinău, Uniunea Scriitorilor, 22 ianuarie 2009; *Quelques reflexions sur l'historiographie constitutionnelle*, la Table ronde internationale, Universitatea „M. Kogălniceanu", 15 mai 2009; *Intégration européenne et solidarité régionale. Approche historiographique*, susținută la simpozionul internațional *Penser l'Europe*. *Educația şi învățământul în Europa de azi*, Academia Română, 2 octombrie 2009.

În cadrul unor manifestări ştiințifice internaționale sau al schimburilor interacademice desfăşurate în anul 2009, un număr de şapte cercetători de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" au efectuat deplasări în Cehia, Germania, Federația Rusă, Republica Moldova, Suedia, Statele Unite ale Americii, Marea Britanie şi Ungaria. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive şi biblioteci, documentări în vederea realizării şi concretizării la un nivel ştiințific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol":

– Veniamin Ciobanu, Suedia, 10-30 august 2009, în cadrul schimburilor interacademice dintre Academia Română şi Academia Regală de Litere, Istorie şi Antichități a Suediei.

– Adrian Cioflâncă, Statele Unite ale Americii, ianuarie-iulie 2009, bursă Tziporah Wiesel la *The Center for Advanced Holocaust Studies* al *United States Holocaust Memorial Museum din Washington*, cu proiectul *Indifference, Complicity, and Solidarity during the Holocaust in Romania: Social Attitudes towards the Pogroms in Bucharest, Iaşi, and Dorohoi.*

– Dorin Dobrincu, Republica Cehă, Praga, 23-24 aprilie 2009: *19th meeting of the European Board of National Archivists (EBNA)*, reprezentant al Arhivelor Naționale ale României; Statele Unite ale Americii, Philadelphia, 4 august 2009, participare la *29th IAJGS International Conference on Jewish Genealogy*, organizată de International Association of Jewish

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Genealogical Societies şi de The Jewish Genealogical Society of Greater Philadelphia; susținerea conferinței *Archival sources pertaining to the history of Jewish in Romania. The case of National Archives of Romania*; Suedia, Lund, 13-14 octombrie 2009, *20th meeting of the European Board of National Archivists (EBNA)*; reprezentant al Arhivelor Naționale ale României.

– Sorin Ivănescu, Ungaria, 3-14 septembrie 2009, deplasare la Institutul de Istorie al Academiei Ungare de Ştiințe, în cadrul schimburilor interacademice.

– Andi Mihalache, Ungaria, Budapesta, 9-13 martie 2009, participant la workshopul *Teaching Comparative History in Eastern Europe*, Budapest, Central European University.

– Flavius Solomon, Germania, München, 31 mai-7 iunie 2009; Federația Rusă, Moscova, 14-27 septembrie 2009, Institutul de Slavistică şi Balcanistică al Academiei Ruse de Ştiințe, în cadrul schimburilor interacademice; Republica Moldova, Chişinău, 9-15 octombrie 2009, Conferința foştilor bursieri DAAD; Republica Moldova, Chişinău, 3-7 noiembrie 2009, la simpozionul internațional *20 de ani de la Căderea Zidului din Berlin: Influențe şi Consecințe asupra Europei de Est*, organizat de Universitatea Liberă Internațională din Moldova; Germania, München, Regensburg, 23 noiembrie-3 decembrie 2009.

– Cătălin Turliuc, Republica Moldova, 1-2 dec. 2008, Chişinău; Germania, 7-11 sept. 2009, Universitatea Leipzig, Moldova Institut; Marea Britanie, 18-23 oct. 2009, UCL, School of Slavonic and Eastern European Studies.

Din inițiativa preşedintelui României, s-a constituit o comisie pentru studierea regimului comunist din care fac parte şi cercetătorii acad. Alexandru Zub, dr. Dorin Dobrincu şi drd. Adrian Cioflâncă de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi. Comisia a tipărit un *Raport final*, prima ediție în 2006 şi o alta, revăzută şi îmbunătățită, în 2007, Ed. Humanitas, 896 p. Programul se continuă până în 2009. Totodată, drd. Adrian Cioflâncă face parte şi din Comisia internațională pentru studierea Holocaustului, constituită, de asemenea, din inițiativa preşedintelui României.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" în anul 2009 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate care sunt scoase sub egida instituției – „Anuar", „Xenopoliana", „SAHIR" ori „Strabon" –, dar şi faptul că şase dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ştefan Ceauşu şi Veniamin Ciobanu.

Bogdan-Alexandru Schipor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naționale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Ştiințifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiințifice ale Universității „Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= Analele Universității Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLVII, 2010, p. 489–490

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BCU = Biblioteca Centrală Universitară
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia românească veche
BS = Balkan Studies, Thesaloniki
CC = Codrii Cosminului
CG = Cuget românesc
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaților
DI = Dosarele istoriei, Bucureşti
DIR = Documente privind istoria României
DR = Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromaniae
GB = Glasul Bisericii
IN = Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR = Limba română, Bucureşti
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MI = Magazin Istoric, Bucureşti
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
MOf = Monitorul Oficial, Bucureşti
MSŞIA = Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române, Bucureşti
NedH = Nouvelles Etudes d’Histoire, Bucureşti
NRR = Noua revistă română, Bucureşti
RA = Revista arhivelor
RdI = Revista de istorie, Bucureşti
RER = Revue des Études roumaines
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR = Revista Fundațiilor regale
RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucureşti
RI = Revista istorică
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară, Bucureşti
RMM = Revista Muzeelor şi Monumentelor
Rsl = Romanoslavica
SAHIR = Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, Bucureşti
SAI = Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF = Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări numismatice
SCSI = Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie, Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF = Südostdeutsche Forschungen, München
SOF = Südost-Forschungen, München
SRdI = Studii. Revistă de istorie
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TD = Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
VR = Viața Românească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro